Аҧсны Аҳәынҭқарратә Университет
Аҧсуа литература акафедра
В.П. Анқәаб ихьӡ зху аҧсуа литература акабинет

АЖӘЛАР РЫБЗИАБАРА ИАЛНАХЫЗ

Баграт Шьынқәба
иҧсҭазаареи ирҿиареи ирызку
алитературтә-критикатә статиақәа

2017 ш.
Аҟәа

Еиқәдыршәеит, аԥхьажәа рҩит – ААУ адоцент Д.С.Аԥьыԥьал;
ААУ арҵаҩы еиҳабы А.Вл.Анқәаб

Аҭҵаарадырратә редактор афилологиатә ҭҵаарадыррақәа
ркандидат, адоцент У.Ш. Аҩʒба

Ажәлар рыбзиабара иалнахыз. Баграт Шьыԥқәба иԥсҭазаареи ирҿиареи ирызку алитературтә-критикатә статиақәа. Аҟәа, 2017. – 550 д.

Аԥсуа жәлар рпоет Баграт Уасил-иԥа Шьыԥқәба исахьаркыраратә ҭынха хкырацәала еилоу, ҟазара ҳаракыла инагʒоу доуҳатә беиароуп. Уи илитературатә ԥҵамҭақәа ирызкны аҭҵааҩцәа еиуеиԥшым аамҭақәа рзы иаԥырҵаз ашәҟәқәа, астатиақәа, арецензиақәа рхыԥхьаʒара даара ирацәоуп. Аԥсуа авторцәа Б.Шьыԥқәба ирҿиара иазыркыз астатиқәа рнылон акьыԥхьтә органқәа – ажурналқәеи, агазеҭқәеи, иара убас – аҭҵаарадырратә еизгақәа рҿи. Урҭ иахьатәи аԥхьаҩ аламала иԥыхьашәартә аҭагылазаашьа ыҟам. Б.Шьыԥқәба диижьҭеи 100-шықәса аҵра инадҳәаланы аиқәыршәаҩцәа абри аизгаҿы ианырҵеит хадара злоу астатиақәеи арецензиақәеи. Урҭ еихшоуп зыҩнуҵҟа хронологиала еишьҭагылоу ахәҭақәа (арубрикақәа) рыла.

Ашәҟәы рызкуп афилологцәа – аҭҵааҩцәа, аспирантцәа, астудентцәа, арҵаҩцәа, иара убас – аԥсуа литература иазҿлымҳау зегьы.

АҧХЬАЖӘА

2017 шықәсазы, Баграт Уасил-иҧа Шьынқәба 100 шықәса ихыҵра иазкны, Аҧснытәи Аҳәынҵқарратә университет еиқәнаршәеит аизга «Ажәлар рыбзиабара иалнахыз». Ари аизга еидныкылеит афилологиатә ҭцаарадыррақәа ркандидат, Аҧсны жәлар рпоет, Ҟабарда Балкариеи, Аҧсны Аҵцаарадыррақәа Ракадемиа академик, Д.Гәлиеи Ш.Русҭавели рыхьӡ зху Аҳәынҵқарратә премиақәа рлауреат, Аҧснытәи Аҳәынҵкарратә университет ҳаҭыр зқәу апрофессор, «Ахьӡ-аҧша» аорден актәи аҩаӡара занашьаз Шьынқәба Баграт Уасил-иҧа, ҳмилаҭ рдоҳатә культуразы хәызмаӡам мазараны иҧхьаӡоуп иҧасҭазаареи ирҿиамҭақәеи аҧсуа ҭарауаа, алитератураҵцааҩцәа, акритикцәа ирзыркхьоу русумҭақәа. «Ажәлар рыбзиабара иалнахыз» иагәылалеит жәлар рпоет ипоезиатә рҿиамҭақәа рыхцәажәара зегь раҧхьаӡа ихацзыркыз ҳҭцарауаҩ ду Хәыхәыт Бҕажәба истатиақәа инадыркны, еиуеиҧшым аамҭақәа рзы апериодикатә ҭыжьымҭақәа рҟны иркьыҧхьхьоу, иахьа зҧыхьашәара уадаҩу аусумҭақәа маҷымкәа. Баграт Шьынқәба амилаҵҭә литература ахкы хадақәа зегь рҿы илагала, аҵарауааи акритикцәеи (иаҧсыуааугьы иаҧсыуаамгьы) аӡәырфы рыхцәажәахьеит, рыхә ҳаракны иршьахеит. Ибаҩхатәра ссир иарҿиаз аҩымҭақәа рыҵцаара иазкны иҵыҵхьеит акымкәа амонографиатә усумҭақәа: В.Цвинариа «Творчество Б.В.Шинкуба: Лирика. Эпос. Поэтика» (1970); Н.Байрамукова «Баграт Шинкуба. Очерк творчества» (1981), Г.Ҷьиблаӡе «Ацынҵәарах», мамзаргьы аублаа родиссеиа» (1987); С.Зыхәба «Баграт Шьынқәба иҧсҭазаареи ирҿиамҭеи» (2009); В.Амҷпҳа «Аҧсуаа рантропонимиа Баграт Шьынқәба ирҿиамҭақәа рҟны» (2010); В.Агрба «б.Шьынқәба ипоезиеи ажәлар рҿаҧыцтә рҿиамҭақәеи» (2014); Р.Қапба Кь.Чачхалиа «Амҭа зтәу» (2017). Ари афакт, ҳәарада, аҧсуа литератураҵцаара аҿиараҿы иҳәаақәнаҵо кыр ыҟоуп. Аха, аҵарауаа жәлар рпоет иҧсҭазаареи ирҿиамҭақәеи ирзыркхьоу

астатиақәа зегьы еидызкыло ашәҟәы ҭыжьны иҳамазамызт иахьа уажәраанза.

Аизга иагәылалаз астатиақәа «хыбрак» аҵаҟа реизакразы ицәырҵуаз ауадаҩрақәа шмаҷмызгьы, иахьатәи ҳҩырахь ииаганы, аамҭа еиуеиԥшым аҭоурыхтә ҭагәҭасрақәа анырра иҟарҵози рҟынтә ирҽеины иҟаҵоуп. Иазгәаҭатәуп убасгь, ҳасаб шазуу ахронологаитә принцип. Ашәҟәы еиднакылеит зынза ҩынҩажәи ааба статиа. Урҭ еихшоуп ахәҭа хадақәа хәба рыла: 1) ирҽиаратә мҩеи ипоезиеи ирызку астатиақәа; 2) иажәеинраалоу аромaнқәа ирызку; 3) ипрозатә рҽиамҭақәа ирызку; 4) жәлар рпоети аҽаԥыцтә ҳәамҭақәеи; 5) Баграт Шьынқәбеи амилаҭтә ҟазареи ҳәа.

Аизга еиднакыло Бгарат Шьынқәба иԥсҭазаареи ирҽиамҭеи аусумҭа шьахәқәа азызкыз иреиуоуп: В.С. Занҭариа, Хә.С. Бҕажәба, Ш.Д. Инал-иԥа, В.Л. Аҵнариа, М.Т. Лашәриа, Б.А. Гәыргәлиа, Ва.К. Занҭариа, Р.Хә. Қапба, Ц.В. Бениа, С.А. Амҷба, А.Шь. Зыхәба, Гь.К. Гәыблиа, А.Н. Гәогәуа, В.Ԥь. Амаршьаан, А.Е. Кәыпраа, Ш.Хь. Салаҟаиа, М.К. Делба, А.А. Аншба, Ԥь. Б.Аҳәба, М.Г.Ладариа, Р.И. Ебжьноу, Шь.К. Царгәыш, Ҭ.Шь. Ԥьопуа, С.Л. Зыхәба, В.А. Коҕониа, А.Хә. Аргәын, А.Г. Ашьхаруа.

Ҳгәы иаанагоит ашәҟәыаԥсуа ԥхьаҩы ихатәы бызшәала инраҵауланы дыргәыланарԥшуеит жәлар рпоет иԥсҭазаареи ирҽиамҭақәеи, убасгьы, аԥсуа сахьаркыратә литература иазҽлымҳау, лымкаала Баграт Шьынқәба ирҽиара аҭҵаара зҽазызкуа рнаҩсангьы, аҵаҩцә, астудентцәа, арҵаҩцәа уҳәа аԥсуаҭҵаара аинтерес змоу, заанаҭс ишьҭызхуа дарбанызаалак рзы ихәарҭа дуухап ҳәа. Аринахысгьы жәлар рыбзиабара иалнахыз, ажәа сахьарк аԥцаҩы ҟаза ирҽиамҭақәа акырынтә ирызхьаԥшлашт. Инаҵшьны иазгәаҭатәуп, аԥсышәала иҩу аманографиатә ҟазшьа змоу ашәҟәқәа иҵегьы шаҭаху. Избанзар, амилаҭтә поет ду Баграт Шьынқәба ихьӡ-иԥша, исахьаркыратә ҭынха иреиҕьу аҭып ааныркылоит наӡаӡа ҳажәлар рдоуҳатә культура зегь аҟны. Ихаҭа иажәақәа рыла иаҳҳәозар: «Ажәлар рыбзиабара ҟьалан иааӡом, иалнахыз далнахыит, иаԥсам дабаӡом». Уи еиԥш иҟоу аразҟы лахьынҵас имам Баграт Шьынқәба – иага аамҭа царгьы, уи ижәлар рыбзиабара ахааназгьы ишицу даанхоит.

В.С. ЗАНҭАРИА
ашәҟәыцҩ,
алитературатҵцаацҩ

АҧСҭАЗААРА ЗГӘЫЛПҳААУА АПОЕЗИА[1]

«Аҧсҭазаара ахьыҟоу, иҟоуп апоезиагьы».
В. Г. Белински.

Апоет ишәҟәы аашьҭыхны адаҟьақәа аартуа, аҧхьаҵ данрыҧхьо, уи иҭахыуп ибарц еиҳараҙак иара игәы иаҭахыу, изааигәоу, ицәалашәарақәеи игәҭыхақәеи ирныцуа абжьы; иҭахыуп ибарц ихәыцрақәа зхәыцроу, игәыргьарақәа згәыргьароу, игәырҵақәа згәырҵоу, инасыҧ знасыҧу, зыпсҭазаара фырхаҵарылеи лшаралеи иҭәу ҳара ҳаамҭа азтәи ауаҩы иҟазшьақәа.

Абарҭ зегьы аҧхьаҵ еилыкка ибоит апоет Б. Шьынқәба иажәеинраалақәеи ипоемақәеи зынны 1956 шықәсазы Аҧҳәынҭшәҟәҭыжьырҭаҿ иҭыҵыз ашәҟәы аҿы. Ашәҟәы еиднакылоит 1956 шықәсанҙа апоет иҩымҭақәа шамаха зегьы, иажәеинраалоу ароман «Аҿатә-уаа» аламҵакәа.

Тематикала Б. Шьынқәба ипоезиа акырҙа иҭбаауп. Аҧсадгьыл абзиабареи, ауаҩ-ҿа изҳашьеи, ишьақәгылашьеи, ихатәы ҧсҭазареи, иҿазкрақәеи, ихәыцрақәеи, асоциалисттә ргыларақәа дшырзықәпоит, уи илаҵәаны иҟоу асоветтә патриотизми ртемақәа ргәылпҳааува иҟоуп ари ашәҟәы иану аҩымҭақәа.

Б. Шьынқәба дпоетны аҧсуа литератураҿ ихьз анга инаркны аҧхьаҩцәа бзиа дырбеит. Аҿатә-уааи, аусуреи, абзиабареи, аҧшҙареи дырпоетны, аҧсуа жәлар рҿыц ҧсҭазаара дашәаҳәаҩны даақәгылт уи. Ибзиаҙаны исахьаркыу, ухы-угәаҿы иаааиуа, игәкыу

[1] Ажурнал «Алашара», 1957, №4 ад. 95-98.

амелодиақәа зхылҵуа, амузика зҵоу уи иажәеинраалақәа ажәлар ашәаны ирҳәоит. Еихсыҕьрак ҟамҵаҙакәа, есымшааира зыбжьы го ҳпоетцәа ирыламҩашьаҙо ауп аханатә аахысгьы ишыҟоу апоет ибжьы. Апоет ԥасаҙа ииҩқәаз ажәеинраалақәа рылагьы аԥхьаҩ еиликаартә иҟоуп аԥсуа поезиа икалам ҵар кны дшазцәырҵ апоет – алирик. Уи бзиа ибоит, ишьа-ида иалоуп нап злеикыз аус, данқәыԥшҙазгьы хәыцырҵас иман иара дызҵалаз апоезиатә мхырҵа аҿаҩра беиа аҭгара:

Ак уасҳәашан, сажәеинраала,
Сҩыза-бзиа са сҵахы!
Кыр ҳзыҵгоума нас ҭагалан,
Ҷыц ҳазҵалаз иахьа амхы?!

Жәаҳәарада абас 1933 шықәсазы апоет иқәиргылаз азҵаара аҭак ҟанаҵоит абра ҳзыхцәажәо ашәҟәы.

1930 шықәсазы апоет ииҩыз ажәеинраала «Ажәытәтәи агара ашәа» ала ауп излаатуа ашәҟәы раԥхьатәи адаҟьа. Убас ашәҟәы аҷы иануп апоет инапы иҵыҵыз, ажәлар еицырдыруа агара ашәақәа даҿа ҩба: «Амҳаԥьырра ргара ашәа», «Агара ашәа». Аԥхьатәи ажәеинраалаҷы апоет иааирԥшуеит аԥсуа жәлар рҭоурых аҷы ирхысхьоу агәаҟрақәа руакы – амҳаԥьырра атәы. Зыԥсадгьыл мчыла иампыҵыкәкәааны аҭырқәа-еимҵәацәа рыҕба иагоз ан лылаҕырҙ лыкәааша, дылгәыдырҟәҟәланы илкыу лысаби длырцәарц илҳәоит ауаҩ игәы ҭызшьаауа амыткәма:

Шьышь нани, шьышь нани,
Уцәа сарԥыс уанани,
Рыҩны уҟам уаби уани,
Амшын еиқәа уамами.

Аԥша анырзас ҕәҕәалашәа
Ртәыла хәыҷ рымнахырц.
Амшын шаҵааз угәаларшәа
Амҳаԥьырқәа рылаҕырҙ.

Егьи ажәеинраалаҿ агара ашәа зҳәо ҳара ҳаамҭа аҿтәи ан лоуп. Уи илыхшаз изы лгәы дууп, лгәы ҭынчуп, дылзымааҙар ҳәа дшәаҙом, лхаҵа иакәзар аҳаҭыр змоу, иԥхьагылоу шахтиоруп; уи лысаби ацәа дҭахәхәа дҭанагаларц дизгәыкуа ашәа лҳәоит:

– Сиаҵә шаша, шьыри ҭали,
Сыҷкәын ахьҙыркы.
Са смыргәаƙкәа ацәа уҭали,
Сымра, сыгәкы.
Убла ҭыԥҳа қаруашами,
Ахьшьыцба ахаҭа,
Ухәда шкәакәа сакәыхшами,
Шәҭышуп уцәарҧа…

Заƙа игәкыузеи, заƙа иԥшҙоузеи ари знасыԥ дуу ан лажәақәа?! Изакутә музика-хаа бжьузеи иахылҵуа! Насгьы заƙа ƙазарыла иҭыхыузеи абри ажәеинраала злалаго аԥсабара асахьа:

Аƙармара ыцәан ҭынч, ԥшьаала,
Аҵых еимыггон.
Иҵƙьан ажәҩан ҙыжь ԥштәала,
Митә бла лбаҷҷон.

Мап, ас иҩу ажәеинраала арҽхәара аҭахҙам, иара поезиала ишеиқәаԥхо ахы унарбоит.

Ашәƙәаҿы иануп ирацәаны алирикатә жәеинраалақәа. Урҭ реиҳараҙак абзиеибабара ауп изызкыу. Абас иƙоу ажәеинраала бзиахәқәа иреиуоуп: «Бысзымҵаан», «О, мап! О, мап, исҳәарц сашьҭам», «Идыруеит, абаҳча ҳанҭалон», «Ажәҩан иаҵәара иадхалан», «Зны сзеигәырҧьоз ашәа хаара», «Арԥыс ихаара дицын», «Бареи сареи ҳҩыцьа ҳҷыдахаз» уҳәа убас егьырҧгьы. Бзиа еибабо асаркьа еиԥш рхы-рҿы адырбалоит арҭ ажәеинраалақәа. Ара иубо апоезиа цқьа ауп, хшыҩс ирыҵоугьы рхәыцгоуп, еиҿкаауп, еизырҵәаҵәоуп, алирикатә жәеинраала ишахәҭоу еиԥш икьаҿқәоуп, рыԥхьара уадхалом, ирныԥшуеит апоет инарҵаулан иааизцәырҵыз ахәыцрақәеи ацәаныррақәеи ишрылҵшәоу.

Хәанчара злам, игәкыу, ицқьоу абзиабара аабоит ажәеинраала «Бареи сареи ҳҩыцьа ҳҷыдахаз» аҧы. Бзиеибабарала згәы ҭҭәааy арԥызбеи аԥҳәызбеи рыда абаҳча уаҩы дыҵаҙамкәа иҵацәит, ҷыҵбжьыкгьы мго, еиқәышьшьы иаанхеит. Зылахь еиқәҵаны, ҷымҵԥсымшьа игылаз аԥҳәызба лыблақәа нарықәшәеит икыдшәаз аиаҵәа, лгәы ааҭзыʒеит, ишанхеит лыблақәа, уи дызмырҭынчуаз лыгәтыха иаразнак арԥыс ицәа иалашәеит:

Бқәыԥсычҳареи, быблеи, быцьымшьеи,
Бымаʒа рҳәеит ишеибаку!
Абаҳча еиԥш иҵацәуа цьыбымшьеи
Бгәыкрала иҭәу сара сгәы!
Сбыдқәлоит мыцхә сбызгәакьаны,
Убасгьы басҳәоит уаха:
«Быбзиабара сгәаҵа инҭаҵәахны,
Наʒаʒа ибымаз ацаԥха!»

Апоет абзиабара ҳаҭыр ақәиҵоит, уи аҭакԥхықәра ду змоу акы акәны дахәаԥшуеит. Апоет ибзиабаратә цәаныррa аарԥшраҷы иажәақәеи ихәыцрақәеи иԥсаҟьом, даараʒа ираʒаны, ишәа-иза дазхәыцны, маршәакрала ауп уи абзиабара дшахцәажәо.

Асоциалист қыҵа аԥсҭазаара сахьаркуа, апоет иааирԥшуеит анхара-анҵыра гәырҕьахә атәы, ашәа рзиҳәоит аусура иаҷу ауаа. Ажәеинраала «Арашәарахь» аҧы иаабоит асоциалисттә еицлабра рыбжьаҵаны, шәаҳәарала арашәара иаҷу аколнхацәа. Урҭ русура деигәырҕьоит апоет, иаргьы убра дрылоуп, аус рыциуеит, ашәа рыциҳәоит:

Абзанхара иаҳгәаԥхоз,
Ҳарҭ иҳамоуп,
Гәырҕьа нхароуп,
Ҳаицынхоз!

Аԥсны ааглых ҭыԥны иҟоуп Тҟәарчал. Раԥхьатәи ахәышықәсақәа раан ара имҩаԥысҟәоз аиндустриатә ҷыцргыларақәа ирызкыуп апоет иажәеинраала ҟаиматҟәа: «Арацәаҵыхҩы», «Асалам»,

«Абахә ҳажәлеит», «Хәылбыҽхатәи ахәыцра». Аусура дуқәа реилашра апафос рныҩуеит урҭ:

Уасла, сҩыза, убас!
Ахаҳә ашәыгәра унас!
Ашьанҵа еимыцкьо,
Амца хәыцкьо,
Уцала!

Бзиа иаабо, иҳазгәакьоу ҳақалақь, амра ашәахәақәа рықалақь Аҟәа иахьзынҩылоуп ажәеинраалақәа: «Хәыцрақәак Аҟәа азы», «Аҟәа», «Сықалақь», «Уи гәадыуроуп сара сзы». Ахьхьа-хьхьа ҳәа зыбжьы го арҭ ажәеинраалақәа рцәаҳәақәа иаадырҧшуеит изҩыдоу, сасааира патула зыхьз гахьоу Аҟәа, есааира баҳчарабыбышла ишышәҭуа, ишазҳауа.

1941 шықәса, игеит Аџьынџьтәылатә еибашьра дузза абзарбзан-бжьы, ҳ-Апсадгьыл иақәлеит алемс еимцәацәа. Б. Шьынқәба ирҽиамҭа азикыит иҧсадгьыл ахьчара. Урҭ ашықәсқәа раан апоет иифыз, алмас еиҧш иҩәҩәаҟацаза иҟоу ажәеинраалақәа шамаха зегьы аҩа иҧырхраз, хацәнмырха аҩа иҽагылаз ҳауаажәлар ирыладырцәон аиааира шыргоз агәрахаҵара. Асовет жәларқәа зыҽрылархәны Апсадгьыл ахьчаразы абџьар зкыз аҧсуаа-еибашьцәа рахь сахьаркыратә ажәала ҽиҭуан апоет:

Аҳаҳаи, шәеиҵамхан, аҧсацәа,
Пхьа шәцала ахьз чаҧауа!
Шәаиааиуеит, избанда ҽышәала
Иазәыкны ҳажәлар ду қәпоит!
Шәаиааиуеит, избанда хшыҩдула
Ҳкомпартиа аиааирахь ҳагоит!

Ажәеинраала «Аибашьҩы ихәыцра» аҽы апоет иааирҧшуеит асовет еибашьҩы ихәыцрақәа, ипатриотизмра, аиааира шиго ала агәрагара.

Аибашьра ахьымфаҧысуаз адәаҽы, ҳапсадгьыл азы фырхаҵарала иҵахаз Володиа Ҳаразиа игәаларшәара иазкны ари ашәҟәы

ианылеит Б. Шьынқәба инап ҟаза иҵыҵыз ажәеинраалақәа: «Аб», «Ауасиаҭ», «Афырхаҵа игәаларшәара». Аԥсуа жәлар рԥа аибашьра адәаҽы дызгашаз ахымҩас аниқәшәа, иҩызцәа иреиҳәеит хашҭра зқәым уасиаҭны абас:

Шәа ишәыцуп сгәамчи сыблақәеи,
Сшьа аҳуам – схатәыдгьыл иқәымҭәеи.
Сцәа-сжьы сыԥсадгьыл иаҷаԥшьоит,
Урыстәыла акаршәра ахылаԥшуп.
Шәнеиха, аҕацәгьа дшәабашьуеит,
Аиааира амцабз шәылашуп! –

Жәлар ирхылҵыз ахаҵашәа ҳаҳауеит ажәеинраала «Афырхаҵа игәаларшәара» аҽы. Ачангәыр-ԥшҳа арахәыцқәа рыбжьы ианыҩуа уи ашәа нҵәоит абас ала:

Уара узы икаҳҭәом алаҕырҳ,
Аҩыза, хьҳыла иҵахаз!
Иҟалом адгьыл иаҩнахырц,
Ԥсра ақәым ухьҳ иаҳзынхаз!

Аибашьра шықәсқәа раан апоет иҩит ицаҳә-цаҳәо иҟоу апатриоттә цәаныррала иҵәу апоема «Аҳәачаԥа». Ари апоемаҽы фырхаҵа хадас иҟоу аурыс жәлар рԥа Леонид Лунин исахьа автор акырҳа инарҵауланы иааирԥшуеит. Лунин – аԥсҭазаара бзиа избоз, уи иазықәпоз, иҕәҕәаз зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз фырхаҵоуп. Аибашьра аамҭазтәи арҽиамҭақәа рҽы апоет иааирԥшуеит Аԥсадгьыл азы имоу абзиабара, аԥхьаҩ агәра ииргоит аԥсра аҵкьыс аԥсҭазаара еиҳа ишыҕәҕәоу, насгьы аԥсҭазаараҽ аҟазаара зықәнагоу иаԥсоу ауаа шракәу, зыԥсадгьыли зуаажәлари рзы иқәпо ауаа шракәу изырҳауа икамшәаҳо, ԥсра зқәым ахьҳ.

Еихсыҕьра ззымдыруа абзиабара имоуп апоет итәыла Аԥсназы. Иажәеинраалақәа акырԥьара рҽы бзиа ибаны иҵихуеит Аԥсны асахьа ссирқәа.

Аԥсынтәыла икаҷҷоит амра каԥхара,
Игәырҕьоит иахьа, ишәҭуеит аԥсабара
Алада ихәмаруеит ага цәқәырԥала,
Аҽада иҕьазҕьазуеит ашьха ҽаскьара.

Аибашьра ашьҭахь аԥсуа қыҵа заѣа беиара барақьаҵрала иԥшӡахаз аабоит ажәеинраала «Амҽан» аҽы. Апоет дзықәтәоу иҽеыз-лас шьҭхысаа, икәаруа амҽа кахаа ианыршәланы дагоит дахьиз иқыҵахь. Алымҽанык апоет ибоит ҽаҽрала иҵҵәааy адгьыл ссирқәа, ибеиоу адгьыл чашәарақәа, гәырҕьашәала заарыхра ҭазгало ауаа.

Апоет дызлиааз, дзааӡаз, зыбла хтыу зыҽны-згәара еихачаԥоу, ҭынч анхара иаҽу иуаажәлар рзоуп дызшәаҳәо, урҭ роуп иара дызтәу, иашәагь ԥсыс иахоу:

Зашәа беиоу гәырҕьа бжьыла,
Шәаҳәаҽуп сара.
Иҳалалу кыкахшыла,
Са сзааӡаз жәлара,
Сыԥсадгьыл ду амчра иацҵоу
Иахьа абас инхо!
Шәынасыԥоуп хаарас иаҵоу,
Сашәа ԥсыс иахоу!

Бзиа иубо иузааигәоу, иузгәакьоу ууаажәлар рынасыԥи ргәырҕьареи уара иунасыԥны, иугәырҕьараны уанык̆ала – нас абри аҵкьыс еиҕьу абзиабара арбану?!

Ажәеинраала «Абас ианбанӡа» аҽы апоет калам ҵарыла дықшоит, аԥсы имыхәо абза дыхзырҵәо, макьаназы жәытә цәынханы имҽаԥырго аиныхра аҟәыхразы:

Аиныхра – абза ихырҵәаганы,
Аԥсыжраҽ – игәхыршәаганы
Иҳамоу, ажәытәра ацәынха,
Аиныхра – анышә леиҽыжааны,
Изаҳамҭози нас хыгәха?

Апоет ишәҟәаҽы ҳрыԥхьоит ажәеинраалақәа ажәларԛәа риеишьареи, асовет патриотизм аидеиақәеи зныԥшуа. Урҭ иреиуоуп: «Қырҭтәылахь», «Сталинград амҵан», «Ахьʒырҳәага абаҟа», «Москва» убас егьырҭгьы.

Абри ашәҟәы уаԥхьаны уанналгалакь, узыԥхьаз ажәеинраалақәа рҽы апоет ҟазара дула иааирԥшқәаз асахьақәа убла иаахгылоит, уанрызхәыцлакгьы иубоит урҭ рышьҭамҵа ухы-угәаҽы ишаанхаз, агәра угоит апоети ҳаамҵеи рышьхәақәа еивҵаҵаны, ҳаԥсҭазаара иалоу ауаа ҩызара рызуа, ԥхьаҟа ишеиццо.

Ажәеинраала аиҿкааразҽы, артәаразҽы еилыԥхаауа иҟоу ашәыгақәа рыла асахьақәа рҧыхразҽы, Б. Шьынқәба иҟазара ҿырԥшыганы иҟоуп. Уи иажәеинраалақәа хшыҩла иҵаулоуп, ԥьара акы узрыцҵо, акы узрыгырхо, акы узырҟәырԥо ҳәа иҟам. Ибызшәа беиоуп, иласуп; иԥьаԥьоу, ма аԥхныга еиԥш ихьанҭоу ажәақәа амалахазгьы иубом ара. Апоет иажәа ԥшʒоуп, ицқьоуп, илԥшаахуп, еиҿартәуп. Ари зырҵабыргуа аҿырԥштәқәа рацәаʒоуп ашәҟәаҽы, урҭ рахьтә иаагап акык-ҩбак. Абар метафорала еиҿартәу хәылпазтәи асахьа:

Икәеи-цеиуа хыхь аиаҵәа
Жәҩан ҵаулахьтә инкаԥшит.
Еиԥырҵуазшәа ҩыԥьа аиуацәа
Зҽеызʒаз амра иназыԥшит.
(«Ахәы-ԥшʒа бзары-бзаруа»).

Абар ахьшьыцба еиԥш ҳаԥхьа иниаҟьаз аҽырхәмарҩы:

Уи данаалоуп, иҽеы аҧкьашьеи,
Ихҭарԥа-ачыхә ԥырԥыруа,
Дыд-мацәысшәа иҟамчы аҟьашьеи,
Ихәамҵ анирахь имтаруа.
(«Сҽеырыхәмарҩы»).

Иаабоит игәазырҳагоу ҭагалантәи абаҳча:

Ишԥа мʒанроу хәылпазыла,
Ажь афҩы-хаа ангало!

Аԥша анасуа гәыразыла,
Абаҳча шәырла ианзазо!
(«Ҭагалантәи абаҳча»).

Иалкааны иазгәауҭаратәы иҟоуп апоет ҟазарала ихы ишаирхәо асахьаркыратә маҭәахәқәа: аепитетқәа, аметафорқәа, аиҿарԥшрақәа. Урҭ дук рхыԥхьаӡара мыррацәакәа, зегьы иахьрыхәҭоу рҭыԥқәа рҿы иргылоит, асахьақәа рҭыхраҿ маҭәахәра руртә еиԥш. Иаагап ҿырԥшыгақәак. Аҟәатәи аԥсаҵлақәа рсахьа анҵихуа, зуапа иҵашьшьы иԥхашьа-ԥхаҵо игылоу амаҳәцәа ирҿирԥшуеит:

Бзиа избоит ҭынч еикәашьшьы,
Уԥса-ҵла ирымоу гылашьас.
Икахәхәа ажәҩанаҿ иҩаӡаз,
Амаҳәцәа иреиԥшуп иԥхашьаз,
Есаамҵа руапа иҵашьшьы.
(«Аҟәа»).

Б. Шьынқәба иажәеинраалақәа, иашәақәа хшыҩҵакыс ирыҵоуп урҭ ирхылҵуа амузикеи ҩнуҵҟала еиԥшуп, аритмақәа ракәзар дара рхала ашәахь иаиасуа ыҟоуп («Агара ашәа»). Апоет ашьҭыбжьқәа еинҟьо, дрылахәмаруа акәӡам ишиԥшааua аинтонациақәеи амелодиатә хккәеи. Урҭ цәырҵуеит еиҳараӡак апоет зны ибжьы ларҟәуа, зны ибжьы ҳаракуа ишьҭихуа атема иақәыршәаны.

Б. Шьынқәба иреиғьу иҩымҵақәа иаҳдырбоит аԥсуа жәлар рҿыбыцтә рҿиамҵеи алитературеи заҟа еизааигәоу, еимадоу. Апоет афольклор аҟнытә ихы иаирхәақәааз дызҿыԥшқәаз реиҳагьы, ара иазгәаҭатәуп иара апоет ихаҭагьы ишилшо, ҳаԥсҭазаараҿ иахәҭоу, иақәнагоу ԥшааны, иазгәаҭаны аҳәара, ажәлар рҿабыцтә ҳәамҵақәа рырҿиара. Уи еилыкка ус шакәу ҳдырбоит абалладақәа «Ритца», «Аҿырпын», «Асаби», «Гәында-Ԥшӡа». Апоет иашәақәа: «Амҳаԥыраа ргара ашәа», «Агара ашәа», «Шьардаамҵа», «Кофҵа шкәакәа зшәу», «Ачаи ҿыхцәа рашәа» убас егьырҵгьы – ажәлар еицырдыруа, бзиа ирбо, ирылаҵәаны иҟоу ашәақәоуп. Арҭ ашәақәа рҳәоит ажәлар аныҳәамшқәа раан, ақалақьқәеи ақыҭақәеи рҿы, ирҳәоит аус аныруа, рыԥсы аныршьо. Аха абарҭ ашәақәа зҳәо

рыбжаҩык ирыздырҙом Б. Шьынқәба авторс дышрымоу. Уи дук уаҩы иԥьеишьартә еиԥшгьы иҟаҙам, избан акәзар – ашәа бзиа изтәу идхалаҙом, ихьҙгьы аҭахҙам, уи убас ажәлар ирылаҵәоит, ишнеиуа ажәлар рашәа ҳәа хьҙыс иамангьы иҟалоит. Абас Б. Шьынқәба иашәақәа рхыԥхьаҙара шырацәамгьы ажәлар иртәны, рыхьҙ ахны иҟалеит.

Апоет Б. Шьынқәба иҩымҭақәа ҭәҭәала ирныԥшуеит ажәлар рҟәышра ду, рытрадициақәа рԥьабзқәа. Ажәлар роуп апоет абырсҟак ажәа беиа зҽиҵааз. Иажәа артәашьа акәыз, илексика акәыз, ипоезиа абжьы-хаа акәыз, иаҵоу амузика зҩыда акәыз – зегьы ажәлар ирҟәырҷахоуп, урҭ ирзааигәоуп, дара рыԥсҭазаара иагаҭылхыуп.

Идыруп асоциалисттә усура аҵакы аарԥшра иазкыу атема ҳлитератураҽы хадара аманы ишыҟоу. М. Горки иҳәон: «Ҳара иҳахәҭоуп асоциалисттә усура иалаҳхырц ҳара ҳфилософиеи, ҳетикеи, ҳистетикеи». Абри атема иазкны апоет Б. Шьынқәба иҵегьгьы ажәенраалақәа имандаз ҳәа аԥхьаҩ игәы иаанагоит. Аибашьра ашьҭахь ари атема иазкны ииҩыз ажәеинраалақәа хыԥхьаҙарала дук ыҟам. Урҭ инарылукаартә иҟоуп «Ҭынч аҩныҟа дцон Шьаруан». Ҳәарас иаҭахыузеи, ари ажәеинраала иҟаиматҩ акоуп. Ҭагалантәи аусурақәа рсахьа бзиаҙаны иаарԥшуп ара. Аибашьраҽ аиааира ганы зыҩныҟа ихынҳәыз Шьаруан иуаажәлар дрылагыланы насыԥ дула аус иуеит.

Ԥсаатәк мҽыхаҙац макьана,
Иаацәылашоит адәахьы,
Имҩытҵреиҵан имагана,
Шьаруан ддәықәлеит амхахьы.

Аха хыма-ԥсыма, ццакрыла, ҳәсала-хацәала ишеибакыу амхы ду ахьҭаргалоз Шьаруан даабом. Ицәгьамызт Шьаруан иусушьагь аԥхьаҩ ирбазар. Амала Шьаруан аус шиуаз агәра аагоит, избан акәзар «амхаҟынтәи дааԥса дкара, ҭынч аҩныҟа дцон».

Заҟа гәахәарыла дрыԥхьарызыз аԥхьаҩ ауаажәларратә шьҭыбжьы зхоуи апублицистикатәи ажәеинраалақәа апоет инапҟаза иҵхны абри ашәҟәы изанызар. Абри аҟны апоет иҵегьгьы илиршар ҳҭахын.

Апоет иажәеинраалақәа рҽы аапын ашәа азиҳәома, бзиа иибо аҧҳәызбеи иареи еицәажәома, ипоезиатә хәыцрақәа дҭагаланы дрымоума – зегь рҽы иҳаҳауеит уи игәеисра ашьҭыбжь. Ари иага ус акәзаргьы, аҧсуа критик Ш. Инал-иҧа иҳәан еиҧш, «темпла ҭынч илеиуеит урҭ аӡы еиҧш, еибах-еибафара рымацәамкәа». Ас иҟоу ажәеинраалақәа ԥьара-ԥьара иахьыуҧыло апоет ԥаса ииԛқәаз рыҟноуп. Дара урҭ рҽоуп иахьыуҧыло, ирацәамзаргьы, сахьаркырала икәадоу аҭыпқәа, иаҳҳәап, абас иҟоу:

Ҳамч иаԥгыло хаҵа дыҟам,
Ашьха рхаҳтәуеит иаҳҭаххар.
(«Абахә ҳажәлеит»).

Абахә иажәланы иуадышххыраха иқәызҵо ауаа русушьа, «чоу» ҳәа иԛаҵкьаз аҽырхәмарԛы ицашьа, зан лахь асалам шәҟәы зыԛуа ихәыцрақәа ҳазҳәо, ҭагалантәи аусурақәеи абаҳча сахьақәеи аазырҧшуа ажәеинраалақәа формалеи бжьылеи акыр еиҧшуп. Иарбанзаалакь ажәеинраала иара зызкыу атема зеиҧшроу еиҧш ахатәы бжьы ахазароуп.

Б. Шьынқәба ипоезиа ҳаамҭа иатәны, ҳаҧсҭазаара аҽеалархәны, ԛызара ҳазнауа иҟалеит, убысҟак ҳаизааигәахеит, ҳаишьцылеит уи иажәеинраалақәа ҳара ҳагәҭа иизшәа, иаииԛуаз дҳазҵаауазшәа, дҳаҽцәажәозшәа.

Б. Шьынқәба ишәҟәы иаԥхьаз икказа ибоит аҧсуа поезиа заҟа иазҳаз, заҟа аинтерес аманы иҟалаз, заҟа амҽехак духаз, аҽееибнаҭаз.

ХӘ. С. БҕАЖӘБА
ААР академик

БАГРАТ ШЬЫНҚӘБА[2]

1. АҧХЬАТӘИ АШӘАҚӘА

Раҧхьатәи абжьы – «Аҧхьатәи ашәаҟәа» ҳәа, уажәы аабыкьа иҭыҵыз. Б Шьынқәба иҩымҭақәа, аҵабырг азы, аҧхьаҩ игәцаракны дазхьаҧшратәы иҟоуп. Ари ашәҟәы автор аҩра далагеижьҭеи рацәак ҵуам, иҟалап, хҧаҟа-ҧшьбаҟа шықәса ракәзар, аха иажәа аиҿкаашьа маншәалоуп, ибжьы ҵаруп.

Есааира, аҳәымкәа-ҩыҧьамкәа ицәырҵуеит аҿар шәҟәыҩҩцәа. Урҭ ргәы ҭанаҵоит иахьатәи ҳаҧсҭазара, ирнаҭоит агәамч зҩыда.

Б.Шьынқәба аҿар шәҟәыҩҩцәа дреиуоуп, ари еиҳарак длирикыуп. Алирикатә жәа-еинраала аҩра хаз ҷыдала иаҭахыуп анапҟазара. Лирикала иҩыу ажәеинраалаҿы, ашәҟәыҩҩы ихатә гәҭакы ааирҧшуеит аҧхьаҩ ицәа-ижь ианырратәы, дархәыцратәы, акы игәы иахәартәы, акы цәымгыс иоуратәы. Уи – зеиҧш хәыцракны еиҿкаатәуп. Ажәакала – апоет ихатәгәҭакы аҧхьаҩ дыхнахуазароуп, уаҟа ианибааларoуп иара хәыцырҵас имоу, ихи-иҧси зызку. Ҳара, ашәҟәыҩҩы игәы ииаанаго, иара абри ауп ззиҳәо мацара зегьы ҳныҧшуа, уи ҳгәы иахәо изыҟалом, ашәҟәыҩҩы илшозароуп сахьа жәала ҳгәы архаҵара, ҳгәы ашьҭыхра, ардура, ма ҳаҵа ицәымгтәра.

«Ашәҟәыҩҩ – ауаатәыҩса рыҧсы нҵьнырс дамоуп», – иҳәеит И.Сталин. Арҭ зеиҿьаҟам ажәа ҟәышқәа иаҳдырбоит ашәҟәҩыра шаҟа ҳаҭыр змоу усу, аха насгьы шаҟа иуадаҩу.

Б. Шьынқәба иажәеинраалақәа иҩит поезиа ҿацала, иеилымшәо иеиларҭәаны. Иҩымҭақәа рыла еиҳарак иааирҧшуеит ахаҵара злоу, иахьа ҳҿар агәзҩыдара, агәырґьара ирымоу.

[2] Хә.С.Бҕажәба. Аҧсуа литературазы. Критикатә нҵамҭақәак. – Аҟәа, 1960.

«Ахатцара» ҳәа хыс измоу аҩымҭаҧы иаҳирбоит испаниатәи ажәлар рыкәпцара аҟнытәи цыпҵәахак. Араҟа иаҳәоит хызлапшала ажәлар рус азы зхы иамеигзаз акомҧар иреиуоу иҭызшәа. Уи дыпсит зегьы ирыцку ахақәиҭразы. Аха уи инеиҳаны уаҩы ибзазара зырпшзо ҳәа иҟоузеи?

Дарбан ихааза згәы иаақәмыҩуа ҳлиотчик иан илзиҩуа ажәақәа:

Аха исыхьуам еитцахара,
Сымҩа дыруп ԥхьаҟагьы!
Сан сыпсадгьыл слашарбага
Латцарыла исҷапшьоит.
Апҭа аздәыкәлар сымрахәага
Аҧа изыҳәа сыцәгьахоит,
Хыхь жәҩангәыла, шьауардынтцас,
Скылҟьон ажыжәҳәа, идыдыр!
(«Апа исалам»).

Ҳшәҟәыҩҩы ашәа азиҳәоит ажәлар реиашьара, ишәҭуа-икакаҷуа Қырҭтәыла («Қырҭтәылахь»).

«Апсуа ԥҳәызба» ҳәа хыс измоу ажәеинраалаҧы ашәа лхиҳәаауеит аусураҧы ахьзи апшеи змоу, абзабаа гәырҧьахә иаазаз, апсуа ԥҳәызба. Абар уи ачаи дахьалоу деилҟьа-еилгәыцәза деилыххаза:

Атцла ҩычан хьы шәахәала,
Анаҟә хытцуан шьыжьымҭан.
Убла зхьымзо риад-хәхәала,
Уи дыхха-ччо лапш хаала,
Ачаи хазына ҷыхуа дҭан.

Апоет акыр дацклапшуеит иажәеинраала артәашьа, аиҷкаашьа, аритм.

Абар «Агара шәа». Асаби насып имоуп, дҭәы-дыпха. Иаб драцәатцыхҩуп. Иаргьы дшыҩеидаслакь изыпшуп алахьынтца бзиа. Иан игара дадтәаланы ашәа ихылҳәаауеит лыпшқа:

Расамахәҵас уҟатароуп,
амза еиԥш укаҷҷа!
Уаб иҵыркант имудароуп
арԥыс еилфаҷа.
Уқәла, уашьцәа ргәы ҟаҵашьа,
уажәнатә иҳбала,
Убаҩхатәра, нан уҵашьа
иацлоит, узҳала.
Сиаҵә шаша, шьыриҵали,
сыҷкәын ахьҳыркы,
Са смыргәаҟкәа ацәа уҵали
уҵынчха сыгәкы».

Ҳара бзиа иаабоит аԥсабарагьы, ҳгәы иахәоит уи аԥшҳара иамоу. Абар ҭагалантәи абаҳча ҟаиматҵ. Абар ашәыр: аҵәа, атама, амыҵмыць, аҳарданыжь:

Абаҳча гылоуп еижәхашьшьыла
Ал, ахәырма, нас амжәа.
Рацәа ххыреиԥш еиҟәыншәыла
Уаҟа ирықәуп ажьымжәа.
Ахаа ахьыкәкәоит аҳарданыжь,
Ишԥеидшәылоу акаҷыч!
Амахә хьырхәа ҵаҟа аҩоужь,
Уаҟа игылоуп амыҵмыць.

«Арацәаҵхҩы» уанаԥхьо, уи уаԥхьа дгыланы, иҵыркант иҟьошәа уаҳауеит. Араҟа апоет иалиԥшааит аритм ццакы, избан акәзар, дзыхцәажәо аусгьы убас аццакра амоуп.

Шьынқәба иҩымҭақәа рҽы иубартәы иҟоуп ажәлар рҳәамҭақәа ихы ишаирхәо, убарҵ ицырхырааны ибызшәа ширбеиауа («Агара шәа», «Кофҭа шкәакәа зшәу» убас иҵегь). Иажәеинраалақәа рҽы иубом, шамахамзар, еиҽкаам, еилататоу ажәақәа; асахьабызшәа иҽоуп:

Аха ҷьара-ҷьара иҩымҭақәа рҽы иалоуп, зеилкаара уадаҩу ажәеинраалақәа, ма ажәақәа, иҵегь аиҽкаара, арманшәалара зықәнагоу. Ус иҟоу усҟакгьы ирацәам, аха ҳалаԥш иҵашәоит

акык-ҩбак; иаҳҳәап ажәеинраала «Амза» иатҵанакуа маҷк аилкаара уадаҩуп. «Аԥа исалам» инеиԥынкыланы цқьа аус азуам. Иаҳҳәап: «Дшәар дагькылсышт агәыр аҵа» (уи ҳаҕа), «Уи сахьӡароуп сҽаҵахьа». Ажәа «аҽаҵахьа» араҟа ианаалом. Уи даҽеакы аҵанакуеит. Аҽаҵахьа ҟарҵон, ахнырхәтәы анрықәырҵоз.

«Арыц аҟәшәо, иласны ишьҭасуа амхы иқәу аҟәараса» ҷырԥшыгас ишьҭихуеит аҕьеҩ ԥҳәызба иласны лчеи ҷыхшьа анааирԥшуа. Ҳәарада, арҵ реиҷырԥшра маҷк еинаалом. Егьа умҳәан, «арыц ҟәшәо, иласны ишьҭасуа, амхы иқәу аҟәараса», имаҷымкәа аԥхасҵа ҟанаҵар алшоит.

Иаагап даҽеа куплетк:

Ҳамч иаԥгыло хаҵа дыҟам,
Ашьха рхаҳтәуеит иаҳҵаххар.
Ари лакәым, уаса рҳәыгам,
Машьына аҷысуеит Лашькьындар.

Ажәақәа: «уаса рҳәыгам» – араҟа ианаалом. Иззымдыруада хыхь иаҳәо «шуаса рҳәыгам»?

Арҵ иазгәаҳҵаз аграқәа (бзиа иаабон дара убарҵгьы ыҟамзарц) амалахазгьы ирзыхҩом апоет илшарақәа.

Б. Шьынқәба, уажәы аакьыскьа аҩра иалагаз, иаарылукааша аҳә иоуп, ари ипоезиа агәазҳара амоуп, иахьатәи ҳгәырґьара, ҳгәамч зҩыда абжьы ахыҩуеит гәырҵәыла:

Ага, ашьха ашәа рхыҩуеит,
Гәырґьа хәмарбжь гоит хара,
Ачча ҷықәыҳәҳә ацәқәырпа ааиуеит,
Ԥшьшьала инасуеит аҟәара.

2. АҨЫМҬА ҶЫЦҚӘА

Ааԥынраз игәазырҳагаха ашәаԥыҧьаԥ шышәҭуа – ишыкакаҷуа еиԥш, аԥсуа поезиа есааира аҽеибнаҭоит, иазҳауеит.

Гәахәас иҟаҵаны срыхцәажәоит, Б. Шьынқәба иҨымҭақәа, урҵ ҷыдала хәаԥшра рҭахуп, избанзар, урҵ аԥсуа поезиа амҨа дырҭбааит.

Аԥсуа поезиаҿы уи иҿибааит, ишьҭихит алирикатә жәеинраала. Апоет ажәа сахьарк пату ақәиҵоит, енагь игәникылоит. Аакьыскьа ииҩыз ажәеинраалақәа рыла иҩашьом Б. Шьынқәба ақәҿиарақәа шимоу. Уи аабоит уажәы аабыкьа иҭыҵыз «Алитературатә еизга» «Алитературатә журнали» рҿы ианырҵаз иҩымҭақәа рыла. Иажәеинраала ҿыцқәа рҿы Б. Шьынқәба ашәа рхиҳәаауеит иахьатәи ҳаамҭа, асоциалисттә ргылара, асоветтә патриотизм.

Аԥсны асовет мчра шьақәгылеижьҭеи шықәсы ҩажәа ахыҵра ахьӡала Б. Шьынқәба иҩит ажәеинраала «Лыхны ашҭа».

Лыхны ашҭаҿы гәырҵьаран, иаԥылон амшныхәа март ԥшьба. Аԥсабарагьы рыцгәырҵьон ажәлар:

Аԥсынтәыла! Икаԥхоит амра каӷӷара
Игәырҵьоит иахьа, ишәҭуеит аԥсабара,
Алада ихәмаруеит ага ацәқәырпара,
Аҩада иҧьазҧьазуеит ашьха ҩаскьара.

Анкьа Аԥсны иҧарӡаз тәылан, аԥьажәлар агәаҟра иалан. 1866 шықәса рзы абраҟа, Лыхны ашҭаҿы аԥсуа жәлар рхақәиҵразы иқәпеит. Абар уи дшахцәажәо апоет:

Лыхны ашҭа! Ажәлар агәаҟра ианалаз,
Абраҟа ирҳасабуан аԥсадгьыл агәы иалаз.
Хынҩажәи фба шықәса аҭоурых ианхалаз,
Абрами раԥхьаӡа амца ахьацралаз.

Агәаҟра аныӡааит, ажәлар изҩыдаха рҽеибырҵеит, иазҳаит ргәеиҵыхра, аԥсҭазара ҿыц ирнаҭеит абзанхара. Убарҭқәа зегьы дреигәарҧьаны апоет иҩуеит:

Шәгәырҧьала абас! Ишәҳәала ашәа гәырҵәыла!
Излаҟоу иацҵан, ишәҭааит Аԥсынтәыла.
Игылааит ихьырхәан абаҳча еижәхашьшьыла,
Иазҳааит ача шьап радла еивагыла,
Имаҷымкәа иҿалааит ажь аӡахәа,
Урҭ зегьы аҩычоит амра ашәахәа!

Ажәеинраала «Арԥыс ихаара дицын» асоветтә патриотизм иахҳәаауп. Зыԥсадгьыл абзиабарала згәы меисуа, ақәԥараҷы хьыӡрацара иашьҭам:

Убри иоуп иҵацәу, агәаҩеиԥш,
Лашарада уи дшеибакәу
Абна лашьцараҷ, ахаҳәеиԥш,
Ашысламҭә ақәуп иара игәы.

«Шьардаамҭа» аҷы иаабоит асовет ҷар ргәырҵьара ԥсҭазара иазку арҵазакәа. Ажәеинраала еиҿкаауп «Шьардаамҭа» ҳәа ажәлар ирҳәо ашәа амотив ала:

Аҩы шьҭысхит, аҩы-ԥьбара,
Абар икәеикәеиуа,
Ашәа еимыжәда уа ҩыԥьара,
Ашәа ҳгәырҵьар аиуа.
Гәырҵьа-ччара иагәылҳәаны
Исҭахуп ишәасҳәарц,
Зегь ҳачкәынра игәылҭәааны
Ишәҭышраха имҩасларц.

Абзиабара иахҳәааy ажәеинраалақәа Шьынқәба иҩымҭақәа рҷы кыр рымҽхаркуеит («Ишыҟоу сымала ибасҳәап», «Ашәҭ», «Ага иҵынчу сныҽԥынтәалан», убас егьырҵгьы). Аԥсҭазаара рҷықәҳәҳәы иҟоуп арҭ ахатә хәыцрақәа. Абзиеибабара ааирԥшуеит цәалашәара зҩыданы, пату ақәцаны, аԥсҭазаара иацыԥцәахны. Шьынқәба илирика иҟәандаӡа угәы иаақәлоит, уаргәырҵьоит, уархәыцуеит. Абар ажәеинраала «Ашәҭ». Араҟа абзиеибабара иаҵанакуа цқьоуп, ираӡоуп, игәазырҳагоуп:

Аԥҳәызба еиқәа саԥхьа бааи,
Ашәҭыш зызҵоу ишәҭыз маи,
Бацымгылеи шьыжь аԥшалас,
Абаҳча сир ацәа ишалаз
Напы цқьала ашәҭ иҷалаз,

Шьыжь аҙаҙа шахьыкәкәо,
Шьыҵәрак сыбҭарц икаккәкәо!

Абзиеибабара алахьеиқәҵарагь алоуп. Даҽеа жәеинраалак («Ага иҵынчу сныҽеԥынтәалан») аҿы апоет дахцәажәоит бзиа иибо лызхәыцра, лыгәхьаагара:

Ага иҵынчу сныҽеԥынтәалан
Ла слызхәыцып, изурызеи,
Ацәқәрԥа былгьа былгьо еишьҭалан,
Са сыгәҭыхаз ирҳәарызеи?

Ацәқәырԥа гәыргьоит, са снатәазар,
Ахьыр-хьырҳәа ахаҳә ибжьаччоит,
Издыруада уи иазҳәазар
Деиҵазбахырц уи дычча-ччо.

Ицәгьоума, нас бзиа ирбо асҟак лызхәыцра? Мап, уи иаҳнарбоит ацәалашәара еицамк. Абраҟа автор игәырҩара ҳаргьы иҳадаҳкылоит, избанзар, уи ҳгәы иатҵаххыртә, ҳархәыцыртә асахьа ҭихит.

Шьынқәба ипоезиа аиҿкаашьа ҿырԥшыгоуп, ритмла, шьҭыбжьыла ибеиоуп. Уи – иҟаимаҭу ҽазкроуп, избан акәзар, анапҟазареи аҿыцреи аныԥшуеит.

3. АГӘАҒИ АЦӘЫМҒРЕИ

Б. Шьынқәба илирика беиоуп уаҩы игәы шьҭызхуа ахшыҩцакқәа рыла, насгьы иара иаанарԥшуа ацәаныррақәа рыҵҵәаарала, рҵабырграла. Ари алирика угәы адацқәа арыҕәҕәоит.

Иаанарԥшраны иахәҭоузеи нас алирика? Ирацәааны, ҳара аҧсҭазара ҳәа ҳзышьҭоу зегьы: аиатҵәақәа рыкәеицеиреи аблаҭыцьцьареи инадыркны, ахақәиҵреи ахьыԥшымреи рзы милионла ауаа рықәпара иазку, ҳхы ҳгәы зырхыц-хыцуа, имцабзқьоуқьадха иацроу иахьатәи аҭоурыхтә хҵыс дуӡӡақәа рҟынӡа. Апоезиа аҟазара иахкы ҷыданы иԥхьаӡоуп – апоезиа аҟны ажәа атҵакы иара амузика иалалоит, ахшыҩцакы ацәаныррa иалало-

ит. Апоезиа, иара ажәа ишаҵанакуа ала иуҳәозар, иаанагоит ауаҩы ихшыҩцакқәеи ицәаныррақәеи рдунеи аазырԥшуа, музикала еиҷкааy ажәа хкы. Аҟазара егьырҭ ахкқәа раасҭа, апоезиа еиҳа иҭырҭәаауп цәаныррала, илах – ҷыхыу ахәыцрақәа рыла. Апрозатә ҩымҭаҷы ахшыҩцакы, ахцәажәара, ахаҷсахьа иара аҩымҭа иагәылоу ацәаныррақәа иузырҟәыгом. В. Белински уимоу абас иҳәон: «Апоет ицәаныррақәа – арҭ иара ихшыҩцакқәа роуп». Абри аҟнытә иарбанзаалакь алирикатә ҩымҭа иаша, усҟангьы, уаҩытәыҩсатә документны, иара апоет иԥсы иаҟәырҷаханы иуԥхьаʒар алшоит.

Б. Шьынқәба ипоезиатә рҷиамҭақәа, шамахамзар, икьаҷуп, алирикатә жанр ахь иԥхьаʒоуп, аха автор имоуп поема қьаҷқәас иуԥхьаʒаша асиужеттә жәеинраалақәагьы. Арҭ аҩымҭақәа рцакы ҭбааyп, асоветтә жәлар рхәыцрақәеи рцәаныррақәеи аадырԥшуеит, урҭ рхаҵареи рпатриотизми ртәы аҳәоит. Уамашәа асахьа ҭихуеит аԥсабара, аԥсы рхеиҵоит Аԥсны абнақәеи, ашьхақәеи, аʒхыҽеарақәеи, абаҳчақәеи.

Иажәеинраалақәа ҩба («Кәазан», «Хәылбыҽхатәи ахуцра») Тҟәарчал иахҳәааyп. «Хәылбыҽхатәи ахәыцраҷы» апоет игәалаиршәоит ари аԥсуа бнаршәыраны ианыҟаз аамҭа:

Ауаҩы изы имчымхарҭан, ибахәран,
Амра ицәыʒны, ахьча дыҵан, ибнаран.

Абольшевиктә партиа абзоурала имкьаҭо цәымзаны илашеит аԥсҭа. Уи аарԥшуп ашәҟәыҩҩы ихәыцрақәа рыла:

Ашәык амҵа снаԥшуа снатәеит хәылбыҽха,
Амза ашьшьыҳәа ахра инавҵит имцаха,
Уаха икахха иҭылашо ааигәа ара,
Ашьха рыгәҭа избоит саԥхьа Аҟармара:
Иҩналашоит ахан дуқәа иҳаракыу,
Гәырҧьа-хәмарбжь, ашәа рныҩуеит игәыкыу.

Апоет иааирԥшуа асахьақәа еилыкка иҟоуп, убла ихгылоушәа иубоит. Ҳахәаԥшып «Агара ашәа». Аҟармара «ыцәан ҭынч», усҟан

– «атцх еимыггон», ажәҩан – «цҟьан зыжь ԥштәыла», «митәы бла лбааԛԛон» (аетцәаҟәа). Аиҩхаа иҵысуа Аалзга хьшәашәа «маҵцас илакьуан», убас егьырҵгьы. Абарҵ асахьаҟәа рыбзоурала ашәҟәыҩҩы дзыхцәажәо асахьа ҭихуеит. Даҽеаԥьара иаабоит азиа асахьа:

Ицәқәырпҳом, иҵатәоуп имшынха,
Аҽышьҭых бзанҵы еилашуам,
Амацәыс нхыԛԛалоит еишьылха,
Ақәацәгьа анлеиуа ихәашьуам.

Ари ажәеинраала уанаҧхьо, азиа аҭынчра угәаланаршәоит, избан акәзар, ашьҭыбжьқәагьы уи уцәа ианырратәы, иманшәаланы еилыԥшаауп.

Уаҩ игәы иаацаххыртә иҩуп «Амҳаԥьыраа ргарашәа». Ан лхәыҷы дыкны, амшын дхыхәхәала дахьырго, лылабжыш ахьызысо илҳәо лмыткәма бжьы даара игәыҽкаагоуп, аԥырҵы еиԥш иуцралоит:

Аԥша анырзас ғәғәалашәа
Ртәыла хәыҷы рымнахырц,
Амшын шарҵааз иугәаларшәа
Амҳаԥьырқәа рылаҕырз.
Шьышь нани, шьышь нани,
Уцәа сарԥыс уанани,
Рыҩны уҟам уаби уани,
Амшын еиқәа умами.

Б. Шьынқәба исахьаҩыратә напҟазара аилкааразы ҳахәаԥшып ажәеинраала «Апатреҵ». Апоет дигәалаиршәоит зыԥсҭазара иалцхьоу иҩыза бзиа. Цабыргыуп, ари хатә хәыцроуп, аха дарбан згәы амырԥшааууп арҵ аҩыцьа реиԥырҵра. Араҟа аус злоу, автор ихәыцра аԥхьаҩ игәы аҟынза инеигзеит, иануратә иҟаиҵеит. Ҳаргьы ҳгәы дрыцҳанашьоит апатреҵ иану.

Апоет патреҵк аанкыланы днахәаԥшит. Агәыҽкаага гәырҩақәа изнарҵасит, дзыҽҳәараз иҩыза игәы ԥшааит. Игәы ззыԥшаазеи? Уи зпатреҵ икыз, апоет диҩыза гәакьан, еихыраазалахьан, еибамбар рзычҳауамызт, иеицныҟәон. Автор ихәыцрақәа игәы иҵалоит:

Исгәалашәоит амра аҭашәамҭаз
Ҳеыжәлан ахәқәа ҳнарыбжьалон,
Амзаш ду шашаʒа уи аамҭаз
Харатә ҳарҭ иаҳныччалон.

Исгәалашәоит ҳалатәа ашьацра
Ҳрыхәаԥшуан аԥҭақәа инеиуаз,
Ԥхыʒынгьы ихастцозма ибжьаʒра,
О, сҩыза, мроушәа ишеишеиуаз,

Исылшо самеигʒо сизгәаҟит
Сышгәҕыуаз саԥхьа дыхьшәашәеит,
Ихы-иҽы гәкыра еицакит,
Ибла ҭыԥьԥьара ҭашәашәеит.

Умҩасыр игәоуҭашт дахьыжу,
Дәаб арха амҩақәа ахьеиду,
Макьанагь иаʒами игәы иқәжьу
Уа датцоуп абри зпатреҷу.

«Шьоҭа» ҳәа хыс измоу даҽа жәеинраалак иаанарԥшуеит ақыртуа поет ду ихьʒ аԥсуа жәлар шаҟа пату ақәыртцо. Ари ажәеинраала еиҽкааупи «Абжьас цәа зшәу» апоезиатә формала, уи ашәагала. Аԥсуа поезиаҽы изатцәуп Русҭавели ишаири абысҟак иазааигәоу:

Ихатцашәа ишԥа азҟазоу, лакәтцас ирҳәоит ргәы ацнеиуа,
О, ибашан са сеимдара, адгьыл дықәуп уи днеи-ҩеиуа,
Уа дтцәахым уи абаа хьшәашәаҽ, дацуп ашәаԥшь уаркалеиуа,
Мап, адуʒʒа дызго мчыҟам дгьыли-жәҩани ирыбжьанеиуа.

Ҷыдала иазгәаҭазарц иахәҭоуп Аҧьынҧьтәылатә еибашьра иазку Б. Шьынқәба иажәеинраалақәа. Урҭ рҽы автор иаҳирбоит аибашьра амцабʒ зхылҟьоз, аԥхьаҩ ихамышҭыша, ихы-игәы изалымхуа ахаҽсахьақәа, ахәыцрақәа.

Ахьʒи-аԥшеи зғым, аԥсуа жәлар рцеи Володиа Ҳаразиа ихҳәааны Шьынқәба иифызз ажәеинраалақәа знык уанаԥхьа иухамш-

ҭуам. Афырхаҵа исахьа ҭихуеит дпатриотны, асовет жәлар рус азы дықәпаԥны, аԥхьаԥ игәы нарԥхаратәы. Арҭ аԥымҭақәа иаҳдырбоит афырхаҵа Ҳаразиа иԥсҭазара инеилык-ааилыкны, данхәыҷыз инаркны. Уи даарԥшуп дызхылҵыз ажәлар дрыхьыз ҭыгаԥны, урҭ ргәеицамкреи рыҟазшьақәеи иманы:

Узлыҵыз аԥсуаа рхаҵара
Мцабзны иулан уи аҟәых,
Ажәытәгьы аҕацәгьа ихьацара
Шҳалшоз ануп аҭоурых.

Володиа данхәыҷыз ашьабысҭа еиԥш дласын, ахачҳара иман; бзиа ибон аҽеырхәмарра, шьаҵәхыртәыла акәашара, аимҵакьачараан иԥызцәа ираԥигон; уи иласреи иҵарреи иахҳәааны апоет иажәеинраалақәа руакаҽы абас иԥуеит:

Ԥслаҳә ҳасабла днеиуан,
Арԥар ишьҭанеиуа,
Иакәшон дызлацаша,
Аха уи дышиашаз
Ампыл има дцеит,
Ажәларгьы шанхеит.

Даныԥеидас, аԥсуа арԥыс аибашьра ус шьҭихит, имчи илшареи иара азы деигʒомызт. Дук мырҵыкәа аԥҭеиқәаҵәақәа еибарчны рҽаархеит. Иҟалеит аибашьра, иҵҳашны, имлашьуа зҽаазхаз афашист ԥсыцәгьақәа измеигәыҕзоз амч рҽагылт. Аџьынџьтәылатә еибашьра зәырԥы аʒрыжәит, аха имаҷʒам уи наʒаʒа зхы ақәызҵазгьы. Афырхаҵа В.Ҳаразиа, иԥсы ахәанга ҭанаҵы, ихы дамеигʒеит дыззықәпоз иԥсадгьыл азы, бзарбзан мцыла иҵаирхон аҕа итанкқәа, наунагʒа игәы еицамкуа, еиҳа-еиҳа игәамч шьҭытҵуан. Абар данԥсуаз иԥызцәа ирзынижьыз ауасиаҵ:

Аҳаҳаи акы сыхьыз ҷьышәымшьан,
Шәнеиха аибашьцәа имшәаʒо,
Хаҵак абраҟа унымхароуп!

Сыхәраз хәшәык ауп иҟаҙоу,
Уи стәыла анемса рыцәцароуп!
Шәа ишәыцуп сгәамчи сыблацәеи,
Сшьа ҙуам схатәыдгьыл иқәымҭәеи
Сцәа-сжьы сыԥсадгьыл иаҷаԥшьоит,
Урыстәыла акаршәра ахьылаԥшуп.
Шәнеиха! Аҕацәгьа дҳабашьуеит,
Ҳиааира амцабз шәылашуп.

Шьынқәба иажәеинраала «Аб» ҳәа хыс измоу ҕәҕәала уаҽ дархәыцуеит, игәы арԥшаауеит, аха уи игәкажьгам, аԥсҭазаара амч унардыруеит. Зны шьыжьымҭанк афырхаҵа иаб иашҭа иааҭалт аҭаҳмадацәа рылахь еиқәцаны, аҳәса еиқәаҵәала рхырҿы ҭаҳәҳәаны. Аб игәы аазҽеит уи змааназ, дагьразҵааит сҧа иԥсышьахазеи ҳәа. Хьыҙлаԥшала дшыԥсыз ала аҭак неиҳәеит илабашьа ааиҵарсны ҭаҳмадак даагылан. Афырхаҵа иаб, амцашыра игәы ҿызкааз аачҳаны, иҽааҟажаны абас иҳәеит:

Ҳаи, нас ари еиԥш цәгьарамзар
Ишәыхьзеи шәгылоуп шәеиҵаҕәҕәа,
Митә ҟалама ҷкәынак дҭаҳазар.
Хьҙы игарц ауп ахаҵа дзиуа.

Нас даақәгьежьны ибжьы нарықәиргеит иҳәҳәарц зҽазызкыз иҭаацәа:

Аҵәыуара... О, мап ишәаҭәам,
Лаҕырҙыла ахьҙ кәабатәҙам!
Иҵәыуатәу ҳара аҙәгьы дҳамам,
Володиа аҵәыуара иҭахҙам.

Абарҭ ажәақәа даара иҟәышуп, урҭ иаҳдырбоит жәытәнатә аахыс аԥсуажәлар ирымоу ахаҵагә. Асовет жәларқәа ирыдгыланы аԥсуа жәлар рҵеицәа хаҵәынмырха афашистцәа ирабашьуеит, иазықәԥоит ахақәиҭратә ԥсҭазаара. Аԥсуа жәлар рыхьҙ ҭызгаз рфырхаҵа ргәы иладууп, уи бзанҵы дырхашҭшам, ргәамч ҭнагоит уи ихьҙ:

Уҙбахә ирныҽыз ҳашьхақәа
Мроушәа иԥхоит Аԥсынра,
Ргәашьамх арҵарит ашлақәа,
Ахьырԥар гылт ушьоура.

«Аԥсуаа аибашьцәа шәахь» ҳәа хыс измоу ажәеинраалаҿ Б. Шьынқәба дахцәажәоит жәытә-натә аахыс аԥсуа жәлар ирымоу ахаҵара, насгьы уажәы ҽышәала, хьыҙла-ԥшала аҕа ишиабашьуа:

Избанда Нарҵаа рхаҵара
Аԥсуаа ршьа иалан имцаха!
Абрыскьыл ирдыдуан ҳашьхара
Ахара дгәеиҭон аҕа.

1942 шықәса рзы анемсаа ԥсыцәгьақәа шьхарԥыла иеиҩаҙеит Кавказ, «ҿыц аԥсҭазара иаҳчаԥаз аҭыԥан атәра ҳхадырԥарц». Дҳакәшон, дҳаҩаҙон ҳаҕа. Иҵабыргыуп Б. Шьынқәба ииҳәо: «Аԥсынтәылаз аамҭа шәарҵан иҟамлацызт абас шамаха, амцабз рҿалашеит ҳашьхақәа». Аха кавказаа аҕацәгьа иԥылт имшәакәа, ахра-ҿаҩа инарҿатәеит, ҽышәала иабашьит. Афашистцәа рыхәшьад рзынамыгҙеит, ԥеԥшцәгьала имҩасит.

Убасҟантәи аамҭа аныԥшуа иҩуп Шьынқәба ибаллада «Гәында ԥшҙа». Нарҵаа ражәабжь излаҳәоала, Гәында-ԥшҙа урҵашә-ҩеишьцәа драҳәшьазаҵәын; сиршәа дыԥшҙан лара, лызнацәкьыск каҷҷон, иарлашон лааигәа-сигәа. Ари аҩымҭаҿы Гәында-ԥшҙа иаҵанакуа ицәырганы иҳәам, аха уеизгьы, игәаҳҭартә иҟоуп уи зыххәаау, избан акәзар, ашәҟәыҩҩы зҭыҙшәа имоу асахьақәа рыла иҩашьом араҟа Аԥсны аҙбахә шаҳәо. (Гәында-ԥшҙа, Ерцахә, убас егьырҵгьы).

Б.Шьынқәба жәа раҙала, ажәа ҷьбарала иаҳирбоит «Мраҭашәара зегьы ырлашьцо», акы рзымхаҙо, иҵҳашуа қәлара зҿаазхаз афашистцәа, урҵ рымҙанрара; уи ҳаҕа:

Ауаа нирҵәоит дырмеигҙакәа
Рыбаҩ кажьуп ишьҭахьҟа,
Ишьаарҵәыроуп идаш напқәа,
Аха имлашьуп иблақәа.

Аҕа дашьҭалеит Гәында-ԥшҙа тәыс дныҡатҵаны, лбаҳча ссирқәа иара днарыҵатәарц. Аха уи лылақәа аҕа ихәаԥшит изхымхҙо, «иарҳәеит лыбла цәгьақәа, лара ишлымоу дызцәымшәаҙо Нарҭаа – лашьцәа гәакьақәа», дрыԥхьеит лашьцәа, иралҳәеит аҕацәгьа дшырҭааз, насгьы гәҭакысгьы имақәоу. Нарҭаа гылеит ишышәҩыкыз, зегьы ишьҭырхит абԥьарқәа:

Рашьла иԥылеит адәы архәараҧҿ,
Ирылшеит аҕа ихьацара,
Гәында дынхеит лыԥсадгьылаҧҿ,
Лашьцәа иргеит ахаҵара!

Аҩбатәи абаллада «Апартизан» иаҳнарбоит аурыс жәлар рҵеи исахьа, уи имоу агәамч, аԥсадгьыл гәазыбылра. Ари аҩымҭа уаҩы игәы аарԥшааратәы, игәы инаҵаххыртәы исахьаркны еибыҭоуп. Уи аԥхьара уаҩы ихәыцра архьанҭоит, аха игәкажьгам, избан акәзар, агәаҕ иарҵысуа аԥхьаҩы игәы архаҵоит, иҿибанркуеит, аҕа цәымҕас динаҭоит. Партизанк Днепр аҙиас ахыҷәан ашьацраҧҿы дкажьын; уи дацәнымхартә дхәын, уажәымзар-уажәы ҳәа аԥсра дазыԥшын, аха «ибжьы ҳәа гомызт дуазыруа, ихьаацәгьа мчыла итҵәахуан». Ихы ашьеиҳагьы иухьан иара, ихымҭа иаҕацәа ҙәырҩы агахьан, аԥхасҭагьы риҭахьан имаҷымкәа, аха иҵахын дырҩегь маҷҙак аԥсҭазара имазар:

Иахьа дызцәыҙуаз итәыла
Игәаҳәон ҿазнык абара.
Ҷымҭ игәырҩон уи гәаныла
Ишаамҭам ахаҵа иԥсра.

Уи дашьҭан стәыла даҿа ԥыҵк сылшандаз ҳәа. Ихы агәра мгакәа, имч еизыркәкәаны дҩагылоит, аха ицәышҙа ишьадаз ихы-иҧы агәаҟра цәгьа анылоит. Ишьапы дзықәымгыло, дгаз-ҿазуа далагеит, имч ианараҙом. Усҟан итәылаз ақәпара шилымшо ибоит. Абри аамҭазы дытҟәаны даагоит ҳәа, иеиҩаҙо иааиуан ԥыҵҩык анемсаа. Урҭ иқәҧырҵит: «Еи аурыс! Ирласны уҩах унапы!» ҳәа. Иҿеримҵеит, ииулакь дҳәазан, аԥаҩ иҿалырҩырны аҙиас дазцеит хланҵы:

Ан лкалҭеиԥш дхыргеит гәыблыла
Ацәқәырԥа илеиуаз данырхьыс.
Даҵәахит Днепр ҵаула,
Еишьылха ихатәеит уи нахыс!

Анемсаа шанханы иаагылт, ргәы ҭнаҟьеит ахаҵа иигәаҧьыз. Аҵыхәтәантәи ажәақәа иацырҵоит ҳгәы ашыра, арԥыс иҵахаз илахьынҵа ҧҳәала ҳцәа-ҳжьы ианыруа ҳҟарҵоит:

Ацәқәрԥа гәаан игәрымуеит
Аҽекыднаҟьо иаҽуп ацара,
Зны-зынла ашәи-бжьы ҭыҩуеит.
Атәым сасцәа абоит иахьа ара.

Арԥыс дахьыԥаз ҷьаҳанымҵас
Анемсаа ианырбо иацәшәауеит,
«Днепр дацәымҧыуп атәым сас»-
Абасгьы аҳәоушәа раҳауеит.

Б. Шьынқәба иҩит апоема «Аҳәачаԥа» ҳәа ахьӡны. Уи, ҳәарас иаҵахузеи, аҷьыԥьтәыла еибашьра аантәи аԥсуа литература иналукааша ҩымҵоуп. Апоема ҳазҵагылоу аибашьра ауп темас иамоу, насгьы хадара гәҵакны иҳанаҳәоит, ауаҩԥсы иԥсадгьыл азхәыцра имамзар ԥсыхәа шимам, уи ада дышхәарҵам. Аԥсадгьыл гәык ала азыҟазаара ауаҩы игәы ҭнагоит, амч ҷыда иланаҵоит.

«Аҳәачаԥа» аҽы иӡбахә аҳәоит афырхаҵа, аурыс леитенант Лунин. Раԥхьаӡа уи аштаб аҽы аус иуан. Акы дацәаашьомызт, идырҵо мҩаԥигон дацԥыҳәаны, игәарԥханы. Зны уи инапы ианырҵоит акрызҵазкуаз ус мҩаԥгатәык. Лунин ддәықәлоит идырҵаз анагӡаразы. Аҵх лашьцан, ула аҵәыршы ҭакызар иубомызт. Аԥшацәгьа асуан аҵлақәа рымахә хьырхәауа. Алеитенант ииулакь аҕа дахьахыз адгьыл аҽы днеин идырҵаз наигӡоит. Дхынҳәны дшааиуаз, иқыҵа даалалт. Ақытан уаҩы дахымызт, ҟыт-бжьы гомызт, иуауаӡа иҟан. Араҟа анемсаа анахыла инаркны иқьамҵахеит, аԥсцәаҳа даахалеит. Ууанӡа ари ақытаҽы аҷьцьаҳәа иеилан, аԥсҭазаара еилашуан, иҵәын-иԥхан; Лунин хәыцраха из-

ааит: ҩы-шықәса раԥхьа, аибашьра маҵурахь данцоз, араҟа даанижьит иан. Дабаҟоу уи уажәы? Илыԥсырҭоузеи – илыʒырҭоузеи? Игәы инамыруит иҩны шыҟаз иҿынеимхар. Иҩны даназааигәаха, тәым бызшәала быжьқәак игәы иаақәҩит, насгьы аҟыр-ҟырхәа ԥьоукы рыччабжь ааҩныҩит. Лунин уи игәы еибанаркит, мцабзҵас иҩеицралт. Убысҟан абраҟа, иҩны иҩнатәаны х-ҩык анемс фицарцәа ақьафура иаҿын. Аҩы рҿанарҵа, риааирақәа ирхыҽхәо иалагеит. Иахцәажәон аибашьра иҟанаҵо аԥьашьатәқәа. Иреиҳабыз руаʒәы ихы ларҟәны, даара гәахәас иҟаҵаны дахәаԥшуан инарҳәы-аарҳәуа иикыз аҳәачаԥа, ԥьаԥҳаныс иауз акы акәушәа дахыҽхәон.

Лунин иаразнак идырит ари аҳәачаԥа – уи иара итәын, ари иабду имҵан, данхәыҷыз аахыс аҩны иҵәахны иман. Иабду иажәабжьқәа рыла, ари аҳәачаԥа ажәытә аибашьрақәа рҿы хьʒы агахьан, убри аҳәала ʒәырҩы ндырҵәахьан. Абри аҳәа ҳамҵас Лунин ианирҵауаз иабду ус иҳәеит:

«Дад, абри аҳәа уабацәа хьʒы зларгьахьоу, ахьʒи ахьымʒҕи унапы иануп; усҵ, инаганы иҵәахы, иаҵазааит уԥсы ахы».

Лунин уаҳа изымычҳаит: афырҳәа иаҳәа ҭкәыцәаа ашә ааимԥааны аҩны дныҩнаԥалт. Афицарцәеи иареи еибарххеит напышьашәала иеибакит. Агаз лампа иқәгылаз ҿыцәааит. Илашьцеит, иаалырҟьан данрыжәла, анемсаа иҟалаз рзымдрит, азныказы ишанхеит. Лунин иаҳәа аарымҟәыҵԥааны, ҩыԥьа афицарцәагьы шьны ашәахь иҿынеихеит, аха убасҟан иаргьы ҕәҕәала ахы иқәшәеит. Ихәра хьаас иҟамҵакәа ддәықәлеит алеитенант, дышзахәо дцоит иҩызцәа рахь. Мҩа бааԥсык даннагалеит; уа дгьыл бааран, зытҟәатәаран. Аԥсреи абзареи дрыбжьан Лунин. Аҵыхәтәаны уаҳа изнамгеит, имч илшәшәан дынкаҳаит. Дахьказьыз партизан ҭаҳмадак дааихагылт. Лунин даашьтыхны апартизанцәа рахь дигеит. Маҷк иԥсы анааилала, Лунин аҕа ицәигаз иаҳәачаԥа наганы, апартизанцәа инариҵеит. Ааиргьҳәа иԥсы лага-ҩаго абас нареиҳәеит:

«Сашьцәа исхагылоу... забԥьар кны иахьа игылоу, ашьаура шәыԥхьоит ҳтәылаз!.. Абри аҳәа шәыԥсы адкылаз, шәысҵ ишәымаз, шәара ишәаҵәоуп!» Афырхаҵа игәҭыха аниҳәа, иаргьы дыԥсит.

Апартизанцәа ҭоуба руит ршьа анемсаа ишранармыжьуа, насгьы ари аҳәа шьагәа шананы ишрыдыркылауа: арԥыс иԥсыз иангьы уаҟа дрылан.

Лунин аԥсҭазаара ашьақәырҷәҷәаразы ҭынч аԥсра даԥылоит. Уи ақәԥара даʒрыжәит, дызлыҵыз ижәлар рыла игәы дууп, урҭ рус иара ихы-иԥсы аҵкыс иеиҷьеишьоит. Лунин иныԥшуеит агәамчзҩыдара, ахачҳара, агәыҷьара, аԥсадгьыл гәазыбылра.

Апоемаҽы ԥьара-ԥьара иаабоит анемс мҵарсыҩцәа рлакҵа хәымга, игәаблыдоу рхаҽсахьа, рхамаԥагьара, ажәлар цәымҷыс ишрымоу.

Аҳәачаԥа – асимволтә ҵакы амоуп. Араҟа аус злоу ари абԥьар хьшәашәа акәым, аус злоу уи жәытә-натә аахыс знапы иаку иоуп. Ус анакәха, аҳәачаԥа иаҳнарбоит абиԥарақәа реихьшәамра, урҭ ахақәиҵраз, рыԥсадгьыл азы рықәԥара. Аҳәа урҭ рнапаҽы – аҷа дахьзырхәуа маҭәахәуп. Убри азоуп Лунингьы иабацәа ирҭынхаз аҳәа абасҟак пату зақәиҵо, уи иԥсы захҳниҵо. Данԥсуагьы ари абԥьар изаҭәоу ириҭоит. Апоема анҵәамҵаҽы автор игәҭакы аартны иаабоит: ажәлар ршьа мукәа, аҷа дықәымцакәа, «уи аҳәа кнаҳаны иҟамларц». Лунин иангьы «лыҷкәын иԥсы ахалазшәа, иҭарнакыс илзынхазшәа, игәыҷырҭаны аҳәа лбон, лыбла алаҷырʒ уаҟа ибон». Абас иҟоуп агәаҷи ацәымҷреи рымч.

Ш. Д. ИНАЛ-ИԥА
АМАН ҳатҵыр зқәу
алахәыла

АПОЕТ-АЛИРИК[3]

Ишазгәасҭахьоу еиԥш, Б.Шьынқәба аҩра далагеит 1930-тәи ашықәсқәа реиҩшамҭазы (ԥасаҙатәи иажәеинраала акьыԥхь абеит 1935 шықәсазы; иажәеинраалақәа хазы шәҟәны раԥхьаҙа иҵыҵит 1938 шықәсазы, «Аԥхьатәи ашәақәа» ҳәа хыс иаманы).

Б.Шьынқәба дцәырҵит дпоет лирикны. Алиризм апоет дызлалукааша ҷыдароуп, иаҳарак уи аамҭазы. Избан акәзар, усҟан егьырҭ аԥсуа шәҟәыҩҩцәа, иаҳарак аҩра ҿыц иалагақәоз, апублирцистикатә-риторикатә жәеинраалақәа ҳҭакны ирыман, аколнхаратә тематика рҿадырцалон, амцхаҵара уҳәа убас егьырҭгьы ажәытә ҵас бааԥсқәа рҿаԥҿра иашьҭан, ареволиуциатә амшныҳәа дуқәа ашәа рзырҳәон. Б.Шьынқәба усҟантәи ирҿиамҭақәа рҿы егьырҭ рҟны аасҵа имаҷуп ақыҭанхамҩатә тематика иазку ажәеинраалқәа, акык-ҩбак роуп урҭ реиԥшқәа имоу (иаҳҳәап, «Арашәарахь»). Аԥсҭазара ҿыц, анхара-нҵыра гәырґьахә, абзиеибабара цқьа, аԥсабара ашҙарақәа, – абарҭ ртәы акәын ииҩуаз автор.

Абасала, иалкааны иазгәаҭатәуп Б.Шьынқәба аԥсуа литератураҿы ишазирҳаз, амҩа ҭбаа шазылихыз алирикатә жанр. Апоет илирикатә ҩымҭақәа иара ихдырра-ицәаныррa иаҟәырҷахоуп, убри аамҭазгьы урҭ уаҩытәыҩсатә документқәоуп. Насгьы иԥьашьатәуп иажәеинралаа артәашьа, аиҿкаашьа, аритм, излеибарку асахьатә бызшәа.

Апоет цәаныррa дула ашәа рхиҳәаауеит аҿатә ргылара, асоветтә патриотизм, ажәларқәа реиҩызара, аусура хаҵаратәыз ауаа.

[3] Ш.Инал-иԥа. Аԥсуа литература аҭоурых аҟынтә. – Аҟәа, 1961.

Уи илирикатә фырхацәа асовет уаа роуп, урҭ рцәаныррақәеи, рхәыцрақәеи, рызхьрақәеи дареи. Автор илирикатә сахьақәа аԥхьаҩ шьардаамҭа ихашҭуам, мыцхәы игәыӷатцагоуп, исахьаркуп, ԥсыуа бызшәа цқьала мʒанрашәа иқәцаны иҟатцоуп. Урҭ ажәлар иаразнак гәахәас иҟарцеит, ргәы аҟны инеит, хәҭакгьы ашәаны иаашьҭырхит.

Иаагап ҷырԥштәқәак, иаҳҳәап, еицырдыруа «Агарашәа». Б. Шьынқәба ԥасантә аахыс даара дазҟазоуп апоезиатә сахьаҟатцара. Уи мҩашьо иаабоит ари ажәеинраалаҷгьы. Абар аԥхәыс-ҷа лыԥшқа дырцәо, агара лырҭысуеит, атцх лашьцоуп, аԥша иалоуп аʒымҩас бжьы, агара-ашәа иацнарҷызуазшәа, лхатца – аусуҩы иа-аира дазыԥшуп:

Уцәа, сыԥшқа, ҭынч ухала,
Уаб изы умгәырҩан!
Иԥиҷуеит амаден,
Ашьыжь ԥшьшьала умырҷыхара
Убла дагәʒуеит…

Егьи ажәеинраалаҷы, ҳаԥхьа игыланы ҳахәаԥшуашәа афҩы лаҳа-лаҳауа иаабоит абаҳча; ибаҳча башам уи, еихыкка-еитцыкка иаабоит ҭагалантәи абаҳча хәылԥазы, иссируп иара: атцла рацәа бгьыла ихыбу уҳәару; итары-маруа, дара зцоу ашәыр уҳәару; урҭ рыфҩы хаа уҳәару, ажәакала, ара зегьы ауаҩы игәы ҟарцоит:

Иԥша мʒанроу хәылԥазыла
Ажь афҩы хаа иангало,
Аԥша иасуа гәыразыла,
Абаҳча шәырла ианзазо.

Алирикатә ажәеинраалақәа ҷыдала аус рыдиулон апоет 1937-1940 шықәсҟәа рзы. Абри аамҭазы иҩит уи зеиҷьаҭам алирикатә жәеинраала ссақәа. Абзиабара иазкуп урҭ реиҳараʒак. Арԥызбеи аԥхәызбеи рыбзеибабара, рхәыцырҭақәа, рцәаныррa рныԥшуеит урҭ, даара исахьаркны иҟатцоуп («Аетцәақәа иԥшны иԥхашам…», «Асы ауеит, асы ауеит…», «Сымҩахь алашара шьҭаршәын»…»,

«Хәылԥазык гаҽала ҳнеиуан…», «Ага схала сныҽԥынтәалан…», «Аԥҳәызба еиқәа саԥхьа бааи…», «Бареи сареи ҳҩыцьа ҳҷыдахаз…», убас иҵегьы).

Абзиабара автор илирикаҽы цәанырра лашароуп, гәырҵьароуп, амҵәыжәҩа инаҭоит ауаҩы, дышьҭнахуеит, иуаҩра еиҧьнатәуеит. Аха уи иара убас алахьеиқәҵарагьы адыруеит, агәхьаагьы ацуп:

Ага иҵынчу сныҽԥынтәалан,
Ла слызхәыцып, изыурызеи,
Ацәқәырԥ былгьа-былгьо еишьҭалан,
Са сыгәҭыхаз ирҳәарызеи?

Д.Гәлиеи И.Коҧониеи рымҩа дықәланы, апоет иаҳа-иаҳа ихы иаирхоит афольклор, ажәытә жәабжьқәа, ажәлар еицырдыруа ажәеинраалақәа «Шьардаамҭа», «Кофҭа шкәакәа зшәу». Аҵыхәтәантәи ажәеинраала иаанарԥшуеит ибыз-бызуа иҟоу абзиабаратә цәанырра: арԥызба абзиабара даргәаҭеиуеит, лара дибом, амҩасцәеи ашәҭқәеи дразҵаауеит. Аиуморгьы алоуп, аха уи далԥшны, аԥхьаҩ иныруеит згәы иажьаз ауаҩы ацәанырра. Абар иара уи ажәеинраала, жәлары зегьы ашәаны ирҳәо:

О, бара, уа инеиуа,
Кофҭа шкәакәа зшәу!
Сымыш боума, сзыргәаҭеиуа,
Мамзар аҽеаҙәу?
Ашәҭқәа сраҵаан егьсарымҳәеит,
Ажәҵыс уа иԥрит,
Лҩыза слыҳәан илгәаламшәеит,
Нас дабацеи ари?
Блакҭа хаара сынҭамԥшыцт,
Ашәҭқәа ҽыц ишәҭуеит.
Аиаҵәа ислырбаз уа икыдымшәацт
Цәымзан ибылуеит.
Ҭаха снаҭом бхәынга ԥшҙа,
Исыԥхьоит, сагьазцоит.
Снеир уи ԥшами, ихьшәашәаҙа,

Быԥам, сгәы сажьоит.
О, бара, уа инеиуа,
Кофҭа шкәакәа зшәу!
Сымыш боума, сзыргәаҭеиуа,
Мамзар аҽеаҙәу?

Б.Шьыинқәба ԥасатәи ирҿиамҭаҿы аҭыԥ амоуп иара убас «ааглыхратәи» тематикагьы. Уи иаԥиҵон ирҿиамҭақәа, Аԥсны зеиԥш ԥамлацыз аҿыцргыларақәа ирызкны (ари усҁан ҿыцбарах ирбон, аҙәырҩы рзгьы модашәа иԥан). Убас, Тҟәарчал, Кәазан, Аҟармара ирыхҳәааны автор имоуп акымкәа-ҩбамкәа ажәеинраалақәа («Абахә ҳажәлоит», «Асалам», «Арацәаҵыхҩы», насгьы иаҳарак ажәеинраала ду «Хәылбыҽхатәи ахәыцра», убас егьырҭгьы.) Аха апоет зназы абас напы зиркыз ари атема дышнеиуаз нас лассы даԥырҵит.

Ишдыру еиԥш, амҳаԥьырра атрагедиа аԥсуа жәлар рышәԥәыҩҩцәеи дареи ианакәзаалакь иазҿлымҳауп, хәыцырҭас ирымоуп. Аха Б.Шьыинқәба икалам иҵыҵыз «Амҳаԥьыраа ргарашәа» аиԥш-зеиԥшу аԥсуа литератураҿы иԥам даҽеакы. Ан гәаԥ лхәыҷы дылгәыдырԥәԥәыла амшын дхуп, лыԥсадгьыл дыкәганы шьоукы дыргоит мчыла тәымԥьара. Длаҕырҙыкәакәо амыткәма илҳәо аԥырҕы еиԥш дабылуеит изаҳауа – убри аԥара игәыҿкаагоуп уи.

Б.Шьыинқәба ибзары-бзыруа аԥсы ахеиҵеит, иҳаракны ишьҭихит аԥсуа поезаитә бызшәа, иааирԥшит уи иалшоз. Итартаруа ишиҭаху инапаҿы иԥоуп уи амыруга хада, дацәымшәо ибжьаны змаршәа икыз арашь еиԥш иахьиҭаху дган-даанагоит, дақәиҵуп ихатәы бызшәа абеира ду. Б.Шьыинқәба поет ҳасабла ҷыдала дызлаҕәҕәоу зеиԥшыԥам абызшәеи апоезиатә формки рыла ауп. Арҭқәа рныԥшуеит илирикатә жәеинраалақәагьы. Аҿырԥштәқәа рацәоуп, абар руакы:

Анаатә асуан еилаҩынтуа,
аҵх еиқәаран,
Аԥҭа аҽеыларԥә, иналмырццо
мза лашара,
Ага зызо еилаҭәон.

Дунеи ус дук, зда ҟамлацыз
аԥсабара,
Абри ауха иҟалон…

Ишаабо еиԥш, ари ажәеинраалаҽы аӡын ҭых, «аԥсы шҭоу» асахьа ҭыхуп. Аха уи аҟны даагылом автор, асахьа иҭихуа дзыхцәажәо аҵакы ианааларатәы иҟаиҵоит, афармеи аҵаки рышьхәа еивҵеиҵоит, еиқәирԥшуеит. Ара иаагаз ацыԥҵәаха иаҳнарбоит аԥсабараҽы ҭынчра шыҟам. Ус автор изыҟаиҵаз ареволиуциатә мышқәа раан аԥсҭазаара агәеисра амч ду аарԥшра иахәуп ҳәа ауп. Убри аҟынтәи уи дамеижьакәа: «Октиабр ду». Зыӡбахә ҳамаз «Агара-ашәагьы» иалоуп абас иеиҭаҳәатәу сахьак:

Аҟармара ыцәан ҭынч, ԥшьшьала
аҵых еимыггон,
Ицҟьан ажәҩан ӡыжь ԥштәыла,
Митәы бла лбааҷҷон.
Амза хәмаруа ахра иахысуа,
Алаԥш ахнаҟьон,
Аалӡга хьшәашәа аиҩхаа иҭысуа,
Маҭҵас илакьуан.
Ԥҳәыск дмыцәа лымацара
Ҩныкаҽ ашәа лҳәон,
Асабигьы ҭынч агара
Илацәа еиқәнаԥсон…

Апоет ирацәаны егьырҭгьы ирҿиамҭақәа реиԥш, ари ажәеинраалагьы иаҳарак иҭызго, арифмақәа раҵкысгьы, ианаалаша аритмика, амелодиа ауп, насгьы агәҭакы нагӡаны изҳәаша, зҭыԥаҽы иҟоу ажәа лыԥшаахқәа роуп. Абарҭқәа роуп уи иажәенраалқәа зырԥшӡо, амузика бжьы-хаа рхазҵо. Наҟ-наҟтәи ирҿиамҭақәа абри азы иаҳагьы агәра удыргоит (иаҳҳәап, «Ҭагалантәи абаҳча», убас иҵегьы.)

Б.Шьынқәба ԥасаӡа иифыз ажәеинраалақәа рҿы иҟоуп ԥьара-ԥьара зеилкаара уадаҩу аҭыԥқәагьы. Абри агха убоит зны-зынла реиҕьхап ззуҳәаша ажәеинраалақәа рҟынгьы (иаҳҳәап,

«Амза», «Қырҧтәылахь», убас егьырҧгьы). Насгьы, апоет-ҽа цқьа дақәшәомызт темак иаахҵәаны ашьҭыхра, «зегь абра исҳәап» иҳәозшәа иигаз атема иатәқәам рахь даналанагалақәоз ыҡан, уи иахҟьан аидеиа дзышьҭоу аарԥшра ицәышьҭахон, асахьақәа реиқәыԥхьаҙара дара ргәынкылара ддыруадаҩуан («Абахә ҳажәлоит», «Арацәаҵыхҩы», «Ишыҡоу сымала ибасҳәап»). Аха апоет дшәыцыԥхьаҙа иҡазара иаҳа-иаҳа иазҳауан, икаиԥсон аҩра данапагоз имақәаз, аԥышәадара иахҟьоз агхақәа.

ҨЫНҨЫЖӘА ШЫҚӘСҚӘА РЫЗТӘИ АРҬИАМҬАҚӘА

Ари аамҭазы Б.Шьынқәба хамеигҙарала аус ииуаз абзоурала аԥсуа литература иалеигалеит акырҙа изырбеиаз апоезиатә рҬиамҭақәа маҷымкәа – ажәеинраалақәа, апоемақәа, романк.

Аԥьынԥьтәылатә еибашьара иахҳәааны апоет иҨит ажәеинраалақәа рцикл «Аибашьҩы ихәыцра». Ацикл еиланакыз аҨымҭақәа апатриоттә цәаныррa дула иҡаҵоуп, урҭ ирныԥшуеит аԥсадгьыл абзиабара, аҕа ицәымҕра. Ахымца ааиқәсыҕымҭазы аҭабиа дҭатәаны зыԥсы ааиҭазкыз аибашьҩы иҳәоит:

Иҳабашьуа имч азхом!
Ахаҵара хьҙыс ишьа,
Удгьыл иатәуп уара ушьа,
Ахақәиҭраз икаҭәа!..
Қьаф уа, абраҡа думыртәан
Аҕа, утәыла иахаԥаз,
Уашьцәа ршьа-цқьа зыблакьаз!..

Б.Шьынқәба иҡаҵамҭоуп зеиԥшыҡам ажәеинраалқәа аԥсуа жәлар рпа хаҵа, зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз, Асовет Еидгыла афырхаҵа Владимир Ҳаразиа ихҳәааны. «Сцәа-сжьы сыԥсадгьыл иаҷаԥшьоит, Урыстәыла акаршәра ахылаԥшуп! Шәнеиха, аҕацәгьа дшәабашьуеит!» – абас реиҳәоит иҨызцәа аԥсуа хаҵа дызгаша ахы аниқәшәагьы («Ауасиаҭ»). Насгьы еицырдыруеит зегьы уи афырхаҵа иҵахара атәы дзыхшаз ианрарҳәозтәи аса-

хьа ссир ҭызхуа ажәеинраала «Аб». Ажәеинраала «Афырхаҵа игәаларшәара» хьӡырҳәагоуп, ахаҵара ашәоуп «ҩашьара зқәым Ҳаразиа, иеибашьуаз хара» изы:

Уӡбахә, ирхыҩыз ҳышьхақәа,
Мроушәа иԥхоит Аԥсынра,
Ргәашьамх арҵарит ашлақәа,
Ахьырԥар гылт ушьоура!

Иучаԥеит ахьыӡ-ду хаҵала,
Аибашьра мцабз адәаҽы,
Аҕацәгьа днухуан мцабызла,
Урыстәыла акаршәра агәаҽы.

Уара узы икаҳҭәом алаҕырӡ,
Аҩыза, хьӡыла иҵахаз!
Иҟалом адгьыл уаҩнахырц,
Ԥсра зқәым ухьӡ иаҳзынхаз.

Абаллада «Гунда ԥшӡа», ажәеинраала «Аԥсуаа аибашьцәа шәахь» уҳәа Кавказ ахьчара иазкуп, насгьы аԥсуаа жәытә-натә аахыстәи рхаҵареи, раптриотизми, ргәамчи, ҭәҭәала иаадырԥшит. Иазгәаҭатәуп Сталинград иахҳәаау ажәеинраалақәа: «Асовет еибашьҩы», «Ахьӡырҳәага абаҟа», зеиԥшыҟам жәеинраалақәоуп насгьы «Апартизан», «Аҟәа», («Уныжьра сара сзы изакәу дарбан издыруа иԥымшәакәа...») убас егьырҵгьы.

Аԥьынҵьтәылатә еибашьра ианашыкьымҭазҵәҟьа, 1942 шықәсазы, Б.Шьынқәба ирҽиамҭаны аԥсу алитература иалалеит даҽа патриот ҩымҭа бзиак – аромантикатә поема «Аҳәа-чаԥа». Алегендатә цәа зхоу аҳәа-чаԥеи, апоема гәеиҵамха алеитенант Леонид Лунини рсахьала автор иааирԥшырц дашьҭоуп, зыԥсадгьыл ахьчаразы илакәыршьо ахаҵарақәа зылшахьоу, адауаԥшь, еиԥш згәамч ҭәҭәоу, аурыс еибашьҩы-ахақәиҵрахьчаҩы ихаҽсахьа.

«Аҳәа-чаԥа» – Аԥьынҵьтәылатә еибашьра иазкны иҟаҵоу рахьтә раԥхьаӡатәи епикатә рҽиамҭоуп аԥсуа литератураҽы, насгьы уа ауп ҳара дахьаабо раԥхьаӡа аурыс еибашьҩы дфырхаҵа хаданы, иара Б.Шьынқәба иҩымҭа абаллада «Апартизан» атәы ҳамҳәозар.

Лунин дҭахеит аҕа дышиабашьуаз, аха иабацәа рҭынха ду, ахьӡ зла-гарахь аҳәачаԥа, ақәылаҩцәа ирымҭақәа, еиқәирхеит, иԥсы цаанӡа иааганы иашьцәа ириҷеит, «шәара ишәтәуп, ашьоура шәыԥхьоит ҳтәылазы» ҳәа. Аха ари агрессиатә бџьарам, иҭаххозар ахақәиҭра аларыхьчарц азы иҵәахтәуп. Иабду иҟнытә иани-оузгьы ус ауп аҭаҳмада ишиҳәаз: «Дад, абри аҳәа уабацәа хьӡы зларгахьоу, ахьӡи-ахьымӡҕи унапы иануп; ианаганы иҵәахы, иаҵазааит уԥсы ахы».

Абасла, «Аҳәа-чаԥа» – асимволтә ҵакы амоуп, ахьӡи-ахьымӡҕи ацуп. Абиԥарала амҵарсыҩцәа изларабашьуаз абџьар рнапаҷы иҟоуп, хыхьчагоуп. Амала, апоемаҷы излаҟоу ала, Лунин дҵас имаз даҽакын, убри адҵа анагӡара дшашьҭаз ауп аҳәачаԥа аҕа инапы ишакыз аниба. Даҽакала иуҳәозар, аҳәачаԥа – аҩымҭа аидеиа зада зцу – аиқәырхара машәыршәа иҟалеит.

Аибашьра ашьҭахьтәи ирҷиаматақәа рҷы апоет ашәа азиҳәон бзазарала ҭынч анхара-нҵыра. Иаҳҳәап, аибашьра ашьҭахь ақыҭанхамҩа азҳа-зыҕьара, абзанхара аарԥшра иазкуп «Амҩан» («Амҩа сықәуп агәыдыҳәа, иццакуеит аҽеыз...»), поезиатә бызшәала иҩны Аҟәа аҭоурых ду атәы зҳәо «Сықалақь» («Сықалақь исзымбо са сгәазхара...»), ашықәс ҷыц иазкны аныҳәаҷа «Ҽааныбзиала», напҟазала иҭыху анатуратә сахьақәа «Аҳәыс», «Ҽааныбзиала, ажь ҕырлеит!», «Апатырқал», ақалақь ду иахҳәааy «Москва», убас егьырҭгьы. Ажәеинраала «Лыхны ашҭаҷы» аҟны аԥхьаҩ ибоит Аԥсынтәыла асахьа ссирқәа, Октиабр аныҳәа иаԥыларазы еизаз ашҭа иазымкуа игылоу аԥсуа жәлар:

Иахьа иҟоуп абраҟа агәырҕьара иалан:
Изырцәаз аҭаҭын аҵәаԥшь еиԥш ҭагалан,
Ихызхыз ачаи быҷь арадқәа ирыбжьалан,
Иҭазгалаз аџьықәреи алапҟьара иалан.
Ажь рацәа ҷызхыз мҵәышәла аӡахәа,
Уи иалхны иҭазҭәаз аҩы еилашуа!
Ажәытәан ашәарах абна иахьылаз,
Уа абаҳча аԥызҵаз ихьырхәан ашәыраз,
Аԥацха аҭыԥан акәаскьа зыргылаз,
Рашьҵас ииааӡаз дақәтәоуп иҽылас.

Ҭаацәакны урҭ зегьы аҽуп анхара,
Ишьҭыҵуеит, игәырҧьоит абас Аԥсынра!

«Ҭынч иԥныҟа дцон Шьаруан» аҽы автор ҟазарыла иҟаиҵеит Аԥснытәи аколнхацәа ҭагалантәи русура асахьа. Даарԥшуп ара зыԥсадгьыл зыхьчаз апатриот Шьаруан, аибашьраҟны зуал гәыкала иназыгҳаз, аҭынч нхарахь даниас ашьҭахьгьы иуаажәлари иареи реизааигәара згәы аррахаҭуа ауаԥы:

Иааикәыршан аԥсабара
Игәыҟаҵаганы ибауан,
Амхахьынтәи дааԥса-дкара
Ҭынч иԥныҟа дцон Шьруан.

Ишазгәаҭоу еиԥш, Б.Шьынқәба аԥсуа жәлар рбызшәеи, рфольклори, ретнографиатә ԥсҭазареи, рҭоурыхи дагәылаланы издыруа поетуп. Убри аҟнытәи, узавамло иашала, ҷыдаракгьы иаԥмыршәакәа, ԥсихологиалагьы даара дақәшәаны иааирԥшуеит дызлыҵыз иуаажәлар рыбзазашьа. Ипоезиатә рҽиамҭа инарҭбааны ианыԥшуеит ибеиуоу аԥсуа фольклор амотивқәа. Иззымдыруада, иаҳҳәап, игәыҽкаагоу «Амҳаҵьыраа ргарашәа»? ԥымҭа ԥшҳақәоуп апоезиатә легенда иаҽырԥшны иҟаиҵаз адраматә поема хәыҷы заманахәҵәҟьа «Риҵа», насгьы поезиала иаҳагьы ҭәҭәала еибарку, иҟалахьеит ҳәа изыхцәажәо, аб иԥазаҵәи иареи ашьха агәаҽы рыцҳарыла ирыԥсышьахаз атәы зҳәо ажәабжь гәыҽкаага дықәныҟәаны, ҟазарылаҵәҟьа еиқәиршәаз даҽа трагедиатә поема хәыҷык – «Аҽарпын».

Аха атрагедаитә мотивқәа ракәым Б.Шьынқәба ипоезиаҽы аԥыжәара змоу. Ишаабаз еиԥш, уи илирикатә фырхаҵеи иареи аԥсҭазаараҽы иаҳараҳак иазгәарҭо, ашәагьы зхырҳәаауа абзазара ауп, абзазара злоу, игәазырҳагоу, иҽырԥшыгоу, улаҽы иааиуа аԥшҳара. Абар Медеиа ԥшҳа иналыркны иахьа уажәрааҳҳа Аҟәа лаша аҭоурых поезиатә ажәала иԥны; абар апоет инапы иааҵҵыз апатырқал афԥы лаҳа-лаҳуа; абар ажәхьа баҟысаҟуа, атәыԥақәа разынха; абар аҳәыспҵқа, ашьапы хьышьашқәа тар-таруа, ан иаҵакәашо; абар ажь-ҕырла, ахцәы барфын арҵәааҳәа арҵәааҳәа

лгәырҕьабжьы зыргаз; абар аколнхара мхы (апоет дацԥыҳәаны иҟаиҵоит аколнхацәа злагылоу асахьаԛәа, ак атԥкыс ула хнакуа, иаҳҳәап, иԥжәаны иҟалеит аԥьыԛәреи, аԥьԥьаҳәа иҭаргалоит, хәыҷла-дула аки-акиҳәа еиԛәҷыҵуа; рыԥсы аныршьо амаҷар еимаркуеит иԥхеи-ԥхеиуа); абар аҽеыуаԛ дымԛасны дахьнеиуа (иара уигь дахьынаԥш-ааԥшуа зехьынԥьара иибо игәазырҳагоу барақьаҭроуп); абар абарҭ зегь знапала иҟазҵаз ауаԛы дааԥсадкараха, аха драҳаҭны хәылпԥазыла ҭынч иԛныҟа дахьаауа, убас егьырҭгьы. Апоет аԥсаҭазаараҷы бла-ҵарыла игәеиҵоит иреиҷьу ашәҭқәа, дара урҭгьы иаҳа ибзааины уаԛы ианибаша. Аԥшʒара – мчы дууп. Ара иҳамбозароуп ҳара анатурализм баша. Аҳәыс ԥшқа атрымҳәа иԥо, аԥсы ҭоушәа абла разқәа урҭаԥшуазар – ипоезиоуп иара убригь. Ари еиԥш амаҷ, ари еиԥш апроза изладукылозеи апоезиа, – иҳәар алшоит ауаԛы, аха ҳара иаҳҳамышҭуазароуп Чернишевски иажәа дуқәа: аԥшʒара, абзиахәра – уи аԥсҭазара ашәыга ауп. Б.Шьынқәба поет ҳасабла иаҳарак ԥасатәи ирҷиматақәа рҷы, иубацәом аԥсҭазара еснагь иазыԥҟоу ақәпарақәеи аиҷыхарақәеи (урҭ ыҟоуп, ҳәарас иаҭахузеи, ҳара ҳсоциалисттә уаажәларра аҷгьы). Насгьы иԛымҭақәа зегьы еиуеиԥшны ирныԥшуам аԛнуҵҟатәи адинамика. Бызшәала автор, ҳәара аҭахʒам, даара дыҕәҕәоуп, инапҟьарҭақәа рацәоуп, имыругақәа еиқәшәоуп. Арифми аритми рзы усгьы уи зеиԥш рацәам иҷырԥшыгоу ҟазаҵәҟьоуп.

В.С. ЗАНҬАРИА
ашәҟәыҩҩ,
алитературатҵцаақ

АБАҨХАТӘРА ДУ-ҚКӘЫНРОУП[4]

Жәлары еицырдыруа иҟалеит Баграт Шьынқәба ипоезиа. Уи ианыҧшуеит асовет ууажәларра рыҧсҭазаара,иаанарҧшуеит асовет уаҩы иҩнуҵҟатәи идунеи ҵҩа змам абеиареи аҧшʒареи. Б.Шьынқәба ипоезиала иубоит аҧсуа поезиа аҿиара, уи иара амилаҭтә ҳәаақәа ирхысны асовет жәлар рзеиҧш культура ишалахәхәо.Уи даныҷкәыназ инаркны илихит апоезиа ду аҿы ихатә ҭыҧ, ихатәы бжьы, ираҷәаҩхеит ипоезиа зныҧшуа аҵаҩцәагьы.

Амра шәахәалеи, ауаҩы игәеисреи, иҧсыҧ лагаҩагареи рыла иҭәуп уи илирика, еснагьоы аҧхьаҩцәа зыргәырґьо.Уажәы аабыкьа иҭыҵыз уи иажәеинраалақәа реизга, «Аҧхын» аҿы апоет ҩаҧхьа иаҳирбеит абаҩхатәра иаша, абаҩхатәра ду есжәеинраала ишацло.Ари ашәҟәы еиднакыло ажәеинраалақәа рҿы адунеи ҭбааруп, илашоуп, ашьҭыбжь рацәа аныҩуеит.Дарбанзаалак абри ашәҟәы аанкыланы аҵыхәанʒа иаҧхьаз ибоит, изаатуеит аҧсҭазаараҿ изгәамҭоз акыр ссирқәа, афилософиатә хәыцрақәа, ибоит, изаатуеит иҧьашьахәу аҧшʒара асахьақәа, иара апоет ихаҭа,уи ихатәы поезиатә биографиа.

Б.Шьынқәба ирҿиамҭақәа ридеиа аҳаракра зыбзоуроу, асахьаркыратә ҟазараҿы уи ааҧсара зқәым иусурақәеи ирҿиаратә ҧшаарақәеи роуп. Иарбан жәеинраалазаалакь узыҧхьауа рҿы иуаҳауеит автор игәеисра ашьҭыбжь; ибжьы агәра угоит; иҽехырцәажәом, иҿагәыбзыґуам, еицакра ақәымкәа, даҽеакы иаламҩашьо иҟәышуп. Ара иҟам еиҭаҳәоу, иҟәызгаʒа уцәа-ужьы иаламло иҟоу

[4] Ажурнал «Алашара», 1962 №3, ад.85-87.

жәеинраалакгьы. Урҭ иргәылоу алирикатә фырхацәеи автори иузеиҟәымхуа еилаҵәаны иҟоуп. Аԥсҭазааразҽ еиҳараҙак иазгәарҭо игәазырҳагоу, иҽырԥшыгоу, амҩа ду змоу аԥшҙара ауп.

Ҷыдала иазгәоуҭартә иҟоуп апоет ишәҟәы злааиртуа ажәеинраала «Аҳы, уҽеибыҭ...» Апоет ирҽиамҭақәа иԥсы иалхны, аԥсы зырхеиҵо, иҵару аблеи амҵәыжәҩеи зриҭо ажәа ԥшҙа азы мацара акәым. Апоет иҭахуп иажәеинраала амҩа ҟьаҟьа ианыларц, ажәлар рҟынҙа инаҙарц, уи урҭ рҽаԥхьа иаду нанагҙарц, хьыҙдацәада имхьагәгәакәа:

Иуасҳәахьеит, сажәеинраала,
Уара иазуы нас ҳасаб.
Забԥьар кажьны маҙа ибналаз,
Дидикыларц залшом иаб!
Азин умам аҽыԥхьакра,
Иахьа сиит ҳәоу? Уи мамоу,
Ажәеинраала иамам ақәра,
Апоет иоуп ақәра змоу!

Аԥхьаҩ ихашҭуам апоет илирикатә сахьақәа. Иаҳҳәап, ажәеинраала «Ахра иалиааз» аҽы уи имҩашьо ибоит, ԥасантә аахыскгьы апоет дшазыҟоу ажәа сахьарк аиҽартәышьеи апоезиатә сахьа ҟаҵареи. Ари ажәеинраала иҵаулаҙоу ҩымҭоуп, алирикатә философиа ҵакы амоуп. Ара уаԥхьа игыланы уахәаԥшуашәа иубоит:

Ажәҩан иаҵәа иалакнаҳа,
Ус иакуша ԥьара мчык,
Храк агәаҽы, амахә раҳа,
Иаҽагылоуп ҵла-хәыҷык!

Ашьанҵеи ахаҳә-кәампеи дацла еиҟәырҷҷаны ахра иаҽииааз ари аҵла, ус адәахьала уахьахәаԥшуа ҵла хәыҷык ауп аха:

Аԥша анкылҟьо уа шьхатәыла,
Наанытә аԥьқәа анхыжәжәо,

Уи аҽеахьчоит аҳәаҭыхла,
Ахра аҽеадкыл, агу мшәо!

Уи «амчи алшареи рыгәра го» ахыхьчаразы ақәҧара ианаҿыз аблахаҵгьы мгьажьит, иагьыбҕамлеит, избан акәзар.

Ахра агәы амоуп, ахра иалиааз,
Ахра иаласоуп адац!

Абри ажәеинраала иарҵысуа ахәыцрақәа уиаргоит ахра иалиааз, ахра ашәа зныҩуа, разҟылеи доуҳалеи иҭәҭәоу Аҧсни аҧсуа жәлари рҵоурых ахь.

Аҧсны атема Б.Шьынқәба иажәеинраалақәа рҿы ицәыргоуп ҷыдала иалкаау поезиатә ажәала.

«Сара среспублика» аҿы автор Аҧсны асахьа имҩашьаҙо иҟаиҵоит. Аҧсны ҧшҙа ахаҭа, сахьа хадас ишьҭыхны ажәытә-аҿатә хәыцырҵас иҟаҵаны, гәыҿкаала дрыхцәажәоит изыниахьоу аразҟыдарақәа зегьы:

Ҭҩа-змам арҳәцәа Аҧсны имаахьеи,
Ҳәаҭыхла иажәлон шьхала, гаҿала,
Иарбан мцаҧшьу избылҙаз Трахеи?
Иарбан дгьыл ҿаҵоу икәабам шьала?
Заҟаҩы рҵиида аҿапа рҿаҵаны?
Заҟаҩ агада хынтә амҳаҷьырра?
Ашьоура мцахәыцәа иахҟьаны,
Иҭахаз маҷым ажәла еибаркыра!

Тәрамзар хақәиҵрак Аҧсны иамбацызт. Ицеит еишьҭеибаҵа ашықәсқәа, ишьақәгылеит ахақәиҵра:

Стәыла мырҙкәан иацәызгаз атәра,
Изыршәҭыз, изырлашаз насыҧла,
Уи, наҙаҙа иамаз нагҙара,
Ленин ипартиа-жәлар раҧхьагыла!

Б.Шьынқәба ипоезиаҽы аԥсуа милаҭтә цәеижь уамеижьо иубоит иарбан цәаҳәазаалак аҽы. Аԥсни аԥсуааи роуп изтәу ари апоезиа, аха ирҽиоуп, иаартуп егьырҭ амилаҭқәа рызгьы. Уи аԥсуа милаҭтә рамка мацара аҽҭакны иҟаҳам, аԥсуааи Аԥсни ибауеит апоет егьырҭ ҳашьцәеи ҳаԥсадгьыл дуҳҳеи рыгәҭаны.

Апоезиатә ажәа мчыси лшареи иамоу злеилукааua уи заҟа ауаҩы игәаҵаҽ инеиуа, заҟа ауаҩы дамҽеханакуа, дархәыцуа алоуп. Уи ус иҟазҵо иҳаракҳоу, иҭәҭәаҳоу абаҩхатәра амч ауп. Заҟантә, иаҳҳәап, ҳрыԥхьахьоузеи аԥсадгьыл азы фырхаҵарыла афронт аҽы аԥсра атәы зҳәо аҩымҭақәа, аха ажәеинраала «Сыԥша-лас» аҽы аибашьҩы иҵахара ууанҳа излаҳмаҳац ала иҳәоуп. Ара иубом адгьыл, ашьа, аԥхҳы, аԥсхыҵра, ара зегьы цқьоуп, еилыккоуп, иаԥхьо иԥсы аҵҕа ҽнакаауеит, избан акәзар иҳәоуп абаҩхатәра иахылҵыз апоезиатә ажәала. Ари ажәеинраала цәажәоит аԥсыуалаҵәкьа, аԥхьаҩгьы инарбоит апоет ибзиаҳаны ишидыруа ажәлар рбызшәеи, уи аиҽцәажәаратә формақәеи.

Зны-зынла апоет иҩымҭақәа убасҡак реилкаара мариоуп, убасҡак иласыуп еилыххоуп рырҽиара апоет уамак аԥьабаа адимбалазшәа. Аха урҭ убри аҡара здацарҭа амам ала ҟазарылаҵәкьа еиҽеиртәит, апоет аԥьабаа ду ирыдибалаз хырҩартә еиԥш. Аиашазы, апоет иажәеинраалаҽ ииҳәарц ииҵахыу ахшыҩҵаки, аԥхьаҩ дзыԥхьаны еиликаази реиқәыршәара, реилибакаара ианакәзаалакгьы апоетцәа рзы акыр ԥьабаа зҭахыу акәны иҟоуп.

Апоет иҟазара ду аныԥшуеит, алитературатә ԥсышәа цқьа, иара ауп еснагь иҽыцу Б.Шьынқәба ибызшәа. Ажәеинраала енергиас аритмеи уи аинтонациеи, еиҵаҳҳәауеит, амыруга хада-абызшәа атәы ибзиаҳаны идыруеит апоет, иааиҵахыугьы аиҳәоит. Урҭ убрысҡак еиларкуа ҳәоугьы узрылымхуа. Апоет ажәа бзиа заҟа дазҽелымҳау ҳнарбоит абри ажәеинраала хәыҷгьы:

Угәы иҵашәаз ажәа,
Аҵабырг иахшаз,
Уахан угәы иалжәа,
Ухыс, иара хҽаз!
Ԥыҵрак ҵыр, ихьшәашәар,

Иҭҟьом уи зынʒа,
Нас еибамго абԥьар
Наргом ирҟәынҵа!

Егьи ажәеинраала «Сыԥсы цәгьахеит уажә саазқәылаз» аҽы сгәаҟуеит ажәақәа сызхом» ҳәа, урҭ аус шрыдиуло, ишеилиԥшааua, ишираʒо атәы поезиатә бызшәала иҳәоит.

Уи ипоезиа, исахьаҭыхратә ҟазара, раԥхьа иргыланы, шьаҭас иаҵоуп ажәлар рлирикатә рҽиамҭақәа; ажәлар рашәатә мелодиатә шьҭыбжьы рхоуп, аԥсуа жәлар рҽаԥыцтә поезиа иадҳәалоуп, рышьаҭа жәлар рпоезиа иаларсуп. Иҟоуп ажәлар рҳәамҭахь иааганы, апоезиа ду имчхара алаҵаны, апоезиатә шедеврақәа рҟынʒа ианҩеиго: «Иаирума». «Аҟармаҵыс ашәаҳәаҩи Абгахәыҷы ҵыхәабабеи!», «Аʒыс гәымшәа», ҳрыԥхьоит абри ашәҟәаҽы. Ара апоет иажәақәа рҽы еиларҭәа ссирны еилалеит аԥсуа жәлар рпоезиеи рлитературеи.

Б. Шьынқәба ибзиабаратә жәеинраалақәа рҽы абзиабареи аԥшʒареи рымч ҳаракуп, ашықәсқәеи ашлареи ирзынкылом еснагь иҽоуп, ауаҩы илараaʒоит ицқьоу ацәалашәарақәа, иазнарҳауеит игәамч. Абзиабаратә жәеинраалақәа рфырхаҵа ибзиаʒаны идыруеит ауаҩи ауаҩи гәыла-ԥсыла реилаҵәара, реизааигәара, ргәаԥхеибашьара, аʒә изы аʒә игәыбылра доусы ирхатәу уск шакәу, аха уи адагьы, урҭ ауаҩы ишиларҵо амч ду, агәра игоит, идыруеит ииашоу, ицқьоу, илашоу абзиабара аиааира шаго, аԥсрагьы ишыннамкыло:

Аԥсра еиҵа счычоума?!
Расацынгьы самҵаршәыз,
Акыр ихьран дыҟоума,
Бзиабарак иаʒрыжәыз!

Бзиа ибоит Б. Шьынқәба Аԥснытәи аԥсабара. Изнарҵысуеит ахәыцрақәеи ахшыҩқәеи. Уи иажәеинраалақәа рҽы аԥсабаратә сахьақәеи ауаҩи еилаҵәоуп. Апоет имам поезиатә сахьакгьы изнымԥшуа амреи, алашареи, аҽареи,зҩыдареи, аԥсҭазара аԥшʒареи:

Анҭ ашьхақәа еидҽеырбало,
Избац роума? Цқьа снаԥшын,
Ишԥассиру, ишԥеинаалоу,
Қәаршыҩцас ашәаԥшь рыхьшьын!

Ишԥеилаҳәоу сасра ицошәа,
Ркәымжәы, ркаба, рыхҭарԥа.
Аҟәа икылсырц ргәы иҭоушәа,
Ҳанаԥыло Март ԥшьба!

Уи ибоит: «Арҩаш ҭрысқәа хыцны ицәқәырԥо, аӡыблара шьҭыхны ианцо», ҵа змаӡам ажәҩан ҵамҵамра»... Изакәытә ссирқәоузеи уи илаԥш иҵашәо:

Иауит ақәа кыдҵәан,
Аҩарқәа кашит.
Ус аԥҵа жәпа нкылҵәан
Ҵаҟа амра лаԥшит...

Апоет иааирԥшуа аԥсҭазаара аԥхьаҩ ицәа-ижьы иадыруашәа иаԥхьа игылоит ила иабо сахьак еиԥш. Уи ҟазҵо еиҳараӡак апоет зыӡбахә имоу рахьтә иалукааша, ихадоу, ахшыҩ зҵоу аалхны асахьа ахьҭихуа ауп:

Арҩаш нахәлабгеит адгьыл ԥсымҭәра.
Абахә ду иаҽыкәкәом аԥхӡы.
Иҭацәит ихыжжуаз аӡыршьҭра,
Уԥсуазаргь ииаг-цәыкәбарк аӡы.

Иҟәашӡа, абаҩ хтызшәа инагоуп,
Зны арҩаш еихәлаччо излацоз.
Абахә дуқәа ҽаҳауп, идагәоуп,
Иҭабеит урҭ рыбызшәа зҳәоз!

Абарҭ еилыкка иҟоу асахьақәа ула иабоушәаҵәҟьа уҟарҵоит, амреи ашоуреи идыршьабаз, адгьыл зышхәас иажәыз арҩаш

асахьа. Аха ара аус злоу ари асахьа мацарагьы акәҙам, уи апоет изнарҵасыз ахәыцра ауп – дигәалашәеит иаалырҟьаны иҵахаз поет ссирк. Уи иқәра дахьымҙеит, абри арҩаш еиԥш дныҵабазаргьы иара ихаҵа иажәа акгьы амыхьҙеит.

Адгьыл ду ами арҩаш зхылҵыз,
Зышхәс иажәит уи шеибакәу.
Апоет иашәа гәуп изхылҵыз,
Иалабоит ауаатәыҩса ргәы!

Ара, ареиԥш егьырҭ ажәеинраалақәа жәпакы рыҽгьы, асахьақәа аԥхьаҩ идмырдырдырҙакәа еиҵаҵуеит, «еиҵаԥоит», иаагоу, имаҷу сахьак аҟынтәи идуу, иҵбаау, ихароу ахь. Дара абарҭ аиҵаԥарақәа ажәеинраала ҟарҵоит ҩнуҵҟала изырҵысуа, изырцыхцыхуа амчхара аҵаҵаны, насгьы ажәеинраала анҵәамҵа еиҽнакаауеит иҵаулоу, аха еиларҵәоу афоризмтә ҟазшьа змоу ҵакыла. Абас апоет егьырҭ ажәеинраалақәа, иаҳҳәап, «Амра сынцәылеит хьҵакы сакызшәа», «Ҟәамҟьак асы», «Аԥша анасуаз амахә хыжәжәа», убас егьырҭгьы рҟынгьы аԥсабаратә сахьақәа ихы ҟазарыла иархәаны иаалырҟьаны иааирԥшуеит афилософиатә хәыцрақәеи ахшыҩ дуқәеи.

Апоет иметафорақәа имыррацәакәа арацәа дирҟаҵоит:

Имҳәа-мырза рыхқәа еидкылан,
Ерцахә назлоу сышьхақәа,
Сҷенҷьыр ахышә илагылан,
Иаасықәыркит рыблақәа.

Илыԥшаахуп убас Б.Шьынқәба исахьаркыратә маҭәахәқәа зегьы, убас инапы назқәысклак аԥсы злархеиҵо. Б.Шьынқәба изгәакьоу аԥсабара иалаҵәоуп ԥсыси, ԥсынҵрыси, разҟыси иамоу иԥсадгьыл абзиабара. Абри азы апоет ихаҵа ипеизажтә лирика патриоттә лирикоуп, уи ҭәуп емоциалеи аԥсҭазаара шьақәзырҳәҳәо оптимизмлеи.

Аханатә аахысгьы Б.Шьынқәба поет-лирикыуп, д-епикыуп, аха аҵыхәтәантәи ашықәсқәа раан аԥсҭазааратҽы ицәырҵуаз

аҽаастақәеи ахәашьрақәеи иҽацоу асатиратә бжьы уажәы-уажәы ирықәиргауа далагеит. Уи исатиратә жәеинраалақәа рҽы иԥырхагоу, иҿеим, ицаԥҿыгоу ырччархәуа иҽаԥиҿуеит.Ари ашәҟәы иану ажәеинраала «Ашьыжь дубар – хаҽык имоуп» аҟны апоет исатиратә ԥса даҽеикит, исахьагьы ҭихит, «ҩ-ҽык, ҩ-бзык рыда ихәарҭам», инаҳә-ааҳәуа ауаҩ гәрамга, аԥырхагара злоу ауаҩ бжьыс.

Ари ажәеинраала ашәақьҭҟьара иаҩызоуп, иаанарԥшуеит заҟа имчу апоет абарҭ реиԥш иҟоу ауаа рзы имоу агәаҭ, насгьы заҟа иҭәҭәоу уи илшара урҭ ирҽагыланы рақәпараҽы.

Егьи асатиратә жәеинраала «Изоуҳәо змаҳауа, изҭоуҭәо зкылсуа» ҳәа аԥсуа жәаԥҟа епиграфыс измоу аҽы апоет иҵегьгьы ауаҩы бжьыс ихаҿсахьа, дцәыригоит уи зегьы дырбарҭаны, иеиԥш зеиԥшу ихы дадибало. Ара иаабо зхада хәыцырҭа змам, агәыбылра зцәыӡхьоу биурократуп. Ихгьы дацәҭьычуеит – иацәиӡеит ауаҩра. Абас иҟоу ауаа нарха рымам ҳаԥсҭазаараҽы, урҭ аамҭала ирыҵгәаны инҿыжәырҵозгьы, аҭәра аанкыланы ишнеиуа иааҿыжәырҳәашт, аҟамчгьы нарыхҟьаны.

Абри ашәҟәы иану ажәеинраалақәа инеидкыланы уанрызхәыцлак, уаԥхьа даагылоит уааназагьы иудыруаз, аха еиҳа изызҳаз, иҟәышхаз, иҽоу, згәы еицҳауа аԥсуа лирикатә фырхаҵоуп. Уи ихаҽы, иҩныҵҟатәи идунеи аарԥшуп ара еиҳа иҵауланы.

Имаҷым аԥсуа поетцәа-ҽарацәа Б.Шьынқәба ипоезиа иаҽыԥшыз. Уи урҭ ирзылихит иҭбаау апоезиа мҩа, идирбеит урҭ апоет ишилшо иҳәарцы исахьаркыу ажәала, амца еиԥш ицаҳә-цаҳәу апафос аҵаҵаны, иааиқәыршәаны иҟоу аинтерес зҵоу зегьы ртәы.

Зегь реиҳа илашо аеҵәа егьырҭ аеҵәақәа иргәылҷҷаауеит. Аԥсуа поезиа иагәылԥхаауеит Б.Шьынқәба ипоезиа. Избанзар уи ибаҩхатәра дууп, збаҩхатәра дуу, ипоезиагьы дууп, еиҳа ибоит, еиҳа гәеиҭоит, ижәлари иԥсадгьыли рзы абзиабара имоугьы дууп, иҭбаауп.

ВЛ. АҬНАРИА
ААР алахәыла-
корреспондент

АПЛАСТИКАТӘ ХАҨСАХЬА АПОЕЗИАҨЫ[5]

Ажәа «апластика» раԥхьаʒатәи аҬакы иаанаго «аскульптура» ҳәа ауп. Ахаҳә, амармалташь уҳәа иҬәны ирылырхуа арҨиамҭақәа – абаҟақәа, апластикатә ҟазарақәа ирыҬаркуеит. Ажәахыркылатәи аҟазарахь – алитературахь инаганы уахәаԥшуазар, «апластика», «апластикара» (пластичность) иаанагоит асахьаркра, ажәала апартреҭ ҭыхра, ахаҨсахьақәа лаԥшҨаба иубартә иҨаҨаʒа раарԥшра. ИнеиҬыхны, инарҭбааны иугозар, ари – ҩышьа формоуп, апоет ма ашәҟәыҩҩы рсахьаркыратә хәыцшьа узырбо стильуп. Убри аҟынтә, алитератураҨы егьырҭ астильтә хырхарҭақәа иҟоу инарываргыланы, аҭыԥ ҭәҭәа ааннакылоит апластикатә стиль. Уи зегьы еиԥшны ирыцаауам, зегьыҬәҟьа «ирчысхәым». Ари зынʒаскгьы иаанагом апластикатә стиль змам дпоетым ҳәа. Аԥсуа поезиаҨы (алирикаҨ еиԥш аепикаҨгьы) апластикатә сахьаркыратә стиль ихадараʒоу аҭыԥ амоуп. Уи ахыҬхырҭақәа ахьыҟаҬәҟьоу аԥсуа жәлар рҨаԥыцтә ҳәамҭаҨы, аԥсуа бызшәа аԥсабараҨоуп. Абри астиль иазҟазан, иагьазҟазоуп аԥсуа поетцәа аʒәырҩы. Игәылҭәааны, инаʒаны (ибжам-ҽамны акәымкәа) апластикатә стиль ахы аанарԥшит Б.Шьынқәба ипоезиаҨы.

Б. Шьынқәба ипоезиа ацәаҩа зеиԥшроу ала, асахьаҭыхраҬәҟьа иаҨурԥшыртә иҟоуп, избанзар, уи даҽа ԥсыуа поетк даанеиԥшымкәа илшоит ибла иабо адунеи цәалашәаратә сахьаны ажәала аарԥшра.

Апоезиа асахьаҭыхра ианаҨҳарԥшуа аамҭазы, зегь раԥхьаʒа иргыланы хшыҩзышьҭра азутәуп, дара ԥсабарала ԥьара-ԥьа-

[5] В.Аҧнариа. АбырҬкал. Алитературатә-критикатә статиақәа. – Аҟәа, 1973.

ра еиқәшәозаргьы, рхатәы мҩақәа шрымоу, убри аҟынтә, иалхтәуп дара иаҳа излеизааигәоу моментқәак: ажәала ауаҩы иҿынҧшылара аарҧшра (уи итәашьа-игылашьа, ихы-иҿы, иблақәа уажәы-уажәы ирхыло ахәыцрақәа, ицәалашәарақәа), аҧсабара ацәырҵрақәа, ауаҩы иааикәыршоу идунеи, инхашьа-инҵышьа налаҵаны, убарҭ рылагьы иара иҩнуҵҟатә дунеи зеиҧшроу – иҧроу, ибеиоу аарҧшра.

Абар аҧсабара ауаҩы изцәырнаго илашарбагоу, ирлахҿыхгоу, игәырҿыхагоу цәалашәарақәак:

Аҧенҵьыр снахеит шьыжьымҭан,
Унан! Сгәырҧәеит даараҙа.
Ашҭа, абаҳча, абна хҩан,
Сыла иҟәашкараҙа.

Дук мырҵыкәа сыццакуа,
Адәы снықәлеит сҿеилаҳәан.
Ахәырд-хәырдаҳәа асы ҧуа,
Сышьҭа анысҵоит сеилаҳан.

Зны сааҭгылоит, сыҩуеит ма,
Сыҵоуп наҟ абаҳчара.
Ашәыб иархәеит атама
Ашәыр анҿаз аҟара...

Абык-чыққәа ашәыб цоит,
Рыҿедыриашоит амахәқәа,
Ацәыкәбарқәа кәалкәаҵьоит,
Иблахкыгоуп ашьхақәа!

Апоет иибаз асахьа блахкыга цәалашәарала иҭәу ажәақәа рыла иаарҧшны, ҳаргьы агәбылра ҳиркит. Мцхәык шимҳәогьы, дараҙа ииашоуп, еинаалоуп, еилыххоуп, исахьаркуп уи иажәақәа. Автор қәҿиарала ихы иаирхәоит асахьеи ашьҭыбжьи еиҟәымгакәа еилаҵәаны иаазырпшуа ажәақәа: «Иҿыцә-ҿыцәуеит иара нҵәа», «Абык-чыққәа ашәыб цоит». Заҟа еилыххоузеи ажәақәа

«Ашҭа, абаҳча, абна хҩан, сыла иҟәашкакараҙа», «Ацәыкәбарҟәа кәалкәаԥьоит, иблахкыгоуп ашьхақәа». Апоет илшон «иҟәашҙа» ҳәа иҳәаргьы, аха уи иаҳа иажәа лыԥшаахуп «иҟәашкакараҙа». Автор иҭихуа асахьақәа баша натуралисттә сахьам, фотографиам, уи иажәақәа агәыҳалалра, агәыразра дуӡӡа рылоуп: ауаҩы дцоит аидара иаҵоу аҧсабара ахы иақәиҭитәырц (асы ԥшҙаҙоуп, иблахкыгоуп, аха зегь акоуп еидароуп), абри аус аҿы ауаҩи амреи еицхыраауеит, еиҩызцәахоит.

Ажәа асахьаркыратә мчы иамоу дуӡӡоуп. Абри аҟны даҽа бызшәак иаҵахом аҧсшәа, уи ауразароу исахьаркыроуп, ипоезиоуп. Аҧсуа бызшәа уамашәаҵәҟьа исахьаркны иҭнахуеит ауаҩы иҟазшьа, итәашьа-игылашьа, ихәыцшьа: днагыла-аагыло, деихаеигәо, деихьыс-еиԥысуа, деихьымҙа-еиԥымҙо, дныгә-нысуа, дыблаҙыблаҵәо, дмага-маго, дкылаԥш-кылҙырҩуа уҳәа убас ирацәаҙаны. Аха абызшәа абеиара ахархәашьа иагьакуп, иагьыҩбоуп.

Алитературатә сахьаркыра далацажәо, К.Паустовски иҩуан: «Ашәҟәыҩҩы дызлаҩуа иажәақәа днарыхәаԥшны уаҳа акгьы имбозар, аҧхьаҩгьы даҽеакгьы рыҵибаараны дыҟаҙам. Аха ашәҟәыҩҩы ииҩуа зызкыҵәҟьоу иара ихаҭа ибзиаҙаны ибозар, усҟан зегь реиҳа «иажәхьоу», «ихахьоу» ажәақәаҵәҟьагьы ҿыцхоит, уаҩ иимбац амчгьы рылалоит, аҧхьаҩ анырра ҕәҕәа ирҵоит, иларҵәоит ашәҟәыҩҩы ииҭахыу ахшыҩҵакқәеи ацәаламаәарақәеи».

Апоезиеи асахьаҭыхреи реиҿырԥшраан хазы аҙбахә ҳәатәуп асахьаҭыхра (аскульптура) алитературахь анырра иҟанаҵо атәы. Апластикатә хаҿсахьақәа, аскульптуратә баҟақәа Пушкин ипоема «Медный всадник» («Абҩатә ҿыуаҩ») аҵаҵгәы ирҵеит. Апоема зегьы леитмотивны, амчра дуӡӡа аҵаны, иагәыласуеит Ленинград игылоу аимператор Пиотр Актәи ибаҟа. Мамзаргьы иаагап П.П.Соколов искульптура «Аԥхал зкыу аԥхәызба» Пушкин изнарҵысыз ицәаҳәа ссирқәа:

Урну с водой уронив,
об утес ее дева разбила.
Дева печально сидит,
праздный держа черепок.

Чудо! не сякнет вода,
изливаясь из урны разбитой,
вечно печальна сидит.

Абри ажәеинраалаҽы иккаҙа иубоит апоезиеи аскульптуреи темала еиқәшәозаргьы, наҟ-ааҟ хара-хара еиҟәызго шыҟоу: аскульптураҽы ихаҳәхаз, изымҵысуа еилацалахаз ахшыҩҵакшәыгә апоезиаҽы ҩаԥхьа аԥсы-ԥха ланага-ҩанаго иҵысит. Ажәеинраала асиужет хәыҷы иамоугьы – аԥҳал аԥҽера, уи иҵаз аҙы акаҵәара ҵыхәаԥҵәара змам хҵысны ауп ишаапшуа.

Апоезиатә ажәа сахьаркуп наҳҳәо уи иаанагом есқьаангьы абас асахьаҵыхра, аскульптура ишиашоу анырра ҟарҵоит ҳәа. Апоезиа асахьаркра – уи ажәа аҩнуҵҟатәи аԥсабара иабзоуроуп. Асахьаҵыхраҵәҟьеи ажәа-сахьарки доуҳала реиуара, «рыжьрарцәара» ахьеиларсу уаҩы еиликаауеит еиҳараҙак ԥсихологиала, интуициала асахьаҵыхҩи (аскульптор) апоети аԥсабара, ауаҩытәыҩса иус иахьынаргәыдпшыло ала рыҵҵаара ианаҽу амомент азы: урҵ ирыздырҵысыз атемаҟәа арҿиараҵәҟьахь ииасаанҙа, апоетгьы асахьаҵыхыҩгьы зхәаԥшуа дунеик ауп, аха ишырбо еиԥшым.

Арҿиараҵәҟьахь ианиаслакь, асахьаҵыхҩы иибо адунеи ааирԥшуеит материал – шәыгала, апоет – доуҳала, даҽеакала иуҳәозар – ажәала. Асахьаҵыхҩы аҵла, ашьха, амшын рсахьа дара иреиԥшны иҵихуеит, апоет урҵ рсахьа ажәак-ҩажәак рыла иҳәаргьы илшоит. Шәыгала асахьаҵыхра раԥхьаҙа иргыланы ҳаблакәа роуп изызку. Асахьаҵыхымҵеи уи зхылҿииааз аобиекти еиҟәыҵхашьа рымамкәа еидҳәалоуп, еиԥшуп. Абарҵ рыбжьара аматериалтә еиԥшра (материальное подобие) иҟоу ауп ацәалашәарақәа иҳазцәырҵуа зыбзоуроу. Апоет иакәзар, дзыхцәажәо аматәар уааигәара ишыҟамгьы ассоциациала, доуҳала иугәалаиршәоит, иубошәаҵәҟьа аиллиузиа уиҵоит, («ахаа ахьыкәкәоит аҳарданыжь, ишԥеидшәылоу акаҷыҷ»). Асахьаҵыхҩы иаԥҵамҵа зызку аобиект ахаҵа ахәшьара рацәаҙак иҽалеигалом. Апоет дызлаҷәҷәоу уи ауп – асахьақәа рҵыхраҽы даанымгылакәаь илшоит ауаажәларратә ԥсҭазаара инарҵбааны аарԥшра, афилососфиатә хәшьара аҵара. Асахьаҵыхымҵаҽы аобиект иккаҙа ахаҵаҵәҟьа аабоит, аха усҟак еилгам уи иҳанаҳәо. Алитератураҽы асахьа еилгам аблазы, аха

еилыккоуп уи иаҳәо ахшыԥҵак. Алитератураҽы аԥсабареи, ауааи, амаҭәарԥәеи идоуҳатә хшыԥҵакны иҟалоит, асахьаҭыхраҽы – ахшыԥҵакгьы ахаҵа материахоит, убри азоуп ажәытә изырҳәалоз «асахьаҭыхра – иҽаҳау поезиоуп» ҳәа. Апоет доуҳалоуп еиҳарак ишибо. «Абла акәзам избо, агәоуп» ҳәа ирҳәогьы иара иаҳа иаанаалоит. Апоет длашәызаргьы дышпоету дынхоит (Гомер, Жана Ачба).

Ажәалатәи аҟазара иаҳнарбоит аамҭак аҿҭакзаны иҽио аԥсҭазааратә цәырҵраԥәа реишьҭагылашьа. Асахьаҭыхымҭаҽы иазҳар алшоит убарҭ рахьтә момент заҵәык. Ажәа иаздырым астатика (аангылара). Сиужетла ахшыԥҵакы арныҟәара ицәырнагоит иҟалахьоу, заҟалара иаҽу, иҟалаша ахҭыс. Аха апоезиаҽгьы иуԥылоит мыцхә аемоциатә еффект змоу, статикала иҭыхыу аскульптуратә сахьаԥәагьы. Иаагап абаллада «Аҽырпын» анҵәмҵа:

...Арахә икәшеит уахь инхалан,
Иџьабозшәа иԥшын,
Имжаҳәазо ҏеивахалан,
Рыхԥәа шьҭых иркын...

Иаацәылашеит, аб дабаҟаз,
Дыԥсит игәы ԥжәан,
Илак уыууа иҭып ианхалаз,
Аԥсцәа ирхатәан.

Хыхьтәи асахьаҽы арахә ргылашьа, ҵаҟатәи аҽы ала атәашьа – арҭ зыԥсы ҭоу скульптурақәоуп. Аԥстәқәа ауаа реиԥш аҳалалра рылаҵәеит. Иара ала лахьынҵадагьы абас мацара иштәоу иаанхазарымашь ҳәа ирыцхҳаушьоит, убри аҟара амч амоуп абра иаабо асахьа.

Хахәаԥшып апоема «Ахра ашәа» аҵыхәтәантәи ахы шалаго:

Ҳаџьарат дхалан даақәгылт ахәада,
Даақәгылт,уаҳа дҩаскьарц дыҟам ожәшьҭа.
Иҟаиҵозшәа икәшан игылаз рцас,
Даақәгылт уи дҭынчза, дџыхза, баҟаҵас.

Афырхаҵа дыҕәҕәаҙа, баԛаҵас иқәыргылара асахьоуп ихадоу, убри азоуп апоет «даақәгылт» ҳәа хынтә иаҵшьны изиҳәогьы. Аха апоет ианакәзаалакь асахьаҭыхраҽы мацара даагылом. Абри аԛара ажәлар рзы изылшаз дбаԛахар акәын наԛ-наԛ игылараны иԛаз абиԥарақәа деицгәарҭалартә еиԥш.

Цәыргашьас иамоузеи апластикатә хаҽсахьа апоезиаҽы? Апластикатә хаҽсахьа рхырҽиаар рылшоит жәытә-натә аахыс традициала ажәларқәа рпоезиаҽы имырҙҙакәа иаарго амаҭәартә-материалтә символқәа (ахьҙқәа). Урҭ асимволқәа, шамахамзар, бызшәак ала ицәажәо жәларык, мамзаргьы зны-зынла ауаатәыҩса зегьы еицырзеиԥшу апоезиатә-семантикатә ҵакы рымоуп. Дара еиҳараҙак аҭыԥ ду ахьааныркыло алирикаҽоуп. Алирикатә жәеинраала шәагаала имаԛны, ҵакыла иҵбаахарц азы, уи злеибыҭоу асимволтә ҵаҵҷәы уаҩы еиликаартә хшыҩҵакык, ассоциациак, цәалашәаратә реакциак арҵысыртә иԛазароуп. Аурыс литретураҵҵааҩ ду А.Веселовски ишәҟәы «Аҭоурыхтә поетика» аҽы иҩуан: «Апоезиатә бызшәа шьақәгылоуп иара ахатә фомулақәа рыла, урҭ аамҭа рацәа иныркуа иабзоураны дара рыкәша-мыкәша еизыргоит еинаалоу ма еиҽагылоу асахьаркыратә ассоциациақәа ргәыԥқәа: ҳара ҳашьцылоит еилаҕьаз апластикатә фразеиологиаҽы аҽыц аԥшьгара абызшәа ажәытәаи ашьаҭақәа ирхылҽиаауеит: акырҙа ишьақәгылахьоу абызшәатә формақәа ыҟамкәа, ахшыҩҵакы аарԥышьа амам». Абас еилаҕьахьоу, еилкааy ассоциациатә гәыԥқәа ирыдҳәалоу апластикатә хаҽсахьақәа аҭыԥ ҕәҕәа ааныркылоит апоезиақәа зегьы рҽы, ҷыдала аԥсуа поезиа ажәар аҽгьы.

Апоезиатә бызшәаҽы ажәытәҙатәи ажәақәа: адгьыл, ажәҩан, амра, амза, аеҵәа, аҙы, амшын, аҵла, ахаҳә, ашьха, аԥша – баша иаабац ажәақәаҙам, урҭ зегьы хаҽсахьақәоуп, ишьақәгылахьоу ахшыҩҵакқәа зыдҳәалоу апоезиатә шьагәыҵқәоуп, аҽыц зхылҵуа хьтәы уасхырны апоезиа иаҵоуп, ҭабара зқәым зыхтарҵоуп, жԥсра зқәым, имеицакуа ажәа ԥшьақәоуп. Арҭ ахаҽсахьақәа апоетцәа зегьы еицырзеиԥшуп, аха зегьыҵәкьа еиԥшны рхы ирзархәом. Аԛаза инапаҵаԛа ажәытәтәи атрадициатә хшыҩҵакы иахьатәи апоетикатә культура ду иабзоураны излаԛоу ала акәымкәа, ууанҙа уаҩ иадимбалацыз ашәахәақәа агәылаҷҷо, аҽыц-цәа ахыубааyа

иҟалоит. Апоет ажәытәәи ахаҽсахьа дақәныҟәаны, иапиҵоит иара инаҵәаҭып зынхалаз аҩымҭа. Аԥсуа поетцәа рахь уи зыкәҽиахьоу маҷҩым, аха сара иаазгоит аки-ҩбеи ҽырԥштәы рҟынтә, избанзар, сызлацәажәо апластикатә стиль иаҳа иагәылҭәааны иахьаабо аҳәы ирҽиамҭа алагьы аҳбахә уҳәар ҟалоит:

– Снеихуан аҽыхәа иаҵәак сақәтәаны,
Сан, измаанози, сан?
– Уахысит ухәыҷра харҭәааны,
Уарԥысра уқәлеит ауп, нан.

– Сҽы цон ҩадарак иаҽаланы,
Сан, уи змаанози, сан?
– Абзиара енагь иҩадарами,
Абзиара зԥеиԥшхаша, нан.

– Шҭак аҽы сахьнеиз сҽыжәҵарцы,
Аԥьар жәпа срылаԥшит, сан?
– Зегьы ирҭахуп абзиа улҵрацы,
Уаԥсаха, сыҷкәын заҵә, нан.

Ари еиԥш аԥхыҳ апоет ибазаргьы ҟалоит, имбазаргьы ауеит – уи акәым аус злоу. Апоет иԥхыҳ ибазшәаҵәҟьа агәра ҳгартә иаҳирбоит – убри ауп ихадоу. Аҽыхәа иаҵәа – ажәлар рпоезиаҽы итрадициахахьоу апластикатә символуп, анасыԥ ахь ацара иазҳәоуп. Символқәаны иҟалеит иара убас уи иацлаз, иавагылаз асахьа ҽыцқәа – аҽыуаҩ ҷкәын, ан, аҩадара, аԥьар рацәа. Аҽыуаҩ ҷкәын иҽыхәа иаҵәа наҟ-наҟ изыԥшу ажәлар рахь днанагеит. Ажәлар рпоезиа иазааигәоуп ажәеинраала злеиҽартәу аформагьы – азҵаарақәеи урҭ рҭакқәеи еицҵоит (атеориаҽы ари амебеиатә композициа ҳәа иашьҭоуп). Апоет ицәаҳәақәа зегьы ажәлар рпоезиатә стихиа изааигәазаргьы, иҽыцӡоу, уааҧа ԥьаргьы иаҳԥымлац ассоциациатә гәыԥқәа рхылҵуеит. Аҽыхәа иаҵәа дақәтәаны инеира – ауаҩ изҳара, аԥсҭазаара ду ҩызтәуа – убри иара даԥсахароуп.

Аха абраҟа иазгәаҭатәуп апоет-алирик ипоезиатә хдырра аепикатә ҟазшьақәагьы шамоу. Аԥсуа лирикеи аԥсуа епикеи макьана хара-

хара еицәымгылацкәа генетикала еизааигәаҙаны ишгылоу аабоит. Ажәлар рпоетика иҟазшьарбагоуп аепикатә-параллельтә мотивировка ҳәа изышьҭо: ажәытәҙатәи аепикатә поемақәа рфырхацәақәа ирыцуп, дара ирхыкны игылоуп, «ирхылаԥшуеит» даҽеа маҷк (внеличнаиа сила), уи дара рыԥсҭазаараҿы, хьыҙрацара ирныҟәарақәа рҿы ауадаҧра инақәшәо ирыцхрааугит, еиқәнархоит, ирзеилымкааугит реилнаркааугит, рыԥсы ҽнахуеит. Абас иԥсыхәшә, иҿыхгоу, ихшыҧрҵагоу мчны Б.Шьынқәба алирикатә фырхаҵа дивагылоуп ан, уи лоуп ԥхыҙла ибазаргьы иара иаԥхьа игылаз, иԥсҭазаара изцәырнагаз азҵаарақәа рҭак ҟазҵо. Б.Шьынқәба иажәеинраалақәа жәпакы рҿы алирикатә зҵаарақәа рыҙбараҿы афырхаҵа ивагылоит уи ихылаԥшра, ицхыраара азин змоу аԥсабаратә мчқәа: адгьыл, ашьхақәа, аҙы, амшын рдоуҳа. Аԥсабара адоуҳаи ауаҧы идоуҳа еидхалоит аԥсуа поет, насгьы уи уамашәаҵәҟьа, ринтим-доуҳатә гармониа: «Ҷлоу ақыҭа Лаганиахә», «Қәмарча сацәажәон сара», «Аҙын шьыжьымҭан», «Раԥхьаҙа сылацәа аныхтыз», «Ахра иалиааз», «Аԥша анасуаз амахә хыжәжәо», «Аԥхын», «Аҽеыуаҧ хаҵа дшьацәхыслар ҟалом», «Ҟәамҟьак асы», «Иҭабуп, адыд», «Иауит ақәа кыдҵәан», «Сҽеиҵыхны снылалеит ашьац татара» (ауаҧи аԥсабареи «Аиҕара» ахьрыбжьақәоу аазырԥшуа атемақәа аԥсуа поезиа макьана иазышьҭымхыцт, урҭ реиҿагылара ыҟам Б.Шьынқәба ипоезиаҿгьы).

Б.Шьынқәба апластикала зсахьа ҭыхны, аԥсы зхаиҵо аԥсабара ауаҧы дханарҭәаауеит, иҿагылом, иара иҿахәы, иара игуманисттә концепциа нагҙаны иаанарԥшуеит акәымзар. Шәазыҙырҧи ақәа ицәалахаз аԥҳәызба амра шлацәажәо:

Амҧа быԥәуп, амҧа,
Барабааҙоит ақәа.
«Быхцәы аларбала» ҳәа
Иаршәуеит ашәахәа.

Амра ауакәхыу аԥҳәызба лыбла аҭышамшамра збаз – уи апоет иблақәа роуп, аха апоет иҿыхәы зҳәо амра акәхеит, иара илирикатә «сара» амра иаҭәеишьеит, метафорала еиҭарсны иааирԥшит алирикатә цәалашәара ҳаракы. Иаахтны иҳәамзаргьы, еилкаа-

уп апоет идунеихәаԥшышьа зеиԥшроу – уи халоит Б.Пастернак ибзиатҵәҟьаны ииҳәаз, доуҳала аԥсабара аилкаара ду аҟныҙа:

Казалось альфой и амегой –
Мы с жизьню на один покрой;
Она жила, как alter ego[6]
И я назвал ее сестрой.

Жәытә-натә аахыс апоезиатә темақәа ҵыхәаԥҵәарада изырҿиахьоу апластикатә хаҿсахьақәа иреиуоуп аеҵәа – абзиабареи анасыԥи ршьана («Шарԥы еҵәа дацгылеит, хәылԥы еҵәа дацҭашәеит»). Б.Шьынқәба илирикатә еилкаара абри атема аҟынгьы ажәлар ртәы иазааигәаҙоуп. «Аԥсуаа агәра зларго ала, адгьыл заҟаҩы ықәу аҟара ажәҩан аҿгьы убри аҟара аеҵәа кыдуп. Ауаҩы дир, иеҵәахә кыдлоит, дыԥсыр – иеҵәахә ҭашәоит. Аеҵәа шкыдшәаз анырбалакь, ирҳәоит «Исҭахуи сыҙтахуи ҳаеҵәахә кыдуп!» – иҩуеит аетнограф Г.Чурсин. абар абри ажәытәҙатәи амцхаҵареи иахьатәи апоезиатә культуреи реилаҵәара иахылҵыз алирикатә цәалашәара ссир:

Исаҳаит ирҳәамҭан ҳабацәа:
– Уиеҵәахә кыднаҵы – умшәан!
Аха снацәа назқәыскыз аеҵәа,
Икыдшәеит, аҵәарҭ еиԥш, иҿшәан.

– Чоу! – ҳәа сҿыхәа иаҵәа снаҵаҟьан,
Адәышшара снықәлеит саууа.
Ицон наҟ аҵлақәа саҩыҟьҟьан,
Аԥша цәгьа слымҳаҿ ишәышәуан.

Снеиуан адәышшара сҿеиуатәны,
Снеиуан наҟ шьхеи ҿаҩеи сырхыҵ,
Сиеҵәахә шаԥшаԥуа снаҵаххны,
Икашәааанҙа снамҵасны искырц!

[6] alter ego – аҩбатәи «сара».

Араҟа иҟам афольклортә тема астилизациа азура ҳәа изышьҭоу, ара иҳамоуп ажәытәҙатәи апоезиатә темеи иахьатәи алирикатә хдырреи цәаҩала, доуҳала, интуициала реизааигәара. «Исаҳаит ирҳәамҭан ҳабацәа» – абри ак заҵәыкоуп уигьы ҳзырбо, еьи зегьы лирикатә цәалашәароуп. Апоет ицәалашәарақәа рыхьӡ баша иҳәам, урҭ ҳаргьы иаҳгәыласыртә еиԥш, еилаҳкаартә еиԥш ҳабла иабо пластикатә сахьақәаны иааиршуеит. Мыцхә иҵәҵәоуп ажәеинраала аҵыхәтәантәи ацәаҳәақәа иргәылыжжуа аемоциатә мчы: апоезиатә хшыҩцакгьы ацәалашәарагьы лакәтә сахьа ссирны еилаҵәоит. Зынасыԥ аеҵәахә зкырц «адәышшара аҽеиуатәны» инеиуа алирикатә фырхаҵа ассоциациала аепикатә-мифтә фырхацәа Абрыскьыли Нарҭ Сасрыҟәеи угәалаиршәоит, насгьы заҟа иухамышҭуа ублаҧы инхозеи ари асахьа! Ас еиԥш иҟоу ажәеинраалақәа асахьаҭыхыҩцәа дуқәа рзын ҵыхәаԥҵәара змам атемақәа рылоуп.

Ареалтә уаҩытәыҩсатә цәалашәарақәеи асимволтә хыҵҳәааи аепикатә-пластикатә ҵаҵҷәи еицхыраауеит Б.Шьынқәба иажәеинраала «Сыԥшалас» аҧы.

Аԥсра иаҧу афырхаҵеи аԥшатлакә-шәаԥьҳәаҩи реицәажәара – аԥсуа епикатә рҧиамҭа ибзиаҙаны иадыруа мотивуп, ашәышықәсақәа иргәылсхьоу, еилаҧьахьоу пластикатә хшыҩцакуп. Араҟа иҟам алирикатә фырхаҵа адәахьтәи исахьа, уи шәыгала, ажәала иҵыхны иаабом, ус ҳазхәыцуеит иара убри ажәытә мотив иабзоураны. Араҟа афырхаҵа исахьа ҳзырбо иара ицәажәара аинтонациақәа роуп, иара иҩнутҵҟантә иаауа идоуҳатә музыка, идоуҳатә беиара роуп, «аҵыхәтәантәи иашәа» абжьоуп. Ауразоуроу гәыбылрала иҵәуп иаргьы. Аибашьҩы идыруеит шьҭа акгьы шизыҟамҵо, аԥшатлакә ада игәҭыха зеиҳәаша аҙәгьы дыҟамкәа трагедиала дышҭахо, аха иара ихы хьаас имаҙам. Абри аҟара ахлымҙаах еиқәаҵәа иалаԥшхьаз ауаҩы иуаҩра ицәымҙәкәа, аԥсраҵәҟьаҧ даннеигьы, ишьҭахьҟа инижьуа ауаа ргәы иахәаша ахьиҳәара дашьҭоуп. Заҟа агәыкра рыҵоузеи уи иаҳәшьа хәыҷы илзишьҭуа ажәақәа, аха даҽеакы еиԥшым иан лзы иҵәахны имаз: ан мыжда лгәырҩа цәгьоуп, уи лԥа «деибгоуп, даауеит!» ҳәа агәыҕра лымазароуп, мамзар, уаҳа илзынхози. Аб иакәзаргьы – уигьы дыгәнаҳами, аха егьа умҳәан, дхаҵоуп, уи иаахтны иаҳәатәуп аусҟәа зеиԥшроу.

«Уԥкәын дааyеит, деибгоуп» аасҭа, «уԥкәын уимырԥхашьеит» ҳәа иоуҳәар иаҳа даҟажоит аб. Абас ала аибашьҽы-фырхаҵа зегь реиҳа изгәакьоу хҽыуаак ирзишьҭуеит доусы ирнаалаша ажәа. Аԥсадгьыл абзиабара, ауаҽра дуӡӡа, бџьарк-мцак змыхәо афырхаҵаратә идеал – абас иҵаулаӡоуп Б.Шьынқәба ажәытәәи ахаҽсахьа рҽыцны иахьатәи аамҭа ианаалартә ииҳәаз аҵакы. Амилаҭҭа хаҽсахьа иалшеит ауаа зегьы ирзеиԥшу аҵакы аҟынӡа ахалара.

Зыӡбахә ҳҳәаз алирикатә жәеинраалақәа рҽы апластикатә хаҽсахьақәа рыҟаҵаразын ихадоуп асимволикатә хыҵҳәаа, насгьы имҽашьахуа иубоит алириктә фырхаҵа идунеи аарԥшраҽы асубиективтә моментқәа обиективла азнеишьагьы шрыцхрааyа, иара убас аепиктә поезиа аҟынтәи иааyа ҳәа ишьоу апараллельтә мотивировка ҳәа изышьҭоу шыҟоу. Абри аганахьала иганы уахәаԥшуазар, Б.Шьынқәба илирикеи иара иепикеи ирыбжьоу асахьаркыратә доуҳатә еизааигәаразы шаҳаҵра руеит «Ахра ашәа» адаҟьақәа акыр. Абраҟагьы иаабоит ажәытәӡатәи афольклортә-епикатә поетикеи иахьатәи, иаҳа иҳаракыу асахьаркыратә хәыцшьеи реиԥылара – ҷыдала абри апараллельтә мотивировка ҳәа изышьҭоу аҽгьы.

Ажәытәӡатәи абырзен епос аҽы, нас убри иазааигәоу аҳәамҭақәа рҽы афырхаҵа ихаҵа идоуҳатә мчы иавагылоуп иҳаракӡоу даҽа мчык. Гомер ипоемақәа рҽы убри амч ду ианагӡаҽцәаны иааԥшуеит анцәақәа – урҭ афырхацәа рус-рҳәыс, рлахьынҵа рнапы иакыуп, ахырхарҵа рырҭоит, аус хьанҵа иалыргоит, ма иҵадырхоит. Амшынқәа рынцәахәы Пасеидон дгәааны Одиссеи иҧба афырҭын бааԥс ажәиҵоит, аԥсреи-абзареи дрыбжьаиргылоит, абыржәымзар абыржәы дҵахоит шуҳәо анцәаԥҳәыс, агәыҳалал Левкотеа лдоуҳала деиқәхоит. Ахшыҽ ду змаз Афина ианакәызаалакь Ахилл иҟаиҵо-ииуа рҽы дибжьон, амҽа иаша дықәылтцон. Абас дымҽақәҵаҽуп Нарҵаа репос аҟынгьы Сатанеи-Гәашьа.

Аепикатә поезиа аҟазшьақәа дрылацәажәәуа, Гегельиҽуан: «Аҽымҵа шеибгоу аобиективра нагӡахарц азы, апоет аобиект аҽаԥхьа дхьаҵуеит, ма иара иҽалаирӡуеит. Ҳаԥхьа ицәырҵуа апоет иакәым, иара иҽымҵоуп. Ҳәарас иаҵахузеи, аҽымҵаҽы иҳәоу зегьы иара ирҽиамҵоуп, уи иара ихы-иԥсы, идоуҳа агәылаиҵеит. Аха

иара «иҽаҳцәиҵәахуеит». Иаҳҳәап, «Илиада» аҿы Калхаси Нестори роуп ахҭысқәа ҳаилзыркаауа – аилкаарақәа иҳауа апоет ишибзоуроугьы. Афырхацәа рыԓнутԓатә доуҳаҿы иԓалаҵәԓьогьы апоет обиективла дазнеиуеит, анцәақәа ирыхԓьазшәа дахәаԥшуеит (Афина диабжьаны дылԓажоит игәааз Ахилл). Арҭ зегьы апоет иоуп иазхәыцыз, аха аепос асубиективтә дунеи акәым иаанарԥшуа, убри аԓнытә аепос аҿы асубиективтә ган ашьҭахьԓа ихьаҵуеит, апоет иҽалаизԓоит ҳҽаԥхьа зсахьа ҭихуа аобиективитә дунеи». Араԓа иҳәоу зегьы «Ахра ашәа» иузадкылом: уи аԓымҭаҿы ҭәҭәала иааԥшит апоет исубиективтә дунеигьы. Аха аԥсуа литературтә поема макьана ажәытә епикатә жанр ахыԥшақәа анымԥшыр ԓаломызт иахьцалакь. Ҳаԥьараҭ аепикатә фырхаҵак иаҳасабала, ижәытә дунеи аарԥшра азыҳәан, иахьатәи апоетгьы ԥьара-ԥьара доуҳала иара ихәыцшьа, иаамҭа аԓынза иҽеылбааигар акәын, убри азынгьы ихы иаимырхәар ԓаломызт – стихиала, цәаԓала – ажәытәтәи аепика аԓазшьақәагьы. Апоезиатә хшыԓцакы еиҳа игәылҭәааны аарԥшразын иаҭаххеит апластикатә символикагьы аметафоратә сиужетгьы. Уи аԓымҭа азеиԥш социалтә фон иаҳагьы ишьҭнахит, поезиа бызшәала иаҭанаҳәҳәеит…

«Адгьыл гәакьа» ҳәа захьзу аха ҿы апоет далацәажәоит Аԥсуаа жәларык зыниаз атрагедиа: рабаԥьыԥь, рқыҭа иахыҵны имцар ада хәшәы рымамкәа иҭаиргылт аҭауа Наҳар. Анхацәа ируа иақәымшәо, иуазыруа игылоуп. Дрымам ируша разҳәаша. Дааиуеит аҭаҳмадазыш Кәасҭа, иагьреиҳәоит иахьа ашьжьымҭан дгәаԓуа адәы дахьыԓәыз иибаз ахлымзаах:

Сахьнеиуаз, гәаныла аҳәара саҿын:
«Сгәы раҳаҭуп, сынхыԥшылар амшын»,
Снаԥшызар, избазеи, ахырзаман…

Атԓьап хтала зытԓәан иҭатәан…
Ԥьара заҵәык иаагәрымит ацәқәырԥа:
«Ашәыргәындақәа… иншәыжьуеит Асԥа!

Ԥьаҳаным шәҭыԥхааит… шәзы наԓааит хара…
Еиԥш ашьам адгьыл шәаҭәазма шәара!…»

Ишԥазыурыз! Ицәыршәаган амшын,
Уи аҵкыс еицәан ашьхарахь сыԥшын,

Адгьыл абаҟаз! Ишьҭан ибылны.
Сахьцарыз ҳәа сзымдырт… ахьҭа сакны
Аҟәара сеиҵасуан… Сеимлагәа икны,
Сыҳәҳәеит ишсымчыз, сыҳәҳәеит сгәы ԥшааны.

Ҳаҭоумҵан, ҳадгьыл! Ҳадгьыл, укәырбан!
Ҳанацәа ирану, угәы уҽаумырган…
Ҳанԥсуцагьы – уара, ҳанбзоугьы – уара!..
Шьаҽак иуԥырҵуа изыԥшызааит аԥсра!»

Анхацәа рыҽнуҵҟа иит рыдгьыл гәакьа ахьчара аидеиа, аха уи иара адгьыл ахаҭа ирыҵанаҳәазшәа иҟаҵоуп. Ари зегьы апоет иоуп изыʒбаз, аха асимволтә сахьақәа рыла игәҭакы иҳәеит, иара исубиеткра урҭ «Ирылаʒҽаны». Афырхацәа ирывагылт иреиҳаʒоу мчны адгьыл ахаҭа. Абас иҟоуп иара Ҳаԥьарат Шабат дишьырц данцо аԥсцәа ирҳәоушәа иаҳауагьы.

Лаԥшҽаба иубартә апластикатә хаҽсахьа ҭихуеит Б.Шьынқәба метафорала, еиҳараʒак ипеизажтә лирикаҽы. Ишдыруеиԥш, аметафораҽы апоет ауаҽытәыҽса иҟазшьақәа аԥсабаратә цәырҵракәа ирыдкыланы зыԥсы ҭамгьы аԥсы ҭоушәа далацәажәоит, убри алагьы асахьа ҳабла ихымҵуа, игәылҭәааны иаҳирбоит, насгьы апоетҟаза адәахьтәи аԥшʒара арбараҽы даанымгылакәа, дагәылалоит ауаҽытәыҽса идоуҳатә беиара, уи аԥшʒара иамоу.

Ажәеинраала «Аԥхын» аҽы икказа иаабоит аԥсабара заҟа ауаҽытәыҽсатә ҟазшьақәа амоу. Ашьхақәа ирықәыз асы зыҵит иҳәом апоет, уи ибызшәа метаформала ишьҭыхуп: «аʒы иарҭеит рыхҵырԥашқәа». Ашьхақәа апоет идирҟаҵо ажестқәа баша сахьаҭыхрам, урҭ ирныԥшуеит иреиҕьʒоу амилаҭҭа ҟазшьа – аихаҵгылара: аԥхын иарҷкәыныз ашьхақәа уи аҳаҭыр баны «хылԥа рхамҵа» иазыгәбылны инаскьаргоит.

Апоезиаҽы метафоризациа азыруеит аԥсабара ацәырҵракҳа рыдагьы, иара ажәа ахаҭагьы. Уи амч ду иалоу аарԥшразы ауаҽы жәытә-натә аахыс иматериалтәу акы иадкыланы, ипластикатә

хаҽсахьаны, иаҳа ахаҭа убартә иҟанаҵоит: «Ажәа – хәшәуп, «ажәа – бџьаруп», «ажәа – саркьалуп», «ажәа – мцабзуп», «ах ҭыҧ еималоит, аха абз ҭыҧ еималом», «уажәа сгәы ахәит», «уажәа аҵәымҭ еиҧш сгәы иалоуп». Абри аматериалтә-доуҳатә параллелизм апоезиаҽы сахьаркыратә елемент дуны иааҧшуеит, аха абраҟагьы иаҭахуп аоригиналра, азеиҧш ажәа – гәаҩақәа ракәымкәа – апоет ихшыҩцакы иара ицәа ишалашәаз ала иааирҧшлароуп (ацәалашәарақәа зегьы еиҧшым, апоезиатә цәалашәароуп ҳара иаҳҭаху):

Угәы иҭашыз ажәа,
Аҵабырг иахшаз,
Уахан угәы иалжәа,
Ухыс, иара хҽаз!

Ҧыҵрак ҵыр, ихьшәашәар,
Иҵҟьом уи зынʒа,
Нас еибамго абџьар
Наргом ирҟәынҵа!

Ажәытәтәи ахшыҩцакы («ажәа – бџьаруп») ууанʒа излаҳамбацыз даҽакала иааҧшит: ианаамҵоу, иахьаҭыҧу иузымҳәаз ажәа – ҧсуп.

Ажәа аҧшаара – гәаҟроуп, рҽиаратә, ҧсихологиатә зҵааароуп. «Сыҧсы цәгьахеит уажә саазқәылаз, сгәаҟуеит, ажәақәа сызхом» – абас иалагоит Б.Шьынқәба иреиҷьʒоу иажәеинраалақәак руакы. Апоет ҳаҩнаирҧшуеит иҟазарҵа, иажәаʒрыжәырҵа, аха апоезиа азҵаатәқәа афоризмла акәым уи ишааирҧшуа, иара игәаҟра, иуадаҩрақәа зныҧшуа сахьақәаны, убла ихгыло хшыҩцакқәаны ауп. Б.Шьынқәба ипоезиаҽы асахьа – хшыҩцакуп, ахшыҩцакы – сахьаркуп.

Иажәа ахаҭагьы апоет зыҧсы ҭоу акеиҧш дахцәажәоит, даҽакала иуҳәозар, адоуҳатә цәырҵра (ажәа) аматериатә цәа-жьы аҟәниҵоит, апластикатә сахьа-хшыҩцакны, иубаратәы ицәыригоит: «Ажәақәа зышьҭа схылаз, ҧахьа еиҧш даарак сыгәра ргом!..», «ажәак ацәаара гәасҵеит, аҭуан ахьтә иҧшын хланҵы», «иахьыугалак аҽарҵәаҳәит, ианымаалеит ацәаҳәа». Апоет иҵихуеит дызлахәыцуа ажәақәа рхаос:

Ажәак шьҭыпҵоит шьынҵа-кьынҵа,
Егьи цыгәхыршәҭ ҟанаҵоит.
Даҽеа ажәак, астол акьынҵа
Иқәтәан, урҭ зегь ԥханаҵоит!

Иаасыҟәпапоит ажәа мҵарсҟәа,
Сеимдырххоит аҷыҷмаса,
Рыуа-рдыхә агьыҟаҳамкәа
Насгьы рҽарҭоит афаса!

Заҟа бла ҵарра аҭаххарызеи арҿиара иацу ауадаҩрақәа абас исахьаркны раарԥшра азыҳәан. «Иагьа аԥьабаа збазаргьы, аҵыхәтәаны исҭахыз ажәа сыԥшааит» ҳәа абаналтә хшыҩҵакы ала далгом Б.Шьынқәба иажәеинраала, уи аҵыхәтәантәи ицәаҳәақәа иаадырԥшуеит арҿиара – ҵыхәаԥҵәара змам процессны:

Са исыздырым ҳаинзаарло,
Ас ихәарҭам, ухаҵкы,
Уалс иудуп, сажәеинраала,
Ҳаинышәатәуп, уҽазкы!

Апластикатә хаҿсахьа аҟаҵаразы акырҳа аҵанакуеит аиҿырԥшра. Уи аҿы еидкылахоит иаадыруа ҩ-цәырҵрак, ҩ-маҭәарак, егьырхылҵуеит иҿыцҳоу асахьа, ахшыҩҵакы, ассоциациа. Аиҿырԥшра ихадоу адәахьтәи асахьа ҭырҭәааны аарԥшра мацара акәым, уи абзоурала апоет иҟаиҵо аемоциатә хәшьара ауп. «Афелдышь ԥҵәаха, бырфын цаха диҩыҵрак дигон» ҳәа апоет ианиҳәа, уи ала иааирԥшуеит дзыхцәажәо аҧҳәызба лсахьа адагьы иара ихаҭа лара дшылзыҟоу. Иҟоуп аҩымҵа ацәажьы зегьы иагәылсуа аиҿырԥшра, уи азеиԥш идеиатә-сахьаркыратә тонус уеилзыркаауа. Иаҳҳәап, ахра асахьа апоема «Ахра ашәаҿы» – ажәлар рдоуҳа, рымч, рымпсра иасимволуп. Иаҳа лассы-лассы ажәеинраалқәа рҿы, аепиктаә ҩымҵа дуқәа рҿы иаҳпылоит асахьаркыратә – емоциатә ҟазшьа мацара змоу аиҿырԥшрақәа. Аиҿырԥшра иаанарԥшуеит автор дзыхәцәажәо аобиект дшазыҟоу, ауаа рҟазшьа, рҭеиҵԥш, адәахьтәи асахьала ауаҩы иҩнуҵҟа дзеиԥшроу уеилнракааует-

ит. Аԥсуаа рыԥсабаратә ҟыбаԥ, рыҵарра, рыбаԥ аиламгылара аанарԥшуеит Б.Шьынқәба ихы иаирхәо аиҿырԥшрақәа Ҳаԥьарат кәашарыла ауаа аниршанхо асахьаҽы:

Ацәқәырпҵа еиԥш азал еизаҵәеит ганха...
Ахьшьыцба шьҭасызшәа амҵәыжәԥа
еидыԥсал,
Шьамхыла дықәԥраа еиԥишеит азал...
Аҟама еиԥш диашаҙа дгылт агәҭаны...
Нас ауп ԥшатлакәҵас азал даныԥнас...
Икаҧан ишьҭыпаз деиԥшны ацыҕ.

Акәашаԥ икәашара имцабзха иаҵоу адинамика атәы нагҙаны ирҳәоит аиҿырԥшрақәа, насгьы урҭ акәашара акомпозициа (алагамҭа, агәҭа, анҵәамҭа) ианаалартә еизшоуп, дасу иахьырҭыԥу игылоуп.

Б. Шьынқәба ишәыгақәа рпалитраҿы акырҙа иҕәҕәоу аҭыԥ аанакылоит аепитет. Ари асахьаркыратә маҭәахә иаҳнарбоит амаҭәар адәахьтәи аҟазшьақәа: аԥштәы, аура, аформа, уи иахылҵуа ашьҭыбжь, аха урҭ рҟны даангылом апоет. Епитет иаабозароуп апоет исубиективтә-емоциатә дунеидкылашьа зеиԥшроу. Епитетла аԥштәы аҭыхра мацарагьы ацәалашәарақәа рпоезиатә бызшәа акәны иҟалар алшоит. Есенин изыҳәан «аиаҵәара» аԥсадгьыли абзиабареи ирсимволын: «Голубой покой», «Голубаиа душа», «Да, мне нарвилась девушка в белом, но теперь я люблю в глубом»...

Б. Шьынқәба ипоезиаҿы иуԥылоит аисмволтә ҵакы змоу аԥшәхәқәа: аиқәаҵәа, ашкәакәа. Ашкәакәа акәзар, леитмотивны иара иепитетқәа иргәлысуеит: «Аҽеыхәа иаҵәа», «Кофҭа шкәакәа», «Хҭырпҵа шкәакәа».

Аепитет ахаҭабзиара ҳаилзыркаауа иара ахаҭа зыдҳәалоу амаҭәар аобиективтә ҟазшьа мацара акәҙам, аԥымҭа зегьы шеибгоу аидеиатә хырхарҭа зеиԥшроу ауп. Иаҳҳәап, Б.Шьынқәба ироман «Аҽатә-уаа» аконфликтдара атеориа акыр ишаԥырхагахаз атәы автор ихы иаирхәо аепитетқәа рылагьы иудыруеит: урҭ, шамахамзар, ахьҙы рықәырҭәоушәа ицырцыруеит, иуҽаҷҷоит, аха аԥсҭазаара ареалра иацәыхароуп, автор игәҭакы ахьырзымҳәо

рацәахеит. Абри аганахьала, «Ахра ашәа» – иҽырԥшыгоу ҩымҭоуп: аԥсабра ацәырҭрақәа инадыркны ауаа рдоуҳа аарԥшра аҟынӡа ирзыԥшааруп ирнаалаша аепитетқәа, автор илшеит иреиҕьӡоу илирикатә жәеинраалақәа рҽы аихьӡарақәа иазыламырҟәыкәа, иҭегь рырҳаракра.

Апластикатә хаҽсахьа аҟаҵаразы аиҽырԥшреи, аметафореи, аепитети азхозҭгьы, уаҳа поезиа зыҟаломызт, аха урҭ алексикологиатә маҭәахәқәа зегьы еиднакылоит, иахьырҭыԥу иаргылоит аҟаҵарба. Аҟаҵарбоуп ахҭыс ҳзеиҭазҳәо, иҳаилзыркааруа. Апластикатә хаҽсахьаҭыхра иаҳа иаднакылоит, ԥсабарала иара иазшоуп ахҭыс аҽы ауаҩы иҟазшьа аарԥшра – дызҽу, иус-иҳәыс, ихиго, дзынҟьо-дзынԥо уҳәа реишьҭагылашьа ауаҩы иԥсҭазаарахьтә ҟәаҵәк аанарԥшуеит, игәҭакы, абыржәы ҳҽаԥхьа ииасуа, иҽиауа процессны иҟанаҵоит.

Б.Шьынқәба илирикаҽгьы иепикаҽгьы бзиа ибоит ауаҩы иԥсихологиа адәахьтәи ихымҩаԥгашьа асахьақәа рыла аарԥшра, иаҳирбоит ауаҩы ижестқәа, ицәажәашьа аинтонациақәа, урҭ ирыҵаркуа адеталь ссақәа иара идоуҳа иахылҵуа ацәқәырԥақәа иршьананы, ирыдгыланы иҟалоит. Убри азыноуп Б.Шьынқәба илирикаҽы измаҷым аобиективтә ҟазшьақәа змоу асиужеттә жәеинраалақәа. Урҭ рҟны апоет илирикатә идеиақәа иаахтны (шамахаӡак акәымзар), формулировкак аҳасбала иҳәом. Иара убас Б.Шьынқәба дазҟазоуп емоциала иҭәу алирикатә монологқәа раԥҵара. Аха абраҟагьы апоет мап ацәикуам ирҽиараҽы ипоезиатә цәаҩа иалнахыз амҩа хада – апластикатә деталь. Уи ала, апоет иаҳараӡак ибзиабаратә жәеинраалақәа рҽы, умашәаҵәкьа дақәшәаны, мыцхә ахаареи агәыбылреи рыҵаҵаны иҭихуеит ауаҩы иҩнуҵҟатәи ицәалашәарақәа изымҵәахыкәа арахь адәахьы ианиныԥшуа амоментқәа:

Бназыԥшит аеҵәа ԥсыдаха,
Ижжаӡа инҭалоз хара,
Ҷыбҭуам, бааԥсоушәа бқьыԥаха,
Ибҭахым ажәак аҳәара.

Бназыԥшит абаҳча иҭынчрахаз,
Ишызбоз бцәа акы алашәеит нас,

Бгәы ҭзырӡызыз, быбла зыршанхаз,
Ба былахь еиқәызҭаз абас.

Бқәыпсычҳареи, быблеи, быцьымшьи,
Быма3а рҳәеит ишеибаку!
Абаҳча еипҵш иҭацәуа ҷьыбымшьеи
Бгәыкрала иҭәу сара сгәы!

Апластикатә-поезиатә сахьаркыратә хәыцшьа зцәаҩоу апоет енагь илаҧш ицоуп ифырхацәа рпартреҭтә характеристикагьы. Ари иаҵанкуа рацәа3оуп ажәлар рпоезиа аҟынгьы, аха уаҟа апатреҭи афырхаҵа иҧсихологиеи еидҳәалам, астандарттә ҟазшьа амоуп, аҳәамҵа аҧхьа игылоуп. Убри иашьҭанеиуеит, шамахамзар, афырхаҵа иаазыркьаҷны иҟазшьақәа реиқәыпхьа3ара – нас ицоит абарҭ шьақәзырҕәҕәо, ма ихзырбгало ахҭыс. Алитературатә ҩымҵаҷы апатреҭи аҟазшьеи иара асахьаркыратә ацәеи-жьи иузрылымхуа, изызку а3әы заҵәык ида ҽа3әы иузидымкыло, аиндивидуалтә ҟазшьа амоуп. Автор афырхаҵа ипартреҭ аҩымҵа аҧхьа, ма агәҭахьшәа ҷьара знык иҭыхны уаҳа дазхьампҵшыргьы ҟалоит. Бжеиҳан абас еипҵш иҟоу астатикатә патреҭ хьшәашәацәахоит, иҟәызга3а аҩымҵа иагәылагалоуп ажьымдыр еипҵш, асахьаркыратә идеиа изацныҟәом, иаҳара3ак уи ажәа мыцхә анақәырҙха, аҧхьаҩ дараапсоит, иблаҷы изаагом. Апартреҭ зегь раҧхьа3агьы аблаҷы иаауазароуп.

Инарҭбаа3аны ауаҩ иҷныпшылара, иҭеиҭпш рсахьа аҭыхра аестетикатә ныррa ацәмаҷхоит, еилалоит адетальқәа, иукраиушьҭра узымдыруа афизиологиатә гьама иаҳа аҧыжәара уцәагоит. Ажәалатәи апатреҭ аскульптура аипҵш ауаҩы ихы ианркны ашьапаҟынӡа дазҭыхуам, убри аҟнытәоуп аскульптуратә ҟазарақәа ҳрацлабуеит ҳәа ҽеазызкуаз ашәҟәыҩҩцәеи апоетцәеи гәыбҕан рыҭо, Д.Дидро абас аипҵш зиҩуаз: «Агьама иашаҵәҟьа аки-ҩбеи ҟазшьа роуп иалнахуа, егьырҭ ҳара ҳхыҵҳәаа иазныжьны. Елана дхазыноуп! Аха Ариосто Анжелика лхы инаркны лшьапаҟынӡа лсахьа анҵихуа, иажәақәа еилыхха, егьа иҵарызаргьы, сара избоит Анжелика ҧшӡара ҳәа акгьы шлымам». Ажәаатәи ашәышықәсазтәи афилософ ду ихаан дызхашшаауаз иахьагьы алитературатә прак-

тикаҽы иаҳԥылалоит – апрозаҿ еиԥш апоезиаҽгьы. Диашоуп ҳәа сгәы иаанагоит литватәи акритик В.Кубилиус: «Аепикатә поемақәа ҳара ҳҽы зны-зынла ароман, аповест ма аочерк реталон ала еиқәдырҽаҽоит. Аҟазшьа инарҭбааҙаны аарԥшраҽы апроза иамаҳкуеит ҳәа рҽазыркуеит поетцәақәак, ауаҩы ипатреҭ ҭырхуеит, ихы-иҽы каҷырас иамоу зегьы арбаны».

Асахьаркыратә ҩымҭаҽы ауаҩытәыҩса ипатреҭ – иара иҟазшьа аилкаара ацаԥхақәа ируакуп. Иаҳҳәап, Лермонтов ифырхаҵа Печорин исахьа ахьҭихуа «уи иблақәа ччомызт иара даныччоз ҳәа» азгәеиҭоит, убри ала мацарагьы иаабо ҳалагоит ари ауаҩ ҩнуҵҟала иеиҽагылара, доуҳала иааԥсара. Иҟоуп амонументалтә-статикатә патретҭыхра иазҟазоу ашәҟәыҩҩцәа. Аха ас еиԥш иҟоу апатреҭ аԥсихологиатә ҟазшьақәа азынагҙом. Ашәҟәыҩҩцәа рахьтә зегь раԥхьаҙа Л.Толстои иааирԥшит ауаҩ иҵеиҵԥш адәахьтәи аҷыдарақәа реиҵаҳәара ԥсихологиала аҽееиҵакрақәа дызхысуа инарыкәыршәаны. Леитмотивтә детальқәоуп, иаҳҳәап, Катиуша Маслова маҷк лыблақәа, аҳкәажә Лиза Болконскаиа ихашәшәалашәа иҟаз лқьышә, Ҳаԥьы-Мурат иччаԥшь, Каренин ихахаҙа ихы иавыҳәҳәоз илымҳақәа. Толстои ипатреҭқәа адинамика ҭәҵәа рыцоуп ишәҟәқәа еиуеиԥшым адаҟьақәа рҽы иахьцәырцуа иабзоураны.

Апоезиатә ҩымҭа апроза иацлабыртә еиԥш алшарақәа ҭбаам, аха уи злаҵәҵәоу даҽакуп: ажәа-маҷла аду анаарԥшуеит. Б. Шьынқәба ипоема «Ахра ашәа» аҽы иҵихуа апатреҭқәа мыцхәы идинамика рылоуп, уи гәҭакыс имам афырхацәа хадақәа рсахьа знык, ԥьарак иааҭыхны, нас уаҳа урызхьампшуа рааныжьра. Иаабац статикатә патреҭны иҟаҵам Ҳаԥьарат исахьа: уи адетальқәа хәыҷхәыҷы еицыло мацара, аҩымҭа аҵыхәтәантәи адаҟьаҽы уаннеилакь ауп апатреҭ гәылҭәааны ублаҽы иааганы уаназхәыцуа. Ҳаԥьарат ипатреҭ адетальқәа убас иҵыхуп – уи ианыԥшуеит иара идоуҳатә беиареи иԥшҙареи рыдагьы, дызлагылоу ауаа иара ишизыҟоу. Адәыхьтәи адетальқәа ишиашоу рҵыхра ацымхәрас иеиуеиԥшым ауаа ргәы аҽы иарҵысуа ацәалашәарақәа рыла иаарԥшуп Ҳаԥьарат исахьа. Уи ауп раԥхьаҙа иргыланы иара аԥсихологиатәсахьаркыратә иашара иаҵоу зыбзоуроу. Аҭауад Омар игәы аҽы Ҳаԥьарат исахьа, иеиҽкаашьа агәаҕ еиқәаҵәеи ашьыцреи роуп идырҵысуа:

Дысзыҟамҵеите аҵыс еиԥш дшәаҟьо!
Хҭырԥа-шкәакәа» – рымшуп,
ихьҟ еимырҟьо,
Ҳаҙҕабцәа данырбо, зегь иҽыԥсаауеит,
Уи са исаҳар, ахагара сзаауеит!

Амали ақьафуреи идырцәахьоу аҳкәажә-ҳәсақәа рзын Ҳаԥьарат – хаҵа ԥшҙоуп. Аха анхаҩыжәлар рзын Ҳаԥьарат-хаҵа исахьагьы акыр иаԥсоуп, гәадуроуп. Уахьоуп иахьхоу Шабат иажәақәагьы:

Дзакәытә хаҵоузеи? Уи дзымбо длашәуп.
Милат гәазырҳагоуп исахьа, иԥшра,
Жәытәтәи фырхаҵоуп, уара умсит, уара!
Иаҳауеи сҭахагьы са схаҭагьы,
Акьахьба иеиԥшындаз аԥсуаа зегьы!

Зны-зынла ауаҩы ицәаныррa ажәала ианизымҳәо ыҟоуп. Уи игәы иҭаҵәҟьоу адәахьтәи ижестқәа ирныԥшуеит, урҭ рылагьы иара игәы ҳҭатәоушәа иаабоит иара дзакәыцәҟьоу. Ажестқәа уамашәаҵәҟьа дырзҟазоуп Б.Шьынқәба. Наҳарбеи Чачба игылашьа-итәашьа ссиршәа ирныԥшуеит уи игыгшәыг инстинктқәа, иԥсыцәгьара, махәҽала иԥсыҽра, аха малла иҩәҩаара, ахәаахәҭратә азарт, аенергиа илоу:

Игәҭыха изымҳәозшәа ԥьара днатәар,
Ишьапқәа тартаруа дныҟәоит Наҳар.
Апалуба дықәуп уи иҭәиц напқәа ҟьо.
Уихәаԥшыр, дфархьуп, арахь инеиԥшьы,
Абыкь иҭыцуашәа игәаҩоуп ибжьы!
– ... Судала ицәызгароуп, уаҳа мҩа збом!
Ахарԥь ауп акәымзар, уахь сацәшәаҙом!
Даахәатәызар – даасхәап, арҭ зегь шәеибгаз.

Адәахьтәи ажестқәа дҽаԥырҽуеит ауаҩы, уи иҩрагәоу арахь ихтны, мыцла еибыҭоу идоуҳа ҳирбоит апоет: Шабат даныԥсы ашьҭахь «Башьа бзиахә иԥсра сгәы иалсит» ҳәа аԥсшәа карҵәо Сыр-

ма дылҭааит Наҳар. Адәахьала маалықьҵас дцәажәоит, аха апоет ҟазарала иааирԥшуеит уи идәыԥсшәеи иҩнуҵҟатәи иҳаиуанреи шеиқәымшәауа:

Дцәажәоит ус, хрыжь-хрыжь еивигоит иԥсы,
Акәасқьа дназыԥшит: «Амаҭәахә хьатәуп»…
Анахь ананыра, наҟ ацақәа.
Иаԥсоу акгьы ыҟамзаап…» – илаԥш ццакуа
Ашҭа инахыԥраан ақәаҵахь ицеит,
Ара дыштәазгьы гәҩарас иҟаиҵеит.

Ауаҩы икәша-мыкәша иҟоу амаҭәарқәа, иикуа-иишьҭуа, инхашьа-инҵышьа ирныԥшуеит иара иҩнуҵҟатә доуҳа зеиԥшроу. Гыд-иԥа Омар иаҳҭны даназааигәахо Ҳаԥьарат иԥьеишьоит иибо асахьақәа:

Акәасқьа ду «ура» ҳәа быжь дәылыҩуам,
Ҩыҷ-ажәа еиқәхарԥам аҽхарԥарҭаҷ.
Ачандар ашәшьыраҷгьы уаҩ дбылгьауам,
Ас ишԥаҟалеи ҭауадк инхарҭаҷ?
Еилаҭыруа иубом амаҵуцәа,
Иргьало иахырхуа ма шьтәак ацәа.

Сахьа хәыцык алагьы апоет иааирԥшуеит аҭауадцәа рыбзазашьа. Ажәалатәи аҟазара асахьаркыраҵәҟьа иадкыланы уахәаԥшуазар, иубоит поезиа злаҳарку алшарақәа рҟынӡа егьи ахьзымнаӡо шыҟоу. Апоет асахьа ҭыхра мацара адагьы иааирԥшуеит асахьа иарҵысуа ахәыцра, ацәалашәара, насгьы илшоит иеиуиеԥшым аамҭақәа рахь ахәыцра аиагара, уи ахәшьара ақәҵара. Аинтеллектуалтә поезиатә хәыцреи асахьеи рсинтез ҳәа азуҳәар ҟалоит ажәалатәи аҟазара. Аҟәатәи ажәытә базар асахьа ҭызхуа дышнеиуа, Б.Шьынқәба дааҭгыланы иҟаиҵоит абас ахәшьара:

Ара закәанс иҟоу ҭироуп, аахәароуп,
Аӡә имоу иҵиуеит акы даргәаҟны.

Егьи дыбжьахәаахәҭуеит, убри дамароуп,
Атәым дашьҭоуп, ихатәы наԥхьакны.
Иарбан бызшәахкыс ара иумаҳара!
Аха ахәаахәҭцәа ирԥырхагам ԥьара.

Ауҧа-ҧҧаҳәа бызшәа хкыла ацәажәара,
Иахьа еиԥш жәытә аахыс иуқәашьын, Аҟәа!
Уҳауа еиԥш, уҙбахәгьы иақәмызт хьшәашәара.
Иуаҩсуаз дарбан уԥшҙара мбакәа!
Аҙә дсасын, аҙә дхәаахәҭҩын, егьи дырҳәҩын,
Гәында-ԥшҙа леиԥш иушьҭоу рацәаҩын!

Апластикатә лаԥшҩабатә хаҩсахьа аҟаҵараҩы акырҙа рыҵаркуеит асимволикатә детальқәагьы. Иаҳҳәап, Шабаҭ игәжәажәарақәа, игәкаҳара, имчыдара, ажәытәрахь ихьаԥшра рзы исимволуп уи гәырҩа-хҩыхгас иику ихыци ихәымпали. Ԥьаҭ аԥсыцәгьа ихаҩыҟьашь иузадхуам иԥарақәа аниԥхьаҙо ицәырҵуа амаҭ.

Арԥыси аԥҳәызбеи рыбжьара ииуа абзиабара ду иашьананы иаарԥшуп Ҟәараса ҟазарыла илҙахуа акәымжәыхәа.

Ажәалатәи апластикатә хаҩсахьа аԥҵараҩы ихадоуп ҳәа ҳгәы иззаанагоз амоментқәа аназгәаҳҭа ашьҭахь, иҳәатәуп даҽакы: уи илшара дуқәа шамоу еиԥш, аграқәагьы маҷымкәа иацуп. Раԥхьаҙа иргыланы, апластикатә хаҩсахьаҩы иаҳа аԥыжәара рымоуп адәахьтәи адетальқәа, урҭ егьа цәалашәарала ибеианы иааԥшуазаргьы, зны-зынла аҩымҭа азеиԥштә аинтеллект, азеиԥштә ԥсихологиатә анализ ладырҟәуеит, ҩбангьы – апластикатә хаҩсахьаҩы ахҭыстә хәҭа еснагь аԥыжәара амоуп егьырҭ аганқәа раасҵа (ираҵәоуп, сгәанала, «Ахра ашәа» ахҭысқәа рхыԥхьаҙара). Апластикатә хаҩсахьаҩы аҩнуҵҟатә дунеи ахь уанашьаҳауа, уанараԥсоугьы ыҟоуп. Хԥагьы, апластикатә хаҩсахьаҩ аҩнуҵҟатәи адоуҳатә еиҧагыларақәа раасҵа адәахьтәи аиҧагыларақәа роуп иаҳа хшыҩзышьҭра зауа. Ауаҩы иара иҩнуҵҟа имоу идоуҳатә еиҧагыларақәа раарԥшраҵәҟьа аԥсуа поезиа макьана иацәыхьанҵоуп, иааидкыланы иугозар; уи уажәшьҭа иара анапы зланакыз, аԥхьаҟа перспективны иазышьҭоу мҩа дууп.

Аҵыхәтәантәи аамҭазы Б. Шьынқәба илирикаҽы, сара сгәанала, иҟалеит ҩнуҵҟала, ԥсабарала аиҭакрақәа. Ажәеинраалқәа: «Бжьык саҳауеит саазқәылаз», «Сыҵла», «Чмазара цәгьак сылаҽеит», «Сыԥсы цәгьахеит уажә саазқәылаз» рҽы апоет зны-зынла инубаалоз игрқәа: адәахьтәи асахьа ԥшӡақәа рҽы иаангылара, аиҽагыларақәа зны-зынла рхьаршшара, ԥьара-ԥьара обиективла мацара асубиективтә дунеи азнеира уҳәа ааниҽьит («Махази Зызлани», «Арацәаҵхҩы, «Қырҭтәылахь», «Арашәарахь», «Ҭынч иҩныҟа дцон Шьаруан», «Ԥыр», «Ҩ-мракы», «Амҩан», «Москва», «Аԥҳәыс мымҵәкьа», «Апрель капхоит», «Дангылаз ашарккара иаҽын», «Сара среспублика», «Ачаирҭа иаҵәараҽ дрыбжьан арадқәа»). Б.Шьынқәба даазқәылаз иаҳа лассы-лассы ипоезиаҽы иқәиргыло далагеит асубиективтә-ԥсихолоиатә, адоуҳатә еиҽагыларақәа зныԥшуа алирикатә проблемақәа. Ҭабыргуп, Б. Шьынқәба мап рцәимкит адәахьтәи апластикатә детальқәа, аха урҭ рцәыргашьа шьаҭанкыла даҽеакхеит, урҭ емоциала аҩнуҵҟатәи дунеи ахьтә иаауа иҟаҵоуп, иаҳа аиндивидуалтә-имперссионисттә ҟазшьақәа рыҵоуп, насгьы дара зызку ауаа зегь ирзеиԥшу, аԥсреи абзареи реиԥш иҟоу азҵаара дуқәоуп. Арҭ зегьы апоет иԥсҭазааратә концепциа аҭбаахароуп изызҳәоу, уи ихәыцрақәа рымҽехакы шаҟа аҽееиҵнахыз ауп иаҳдырбо:

Нас мышкызны сыԥсы схыҵып,
Слеиқәыхьшәашәап – уаҳа акгьы.
Алаҳәажәқәа реиԥш, испырҵып,
Сыдгьылтә гәаҟрақәа зегьы.

Аха, сымра, уааи умԥшыкәа,
Сылахь иқәырш ушәахәа,
Са сызхьымӡаз сусқәа-сҳәысқәа
Саԥхьа ииаг еицрыхәхәа.

Суҳәоит усҟан: ан лыбжьы хаа
Слымҳа иҵарыҩ «шьышь, нани»!
Слымҳа иҵарыҩ, арҩаш мчымха
Ҷеихак шамам уахи-ени!

«Уари дада» – днаргоит ҭацак,
Уи ашәала сгәы шьышьы!
Урҭ инрыцҵа, ԥсыуа хаҵак,
Апҟацаҳәа иҟамч абжьы!..

Ари ажәеинраала апоет аԥсҭазаареи ажәлари, аԥсадгьыли аԥсабареи рзыҳәан ихи-ихшыҩи ирҭашәахьаз ихәыцрақәа, ида-ишьа ирылсхьаз ицәалашәарақәа зегьы еидызкыло квинтессенциак иаҩызоуп ҳәа азуҳәар ҟалоит. Мышкы зны имԥсуа аҙәгьы дыҟам, уи ауаҩы изы трагедиоуп («слеиқәыхьшәашәап – уаҳа акгьы»). Ауаҩы цәа-жьыла, субиектк, индивидк иаҳасбала идунеи иԥсахуеит. Иҭынхозеи иара? Цәа-жьыла «уаҳа акгьы» иҭынхаҵәҟьом. Аха иара дуаҩыцәҟьаны адәы дықәзар, адунеи аҿаԥхьа иуалԥшьа наигӡозар, усҟан инижьуа рацәахоит: иусҷәаиҳәысҷәа, иԥсадгьыл, иуаажәлар рыбзиабара, идоуҳа, иажәа. Абарҭ зегьы еибга-еизҩыда, изыхьчо дрыманы дшырԥырҵуа аҟара анидыруа, ауаҩы иаҳа игәы иҟажоит. Апоет «суҳәоит, амра, саԥхьа ииаг еицрахәхәа» ҳәа дзыҳәо зегьы рсахьа ҭихуам, уи урҭ рзы символра зуша ажәақәа рыла рыхьӡ иҳәоит, угәы аҵанӡа инеины иҿызкааура, цәалашәара беиала, хшыҩла иҭәу ажәақәоуп даргьы: аусҷәа-аҳәысҷәа, ан лыбжьы-хаа, ҿааихак змам арҩаш, аҭацаагарашәа (аира, аизҳара, аԥсадгьыл, ахатәы бызшәа). Абарҭ зегьы зыхьчалаша ауаҩы дырхагылазароуп. Уи ауп иаанаго: «Урҭ инрыцҵа ԥсыуа хаҵак апҟацаҳәа иҟамч абжьы».

Ҳазлацәажәо ажәеинраалқәа имҩашьахуа иаҳдырбоит аппластикатә стиль аҿираҿы етапк иаҩызаны апоет дызхысхьоу шырацәоу. Апластикатә стиль иаҳа-иаҳа аҿырбеиара иаҿуп, уи шьҭа иазхом адәахьтәи асахьа. Еилаҵәоит иҵаулаӡоу ацәалашәареи зымҽхак ҭбааy ахшыҩцаки.

М.Т. ЛАШӘРИА,
ААР академик

АБАҨХАТӘРА ДУ ИЦӘЫРНАГАЗ АПОЕЗИА[7]

Ажәытәан ауаҨы дыхәны дахьықәыз ахацәа ихагыланы ахәрашәа изырҳәон.Уи ашәа иаҡажон ачымазаҨ, ихьаа, игәы – ишьамхы арҕәҕәон, аԥсҭазаараз ақәԥарахь, ачҳара ду ахь иԥхьон. АчымазаҨ изырҳәоз ахәра ашәа, – ари поезиан, абиԥарала инеимда – ааимдо иааргоз, агәаҡра ицәырнагаз, агәаҡраҿ ирҳәоз ԥсра зқәымыз ашәан. Апоезиа иаша ианакәзаалакгьы иаман амч ду: уи ауаҨытәыҨса дажьжьон, даҡажон, амҭәыжәҨақәа инаҭон, игәырҕьарақәеи игәаҡрақәеи ирылахәын, иԥсҭазаара мрашәахәаны иагәылыҷҷон.

Еицырдыруа апоет Баграт Шьынқәба ипоезиаҿы иҳамоуп Ҩ – еиԥыларак: ажәлар рпоезиеи апоет ибаҨхатәреи реиԥылара. Апоет иажәа абарҭ аҨ – еиԥыларак ирыбжьаҡазеит, ани – ԥеи реиԥш ргәы еизыблуа еиԥнагалт, ацҳа рыбжьанаҵеит, дунеик аҿы реилаҵәара реизҳа-зыҕьара алнаршеит.

Баграт Шьынқәба ипоезиа, – аԥсуа поезиа иагәадуроуп, аԥсуа сахьаркыратә ажәа иагәазырҳагоуп. Шьынқәба иҨымҭақәа аԥсуа поезиа ажәҨанаҿ раԥхьа улаԥш иҵашәо аеҵәақәа иреиуоуп, урҭ ҽаԥарак ԥхьаҡа иргеит ҳмилаҭ литература зегьы аҿиара.

Аԥсуа литература ауасхыршьҭаҵаҨ Д.Гәлиа днаивагыланы, Баграт Шьынқәба ирбеиеит, ирҭбааит, акырҙа ԥхьаҡа игеит иахьатәи аԥсуа литературатә бызшәа. Ҳара ҳпоезиа аҭоурых зегьы аҿы иҡалап дыҡамзар даҽеаҙәы, Баграт Шьынқәба иеиԥш ажәа аԥсы ҭазҵаз, израҙаз, уи абеиара, амаҙа ссирқәа иаҵоу ҡазара дула ицәырзгаз. Апоет инапаҿы ажәа бырлашхоит, амацәааз агәы иҭоу ахаҳә еиԥш иуҿаԥхоит, зны ихааҙа, иҡәымшәышәҙа, даҽеазных –

[7] М. Лашәриа. Ажәа аҳәаақәа. Алитературатә-критикатә статиақәа. – Аҡәа, 1973.

иԥьбараҙа ухы – угәы инҭалоит. Апоет ицәаҳәақәа аԥырԥалыкь амҵәыжәҩақәа реиԥш иԥшқоуп, иласуп, аха ашьанҵа еиԥшгьы иҕәҕәоуп, ԥьара акы «узмырҵо» ҳәа иҟам. Урҭ ицәырырго амелодиа иаразнак уатҟәоит, акыраамҭаҙа угәаҵа иазынхоит. Апоет иажәеинраалақәа ирнубаалоит алақәцәа: урҭ умҵарсны ахара ургоит, иузцәырыргоит арԥшҙареи аҟәышреи рдунеи, ауаҩытәыҩса ицәанырра, игәеисра, ифантазиа ҵаула амаҙақәа рҳәаахь еиҳа – еиҳа унаскьаргоит.

Абар шьҭа ҩажәижәаба шықәса иреиҳауп аԥсуа поезиаҿы Баграт Шьынқәба раԥхьатәи иажәеинраала икьыԥхьижьҭеи.Ҳлитератураҿы урҭ ашықәсқәа раан иааиҵагылахьан абаҩхатәра ҟаимаҭ змаз иажәеинраалақәа даҽеаҙә иҩымҭақәа ирыламҩашьо жәлар рпоезиа ацәа – хаа аҟәншьшьы иаацәырҵит.

Апоет раԥхьатәи иҩымҭақәа рцәырҵра – аԥсуа жәлар рпоезиа иармазеит, Д.Гәлиеи И.Коҕониеи рпоезиа ҕәҕәалаҵәкьа иацхрааит. Урҭ ашықәсқәа рзы автор иԥышәа акыр ишмаҷызгьы, иман аҽынкылара бзиа: уи иҩымҭақәа мышктәи атема иазикуамызт, хыма – ԥсыма икьыԥхьуамызт. Ҩажәижәабатәи ашықәсқәа рзы Баграт Шьынқәба дымццакы, маҷ-маҷ ираҙаны инапы иҵихит алирикатә шедеврқәа жәпакы: «Агара ашәа», «Аԥхыз», «Исаҳаит ирҳәамҭан ҳабацәа», «Ҳгәыла исеиҳәон: дад, уаҳҭаа», «Ҭагалантәи абаҳча», «Кофҭа шкәакәа» уҳәа убас егьырҵгьы. Арҭ ажәеинраалақәа аԥсуа поезиазы иҿыцыз ажәан, абаҩхатәра иаша ацԥхь иарлашаз цәаҳәақәан. Апоет 1940 шықәсазы ииҩыз ажәеинраала «Амҳаԥьыраа ргара ашәа» акәзар, иҟоума аԥсуа поезиаҿы абри ажәеинраала аҵкыс аԥсуаа рмилаҭтә гәаҟра дуззаеиҳа лаҕырҙыла изкәабо, еиҳа уцәа – ужьы ианыруа даҽеа ажәеинраалак?! Ҳара ҳпоезиаҿ «Амҳаԥьыраа ргара ашәа» еицакра змыхьуа, ԥсра зқәым ажәеинраала ссирҙақәа иреиуоуп.

Ҩажәижәабатәи ашықәсқәа раан Баграт Шьынқәба иажәеинраалақәа аԥсуа поезиа иаларгалт уааҙа ҳпоезиа иазымдыруаз, акырҙа ибеиоу, еиуеиԥшым аритм. Уи аритм аԥсуа жәеинраала аформа ҿыцқәа азылнахт, асахьаркыратә фымҭа аҵаки аформеи реимадара иагармониоу мычны ҳлитература иалалт.

Аԥьынҵьтәылатә еибашьра дуззаашықәсқәа рзы апоет иаԥиҵаз ажәеинраалақәа: «Апартизан», «Аибашьҩы ихәыцра», «Ста-

лининград амҭан», Владимир Ҳаразиа изкыу ацикл, «Аԥсуаа еибашьцәа шәахь» уҳәа рҟны ҟазаратә мыч дула ашәа рзиҳәеит зыԥсадгьыл ахьчара зхы ақәызҭаз ауаа. Арҭ ажәеинраалақәа ажәлар лассы ирылаҵәеит, абар уи аахыс акыр шықәса шҭызгьы, шәҩыла ҳаԥхьаҩцәа иахьагьы ҽырҳәала иуарҳәоит афырхаҵареи агәымшәареи ирзкыу апоет ицәаҳәақәа.

Аибашьра ашьҭахьтәи Баграт Шьынқәба ипоезиа, – ари аҭынчра, ауаҩы иԥьабаа, ибзиабара, Аԥсны аԥшҙара, аизҳа-зыҕьара иазкыу поезиоуп.Урҭ ашықәсқәа раан апоет жәа-лыԥшаахла дырзышәаҳәеит ауаҩытәыҩса иҩнуҵҟатәи идунеи, ицәалашәара ссирқәа, ибзиабара.Абраҟагь автор ицәаҳәақәа ацәа еиԥш итиуеит, амра шәахәа рылԥхоит, угәаҵан иҵаулаҙаны иҵәахыу амаҙақәа рышҟа амҩахәасҭа хәыҷ рыԥшаауеит…

Баграт Шьынқәба аҵыхәтәантәи иажәеинраалақәа еидызкылаз аизга «Аԥхын» ууанҙатәи иҩымҭақәа раасҭа еиҳа даҽа ҟазшьак амоуп: аизга ианыу ажәеинраалақәа рҽы еиҳа имаҷуп жәлар рпоезиа амотивқәа.Араҟа автор еиҳагьы инарҵауланы, философиала иҭәы-иԥха ицәыригоит аира,аԥсра, аҟазара аҵакы, абзиабара, аԥсабареи ауаҩи реизыҟазаашьа ирызку атемақәа.Аизга «Аԥхын» иагәылоу ажәеинраалақәа жәпакы асовет поезиа аҵыхәтәантәи ажәашықәсазы иаланагалаз иреиҕьҙоу ажәеинраалақәа ирывагылоуп.Араҟа иаҳԥыло афилософиа – ихшыҩрҵагоу, ихьшәашәоу философиам, алирика, – уаҩы ихашҭуа лирикам, ажәа, – аҟазара аганахьала акырҙа иԥьоушьаша, зҳәаақәа аҵак ду гәылзырҭәааua ажәоуп.

Иуадаҩуп аԥсуа поезиа Баграт Шьынқәба ибалладақәеи, илегендақәеи, ипоемақәеи рыда уаҩы ихаҽы аагара.Абалладақәа «Асаби», «Аҽырпын», алегенда «Риҵа», апоемақәа «Аҩныҟа», «Аҳәачаԥа», «Иаирума» уҳәа аԥсуа ԥхьаҩ иҽаԥхьа иаадырԥшуеит агәымшәареи афырхаҵареи рдунеи, ҳәаа змам агәаҟреи арыцҳареи рҭагылазаашьа, алирика ҟәанда, жәлар ражәа ҟәыш иапнаҵаз абзазаратә сахьақәа. Урҭ аҩымҭақәа ирныԥшуеит аҟаза ду ибаҩхатәра, апоезиа ҵаула агәеисра, ажәа амч-алшара.

Баграт Шьынқәба ҳлитература иалеигалт иреиҳаҙоу аепикатә рҽиамҭақәа – иажәеинраалоу ароманқәа «Аҽатә-уааи», «Ахра ашәеи».

Иажәеинраалоу ароман «Аҧатә-уаа» аҭыцра аԥсуа литератураҿы ихҭыс дуны иҟалеит. Абри аҩымҭаҿ апоет исахьаркны, гәҿыҷрак узцәырнамго иааирԥшит. Аԥьыԥьтәылатә еибашьра дуззаа ашьҭахь аԥсҭазаара лашазы, анасыԥ ҿыц азы иқәԥо аҧатә-уаа рхаҧсахьа. Ароман «Аҧатә-уаа» аԥсуа поезиатә жәаҿы адауаԥшь иаҩызоу, лахьеиқәрак зцам, абаҩхатәра лаша ицәырнагаз ҩымҭоуп. Ароман аҵыхәтәантәи, еиҳа ихарҭәаау аҭыжьраҿы, автор ҩаԥхьа иааирԥшит иҩымҭахь имаз агәыблра, аҭакԥхықәра ду.

1965 шықәсазы апоет иҵижьыз аепопеиа ду. «Ахра ашәа» инарҭбааны ицәырнагеит ҳшәышықәса алагамҭазтәи Аԥсны аҧагылазаашьа. Ароман аҿы аенциклопедиатә ҟазшьа аҭаны, инхарҭәааны иаарԥшуп Аԥсны имҩаԥысуаз акласстә қәпара, амилаҭтә зцаара акәша – мыкәша иҟаз аимак-аиҿак, аԥсуаа рҭоурых, ретнографиа, реконоикатә-культуратә ҭагылазаашьа. Ароман аҿы ҳара иаабоит анхаҩыжәлар рхақәиҭреи, рыхьӡи-рыхьымӡҕи рзы иқәпоз Кьахь Ҳаԥьараҭ; зыԥсадгьыли зыжәлари бзиа избоз, агәаҟреи азалымдареи ирҧагылаз Аԥсны алахьынҵа зԥьабоз, здунеихәаԥшышьа еиҿагылоу аҭауад Шабаҭ Ачачба; зыжәлар аҟамчы кны ирхагылоу Маан Марыҭхәа, аимҵәаҩ Наҳарбеи, аурыс социал-демократ Иаков, Мсырхан, Ҟәараса, Ԥьаҭ уҳәа жәаҩыла ҟазара дула захаҧсахьақәа аԥцоу афырхацәа. Ароман «Ахра ашәа» иахьатәи асовет литератураҿ иналукааша арҿиамҭақәа иреиуоуп, цәаҳәа – цәаҳәа, иԥьоухарԥсараха еилоу, ажәақәа рымшын ҭбаатыцә ду еидызкылаз, анарха ду змоу поезиатә рҿиамҭоуп.

Апоет имаԥымкәа аԥьабаа ибахьеит иара убас амилаҭтә поетцәа дуқәа рҩымҭақәа аԥсшәахь реиҧагараҿы. Баграт Шьынқәба иеиҧагамҭақәа – аԥсуа поезиа дырбеиеит, иара иахатәушәа иаднакылт егьырҧ абызшәақәа рыла иапҵаз, аԥсшәахь еиҧеигаз ашедеврақәа жәпакы.

Баграт Шьынқәба иахьатәи аԥсуа поезиа дарҕьажәҩоуп, дашьауардынуп. Уи иҩымҭақәа Ерцахә еиԥш, иҳаракӡа аԥсуа поезиа агәылҳәҳәо, игәазырҳагаха игылоуп. Апоет ипоезиа – ари жәлар ражәа ҟәыш ихнахыз барфынуп, ҳаамҭа ицәырнагаз, уи агәеисра згәеисроу, анарха знархоу ашәоуп. Апоет иажәеинраалақәа рҿы амцабзи алҩеи рҳәаа ахьеилыцуа улаԥш шахьымӡо еиԥш, аҵаки

аформеи рҳәаа узымԥшаауа еицуп, еилатҵәоуп. Уи иажәеинраалақәа ирытҵоу аԥшʒара, аҟәымшәышәра, ахаара иҩымҭақәа рҵакы иаԥырхагам, избан акәзар, уи ирҽиамҭақәа рҽы аформа ҵакыуп, аҵакы – формоуп... Абас еиԥш иҟоу аҭагылазаашьа аҟаҵара абаҩхатәра ду змоу апоетцәа дуқәа рзыҳәангьы даара иуадаҩуп.

Баграт Шьынқәба ипоезиа уаҩы ианибаалар алшоит Пушкин ипоезиа ацәаҩа : уи иацу агәырҕьареи агәалаҟареи, аҽиареи абзиабареи рдунеи ҭбаа-ҭыцә ду. Апоет иҩымҭақәа рҽы ажәа зыԥсы ҭоу ашәҭ иаҩызоуп, ахы угәанарԥхоит, ихәмаруеит, иԥышәырччоит, убла хнахыртә еиԥш ԥштәы рацәала еилоуп.

Баграт Шьынқәба иҩымҭақәа зеиҕьаҟам ала иаадырԥшуеит амилаҭ хәыҷы апоет ду дрылҵыр шалшо, амилаҭ хәыҷқәа рлитературагьы алитература дуқәа рҭаацәараҽы авҵиаа еиԥш акәымкәа, аҵла ԥарԥар иаҩызаха ирылагылар шауа.

Ирацәоуп, ҳәаак амаʒам Баграт Шьынқәба аԥсуа фольклор аизгараҽы иибаз аԥьабаа, аԥсуа поетцәа ҽарацәа ириҭаз аԥышәа арҵага шәҟәқәеи аԥсуа жәеинраала апринципқәеи реиқәыршәареи, реилкаареи рзы икеиҭәаз аԥхʒы. Уи, еиҳа иуадаҩыз ашықәсқәа раангьы, шьаҽак шьҭахьҟа дхьамҵуа, ҳажәлар рбызшәеи рлитературеи рыматҵ аура дазааԥсон, илшоз зегьы ҟаиҵон, ҳмилаҭтә культура ԥхьаҟа агаразы.

«Амҩа сықәуп» ҳәа хыс измоу апоет аҵыхәтәантәи иажәеинраалақәа руак аҽы иҩуеит:

Амҩа сықәуп, сықәуп, сықәуп,
Бзанҵы исықәым ааԥсарак.
Сишь, закәызеи? Нас иабыкәу?
Акәыкәу-хәыҷ, кәукәу, кәукәу?
Сеиҭаԥылеит ааԥынрак!

Уи дациит Октиабр ду ашықәс. Октиабртәи ареволиуциа дуʒʒа амра ашәахәа аԥсуа литература зегьы азы ишмарымажахаз еиԥш, иара изгьы имарымажахеит.

Б.А.ГӘЫРГӘЛИА,
ААУ апрофессор
ГЬ.К.ГӘЫБЛИА,
ААУ апрафессор

АҧСУА-ЖӘА АЗҟАЗА ДУ[8]

Апоет изы иреиҳаʒоу ахьʒ-аҧша ианаршьеит Баграт Шьынқәба, уи Аҧсны жәлар дырпоетуп.» Ари аҳаҭыртә хьʒы – ҧша ҳаракыра хадас иамоу уи ауп, апоет иажәеинраалақәа рдыруеит ахыҷқәагьы абыргцәагьы» – иҳәоит еицырдыруа аурыс совет шәҟәыцԥ ду Константин Симонов. Шаҟа ҳақла иҳәоузеи арҭ ажәақәа. Дарбан аҧсыуоу Б.Шьынқәба иажәеинраалақәа ҷырҳәала иззымдыруа!? Диашоуп, иара убас еицырдыруа асовет литературатә критик, атеоретик Вадим Кожинов ҳажәлар рпоет Б.Шьынқәба «Ҳазҭагылоу аамҭазы ҳара ҳтәыла апоетцәа дуʒʒақәа дыруаʒәкуп» изызҳәаз.

Б. Шьынқәба 1938 шықәсазы акьыԥхь збаз, раԥхьаʒатәи иажәеинраалақәа рышәҟәы инаркны ҳаҧсуа поезиа дазцәырҵит иалкааны уафы илаҧш иҵашәауа, апоезиатә бафхатәра ҷыда иманы, исахьарку ажәа дазҟаза дуны. Абар шьҭа ԥынԥажәа шықәса ҵуеит уи ипоезиатә рҽиамҭа аҧсуа поезиа иреиҷьʒоу аихьʒарақәа рхаҽра аанарԥшуеижьҭеи.

Аҧсуа поезиаҽы Б.Шьынқәба ихьʒ иадҳәалоуп акрызҵазкуа апроблема дуқәа еижьагамкәа, исахьарку ажәа иашала аҧсы рхаҵара аҧсҭазаара аҵабырг гәаҭлыхҳәа поезиатә цәанырра иашаны, лирикатә хәыцра ҵаулақәаны, уафытәыԥсатә цәалашәара ҟәымшәышәқәаны рышьақәырҷәҷәара, иарбан ҧсҭазааратә цәырҵразаалакгьы исахьаркыу ажәа иазҟазараны аҟаҵара аан зда царҭа амам ала аиаша аҭышәныртәалара, иахмырҟьацәакәа

[8] Агазеҭ «аҧсны ҟаԥшь», 1077, маи 12.

ахшыҩцак ахьугәалашәо аҭып аҟны акәап аргылара, апоезиатә хаҽсахьа амҽхак алаԥшҳәаа арҭбаара.

Б.Шьынқәба аԥсуа литература ирбеиеит ҩашьара зқәым ахаҽсахьақәеи алирикатә хәыцрақәеи рыла. Уи аԥсуа жәеинраала аиҽартәышьа шьаҭанкыла иԥсахит, ҵкар рацәала еилеиҵеит, аха еилыхха иҟаиҵеит акомпозициа, ирбеиеит аритмика, ирҭбааит арифма ҽыцқәа рсахьаркыратә лшарақәа, иҳареикит аинтонациа, иахеиҵеит икаҩуа ашәа абжьы – хаа, қәҽиарала иагәылаиҙеит аклассикатә жәеинраала аиҽартәышьа, ашәагақәа.

Б.Шьынқәба ирҽиаратә иааирақәа еснагь иреигәырҕьаны ирԥылон апоезиа абзиабаҩцәа, урҭ гәазырҳаган, иииаира дуны ирыԥхьаҙон ҳлитература зегьы азын. Аԥсуа совет литература ашьаҭаркыҩцәа дуқәа ируаҙәку, уи арҽиара, аихаҳара знапы алакыз, иахьагьы баҩхатәра дула иазааԥсо шәҟәыҩҩуп иара.

Б.Шьынқәба илирикатә шедеврқәа: «Ҭагалантәи абаҳча», «Кофҭа шкәакәа», «Амҳаԥьыраа ргарашәа», «Шьарда аамҭа», «Аибашьҩы ихәыцра», «Аб», «Ахра иалиааз» уҳәа убас егьырҭгьы ҟалеит аԥсуа жәлар рдоуҳатә ԥсҭазаара иузалымхуа культуратә цәырҵрақәаны.

Аҟәатәи аҳәынҵқарратә арцаҩратә институти, Қырҭтәылатәи анаукақәа Ракадемиа иатәу абызшәаҭцаара аинститут аспирантуреи данырҭаз, иҵара нагҙаны, афилологиатә наукақәа дыркандидатны данықала анаҩсан, иара иахьагьы Б.Шьынқәба ижәлар рҽаԥыцтә беиара аизгара, аҭцаара, рбызшәа араҙара амаҵ азиуеит. Уи еизигеит, еиқәиршәеит, аԥхьажәа иҩит, азгәаҭақәа ацҵаны хаз шәҟәны 1959 шықәса рзы иҵижьит «Аԥсуа жәлар рпоезиа». Ари ашәҟәи, убас егьырҭ ҳажәлар рдоуҳатә баҟа дуқәеи реиқәырхаралагьы илиршаз хәы амаҙам ҳара ҳажәлар рпоет ду. Аԥсуа жәлар рҽаԥыцтә беиара гәлымҵәахқәа рзааигәахара, рлахьынҵа аҽеалархәра апоет ихатәы рҽиаратә усурагьы ианмырыр ԥсыхәа амамызт.

Аҧьынҧьтәылатә еибашьра Дуззаашықәсқәа раан Б.Шьынқәба икалам иҵыҵит ҳара ҳаԥсуа патриоттә лирика аихьҙарақәа ирхыуԥхьаҙалаша ажәеинраала ҟаиматқәа: «Сталининград амҵан», «Аԥсуа аибашьцәа шәахь», «Ахьҙырҳәага абаҟа», «Владимир Ҳаразиа изку ажәеинраалақәа рцикл», апоемақәа: «Аҳәачаԥа», «Аҩныҟа».

Аԥсуа литератураҿ иҭышәнымтәалац жанруп уҳәар ауеит адраматә поема. Б.Шьынқәба иҩымҭа «Ахра иаҿахаз» аԥсуа литератураҿы адраматә поема ажанр иаиуз қәҿиароуп уҳәартә иҟоуп. Уи хыԥкәкы хадас иамоуп ауаҩытәыҩса даара зыхгара уадаҩу аморалтә – ԥсихологиатә ҭагылазаашьа бааԥсы анимоу аамҭазы, ахара дымхәыцкәа атрагедиатә лкаакәа рыҟаҵара иҽеырцәихьчарц шихәҭоу, иҽанырцәимыхьчалакгьы риашашьа змам гханы ишиԥыло, иҩашьара ихаҭагьы хьыӡда-цәада дшамҭахәхәо аарԥшра.

Аибашьра ашьҭахьтәи ашыԥәса раан Баграт Шьынқәба ибаҩхатәра, ирҿиаратә интерес ҳаракқәа еиҳагьы рыҽдырҭбааит. Уи иаԥҵамҭақәа исахьаркны ирныԥшит усҟантәи аамҭа апроблема хадақәа. Ари ахшыҩҵак зырҵабыргуа апоет иҩымҭақәа ирылыҳәҳәоит аԥсуа литератураҿы раԥхьаӡа акәны иаԥҵахаз, иажәеинраалоу ароман «Аҿатә-уаа». Ари ароман Аԥьынҵьтәылатә еибашьра ашьҭахьтәи аамҭазы аԥсуа қытҭаҿ имҩаԥысуаз ахҭысқәа, хадақәас ирымаз, аибашьра атәыла ианнаҵаз ахәрақәа рыргьара зырҿиаратә енергиа ҭәҭәа азыркуаз, аԥсҭазаара зыршәҭакакаҷуаз аҿатә – уаа ирызкуп.

Баграт Шьынқәба егьи ироман «Ахра ашәа» акәзар, уи аԥсуа епикатә поезиа зегьы азын ихроуп хымԥада.

Уаҟа аепикатә мҽехакы ҭбаа аҭаны иаарԥшуп 1905 шықәсазтәи раԥхьаӡатәи аурыс буржуазиатә – демократиатә революциа апериод аантәи аԥсуа жәлар рыԥсҭазаара. Ароман аҟны иаабоит усҟантәи аҭоурыхтә аамҭа ақәыԥсычҳара зныԥшуа, зхатә индивидуалтә ҟазшьақәа змоу ауаа рпаҭреҭ иашақәа, ҭауади – аамсҭеи рхаҭарнакцәеи урҭ аџьамыгәа иҭаргыланы ирымаз аԥсуа нхаҩыжәлари хацәынмырха еиҿагыланы имҩаԥыргоз акласстә қәпара.Апоет иҽанишәоит, иара убас, ашәышықәсқәа рыцахь зпашәқәа ҳау аԥсуа жәлар ржәытә ҭоурых ду аҽагәылахаларагьы.

Ароман «Ахра ашәа» иалхны апоет иаԥиҵаз акиносценари ала иҟаҵахаз акинофильм «Хҭырпа-шкәакәа» иахьа қәҿиарала адунеи аекранқәа рҟны иддырбоит, миллионҩыла ахәаԥшцәа гәахәарыла ирыдыркылоит.

Иахьатәи ақытҭеи ақалақьқәеи реизыҟазаашьа, аԥсадгьыл ԥхьаҟа ацара ашьаҿақәа зырҭәҭәо ахәыштаарақәа рыҿмырцәаара апроблема иазикит апоет раԥхьаӡатәи ипрозатә ҩымҭа иповест

«Чанҭа дааит». Апоет ипрозагьы ипоезиеиԥш гәахәала ирыдыркылт аԥхьаҩцәа Б.Шьынқәба ирҽиамҭаҽы, иара убас аҭыхәтәантәи аамҭазтәи аԥсуа проза зегьы азын иааира духеит уи иҭоурыхтә роман «Ацынҵәарах». Ароман иаанарԥшуеит хылҵшьҭрала аԥсуааи адыгьқәеи ирзааигәаз, жәытәнатә аахыс урҭ аҩ-жәларк рыбжьара инхоз аублаа жәлар рыԥсадгьыл анырцәыʒыз, амҳаԥьырра ианца, дара рҵеицәа иреиҕьыз рхаҭарнакцәа рыжәлар анырзеидымкыла, ахара ианзымхәыц, амилаҭ хдырра анрыцәмаҷха, шәышықәса раԥхьа Аубла тәылан еиҭарҳаз аʒахәа шьаԥқәаҵәкьа ԥарԥаруа рыԥсы шҭоу, дара милаҭ ҳасабла адунеи ишаныʒааз атәы.

Ари ароман аурысшәахь еиҭаргеит К.Симонови И.Козловскии икьыԥхьын ажурнал «Дружба народов» аҟны, иҭыҵит иара убас хаз шәҟәны. Иаарласны уи ҭыҵраны иҟоуп қырҭшәала, иара убас аҳәааанҭыҵтәи абызшәақәа рахьгьы еиҭагоуп.

Б.Шьынқәба еснагь дрызҿлымҳан, иахьагьы дрызҿлымҳауп ҳажәлар рыԥсҭазаара иқәнаргыло актуалтә проблемақәа. Ари ас шакәу арҵабыргуеит уажә аакьыскьа уи икалам иҵыҵыз акомедиа «Нас ишышәҭаху...»

Б.Шьынқәба аԥьабаа ду адибалоит аԥсуа хәыҷтәы литература аизҳа-зыҕьара аусԥшьагьы. Уи ихәыҷтәы поемақәа : «Иаирума», «Аҟарматцыс шәаҳәаҩи абгахәыҷы ҭыхәабабеи», «Аʒыс гәымшәа», «Имтәаз аʒыс» ҟалеит ҳара ҳаԥсуа ԥхьаҩцәа хәыҷқәа рзын иҳамҭа дуқәааны, игәырҕьаратә хҭысқәааны.

Б.Шьынқәба аԥсуа литература ирбеиеит аурыс, ақырҭуа иара убас адунеитә литература аҟнытә еиҭеигаз аклассикатә рҽиамҭақәа рыла.

Исахьарку аԥсуа-жәа азҟаза ду, ихатә ҩымҭақәа рҟны еиԥш, иеиҭагамҭақәа рҟынгьы, ихы ааирԥшуеит абаҩхатәра лаша змоу поетны, иара убас прозаикынгьы. Уи абри аусхкы алагьы ирбеиоит ҳара ҳмилаҭтә культура, хацәынымрха амаҵ азиуеит исахьаркыу амаҵ азиуеит исахьаркыу аԥсуа ажәа ԥсра – ʒра ақәымкәан аҟаҵара аус. Абри аус аҟны Б.Шьынқәба иқәҽиарақәа ханҵагатә литература дырԥшʒоит, урҭ ҳаԥсуа филологиатә наука аусзуҩцәа ҷыдала иззааҭгыланы иҭырҵааша рҽиамҭақәоуп.

Б.Шьынқәба алитературатә рҽиаратә усуреи анаукатә, иара убас аҭакԥхықәра ду змоу аҳәынҵарратә-уаажәларратәи усуреи қәҽиарала еилеигʒоит.

Б. Шьынқәба исахьаркыу аԥсуа жәа ахьӡ-аԥша ахара изыргахьоу шәҟәыӷӷуп. Уи иажәеинраалақәеи, ипоемақәеи, ироманқәеи хазы шәҟәқәаны акырынтә иҭыҵхьеит қырҭшәала, урысшәала, украин бызшәала уҳәа убас СССР егьырҭ аиашьаратә жәларқәа рбызшәақәа рыла. Уажә аакьыскьа Қарҭи Москвеи иҭыҵыз иалкаау ипоезиатә рҽиамҭақәа згәылалаз ашәҟәқәа хымԥада аԥсуа литература зегьы азыҳәан ихьӡырҳәагақәоуп. Ашәҟәыӷӷ иреиҷьу ирҽиамҭақәа ркьыԥхьхьеит аҳәааныркәгьы.

Иахьа, Баграт Шьынқәба ирҽиаратә мчқәа,ибаӷхатәра бзиахә ԥымкрада ижәлар идырхәо, агәамч ҭәҭәа иманы даԥылоит диижьҭеи 60 шықәса аҵра амш – лаша.Ари ажәлар ирныҳәа дууп.

Вл.К. ЗАНҬАРИА,
ААР алахәыла-
коррспондент

АФИЛОСОФИАТӘ ХАҨСАХЬАҚӘА АҧСУА ЛИРИКАҨЫ[9]

Аҭыхәтәантәи ашықәсқәа ирылагҙаны, аҧсуа поезиаҩы уаҩы ибартә аҩеалнакааит афилософиатә хырхарҭа. Уажәшьҭа уаҩы дацәыҧхамшьақәа ицәырганы, ҩыҷәҷәала дызлацәажәаша, аҳәатәгьы изҭаша афилософиатә ҭакы змоу ажәеинраалақәа маҷым.

Декларативла, хыхь-хыхьла аҧсҭазаара алацәажәара ыиасит аҩбатәи аплан ахь. Аҭыҧ ҷәҷәа ааныркылоит, иаҳа-иаҳа рҩышьақәдырҷәҷәоит алирикаҩы аҧсреи абзареи, ацәгьеи абзиеи, аамҭеи ауаҩи, аҧсабареи ауаҩи уҳәа ирызку, урҭ реизыǩазаашьа зныҧшуа ахәыцра ҭаулақәа. Имҩашьахуа иубартә иǩалеит аҧсуа лирикцәа досу дара рхатәы блала, рхатәы лаҧшҳәаа иҭыжьны ишрыхәаҧшуа, рҭак шыǩарҭо арҭ афилософиатә зҭаара уадаҩқәа.

Аҧсреи абзареи. Мап зцәибакуа арҭ афилософиатә еилкаарақәа, хара-хара ирывсны акәымкәан, иларха-ҩарханы, насгьы инҭырҳәыцаатцәǩьаны иҵҭаауп Б.Шьынқәба ипоезиаҩы. Ԥьара хьыҙҳәала, даҩеа ԥьарахгьы цәаҳәабжьарала, инықәырҧшшәа, ишырҳәо еиҧш, гәынхәҭысҵала, аха, аус злоу, мҩехакы ҭбаала ирылацәажәоуп арҭ азҭаара уадаҩқәа иара илирикаҩы.

Зегьы еицырдыруа, ҩырҳәаала ирҳәо жәеинрааланы иǩалахьеит Б. Шьынқәба иажәеинраала «Нас мышкызны сыҧсы схыҵып...» ҳәа хыс измоу. Аҧхьаҩцәа рацәаҩны иаднаҧхьалахьеит ари ажәеинраала. Нас, избан уи лымкаала бзиа изырбаз аҧхьаҩцәа, иамоузеи уи мыч ҷыдас? Ари ажәеинраалаҩы зегь реиҳа уаҩ дхызхуа уамашәа иссирны еиҩкааy аритмикатә-интонациатә еиҩкаашьа мацара акәым. Зегь раҧхьаҙагьы уаҩ

[9] Ажәеи аамҭеи. Алитературатә-критикатә статиақәа реизга. – Аҟәа, 1978.

дхызхуа, дзырхәыцуа зны-зынла ҳцәа ҳҭазырӡыӡало, луанытә ҳзырқәыпҫычҳало аҧсра мыжда азхәыцра апоет цәыргашьас иаиҭаз ауп. Шаҟа ицқьаны, еиламырцҳакәа ирцәажәозеи апоет абызшәа! Абас, ҳхы-ҳгәы иҭымҵәо, ҳгәалашәара иалымҵуа, зегь ҳагәшәа зҳәо ажәеинраала ҳанаҧхьалак ами ианаҳҳәало аҧсуа бызшәа иалымшашаз алиршеит, аҧсы ахеиҵатәаҟьеит апоет ҳәа. Ус иагьыҟатәҟьоуп ара: апоет убысҟак еилшәара рымамкәа, насгьы аклассикатә мариара рыцҵаны еидикылеит ажәеинраала злалаго аҩ-цәаҳәак, урҭ рыхшыҩцак мырӡкәа даҽа бызшәак ахь реиҭагара уадаҩуп.

Нас мышкызны сыпҫы схыҵып,
Слеиқәыхьшәашәап, уаҳа акгьы...

Ажәеинраалаҿы ацәаҳәақәа зегьы, астрофақәа, зегьы ирымоуп рхатә пҫҭазаара, рхатә колорит, рхатә «цәашәҵатәы». Актәи астрофаҿы – уи астрофа ауп ажәеинраала гәаҧшьс иамоу, ишырҳәо еиҧш, гәаҵәасгьы иазҭоу – ицәыргоуп зықәра зфахьоу ауаҩ гәыраз ихаҿсахьа. Аҩбатәи астрофаҿы, иҵабыргыҵәҟьаны, уи ауаҩ, амра шәахәа илахь иқәшуа дгылоушәа, ҳхаҿы даагоит, лаҧшҿаҧшы даабаҵәҟьоушәа ҳгәы иаҳнаҭоит. Ахшыҩтә-лаҧшытә (умозрительное) хаҿсахьақәа ҳахдырраҿы, ҳгәынкылараҿы идырҿиоит асубиективтә ҟазшьа змоу ассоциациа ҭбаақәа. Ахпатәи астрофаҿы ҳара автор – алирикатә фырхаҵа – ҳаицазыӡырҩуеит иҳазгәакьоу «шьыш-нани». Иҳаҳауеит арҩаш мчымха аибаха-еибафабжьы. Ус, арҩаш иелырҿеы ҳаалҵны, ҧсыуа шҵак аҿы «Уари дада» ҳәа инеиуа ҷьоукы блаҵыхәала ҳнаирхьаҧшуеит автор.

Ажәак ала, ари ажәеинраала еизакны, иааидкыланы уазхәыцыр, ухаҿы иааугар, иумбарц залшом иара ахатәы орнамент еилыхха шамоу. Ажәеинраала инагӡаны, алогикатә хыркәшара аҟынӡа инаганы, ианирҧшит апоет аҧсреи абзареи рзы игәаанагара: аҧсра зегьы ирқәашьу, еицырзеиҧшу цәырҵроуп.

Аекзистенциалистцәа изларҳәо ала, ауаҩы аҧсра ҷьаргьы дзаҵәцом, убри аҟынтә уи иҿазышәарақәа зегьы шылҵшәадоу дырны игәы ирҭынчыр аиҕуп. Даҽа мотивқәоуп, даҽа философиоуп иаҳҧыло ажәеинраала «Нас мышкызны сыпҫы схыҵып...»

аҽы. Араҟа иҟам агәкажьра: апоет аԥсра аҽаԥхьа дшымчыдоу, акгьы шилымшо шидыруагьы, рыгәра игоит ауаҩы илшарақәа, ихдырра, иҽазышәарақәа:

Суҳәоит, усҟан иҭарыҩ слымҳа,
Ан лыбжьы хаа – шьышь-нани,
Слымҳа иҭарыҩ, арҩаш мчымха
Ҽеихак шамам уахи-ҽени.

Иаҳгәалаҳаршәап А.Пушкин иажәеинраала «Сныҟәоз гәарбжьарак сыбжьаланы…» аҵакы. Ажәеинраала еиҳарак зегьы азкуп аԥсра азхәыцра. Апоет идыруеит иԥсра шыхарам, лассы-лассы илаԥш иҵашәоит уи, хәыцра еиқәаран ихалоит дахьыҟазаалакгьы: «Уаала иҭәу ныхәарҵак» дыҩноума, ашәышықәсақәа ирхаану, иаргьы дзаҩызахараны иҟоу аԥьҵла данахәаԥшуа аума, аԥшқа даниргәыбзыԓуа аума. Аха урҭ зегьы мап рыцәнакуеит, ирҽагылоит аҵыхәтәантәи астрофа:

Аԥьал ԥсыцәгьа азааигәара,
Аԥсҭазаара, еснагь ушәҭла.
Ак хьаас измаӡам аԥсабара,
Уԥшӡара мырӡкәа укаԥхала.
(Еиҭ. Б.Шьынқәба)

Б.Шьынқәба илирикатә фырхаҵа аԥсҭазаара иашаз, гәыҭбаарала, уаҩрала, қьиарала иҭәу аԥсҭазаара дазықәԥоит. Уи дибаны дынхом «зыдгьыл гәакьаҿ итәымуаҩу», «Ҭаххарада згәы ҭацәу», «зегь ангәырԓьо игәырҩо». Уи идеал даҽеаӡәуп:

Ҳаит, амарԥьа, ушьаҿа неиҵых,
Укҽамхароуп акҽаҩра!
Уԥсҭазаара азша, иазных,
Иаҭ, иахәхааит ауаҩра!

Б.Шьынқәба ифолософиатә лирика иаҵоуп агуманизм ду. «Ҳҩыза бзиа дҳазгәамҭеит ишаҭахыз…» ҳәа хыс инхаз ихаҿсахьа.

Ауаҩы данығәцаракгәу, нап анидкылатәу иԥсы анҭоу ауп, настәи арыцҳашьаратә ажәақәа, алаҕырӡ каԥсара, адышшыларақәа зегьы акгьы иаԥсам, ԥсажәоуп ҳәа ҳаиҳәарц иҭахуп апоет. Ари ажәеинраалаҽы еилыхха иааԥшит апоет аԥсра шаҟа итрагедиа дуны дахәаԥшуа, данымшәарц шиҭахым. Ажәеинраала аелегиатә пафос амоуп. Уаҩ игәаҵанӡа инеиртә еиԥш анырра ҕаҕәа ҟанаҵоит. Апоет зыӡбахә имоу ауаҩы дрыцҳашьаны, дышуаҩ қьиоугьы мҩашьахуа, изгәакьаӡоу аӡә иакәны дихцәажәоит. Апоет даҽазнык инамыцхәынгьы ишьақәирҕәҕәоит иморалтә-философиатә принцип: дшәыхьча ауаҩы, еиқәшәырха аԥсҭазаара, ахьӡала шәаҽагыл аԥсра еиқәаҵәа:

Иԥьабаа шԥарацәам, ҳаҩналт дахьыҩуаз,
Ҳахәаԥшуеит абар инапҩымҭа.
Аҭаҭын дахацәон атҳ еимгәҳәа дантәауаз,
О, дымԥсыр ҳәа дшәозма, насыԥда!

Арҭ, ахымш раахыс ҳҩыза дыгәцаракуп,
Ҳаиқәшаны ҳгылоуп ҳшызынтәыку.
Ожәшьҭа еибаҳҳәоузеи, ҳахқәа лаҳарҟәып
Аԥсы дахьықәу!

Хырқиарак ҟамҵакәа, ахы аныӡбара, аҽагыларатә ажәақәа рыла инирҵәеит апоет иажәеинраала. Убарҭқәа роуп изырҽио мчыла иҟаҵам, зхала ицәырҵуа, игәҽанҵаганы ажәеинраала иахыҩуа апафос ҕаҕәа.

Иԥьалтәу, инцәахылтцшьҭратәу цәырҵраны акәым дшахәаԥшуа Б.Шьынқәба аԥсра. Уи дшахәаԥшуа аԥсабара адиалектикатә ҽиара иацу, иузаҟәымҭхо цәырҵраноуп зегь раҳьаӡагьы. Аԥсразы, алахьынҵа ыҟоушәа ирҳәо азы апоет имоу агәааанагара иҳәахьеит 1940 шықәсазы ииҩыз ибаллада «Асаби» аҽгьы:

...Анцәа иакәым изызшауа
Уаҩы илахьынҵа.
Ауаҩы, нас, уаҩытәыҩсоуп
Изҭо аҽҳәара...

Апоет ари азҵаара ахьцәыригалакгьы реалистҵас дазнеины аҭак ҟаиҵоит, изаҟаразаалак мистикатә лак-ҩакрак, хьаҳә-хьачарак ҟамҵакәа.

Б.Шьынқәба ипоезиаҿы аҧсра мап ацәнакуеит абзиабарагьы. Абзиабара апоет имч ҩбазтәуа, аҧсҭазаара игәы ацҧыҳәо дҟазҵо мчуп:

Аҧсра еиҭасчычоума?!
Расацынгьы самҵаршәыз,
Акыр ихьран дыҟоума,
Бзиабарак иаҙрыжәыз!

Аҭыҧ ҭәҭәа ааннакылоит Б.Шьынқәба илириаҿы аамҵа афилософиатә зхәыцрақәа. Аамҵа мҩасуеит зыҧшрак ҟамҵакәа, иҭәҭәоуп уи ахыҧша. Апоет идыруеит иҭацәны имҩасыз сааҭ затҵәыкгы нас изакә еидара хьанҭаны ибҭа ақәло.

Ауаҩы данышәарц иҭахым иажәра, ишлара, аамҵа дацлабырц иҿазишәоит:

Санацәгылаз наскьашәа,
Исызныҟәгоз ҷьысшьон ҳақла.
Саргыларцу хынҩажәа,
Ашәыб иаҵоу ҵла ҳасабла?

Апоет агәра игоит ауаҩы идоуҳатә мчы, игәцыхцыхра, гәашьамхыла иҵарра раасҭа ашықәсқәа шзымиааиуа:

О, аф зысша хынҩажәа,
Ирацәамзаргь, мап, егьмаҷым,
Уажәа бҧьарҵас еиқәыршәа,
Уаршлаҙаргьы, уаҳа акгьы амчым!

Апоет аамҵа деиҷаҳауеит, дахҙыҙаауеит. Сааҭ затҵәык, ма мыш затҵәык акәзаргьы, дрыхәаҧшуеит инаунагҙатәу иахәҭакны. Аамҵа уаҩы дрыцҳанашьаҙом, иахьымҙаз, иашьклаҳәуа, изыҧшуп иара аҟамчҧынҵа.

Агәеанҵагатә цәаҳәақәа ҳҧылоит Б.Шьынқәба илирикаҽы. Аамҭа аҽаҧхьа иҵакҧхықәрақәа ицәыриго, аҧхьаҩ ихамышҭуа еилаҵаны, насгьы иманшәаланы рҳәаразыҳәан, апоет зны-зынла ихы иаирхәоит афористикатә ҳәоуқәа:

Мышк уцәцар, ак зыҵнымхо –
Уқәра иалам, баша иуҭан,
Ашәҵқәа ракәзам амахә зырхәо.
Шәыруп – иҟало уашьҭан!

Араҟа иазгәаҭатәуп аҵыхәтәантәи ацәаҳәа, маҷк иуадаҩу асинтаксистә инверсиа шамоугьы, аҽахәы бзианы ишаҳәо.

Б.Шьынқәба ифилософиатә лирикаҽы хазы аҿцәырнагоит згәынкылара уадаҩу, иҩнуҵҟатәи игәалаҟазаарақәа зныҧшуа асуггестивтә хырхарҭа. Асуггестивтә ҟазшьа змоу ажәеинраалақәа иреиуоуп, иаҳҳәозар, «Бжьык саҳауеит…». Ари ажәеинраалаҽы ацәаҳәақәа ирымоуп аимпресионисттә шьақәгылазаашьа. Иаалырҟьаны рҿеиҵнырҧсахлоит ицәырҟьа-цәырасуа ахаҽсахьақәа. Иныҵыҩ-аатҵыҩны апоет игәы иқәыҩуеит иара ихаҭа изыҳәангьы цқьа еилкаам быжьқәак. Далоуп дгьыжьуа урҭ абыжьқәа реилаҩынтра. Уамашәа иссирны, ацәанырра ҵаула аҵаҵаны, иааирҧшуеит апоет еиҵаҳәашьа змам, зныҵрыстәи иҩнуҵҟатәи иҵагылазаашьақәа, игәалаҟазаара, иуарла-шәарлатәу ицәалашәарақәа, деимырхха дызку ахәыцрақәа. Ус иҟоу ахәыцрақәеи ацәалашәара ҷьашьахәқәеи ауаҩы лассы-лассы иҵаауам. Али-аҧси рыбжьара иаацәырҵны, иҙуеит рҳарҭа-сырҭа ыҟамкәа:

Бжьык саҳауеит меихсыҷьрада,
Уажә саазқәылаз есқьынгьы…
Ас еиҧш ассир иақәшәахьада?
Уи зеиҧшыстәра збом акгьы!

Зны дыдроушәа, зны хәыҵхәыҵла,
Зны ҷыҵроушәа бжьык неиҵых,
Ҧшаҷьык цоушәа адгьыл иқәлан,
Ҭәыуабжьушәа даҿазных…

Шаҟа аҩнуҵҟатәи аинраалара рыҵоузеи арҭ ацәаҳәаҟәа! Урҭ уанрыҧхьо, ԥьара ҳауа ԥыҟәсларак уԥымлазошәа, еихышәшәа ицоит. Зынза злымҳаҟәа шәаҳау азә иакәымзар, дарбан измаҳауа араҟа ашьҭыбжь рацәа ирхылҵуа амузыка, урҭ рцәажәара лахҷыхь. Ари ажәеинраалаҷ ахархәара азууп аҳәоу еиҟароу хәҵа-хәҵала ашара апринцип. Уи аԥхьара армариоит, насгьы ицәырнагоит аинтонациатә екаспрессиа. Ҳазҷу ажәеинраалаҷы ари еиԥш ашара аҷырԥштәкәа ахьаҳԥыло еиҳаракгьы аҩбатәи астрофаҷоуп: «Зны дыдроушәа, зны хәыҵхәыҵла, зны ҷыҵроушәа бжьык неиҵых».

Ажәеинраала злабеиоу астилистикатә цхыраагзақәа рацәоуп. Араҟа иаҳԥылоит асинтаксистә анафора аҷырԥштәгьы: «Зны дыдроушәа, зны ҷыҵроушәа». Ари апоет иҟазара инамцхәынгьы ишьақәнарҕәҕәоит.

Б.Шьынқәба илирикаҷы лассы-лассы иаҳԥылоит ажәа «амра». Амра уи апоезиаҷы ишьҭнахуеит абстракциатә-символтә ҵакы. Амра аԥсҭазаара. Аразра, аԥхара, анасыԥ, агәызҩыдара, агәамч уҳәа ирызҳәоуп: «Сахьцалакгьы бла гәкыла амра сгәаҭан исхаԥхон…», «Амра ԥхозар ишаҳә-шаҳәуа, ажәҩан ԥшызар ицқьаза…», «О, амра! Раԥхьатәи сшьаҷа инаркны, сахьнеилак усыцуп сыгәцаркны». Б.Шьынқәба ифилософиатә жәеинраалақәа рахь иԥхьазатәу иреиуоуп ажәеинраала «Сыԥсы цәгьахеит уажә саазқәылаз…». Араҟа апоет ҳазирхәыцуеит ажәарҷиара иацу ауадаҩра, агәаҟ-ҵәаҟра, апоет иаша урҭ ауадаҩрақәа зегьы ихганы, «ихы аԥьыка ықәхны», иԥшаалар шакәу ажәақәа рлабиринт аҷы еиҳа еиҕьу, еиҳа ихыркыу, иԥшзоу, иҟәыҕоу ажәак, ажәа лыԥшаахк:

«Сыԥсы цәгьахеит уажә сазқәылаз, сгәаҟуеит, ажәақәа сызхом». Ари апоетцәа дуқәа ирҟазшьоуп, – агәҭынчымра, еиҕьу ажәа аԥшаара аҷазҵәылхра. А.Блок ишазгәеиҭахьаз еиԥш, «апоет ҳәа зыхьзырҵаз, ус зихьзырҵаз, ажәеинраалала дыҩуеит ҳәа акәзам, уи иҩуеит ажәеинраала, ажәақәеи ашьҭыбжьқәеи рхатә гармониа рзиԥшаауеит, избанзар иара ихаҭа агармониа даԥоуп».

Ацха еизызго ашьхыц еиԥш, ҷымҭ-ԥсымшьа аус зуа апоет, ажәа ҷыц иашьҭоу апоет аԥхьаҩцәагьы рацәаҩны имоуп. Иԥшааз ажәа маншәала иахзыҙааны иаԥхьоит, гәык-ԥсыкала ирыдыркылоит. Еиуеиԥшымкәаны ауп ишҳәаақәиҵо Б.Шьынқәба ажәа

«Есымшааира ашьха скыдуп…» ҳәа хыс измоу даҽа жәеинраалак аҽы. Уи дахәаԥшуеит «мыц зымҳәаʒо бԥьарны», «лабашьаны», «храҽысганы» «ихәырбԍьыцны», «игәырдысган», «иҵоурыхны», «шьаҭамырʒган».

Аԥсуа философиатә лирика аизҳара атәы зҳәо акоуп уи ишьҭнахуа атемақәа руадаҩра. Аԥсреи, абзареи, ауаҩи аамҵеи реиԥш иҟоу азҵаарақәа рҽы иаанымкалакәа, рҩымҵақәа рҽы апоетцәа ицәырыргоит апоезиа иажьрацәароу аҟазареи аԥшʒареи рызҵаарақәагьы.

Аҟазара ауаҩы ҩнуҵҟалатәи иҽыԥсахра, доуҳалатәи еизҳараҽы иалшо атәы ҳпотецәа рассоциативтә хәыцра иузалымхуа иалалоит иаҳа-иаҳа.

Р.ХӘ. ҚАПБА,
ААУ адоцент

АЖӘА АМЧ[10]

Аԥсуа жәлар рхы аҟара пату зқәырҵо рҵеицәа дуқәа дыруаҙәкуп Баграт Шьынқәба. Уи иаҳзаԥиҵаз ирҽиамҭақәа нцәахәыу аиԥш иаабоит аԥсуаа зегьы. «Жәлар рыбзиабара ҟьалан иааҙом, иалнахыз – далнахит, иаԥсам дабаҙом» ҳәа Баграт Шьынқәба Кьахь Ҳаԥьарат изы ииҳәаз ажәақәа иара ихаҵа иахь иурхаргьы заҟа иаанаалозеи! Насыԥуп апоет изы ажәлар рыбзиабара аԥсахара. Уи иаанагоит апоет иеҵәахә ахааназ имкьаҵо икыдлеит ҳәа.

Баграт Шьынқәба алитератураҽы данцәырҵҵәҟьа аԥхьаҧцәа дырзааигәаны дҟалеит, уи аижәеинраалақәа, ибалладақәа, ипоемақәа иаразанак ирылаҵәеит. Усҟан иаԥимҵацызт ҳлитература ҽаԥара изырԥаз аижәеинраалоу ироманқәа «Аҽатә-уаа» «Ахра ашәа», ажәеинраалала иҧу адрама «Ахра иаҽахаз», аповест «Чанҵа дааит», аҭоурыхтә роман «Ацынҵәарах», аԥсуа сахьаркыратә ажәа иамоу амчхара аазырԥшуа ажәеинраалқәа реизгақәа. Урҭ зегьы апоет инапы ианыҵих 50-тәи ашықәсқәа рынҵәамҵа инаркны ауп. Аха апоети ижәлари рыбжьара имыцәо абзиабара арҵысит 1938 шықәсазы иҵижьыз аизга «Аԥхьатәи ашьаҽақәа».

Апоети аԥхьаҧцәеи еизааигәазтәыз амзызқәа акритикцәа иазгәарҭахьеит аҟынтә сышьҭрақәлом, еилкааух. Амала, акы заҵәык сҳәоит: ашкол аҽы Баграт Шьынқәба иажәеинраалақәа ҽырҳәала рҵара анҳақәшәо, гәырґьаран аҵаҧцәа ҳзы. Избан акәзар, гәыла-ԥсыла иахьаҳзааигәаз анаҧсангьы, знык-ҧынтә ҳрыԥхьар иаҳҵон, изаҟаразаалак уадаҧрак рыҵамызт. Ииашоуп, усҟан иҳаздыруамызт апоет иҟазара «амаҙа», уи иамаз амчхара. Ашьҭахь, аиҳабыра классқәа рахь ҳаннеи ауп ианаадыр...

[10] Р.Қапба. Ажәа амч. Алитературатә-критикатә статиақәа. – Аҟәа, 1979.

Абраҟа иаазгарц сҭахуп хҭыск. 1950 шықәсазы акәын, Тамшьтәи абжьаратә школ аҿы аҵара сҵон. Ҽнак сқыҵа Арасаҙыхьнтәи Тамшьҟа сшаауаз, Очамчыра ашәҟәыҵирҵа амагазин аҟны снеит, ԥьара ԥсыуа шәҟәык ҿыц иҵыҵны избозар ҳәа. Амагазин сахьныҵалаз, иажәеинраалоу ироман «Аҿатә-уаа» зныз «Альманах» №2.

Агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» адаҟьақәа рҿы икьыԥхьыз ацыԥҵәахақәа рыла иаадыруан апоет иажәеинраалоу ароман аҩра дшаҿыз. Уаҳа аҭахымкәа сгәырҧеит, уаҵәы ашкол аҿы снеины сҩызцәа И.Асаҙба, В.Агрба, Г.Миқаа, И.Гадлиа, Пл.Бебиа, Б.Гәыргәлиа... идсырбап ҳәа сгәы сыхон.

Сымҩа ақьыра акәын ԥарасгьы исымаз, аха смылак-ҩакҙакәа, «Аҿатә уаа» зныз «Альманах» аахәаны, амагазин сындәылҵит, ԥьара аҙәы сиҳәар, сҵаҩуп, аидарамҩангага амашьына акәзаргьы. Сышԥахибаари ҳәа иҙбаны, автобус ахь усгьы снеиҙомызт. Аҽены хәылбыҽеханҙа Махариаа рыдәқьан ҳәа иахьашьҭаз аагыларҭа аҿы сыԥшын, аха аҙәгьы сышьҭимхит. Аҵыхәтәан, ихәло ианалага, ԥыҵҩык иааныркылаз аидарамҩангага машьынак сақәлеит, аха амашьынаныҟәцаҩ Мықә ацҳа дшаақәсыз, иааникылан аԥарақәа рымхуа иҿааихан, сара акгьы шсымамыз анидыр, дсықәҟааны сылбааицеит. Саргьы сыгәгәаҙа схала амҩа снықәлеит...

Адырҩаҽены ҳарҭ ашкол аҿы аиҩызцәа еимырҟьо аԥхьара ҳаҿын А.С. Пушкин «уажәы сара романым изыҩуа, иажәеинраалоу романуп, урҭ баапсыла еиԥшым» – ҳәа дзыхәцәажәоз аҩымҵа ахккәа иреиуаз, раԥхьаҙатәи акәны ҳмилаҭ рлитертаураҿы ицәырҵыз иажәеинраалоу ароман «Аҿатә-уаа». Ҵабыргуп, ҳарҭ аиҩызцәа аҩымҵа ҳхаҿы иаҳзаагом – ҳахдырреи ҳақәреи ҳазхомызт, аха аромантикатә згәыхьреи агәаҳәареи ҳмилаҭ ашҟа иҳамаз апатриотизмреи, уи азгәдуреи ҳашмаҷызгьы, ҳара ҳдырхәыцуан, «апрогнозқәа» ҳдырҟаҵон «Аҿатә-уаа» автор ибзоурала аԥсуа литература аҽышьҭнахуаз.

Аԥхьаҩ гәыраз, саҭоумҵан маҷк алирикатә хьаҵрахь сагазар, аха ари ахҭыс хәыҷы иаанарԥшуеит, аурыс совет шәҟәыҩҩы ду Костантин Симонов ишиҳәаз еиԥш, Аԥсны хәыҷгьы-дугьы аханатә бзиа дшырбо Баграт Шьынқәба.

Сара абраҟа салацәажәарц сҭахуп 1975 шықәсазы иҭытцыз Баграт Шьынқәба иажәеинраалақәеи иеиҭагақәеи реизга ҽыц «Ажәа».

«Ажәа» шьақәгылоуп ҩ-хәҭакны. Актәи ахәҭа иеиднакылоит автор аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рыҩнутцҟала иаԥиҵаз ажәеинраалақәа. Аҩбатәи ахәҭаҽы ианылеит иеиҭагамҭақәа.

Апоетцәа дуқәа еснагь ирацәаҩуп алитература ажанр хадақәа зегьы рҽы «аҽҩара» бзиа аашьҭра. Избан акәзар, урҭ жанрк аҳәаа рыҽҭарыгзом, цкар рацәала еилоу аԥсҭазаараҽы рырҽиаратә лаԥшҳәаа аҽарҭбаауеит. Абас иҟоу апоетцәа дреиуоуп Багарат Шьынқәбагьы. Уи зыхьз хара ицахьоу иажәенраалоу ароманқәа ҩбагьы шаԥиҵахьоугьы, апоезиа шьҭа мацараҽы дзымаагылеит, мышракә дымҩахыцит апроза ду ахь. Ииашоуп, акритик Вл. Аҵнариа иашазгәеиҭаз еиԥш, араҟагьы уи дпоетуп. В.Г.Белински Н.В.Гогольгьы апоет ҳәа дишьҭан ипроза апоезиа агәылыжжуа иахьыҟаз азы.

Баграт Шьынқәба ибаҩхатәра апрозаҽгьы ҳдоуҳатә культуразы имԥсуа-имызуа абаҟа ҳазиргылеит. Ари ас шакәу, аамҭа иҵегьы инаскьар, иаҳагьы иаҳбарҭахоит, аҳарак ахарантә ишалыукаауа аиԥш.

Аизга «Ажәа» иану ажәеинраалақәа (аиҭагақәагьы ԥыҵк нарылаҵаны) апоет иҩит иаҳарак апрозатә ҩымҭақәа анаԥиҵоз аамҭазы. Ас арҽиараҽы параллелла ҩ-ус дук реилагзара акырза аҵанакуеит абаҩхатәра ду аҭахуп. Ашьха зыхь еиԥш ицқьоу алирикатә бжьыхаа ианылеит зыкапан хьанҭоу, зымҽхак ҭбаау, аԥсҭаазара ренгентә шәахәала иҵзырҷҷаауа апрозаик иаша ибжьы.

Баграт Шьынқәба ари аизгаҽы иану ажәеинраалақәа акыкҩбак ԥьара ҩыԥьара маҷк ихьанҭацәахама, апроза ахыԥша аарзывасыма ахьуҳәаша аҭыпқәак ыҟазаргьы, рфилософиатә цакы, ридеиатә хықәкы еиҳагьы иҭәгәахеит, еиларҭәахеит, апоет еиҳагьы аԥсҭазаара, аԥсабара, ажәлар дрызызаауа даабоит. Уи еиламкьакьо иаҳирбоит аԥсҭазаара, аконтрасқәа – ацәгьеи абзиеи, ахәахәеи аиашеи, аразреи аҳарамреи, Аԥсадьыли апатриотизмреи, ашәыргәындареи афырхаҵареи уҳәа зегьы рхатә шәыгақәа рыла.

Баграт Шьынқәба ипоезиатә ҩымҭақәа ирықәу аидара-рфилософиатә хшыҩцак шьарда ицаулоуп, аха имарианы, исахьаркны

еиҽартәоуп, апоезиа ахылҵуа ашьҭыбжьқәа ракәзаргьы, исаҳаландаз иаҳауеи ҳәа зегьы ирҳәааратә еихышәшәо ицоит, даҽакала иуҳәозар, апоезиа ирпоезиоуп.

Баграт Шьынқәба ирҽиараҽы аханатә дазҽлымҳауп ауаҩы иҧсадгьыл аҽаҧхьа иуалҧшьа, иҵакҧхықәра шыҳараку. Апоет машәыршақә акәҙам ихадароу ари азҵаара данқәыпҧшҙаз инаркны луанытә дзазхәыцуаз. Абар 1983 шықәсазы уи иифыз ажәеинраала злахирқәшо ацәаҳәақәа:

Ак уасҳәашан, сажәеинраала,
Сҩыза бзиа, са сҵахы!
Кыр ҳазҭгома нас ҭагалан,
Ҷыц ҳазҵалаз иахьа амхы?!

Апоет қәыпҧш идыруан алитература иауаажәларратәу, иҳәынҵқарратәу усны ишыҟоу. Уи арҽиара нап аналеик нахыс ирҽиаратә разҟы ашьақәгылашьа, дызҵалаз «амхы» жәлар ирыхәо «аҽеаҩра» инаҵоу, инамҵоу.

Уажәы аганқәа зегьы рыла иаабоит Баграт Шьынқәба данқәыпшыз игәы змырҵынчуаз, уимоу, дзыцәшәоз азҵаара изылпҳаз апоезиатә нцәахәы аҵак шыҟанаҵаз.

«Ажәа» иагәылоу ажәеинраалақәа рыла апоет иара ихатәны ҳпоезиаҽы ишьақәиргылахьоу амилаҵ классикатә-традициа амахәҵа ҽыцқәа азылихит, иеихеиҳаит. Аха иҟоуп иҷыданы иазгәоуҵаша аҽеакы – жәа-шықәса рыфнуҵҟала иапиҵаз иажәеинраалақәа ирныҧшуеит иахьатәи ҳазҭагылоу ҳаҧсҭазаара аҵабырг ахаҵа, иахьатәи ауаҩы игәҭыхақәа, уаҵәтәи игыло амш дшахәаҧшуа, имазарц ииҵаху, дахьҙарц дзышьҭоу, иморалтәҧсихологиа ҭагылазаашьа, идоуҳатә беиарагы драхьынҙаназаазо уҳәа ирацәаны. Ҳәарада, арҵ зегьы апоет 30-тәи, 40-тәи, 50-тәи ашықәсқәа раантәи илирикатә фырхаҵа рыҧсҭазаара зынҙагьы иеиҧшҙам, ихазы-хазны иубоит. Избан акәзар, аҧсҭазаара диалектикала иҽиоит, ҧхьаҟа ицоит, алымфанык ацәгьеи-абзиеи еилыршәшәо аиҵакра дуқәа ҟанаҵоит. Арҵ адиалектикатә еиҵакрақәа иара апоет ихаҵагьы аҧсҭазаара инарҵауланы иазхәыцуа философ-поетны дҟарҵеит.

Абарҭқәа зегьы апоет ипоезиатә дунеи абырҵкал икылхны ҳалаҧш иаахиргылоит: аа, шәхахәаҧш, аҧсҭазаара иара злеибарку ашәыгақәа зегьы рыла!

Баграт Шьынқәба ишәҟәы «Ажәа» иану ажәеинраалақәа ирныҧшуеит апоет иҧсадгьыл ижәлари рахь имоу агәыбылра, ицаҳә-цаҳәо ирнубаалоит автор ацәгьеи-абзиеи дшырзыҟоу, игәы иҵыхо, дзыргәамҵуа, дзыргәырҕьо, илаҧшҳәаа аҭбаара, алирикатә фырхаҵа ицәаныррақәа рыҵҵәаара, рынаʒа-ааʒара, ауаҩы иуаҩра иднаҵо аҭакҧхықәра аҵаулара, уи аҽаҧхьа ахьамҵра – ҳаҧхьоит аизга иацу аҧхьажәа хәыҷы аҽы.

Еилкаауп ашәҟәы ишацырҵо аҧхьажәа, мамзаргьы уи зыҧсахуа аннотациа хәыҷы. Араҟагьы убас иҟоуп. Аха ашәҟәы «Ажәа» аа-идызкылаша аҧхьажәа азызшуа ажәеинраала хазына иара автор ихаҵа иациҵеит. Уи ашәҟәы хьʒысгьы иаанахәеит, иара алагьы иаатуеит ашәҟәы адаҟьақәа. Араҟа Баграт Шьынқәба иаатҷшьны иазгәеиҭоит, ажәа иара аҩымҭаҽы мацаразы акәымкәа, аҧсҭазаара зегьы аҽы иаҵанакуа, насгьы ажәа баша акәым, ажәа иаша. «Еисымшааира ашьха скыдуп, аҩадара уалны исыдуп, уахь сызцозар, са сиебыҭоуп, мыц мыц зымҳәо абʊьар сыҭоуп», – иҩуеит поет.

Ааи, ари апоет деибыҭоуп мыц зымҳәо бʊьарла – уи абаҩхатәра ду иахылҵуа ипоезиа ссир ауп. Аха апоет идыруеит абри абаҩхатәра ду ала изылҧхаз апоезиа зыршәаҳәаша ажәа шакәу. Уи анзыҟамла, зегьы еижьагахоит, ибашахоит. Ажәа, апоет излеиҳәо ала, ихәырбҕьыцуп, иҭоурыхуп, ишьаҭамырʒгоуп, иʒышуа рзыҳәан иʒыхьуп. Абас мацара иҟаʒам ажәа – уи иагьҷыхьуп, даҽазныхгьы илаҕырʒышоуп. Излаҟоу рацәоуп...

Апоет араҟа ажәа ҳәа дызҿу – асахьаркыратә, аҟазаратә, анаукатә... ҩымҭақәа злаҧырҵо, аʊыр еиҧш иʒрыжәу ажәа ауп. Аха уи инаваргыланы автор иаҳирбоит иҵаулоу даҽа хшыҩҵак дук. Иззымдыруа, ажәа ахьыҟам абызшәа шзыҟамло, абызшәа ахьыҟам ажәагьы ҧсуеит.

Аҩымҭа (ихәыҷы-иду) илыҧшааху ажәақәа рыла исахьаркны аҧҵара мариам, иҭакҧхықәра дууп, ҩадаран иҟоуп азоуп апоет изиҳәо: «Есымшааира ашьха скыдуп, аҩадара уалны исыдуп» – ҳәа.

Еиҭасҳәоит, апоет сзыхцәажәо иажәеинраалаҽы иаҵишьуеит апоет иҭакҧхықәра арҽиара аҽаҧхьа заҟа иҳараку, уи амаршәа шыктәу, ажәа зтәу – абызшәа аблаҷыц еиҧш ишыхьчатәу.

Ркгиабри Ленини ирызку атема асовет литератураҽы иналукааша аҭыԥ рымоуп. Октибри Ленини иреиґьу ҳашәҟәыԛԛцәа, ҳпоетцәа азышәаҳәон, аринахысгьы иазышәаҳәоит.

Асовет литература зегь аҟны еиԥш, Октибри Ленини ирызку атема аԥсуа литератураҽы азҽлымҳара ду азуп ҳлитература аҭоурых зыԛуа ари азҵаара ҷыдала дазааҭымгыларц залшом. Ҳашәҟәыԛԛцәа, ҳпоетцәа дасу рхатәы бжьала (30-тәи ашыкәсҟәа раан акыр иазааигәаны иахьеиқәҽыртқәоз шыҟазгьы) иаадырԥшуан, иахьагьы иаадырԥшуеит В.И. Ленин ишҟа аԥсуаа ирымоу абзиабара ду, ари ауаԛы лаша ибзоураны Аԥсны аразҟы мԛа ишанылаз, экономикалеи культуралеи аҽиара ишаҽу.

Баграт Шьынқәба ҷыдала Ленини Октиабри ирызкны аԛымҭақәа раԥҵара аханатә дазҽлымҳан. Дарбан аԥсыуа ԥхьаԛу иззымдыруа, ҽырҳәаала изымҳәо уи 20 шықәса данырҭагылаз, иара Октиабр Дуззаа 20 шықәса анахыҵуаз аамҭазы иаԥитҵаз аклассикатә жәеинраала «Октиабртәи ашьыжь» (раԥхьа иахьзын «Октиабр ду». Уи аҵыхәтәан ахы аниԥсахуаз, алагарҭа акыр ирҽыцит, иааизакны иеиґьитәит, ҳәарада, иага убас акәзаргьы, сгәанала, ҭыпқәак рҽы ԥасатәи авариант ааныжьзар еиҳа еиґьзар ҟаларын.

Ари аԛымҭа араҟа изысгәаласыршәаз, сахцәажәарц акәым, уи азәырԛы еилдыргахьеит, араҟа уи сара исгәалазыршәаз ҳпоет ду аханатә аахысгьы ари имажәзо атема дахьазҽлымҳау, ирҽиаратә ԥсҭазаара иузалымхуа иахьалоу ауп.

Зегьы ирзеиԥшу, аҭакԥхықәра зҭахыу атема ду ашәҟәыԛԛцәа, апоетцәа (аԥсуаа рымацара ракәым, егьырҭ рҽгьы) зны-зынла рԛымҭақәа анеиқәҽыртқәо, аоригиналра анрыцәмаҷхогьы ҟалоит. Аха Баграт Шьынқәба дызлаҟаза дуу ала, абраҟагьы иубоит ԛашьара зқәым ихатәы бжьы, ихатә форма. Уи дамароуп иҽыцза иҽыцым атема азнеишьа. Ашәҟәы «Ажәа» иану ажәеинраалқәа («Октиабр ду акәымзар», «Ленин данҳацым ҟалазом», «Бадра иҳамҭа», «Сан аусҳәарҭахь ԥҳәызба дцәажәоит» хыхь исҳәаз шиашоу дырҵабыргуеит. Октибри Ленини ирызкыу апоет иԛымҭақәа есымша амилаҵцәа рхеиҵоит, иара аҟынза азәы излеимҳәац аган ала дазнеины иҡаиҵоит, насгьы иааирԥшуеит аԥсуа жәлар иахьатәи рыԥсҭазаара лаша, анкьа ирхыргахьоу агәаҟра…

Октиабр ду азы автор иҳәоит:
Улеиԥха-еилаԥьԥьо шәахәа хкыла,
Октиабр ду акәымзар, Аԥсны,
Ажәларқәа ураҟаран зинла,
Узгыломызт ас рыгәҭаны!

Ленини ижәлари шеизыҟоу заҟа ииашаны иаадырԥшуазеи «Ленин данҳацым ҟалаӡом» хзыркәшо ацәаҳәақәа:

Адунеи ҳхьырԥшны анеира ҳаҿуп,
Ҳгәы ҿыцуп, ҳанарха нҵәаӡом,
Амҩангьы дҳацуп, ҳахьнеишагь дыԥшуп,
Ленин данҳацым ҟалаӡом!

Аԥхьаҩ ихәы-ижьы қақаӡа идыргылоит, игәы иҵало хьаа дук издырҵысуеит абарҭ ацәаҳәақәа:

Адгьыл зегь анышьҭаз ацхәахә еихашәы,
Асы шкәакәа ианадызбалаз ашәы…
Жәлар зыхьҵәыуаз Ленин ду дыржуан аҿены,
Москва лаҕаӡыршуан, ашәы иаганы…
Са сқыҭагь убас иаҿын аԥьабара,
Ашьха ӡышқәа рымҵан, нахьхьиӡа хара!..

Апоет игәынкылара ҵаулоуп, данхәыҷыз, хаҭала ибла иабаз, Ленин даныржуаз аҿены иқыҭаҿы имҩаԥысыз алахьеиқәҵаратә еизара аԥсы ахаҵаны иааирԥшит. Апоет игәалашәоит аҟәыҷара зҵаз иан лажәақәа:

– Нан, Ленин иеиԥш афырхаҵа дыԥсӡом,
Амра шуԥыло еиԥш, ес шар, шьыжьымҭан,
Дуԥылалашт Ленин уԥсҭазаараҿ, нан!–

Апоет иан аа заҟа диашз:

Иҵӡозеи уи аахыс, шьҭа сышлеит саргьы…
Аха Ленин дсыцымкәа имцацт мышкгьы!

Ҳаԥсадгьыл апатриот ду Баграт Шьынқәба иҩымҭақәа рҽы лымкаала аҭып ааннакылоит Аԥсни аԥсуа жәлари ирызку атема. Уи аԥсуаа ирхыргахьоу, рҭоурыхи иахьатәи рыԥсҭазаара лашеи арҽиараҽы имыцәо мцаны ицроуп, иҩымҭақәа ирхыҵхырҭоуп. Апоет ибзиаҙаны идыруеит зыжәлар рыԥсҭазаара агәеилашыра изаламгылаз, поетк иаҳасабалагьы акгьы дшаԥсам, нарха шимоу.

Д.И. Гәлиа 1920 шықәсазы ииҩыз ажәеинраала «Сыԥсадгьыл» аҭакс Баграт Шьынқәба иҩит амцабз згәылкьо, аԥсуа жәлар рразкы лаша иазышәаҳәо ажәеинраала ссир «Сыԥсадгьыл». Ари азкуп ҩашьара зқәым аҭоурыхтә рыцхә – Асовет мчра 50 шықәса ахыҵра.

Аменшевикцәа рхаан Аԥсны зҭагылаз агәакра злыжжуа, ахақәиҭра иазгәышьуаз Д.И.Гәлиа иажәеинраала «Сыԥсадгьыл» аҩышьа аформа иақәыршәаны, Баграт Шьынқәба иҩит иахьатәи Аԥсны аԥсҭазаара лаша аазырԥшуа ажәеинраала хазына «Сыԥсадгьыл».

Баграт Шьынқәба иажәеинраала шьақәгылоит ҩ-диалогкны: еицәажәоит апоети Аԥсадгьыли.

Икалазеи, сыԥсадгьыл,
Абас узыргәыргьозеи?
– Сыжәлар рызҳа-рзыгьара,
Мгәыргьашьасгьы исымоузеи!

Сыхаара, сыԥсадгьыл,
Уҙбахә хара изнаҩуазеи?
– Сыԥсадгьыл бзиахә зҩыдазар,
Анцәа рҭып ҳәа иашьҭазар,
Зыҙбахә мҳәашьас иамоузеи!

Сыхаара, сыԥсадгьыл,
Ухьҙ ҭыҵит, гәаҳәароуп!..
– Амаҷ сара исыхьҙымхеит,
Акьаҽ сара сакәымхеит,
Аикарақәа сракароуп!

Дырмит Гәлиа иаҳирбо «Аԥсадгьыли» Баграт Шьынқәба дзыхцәажәо «Аԥсадгьыли» заҟа рыбжьоузеи, заҟа еиԥшымзеи, урҭ алакәеиԥш иҟоу аҳәаа рыбжьазцаз Ленин апартиеи иаҳзааргаз ахаҟәиҭра лаша – Асовет мчра ауп.

Аԥсны иазкны ажәеинраалақәа рацәаҙаны иҩуп. Баграт Шьынқәба иҵаулоу цәаныррала иаԥиҵоит Аԥсны иазикуа иашәақәа зегьы.

Убас иҟоуп ажәеинраала «Аԥсны». Апоет иԥсадгьыл дазгәдууа иҳәоит:

Иуаҵгылами рыжәҩахыр еидкылан,
Ҳашьха ҙышқәа, амра зхаԥхо,
Урныҳәауа ԥьушьап столк иахагылан,
Рԥаҭхьқәа шьҭыхны, ҩыла ихыхәхә

Амра ушьҭаҙоуп: – сызхара исызбанда!–
Есымша уамоуп ухьҙыркны.
Арахь уашьышьуеит амшын цәқәырԥа ҟәанда.
Ԥьара ужьык ухьыр ҳәа ишәаны.

«Сара исыздырым абас уара узҭахыз, аха ԥсра зқәым сахьоуп уара! Ламыси ԥшҙареи бираҟцас ишьҭызхыз, удгьыл сир иақәныҳәоит жәлара!» – иҩуеит апоет.

Баграт Шьынқәба иԥсадгьыл иара изы есымшагьы иҿыцуп, иссируп, ихаауп, иԥшҙоуп!

Апоет ижәлар рзы гәыкала иҟазаара, урҭ рзы ихы-иԥсы бзанҵык дшырмеигҙо ауп иҳанаҳәо ажәеинраала «Схәыцуа сгылоуп сатҵәца кны»

Сыжәлар рзын сҟалар сцәаны,
Урҭ рызҳамҭа саԥырхаган,
Наҟ сҟалааит сырҟәԥаны,
Дара шьҭытцлааит гәазырҭаҳаган!

Ас зҳәо агәы цаҳәцаҳә зызҵоу апоет иоуп.

Баграт Шьынқәба инапы иҵыцхьоу аҩымҭақәа рыкапан ахьынзаҟоу шидыруагьы, игәы ҭынчым, изхом, имаҷишьоит, имилаҭ

литература иҵегь ахьʒ-аԥша ҭызгаша аҩымҭақәа алеиҵарц, иԥсы ҭыркәкәа даҽуп аусура. «...Сашәақәа иреиґьу сзымҳәац – уи сызʒом, аха сашәақәа иреиґьу сымҳәар ƙалом!» – ҳәа иҩуеит апоет. Ус шакәу зегьы агәра аагоит.

Аибашьра атема бзанҵы иажәʒом, уи ашƙа ашәƙәыҩҩцәа еснагь ихьаԥшлар акәхоит, избанзар, ауаҩытәыҩса ашәарҭадаразы агәҽанызаара рызҭо, абиԥара ҿа патриотцәааны изааʒаша аҩымҭақәа аҭахыуп. Аԥьынԥьтәылатә еибашьра атема иазку ажәеинраала «Идырым асолдаҭ ибаƙа аԥхьа». Араƙа даабоит зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз, идырым асолдаҭ. Уи азы апоет зегьы ҳгәаҵа иҭаҳәҳәааны иҩуеит:

Сызлаƙаз сеиґьны сƙалазар,
Илашеит уи ибзоура.
Уи аахыс сымҩа харазар,
Дарґьажәҩан дсыцуп иара!

Ленинргадтәи аобласт аҿы иƙоу, Тхивин ақалақь аҿтәи атаҩцәа Аԥьынԥьтәылатә еибашьра Дуʒʒа ахҭысқәа рышҭатаашҩцәа – аибашьра ахьымҩаԥысуаз аҭыԥқәа рҿы рыԥшаарақәа раан, иҭахаз аибашьҩы-фырхаҵа иԥсыбаҩ аадырԥшит. Аԥсыбаҩ змадаз аҭыԥ аҿы аҵаҩцәа медалионк рԥыхьашәеит. Уи аҩнуҵƙа иҭаз абґьыц хәыҷы иаҳәон: «Ҳашыг Маҭбеи Антон-иԥа, Ар Ƙаԥшь среиуоуп, сиит 1918 шықәсазы, саԥсыуоуп, Аԥснытәи АССР Гәдауҭа араион иалҵыз азә соуп...» М.А. Ҳашыг иҭахцәа аибашьҩы-фырхаҵа иԥсыбаҩ Аԥсныƙа иааргеит, дахьиз ақыҭаҿ анышә иамардеит...

33 шықәса рышҭахь зыԥсадгьыл ахь «ихынҳәыз» абри афырхаҵа-аибашьҩы изикит апоет иажәеинраала.

Баша дынхомызт арсƙаамҭа сасра,
Дгьылхарак деиқәных дҷаԥшьауан.
Ленинград амҵаƙны дгылан иара,
Иеиқәирхаз аҭынчра ихьчауан.

Аҩымҭа хзыркәшо ацәаҳәақәа заƙа агәышьтыхра, ҳииаира рныԥшуа иƙаҵоузеи! Аԥсадгьыл ахьчараҿы иҭахаз аԥсуаа рҵеицәа

аҳәырԥы ԥсра зқәым аԥымҭақәа рзикит Баграт Шьынқәба. Аригь убас иҟоу иреиуоуп.

Апоет илаԥшҳәаа акыр иҭбаауп, аԥсҭазааразы амаҷ-саҷгьы, зны-зынла, егьырҭ ахархь уаа зынӡа ирызгәамҭозгьы ибоит, баша акәымкәа, хра аланы. Нас уи иибо аԥхьаԥ дархәыцыртә, акыр ианаҳәартә бзиа даднаԥхьалартә, агәалаҟареи ахаҵареи иалартҵартә дҟанаҵоит.

Баграт Шьынқәба апатриот ду, меигӡарахда ауаԥра злоу илирикатә фырхаҵагьы дызԥыдахоит, бзанҵы дхьысҳаханы, аԥсҭазаара аатҵраҷы дгыланы дзҟалом. Уи апоет ахшыԥзышьҭра ицеиԥшауа, интеллектлагьы дҳаракны ирҷиаратә усқәа рыгәҭа далоуп.

Баграт Шьынқәба иԥымҭақәа уанрыԥхьо, ма иара ус ҷырҳәала ианухәо иаразнак уаԥхьа дааҵәырҵуеит автор – нас илирикатә фырхаҵа.

Апоет иԥымҭақәа ҳаԥхьаԥцәа убри аҟара ирзааигәоуп, иранаҳәо, иднарбо, изызнархәыцуа рацәаны ирнаҭоит.

Ажәеинраала «Угәы аныбылуа, амца ацраны» аҟны апоет иҵахыуп ауаԥы игәы арԥхара, игәла дарԥхаларц; иажәа нымхарц игәы иҵашәны; идгьыл гәакьаҷы дтәымуаԥны дгьылахаан дҟамларц, ҭаххарада игәы ҭаҵәны аӡыхь ҭаба еиԥш дҟамларц. Заҟа хәыҷгьы-дугьы рзы игәышьҭыхганы, ихшыԥрҵаганы иҳәоузеи ажәеинраала хзыркәшо ацәаҳәаҟәагьы:

Ҳаит, амарԥьа, ушьаҷа неиҵых,
Укҷамхароуп акҷыԥра!
Уԥсҭазаара иазша, иазных,
Иаҭ, иахәхааит ауаԥра!

Ари ажәеинраала ахшыԥцак аа: **ауаԥы ууаԥра ҳаракны икыз!**

Иахьеи уаҵәи здунеи зыԥсахуа ауаԥгьы игәы икылхоит: ахәышҭаара мца мыцәарц. Абри ауп аԥымҭа «Ауаз» иҳанаҳәо.

Баграт Шьынқәба иажәеинраалақәа уаньрыԥхо абри сгәы ишԥаҭиҳәааи, ууанӡа сара ишԥасзымдыруаз ҳәа угәы иаанамгарц залшом, избан акәзар, убри аҟара иԥсҭазааратәны ажәлар ирзааигәоуп хәыцшьалагьы, ԥсихологиалагьы, рԥышьа аформалагьы.

Иажәеинраалоу ироман «Аҽатә-уаа» анаԥитца ашьҭахь, апоет еиҳагьы аԥышәа иоуит, иажәеинраалақәа рҧакы ҭбаахеит, акыр итцаулахеит ауаҩы иԥсҭазаареи, аԥсабареи, аԥсреи реизыӷазаашьа. Ҳазну ашәышықәса аҩбатәи азыбжазтәи ауаатәыҩса разхьрақәа, рхәыцрақәа, изыдгылоуи, изҽагылои апроблемақәа рацәахеит. Урҭ рышьҭамҭа Баграт Шьынқәба ирҽиамҭа ианыԥшит, иаагап ирҽиараҽы ԥаса маӄк инахараны иибоз, дызхәаԥшуаз азҧаарақәа – еиҳа иааигәаны ибатәхеит, иактуалтәхеит, итҧаатәхеит. Иара убас, ууанӡа изааигәаз азҧаарақәак – еиҳа ицәыхарахеит, уиаӷара рыҧарымкуа иӷалеит. Абарҭ аиҭакрақәа апоет ҩнуҧӷала инырны ԥхьаӷатәи ирҽаиаратәи ҳәаақәҧара изыруртә еиԥш идикылеит. Абарҭ рнаҩсангьы, Баграт Шьынқәба ирҽиаратә «обиектс» ижәлар гәакьа рыҧсҭазаара, урҭ ржәытә-рҽатә шимоугьы, урҭ рҟеы мацарагьы даангылаӡом, апоет ашәа азиҳәоит **мҽехакыҵбаала асовет жәлар рыҧсҭазаара ҧабыргхаҭа.** Уи иҩымҭақәа рҽы абырлаш еиԥш иагәылубаауеит асовет уаа рхаҽсахьа ссирқәа.

«Аҟәантәи Ҷлоунӡа» жәеинраалаҽы автор ашәа рзиҳәоит ибарақьаҭу аԥсуа қыҭақәа, ҷыдала изгәакьоу Ҷлоу ақыҭа. Уи дрылсны дахьцо ибоит иԥылоит дыздыруа, дызҭаху ауаа. Апоет иԥсы еиԥш итахуп ихәыҷра ахьиԥыло ақыҭаҽ аҟазаара, аха иабаҟоу ацаха, аха, атәаха изҭода, усшәкы дыркуп...

Ари ажәеинраалаҽы иаабо амотив – ахатәы дгьыль, ахатәы хәышҭаара ада ҧсҭазаара акгьы ишаԥсам атәоуп иҳанаҳәо цәаныррa ԥхала иҟаҵоу егьи ажәеинраала «Ҳаи, шьири сыҟанда...». Апоет игәхьааигоит дахьиз, дахьааӡаз, ихәыҷра зыдҳәалоу ақыҭа дгьыл, адунеи иахирҵәаз, ипоезиатә цәаҳәа ссирқәа «зхаиршәыз» Қәмарча аҳиас хәыҷы, урҭ зегьы раԥхьа игылоуп дзыхшаз иан лхаҽсахьа лаша. Уи идыруеит ан лҳак аҳәгьы ишизимшәац, еснагь ишамҵахырхәалатәу.

Апоет деилаҳауеит имыцԥрааны ицахьоу ихәыҷра. Ҳарзыӡырҩып ицәаҳәақәа:

Ҳаи, шьири, сыҟанда,
Анкьа еиԥш схәыҷны.
Уи аамҭа сыманда,
Уажә снап аҟны!

Апоет идыргәышьоит арҭ дзызхәыцуа, ииасхьоу ихәыҷратә шықәсқәа уаҳа ишизыхнымҳәуа, аха урҭ дарбанзаалакгьы агәхьаара зыздмырцысуа уаҩ дыҟам. Убри азоуп ари ажәеинраала зегьы иаҳзааигәаны, ҳапҵтазаара дасу иаҳхаҳгаз ҳхәыҷра арамкалаҭ иатцкарны изыҟоу. Аха иага абас акәзаргьы, Баграт Шьынқәба дызлареалисту ала, агәхьаагареи азхьаақәеи аромантикцәа реиԥш иҽриҭом, аԥҵтазаара ацабыргхаҭа давамгылакәа иҳәароуп, иага ихьанҭазаргьы аиаша.

Иаԥсам нас ҳақәызбар,
Урҭқәа ҟалом,
Дсабихоит акәымзар,
Абырг дхәыҷхом!

1973 шықәсазы апоет ииҩыз (автобиографиатә ҟазшьа змоу) иажәеинраала «Сышдәықәлаз» аԥхьаҩ игәы амырхыҵ-хыҵкәа дзаԥхьаҙом, избанзар, иҽырԥшыгоу бызшәала исахьаркны, аԥсы ахатцаны иҩуп, насгьы ҳпоет дуи иқыҵа гәакьеи реиԥырҵра асахьақәа убас иԥҵтазааратәны иҟаҵоуп, хашҭшьа рымаҙам, уи ирҽиаратә биографиоуп. Ааи, имариамызт апоет игәеибафара, илак-ҩакра иҩәҩәаны иааирԥшит.

«Абас ауп усҟан сымҩа сшанылаз. Ахра еиԥш ауадаҩ сшагәыдыԥшылоз, сышхалаз, сшылбааз, ашьҭахь сахьқылсыз, сахьиз сышьҭахьҟа уаҳа сшыхнымҳәыз. Еилаҽҽел ирыман урҭ даҽа цашьак, ушьҭан, издыруада исызрыҵар ҳәашьак!» – ихиркәшоит апоет иажәеинраала.

Аԥсны – агәабзиарахьчарҭа излатыԥу ала, уи аԥсабара еиҳагьы ахьчара аҭахыуп. Убри азцаара ауп изызку Баграт Шьынқәба иажәеинраала «Аҙиасҟәа». Аҩымҵа асиужет иссиршәа еиҷкаауп, ахаҵа жәаҩаҟа цәаҳәа роуп иҟоу, аха Аԥсны абна ахьчара шагыу, ишхыршьаауа угәатцаҷ инеиртә аҟынҙа иҟаҵоуп. Автор ирцәажәоит адгьыл. Уи «ахара» рыднатцоит аҙиасҟәа. Агәы шәырҷәҷәеит Аԥсынтәыла, ирцаулан шәышьҭра шәжит. Ажьы ԥышәҟеит цәқәырпа ҕьыла, абаҩ ҕьашҙа иаашәырԥшит!...» Абар аҵакс дара аҙиасҟәа ирҳәо:

Шәаԥыцьаԥ ахәра иахәоз,
Наѣ иаххыршьааит, уажә иаабом.
Ҳгәы ԥнатҵеит ахәрашәа шаххәоз,
Мап, хәырбԍьыцда ахәра ԍьом!...

Аʒиасҟәа хәырбԍьыцс ирҵаху ашәаԥыцьаԥ ауп. Апоет ари аҧымҵа имарианы, иркьаҽны, аха аҵакы ырҵбааны иѣаиҵоит.

Иахьа даҽеа аамҵанык еиԥшымкәа, Аԥсны аԥсабара аныхьчатәха, уи иазкны иҵегь аҧымҵақәа аҵахыуп, ҳашәѣәыҧҧцәа активла рхы аладырхәроуп ҳпоет ду ишиҳәаз еиԥш. «Оҳ, гәышьа ҳәарҵас ауаа рзы иѣалаз Аԥсны» аԥсабара ахьчара. Абраѣа иадҳәаланы исҳәоит, имыцхәым ҳәа сгәы иаанагоит Аԥсны аԥсабара аԥшʒара, абеиара ахьчара иазку асахьаркыратә ҧымҵақәа ааизганы хазы шәѣәны иԥшʒаʒа иҵыжьзар. Уи ус бзиан, ҷыдала аҽара рыԥсадгьыл аԥсабара аԥшʒареи абеиареи деилнаркаауан, насгьы, уи ахьчара аус иадгылаҧцәан иѣанаҵон.

Афилософиатә жәеинраалақәа рҵакы аилкаараҽыаԥхьаҧцәа еиуеиԥшым аганқәа рыла ирызнеир, игәныркылар рылшоит, уимоу, зны-зынла иѣалалоит иара автор зынʒа игәы-ихы иҵамыз азҵаарақәеи аҵакқәеи анцәырырго. Аԥхьаҧцәа аԥсҭазаарахь изырхынҳәуа – аҧымҵа бзиа ауп, егьирахь иԥсыҽеу, иѣаҵам, акгьы рнаҵом.

Ажәеинраала «Бжьык саҳауеит» ахарахь ԥхьаҧ иакәым, иазыѣаҵоу изгьы иаразнак иуадаҧуп аилкаара, хараʒа уагоит – аԥсҭазаара афилососфиахь, фырхаҵа ихигахьоу адунеиахь. Апоет дааздқәылаз бжьык иаҳауеит, даргәаҭеиуеит:

Бжьык саҳауеит меихсыҕрада,
Уажә саазқәылаз есқьынгьы...
Ас еиԥш ассир иақәшәахьада?
Уи зеиԥшыстәра збом акгьы!

Ҵабыргуп, апоет иаҳауеит еиуеиԥшым абжьқәа: анкьа ихигаз иааԥын мшқәа, аамҵаныла ашәа изымҳәаз, ма ашьхақәа игылоу рнаҧс еибашьуаз иҧыза иуасиаҵ, ицәырҵуан изымҵәыуаз ракәзар игәынқьуа, ма Էьараԍгәнаҳак иамхаухьазар ишьҭа ихы-

зар изҽҭуа, арҵу хәыҷы амра иҵәылаз ашьҭыбжь акәзар игауа? Бжьы ыҡаҙамкәа игәы дажьазар, ԥшазар аԥенџьыр аазыртуа? Урҭ зегьы инҭкаан рдырра уадаҩуп. Ауаҩы игәҭыхақәа, ихьаақәа, игәырҕьарақәа, иԥсҭазааразҽы дзыхьҙаз, дызхьымҙаз зегьы неилалан аныҙба, аҽԥныҳәа ҟарҵар рылшоит, ихы-игәы ҭынчымкәа аҭагылазаашьа аниоуа рацәоуп. Ас дҟалар алшоит ипоетмгьы – дарбанзаалакгьы. Уи аганахьгьы, автор илирикатә фырхаҵа иҭагылазаашьа иашоуп: зегьы иаҳзааигәоуп, ҳаԥсҭазааразҽы апоет ихәыцрақәа рҟәырҷаха ҳалоуп. Араҟа иҟоуп автор иаахтны иимҳәаз, аха аҩымҭа ацәаҳәақәа рыбжьара ибжьыубааua ихадароу аҽеакы. Уи апоет иҟаиҵахьоу маҷшьаны ибоит, арҽиаратә ус аҽҽы иҟаҵатәу рацәаны иҟоуп, иаҳауа абжьқәагьы убри иахылҽиаауеит. Сара стәала, «бжьык саҳауеит» – ҳәа апоет дызҽҽу **ирҽиаратә доуҳатә ԥсымчхара абжьоуп**. Уи иаԥхьоит аҩымҭа ҽыцқәа рахь. Иаԥхьоит иқәыҕәҕәаны уахгьы, ҽынгьы.

Апоет ифырхаҵа еиҳа игәы алаҟамкәа даныҡоугьы, баагәараҵас дақәгәыҕуеит азқьы шықәсақәа ирылсны иабацәа иааргаз ашәа «Раида-гәышьа». «Ацҳа сықәлар, сшәоит, сышықәсҟәа хьанҭоуп! Раида гәышьа сҳәоит, Раида гәыҕырҭоуп!» – иҩуеит апоет.

Қәнагала аҩыжәрагьы, асас идкыларагьы, анхаҩы иԥьагьы, зегьы ирыцку абзиабарагьы – заҟа еинрааланы агимн рхиҳәаауазеи апоет иҩымҭа «Аныҳәаҽа» аҡны.

Ари ажәеинраала зны-зынла иахырҟьаҵәҟьаны, аҩыжәра ччархәыстәуа, ақьабз бзиақәа лазырҟәуа иреиуам. Уи иаҳнарбоит ақьабз бзиақәа иҳамоу ҳаракны, насгьы иҳаланааҙоит аҡазшьа бзиақәа. Автор, аԥсҭазааразҽы ишыҡоу еиԥш дрыхцәажәоит аԥсуа нхаҩы гәыраз ичеиԥыыка, иламыс, ипату. Уи инаваргыланы дрықәыҙбоит аҩҽаршьцәа, зыхшыҩ ҭыркәкәааны изжәуа, аха дмаҕьыкәа, ааҙаратә, акультуратә такт аҵаҵаны.

Зырҽиаратә диапазон ҭбаау, здунеихәаԥшышьа материалисттәу апоет алирикатә жәеинраала дахцәажәозаргьы, иаԥитҙозаргьы заҟа амилаҭ цәа аханы иҟаиҵозеи! Ус шакәу арҵабыргуеит аԥсуа жәа лыԥшаахла иҟаҵоу абзиабаратә жәеинраала «Аҙышра».

Адауаԥшь еиԥш изҩыдоу иахьатәи ауаҩы ибзиабара цқьа ашәа ссирқәа азикит апоет. Уи урҭ рҽы хара дгыланы, наԥшыхақә ижәбомашь ҳәа ҳазҳәо, «хаала-мчыла» агәра ҳзырго дреиуам.

Ҳпоет аԥсҭазаара аԥышәа рацәаны имоуи иҟазара дуи ирыбзоураны иаԥиҵеит, **ҳаамҭазтәи алирикатә-бзиабаратә гимн иашақәа.** Уаҟа иҟам ганкы мацара азышәаҳәара, азхьра, азгәышьра, зныЗынлагьы, ауеимадаҳәа аҵәыуара. Автор иаҳирбоит, ауаҩы ишицәаҩоу еиԥш, абзиабара цқьа «атрибутқәа» – ахылҽиаақәа зегьы акы нмыжькәа. Ҭабыргыуп, уи абзиабаразы инеиҵыхуапоема имҩыц, ажәеинраала кьаҿқәоуп, аха ахьы хәыҷызаргьы, изыԥсоу рацәоуп. Абзиабара агәырҩеи агәыргьареи ирҙыхтарҵоуп. Аԥсҭазаaареи аԥсреи шеицу еиԥш, урҭ аҩбагьы адунеи ршаз аахыс еицуп, еицыршәашьагьы рымам.

«Гәыда, ԥсыда, сыблақәа, ҭыгга, иҵырблааз аҵла еиԥш, саақәхеит сҭыкка!» – иҳәоит абзиабара иаблыз ауаҩы. Мамзаргьы: заҟа пафос ҳаракыла абзиабара иахцәажәоузеи:

Амшын казказ, иҵаулоу,
Аҿарҭынчзар шьыжьымҭан,
Быбла агәы ҭбаа сызхыԥшыло,
Сҿанызбаларц ауп уашьҭан.

Иҧҽәоуп, иҟәымшәышәуп, ицқьоуп Баграт Шьынқәба иаԥиҵо абзиабаратә-лирикатә жәеинраалақәа. Урҭ гимн иашақәоуп, ҷыдала ахцәажәара урҭ уижьҭеи акыр аатҵуеит иахьанҙагьы ирзырҳәахьоу маҷуп.

Убас иҟоу жәеинраалақәоуп: «Маҷк ихьшәашәарын сгәы ишу», «Абзиабара зегь насыԥ рызҭо», «Сбызгәаҟуан шықәсала, бахьцалак», «Амра ԥхозар ишаҳәшаҳәуа», «Шьыжьымҭанк зны», «Аҵла ахыцәқәа амза шықәҳаз».

Аԥхьаҩ игәаҵан имнеикәа дзаԥхьом ажәеинраала «Зыԥсҭазаара иалҵыз сҩызцәа рахь». Уи рыхьҙниҩылоит аԥсуа литература зышьҭамҭа ҧҽҧәаҙа иану Қь.Агәмаа, Л.Лабахәуа, С.Қәычбериа. Апоет «акаҩ акаҩҳәа» зыбжьы ҭганы ишәаҳәоз иҩызцәа, иқәлацәа адунеи рыԥсахит, уаҳа иҟам. Ари хьааигоит иара.

Ажәеинраала анҵәамҭа алахьеиқәҵара аныԥшуеит, нас уи ԥьашьатәума, изааигәаз ауаа зыԥхаз ауаҩы дгәыргьарызма? Ус ҟаиҵаргьы, иԥсҭазааратәым ҭагылазаашьоуп иааԥшуа. Аха апоет уиалагьы иҳәом сашәеи сареи ҳамацара адәы ҳақәхеит

ҳәа. Уи аҧыза агәкаҳаратә лкаа уаҟа иаабом. Аҧымҭаҷы иаарԥшуп аҧызара ҭәҭәа ззеилаз аиқәылацәа рыԥсҭазаара аҟнытә адаҟьақәак. Аҧызцәа анеицыз апоет имра хаара еиҳагьы иԥшҙахон, еиҳагьы игәы разхон. Аха ари адунеиаҷ аԥсҭазаара иамоуп ауаҧытәыҧса имч зқәымхо азакәанқәагьы. Адгьыл заанатц ианыҵит апоет иҧызцәа, урҭ игәалаиршәои, уажәы ддыртәеит ицхәахә еихаршәны. «Сардагәеит, уи сыблақәа хнакит, сыблақәа лаҕырҙашала иҵәит» – иҳәоит автор.

Ас, аҧыза данықамгьы ихамышҭра изгәыкра агәы цаҳәцаҳә ауп изылшо. Убри аҟнытә иареи, иҧызцәеи, иашәеи еиҷырԥшны апоет иҳәоит: «Ҳанхалеит ауп нас адунеи, еиҵымхаз ҳҧыцьа – ашәеи сареи». Сыда уаҳа уаҧ дыҟам, аԥсҭазаара еиҵымхеит ҳәа аҳәом апоет иҧымҭа аидеиатә хшыҧцак.

Апоет аԥсҭазаара зырҕәҕәо аҧызара заҟа ҳаҵыр ақәиҵо рҳәоит абарҭ ацәаҳәақәагьы. «...дреиҕьуп насыԥла аԥсы еиқәырхага аҧыза дзоуз!...»

Арҷиаҧы идгьыл гәакьа дацла-ԥашәла даларсызароуп. Абри аидеиа ауп иаабо абарҭ ацәаҳәақәа рҷгьы:

Сахьцалакгьы бла гәыкыла,
Амра сгәаҵан исхаԥхон...
Сыдгьыл бзиахә, нап сыдкыла,
Анасыԥ ахь сымҧа архон.

Апоет еснагь имыцәаҙо амца ицроуп, дбылуеит, дгәаҵеиуеит. Аха убас алаҟаразы уи ихаҵара ҭәҭәазароуп, ицқьазароуп, уадаҧрак аҷаԥхьа еиҵахарак бзанҵык иқәымзароуп: иажәеи, иуси, ижәлари еимадазароуп. Убасҟан ауп ажәлар рзышәаҳәаҧ инасыԥ аныҟоу, ианылашоу, ибаҧхатәра ҷахәы анаҳәо. Убри азы иаҵахуп «шьауардынҵас уи саҧыҵрак, скаҳауазаргь сама ишьҭыҵуеит!» – ҳәа апоет дызҷу агәы ҭәҭәа.

Арҷиареи, аҵакԥхықәреи, автори, агәҭынчмыреи ртәы зҳәо аҧымҵақәа иреиуоуп «Исзыԥшызеи шьыжь санҷыхалак?», «Заҟа гәырҕьара сымшқәа ирыцу», «Акыи-сиҳәа ҳқыҵа арнбаҕьқәа», «Иарбан сеидру сымшқәа иреиҕьыз?» «Ҵоуп, ажәагьы иахоуп аԥсы», «Ажәеинраала цәаблаҧым», «Алашәгьы игәеиҵоит ааԥын шааз», «Аси аҵаҵындреи».

Абарҭ ажәеинраалақәа рҽгьы ҷыдала иубоит Баграт Шьынқәба арҽиара, асахьаркыратә ажәа аҧцара заҟа дахзыззаауа, ихы-иҧсы ақәиҵо, иҧсҭазаараны ишыҟоу. Апоет иаша иаҧиҵо «ажәеинраала цәаблаҿым, игәы ашьала иҿымҭа ауп» арҭ ажәеинраалқәа рыхшыҿҵак лаша.

Багарат Шьынқәба ихәарҭоу ауаа игәы рыздууп, иҧсы иалхны, игәы иҵыхны ашәа ссирқәа рзаҧиҵоит, уахгьы-еынгьы ихәыцра иалоуп, аха ҽеим, аҧсҭазаара цқьа зырхәашьуа иажәа ҷьбарала иҽаҧиҽуеит. Апоет дгәаҭеиуеит, иҵахуп иахьынзахәҭоу аиаша адырра, алахь еиқәырҵоит ҵабыргушәа амц зныкәуа ауаа, усда ибарбаруа. Урҭ ихы рықәкны иҿуеит «Исызраҳәом: «шәарҭ шәоуп здаҟам!» Урҭ алаҟоуп, дара злаҟам!»

Баграт Шьынқәба иҿымҭақәа рҽы аханатә дырҽагылоуп аҧсҭазаара иаҧырхагоу анегативтә цәырҵракәа. Уи тәымчараа рзы иҳәоит:

Наззаза шәалхәдоуп ажәлар ргәырҕара!
Ламысдараа, мзышәараа, ҧсымцқьараа,
Шәуахҭа шәыдгылт – ҳадгьыл аныцқьара!

Ажәеинраала «Камча-Тәымча» асиужет ссир азеиҧш мал фаҿы ихаҽра ҽаҧиҽуеит. Уи ихы иаирхәо ажәакәа, ма заҟа ианаалоузеи иара, Камча-Тәымча. Апоет иҟаиҵо асахьақәа, аиҽырҧшрақәа – ҵарҭышала ахан зыргылаз, амал еизызгаз ауаҿы данҭынчым иҧеиҧш шҽеимхо, илахьынҵа шыцәгьахо ҳацәымҿашо иаабоит.

Иахьа, даҽа аамҭанык еиҧшымкәа, анегативтә цәырҵракәа ирҽагыланы ирыкәпалатәуп. Қырҵтәылатәи Акомпартиа Ацент Комитет ҳреспубликаҽы аморальтә-ҧсихологиатә ҳауа арзҿыдаразы имҿаҧнаго ауснагзатәқәа иарҕьажәҿаны ирывагылоуп ҳашәҟәыҿҿцәагьы. Убарҭ рахьтә аҙәыҳәа избахә аҧхьагьы иҳәатәуп Баграт Шьынқәба. **Уи исахьаркыратә ажәа анырра ду ҟанаҵоит ижәлар рыҿнуҵҟа. Агәра ргоит рхаҟара.**

Аахыҵ-Кавказ зегьы рҽы иҵоурыхтә хҵыс дуны иҟоуп Егры ГЕС аргылара. Уи атәыла зегьы алахәуп. Абри ҳаамҭазтәи аҧсабара аиҵакра деигәырҕьаны акымкәа-иҿбамкәа, насгьы жәлар рашәа амелодиа иазааигәаны дара рхаҵақәагьы ашәақәаны, ажәеин-

раала хазынақәа аԥиҵеит Баграт Шьынқәба. Убарҭ иреиуоуп: «Галтәи амшын», «Ажәытә мҩа ашәа».

Баграт Шьынқәба поет-патриотуп, поет-интернационалиаступ, уи ажәларқәа реишьара, апоетцәа дуқәа ишырацәаҩоу еиԥш, дазышәаҳәаҩуп. Ибоит адунеитә акультураҿы ажәларқәа реизааигәара, доуҳатә малла реилахәра, хаҵалатәи аимадарақәа уҳәа заҟа рыҵаркуа ауаатәыҩса рыԥсҭазаараҿы. Ажәларқәа реиҩызара ашәа зызҳәатәқәоу зегьы иреиҳауп. Баграт Шьынқәба ари аҩыза азҵаара ду илаԥш заҵа иҵамшәарыз, уимоу, ирҿиамҭа ахы аникуаз инаркны иацырԥшьны дарауеит.

Баграт Шьынқәба лымкаала дазышәаҳәаҩуп зқьы шықәсала аҭоурых бзиа змоу, аԥсуа жәлари ақырҭуа жәлари риашьара, реиҩызара. Уи ибзиаҙаны идыруеит ижәлар гәакьа рҭоурых аиԥш, ақырҭуа жәлар рҭоурых, ркультура, рлитература. Аҙәырҩгьы ақырҭуа шәҟәыҩҩцәа рклассикатә ҩымҭақәа аԥсшәахь **уаҿыԥшратә** еиҭеигахьеит. Имоуп ақырҭуа поетцәа, аҵарауаа рахьтә аҩызцәа бзиақәа дырзааигәаны идыруеит еиҳагьы. Абарҭқәа зегьы арҿиара аус иацхрарауеит, зыԥсы ҭоу хыҵхырҭаны изыҟоуп. Ари изҿыԥштәу рҿиаратә ԥсҭазаароуп.

Ақырҭуа жәлар рҵеицәа дуқәа змадоу, иԥшьоу Мҭаҵминда аԥсуа поет иазикит ажәинраала ссир. Уаҟа – апоет иҟаиҵо асахьақәа хашҭшьа рымам, «уҳәынҷаны» ургоит Қырҭтәыла аҭоурых ахь, насгьы иубоит автор ииҳәо заҟа изааигәоу, ҩнуҵҟала иныруа.

Ақырҭцәа рзы – аа Мҭаҵминда закәу:
Шьыжь шәаԥшь нахыжжит амарда,
Ҷыц ашәак слымҳаҿ ихәмарт,
Иагьҿоу, иагьжәытәу, Мҭаҵминда,
Наҙаҙа блас уамоуп Қарҭ!

Мамзаргьы закә поеизиатә сахьоузеи игәылҭәааны иаабо абарҭ ацәаҳәақәа рҿгьы:

Ашьха-цқьа, ашьха, Мҭаҵминда,
Сынхалахт ҩаԥхьа сара...

Ҭоурыхла хьӡи-ԥшеи ацмында,
Аӡбахә наҩрымызт хара...

Иҭынчуп амшгьы ԥшасрада,
Заӡала ашьац хьӡыркуп.
Шьха уарбаҵас ажәҩак саланда
Сҳәаӡом, арагь сҳаракуп!

«Георги Леониӡе игәалашәара иазкны» ҳәа хыс измоу иажәеинраалаҷы апоет иааирԥшуеит ақырҭуа поети аԥсуа поети реицныкәара. Урҭ зегьы иухамышҭуа асахьақәеи агәалашәарақәеи рыла иҟаиҵоит. Георги Леониӡеи изы иҳәоит:

Аҳәыҳәқәа реиԥшҵәкьа ирԥырхьаз иашәа,
Кавказ шьха иахыԥраахьан хара...

Баграт Шьынқәба идыруеит апоетхара шыуадаҩу, насгьы аҭоурых ду змоу ақырҭуа литератураҷы уи ицәырҵра шгәаҧьыуацәоу.

Иахьхырҵахьоу апоезиа хьтәы-цҳан,
Апоетхара даараӡа ицәгьоуп.
Поетк дызмаӡам жәлар нхоит ирыцҳан,
Жәлар иалырхыз поет – дынцәоуп!

Убас иҟоу дреиуоуп Георги Леониӡегьы.

Ақырҭуа совет поет Реваз Маргиани ихьӡынҩылоуп Баграт Шьынқәба иажәеинраала «Сҩызак иахь». Апоет дрылацәажәоит реиҩызара ду ашьапы аникыз рыцкәынратә шықәсҩа, уи игәалаиршәоит:

Ахәылԥаз ҳанхалеит Мҭаҵминда,
Иаҳхьыӡсон ибылуаз,
Иаҳауеи, уи аапын ҳацында,
Ҳаныцкәынцәаз ҳарҭ ҳаинзыриаз!

Ақырҭуа поети аԥсуа поети еибадырит, еишьцәахеит, уинахыс рабацәа илырхыз, ашәышықәсақәа иргәылан иаашьҭыз аиашьара амҩа иануп рашәақәагьы ҩымцәыжәҩак рырҭоит бзиабарак ала ирыԥхьауа.

Ҩыцьа апоетцәа реиҩызара афон аҷы Баграт Шьынқәба иаҳирбоит ҩ-жәларык еилымшәо реиашьара ду. Апоет иажәеинраалаҷы иҩыза ихы иқәкны иҳәоит:

Иҟоуп, сҩыза, ашәа цәыргатәқәа,
Ԥахьа еиԥш акәым – зеиуа ҳамҳәац!

Аа, аиҩызара, аиашьара еснагь иаҭахуп агәаҵа иҭытцны иаауа зеиуа рымҳәац ашәақәа. Убри азоуп ҳазҷу ажәеинраалаҷгьы изаабо абас:

Ашәа ҷыц ҳзыҟалап гәырҷьагас,
Ашәа ҷыц, апоетцәа ҳԥеиԥш.

Баграт Шьынқәба асовет шәҟәыҩҩцәа рнаҩсангьы, дыздыруа, изааигәоу аҳәааныpцәтәи ашәҟәыҩҩцәа рацәаҩуп. Убас иҟаз поетын Пабло Неруда. Уи Аԥсны даахьан, Баграти иареи еицныҟәахьан, адунеи зыхьӡ адыруа Чили апоет Аԥсны аԥсабара аԥшӡареи, аԥсуа жәлари рыламыси, рыпатуи, раҳаҭырқәцареи уамашәа игәаԥхеит, ҷыцбарах иибоз лакә сахьақәан изаатуан.

Пабло Неруда иҭахара иазкны Баграт Шьынқәба иҩит апублицистикатә мцабз згәылҟьо, цәаныpра дула иҟаҵоу ажәеинраала «Апоет иашәақәа ирымаӡам шьышьа...»

Ари аҩымҭа гәыхыҵхыҵрала ада узаԥхьом. Апоет ихьааигоит, илсит иҩыза ишьра, убри агәала аԥхьаҩцәа ҳҟынӡагьы иааигеит ицеиҩаҳшо. Аха, апоет агәра ганы иҳәоит: «Апоет иашәақәа ирымаӡам шьышьа, ашьажәцәа, убарҭ роуп измаӡам хҷыхшьа!»

Атәылақәа срылсит шьарда, исымбацыз крызбақәеит» ҳәа баша иҩуам аԥсуа поет. Уи ирҷиаратә биографиа иацу ирҷиаратә географиагьы амҽхак ҭбааԥ, акыр атәылақәа ибахьеит.

Ишдыру еиԥш, аныҟәара ашәҟәыҩҩы изы еимадароуп, ԥшаароуп, даҽакала иуҳәозар, уи ирҷиаратә тематика ҷыцла ирбеиоит.

Алитературеи, аҟазареи, анаукеи русхк аҽы ашедевртә усумҭақәа ауаатәыԥса ирызҭахьоу тәылоуп Италиа. Ҳпоет уи аҟазаара иабзоураны иҳаиҭеит уҧсы узыршьо, акыр уазҳәо, иагьлирикатәу, иагьпублицистикатәу ажәеинраалақәа. Уаҟа иаабоит Италиа ажәытә-ҽатә, аҧсабара ссир...аҧсуа поет ибла иабаз, игәникылаз, ипоезиатә гәеисра иахылҵыз. Убарҭ иреиуоуп «Рим амҵан џьара ҳҽанааҳкылеит ԥыҵрак», «Амшыни сареи ҳанеициа», «Аҧсуа ԥҳәызба кофҭа шкәакәа».

«Адунеи насыԥ змаз сара среиҕьын усҟан. Слымҳа иаҳауан, снапала ашәҟәы иансҵон ԥсра зқәым аҽаԥыц ҳәамҭа ашедеврқәа: Нарҭаа ирызку аҳәамҭақәа, Абрыскьыл иажәабжьқәа, еиуеиԥшым аҧсуа жәлар рпоезиатә ҳәамҭақәа» – ҳәа зыԥуа апоет ижәлар рҽаԥыц ҳәамҭақәеи иареи заҟа еизааигәоу еилкааун. Сзыхцәажәо «Ажәа» ианун «Кьагәа хьыӡкамшәа» ҳәа хьӡыс измоу абаллада, иԥуп ажәлар рфырхаҵаратә ашәақәа ирзааигәаны, Кьагәа иқыҭа аимҵәаԥцәа ҭаирхеит, аӡәы заҵәык шәаџьҳәаԥыс дынижьт. Автор ҳаизыӡырԥып закә ажәа лыԥшаахқәоу Кьагәа ихаҵара злахиркәшо ацәаҳәақәа:

Зхатә шьала ҳашьхақәа хьы нагӡа рнызҵаз,
Азеиԥш насыԥ азы цҳаҵас зыҿхызҵаз,
Шәышықәса гәымбылқәа зыӡбахә рзымгаз,
Зыӡбахә ахықә лашахь ажәлар иҳхыргаз,
Ес-шықәса ирыциуеит, иҟаӡоуп иашәа...

Ажәеинраала «Ашәаџьҳәаԥ» аҟынтәи автор иаҳирбоит жәлар зхы рықәызҵо рыхьӡ ахананаз ишкамшәо. Аха зыжәлар зыԥсахыз, урҭ рыԥсы ҭазаргьы, иԥсит ишыбзаз, хьымӡҕыла иршәаџьҳәаԥуеит. Апоет абаллада хиркәшоит аҧсахыԥцәа аҵыкьҳәа иреихсуа ажәақәа рыла:

Исуалу здыруеит, сцап шәаџьҳәара,
Аха анышә иазҵо сыздыруам дара!

Апоет игәыҵбаара, имилаҭ ԥхьаҟатәи рԥеиԥш, ркультура арҿиаԥцәа рразҟы азхәыцра, џьара иахәо акы изныжьуазар ҳәа

дшыгәатеиуа, иҟаитцахьоу шмаҷишьо, илимыршарц илиршарц шиҭаху ртәоуп иаҳәо «Хәыҷы-хәыҷла схалоит, схалоит» зыхьзу ажәеинраалаҽы. Апоет насыҵс иҵхьазоит:

Сышьҭа ихылаз ҧышәа мҩала,
Имҩа маҷзак иадамхаргьы,
Изыласхар сыбзоурала,
Анасыҵгьы уи ауп, са стәала!

Аҵсуа хәыҷтәы литератураҽгьы Баграт Шьынқәба иҵьабаа дуззоуп. Уи ахәыҷқәа ириҭаз ажәеинраалақәа, апоемақәа аестетика гәахәара рыҭауа, ажәа сахьарк агәыбылра дыркуа рхатәы бызшәа, рлитература агәадура рылатцо иаазоит, иазгәыку ракәны иҟаитцоит.

Баграт Шьынқәба ихәыҷтәы ҩымҭақәа знык-ҩынтә реиҳа уаҳа аҧхьара рҭахзам, еихышәшәо ицоит, ухаҽы иаанхоит. Амала ахьыбҽар ирҭахуп бзиа ирбо рпоет ду иҟынтә, иага деилахазаргьы, итцегь ирацәаны аҩымҭақәа роуларц.

Ахәыҷқәа зыргәырҕьо, аҽыц разҳәо, рдунеи ссир ианаало ажәеинраалақәоуп: «Ажьаҳәеи амаганеи», «Атцытцындра», «Ҳҭаацәа ду рныҳәа», «Ҷис», «Ҷыхәабаба, абга хәыҷы».

«Иҟоуп абызшәа аҟазацәа, аха урҭ раҵкыс хараза дҟазазароуп ашәҟәыҩҩ. Уи зегь реиҳа ибзиазаны идыруазароуп ихатәы бызшәа. Идыруазароуп ажәа акапан, цқьа иаҳауазароуп уи ажәа иахоу абжьы хаа, есымша иаҧхьа игылоушәа ибозароуп уи ажәа итнахуа асахьа. Абарҭ зегьы инапы аҟны иааигарц азы ашәҟәыҩҩ иуалуп, ихатә цәаҩа инаҭаз асахьаркыратә цәанырра анаҩсангьы, иахьеи уахеи тәамҩахә мукәа ижәар арбзиаразы аусура... Ажәа ишәаны-изаны аҭыпаҽ ианургылалак, агәашьа еиҧш иҩҽәахоит, иҧшзахоит, ихаахоит, иуанаҳәо агәра уго уҟалоит», – ҳпоет ду ахьы иаҧсоу абарҭ иажақәа иара иаҟара ирықәныкәо, ирыцклаҧшуа дыҟамзар ҟалап даҽеа ҧсыуа поетк.

Абарҭқәа зегьы уи ирҽиамҭаҽы иааирҧшуеит, ихатә ҽырҧшыла ирҵабыргуеит.

Баграт Шьынқәба аҵсуа сахьаркыратә литература арбеиара даҽуп адунеи зыхьз адыруа акласикатә ҩымҭақәа рылагьы. Аизга

«Ажәа» иацу аԥхьажәа хәыҷы ишаҳәо еиԥш, апоет-аинтернационалист, ажәларҟәа реиашьара-реиҩызара азышәаҳәаҩ, иҩымҭақәа рҽеы еиԥш, иеиҭагамҭақәа рҽеыы, ихы ааирԥшхьеит збаҩхатәра ҩашьара ақәым ҟазаны. Шьынқәба ҳтәылаҿы амилаҵҭа поетцәа дуқәа руаӡәк – еиҭагаҩык иаҳасбалагьы, иналукааша апоетцәа-аиҭагаҩцәа дуқәа дрывагылоуп. Абри ажанр аҿы уи иибахьоу аԥьабаа, иааирԥшхьоу абаҩхатәра, аԥышәа-иҟазара аԥсуа поезиа аҭоурых иреиҳаӡоу адаҟьақәа аадыруеит.

Ашәҟәы иануп Ш. Русҭавели, Н. Бараҭашвили, И. Ҷавҷаваӡе, Гь. Чачба-Шервашиӡе, Г. Ҭабиӡе, А. Пушкин, М. Лермонтов, Н. Некрасов, Т. Шевченко, М. Горки, Н. Ҳиқмеҭ, И. Гиоте, Џь. Баирон, П. Верлен уҳәа аӡәырҩы рҩымҭақәа.

Урҭ аиҭагақәа араҟа рзаатгылара сыстатиа арамка исызҭагӡом. Ари ҷыдала аусумҭа зызктәу зцаараны ҳлитератураҵцааҩцәа ирыдгылеижьҭеи акраатцуеит.

Ибзиоу усуп Баграт Шьынқәба еиҭеигаз адунеи иадыруа аҩымҭақәа еизгак иахьанылаз, аха еиҳагьы еиҕьхон ари апоет аԥсышәала ирцәажәааз аклассикатәи асоветтәи поетцәа рҩымҭақәа хазы шәҟәны ҩаԥхьа иҭыжьзар. Араҟа усҟан иалалон ипрозатә еиҭагақәагьы. Убас адәахьы инханы иҟоуп Баграт Шьынқәба иеиҭеигаз ақырҭуа литература аклассик Александр Ҟазбеги ироман «Хевисбери Гоча». Ари аҩымҭа (уажәтәи ҳанбан ала иҟам) иахьатәи аԥсуа ԥхьаҩ дзаԥхьом. Аромн иззеиҭагоу ирыҭатәуп, иахәҭаӡамкәа аԥсуа еиҭага гәыгәҭажьхеит.

Дҟалап убас ԥхьаҩыкгьы згәы иаанаго, шәҟәык дахцәажәеит, уаҳа гхак имбаӡеи ҳәа. Аха сара ҳпоет ду иҩымҭақәа рҽеы скылаԥшкылӡырҩуа, гхак абазбари, насгьы иабасырҳари ҳәа сашьҭамлеит. Сара доуҳатә малны, ишьаҭамырӡгоу баҟаны, асахьаркыратә ажәа амч аазырԥшуа акы акәны избоит «Ажәа» иагәылоу аҩымҭақәа, аиҭагақәагьы нарылаҵаны. Ҷабыргуп, аԥхьаҩ иԥылоит жәеинраалақәак рҽеы дзықәшаҳаҭымхаша ҭыԥқәак. Уаҟа иубоит цәаҳәақәак маҷӡак иргәылоу ахшыҩцак ихьанҭацәаны иахьрықәыҕәгәоу, иахьымариаицәо, аха урҭ рҭыӡшәа арзара, ҿырԥшыс раагара иаԥсам. Сара, ԥхьаҩык иаҳасабала, сгәы азҳауан, сзыхцәажәааз аҩымҭақәа еилыкка еиҭа иаҵшьны иахьысдырбоз **ҳаԥсуа бызшәа абеиареи, алшареи, амчи иамоу асахьаркыратә**

ҩымҭа аԥҵараҽы. Уи аҟаза ду иҟны заҟа амч амазаарыз, заҟа аестетикатә гәахәара узҭо аԥхарра ду ахылҵуа иҟазаарыз! Абри ауп сара сзыргәырҧьаз, абриаҟарагьы сзырҳәаз, абри ауп иагьыз-ҽыԥштәу.

Ҳпоет ду ԥшь-цәаҳәак иҟоу иажәеинраалак аҽы иҩуеит:

Ҵоуп, ажәагьы иахоуп аԥсы,
Аха уи маӡоуп, иҵәахуп.
Апоет, уи ззеилымкааз лассы.
Иҳәеит ауп ихәҭаз иҽахәы!

Ааи, Баграт Шьынқәба аԥсуа шәҟәыҩҩцәа зегьы реиҳа еилыкааит ажәа аԥсы иахоу, иаҵидырааит уи амаӡа, иамоу амч ҕәҕәа, убарҭ рылагьы иаԥиҵоит ҳмилаҭ культуразы ишьаҭамырӡгоу ажәа адоуҳатә баҟа.

Аԥхьаҩ заҟа даргәырҧьозеи, агәалаҟара бзиа инаҭоузеи Баграт Шьынқәба иҟнытә абас аниаҳауа:

О, афзысша, хынҩажәа,
Ирацәамзаргь, мап, егьмаҷым!..
Уажәа бԥьарҵас еиқәыршәа,
Уарлашазаргь уаҳа акгьы амчым!

Ц.В. БЕНИА,
афилологиатә
тҵаарадырракәа
ркандидат

БАГРАТ ШЬЫНҚӘБА ИПОЕЗИАТӘ ЕИҬАГАМҬАҚӘА РЗЫ АЖӘАҚӘАК[11]

Асовет литертаура аҭҵаара аҽаԥхьа ишьҭоу акырҙа зҵазкуа апроблемакәа ирыцкуп СССР иқәынхо ажәларкәа реимадареи реибарбареи рызҵаара. Уи анаукатә ҭҵаара анаҩсангьы, иамоуп ауаажәларратә-политикатә ҵакгьы, избан акәзар ажәларкәа рыбжьара аиҩызара арҕәҕәареи аилибакаареи арҵаулареи ирыцхрааугит. Ари апроблема аҵакы иахьа еиҳагьы иазҳаит, избанзар ҳаамҭазы адунеи зегьы аҟны есааира иҕәҕәахоит адемократиа азы иқәԥо апрогрессиатә мчқәа реидгылара.

Иарбан жәларызаалак рлитератураҽы иҟоуп ахьтәы фондқәа ҩба – ажәлар рхатәы милаҭтә литературеи, насгьы егьырҭ абызшәақәа рахьтә еиҭагоу аҩымҭақәеи. Урҭ аҩбагьы хәызмаҙам аҵакы аархәоит амилаҭтә литература аизҳазыҕьаразы.

Асахьаркыратә ҩымҭақәа реиҭагара аҵакы ду амоуп аԥсуеи ақырҭуеи литературакәа реизааигәаратәреи реибарбеиареи рзы. Уи иара убасгьы алитературакәа рырҽиараҽы мацара адагьы, дара ашәҟәыҩҩцәа рышьақәыргылара аҽгьы ароль ду нанагҙеит. Еилкааух, статиак иҭагҙаны асахьаркыратә еиҭагара абзоурала алитературакәа реимадара азҵаарақәа зегьы рыла ацәаажәара уадаҩуп. Ҳастатиа хыкәкыс иамоуп, иахьынҙазалшо ала, Баграт Шьынқәба ақырҭшәахьтә иеиҭагамҭақәак рыхцәажәарала.

Ишдыру еиԥш, Б.Шьынқәба еиҭагамҭақәа аҭыԥ ду ааныркылоит аԥсуа литератураҽы. Ҳгәы иаанагоит абри аҽырԥшрала арҭ аҩлитературак ирыбжьоу аимадарақәа акырҙа аарԥшра алшоит ҳәа.

[11] Ажурнал «Алашара», 1982 №9, ад.86-88.

Ауаа реилибакааразы абызшәа, хымԥада, иаҭаху харҳәаганы ишцәырҵыз еиԥш, асахьаркыратә еиҭагарагьы цәырҵит еиуеиԥшым абызшәақәа рыла иҿиауа алитературақәа рдырразы зда ихәарҭам маҭәахәны.

Асахьаркыратә еиҭагара асоциалисттә уаажәларраҿы иамоуп ақәҿиара дуӡӡақәа. Асовет Еидгыла аҿы еиҭаганы иҭрыжьуа алитература ахыԥхьаӡарала, адунеи аҟны аԥхьатәи аҭыԥ ааннакылоит. Асахьаркырактә еиҭагара азцаара еснагь ахшыҩзышьҭра арҭоит Аԥсни Қырҭтәылеи рҟны. Уи шаҳаҭра ауеит аиҭагара аҟазара ҳара ҳҿы аҵак ду шамоу азы. Ҭабыргыцәкьаны, апоет ду иорегиналтә ҩымҭақәа мацара рыла арҿиамҭақәа узҭцааӡом, избан акәзар, еиҭагоу рыгәҭангьы иҟоуп аԥсра зқәым арҿимҭақәагьы.

Б.Шьынқәба данспирантыз, ақырҭуа жәеинраала аиҿартәышьа ҭицаауан. «Ақырҭуа жәеинраала аструктура ҭцааура, адунеи сзаатит сара», – игәалаиршәоит Б.Шьынқәба. Ҳәарада апоет ҿа ақырҭуа поезиа ныррa инаҭеит.

Абасала апоет иӡбоит Н.Бараҭашьвили иажәеинраала «Арашь» еиҭеигарц. Машәырны акәзам Б.Шьынқәба абри апоет иҟнытә дзалагаз. Ҳәарада, Н.Бараҭашьвили апоет игәаҿы лымкаала аҭыԥ ааникылоит.

Еилкааупп, Н.Бараҭашьвили ирҿиамҭа «Арашь» аԥсышәала арцәажәара уадаҩын. Аха Б.Шьынқәба иажәеинраала аҵакы, аидеиа, автор апоезиатә дунеи нарҵуланы еиликааит. Уи илиршеит ажәеинраала аԥсышәала аоригинал иазааигәаны арцәажәара. Б.Шьынқәба акырӡа иуадаҩыз абри аус дазнеит поетк иаҳасабала. Аиҭагамҭаҿы аиҭагаҩ ибжьы ҳаҳауеит, аха аоригинал автор имелодиагьы еилаҳкаауеит. Ҳәарада, аиҭагамҭеи аоригинали аиԥшымзаарақәа роуеит. Б.Шьынқәба, иахьынӡазалшоз ала, Н. Бараташьвили иажәеинраала амузыка аԥсуа ԥхьаҩы иаҳаратәы иҟаиҵоит. Уи аритмика имырӡӡеит, ишьақәирхеит аинтонациа.

Апоет ақыртшәахьтә еиҭагамҭақәа анализ анырзуулак, игәауҭоит уи еснагь аоригинал ашәага-зага шеиқәирхо, уи адагьы, арифмақәагьы еиқәшәоит. Иаҳҳәап, Г.Чачба иажәеинраала «Уарада» аоригинал аҟны автор арифмақәа ҟаиҵоит аҩбатәи аԥшьбатәии ацәаҳәақәа рҟны. Б.Шьынқәбагьы убас еиԥшҭәкьоуп ишыҟаиҵо, бжьылагьы еиқәшәоит урҭ. Аиҭагамҭаҿы арифмара зуа

зегьы «да» ауп (уара-да, гәарада-да, ԥсахра-да, уара-да). Ҳәарада, абри ала иаҳҳәарц ҳҭахҙам аоригинал ашәага-зага, хымԥада аиқәырхара аҭахуп ҳәа, зны-зынлагьы, ишдыру еиԥш, уи даҽакала иԥсахзар ауеит.

Хыхь ишазгәаҳҭахьоу еиԥш, Б. Шьынқәба еиҭагамаҭақәа «Арашь» аоригинал акырҙа иазааигәоуп, аха ашәага-загала ажәа-жәала зынҙа еиқәшәоит ҳәа узҳәом. Еицырдыруеит, бызшәак аҟынтәи даҽеа бызшәак ахь атекст аиҭагарааан, ажәа-жәала аиқәыршәареи асахьаркыратә ҩаҙареи еснагь еиҿагылоуп. Ганкахьала, ажәеинраала еиҭагазҭгьы, аҩымҭа асахьаркыратә ҩаҙара лаҟәхон, даҽеаганкахьала, Кавказтәи ажәларқәа рбызшәақәа кырԥьара еизааигәоуп. Насгьы, ишаҳҳәахьоу еиԥш, Б.Шьынқәба иҿаԥхьа иқәгылаз ауснагҙатә дазнеит поетк иаҳасбала. Убри аҟнытә, ажәақәеи ажәеицааирақәеи зегьынԥьара еиқәшәаҙом ииааныркыло аҭыԥ алагьы, ржәартә ҵакалагьы. Абас иҟоуп уи аиҭагамҭа абарҭ ацәаҳәақәа:

Дгала уҽеыуаҩ, хашҭра змам, амҩа иашәаз, икарахаз,
Дрыцҳашьан дыԥхьоумкын ма мышцәгьаказ, шоураказ.

Б.Шьынқәба еиҭагамҭақәа рахьтә лымкаала иазгәаҭатәуп Ш. Русҭавели ипоема «Абжьасцәа зшәу», аҟынтә иеиҭеигаз афоризмқәа, убасгьы «Арабцәа раҳ абжьас-цәа зшәу арԥыск дшибаз» ҳәа захьҙу иара убри апоема ацыԥҵәахақәа руак. Б.Шьынқәба иқәҿиеит, иаҳҳәап, Русҭавели абарҭ ифоризмқәа реиҭагара:

«Агәил иазҵааит: Ушԥассиру, уара иулшоит аблахыхра,
Ас ақәыцқәа зукәыршазеи, иуадаҩуп уара уҿыхра?
«Ашоуп ахаа узырдыруа, – аҳәеит усҟан агәил шәҭышра, –
Ассир, аԥшҙа мариаҙахар, баша акәхоит уи зыҵнухра.»

Аԥсуа интеллигенциа, ажәлар зегьы рыгәҭан Русҭавели ипоема ҷыдала аҭыԥ аннакылоит. Уи еилкааупп. Ганкахьала, «Абжьас-цәа зшәу» ақырҭуа жәлар рымацара рыдагьы, уи иаиыԥшуа асахьаркыратә ҟазареи, аидеиатә ҵаки зеиԥшроу ала, апрогрессвитә уаатәыҩса зегьы иртәуп. Даҽеаганкахьала,

Қыртҭаылеи Аԥсни рҭоурыхтә лахьынҵақәа акырҙа еизааигәоуп. Аԥсуа жәлар Ш.Русҭавели дуӡӡа иҭынха ҳаҭыр дуӡӡа рзақәуп, урҭ бзиа дырбоит апоет.

Русҭавели иажәа ҟәышқәа Б.Шьынқәба шьала-дала изааигәоуп. Уи изныкымкәа дазхьаԥшхьан апоема «Абжьас-цәа зшәу». Апоет иеиҭагамҭақәа уанрыԥхьалак, агәааанагара уоуеит, Б.Шьынқәба апоема зегьы зеиҭеимгазеи ҳәа. Ишԥассирхоз уи иеиҭагамҭала аҩымҭа зегьы аԥхьара…

Ишдыру еиԥш, Русҭавели ажәеинраала еиҿартәышьаҿы «шьиири» ҳәа изышьҭоу ашәага-зага ҭәҭәҭала дазҟазан. Апоет ихы иаирхәоит уи ахқәа ҩба: иҳараку (4+4+4+4), убасгьы илаҟәу (5+3+5+3). Иазгәаҭатәуп, Русҭавели ибызшәа ҷыда ҟазшьа хаданы ишамоу иузеиҭамҳәо ажәа араҙара, ажәа аинраалара. Апоема «Абжьасцәа зшәу» ажәартә еилазаашьа еиуеиԥшым, даараҙагьы ибеиуоуп. Абасала, аҩымҭа аиҭагараан уснагҙатә хаданы иҟоуп абри аҷыдаҟазшьа амырҙра. Аха ари алшома ҳәа азцаара ықәгылоит. Рыцхарас иҟалаз, иахьабалак уи алшара уадаҩуп. Лабҿаба иаҳбаразы, иаагап ҿырԥштәык:

Иаԥсызаргьы иабызаргьы алым иахшаз еиԥшуп, лымқәоуп.

Изыҟамзеи, нас, араҟа Русҭавели ицәаҳәақәа рыԥшҙара? Изыхҟьазеи уи? Ишаҳдыруа еиԥш, уи еиҭеигеит абаҩхатәра дуӡӡа злоу аиҭагаҩ.

Аиҭагамҭеи аоригинал рҟынтәи ацәаҳәақәа анеҿаҳарԥшлак, иубоит абри афоризм аҿы Русҭавели ихы ишаирхәаз «шьаири» илаҟәу ахкы, Шьынқәбагьы убри ажәеинраалеиҿартәышьа еиҭеигоит, аха ихы иаирхәоит уи иҳараку ахкы. Иҟалап абри иахҟьазар? Мап. Иҟалаз убриоуп, лассы-лассы аоригинал аҟны цыԥцәахак, ма хазы игоу фразак убас еиԥш жәараҙала, еинааланы иҩуп, аиҭагаҩ иагьа абаҩхатәра илазаргьы, иахьеиҭеиго абызшәаҿы уи иашьашәалоу аԥшаара ицәыуадаҩхо.

Хыхь иаҳҳәахьеит апоема «шьаири» ахққәа ҩба рыла ишҩу. Аха иазгәаҭатәуп автор еснагь ахқәа шеиҭниԥсахло. Русҭавели иҟны еиуиеԥшымкәан иҟоу абас еиԥш ажәеинраалеиҿартәышьеи иалкаау арифматә система еиқәшәоит. Ҳаиасып уажәы аиҭагахь.

«Арабцәа раҳ абажьас-цәа зшәыз арԥыск дшибаз» ҳәа захьӡу апоема ацыԥтәаха анализ аназаҳулак, иубоит аинтерес зтцоу афактқәа. Ганкахьала, иаҳҳәарц ҳтахуп Б.Шьынқәба ихатә традиция шкаимыжьыз абри иеиҭагамҭаҿгьы, даҿеакала иуҳәозар, уи аоригинал ашәага-зага еиқәирхоит, аха еиуеиԥшымкәан.

Б. Шьынқәба иеиҭагамҭеи аурысшәахь ишеиҭагоуи еиҿурԥшыр, иубоит аԥсышәала ацәаҳәақәа рифмала ишеиқәшәо, К.Бальмонт еиеҭеига аҟны еиԥш. Агәааанагара уоуеит К.Бальмонт Б.Шьынқәба анырра иитеит ҳәа. Аха уи ала алкаа ҟауҵар ҟалом аҩыцьагьы реиҭагашьа еиԥшуп ҳәа.

«Шьаири» ала иҩу астрофақәа Шьынқәба иеиҭагамҭаҿы арифмара рзеибауӡом «аааа» асхемала Русҭавели иҟны ишыҟоу иеԥш, урҭ рифмара рзеибауеит «аааб» асхемала (ҳәарада, иҟоуп ҭыԥқәак «аааа» асхема ахьуԥыло, аха урҭ маҷуп). Закәытә схемоузеи нас «аааб»? Б.Шьынқәба иеиҭагамҭаҿы актәи ацәаҳәа арифмақәа ҩба быжьгашьала аҩбатәи ацәаҳәа рифмак иақәшәоит, аԥшьбатәи арифма бжьгашьала аԥхьатәиқәа хԥа ирықәшәаӡом. Абасла ишьақәгылоит асхема «аааб». Уи ашьақәырҷәҷәаразы иааҳгап цыԥтәахак:

Абна еиқәара анҵәамҭа аҿықәаҿ, адәыԥшӡа акәара ахықәаҿ,
Ҽеиқәа цыҩцыҩкаҷәра аҵыхәаҿ, дтәан азә уаҟа доумаӡа,
Дтәан, гәырҩала уи дагьхәыцуан, илаҷырӡқәа аҳәҳәыҳәа
иҿысуан,
Ихьаа ада зегь ицәыӡуан, дтәан алым еиԥш дыҷәҷәаӡа.

Б.Шьынқәба еиҭагамҭа егьырҭ излареиԥшым убри ауп, уи аоригинал иазааигәоуп. Уаҟа иааԥшит аԥсуа бызшәа алшарақәеи аԥшӡареи.

Б. Шьынқәба қәҿиарала иеиҭеигон егьырҭ апоетцәагьы рырҿиамҭақәа. Уи абзоурала аԥсуа ԥхьаҩцәа ақырҵуа литература акорифеицәа рҩымҭақәа рхатәы бызшәала рыԥхьаразы алшарақәа роуит. Б.Шьынқәба аԥсшәахь иеиҭегеит ақырҵуа поетцәа иреиҷьӡоу рырҿиамҭақәа жәпакы. Урҭ рхыԥхьаӡараҿы иҟоуп Ш. Русҭавели, Н. Бараташьвили, А.Ҷереҭели, Г. Табиӡе, Г. Леониӡе, И. Абашиӡе, К. Калаӡе, уҳәа убас егьырҭгьы рырҿиамҭақәа. Урҭ аԥсуа поезиа иузаҟәымҭхауа иалалеит.

Ажәакала, асахьаркыратә еиҭагара амилаҭтә литературақәа реимадареи, естетикала урҭ реибарбареи рзы акырӡа зҵазкуа харҳәаганы ишыҟалаз ҭәҭәала ишьақәырҭәҭәахахьеит ҳфилологиаҿы, ашәҟәыӷӷцәа рырҿиаратә хдырраҿы.

Аиҭагара – рҿиаратә усура иашаҵәҟьоуп, аҟазара ҳаракы амаҵзуроуп. Уи абзоурала ақырҭуа ҧхьаӷгьы идыруеит аҧсуа позиа иаҵоу аҧшӡареи ахаареи.

Ҵабыргуп, асахьаркыратә еиҭагара хәызмаӡам акоуп иахьатәи аҧсҭазаараҿы.

С.А. АМҴБА,
афилологиатә
тҵаарадырраҟәа
ркандидат

«ШӘЫНАСЫҨ АУП ХААРАС ИАҬОУ, САШӘА ҨСЫС ИАХОУ…»[12]

Абри ҳазҽу азҵаара ду иахәҵакуп Аҧсны жәлар рпоет Б. Шьыншәба исахьаркыратә ажәа ахыҵхырҵа азҵаарагьы.

Ажәлар рпоезиа злаҧҵоу ажәеи Шьыншәба исахьаркыратә ажәеи реизыҟазаашьа, ҳара ҳтәала, имашәырны иҟамлазеит. Аҵак ду амами ауаҩы даныхәыҷу нахыс иибо-иаҳауа, хыла аҭаацәараҽы иоуа ааҙара. Урҵҟәа зегь рыла дманшәалан Б.Шьынқәба, Лаган хәыҷ иеиҧш. Дызлааҙаз ижәлар ражәа раҙа, хымпада аҵакы рацәахеит настәи ишәразы.

«Исгәалашәоит, еиҳарак аҙын ҵыхқәа раан, аккаҳәа арбаҭьқәа иааиларыпсаанҙа алакәқәа ҳанырзыҙырҩуаз. Аҧхьарцеи ачамгәыри рыбжьы ара нҵәашьа амамызт, ацуфарақәа, ахьҙыртәрақәа, ажәабжьқәа. Убарҵ роуп рапхьаҙа…сыпҵҭазаара аҟырҟы зырхәыхәыз, сыбла хызтыз, сҽы сырцәажәааз»,-иҳәоит апоет.

Ишырҳәо еиҧш, ажәлар рпоезиа ажәа шпҳа-пхо дара ишаарҳәаҵәҟьо иҭаҩуан илымҳа. Уи ажәа цқьан, ихыркын, ииашан, иласын… убарҵқәа зегь рзын иҿырҧшыгахеит, бзиа ахы инарбеит наунагҙа. Иара изын наунагҙа аҧсадгьыл зегьы иасимволны иаанхеит арҵ рҩызцәа абырлашқәа ахьиҟәшәаз адгьыл ҧшьа – иқыҵа, дахьиз аҳабла:

Ҷлоу ақыҵа Лаганиахә,
Схәыҷра гарас иамаҙаз.
Саныҩеидас сыдгьыл бзиахә,
Сашәа хаара ахьалагаз…

[12] Агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» 1987, маи 27.

Ажәлар рҽапыц рҽиамҭа нагӡаны иузымдыруа, ахатәы бызшәа нагӡан аҵара шамуа Б.Шьынқәба ирласны игәеиҭоит. Нап аиркуеит уи аҵара, инапала далагоит ажәлар рҽаԥыц рҽиамҭа аизгара – анҵара. Ари аусхкы аҟны иибаз аԥьабаа ду иалшаз рацәоуп ирҽиара мҩа ду зегь аҟны: иара иеиԥш, иззеизигаз ауаа зегь иднарҵаша рацәаӡоуп.

«Ари аус сызҽыз иснарбеит апоезиа ахыҵхырҭа аӡыхь, иснаҭеит наунагӡа жәлар рҽы иҭыҵуа ажәа заҟа амч амоу, сазааигәанатәеит уи зласахьарку амаӡа» – иҩуеит уи.

Ажәлар рпоезиа ажәа нагӡаны адырра даҽеа блак ала дахәанарԥшит асахьаркыратә поезиа ажәа закәзар акәу. Шаҟа иҵаулан дазнеиуаз аҟара, убри аҟара иуадаҩхон азҵаара. Ажәлар рпоезиа абызшәа асахьаркыратә поезиа бызшәа иажьызар акәын, ианраалатәын, рыҩбагьы раҵкыс иҳаракыз ак аҟны инагатәын.

Уи ҽыц мҩан, аӡәгьы данымлаӡацызт азын иуадаҩын.

«Иԥшаатәын иҽыцу акы, аха уи раԥхьаӡагьы аԥсуа бызшәа иажьызар акәын, иацәазар акәын», – иҳәоит апоет.

Ари аҩыза амҩа ҽыц алхра ҟазарала иқәҽиеит уи.Иаԥиҵеит асахьаркыратә поезиа ажәа мҩашьах. Уи Шьынқәба иажәа ахьӡуп, даҽеакы иузахьыӡцом.

Уи ажәа зегь раԥхьа иргылан ианыԥшуеит ажәларра.

Ажәлар ражәа злаҟоу зегьы иалаҟоуп ари ажәа. Аԥсуа бызшәа иаинциклопедиоуп.

Ажәа иалшо амчқәа зегьы ахьыҵәахыу, асахьаркыратә шәыгақәа зегьы рҳәаақәа ахьышьҭоу ажәлар рҟны, урҭ ражәа аҟны ауп.

«Ажәлар ҟәыҕоуп, жәлар ирҳәазар
Ари ажәа баша иҳәам»...

Б.Шьынқәба алитературеи афольклори реиԥшҵәкьа, иаҳагьы иеиҕьны еизааигәан дрыхәаԥшуашәоуп ҳара ишаабо афольклори абызшәеи. Ус иахәаԥшуа аҵарауаагьы маҷзам. Аҵарауаҩ ду Пропп иҩуеит: «Гепотически фольклор должен быть сближаем не с литературой, а с языком, который также никем не выдуман и не имеет ни автора, ни авторов».

Б.Шьынқәба иажәа есымша ианыԥшуеит ажәаз афилософиа иара иазнеишьа. Асахьеи уи злаарԥшу ажәеи рааибышьазы, рызнеишьазы иара имоу аԥҟара…

«Поет ҳасабала сара даҽеакы иеиԥшымкәа ҕәҕәалаҙа акрызцазкуа ҳәа исыԥхьаҙоит ажәа аус адулара», – иҳәоит уи. Иара убри ауп илзыршогьы – ажәлар рцәажәашьеи, афольклор сахьаркыралеи, алитература сахьаркыратәи абызшәақәа реилаҵара рааирбра.

Ажәа азҵаара, абстрактла азеиԥш лингвистикатә зҵаарала ахәаԥшразгьы, аҩбатәи изанаат – «иахаразаргьы» аҭыԥ ду азыннакылоит Б.Шьынқәба ирҿиара зегь аҟны. Уи хымԥада хыла иалхны, хазы иҵҵаатәу зҵаароуп:

«Ажәа хымкых иашәараҙа,
Ажәоуп гәыда ицәажәауа».

Б.Шьынқәба исахьаркыратә рҿиараҿы афольклор ахархәара рацәоуп…

Статиа хәыцык аҟны урҭ зегьы лагҙашьа рымам, убри азын ҿырԥштәыс иалаҳхуеит афольклор амотив шьаҭас изҵоу, иажәеинраалоу ироман «Ахра ашәа».

Аԥхьаҩ ибзиан ишидыруа еиԥш, ароман «Ахра ашәа» злеиҿартәоу ажәа ус аламала узалацәажәо иҟам. Ҳарзаатгылоит ажәлар рпоезиа алексикеи, ароман алексикеи реизыҟазаашьа мацара.

Зегь раԥхьа иргылан иазгәаҳҭар ҳҵахәуп ароман иамоу, ажәлар рпоезиа иеиԥшу аиҭаҳәашьа аманера, иаҵоу атон.

Ишдыру еиԥш, ажәлар рпоезиаҿ аҭыԥ рацәаны ирымоуп еилымшәо ажәеинраалақәа, азеиԥш формулақәа ихырҟьам асинтаксистә конверсиақәа, атерминологиа ҷыда, асинонимика, есымшатәи аепитетқәа, ахықәкышьа ҷыда убас иҵегьы. Убарҭ зегьы ишрыхәҵоу апоезиа ҳарак аҳәааҟынҙа ихагаланы ихы иаирхәоит апоет.

Ажәлар рпоезиа ажәа, уи аформа, амотивқәа, ахаҿсахьақәа, аекспрессиатә шәыгақәа зегьы аҟаза ду иблала ирыхәаԥшуп.

Ароман «Ахра ашәа» афольклор аҟны иҳамоу аепикатә ашәақәа рстиль ала еиқәыршәоу сахьаркыратә ҩымҵоуп. Уи ахьыҙцәҟьа

аагазар – ажәлар ашәа злаԥырҵоз, афырхаҵа ҳәа ирԥхьаӡоз ишизырҳәаҵәҟьоз еиԥш иахьыӡҵоуп – «Ахра ашәа» ҳәа.

Ароман азеиԥш хьӡы еиԥш, аҵак ду рымоуп аҧныцҟатәи ахәҭақәа рыхьӡқәагьы. Урҭ рахьынтә ирацәоуп ажәлар рпоеизиа аҟынтәи иаагоу ажәеицааирақәа, ажәеилымшәақәа. Дасу зегь иамбар иԥсуа иақәнагоит иззалхыу ахы, иаҳҳәап «Ахаҳә уршыргьы иԥжәоит», «Агәыҕырҭеи аԥсырҭеи», «Аԥхыӡи алабҩабеи», «Ацәгьара зуыз – цәгьарала дҭахоит» убас иҵегьы.

Аепикатә ашәақәа ралагашьеиԥш – хаа – хаа, ашьшьыҳәа ишьҭыҵуа, аиқәылара иаҧу амцеиԥш иаҳа – иаҳа иацло асахьаркыратә ажәа хгылақәа кәеи – цеиуа зеимхәыцқәа, ахаҳә хә-дуқәа реиԥш иалԥхо аҧынанахоит…

Уажәымзар уажәы сааҟәыҵын аԥхьара шуҳәо, иагьа уеилахазаргьы зегь ааухаршҭны, уаамҵарсны уаман инықәлоит, иаанҵәааны3а…аха насгьы инҵәаӡом, наунагӡа ухаҧы иаанхоит, аиҭаԥхьаӡара аамҭа есымша уазыԥшны…уаԥхьацыԥхьаӡа акака ҧыц цәырҵуеит – «ҭабара зықәӡам ажәлар ражәеиԥш».

Автор ифырхаҵа хада дхеигалеит ажәлар рфырхацәа – Нарҭ Сасрыҟәа, Абрскьыл, Ԥшькьаҧ-иԥа Манча, уҳәа аӡәырҩы рҟынӡа. Исахьа аҭыхшьа афармагьы урҭ ирзааигәоуп.

Аԥсуа жәлар рҧаԥыц рҧиамҭаҧы ахк ҷыда – ажәаԥҟақәа ракәзар, досу рҟны иаарԥшуп алексикатәи аграмматикатәи ҷыдарақәа ирымоу. Ароман аҟны урҭ раниашьа рхаҵашьоуп, атекст ахаҵа иаҳәоит автор ирылиршаз закәыцәҟьоу: «Ус ауп аӡә дымԥсыкәа, аӡә бзиара ибом», «Ак ахьырҳәо ак ыҟазар ҟалоит». «Анасыԥ лашәуп», «Ажьа бжьараҳа уи ауаҩ дыбжьом», «Арахә дәныҟала иҧроуп, ауаҩытәыҩса ҩнуҵҟала дыҧроуп», «Абзацәа ҳақәӡаауеит, аԥсцәа бзахоит»…

Ароман аҧы ирацәаӡоуп автор исахьаркыратә ажәа, типра зуа ажәлар ражәеиԥш стилизациа аназиуа. Иеицәажәо уаԥхьа итәоушәа угщы иабоит., убриаҟара илабҩабоуп урҭ рсахьа иҵыху, рцәажәашьа. Уи аҩыза астилизациа апоет исахьаркыратә ажәеи ажәлар ражәеи акырӡа иеизааигәанатәуеит. Иаагап:

«Аԥсны абаҟаз уара абзиахә збаз,
Лахьынҵала Чача аҳцәас измаз,

Еиҭымхаз, амҳаԥьырра иҭанарцәыз,
Уара Наҳар уеиԥш амал иарцәыцәыз –
Зынʒа ирзылбаамдац, еимдырххоит баҩцас,
Ахә рыздырам ҳәа ирҭиуан зынʒас».

Ирацәоуп асоциалтә терминқәа рхархәара. Урҭ еиԥшым, ҳәарада иҟоуп апеторизмқәа, анеологизмқәа, иалалаз ажәақәа.

«Ахра ашәа» злаҩу абызшәа аицәажәараташ ҟазшьа иамоу иахҟьоит ахықәкыратә ажәақәа ирацәаны рхархәара.

Ахықәкыра ҷыдаҟазшьоуп ажәлар рпоезиа азыҳәан.

Ахықәкыра атипқәа зегьы роль бзиаʒаны ирылаиргʒоит автор. Ажәлар ражәаз итәымым акгьы тәымʒам ароман азынгьы.

Ароман аҿы игәоумҭар ауам автор ахатәы хьыʒқәа социалла реилыԥшаашьа иҟаиҵо. Аԥсуаа рантропонимика злаҟоу ара иуԥымло акгьы ыҟацәам.

Ахархәара рымоуп убас ажәлар рҟны еицылырхуа ҭауадаа рыхьʒқәа Наҳар, Омар, Гыд, аҳкәажәцәа рыхьʒқәа – Сырма, ифразеологиахахьоу «Чыч аҳкәажә». Егьырҭ аперсонаж досу имилаҭ антропоним изыԥшаауп – Кабардантәи иааз аҭауад Баҭал Мсоусҭов ихьʒуп, аурыс уасҭа Иаков ихьʒуп, Стиопа Соловеи – апринц илакьеи иоуп…

Аԥсуаа, ахархьуаа ракәзар, ирзыԥшаауп ажәлар рҟны ирбац, ираҳац ахьʒқәа – Бадра, Расҭа, Мазлоу, Кан, Мсырхан.

Ирҿиара зегьы аҟны еиԥш, «Ахра ашәа» аҿгьы имаҷым автор ихатә иажәаԥцара, иажәарҿиара…» Шәышықәсала зыʒрыжәра иаҿыз аԥсуаа жәлар ражәа аилаҵашьақәа ихы иархәаны, еиуеиԥшым ажәаҳәа хәҭақәа рҟны ахырҿиаара елементқәа активизациа рзурала иаԥиҵоит ажәа ҿыцқәеи, еилымшәо ажәеицааирақәеи. Ари аусмчырха даиааиуеит ажәа азҟаза ду.

Иаагап: ашәхьча, аихалых, аԥаҵлика хырҳәы,аԥхьатәа,аԥсахҩы.

Ажәеицааирақәа рахьынтә: «Ашәа-ашәа ариуеит», «Амрахәагоуп изыршәҭуа абҳәаса», «Аԥсаатә алаԥш ахьымʒаз ашьҭа ажәҩан иазынхом»…

Аҟаза ду исахьаркыратә ажәа еиԥш, исахьаркыратә шәыгақәа рхыцхырҭагьы ажәлар рпоезиа ауп ҳәа иҳаԥхьаʒоит. Иааркьаҿзан иазгәаҳҭоит акык-ҩбак:

Ажәлар ражәаҿ, рпоезиа бзиа ирбоит хкыраҷәала аиҿырԥшраҟәа рхархәара. Ирҿиара зегьы аҟны еиԥш, «Ахра ашәагьы» ҩычоуп аиҿырԥшраҟәа рыла.

Ажәлар рҟынтәи исахьаркыратә ажәахь астиль ахыркраз инеигоит: «Ахьы шьаргәыҵа». «Ахыц еиԥш рҿырхәан», «Адунеи ҟьаҟьа», «Амахәҩа», «Ахы цаҳәцаҳә», «Абна тоура»…

Урҭ дырҿыԥшны иаԥиҵоит ихатәы есымшатәи аепитетқәагьы:

«Хҭырпа шкәакәа», «Хызлымшәо акәылҙы», «Аҭауад лаша», «Ахьы Шабаҭ», «Аҳкәажә Чыч»… арҭқәа рҩызцәа, аимхәыцқәа реиԥш ицәаҳәа иахеиԥсоит.

Автор игәҭакы сахьаркны излааирԥшуа ашәыгақәа иреиуоуп – аиҭаҳәара. Иеиҭеиҳәо еиҳарак верба сенциеиди ҳәа изышьҭоу аҟаҵарбақәа роуп. Еҳарак игылоуп ацәаҳәа анҵәамҭаҿ, афинит формаҿ. Уи ацәаҳәа ацыԥҵәаха зегь амузыка алыҩуа иҟанаҵоит, Аԥхьаҩ иакәзар, ашәа ациҳәар ашәа… иара атәахьы днанагоит, дыхнахуеит, инҵәар ҳәа дшәоит… Иаагоит цыԥҵәаха заҵәык: «Афеида иашьҭоу аингалаҩ дубап. Мариала иаархәаз ачарҳәаҩ дубап. Змазара зегь амаца иазҭаз дубап. Аҩыжәра мацара зҽазҭаз дубап»…

Афольклор абызшәа, астиль, ароман абызшәа жәлар ражәа ацәа аханаҵоит, иԥсабаранатәуеит, избан акәзар, аҟаза ду ихатә стиль ахь аиагашьа ибзиаҙан дақәшәоит.

Ажәлар рашәа ахра иашәахеит… Уи алагь есымша адунеи иазынхеит.

Аҟаза ду ирҿиара абызшәатә маҭәахәы ишаҳнарбо ала, уи шьала – дала, дацла-ԥашәла ижәлар ражәа иаласоуп, иит, иазҳаит ажәлар рпоезиа злеиқәдырхаз рбызшәа аҟынтәи. «Егьараангьы нҵәашьа змам ижәлар рпоезиа ажәа – абри ауп аҟаза ду исахьаркыратә ажәа ахтарҭа аҙыхь. Ажәлар ражәеи, рсахьаркыратә ҟазареи иҳәаақәнаҵоит ижәар аилазаашьеи, играмматикатә шьақәыргылашьеи рҷыдарақәа. Апоет ирҿиара ду зегьы милаҭтәны иҟанаҵоит. Исаковски иажәақәа рыла иаҳҳәозар: «Все мое – все родное».

Ижәлар идырҵаз, урҭ ирылигаз ажәа алшарақәа нагҙаны иԥишәеит, иеихеиҳаит, сахьаркырала иахьымнеирыз ицеит аҟазара ду инапаҿы. Горки ишиҳәаз еиԥш – иаҳирбеит «Как следует поль-

зовательна речевым материалом народа, как надобно обрабатывть его».

Ажәлар рҽахәҳәаҩы ду – ажәлар дрылиааит, ргәы имоуп, урҭ ирыласоуп идац!

«Шәынасыԥоуп хаарас иатҵоу, сашәа ԥсыс иахоу», – иҳәоит апоет.

Б.Шьынқәба иԥсҭазаара ахықәкы хада – асахьаркыратә ажәамҩашьах алшарақәа, аҳәк дышәҩыкызтәуа ишәҩыктәны – ижәлар гәакьа ириҵеит, ирызирхынҳәит.

Уи ажәлар ирашәахеит, зегьы еицыртәхеит, бзиа еицырбеит… иалхтәыз далырхит, иаԥсамыз дрымбаҳеит.

«Избан акәзар, – еилыркаауеит, ирзааигәоуп.

Акыр ихьран дыћоума,
Жәлар рыбзиабара иаҳрыжәыз».

Макьанагьы иацлаша иагьа хкы ћалап. Уи иахьагьы «амҩа дықәуп, дықәуп, дықәуп…Бзанҵык иқәым ааԥсара»… инылом ашықәсҩаа рышьҭа, дахыԥраароуп, даҩсроуп иргәабзыҧуа, даршлазаргы уаҳа акгьы амчым». Ҳазыԥшуп:

«Иашәақәа иреиҧьыу макьана имҳәаҳац
Иашәақәа иреиҧьыу имҳәар ћалаћом!»

В.А. АМҨБА,
афилологиатә наукақәа
ркандидат

АҧСУА АЖӘАСАХЬАРК АЗҟАЗА ДУ[13]

Асахьаркыратә бызшәа аҭцааҩы ду В. Виноградов иҳәахьеит «жәлар рмилаҭ бызшәа аҷыдарақәа, аҟазшьақәа ирықәныҟәаны асахьаркыратә бызшәа аҧцара зылшаз иоуп ашәҟәыҩҩы ду». Ус иҟоу ашәҟәыҩҩцәа дреиуоуп ҳпоет дугьы.

Ашәҟәыҩҩы инапы злакыз абызшәа аҭцааратә усура, аҿаҧыц ҳәамҭақәа реизгареи рцареи исахьаркыратә бызшәазы иахьынзахәарҭахаз дахцәажәо иҳәоит: «Абри аус сызҿыз иснарбеит апоезиа ахыцхырҭа аӡыхь, иснаҭеит наунагӡа жәлар ражәа абзиабара, избеит жәлар рҿы иҭыцуа ажәа заҟа амч амоу, сазааигәанатәеит уи зласахьарку амаӡа». Апоет – ашәҟәыҩҩы «апоезиа ахыцхырҭа аӡыхь, ажәлар ражәа абзиабара, уи зласахьарку амаӡа» ҳәа иалкаауа роуп – ирҿиара, исахьаркыратә баҩхатәра ҷыда абызшәа лыҧшаах асистемагьы шьаҭас, гәыцәс иамоу.

Б. Шьынқәба исахьаркыратә бызшәа Аҧсны аҧсабара, аҧсуа ҟазшьа, аҧсуа бызшәа ииаша нагӡаны, еилкааны, игәараганы иааанарпҧшуеит.

Иахьа аҧсуаҭцараҿы Баграт Шьынқәба ирҿиамҭақәа – алитература, абызшәа, аҭоурых, аетнографиа, афольклор рганқәа рыла иҭцаатәу абиект дуқәаны иҟоуп.

Актуалтә зцаарақәа рахьтә Баграт Шьынқәба исахьаркыратә бызшәа ҷарадыррала инеиҿкааны рцара зегь раҧхьа игылоу ируакуп.

Апоет-ашәҟәыҩҩы ирҿиамҭақәа нагӡаны иҵазарц азы иҭцаазароуп иус хада – афырхаҵа иажәа сахьарк.

---

[13] Агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь», 1987ш.

Ажәа азҟаза ирҽиамҭақәа рҽы абызшәа, ахатәы бызшәа ажәа сахьарк ртема ихадароу аҭып ааннакылоит. Ажәа агимн азы апоет ицәаҳәақәа афоризмахахьеит

«Ажәа – амалқәа зегь ирмалуп»

Апоет-ашәҟәыҩҩы инапаҿы ажәа оумашәа ихиоит, уи аҧсы ҭоуп.

«Ҷоуп, ажәагь иахоуп аҧсы,
Аха уи маҷзоуп, иҵәахуп,
Апоет уи ззеилкааз лассы,
Иҳәеит ауп ихәҭаз иҽахәы!»

Ажәасахьарк азҟаза ду абызшәа, ажәа ахархәашьазы, иҳәамҭа иара иазкны иахҳәозар, уи иахьатәи аамҭа иалхны ишьҭихыз атема «иаҵеиҵеит иҧсы ацқьара», иагижьуам игәы аҧхара, иазиҧшаауеит иҵаулоу аҵакы».

«Аҧсы ухасҵеит, сыҧсы иалхны,
Абла усҭеит иҵару.»

Апоет ажәа асахьаркыра аҵакы ҳаракзаны дахцәажәоит, «Ашәҟәыҩҩы идыруазароуп ажәа акапан, цқьа иаҳауазароуп уи ажәа иахоу абжьы хаа, есымша иапхьа игылоушәа иабозароуп уи ажәа иаҵанакуа асахьа». Ажәа иахоу абжьы хаа ҳәа апоет иаликааауа, иара иҩымҭақәа рҟны ашьҭыбжьтә гармониала ажәа аҩычара, асахьаркыра инарҭбааны ахархәара амоуп... Апоет ибызшәаҿы ашьҭыбжьтә гармониа, ҧымкрада иарҧьабоит, иарҧәҧәоит абызшәа асахьаркыра, уи аҿиара улаҧш иҵанаршәоит, абжьы унарҳауеит. Ашьҭыбжьи ахшыҩҵаки, ацәанырреи еилаҵәаны иадырҵоит илыҧшааху асахьаркыратә хаҿсахьақәа, асахьақәа, ибыргу ахҭысқәа. Ашьҭыбжьи ашьҭыбжьтә комплеҟсқәеи реиҭаҳәарала инеи – ҧынкыланы имҩаҧысуа аҿиара сахьаркны аарпшра иаҿырпштәуп алагамҭазтәи ашьҭыбжьқәа реиқәшәареи, шьҭыбжьыла аҟаҵарбатә амоним ажәақәа жәпакы рынҵәамҭеи

рыла еиҽкааy «Ахра ашәа» аҟынтәи еицырдыруа, иуникалтәу ацәаҳәаҟәа:

«Ахатцашәа гон, сагон, агәра згон...
Ашықәсҟәа гәагәон, сымԥахь снаскьон.»

Баграт Уасил-иԥа Шьынқәба ибызшәа система злабеиуоу ахәҭақәа ирхадароуп исахьаркy алеқсикатә система аилазаара. Алеқсика ихадароу ахәҭаҽы, шамахамзар, зегьы аԥсуа быз-шәа ашьагәыҵҭә леқсика иатәуп. Урҭ реилазааразҽы ирацәоуп иахьанҙагьы алитературатә бызшәа ианалагауаз, хылцшьҭрала ижәытәзоу ажәақәа рхыԥхьаҙарагьы.

Б. Шьынқәба ажәа азҟазацәа дуқәа зегьы реиԥш, инагҙаны идыруеит иззынархоу аҭып азы зегь раҵкыс иақәнаго ажәа алхра. Уи убыс илыԥшаахны ахархәара аиуеит, бзанҵык иузыԥсахуам даԥа ажәак, уи злоу зынҙа зегьы умԥсахкәа.

Апоет иепикатә ԥымҵак амацара еиднакыло алеқсикатә фонд, ашәҟәыԥԥы ибызшәаҽы ишаанагара иҟоу жәарк шьақәнаргылоит.

Инеизакны иугозар, Б. Шьынқәба иԥымҵақәа рлеқсикатә система аԥсуа ажәа исахьаркыроу жәақәоуп. Ажәа сахьарк азҟаза ибызшәа алеқсикатә хәҭа, ажәартә цакы адагьы урҭ автортә дцәа асимвол цакқәа, асахьаркыратә хәҭа анагҙара уҳәа иеиуиеԥшым афункциақәа нарыгҙоит.

Апоет-ашәҟәыԥԥы исахьаркыратә система ахәҭақәа реиқәыԥхьаҙара мацарагьы ус имариоу акы акәым...

Апоет-ашәҟәыԥԥы исахьаркыратә леқсика хәҭа ғәгәаны иалоуп автор ихатәы индивидуалтә ажәарҽиара иацанакуа, еиуеиԥшым ажәа хкы рацәа, ажәа терминқәа: аԥхьажәа, аиха лых, ақьаф мшы, баԥԥцәа азҟаза, арҵабыргра, ахатцашәа, аразҟымԥа, ахыртҟәацқәа...

Апоет исахьаркыратә бызшәа иарҽиаз афоризмқәа рхыԥхьаҙара акырҙа ирацәоуп. Урҭ ажәлар ражәа иалоуп, ҽырҳәала еицырдыруа ирылатцәахьеит.

«Ауаԥ иеиҳа хәы змаҙам арбан!
Ари рдырхьеит иагаԥы».

Аԥсуа жәлар рсахьаркыратә ажәа иагәадуроу, иҭоурыхтәу, ишьаҭамырзгоу, хьаҳәа-ԥаҳәа змам ҳпоет ду иажәа сахьарк ахьхьа-хьхьаҳәа ҭабара зыԥәзам шьха зыхьуп.

А.ШЬ. ЗЫХӘБА,
алитературатҵцааҩ

БАГРАТ ШЬЫНҚӘБА ИФИЛОСОФИАТӘ ЖӘЕИНРААЛАК АЗЫ[14]

Атермин «афилософиатә лирика» хылаҵәҟьа инҵкааны абри аамҵазы ицәырҵит, ицәырызгазгьы абри иоупҳәа аҳәара уадаҩуп. Акы – ари атермин акыр ихыҵҳәаароу термины иуҵхьаʒартә иҟоуп. Ҩбагьы – иахьа уажәраанʒагьы ари атермин иамаʒам зхы ҵцәа, зҵыхәа ҵцәа иҟоу, зхатә хаҵашьа змоу ахшыҩцак. Еиуеиҵшым аҭоурыхтә аамҵақәа раан ари атермин еиҵшым ахшыҩцакқәа анарҵозгьы ыҟан.

Аурыс совет ҵарауаҩ Евгени Алеқсандр-ипа Маимин иҩуеит: «Термин философская поэзия» неустойчив по своему значению и, взятый сам по себе, вне исторического контекста в достаточной мере условен. В разные времена вкладывали в него далеко не одинаковый смысл. Философские произведения по понятиям одних могли казаться другим отнюдь не философскими – и наоборот».

Анаҩс ари автор иҩуеит абас: «И все-таки термин в планете историко-литертурном имеет право на существование.

Во всяком случае, для русской литературы второй четверти 19 века понятие «философская поэзия» было живым, актуальным и в большей степени определяло особенности поэтического развития той эпохи»

Абас ишыҟоугьы афилософиатә лирика, афилософиатә поезиа ҳәа лымкаала егьырҵ алирикатә хкқәа инарылкааны тематикала, зааигәатә рыла акәзаргьы, иазгәоуҭартә ахы злаанарҧшуа адагьы ари аилкаара иамоуп даҽа ҷыдарак.

Уи аҷыдара алитература атеоретикцәа еицырдыруеит. Алирикатә жәеинраала атекст аиҿартәышьала ҷыдарас иамоу уаҩы

[14] ААУ аусумҵақәа. VI атом. Аҟәа, 1988.

ибоит. Ажәеинраала атекст еиҽартәызар медитативтә (азхәыцратә) ҵакыла, медитациала (латын бызшәала medicacia, француыз бызшәала meditacicn) – ифилософиатә лирикоуп ҳәа азуҳәар ҟалоит сара сгәанала.

Ишдыру еиԥш, ауаҩытәыҩса системала еиҽкааны, афилософиатә ҵарадыррала еиҽаиртәхьоу ахәыцраҟәа рацәаҙоуп. Урҭ иреиуоуп идеологиатә, уааҽәларратә теориатә хәуцрас иҟоу зегьы. Аха иҟоуп, ҵҩа змаҙам системала еиҽартәу атеориатә хәыцраҟәа инарывргыланы емоциала аԥсы ахаҵаны, сахьаркыралатәи (хаҽсахьала) ахәыцра. Убри ауп зегьы реиҳагьы захаҽра мырӡӡакәа наунагӡа арҽиаратә сахьаркыратә ԥсабараҽы есааира мҽхакы ҭбаала зҽеибызҭо ахәыцра. Ари еиԥш иҟоу азхәыцраҟәа гәнаҳкылоит абстрактреи аконкретреи ракзаарала. Арҭ рҽеимаданы, зеиҿьаҵам аидеологиаҟәа сахьаркны иаацәырыргоит.

Убри азоуп, раԥхьаҙатәи асахьаркыратә рҽиамҭаҟәа инадыркны иахьагьы, уаҵәгьы, ҳаԥхьаҟагьы аҩнуҵҟатә рҽиамҭаҟәа инадыркны иахьагьы, уаҵәгьы, ҳаԥхьаҟагьы аҩнуҵҟатә субиективтә емоциатә хәыцраҟәа ԥсра-зра рыҟәзамкәа изааиуагьы.

Баграт Шьынқәба ирҽиара, дааразә иҳараку асахьаркыратә ҟазара зныԥшуа, насгьы дааразә еилоу аԥсҭазааратә шьаҭа ғәгәа змоу ахәыцраҟәа зныԥшуа рҽиароуп. Ҳазҭагылоу аамҭазы монографиа заҵәык ада, Б.Шьынқәба ирҽиара иазкыу ҵарадырратә-еилкааратә усумҭа ғәгәак аԥҵаҙам аԥсышәала. Аха сара гха дук сыманы исыԥхьаҙом, исҳәар Б.Шьынқәба ирҽиара иазкны ҳаԥхьаҟа иакымкәа, иҩбамкәа аҵарадырратә ԥҵамҭаҟәа, хымԥада, ишаԥҵахо. Б.Шьынқәба илирика амҽхак даара иҭбаауп. Имаҷуп, шамахамзар, уи ирҽиараҽы дызламкьысыз – аԥсуаа рыԥсҭазааратә ҽиара мҩаҽы изхысыз, изнысыз, ацәгьа-абзиа.

Аԥсни аԥсуааи рнаҩс Б.Шьынқәба ирҽиараҽы ирацәаҙоуп ихыҟәла-ԥсыҟәлоу, ԥсра-зра зыкәзам амотивҟәа знырԥшу ажәеинраала шьахәҟәа.

Иахьатәи аҭҵааҩы Б.Шьынқәба ирҽиара аҭҵаара нап азыркырц зҭаххаз, дзыруадаҩуа аҭагылазаашьақәа ракәны иҽаԥхьа иаақәгылоит еиуеиԥшым уи ирҽиаратә знеишьақәеи, итематика знырԥшу иҩымҭақәа рҵакҟәа реиҽартәышьақәеи. Б.Шьынқәба ирҽиараҽы ҳара иаҳԥыло атемақәа зегь иҽыцу темақәаҙам. Уаанҙагьы аԥсуа поезиаҽы иҟаз амотивҟәеи, ахәыцраҟәеи

атемаҟәеи рацәаны иаабоит ирҽиараҽы. Аха аԥхьаҩ дхызхуа убри ауп, Б.Шьынқәба даҽеа блак, хәыцрак, даҽеа идеиак ассоциатизмтә гәаанагарақәак рызцәыригоит иаабац, иҳаҳац атемаҟәа ганы, исахьаркны иантҵихуа.

Иҟоуп поетцәақәак, егьа еиуеиԥшым атемаҟәа ргаргьы, урҭ рыхцәажәараҽы, урҭ рсахьаркыраҽы знеишьас ирымоу еснагь ԥсахра ақәҙамкәа, иакны ахы аанарԥшуеит.

Б.Шьынқәба хатә ҷыдарас имоуп, иарбан рҽиамҭазаалак уи инапы итцихыз, ахатә ҷыда знеишьа аиҭоит, даҽеакы излеиԥшым ахатәы композициа азиԥшаауеит, еиҽиртәуеит еиуеиԥшым апоетикатә конструкциақәа рыла. Б.Шьынқәба ипеизажә жәеинраалақәа ртематика шеиԥшымхо еиԥш, иргәылеиҵо аемоциатә хазырхарақәа иҽыцу, иара ихатәу, ирмариаҙаны еиҽартәу, аха итцаулаҙоу аидеиатә хшыҩцакқәа нықәызго рҽиамҭақәааны ишьақәиргылоит.

Ҳара араҟа Б.Шьынқәба ифилософиатә лирика аҟнытә ҳзыхцәажәарц иаҳҭахыу ажәеинраала «Арԥыс ихаара дицын» захьӡу атцакы еиҽартәуп абас:

Арԥыс ихаара дицын,
Дхықәтәалан амшын иҭатәаз.
Арԥыс ихәыцра даҟәыцын,
Ихаара илеиҳәеит абас :

– Абри ахаҳә амраш ахьҩежьра
Шақәыӷӷоз амшын аҟәара,
Ицырцыруа ишьҭысхит сара.
Уи аламзар ацәқәырԥа реисра,
Уи аламзар ага аҵысра.

Еиԥшымхозеи абна зхагылаз,
Акәараҵәҟьагь ашьҭыбжь амаҳарц,
Уи ахаҳә ашыцламҭәа зқәиааз,
Шәышықәсала мрахәагак зымбац.
Зыԥсадгьыл абзиабарала
Згәы меисуа мшынҵас иара.
Анасыԥ хьыӡрацарала
Ақәԥараҽ иашьҭам агара –

Џьоукыхгьы иара изыҳәа игәжәажәоз,
Зегь акоуп, уи дгылоуп ларҟәы.
Ахаҳә еиԥш, иаԥхьан ҳазлацәажәоз
Ашыцламҭәа ақәуп иара игәы!

Зегь раԥхьаӡа иазгәаҭатәуп ари ажәеинраала ахшыҩцаки аиҿартәышьеи зеиԥшроу ала, ишмедиативтә жәеинраалоу.

Б.Шьынқәба ипоезиатә ҟазараҿы машәыршәагьы џьара иуԥылом декларативтә бжьыҭгарала мацара еибарку жәеинраалакгьы.

Ари ажәеинраала епикатә-монологтә ҳәахьоуп. Аха аилазаашьаҿы убас еиԥш иҟоу аидеиа агәылоуп, иара Б.Шьынқәба диаанӡагьы апоетцәа-патриотцәа еснагь зыӡбахә рҳәоз. Иахьагьы уаҵәгьы ирҳәо, высшьа змаӡам – дарбанзаалак аҵеи дызлыцыз иуаажәлари иԥсадгьыли рзы хеигӡарак ҟамҵакәа, ажәлар ирзеиԥшу, ажәлар ирзеиҧу, ахырҳагара злоу аусҷәа рзы ихы-иԥсы дамеигӡо дықәпозарц шахәҭоу атәы зҳәо идеиоуп. Б.Шьынқәба 24 шықәса анихыҵуаз, 1941ш. азы иҩит ари ажәеинраала. Хымԥада, ари ажәеинраала иаҵанакуеит заатәи, даҽеакала иаҳҳәозар, иԥасоу Шьынқәба илирика. Аха араҟа ҳара иаабоит ажәлартәреи автортә хатә рҿиаратә напҩымҭеи шеимадоу, насгьы еихыҳәҳәа-еиҵыҳәҳәа акәымкәа, еиҿызааны еимадоуп. Ҳахәаԥшып ажәеинраала асиужет аилазаашьа. Аԥхьатәи аԥшьцәаҳәак иныҟәыргоит ҩ-хәҭак рыла ишьақәгылоу автортә жәабжьтә информациала еилаҵоу аекспозициа. Аԥхьатәи аҩ-цәаҳәак рҿы ҳара даабоит арԥыс бзиа иибо ԥҳәызбак дицны амшын ахыҷә дышхыҷәтәалоу. Егьи аҩ-цәаҳәак рҿы ҳара иаабоит арԥыс нап зиркыз ганкахьала зхы аазырԥшуа, адиалог форма змоу амонолог.

Арԥыс иҿала ҳара иҳаҳауа, егьаабо ахҭысҳәареи ахҭысырҿиареи реилазаара шьақәгылоуп абарҭ амоментқәа рыла:

Арԥыс дахьхыҷәтәалоу аҟәараҿы ишьҭиахуеит ахаҳә.
«Абри ахаҳә «амраш ахьҩежьра»
Шақәыччоз амшын аҟәара,
«ицырцыруа» ишьҭысхит сара»

2) Аҩбатәи акуплет аԥшьбатәи ахәбатәи ацәаҳәақәа рыхшыҩцак аԥхьаҩ дхьанарԥшуеит еснагьтәи аԥсабаратә цәаҩа знырԥшу аиҿырԥшратә цак змоу аобиектқәа ҩбарахь. Акы – «ацәқәырпқәа реисра»; аҩбатәи – «ага атцысра» арҭ аобиектқәа аарԥшуп градациала инеишьҭаргыланы ҩ-хҭыск еивоу, ахазхатә ҷыдарақәа змоу аԥсабаратә обиектқәа рыла: акы – ацәқәырпа, егьи – ага.

3) Ахпатәи акуплет иатцанакуа ах-цәаҳәак – еиҿагыло еиуеиԥшым аиҿырԥшыгатә обиектқәа згәылаку, урҭгьы: акы-абна, егьи – аҟәарашьҭыбжь. Ахпатәи – ахаҳә, ашыцламҭәа зқәиааз, «мрахәагак шәышықәсала изымбац» ирҿырԥшны иҟатцоуп ихыркәшоу ахшыҩцак ала инырцәоу автортә хәшьра.

Арҭ ах-куплетк рҿы иианкылоуп арԥыс иҟаитцо амонолог исахьаркыу аҿырԥшратә хәҭа.

Аԥшьбатәи ахәбатәи ахәҭақәа рҿы аԥхьаҩ ибоит арԥыс имонолог қәкыс иамоу атцыхәтәантәи аидеиа. Ари аидеиа аарԥшуп аҿапцыц ҳәамҭаҿы ишаҳпыло еиԥш, иаарту, хахатәи ацәажәара агәы акы ишиашоу аҳәара:

Зыпсадгьыл абзиабарала
Згәы меисуа мшынцас иара
Анасып хьызрацарала
Ақәпараҿ иашьҭам агара.

Џьоукыхгьы иара изы игәжәажәоз
Зегь акоуп уи дгылоуп ларҟәы,
Ахаҳә еиԥш, иаԥхьан ҳазлацәажәоз
Ашыцламҭәа ақәуп иара игәы.

Ишаабо ала, Б.Шьынқәба аԥсадгьыл абзиабареи ауааажәлар рзы абзиа ашьҭазаара зеиԥш ажәақәак рыла ианимырԥшзеит. Араҟа иҟоуп абарҭ ахшыҩцакқәа: акы аԥсадгьыл абзиабарала еснагь ауаҩытәыҩса, иара автор игиперболатә еиҿырԥшрала ишиҳәо еиԥш, «мшынцас» игәы еисуа дыҟазароуп. Иазгәаҭатәуп мҩас ишьҭыхтәу ҳәа автор иипхьаҙо азнеишьагьы. Аԥсадгьыл абзиабарақәа еиԥшзам. Иалшоит ауаҩытәыҩса иԥсадгьыл активлацәкьа бзиа ишибогьы илцшәадоу, ахачҳара змам, ма агха змоу амҩа дықәнагаланы,

уаҕаимшхара, аԥсадгьылгьы иазеицәаны иаргьы ихы ахьымзҕ аиргаргьы. Ус шаҟа ҽырԥштәы ҟалахьоузеи аҭоурых аҽы. Аԥсадгьыл иҵоуроу бзиабарала избогьы шаҟаҩы ыҟада. Араҟа иналкааны хылаҵәҟьа автор иҳәоит иара иаҳа еиҕьуп ҳәа иипҳьазо кредос автор имоу атәы. Иарбану уи?

«Анасыԥ хьызрацарала
Ақәԥараҽ иашьҭам агара»

Ишаабо ала ари ажәеинраалаҽы хыс ҳзыԥхьо фонс, обиектс, информациатә хыҵхырҭас иҟоуп ада, егьырҭ зегьы аԥсабаратә хҭысқәеи аобиектқәеи ҽырԥшыс иааганы, автор ирҽиеит зыкапан акырза идуу афилософиатә, хылаҵәҟьа, апатриоттә жәеинраала, ирацәаазаны ахәыцрақәа ауаҩы изцәырызго арҽиамҭа.

Ажәеинраала аритм-рифматә еилазаара ыҟоуп абас:

– U – – U – U

– U U U – U U –

– U U – U – – U

– – U – U U –

U U U – – U U – U

– U U – UU –

U U – U U – U U –

– U U U U U U – U

– U U U – U U U –

– U U U – U U – U

∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪

∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪ –

∪ ∪ – ∪ – ∪ ∪ – –

– ∪ ∪ ∪ – ∪ ∪ –

∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪ ∪ ∪

– ∪ ∪ – ∪ ∪ –

– ∪ ∪ ∪ ∪ ∪ – ∪

– ∪ ∪ – ∪ ∪ ∪ –

∪ – ∪ ∪ ∪ – ∪ – ∪

∪ ∪ – ∪ – ∪ ∪ –

∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪

∪ – ∪ ∪ –∪ ∪ ∪–

Араҟа иаҳҧылоит ҩ-цырак инадыркны хә-цырак рҽынʒа иҟоу ашьыҟәрсҟәа рыла ишьақәгылоу ацәаҳәаҟәа. Хылаҵәҟьа ари ажәеинраала шьақәгылоуп: 13 иамби, 12 хореи, 5 дактильки, 10 амфибрахиики, 7 анапестки, 7 пеонки, пиррихики рыла.

Арифматә еицааирагьы ажәеинраала аҵаки, аҳәашьҭыбжьи, аишьҭагылашьеи рҭак ҟазҵо, изырманшәало рифматә хкыла еибыҵоуп. Араҟа ацәаҳәаҟәа ррифматә еилазаара шьақәгылоуп ахаҵатә рифмеи аҧҳәыстә рифмеи рыла.

Аритм-рифматә еиуеиҧшымра аҩымҵа аҵак амала хазгьы иарҕарʒом; иаҳагьы ажәеинраала аконструкциа, аемоциа, аҳәашьҭыбжь, иара убас асахьаркыра арманшәалоит. Ашьыҟәрс еиҧшымра – ишьақәнарҕәҕәоит иааиго иамоу абеиара ҟазарыла, рҽиарала ихы ишаирхәо.

Ал.Н. ГОГӘУА,
Аҧсны жәлар
рышәҟәыҩҩ

АҨАДРА УАЛС ИЗДУ[15]

Баграт Шьынқәба ирҿиара азы гәҭахәыцрақәак

Ашәҟәыҩҩра аира, уинахыстәи аҽееизгарақәа, ашьақәыргылара, асахьаркыратә литература аҟынӡа аҨаӡара, зны «аҽарӡсо», нас «аҕба арӡсо» иҟалааӡа – акыр иҟоу процессуп.

Жәытәнатәгьы ашәҟәыҩҩра ишиашаз асахьаркыратә литературахь изиасуамызт, иаразнак аестетикатә программа азышьҭыхуамзыт, аха программақәак рыматц аура ала иалагон, иаҳҳәап, адинхатцара апропаганда, аетика, ааӡартә дидактика уҳәа рыла.

Ажәакала, аҨыратә литературагьы аамҭала асинктретизм иахысит, еиуеиԥшым акыр шеилаз иныҟәнагон, асахьаркыратә хырхрҭа иатәуи иатәыми ашәи ахызи реиԥш рҽеилдмыргацкәа, уи иахьымӡацкәа.

Асахьаркыратә литературахь аиасразы, раԥхьа иргылан, абызшәа азыҟатцатәуп. Абызшәа ашәҟәҩыра ыҟанатц еснагь иазыҟатцалатәуп, аха алагамҭаз аҽакала иуадаҨуп.

Насгьы алитература аира аҵәи ҩыцьеи ирҭаххеит ҳәа изыҟалаӡом, ажәлар рыҿиара убранӡа инаӡароуп, рдоуҳатәы енергиа азыҟаларoуп, аԥҳәыс ахшара дзауа лымза шаауа еиԥш убри аамҭагь аарoуп, ажәла ахьыҟәшәо итцәыҵьаратә, иаартә «анышә» азырхиазароуп. Убасҟан дагьаҭаххоит Гәлиа Д.И. иеиԥш иҟоу абаҨхатәрагь, азыҟатцарагь змоу, зыг зҿы иааҳәарц зҭаххоз ажәлар иахьрыхьуа еилкааны знапы ақәызкыша, ирҭаху дырны изҳәаша, иҨны инзыжьша, цхыражәҳәара рзызуша.

[15] Ажурнал «Алашара» 1998, №4 ад. 137-144.

Насгьы жәлар ираҳарц ирҭахыз еиҳа иманшәалан, еиҳа излашьцылоу иазхәыцны иазааигәан алагара, хәыҷы-хәыҷла аҩыратә бызшәа раршьцылара, убас мацара асахьаркыратә литература ралагалара. Ари еиԥш иҟоу амҩа ахыҵхырҭақәа раԥхьа игылан афольклор.

Ҳҩыра ацәырҵымҭаз аԥсуа фольклор даара аҽеилырган иҟан: аепикатә ҳәамҭа дуқәа, инарываргылан, аепикатә жанр иаҟәыҵәан акыр иҽианы иҟан ажәабжь новеллақәа ржанр, урҭ риепикатә шьаҭа, рыхшыҩрҵарақәа, рабжьарақәа ааладырҷҭәарц, иаларҳәарц асахьаркырагьы ныҟәыргон, рфабула, рсиужет – иааидкылан реиҽкаашьа – асахьаркыратә ԥҟарақәа акыр ирзааигәан иара убас афольклортә сатиреи ахьӡыртәрақәеи ржанр аҽалган, акыр аҽарыцқьахьан аԥсуа фольклор аҽы еиҳа имаҷыз алирикагьы.

Раԥхьатәи ҳаҩҩцәа абас иҟалахьаз афольклоргьы иазааигәан, иара ус иаармариан уи иузадкылозгьы, иузацырхырааузгьы еицҵаны, иахьынӡауаз иара алитературатә сахьаркыра мацара аиасра иахыццакуамызт, ус аҟаҵарагьы ауамызт. Насгьы, хыхь ишаҳҳәахьоу еиԥш, ууанӡа ажәлар рлымҳа зышьцылахьаз, излааӡаз иалакны, ҽыц иаԥшьгаз аҩреи, аԥхьареи, ааӡареи, аетикеи риелементқәа ауаа рылартҵәара еиҳа иарманшәалон, ус еиҳа «рцәа иалалон».

Уи угәаланаршәоит ажәытәӡа Аԥсны ақьыршианра аларҵәараз, арҷҭәараз, иҵегь ижәытәтәыз аныха ҭыԥқәа, аҭыԥантәи анцәахәқәа рымҵаныҳәарҭақәа рҽы ақьыршиантә уахәамақәа андыргылоз атәы.

Дмитри Гәлиа раԥхьатәи ишәҟәы аԥхьатәи адаҟьақәа злааиртыз ҳсахьаркыратә литература аҟырҟы злархәхәыз аа-цәаҳәак, «Аҳа сышәҟәы, уеиҵамхан» ҳәа иалаго, зегьрыла асахьаркыратә литература иатәыз жәеинраалан, уаҳа аҽакы алаҟьышьымкәа, иара алексика аҽгьы. Аха иара убри ашәҟәы ианыз аҽгьы, уинахысгьы ԥыҵраамҭак зегьрыла уи дзқәымныҟәаӡеит. Усҟанҵәкьа, егьырҵ амзызқәа раамышъҭахьгьы, уи ҟалашьагь амамызт, ихиаз узықәныҟәашаз профессионалтә поетикак. Уи ҟаҵатәын. Макьана иара ус ауаажәларраҽгьы, аҵаралашара азҵаарақәа рыҽгьы, иара ҽыц ииз аҩыра азҵаараҽгьы зда ԥсыхәа ыҟамыз, раԥхьа зыԥсы

иахьӡатәыз, зтәы ҳәатәыз, зыԥшра ƙамҵакәа ицәыргатәыз, иҩны ишьҭыхтәыз, ауаа рхы-ргәы аƙынӡа инагатәыз рацәан. Убри аƙнытә иҩуаз рҩышьа, ртематика ажәлар рҿаԥыц ҳәамҭақәа ишырзааигәаз инижьуан раԥхьатәи аԥсуа ҩҩы, урҭ рҿы еиҳа зҽеилзыргахьаз днарыцхраан, ишиашаз ақьаад ахь иаиаигоз ыƙан, ус иара иажәа мацарахь даниасуаз зны-зынла дацәымшәакәа апрозаизмқәа алеигалон.

Уеизгьы, Дмитри Гәлиа ҳсахьаркыратә литератураҿ зегь рхы икит, рԥашә аиҭеит, абас еиуеиԥшым асферақәа рыматҵ имур ада шыƙамлозгьы, иҩымҭақәа рҿы зны-зынла асахьаркыра атҵкыс егьырҭ рыкапан шеиҳахозгьы, уи аханатә идыруан, алитература амилаҭ раԥхьа иқәгылоу акультуратә, аҵаралашаратә зҵаара мацарақәа рҿы ианаанха ишзлитетратурамхоз.

Зегьы дара роуп, Дмитри Гәлиа ирҿиара раԥхьатәи аетапқәа рҿы, иара иааƙаимҵоз ада аҽа ԥышәак зынӡа иахьыƙамыз, алитератураҵәƙьа анаҩсгьы деимырхха дызкыз ахьырацәаз уҳәа ирыхƙьаны, ишәаны-изаны иƙаиҵаз, уи нахыс инарҭбаан рхы иадырхәашаз поетикак аƙаҵаха имаӡеит. Иара ишьҭагылан аԥсуа шәƙәҩыра иналагылаз рахьтә акәша-мыкәша иƙаҵатәыз, зхы шьҭыхтәыз усƈак шыƙамызгьы, иара алитретаруарҿгьы акака роуп зхы иаҵагылаз, рыҽрызмырҭбааит.

Уи зегьы ирылыҳәҳәоз Иуа Коҭониа ирҿиара, ипоемақәа аԥсуа литератураҿы аҵакы ҭәҭәа рыман иƙалеит. Аҵакы ду рыман усƈаназ, аҵакы ду шрымаз инхеит уинахысгьы. Уи ишьҭихыз ажәытә фырхыҵыра атема ахаҭагьы усƈан аамҭа акыр иақәшәон, иаргьы, игьени излаиҵанаҳәоз ала, алитературартә стилизациахь дамгакәа, афольклортә поетикагьы иахьынӡахәҭаз иҽацәганы, агәҭа бзиаҿы даагылеит. Уи иаҭахыз асахьаркыра, «аилаҳәага», еихшәа-еиӡшәа иазхеит, уаҳагьы уи нахыс апоезиа ԥхьаƙа агаразы ахархәара зауша акагьы ахамшәалеит. Ахамшәалашьагьы амамызт, иара атемагьы, ишышьҭихыз, дшазнеиз ала, уа инирҵәеит, излааирԥшыз асахьаркыра маҭәахәқәа реиԥш.

Уи иԥышәа цҳахеит апоезиа аҿиараҿгьы, аха ацҳа нырцә ишьҭаз аԥсҭазаареи алитературеи, урҭ раҳасабқәеи уинахыс аамҭа ишаҭахыз ала ирыхәыԥштәын, дара ирықәнагоз ажәагьы, аҳәашьагьы ԥшаатәын.

Уинахыс алитература адруҳәа иаҵагылаз – Лабахәуа Л., Агрба В., Агәмаа Қь., Ҵәыцьба Шь. уҳәа – досу ибаԥхатәра иахьынӡаинаҵаз илитературатә миссиа бзиан ахы икит, аха иахьырмыгӡеит. Иуа Коҧониа аҵыхәтәантәи иажәеинраалақәа инадыркны, урҭ зегьы афольклор иналаҵны алитература иналагылт, ажәа иазхьаԥшит, идырхәмарт, абжьыы ахарҵеит, аритми аформеи рырҷыцра, рлитературатә напы адыркит. Уи даара иахьрықәҷиаз ыҟоуп. Арҭқәа рыла уаԥы ибон ҳпоетцәа ҷарацәа аԥсуа бызшәа аҷы рыжәлар рдоуҳатә нҵәашьа зықәӡам апоезиа ашәқәа раартра ишалагаз.

Аха, арҭ раԥхьатәи апоетцәа ҷарацәа, абас ибзиан ахы зкыз инагӡаны згәыхәтәы иахьырмыгӡаз атоталитартә режим аҭәагашоура иаладырӡыз уи амшын изхылаз, иара иахьаҵаху иаҟьо акәымкәа, рпоезиатә шхәа ианырҭаху иахьырҭаху ахы зладырхашаз, хара изгашаз аԥсҟы еиқәыршәаны алгаха радымраӡеит.

Убраҭ ианрышьҭархххны аԥсуа поези аҷы дцәырҵит абаԥхатәрагьы азыҟаҵарагьы згымыз апоет Леуарса Кәыцниа.

Уи аамҭеи аҭагылазаашьеи маҷк дырԥыԥлеит: алитература ҕьацақәа рпоетика, хыла аурыс литература, апоезиа ҷыц, рпоетика аршьын лбааган ҳажәеинраала алашьақәиргыларц даагылеит асеиԥш иҟоу аԥышәара ирабан литературазаалак аҷиараҷы рацәак нҵра иуам. Ҳәарада, алитература ҕьацақәа рԥышәа ахархәара аиуроуп, аха уи азыҟаҵараз макьана аамҭа аҭахын.

Аилададара иаҷыз алитература, апоезиа, усала иаалырҟьан аҷалагалара, гәыԥла иара иатәым ашьа алоуҵар еиԥшьын. Иара Леуарса Кәыцниа ихаҭагьы еиҳа иқәҷиаз иԥымҭақәа анаԥиҵоз уи дзықәымныҟәаӡеит, ҳлитература иамаз аԥышәа хәыҷы, иара ибаԥхатәра иҵанаҳәоз, усҟантәи аҭагылазаашьа уҳәа рымԥахь дагеит.

Аха ашәҟәԥыра, хыла апоезиа, еиҳаракгьы дгыргыруа, макьана цқьа иҭәҭәамкәа ашьапы ианықәылоу, еснагь, шьаҷа-шьаҷала акәзаргьы, ԥхьаҟа ицаларoуп, аҷиара амԥа иқәзароуп, ашьамхы арҭәҭәалароуп. Амԥа ишықәу убри азы иаҭаху еизнагалароуп, иҟанаҵаларoуп аенергиатә еиқәҳәаларсҵақәа, аккумулиатроқәа, урҭ еизырго аенергиа, уинахыстәи аҷиара иаҵасуа арезерв еснагь ирыманы.

Абасеиԥш аенергиа еизгарҭақәа, аихшьаларҭақәан иҟалар алшоит аҙәы, поетк ирҽиамҭаҽгьы. Еиҳарак збаԥхатәра амҽхак ҭбаау, злитератураҽ иҟоу атрадициақәа, адунеизегьтәи алитература аныррa еиҳа инарҭбаан изныԥшуа. Уи изтәу рырҽираа аԥнутҵҟагьы ус ауеит, рхатәы литература зегьы агәеисра ицхрааугеит.

Иаҳҳәап, иара Гәлиа ирҽиара амԥа аетаԥқәа зегьы рҽы аԥсуа литература зегьы азы амԥагәаҭақәа реиԥш иалыҳәҳәоит абасеиԥш иҟоу аԥымҭақәа: «Шәнеиха ԥхьаҟа», «Сыԥсадгьыл, «Аҽаԥра», Шарԥеҵәа», «Ҳарариа изы ашәа», «Аиааира», «Аҽацә», «Абри соуп сара».

Убасеиԥш иҟоу ажәеинраалан, усҟан иԥыҵаххаз аԥсуа литератураҽ иҟаз ахәыҷы еихызшьалақәоз иреиуаз, загьрыла инаҙаз М.Лакрба иажәеинраала «Дырмит Гәлиа иузансҭиуеит». Иуҳәар алшоит, абри ажәеинраала, алитература ҷыц иаҵагылаз ргәы шьҭнахырц, инахараны ирԥшырц, иааирц иҟаз аамҭа даԥыԥлан иамихыз акы еиԥшуп ҳәа.

Алитератураҽгьы адиалектика азакәанқәа аус руеит, ахаҭабзиара шьаҭанкыла еиҭазкуа аҽаԥара ҟаларц ахыԥхьаҙарагь ыҟазароуп. Насгьы, убри ахыԥхьаҙара аккульминациа азызшуа, изылшаша абаԥхатәра ахьҙароуп, убарҭ аԥба еиқәшәароуп.

Абас иҟоу баԥхатәрахеит, мычхеит, анҵәара иаҷу ашықәсқәа а-30-тәи ашықәсқәа рзы ԥашьара зқәым зыбжьы газ апоет Баграт Шьынқәба ибаԥхатәра. Уи игылара, поет ҳасабла иҽиара ҟалеит аԥсуа поезиа, аԥсуа литератаура зегьы азы фымца мчы еизызго станциа ҷыданы, ууанҙатәи ҳлитреатура алшарақәагьы, иара ибаԥхатәра ду алшарагьы, еизызго аккумулиатор ду зықәгылоу станцианы. Аккумулиатор, ишыжәдыруеиԥш, еизнаго амч уинахыс аус ауеит, еснагь арезерв амоуп.

Ари, ҳәарада, ирҽыцит ҳпоезиа, ҳлитература, урҭ нагҙаны илитературнатәит, жәлала зыхә ҳараку рахь иианагеит. Баграт Шьынқәба ибаԥхатәра акны, мчыкны аус еицыруа анцәа ицишеит – ажәлар ржәытә-рҽатә, рыцәгьа-рыбзиа, игәынкылаган ирымаз рҽаԥыц ҳәамҭа ссирқәа, цхала иҭәу асаранҵьеиԥш, ацхаԥшра иазҟазоу поезиала иҭәыз, имхацыз аԥсуа бызшәа. Убарҵи иара анцәа илаиҵази абаԥхатәра илдыршеит аԥсуа поезиа усҟантәи иахьҙарақәа рымч

аизакра, аихаҳара, аԥсуа поезиеи алитературатә бызшәеи рзы акраамҭа имҩадуны иҟалаз анормақәеи аԥҟаррақәеи – иааидкылан апоетика наӡаӡа ашьақәыргылара.

Раԥхьаӡа акәны идырны, еилкааны аҳсаб рзухеит ҳбызшәа аҧыдарақәа, ацырақәа, ашьҭыбжьеицнеишьа, ажәеицәеишьа, урҭ ирыбзоураны, аԥсуа жәеинраала еиҳа иақәшәо, ишьҭнахуа ишәага-загақәа ажәеинраала еиҧартәышьақәа, еиуеиԥшым арифмақәа, еиуеиԥшым ажәеинраалатә жанрқәа, аформа дуқәа – абаллада, апоема, иажәеинраалоу ароман рышьақәгылара алыршахеит, алитературатә бызшәа аҩарҷәҷәеит, наӡаӡаз аҭыԥ ааннакылт.

Урҭ ажанрқәа зегь рҧы Баграт Шьынқәба иаԥиҵеит, ашьха еибаркырақәа реиԥш ҳпоезиа, ҳлитература зегьы ирылагылоу, ҳажәлар рахьтә иаԥхьо хәыҷгьы-дугьы ирылаҵәан иҟоу, рдоуҳа иабжахаз аԥҵамҭақәа.

Зегьы иаадыруа усуп Баграт Шьынқәба дызхаанхаз аамҭа шаҟа иуадаҩыз, ахы укыр аҧы узымкуа ишыҟаз, еиҳаракгьы арҧиара зыԥсҭазаароу ауаҩы изы, абаҩхатәра ду змаз, ус анакәха – еиҳа избарҭаз изы. Баграт Шьынқәба иреволиуциа иациз, уинахыс зызҳаз, уи иацыз, имҩаԥнагоз, амҩаԥгара уҳәа дрывсны дызцомызт, насҭха дызгыломызт. Уи аамҭа, иара иныҟәнагоз аидеологиа апафос иҩымҭақәа ҧьара-ҧьара инамыцхәны ирныԥшуазаргьы, Баграт Шьынқәба ибаҩхатәра ду иахылҵыз ажәа ԥшаах, ацәаҳәа еиқәша, арифма ҩеихышәшәақәа – иара ажәеинраалатә ҟазара уи апафос иаиааины ианахыҵәоз, иныбжьанарӡуаз еиҳан.

Иара убас Багарт Шьынқәба ирҧиамҭа етапқәа зегьы рҧы иҟоуп уи еиԥшу апафос зынӡа иацәыхьчоу, афилософиатә гәҭахәыцрақәа, ма алирика цқьа, ма аԥсабара, аҭоурых хҭысқәа уҳәа ирызку, урҭ рыла мацара еиҧкааy ажәеинраалақәа, енаргиатә еиқәҳәаларҭақәан иҟоу ажәеинраалақәа.

Раԥхьатәи аетап аҧы: «Аԥхыз», «Ҭагалантәи абаҳча», «Ибдыруеит абаҳча ханҭалон», еиҳараӡакгьы «Амҳаԥыраа ргарашәа» реиԥшқәаз. Ари ажәеинраала, жәа-ҭынха апоет ирҧиара мҩа актәи аетап иагәыцәны иҟоуп, убри аетап зегьы апафос ныҟәнагоит.

Аибашьраантәи (асовет жәлар рцьыинцьтәылатә еибашьра) аетап аҧы: Ҳаразиа изку ацикл, абаллада «Гәында-ԥшӡа» уҳәа

иреиԥшқәаз. Уинахыстәи аетап, аетап хада аҽы «Бареи сареи ҳҩыџьа ҳҷыдахаз», «Ахәрашәа», «Бысзымџаан», ажәеинраалақәа реизга «Аԥхын» шеибгоу уҳәа рахь иҟақәаз. Уинахыстәи аетап аҽы: «Нас мышкызны сыԥсы схыџып...» инашьҭагылан ицо ажәеинраалақәа зегьы.

Аԥсуа баатҙамц иалыҳәҳәоз, ашәарҭа аныҟалалак атәыла рхьызмыгҙоз абаашқәа реиԥш, апоет ирҽиамҭа ирылыҳәҳәоит урҭ, ирҽиара зегьы атема хада, апафос хада ныҟәыргоит.

Иара убас, Багарат Шьынқәба ирҽиамҭа, апоетика аԥсуа поезиа амҩа зыҧбааз, изырмашәалаз ажәеинраалаҩышьа теориа иашьаҭахеит. Убарҭқәа рыбзоурала, аԥсуа литературатә ҳауа адунеизегьтәи адоуҳатәы кислород ааскьанагеит, убри атмосфера иаџанакит уинахыс ҳпоезиа еиҧьны иаланагалаз зегьы.

Апроазаҿ арҭ реиԥш иҟаз апроцессқәа еиҳа рҿынкыло имҩаԥысуан. Уеизгьы, Шьынқәба ипоезиа зшәымҭа аҟынҙа инанагаз аԥсуа литературатә бызшәа апроза аҽиарагьы ианымԥшыр зыҟамлеит.

Иҟалап, аԥсуа проза, иара апрозатә жанр аҷыдақәа зеиԥшроу ала, аԥсуа поезиа аасҧагьы еиҳа заа алитератураҵәҟьа ацәаҩа, атрибутқәа аанахәазар, раԥхьа игылан, иара Д.И.Гәлиа иажәабажь «Атәым жәҩан ацаҟа», ароман «Камаҷыҷ» актәи ахәҭеи рыла. Уи ашьҭахь Самсон Ҷанба акырҙа инскьеигеит аԥсуа проза апоетика. Урҭ аихьҙарақәа еихишьалт, аԥсуа прозаҿ иҵегьы инаскьеигеит Иван Папасқьыр. Иажәабжьқәа «Акаруал шәақь», «Кәнач», «Ақабла», аиҳараҙак, аԥсуа прозаә раԥхьаҙа акәны ароман ажанр ахь иуԥхьаҙартә иҟаз «Ҭемыр» – рҿы уи апроза абызшәа, астилистика анаҩсгьы, ажәабжь, иара ароман ахаҭагьы аспецификa, аиҿкаашьа, афабула, асиужет, ахаҿсахьақәа, урҭреизыҟазаашьақәа – ажәакала, урҭ рархитектоника – асахьаркыратә проза ишақәнагоз аҟаҵара илшеит.

Уи, ҳәарада, аԥсуа проза ашьапы иқәнаргылт. Иаразнак аҽиарагьы ҟалар акәын. Аха, абри аҟынҙа ҳпроза азыҟазҵаз, уинахыстәи ирҽиараҿы, агьи, еиҳа шәагаала идуу ироман аҽы ууанҙа апроза хаҭабзиара ахьынҙаҩаҙаз аҟнытә илаҟәит.

Раԥхьаҙа игылаз апрозаҩы ууанҙа иааигаз исахьаркыратә мҿхакы, иара апринципқәа, џьара-џьара усҟак хәы змамыз аби-

ллетристика аҟынӡа, иахьылаҟәыз еиҳанатәит аԥсуа проза уаанӡагьы иахьынӡазымхоз, еиҵаханы иахьыҟаз, иара убас еиҳанатәит ажәабжь ажанр зынӡа абжьыԥсаарахьы ахы археит ҳәа иҟаз ашәарҭа.

Убасҟаноуп уи аҭагылазаашьа аԥсы ианаԥшәмаха Миха Лакрба иновеллақәа. Сара иахьынӡаздыруа, Миха Лакрба урҭ анеизигоз, иананиҵоз усҟанҵәҟьа акәмызт. Аԥсуа прозаҿ аҭагылазаашьа гәаҭан, аԥсы иахьызыгӡап ҳәа иҟаимҵаӡеит. Даныҷкәыныз аахыс ирҿиаратә программа иалан. Асовет жәлар рҧьынҧьтәылатә еибашьра ҟалаанӡа акьыԥхь иазирхиахьазгьы ыҟан. Нас, аибашьра ашьҭахь, дахганы дахьыҟазахьтә данаа ауп ианцәырига, еиҳа ианаҭахызгьы иақәшәеит.

Арҭ ановеллақәа усҟан ҳапрозаҿ иҟалаз абжьаҿара ԥыҵк иҭдыртәаааит, убри иабзоураны асахьаркыратә литературатә прозаҵәҟьа аҿеизгаха аамҭа аиуит, нас аҿар ахьӡеит, иаҵагылт.

М. Лакрба абарҭ иновеллақәа рыла, акыр ихьшәаны акәзаргьы, афольклори алитературеи реиҿцаара азы Д.И. Гәлиеи И. Коҧониеи апоезиаҿы иҟарҵаз иазааигәаз акы апрозаҿ илиршеит. Иара убас, Лакрба иновеллақәагьы алитературатә проза афактураз, аспецификаз акагьы рхамшәалаӡеит, урҭ ажәлар рҳәамҭа аҟынтә ишиашоу иааган, иара жәлар рҳәамҭаҿ ихаданы иқәгылаз аетикатәморалтә ҳасабтәқәа абрагь ихадан, алитературатә сахьаркыратә принципқәа раасҭа.

Афольклор иалхуп Иуа Коҧониа ипоемақәагьы реиҳарак, аха уи ажәеинраалала, зхы иақәиҵу автор иажәеинраалала иҩуп. Ажәеинраалала астиль ҟанаҵоит, астиль – аиндивидуалтә ҟазара.

Аԥсуа литератураҿ абас зхатәы ҭыԥ ҷыда ылызхыз М. Лакрба иновеллақәа ҳлитературеи ажәлар рҳәамҭақәеи ирыбжьагылан, жәлар ретикатә лкаақәа рзы иллустрациак еиԥшуп, ирмариоуп, ҳаазқәылаз амариа иашьҭоу зегьы убарҭқәа ирзыҭрысуа иалагеит иара алитература ахаҭаҵәҟьа иацәаашьан. Ҳаԥхьаҩцәа, иахьа интеллегентцәа ҳәа зхы зшьогьы аҙәырҩы иналаҵаны, рлитературатә синкретизм рхы иҭынҵәааны, алитература хаҭа аԥхьара иазыҟаҵахааны, ажәлар рқьабзи, рморали рфундаментализми рцәеиламҩашьо иҟалаанӡа убас инхоит.

Ҳара аҽа сферақәак рҽы ҳшьапқәа ахьқыдҳаргыло ала, алитература, ауаҩы икультура ашәага-загақәа раԥхьа игылоу аҽы ус ҳмыхьыр акәын, аха ишԥааури, уи усоуп, фактуп. Амала, ихадоу убри еилкааны, убри аҭыԥ ақәҵара аԥхьаҩ, аилкааҩ иаша иазыӷаҵара знапы иану – ашкол, ауниверситет, дара ашәҟәыҩҩцәа рхеидкыла уҳәа – аринахыс аус азырыуроуп.

Алитературақәа зегьы рҽы ишыӷало иеԥш, иахьатәи ҳаԥхьаҩ иаша изы арҭ ановеллақәа дызхысхьоу, хара инижьхьоу иреиуазароуп. Уажәы урҭ рылаҵәан иӷоуп урысшәала злитература иаԥхьаны ҿыц иаазыртуа, зпаспорт мацарала иаԥсуааy, збызшәа агьамеиԥш злитература агьамагь ззымдыруа. Абарҭқәа инарыцҵаны иазгәаҭатәуп аҽакгьы: Жәлар рҳәамҭақәа, урҭ рмифтә фактура апоезиа аҟны аҵкыс апроза алагалара иаҳа иуадаҩуп. Уи еиҳа иманшәалоуп ахәыҷтәы литератураҿ, адраматургиаҿы (урҭ рҽы уи ианаамҭаз иахьынӡахәҭоу азҿлымҳара амоуит, иахьагьы иамам, аҩбагьы реиҵахара зхароу амзыз хадақәагьы иреиуоуп.)

Ииашоуп, ҩба-хԥа факт маҷқәак ракәымзар, ҳара ҳлитератураҿ макьана изыӷамлац афольклор алитературатә харҳәараҵәӷьа, астилизациа азура акәымкәа, иара амифтә поетика ҿыцӡа ала ахархәара. (Адунеиаҿ ус иӷоу аҩымҭа дуӡӡақәа ыӷоуп: Раԥхьа иргылан «Фауст» – Ҳоете иҩымҭа, Томас Манн иҩымҭақәа «Доктор Фаустус», «Иосифи иашьцәеи» уҳәа ирацәаны. Иара убас ажәлар рлакәқәа шьаҭас измоу алитературатә лакәқәа ҵҩа рымаӡам).

Ҳара ҳҽы урҭқәа зегьы ҳаԥхьа ишьҭоу, зыԥшра зҭахым усҟәоуп, еиҳараӡакгьы ахәыҷқәа рзы алакәқәа, алакәтә драматургиа ирыҵаркуа аҽы.

Баграт Шьынқәба ипроза анцәырҵыз аԥсуа проза, еиҳарак аԥсуа жәаҩжь акыр иҿеибнаҭахьан, апоетика, атематика акыр иарҿыцхьан, 60-тәи ашықәсқәа рзы иааиҵагылаз литературатә абиԥара абзоурала.

Баграт Шьынқәба ипроза акәзар, ишиашоу апоезиа аҟынтәи иааит, инарҭбаан уахәаԥшуазар, урҭ аҩ-хкыкгьы поетикак, сахьаркыра реалисттә принципқәак роуп изхылҵыз.

Зны-зынла иахыҿхәоушәа апоет ипроза ҳәа акритикцәа иззырҳәо уи иузадкылаӡом. Акритикцәа рҳәамҭа иаалырҟьаны уагәылаԥшыр иианаго, апрозахьгьы иҟам апоезиахьгьы ҳәа ауп.

Баграт Шьынқәба, раԥхьатәи ипрозатә ҩымҭа инаркны, уи ажанраҿ иааимпыҵцыҵцыз зегьы проза иашоуп, проза цқьоуп.

Ҳәарада, урҭ ирыламкәа иҟам иажәеинраалоу иромaнқәагьы рԥышәа, еиҳарак аиҿкаашьа аганахьала. Еицырдыруа Баграт Шьынқәба ибызшәа апрозаҿы исахьаркцәахар, аҿармыцхәыр ҳәа уаҩы дацәшәаргьы ауан, аха ари ажанр иҿеақәыршәан, еихша-еизша, иааирԥшуа, ииҳәарц, ишиҳәарц ииҭаху иақәшәо, иадшәалоуп. Уи ипроза абызшәаҿгьы иалеигало шалеигало, ииԥсахуа ахьииԥсахуа, ишиԥсахуа убла ихымсло, «аʒахырсҵеи» «аихҵыԥи», алпыҟҡа акәымкәа «аиԥшьырҵа» умбо иҟаҵоуп.

Абас ҟазарала «инацәа иахьадхиҵәало» иҟанаҵоит ипроза астильгьы, уи аестетикагьы.

Ишаҳәахьоу еиԥш, Баграт Шьынқәба ипроза ипоезиа аҟынтә ашьҭа аагоуп, аԥсуа прозаҿ ууанʒагьы иахьагьы имҩаԥысуа апроцессқәа уеизгьы-уеизгьы инҭкааҵәҟьан ирылахәын. Насгьы, хазы прозатә поетикатә, стильтә школак, уинахысгьы апроза аҿеырҿыцра иацхрааша, уиезгьы-уеизгьы ашьақәыргылара ҳәа хыԥәкыс ишьҭнахит уи. Ибзиаʒан ахыи иареи еизхоит ауп.

Аха, ҳәара аҵахума, алитература иҟанаҵахьоу асахьаркыратә ҭагылазаашьа «абиосфера», уи аклимат имаԥымкәа «акислород» аланагалеит, алитература зегьы, хыла апроза, аизҩыдара мчы иацнаҵеит. Урҭ дрывсны аʒәгьы дызцаʒом.

Ҳәарада, абас жәларык рдоуҳатә культура амч ҩбазтәыз, зыжәлар рдоуҳагьы, рхаҵагьы аамҭа аʒыблара иаламʒырц еснагь ирыхʒыʒаауаз, иара дзыциз ареволиуциа иабаз анаҩсгьы иагызгьы иалааʒаз ашәҟәыҩҩы, ԥьара игәаҭан, ихаԥыц еихырҕәҕәганы дымнаскьакәа ҟалашьа амамызт. Иара усгьы, аурысҷәа ирҳәеит еиԥш, амрагьы ашәахәақәа амоуп.

Раԥхьа иргылан, ирҿиара зегьы асоцрелизм, аидеологиа ахаҵа иахьҭанацало, акалапот иахьахәаруа ыҟоуп. Уи мацара адагьы, апоет аԥсҭазаараҿ иалихуа атематикаки аарԥшышьа анеиԥшцәоу ҟалалоит. Насгьы, хыла ахәыҷқәа рзы иҩу рнаҩсангьы, заа ахрестоматиа иазкушәа, ададактика зцәаҳәақәа ирҵаныҟәо ажәеинраалақәа уԥылоит.

Иара убас, аамҭакгьы уаҳа иунаҵомызт, аха, ганкахьала абас ибеиоу, исахьарку, «уҿы иҵаʒыҵуа» ажәеинраалала иҩу даҟьақәак

рҽы асоциологиеи аполитикеи мыцхәуп, еиҳарак иажәеинраалоу иромаӈқәа рҽы. Ҳәарада, асеиԥш иҟоу аҭагылазаашьа акырԥьара асахьаркыратә иаша давыргоит, насгьы – еиҳа ихадоу аҽы. Иаҳҳәап, ароман «Аҽатә уаа» Знелазе, Ҭодуа уҳәа ртәы еилкауп, уи анҩыз иаамҭа иеҟәаҵәаҵәҟьан, аха «Ахрашәа» анҩыз аԥсцарҭақәа ҟалахьан, уеизгьы-уеизгьы абас еиԥш иумҩыр ҟалом ҳәа игыламызт. Аха, иаҳҳәап, Иаков ихаҽсахьа «аиашьеиҳаб» ихаҽсахьа ҳәа атрафарет бааԥсы иаҟәыршәаҵәҟьаны иҟаҵоуп.

Ганкахьала аурыс империатә политика Кавказ зегьы, Аԥсыгьы налаҵан, илашьҭаҳәашьҭанатәит, аибашьра ирзыкәымгаз реиҳарацзак рыԥсадгьыл иахцаны амшын ихырцеит, уимоу рышәҟәыҩҩцәа дузззакәагьы уи иадгылт, Пушкингьы днарылаҵаны, аҽаганкахьала, акыр шәҟәыҩҩцәа дуқәа роуп изҩыз «Ҳаԥьы Мураҭ», «Кавказтәи атҟәа» (Л.Толстои), «Валерик», (Лермонтов). Насгьы аурыс ҵарауаа азәырҩы Кавказ, иара иқәынхо ажәларқәа рҭоурых рыбзазара, ркультура азы абзиа маԥымкәа ирфит, ианырҵеит, аҭцаара иацхрааит. Уажәтәи ҳаибашьра аангьы еицырдыруа аурыс шәҟәыҩҩцәа, а-20-тәи ашәышықәсаз урҭ иреиґьыз руазәы – Л.Леонов раԥхьа днаргыланы, ҳатрагедиа рхы иақәырҵеит рыбжьы ақәдыргеит. Иара убас, зхатә гәаԥхарала иааны еибашьуаз аурыс арԥарцәа азәырҩы ҳаԥсадгьыл рхы ақәырҵеит. Усеиԥш иҟоу ртәы егьырҭ ҳабжьы ақәҳаргароуп, иааҩыроуп, ҳажәлар ргәалашәараҿ еснагь иаанхартә иҟаҳҵароуп.

Аха уи иаанагом, егьырҭ хьаршшахароуп, аҭоурых аиаша ҳавагылар ауп ҳәа. Ахьаршшара акгьы азыриашазом, ҳаизыҟазаашьақәагьы азеиґьтәзом, аиаша ауп зегьы ҳаилзырго, аизыҟазаашьа иаша ашьапы зырґәґәго.

Даара ииашам ҟазшьоуп, хымҩаԥгашьоуп, ҳара ҳмаҷуп, ҳамч азхом ҳәа амц ахьаршшра.

Иаков итәгьы усҟак сзацрало, хыхь ишаҳҳәахьоу еиԥш, аҩымҭаҿ уеизгьы-уеизгьы «аиашьеиҳаб», убрагь ианымгылакәа «агәыбжьанытәгьы» дарбатәуп ҳәа иҟаз атрафарет иакәыршәаҵәҟьан иахьыҟаҵо ауп. Аха урҭ «аишьцәа» уа баша иаларгаломызт, урҭ зегьы рдыруан, зегьы ахшыҩ ддырҵон, зегьы рҿы ииашан, зегьы ирхыҳәҳәон, дыбнатә арбаґьны зыҩны даҭааз ишьамхы иаҵаԥсан.

Асеиԥш иҟоу «афырхаҵара» Б.Шьынқәба иеиԥш ииашаҵәҟьаны идуу ашәҟәыӷӷ иӷымҭа дадимгалароуп.

Ус, иаҳҳәап, иҟьалан, ма машәырла ииаанагаз, ақыҭа иалангалаз, ргәы иқәҿыԥҵааназа, ма ршьапы аарыцырхааназа аус ддыруеит. Аҟьала, етикатә ԥҟаррак дықәныҟәо дшыҟам еиԥш, имилаҭрагьы усыс имам, ус шьцыларак аиԥш ҳҳәап, ҳажәалар узыркәаҳом урҭ ишрызныҟәо, уаас ишырымшьо, зынза ишрыцҳарымшьо анубалак. Уи Аԥсны даанамгар, ҳара ҳҿы, ауаӷы иифо ахә аихьмырхуа даанамгар, дцәыцаԥсуан ҳәа абжьааԥных ирҳәақәо зегьы емыршьалала цәажәароуп.

Уи анаӷс, аԥсуа бызшәа «ахҵаҭақәа» ирылхны алитература бызшәа ашьақәыргылараҿ ихадароу ароль зтәу ҳпоет ду, абызшәа алшарақәа уинахысгьы рԥышәараҿ итҵегь дыԥшаандаз уҳәартә иҟоуп. Зны-зынла иажәа бжьацәома, «аныҟәашәа» ҭынчцәоума, ауреиԥш икьакьаза ашьапқәа зегьы, ԥахьа, ахы иҭарԥаны иқәхысаа адәышша инықәландаз ҳәа угәы иаанагап.

Апоет иара иҟаиҵоз апоетика зны-зынла ибаӷхатәра ду, уи амҿехак азы иҭым-ҭшәарахаззшәа анубо ыҟоуп, знымзар-зны дахьахымпо аҟынтә, инамырҳәоз зцәажәом акәымзар, ахы иахашшаар ҟалон уҳәап.

Апоет ду, иара убас иахьиргәзацәақәо итҵегьы иааирԥьаԥьандаз, уимоу иаардыдны «иаҿихындаз» уҳәо иҟоуп. Ажәеинраала мажәырц. Арԥьаԥьара арҿыцра иатәуп. Урҭқәа аҿаҳәы, зылшара усҟак иҟам, далагар ибжьихуеит аҟынтә, изылшо ианыҟаиҵо, ианԥишәа ихәарҭа духоит.

Уеизгьы, Баграт Шьынқәба убарҭ зегьы дахьыриааиуа, зны-зынла деидырҷәҷәала днызкылоз, акыргьы ишьцыларахахьаз, зегьы ҕәыхны ибаӷ-ишаӷ зегьы неиҵыхны, «ооуфф» ҳәа ишьҭида иҭысуа апоезиа ахақәиҭра наза анаҭоит. Нас апоезиа ахаҭа цәқәырԥеит, маԥк иахьеисиқәахьаз, маԥк адақәа ахьыхәанчақәаз ашьа цаҳә-цаҳә еиҵнахит, иҵашит, улаԥш ахьымзо ақьаад иақәпыҟҟоит ӷашьара зқәым уи аритм апоезиа ианыҳәазоит. Уи иаԥхьаз, изаҳаз, арӷаш цқьа илыҿеан ицазшәа игәы кеикеиуа дҟанаҵеит, иԥсы инаргеит, иҳаирплан ажәӷан агәыхәҵәаҿы дӷаган, нас дартәазшәа, илымҳа еихыккоит, ибла ҵархоит, анасыԥ агьама ианрбоит.

Раԥхьа иргылан, абра ҽырԥшыс иугар ҟалоит апоема «Иаирума».

Баграт Шьынқәба ирҽиара ду зегьы аҽы уи ипоема аҭып хазуп. Абаҩхатәра иаша злоу ауаҩы инагӡаны аҳәаа ҟанаҵаӡом, згәаҵанӡа инаиуа хәаҷгьы-дугьы рзы иаартуп.

Баграт Шьынқәба ипоемақәа, аижәеинраалоу иромaнқәа, ус аамҭа ахьанҭара ирыннаҵаз, ирзыннажьыз шәыҵзақәак, малырақәак рымазаргьы, иааидкылан сахьаркырала иҳаракуп. Аха сара егьырҭ апоемақәа ирылыскаар сҭахуп «Аҩныҟа», «Риҵа», «Ҩыџьа аиҩызцәа», «Аҽырпын», адраматә поема «Ахра иаҽахаз».

Абас иҟоуп Баграт Шьынқәба ирҽиамҭазы сыгәтахәыцрақәак, макьана ишахәҭоуҵәҟьа еиҿкаам, ихаҭәаам.

Егьирахь – иҟоуп загьы ршьапы зкыз икаҵәара, иара убас, ианаамҭазҵәҟьа иақәрышәан, алитература етапк аҽы ирҳахьаз зегьы еихызшьалоз, еихазҳаз, уинахыстәи аҽиара агәашьамх зырҷәҷәаз икаҵәарагьы. Уинахыс, ажәҩан хыла иҵызпыссо акаҵәара ҽыцқәа цәырҵыргьы, арҭ ҩба рҭып рыԥсахуа, рҵакы рыԥсахуа иҟалаӡом.

М.Т. ЛАШӘРИА,
ААР академик

БАГРАТ ШЬЫНҚӘБА ИЛИРИКА[16]

Адунеи шеибарку, ауаа ирԥеиԥшхара ирылацәажәо аеҵә зыԥхьаҙо аҵарауаа ракәзааит, ма даҽеаҙәы – уаҩԥсы издырам абаҩхатәра дуқәа шиуа, ишцәырҵуа.

Урҭ, рсаатҭ, урҭ рымш, урҭ рымҩа.

Насгьы аусқәа убас еиԥш ала иеиҿкаам – иҳәаақәҵам аамҭа ԥхьаҟа ицацыԥхьаҙа, иаҳҳәап, асахьаркыратә литератураҿ, ес – жәашықәса, ес – шәышықәса абаҩхатәрақәа аҵкьыс ак еиҳаны иаланагало…

«Абаҩхатәра – зеиуахк мачҳоу ак ауп» – иҳәеит ҳшәышықәсазтәи ахәыцыҩцәа дуқәа руаҙәк. Алитература ааскьатәи аҭоурых ааго-зар, иаҳҳәап, аиспан литератураҿ, Сервантес ишьҭахь «Дон Кихот» иашьашәалоу арҿиамҭа иахьа уажәраанҙагьы ицәырымҵит, убас англыз драматургиаҿ – Шеқспир, аурыс поезиаҿ – Пушкин…

Иҟоуп апоетцәа дуқәа, алирикцәа дуқәа, алирикцәа риира – рцәырҵра иазку еиуеиԥшым аҳәамҭақәа, алегендақәа. Убарҭ иреиуоуп, иаагозар, ажәытәҙатәи абырзен лирик ду Пиндар изку аҳәамҭагьы. Уи излаҳәо ала, заԥхьаҟа ипоет духараны иҟаз Пиндар, данмачыз зны, иашҭа дахьынҵытцыз, иааигәара иҟаз бнак аҿы данҟьала, имҩа аԥшаара дшашьҭаз дгәыгьны иара убра, абнараҿ, дамхацәеит. Аҽынтәарак, ашьхыцқәа цо иааруа, ахәыҷы дахьыцәаз иқьышә ацха ыкәршьуан, цха хала ирыԥшьон. Ирҳәоит убри азы ауп ҳәа Пиндар иҿабызшәа зыхаахаз, ажәа лыԥшаахла ауаа рыгәқәа зхихуаз, дызлирикхаз…

Иарбан мчу, нас, Баграт Уасил – иԥа Шьынқәба ибаҩхатәра зырҿыхаз? Иарбан цхоу уи ицәаҳәақәа зырхааз, ргьама ҳабыз из-

[16] Агазеҭ «Аԥсны» 2003, маи 15.

алнааказ? Иарбан шьҭыбжьымазоу иацәажәаз, илымҳа иҭахәыҭхәыҭыз, иҭаԥыз?

Ишԥацәырҵи ажәытәзатәи агарашәа – «Уа абри арԥыс дыцәоума?», мамзаргьы ԥсра зқәым ацәаҳәақәа

«Згәы шьҭыҵуа ацәқәырԥақәа
Уа урҵысуа урымами ?..»
...86шықәса...86 ааԥынра...

Убарҭ рахьтә 70 шықәса, уаԥықәрак, аԥсуа поезиа, аԥсуа сахьажәа азааԥсара, иреиҳазоу баԥхатәрала амаҵ аура, апоезиатә сахьажәа амԥа ҿыц азылхара, азыԥшаара.

Имаҷԥуп алитератураҿ абас еиԥш зеизо, абас злахьынҵоу, ҳара ҳҿы мацара акәым, ҳанҭыҵгьы...

...Дырмит Гәлиа, Иуа Коҕониа, Баграт Шьынқәба...

Хԥы-уаак, хы-храк, ҳпоезиа ажәԥан зԥычо х-еҵәа лашак...

Аԥсуа ԥхьаԥцәа ргәы – рыԥсраҿы, рыхдырраҿ наунагъа иҟоу асахьажәа, шеишықәсала рдоуҳаҿы иеибаркыу ажәа!..

70 шықәса рыԥнуҵҟа, абас жәашықәсала, ак аҵкьыс ак еиҕьны арҿиамҭақәа раԥҵара. Рцәырҵра – хҭыск иаԥызаны, нарха рыманы!

16-17 шықәса анихыҵуаз, алитература данаалагыла инаркны, ихықәкы ҳарак азхьра – аҵагылара...

Абар,1936 шықәсазы, иаԥҵоу апоезиатә программак иаԥызоу рцәаҳәа – еихшьалақәа, ажәа сахьарк:

Аеҵәақәа еиԥшны иԥхашам,
Ашәҭқәа фԥыла зегьгьы бзиам,
Ажәа рт әамзар иԥшзахашам,
Гәыла ирԥхамзар – уи поезиам...
Ага ԥшала зых иақәиҭым
Ацәқәырԥ ҭынчым, ацаҟь иасуеит.
Зшоура хьшәашәаз – уи дпоетым,
Аԥшқа иԥхыз еиԥш наҟ дымԥасуеит!..

Иҟоуп имԥамсуа, агәи – аԥси иртәу, доуҳала иԥшьоу, иҧьынҧьу!..

Уи – аԥсуак дыҟанатԥ иҟоу ҳпоет ду иажәа, ҳзааҙаз, иҳазгәакьахаз иԥымҭақәа, – урҭ иаадыртуа адунеи лаша.

«Ажәа ахы мҳәакәа аҵыхәа узҳәом» ҳәа, ҳпоетцәа рабиԥарақәа зныз абри амԥаҷ, Дырмит иажәеинраала ҳазаатҭгылар, уи, хадарала, жәлар ражәа иаҷгоуп, жәлар ражәеинраалеи ҳаамҭазтәи аԥсуа жәеинраалеи рыбжьарашәа игылоуп, даҽеакалагьы ҟалашьа амамызт.

Иуа Коҭониа иакәзаргьы убас – илирикеи ипоемақәеи рыла даҽеа шьаҷак ԥхьаҟа игоит аԥсуа жәеинраала апоетика, уи адунеи еиҷкаа, ҳпоезиатә сахьажәа.

Аԥсуа жәеинраала аҷиараҷы, уи аклассикатә цәаԥа ашьақәыргылараҷы аусҟәа зегь даҽеакала иҳәаақәзцаз иреиҳаҙоу етапуп Б.Шьынқәба ицәырҵра. Абраҟа раԥхьаҙа акәны аԥсуа ԥхьаԥ иԥылоит ҵакылагьы формалагьы еицназго, хьаҳәа – ԥаҳәа змам, асахьажәа аԥаҙараҷ игылоу, гармониатә ҟазшьала, пластикатәла, поезиатә бызшәа ҳаракыла иаԥҵоу алирикеи аепоси.

Уамашәа иубаша акоуп, шамахамзар, апоетцәа зегьы акыр шықәса изыдхало, ажәеинраала атехника анапаҷы аагара, аҵаԥра – аҷырԥшра аериод Б.Шьынқәба иҷы заҟа икьаҷу, уимоу, иуҳәар ауеит, уи ашьҭа зынҙагьы иуԥылаҙом ҳәа. Аԥсуа лирика ахьтәы фонд иатәуп апоет 17 – 20 – 22 шықәса данырҵагылаз иаԥҵоу, поезиа мацарала иҭәу алирикатә рҷиамҭа – шедеврқәа: «Ажәытәи агарашәа», «Аԥхыҙ», «Исаҳаит ирҳәамҭан ҳабацәа», «Амҳаԥыраа ргарашәа», убас егьырҵгьы.

Абар, абри аамҭазы иаԥҵоу, иеиҳа имаԥны иеицырдыруа, заа зыԥсҭазаара иалҵыз Баграт – қәыԥш иԥыза қәыԥш – апоет – ҿа Иасон Ашьхаруа ихьҙынԥылоу ацәаҳәақәа :

Абри зпатреҭда ҳәа усзымҵаан,
Дыҟам, дахьубо дҵәахыума?...
Агәырԥа умырҷыхан, о, сгәаҵан,
Сыцлаҕырҙ убарц уҭахыума?...
Ҳанацәа, хаҵарԥыс дызмамыз,
Аиқәлацәа ҳаихыраақалон.
Ҳаҳәшьцәа, ҳа ҳада ԥсы зхамыз,
Ҳхы ықәаҳҵар – мцоушәа ирыцралон.

Исгәалашәоит, амра аҭашәамҭаз,
Ҳҽыжәлон ахәқәа ҳнарыбжьалон,
Амзагь шашаҙа уи аамҭаз
Ҳахьцоз ҳҽеимаа ианыҷҷалон…
Умҩасыр, игәоуҭашт дахьжу,
Дәаб арха, амҩақәа ахьеиду,
Макьанагь иаҙами игәы иқәжьу,
Уа даҵоуп, абри зпатреҭу!..

Алирикеи аепоси ржанраҿ иаҧҵоу Б.Шьынқәба иҩымҭақәа аҧсуа литература аҩнуҵҟа литературак шеибгоу иҟоуп – жанрла, тематикала, рсахьаркыратә шәыгақәа рыла убас рымҽехак ҭбааруп, убас иҵаулоуп, убасҟак рҳәааруп…

Ари – аҧсуа поезиа аҭоурых аҿы адаҟьа ҿыц аазыртуа апоет илирика, убас, ҳанмаҷыз аахыс ҳгәалашәара иазынхаз абалладақәа «Асаби», «Аҿарпын», «Риҵа», еиҳа ааскьа иаҧҵоу ашедевр, ахәыҷтәы поема «Иаирума», иажәеинраалоу ароманқәа «Аҿатә-уаа», «Ахра ашәа», ипрозатә ҧҵамҭа ду, адунеи алитературатә бызшәа хадақәа рахь иеиҭагоу «Ацынҵәарах», автобиографиатә роман «Ахаҳә еиҩса», аҧсуа-ақырҭуа еибашьраантәи иажәеинраалақәа, аҧсуа поезиа иузаҟәымҭхо иаланагалаз, анапҟазара акласс ҳарак зныҧшуа иеиҭагамҭақәа, Гьаргь Чачба иаҧҵамҭа «Уарада» инаркгны убас заҟа!

Шьынқәба иажәеинраала – алирикатә цәалашәара аарԥшра мацараҿ иаангылом, ауаҩԥсы иҩнуҵҟатәи игәҭахәыцрақәа рҳәаа иҭаҙом, енагь даҽа дунеи дук уахьнарԥшуеит, ауразоуроу, ахы инаркны, ипластикатәуп, иҿаҿаҙа убла ихгыло, жәлар рыԥсҭазаара, рбызшәа, рыхҭыс, исахьаркны рдунеибашьа иаҿгоуп-иалбааруп.

Аҿырԥштәқәа ҳрышьҭалозар, урҭ ҵҩа рымам, «Амҳаԥьыраа ргарашәа», «Шьардаамҭа», «Сыԥшалас», «Ахра иалиааз» инадаркны, аха, абар еиҳа ааигәа иаҧҵоу рахьтә руак:

Ҽацә ҳәарақәак еибархәмаруан,
Арҩаш иаван, арҩаш иааруан.
Ран шьны ишьҭан, арҩаш ныркәан.
Аҧсырҭаҵәҟьа хыла икылҵәан.

Насыԥдақәа, ицәаз џьыршьон,
Тәыҩала инасыр – итҟьоз џьыршьон
Џь-дуззак гылан, ахан еиԥшын,
Си – ԥшатлакәи зегь ззеиԥшыз.
Хҩык ахацәа аџь ду ԥырҟон,
Аха амахәқәа еибаргәырҕьон,
Аихаԥсыхә-бжьы башаз џьыршьон.
Атԥларкәыкә нас-насуаз џьыршьон…

Апоезиатә цәажәара абас исахьарԥсараха, аепикатә цәа аҟәнышьшьы, арахь иахьатәи азцаарақәа, агәҭыхақәа, иахьатәи адгьыл ахь иқәыргыланы ацәыргара, иара уи адагьы, аханатә, шамахамзар, цәаҳәацыԥхьаза асахьарк-цәажәара – Шьынқәба данқәыԥшыз аахыстәи иажәа аҧыдарақәа иреиуоуп.

Абар, 1940 шықәсазтәи илирикатә жәеинраалақәа руак – аҿара, абзиабара, аҳәса рыԥшзара-рызхьра – рыцҟазаара иазкыу ахьтә («Мҭацминда инавцалеит амра…):

Сгәы иқәыҩуеит: амҩақәа ахьеиԥшьу,
Еиқәырццак рышьхәабжь иго,
Рзарапаҿ ашәҭ-маҟа ахьеилшьу,
Избоушәа сылаԥш ахго…

Араҟа еицуп зегьы – угәыц зырхыҭ-хыҭуа аритм, аҿареи аԥшзареи, аҳәса хәыҷқәа рзараҿ иеилышьу ашәҭмаҟеи? Апоет имҳәеит иаабац – иҳаҳац ацәажәарахьтә иаагоу ажәақәа «илымҠоу», иҳәеит «ашәҭ-маҟа». Иеиҧьны излоуҳәарызеи апоезиатә жәаҿы!

Абас еиԥш иҟоу аҿырԥштәқәа раагаразы, араҟа Баграт Шьынқәба ипоезиа аҧьырак анцатәхоит!

…Апоет ибаҩхатәра – баҩхатәра лашоуп, илирика адунеигьы – иара убас, «уи споезиоуп шәахәазхым» иҳәеит иааркьаҿны апоет ихаҵа, данычкәыназ, ипоезиа ацәаҩа иазкны.

«Қәмарча анызба Баграт дысгәалашәеит, аҙацахьынтәи аха-ҳәқәа сҿалашеит» иҩуеит Кь.Чачхалиа, Б.Шьынқәба ихьзынҩылам, ус инамҩатәны ииҳәаз жәеинраалак аҿы.

Ари иаанагом Б.Шьынқәба ирҽиамҭақәа рҽы агәырҩа – гәаҟра, атрагедиатә хҭыс, аҟазаара – аҟамзаара ртема иавсуп ҳәа. Урҭ Шьынқәба изы шьаҿацыҵхьаҳа иуҵылоит, зны-зынла, ҩымҭак аҩнуҵҟа, хадара змоу проблемақәангьы иқәыргылоуп.

Аха аус злоу даҽакуп – аҵсҭазаара аидеиа. Иаҳҳәап, агәырҩа – хьаа зныҵшуа ибалладақәа, мамзаргьы «Сыҵшалас» еиҵш иҟоу иажәеинраалақәа уанрыҵхьогьы, зны Пушкин «Печаль моя светла» ҳәа шиҳәаз еиҵш, апоет ирҽиамҭақәа рҽы агәырҩа анаҩстәи ҵсҭазаарак ахь, мышлашарак ахь гәаҳәарак уиҭоит, ицәыргоу агәырҩа ҩнуҵҟала уашьуам, ухаҭара акәаҳауам.

Ари – илирика алшара дуқәа иреиуоуп, аҵсуа поезиа ахаҿра шьақәзыргыло ҩаҳароуп.

В.ԥЬ. АМАРШЬАН,
Аԥсны жәлар рпоет

ЗААԥЫНРА МИАСЗО АҟАРМАҭЫС[17]

...Апоезиа иаша аилкаара мариоушәа, алацәажәарагьы уадаҩыушәа уаҩ игәы инаҭоит. Иара аԥсҭазаара ахаҭагьы уахьахәаԥшуа имариаʒоушәа умбои – закәызеи, угәахәуеит, ашьыжь амра гылоит, ахәылԥаз иҭашәоит, зны аԥша асуеит, ма ақәа леиуеит... Ашәҭ уахыкала ибыбышʒа игәылҭуеит. Уахьахәаԥшуа афҩы-хаа уарыҩшьуеит, аԥшʒара ублақәа аргачамкуеит. Ухаҵоуп – иара гәылҭшьаз иҟанаҵаз узаҵдрааузар, аиԥш зеиԥшу аиҭаҳәатә ухала ишаны адәы иузыкәҵозар!

Убри азыноуп апоезиа иашаҵәҟьа адунеи аҿы иԥшьоу зегьы реиҳа ицқьоу, ауаҩ игәы-иԥсы зегь реиҳа аҵа ахьыкеикеиʒо, зегь реиҳа иахьыраʒыʒоу иахылҵыз ак закәу. «Апоезиа – абз иахәшәуп» иҳәеит афранцыз поет Поль Елиуар. Абырзенқәа апоет «ашәаҳәаҩ» ҳәа ишьҭоуп. «Абз хаа хәшәуп, ауаҩы деҩҵәа дықәзар деиԥнашьуеит» – рҳәоит ажәлар.

Абарҵқәа зегь ирылаҟаз апоет хьʒырҳәага Баграт Шьынқәба иаахтны иҳәон ашха дшазыҟаз, иара ашәа ахаҭагьы иԥсҭазаараҿ иаҵанакуаз:

Амацәыс анылакьуаз ларҟәы,
Иҳавархх дыд анхысуаз,
Иаҳа ианцашаз ауаҩ игәы,
Хаҵашәан бираҟра ҳзызуаз

Апоет Шьынқәба иажәа, уи зынʒа инаскьҳәымҵаз иааԥынра зеиԥш ҳаԥсуа, ҷыдалагьы ҳлирика ахаан имбацыз ааԥынра-ҿыцын.

[17] Агазеҭ «Еҵәаԥьаа», 2004, №6.

Уи ҳаргьы раԥхьаҙатәи ҳаацынра ауп, раԥхьаҙатәи ҳабзиабароуп, раԥхьаҙа ҳабжьы ҩтыганы иаҳҳәаз хәрашәоуп…

Аԥсуа лирик ду Шьынқәба есааԥынра илнаго аҟата азы «фҩы хаан сацлоит уи анышәҭуа» иҳәон. Избанзар, апоет изы аԥшҙара, ахаара еиҳау анасыԥ шыҟам идыруан.

Аҭак быстоит, ҭаны ибҳәозар,
Азҭаара ду збырмариоузеи?
Уи аԥшҙара сажәа азхозар,
Апоетцәа среиғьымхози!

Аԥшҙара! Апоет иԥсадгьыл ҩнытцҟалатәи аԥшҙара, иԥсадгьыл ишьаҭамырҙгоу ааԥынроуп зегь раԥхьаҙа ғәғәалаҙа ицәа ианырзаргьы. Убри азын ауп геи-шьхеи дырзеимакыраха дзыҟалазгьы. Иара иҩымҭақәагьы ԥсабарала ирыҟәнылеит уи аԥшҙара – ауаҩы естетикала, цәанырра ҭаулала, ҿык-бзык иазымҳәо ԥшҙарала даазарц, уимоу ихәрақәа рырғьаразгьы ихәырбғьыцны иҟаларцаз…

…Заҟа гәырғьара урҭ еицырхыргыз,
Заҟа мшы лаша, заҟа ааԥынра,
Ашьха зыш еиԥш еиқәылаша игылаз,
Алыгажә иакәзан издыруаз абра!..

Заҟа ааԥынра! Ааԥынроуп иахьабалк апоет изы аԥсҭазаара шәага-загас иамоу. «Ҳаиҭаԥылеит ааԥынрак!» иҳәон ааԥынра ааицыԥхьаҙа. Уи иааироуп! Ԥсабарала ааԥын мааир ауҙом, аха ауаҩ иԥсҭазаараҿ ааԥын ахала ишәҭыкакаҷха иааиҙом, уи азын иаҭахуп ҟәығара ду, ахамеигҙара, ачҳара. Уи зылшаз иоуп ааԥын ааира ауаҩы ишимбацгьы агәахәара дуззаа знаҭо. Зыԥсҭазаараҿ ааԥынмшқәа зыррацәаз – зыкәша-мыкәша иҟоугьы уи иалабзазаратә, иаргәырғьаратә иҟаиҵаз иоуп ифырхаҵаҵәкоугьы!..

Апоет Баграт Шьынқәба иааԥын шәҭышра шааи-шааиуаз аԥхын цаҳә-цаҳәашҟа ииасит, уантәи – ҭагалан ахь, нас амҩа археит аҙынрахь, аха уи, ҵааршәк иазҭамԥахыртә, ааԥынтәи аԥхарра мшаҿны ишамаз ашәахәа хаа зыргәылаҷҷо.

Сԥенҧьыр снахеит шьыжьымҭан,
Унан, сгәырҕьеит дааразә.
Ашҭа, абаҳча, абна хҩан
Сыла иҟәашкаразә…

Закә лашароузеи! Закә гәыразроузеи арҭ ацәаҳәақәа ирыҵоу! Иуҳәап, апоет аргама «изын» ааԥнитәит ҳәа. Уи ианакәзаалак иҵахын алашара аҽаԥхьа алашьцара хьаҵуазар, аԥсҭазаара аҽаԥхьа аԥсра мчыдазарц…

– Гәагәа-ҵәи, Гәагәа-ҵәи, Гәагәа-ҵәи,
Са саҟәыҵуам иахьеи уаҵәи!..

Ахәыҷы инаркны аду иҟынӡа, акакала, апоет Шьынқәба иҩымҭақәа зегьы иргәылыҩны, мшаҽнеиԥш, ишсаҳац исаҳауеит аҟармаҵыс абжьы. Иага абна-тоура ду акәша-мыкәша иҟазаргьы, уи аҵыс заҵәупе, адунеи аҽы иҟоу аиҟарамра, аиқәымшәара, адисгармониа хьаанагоит, ԥьара хәшәык сзазыԥшааузазар ҳәагьы меихсыҕьрада ашәа аҳәоит.

Дара рзы аԥсы шҭаӡоугьы, аҟармаҵыс ауаа рылаԥш сыҵашәандаз ҳәа иҟам, абаҕыр еиԥш иқәпақәсуа иахьабалак инеиуам. Иашакәхалак ашәак ҳәатәуп ҳәа аҽы еиханакуам. Уи иадыруеит ашәа анцәыргатәу, ашәаҳәара ианаамҭоу, иубап зынӡа аныҽнамҭуагьы. Аҟармаҵыс адунеи амаӡақәа ируакуп, ҳәааа змаӡам доуҳа мчны аԥсабара иацуп. Уи аԥсы ахьҭаҵәкьоу ауп апоет ибызшәа беиаӡагьы, еиҽыхарала иҵәу ипоезиа ахшыҩҵак ҵаулаӡақәгьы рыпсы ахьҭоу ауп алаҕырӡ ахьаауа…

Аҟармаҵыс абжьы хааӡа ишагәылыҩуагьы, инеиԥынкылаӡаны аԥсҭазаара аапынра ҽеим – усҟан иара аапынра ахаҭа зыпсоугьы узыдршам, аха ауаҩы иааԥын ихала ихьчалароуп, ма иара изыҳәа «ашьха дуқәа еивҵагыла, рҽедырԥшӡароуп ес-аапынра!» Иаргьы убас шьоук раапын азы дбаагәараха дыҟазароуп. Апоет Баграт Шьынқәба абзиабара зцым, ахәажәцәа зыҟәныло зегьы уаҩы ишимбац ицәымҭын. Иҵахын ажәларгьы, аԥсабара еиԥш, рҽеырыпсахлар, ахҽарах рхылҵыр, ҽымҭала рҽееиҵарклар. Уи дызлиааз аата – аԥсабара аҽееиҵанакуа, шьарда зхылҵуаҵәкьагьы

хәаш-хәаша имцакәа, ԥсы зхоу зегьы аҽыццәа анрыҟәныло аамҭа – хьшәашәарак аламкәа ида-ишьа ишалаз иаанхеит, иаанхаҙеит. Уимоу еиҳагьы аҽарҽыцит. Избанзар, апоет ааԥын зыԥсоу ҭәҭәалаҙа аԥсҭазааратҽ иԥишәеит:

Ааԥын зԥылаз насыԥ имоуп,
Зшьап нылашәаз ашьац.
Аха ҩынтәгьы насыԥ имоуп,
Уи збарым ҳәа згәы мбжьажьац!..

...Сыҩуеит, схәыцуеит са слахҽыхҙа,

Иаартуп сԥенԥьыр ҟьаҟьаҙа... Ари иара апоет игәы ахаҭоуп. Уи данқәыԥшҙаз аахыс адунеи лашара злеибоз «иԥенԥьыр» ҟьаҟьаҙа иаартын. Устәи ауп ҳаргьы жәҩангәашәԥхьарак иаҩызоу иара ихаҭа идунеи ссир ккаҙа, ҭыхәаԥҵәарак амаҙамкәа ҳазлаԥшуа. Уи баша асцена зладырԥшҙо декорациам, уи иара иԥсҭазаара ахаҭоуп. Уаҟа ашьхақәа – шьхақәаҵәҟьоуп, арҩашқәа – рҩашқәаҵәҟьоуп, амшын – мшынуп, амра – уи иара амра ахаҭаҵәҟьоуп. Убарҭ зегьы дыргәылыҳәҳәо рыгәҭа дгылоуп иара апоет зегь реиҳа инакәызаалак зхы-згәы, зыԥсы аилкаара дашьҭаз, иԥсҭазаара зегь зызкыз Ауаҩы. Апоет иҭахын уи зегь рыла дуаҩыҵәҟьазарц, дҵоуразарц, мцла деибаркымзарц, ҩнуҵҟалагьы, дәныҟалагьы идунеи ԥшҙазарц, илашазарц. Убас иҟаз иакәын иара ихаҭа:

Баграт Шьынқәба ихьҙ-иԥша,
Ибаҩхатәра – имч-илша, –
Зегьы иаҳныруан есымша,
Ицырцыруа, ахьҙы ахьыршра...
Ибжьы ықәыҩуан Ерцахә,
Ақәцәан дҩеизеи шаҟа шьахә!
Закә лашарои иҭынхаз,
Закәы мроузеи икаирԥхаз!..
Игәыҽкаагаз ҳҟарматцыс,
Идуоҳакәзам иаҳцәыԥсыз –
Ибаҩ хьшәашәеит – акгьаурым,
Уи азыхәа ҳгәырҩарым!

Зқьышықәса царгьы – ихьӡ-иԥша,
Ибаҩхатәра – имч-илша,
Жәлары ирнылоит иасымша,
Ицырцыруа, ахьӡы ахьырша.
Игәыҷкаагаха ибжьы –
Абаҳча иҵыҩлоит ес-шьыжьы!...

А.Е. КӘЫПРАА,
ААР академик

ЕСНАГЬ ЗЫЖӘЛАР РЫГӘҬА ИГЫЛАЗ[18]

Аԥсны жәлар рпоет, аҵарауаҩ, аҳәынҵқарратәи ауаажәларратәи усзуҩы Багарт Шьынқәба – гәаҟреи, шьеи, лаҕырҙи зғымыз ижәлар рыԥсҭазаара иԥсҭазааран, еснагь хьаа-гәыҵхас иман имилаҭ рҭоурыхтә мҩаҷы хкы-хкыла ирыхҵыргаз, иԥьынџьи ижәлари рахь иааирԥшуаз абзиабара цаҳәцаҳә иромантикатә цәаныррақәа рҳәаа иҵагҙомызт, аҵакгьы акырҙа иҵаулан, ҟәыҕарыла идаџԥашәыркын. Абри аус шакәу азы иршаҳаҵгоуп ҵкар рацәала еиларсыз, доуҳала ибеиаз иусура ԥшҙа.

Баграт Уасил-иԥа еснагь инарҵауланы еиликаауан аԥсалма ашәаны изҳәо иажәақәа рҵакы: «Шықәсыла иаҳгозар, инаҳҵуа закәыхзеи, – хынҩажәижәаба роуп, еиҳа ҳаныҕәаха – ԥшьынҩажәа, урҭ зегьы иреиҕьу аамҭаны ирымоуп аԥьеи ахьааи (аԥьамыҕәеи агәырҩа хьанҵеи) раамҭа, избанзар зынҙа ирласҙаны ауп ҳшымҩасуа, ҳхаҭақәагьы мҵәыжәҩада мчык ҳарԥыруеит».

Аҙагьы изамакраны дыҟаҙам Баграт иԥсҭазаара мшқәа ҟәышрала ихигеит ҳәа ҳҳәар. Урҭ амшқәа ирҭеигҙеит ҳепохеи ԥхьаҟатәи абиԥарақәеи рзы доуҳатә хазынаны ирзаанижьыз, ибеиазоу, иԥьашьахәу ирҿиамҭақәа.

Насыԥс исыман санқәыԥшыз инаркны Аԥсуа институт аҟны Баграт аус ицура, лассы-лассы иҿцәажәара, иажәеинраала ҿыцқәа рзыҙырҩра, ихаҭареи ибаҩхатәреи схы-сгәы аҿы инаганы рызхәыцра. Ҳԥьынԥьуаа зәырҩы реиԥш, Баграт Уасил-иԥеи сареи иҳамаз аимадара даараҙа саргәырҕьон, агәазыҳәара снаҭон.

Саԥхьа иқәуп иԥсҭазаараҿы еиҳа ицәыхьанҵаз ашықәс – 1947 шықәсазы – ишьақәиргылаз, «Ҷлоу ақыҵа Лаганиахә аҳабла инхо

[18] Агазеҭ «Еҵәаԥьаа», 2004, №6.

Шьынқәыраа рабшьҭра» ахьынтәааyа узырбо ахсаала. Уи сызҭаз апоет Мушьни Лашәриа иоуп. Ахсаалаҽы иарбоуп Қәакә инаиркны Баграт имаҭацәа – Баграти Заури рҟынʒа ишиашоу иаayа жәаҩа абиԥара, иара убас иазгәҭоуп ахацәа рцәаҳәа аганахьала урҭ ирыԥшьy абиԥарақәа. Ҳәарас иаҭахузеи, ҳарҭ зегь ҳаиԥш, Багратгьы идац-иԥашә дазҽлымҳан. Ари иаанагоз иԥсы аиԥш бзиа иибоз ижәлари ԥхьаҟа игылараны иҟаз абиԥарақәеи рахь аапҳьара аҟаҵара акәын: «Шәыԥсҭазаара уасхырс иамоу шәдац-шәпашә еснагь ишәгәалашәыршәала!» Угәы дырхытхыҵуеит зыʒбахә иҳәо ауаа рхаҭарақәа, хьыʒқәас ирымаз. Абшьҭрақәа реимадара – ари ажәлар рҭоурых иахәҭакуп, уажәы ҳазлацәажәо абиԥара ртәы акәзар, Ҷлоу ақытан Шьынқәыраа хышәшықәсатәи рҭоурых инеиҳангьы иаҵанакуеит.

Аамҭа уҳәеит ҳәа, иласны ишԥацо! Насгьы ишмаҷy ауаҩы бжьаратәла инитҵуа 70-80 шьықәсқәа ирылагʒаны уи дыррала дҵаулахарц, Анцәа адгьыл аҿы ауаа ириҵаз аԥшʒара хымкыхҟәа зегьы инырырц азы! Аамҭа наʒаʒатәи аԥшеиҿасырҭаҿ ҳара ҳаҟазаара – еимгеимцароуп, уи ҳазҭагылоу аамҭа ҳәа ҳашьҭоуп. Баграт Шьынқәба ҳазҭагылоу аамҭа инарҵаулаʒан дагәылаԥшит, ҭәҭәалаʒагьы ирҿиара ианирԥшит. Данқәыԥшʒаз инаркны иажәеинраалақәа ашәақәаны ижәлар ирылатҵәеит.

Ҳазҭагылоу аамҭагьы ҭыԥкаҿ иауҟаху, еиԥҟьарада имиаслар, иҵоурыхымхалар ауам. Баграт ԥсра зқәым ироман «Ацынҵәарах» аҟны иаарԥшуп ииасыз, иацтәи амш иагаз аамҭа хнырҳәышьа шамам, атрагедиатә ҭагылазаашьақәа раан иҟаҳҵо агхақәа аамҭа амшынцәқәырпақәа рҿы рышьҭа ҵаула шаанрыжьуа, ауаҩы уи ахҩара шилымшо. Иҳаҩсхьоу аамҭа иацу ахҭысқәа зегьы ма ихырҳаганы, мамзаргьы ацәыʒ ҳазҭо ааханы иҟоуп. Ажәакала, знык иҟалаша аныҟалалак, акы аԥсахра ҳамч ақәымхо иҟалоит. Абарҭ еиԥш иҟоу ахшыҩцак ҵаулақәа рнубаалоит Баграт Шьынқәба ирҿиамҭақәа.

Ԥхьаҟатәи аамҭа ҳԥыларц азы еснагь иццакуа амҩа иқәуп. Баграт ижәлар рыгәҭа дгылан лакҩакрада, даараʒа ихьанҭаз аԥынгыларақәагьы дыриааиуан. Ирҿиамҭақәа уаҵәтәи амш ахь удырԥшуеит, уадаҩрак аҿаԥхьа ахьамҵразы агәацԥыхәара урҭоит, аиашеи агәыразреи еснагь аԥыжәара шрымоу агәра удыр-

гоит. Ижәлар рхәыцрақәеи ргәазыҳәарақәеи рыла еибыҭоу уи исахьаркыратә ажәа бзанҵык еицакра ақәымкәа иаанхоит аҧсуаа рдоуҳатә ҧсҭазаараҿы.

Б.А.ГӘЫРГӘЛИА,
ААУ апрофессор

БАГРАТ ШЬЫНҚӘБА[19]

Ауаҩытәыҩса иоуп аԥсабара аԥшәымас иамоу. Ҭабыргуп, уи аԥсабара амаҙақәа зегьы ирықәнагахаша ацаԥхақәа ԥшааны рышәгәашә аҳарҳәа иааимыртыц макьана, аха уи ашҟа мҩа дықәуп. Уи амаҙақәа шаҟа ираргамо аҟара, иара дыҕәҕәахоит, ихы-игәы дақәгәыҕәуа, дымшәа-мырҳа адгьыл ишьапы ықәиргылоит, адгьыл аҿгьы даанҧасуам, иара акосмос ахаҵа иагәылаҵәаху хыԥхьаҙара змаҙам амаҙақәа рраргамарахьгьы ишьаҧа еихигоит. Акосмос аҿтәи ишьаҧақәа ракәзар, макьана дшәаԥырҳаԥуа ауп ишеихиго, амыцхә днапыршьышьуеит, аха диашоуп иара, гәыбҕан узиҵаҙом; риашашьа змам арыцҳара ҟаиҵар атқыс, днапыршьышьлар еиҕьуп.

Алитература, убри аԥсабара амаҙақәа рраргамараҧы, ауаҩытәыҩса идоуҳатә мчқәа реихаҳараҧы имыруга дууп: Алитературақәагьы зегьы еиԥшым. Баграт Шьынқәба иеиԥш иҟоу аԥсабаратә баҩхатра лаша ззылԥхаз аҟаза иаԥиҵо ажәа сахьарк, хымԥада аԥсабараҧы ауаҩытәыҩса даԥшәымазтәуа, иара аԥсабара амчқәа реиҧкаара, ргармониа ҳәаақәызҵо лшара дууп, ипоезиа аԥсабареи ауаҩытәыҩсеи рыԥсыԥ лагаҩагара ишахылҵуа мҩашьахуа, иашьашәалоуп. Ирҧиамҭаҧы дгьыли-жәҩани, геишьхеи, ҷкәыни-ҙҕаби, хатҵеи-ԥҳәыси, арахә, ма ауааи, ацәгьеиабзиеи, хәахәеи-иашеи, мши-ҵхи ԥсра-ҙра зқәым аматериа аҟазаара лабҧабазтәуа, иԥсабаратәу апоезиа иашаҵәкьа ԥсыс изхоу, исахьарку цәырҵрақәоуп. Урҭ зегьы напҟазала абырҵкал икылхуп, апоет рҟырҟы архәхәуа, рхы-ргәы аҭҟәауа, рҧахәы аларҳәо, адунеи аҧы жәларык ыҟанаҵ даргьы ԥсраҙра рықәымкәа, абри аԥсабара ԥшҙа, рхатәы бызшәагьы иҟаларц азын.

[19] Б.Гәыргәлиа. Арҧиаратә хаҧсахьақәа. (Арҵаратә цхыраагҙа). – Аҟәа, 2004.

Сара, абри иххаʒа, илаша-лашо иаҳхагылоу иахьатәи амш шымшу агәра шызго аҟара, агәра згоит Баграт Шьынқәба иеиԥш абаҩхатәра ҳарак змоу, здоуҳатә мҽхак ҭбаау ашәҟәыҩҩцәа даҽеа жәаҩык рҟынʒа ҳмилаҭ литература ианаҵагыла, адунеи аԥсабара ԥьара иԥсабаратәым катаклизмак амыхьуазар, ҳажәлар рхатәы бызшәа, ҳаԥсшәа алахьынҵа гәҩарамкәа, ишәарҭамкәа дунеи ахаан ҳаԥхьаҟа игылараны иҟоу аԥсуа абиԥарақәа ишырҿыцымшәо ала, ҳаԥсшәа ԥсра-ʒра ақәымкәа ишыҟало ала, ус анакәха, дара уи абызшәа иахьеи-уахеи изҿыцаку амилаҭгьы иахьа аасҭа аизҳазыԥьара, аҿиара ргәы ацԥыҳәо ишыҟало ала, ус анакәха, дара уи абызшәа иахьеи-уахеи изҿыцаку амилаҭгьы иахьа аасҭа аизҳазыԥьара, аҿиара ргәы ацԥыҳәо ишыҟало, ԥсра-ʒра шрықәымло ала.

Баграт Шьынқәба дҟалеит ҳаԥсуа жәеинраала иара дахьʒааноʒа иазымдыруаз адунеи аклассикатә жәеинраалеиҿартәышьа формақәа рацәаʒаны ҳпоезиа иалазгалаз, иалазырҵәаз, изырбеиаз ҿыцаԥшьгаҩны. Иара иоуп зкалам иҵыҵз уамак шәагаала ишдумгьы, аԥсуа жәеинраала аиҿартәышьаз иахьа уажәрааноʒа иҳамоу аусумҭақәа зегьы реиҳа ихатәроу, иреиґьу аҭҵаамҭақәагьы. (Ари апроблема иазкны иҵыҵхьоу В.Аҵнариа ишәҟәы алаҳамҵозар).

Б.Шьынқәба ҳаԥсуа литература ирбеиоит ҵакыла, формала, цәаныррa ҵаулала аԥхьаҩцәа зытҟәо хыԥхьаʒара рацәаала алириктә шедеврқәа рыла.

Иара иоуп зегь реиҳа ихаҭәааy ҳаԥсуа жәлар рпоезиа антологиа еиқәыршәаны, ажанрқәа, зегьы аклассификациа рзуны иҵзыжьыз. Сара излаздыруала, иахьа уажәрааноʒа Дырмит Гәлиа иаамышьҭахь Баграт Шьынқәба иаҟара даҽеа аԥсыуа шәҟәыҩҩык ҳаԥсуа жәлар рҿыпыцтә беиара аизгара, акьыԥхьра, аҭҵаара аԥьабаа адимбалац. (Ирҳәоит, ари амилаҭ усҧшьа анагʒараҿы Омар Беигәаа илиршахьоу рацәоуп ҳәа, аха уи иеизгамҭакәа ҳажәлар ирбартә, ираҳартә макьана иаҳзыҟамҵагәышьац. Ари амлаҭ шьаҭамырʒга иаҳзыҟанаҵаз баша-ԥсакуат ибжьамʒит. Ихаҭа ирҿиамҭа ҵаҵгәыс иаҵалаз аԥсуа доуҳатә уасхыр дуқәа ируакны иҟалеит. Ари ахшыҩҵак шбылгьу, ишлабҿабоу дырҵабыргуеит хыԥхьаʒара рацәаала иажәеинраалақәа, ибалладақәа: «Гәында-

ԥшʒа», «Ритца», «Аҽырпын», «Кьагәа хьыʒкамшәа», ахәычқәа ирызку илакә поемақәа: «Ииарума», «Азыс гәымшәа», ҭкар рацәала иеилоу иепикатә поема «Ахра ашәа» адраматә поема «Ахра иаҽахаз» уҳәа уб. егь.

Баграт Шьынқәба иоуп ҳара ҳаԥсуа литература иалазгалаз иажәеинраалоу ароман «Аҽатә-уаа» зыхьʒу ари ароман иаанарԥшуеит Аҩбатәи Аԥьынԥьтәылатә еибашьра ду аан ҳтәыла ианаҭаз ахәрақәа зырҕьо аҽатә-уаа, аԥсуа қыҭа Амзара аҭеицәа рыԥсҭазаара. Ари аҩымҭа зиааз аамҭа иахылҵыз гха-ԥхақәак амазаргьы, аԥсуа бызшәа асахьаркыра-рҽиаратә лшарақәа меиг3ахрада иʒырнагоит.

Баграт Шьынқәба ипоезиа еиԥш ицәырҵра гәырҕьаҽҳәашахеит ипрозатә ҩымҭа, аҭоурахтә роман «Ацынҵәарахгьы». Уи азкуп адунеи ауаатәыҩса рыпоблема хада: «Аԥсадгьыл зцәыʒыз – зегь ицәыʒит». Аубых жәлар рыԥсадгьыл анырцәыʒ, шәышықәса рыҩнуҵҟала амилаҭ милаҭызтәуа зегьы шрымпыҵзааз, аʒбахә хьанҭа реиҳәоит ашәҟәыҩҩы; уи адунеи ианыҵыз амилаҭ дырзыҟалеит дуазҳәаҩны, дшәаԥьҳәаҩны.

Зққышьықәсала ашәҟәыҩҩра змаз амилаҭқәа рзын рмилаҭ ҭоурых ашәҟәқәа иԥкааy ирынҵо иахьаауаз аҟнытә, аҭоурых иара иахьаҭыԥу иргылоуп инасҵханы, иахьатәи аамҭа акәзар, иаҳа иааигәаны аҭып азалхуп. Урҭ хаз-хазы цқьа адифференциа рызууп, иеиҟәыҵхоуп. Аха аԥсуаа реиԥш 130 шықәса раԥхьа ашәҟәыҩҩра зауз амилаҭ рҭоурых ҭаулагьы, иахьатәи рыԥсҭазаарагьы, уаҵәтәи рԥеиԥшгьы иаҳа иеизааигәоуп, иузеиҟәымҭхо еиларсуп. Ари аҵыхәтәантәи афактор Баграт Шьынқәба иеиԥш иҟоу ажәлар рпоет ирҽиамҭаҽы еиҳагьы уаҩы ибарҭоуп. Уи заманала идыруеит ижәлар ржәытә ҭоурыхи, рҽатә ԥсҭазаареи, уаҵәтәи рԥеиԥши иеидкылмкәа, рхаҽра нагʒаны аарԥшышьа шамам. Убри азын ауп ирҽиамҭа изалубааy жәлар рмифологиа, рфырхаҵаратә епос, амчхара ахьамоу аҭыԥқәа ижәлар рмилаҭтә ҳәынҵқарра – Аԥсуа ҳәынҵқарра ақәыԥсычҳара, шьалеи лаҕырʒылеи икәабоу ижәлар рыхҵәа-хыԥсаара асахьа лашьцақәа цәырызго амҳаԥьырра, амилаҭ рхақәиҭразы хацәнамырха имҩаԥыргоз, иахьагьы имҩаԥырго ақәԥара, амилаҭ иахьатәи рыԥсҭазаара, уаҵәтәи рԥеиԥш. Ашәҟәыҩҩы ихаҭа ихәычреи, иқәыԥшреи ирымаданы

ицәыргоуп, аԥсуа жәлар рмифологиа, рҵасҟәа, ркьабзҟәа, рыбзазара иадҳәалоу ахҭысҟәа, аматәарҟәа ааҙара иазку ироман «Ахаҳә еиҩса» аҟны.

Аԥсуа театр азын, аԥсуа кинематограф азы иахьыԥсҭаҵагахаз рацәоуп асценаҿы иқәыргылахаз, аекранизациа ззухаз ашәҟәыҩҩы ирҿиамҭақәа.

Аԥсуадырраҿы акырҙа рыҵаркуеит абызшәеи, алитературеи, абзазареи, афольклори ирызку Б.Шьынқәба иусумҭақәа, ипублицистика. Аԥсуа шәҟәыҩҩцәа аиҭагаҩцәа рзын ишкола дууп Б.Шьынқәба иеиҭагаратә усура.

Машәыршақәа иҟамлеит абарҵқәа зегьы. Б.Шьынқәба дшыхәыҷыз ихы-игәы рытҟәеит иара дазхылҵыз аԥсуа қыҭа Ҷлоу аԥсабара блахкыга, Абрыскьыл дҭаҿаҳәоуп ззырҳәо, алегендақәа рымҵәыжәҩа иатцибаауаз Отаԥтәи аҳаԥы, даныҩеидас нахыс ижәлар ржәытә ҭоурыхи рҿатә ԥсҭазаареи рышҟа дхьазырпшуа аԥсуа ҵангәарақәа, Аԥсуа ҭзамц ду, зқьы шықәса зхыҵуа Мықәтәи аныҳәарҭа, Аҟәа абааи, Анаҟәаԥиатәи, Лҙаатәи Амзареи ржәытә қалақьи рныҳәарҭеи, Амбареи, Гагреи, Цандрыԥшьи ирықәибааз абаҟақәа, Дырмити Иуеи рдоуҳа уҳәа убас аԥсуа поет ибаҩхатәра зырҿыхаз ацәырҵра дуқәа. Аха убарҵқәа зегьы ирыцкын, сгәанала, Б.Шьынқәба дахьиз-дахьааҙаз иабдуцәа рхәышҭаара, иҩнаҭа. Уаҟа иҩниааз ауаа еснагь ажәа ԥшҙа, ажәа хатәра ҳаҭыр рзақәын, ажәа нцәартәуама угәахәыртә аҟынҙа изырыргон. Абар уи зырҵабыргуа ахҭыс: Ишдыру еиԥш, 1866 шықәсазы аԥсуаа бԥьаршьҭыхла царизм аколониатә политика ианаҿагыла нахыс Гьаргь Чачба инеиԥынкыланы Аԥсны аланхара азин имамызт. Уи иԥсадгьыл ангәхьааигалак аамҭа кьаҿк иалагҙаны Аԥсны дналс-ҩалсны, аԥсуа қыҭақәа иԥсы шырхьыхәхәоз изхара изымбакәа, игәы дҭатцәыуо дцон Қәтешьҟа, ма Қарҵҟа, ма Петербургҟа, мамазаргьы Парижҟа. Убас, аамала Аԥсны дааны данықаз, Баграт Шьынқәба излеиҳәо ала, азеижәтәи ашәышықәса анҵәамҭзы, зны, иара дахьиз аԥсуа ԥацхаҿы сасра дымҩахыргахьазаарын Гьаргь Чачба. Аҳ-иԥа Гьаргь ашәҟәыҩҩы зҭеиҭԥш зхацламҳәа уаҩ дыхнахуаз, аԥсышәала зеиԥшдыҟамыз ацәажәаҩ дзықәтәаз аҟәардә иԥшьоу маҭәарс иԥхьаҙаны, иеиҷаҳаны уаҩ дықәмыртәакәа, иҭатцәахны ирымазаарын Багратиабацәа рхәышҭараҿы. Иара данахьҙазны днықәтәазаап

аԥарда здыкнаҳалаз иԥхьакыз Гьаргь Чачба дзыҟәтәахьаз, реликвиак аҳасбала изхәаԥшуаз, уи аҟәардә. Дыштәаз, дааихҭыгәлеит иаб иаҳәшьа. – Ааит, уара, ахәыҷы мʒышәа, ишԥыкәу Гьаргь Чачба дзыҟәтәаз аҟәардә аҟәтәара шугәаҧьʒаз, – лҳәан, Бграт хәыҷы аҟәардә дныҟәцаны, аԥарда надкнаҳаланы инаԥхьалкит уи.

Сгәанала, абри афактгьы иаҳәоит Баграт Шьынҟәба дахьиздахьааʒаз аҩнаҵаҽы ажәа сахьарк, ажәа хатәра, аԥсуара акапан шдууз, ҳаҵыр шаҟәыз. Баграт Шьынҟәба иԥсҭазааратә мҩа шәҵылатцәкьаны иҟәцамызт, иуадаҩын. Идыруп, 40-тәи ашыҟәсҟәа раан аԥсуа школҟәа шаркыз. Ари Ленинтә милаҵҭә политика аилагароуп иаанаго, ииашамкәа иадыркит ҳаԥсуа школҟәа ҳәа Кәатциа Шьаҟрыли, Гьаргь Зиʒариеи, Баграт Шьынҟәбеи усҟантәи Асовет Еиҳабыра рахь ашәҟәы анырҩы ашьҭахь, Б.Шьынҟәба икалам иҵыцыз иахьа ҳакритикцәа идырԥхәаало «Сыҟалаҟь» зыхьʒу ажәеинраалеи, даҽа жәеинраала ҟаиматҟәа рцикли, ирлас-ырласны ирыҟәыʒбон, рцәа рхырхуан аҭыԥантәи, нас ареспублика дгылатә кьыԥхь аҟны. Уимоу, иҟаларын урҭ зыʒбахә сҳәаз ҳажәлар рыхьʒырҳәагақәа ахҩык зынʒа иҟамларгьы академик Симон Никәа-иԥа Џьанашьиа дыԥсҽыхыҩны дырзыҟамлаҭгьы.

Б.Шьынҟәба зны-зынла иахьагьы дырцәыхьчам уаҩ игәы изырхьша ҭагылазаашьақәак. Иҟалап уи иахьатәи ҳаԥсуа ууажәларра азеиԥш шьҭынгылара иагу-иабзоу иахҟьозаргьы.

Идыру усуп, ауаҩытәыҩсара ҳарак акәша-мыкәша ауаажәларра аҽеаназышьақәымк, аҩнуҵҟатә еилаҵәара анзыҟамлалак атрагедиа ахылҵыр шалшо.

Иахьа ҳара ҳауаажәларра арҳәарах аҽеарҕәҕәоит, иаразын иԥсабаратәу адемократиатә принципкәа, иуадаҩзаргьы, рышьақәырҕәҕәара иаҽуп. Ҳара ҳауаажәларра адемократиатә принципкәа ирыбзоуроуп иахьа Баграт Шьынҟәба ибжьы адунеи иаҳауа аҟаларагьы. Уи ҳара ҳзын инасыԥуп.

Б.Шьынҟәба зыԥсы ҭоу классикуп. Ауаҩы уаҧхьа дцаҵаʒа дангылоу, иуадаҩуп иииуз-иихәаз ахцәажәара. Аха ҳаԥсуа литератураҽы, инеизакны ҳаԥсуа культураҽы уи ирҽиаз адоуҳатә беиара ду, ҳара иахьа ҳазхыҽхәо ҳашәҟәыҩҩцәа, ҳинтеллигенциа реиҵааʒараҽы ирылшахьоу аус хатәрақәа ҳрызхәыцуазар, еснагь азин ҳарҭоит ҳаихыҽхәарц. Амала иуадаҩуп уи иаҵәоу ажәа аҳәарагьы.

ЖӘЛАР РПОЕТИ АИБАШЬРЕИ

«Сара еснагь исгәлалашәоит уи амш еиқәаҵәа – нанҳәа 14. Шьыжьымҭазан, машьынала Ҷлоуҟа амҩа сыкәлеит сҧацәеи сареи ҳаибабарц азы. Сгәы иҵан ахәылпҭаз аҩныҟа схынҳәырц. Аха амҩа сахьыкәыз аруаа шаауаз збеит. Ақыҵа саналала, уаҟа еилыскааит аибашьра ишалагаз. Амҩақәа зегьы кын, шьҭа Аҟәаҟа хынҳәышьа сымамызт. Абасала, ҩымзи бжаки саанхар акәхеит» – игәалаиршәоит Баграт Шьынқәба ақырҵуа оккупантцәа имҳәамырза, абрагьцас Аҧсны ианықәлаз амш аҙбахә, иеицырдыруа аурыс ҵарауаҩ, акритик, апублицист, Аҧсни аҧсуа жәлари рҩыза ду Вадим Валериан-иҧа Кожинови иареи реиҿцәажәараҿы.

Ишдыру еиҧш, аҧсуаа аибашьра иазыҧшымызт, аибашьра аҧхьатәи амш инаркны ауп абџьарла аҿеибыҵара ианалагазгьы. Егьа убас иҟазаргьы, ҳажәлар рнапаҿы иҟаз абџьар кьоу-шәоуқәа рхы иархәаны, аҕа данрықәла аҧхьатәи амш инаркны хаҵәнамырха иҿагылеит.

Аибашьра аҧхьатәи амшқәа раан аҕа итанккәа Баслахә, Мыркәыла, Тамшь, Ҕәада, Џьгьарда, Кәтол уҳәа Очамчыра араион аҟынтәи аҕа изыҧшымыз, згәы зҿанымыз аҧсыуа қыҵақәак инарылаххит. Танкла имаҷымкәа аҧсуа нхацәа рыҩнқәа иреихсны идырбгақәаз ҟалеит. Аха аҧсуаагьы ас еиҧш агәаҟра ианақәшәа, рҿи-рнапи еиқәҵаны имтәеит. Атанккәеи урҭ ирықәтәаз аибашьцәеи иреихсуа, аахақәа рырҭо иалагеит. Уи нахыс аҕа Аҟәа инаркны Галынҙа Аҧсны аихамҩеи, амашьынамҩа атрасса хадеи ааникылазаргьы, Очамчыра араион аҧсуа қыҵақәа рҕьырак уаҳа дырзыламлартә ахырҕәҕәарҵақәа ҟарҵеит Кәыдры аҙиас инаркны Ешқыҵанҙа.

Ҷлоу ақыҵа ашҟа ииаган Очамчыра араион ахадара аусбарҵагьы. Баграт Шьынқәба ирлас-ирласны дрыниалон араион ахадара анапхгаҩцәа (М.А.Гәыргәлиа, А.Н.Думаа уҳәа убас аҙәырҩы), ҳаибашьцәа, анхацәа дрылабжьон, ргәы шьҭихуан, аҙәк иеиҧш аидгылараҳь дрыҧхьон. Афронт ацәаҳәаҿы абџьаршьҭыхрала аидысларақәа ҟамлар ауамызт, аҕа шамахамзар Очамчыра араион аҧсуа қыҵақәа зегьы дрылахысуан бзарбзанла, танкла, авиациа ахархәарала. Иҵахон ҳаибашьцәа, иҵахон аҭынчуаа, ааха

роуан иеиуеиԥшымыз акультуратә хәышҭаарақәа: ашколқәа, абиблиотекақәа, акультура ҩнқәа, ааха роуан анхацәа рыҩнқәа, ахәыҷ баҳчақәа.

Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба днеиуан иҵахоз аибашьцәа, аҭынчуаа рыԥсыжрақәа рахь, ргәаҟра рыцеиҩыршон алыԥсаа дзауаз ауаа. Дцәажәон амитингқәа рҟны, аинформациатә дефицит шыҟазгьы, аҭагылазаашьақәа дрызхәыцны, ахҭысқәа ранализ ҟаиҵон, ауаа ргәы казмыжьшаз ажәа реиҳәон, ацәгьацәыԥхамшьара аазырԥшуа, агыгшәыг хаҿра змоу аҭа дшахьырхәхо ала агәыҕра риҵон. Хаҭала иара даара деигәырҕьон ҳажәлар иаадырԥшуаз агәымшәара, амассатә фырхаҵара. Ари рныԥшуан урҭ аибашьра амш хьанҭақәа, амзақәа раан иаԥиҵоз ажәеинрааалқәа, истатиақәа, ажурналистцәа ириҵоз аинтервиуқәа.

Абри аганахь ала аинтерес аҵоуп 1992 шықәса цәыббрамзазы агазеҭ «Республика Абхазиа» ианылаз аинтервиу. Уи ианыԥшуеит апоет иқыҵаҿы инеира шыҟалаз, уаҟа иахьеи-уахеи дызлагылаз аԥсҭазаара. Гәахәарыла иазгәеиҭоит, дахыҽхәоит абри аибашьра аамҵа хьанҵа аан аԥсуаагьы, урҭ рыдгылаҩцәагьы иаадырԥшуа агәымшәара, аиааира агәрагара. Аинтервиу ианыԥшуеит иара убас апоет иуаҩытәыҩсатә позициа ҕәгәа, дрықәыʒбоит аныҳәарҵа ԥшьаҭыԥқәа, ашколқәа, ахәыҷ баҳчақәа ԥызҽуа ақырҵуа оккупантцәа. Аибашьра политикатә цхыраагʒа иаанызкылар зылшо амчрақәа дрыԥхьоит ашьакаҭәара ааныркыларц азы. Ақырҵуа интеллигенциа ахаҭарнакцәа дрықәыʒбоит Қарҵынтә Аԥсныҟа ииаз аоккупантцәа иҟарҵо ашьакаҭәара, иаадырԥшуа агыгшәыгра иахьаҿамгыло азын.

Аурыс интеллигенциа ахаҭарнакцәа рахьтә Аԥсны иҟоу азалымдарақәа дрықәыʒбар иҵахуп хыхь зыʒбахә ҳҳәаз Вадим Кожинов, убри аҟнытә апоет уи ихы наиқәкны абас иҳәоит: «Аурыс интеллигенциа ахаҭарнакцәа рыҟнытә хықәкыла исҳәо иаҳар сҭахуп сҩыза ду, аԥсуа жәлар рҩыза ду, агәыраз ду зыстоу Вадим Кожинов. Урыстәылан, дарбанзаалак даҽеаʒәы иаасҵа, уи идыруеит Аԥсны алахьынҵа, Аԥсны азы уи ииҳәаша имоуп».

Зыʒахә ҳамоу аинтервиу уаҩы инарбоит жәлар рпоет иҟәыҕара, ихараԥшра, ипатриотизм. Уи ижәлар рыҩнуҵҟа иааникыло аҭыԥ,

имоу акапан дазхәыцны, урҭ ирыҵаиҳәоит изҭашәаз аамҭа хьанҭа аан иҟарҵашагьы: «Ажәлар ахачҳара аадырԥшыроуп, изыниаз иатҵамхароуп, ргәы камҳароуп. Аибашьраҽы уԥсадгьыл анухьчо, ашьагьы каҭәоит, иҟалоит аҳаҭгәынқәагьы. Аха зегьы иреиҳауп – удгьыл гәакьа ахақәиҵра. Егьа убас иҟазаргьы, аиааира агара аналшо аԥсадгьыл ахьчаҿ – аибашьҿы аибашьра адәаҽы хаха даннеиуа мацара акәҙам, рҳәоу еиқәыршәаны, убри ивагыланы аус руазароуп зегьы, ауаԥьаҟ аҟны ахәы ҟазҵо инарлыркны, аштаб аҟны иҟоу аруаа рҟынҙа».

Аинтерес аҵоуп ари аинтервиу злахыркәшоу афразагьы. Уи ианыԥшуеит апоет иуаҿытәыҿсатә, иуаҿышәатә позициа. Заира Ҵәыць-ԥҳа угәабзиара, угәалаҟара шԥаҟоу ҳәа даниазҵаа, Б.Шьынқәба аҭак ҟаиҵеит: «С-Аԥсны аҭагылазаашьа шыҟоу ауп сара сҭагылазаашьагьы шыҟоу».

Ақырҵуа – аԥсуа еибашьра алагамҭазы, апоет иқыҵа гәакьаҽы иапиҵаз ажәеинраалоуп «Сыԥсадгьыл, угәынқьыбжьы саҳауеит». Уи ала иалагоит апоет имоҭа аибашьҿы, аԥсадгьыл ахьчаҿ Леуан Миқаа изикыз иажәеинраалақәа рцикл. Ари аҿымҭа, исахьарку поезиатә ажәала иаанарԥшуеит апоет игәжәажәара, игәыԥжәарақәа, игәамҵрақәа. Ажәеинраала ицәырнагоит ақәылаҿцәа ргыгшәыгра, Аԥсны жәлар ирзыҟалаз атрагедиатә ҭагылазаашьа.

Уалыуашарада, гәыԥжәарада узларыԥхьарызеи абас еиԥш иҟоу апоет ицәаҳәақәа:

Азҳаха иоурыма?
Ма агара днылҵны хаҵәнамырха,
Убригь деибашьрыма?
Уи ахәыҷ баҳча цәҟьарас иҟазҵаз,
Уаҵәтәи ҳамш ауп иишьуаз!
Иан иҳалҳәозеи агыгшәыг дзааҙаз,
Илымоузеи хҿыхшьас!

Ажәеинраалаҽы иуԥылоит ақәылаҿ игыгшәыгра аазырԥшуа, даҽаԥызҽуа ацәаҳәақәагьы:

Наԥьнатә идыруп – ақәылаҩ дшәиуп,
Иуаҩра ихыхуп.
Уи джьышуеит, дшьашуеит, ԥсыла дымлашьуп,
Игәы акәзар – хаҳәлыхуп…

Апоет иажәеинраала хиркәшоит жәлар рышәи зышьҭалаз ацәгьоуаҩы хаир шимбо, амаҭ шҳам дшагәылху, анышәҵәкьа дшыҵкьыҵкьанашьо узырбо, ицәымґра аԥхьаҩ изцәырызго ажәа ԥьбарақәа рыла:

Жәлар рышәи зышьҭалаз, уи амра изкаԥхом,
Амаҭ шҳам дагәылхуп.
Жәлар рышәи зышьҭалаз, лаґырӡ изкаҭәом,
Анышәҵәкьа дацәымґуп!

Ишдыру еиԥш, аибашьра ианалага нахыс ҩымзи бжаки ааҵуан Ҷлоу ақыҵан, Баграт Шьынқәба инхарҭаҭып аҟны, ақырҭуа оккупантцәа рнапаҿы иҟаз Аԥсны аҳҵнықалақь Аҟәантәи инашьҭын Аԥсны АССР Аҩнуҵкатәи аусқәа рминистарра асистемаҿы аус зуаз ашәкәыҩҩы Алықьса Кәыҵниеи, Валери Аҳәбеи, амедицинатә ҵара-дыррақәа рдоқтор Виолета Агр-ԥхеи. Урҭ аоккупациа зызуз Аԥсны атерриториаҿы Е.Шеварнаӡе ирежим иадгылоз аиҳабыра рыхьӡала Б.Шьынқәба иабжьыргеит Аҟәаҟа дрыццарц, Аԥсны жәлар рпоет Аҟәаҟа дрыццар аибашьра аанкылара иахәарашәа идырбарц иалагеит, аха иара имуит, дырмыццеит, иахьынтәааз ихьагәгәа идәықәиҵеит, аґа ицҳаражәҳәаҩцәа. Б. Шьынқәба заманалаҵәкьа еиликааит Аҟәаҟа дыргарц зырҭахыз: аԥсны Шеварнаӡе ирежим адгылаҩцәа ацәшәон Б. Шьынқәба ақырҭуа аккупантцәа ирабашьуаз ижәлар дахьрылагылаз, ргәаҟра ахьрицеиҩишоз, ргәы ахьышьҭихуаз, аоккупантцәа ахьҿаԥиҿуаз, ижәлар урҭ рнырҭәарахаьы дахьрыԥхьоз. Егьыс, Аҟәа дрызнагазҭгьы, ижәбома, Асԥны жәлар рпоет Б. Шьынқәба Шеварнаӡе ирежим дадгылеит, иҿы изеихымхыртә аҭагылазаашьагьы ирҭон ҳәарада, аха рла ажьа азымкит.

Амала, ари аҩыза ахҵыс аныҟала ашьҭахь, иахьеи-уахеи авиабомбақәа, «аград» хқәа злаҳауаз, атанккәа злахысуаз Ҷлоу ақыҵан

Аԥсны жәлар рпоет иааныжьра, ҳәарада, даара ишәарҭан. Убри аҟнытә Б.Шьынқәба диаган Гәдоуҭаҟа. Уаҟа даннеи, уи адунеиаҿы иҟоу аԥсуаа зегьы рахь иҟаиҵеит аапҳьара, урҭ иреиҳәеит Аԥсни аԥсуа жәлари реиқәырхаразы хаҵәнамырха ақәпара игыларц.

«С думой о народе» («Жәлар рызхәыцрала») ахьӡуп 1992 шықәса абҵара мза акы агазеҭ «Республика Абхазия» ианылаз, З.Ҵәыиь-пҳа Гәдоуҭа ақалақь аҟны Аԥсны жәлар рпоет, Ҟабарда-Балҟариатәыла жәлар рышәкәыцҿы Б,Шьынқәба имылхыз аинтервиу. Ари аинтервиу аҟны Б.Шьынқәба акымкәа-ҿбамкәа актуалра злаз азҵаарақәа дырзааҭгылеит. Иазгәеиҭеит еснагь ажәлари иареи шеиԥылоз, Аԥсны аҭагылазаашьа хьанҭеит, уи аҭагылазаашьа аиҕьтәреи рзын игәааанагарақәа шреиҳәоз, даргьы ргәыцхақәа иара дшырзыӡырҿуаз. Б.Шьынқәба игәанала уаҿ дзыргәырҕьаша, аԥсуа жәлар рԥеиԥш лаша агәра узыргаша афакторқәа иреиуоуп ажәлар агәкаҳара ахьрымам. Абар ари ахшыҿцак уи иширҵабыргуа: «Ҿымзи бжаки рыҿнуҵҟа, ажәлар рыгәҭа сахьгылаз, сара дсымбеит згәы каҳаны знапқәа зваҳаз уаҿык. Ажәлар реибашьратә (ргәымшәаратә) доуҳа еиқәдырхеит. Сара сгәанала, ҭоурыхла уахәаԥшуазар, ари еилукаартә иҟоуп. Даара иуадаҿыз рҭоурых мҿаҿы аԥсуа жәлар изныкымкәан шьаҭанкыла иқәӡаартә еиԥш ауадаҿрақәа рхыргахьан».

Араҟа ашәкәыцҿы игәалаиршәоит 1878 шықәса рзы иқыҵаҿы 13 ҭзы рыда зегьы Ҭырқәтәылаҟа амҳаԥьырра ишагаз. Уахьынтәи, ԥыҵрак ашьҭахь рқыҵахь даҽа 13 ҭзы рыда шыхнымҳәыз, аха иахьа иқыҵа Ҷлоу 500 ҭзы инареиҳаны аԥсуаа шаланхо, ишҽиаз. Аинтервиу аҿы уи иазгәеиҭеит иқыҵауаа аҕа аибашьра ишацәымшәо, аха абԥьар шрымам, ишырҭаху. Аинтервиу ианыԥшуеит ашәкәыцҿы хьаас ишимоу иҿызцәа аҵаруаа, ашәкәыцҿцәа, аԥсуа интеллигенциа ахаҭарнакцәа аҙәырҿы аҕа оккупациа ззиуаз атерриториаҿы иахьыҟоу, Аԥсуа институт, Аԥсны Аҳәынҭқарратә архив, Амузеи, Ашәкәыцҿцәа Реидгыла ахьырблыз.

Б. Шьынқәба апринцип позициа, ауаҿытәыҿсатә позициа ҕәҕәа ааирԥшуеит аԥсуа жәлар зҭагылоу атрагедиазы. Уи иҳәоит: «Аԥсуа жәлар ирхырго атрагедиа, сара зыӡбахә сымоу ауаа ахьаҳцәыӡуа мацара акәӡам, схаҿы иаазгоит иаҳцәыӡуа адоуҳатә

хазынарақәагьы, урҭ рыʒбахә, ииашан ихәыцуа ауаа зегьы ирдырытә-ираҳартә иҟаҵатәуп».

Зыʒбахә ҳамоу аинтервиу аҟны Б.Шьынқәба аурыс прогрессивтә интеллигенциа Аԥсны, аԥсуа культура азеижәтәи ашәышықәса алагамҭа аахыс ишамадоу, ишацхрааӡа атәы зҳәо афактқәа цәыригоит. Инарҭбааны дырзаатгылоит иҩызцәа дуқәа Константин Михаил-иԥа Симонови, Александр Трифон-иԥа Твардовскии, иареи ирыбжьаз арҿиаратә, ауаатәыҩсатә еимадарақәа. Амала, Б.Шьынқәба даара ихьааганы дахцәажәоит асовет аамҭа аан Нхыц-Кавказтәи ҳаиашьаратә жәларқәеи ҳареи ҳаиҟәыҵханы, ҳаицәырʒаны ҳахьрымаз. Егьа убас иҟазаргьы, ашәҟәыҩқы иҳәоит аҩажәатәи ашықәсқәа 40-тәи ашықәсқәа раахыс аҟабарда шәҟәыҩҩцәеи иареи шеиҭанеиааиуаз, аиҩызара бзиа шрыбжьазгьы. Иазгәеиҭоит Аԥсни аԥсуа жәлари ашәарҭара анырзыҟала нхыцтәи ҳаиашьаратә жәларқәа рхаҭарнакцәа ахьҳадгылаз, ҳахьырыхьчаз иԥсабаратәу цәырҵраны ишиԥхьаʒо. Абар, уи иара агәааанагара шышьақәирҷәҷәо: «Хаҭала сара иԥьасшьаʒом, Аԥсны аибашьра аныҟала, ҳашьцәа ахьаҳхаҵгылаз (ахьақәҿырҭыз), уимоу рабԥьарқәа ааанкылан иааины иахьааҳавагылаз. Даҽеакалагьы, уаҩы ихаҿы аагашьа амамызт. Мшәан, ҳара ихыҵхәааӡ еишьцәаны ҳауҟаху, шьала ҳаишьцәами. Зқьыла аҭоурыхтә фактқәа ааугар ауеит, ҳарҭ ҳаидгыланы аʒәк иеиԥш ҳхәышҭаарақәа анаҳахьчоз аамҭақәа рзы. Сгәанала, аԥсуа жәлар иахьагьы, уаҵәгьы, ҳаԥхьаҟатәи абиԥарақәа рхаангьы ирхашҭраны иҟаʒам ашәарҭара бааԥсы иантҭгылаз аамҭазы рашьцәа ааины иахьрывагылаз».

Дук мырҵыкәа, Багарт Шьынқәба Гәдоуҭантәи дцеит Москваҟа. 76 шықәса ирҭагылаз, агәмабзиара ихҭанакыз апоет агуманитартә қашь ыфо Гәдоуҭа атәара аасҵа, Москва иҟазаарала еиҳа Аԥсны дахәарашәа ибазар акәхап. Ус егьыҟалеит. Москва даннеи, игәабзиара аиҕьтәрагьы дацхрааит, иҩызцәа аурыс прогрессивтә интеллигенциа ахаҭарнакцәа аʒәырҩы дрыниеит. Урҭ рхы-ргәы аҟынʒа инеиртә иҟаиҵеит ақырҭуа оккупантцәа ХХ ашәышықәса анҵәамҭазы Аԥсни аԥсуа жәлари зындыриаз арыцҳара, изладыргаз ашьаарҵәыра. Уи абзоуралагьы иҟалеит аурыс шәҟәыҩҩцәа, аҵарауаа аʒәырҩы акьыԥхь аҟны, ателехәаԥшрала иқәгыланы ақырҭуа оккупантцәа Аԥсны иҟарҵоз агыгшәыграқәа, ацәгьоурақәа рықәыʒбарақәа.

Ари ахшыҩцак зырҵабыргуа афактқәа ируакуп 1993 шықәса ажьырныҳәамза ааба рзы агазеҭ «Литературная Россия» (аредактор В. Ериоменко) аредақциаҿы, Вадим Кожиновгьы, аиҿцәажәа ҭазҩыз С.Мошечковгьы аԥсуа жәлар зыниаз азалымдара, изҭашәаз атрагедиатә ҭагылазаашьа шеилыркааyа, аԥсуа жәлар ирыцхраарц шырҵаху, Б.Шьынқәба ирҿиамҵа, иара убас иуаажәларратә, иҳәынҵқарратә усура бзианы ишырдыруа, ҳаҭыр шиқәырҵо.

В. Кожинов иакәзар, аиҿцәажәара хациркит Б. Шьынқәба ирҿиамҵеи, аԥсуа жәлар рҵоурыхи, рыбзазареи шәҟәыла мацара акәымкәа, иара ус, иԥсҭазааратә ҧышәа алагьы ишидыруа узырбо, сара шаҳаҭс сызмаз фактк ала. Ҳаизыҙырҩып аҵарауаҩ: «Зны сара Кавказ акалҭ шьхарԥқәа рҟны ишьҭоу аԥсуа қыҵа Ԓьгьарда анеира сықәшәеит. Уаҟа сара зынҙак машәыршақә ақәра ду змаз аҙәы иҩны снанагеит. Уи истол иқәын иаартыз, зыбгьыцқәа рынарҳәыаарҳәарала икылтҵәартә аҟынҙа инаргахьаз, изыԥхьахьаз Баграт Шьынқәба ишәҟәы. Иҵабыргыҵәҟьаны, Шьынқәба ирҿиамҵа аҙәаҙәала итәылауаа зегьы рҟынҙа инаҙеит, ари акәзар дарбан шәҟәыҩҩзаалак даҵашьыцыр илшоит».

Исҭахуп абри иаагоу ацитата згәаҭара хәыҷык азыҟасҵарц. В.Кожинов абраҟа дызлацәажәо ахҵыс ҟалеит Аԥснытәи амра иагәарԥхаҙаны ианыҵхаԓьуаз мшаԥымзатәи ааԥны мшык аҽны. Вадим Кожинов ихатә ҩыза-ԥҳәыс Елена Владимир-иԥҳа Ермиловаи иԥҳаи иманы Аҟәа ҩымчыбжьҟа дааит ԥсшьара ҳәа. Вадими Мушьни Лашәриеи ибзианы еибадыруан, аиҩызарагьы рыбжьан ҳаԥсуа поет М.Горки ихьӡ зху Москватәи алитературатә институт аҟны аҵара аниҵоз аахыс, Владимир Аҵнариеи сареи Вадим Кожинов ҳаизааигәахеит СССР Аҵара-дыррақәа ракадемиа иатәу, М.Горки ихьӡ зху Москватәи Адунеитә литературатә Институт аҟны аспирантура ҳанҵаз. Ҳҩыза еиҳабы иҵаацәеи иареи ас иаалырҟьаны Аԥснытәи раара ҳара даара ҳаигәырҵьеит. Кәтол сара сҭыҙтыԥ аҟны иареи сареи ҳнапала ихьӡала афеихоа ҵлашьапыкгьы еиҭаххаит, уи иахьагьы аԥсы ҭоуп, иԥарԥаруа игылоуп, ашәыргьы аҽалоит.

Убри ааԥын мшы бзиа ҳәа зыӡбахә сҳәаз аҽны ашьыжьымҭан Вадим иҵаацәеи иареи зыҩназ асасааирҵаҿы ишыҟоу збап ҳәа саннеи, уи абас иҳәеит: «Бориа, суҳәоит. Уара бзиа иубо аԥсыуа ҙиас хәыҷык сурбарц азын, ишубо еиԥш иахьа амшгьы бзиоуп».

– Алашә иитахуа҂ы-блакы! – сҳәеит сара. Сааҭбжак ашьтахь, саншьа иҧа Бесик Амҷба ЗИМ дук иман, Вадим Кожинов иҭаацәагьы иаргьы лҭаҳартәан, Очамчыраҟа ицо атрасса инарышәланы ҳҧынаҳхеит Аҟәантәи.

Ааҧын даара иҧшʒахоит Џьгьардеи Кәтоли рҳәааҧы аʒиасҟәа Қьаҭуанырҩеи Дҭамшьи ахьеилало. Урҭ иҟәашʒа ирытцыҧхаауеит аҟәара, ахаҳә шкәакәареи абҭанҷи аʒиас иаҵәҟаҟареи мыцхәы ицқьахоит, егьыҧшʒахоит. Убрахь иаагарц сыʒбеит Вадим иҭаацәеи иареи. Ус егьыҟаҳцеит. Ҭаацәаныла иргәаҧхеит Қьаҭуанырҩеи Дҭамшьи ахьеилало аҭыҧ. Ахьҭа рылалар ҳәа ҳшәаны ишаҳамуазгьы аʒиасҟәа ирҭаланы рҿырымкәабар рымуит дара.

Абри аекскурсиа ашьтахь ауп уаҟа ааигәа инхоз, Вадим Кожинов зыʒбахә иҳәаз, Баграт Шьынқәба ироман «Ацынҵәарах» аҧхьара иаҧыз ауаҩ бырг (90 шықәса иҭысхьаз) саншьа Пониа Сааҭқьариипа Амҷба иҩны ҳаннеизгьы. Саншьа джәабжьҳәаҩ бзиан. Вадими иареи даара игәаҧхеибашьеит.

Б.Шьынқәбеи В.Кожинови реиҧцәажәараҧы алитература аʒбахә ахьырзымҳәо аахьаага ны аполитика ашҟа ииасит. Б. Шьынқәба Аҧсны зҭагылаз аамҭа хьанҭа аҟазшьа азгәаҭаны ҳажәлар рхымҩаҧгашьа абасала дахцәажәеит: «Сара аҧсҭазаратә мҩаду санысит, насгьы суаажәлар срыцын. Сыгәгьы иаанагон стәылауаа здыруеит ҳәа. Аибашьратә жәыларақәа анҵысы, сара еилыскааит инагʒаҵәҟьаны сыжәлар шысзымдыруаз. Шәхаҧы иаажәг, иабџьардоу анхацәа, урҭ азхиан еихалагьы, баҳалагьы аҧа ижәыларақәа ирҧагылан раанкылара. Арахь ҳара Шеварнаʒе иҳажәиҵеит атанккәа, авиациа».

Аиҧцәажәара ари ахәҭаҧы Б.Шьынқәба аибашьра алагамҭазтәи ауадаҩрақәа ириааины ҳажәлар аҧа ижәыларақәа аҧагылара ҕәҕәақәа рзыҟаҵо, аахақәа рырҭо ишалагазгьы иҳәеит, далацәажәеит, 60-тәи ашықәсҟәа раахыс инапы злакыз апроза ааныжьны апоезиатә рҧиамҭақәа раҧцара дшалагазгьы. Уи дрықәыʒбеит иқытҧы ахәыҷ баҳча цәҟьарас иҟаҵаз агрессорцәа.

Ари аиҧцәажәараҧы В.Кожиновгьы Б.Шьынқәбагьы аҧхьаҩцәа еилыркаартә иʒырыргеит Аҧсынтәыла аҭоурых иашаҵәҟьа, ақырҭуаа шовинистцәа рыгәтакқәа, рус лашьцақәа.

Аиҧцәажәараҧы иақәнагаз ахәшьара рытан аҧсуа милаҭ интересҟәа рыхьчаразы Б.Шьынқәбеи, уи иҩызцәеи рықәпара, Сталини Бериеи рхаан урҭ зындыриаз ахынҵаҩынҵарақәа.

Б. Шьынқәба иазгәеиҭеит Аԥсны инхо аԥсуааи Ҭырқәтәыла, Шьамтәыла, Иордантәыла, Германтәыла, Англызтәыла, Еидцоу Америкатәи Аштатқәа рыҟны инхо аԥсуа диаспорақәеи реиҭанаиааира ишацәшәо Қарҭтәи ашовинистцәа рыгьагьарақәа. Уи аԥсуааи ақырҭцәеи рыбжьара иҟалаз ашьаарҭәыратә еибашьра аҽеыцга хадақәа ируканы дахәаԥшуеит апоет.

Апоети акритики реиҽцәажәараҽы иазгәарҭеит Кавказ, иара убас уи анҭыцгьы амилаҭ проеблемақәа шыʒбатәу политикатә мҩала мацара, насгьы дара аимак змоу амилаҭқәеи аурыс жәлари рхаҭарнакцәа алархәны. Урҭ рықәыʒбеит Урыстәыла аиҳабыра рҽы, иара убас Кавказтәи арегион аҽгьы, даҽа регионқәак рҟынгьы ишыҟоу аполитикатә хараԥшра зыцәмаҷу, мариала, ҭынчмҩала иʒбахаша аусқәа рыʒбашьа иақәымшәо аполитикатә чынуаа.

Инеизакны ари аиҽцәажәара уахәаԥшуазар, уи ахаҳара ҟазцаз, аринахысгьы иҟазцо цхыраагʒоуп ақырҭуа-ԥсуатә еиҽагылара ҭынч мҩала аʒбара аҟны.

Москва азааигәара, Переделкино ҳәа иахьашьҭоу ашәҟәыҩҩцәа рыԥсшьарҭаҽы 1993 шықәса, жьырныҳәамза 16 рзы Б.Шьынқәба иҩит «Аиашьа дыҟазааит аиашьа изыҳәан» зыхьʒу астатиа. Уи азкуп бызшәала, хылцшьҭрала, доуҳатә культурала, ҭоурыхтә лахьынцала еизааигәоу адыгцәеи аԥсуааи реиашьара аʒыргара, арҭабыргра. Автор истатиа аинтерес аҵанаҵеит, аԥхьаҩцәа аднаԥхьалоит, аҭоурыхтә, афольклортә материалқәа ахьагәылаигало, адыга жәларқәа рхаҭарнакцәеи иареи реиҩызареи, риашьареи, рыгәцареибакреи ʒырызго аԥсҭазааратә фактқәа рыʒбахә ахьиҳәо, иахьцәыриго. Ари астатиа акьыԥхьра ҳаԥсуа ԥхьаҩцәа даара изыргәырҧьаз фактуп, избанзар-иҟаз, идыру аполитикатә ҭагылазаашьақәа ирыбзоураны аҩеижәатәи ашықәсқәа аҩнуцҟала ҳашьцәа аҟабардақәеи ҳареи, инеизакны адыга жәларқәеи ҳареи ҳаиҟәыҭханы, ҳаицәтәымуааушәа ҳаҟан, акультуратә еимадарақәа ҳацәмаҷын, ус ԥсабарала ҳажәларқәа агәыбылреи абзиабареи шрыбжьазгьы.

Сгәанала, ари астатиа иаарласны аурысшәахь, адыга жәларқәа рбызшәақәа рахь иеиҭагазар, ҳашьцәа гәахәарыла ирыдыркылаша ҩымҭахоит, изызку ҳаиашьаратә жәларқәа рдоуҳатә еимадарақәа зырҭәҭәо цхыраагʒахоит.

«Ҳара ҳаԥсадгьыл ахь ҳҳынҳәыроуп» ҳәа хыс иамоуп 1993 шықәса, жьырныҳәа мза 24 рзы агазеҭ «Федерация» ианылаз, иара абри агазеҭ аххәааҟацаҿ Владимир Дагурови Баграт Шьынқәбеи реиҿцәажәара. Аиҿцәажәара мҩаԥысит Москва. В.Дагуров Б.Шьынқәба иитеит хыԥхьаӡара рацәала аинтерес зҵаз азҵаарақәа. Аххәааҟацаҿ дазҿлымҳан згәыӡеанӡамкәан ашьаарҵәыратә еибашьра иаладыргаз аԥсуа жәлар рҭагылазаашьа. Б.Шьынқәба иазгәеиҭеит аԥсуаа злеибашьыша, рхы зларыхьчаша абџьар шрыцәмачу, аха аҕа иҿаԥхьа рхы шыладмырҟәуа, рхақәиҭразын хацәнамырха ишгылазаауа. Аиҿцәажәараҿы жәлар рпоет дазааҭгыланы иҳәеит аԥсуаа ирывагыланы Аԥсны зыхьчарц уахь инеиз аиадыгьацәеи аҟабардақәеи ирыхьчо атәыла ԥсадгьылс ишырыԥхьаӡо, уаҟа анхара-анҵырагьы насыԥс ишыршьо, Аԥсны апроблемақәа ашьхарыуа жәларқәа зегьы ипроблеманы ишахәаԥшуа. Урҭ ргәанала, иахьа Аԥсны ицәырҵыз апроблемақәа нагӡаны иӡбамхар, уаҵәы даҿаԥьарагьы иалшоит ицәырҵырц. Б.Шьынқәба иишаны ишазгәеиҭо еиԥш, Кавказтәи ажәларқәа рыбжьара иҟоу аконфликтқәа, иаҳҳәап, аингәышцәеи ауаԥсцәеи, ақырҵцәеи аԥсуааи, азербаиџьанцәеи Ашьха-Ҟарабахтәи аерманцәеи, ачеченҭа проблема уҳәа убас егьырҵгьы Урыстәылатәи аимпериеи, СССР зыхьӡыз анкьатәи ҳаԥсадгьыл аныҟази рхаан аполитика мҩала, ҭынч мҩала. Ари аиҿцәажәараҿы Б.Шьынқәба инарҵауланы иаарԥшуеит Аԥсынтәыла знысыз, азқьышықәсақәа зыԥхьаӡо аҭоурыхтә еизҳазыҕьара амҩа адырра, Аԥсны ашьакаҭәара аанкыланы, аҭынчра ашьақәыргыларазын иҟаиҵоит аконструктивтә жәалагалақәа, иазгәеиҭоит азежәтәи ашәышықәсақәа алагамҭа аахыс аԥсуаа Урыстәыла ашҟа аполитикатә, иара убас акультуратә орентациа шрымоу, Аԥсны асоветтә аамҭа аан гәабзиачаԥарҵан СССР зегьы азын ишыҟаз, иахьа иара ахаҭа шычмазаҩу, ацхыраара шаҭаху. Абарҵқәа инарыдҳәаланы Б.Шьынқәба аиҿцәажәара хиркәшеит абас еиԥш иҟоу аапхьарала: «Абри инадҳәаланы сара исҵахын схы нарықәкны срацәажәарц ашәҟәыҩцәа зегьы, насгьы зегь раԥхьаӡа сыбжьы рықәсыргарц Урыстәылатәи Афедерациа ашәҟәыҩцәа, Украинеи, Белоруссиеи, Абжьаратәи Азиеи рышәҟәыҩцәа зегьы, Кавказ ашәҟәыҩцәа зегьы. Урҭ иргәалашәароуп Аԥсны акыр шықәса зегьеидгылоутәи гәабзиарачаԥарҵаны ишыҟаз, – арахь

миллионҩыла ауаа шаауаз, ргәабзиара еиҭа шышьақәдыргылоз. Иахьа Аҧсынтәыла абылра иаҿуп, иара ахаҭа агәы бааҧсуп, убри аҟнытә, абри роуп. Ашәҟәыҩҩцәа зегьы ацхыраара аҭара рхы ахырымбаароуп. Абри аҩыза аҳәара ҟасҵоит сара. Аҧснытәла аанхароуп зегьеидгылоу гәабзиарачаҧарҵаны – ҵабыргуп, уажәы «Аидгыла ыҟам», аха, ажәларқәа зегьы иргәабзаиарчаҧарҵазааит нас, – убри азы уи аҧсоуп зегьы рыҟнытә агәцаракреи ацхыраареи».

Ақырҵуа агрессорцәа Аҧсны иақәлеижьҭеи хәымз ҵуан, ҳажәалр ашьаарҵәыра иалагылан, арҵ ажәақәа анҳәаз, зыкьҩыла аҧхьаҩцәа анрыҧхьоз. Сгәанала, иуадаҩым ари аиҿцәажәара аныркьыҧхьыз иҟанаҵаз арезонанс ҳара ҳзын шаҟа ихәарҵаз, ихарҳагаз аилкаара. Аҧсны, аҧсуа жәлар злагылаз аибашьра аҭәагашоура аӡбахә, уи арыцҳара зыхҟьаз аҿыҵгақәа, аҧсуа жәлар знысыз аҭоурыхтә мҩа, иара Б.Шьынқәба иҧсҭазаара, ирҿиаратә мҩа, аҧсуааи адыгцәеи рҭоурых ҵаула, риашаьаратә еимадарақәа ирыдҳәалоу ахҵысқәа, Аҧсынтәыла агеноцид азеиҿызкааз ақырҵуа нацистцәа ргыгшәыгра, аҧсуа еибашьцәа, урҵ рыжәҩахырқәа злаҕәҕәоу, ирыдгыланы иеибашьуа адыгцәа, егьырҵ аиашьаратә жәларқәа рфырхаҵара, Аҧсны ахьыҧшымра еиқәзырхаша, аҧеиҧш лаша азеиҿызкааша ауснагӡатәқәа рзаҧхьагәаҭара уҳәа ираҷәоуп ицәырнаго «Агәқәа рыҧхара сарҧхоит сара абра» зыхьӡу, 1993 шықәса, нанҳәа 12 рзы агазеҵ «Кабардино-Балкариа правда» ианыз Б.Шьынқәба З.Гоплачиови реиҿцәажәара.

Ақырҵуа-аҧсуа еибашьра аантәи апоет ипублицистика зегьы еиҧш, ари аматериалгьы гәылырҵәааҧ аҧхьаҩцәа Аҧсни аҧсуааи рәгыбылра дзыркыша, хаҷәынмырха урҵ рхақәиҭразы ауаҩытәыҩса дықәзыргылаша афактқәа рыла. Аиҿцәажәара хдыркәшеит аҧсуа жәлар рхаҭарнак ду иуаҩра, игуманизм, иаҧсуара иаанарҧшуа ауаҩышәара ҳарак знубаало ажәақәа рыла: «Ҷыдала, хықәкыла срацәажәар сҭахуп анаҷәеи, абаҷәеи, зхаҷәа, зхәыцқәа сара сыҧсадгьыл ахақәиҭреи ахьыҧшымреи рзы ақәпараҿы иҭахаз. Иҭахаз аӡәаӡәала зегьы рыхьӡқәа хьтәы нбанла ианҩылоуп Аҧсны аҭоурых. Сара сгәы ҿнакаауеит, сшәыццьабоит. Схы шлаҕәҕәа ласырҟәуеит, насгьы сеигәыргьоит шәхаҵара. Иҭабуп идуӡӡаны ҳәа шәасҳәоит акыр исзаҧсоу сашьцәеи саҳәшьцәеи!»

1993 шықәса лаҵарамза 6 рзы, Аҧсынтәылан аҕаҷәа жьышуа,

ишьашуа ҳажәлар ианырҽагылаз аамҭазы, Б.Шьынқәба иаԥиҵеит ипатриоттә ҩымҭа лыԥшаахқәа ируаку, макьана акьыԥхь зымбац ажәеинраала «Сыԥсадгьыл – ԥсра ақәҙам» ҳәа хыс измоу. Апоезиа ашьаԥха злоу ажәа исахьанаркуеит жәытәнатә аахыс иԥсадгьыл Аԥсынтәыла знысхьоу, уи аҵеицәа гәлымҵәахқәа ршьала икәабоу амҩа. Уи амҩаҽы аԥхьаҩ илаԥш иҵашәоит аменшевикцәа рцәыршәагара, Сталини Бериеи рыцәгьаршрақәа. Абар, урҭ Аԥсны аҵеицәа хьҙырҳәагақәа гәымбылԥьбарала ишрызныҟәаз атәы зҳәо апоет ицәаҳәақәа:

Нестор илгеит ашьыга наиҭан,
Самсон дхәыцаршьит дкылган Баҕлан,
Леонти гәаҟ дҽарҳәеит ихатә қытан,
Длымҟәыцыржәеит ихьынҳалаз иан!
Иршьыз, иахыргаз, абахҭа изҭымҵыз,
Заҟаҩы! Заҟаҩы! Заҟаҩы!
«Абла саркьа» ҳәа аԥьныш ицәырҵыз,
Ашьцәа ираԥызгаз иакәхеит ашьҩы!

Ажәеинраала ианыԥшуеит ҳҵеицәа рҳак шмыҙыз, ажәлар раҕацәа жәлар рцәымҭра шрыхьҙазгьы. Аха аҩымҭаҽы иҳәоуп ажәла шкаԥсахьаз «агәаҕ зхылҵрыз, уаҩ шьала иԥеиԥеиуаз агәылшьап». Уи иахылҵит ақырҵуа нацистцәа аԥсуа жәлари Аԥсни рдаракәыц ҟамларц зыҙбыз:

Ахаҳәҵәҟьа ахьышьҭаз амцаԥшь ацралеит,
Еихсыҕьуам ашьреи архәашареи!
Аԥсдагьыл рыԥхьеит, ҳхьыбҽар еицгылеит,
Аԥсны ҭагылахт аҙреи анхареи!

Апоет иԥсадгьыл зҭагылоу арыцҳара ду шибогьы, ақәылаҩцәа хҽыхшьа шрымам, рықәнага ишақәыршәахо, рыцәгьоурақәа рзы ишахьырхәхо, Аԥсни аԥсуа жәлари ракәзар, егьа рыцҳара ирыниаргьы, ԥсра-ҙра шрықәымло, рызҟыс ақәпара шырзыҟалогьы агәра игоит автор:

Аԥсны кыдҭан иршьуеижьҭеи иахьа акәзам,
Ашьарҩаш иалҵхьоу мшынк иаҟароуп!
Аха иҟоуп сыԥсадгьыл – ԥсра ақәзам,
Разҟыс иазшоугьы – еснагь қәԥароуп!

Б.Шьынқәба ақырҵуа-аԥсуа еибашьра аԥхьатәи амзақәа рышьҭахь Москваҟа дышцаз, акьыԥхь аҟны иқәгыларақәа, Аԥсни аԥсуа жәлари бзиа избоз Нхыцтәи ҳашьцәа ирызгәамҭакәа инымхазеит. Дук мырҵыкәа, аҟабардақәа уи Ҟабардаҟа днарыԥхьеит. Уаҟа еиҳагьы активла ихы ааирԥшит поетк, публицистк, уажәларратә усзуҩык, патриотк иаҳасбала. Лассы-лассы дырԥылон иҩызцәа арҿиаратә, аҵарадырратә усзуҩцәа, ажәлар рхаҭарнакцәа, днеиуан иԥсадгьыл Аԥсынтәыла ахақәиҭреи ахьыԥшымреи рыхьчаразы иҵахаз, Аԥснытәи инаргоз аҟабарда, ачерқьез, аедыгьа, абаза, ачечен, ауаԥс ҷкәынқәа рыԥсыжрақәа рахь, уи урҭ ихы-игәы иалихуан, рҭынхацәа дрыдышшылон, ргәаҟра рыцаиҩыршон, дықәгыланы дцәажәон Аԥсни аԥсуа жәлари рыхьчаразы ҳауаа рхы зладырхәуаз амитингқәа рҟны, жәларбжьаратәи аконгрессқәа рҟны. Иқәгыларақәа ҭаҩны иркьыԥхьуан Нхыц кавказтәи агазеҭқәа рҟны, рызбахә рҳәон, еиҭарҳәон арадио аҟны, иддырбон телехәаԥшрала.

Аинтерес аҵоуп 1993 шықәсазы, нанҳәамзазы Маиҟәаԥ имҩаԥысыз Ачерқьезқәа Жәларбжьаратәи рконгресс аҟны Б. Шьынқәба иқәгылара. Икьыԥхьын иара агазеҭ «Нарҭ» №22(32) адаҟьақәа рҟны 1993 шықәса нанҳәамзазы. Уи хыс иамоуп «Пусть брат живет ради брата» («Аиашьа дыҟазааит аиашьа изы») ҳәа. Ақәгылара ҟаимаҭла ианыԥшуеит адунеи акәакьҭақәа жәпакы рыҟнытә иааз адыгцәа, аԥсуаа, абазақәа злахәыз Ачерқьезцәа Жәларбжьаратәи Рконгресс урҭ ржәытә ԥсадгьал аҟны амҩаԥысра аҵак ду шамоу. Б.Шьынқәба иқәгылараҽы иҽаԥиҽеит аԥсуа жәлари, урҭ рдоуҳатә культуреи агеноцид рзеиҽызкааз ақырҵуа аккупантцәа рполитика, ргыгшәыграқәа, гәахәарыла рызбахә иҳәоит, аԥсуа жәлар рыхьзала иҵабуп ҳәа реиҳәоит ҳцеицәа ирывагыланы Аԥсны ахақәиҭразы иқәпо адыгцәа, абазақәа, ачеченцәа, ауаԥсцәеи риашьара аԥашәқәа дрыхцәажәо Б.Шьынқәба аконгресс алахәылацәа рыхшыҩ азирхоит аекономикеи, аҵара-

дырреи, акультуреи русхкҟаа рҽы урҭ иҟарҵаша аимадарақәа, иаку арҵаратә системеи, иаку алфавит ҟаҵаны адкылареи, азеиԥш академиатә ҵара-дырратә центр аиҽкаареи уҳәа азҵаара дуқәа ирыдҳәалоу апроблемақәа рыʒбара.

«Акыр иаԥсоу аишьцәеи, аиҳәашьцәеи!» – абас иамоуп 1993 шықәса, ԥхынгәымза 17 рзы, 1993 шықәса, нанҳәа 19 рзы Нальчик иеиҽкааз, зықьҩыла ауаа злахәыз амитингқәа рыҟнытәи Б.Шьыԥқәба иқәгылараҚәа. Арҭ ақәгылараҚәа рҟны уи ақырҭуа-аԥсуа еибашьра амшқәеи амзақәеи раан иаԥиҵаз астатиақәеи ажәеинраалақәеи зегьы рҟны еиԥш, иааирԥшуеит ҳаԥсадгьыл иақәлаз агрессорцәа ргыгшәыгра, Аԥсны знысны иааУа аҭоурых мҩа ауадаҩраҚәа, аԥсуааи адыгцәеи риашьара, уи иахәо, иара убас иаԥырхагоу афакторқәа. Апоет Аԥсни аԥсуа жәлари рҽаԥхьа зыиашьаратә уалԥшьа шәаны зыԥсадгьыл ахь – ҞабардаҞа ихынхәыз аибашьцәа иҭабуп ҳәа реиҳәеит, аибашьраҽы иҭахаз рҭаацәа дрыдышшылеит Аԥсны жәлар рыхьʒала.

Ақырҭуа мпыҵахалаҩцәа ирҽагыланы аԥсуа жәлар имҩаԥыргоз Аԥьынтәылатә еибашьра амшқәеи амзақәеи рыҩнуҵҞа 1993 шықәса нанҳәа 14 инаркны 1993 шықәса, цәыббрамза 30 аҿенынʒа Б.Шьыԥқәба иаԥиҵаз ажәеинраалқәа, астатиақәа, агазеҭқәа рҟны иикьыԥхьыз аинтервиуқәа, ажурналистцәеи, аҵарауааи, акритикцәеи иареи ирымаз аиҽцәажәарақәа, ажәлар рацәа злахәыз амитингқәа рҟны иқәгылараҚәа ирныԥшуеит уи иҟәыҷара, ирҽиаратә баҩхатәра, уаажәларратә усзуҩык иаҳасабала ицырига ахараԥшра, апринципра, иԥсадгьыли ижәлари ирзикуа ҳәаа змаʒам абзаиабара, апатриоттә, иара убас иинтренационалтә хәыцра, цәгьамзар бзиа зымуа, абрагьҵас имҳәа-мырза, маʒала Аԥсны иақәлаз ақырҭуа оккупантцәа рышҞа имоу ацәымгра. Зыʒбахә ҳамоу аԥҵамҭақәа зегьы ирныԥшуеит Аԥсни аԥсуааи ржәытә, рҽатә ԥсҭазара аҵабыргхаҭа, иаҽаԥиҿуеит урҭ ирҽагылоу, иҳакдоу амчраҚәа ахьынтәааУазаалакгьы. Арҭ аԥҵамҭақәа зегьы хәы змаʒам доуҳатә беиароуп, доуҳатә бџьаруп аԥсуа жәлар доуҳалагьы, махашьахалагьы рыԥсадгьыл аҟны наунагʒа ԥсра-ʒра рықәымло рышьақәырҽәҽаразы.

Аԥсны жәлар рџьынцьтәылатә еибашьра Ду атема иазку ажәеинраалқәа, абалладақәа, астатиақәа иҩуан Б. Шьыԥқәба ари ашьаа-

рҵәыратә еибашьра анеилга ашьҭахьгьы, ари ижәлари иҧсадгьыли ирыхҭысыз ахамышҭыхә ду аҙбахә иҳәоит. Урҭ еизигар шәкәы жыцәк рылҵуеит. Аха урҭ зегьы рыхцәажәара, релыргара ари астатиа аҟны зыҙбахә ҳамоу аамҭа аҳәааҟәа ирҭытцуеит, уи ҷыдала иҵҵаатәу проблемоуп.

Амала, урҭ аҩымҭақәа зегьы хыкәкы хадас ирымоуп акы, абри адунеи аҟны, абри акосмос аҟны егьа рыцҳара, залымдара ирыниаргьы Аҧсны еиқәхоит, уи акәша-мыкәша егьы социал-политикатә, гыгшәыгратә катаклизма ҟазҵаша амчрақәа жьышуазаргьы, Аҧсны рызшьуам, егьа залымдара рымшын иҙаарыжьларгьы, Аҧсны рызҵаарҟәрылом. Абар, ари ахшыҩцак шаҟа баҩхатәрала, поезиатә сахьа ҟаиматҵла ицәыриго ақырҭуа-аҧсуатә еибашьра анҵәамҭазы, 1993 шықәса ҧхынгәымза 25 рзы Б.Шьынқәба Нальчик ақалақь аҟны даныҟаз иаҧитцаз ажәеинраалаҷы:

Мшын дук схыҧшылоит, игазго,
Ҧсра заҵәык ҳәыҧызып ииаскьоит.
Иарбан мчхароу уи аазго,
Иаапкызшәа ацәқақәырҧақәа шаҟьоит.

Мчыҟаҙам, ҳақуп уи аазго,
Аҳак ус – амшын ҭанарбоит.
Амшын ду шьҭытцуеит, игазо,
Мап, Аҧсны ҵааҟәрылом, иеиқәхоит!

Ш.ХЬ. САЛАҟАИА,
АМАН-и ААР-и
ракадемик

ЗЫХЬЗ ҬСРА АҚӘЫМ ЖӘЛАР РПОЕТ[20]

Аԥсуа литература ашьаҭакѳы, раԥхьаҙатәи Аԥсны жәлар рпоет Дырмит Гәлиа иаиитцараны иҟаз иқәра ду иаарыцкьаны абжа анааиѳишоз ашықәсан, 1917 шықәсазы, Абжьуаа рҽы еицырдыруа, ашьхара иаԥну Ҷлоу ақытан иаабац аԥсыуа нхаѳык иҭаацәараҽы диит, аԥхьаҟа уи дзеиҷаҳауа ииаигоз ипоезиа абираҟ знапы иаиркышаз, аԥеиԥш лаша ззыԥшыз, зыжәлари зыԥсадгьыли рзы ихьҙырҳәагашаз аҵеи хазына. Уи аҵеи иахьа зхынѳажәашықәсахытцра ҳақәныхәо, иналукааша аԥсуа шәҟәыѳѳы, ауаажәларратәи аҳәынҭқарратәи усзуѳы, Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба иоуп.

Баграт Шьынқәба, иуҳәар алшоит, аԥсуа литература ахаҭеи Октиабр Дуҙҙеи дрықәлоуп, аԥсуа литература иара излаиеҳабу, хәымз рылоуп Октиабргьы ҳпоет иаҵкыс излеиҵбу. Ус анакәха, шәҟәыѳѳык иаҳасабала Б. Шьынқәба изҳара, ишьақәгылара аԥсуа литература ахаҭа ашьақәырҭәҭәареи ҳтәылаҽ асоциалисттә ргылара ашықәсқәеи ирықәшәоит. Убри аамҭоуп иҳәаақәызҵозгьы апоет ибаѳхатәра аҷыдарақәа, ирҿиаратә усура ахырхарҭа хадақәа.

Дышмаҷҙаз Б. Шьынқәба ѳ-школк дырҭалт. Актәи – анбанқәа акакала еихшьало аѳра-аԥхьара ахьиҵаз, шәҟәыла адырра шьахәқәа ахьирҳаз еиуеиԥшым аҵараиурҭақәа роуп (Ҷлоутәи, Ҷьгьардатәи ақыҭа, Қырҭтәылатәи анаукақәа р-Академиа аспиратура). Уи ашкол апоет инаҭаз шьарда ирацәоуп, далгеижьҭегь шьҭа акырҙа аатцуеит. Егьи аѳбатәи ашкол – дины адәы дныкәлазар аахыс дызлагылоу ижәлар рыԥсҭазаара ауп. Ҽҳәара змаҙам ари

[20] Ажурнал «Аҟәа», 2007, №1.

ашкол ду апоет дышҭац дҭоуп иахьа уажәраанӡагьы, исҵаз сызхоуп, шьҭа наҟ икасыжьп ҳәа игәы иҭам, уи ихаҭа иҧышәа абырсҟак ишбеиоугьы, иҿыҧшуа, иҟазара иҿызҵааууа аҿар шырацәоугьы. Избанзар, уи ибзиаҵәҟьаны идыруеит ари ашкол ду ааныжьра иаанаго шәҟәыҩҩык иаҳасабала аҟамзаара, аҧсҭазаара аҧыртҵра шакәхо.

Апоезиатә баҩхатәра ду Б. Шьынқәба, ҳәарада, ицәеижь иалан, иара ициит, аха уи иманшәаланы ахы цәырнагарц азы, ахырхарҭа иаша аиурц азы иаҭахыз аҭагылазаашьа аҧсҭазаара инаҭеит апоет.

Апоет ихаҭа излаигәалашәо ала, арҿиаратә усура напы аиркит дышқәыҧшӡаз, ақыҭа школ аҿы аҵара аниҵоз ашықәсқәа раан. Аҧхьаӡа инаргылангы, иара дызҿыҧшуаз ажәлар рҿаҧыц поезиа акәын. Ирҵаҩцәа дуқәаны апоет қәыҧш изыҟалеит Дырмит Гәлиеи Иуа Коҕониеи. Урҭ рпоезиатә дунеи иара дытҟәаны даман, ихатәы ашәақәа рцәыргара иацхраауан. Ҧасаӡатәи ипоезиагьы, макьаназ ицәмаҷын ихатәы бжьы, уа еиҳарак аҧыжәара аман ажәлар рпоезиеи ашәҟәыҩҩцәа еиҳабацәеи рхьыҧшра.

Б. Шьынқәба раҧхьаӡа акәны акьыпхь аҿы дцәырҵит 1935 шықәсазы инеиҵыхыу асужеттә жәеинраала «Ахаҵара» ала. Абри ашықәс ауп автор ихаҭагьы илитературатә биаграфиа алагамҭас иипхьаӡо. 30-тә ашықәсқәа аҧсуа литература зегьы азы, ҷыдалагы апоезиазы, зҵакы мыцхәы идуу аамҭоуп. Арҭ ашықәсқәа раан ҳара ҳлитература аинылара, ашьҭыҵра амҩа иангылан, алитературатә аренахь ицәырҵыз аҿар рацәаҩын, урҭ зегьы аҿыц аамҭа иазышәаҳәарц рҭахын, аха ирымамызт аҧышәа, иҟамызт макьана традициа дукгьы. Б. Шьынқәба абаҩхатәра иашаҵәҟьа змаз поетк иаҳасабала, дацәымҩашьо еиликааит ихатәы бызшәа аҷыдарақәа гәхьаас имкыкәа, аешьаратә литературақәа рклассикцәа рпоезиатә форма ишиашоу, меицакрада, зхәыцрада ахархәара шзалымшоз. Ибон уи иара убасгьы ажәлар рпоезиа астиль ала аҩрагьы мыцхәы хара уаҩ дышзамгоз. Иаҭахын амҩа ҿыц аҧшаара. Ажәлар рпоезиагьы, иеиҳабацәа рҧышәагьы, аклассикатә поезиатә формагьы рҿиарала ихы иархәо, апоет илшеит илихырц ихатәы мҩа, иҧшаарц даҽеаӡәы ибжьы иаламҩашьо ихатәы бжьы. Уи зырҵабыргуа ҿырҧыгақәоуп аибашьра ҟалаанӡатәи Б. Шьынқәба ипоезиатә шедеврқәа: «Агара-ашәа», «Ҭагалантәи абаҳча», «Кофҭа шкәакәа»,

«Мҭаҵминда инавҵалеит амра…», «Ишыҟоу сымала ибасҳәап», «Амҳаԥьырра ргара-ашәа», «Ага иҧынчу сныҽеԥынтәалан…», «Шьардаамҭа», «Лыхны ашҭаҽ» зҳәаз еиԥш ирацәаны егьырҭгьы.

Апоет усҟантәи илирикатә фырхаҵа – зыԥсҭазаара ҩнуҵаҟала еилашуа, зқәыԥшра шықәсқәа ирҭагылоу, зхы-згәы алаҟоу, зыԥсадгьыл иазгәдуу, зҵеиԥш лаша иазышәаҳәо ҽатә уаҩуп. Аха уи изымдыруа дыҟаҙам ижәлар ржәытә ҭоурых, ирхыргахьоу агәаҟрақәа жәпакы, урҭ зегьы иара изааигәаны идикылоит, ихьаауа игәы иҧалоит.

Аԥьынԥьтәылатә еибашьра ду ашықәсқәа раан, асоветтә поезиа зегьы аҟны еиԥш, Баграт Шьынқәба ипоезиаҽгьы ихадоу теманы иҟалеит Аԥсадгьыл абзиабара, уи ахьчаразы ақәҧара атема. Апоет усҟан иаԥиҵаз иажәеинраалақәа рҽы («Аибашьҩы ихәыцра», Апартизан», «Аԥсуаа аибашьцәа шәахь!», «Сталинград амҵан», Асовет Еидгыла афырхаҵа Владимир Ҳаразиа изкыу ацикл…) ҟазара дула иаарԥшуп аҕа иҽы нышәара ззымдыруа, зыԥсадгьыл гәакьазы зхы зымшаҭо, зыԥсы иамеигҙо асовет уаа рхаҽсахьа. Ажәеинраалақәа рнаҩсангьы апоет ари атема иазикит инеиҵыхыу аепикатә ҩымҭақәа – апоема «Аҳәачаҧа», абаллада «Гунда-ԥшҙа». Урҭ рыҩбагьы, излыху аматериал шеиԥшымгьы, ридеиа хада акоуп – зыԥсадгьыл ахьчараз игылаз ажәлар рҽаԥхьа атәымтәылатәи ампыҵахалаҩ мчы имам. Ари ахшыҩцак апоема «Аҳәачаҧа» аҽы иаарԥшуп аурыс жәлар ду рҭоурых азхьаԥшрала, абаллада «Гунда-ԥшҙа» аҽы – Нарҭаа дуқәа ирызку аԥсуа жәлар рфырхаҵаратә епос амотивқәа рхархәарала.

Б. Шьынқәба иеибашьратә лирика, абџьар кны аҕа иҽагылаз ҳаибашьцәа фырхацәа рзы игәышьҭыхган, ҳажәлар зегьы рзыҳәан игәырҕәҕәаган, азнаказы егьа иуадаҩхаргьы аҵыхәтәан аиааира ҳара ишаҳтәхоз агәра днаргон.

Аибашьра ашьҭахьтәи ашықәсқәа раан еиҳагьы аҽартлеит, аҽарҭбааит Б. Шьынқәба ипоезиатә баҩхатәра. Еснагь аԥсҭазаара иазааигәаны иадҳәалаз апоет иуалԥшьаны иԥхьаҙоит дызҭагылоу аамҭа иҽаԥхьа икәнаргылоз апроблемақәа сахьаркырала рызбара аҽеалархәра. Ииашоуп, арҭ ашықәсқәа раан асовет литература зегьы аҟны анырра баапс ҟазҵаз «аконфликтдара атеориа» Б.Шьынқәба ипоезиагьы џьара-ҩыџьара инацрамсырц залымше-

ит (еиҳараҙакгьы, аԥсҭазаараҿ еснагь аҭыԥ змоу, лымкаала усҟан еиҳагьы ирацәаны аҭыԥ змаз ауадаҩрақәа раарԥшра митәык иҽаламгалацәакәа рывсра), аха уи ҳәарас иаҭахыузеи, апоет ду ирҿиаратә усура ацәаҩа шьаҭанкыла иазеицамкит. Аҭынчра, апартиа, аибашьра ахәра ҕәҕәа зыннаҵаз анхамҩа аиҭашьақәыргылареи ԥхьаҟа арҿиареи рзы аԥьажәлар рфырхаҵаратә усура – абарҭ роуп изыхьҙынҩылоу апоет иреиҧьу усҟантәи ирҿиамҭақәа (ажәеинраалақәа «Ҽаанбзиала», «Ҭынч иҩныҟа дцон Шьауран», «Ҩ-мракы», Ҽаанбзиала, ажь ҕырлеит», «Аҿар рашәа»). Б. Шьынқәба ирҿиаратә биографиаҿгьы аԥсуа литература зегьы инеидкыланы аҿиараҿгьы ихҭыс дуны иҟалеит ажәеинраалала иҩу уи роман «Аҿатә-уаа» аҭыцра. Ари ажанртә форма аҿыцра анаҩсгьы, аибашьра ашьҭахьтәи аԥсуа қыҭа еиҳа инарҭбааны асахьа ҭызхуа аепикатә рҿиамҭақәа иреиуоуп.

«Аҿатә-уаа» зымҽхак ҭбаау, ишырҳәо еиԥш, зыҕьҕьара дуу рҿиамҭоуп. Уи краамҭагьы аус адиулон автор, аԥхьаҙа ианыркьыԥхь ашьҭахьгьы. Абарҭ иреиҳаҙоу иҩымҭақәа руак азы апоет ихаҭа ииҳәо: «Ҳлитератураҿы аконфликтдара ианаскьаҳәымҭаз, аԥсуа литературазы егьырҭ ажәа иаша иахьазышәаҳәоз азы».

1950 ашықәсқәа рҽанааиҩырша аахыс даҽа еиҳаракырак ахь, даҽа етап ҿыцк ахь ииасит Баграт Шьынқәба ипоезиа. Уи зырҵабыргуа ршаҳаҭгоуп аҵыхәтәантәи иажәеинраалақәа реизгақәа: «Аԥхын» (1962), «Ажәа» (1975), зегьы иреиҳау иепикатә ҩымҭа «Ахра ашәа» (1965).

Ууанҙатәи Б. Шьынқәба ипоезиагьы иагын узҳәом алирикатә фырхаҵа иҩнуҵаҟатә дунеиаарԥшра, аха ари ацәаҩа апоет илирика еиҳа инарҭбааны, инарҵауланы ианыԥшуа иҟалеит 60-70 ашықәсқәеи раасҭа, хараҙа аԥыжәара аархәеит араҟа ауаҩытәыҩса илахьынҵа иадҳәалоу афилософиатә зҵаарақәа жәпакы. Аира, аԥсра, аҿара, ажәра, абзиа, ацәгьа, аиаша, ахәахәа, ақьиа, аҳарам, агәырҕьа, агәырҩа, ахьҙ, ахьымзҭ, ауаҩи аԥсадгьыли зҳәаз еиԥш аԥсҭазаара гәҭакыси хықәкыси иамоу азҵаара дуқәа рықәгылареи рыҙбареи Б. Шьынқәба аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рызтәи ипоезиа аҷыдара хадақәа ируакыуп (ажәеинраалақәа: «Аԥхын», «Ахра иалииаз», «Кәамкьак асы», «Чмазара цәгьак сылаҽит», «Қәмарча сацәажәон сара», «Аԥсны лаша, сымратәыла» убас егьырҭгьы).

Б. Шьынқәба ипоезиа иатҵоуп аԥсҭазаара нҵәара зқәым агәрагара, азҩыдара, аҳалалра, агуманизм иаша. Апоет иҭахуп иара хаҭала идунеи аниԥсахуазгьы, цәала-жьыла адунеи данықәымгьы, идгьыл гәакьа, ижәлар ҷьацаларц, аԥсҭазаара ԥхьа иҿиаларц. Ари ахшыҩҵак цәаныррa ҵаулала ссиршәа дақәшәан иааирԥшуеит апоет иажәеинраала «Нас мышкызны сыԥсы схыҵып...» аҿы. Иитахыузеи иибарц, иаҳарц алирикатә фырхаҵа аҵыхәтәаанӡа илацәаҟәа анааиқәиԥсо аамҭазы. Уи имҳәеит: «Сара уеизгьы шьҭа сыдунеи сыԥсахуеит, сышьҭахь аҭахызаргьы зегь еиқәыбгааит». Абар иара апоет ихаҭа иажәаҟәа рыла иаҳҳәозар игәы зызхьуа:

Суҳәоит усҟан: ан лыбжьы хаа
Слымҳа иҭарыҩ «шьышь-нани!»
Слымҳа иҭарыҩ, арҩаш мчымха
Ҷеихак шамам уахи-ҽени!

«Уари дада» – днаргоит ҭацак,
Уи ашәала сгәы шьышьы!
Урҭ инрыцҵа, ԥсыуа хаҵак
Апҟацаҳәа иҟамч абжьы!..

Ан лгара-ашәа, еиқәтәарак змаӡам арҩаш абжьы, аҭацаагара, аԥсуа хаҵа иҟамч бжьы – нас абарҭ ракәзами изыхьӡу цыхәаԥҵәара зықәӡам аԥсҭазаара. Аӡәы дыԥсышт, даҽеаӡә диишт, аха иара иԥсҭазаара ахаҭа ԥкра ақәымкәа ицалашт. Убри ауп апоетгьы игәазыҳәара.

Ирацәоуп аханатәгьы Б. Шьынқәба апоезиеи апоезиатә ажәеи ирхиҳәаахьоу ажәеинраалақәа, аха лымкаала урҭ рацәахеит аҵыхәтәантәи ашықәсҟәа раантәи ирҿиаратә усураҿы. Убарҭ иреиуоуп, иаҳҳәап: «Аҳы, уҽеибыҭ!», «Сыԥсы цәгьахеит ожә саазқәылаз...», «Ҷлоу ақыҭа, Лаганиахә...». «Угәы иҭашыз ажәа...». Урҭ ажәеинраалақәа рҿы, автор излаҳирбо ала, апоезиатә рҿиара уи дахәуаԥшуеит гәмырҿыҷыгак, аамҭа – хгахак аҳасабала, апоезиа, апоезиатә ажәа – уи абԥьаруп, изымпыҵаманшәалахаз изы игәыхәтәыхьӡагоуп, «ихәырбҷьыцуп, игәырдагоуп, иҭоурыхуп, шьаҭамырӡгоуп».

Ишдыру еиԥш, Б. Шьынқәба ажәа ссиршәа иазҟазоу ԥсыуа поетуп. Уи ианакәзаалак иҩызцәагьы ирабжьеигон ажәа ишахәҭоу аус адулара. «Поетк ҳасабла сара даҽеакы еиԥшымкәа ғәғәала крызҵазкуа ҳәа исыԥхьаҙоит ажәа аус адулара... – иҩуеит апоет ҩ-томкны иҭытцыз иеизга аԥхьажәаҷ. – Ажәа ишәаны-изаны аҭыԥаҷ ианургылалак, агәашьа еиԥш иҷәҷәахоит, иԥшҙахоит, ихаахоит, иуанаҳәо агәра уго уҟалоит. Ус акәымкәа, ажәа иара ихьаҭыԥу ианузмыргылалак, ирзымбжьаз аҽеы еиԥш, иуарчану иалагоит, иԥсадахоит, игәыԥҵәагахоит. Идыруп, ахаан аахыс, зегьы раԥхьаҙагьы ашәҟәыҩҩы ибызшәа ирбеиаларуп егьараангьы нҵәашьа змам ижәлар рбызшәала».

Апоет иажәа еснагь иблахкыгоуп, илыԥшаахуп, аха лымкаала уи аԥсшәа иаҵоу ахаара цәыригеит ажәлар рҷаԥыцтә рҷиамҭақәа рсиужетқәа рыла иҟаҵоу ипоемвқәеи ибалладақәеи рҟны («Аҷарпын», «Риҵа», «Асаби, «Иаирума», «Аҙыс гәымшәа», адраматә поема «Ахра иаҷахаз»).

Б. Шьынқәба ипоезиатә рҷиамҭақәа зегьы ирылыҳәҳәо иҳаракны игылоуп уи иаарыцқьан жәашықәса аус здиулоз, 1965 шықәсазы хаз шәҟәны иҭытцыз аҩымҭа ду «Ахра ашәа». Ҭоуп, иахьа уажәраанҙагьы аҟазацәа-литературадырҩцәа зегьы еиқәшаҳаҭны иҟам ари аҩымҭа жанрс изҵазкуа аилкааракҷы – ԥьоукы уи иахәаԥшуеит поемоуп ҳәа, даҽеа ԥьоукых – ажәеинраалала иҩу романуп ҳәа. Анҭгьы арҭгьы ирҳәо зладырҵабыргша ацәаҩақәа адырбалоит иара аҩымҭа ахаҭа. Аха, ҳәарада, аус злоу «Ахра ашәа» ажанртә ԥсабара еилкаамкәа иахьынхаз акәым. Аус злоу, Баграт Шьынқәба ибаҩхатәра ду иахылҵны, аԥхьаҩ инапаҷы иахьиоуз ауп ҳа ҳлитератураҷ зеиԥш зымбацыз, ҵакылагьы формалагьы иналукааша, ԥсра зқәым асахьаркыратә баҟа. Аԥсҭазаараҷ иҟалаҵәҟьа ахҭысқәа ҵаҵҷәыс ишамоугьы, «Ахра ашәа» ҭоурыхтә-документтә хроникам: уаҟа инарҭбааны ахархәара амоуп апоезиатә хыҵхәыц. Ажәлар ашәа ианырҵахьоу, алегендақәа зхырҳәаахьоу Ешыратәи анхаҩ-арԥыс гәымшәа Кьахь Ҳаԥьарат ҳазну ашәышықәса алагамҭазы илиршаз ахаҵарақәа шьаҭас Аԥсни аԥсуа жәлари рҭагылазаашьа еиуеиԥшым аганқәа рыла. Аҩымҭа иккаҙа ианыԥшуеит 1905 – 1907 – шықәсақәа рзтәи актәи аурыстә революциа ахыԥша иҷәҷәаҵәҟьаны Аԥснынҙагьы ишааҙаз. Ҳаԥьарат

инаҩсангьы, «Ахра ашәа» аҟны игәылырҭәааны иаԥҵоуп атиптә хаҿсахьаҟәа жәпакы: зҟамчы еиҩырҿа анхаҩыжәлар ирхагылоу Марыҭхәа, аҭауад ԥсымҭа Наҳар, аҭауад идеалист Шабаҭ, аурыс революционер Иаков, аԥҳәызба гәлымҵәах Ҟәараса, ачарҳәаҩ Џьаҭ, қыҭа-рҵаҩы Амтон, анхацәа Мац, Бадра, Кан уҳәа убас егьырҭгьы.

«Ахра ашәа» аԥсуа литератураҿы иреиҕьзоу ҩымҭак аҳасабала ахә шьо, 1967 шықәсазы уи автор ианашьан Дырмит Гәлиа ихьз зхыу Апремиа. Иара убриалагьы, иеицырдыруа аԥсуа шәҟәыҩҩ-ароманист И. Папасҟьыр днаиваргыланы, Баграт Шьынқәба дҟалеит Д. Гәлиа ипремиа раԥхьазатәи лауреатны.

Баграт Шьынқәба аԥхьаҩцәа дшырдыруаз поетк иаҳасаб мацарала акәын. Аха аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы иаатит ибаҩхатәра егьырҭ аганқәагьы: уи ақәҿиара ду иманы дцәырҵит апрозеи адраматургиеи ржанрқәа рҟынгьы.

Уажәраанза хыхь зызбахә ҳҳәаз иҩымҭа «Ахра ашәа» амотивқәа рыла Б. Шьынқәба иаԥиҵеит акиносценариа «Хҭырпа шкәакәа». А. Довженко ихьз зху Киевтәи акиностудиа иҵнахыз ари афильм гәахәарыла ирыдыркылеит ахәаԥшцәа, аҳәааныркәтәи атәылақәагьы жәпакы иаархәеит. Кишиниовтәи Зегьеидгылоутәи акинофестеваль аҿы афильм асценарист Б.Шьынқәба ианашьан ҳаҵыр зқәу аԥхьахәқәа руак. Ари еихьзара дууп ҳаԥсуа милаҵтә культура зегьы аҿиаразы.

Б. Шьынқәба раԥхьазатәи ипрозатә ҩымҭа – иповест «Чанҭа дааит» икьыԥхьит 1969 шықәсазы. Уи аҩымҭа имҩашьо ианыԥшит ихьшәаны напы злеикыз ажанр ҿыц аҿгьы ашәҟәыҩҩы аҟыбаҩ ҷыда шилоу. Аха уи аганахьала илшарақәа инагзаҵәҟьаны рхы ахьцәырыргаз 1974 шықәсазы иикьыԥхьыз аҭоурыхтә роман «Ацынҵәарах» аҟны ауп. Ари ароман урысшәалагь хаз шәҟәны иҵыцит Москва 1976 шықәсазы.

Уажәраанза егьырҭ инеиҵыхыу иҩымҭақәа зегьы (апоема «Аҳәачапа» алаҳамҵозар) тема хадас ирымаз Аԥсни аԥсуа жәлари иахьатәи рҵагылазаашьеи ржәытә ԥсҭазаареи ракәзҵгьы, ароман «Ацынҵәарах» автор иазикуеит хылҵшьҭралеи ҭоурыхлеи аԥсуаа акырза ирзааигәаз аубла жәлар рҭоурыхтә лахьынҵа. Шықәсы шәкы уажәы аԥхьа аҕьҕьа-аԥьԥьаҳәа Кавказ Амшын Еиқәа аҿықәан аԥсуаа ирыванхон. Урҭ а – 19-тәи ашәышықәса

аҩбатәи азбжазы ицаз аҭоурыхтә аамҭа кьаҿ иалагӡаны, жәлары ҳасабла адунеи ианыӡааит. Урҭ ирылымшеит излашәаз аҭоурыхтә ӡеибафара еибга-изҩыда алцра, избанзар, убри азыҳәан иазхомызт агәымшәареи ахаҵареи мацара, иаҭахын алаԥшҳәаа ҭбааи амилаҭтә хдырра ҳараки, аха, рыцҳарас иҟалаз, урҭ дара алыхәдаан. Аублаа рцынҵәарах, ршәаԥьҳәаҩ, аԥсуаа раҳәшьаԥа Заурҟан Золак ижәлар гәакьа знынҵәалаз ашьамҩа иазкны иеиҵеиҳәо ажәабжь игәыҵшьаагоуп, иуаз – ашәоуп,иара убри аамҭазгьы акырӡа ирхәыцгоуп, ихшыҩаагагоп. Ароман аидеиа хада – ажәлар аԥсреи абзареи ианрыбжьагылоу аамҭазы, еиҳараӡакгьы урҭ аублаа реиԥш иҟоу ажәлар маҷқәа ианреиуоу, цқьа имхәыцкәа, цқьа имшәакәа – имзакәа ршьаҿа еихырымгароуп. Мамзар, иаамхаццакны, ргәы ԥьбара раԥысны, иашам шьаҿак анааихырга, инаган шьҭахьӡа ҭаҵшьа змам атыша лашә иҭанажьар алшоит.

Ирацәоуп Б. Шьынқәба иԥьабаа асахьаркыратә еиҭагара аус аҿгьы. Ш. Русҭавели, Н. Бараҭашвили, А. Пушкин, М. Лермонтов, Н. Некрасов, Т. Шевченко, М. Горки, А. Блок ражәенраалақәа, аҳәааныркәтәи аклассикцәа И. Гиоте, Џь. Баирон, А. Мицкевич, Ш. Петефи уҳәа убас егьырҭгьы рҩымҭа блахкыгақәа Б. Шьынқәба ибзоураны аԥсуа ԥхьаҩ илымҳа аҟынӡа инеит, гәахәа дулагь идикылт.

Б. Шьынқәба иуаажәларратә, иҳәынҵқарратә усура амҽехак шыҭбаазгьы, уи имч-илшеи рацәаны ишадиҵогьы, апоет иԥсҭазаараҿы хыԥәкы хадас ихаҭа иипхьаӡоз арҿиаратә усура ауп. Абар уи иихәо ипоезиазы: «Сара апоезиа ҽехьынҵас исымамызт, сахьцалак сгәы иадҳәалан. Ацҳаҵәры саныԥәлоз, саабрыр аӡы исцәагоит ҳәа аарцә исцәыхьанҭахоит ҳәа сшәаны ашьаҟьасҭараҿ ишьҭаҵаны сыҩнамлеит. Уи сыԥсҭазаара ахаҭа акәын, иареи сареи еиҟәыҵхашьа ҳамамызт».

Баграт Уасил-иԥа Шьынқәба ҳлитература ахара аӡбахә зыргаз аҟаза ду, уи аҿиарамҩа иаҵагылаз ауаҩԥсы, зҩымҭақәа адунеи зегьы аҿы инарҭбааны иеицырдыруа жәлар рышәҟәыҩҩы ихьӡ наунагӡа хадас жәлар ргәы-рыԥсаҿы иаанхоит.

Иаанхоит ԥсра ӡра-амыхьуа, ҳажәлар згәылҵаз амыҟәмабарақәа, ахҵыс уаҩеимшхарақәа ирылубаауа хьыӡны, ажәа лашала.

Р.ХӘ.ҚАПБА,
ААУ адоцент

«АМШЫН ШАРҬААЗ УГӘАЛАРШӘА...»[21]

Аԥсны жәлар рпоет, академик Баграт Уасил-иԥа Шьынәқба ихьӡ-иԥша, исахьаркыратә ҭынха ныхачаԥак иаҿызаны абырлаш еиԥш иагәылыҷҷаауеит ҳмилаҭ рдоуҳатә культура зегь аҟаны. Ари ас шакәу еиҳагьы иаҳбарҭахоит ҳпоет ду дҳаԥхеижьҭеи ирҿиамҭақәеи, ихаҭареи, цәала-жьыла иҟамзаареи еидкыланы ҳхаҿы иааганы ҳанрызхәыцлак. Уи ддуӡӡаны дыҟан, даанхоит аԥсуа сахьаркыратә ажәа аҟны мацара акәымкәа, аԥсҭазаара рҵага шәҟәыс иамоу алитература ыҟанаҵы.

Ҳәарас иаҭахузеи, Баграт Шьынқәба дзыԥсоу, дыхьӡырҳәаганы дшыҟоу ижәлар ирдыруан иԥсы анҭазгьы, уажәгьы, ари нахысгьы. Амала акызаҵәык уаҿ игәы еихьызшьуа ари аԥсуа дгьыл поет ду иԥсҭазаареи ирҿиамҭақәеи ирызку ихатәроу иаҭәоу, идоуҳатә дунеи аԥсымчхара инҭкааны иаазырԥшуа аԥсышәала шәҟәыкгьы иахьанӡагьы иаԥҵам.

Егьырахь, ҳәарада, аҵарауаа, алитератураҭҵааҿцәа (иаԥсуамгьы убрахь иналаҵаны) Баграт Шьынқәба изкны акыр усумҭақәеи астатиақәеи рҿхьеит. Урҭ зегьы ирылыҳәҳәоит изаамҭанымкәа зыԥсҭазаара иалҵыз, абаҿхатәра ҷыда змаз, ҳҵарауаҿ Владимир Аҵнариа иусумҭақәа, истатиақәа. Аха, еиҭасҳәоит, Баграт Шынқәба уи ирҿиамҭақәеи рҿаԥхьа ҳакритикцәеи ҳлитератураҭҵааҿцәеи ауал рықәуп. Насгьы ҳаԥхьаҟа ҳәа аргәагәра зҭахым акы акәны. Избанзар, аԥсҭазаареи арҿиамҭақәеи ирызку ашәҟәы еиҳау баҟа аргылара зылшо, анцәа иҟнытә, иазыҟаҵоу аҵарауааи акритикцәеи ҳамоуп.

Сара хаҭала, ԥхьаҿык иаҳасабала, Баграт Шьынқәба иҿымҭақәа асахьаркыратә литература агьама скызар аахыс бзиа избо-

[21] Агазеҭ «Аԥсны» 2007, маи 10, №35-36.

ит, срыԥхьоит еснагь изаҟаразаалак акы аабжьамыжькәа. Ус садзыԥхьало, исзырҟатцо сзаанатҭ амацара акәзам. Уи зегь раԥхьаза изыбзоуроу иҩымҭақәа иажәеинраалоума, ипоемоума, иповестума, идрамоума, иромануму ирымоу ахаҭабзиара исахьаркны, афилососфиатә цакы рыҭаны, амилатцәа рхатцаны, апатриотизм мцаԥшь ргәылҟьо, ижәлар гәакьа иахьатәи рҭагылазаашьа, уатцәтәи рлахьынтца гәтынчымрыла дахьрызхәыцуа, дахьрыхзызаауа ауп. Нас, уи адагьы, урҭ иргәылатцәаху тоурыхтәла ахәыцрақәа аԥхьаҩ дхьадырԥшуеит агәадура изҭоу ахаҽсахьақәеи ахҭысқәеи рахь.

Ари атема, сара иахьынзаздыруа, макьанагьы уаҩы дахымцәажәац, уи ҷыдала аҭцаара зҭаху зцаароуп, араҟа иузыԥхьазом.

Ишдыру еиԥш, Баграт Шьынқәба алитератураҽы данцәырцыз аамҭазы ҳпотецәа зегьы еицҽакны хҭак еицҭадыршәуа ашәа рзырҳәон асовет аамҭеи, асоциалисттә уаажәларра аргылареи аԥхзы азказҭәаз афырхацәа, Сталин иепоха шыхазыноу уҳәа убас ицегьы. Уажәы, «ар ирнымиаз дхаҵа ҕаҕәоуп» ҳәа, сара урҭ срықәызбо акәым изысҳәо, иаагап срықәызбаргьы қьарс иалоузеи? усҟан ус иҟан акоммунисттә идеологиа, уи уаҽагылар хара уашьҭуамызт. Аха, убас шакәызгьы, Баграт Шьынқәба иеиԥш иҟаз иалкаау абаҩхатәрақәа, зынза акәымзаргьы акыр ҧеацәырыхьчеит абри аҙлеира ду, ашаблонтә ҟазшьа змаз ажәеинраалақәа (егьырҭ алитературатә жанырқәагьы убрахь инарыцҵаны) рыҩра, раԥцара. Ари ахшыҩзцара шҵабыргхаҭоу рҳәоит убасҟантәи аамҭазы Баграт Шьынқәба ииҩыз исахьаркыратә ҩымҭақәа. Убарҭ иреиуоуп абзиабаратә лирикатә жәеинраалақәа: «Ашә», «Пҳәызбак лахь», «Кофҭа шкәакәа», «Бысзымҵаан», «Ибдыруеит абаҳча ҳанҭалон...» уҳәа убас ицегьы. Урҭ аԥицеит ауаҩытәыҩса иҩнутҟатәи дунеи, ицәаныррa ԥшьа ҳәаақәызцо абзиабара ашәа азҳәара зынза иануадаҩыз аамҭазы. Убасҟантәи ашықәсҟәа рзы ауп апоет қәыԥш инапы ианытцытцыз иахьа аԥсуа поезиа зегьы азы апатриотизмра згәылыжжуа, иклассикатә ҩымҭақәаны иҟалаз «Шьардаамҭа», «О, са с-Хьыкәыр, бааишь! – иҳәеит», «Исаҳаит ирҳәамҭаны ҳабацәа», «Хщыцрақәак Аҟәазы», «Ацәыкәбар», «Ахәы ԥшза бзарыбзаруа», «Аԥхын ашьыжь», «Арбаҕь ҽнаҭуан» уҳәа убас заҟа.

Арҭ хыхь еиқәысыԥхьазаз ажәеинраалақәа араҟа реилыргара сзалагом, мацара иазгәасҵоит акызатцәык: ишдыру еиԥш,

иаҳҳысыз аҩажәатәи ашәышәықәса 30-тәи – 40-тәи ашықәсқәа раан Сталин ихаҭара культ аҳра анауаз, аконфликтдара атеориа анышәҭыкакаҷуаз аамҭазы, ауаҩы ихатә ҧсҭазаареи иҩнуҵҟатәи дунеи поезиатә хаҿсахьала, насгьы ихадароу, амилаҭ колорит ацәмырӡкәа ацәыргара, аарԥшра алшеит Багратдуибаҩхатәра, еиҳа ииашаны, уазааигәаны иуҳәозар, инагӡаҵәҟьаны акәымзаргьы, уи акыр ирҿиамҭақәа ирныԥшыртә дыриааит, хыхьнтә период-период цыԥхьаӡа аӡхаҿеа еиԥш ажәылоз асоциалисттә реализм аметодқәа, ахырхарҭақәа. Абри афакт мацарагьы аханатә аԥхьаҩ лымкаала бзиа динарбеит, дизаагәанатәит апоет Баграт Шьынқәба.

Иахьатәи Аԥсны ахы-аҵыхәа аԥсуа жәлар рҵеи ду, рышәҟәыҩҩы Баграт Шьынқәба диижьҭеи 90 шықәса аҵра амш ныҳәак еиԥш инарҭбааны иазгәарҭоит, ирҿыцны еиҭатрыжьит исахьаркыратә ҩымҭақәа дара рыԥсҭазаара, рыжәтә, рҿатә уаҵәтәи рлахьынцазы агәҿанызаара рызҵо, рмилаҭхдырра ҳаракуа, рпатриотизмра зырцых-цыхуа, ашьаԥха алазҵо.

Саргьы, ҧхьаҩык, литературатә критикк иаҳасабала, арҭ ицаз аиубилеитә мшқәа рзы Баграт Шьынқәба иҩымҭақәа, еиҳарак ипоезиатә рҿиамҭақәа гәахәарас икны срыԥхьон, сдырхәыцуан, насгьы иҿыцбарахха избон, схаҿгьы иаауан, сцәа-сжьы ианыруан ҧсра зқәым уи иажәа сахьарак амагиатә мчы иамоу, аиҿартәышьа, апоетика заҟа иссиру, афилософиатә ҵакыла заҟа иҵаулоу, амилаҭцәа ахьыкәкәа ишыҟоу уҳәа убас иҵегьы. Насгьы, арҭ сыԥхьарақәа сымҩашьоу агәра схадырҵеит хаҭала ибзианы иудыруаз апоет дуҵәҟьа иԥсҭазаара даналаҵ ашьҭахь еиҳагьы ишубарҭахо уи инапҟазареи абаҩхатәреи рыҩаӡара ахьынӡаҟоу, ирҿиаратә мҿхакы ахышәара-ҵышәара ахьынӡаназаазоу. Аԥхьаҩ гәыраз, абраанӡа исҳәаз ахшыҩзцарақәа иреиуаршәаны исҭахуп Баграт Шьынқәба иажәеинраалақәа иреиҧьӡоу ируаку «Амҳаҵьыр ргарашәа» ажәақәак ахысҳәаарц, аԥсуа жәлар акәиц еиԥш ирыцралоу ари аҩымҭақәа аӡәырҩгьы шахцәажәахьоугьы, имыцхәым ҳәа сгәы иаанагоит.

Уажәы уи аԥызҵаз автор ҳаизыӡырҩып: «Ҳарҭ ҧьарак ҳаицынхон, аҭоурых аҟәша иҭаз аспирант Баӡ Бигәааи сареи. Уи Аԥсны аҭоурых азы архивқәа рҿы аус ахьиуаз аԥыхьашәеит амҳаҵьырра

аҵыхәала материалқәак. Урҭ ирҳәон: англыз ҕбақәак, амҳаԥыркәа Ҭырқәтәылаҟа ргаразы агаҽа иаадгылон, иазкуаз ҭартәаны амшын агәахьы ианынаскьалак, апалуба ҭабгон, уи иақәтәаз зегьы амшын аҵахь ицон, аҕба еигьҟамлаҙазшәа ҩаԥхьа агаҽа иаадгылахуан ҳәа. Уи анаҩс, Баҙ Бигәаа иман сахьақәак, амҳаԥыр ан иԥсыз лхәыҷы длымхны аҭырқә матросцәа амшын дшарҭоз узырбоз. Абарҭәа санрыԥхьа, санрыхәаԥш ашьҭахь ауп «агаршәа» аҩра нап анасыркы. Аха акьыԥхьра уадаҩхеит. Еиҳарак ҷьоукы рхы рыхнахит абарҭ ацәаҳәақәа:

Уандухалак, Амшын Еиқәа,
Ур, уҩныжәқәа имыззахьоу,
Аҟарма рыҟәных архнышьнақәа,
Амца еиқәуҵап ицәахьоу!

«Амҳаԥыраа урыԥхоит арахь, уи шәарҭоуп» рҳәон урҭ. Саргьы уаҳа сашьҭамлеит, аха ажәеинраала аҙәык-ҩыцьак ихҩылаан ирыман. Ишыҟалаз сыздыруам, ари аҩымҵа иԥыхьашәеит ашәақәа раԥцаҩы Иван Лакрба. Игәы иахәазар акәхап, далтәи амузыка иҩит. Аԥсны АССР ишәаҳәареи акәашареи рансамбль арепертуар иалаиҵаргьы иҵаххеит. Аха, изхәарҭоузеи, ашәа атекст шьақәыргәгәам. Иван Лакрба игәы иҵеикит уеизгьы-уеизгьы абри ашәа ацәыргара.

Ҭагалан, 1940 ашықәсҟәа рзы СССР Анаукақәа ракадемиа Қырҭтәылатәи афилиал, Аԥсуа институт директор А.М.Ҷоҷоуа икабинет аҽы ирацәаҩны иҟан саси-ԥшәымеи асессиа иалахәыз ауаа, академик С.Џьанашьиа днарылаҵаны. Иван Лакрба ихы иаирхәеит абри аиқәшәара. Ичамгәыр иман ашьшьыҳәа уахь дныҩналеит. Зны дырзаԥхьеит ажәеинраала атекст, нас ачамгәыр ианҵаны ирзиҳәеит.

Ашьҭахь, иара И.Лакрба ишсеиҳәаз ала, акабинет аҽы иҟаз зегьы уамашәа ргәы иахәеит, зылаҕырҙ аахыҟәҟәалазгьы ҟалақәеит.

– Амузыкагьы ажәеинраалагьы бзиоуп, сара сгәанала ԥырхага амоуроуп! – иҳәеит зегь раԥхьаҙа С.Џьанашьиа, ажәеинраала ааимхны ииҳәаз ажәақәагьы наниҵеит, инапгьы наҵаиҩит. Егьырҭ иҟазгьы инақәдырҕызит. Иван Лакрба дгәырҕьаҵәа, иҵабуп ҳәа

нараҳәаны дындәылҭит. Уи нахыс игәы иҭакыз анагӡара мариахеит».

Араҟа «Амҳаԥыраа ргарашәа» аилыргарахь сиасаанӡа иахәҭоуп ҳәа исыԥхьаӡоит Баграт Шьыгқәба зыӡбахә имоу иҩыза, уаҳахк ицыҩназ аспирант Баӡ Бигәаа изы ҩбаҟа ажәа рҳәара. Уи ҳәарада, агәрыцкәыл бзиа змаз, аха згәыхәтәы иахьымӡаз аԥсуа ҭеицәа дреиуоуп. Аҟәатәи аҳәынҭқарратә арҭаҩратә институт аҭорыхтә факультет даналга ԥыҵраамҭак аус иуан Қырҵтәылатәи ЦК ЛКСМ Аԥснытәи обком амаӡаныҟәгаҩыс, аха нас дцоит Қарҵҟа аҭарахьы, дҭалоит аспирантура, напхгаҩыс диман академик Симон Џьанашьиа, идиссертациа атемагьы Аԥсны XIX ашәышықәса аҩбатәи азыбжа аҭоурых иазкын. Аха рыцҳарас иҟалаз, иҭареи идиссертациеи рхыркәшра рацәак шагмыз, 1945 шықәса анҭәамҭазы иԥсҭазаара далҭуеит.

Абарҭ ацәаҳәақәа зыҩуа схаҭагьы ибзианы дысгәалашәоит уи, саҳәшьа Шура Қапба лабхәында иакәын. Насгьы, ҳаиуара адагьы Николаи (Ҷыҷыкәа) Қапба Хәыхәыт Бҕажәба дырҩызан, бзиа еибабон, ҳаҩны, Арасаӡыхь еиқәшәалон, еиҳарак аԥхын мышқәа раан.

Исгәалашәоит, аибашьра анеилгаз ашықәс азы акәын. Игәы бзиамкәа иҩны (Ҭхьына) дышьҭан. Ҩнак саб иаҳәшьа Матиа ибара рҟынӡа хәбаҟа километр ракәын ибжьаз, шьапыла ҳцеит. Баӡ, сара ууанӡа избахьаз ауаҩы ԥшӡа дабааз, акыр игхахьан, ихы-иҷы ԥшшәы ахаӡамкәа ихцәышааӡа иҟан, чамазара бааԥсык деимлагәа дшакыз мҩашьо. Аха сара умашәа избон абас дшыҟазгьы аус ахьиуаз. Уи астол гьежь, нас аҟәардәқәа ирықәыз ишәҟәқәа, инапылаҩырақәа ирҳәон игәы иҭҳоз ус хьанҭак дахьымӡар ҳәа дшәаны дшаҷыз, дшалашыҩкыз ихьаатцәкьа имбо аҟынӡа. Аха Баӡ илахьынҵамхеит хышықәса зықәирӡыз адиссертациа ахыркәшара. Амала, дзыхьӡаны иҭитцааз аусумҭа Аԥсны аӡыблара иагәылаханы ианыҟазтәи аамҭа аарԥшра иазкыз зеиқәхазҭгьы, ҳҭоурых азы изыԥсаз ыҟан, аха, изыхҟьазаалакгьы изеиқәымхеит. Абыржәгьы сыбла ихгылоуп санхәыҷыз избаз, иқәрахьымӡахаз аҵарауаҩ қәыпш ицқьашәқьаӡа астол иқәыз инапҩымҭақәа. Урҭ ирныз, ирҳәоз здыруада, изҳәада? Илыбжьахәашеит иара даныԥсы…

«Амҳаԥыраа ргарашәа» иахьысуа, насгьы кыр зхыцуа даҷеакгьы абраҟа иаазгарц сҭахуп. Аибашьра анеилга адырҩа-

шықәсан акәын. Аԥсуа қыҭақәа зегьы рҽы еиԥш, ашьхауаа Арасаʒыхьаагьы рынхамҩаҽы рынҵырамҩаҽы ауадаҩрақәа ирҭагылан, раарыхратә планқәеи дареи цәимҵи реиԥш еихон, избанзар, аԥьараҳәа рҽы махәҽала аусура зылшоз ауаа маҷʒан, иҟаз абыргцәеи, аҳәсеи, ахәыҷқәеи ракәын. Аус зуша ауаа абаҟалоз, Арасаʒыхьаа аԥьынҵьтәылатә еибашьрахь ицаз 147-ҩык рахьтә 108-ҩык зыхнымҳәзар! Аԥхьаҩ, ухаҽы иааги заҟа инасыԥдароу адауаԥшьқәа ирҩызцәаз, насгьы рыбжеиҳараҩык аҭаацәара иаламлацыз 108-ҩык ззыхнымҳәыз, изцәыʒыз ақыҭазы. Урҭ, ԥасатәи ҳаԥсадгьыл ду зхы ақәызҵаз Арасаʒыхьаа рҵеицәа гәымшәақәа схәыҷратә шықәсқәа. Ҩбагьы, дара ихандеиуазгьы ԥгала рымамызт, иаахҵәаны иуҳәозар, амала ҳәа аус руан, сацара иаахҵәаны изҭатәаз, рыдгьыл хәыҷ цәгьам-бзиам иныҟәнагар акәын. Аха, уаҳагьы ԥсыхәа ыҟамзар акәхарын, атәыла зегьы аибашьраан ирхәашаны ишьҭан, еиҭашьақәыргылатәын. Уи азы аҳәынҵқарратә мчқәа иҭагылан анхацәа...

1946 шықәсазы акәын. Иахьакәушәа исгәалашәоит уи амш. Арасаʒыхь ақыҭантәи аколнхара ахәбатәи афбатәи абригадақәа убри аҽены аԥьықәреи арашәара иалгар акәын. Егьырҭ абригадақәа заа иалгахьан. Убри аҟнытә изылшозгьы излымшозгьы зегьы еизаны аҕьара иахацеиуаз амра ицәгыланы арашәара иаҽын ҳааигәара ишьҭаз аҳәыстаҽы. Адгьыл мчымхаран, шьанҵаран, ихнарҟьаз машыцәгьақәагьы амхнызцәа рԥьа аруадаҩуан, аха шьабжьон ҳәа ԥсшьара имцакәа иалгар акәын. Саргьы срылан урҭ цхырааҩык иаҳасабала, аха арашәара акәым, уи исылшомызт, схәыҷын, акәмаан ала уажәы-уажәы аʒыхь рзаазгон.

Сыззааиуа, аҕьара ду атҳәахьшәа аҽеимарҭаҕа игылаз ахьаца амҵа арашәаҩцәа ԥсеиҭакра ҳәа аамҭаказ еикәшаны ианаатәа, афбатәи абригада иалаз аԥҳәызба Вера Мырцхәлаа-ԥҳа лчамгәыр лшьамхы инықәкны уи арахәыцқәа лнацәкьарақәа нарыхьлырсит, уи акәхеит иаагеит «Амҳаԥьыраа ргарашәа»...Еилатәаз хәыҷгьы дугьы зегьы шанханы, ҷыҭ бжьык рыхәлымшәо, илзыʒырҩуан. Ҳәарада, уи ашәа раԥхьаʒа акәны ираҳаит, иргәаԥхеит, иаргачамкит, иархәыцит. Убри лыбжьы хаа, сышхәыҷызгьы, усҟан исаҳаз, иахьагьы слымҳа иҭаҩуа ԥьасшьоит. Амхнызцәа лашәа ҩынтә илдырҳәеит. Аҵыхәтәан, ауаҩ бырг Аԥыр Маланʒиа длазҵаайт уи

аԥҳәызба: «Дад, абри бчамгәыр иантҵаны иаҳзыбҳәаз ашәа зҽыда, изтәыда, иабаабгеи» ҳәа. Уи аҭак ҟалҵеит: жәеинраалала Баграт Шьыԥқәба итәуп, амузыка Иван Лакрба.

«Ҳаи, даргьы баргьы аԥсынҵры ду шәоуааит, улаҕырӡ аазго акы ауп, ҳахзырҵәаз, ҳақәызхыз амҳаԥьырра угәаланаршәагәышьоит, ее гьиди, сабиц» – иҳәеит илахь еиқәҵаны.

«Даҽеа ашәакгьы ыҟоуп, иаҳзылҳәааит» ҳәа рыбжьқәа неиларыԥсеит илыдтәалаз аҳәсақәа. Аамҭа ҳамгацәазааит, уара ҳәа агәҽанызаара нариҵеит абригадирцәа руаӡәкгьы итәанхалацәар ҳәа дшәаны. Ус, ууанӡа илҳәаз ашәа зынӡа еиԥшымкәа, даҽеа музыкатә бжьык аханы акаҽҳәа иааҭлырҟьеит. «Уӡбахә ирхыҽыз ҳашьхақәа мроушәа иԥхоит Аԥсынра, ргәашьамх арҵарит ашлақәа, ахьырпҵар гылт ушьоура!»

Убас акраамҭа иԥымҵәаӡакәа игон Баграт Шьыԥқәба асовет Еидгыла Афырхаҵа Владимир Ҳаразиа изку ицикл аҟынтәи иажәеинраала «Афырхаҵа игәалшәара» хзыркәшо ԥшь-кәплетк ирылылхыз лашәа.абри ашәагьы даараӡа ирнырит, ирылсит иазыӡырҽуаз зегьы, насгьы уаҟа итәагәышьан зԥацәа, зхацәа, зашьцәа афронт аҽы иҵахаз, иара ус зхабар бжьаӡны иҟаз рҵаацәарақәагьы. Ашәа «Уӡбахә ирхыҽыз ҳашьхақәа...» Вера Мырцхәлаа-ԥҳа ачамгәыр иантҵаны ишалырҳәоз, аҕьара аҵхәаҽы иаацәырҵит ҽыԥьа аҽцәа, аҙәы аколнхара ахантәаҽы иакәын, егьи дсыздыруамызт, аха ашьҭахь излеилкаахаз ала араион аҟынтә ақыҭа Арасаӡыхь иадыз дреиуан. «Прикоплен» ҳәа изышьҭаз. Уи аколнхара ахантәаҽы иаԥхьагьы, аԥшәмара ааннкыло, иҽехыршәааны ҿааиҵит: «Шәызҿу закәызеи, ашәаҳәара аамҭа шәызҭада, шәԥьықәреи рашәаӡамкәа аҭамҕьар шәасуа шәеилатәоуп, шәгыл наҟ!» ҳәа. Аколнхара ахантәаҽы Ԥарна Ломиа араион аҟынтә иааз «исас» ицәажәашьа игәамԥхакәа днеиҿаԥшит, акы иҳәақәарц дшаҿыз ахәбатәи абригада абригадир днаиԥыххылеит:

«Аҭамҕьар иасуа араҟа аҙәгьы дыҟаӡам, шьыбжьонҳәагьы аҽныҟагьы ҳамцакәа ҳус ҳзалгозар ҳәа ҳаҿуп, уажәы ҳаԥсы неиҵаҳкырц ҳантәа ауп анцәа ииныҳәаша, аԥҳәызба лашәақәа анҳазцәырылга. Егьирахь, ҳус иахьа ҳалгоит, «асводкақәа» (аԥьықәреи рашәара шхыркәшо) ахәылбыҽеха ишәоуеит, хьаас

ишәымкын» – иажәа ааҽахиҵәеит хаара мацәак рыҵмыҳәҳәо. Нас зегьы адруҳәа рыматәаҟәа инархагылт.

Аколнхара ахантәаҩы игәы иахәеит абригадир аҕьараҳәа араион ахаҭарнак дахьиацәажәааз. Уи ала иаргьы ҳәатәы имамкәа дааҽихит. Ладикәа Ҳаԥьымба ихаҭагьы афронт мца иалҵыз дреиуан, ихәрақәаҵәҟьагьы инагӡаны имҕьацызт, ус иҳәартә, дымшәадмырҳа ҽыҕәҕәала дцәажәаратә азин иман. Уи идыруан аколнхара ахантәаҩы Ԥарна Ломиа, уи еиликаазар акәхап, араиком ахаҭарнакгьы, уаҳа ҵҭәа ҟаимҵеит.

Сшыхәыҷызгьы еилыскаауан аҕьараҽы амра рхацеиуа аԥхӡы имчымхараз адгьыл аҽы ирашәоз ауаа заҟа аԥьабаа рбоз! Насгьы ицәымҕра сыкны сагон зцәа иҵачны, ашәшьыра иҵагыланы ирықәымчны ицәажәаз, ҳҟыҵа иадыз ачынуаҩ. Уажәгьы саназхәыцлак, абриаҟара аамҭа шцахьоугьы исгәалашәоит хаара мацәак зҵамыз илакыҵа ҵшәаақәа, ихы-иҽы жьакца, иԥынҵа хымпач. Убасҟангьы агәра згеит Арасаӡыхьаа иҳадырҵаз, аха иажәақәа злаҟаз ала аҽыруаҩдура бзиа шибоз.

Сара Баграт Шьынқәба иҩымҭақәа ирылхыз ашәақәа саныр-зыӡырҩы нахыс исҵаххеит дара рхаҭақәа срыԥхьырц, исымазар, ус рацәак мҵыкәа, 1947 шықәсазы иҵыҵит Баграт Шьынқәба ишәҟәы «Ажәеинраалақәа» ҳәа захьӡу. Уаҟа ианын аҩада зыӡбахә ҳәоу аҩ-ашәак злыху аҩымҭақәа. Аԥхьаҩцәа аҙәырҩы реиԥш, саргьы абри аизга ауп Баграт Шьынқәба поетк иаҳасбала бзиа дысзырбаз, дышҟаза дууз агәра сзыргаз. Иахьагьы сбиблиотекаҽы иҟоуп Хәыхәыт Бҕажәба исиҵаз уи ашәҟәы реликвиак иаҩызаны.

Егьырахь, абжьы бзиа зхаз, амузыка зцәа-зжьы ианыруаз Вера Мырцхәлаа-ԥҳа лтәы ҳҳәозар, уи Аԥсны ашәаҳәареи акәашареи рансамбль далазаргьы изырԥшӡоз аҙәы лакәын. Аха ус еиԥш алшара уи илызҭодаз, дназгодаз уахь, кьыҵа Гегечкори иаркы-ирцә ҳәа уи ансамбль напхгаҩыс данамаз аамҭазы!

Аԥхьаҩ гәыраз, аҩада ишсҳәахьоу еиԥш, ҽыц ҳаицаԥхьап ажәеинраала «Амҳаԥьыраа ргарашәа». Иҵабыргыҵәҟьаны, Баграт Шьынқәба абри ажәеинраала амацара ада уаҳа даҽеакы имҩызаргьы, зегьы акы акәын, уи аԥсуа поезиаҽы ахьӡ аанхон поетк иаҳасабала. Избанзар, 23-шықәса ирҭагылаз апоет ақәыԥш илшеит жәа-купелтк иҟоу ажәеинраалаҽы имилаҭ зегь реиҳа

изыргаамҭуаз, рҭоурых ԥсҭазаараҿы ирыԥаыҭәҭәоз, иара иахьагьы еихсыҭьрада ирыԥаыҭәҭәо, ирныруа апроблема хада ажәа сахьарк амчала ашьҭыхра, ацәыргара. Насгьы уи ишԥацәырго, ишԥаҟаҵоу? Аформа, астиль, апоетика ишԥеиҿартәу? Урҭ зегьы еидкыланы, ухаҿы иааганы урыхәаԥшыр имҩашьо иубоит автор илиршаз аҟазара ду. Атема ахаҭа атәы ҳҳәозар, абраҟагьы иубоит апоет агәырҵьара шааирԥшыз. Избан акәзар, Аԥсны анапхгаҩцәа, амилаҭ алидерцәа Ефрем Ешба, Нестор Лакоба. Николаи Ақырҭаа иреиԥшқәаз ҳҵеицәа дуқәа зшьыз, иреиҵьыз ҳашәҟәыҩҩцәа, ҳаинтеллегенциа, анхацәа нагақәа ԥырызхыз, ԥсышьацәгьа рызҭаз ақырҭуа нацистцәа Аԥсны ақырҭуартәра иаҿыз, рполитика агәы иауахәахуаз «Амҳаԥьыраа ргарашәа» еиԥш иҟаз, амилаҭ зырҿыхоз, ақәпарахь ирыԥхьоз ажәеинраала ацәырҵра. Еилкаауп, уи ажәеинраала ашәагьы атекстгьы акыр аамҭа аԥсуа жәлар рышҟа анеиразы амҩа ишықәхоз академик Симон Џьанашьиа иакәмызҭгьы. Избанзар, «амҳаԥьыраа дрыԥхьоит арахь, уи шәарҭоуп» ҳәа аҿыԥныҳәа изҭоз ауаа акы, рымч ҭәҵәан, ҩбагьы, ажәеинраала имаза агәаҵь закәыз аурызмадырхуаз, ирҭахын зегьы рыла уи амҩа акра, акьыԥхь амырбара. Аха заҳаҭыр ыҟаз аҵарауаҩ ду Симон Џьанашьиа аҩымҭа иаҟәиҩыз «Ԥырхага амоуроуп…» иазымииаит. Уи нахыс ауп ажәеинраала «Амҳаԥьыраа рагарашәа» ажәлар ианрылаҵәаз, еиҳа ииашаны иуҳәозар, Аԥсны ахы-аҵхәа амацәыс еиԥш ианалаҷҷаз. Иалаҷҷеит, избанзар, ааскьа иҳаԥхьаз ҳҵарауаҩ ду Владимир Аҵнариа иажәала иуҳәозар, «Амҳаԥьыраа раграшәа» атрагедиатә оптимисттә пафос иаҵоу ала, сахьаркыратә мчхарала ҩымҭа неиҵыхк иазымҳәашьа аҳәоит. Иагьаԥнагоит. Аиаша зҳәо абарҭ ажәакәа ирыцҵатәуп дара ирыцзырҷызуа, ирықәҿызҭуа даҿа хшыҩцаракгьы. Уи убри ауп – апоет амҳаԥьырра атема аҩымҭаҿы аԥхьа иширгылоугьы, араҟа иҟоуп ицәыргоу азҵаара хада ианԥаны изымцо, уимоу, уадзыԥхьалоу ихымԥадатәиу хшыҩзцарак – ажәеинраала злииаз, мамзаргьы ианаԥҵаз аамҭаз аԥсуа жәлар рполитикатә, реконоикатә, ркультуратә ҭагылазаашьа зеиԥшраз. Аҩадагьы иазгәасҭеит, усҟан Аԥсны ақырҭуара ахарԥара иалагахьан. Уи иаҿагылашаз аҵеицәа хырҵахьан, иҵадырхахьан, маӡа-аргама ақырҭуа нацистцәа рекспансиа аԥсуа жәлар рмилаҭ хаҿра

ҳзырҙауазар ҳәа ажәылара иаҽын, ленинтә милаҭ аполитика зны-зынла аҕәра шырҽанакуазгьы.

Баграт Шьынқәба иаԥиҵаз «Амҳаԥьыраа рграшәа» ишьҭнахуа атема иамоу актуалреи аидеиатә ҵаки, амилаҭ хьыԥшымратә қәԥара, аԥсы шҭоу, агәы шеисуа уҳәа иреиԥшу проблемақәеи иу-дырбоит ажәеинраала ахаҭабзиара аҩаҙара заҟа иҳаракыз, аха-ҽра шаадырԥшыз. Аха уаанҙа аԥхьаҩ илаԥш иҵашәо, дызтәызтәуа иарбану? Ҳәарада, аԥсышәала иуҳәозар, зегь раԥхьаҙа аҩымҭа аиҽартәышьа, исахьаркны аиҽкаашьа ауп. Уи ԥықәсларак, ҭагәҭасрак амамкәа «ашьха зыхь еиԥш ахьхьа-хьхьаҳәа» илеиуеит. Абас иҟоу ауп ажәеинраала захьзу. Ари афармеи астили рганахь ала еилырфаҷа ԥьара иуашәшәыроу ҭыԥк амамкәа аҟаҵара ауп иаанаго. «Амҳаԥьыраа ргарашәа» еиԥш иҟоу ажәеинраалазы акәхап аурыс критик ду В.Г.Белински изиҳәаз: «…В природе есть такие предметы, а каких хорошо говорить смиренно прозою» ҳәа.

Ииашоуп, Б.Шьынқәба аԥсуа жәлар рыԥсадгьыл аҽы рхыԥхьаҙара зырмаҷыз, еиҩызшаз, рҭоурыхтә лахьынҵа ашьарҭара иҭазыргылаз амҳаԥьырра атема акыр игәцаракны, иҵҵааны дазхьаԥшит иклассикатәу ипрозатә ҩымҭақәа («Чанҭа дааит», «Ацынҵәарах», «Ахаҳә еиҩса» рҽы. аурыс шәҟәыҩҩы ду Лев Толстои имшынҵак аҽы иазгәеиҭон ароман «Аибашьреи аҭынчреи» сзырҩыз, салазгалаз Михаил Лермонтов иажәеинраала «Бородино» ауп ҳәа.

Саргьы исҳәарц сылшоит абасшәа: аҩада еиқәысыԥхьаҙаз апрозатә ҩымҭақәа раԥцараҽы уи 1940 шықәсазы ииҩыз ажәеинраала «Амҳаԥьыраа ргарашәа» иабзоуроу рацәоуп, иҵегьы исахьаркны иуҳәозар, урҭ ргәаҧь ахьцәырҵыз «Амҳаԥьыраа рагарашәа» аҟны ауп ҳәа.

Ажәеинраала аҩышьа аформа акыр иарласит автор ихы иаирхәауа аԥсуа жәлар рпоезиа ахьыршәыгәқәа рҟынтә иаауа «Шьышь нани, шьышь нани». Абри ацәаҳәа иаҵоу амелодиа аҩымҭа еиларск амаҙамкәа ахы инаркны аҵыхәанҙа «хҭак иҵашәо», аритмагьы арифмагьы еицнарго, насгьы итрагедиоу, аха оптимизмрагьы змырҙуа иузеиҟәымҭхо бжьы маҙаки мчыки аҵан ауп ишҳәаақәнаҵоу. Иара убри акәзаргьы ҟалап акомпозитор И.Лакрба ажәеинраала ашәа аналих доуҳатә ԥсымчхарак зҵалаз,

изаҳалак ихәы-ижьы қақаҙа иаргыло, игәы иҭымҵәо изыҟалаз. Ааи, ажәа ауп зегьы зымчу, амала иахьаҭыҧу иангылоу, аҭыҧ ииашаны ианыҧшааy.

Баграт Шьынқәба ажәа азҟаза ду, аҧсабара аханатә инаҭеит дзыхцәажәо ахҭыс цәаныррa ҵаула ихҭынхьаауа анаҽсангьы, поезиатә хаҽсахьаны абара. Убри алагьы аҧхьаҽ аҽымҭа дазааигәаитәуеит, иара идунеи ҭбаа дагәылаирҧшуеит, ифилософиатә хәыцрақәа дыргәылаиргылоит.

Сыззааиуа, абри арҿиаратә цәаҽа ҷыда ҳара иаабоит аҧсуа рҭоурыхтә ҧсҭазаараҿы итрагедианы, имилаҭ рыцҳараны ирзыҟалаз амҳаԥьырра иазку ажәеинраалаҿгьы. Автор поеизаитә хаҽсахьала иухамышҭуа ҳабла даахиргылоит днаҙа-ааҙангьы (лҭагылазаашьа иауаршәаны) амшын ихьыхәхәала ицо, агара ашәа зҳәо ан. Аха уи убас дцәыргоуп илҳәо ашәаҿы аҽымҭа ҟазҵо атрибутҟәа зегьы ыҟан: изху амшын асахьа «Згәы шьҭыҵуа ацәқәырҧақәа»; иҟалаз, мамзаргьы ирзыҟалаз арыцҳара («Аҧша анырзас ҭәҭәалашәа»); хара змам ртәыла хәыҷы, амшын ду зҵааз («Амҳаԥьырцәа рылаҭырҙ»); атәра ззыҧшу иаҧхьаҟа иҧсадгьыл хашҭра ақәымзаара («Аатәым жәҽан аҵаҟа») уҳәа убас иҵегьы. Аха ари ажәеинраала актәи ахәҭа, даҽеакала иуҳәозар, «аҧарда» злаатуа ауп. Уи зысаби дызгәыдырҟәыҟәлан дызку ан лхаҭа илтәу гәырҽам (лымацара дшаарҧшугьы), лыжәлар зықәшәаз ауаҨеимшхара еиҭазҳәо мыткәмоуп, уазажәоуп. Аҭа амшын цәқәырҧақәа еиҽырффо ицо аимҵәаҽ иҭба дышгароугьы, илахьынҵаша зынҙа ишылзымдыруагьы, агәыҭра лымоуп, аҧсҭазараҿы дызхьынҳалаша акы лбоит, дрыцҳаны, дқәықәма-шәықәмахантҷ дзықәшәаз дхәылашьны дамам. Убри азоуп уи аҽымҭа аҽбатәи ахәҭа, мамзаргьы анаҽстәи акуплетқәа, ан ашәаны илҳәо, ақәпареи ахьыҧшымреи, Аҧсадгьыли, ауааи ирыҵаркуа азҵаарақәа пафос ҳаракыла дзырхьысуа. Абраҟа ауп ажәеинраала зырҭәҭәо аидеиагьы афилософиатә ҵакгьы ахьыҟоу. Уи ан илҳәо, еиҳа ииашаны иуҳәозар, лысаби идылтҷ ақәпароуп, дзықәшәаз агәаҟреи амыҟәмабареи рҿыгыларoуп, атәым жәҽан аҵаҟа аҟазаара шилахьынҵазгьы.

Уажәы, уаҳа ацымҵакәа, рефренра зуа акуплет аламҵакәа аҽада исҳәаз ахшыҽзцара арҵабыргразы иаагап аҵыхәтәантәи акуплетқәа:

Уандухалак амшын Еиқәа
Ур, уҩныжәқәа имыззахьоу,
Аҟарма рыҟәных архнышьнақәа,
Амца еиқәуҵап ицәахьоу!

Асаба ақәтәа аҩны архәараҿ
Иубоит аҳәа мҩашьахуа,
Икных, икных! Уи ақәпараҿ
О, изылшода иалшахуа.

Нас уи аҳәа уҏсадкылаз
Ахьз зларгоз уабацәа
Ахаҵа-ихаҵа, уҏсадгьылаз
Раҏхьа унагыл ақәпацәа.

Ҳәарас иаҭахузеи, ас еиҏш апатриотизмтә мцаҏшь згәылҟьо, агәырҩа хызҽуа, ауаҩы ақәпарахь, ахақәиҭрахь хаха иҏхьо ан лажәақәа ҏсраззра рыцәым Аҏсадгьыли ажәлари еибаҭахны иҟанаҵ! Уи еилкааун хьаҳәа-ҧаҳәада. Амала, иахьатәи аҏхьаҩ дамырхәыцырц залшом апоет Баграт Шьынқәба ибаҩхатәра абас еиҏш иҟаз агәаҕьра убасҟан иахьаарҏшыз. Уи днавала-аавалан акәымкәа (ан лгарашәа ала) зыҏсадгьыл анҵытц аҟазаара злахьынҵахаз амҳаҷьырқәа дрыҏхьоит Аҏсныҟа. Насгьы, ақәпаҩцәа раҏхьа игыларц. Ус анакәха, араҟагьы ахеиқәырхаразы ицоит ақәпара. Иаҭахуп аҿеидкылара, амчқәа реизгара.

Сара сгәанала, ажәеинраала «Амҳаҷьыраа раграшәа» аконкреттә хҭыс ишахҳәаазгьы, аҭоурых ахь ишхьаҏшуагьы ихадароу философиатә хшыҩҵакны ишагәылгоугьы уи иссиршәа иахьсахьарку анаҩсангьы, изырҕәҕәо, аҏсымчхара азҵо аматематик, адоцент Иван Асазба ишиҳәаз еиҏш, амилаҭ уаҵәтәи аҭоурыхтә лахьынҵа хьаас, гәыҵхас иахьамоу, еидараны иахьаҵоу ауп. Ааи, диашоуп, Иван Асазба! Амилаҭ уаҵәтәи алахьынҵа бзиахарц иахьысуа апроблемақәа зегьы реиҳа ихьанҵоу еидароуп, зыҏсадгьыли зыжәлари гәык-ҧыскала ирзыҟоу дарбанзаалак изгьы.

Аҩадагьы сналс-нааласны исҳәеит, аха еиҭа акык-ҩбак аҿырҏштәқәа аазгоит, апоет заҟа дрыцҏыҳәаны иааирҏшуа ихшыҩ-

зцарақәа, ипоезиатә обиект злалукааша аҟазшьарбақәа, рсахьаркра. Баграт Шьыңқәба аханатә, акритик Хәыхәыт Бҕажәба ишазгәеиҭаз еиԥш, «поезиа ҿыцла, еиламшәо еиларҭәаны» дҩуеит, насгьы даманшәалоуп, изымариоуп, (абаҩхатәра иабзоураны) апоетикатә мыругақәа ихы иархәаны аха҃ҿсахьақәа игәаларшәаны рыҟатцара. Ус шакәу ипоезиатә рҿиамҭақәа зегьы ҳарҟәаҵып, уажәы ҳзахцәажәо ажәеинраала «Амҳаԥьыраа ргарашәа» ахаҭа иамҳәои, иаҳнамырбои. Абар ус иҟоу ҭыԥқәак: «Згәы шьҭыҵуа ацәқәырԥақәа», «Амшын шарҵааз угәаларшәа», «Асаба ақәтәа аҩны архәараҿ». Арҭ апоезиатә цәаҳәақәа метафора зуа, апоет ихшыҩзцарақәа ахьдырҵаулоу анаҩсангьы ажәеинраала асахьаркыратә цәа ахарҵоит, илабҿабатәны, илаԥшхырԥагамкәа иубоит, уимоу, иагьыныруеит. «Амшын шарҵааз угәаларшәа» анаԥьалбеит заҟа аҳәоузеи? Амшын дуззаарҵаааратә аҟара ихҭәалеит ҳажәлар рылаҕырʒи ршьеи. Апоет арҩаш еиԥш алаҕырʒ алаҭәеит имҳәеит, аха ихы иаирхәаз ахажәак аҳәеит апоезиатә ха҃ҿсахьаны иаанхартә еиԥш.

Мамзаргьы да҃еакы: «Асаба ақәтәа аҩны архәараҿ иубоит аҳәа мҩашьахуа». Изҵшьу ажәагьы аҭоурых ҵаулахь ҳхьанарԥшуеит, апоет зыʒбахә имоу аҳәа «икных, икных!» ҳәа ан лнацәа зқәылкуа, заҟанатә еибашьхьоу, аԥсадгьыл ахьчахьоу здырада. Уи иамоу асимволтә ҵакы ауп иаанарԥшуа «аҳәа мҩашьахуа» ҳәа апоет зыʒбахә имоугьы.

Рефрен ҳасабала (акуплет рыбжьара) ишьҭрақәлан ицо, амелодиа ссир зхыҩуа «Шьышь нани, шьышь нани…» атәы ҳҳәозар ажәеинраала аформагьы арԥшʒеит аидеиатә ҵакгьы арҕәҕәеит, аҩбагьы еиваргыланы ишьҭнахит.

Ирацәоуп ари аклассикатә ҩымҭазы иҵегьы иуҳәаша. Уи уаԥхьацыԥхьаʒа ууанʒа иузгәамҭаз акы аҵубаауеит, иҿыцу акы уанаҳәоит, умилаҭ алахьынҵазы уархәыцуеит, уи азы ԥьара акы саԥахьандаз ҳәа угәы ҳаҵ-ҳаҵо, ицых-цыхуа уҟанаҵоит. Абас иҟоуп ажәа сахьарк адоуҳатә ԥсымчхара.

Хыхь исҳәахьоу рнаҩсангьы иҟоуп ажәеинраала «Амҳаԥьыраа ргарашәа» аԥсынҵры иацызҵо «адақәа» ашьа цқьа рҭаныҟәо иҟазҵо да҃еа факторкгьы. Уи абри ауп – атәым жәҩан аҵаҟа҃ҿы атәра ианымшәоз, аԥсадгьыл ахақәиҭразы ақәпара иазгәышьуаз

амца уцразҵоз ан гәаҟ луазашәақәа: «ахаҵа ихаҵа уԥсадгьыл азы раԥхьа унагыл ақәԥацәа!» ҳәа илҳәоз ҳҭоурых ԥсҭазараҽы иреалтәу акы акәны иҟалеит. Шеварнадзе, Иоселиани рбанда, ҳауа-ҳдыхә ыҟамкәа ҳақәырхырц ианҳақәла, амшыннырцә иҟаз ҳашьцәа аԥсуаа абџьар кны иҳавагыланы еибашьуан, рҭоурых ԥсадгьыл Аԥсны рхы ақәырҵон. Ари аԥсуаа шҭынхадам, лада иҟа, ҩада иҟа ацәгьараҽгьы абзараҽгьы ракзаара, реидгылара акәын иаанарԥшуаз.

Ҭабыргуп, ҳзыхцәажәо аҩымҭа анаԥҵаз аамҭазы ан лгәазы-ҳәарақәа – лԥа иԥсадгьыл ахь игьежьра, абџьар шьҭыхны ақәԥацәа раԥхьа игылара агәрагара, ахаҵара уадаҩын, фантастикатә зхьроуп ҳәа изыԥхьаӡозгьы дубарын. Аха ҳпоет ду ибаҩхатәра, ихаранаԥшра, имилаҭ уаҵәтәи аразҟы бзиа агәрагара имаз дамеижьеит, ҭоурыхтәла инарҵауланы дышхәыцуаз иккаӡа иаанарԥшуеит ажәеинраала «Амҳаџьыраа ргарашәа».

М. К. ДЕЛБА,
афилологиатә
тҵаарадыррақәа
ркандидат

АҨСУА ЛИТЕРАТУРА АИЗҲАРАҪЫ АЛАГАЛАМҬА ДУ[22]

Шьҭа аҩа ҕәҕәа рыманы ирҳәоит, ирыҽуеит, жәлары зегьы иаҧсоуп ҳәа азгәаҭаны ирыдыркылаз, аҧсуа литература ақәҩиара дуқәа иамоу ртәы. Аҧсуа литература амҽа ҭбаахь акылгара ираҷәаҙаны иабзоуроуп аурыс бызшәа. Егьырҭ амилаҭтә литературақәа зегь рзы еиҧш, аурыс бызшәа аҧсуа литература аҧхьаҽ ду иахь агәашә ҟьаҟьаҙа иианыриг, уи акырҙа иеиҵнахит ҳлитература хәыҷы аҳәаақәа, ацхыраара ҕәҕәа ҟанаҵеит ҳлитература жәлары зегьы рылаҵәараҩы. Аурыс бызшәахь рыҩиамҭақәа еиҭагоуп абаҽхатәра бзиаҙа злоу, еицырдыруа аҧсуа шәҟәыҽҽцәа аҙәырҽы.

Зымҩахакы ҭбааи, абаҽхатәра бзиаҙа змоу аҧсуа литература ахаҵарнакцәа дыруаҙәкуп еицырдыруа апоет Баграт Шьынқәба. Апоет раҧхьаҙатәи ирҩиамҭақәа аниҽыз 30 шықәса раангьы уаҽ дацәымшәо иааҧшит Баграт Шьынқәба аҧсуа литератураҩы дышгылаз абаҽхатәра, аталант ҕәҕәа змоу поетны. Ацәалашәарақәеи, ахәыцрақәеи, ахшыҽ зҵоуи гармониала ракзаара ҟазшьас ирымоуп уи ирҩиамҭақәа. Апоет еилаигҙоит абла ҵар ибаҽхатәра ссири ацәалашәара дуқәеи, уи илшоит зсахьа ҭихуа инарҵаулан анализ рзура, ахыркәша ҭбаақәа рыҡаҵара.

Баграт Шьынқәба раҧхьаҙатәи ирҩиамҭаҩы иҽит аинтерес зҵоу ажәеинраалақәа: «Ҭагалантәи абаҳча», «Асалам», «Хәылбыҩхатәи ахәыцра» убас егьырҭгьы. Арҭ арҩиамҭақәа рныҧшуеит апоет илоу амцабз зҿыцәхәхәу апатриотизмра, асоциализм аргылараҩы Асоветтә Аҧсны раҧхьатәи ақәҩиарақәа ирҵаз агәазҳара.

[22] Ажурнал «Алашара», 1956, №2 ад. 79-84.

Баграт Шьынқәба ипоезиатә рҽиамҭа ухы-уҽы иааиуа иманшәаланы, уаҩы иныруа иҟоуп. Уи ирҽиамҭақәа рацәаҙаны, Дмитри Гәлиа бзиа еицырбо иашәақәа инарываргыланы, жәлары зегьы ирашәаны, уаҩ игәы иҵнымҵәо, наунагҙа аҧсуа жәлар рмилаҭ культура икаҷҷо ихьтәы фондны иалалеит.

Жәлары зегьы ргәы иҵымҵәо, ирылаҵәаны иҟоуп Баграт Шьынқәба иаҧиҵаз аҧсуа шәақәа: «Кофҭа шәкәакәа зшәу», «Шьарда аамҭа», «Ачаихыхҩы лашәа», агарашәақәа.

Аҧьынҧьтәылатә еибашьра дуҙҙа ашықәс хьанҭақәа раан апоет иҩит имачҙамкәа апатроиттә жәеинраала ҧьбарақәа, афронти атыли рҽы асоветуаа идырҵысыз афырхаҵаратә мчы аазырҧшуа. Ҳаҧсадгьыл убарҭ амш хьанҭақәа ианырҵагылаз аамҭазоуп ианҩу апоет ипатриоттә поема «Аҳәачаҧа», зыҟны ииашаны, гәыкҧсыкала аурыс жәлар рҧа Лунин ихаҷсахьа ахьаарпҧшу.

Баграт Шьынқәба ирҽиамҭақәа ибзиаҙаны исахьаркуп, идеиала еиқәныхъ иҟоуп. Апоет ирҽиаратә усзура шьаҵас иамоуп дызхылҵыз ижәлар гәакьа – аҧсуа жәлар ибеиоу ркультура, хьҙиҧшеи зегым аурыс литература атрадициақәа. Аҧснытәи ареспублика иқәынхо аҧьажәлар рықәҷиарақәа, акоммунист уаажәларра зыргыло асовет уаа ргәазыҳәарақәа.

Акырҙа зхәыцра ҵаулоу алирик еилыччаа апоет Баграт Шьынқәба ибзианы, дақәшәаны иҩымҭақәа рыҟны ихы иаирхәоит ҷырҳәала жәлар иаҧырҵаз арҽиамҭа, аҧсуа фольклор беиа. Апоет исахьаркыратә рҽиамҭақәа ирныҧшуеит уи ажәлар рбызшәа инарҵауланы ишидыруа. Ари еиҧш адырра шьаҟа ҭәҭәаны имоуп дарбанзаалакгьы абаҩхатәра змоу, ареализм ашҭа зшьапы ҭагылоу ашәҟәыҩҩы. Баграт Шьынқәба дсовет поетны, аҵара ду иманы, иара убас ауаажәларратә усзуҩы иакәны дзыҟоу ала, уи есымшаа-ирагьы ажәлар дрылаҵәаны, ажәлар дырзааигәаны дыҟоуп. Апоет ижәлар гәакьеи иареи реиҷцаара акырҙа ирҽиаратә ҧсҭазаара, ибызшәа арбеиеит. Убри аҟынтә, аиашазы аҧсҭазаара инҭкааны адырра абзоурала ауп ишҩу уи роман «Аҷатәуаа».

Ишдыру еиҧш, ааигәа хаз шәҟәны аҧсышәала иҵыҵит Баграт Шьынқәба инап иҵихыз иажәеинраалоу ироман «Аҷатәуаа» (раҧхьаҙа ари ароман иҵнажьуа альманах №2, 1951 шықәсазы). «Аҷатәуаа» – ари аҧсуа поезиаҷы зегь реиҳа иаалукаартә иҟоу

рҽиамҭоуп. Ароман, апоет акыр дзызхәыцны композициала махәҭа рацәа зҭаны ииԥыз акоуп. Автор иҽаԥхьа иқәиргылеит аибашьра ашьҭахьтәи аамҭазы асоциалисттә қыҭанхамԥа иҵагьы ашьҭыхразы аколнхацәа рфырхаҵаратә усура аарԥшра. Аха алашарахь, абзиарахь узго амԥа ианакәзаалакгьы ихьанҵоуп имариам, уи азы ақәԥара рацәаҙаны иаҭахуп, убри аҟынтә автор аԥхьаԥ дигоит мԥа ҭаҟәаҭаҽарала, дааҭгылан аҭоурых жәабжьқәа дрылацәажәо... Аиашазы, ароман анҵәамҭаҽы «ихыркәшаҙамкәа» иаанхоит.

Ароман иацралан иҟоу акәушәа, аԥхьаԥ ибоит аколнхара «Алашара» аҽаԥхьа ацәырҵра иалагаз аҧсҭзараа ду, ҵԥа змама алашарақәа... Аԥхьаԥ рыгәра игоит аколнхара уаԥ дзықәгәыҕша аперспективақәа иамоу, избанзар, аԥхьаԥ урҭ рыгәра игаратәы зегьы рыла дазирхиоит.

Аколнхара аусураҽы иамоу ақәҽиарақәа ҷыдала уаԥ иаликаша ԥ-факторк ирыбзоуроуп. Акы – ажәлар, аколнхаратә масса рымч-рылша; ԥба – апартиатә аорганизациа иҟанаҵаз анапхгара иаша.

Ароман «Аҽатәуаа» афырхаҵа ауааажәларраҽы аус дуқәа рлахьынҵа инапы ианны, арахь дзаҵәны, уи «амасса дыруаԥны» дыҟоуп. Апоет илшеит ауаа қьиақәа рыԥнуҵҟатәи рдунеи сахьаркырала ихарҭәааны раарԥшра, уи иааирԥшуеит урҭ рхаҽсахьақәа, урҭи, ҳаиааирақәа зегьы еиҽызкааз, напхгара ҳазҭо, апартиеи шьала-дала реигәыцхәра, ракзаара.

Дызлиааз ижәлар рыҧсҭазаара сахьаркуа апоет илшеит идеиала игәҭакы анагҙара, асоветуа анасыҧ ду азы рықәпара аарԥшра. Диашоуп апоет ароман аҟны абас аниҳәауа:

Аҵла ԥар-ԥар шазҳауа
Амахәҭа хәыҷ иунардыруеит,
Насыԥла ҳажәлар шынхауа
Қыҭак алагь иахьа иудыруеит!

Заа ишаҳҳәахьоу еиԥш, иажәеинраалоу ароман – «Аҽатәуаа» аҟны, конкретла аколнхара «Алашара» ҿырԥшыгас иганы, асоциалисттә қыҭанхамԥа ашьҭыхразы жәлар идырҽиаз аусура ду аарԥшуп. Аколнхара «Алашара» аҧсуа қыҭа Амзар аҽоуп иахьыҟоу.

Ароман аҟны шьахәлатцәҟьа иаарԥшуп аколнхацәа хацәала-ҳәсала, ишынеибарку, аҙәк еиԥш, аколнхаратә мусҭа ашьҭыхра ҿышәала ишазыԥаԥауа. Амзараа иеидшылан, инеимҭакы-ааимҭакы ирыҙбеит, иалацәажәеит хәышықәсатәи рынхамҩатә план.

Убасҟан, аԥсы ахатцаны, исахьарку хаҿсахьала апоет илшеит иааирԥшырц хәылбыҿехак аколнхацәа хацәала-ҳәсала, ду-хәыҷы ргәы-ршьамх рытцԥрааua, хәышықәсатәи аплан иалацәажәарц ианнеиуаз.

Абжьааԥны еиԥш Амзара
Ажәлар ҭынчым уаха абра,
Рҭыԥ иныкәцо рыкәты, рыжә,
Цәыкьанатцы крыфа-крыжә,
Џьоукгьы ҿыла, џьоук шьапыла,
Аҳәса, ахацәа, ҙҭабла, ҷкәынла,
Ргәы ацԥыҳәауа иаҳагьы,
Лаба ҩышьҭызхуа зегьы,
Ахәыцра сирқәа ргәы иҵакны,
Доус ирылшаша ҙбаны,
Ицоит ажәлар гәырҕьатцәа,
Ирымаҙамшәа цыхәаԥцәа!

Ароман аҟны ииашатцәҟьаны иҳәоуп амасса, ажәлар риницииатива ишазҳауа атәы. Автор ажәа бзиақәа дирҳәоит аколнхацәа ахацәеи аҳәсеи.

– Афырхатца, уи ажәоуп,
Са-сыгәҭыхагьы иара уи ауп!
– Уи аус ду аҵахуп,
Аҟазареи, амч алшареи,
Абарҷ зегьы неиццатәуп, –
Нас ҳәарада, нас ҳәарада
Аԥхьа игылашт ҳабригада!
Уи иаҵаху ожә ижәбама,
Ицәыргатәуп уаха аргама!..–

Ҳара иҳаҳауеит аколнхара «Алашара» аҽтәи аԥхьагылара змоу аколнхацәа ражәа:

Ус ашәыршьап ааҙатәуп,
Ԥырхагакгьы ахьҭа изнамҭо!
Мичурин иауп ари зҳәамҭоу!

Акоммунист партиа асоциалист қыҭанхамҩа итцегь ашьҭыхразы ааԥхьара иҟанаҵаз агәазыҳәара рнаҭеит аколнхацәа зегьы.

Баграт Шьынқәба ибзиан иааирԥшуеит аколнхара «Алашара» аԥхьагылара змоу аколнхарақәа рхьыгҙаразы амасса зегьы ҩнапыкала русеицура мбатәҙа шаҵанкуа. Амзараа рхы иадмырхәаҵ алшарақәа шрымоу рдыруеит, рымчхара ғәғәа агәра ргоит.

Жәлар рымч иалымшо егьыҟам ҳәа рҳәоит амзараа.

Зых иақәиҵу асовет уаҩ каллективла иусура еиҵахара шакәым ароман аҟны ибзиан иаарԥшуп. Автор иабдуи иареи реиҿцәажәара ахьигәалашәо аҭыԥ акәзар, даара иахәҵаны ароман иалагалоуп. Амзараа иргәаладыршәарц бзиа ирбоит ирхыргахьоу, апоет излеиҳәо ала, аҵоурых агәыҵәҟьа рҿагәылархо. Ароман аҟны мыцхә ацымҵакәа, ирҵабыргыҵәҟьаны еиҵаҳәоуп аԥсуа жәлар ажәытә ирхыргахьоу аԥсҭазаара хьанҵа атәы, аҭырқәа мпыҵахалаҩцәа, аҳәынҭқар, аменшевикцәа уҳәа ирҿагыланы ишрақәпоз, убри ақәпараҿы урҭ рымч шеиларҵәахоз, аҳаҳаи ргәы меиҵасқәа рымч еизырҵәаны ақәпара ду рҿешаздырхиоз. Октиабр дуҙҙа ареволиуциатә идеиақәа идырҿыхаз аԥсуа жәлар иеиҿыркаауеит аотриад ҕьеҩ «Кераз». Асовет Урыстәыла ацхыраара иҟанаҵаз абзоурала амш хьанҵақәа раан ахақәиҵра рнапаҿы иааргеит аԥсуа жәлар, Ленин иус азықәпаҩцәа, иԥышәаз Нестор Лакоба убас егьырҵгьы рнапхгарала, Асовет мчразы иқәпоз Аԥснытәи аԥьажәлар зегьы инарыдгылан.

Аколнхаратә ԥсҭзаара иеимаҩны аизҳара ианаҿу аамҵазы, акырҙа ухызхуа ари аҵоурыхтә хҭыс аиҵаҳәара еиҳараҙак аҵак ду амоуп аҿар раашара аус аҿы. Автор сахьаркырала иеиҵеиҳәаз аҵоурых иагахьоу аԥсҭзаара ҿыц ҳара иаҳнарбоит аамҵа кьаҿ аҩнуҵҟала асовет уаа рыԥсҭазаара сиршәа аҿшаԥсахыз, урҭ уаҵәтәи рымш итцегьы ибеианы, имарымажаны ишыҟало... Ҵабыргны,

ара иҟам ихыҭҳәааy аҟзара иацәыхароy схемак. Ажәабжь ажәлар ишырҳәаҵәҟьо, аԥсҭазаара ахаҭа аҟынтәи иааганы агәра угаратәы еиҭаҳәоуп. Ажәлар ари аԥсҭазаара хьанҵа хара-хара иацәгыланы иахәаԥшуамызт, урҭ рхаҭақәа ирхыргеит ирыхҳәангьы икарыжьит, ашьа каҭәаны иреиҕьыз рԥацәеи рыԥҳацәеи рыԥсҭазаара ахҭынҵаны.

Асовет шәҟәыҷқы рыртцаҷ ду Алексеи Максим-иԥа Горки имҷа дықәгыланы, Баграт Шьынқәба ҟазарыла, ахҭысқәа маха-маха еиҷаршәшәаны рсахьа ҭихуеит, уи илаԥш ауаа ирыхмыршәо, игәеиҭоит рҟазшьа, урҭ русқәа, рықәҷиарақәа, аколнхара аус аҷы имаҷымкәа, иҟоу агхақәа. Абарҭқәа зегьы иубоит, иуаҳауеит амзараа рқыҭа ахаҷы рыԥсахразы жәҷахыр еибыҭала аус аныруа аамҭазы. Апоет иаҳирбоит асовет уаа ирцәаҷоу, ирҟазшьоу, рықәҷиарақәа гәырҭынчла ишрыхәаԥшуа, урҭ ианакәзаалакгьы уаҵәы ҳәа ишхәыцуа, ԥхьаҟа ишыԥшуа. Иара абасҵәҟьа иагьихәҭоуп акоммунизм аргылара аинтересқәа ирышьҭоу, ирзықәпоизы.

Иажәеинраалоу ароман «Аҷатәуаа» ианарԥшуеит аколнхара «Алашара» иалоу ахандеицәа рыԥсҭазаара ду, урҭ рыгәтакы лашақәа. Аколнхара «Алашара» аԥсҭазаара апоет идеиализациа азиуам, уи иаҳирбоит аколнхара иамоу агха дуқәа, аиҷыхарақәа, ажәытәра иацәанхаз макьанагьы ирызкамҵсац ацас бааԥсқәа.

Баграт Шьынқәба илшеит, ихыҭҳәаау схемала акәымкәа, аԥсҭазаара ахаҭа амҷала иааирԥшырц иажәыз ақәҙаара амҷа иангылоуи аҷыци еинышәара шрықәым, урҭ шеиҷыхауа, ҕәҕәала ишеидыслауа, ишеиқәпауа. Аколнхацәа рыԥсҭазаара иқәпраа ԥышькласк амамкәа ицом. Апоет иаҳирбоит аколнхараҷтәи апартиатә организациа анапхгарала, аколнхацәа ақыҭанхамҷатә культурақәа зегьы раарыхраҷы аԥхьагылара ргарц ишықәпауа. Еиҳараҙак ачаии, аҭаҭыни, аԥьықәреии раарыхразы ҕәҕәала рҽырҟьоит. Атехника амчала урҭ аарҷара иақәпарц рыҽдырхиоит, рҽеибырҭоит.

Амзараа ҷыдала ргәы иалоуп рзеиԥш рахә рҭагылазаашьа ахьҽеим, уи злеиҕьыртәыша хәыцырҭас ирымоуп. Ароман афырхацәа руаҙәы, аԥсҭазаара асы шкәакәа зықәнаҳәҳәаахьоу аҭаҳмада Ҕәака ҷааиҭит:

– «Мзиури» аҽы сызлаԥшыз
Арахә гәарҭа: ижәыз, иҽеыз,
Дышәҟәыԥԥызаргь аламала
Изеиҭаҳәом уи ажәала!

Аколнхара «Алашара» иалоу ахандеицәа егьырҭ аколнхарақәа рҽеырҟәыҵхан инхом. Урҭ ирдыруеит ргәыларҽатәи аколнхара «Мзиури» иалоу рыԥәҽиарақәа рԥышәа, рылшарақәа зегьы ишәаиза, икапанны ирҭахуп ргәылацәа ирацлабырц. Ҳара ҳаԥсҭаазра иашьагәыҵны иҟоу асоциалист еицлабра амзараа рҽаԥхьа иаанартит аколнхаратә шьақәгылазаашьа иаҵанакуа, иаҧроу ҵԥа змам алшарақәа.

Аҽеаԥра беиа аарыхраҽы иарбанзаалакгьы ус хьанҭак аҽаԥхьа иаанымгылакәа, активла иқәԥоит ахандеицәа зегьы. Абри активлатәи аусура зынӡа аҽеимҽханакыртә ацхыраара бзиа ҟарҵоит аҭаҳмада Ҧәака, уи иԥа анԥьныр Арсана, афронт ахьтә ихынҳәыз Дамеи, аколнхара абаҳча ааӡаԥы – мичуринец Бакәыра. Убарҭ ирывагылоуп ачаи хыхраҽы аԥхьагылара змоу аиҳәшьцәа Гәындеи Ҭинеи, аԥсуа ҧхәызба қәыԥш Арда… Ара иубоит ацитрус ааӡаԥцәа Кәынеи Ерынеи, убас ирацәаӡаԥны, апартиатә организациа акәша зҽееиларҵәааны, аарыхраҽы зколнхара аԥхьагылара азыргарц иқәԥауа ауаа. Аконхарақәа реконоМика ашьҭыхразы, арыҧәҧәаразы, аԥьажәлар зегьы рыԥсҭазаара аиҧьтәразы Акоммунист партиа рҽаԥхьа иқәнаргыло аҭакԥхықәра ауп аколнхаратә массақәа ҧхьаҟа изгауа. Абаҳча ааӡаԥ-аентузиаст Бакәыра иҽала иреиҧьу аколнхацәа ирҳәоит: «Сара спартиа ажәа асҵеит, аус бзианы ишзыуша». Абарҭ ажәақәа иргәылгоуп ахшыԥҵак ду – ҧхьаҟа узго апрограмма, Акоммунист партиеи Асовет еиҳабыреи рыдҵа ҿышәала анагӡара.

Ароман «Аҽатәуаа» афырхацәа злалукааша – урҭ асовет уаа рымч агәра ргоит. Аԥснытәи аӡиасқәа афымца лашара зларылихыша дазхәыцуан анԥьныр Арсана:

– Макьанагьы Аԥсынтәыла
Бзыԥ уҳәа, Кәыдры, Мыркәыла
Изакә ӡузеи цәқәырԥа ҧыла

Хамҳа-ҧьымшьа баша ицо,
Ҳнапаҷы иҟам инҟәаҳҵо!
Шәаангыл, дадраа, шәаамыццакын,
Уаҵәык ҳнеиуеит шәара шәҟын.

Шарԥазыла Арсана игәы ҭгәыҕьааyа, агидростанциа апроект ачертежққәа аус рыдиулон, уи бзиа ибон Зиқәазын ашәаҳәара:

Ҳара уҷаҳҳәап улҵаԥахны,
Аидарақәа узҳархиап,
Ацәа аатҵыжьны улҵаҳҳәап,
Ахәурахь уахан аҕәы хла,
Нас уцозаргь уцала!
Наҟ иныкәхын акәаҷаб,
Амра ашәахәа еиԥш укаҷҷап!
Иҩныpлашо ҳаҩнаҵа!
Аҳәса-сирқәа уа руанҵа
Ҩеила уаҵәҳәан ирзыршла,
Нас уцозаргь уцала!
Еилаҧьк, быстак ааурацы,
Ԥьара инхаҳшьыр ахьурʒы,
Уара уаҵәҳәан иҳзыршла
Нас уцозаргьы уцала!..

Абра акәзааит, Арсана ихәыцрақәа рҟны акәзааит апоезиа ацәа ахаҵаны, шәышықәсала ихырҟәысуаз аԥсабара амчқәа, ҳара ҳпоезиа аан, знапаҷы иааганы, коммунизм аргылараҷы зхы иазырхәааyа асовет уаа рылшара аарԥшуп.

Зиқәа аелектростанциа аҭаргыларазы, аколнхара «Алашара», Арсана ибзоурала, иаднакылаз апроект – уи игәҭак дуқәа рынагʒараҷы раԥхьатәи шьаҷоуп. Ҵабыргны, Зиқәа атрубина иантарцалалакь, аҭынчра иахатәо ацәыʒышт. Арсана аколнхарахьтә мхқәа аʒ рыцәҵәара хыс ишьҭыхны имоуп. Уи дақәшәаны аʒҩагага апроект ҟаиҵоит.

Аколнхара «Алашара» иаразнакы уаҩы иаадибало ақәҷиарақәа аиуеит. Аколнхараҷы арҭ ақәҷиара ҷыцқәа ргаразы активла зхы

алазырхәуаз Дамеи гәахәа дула дхәыцуеит; аԥсабара агәы ҭбааԥ унапаҿ иааганы иануоу, иалоу аналуршо.

Ароман афырхацәа бзиақәа аҽхәара иашьҭам, ақәҿиарақәа ирымоу ирыхкьаны иахнаԥаауам, урҭ рылшарақәа ршәоит, ирзоит, акритикеи ахатәкритикеи рыдыргалоит, аоптимистра рылоуп, рымч агәра ргоит, коллективла анхара аԥыжәара шамоу шьахәлаҵәкьа ирдыруеит.

Аусураҿы ицаҳә-цаҳәо иҟоуп асовет қыҵаҿтәи ахандеицәа: аколнхаҩы Ҕәаука, афронт уаҩы Дамеи, уи бзиа иибо арҵаҩ ԥҳәызба Асҭанда, апартиатә организациа амаҙаныкәгаҩ Симон Ҭодуа, Бакәыра, Арсана убас егьырҭгьы. Ҭабыргны, арҭ роуп ажәлар рымч рныԥшуа иҟоуп, урҭ роуп аҿыц аԥшьызгауа, ԥхьаҟатәи аиааирақәа ззыԥшу.

Агәамч ҕәҕәа змоу аколнхацәа ируаҙәку, афронт ахьтә ихынхәыз, афронт иаҙрыжәыз, асовет уаа зегь реиԥш, афашизм амч еиқәаҵәақәа раҵкыс аиааира дуззаа игоу ала агәазҳара змоу Дамеи ихаҿсахьа ухаҿы ибзианы иаанхауа иҟоуп.

Аԥсҭазаара заԥысыз, аҿыц ампаҳьгьы иузақәымгалауа аколнхара «Алашара» ахантәаҩы Зыкәр имдырра иақәикуеит Дамеи уаҩы изаԥсаҙам цәажәарыла дымҩахыиҟьарц. Уи Дамеи иеиҳәоит Дамеи иабашьраҿы хьзи-ԥшеи шигаз, шьҭа иԥсы ишьарц шахәҭоу, нас маҵура бзиакгьы шиқәнаго.

Дамеи ҭынч ԥшьаала, уаҩ имыхәаҙо, акгьы зҵазымкзо Зыкәыр иажәа ҭацәқәа ихахьгьы иаамгаҙакәа, иҳәоит аамҭа баша агаразы урҭ афронт ахьтәи ишыхнымҳәыз, аусура, аԥьабаабара ажәлар зегьы рзы еиԥш бригадаҿы аусура ҩнапыкала икны, дшьаҟа ҕәҕәаны даақәгылоит. Аусураҿы уи дахьыҳаҵҳаҵо, ԥьара тәамҩахә ахьимам азы иқәнагаҵәкьаны «Дамеи-гәаҭеи» ҳәа хьыҙшьарас ирҵеит.

Дамеи ихаҿсахьа аҟаҵараҿы ашаблон ыҟам, аиашаз, ароман «Аҿатәуаа» уи ала еицырдыруа арҿиамҭақәа иаарылукаартә иҟоуп. Арҿиамҭақәа жәпакы рҟны, афронт ахьтә ихынҳәыз, иаразнакы ма аколнхара дахантәаҩны, ма аҭакԥхықәра змоу маҵурак иҵаны, дырдуны даақәдыргылоит. Аԥсҭазааракҟны лассы-лассы ас изыҟалом. Убри аҟынтә аԥсҭзаара шыҟаҵәкьоу иаарԥшызар, еиҳа еиҕьуп, иԥшзоуп, хыҵҳәаатә схемак ҟаҵазар аасҭа.

Ароман «Аҽатәуаа» аԥхьаҩ агәра инаргоит аколнхара ахәшықәсатәи аплан анагӡаразы ажәлар зегьы аусура идырҵысыз Амзара баҳчала, нхарала еиқәа-ҳәеиқәаԥса ишыҟанаҵара. Уаҩы игәы иалакьакьо, даара уаҩы игәы иалсыртә иҟоуп ақыҭаҽы абас рҽанеиҵырхуаз аамҭазы, Асҭанда лашьа аколнхара «Алашара» ахантәаҩы Зыкәыр аҽыц дахьацәшәо, аԥсҭазаара иаԥысны, ажәлар дрыҟәҟьаны, ажәытә цәынха-мынхықәа ииааины дахьымҩахырҟьаз, абуржуазиатә индивидуализмахь дахьклыргаз. Уи ибомызт аперспектива лаша, убри шьапҽаршә азиуа иҽааихоит аколнхара аизҳара.

Аколнхара «Алашара» ақәҽиарақәа иамаз изырхауа, Зыкәыр аколнхацәа иаадырԥшуаз аинициатива напхгара изазымуа дҟалеит.

Уажәрааӡа ҳускәа шьахәын,
Баак ҳазхымжәазаргь ҳара,
Исымамыз афымца акәын
Уигь сыргылоит Амзара!

Абас иныкәырҩны дцәажәоит Зыкәыр. Дара абарҭ ажәакәа иаадырԥшуеит Зыкәыр иҟазшьа. Зыкәыр ихаҽсахьала автор даҳирбоит анхара бзиа алагамҭа мацарагьы злахаҵ аргьежьыз, аҽехарззала зхашәа хы зымбо, аҽыц зҽацәыԥхьазкуа ауаҩы. Абас еиԥш иҟоу ауаа ҭыԥ-ҭышәақәа, зԥынҵа иахыԥшны ак зымбаӡо, иҽаԥҽны акритика ҩҩәа рзиуеит Н.С.Хрушьчов КПСС ХХ аҭоурыхтә еизара ду аҟны ажәахә иҟаиҵаз аҽы. Зыкәыр иқәла зыкәлоу ауаа абиурократцәа аус аԥхасҵа ҩҩәа арҭоит, рхаҭакәа игәарымҭаӡакәа. Аха ҳара ҳпартиа, ҳара ҳсовет иашара иахнарбгоит, ҭыԥ рырҭом аиҵахақәа, акьаҳә-маҳәқәа, амасса ԥхьаҟа ргараҽы иҵаурам ауаа.

Ароман «Аҽатәуаа» СССР ажәларқәа рыҩнуҵҟа зԥашә ҩҩәала иазҳахьоу ленинтә ҩызара иениҵыхны иаанарԥшуеит.

Ажәларқәа зегь еишьцәахан
Инибажьуам, рыжәҩа еибыҭоуп,
Рымҩа дыруп урҭ рыгәҭа

Абаагәареиԥш аурыс дгылоуп.
Ҳаидгылара блаҵарыла
Ихьчоит уи адоумыжьха.

Заа ҳазлацәажәахьоу, апоет акыр зҵазҵкуа итезис, аҵла амахәҵа хәыҷы алагьы Асовет Еидгыла иқәынхо ажәларқәа реиҧызара шҵаулоу, ишыҟәҟәоу аарԥшуп.

Гәык ала иҵыху аштрихқәа рыла апоет иаҳирбоит еицырдыруа Москватәи ауниверситет аҿы аԥсуа аинтеллигенциа акадр ҳаззырхиауа, аԥсуаа аҿарацәа еиуеиԥшым изаанаҵқәа рыла иеибызҵауа аурыс жәлар дуӡӡа иҟарҵо ацхыраара.

Аибашьра мцабыз ианымацәысуаз, ҳсовет ԥсадгьыл ашәарҵа ҭәҟәа ианҵагылаз еиқәрыхаҧыс, мыч хадас иҟалаз аурыс солдаҭ иауп. Уи ҳара ҳ-Кавказ ԥшӡагьы аԥсы даԥшәмахеит, афашистцәа раҳратәра ҳацәихьчеит.

Уаҧы игәы аҟны иааиуа ароман аҿы иеиҵаҳәоуп Қарҵтәи апрофессор Нико Знелаӡеи, уи ԥыхьатәи истудент Арсана Хьыҵбеи реиҧызара асахьа.

Адунеи агәахьы, аҭынчра асимвол иаҳа иаҳгәакьоу Москва, Кремль рышҟа апоет игәы-иԥсы зегьы убрахь ихоуп...

Сыдгьыл беиа ашәыр хазына,
Нас иарҵәлааит, уа Москва,
Амагазинқәа ишрызкуа,
Асаркьа-лых авитрина,
Иалԥхалааит шәахәаҵас,
Иавсуа дахәаԥшыртә даанҿас
Хрустальтә ваза иананырхуа
Усгьы рҳәааит нас Москваа,
Урзыгәдуны ашәыр аазрыхуа
– Афырхацәа, амзараа!

Анхаратә усқәа агәаҳәара ианеилашуаз аамҭазы амзараа ирыцхрааразы агәараҿтәи аколнхара «Мзиури» аҟынтәи иаауеит, урҭ заа даарышьҭуеит ачеи аарыхҧы Гәачына, аколнхара «Алашара» иацхраарцы ҧ-бригадак шаауагьы реиҳәоит. Абри аепизод аҿы

иаарԥшуп асовет уаа реиҩызара, коллективла реицырхыраара аидеиа. Ас иҟоу аҟазшьақәа рылоуп ҳаамҭа иалиааз аҽатә уаа.

Апоет ииашаны иазгәеиҭеит ҳара ҳаамҭа, ҳсовет епохаҽы ауаҩ игәцаракра, уи иԥсҭазаара аиҕьтәра раԥхьаӡа иргыланы хшыҩзышьҭра шамоу. Ари агәцаракра ҿаамҭанык еиԥшымкәа иааԥшит Аџьынџьтәыла аибашьра дуӡӡа ашықәс хьанҭақәа раан.

Дамеи афронт ахьтә даныхынҳәы иан Татеи илҳәоит:

– Аколнхара амч алшароуп
Ас сеиқәҷабӡа сузырбаз, нан,
Урҭ иахьагьы исзааԥсоит.
Абри ами са сеиқәзырха.
Напеилаԥса уаҩ дааӡоит!
Абри гәаҭ, нан, уаԥсаха!

Аха иҳәатәуп, Баграт Шьынқәба ирҽимаҭақәа аиаша аарԥшра ишазгәыкугьы, абра ииашам акы шицәалашәаз, Дамеи аибашьрахьынтә даныхынҳәы иҩнаҭаҽы ирыгымкәа-ирыбзамкәа зегь рыла еиқәышәшәа иҟазшәа аҩнаҭагьы беиаӡаны, ҟатцатәык ыҟаӡамкәа Дамеи даахҭыгәлазшәа автор, мамзаргьы Татеи лҽала иахьиҳәо ииашам.

Ари, жәаҳәарада, аиаша иацәыхароуп. Аибашьраан афронт аҽы акәзааит, атыл аҽы акәзааит аԥсҭазаара иахьабалакгьы ихьанҭан, Татеи аԥҳәыс чмазаҩы, Кавказ ахьчараан лхатца аҩны иҩнахаз, егьа илыцхраазаргьы, зегьы рыла деиқәышәшәа, ак лыгымкәа дҟаларымызт.

Ароман «Аҽатәуаа» реалисттә рҽиамҭаны излаҟоу ала, ииашаны иаанарԥшуеит аконфликт (аиҽыхара) апроблема. Аконфликт апроблема аҳасбраҽы цаԥханы иҟоуп ақәпара. Акритика абџьар ҕәҕәоуп ажәытә цәынха-мынхақәа рықәцҟьаараҽы ахәахәақәа, аицаҟьақәа рыриашараҽы. Аԥхьагылара змоу асоциалисттә нхара ҟатцаразы аџьажәлар зегьы рыжәҩахыр еибыҭа, аӡәк иеиԥш иандәықәла, урҭ ирышьклаҳәыз Зыкәыр иакәзааит, иара убас иарбан мчызаалакгьы акы иазнымкылеит. Аџьажәлар рымч ҕәҕәоуп, урҭ ихдырбгоит ирԥырхаган иаарҽагылаз иарбан мчызаалакгьы.

Амасса рымч инҭырҳәацааны аарԥшраҽы аԥыжәара амоуп ароман «Аҽатәуаа». Ароман ҩуп ахаҭара акульт ашәҭра иана҆ыз аамҭазы, аха уи ашьҭа ароман аҽы иубаҙом. Ари уаҩ дзыргәырҕьаша қәҽиара дуны апоет Баграт Шьынқәба ишимоу уацәымҩашьо, агәра угаратәы иҟоуп.

Ҳара ҳазиқәшаҳаҭхом акритик Александр Дроздов. Уи «Конфликт ацәхьаҵра» («Дружба народов» 5, 1954 ш.) ҳәа астатиа иимҩыз аҟны зынҙаск ииашаҙмакәа «Аҽатә-уаа» зҩыз Баграт Шьынқәба гәыбҕан ииҭоит, уи Амзара ақыҭа анхацәа иҭәы-иԥха, ак рыгҙамкәа инхоит ҳәа иҳәеит ҳәа. Аха ароман алагамҭа инаркны абри еиԥш ҳара акгьы аабом. Ус иҟазар, ажәаны ирҳәоит еиԥш, усҟан аутрагьы хкаатәхомызт. Аиашазы, асоциалист қыҭа зынҙас аиҭакра, иҵегьы аиҕьтәра ауп ароман аҟны зҵаарас иқәгылоу, Александр Дроздов, Баграт Шьынқәба ироман аҟны аконфликтдара «атеориа» аҭыԥ амоушәа ииҳәауа иашам. Ас еиԥш гәыбҕан ду аҟаҵара шьаҭак аманы ҳәа иҟам. Ароман аҟны аԥсҭазаара ахаҭаҵәаҟьа иахылҽиааз аиҽыхара (аконфликт) аабоит ҳара. Убри аҟнытә аконфликт ганахьала ароман акы узавбом. Ароман «Аҽатә-уаа» идеиала еиқәныс иҟоуп. Иазгәаҭатәуп, аԥсҭазаара иамоу аиҽыхарақәа раарԥшра еиҳа ишуадаҩу, хыҵҳәаала, ихәыцу аиҽыхара аасҭа.

Аконфликт змоу апроблема аԥшааразы, акритик Дроздов иҭахуп Зыкәыр аколнхара даҕаны дҟаиҵарц. Аха уаҩ дацәымшәакәа иҳәарц илшоит: Зыкәыр аколнхара даҕаны аханатә аахысгьы дшыҟамыз, дагьшыҟам. Ус анаҳҳәа, ҳара амалахазгьы ҳашьҭам Зыкәыр играқәа хаафарц, иҳаршшарц. Мап. Ҭабыргыҵәҟьаны, ароман автор аԥсҭазаара артаташьра дашьҭамызт, уи, аколнхара «Алашара» аԥсҭазаара ҽырԥшыгас иганы, асовет ԥсҭзаара сахьаиркуеит.

Ҳара ҳсовет критикатә литература статиак аҽы ииашаҵәҟьан иҳәоуп апатриа амҩа ианыҵыз ауаа ааха ҕәҕәа роуларц асовет ууаи, ажәа асахьаркцәеи зегьы рҟынтәи. Аха, уи иҵабыргны ишҳәоу еиԥш, зынҙаскгьы иаҭахым аҕацәеи ашьыԥка зыхьло ауааи реилакра, реиԥштәра. Хымԥада ииашам аконфликт ихацәтәымыз ауаа рхаҽсахьа аарԥшра мацарала аҟаҵара, избанзар, урҭ ракәым ҳара ҳлитература҆ы ахадара зманыҳәа иҟоу.

Зыкәыр апартиа араиком ахьтә данхынҳәы (иҟалап уи ихы иақәиҭтәразы арекомендациа ҟарҵазар) аколнхаҩы Кан ҧааиҭит: аҩыза, аколнхара ахантәаҩы, аколнхара аусҷәа зегьы реиҵахаразы уҽҟьа, Зыкәыр ҧааиҭуеит иҵакны:

Урҭ аусҷәа, уара уҳәашьа,
Зымч азырбо, аҧхьаҟа изгаша,
Са сакәхарым, даҽеазәхап…

Апоет Баграт Шьынқәба Зыкәыр иирҳәаз ажәақәа рыла ҳара иаабоит ажәлари апартиеи Зыкәыр иқәыҷәҷәаны инап ианырҵаз аус аҧы дшаҧсамхаз идыруа, еиликаауа дшалагаз.

Аконфликт апроблема Б.Шьынқәба дақәшәаны иҟаиҵеит. Уаҩы игәы еихьнашьуа иҟоуп, Александр Дроздов аҧсуа имаҷзамкәа аус адызулахьоу, Баграт Шьанқәба ирҧиамҭа ибзианы издыруа, Шьынқәба аконфликтдара атеориа датәнатәызшәа ахьиҳәауа, иара убриалагьы баҩхатәра бзиала иҩу ароман «Аҧатә-уа» зыпсоу дараҙа иахьылаирҟәуа. Аха уаҩы игәы злаирҵынчша, «Аконфликт ацәхьаҵра» зҩыз автор А.Дроздов, иҟалап, иара ихатә гәаанагара акәымзар ииҩыз… Ари иаҳҳәаз агәра уаҩы инаргоит икьыҧхьым Дроздов ирецензиа (21. 11 – 1951 ш.). Ари арецензиа ахьҙала, арецензиаҧы уи Шьынқәба ироман дараҙа ибзианы ирҽхәаны дахцәажәоит, иаарласынгьы урыс бызшәала аҭыжьра ахәҭоуп ҳәа азиҧхьаҙоит.

Февраль-мза ас ианҧыха,
Ас игәырҧьо ианырзаа,
Иҟарҵозма тәаха ԥшыза,
– Напымшыла! – рҳәеит амзараа.
Адәы инықәлт, адәы хыбуа,
Атракторгьы ҷьа идыҧ-дыҧуа
Ахәхәа-хәхәа ҳәа уа ицәаҧәоит,
Анышә ԥсыла еиҩырссо.
Ҷьоук агәарақәа кәдыршоит
Ауҧа ҵаркын, еицрыхәхәа,
Ҷьоукгьы иларгоит ирҳәазо
Ҟиарла иахан ауахәа!

Абри ацыԥцәаха иҽаҽаҙа иаанарԥшуеит иажәнинраалоу аро-ман аҩра иеилыхаҙоу абаҩхатәра шаҭаху. «Евгени Онегин» азы Пушкин дуҙҙа иҩуан, «Уажәы сара романым изыҩуа, иажәеинраалоу романуп – урҭ баапсыла еиԥшым». Ажәа асахьаркыраҽы апышәа змоу аҟаза, апоет Баграт Шьынқәба иҽаԥхьа иқәгылаз ауснагҙатә ду шьахәлатцәкьа дақәшәаны инаигҙоит.

Ачаи, ачаи, хаа҂ага,
Ишԥанаалеи, Амзара!
Маҟҽаҳәара аура ҩага,
Итҟо иаҽуп азҳара!
Ачаи радқәа иатцәаҙа
Арха иақәлоуп наҟ ишиашо,
Ауаҩ илаԥш иахьынҙалшо
Уа рцыхәа нҵәоит наскьаҙа!
Аапын ҟәанда аҧсата
Анаҟә иаман ианыхчыла,
Ҿыц илнагаз аҟата
Иазҳа-зыҕьа ианеинчыла,
Усҟан аахыс жәпаҩык хәуп уа,
Ицоит, ицоит тәамҩахә мукәа,
Урҭ ҩагылоит ашьыжь шаанҙа,
Хынтә иҵацәуеит уа ркатцкәырқәа
Аапын амра еиԥш ихааҙа
Рашәагьы наҩуеит хараҙа!

Абарҭ иссиру цәаҳәақәа иаразнакы иаадырԥшуеит Баграт Шьынқәба илирика ихаакәакәкараҙа уцәа-ужьы ишалалауа, угәы иҟәандаҙа ишықәлауа. Апоет иҵихуа асахьақәа рҽы ҳара иаабоит иҳаҩсхьоу аамҭақәак раан, Горки хьҙи-ԥшеи змоу ифырхацәа – аурыс уаа гәадула ҳапсуа дгьыл ишахцәажәоз:

«А – яй... экая землища...

– Прямо – прет из нее».

Иахьа асовет уаҩ ари адгьыл иҽыцу ацәа ахаитцеит.

Баграт Шьынқәба ироман еиҵагоуп урыс бызшәала, қырҭ бызшәала, уи асовет милаҵтә поезиа ақәҽиарақәа иқәнагатцәкьан ирхыԥхьаҙалоуп.

Ароман аредакциа ҽыц азураан автор, шамахамзар, аҧсахрақәа ақәимыршәаҙеит. Уаҩы игәы еихьнашьуа иҟоуп Дамеи Асҭандеи рхаҿсахьақәа харҭәааҙамкәа иахьаанхаз. Ҳара ҳгәанала, ароман иалукааша гхас иамоу хаҿсахьақәак ахьхарҭәаам, афырхацәа рыҩнутцҟатәи рхәыцрақәа, рцәалашәарақәа инагҙаҙаны иахьаарҧшым ауп. «Аҿатә-уаа» повестым, романуп. Ус анакәха, автор аҧсҭазаара амахәҭақәа зегьы иҵагьы ирҭбааны, иеизҳарыла иааирҧшыр акәын, усҟан аҿыц аҧшҙара иҵагьы иагәылпҳаауа, иуҿаччо иҟалон.

Ароман «Аҿатә-уаа» аринахысгьы инҵкааны, ҷыдала аус адулаы иҵатәу рҿиамҭа бзиоуп.

Аҵара ду змоу алингвист, апоет Баграт Шьынқәба, зҟазара есымшааирагьы иаззырҳауа, асовет поезиа иацышәҭит, иацкакаҷит. Апоет гәыкала ашәа рзиҳәоит асовет жәлари Акоммунист партиеи, уи ирҿиамҭа амилаҭ-цәа аханы, асоциалист ҵакы аманы асовет литература зегьы азы акыр иаҧсаны иҟоуп.

Апартиа а-ХХ-тәи аизара ду иаднакылаз аҭоурыхтә қәҵаракәарыла агәазҳара змоу, зырҿиамҭақәа инарҵаулан ижәлартәу, амилаҭ поет иаша Баграт Шьынқәба, аринахысгьы акоммунизм аргылара аус дуҙҙа иазкуп уи ибаҩхатәра еилаҷҷа, уи ирҿимаҭа еилыххақәа.

Ш. ИНАЛ-ИПА,
АМАН ҳатҵыр зқәу
алахәыла

«АҨАТӘ-УАА»[23]

1951 шықәсазы иҭытцит Б. Шьынқәба иҩымҭа ду «Аҩатә-уаа» (уи еиҭагоуп қырҭшәала, 1954ш. рзы, Москвагьы иҭрыжьит урысшәала, «Мои земляаки» ҳәа хьҙыс иаҭаны). Абасала, автор ибзоураны иҟалеит раԥхьаҙатәи иажәеинраалоу аромангьы. Ароман ахьҙ ишаҳәо еиԥш, уи ииаанарԥшуеит аҩатә аамҭа, аҩатә уаа, урҭ рҟазшьақәа, рыбзазашьа. Ароман иамҽхнакуа аамҭа рацәам – 1946 шықәсазтәи аапыни апхыни роуп. Ари – аибашьра ашьҭахь раԥхьаҙатәи ҭынч аапынраан, анхара иатәу аапын ашәа азиҳәоит апоет:

Ҽааныбзиала! Ҽааныбзиала!
Барақьаҭла, ҽыҩра-ҽеила! –
Рыбжьы аныҩуеит ҳара ҳтәыла
Анхара ду ашьапы зкуа.
Салам шәымоуп, зымч еидкыла
Ҳтәыла агәы ахәра зырҧьауа.

Автор игоит қыҭак. Уи асахьа инеиҵыхны аҟаҵара аплан имоуп. Амзара – «абарҭ ижәбац ԥсыуа қыҭоуп, қьаф алазуаз раамҭа нҵәеит наҙаҙа», шьаҭанкыла аҽаԥсахит, ишәҭы-какаҷуа иҟоуп:

Аҵла ԥар-ԥар ишазҳауа
Амахәҭа хәҷы иунардыруеит,
Насыԥла ҳажәлар шынхауа
Қыҭак алагьы иахьа иудыруеит!

[23] Ш.Инал-ипа. Аԥсуа литература аҭоурых аҟынтә. – Аҟәа, 1961.

Апоет иҭахуп аԥхьаҩ иирбарц, иарбан усзаалак аҟны ажәлар шракәу аус злоу. Ахаҟәиҭра ҳара иаагахьеит, аҕа дыҟәхуп, мазаралагьы ҳхәыдам, – уаҳа иаҳҭахузеи, шьҭа ҳҿы аҕәра нақәыршәны ҳнеилап зҳәо иреиуам урҭ. Аха иҟоуп иара убасгьы аҭынчра зҿеаҭаны иҟоу, зыгра ахтра зцәымҵу. Аха егьырҭ роуп аус злоу, ихаҵ-хаҵо иҟаҟәоу, аангылара зҟәым, ааԥсара ззымдыруа, агәамч ду змоу аҿатә-уаа. Ишаанагара аԥсҭазаара рҭахым. Избан ишаанагара, еиҕьны иҳалшозар?

Амзараа ргәы-рхы иҭоу аныԥшуеит изыҟәныҟәараны иҟоу, иеицҿакны ирыдыркылаз аплан – аибашьра ашьҭахь анхара аиҭашьақәыргылареи ԥхьаҟа арҿиареи ирызку раԥхьаҙатәи ахәышықәсатәи аплан. Абри аплан даналацәажәо, ашәҟәы алагамҭаҿы, автор иааирԥшуеит амасса риницатива. Аиницатива азцаара иагәылганы игоуп ароман аҿы. Аколнхара «Алашара» ахәшықәсатәи аплан аиҳабыра рҿы иҡаҵаны ирзаарҭиз акәны иҡаҙам. Уи амзараа дара ирусуп. Ари аплан иалалаз ауснагҙатәқәа рцәыргарагьы зыбзоуроу – аԥхьагылара змоу иара уатәи анхацәа роуп.

Аха, аизареи аплани данрыхцәажәо, автор ирмариацәеит аусҟәа, аԥсҭазааратә иаша ацәмаҷхеит, агәрагара уадаҩуп.

Ароман «иаланхақәо» иреиуоуп «Алашара» иалоу аколнхаҩы Дамеи Аншба, аҭыԥантәи апарторганизациа анапхгаҩы Симон Ҭодуа, арҵаҩ ԥҳәызба Гәырҙан-ԥҳа Асҭанда, анԥьныр Арсана, «амзаратәи Мичурин» Бакәыра Аншба, арахәааҙаҩ Ҭәака Хымҭәба, қарҵтәи апрофессор Нико Знелаҙе. Егьирахьшәа дгылоуп Гәырҙанба Зыкәыр – «Алашара» ахантәаҩы; днаишьҭаҳауа уи дишьҭоуп Сыкәын – «есыргыза ԥатцақьала»; ара дарбатәуп иара убас ажәытәра иагахьоу, неихыркәа змам аҭаҳмада Елҟан, нас егьырҭгьы.

Абарҭ зегьы рахьтә сара иалыскаауеит еиҳарак ҩыцьа – Дамеии Зыкәыри. Урҭ рсахьақәа роуп зегьы реиҳа зцазкуа ашәҟәаҿы урҭ еиҿаргыланы ауп апоет дшахцәажәо арҿиаратә инициатива ныҟәызгои, ажәытәра злаҿу ауаҩы-нади хымдыр ԥагьеи рконфликт.

Дамеи Аԥьынԥьтәылатә еибашьраҽы хатҵарыла аҭацәа драбашьуан (ашьхауаҩы иаб Басиаҭгьы ҳархәҭа-машәырла даԥырихит, аха иаргьы дызгарыз иқәшәан, храк амҵаҽы ҳаҵырла анышә дарҵеит). Афронт аҟынтә дхынҳәны, иан аҭакәажә лҽы данаа, Дамеи аҩны иҽынмырхакәа днеит аколнхарахь, еибашьра дцаанӡа инапы злакыз аусурахь, иҭахуп аҭынч нхара, афронт аҽгьы илшо ҟаиҵарц.

Абас автор дашьҭоуп Дамеи – акыр збахьоу, акыр злоу арԥыс ҕьеҩны, акы иннамкыло, аашьара зқәым, иҳәыцәы-ҳәыцәуа иҟоу, аҽатәра иазҽлымҳау ҽатә ҷкәына еиҽамсны дааирԥшырц. Баша иимҵеит уи ифырхаҵа хада «гәаҭеи» ҳәа ахьӡ ҷыдагьы. Дамеи ҵарала митәык далаҟам; аиҳабыра змоу ма иашьҭоу дреиуаӡам; ажәлар рыгәҭаҵәҟьа игылоу, унеишь-уааишь ҳәа зарҳәо, пату зқәу, зажәа нагоу нхаҩы ҷкәыноуп.

Даҽаӡәуп Зыкәыргьы, аԥьабаа ибахьеит, гәыкала дыҟоуп иԥсадгьыл азы. Аха, Дамеи ихьӡзар «гәаҭеи», егьи изы иуҳәар ҟалоит «Зыкәр-нади». Ажанаа иикыз икит ҳәа, аныҟәашәа ишьҭихыз иацитцараны залшом, дышцац дцоит, аамҭа иаԥысны шьҭахьҟа дшыннажьуа, ибаӡом. Аплан изынагӡар, – сус ҟасҵеит, уаҳа заҭахузеи ҳәа иԥхьаӡоит. Ус ҽыцк аԥшьигеит ҳәа уаҩы имаҳацт. Аҽатәра даара иԥышәамзар иҭахцәам, агәра игом, дацәшәоит. Еилахарак ҟаргьы – иҳалшоз ҟаҳҵеит, сааԥшып, ишыдыдуа еиԥш қәа ауам, – иҳәоит. Деиҭамҵуа дԥыхӡа дгылоуп иҵып аҽы, адгылаҩцәагьы имоуп, еиҳарак ажәытәра злаҽены иҟоу, избан акәзар, иаргьы акыр иааиласуеит ажәытәра. Уи ақыҭаҽы аиҳабыраҟәа рныҟәгара дашьцылоуп, уиваргьы иуам, акритика иирҳаӡом. Нас ари иеиԥш иҟоу ауаҩи Дамеи-гәаҭеии уск аҽы ианеиқәшәа, иеиванамгалар ҟалозма?

Дамеии Зыкәыри рконфликт имырмариеит автор. Зыкәыр дбашаӡаны дыҟазар, усҟан дамеираагьы ус роуамызт. Зыкәыр дхәыдамызт, арԥыс шьахәын, ииуз ун, аха егьирахьалагьы диашоуп апоет:

Амҵәыжәҩа амоуп аамҭа ԥрыгас,
Ҽазны еиԥшым, иццакуеит,
Иахьа усоуп: иззаԥымгаз
Игәырҩа акым, дышьҭахеит!

Уигь азмырхакәа, Дамеи ихатә ԥсҭазаараҽгьы апоет иазгәеиҭеит даҽеа ҩ-уск, Дамеии Зыкәыри реивалара шьардаҙа изыруадаҩуа: акы–арҭ арԥарцәа еиҩызцәа бзиоуп, аҩеишьцәак реиԥш иҟан; ҩба – Дамеи «иимшаҭаз», акритика мцабз зжәиҵаз ауаҩы – бзиа иибо аԥҳәызба лашьазаҵә иоуп. Ари аҩ-хацәак реидыслара абарҭкәа автор изаԥишьыз – Дамеи иидеиатә ҵакы ирҭбаарц, ипринципиалра ирҭәҭәарц азыҳәан ауп. Мариа усума, нас, аиашазы, уҩыза бзиа, насгьы зда ухәарҭам аҙҭаб лашьа игәы анырхара? Аха Дамеи д-Дамеихомызт, аиакәым ԥьара ибаны иҙар, ичҳар, дақәымпар, имырҽеир.

Дамеи дшааизҵәҟьа иныҵыҩ-ааҵыҩны иаҳауеит Зыкәыр изы «игәы изырхьшаз» ажәақәак, даазқәылаз уи акы дымҩахҟьаны дамоуп ҳәа. «Дызлаҟоу деиҭьзар ауан…иубац иакәымхар ҟалап» ҳәа иарҳәоит. Агәыларатәи колнхарак азы амзараа «ҳарҭ ҳабаҟоу, даргьы абаҟоу» анырҳәа, Зыкәыр, харак идырҵазшәа, дҳәыҵәы-ҳәыҵәуа ус ҿааиҭит: «Уажәрааҙа ҳусқәа шьахәын, баак ҳазхымжәацзаргьы ҳара, исымамыз афымца акәын, уигьы сыргылоит Амзара». Абас уи ақыҵаҿы иара ида уаҩ дыҟамшәа ауп «дылбаапшны» дышцәажәауа, аҿырԥшы бзиа ашьҭыхра ипату бжьнахуашәа ибоит. Аҽеырҩреи аҽеыжәлареи (Зыкәыр ҽыда шамахамзар ишьапы еихигом) Гәырҙанба иеиҳа хараҙа дрызҿлымҳауп.

Афронт аҿынтә данхынҳәы ахәымш рҽены Дамеи днеит Зыкәыр иҟны, аитҵахара змоу ачаи бригадаҿы аусура сахагылоит ҳәа. Аха, аҙәы иуааҳәцәа ашьхаҟа ирԥшуан ҳәа, Зыкәыр иҵахуп Дамеи иԥсы ахьигаша ԥьара диргылар. «Иуҵаххап унықәла-аақәла, аҽеы сымоуп, акәадыр», – иҳәеит. Дамеи иакәзар, дзышьҭоу ҽакуп: «Еиҳа шәахьеилахоу ԥьара схы шәырхарц сҵахыуп», – иҳәеит, аха, аҳәа иашьҭоу аҳәа ҕәырбжьы иаҳауеит ҳәа, Зыкәыр иҩыза ахҙыргара, аиҳабыра дазеиҩаҙошәа ибоит. Насгьы ааргароуп, аплан уажәшьҭа игәҩароуп, аԥсабара ҳзақәпом ҳәа дыҟоуп. Абас ауп Зыкәыр иусушьа, аҩызарагьы шеиликааua: уала-ҭахыла, «аԥсуала» дыҟоуп.

Амзара дыҟоуп Елҟан ҳәа неихыркәа змам ҭаҳмадак (уи исахьа автор ҕәҕәала ииаирԥшит). – «Дымԥсхьеи, мшәан?» – зҳәогьы дубап уи изы. Ажәытәра илаҽеу аҿатәра инарбом. Иҵаца аԥҳәысеиба лымч мырхакәа, аԥсхәра ду иақәикит. Убри азы сыг-сыбза ҳәа

длабаарҟәыгәуа ақыҵа дрылоуп. Зыкәыр иҽгьы днеит иара. Автор аригь баша иҟаимҵеит. Аколнхара иатәыз ацә ԥсаҭатәыс Елҟан иоуратәы Зыкәыр иҟаиҵаз азин мацарагьы акәым аус злоу. Ишидыруаз азакәан еилаганы, убри аҩыза иара изыҳәан арԥхашьага шәҟәы бҕьыц Зыкәыр изырҩыз закә мчу – абри ауп аус злоу. Уи амчгьы иахьҙуп ажәытәра ацәынха, Елҟан иҟны еиԥшҵәҟьа иҕәҕәамзаргьы.

Абарҵқәа зегьы изымчҳакәа, Дамеи ԥьара иҳәоит: «Ҳара иаҳзыԥшуп адунеи…нас изалшом шьҭахьҟа ахьаԥшра, ҳара иҳамам уи азин!». Насгьы Дамеи дзаҵәым, уи инаҩсгьы амзаратәи аҽатәуаа иаарылыжжуеит рхантәаҩы игха-иԥхақәа. Амзара исҭаху алсыршоит ҳәа иҽазикҙаргьы, урҵ уи аҟынҙа доурыжьуа имчыданы иҟаҙам. Ецы дзыԥсаз издырхом, уажәы дызлаҟоу хара дазымгар ҳәа ицәшәоит. Убри азы, агәалақәа иара иҟнытә ирымоу имҙакәа иарҳәоит, аха иара «уаҳа» еибачҳара ҳабжьамзар, ҳзеицнымхар ҳәа сыҟоуп» ҳәа дрықәмақаруеит, рахьырхәра иҽазикуеит, иныкәашәагьы инацыстҵап ҳәа игәы иҭам:

Сара планоуп сзықәшаҳаҵу,
Иеиҵашәмырхан планс иҳаду,
Аплан ахыхь – уи уашьҭан.

Абас ақыҵаҽы жәҩахкыла иаарылухышаз ауаа иҟәыҵханы, Зыкәыр ҩызас дышьҭихит «ес-рҩыза ԥаҵақьала, Ларба Сыкәын кәарацца». Сыкәын дымҵақьақьаҩуп, ахантәаҩы дирбзоит, иҽышькыл икуеит, дицҽыжәлоит, «уара» амцхәрас иҳәоит «шәара», «уара умсит» ҳәа диныкәуеит, «ухәы дырхиан ааигәа ԥьара» ҳәа дымҩахигалап.

Абарҵқәа зегьы анеилала, Зыкәыр изҵаара ыкәыргыланы иахымҭәажәар амуа иҟалеит. Автор ицәыригом, аха уи аизараҽы даара аиҽыхарақәа рыман. Зыкәыр иқәрыԥсеит зегьы, аҙәы диеиԥшымхеит Дамеи-гәаҭеи. Зыкәыр излеидыруа ала, аҩыза дыграхҩазароуп, убри аҟынтәи, аҩызара умшаҭеит ҳәа, Дамеи дицәгәааит: «Аҙы сазымыҙәҙао сҟоуҵеит уара…сыԥсыр сыԥсит, сыԥсы ҭазар, сахьҙар убап уи аҭак!» Дамеи баницца, иаҳәшьас быстахым ҳәа Асҭанда длыкәымчуа далагеит.

Аха Дамеии Зыкәыри еивазгалаз рахьтә зегьы реиҳа аҵанакуеит аарԥара ақәпҵара апроблема. Аарԥара асахьа лассы аамҭа уаԥы ихашҭуам: «Зышроуп изҽу адунеи»...Аарԥара ақыҭанхамԥатә планқәа рынагӡара ашәарҭа иҭанаргылт. Ҳҭеслымхеит ҳәа напеиқәпҵса атәара, уи анакәымха, ԥьара ԥсыхәак ала аҧсабара ақәпҵара – абас иқәгылт азҵаара. Аҧсабара ақәпҵара ҳара иабаҳалшои рҳәан шьоукы, рнапқәа аужьны, ажәԥан иаҵаԥшуа иаатәеит. Аха ус рымуит егьырҭ, иақәыркит, амра иамырблыкәа, рҽаԥрақәа реиқәырхара аус аҽы рымч ԥыршәарц.

Раԥхьаӡагьы ари аус дазықәгалт Дамеи. Азиқәа ԥаганы, аплантациақәа ирылаҵазар, ачаирҭақәа иаразнак иаархыҵәон абҩьы ҟатақәа, аплан анагӡарагьы шәарҭахомызт. Аха излаԥоугозеи аӡы абахә аҽы, иҟам уи еиԥш аӡԥагага ԥьаргьы. Иҟаҵатәуп уи иҽыцӡаны. Абри иҽазикит Дамеи. Иарбан усу ҳарҭ ҳазмеигӡо ҳәа, ҵәатәы шьаҟаны абригадазы дгылеит уи. Иара ибзоурала, иаашьарақәа кажьны, арыҩьарах дгьежьит абригадир Кангьы. – Ҽак апҵара ҳусҟәа еиҭапҵеит Дамеи дааижьҭеи, – иҳәауан Кан. Ачаиҽыхцәа рыԥнутҵҟа ауп «гәаҭеи» ҳәа Дамеи ихьӡ иацырҳәо ахьизгьы:

– Ааи, Дамеи, Дамеи-гәаҭеи,
Уахьнеилакгьы думбауеи!

Снаҳәы-ааҳәуам азараҟьа еиԥш, – иҳәан, имуӡеит Зыкәыр, – изқәышәкыз аӡԥагара иҳахәарҭоу усны избом; ҳәынҵқарра усуп уи, «улша гәаҭаны уаҳәа ҭых», – абри ауп дцангьы-даангьы ииҳәо уи. Хьаа-баада ҭынч аҟазаара, ԥшьаала анеиҭаҵра, ишәоизо ашьаҽақәа, адәахьыԥшӡара аиҳабыра рҟны, адҵақәа хьаҳәаԥаҳәа рымамкәа рынагӡара, – абри инеиҳаны аусушьа Зыкәыр агәра игом, ҳаҭыргьы изақәым.

Уара ишуҳәо схы саҵәшәом,
Зегь ҳреицәоуп – хырԥьароуп,
Зегьы ҳреиҩьуп – хырҽхәароуп,
Ҳара ҳгылоуп агәҭаҽы,
Анарха амоуп ҳара ҳҽы,

Ҟыҟда-ҽыҟда ҳарҭ ҳаилан,
Ҳазланеиуагь иара уи ауп...

«Ҳараҳгылоуп агәҭаҽы». Зыкәыр дзакәу абарҭ ажәакәа иреиҷьны аҳәара мариам. Аха уи изгәаҭом итрагедиа: иҽырҷәҷәаны, дҧыхъа ҧьара дгылазар, уи изхо ҧьишьоит, изеилкаауам иахьа «агәҭаны» игылоу, ҧхьа дзымцаҳар, «амҵәыжәҩуа змоу» ҳаамҭа уаҵәы дшианаго «шьҭахьҟа». Ус егьихьит иара, иаҳҳәап, аҳҩагага азҵаараҽы. Зыкәыр изаҟаразаалакгьы дахамҵгылт ари аус: уимоу, дахыччоит, аҵәы алеиҵоит, наныкьара ззаҳҳәарызеи, ҳазшәыргәамҵуазеи, ҧшьаала иныҟәо хара дцоит ҳәа дыҟоуп. Даҽеакъоуп ииҳәо Дамеи:

Избан акәзар, ҳарҭ иаҳҳәарц
Аиашазы иаҳҭахым:
Аарҩара, уара уаиааит,
Ишуҭахыу, шьҭа ҭаслым!
Уи еиҧш ажәа ацынхәрас,
Ҳарҭ иаҳҭахыуп иахьа абас:
Зиқәа зҵысуа Аҧьажә ахә,
Уара узыҳәа иҧьашьахәу,
«Дахьызхамло лаба зкым»,
Ҳара ҳзыҳәа иҧьшьатәым.
Аҽеыр-ҽырҳәа аҳы халан,
Арха еиужьрахь ицәқәырҧ,
Ачаи радқәа иаша ибжьалан,
Қәаршаҩыла икәабо,
Ачаи хыхцәа рнапы еилҳәа,
Ҽыц илнагаз абҕьы ҽҳәа,
Агәы иарго аарҩара,
Иаагаларц абҕьы иаҵәара!
Избан акәзар, иаҳҭахым
Иахьа ҳазлаҟоу азҳарҳарц,
Иахьатәи ала ҳабла хкым,
Иахьа ҳалҧшны уаҵәы аабарц,
Наҟ ҳаҧхьаҟа шәахәа зхым,
Мҩаҧҵәарала ҳа ҳазҳарц!

Аха усгьы ароман аҽы цкьа еилкаам Зыкәыр изҵаара. «Ҳхантәаҩы, арахь изгым амч, аԥышәа, аус изеиҵыхуам, ас дыҟамызт алушәак, ҽыцк аԥшьиго убауам», – иҳәоит апарторг Симон уи изы. Аха убри «аҽыц аԥшьгара» ҳәа изҽу даҳангьы дыҟаҙам Зыкәыр, усшәа автор диҷәыҟалеит акәымзар (аплан ҽыц анрыдыркылозгьы иара иакәын аизара мҩаԥызгоз, ажәакгьы ԥьара иамеикит). Насгьы агәра угаратәы иҟам, «аус аҕьыра сара иласыԥәыжь, даагылт асас иеиԥш днаскьаны» ҳәа Симон ииҳәазгьы. Уи иакәмызт хәышықәсатәи аплан азгьы ажәахә ҟазҵашаз, избан акәзар Зыкәыр иусҷәа иара ибаратәы дыҟоуп. Ари ас анакәха, ароман аконфликтгьы хыҵҳәаалашәа иҟаҵоумашь ҳәа уаҩы игәы иааанагар ҟалоит. Избан акәзар, дусуҩ ҭаҭәаны, «ахандеира иԥсы азыцәгьаны» даарԥшуп Зыкәыр алушәак, иколнхара ахьӡ бзиа афронт аҟынӡагьы инаҙахьан. Нас иҵалазеи ари ауаҩ, апатриот иаша, адауаԥшь иеиԥш ақыҵа ирылагылаз? Ашәҟәы цкьа иаҳнаҭом ари азҵаара аҭак. Зыкәыр ажәытәрагьы уиаҟара илаҿны дыҟаҙам. Ауаҩ башаҙа Сыкәын ихароушәа ибоит Дамеи Зыкәыр иеиҵахарақәа, аха, ҳәара аҭахума, «есырҩыза ԥаҵақьала» иеиԥш иҟоу ибжьырхуа дреиуам «егьызеиҕьым ауаҩ дыр». Ачараҽы Зыкәыр изы Дамеи гәанҷыхьала ицәажәара қәнагала иазыҟаҵам; уи иаалырҟьацәаны, иаҵыԥымкәа иҟалеит, акысгьы «жәлак рхымзаргьы урҵ еишьцәан».

Уи аамҵазы акырҙа иҽыцын ҳаԥсуа литератураҽы Арсана исахьа – аинтеллигент, аҽыцбаҩы, анԥьныр исахьа. Аҙҩагара аинициатива гәыгәҭахар ауан, Зыкәыр игәы ишаанагаз еиԥш ибашахар ҟалон, Дамеи дааивамгылар иҩыза анԥьныр, зыхшыҩ афрангь еиԥш ицҳауа, аҽыц рҽиара иашьҭоу ауаҩ дыр. «Гәаҭеи» ҳәа Дамеи ирҵаз ахьӡ ҷыда автор илшон дацәымшәақәа Арсана изгьы иҳәар, избан акәзар, уигьы имам тәамҩахә аԥсабара амчқәа ауаҩы инапаҽы раагаразы, ҳәаа амам ихшыҩ агәыҕьра. Еицырдыруа апрофессор Нико Знелаҙе (ароман иаԥхьаз уи асахьа игәы иҵынҵәаауам) иҵаҩы ҟәыбҷа, Арсана ихшыҩ ҵар абзоуралоуп дамеираа изларылшаз уаҩы иимбацыз аҙҩагага ҟаҵаны, аарҩара аиааира. Ачымазара цәгьа дшаргәамҵуагьы, Арсана даҽын аусура. Арҽиаратә усура насыԥуп иара изы. Ари арԥыс ау, ачымазара аҟнытә зҙамҩа еидшәаланы иҟоу, зхатә ԥсҭазаара згәаламшәо,

иаргьы иҳәоит ирҽиаратә гәтыхақәа рзы: «Иара уи акәзоуп сызырҕәҕәо, иара уи акәзоуп сызхәшәтәуа». Зиқәатәи агидростанциа апроект ссир иҟаиҵаз рыдыркылеит, аха Зиқәа аҳәынҷарацәы даагылом Арсана, игәы иҵақәоу рацәоуп, ихәыцрақәа хара ицоит. Бзып уҳәа, Кәыдры, Мыркәыла, изакә зузеи цәқәырпа ҕьыла, хымҳа-ԥьымшьа баша ицо, – иҳәоит уи.

Шәаагыл, дадраа, шәаамццакын,
Уаҵәы ҳнеиуеит шәара шәҟын.

Инеиҵыхны даарԥшуп апарторганизациа анапхгаҩгьы. Симон Ҭодуа – коммунист иашоуп, ҩыза бзиоуп, ҳаҭыр иқәырҵоит зегьы, дымҩақәҵаҩуп; акрыздыруа, амасса рыҩнуҵҟа аусураҽы аԥышәа змоу, аҽыцрҽиара иазҽлымҳау уаҩуп уи. Бакәыра излеиҳәаз ала, Симон иоуп аколнхара «ԥсыс иахоу!».

Симон – бригадируп, иҵаҭын бригадахь усура «дцоит дыҷҟьаҷҟьо ес-шьыжьы», егьарарны унеиргьы аус ахьыруа рыгәҭа дубоит, насгьы «дасу идыруеит дызлагаша, урҭ ирылам унеи-снеи». Аха усгьы абарҭ реиԥш азеиԥш ажәақәа цқьа ирзаарԥшуам, егьырҭ рылымкаа ишилшаз уи ибригада аус иҽрыԥшыганы арманшәалара. «Шәааласы, абнирахьтәи шьҭахацәап, абас иашәҭар ҷеила ицәап», – иҳәоит Симон, ҷаԥьара «гәырқәак рыԥхны инапала, иҽрыԥшыган раԥхьа икын», аха ауаа реиҷкаараҽы ҷыда мчыс имоу арҭқәа реиԥш иҟоу амаҷ-саԛқәеи ажәа бжьаршәқәеи ҳарбара рылшом. Ариаҟара заҳҳәо, Симон баша-маша бригадирны ихы ахьимыԥхьаҙо азы ауп: уи апарторганизациа напхгара азиуеит, уи ашәҟәқәа дрыԥхьоит, ауаа мҩақәиҵоит, уимоу, аколнхара аусқәа рҕьыра зегьы иара ижәҩа иқәушәагьы дахәаԥшуеит. Ажәакала, дыбзиаҙоуп уи – абас иҳәар иҵахыуп автор («уи дадыруеит ҳа ҳраион»), аха уиаҟараҵәҟьа далаҟаны даабом ибригадаҵәҟьа аиҷкаара аҟынгьы.

Ибзиаҙаны даарԥшуп, ихылпа ԥраал ихаҵаны, зыҷкынҵа Асҭанда илышьҭоу ауаҩы хԥара Сыкәын. Иҷехырцәажәара ааҷахҵәааны аҧҳәызба уи уажәы-уажәы даҷаԥылҷеуеит, избан акәзар, иуазырра – мыцхәароуп.

Апоет акырҧьара ихы иаирхәоит алирикатә хьаҵрақәа. Иаҳҳәап, автор игәалеиршәаз иабду исахьа: «Ерцахә ақәцә еиԥш,

имцаʒо асы ыԛәнаухьан иара ихы, аҽҷа ахгон ишьамхы, аха иажәа имхәашьʒо, ашьха ʒыхь еиԥш еилыккан». Амала аҭаҳмада дызлацәажәо акыр иҽатәцәоуп уи аƙаратцәƙьа зхыҵуа ауаԛбырг изы, иахьатәи газеҭ жәабжьушәа иƙоуп ԥьара-ԥьара.

Бакәыреи (иара дахьцалак папкак икыуп), уи ииааʒаз абаҳчареи рсахьаԛәа иреиԍьԛәоу иреиуоуп ароман аҽы, ииҳәо—еиҭеиҳәо, автор ироуцәеит акәымзар. Бакәыра «аԛа хиҵәаргьы ибзахоит», иааикәыршаны шәҭыкакаҷроуп, шәырхкыс имам ыƙам, ақыҭагьы иахирҵәан, ҭабуп ҳәа иарҳәоит, ииаʒоит «хьҭа зԥырхагам анашԥа».

Ароман алагамҭахь (абжьбатәи ахы) Дамеи-гәаҭеи иԛызцәа афырхацәеи еивагьежьуа аус шыруа иазку абԍьыцқәа аԥхьаԛ игәы иҭынҵәаауам. Дамеии Арсанеи рыʒԛагага амашьына ҿыц аԥышәара ныҳәа духеит амзараа рзы, насгьы напƙазала, ахьхьа-хьхьаҳәа иеихышәшәо иԛузеи арҭ асахьақәа, иеибаршны аусқәа изҽу ирцашьоу иақәыршәан заƙа итаруазеи ажәеинраала, заƙа иласузеи уи атемп! Ажәлар еидчыланы игылоуп. Иƙаларызеи ҳәа ҿымҭ-ԥсымшьа иазыԥшуп ргәы хыҵхыҵуа. Дызҭынчым Дамеи, ладеи-ԛадеи еимырƙьоит. Днаԥшын дибеит Симон, аха инибаалом гәыԛбарак: мап, иԛеироуп иахьа аʒы!

Иара убасƙан – аҿыр, аҿыр!
Аʒы ԛкылƙьеит атруба.
Инаҵаҷҷан амра-цара,
Адеиматҳан ҭылашьцара
Илҭаԥыххаит ацәқәырԥа!

Абас ааргәара иаиааит аҽатә уаа, урҭ рыʒԛагара ааргԥшуп асоциалисттә усуразы гимнк еиԥшны.

Ашәƙәаƙны зыʒбахә ыƙоу ахҭысқәа, автор иажәахәқәагьы налаҵаны, рцәырҵшьа, реишьҭагылашьа, реиҽартәышьа, даҿакала иуҳәозар, ароман акомпозициа иеилыкка иƙоуп. Аха усгьы ԥьара-ԛыԥьара амыцхәрақәа амоуп, изеилымшәо реилаҵәараƙны иагқәоу ыƙоуп. Иаҳҳәап, иауцәоуп аколнхараа реизареи Дамеи аррахьтә ихынҳәреи рыхцәажәара. Апоет асахьа ссирқәа ара иҵихқәаз роуп агәҽыгьра аԥхьаԛ дацәызыхьчаз. Ар рƙынтә ихынҳәра Дамеи исахьа митәык иацнаҵозеи? Иара убас,

аизараҽы ирыдыркылаз аплан иацраҳәаны иҟамлеит ашьҭахьтәи ахҭысқәагьы. аизара, амзараа «зеиԥш рмоуц шамаха», иахҟьаны изыҟамлеит еимакы-еиҽакык, мамзаргьы наҟ-наҟ изызҳашаз конфликтк ахы азыцымхит, зегьы еиқәшаҳаҭушәа иаанхеит.

Ароман асиужет кьаҽуп, «аныҟәашәа» акыраамҭа аҽазеицыхуам, адинамика ԥсыҽуп, ахҭысқәа ирласны, еишьҭаххы ицом. Ариаҟара зыӡбахә газ аплан иаарыдыркылан, нас ирхаштызшәа иҟалеит, иашьҭанеиуа аусқәа уи иацраҳәаны иубом (иаҳҳәап, аарԥара ақәԥара, аӡԥагага, убас егьырҭгьы). Аконфликтдара атеориа амч анамаз аамҭазы Б. Шьынқәба иԥит «аконфликттә» роман, насгьы агәҭахьшәа даннеилак, аԥхьаԥ игәы иааанагар ҟалоит, аҽазыҟацарақәа иҟоу рыла, иаарласны еидыслара дук ҟалараны иҟоуп ҳәа. Аха дахьынӡаҧәҧәаз аҟынӡа инеиуам аусқәа.

Ахадаратә ролькәа змоу афырхацәа шьоукы-шьоукы рсахьақәа нагӡам, ахарҭәаара рыгуп. Инагӡаӡаны, иҭышәынтәаланы иҟам иара Дамеи исахьагьы. Иҧырԥшыгоу афырхаца исахьа еиҳа икәаданы иҟацоуп, «иагу» Зыкәыр исахьа аасҭа. Зыкәыр илогикагьы ҧҭәоуп, иара убри аӡԥагага ахаҭа азцааракынгьы. Ароман аԥшьбатәи ахаҟынӡа (иҟоуп ахқәа зынӡа бжьба) Дамеи аусурахь инеира ҟамлеит, насгьы арҧиаратә усураҧы «игәаҭеира» аԥхьаԥ иццегь агәра иргаразы, уи иццара-дыррагьы шмаҷым аарԥштәын. Уажәы дызлаҟоу ала, уи хшыԥла дыҧҭәоуп, ԥнуцкала дбеиоуп узҳәом. Игжьуп иара, убас ихатә ԥсҭазаара аарԥшраҧгьы. Иҭеиҭыԥшцәкьа, ицәажәашьа, иҟазшьа ҷыдақәа, егьырҭ дызларыламԥашьо рзы иаадыруа маҷуп. Асҭандеи иареи рыбзиабара, аҧатә-уаа рцәаныррақәа, рыԥсы аԥшӡара, рцакы ацаулара, риашара, рыгәҭыхақәа иццегь ихарҭәааны аарԥшра рыгуп.

Ауаԥытәыԥса иԥсы аԥшӡара ҳәа ззаҳҳәаз имамкәа дыҟам хымпада Арсана. Аха ари аҧатә уаԥы ԥшӡа ибиографиа, ихатә ԥсҭазаара, дзыргәамцуа игәамбзиара, ажәакала, аԥымҭаҧы абриаҟара ароль ду змоу ауаԥы ихы-иҵыхәа цқьа еилкаамкәа инхеит.

Даара дыҧҭәоуп апоет адәахьала ауаԥы ила назыкәшәаша апоезиатә сахьақәа аныҟаицауа. Урҭ аԥсы рхаҵаны иҭыхуп, иашара рыгым, икәалыкәаԥьо иалыԥхаауеит ашәҟәы. Иҳазҳәарушь

иара убасҵәҟьа афырхацәа рыԥсихологиа аарԥшразы? Иазхом, иаҳҳәап, Дамеи дшарбоу иаб иҵахаратәы аниаҳауа, игәашә аартны иҩны амʒырха даннықәало, иан аҵакәажә лнапы ыргьежьуа дангәыдылкыло? Иҩеназикуа, автор шьахәлацәҟьа илшоит, жәамыцхә мҳәакәа, ифырхацәа ргәы иҵоу аарԥшра: иаҳгәалаҳаршәап, иаҳҳәап, Дамеии Асҵандеи асоф аҽы раԥхьаʒатәи реицәажәара, убас егьырҵгьы.

Аԥсабара исахьаркны аарԥшраҽы, апеизажтә лирика аганахьала Б. Шьынқәба ицназго дмаҷуп. Иаагап ацитрус баҳчара асахьақәа, мамзаргьы Зиқәа, аԥсыʒкҩы дахьхықәтәалоу:

Уаҟа бжьасҵаз иҵҟьаны,
Ҩ-бахә дуқәак еимҟьаны,
Хаҳәи-мақьеи еидыкшыло,
Аԥаҩкнаҳа иадырҿеало,
Жәытә аахысгьы агәы шуа,
Зиқәа леиуеит еилашуа!
Ахықә аҽгьы алаԥан
Амра удырбом еилаԥан...
Акан ақәыҩҩ акалмаҳа,
Иԥаҵ-ԥаҵуа, аҽы раҳа
Ожәы-ожәы нас иара
Ишьҭахь иқәшәоит аҟәара.

Абар даҿеа сахьак:

Ашәаԥыцьаԥ ацәа иалаз
Ахы ашьшьуеит шьыжь аԥшалас,
Аҟармаҵыс наҟ хазы
Абна арҽыхоит шарԥазы.
Агәышҵа хәыҷ ҕраҷкәынʒа,
Иҷырҷыруа, агәы ҷкәынʒа,
Уа иахьнықәтәаз арасамахә,
Ԥьоукы ишрымам абоит тәамҩахә,
Дәы-иаҵәала рышьҭа нагоуп,
Лымҩахыцҟа Ҭина дҵоуп,

Урҭ ирыцу Арда лоуп.
Аха аҵыс хәыҷ хәыцуеит даара,
Ицәырнагаз ашәа хаара,
Уи иаздырам шьыжьӡа абра,
Абарҭ рыуа иззаҳәара!
Инаԥшыргьы егьарааны,
Ишҭоу абоит еиқәшәаны,
Рнапы ццакуа аффа-ффаҳәа,
Аӡаӡа пҟыш наҟ иԥхьаҳәо.

Абар, азеиԥш зҵаарақәа дрызхәыцуа, истол дадтәаланы аус шиуаз изыкәшаз апарторг ишьыжьымҭан асахьа, насгьы заҟаҟоузеи абри еиԥшқәа:

Рыԥштәы рхыггоит аеҵә гәарҭа,
Еиқәтәеит арбаҩь знык ҽыҵны,
Аҵх мҩасуеит мҩада-шьҭада,
Аҵх мҩасуеит иԥырны,
Аха амҵәыжәҩа мзала иҩычоу,
Бҕьыцк иахьысуам игәыҕьны,
Аԥсабара ҭахан ицәоу
Амырҽыхарц аҵахны.
Иҩархыггоит аҵх ԥшьаала
Аҵла иҵынчу еиқәашьшьы,
Аԥшқа дзырцәаз ан ашәала
Даниԥырҵуеиԥш даашьшьны.

Ҳазхәыцып аҵыхәтәантәи аҽырԥшыга заҟа мӡанрашәа иҟаҵоузеи аимыггара иаҽу аҵх сахьа. Аҟазара – уаҳа даҽа ажәак ари иузадгалом. Апоет ажәала асахьагьы ҭихуеит, амузыка бжьгьы ахеиҵоит. Аха излаилшазеи уи абас? ажәеинраала ашәара-зара акәзар? Ҳәарас иаҵахузеи! Аныҟәашәа (атемп), аритмика акәзар? Хымԥада. Арифма лыԥшаахқәа ракәзар? Уигь иашоуп. Ажәа ԥшӡақәа, абызшәа абеиара, иара азакәанқәа рдырра акәзар? Уигь ус ауп. Аллитерациа ҳҳәар? Уигь ыҟоуп. Афырхаҵа игәҭыха ианрааланы иахьыҟаҵоу акәзар? Уигь убоит. Аԥсуа қыҵа аԥсабара

имырҩашьакәа, икылкааны асахьа ҭызхшаз ашәыгақәа ахьалихыз акәзар? Уигь иашоуп. Аха еиҳараҙак асахьаҭыхҩы иҟазара иқәзырҧиаз иарбанушь? Еиҳа ииашахап хыхь еиқәыпхьаҙоу убас егьырҭгьы инеидкыланы иаҳарбар. Убриазы ауп Б. Шьынқәба ипоезиа амузыкагьы мыцхә изанаало. Апоет иажәеинраалақәа имаҷымкәа ашәангьы ирҳәоит («Аб», «Агарашәа», Аԥшалас», убас егьырҭгьы).

Абызшәа аганахьала, «Аҧатә-уаа» иҧырпшыгоу рҧиамҭоуп. Баграт Шьынқәба еиҵа-ҳирбеит аԥсуа бызшәа алшарақәа заҟа ирацәоу. Иага ус акәзаргьы, уи хымԥада илшон ифырхацәа рцәажәашьала иҵегь ибылгьаны иҟаиҵар. Анаҩсан, иуԥыхьашәоит акык-ҩбак аҭыԥқәа, ҳәашьала цқьа еиқәшәом, ма зеилкаара уадаҩу. Ԥьара-ԥьара апоет арифма ԥшҙақәа дхырхуеит. Насгьы уи имоуп ҟазшьаз ажәақәак рхы ахыссара, мчыла рхыркәшара, маҷк рыԥсахра. Зны-зынла уи ԥырхагам, аха даҽа зны уи ажәақәа изларымҳәо ала иунарҳауеит, рыбжьы архәанчоит, реилкаара еиланагоит.

Абасала, ажәеинраалала иҩу ароман – ҷыда жанруп. Аԥсуа литератураҿы уи ацәыртцра зыбзоуроу Б. Шьынқәба иоуп. «Аҧатәуаа» ииаанырԥшуеит аибашьра иашьҭанеиуаз ашықәсқәа раантәи аԥсуа қыҭа абзазара. Темас иамоуп иара аарҩара ақәпара иазкны аколнхацәа рырҿиаратә усура. Абри атема аарԥшраҿы еиҿанагалоит ажәытәреи аҧатәреи. Аҧатәра активла иазықәԥоит Дамеи-Гәаҭеи иҩызцәеи иареи. Ахантәаҩы Зыкәыр иакәзар, уи еиҳа уаҩы хьамҭоуп, аинициативтә аԥшьарақәа дырзыразым, аплан ауп дызқәшаҳаҭу, «аплан ахыхь – уи уашьҭан». Еиҩызцәоуп арҭ, аха ҟазшьала еиԥшым, еиванамгалар амуит, аха усгьы аҧатәуаа ртәы иагоит. Ароман аҿы акрызцазкуа зцаарақәаны иаарԥшуп иара убас абзиабареи (Дамеи – Асҭандеи) ажәларқәа риешьаратә еиҩызареи (апрофессор Нико Знелаҙе ихаҿсахьа, убас егьырҭгьы).

А.А. АНШБА,
афилологиатә
тҵаарадырраҟәа
ркандидат

НАСЫҨ ИМОУП ЖӘЛАР ИЛЫҨХА ЗЫРҴАЗ[24]

1965 шыҟәсазы иҭытҵит тематикалагьы формалагьы иҿыцу Б.Шьынҟәба иҩымҭа ду «Ахра ашәа». Баграт Шьынҟәба уажәрааҳагьы ииҩхьаз маҷмызт, аха «Ахра ашәа» ҷыдала иаргәырҵьоит ҳаҧхьаҩцәеи ҳакритикҵәеи. Уи иазкны акьыҧхь аҿы мыҟәгылеит Ф. Искандер, М. Лашәриа, В. Аҵнариа, Ш. Ҷкадуа.

Зегьы еиҷҿакны, еиҟәшаҳаҭны ахәшьара ду ирҵеит апоет иҩымҭа ҿыц, гха амаҳам рымҳәазаргьы. Ари аҩымҭаҿы убриаҟара азҵаара дуқәа ыҟәгылоуп, урҭ азҵаарақәа убас исахьаркны иаарҧшуп – Б.Шьынҟәба мацара акәым, аҧсуа сахьаркыратә ҟазара шьаҿак ҧхьаҟа инаскьеит ҳәаазаргьы баша ҿхырцәажәарахом. Сара сахьрыҟәшаҳаҭым ҷьара-ҷьара иҟазаргьы, ари аҩымҭа шьахәлаҵәҟьа еилдыргеит, иҟәнаргылаз азҵаарақәеи, хадара злаҿы иҟоу ахаҿсахьақәеи, асахьаркыратә ҷыдарақәеи адырра бзиа, аерудициа аарҧшуа инеиҵыхны ирыхцәажәеит.

Сара аҩымҭа ажанртә специфика аилкара аилыргарахь сиасырц зыстаху, акритикаҿы уи азҵаара ахьеимактәахаз азы акәҳам. Аҩымҭа ажанр алукааҳа иуадаҩуп ахаҿсахьақәагьы рыхцәажәара. Аҳәы ари аҩымҭа поемоуп иҳәоит, даҽеаҳәы уи романуп ҳәа агәра ҳхарҵоит (М.Лашәриа), даҽеаҳәых иалеигалоит алитература ашәа ҳәа жанр ҿыцк (В.Аҵнариа). Сара раҧхьатәи акритик сиҟәшаҳаҭуп. М.Лашәра уизыҳрҩыр, хазы-хазы ҩымҭара зуа, аки-аки еицәыхараны игылоу ажәабжьқәа рцикл ароманра Д.И.Гәли иҩымҭа «Камаҷыҵ» аҿы ишыруа еиҧш ауп Б.Шьынҟәба

[24] Агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь», 1976, январ 17.

иҩымҭагьы шеиҿартәу. Зхала иҟоу апоемақәа (ахатә сиужети, ахатә ҵакыи, ахатә цәырҵшьеи змоу) рцикл иалҵыз романуп. Сгәанла, еицәыхароу ажәабжьқәа рцикл романра шырзымуа еиҧш, еицәыхароу апоемақәа рциклгьы зроманхом. Аха, анцәа иҧьшьоуп, уи ус иҟам. Б.Шьынқәба иҩымҭа ахы инаркны аҵыхәанӡа иагәылганы инашьҭуп аҩымҭа аидеиа иҵегь иҵауланы иаазырҧшуа ареалситтә цәаҳәагьы.

Апоет инеибеиҧшны арҭ аҩ-цәаҳәакгьы реиларҭәара, реиларҵәара илымшазаргьы, ареалисттә планахь зны-зынла дмиасыр зымуаз мзызк ыҟоуп, избанзар Ҳаҧьарат еиҧш зеилкаара мариоу, атрадициагьы змоу ахаҿсахьа ацәыргара романтикатә планлагьы иауазар, Шабат еиҧш еилоу ахаҿсахьа аҿҟьарҭа узҭо ареалисттә планахь уианамгар ауамызт.

Ишысҳәахьоу еиҧш, аромантикатә-символикатә план Б. Шьынқәба иҩымҭаҿы аҧыжәара амоуп, хадара злоу ахаҿсахьеи аидеиеи ирыдҳәалоуп. Убри азын аҩымҭа поемоуп ҳәа уҳәар еиҳа иаашоуп ҳәа сгәы иаанагоит. Гоголь иҩымҭа «Аҧсы хьшәашәақәа» («Мертвые души») апоема ҳәа ахьӡиҵарц азы амзызқәа акыр даараӡа ицәмаҷын: Урыстәыла аҧхьаҟатәи алахьынҵа аазырҧшуа ҧсаатәцас иҧыруа зҽыуардын иазку алирикатә хьаҵреи, иара злаҩу аритмикатә прозеи заҵәык роуп уи зырҵабыргуа.

Б. Шьынқәба ипоемаҿы ицәыргоуп иеиуеиҧшым ахаҿсахьақәа, доусы дара-дара еиламҩашьо рхатә ҟазшьақәа рыманы. Анхацәа рхаҭарнакцәа шеиҧшым еиҧш, еиҧшӡам иара убас афеодалцәа рхаҭарнакҵәагьы. Ҳаҧьарат анхацәа дрылҵт, урҭ ихьчарацы, дрыцхраарцы, ҭауади-аамсҵеи дырҿагыланы дықәпарцазы. Уи ибрагьра ареволиуциатә ҟазшьа амоуп. Зынӡа даҽакуп анхацәа иреиуоу, аха урҭ ирыцәҧычуа абрагь Шьаруан ихаҿсахьа. Иҟоуп, анхацәа рыҩнутҵҟа даҽа категориакгьы зхатә интерес азы дара зтәу акласс зыҧсхуа ачарҳәара азызуа (Ҷьаҭ).

Ҳаҧьарат ихаҿсахьа шшапаӡа ицаӡаом, уи сценацыҧхьаӡа иҿиоит, аҽаҧсахуеит. Баша аҧша иамгаӡеит аурыс револиуционер иажәақәа, ибажьгарақәа. Анхацәа рабҧьар шьҭах иангыла, уахь имнеиқәазгьы рацәаҩхеит, егьырҭ хара игыланы иҧшуан ианааиуа аабоит ҳәа. Арахь хылҵшьҭрала иаамсҵаз Амтон анхацәа рахь диасуеит. Арҭ зегьы дрызхәыцуеит Ҳаҧьарат. Аҵыхтәан еиликааУа далагоит Иаков иажәақәагьы.

Еиԥшӡам ҭауади-аамсҭеи рхаҭарнакцәагьы. Маан Марыҭхәа аказақ иманы Ҳаԥьаратҭ дишьҭоуп, арахь иашьа Амтон анхацәа дрыдгыланы деибашьуеит, иара иклас аинтерес мкыкәа. Класк ишатәугьы, иеиԥшӡам хатә ҟазшьала Шабаҭи Наҳарбеии.

Акритикаҿы Шабаҭ ихаҿсахьа, сгәанала, ииашамкәа ихьаарԥшу азы, хәыҷык сазаатҭылан сахцәажәар сҭахуп. Уи лымкаала ихцәажәара хаз статиак аҭахуп, аха ара иааркьаҿы акәзаргьы, уи ахаҿсахьала автор иааирԥшырц иитахыз алацәажәара ахәҭоуп ҳәа азысыԥхьаӡоит. Уи, ҳәарас иаҭахузеи, автор иқәҿиаз ахаҿсахьа ҭәҭәақәа рахь иԥхьаӡатәуп. Ахаҿсахьа зыдҳәалоу ахгьы («Амшын ихыу») апоемаҿы иреиҷьӡоу аҭып ааннакылоит. Акритикаҿ Шабаҭ ихатә ҟазшьа бзиарақәа инеиҵыхны иазгәарҭахьеит, ирылацәажәахьеит иара убас уи игхақәагьы: ажәытәрахь иеихара, аҭоурыхи асоциалтә зҵаарақәеи реилкаараҿы уи дышидеалистыз. Наҳарбеи аԥьажәлар дышраҭоу иаахтны иубозар, иаргьы уи аҵәахра дашьҭамзар, Шабаҭ иаамсҭара уиаҟара ахы цәырнагом. Шабаҭ «аԥсуаа зегь ҳаишьцәоп» ҳәа ииҳәо атоериа, ажәлар рзы ишшәарҭоу, урҭ ргәы иҵҳәааy ажәа ԥшӡақәа – «аԥсуара», «аламыс», «ачеиԥьыка» уҳәа реиԥш иҟоу рыла ихѳоуп. Баша ирҳәаӡом «аԥшӡара шә-грак хнаѳоит» ҳәа.

Шабаҭ далаԥшны ибеит Европатәи ацивилизациа аԥьажәлар зҵанаргылаз агәаҟра, аԥьамыҷәацәгьа. Аха иара дымѳашьо еиликааит абржуазиатә цивилизациагьы нарха дук шамамыз, ишгылаз зыхдырра иазҳаз пролетариат («ацәҳәы-ҟьаннтаз» ҳәа дзышьҭоу»).

Шабаҭ ибоит акапитализм аҿиара ишалагаз Аԥсныгьи. Аԥсуа жәлар жәытә-натә аахыс ирымаз аҵасҟәа: ауаахәара, ахәыԥҳара уҳәа, маҷк акәзаргьы, ирҵәахуан, ихырѳон аҳи атхи ирыбжьаз аҳәаа.

Уи азоуп Шабаҭ дзашьҭоу «иԥшьоу ажәытәрахь» аамҵа архынҳәра.

Ҳәарас иаҭахузеи, ажәлар рыбзиабаразы акәзам изырҳәо абарҭ ажәақәа:

– Нхаѳи ҭауади столк ҳаицахатәоуп,
Анхацәа гәыкала бзиа ҳарбоит,

Иуаҳаргьы ичҳа рыԥхзы афҩы,
Иамузозар ма наћ уҽы нарҳәы!
Иааурызеи, ркыкахш ауп ҳзааҙаз ҳара,
Иамҳмоур ћалома урҭ ргәыбылра!

Аклассқәа ргармониа, реиниара, реинраалара, реидгылара атеориа асоциалтә революциа ашьҭыцра иаԥырхаган. Шабаҭ субиективла ажәлар абзиарахь ркылгара дашьҭазаргьы, обиективла итеориа ареакциа иацхрааруан.

Шабаҭ ихаҽсахьала Б.Шьынқәба иҽаԥиҽуеит ари атеориа.

Аҽеа аԥсуа поетк иҽы иаабом автор иҽоу абызшәа лԥшаах, абызшәа ссир! Апоетикатә жәаҳәараҽы зегь реиҳагьы иуадаҩу адиалог аћацара ауп. Ауаа рцәажәарала апоет иааирԥшуеит рћазшьақәа рыдагьы, дара классалагьы милаҭлагьы изеиуоу. Аҽырԥштәы аагаразы хара ацара аҭахҙам (аҩымҭа иахьналагацәћьо, Ҳаԥьараҭ иани иареи реицәажәара уҳәа убас иарцәаҙаны). Аҩымҭа арлахҽыхуеит апоет иажәақәа зны-зынла ирыцоу аиумор, аирониа (иаҳгәалаҳаршәап Аћәатәи абазар асахьа анҵихуа). Исзычҳауам иаасымгар ҽырԥштәқәак. «Ахьшыцба ԥрит» захьзу ахаҽы ҳаԥхьоит: «Адаґьқәа еицҽакны, о, реирашьа рҳәон, ақалақьхы иусқәа иасны идырҽхәон».

Аҵаћа:

«Азә уарґанк аирҳәоит илацәа еиқәыԥса, мышәҳәыск бҭәалеиуеит, ҵәа-ћәазк аҽазза».

Астатиа аҭыԥ аҽћьарҭа ахьыснамҭо азы асахьаркыратә елементқәа аидеиатә ҵакы ишадҳәалоу, уи аилкаара шдырманшәало аҳәара срыхьнагзом.

Аҩымҭа хыхь-хыхьлатәи ахцәажәара мацарагьы иаҳнарбоит автор алшара дуқәа шааирԥшыз.

Ал. Н.ГОГӘУА,
Аԥсны жәлар
рышәҟәыҩҩ

АПОЕТ ИДГЬЫЛ КӘАЗА – АҬОУРЫХ[25]

Ашәҟәыҩҩы ибаҩхатәра аҳаракыра иаҩызоуп, уи шаҟа иҩаскьагоу аҟара, иара еиҳа ибарҭахоит ладагьы. Ҩадагьы, аԥсҭазаара амшын дахьхыԥшыло илаԥш атцауларахь инаӡоит, уи «адац-ԥашә» ибоит, убри азоуп хыхь «ақәыԥшылараҽгьы» зегьы ирымбо, ирызгәамҭо иара еилыкка изибо.

Убас ауп уи илаԥш шыҟоу аҭоурых ахь ирхаргьы: шәкы-зыкь хҭыс, еиуиеԥшым ашәышықәсақәа, аҭоурых афырхацәа рахьтә уи еиликаауеит, жәлар ргәахытцәҟьа иҭгаз рдақәа ирҭысны ицаз, уааназатәи аҭоурыхтә хҭысҟәа, ашәышықәсақәа ргәаҟрақәа, ргәыргьарақәа, рықәпарақәа баартә иҟаз аамҭақәа, уи зныԥшыз, иныҟәызгоз ауаа.

Абас иҟаз аамҭақәа иреиуан Баграт Шьынқәба ипоема «Ахра ашәа» иаанарԥшуа аамҭа, убас иҟаз фырхацәан апоема иалоу афырхацәагьы, Кьахь Ҳаԥьарат раԥхьа днаргыланы.

Азеижәтәи ашықәсҟәа агәыҕрақәа аман иҭалт Аԥсны. Ари агәыҕрақәа рахьтә инаӡаз шмаҷызгьы, Урыстәыла иахьадлаз раԥхьаҟа иарԥшуан аԥсуаа, ԥьара акаҽы ҳашԥакылымсри ҳәа ргәы камыжькәа инеиуан. Усҟантәи Урыстәылантәи арааназа имааӡацызт идеиа ҿыцк, аурыс демократцәа, аԥхьагылара змаз аинтеллегенциа раԥхара, ражәа, рныррa. Аранӡа иааӡоз аҳәынҵқар иеиҳабыра рколониатә-мпыцахаларатә политикеи аказакцәа ршәақьԥынҵақәеи ракәын. Ус, аԥсуа жәлар рычҳара ԥжәеит, 1866 шықәсазы ашьа карҭәеит, зыхьӡ камшәо ахаҵара ду рхыҩит, аха ргәыҕрақәагь, рықәпарагь рыцхашьарада ихәаҽын.

[25] Ажурнал «Алашара», 1976, №1 ад 71-76.

Уи инашьҭархҳны иҟалеит аԥсуа жәлар, иара убасгьы ҳара иаҳзааигәаҙаз ажәлар маҷқәа ррыцҳара хьанҵа – амҳаԥьырра. Ажәытә ҭоурых аҿы ари Вавилонтәи атҟәара аамышьҭахь иадукылло атаргедиақәа маҷуп.

Аиашаз, амҳаԥьырра ашьҭахь, зыбжара кьаԥҵахаз Аԥсны амилаҭҭә гәкаҳара ҭәҭәа аҭааит. Ганкахьала, шамахамзар, ҳажәлар зҵадыргылаз арыцҳара, ахаҳә еиҟәызжәоз азалымдара, аурыс ҳәынҵқар исатрапцәеи, аҭырқә иниачарцәеи, иржьаз аԥсуа ҭауадиаамсҵеи рыхәҵаки иҟарҵаз ахәашьадҳәара бааԥсы иақәкны, ҳәынҵқаррак, ма жәларык рхаҭарнак ҟаԥ ааиҿыҵымшәеит. Аҳәынҵқарра дуқәа дареи-дареи еибапатууан, амилаҭ хәыҷқәа усгьы рыбжьы рымхын, ирылшагәышьозиз. Ари здырыртә, еилызкаартә иазааигәазгьы, аурыс аинтеллигенциа рахьтә акәзааит, ақырҵуа, ма аерман интеллигенциа ракәзааит – аҙәы изымпшааит, Кавказ зегьы аҭоурых аҿы наԥьнатә акырҙа зҵазкуаз ажәлар иагьыԥсымкәа иагьыбзамкәа иқәзырхаз арыцҳаразы, агәыԥжәареи аиашеи зныԥшуаз ажәак, ма, ианамузах, ргәы ишалсыз зныԥшуаз дашшыларак. Аха иара убарҭ аинтеллигенциа рахьтәыцәҟьа аҙәырҽы ирмеигзеит ркалам-ҽыгақәагьы, рҟырҟқәагьы: абри аԥсуаа зқәырҵаз, ршьеи, рԥхзи иарҵәхьаз рыдгьылқәа, рқьаԥҵақәа ргара еиҳа изыкәнагода, аратәи аҳауа еиҳа «иззеиҕьу» дарбанхари ҳәа ианеимдырххоз.

Ажәакала, абри ала исҳәарц исҵаху убри ауп, уи аамҵа бааԥсы азыцәҟьа Аԥсны убри ашәышыкәсак иаҿыз ақәпара, уи ирзацыз агәыҕрақәа магә шьхәала ирыҕрагылан идырҟьацит, азныказ икаҳаҙеит. Аха жәларык хыкәкыки гәыҕраки рымамкәа иҟалозма, уи хәычы-хәыҷла ҿыц аира, аҽеибаркра, аҕәҭахара аҽазнакит.

Агәырҽа бааԥсгьы цыхәтәак амоуп, уи хыжьжьо ианалага, ажәлар амҳаԥьырра еиԥш иҟаз арыцҳара шыҟалаз, изыхҟьаз иазхәыцуа иалагеит. Ҳәарада, аҭауади-аамсҵеи зегьы рыжәлар рыҵира, рыхәшьадара иаламызт, арыцҳара иҟалаз ҭәҭәала згәы иалаз рацәан, насгьы аҙәык ҽыԥьак зыуаажәлар амҳаԥьырра измышьҭырц зҽеызшәозгьы ыҟан, рацәак лыцшәа амоузаргьы. Насгьы аурыс ҳәынҵқар иеинралцәеи, иртә чиновникцәеи, аҭырқә ичныркцәеи еиндаҵлан ирхәшьадшаз, ирыҙбашаз анырыҙба ауп «аус» аԥсуа ҭауади-аамсҵеи рҟынҙа ианнеи, руаажәлар, ртәыла

рахгаразы раԥхьатәиқәа рхы ианадырхәа. Аха, егьа ус акәзаргьы, ҭауади-ҭаамсҭеи руаажәлар зыниаз атрагедиаз аҭакԥхықәра абжа дара ирықәҳауеит. Избанзар, урҭ рахьтә зыжәлар рзы акы зылзыршарц зҭахыз, рхатәы позициак рыман, раҕьырак еицҿакцәҟьан иҩагылар, уеизгьы-уеизгьы амшын ихырҵаз руаажәлар рыԥсадгьылаҿ рынхара рылдыршон. Аха уи аҩыза зхәыцуаз, изылшашаз уаҩ дҟамлеит.

Ҭауади-аамсҭеи рымчдара, урҭ уажәшьҭа ажәлар, амилаҭ, аԥсадгьыл знапы ианубаша, ажәлар рҿгьы акыр зылшо, амчра змоу урҭ рганахьала аҙәгьы дшыҟамыз ауаа еилыркааua иалагеит. Уи, ҳәарада, иаразнак иҟамлеит, аха хәыҷы-хәыҷла иҿыхон анхаҩыжәлар рыгәқәа рҿы абри аиԥш ахшыҩзцара, нас ишнеи-шнеиуа гәынхәцыҫтала еигәныҩуан, аҵыхәтәан, иаахтны иааибырҳәо, иалацәажәо иалагеит. Ари иарҕәҕәеит раҳцәа рахь ирымаз агәрамгареи, ацәымҕреи. Аԥсны ахьынҙаназааҙоз, анхацәа рыҷкәынцәа аҙәырфы аҳцәа ирақәпарц иабрагьны абна илалон, рхашьа мацара рурц, мамзаргьы рхы рыхьчарц мацара илаломызт абна, урҭ аргәаҟцәа ирҿагылан, иахьынҙазалшоз анхаҩыжәлар рыхьчон, насгьы иҷыдан рхы иақәын рыдгьыл, рзы рқьабз, рыԥсадгьыл ахьзи ахьымзҕи. Ажәакала, асоциалтә интереси аԥсадгьыл, амилаҭ ринтереси акхеит, анхаҩыжәлар рықәпара аҵаки ахықәки еиҳа иарҭбааит абри рыбла хнатит, еиҳа рыхдырра еиҳанатәит. Ҳәарада, ари макьана инагҙаны еилкааз революциатә идеиамызт, аха уахь ихаз, ҳара иԥшуаз ҳакәын. Абарҭ зегьы, Урыстәылатәиареволиуциатә идеиақәа арахь иаанҙа иҟалаз усуп, урҭ ара ианааҙалак, иахьынкашәаз иаразнак игылартә «адгьыл» зырмазеиз.

Ишаҳҳәахьоу еиԥш, хыла абри аамҵа иазкуп аԥсуа литературуа аҩымҵа ду, автор ҟәыш, Баграт Шьынқәба ипоема «Ахра ашәа». Ари апоема ала, автор ҳҵоурых «иахьахьуаз» ԥьара инапы ақәикит, иааирԥшит, аԥсы ахаҵаны, литературатә ҭынханы ажәлар ириҵеит.

«Ахра ашәа» афырхаҵа хадаҵәҟьа Кьахь Ҳаԥьарат иоуп. Ҳара хыхь зыҙбахә ҳамаз аамҵа ицәырнагаз, аҿаҙәы иеиԥшыкәа уи зныԥшыз, уи акәицқәа зегьы реиҳа ишаԥ-шаԥуаз аҙәы иакәын ари ажәлар рфырхаҵа.

Ҳәарада, Кьахь Ҳаԥьарат ууанҙагьы, уинахысгьы иҟаз, анхацәа ирылҵыз жәлар рыдгылаҩцәа, ршьаҩцәа, хаҵала, гәамчла зегьы-

ҭәҟьа дреиҳаны дыҟамызт, аха убри еиԥш аамҭа даԥан, иҟаиҵоз, илиршоз зегьы рҵакы ҕәҕәа, убри аҟнытә ихаҵарагьы иаргьы еиҳа иҳаракны игылан. Абасала, Кьахь Ҳаԥьарат иқәгылара, ихаҵара абас мҿхак ахьаиуз, аԥьажәлар ишьҭԥаа зегьыныԥьара иахьахьырыгзаз, ихьз-иԥша лакәҵас еиҭарҳәо иахьҟалаз аҿы аамҭа иабзоуроу рацәоуп.

Ус акәзар, избан, убри аамҭаз уи еиԥш иаразнак ирацәаҩны изымгылаз, убасҟак зыхьз, захаҵара анырра аиуртә иҟаз? Ҳәара аҭахума, Кьахь Ҳаԥьарат хаҭалагьы усҟантәи анхаҩыжәлар раԥхьа игылаз рҵеицәа дрылукаартә дыҟан, гәамчылагьы, гәымшәаралагьы, насгьы доушлагьы; имахашьаха амчалагьы, ҵара змамкәа жәлар «руниверситет» аҵаки, рҟәышреи зымч дуу бзиабаран зда-зшьа иалаз, аԥсҭазааразарԥысын. Убри аҟнытә ауп уи аҟны изааԥшыз, ашәақь агәыцә икылагылахьаз ахызаҵ еиԥш дзыҭнарҟьаз, жәлар ргәаҿы ашьҭытҵра иаҿыз агәамч, агәыҕра, ахақәкы ҿыц. Уи усҟаназ дхызаҵәын, аха, ашьҭахь излааԥшыз ала, жәлар рыҩнуҵҟа ахызаҵәқәа рацәаҙаны рырҭәра напы аларкхьан, ргәы иҭашәахьан акәиц, аиашаз, аҵыхәтәан амцабзҵәҟьа ахылҟьаз.

Апоет идыруеит, инагҙаны ицеит афырхаҵа дзакәыз, иҟазшьаз, илшоз, илымшозгьы, урҭ зегьы зыхҟьоз, дац-ԥашәс ирымаз, насгьы Кьахь Ҳаԥьарат ихьз-иԥшеи ихаҵареи ирылыҩны Аԥсны ианыҩуаз абжьы закә ҵакыз иамаз – усҟаназ, уажәазы, аԥхьаҟазы.

Абарҭ зегьы, автор ипоезиа ҕәҕәа, ԥьара арыжәтә ԥьбара еиԥшу, ԥьара ахш хьшәашәеиԥш угәы ҟазҵо, ԥьара ашьха зыхьеиԥш уааимыздо ипоезиа ажәа аԥхьаҩ ирҵоит убри еиԥш агәыблра, уи нахысгьы ихшыҩаҿ иаанхаҙартә; апоема иалоу афырхацәа, Кьахь Ҳаԥьарат раԥхьа днаргылан, рҭыԥ ылыххоит игәаҿы, даҽакы иазымго. Адунеи ҿыц, адунеи ду аатуеит аԥхьаҩ ихы-игәы аҩнуҵҟа, иаргьы, Колумб еиԥш, убри адунеи аазыртыз ихаҭа иакәушәа ибо дҟалеит. Абас иҟоуп апоезиа ҳаракы, аҟазара иаша, иапхьо, избо игәаҿы иарҿыхоит апоезиа, ахаананаз исыларшәуп ҳәа гәҩарас иикҙамыз ацәаныррақәа, ахәыцрақәа, алахьеиқәҵарақәа изцәцырнагоит, иҩнуҵҟа иируеит ашәа, идунеи ҭбаахоит, ауаҩы уаҩрыла деибахоит. Абри ауп поезиала аазара захьзугьы.

Аиашазы, убриаҟара хаҿсахьа, Аԥсны социалтә еилазаарак шамаха иаанмыжькәа рхаҭарнакцәа злахәу апоемаҿ, Кьахь Ҳаԥьарат

ахреиԥш дрылыҳәҳәо ихаҽсахьа аарԥшуп. Уи ихаҽсхьа аҳҭнықалақьҵас иалагылоуп апоема зегьы, аиҿкарагьы, иҟалогьы, ауаа реизыҟазаашьагьы! – зегьы центрс ирымоуп. Абри, «аҳҭнықалақь» инахда-аахдоуп апоема иалгоу амҩақәа зегьы, урҭ ирнугьы ааигәа, ма хара иара дахьыԥшуп.

Ас апоема аҟаҵара мариамызт, насгьы ус адәахьала уахәаԥшуазар, асеиԥш еиҿкааy апоемақәа алитературатә практикаҿ имаҷымшәа убоит, аха инагӡаны иазхәыцырц зҭхым иуоп уи ус акәҵәҟьоуп зҳәо. Апоема ҩнуҵҟала уналаԥшны иубозар (изымбо, излымшо – уи гәыбҭан имам), ахы инаркны аҵыхәанӡа иааидкылан, аформа иаҵанакуа зегьы ҿыцуп, узанбаалом. Уи ала сара исҳәарц сҭахым, апоема «Ахра ашәа» адунеи литература аҿалыркаан ахала ҷьара иит, уаҳа – аԥхьаҟагьы ашьҭахьҟагьы – литертаруатә гәыцхәы амам ҳәа. Агәыцхәқәа амоуп, иагьырацәоуп, аԥсуа литературатә традициақәа рахьтәгьы, адунеи ҟазаратә культура ахьтәгьы. Аха уи уҳәар ауаатәыҩса амҿы-маҭәахә иалхны аҩнқәа дыргылоижьҭеи шаҟа ҵуа зегьы ирдыруеит, аха аурыс ҩнеихасеи амҿы иалхны иҟаҵоу Принц Ольденбургски ихани еигәыцхәцәоуп азы ажәытәеи Ольденбургски ихан формала иҿыцым узҳәом. Абасшәоуп аҟазараҿгьы, аамҭеи абаҩхатәреи еицхыраан ажәытә формақәа убасеиԥш иқәдырҵәиаауеит, убасеиԥш еибырҵоит, ииуа зынӡа иҿыцхартә. Аҿыц захьӡу иара иашьҭанеиуаз акы ахала иахылымҵӡеит, «абык, анык» ракәӡам иамоу, уи иара иажәлан адунеи иаакәлахьоу зегьы ирхылҵуеит. Аҵыхәтәан ииуа «ахан ҿыц» иашьҭанеиуаз «аҩнқәеи» иареи еиԥшны ирзынхоит, «аҩны аӡахырсҭақәа», «аиқәҳәаларҭақәа», урҭгьы ҟаҵашьала, рнтәашьала еиԥшхом, ҳәарада, аха уеизгьы ахангьы аиқәҳәалақәа, аӡахырсҭақәа сҭахуп, апрозаҿ аҩымҭа ахқәа рыла ашара еиуеиԥшым астильқәа, алитературатә хырхарҭақәа иртәу ашәҟәыҩҩцәеи апоетцәеи рхы иадырхәоит. Уи иаанагом, уажәы куплетла ажәеинраалақәа зшо зегьы жәытә формала иҩуеит ҳәа. Аформала аҵакы иҵегь акырӡа иҵбаауп, ҳәарада, ҳара хыхь «аҩнқәеи» «аханқәеи» ртәы ҳазлацәажәозгьы, аформа аҵакы иашахәҭоу аарԥшра алшаӡом ианакәзаалакь, ус инықәырԥшны, аԥхьаҩ иара дазхәыцыртә ахы иқәҵара азы ауп акәымзар.

Уахьахәаԥшуа куплетла ршашьа зынʒа еиԥшуп, иаҳҳәап, аамҭалагь еицәыхарам ҩыцьа аурыс поетцәа С.Есенини Б. Пастернаки рҩымҭакәа, аха формалагь, ҳәарада, ҵакылагь шаҟа еиԥшымзеи!

Ажәакала, форма аганахь алагьы, апоема «Ахра ашәа» ареалиссттә традициақәа рԥышәа ду иатәу, иҽыцу ҩымҭоуп.

Абри аҽыцра, насгьы апоезиатә хатә ҟазшьа аныԥшуеит апоема афырхаҵа хада ихаҽсахьа ҟаҵашьагьы. Кьахь Ҳаԥьарат ахреиԥш апоема далыҳәҳәоит ҳәа ҳҳәахьеит, усцәкьа ауп, уи ихра хьшәашәаʒа, уаҵаԥшыр ухлахаҵ гьежьуа, ԥьара ушьапы амкуа иҟам. Уи ихра ахьхьаҳәа аʒыхьқәа алхәраа ицоит, амҩақәа аҽгоуп, ақәцәахь ихра цыҩ-цыҩцәкьазаргьы, ҵаҟа-ҵаҟа иҟәымшәышәʒа ашьха ҳаскьын аҽоуп...

Ажәакала, Кьахь Ҳаԥьарат, раԥхьа иргылан, дуаҩ гәыҵбаан, аха уи ибзиабарагьы, игәрагарагьы, ицәымґрагьы, игәырґьарагьы еиҳа аҽакала иҟоуп, еиҳа еиҽыхоит, апоема ахы инаркны аҵыхәанʒа аибарххара ду рыбжьоуп, аҵыхәтәан, абысҡатәи қәпареи, гәаҡреи, хаҵареи ирыʒрыжәны игәылшәо ахақәкы ду ахь ихоуп.

Ҳаԥьарат нхаҩык иаҳасабала убасҡак ауаҩра, аламыс злоу аʒәы иакәны дҡаҵоуп, автор иара бзиа дшибо уажәы-уажәы иааурҽакуа, уажәы-уажәы иҳәо-еиҭаиҳәо акәымкәа, «усла», иара Ҳаԥьарат «инапала» бзиа дуирбоит.

Уи иаґацәа драґоуп, ианакәзаалакгьы ныршәа зқәу аʒә иакәым ииҭахым рҽы, аха урҭи иареи анеиҽаҳауагьы, гәымшәарала, хаҵарала мацара акәым, еиҳарак уаҩрала дара раҵкыс шаҟа дҳаракны дгылоу ауп иҟаиҵо ала ииаирԥшуа. Уи – ихы алаʒыригарц акәым, ус иара итәыла ԥсыхәа змамкәа иҟаҵатәу ауп. Ари апункт афилософиатә ҵакы ґәґәа амоу: убри, уажәшьҭа иара ицәаҩахан, уаҳа ԥсыхәа змам ҳәа Кьахь Ҳаԥьарат иҟаиҵо уаҩра дууп, иҽыцуп, ԥхьаҟа анҵра ду змоу коуп, убри азоуп уи ихаҵара еиҳаракгьы уаҩрала, ламысла изыґәґәоу. Арҭ реиԥш иҟоу афилософиатә еиқәҳәаларақәа зегьы узыԥхьʒаʒом апоемаҿ. Аха иҟоуп иҵегьы инаҵаулоу афилософиатә хьаҵәирҭақәа. Иаагап Кьахь Ҳаԥьарат аҭауад Шабаҭи ихаҽсахьа ус иагьыҡоуп. Аха, ара сгәанала, ахцәажәараангьы уи Кьахь Ҳаԥьарат дидимкылакәа, днаиваргылан уихымцәажәакәа ихаҽсахьа нагʒаны иузбом,

иузгәатом урҭ реиқәыршәара ицәырнаго адрама. Шабаҭ идыруеит, игәы иҵалаҙам дыҟоуп итәыла аҭоурых, ижәлар ажәытәҙатәи ркультура; уажәы икаҳаны иахьыҟоу, зылшара маҷу, зкультура маҷу милаҭк реиҧш иахьаархыкәласуа Шабаҭ иԥызцәа, ҳәарада, амҳаԥьыррагь гәаныла иаҿагылан, хьаа дуны ирхыргеит, аха аусаҿ изакәзаалак акгьы рылымшеит, рҿазырымкит. Урҭ рхы еигҙон ҳәа акәҙамызт уи иаанагоз, аха уаҳа алшом ҳәа заанаҵ ирҵәыуахьан. Рыҧсадгьыл алахьынҵа. Аха изыҧсаз, Шабаҭ еиликааува, иидыруа. Уаҳа аҿакы акәым, иҧсадгьыл аҭоурыхи, уи апотенцеи, иаргьы аиаша азакәанқәа рыла. Иуаажәлар усҟаназгьы хыҧхьаҙарала иҧсадгьыл ахьҙала, аламыс ахьҙала, ижәлар рмилатра ахьҙала данықәгьы. Усҟан Шабаҭ иԥнутҟа иҭаҵьаны имузеитә хьааны иҟоу зегьы аҧсы ҭалон, егьырҭ асоциалтә зҵаара дуқәа реилкааразгьы ицхраауан, урҭ рхырхарҵа иашагьы инарбон. Ҳәарада, Кьахь Ҳаԥьараҭ, раҧхьаҙа ишаҳҳәаз еиҧш, иара абна дыззылаз, анхаԥыжәлар руси имилатра ауси еидрықәлан, Иаков данымҵаирсуа, асоциалтә мотивқәа раҵкысгьы еиҳауи насгьы ацәгьара иақәшәаз ауаԥ ивымсра, уеизгьы-уеизгьы ацхыраара иҭара. Аха дырԥегьых, Иаков аҿыхра иашьҭоу зегьы анхаԥыжәлар роуп, арагь аҧсуара ақьабзгьы асоциалтә интересгьы еицуп. Аҧсуара аламыс ақьабз – ари еиҧш аан иаҵанкуеит ауаԥра ахьҙала ауаԥы ицхраара. Кьахь Ҳаԥьараҭ ишахәҭоу, ианаамҵоу даниар, деиқәпах дҿаҳәаны ауаԥы дшырго аниба, дызусҭазаалак, дыизымдырҙозаргьы, уеизгьы-уеизгьы ихы дақәиҭхартә даныҟоу. Аха ара ари амотив аконкреттә ҵакы амоуп, уи ала ихыркәшоу – аҧсуа нхацәа иахьаҧсацәоу адагьы, раҳцәа рымчра рҭахым, уи иаҿагылоу аурыс революционер азалымдара дзықәшәаз рхы иадыркылт, рхы иақәырҵеит. Аха еиҭаҳҳәоит, ара амотивгьы егьи амотивгьы мчыла рацәак еиԥыргом.

Абарҭ ахшыԥҵак рацәа реиқәҳәаларҭақәа, акакалагьы, зыбжьара иҟалаз рылагьы аҵакқәа рымоуп, аха зегьы ааидкылангьы урыхәаҧшыр иҵегь хара иҧшуа ахшыԥҵак атәгьы уарҳәоит арҭ, абарҭ зыҙбахә ҳамоу аԥ-мотив дуқәак аҧхьаҟа, ареволиуциа хаҵа аан ианзеиҟарамха, ианзеицымцәажәа, акы аҧыжәара анага, егьи анышьха, атрагедиа ҭәҭәақәа ишрыҵԥахо. Аиашаз, ари даара иҵаулоу, поезиа бызшәала иҳәоу революциатә хшыԥуп.

Убри азоуп Кьахь Ҳаԥьарат ихаҽсахьа ааигәара ԥьара Шабат ихаҽсахьа аныҟамла, иаразнак иаҟара зхигоз. Шабат дзыргәжәажәо имилатра азцаара хаҳәцас ихьанҭаха иҩнуцҟа иҭажьуп. Уи шьҭызхуа, иԥсҭазааратәуа ҳәа мчык имазамкәа, аха Кьахьбагьы, уинахыс иара ишьҭра иқәло ареволиуционерцәа иашақәагьы ишьҭырхуа, иззықәԥо зегьы Шабат дзыргәаҟуа абжан ианыҟамлагьы, рықәԥарагь бжахоит, лцшәалагь имаԥьанахоит.

Абас еиԥш, апоемаҿ иааҟоу ахаҽсахьақәа зегьы Кьахьба инаидкыламкәа акгьы ахала узахәаԥшуам, иаҳҳәап, рцакы ҭбаацәҟьа еилукаарц уҭахызар.

Иара Иаков ихаҽсахьа ахаҭагьы автор ҟазарыла ашаблон иацәигеит. Иаков ихаҽсахьа еиҩшаны акәымкәа, иааидкылан иугар, ари – асовет милаҭтә литератураҿ ишаблонхахьоу аурыс еишьаеиҳабы ихаҽсахьа ахарҭәааараз ауп, еиҳарак, автор дзиҭаху уи. Ишәгәалашәыршәа Кьахьба Иаков данынаскьеиго, уи иара еиҳабык еиԥш дбаны ҳаҭыр иқәызцо, иламыс, иапсуара иатцанакуа назыгзо аԥсуа хатцоуп. Ииашоуп, Иаков Аԥсны зегьы аҽакәым, иара дахьыҟаз қыҭак аҿгьы уи иҳәатәала зегьы ааҳәны иқәгылт ҳәа уаҩы иҳәар. Кьахьбагьы Иаков ҳаҭыр зиқәитцо дахьеиҳабу мацаразгьы акәым, ҳәарада, анхацәа дахьрыдгылоу, ҭарала-хшыҩла ахақәитра аус дахьадгылоу азгьы ауп. Аха, Кахьба игәаҿы Иакови иареи реиқәшәара ашьҭра ннажьзаргьы, ицнатцазаргьы, уии иареи иахьзеилибамкаауаз рацәан. Ҳәарада, иара Иаковгьы аԥсуа анхаҩы игәҭыха, уи аиҿыхырҭықәа издырамызт, уа иара ицәтәымызгьы рацәан, уи аԥсуа нхыҩыжәларгьы, Кьахьбагьы дышрыхәаԥшуаз, еиҳарак, иидеиа алаԥш мацарала акәын, ганкахьала мацара акәын.

Абас, Кьахь Ҳаԥьарат ихаҽсахьа иадҳәалоуп, ирыдыԥхалоит, мцаны еиҟәнатцоит акыр хшыҩцак, уи ихаҽсахьа иадҳәалан иҙбоуп аҭоурыхи аамҭеи ишрытцанакуа ала акыр зцаара – абзиабареи ауали, ауали, абзиабареи, ауаҩреи; абзиеи ацәгьеи, ажәлар рԥареи аб иԥареи, асоциалтә залымдара иахылцыз еиуиеԥшым ацәгьахәыцрақәа, аитцаҟәаҟәарақәа рызцаарақәа. Абарҭ зегьы ирылыҳәҳәо игылоуп, ҭоурыхла аҿазны еиԥшымкәа зцакы ҳаракхаз, зцакы ҿыцхаз абзиабара ду – жәлар рус азы ақәԥара, аԥсҭазаара азкра. Абри ныҟәызго дрылыҳәҳәо дгылоуп «Ахра ашәа» аҿы иара Кьахь Ҳаԥьарат.

Апоема «Ахра ашәа» аҽы автор аҭоурых факҟәа реиҭаҳәара акәым хыс иамоу, уи арҭ рҵакы, рцәаҩа аарԥшра ауп изышьҭоу.

Баграт Шьынқәба ипоетика, а-30-тәи ашықәсқәа рзы аҙыхьеиԥш ҳмилаҭ доуҳатә ҵауларахьтә иҩыҵшәаз, иахьа амахәҭа рацәа, аҟәҵәа рацәа змоу, зхатәы мҩа амшынахь илызхыз поетика ҭаҭәоуп. Абри апоема еиԥшу иаҭахыз аматериал ду, хкы рацәала, ԥштәы рацәала, дацрацәала еиларсыз, аҭоурыхтә фактқәа инадыркны аетнографиа аҟынҙа, аҩнадара еиԥш иҟаз аҵасқәа инадыркны ареволиуциатә теориа аҟынҙа – зегьы «напы» ҭаҭәала еилырганы, сахьаркыратә маҭәахәра руа, досу иахьрыхәҭаз, еиҳа «рҽахьаадырԥшуаз» иаргылт. Ари абаҩхатәра ҭаҭәа иапоетикоуп, иамчуп.

Баграт Шьынқәба ипоема «Ахра ашәа» аԥсуа жәеинраала, аԥсуа поезиа ажәа алшара ҿыцқәа азаанарԥшит, шьаҿа дуны, шьаҿа ҭаҭәаны иҟалеит ҳаԥсуа поезиа зегьы аҿиараҿы.

Ас иҟоу статиа хәыҷык аҽы ари аиԥш апоема, ишәхьоу, зымчхара дуу апоезиа иахылҵыз азганкгьы нагҙаны аарԥшра алшом. Аԥсуа литература, аԥсуа поезиа иҩахыҳәҳәо иалагылаз апоема «Ахра ашәа» – анаҟә зқәу ахра иаҩызоуп, уи иацрыҵуа арҩашқәа лбааҟьаны, иҙиасхан, аԥсҭазаара архақәа дрыԥсаҳәалашт, адоуҳатәы мхы еснагь иҵәаҙа иҟазҵо поезиатә хәшәны инхашт, ес аамҭагьы, рыԥсҭаазара адкылан иахцәажәалашт апоет ибаҩхатәра аџьшьара ду азҵалаша ҳаԥхьаҟатәи абиԥарақәа.

Ш. ИНАЛ-ИԥА,
АМАН ҳатҭыр зқәу
алахәыла

АХРЕИ АШӘЕИ[26]

«Мап, мап!..
Са сшеибгоу,
Сышхатцоу сҭахааит абра…»

Ашәҟәы ҩыц, – иара маҷк-саҷк акәымкәа, акыр иаԥсаны иҟазар, – иреиґьу ҳамҭак иаԥызоуп ауаа рзы. Агәҭыхаҳәаԥ аԥыза бзиа ддырҳазшәа иеигәырґьоит. Баграт Шьынқәба иҟнытә апхьаԥцәа еиҭароуит аҳамҭа бзиаʒа, иамоуп уи ахьʒ хазынагьы – «Ахра ашәа» апҵара даҩын. Дук ианымаалозаргьы, иаазгоит ҳзааʒахьоу ҳапсуа быста иадҳәалоу ҩырԥшыгак (сатамзааит ари еиԥш «акулинартә» ҩырԥшыга алитература саналацәажәо схы иахьасырхәаз). Апҳәыс бзиа лбыста азхара имхәакәа, азхара амца амырбакәа, ишылҭаху итаруа илымбакәа, «макьана иҟамлац» ҳәа икнылхуам, «ианыҟалалак», уи нас игәырҭәыга—ԥсырҭәыгаха агьама бзиахоит, «унацәа адуфалап» рҳәоит. Абыстоура ус акәзар, аҟазараҩы ашәара-зара заҟа иаҭахыу азы, аԥымҭа мшәыцкәа амԥа ақәцара заҟа ишәарҭоу азы иаҳҳәараны иҟоузеи. Абарҭқәа зегьы ҳасаб рзуны, аҭакԥыкәра имоу гәаҭаны, автор дыццакуамызт, ауаста бзиа иеиԥш ирҩиамҭа иныкәцәа-аакәцо аус азиуан, инапыҟацамҭа цқьазар, «агьамагь» бзиазар иҭахын, деиҷаҳауан, дацклаԥшуан. Издырхуада иара заҵәык уи ада инапԥымҭа заҟантә ишьҭихыз-ишьҭеицаз, заҟаԥьара заҟантә ирҩеиз, игәы зхьыбылуаз заҟа бґьыц атәы рхьишьыз… «Ахра ашәа» акрызцазкуа литературатә фактны иҟалеит.

[26] Ш.Инал-иԥа. Мԥахәастала ахрақәа рахь. Акритикатә статиақәеи аматериалқәеи реизга. – Аҟәа, 1975.

Апоет игәҭакы зеиԥшраз атәы аламала иузҳәо иҟам. Уи иҭахын, ҳазну ашәышықәса алагамҭазы Аԥсынтәыла зҭагылаз аԥсҭазаара инеиҵыхны иааирԥшырц. Уи дрыхцәажәоит усҟантәи аамҭеи ахҭысқәеи иахьа иара ишибо ала, иахьа асовет шәҟәыҷҷы ишеиликаауа ала. Иҳәоит усҟантәи ауаажәларратә классқәа реизыҟазаашьақәа, реимак-реиҷак, реиқәԥарақәа ртәы. Ари мариа усым, аха автор хьыӡла-ԥшала аҭыԥ иқәиҵеит. Уи илзыршаз атәы ҳҳәозар, иазгәаҭатәуп ибаҷхатәреи, иԥышәеи, хамеигӡарала иусуреи, иуаажәлар рҷаԥхьа ихы иадиҵо аҭакԥхықәреи рнаҷсан иара убас идырра дугьы. Аԥсуа литератураҷы Б. Шьынқәба ҵарадыррала зегь реиҳа «еиқәныхъ» иҟоу ашәҟәыҷҷцәа дреиуоуп. Уи идунеи-хәаԥшра иҭбаа-ҭыцәӡа иҟоуп, инаԥшы-аапшырҭақәа рацәоуп, асахьаркыратә фантазиеи аҭоурыхтә ԥсҭазаара, иҵауланы аилкаареи еицизеиԥшуп.

Алитературақәа зегьы рҷы ҳаҭыр ду зқәу традициоуп ажәлар зхысхьоу рҭоурых аҷы хадара змоу ахҭысқәа исахьаркны раарԥшра. Аха аԥсуа ҟазараҷы уи макьана акыр еиҵаханы иҟоуп. Ишдыру еиԥш, аҭоурыхтә-революциатә тематика ҳара ҳҷы иахьа уажәраанӡагьы нырхара дук аманы изыҟамлац. Октиабртәи ареволиуциеи Аԥсны Асовет мчра ашьақәгылареи ирызкны аԥсуа шәҟәыҷҷцәа иҟарҵахьоу макьаназы дырҷегь акырӡа иҟәнушьаратәы иҟазар, егьырҭ аперидқәа ирызкны иаԥҵоу асахьаркыратә рҷиамҭақәа еиҳагьы имаҷуп. 1905 шықәсазтәи ареволиуциа акәзар, уи аазырԥшуа аепикатә ҷымҭақәа ракәым, ажәеинраалақәагьы, шамахамзар, иҳамаӡам. Абри агха ду акыр иҷнабауеит «Ахра ашәа».

Аепикатә жанраҷы автор, ишдыру еиԥш, ԥасагьы заманалаҵәҟьа иҷеԥишәахьан. Насгьы раԥхьаӡатәи иажәеинраалоу аԥсуа роман «Аҷатә-уаа» инаҭаз аԥышәа хырҳага дус изыҟалеит ари аҷымҭа анаԥиҵоз аамҭазгьы (урҭ ҵакыла еиԥш ҷышьалагьы излеиԥшым шырацәоугьы).

«Ахра ашәа» иазгәоуҭаша лагалоуп аԥсуа литература мацара акәымкәа, асовет литература зегьы аҷгьы. Уи иамоуп аидеиатәсахьаркыратә ҵакы ҭәҭәа, иианарԥшуеит ҳаԥсадгьыл аҭоурых аҷы акырӡа зҵазкуаз аамҭа, иаҳнарбоит усҟантәи аԥсҭазаара азыхәҭак неиҵыхны, иқәнаргылоит апроблема дуқәа, имҷашьо иҟаҵоуп ати-

пра злоу еиуеиԥшым ахаҽсахьақәа, амцхә иақәмырҕәҕәацәакәан, аха, шамахамзар, зегьы ирныԥшуа иаабоит аҭыԥантәи аҷыдарақәа, лымкаала ибеиоуп абызшәа. Амилаҭтә колорит, иуҳәар алшоит, ара иахьыумбо ыҟазам: афырхацәеи, урҭ рԥсихологиеи, рҟазшьақәеи инадыркны, Аԥсны аԥсабара асахьақәа раарԥшышьа налаҵаны.

Ирацәоуп «Ахра ашәаҽы» убла хызкуа ахаҽсахьақәа. Урҭ рахьтә аҳәы зегьы даарылукаауеит. Ашәҟәы зызкугьы еиҳарак иара иоуп. Дызусҵа уи, ихыузеи иҵыхәоузеи?

Гәымсҵа уахьныршәо, Ешыра амарда ашьапаҽы икыдҟәыҟәлан жәытәнатә аахыс аԥсыуа нхаҩык иҩнра. Уазхәыцыр, иажәа дуун «анхаҩы». Анхаҩ ацха ҟазҵо ашьхыц акыр деиԥшуп: есымшааира дкәыкәы-цыкууа аус иуеит, ауаа рхааҳага инапала иҟаиҵоит. Убарҭ дреиуан ара зыҳбахә сымоугьы. Дынхон-дынҵуан, уаҩы диԥырхагамызт. Амала, итәы-имаа имазкыз, тәамбашақә изныҟәоз, аҳ иԥа иакәзаргьы, дишаҭомызт, дымшәакәа хшаҭарыда ишилшоз ала аҟаҽыҳәа «дицҳауан». Уи ихылаҳәоу акырҵуеит, шьҭа уа уаҩ дыҟам, аха уԥшааyа уалагар, иубар алшоит аамҭа иазымфац хыбра шьапқәак, анышә макьана иамоуп иԥхҳаша аҵаара, ишәҭуеит ԥьара-ԥьара иеиҭаҳамҭа аҵәахаҳақәа, уимоу, иуԥылоит хаҭала дыздыруаз ауааԥсырагьы. Иара дыҟам, аха икьапҭамхеит иҵыԥ, уа аԥсуанхаҩ имца ԥхоит ихәыжжаҳа. Уи алашара иара иаиркыз амцабзгьы алоуп. Избан акәзар, знапы амса ыҵаз ауаа рхәышҭаара ахьмыцәашаз акәын, иахьынҳаизеилкаауаз ала, иаргьы дзышьҭаз. Убриазы ауп уи ихьӡ кашәара зақәым, «анхацәа иргәашьамхыз», «ҭауади-аамсҵеи амҩа рхазыршҭыз», «ахаҵаихаҵа» ҳәа ажәлар рҽы икамыршәҳакәа иашәа зырҳәо иахьагьы.

Уи Ҳаԥьаратҭ Кьахьба иакәын. Иабацәа реиԥш иаргьы даарыхҩын. ҵара имамызт, аха игәеилгара бзиан. Дҳаҵ-ҳаҵо, акы саҵахап ҳәа дыҟамызт, амца дақәуҵар дбылуамызт ззырҳәо аԥсыуа арԥыс ҕьеҩын. Ишысҳәаз еиԥш, Ҳаԥьаратҭ Аԥсны ақытақәеи ақалақьқәеи иаркы-иаркы ирцә-ирцә ҳәа данрылаз аамҭа – шьардаҳа зҵазкуаз аамҭан ҳара ҳтәыла аҭоурых аҽы. Уи Урыстәыла раԥхьатәи ареволиуциа иаҵанакыз аамҭа акәын. Ленин ишиҳәоз еиԥш, 1905-1907 шықәсҟәа рызтәи ареволиуциа – Октиабртәи асоциалисттә револиуциа дуӡӡа азыҟаҵаразы иреиҳаҳаз хтысны («репетицианы»)

иҟалеит. Аҧснынӡагьы иааӡеит уи ареволиуциа ду ацәқәырпақәа. Игәрымуан ажәлар, ладагьы-ҩадагьы еилыхаран, қәпаран. Аџьажәлар рычҳара ацыхәа ҧцәан, ажәытәи аҽатәи ҳәаҭыхла еиҽагылан.

Ажәлар еибарҧысны ахақәиҭразы ақәпара ианаҽыз аамҭазы, атәыла аҽацә харақәа рҽгьы ауаа ирласны рыхдырра иазҳауан. Иацтәи ахьча лашьцакы – ацәгьа-абзиа, ауа аҩа еиликааува дҟалон. Убри аҟнытәи иџьашьатәӡам ешыратәи аҧсуа нхаҩы ареволиуциатә идеиақәа иныруа далагазар. «Уфырхаҵа аҧсҭазаараҽ ус дыҟамызт, уара дыззукуа аҟынӡа дзыҩаӡомызт» ҳәа иҿазкуа дибар, «мап, дҟалар илшон», – иҳәар илшоит автор. Биографиам апоет иифыз, аромантикатә цәа зыҟәну сахьаркыратә рҽиамҭоуп. Уи мыцхәы бзиа дибоит ифырхаҵа, иг-ибзиагьы идыруеит. Аха дышьҭимхуазар длаирҟәуам, аха иара убас идеализациа изурагьы дашьҭаӡам. Ҩабаак зхы ақәызҵаз гәарбжьара ҷкәынак, мамзаргьы машәыршәа ҭауадк дышьны абна инылашәкәа ицаз абрагьк ҳәа дихәаҧшуам уи. Аҧсҭазаара аҽатә аамҭеи аҽатә ууаи рымҩахь икылнагаз, хәыҷы-хәыҷыла урҭ ирызҽлымҳахо иҟалаз, згәы иҭахәыцуа иалагаз уаҩны даарҧшуп. Иихәо-ииуагьы, шамахамзар, рыгәра угоит. Насгьы иара иҽыхареи илахтреи ирыцхраашаз ауаҩгьы диқәшәеит. Уи еиҳарак изыбзоуроу аурыс революционер, ауасҵа Иаков иоуп (Ҳаџьарат икласстә хдырра ааира автор маҷк даҧыҩлацәазар ҟалап аха).

Ишазгәаҭоу еиҧш, автор уи ихаҵа гра змаӡам «нцәахшаны дааирҧшырц иҭахҳам, избанзар уигьы дуаҩуп, ауаа злаҟоу дрылаҟоуп. Егьырҭ зегьы шыҟазаалак, Ҳаџьарат иҧсҭазааратә ҧышәала даара ибзианы еилкааны имоуп нхаҩыжәлар рыгәҭыхақәа. Иара ихаҵагьы ҭауади-аамсҭеи игәы рфахьеит, драҕабааҧсуп, дырнышәалараны дыҟам, хацәнымырха рақәпара даҽуп.

Абасала автор, ареалтә ҧсҭазаараҽ иҟаз-иныз ауаҩҧсы, ешыратәи анхаҩ ҷкәын Кьахь Ҳаџьарат ибиографиа ихы иархәаны, иҟаиҵеит иаразнак убла иааҵашәо асахьаркыратә хаҽсахьа, азеиҧштә литературатә тип. Егьырҭ аҭоурыхтә хаҽсахьақәа ишырзиуз еиҧш, уи алшон Ҳаџьаратгьы ихьӡ иҧсахыр, избан акәзар апоет иааирпшыз афырхаҵеи уи ипрототипи акыр еицәыхароуп. Ишазгәаҭоу еиҧш, ешыраа рыҷкәын дхәыдамызт (ари ажәа уи

ахаҵа изы имаԛцәамзар). Аха ашәҟәаҟны иаабо хараҙа деиҧьуп, днеидкылан дүгозар, еиҳа ганрацәала дкәалыкәаԥьоит. «Абас акәхарын ишыҟаз аԥсуа нхаҩыжәлар ирылҵыз иреиҧьқәаз арԥарцәа», – иҳәоит аԥхьаҩ, Ҳаԥьараҵ игәы дахәаны. Иҟан, иҟоуп – илакәушьаша аҟазшьа змоу ауаа; иҟан, иҟоуп ахацәа, иҙуам ахаҵара, уи ҿҳәара амаҙам, – абриоуп, са сгәаныла, Б. Шьынқәба иҩымҵа пафосс иамоу, «Ауаҩра захьҙугьы – қәпароуп», – иҳәо ԥьушьап, Гиоте иажәақәа рыла.

Насыԥ имоуп ажәлар лыԥха зырҵаз,
Даԥсоуп ҳәагьы рхаҵашәа иаԥсахаз,
Жәлар рыбзиабара ҟьалан иааҙом,
Иалнахыз – далнахт, иаԥсам – дабаҙом.

Аха, иага ус акәзаргьы, «Ахра ашәа» Кьаҳ Ҳаԥьараҵ имацара изыҟаҵоу ҩымҵаҙам. Уа инарҵбааны иубоит Аԥсны ажәытәтәи асоциалтә ҭагылазаашьа. Анхацәа рнаҩсгьы, ара иаарԥшуп егьырҵ асоциалттә категориақәа рхаҭарнакцәагьы: аамсҵцәа, ҭауадаа, Гагратәи апринц, афицарцәа, ачынуаа, аҭуԥьарцәа, анапҟазацәа, убас егьырҵгьы. Урҵгьы дара-дара еиԥшым, дасу дара рҟазшьақәа рымоуп. Ҷыдала иазгәаҭатәуп амилаҵҭа хаҿсахьақәа. Ирацәоуп ара ҩашьара рықәымкәа аԥсуа типқәа, насгьы заҟа напҟазала еибыҵоузеи аҙәаҙәала урҵ зегьы: рыԥшра, рсахьа, рҵеиҧыԥш, рцәажәашьа, рԥсихологиа уҳәа убас егьырҵгьы.

Автор еилихуеит урҵ идеологиалагьы, ҭауади-аамсҵеи уҳәеит, аха урҵгьы рыҩнуҵҟагьы зегьы неибеиԥшны иҟаҙамызт. Ареакциа еиқәаҵәа ахаҭарнакцәа инарывргыланы (иаҳҳәап, Марыҵхәа) ара иаҳԥылоит зеилкаара мариам Шабаҵ иеиԥш иҟақәоу ауаагьы.

Шабаҵ ихаҿсахьа еимактәхар ҟалоит. Аха автор уи ала ииҳәарц иитаху даара ахшыҩзышьҭра иаԥсоуп: ҭауадаа рыҩнуҵҟагьы зегьы шәыга еиқәарала иузыҵәаҕәом, урҵгьы ирылан ихәыцуаз, усҟантәи аԥсҭазаара иақәыҙбоз, иақәшаҳаҭмыз ауаа. Шабаҵ дҭауадуп, акридыруеит, акрибахьеит, европатәи абуржуазиатә цивилизациа агха-ԥхақәа ибоит. Иара убри аамҵазгьы «аԥсуара» дашьҭоуп, иара итәала спатриотуп ҳәа ихы иԥхьаҙоит, мыч имам, дидеалиступ, ажәытәра иагахьоу дреиуоуп, аха аҿатәгьы даҕам,

аамҭа гәеиҭоит, Ҳаԥьараҭгьы дзеиԥшроу ибоит, уимоу, фаитонк еицакәтәаны дицныҟәоит.

Ажәакала, аԥсымҭа Наҳар диеиԥшым уи. Акапитализм ицәымԥуп, уи аԥсуара арӡуеит ҳәа ашәара ду имоуп, аӡеилашра иалашәеит Аԥсны ҳәа дгәырҩоит, дгәынқьуеит, игәы каҳаны дыҟоуп.

«Ахраашәаҿы» ахҭысқәеиахаҿсахьақәеирсистемаасоциалисттә реализм аԥҟарақәа рыла еибыҭоуп. Ашәҟәы зыхҳәаау ҭоурых усуп, аха апоет ажәытәра иагахьоу данахцәажәогьы изаҟаразаалак ирҩашьом иара дызҭагылоу иахьатәи ҳаамҭа аԥхьаҩ игәеимҭарц залшом асовет шәҟәыҩҩы ипозиция.

Сгәы иаанагоит, Б. Шьынқәба «Ахра ашәаҿы» ареализми ареволиуциатә романтикеи дақәшәаны еинираалеит ҳәа. Убри азы акәхап аҩымҭа конкретла жанрс изтәу азҵаара зҭимҵаауагьы. Автор иҳәар иҵахым, ари уеизгьы-уеизгьы поемоуп, мамзаргьы романуп ҳәа; урҭ руакы аҩымҭа «идгьылтәнатәуеит», аԥсҭазаара иадҳәалацәаны иҟанаҵоит, егьи – аромантикахь иагацәоит ҳәа дахәаԥшызар алшоит. Аха иахьугалакгьы «Ахра ашәа» епикатә ҩымҭа дууп, аус злоугьы иара убри ауп.

Апоема акомпозициа угозар, уи ахқәа ҩынҩажәа амоуп. Урҭ зегьы «лырак» еицахагьежьуеит, еидызкыло акоуп: афырхаҵа хада иԥсҭазаареи иқәпареи. Асиужетгьы иара убас. Амала, ашәҟәы алагамҭаҿы аиҿыхарақәа даара еибархханы излаҟоу ала, наҟ ԥытрак аконфликт аҿышьҭыхра ацәыуадаҩхошәа инеиуеит. Уи «алыра» ҳәа сызҿу иазышьҭымхуа, хараӡа иҟоу тәым махәҭак аҩымҭа иалаӡам. Дара ахқәа рыхьӡқәа омашәа иԥшӡаны, апоезиа рылыжжуа, дасу ридеиатә ҵакы иақәыршәаны ихәыцуп (иаҳҳәап: «Ахаҳә уршыргьы иԥжәоит», «Амшын цәгьахеит», «Аҳцәа реизара», «Ацәҟьара», «Аԥаҵхь», «Хы злымҟьо акәалӡы», «Адгьыл гәакьа», «Ахьшьыцба ԥрит», «Ан лгәаҳәԥы», «Ацәгьара зуз – цәгьала дҵахеит», «Кәантра-ласкәантра», «Ашьеи амцабзи», убас егьырҭгьы).

Раԥхьатәи ироман еиԥш, ари аҩымҭагьы Б. Шьынқәба ахы инаркны аҵыхәанӡа шәагак ала иҩит. Ашәага аналихуаз, ари еиԥш иҟоу аепикатә рҿиамҭа ду еиҳа ианаалап ҳәа, ажәлар рашәақәа дрызхәыцит, урҭ ихы иаирхәеит. «Ахра ашәа» ҩуп жәаба-жәаба цы-

реи жәеиза-жәеиза цыреи рыла ишьақәыргылоу ацәаҳәақәа рыла. Строфа-цыԥхьаҙа фба-фба цәаҳәа рымоуп. Арифма аҽаԥсахуеит: ацәаҳәақәа еишьҭагыло ҩба (парнаиа), мамзаргьы акы бжьажьны (перекрестнаиа) рифмара рзеибауеит. Ари ашәагала еибыҭоу аҩымҭа, автор иара ирҿиамҭақәагьы нарылаҵаны, аԥсуа поезиаҿы иахьа уажәрааҙа иҟамызт.

Абасала, Баграт Шьынқәба италант еиҭаалаша-лашан, иккаҙа иаанарԥшит аԥсуа жәлар рҭоурых аҿы акырҙа зҵазкуа цәаҳәа ғәғәак. Уи иқәиргылаз апроблема аҟнытә зҵаарақәак еимактәхар алшоит, иаланарцәажәар ҟалоит алитераторцәа уҳәа, убас егьрҭгьы. Иуҳәар ауазар, ҳара «ахра» ҳаман, иҳагын ашәа». Шьҭа иҟалеит узыхцәажәаша ашәагьы. «Ахра ашәа» аԥсуа поезиа иреиғьу арҿиамҭақәа рхыԥхьаҙараҿы ҵыси-ҳәыҳәи аламала иахьзымнеиуа ахра ҳарак еиԥш иаарылҳәҳәо ирылагылоуп.

Гь.К. ГӘЫБЛИА,
ААУ апрофессор

ААМҬА ИԤНАШӘАЗ АРҨИАМҬА ДУ[27]

Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба ирҨиаратә иааирақәа еснагь иреигәырғьаны ирԥылон апоезиа абзиабаҩцәа, уи гәазырҳаганы, иргәырғьаганы ҳлитература зегьы иаиааираны ирыԥхьаӡон. Аԥсуа совет литература ашьаҭаркҩцәа иаарыҵагылаз, уи арҨиара, аихаҳара знапы алакыз, иахьагьы знапы алаку апоетцәа дреиуоуп иара. Изааӡарызеи, иара иааивагылоз, инаиԥыҳәҳәозгьы – аӡәырҩы убрахь иналаҵаны ҟазарала иара дрылыҳәҳәон, ианакәзалаакгьы уи ихьӡ ҷыдала иалкааны ирҳәон, ҷыдала иалкаан иахцәажәон, ныҳәак еиԥш иаԥылон ашәҟә ҨыԵ, иеигәырғьаны рнапаҨы иааныркылон, иааныркылоит иахьагьы. Уи ус иҟазҵоз иажәатә сахьаркыратә система амчхареи, аԥшӡареи ирымоу ауп.

Апоет дызлагылоу, икәша-мыкәша иҟоу, хара иаҩсхьоу, ажәытә рԥьабз, рҵас, рдоуҳа уҳәа дызлацәажәо зегьы ахьыршәыгә еиԥш игәыларшәоуп, цәала-жьыла еимадоуп, ԥсык еицырхоуп. Уи ипоезиаҨы иуԥылом имҩахҟьаз цәаҳәак, ажәак, ма рифмак. АпрозаҨы иуԥылом аума, апоезиаҨы аума, урҭ зегьы хҭак еицҭадыршәуеит, реидара еизшоуп, еихьҩрра-еиԥырҩрак рыдубалом. Убри азоуп иажәа ауаа заднахало, хрыҩ зазырымуа, изадгыло.

Баграт Шьынқәба раԥхьаӡатәи иажәеинраалақәа руак аҨы («Нхаҩык дцоит иура ҭагалан») зегь рыла игәазырҳагоу, иблахкыгоу ҭагалантәи ахәылԥаз асахьа ҭыхуа, уи иҩуеит:

Ак уасҳәашан, сажәеинраала,
Сҩыза бзиа, са сҵахы!

[27] Ажурнал «Алашара», 1982, №5.

Кыр ҳазҭгома нас ҭагалан,
Ҽыц ҳазҭалаз иахьа амхы?!
Ԥыҭрак анҵы ашьҭахь, уи атема дырҽегьых дазыхынҳәуеит:
Ажәа рҭәамзар, иԥшʒахашам,
Гәыла ирԥхамзар уи поезиам.

Ажәа ишәа – иза ахархәара, уи асахьаркыра азхәыцра, иахьаҭыԥу аргылара, акапан аманы аҟаҵара апоет иусуратә ҟазшьа ҷыдарақәа ируакуп. Аҳәатәы уманы аҳәашьа уақәымшәар, аҵәыуашьа ззымдыруаз ихы ԥиҽеит ауп иаанаго. Иуҳәаз ҳәа ыҟамкәа еихыркы-еиʒаркы ацәажәарагьы ԥьабаа мцурашоуп.

Б. Шьынқәба исахьаркыратә рҽиматақәа рҽы еилыхха иубоит ииҳәаз, изхиҳәааз, иҳәашьагьы уаҽ дыхнахуеит, датәнатәуеит, краамҭа игәалашәараҽ иаанхоит. Б.Шьынқәба ипоезиаҽы аҳәатәи аҳәашьеи узеиҟәымтхо еилаҵәоуп, ахаара, аԥшʒара, ахымыркра рыгымкәа иҟазҵогьы убри акәхап. Уи иажәа рҭәоуп, ирԥхоуп, абрыцкал икылхуп азоуп ауаа ирылаҵәаны изыҟоу, рдоуҳа иахәҭакны изырыԥхьаʒо, нхыҵ-аахыҵ изырдыруа, пату ақәҵаны изрыдыркыло, изаԥхьо. Уи ипоезиа аамҭа иахылҽиааит, аамҭа иашьашәалоуп, есааира аҽыццәа ахалоит.

Б. Шьынқәба аԥсуа литература, иара асоветтә литература зегьы, ирибеит ҽашьара зқәым ахаҽсахьақәа, алирикатә хәыцрақәеи рыла. Уи аԥсуа жәеинраала еиҽартәышьа система шьаҭанкыла иԥсахит, ҵкар рацәала еилеиҵеит, еилыхха иҟаиҵеит акомпозициа, ирбеиеит аритмика, ирҭбааит арифма ҽыцқәа реилазаара амҽехакы, иҳареикит аинтонациа, иахеиҵеит ашәа абжьы-хаа, иара убри алагьы илшеит аԥсуа поезиа амч-алшарақәа реихыхеиҵыхра, рҭыгара.

Шамахамзар, уи иажәеинраалақәа ркомпозициатә хықәкы нагʒоуп, игәыларшәоуп, мыцхәрак-ҵахәрак рыдубалом.

Убри апоет идырра иеилкаара, ицәалашәара рнаҽсангьы, алитературатә намыси, алитературатә ҭақԥхықәреи ирыбзоуроуп. Уи игәы-иԥсы змеидаз ипоезиатә ԥсҭаазара зегьы рахәыц ҟаԥшьны иагәылсуеит.

«Амза» ҳәа 1937 шықәсазы иимҽыз ажәеинраалаҽы иаҳԥылоит абарҭ реиԥш иҟоу ацәаҳәақәа:

Жәҩан ҭаулахьтә алаԥш хаара
Иқәҭәеит ага икәалкәаԥьо
Амза, ушахьҙаз аԥсабара,
Макьа имшәыц сашәа цәаара,
Иахьҙарыма стәыла ҭбаара,
Мамазар баша сгәы сажьоу?!

Ауаҩы ихы игәы азҭазароуп, иус нап злеикыз агәра игозароуп, аха иҟоуҵаз аҟәыншьара, уи нагҙоуп, ԥрашәа амам, аҳаракырақәа ираҳаракыроуп ҳәа ампҳьаҙара, иунарбоит ауаҩы игәылаҵәаху ипотенциалтә мчрақәа...

Абри аҩыза азнеишьа, абри аҩыза ацәалашәара ҟаимаҭ амазаара – ихацнаркуан, еиҷнакаауан иажәа, уи иахьаҭыԥу иаргылон ацәаҳәаҷы.

Уи ипоезиатә рҷиамҭа зегьы аҷы, дышепик шьахәугьы, илирика алукаартә иҟоуп, ауаа рхы-ргәаҷы аҭып алнаххьеит уи. Алирикатә жәеинраала акомпозициа аиҷкаашьаҷы дҟаза дуны ихы ааирԥшит, уи иҷызҵааз, имаздаз, еснагь еиԥшны ирыцмааиуазаргьы, аԥсуа поетцәа ыҟоуп, рылшарақәагьы маҷзам. Зкомпозициатә еилаҵашьа ҟаимаҭу, инагҙоу, ихырқәшоу уи иажәеинраалақәа иреиуоуп «Ҭагалантәи абаҳча», «Хәылбыҽхатәи ахәыцра», «Аб», «Ахра иалиааз», «Асолдаҭи иара иҧеи», «Аԥхын», «Амҩа сықәуп», «Иҭабуп, адыд» уҳәа убас иҵегьы.

Багарт Шьынқәба ибаҩхатәра ааԥшит иепикатә ҩымҭақәа рҷегьы. Уи ипоемақәа «Аҩныҟа», «Аҳәачаԥа», «Ахра иаҷахаз» – ибалладақәа – «Риҵа», «Ҩыцьа аишьцәа», «Аҷарпын» уҳәа рҷы инарҭбааны ихы иаирхәоит аԥсуа жәлар рҷаԥыц ҳәамҭа шьахәқәа ирылаҵәаны иҟаз амотивқәеи ахаҷсахьақәеи. Аха апоет урҭ убасҟак сахьаркыратә хаҷра шьҭыхратә еиԥш иҟаиҵон, убри алагьы уи илшеит ихатәы поетикатә дунеи аԥҵара.

Абри астатиаҷы Б.Шьынқәба ипоезиа зегь аилыргара ҳҷаԥхьа иқәҳмыргылеит, ҳара ҳазаатгыларц ҳҭахуп ҩымҭак – «Ахра ашәа». Ари аҩымҭа акритика алаԥш иҵашәаны иҟамызт, еимак-еиҷак дук ыҟамзаргьы иахцәажәахьеит акьыԥхь аҷы, ахәшьара бзиагьы арҭахьеит уи аҩымҭа Ш.Д. Инал-иԥа, М.Т. Лашәриа, Ш.Х. Салаҟаиа, В.Л. Ҵнариа уҳәа убас егьырҭгьы.

1981 шықәсазы еицырдыруа алитератураҭцааҩ Нина Баирамукова, Москва, аҭыжьырҭа «Советский писатель» аҿы Баграт Шьынқәба ирҿиамҭақәа ирызкны иҭлыжьыз ашәҟәы аҟны иалкаау аҭыҵ ааннакылоит «Ахра ашәа» аилыргара. Уи хәыц-хәыц дазааҭгыланы дахцәажәеит, еиллыргеит ахаҿсахьақәа. Аидеиатәтематикатә анализ анаҩсангьы, ҳара абри астатиаҿы иаҳҭахуп уи аҩымҭа асахьаркыра азын ҳгәааанагарақәак ҳҳәар, иҟаҳҭар лкаақәак.

Б. Шьынқәба ироман «Ахра ашәа» асоциалтә ҟазшьақәа аазырҧшуа ҭоурыхтә ҩымҭоуп. Ҷыдала 1905-1907 шықәсҟәа рзы Аҧсны имҩаҧысуаз ареволиуциатә хҭысқәа раарҧшра иазкуп.

Ароман аҿы инарҭауланы иаарҧшуп усҟантәи аамҭазы жәлар рҭагылазаашьа, рыҩнутҷкатәи реиҿагыларақәа, аҳәынҭқар иҟынтә ақәыҕәҕәарақәа ироуаз, урҭ ирхылҿиаауаз арыцҳарақәеи азалымдарақәеи. Ишдыру еиҧш, «Ахра ашәа» иагәылгоуп анхаҩыжәлар «гәашьамхыс ирымаз», ҭауади аамсҭеи еилазырӡыӡоз, ешыратәи анхаҩы ҷкәын Кьахь Ҳаҧьарат ихаҿсахьа. Аҭыпантәи амчра ахаҭарнак Марыҭхәеи иареи реиҿагылара алоуп аҩымҭа акомпозициагьы злашьақәгылоу.

Ирыхьзеи урҭ, ирзеимакыроузеи, изеиҿагылоузеи? Ажәа ахы умҳәакәа аҵыхәа узҳәом ҳәа ҳалацәажәап, иааркьаҿны акәзаргьы, хәылпазык Гәымысҭа аҧшаҳәаҿы ауаҩшьра иҟалаз зхылҿиааз атәы.

Аҳмат (Ҳаҧьарат иаб) Ешыра аусҳәарҭаҿы аҿуац дылакны дрымоуп, ашәахтә ахьизымшәаз азыҳәа, хәылпанынӡа аҧара анрықәдмыршәагьы ҧеиҧшцәгьоуп изҧшу иара. Убри азоуп Кьахь Ҳаҧьаратгьы Заҧшьаа рахь дызцо: «Стәы сышәҭ ҳәоуп акәымзар, сахеит ибуазеи» – иҳәеит иара, амҩа данықәлоз иан лахь ихы рханы. Ҳаҧьарат еилкааны имоуп аҧсҭазаараҿы аиҟарамра иҟоу, анхаҩы агәаҟра дыштагылоу, ишиҧымло иҧьабаа, уи еилкааны имоуп ҭауади-аамсҭеи ыҟанатҷ нхаҩыжәлар рзыҳәа ҽеи шыҟам, бзазарак шырымбо.

Дгьылымзыр ҧсыхәа змам адгьыл рымаӡам,
Ахаан имцәаҕәац – адгьыл ду ирҭоит.
Ирашәо, ицәаҕәо акгьы рзылаӡам,

Ахаан имрашәац аҽеаҩра ҭыргоит,
Залымдарагәышьоуп сабиц, иауауеи!
Абас мацара еибаркыума адунеи?!

Абса ԥсыхәыц дынкахәыцуа Гыд-иԥа Омар иашҭа дынҵалт. Ҭаӄьаҵасра, ццакра имаӡам, игәынхарагь ихаҷы инубаалом, дзышьҭоу акы заҵәык ауп – итәы:

Сбыҳәоит, аӄкәажә, ҳа ҳзыӄәшәаз арыцҳараҷ,
Аԥсыхәа былшоит бара баӡәыкны...
Саб дбаандаҩыртәит Ешыра аусҳәарҵаҷ,
Ԥарақәак нас, Омар исыиқәын...

Игәы ҭыршьаауеит абарҭ ажәақәа, аԥхьа иагьеиликаауеит Ҳаԥьарат аиашареи аламыси ҳалалреи ныӄәызгарц зҭаху аӡәы шиакәу, ишиҭахым уи ацәгьара. «Аӡәы ар иҳәон, аӡәы – амажәа» ҳәа, Ҳаԥьарат иихәо аӄкәажә илаҳаӡом, даҽеа напынҵак илҭоит. Уи Ҳаԥьарат Заԥшьаа раҳҭынраҷы дызнеиз анеилылкаалак «алаӡахша» ҳәа ацәаԥҿеыга жәақәа игәыдылтцоит. Иара игәы еибакны иҳәоит:

Иахьатәи амра хәаӡәк иԥсы ацҭашәоит,
Суал ансышәымҭа, аӄкәажә, ибдыруаз!

Аӄкәажә иалалтцоит ашҳам, иҵдмырӄьара дзусҵада абарҭ ажәақәа:

Уара агмыгцәӄьа иушьуа аԥа дсымазар,
Дызхәарҭоузеи, наӄ дыԥсааит уахаҵәӄьа!

Уи лажәхырԥа изуҵәӄьаны ашҭа дҭылцоит... Дук мырцыкәа, қьаад бҕьыцк кылххы изнеиуеит Аӄәаӄа акаҳуа жәырҭаҷы итәаны анард иасуаз Омар. Хыла-гәыла еилаҵаны ддәылӄьоит акаҳуа жәырҭаҷы, иҷеы абҕаҷы даннеи, деиҵахозма, ддәыӄәлеит Гәымсҵаӄа.

Аӄкәажә лыбз шҳам лыцкәынгьы ихьысит, уи ауп ҭыжжаи улицеи еиӄаратәуа дказцогьы. Арҭ зегьы рхы ирзыӄәымкуа, Ҳаԥьарат ауал азыҳәа игәаҕьны рышҭа дахьҭалаз ауп.

Омар анхацәа дрыгәҭасуеит, иатәеибом, иааиваҟәалазгьы ихы хисоит иазар, ашьыцрагьы илоуп, уи аабоит ҳара иԥнутцҟатәи аманолог ала:

Исхашҭран сыҟам Ҵышәаа рыԥсхәраҽы,
Сҽы атцкыс иаԥымсыр имуит иара иҽы!
Аҭарчеи сымижәеит, хынтә дсыхьзаны,
Дакәшан дҭалеит, аҳәынҵәа сҽаҟьаны.

Иара убри ауп еиҳаракгьы изыхҟьо Ҳаԥьарат арыцҳарақәа дзыққәшәазгьы. Омар уи ахәура дҭацаланы дахьимоуазмырхазакәа, дырԥхашьаны иҽы имихит, иауам иԥьабааԥса, арахь иаб дылакуп аҽуац

Абарҭқәа зегь рнаԥсангьы хаабызшәак азәы иҟынтә иаҳазом. Ихьз ахьԥырҽера, дахьыладырҟәуа ауп изышьҭоу зегьы.

Еиқәшәеит ԥыԥьа ауаа Гәымысҭа ахықәаҽы, ԥыԥьа ауаа – еинышәашьа змам. Иара убри аепизод ауп аԥымҭагьы хкырҭас иамоу. Уаанзатәи ахҭысқәа: Ҳаԥьарат аҳҭны инеира, аҳкәажәи иареи рнеира, урҭ реимак-реиҽак уҳәа рыла автор иажәабжь ҳалаиаглоит, уи експозициоуп.

Урҭ анааиҽаҳх Омар аҟамчы иҟьеит, аҟамчы ииҟьаз еицәоуп абарҭ иажәақәагьы:

– Ҳаи, ԥьушьҭ, Ҳаԥьарат, баша угәгьы зԥыужәозеи,
Ажьбаа еиԥш ухы амҵқәа зхаабыцуа,
Снахьысзар, амҵ сыршәеит ауп,
– Уҽеыжәҵ , уҽеы сыҭ, уаҳа акгьы сҭахым! –
Аҭак ҟаиҵоит Ҳаԥьарат.

Иҽеы ааиҵҳәа игар ихьзын, аха егьигьы са соуп ҳәа адәы дыққәуп, иуам. Ихьымзҭишьеит, шәазызырԥи уи ииҳәауа:

Ассир! Заԥшь-иԥак мчыла дынҽеыжәҳәа,
Изалшарц иҟоума Кьахьбак дҽеыжәлауа!

Ҳауа азәы дыԥсыроуп ҳәа еиҽагыланы ақәпара иаҽуп ԥыԥьа арԥарацәа. Арахь еиҽазыжьыз аамҭа-ԥсцәаҳа, абас уҳәар ҟалозар,

наскьа игыланы ирхыччоит. Ааи, иашеит, иаҽанаргылт дара, ҳаԥсадгьыл ахаара-абзаара иамоу алцәцәа иагаларц, иатҵашьшьы иажәларц аҵеицәа ршьа... Адгьыл ҭаҿылон, еидшылан еибакыҥе, ус игеит ахысыбжьы. Уи инақәырццакны Заԥшьаа рашҭа инҭаҩҩит ашәҙы. «Хамаԥагьа шәыҷкәын данылт иҙ-мҩа, Гәымсҭа уахьаруа дышьҭоуп днеиҵыхны. Леи-бгеи дырҽашәымҵан, илацәа еиқәыԥсоуп, дызшьыз дыжәдыруаз, Хҭырпа шкәакәа соуп!»

Ахәылпаз Гәымсҭа ахыққәаҽ бзарбзан ҟагәаҵас ахысыбжьы игаз аԥшалас иама ицеит хара, иарҽыхеит ауаа.

Аԥсны имҟәылха иахажьу аурыс ҳәынҵқар ичынуааи аҭыԥантәи ҭаудаи-аамсҭеи наҟ-наҟ рымчра ахҳәареи, анхаҩыжәлар риеҵәахә акыдлареи исимволны иҟалеит уи хәылпазтәи ахысыбжьы, имҩашьахуа ирылыҩуеит Петербург, Одесса, Гуриа ашәақь мца икашыз!..

Убри нахыс Ҳаԥьараҵ дналагылоит аԥсҭазаара еилашыра, иԥышьклаҳәуеит аамҭа ахҟьа-ԥҟьақәа. Аҭыԥантәи ҭауади аамсҭеи иреиуоу, урҭ рымаҵ зуа Марыҭхәа истраж ицрыхәхәа иара дишьҭоуп аха, аламала акгьы дазыларҟәуам Ҳаԥьараҵ.

Анхаҩыжәлар рзыҳәа аҩымҭаҽы Ҳаԥьараҵ исахьа?

Кьахьба Ҳаԥьараҵ, ҳазну ашәышықәса алагамҭазы аԥсҭазаараҽы иҟаз, жәлар рхақәиҵраз иқәпоз аҙә иакәын, уи ареволиуциатә идеиақәа шәҟәыла-бгьыцла еилкааны имамызт, аха иара дызныз аамҭа иарҳаз амаҟәмабарақәа ибон, ибон ишыладырҟәуаз, ишхәадартәуа иҩызцәа анхацәа. Адгьылдара, амамзаара аԥсра ахықәаҽы инанагон, аҭьычцәа инадыркны аҳәынҵқар ичынуаа рҟынҙа рус еиԥазымкьоз, ирԥышькламҳәуаз, ирԥырхагамыз дзусҭада? Ҳаԥьараҵ урҭ драҕан, иара итәала дырҽагыланы дықәпон ацәгьаршыҩцәа, автор аҩымҭаҽы иааирԥшит уи игәаҕь, ииашара, ифырхаҵара, ихьз ауаа ирылаҵәеит, данылеит аԥхьарца, ирҳәон иашәахә...

Ажәлар рҳәамҭақәа рҟны иуԥылоит ҵыхәаԥҵәара змаҙам ашәақәа, ажәабжьқәа Кьахь Ҳаԥьараҵ изку, иҟоуп лакәк иалоу фырхаҵак иаҳасабала иҙбахә ахьырҳәогьы.

Б. Шьынқәба жәлар рҽыԥыцтә ҳәамҭаҽы Ҳаԥьараҵ исахьа ацәама-жьыма иамаз каижьит, игәылиршәеит, иҳареикит, типра зуа хаҽсахьаны иҟаиҵеит. Аҩымҭаҽы ҳара ҳаԥхьоит: «Ешы-

ра ақыҭан, Ҳаԥьарат дахьиз, акала иуарҳәоит уи ауаҩ дзакәыз, иҽахьишьыз, уҙырҩыр, Оҵҳара, даҽеа хҭысқәак идыркылоит иара».

Автор абри амҩа дықәлар, ҳара иҳауаз сахьаркыратә ҩымҭахомызт, хҭыстә нҵамҭахомызт, мамзаргьы, Кьахьба Ҳаԥьарат изку ажәабжь еиеуеиԥшым авариантқәа ирукахон. Ҳаԥьарат исахьа изахысуамызт.

Ахаҿсахьа ихарҭәааны аарԥшразы Ҳаԥьарат дызлаҟақәаз ҷыдарақәак иитазар ҟалоит, иҟалоит иара убас ихгьы-игәгьы иҭамшәаҙацыз акы иирҟаҵазар, иирҳәаазар. Ара хадара злоу Ҳаԥьарат ихаҿсахьа аамҭа иақәшәо, ҭоурыхла ииашаны еицамкуа, хаҿра ала аарԥшроуп, егьырҭ амаҷ-саԛқәа митәык зҵазымкуа аҽерыдырхалара аҭахымызт, ус егьыҟаиҵеит автор.

Адгьыл – ари еснагь анхацәа ргәы иҵхоз зҵааран, уи аиура, ҭынч ақәаарыхра еснагь иазхәыцуан. Ҳаԥьарат ииаша – жәлар рыгәҭыхақәа рзыҙырҩра, урҭ ргәыҕрақәеи раԥхьаҟатәи рҧеиԥшхә иамоу цқьа еилкааны имам. Аҙәы иага дфырхаҵазаргьы акгьы шимчым, ауаа реиларҵәара ада, ахақәиҭраз ақәԥара ақәԥара ада даҽеа мҩакы шыҟам, аҙәаҙәала аҕацәа рышьрагьы хырҳага шалам издыруамызт, урҭ зегьы еиликаауа, Иаков иҿынҙа дҩаҙаны аҩымҭаҿы даабозар, усҟан Ҳаԥьарат иакәхомызт.

Иаков ареволиуциа аҿиара ҭоурыхла, закәанеиуаршәала, еилканы имазар, Ҳаԥьарат хаха ажәыларoуп идыруа, игәаламшәои Шабат иеиҳәауа:

Аҭахара иуалз шәынтәгьы ауаҩра,
Заԥшь-иԥа Омар ицәа ухызбаауеит уара.

Ҳаԥьарат ҭауади аамсҵеи рҿы ацәымҕра имоу ашра иаҿуп, уи изыҳәа дара зегьы изеиԥшуп, ԥеи-ԥҳаи ҭацеи роуп.

Асоциал-демократ Иаков дҵаркит, ауаа дарааҙа ргәы иалсит изаҳаз анхацәа ихьымҙгыршьеит, избан акәзар, уи дара ддрысасын, насгьы иԥьабаа ҕҕәаны ирыдын.

Еилыркааит, еиҳаракгьы Бадра ила, Гәдоуҵантә диаганы Аҟәаҟа данырго амш. Абна илаз Ҳаԥьарат инапы ианырҵоит уи ихақәиҭтәра. Ԥсырҙха аберцәа рҭыԥ азааигәара, анаԥар ишәҵаны, еиҽырҩашьаны, адилижанс иацыз астражққәа афырҭын еиԥш, дрыжәланы, Иаков ихы

даиқәиҭитәуеит. Уи Ҳаҧьарат ифырхатцарақәа, иуафрақәа ируакуп. Ҳаҧьарат аҧьабааи ачеиҧьыкеи ҳатыр рықәызтцоз, ламыс змаз аҧсуа хатцан. Асаан цәкьарас икыдтцаны ианеихсуаз, анхафы дзынчало сышпеихсуеи ҳәа ихымта иркәаратцоит.

Ауафы аҧсҭазаара шакә дкыднакьо, деикәанартцәиуа акара, убысҟак дызрыжәхоит, шамахамзар, дазыҭәахуам уи ақәпара. Акәа ашьҭазафцәа еиҧхеибатца ишишьҭаз, изыхәҭаз ауаа иерымадан, абҧьар рыларҭәара иманы Бзыпынҟа дцоит. Инапаҷынтә цәфанцәы ихалоз ахьшь иара иеитцамхара, жәлар рнысыпхә азы пхьакә ацара иасимволуп.

Аҧсуаа рхақәиҭраз данықәпо акәзааит, Ольденбургски иаҳҭынра дақәланы имцаирсыз ихахәы аҭарцәа ишаны ианриҭауа акәзааит, уи бзиа иибо и-Ҟәарасеи иареи анеицәажәо акәзааит – зехьынҧьара ҳара иаабоит иуафра, иламыс, ипату. Икәазшьа аарпшраҷы иаҳәо маҷзам Ҳаҧьарат Мсырхан лыдтца анагзаразы амфа дықәланы данцо игәтахәыцра. Амца ицранатцеит Мсырхан илҳәаз, шакә ихьанҭоузеи урҭ ажәакәа:

Схатцоуп ҳәа уаҳа уқәлан адәы,
Убҧьар уҟәных, иузаазгеит адарды!
Нас еилоугаз уахәапҧши, арахь ууаҳәы!..
(Ашырҳәа Мсырхан иаахыылтит лгәыпҳәы).

Уи дышцо ала, угәы иаанагоит Шабат дааиқәшәар, деифытцәтцәа-еихытцәтцәа дықәитцап ҳәа. Аха ихьиз амфан иара? Дапзырҟәкәаазеи игәы иҭеикыз? Адгьыл итцыфны иаҳауеит ашьоура иахҟьаны гәнаҳала иҭахахьоу ауаа рыбжьқәа.

Атцыхәтәаны рышшыпхьызқәа еизыкәаны азцәқәырпара еиҧш ижәлоит:

Еи, уара аҷеыуафы, аиашахь зҷы ҳәу,
Иубома иҭахаз заҟа ҳрацәафу!
Анхафы инасып иазыкәпо уара.
Хәыдгылазар умч иацлон акара!
Ҳшыкәпо ҳҭахаргьы хьымзгымзи ҳара ҳзы,
Анасып зхы ақәызтцаз ихьзым аҧсы.

Б. Шьынқәба, иҩымҭа дахьналагаҵәҟьо аҧхьаҩ иахь ихы рханы иҳәоит абас :

Уи ихаҵатәра, аҭахымзаргь ҟалап,
Баша абрагьын Кьахьба – зҳәашагь дубап!

Убас еиҧш агәааанагара ҟаларым ҳәа ҳахәаҧшуеит, иҟалаҙаргьы изыҧсаҟьо акакәны иҟоуп аепизодтә персонаж Шьаруан исахьа. Шьаруани Ҳаԥьараҭи еиҷаурҧшыр иумдыррац залшом иахьыҟоу ахәахәа иахьыҟоу аҵабырг. Ҳаԥьараҭ амал уаа ирыцәганы анхацәа ириҭозар, Шьаруан еилых димаҙам зегьы изеиҧшуп, беиагьы ҕаргьы дрыцәҕьычуеит. Ахамхаҧызара, алеишәадара ныркагоу ԥьиишьоит:

Иахьаҭаху ҳтәо, иахьаҭаху ҳцо, Дасу ҳхы иааҭашәо,
дасу иҟаҳҵо...
Рыцҳарас иҟалаз, иара убри ауп хақәиҭрас, закәан
ԥҟарас иишьуа иара.

Ақырҭуа шәҟәыҩҩ С. Ԥьанашьиа идрама «Арсен» аҷы, Арсен ихаҭа абрагьцәа реиҳабы Шио иҟаиҵаз ацәгьарақәа дрықәҙбоит, ҕәҕәалагьы дахьирхәуеит.

Арсен иеиҧш, Ҳаԥьараҭгьы дырҷагылоуп Шьаруан иеиҧш иҟоу ацәгьауцәа. Арсен Шио дишьуеит, иҧсыбаҩ ахра иаҷарҵоит. Ҳаԥьараҭ Шьаруан даҽакала «дныҟәигоит». Уи ауаа иахьырбарҭоу аҵла дадҷеиҳәалоит, ииҕьычыз арахә рцәақәа наҟ-ааҟ идҧсаланы. Уи аиҳа аҕьыч дахьзырхәышаз картоҕьагьы ыҟамызт, қәыҙбрагьы ыҟамызт.

Ажәлар рыгәҭа ддамыҕиркит, дирҷаасҵеит аҙы дазымыҙәҙәо дҟаиҵеит. Акырынтә аҭаҳмадацәа ирҳәо саҳахьан, уаҩ дызмыхәоз аҕьычцәа баапсқәа анырклак, ирҙаз арахә рцәақәа рышәҵаны, мамзаргьы рхы иҭарԥаны агаҟа икылыргон ҳәа. Ари ажәлар рыҙбаҩцәа аҕьычра рзы ихьырхәыга бааԥсны ирыман. Автор ихы иахьаирхәаз ибзианы иҟаиҵеит, уи алагьы акырҙа иҳареикит ҳажәлар иқьабзны иныҟәыргоз аҵакы, иханарҭәааит Ҳаԥьараҭ ихаҷсахьа.

Сара сгәанала, ашьцылара бааԥсҟәа ркажьраҽы, егьырҭ инхаз рылабжьараҽы Ҳаԥьарат иҟаиҵаз хьырхәра ҭәҭәоуп.

Ара ҳара иаабоит ауаҩы иааҙара, ишьақәыргылара аԥсуаа ишеилыркаауаз, урҭ рморалтә кодекс, ристетикатә дунеихәаԥшра уҳәа убас иҵегьгьы.

Ҳаԥьарат абзиабараҽы ацәалашәара ҵаула имоуп, Ҟәарасеи иареи рыбзиабара ашьха ҙыхь еиԥш ицқьоуп, хәашьра ақәым.

Ашьа ицрашәы, итапанча хыршаны Џьат игәы иҵакны дгылоуп, игәыбжьынацәа ааҵасыр ацәгьаршҩы деиҭрыблаа аҭәра днықәҳауеит, аха дыннакылоит Ҟәараса лыбзиабара игәаҵа иҵашхьоу.

«Баҳаҭыр сасуам, саҟәыҵуеит ишьра», – иҳәеит иара. Мамзаргьы иаагап аҳаԥаҿтәи иԥхыҙ. Шаҟа уаҩы игәы ҭнашьаауазеи уи.Ԥхыҙла реицәажәара ала аԥхьаҩ ибоит урҭ раԥхьаҟатәи рынасыԥхә ахы агәыҭрақәа ирымаз атәы. Урҭ шаҟа иԥсабаратәны иаарԥшузеи!

Аԥсҭазаарахь еихон, ирҭахын рыжәҩа еибыҵа анхара анҵыра, аха ирмаҙеит, аамҭа еиқәаҵәа рразҟы аҷышәит.

Абарҭ лассы-лассы еибабалондаз, сырзыҙырҩландаз ҳәа аԥхьаҩ игәы иаанамгарц залшом.

Сара стәала, аҩымҭа абзиабаратә цәаҳәа иҵегь ишьҭыхны иагәылгазар, иԥықәсларақәа амазар, еиҳа иҭҭәаахон, аха иара ус ишыҟоугьы иаҳәауа иаҵанакуа мачҙам, аԥсуа қьабз иалҵшәа хазынахәны иҟоуп уи.

Ҳаԥьарат ихаҿсахьа инықәшьны хыхь-хыхьла иаарԥшу хаҿсахьам, уи аҿиашьа, аизҳашьа уназхәыцыр, иумбарц залшом шаҟа иҵаулоу, шаҟа иҭышәынтәалоу, шаҟа иҭбаау.

Аҩымҭаҿы излаабо ала, Ҳаԥьарат уаҩеиҿамск, уаҩы ԥьбарак иакәын, иаҕацәа рзы шаҟа дыцәгьаз аҟара, иуаажәлар рзы дқьиан, дразын. Аха изымдыруаз, изеилымкаауазгьы ыҟан. Иара дызныз аамҭа амишәанрақәа, амыҟәмабарақәа, еиҳаракгьы, уи иарҳаз аҿкы: асоциалтә еиҟарамра, ҵаҵгәыс, шьаҭас иамаз, уи ахьынтәаауаз уҳәа ишахәҭаз изеилыргомызт, уи еиликаартә еиԥш азыҟаҵарагьы имамызт. Алитературатҵааҩы Н.Баирамукова илыҩуеит: «В политическом смысле Хаджарат наивен, во всех своих поступках удивительно непосредственен. И это при героично-

сти натуры. В сочетании этих черт – интереснейшее своебразие, особое обаяние и драматизм образа Хаджарата».[28]

Аха убас иага иҟазаргьы уи аԥсҭазаара ахаҭа инарбоз, инарҵоз маҷзамызт. Идунеихәаԥшышьа шьаҭанкыла аҽаԥсахит уҳәар ҳиашахом, аха уеизгьы зҵаара хадаҽы иҽеиҭакрақәа улаԥш итҵамшәар ауам.

Раԥхьатәи ахқәа рҽы уи, аҙә иага дхаҵазаргьы акгьы шимчым, иаҕацәа рабашьраҽы имч шыдмырхо, игәахәтәы дшахьырымгзо агәра ихарҵара уадаҩзар, аҵыхәтәаны уи жәҩахыркны аидгылара-да ԥсыхәа шыҟамыз ихаҭа лаԥшҽаба ибеит.

Иаков ихаҭа иаҳауазар шаҟа ддыргәырҕьарыз Ҳаԥьарат абарҵ иажәақәа:

«Ҭәҩанк ала ааида узышышуам…Иаков! Иаков! Ирҳәоит: «Алашә ииҭаху ҩ-блакы».

Даара ихьшәазаргьы, Ҳаԥьарат иԥсҭазааражәы ари еиҭасра дууп, уааиҙа дызхысызи, иаԥхьатәи иусқәеи рзы иҳәаауп, етаптә хҭысуп. Иԥышәеи идырреи роуп зегь раԥхьаҙагьы, ари зыбзоуроу. Иара абри ауп аҩымҭагьы, ҳгәаныла, кульминациатә кәаԥсгьы иамоу, – афырхаҵа идҳәалоу ахҭыс хадақәа ируаку, амилат хақәиҭратә еибашьразы, аидгылара азҵаатәы ахьыҙбахаз, амҩақәҵара ахьаиуз.

Ҳаԥьараҭи ажәлари аҙәын, уи, рхьаа ихьаан ргәырҕьара игәырҕьаран, даргьы рыкәа дҭаршәны драаҙон, рчеиԥыка иқьышә иқәырхх иркын.

Марыҭхәа имаҵуарқәа Ҳаԥьарат дҵәахны дшәымоуп, дҳашәҭ ҳәа Мац иԥҳәыси иареи еилыхны ианырпҟо, аԥшәма «Беиламгааит» ак сзыбымуааит хаҵа иламысым» ҳәа ииҳәауа шаҟа игәылнарҭәаауазеи ишьҭнахуазеи аԥсуа нхаҩы иҟазшьа.

Абас анхацәа екзекуциа рзыруан идыргәаҟуан, аха ажәакгьы аҙәы иааихәламшәеит. Убасҟак рыбзиабара ҭәҕәан иара иҽы. Автор аԥхьаҟа ииҳәауа ажәақәа заманала уи шьақәдырҕәҕәоит:

Насып имоуп ажәлар лыԥха зырҭаз,
Даԥсуоуп ҳәагьы рхаҵашәа иаԥсахаз,

[28] Н. Баирамукова. Б.Шьынкуба. Очерк творчества. Москва. «Сов.пис». 1981.

Жәлар рыбзиабара ҟьалан иааҙом
Иалнахыз – далнахт, иаԥсам – дабаҙом!

Ажәлар уи иаҒацәа ус аламала драдраҙомызт, аха амчымхара данакәшәа, Оҭҳара ақыҵа иаланхоз ажәлар ашьа ианыладыргыла, зда царҵа амам аҳәааҷы ианнеи, дцәырымҵыр амуит.

Аҧымҵазы иԥытларҵаны иҟалаз-афырхаҵа иҷешьра, автор ҷыдала дазаатгылоит. Араҟа аҷеаԥсахуеит аинтонациа. Уамак шыҟало уцәа-ужьы ианырратәы аԥсабара шьшьылахаҙа иҟоуп, ҭынчроуп зехьынџьара, Ҳаџьараҵгьы ццакыра имаҙам.

Амала, ахыкәаала иаҧызоуп аҵыхәтәантәи иажәақәа Марыҭхәа иахь ирханы ииҳәауа:

Аха ма чынк, ма џьарк уоураны избом,
Унапы хәымгаҷ сыԥсҭыҵра ҟалом.

Ҳаџьараҵ икьарахә иаргәҵысҵа инадкыланы днаҵхеит, иара уи акәхеит. Аџь ду аԥша итнажәаз еиԥш деизҟьа дынкаҳаит, аха иԥсралагьы иаҒацәа раҵкьыс даиааит, ишьа ԥха адгьыл иалатәаз ишаунашьҭуа идыруеит ахҷарах: «Мцабзк ахьыцәо шә-мцабзк лашоит».

Аарҧара, адгьыл рҷажәкуа ианахагьалак, ақәа амур, изыҟалом аҷҧра. Ауаа арыцҳара-ԥылҳаҵра ианалахалак, зхы-зыԥсы иамгҙакәа игылаз, уи иоуп ахаҵа-ихаҵа ҳәа изышьҭоу.

Ҳаџьараҵ дышҵахазгьы, еиҳа дыкәпон, дыкәпоит иахьагьы, шьоукы-шьоукы зыԥсы ҭоу раасҵа. Уи ишьа баша адгьыл иқәымтәеит, ирҵахәмаруан «Кьаразаа» рдақәа, аиуа рылоуп иахьа ҳҽаргьы.

Ицәгьоу жәламзаап нас аҵеицәа ахақәитраз ршьа икаҵәахьоу!.. Ҳаџьараҵ длашәымызт, ибон иқәша-мыкәша ацәгьарақәа иҟаз, насгьы урҵ зыхҟьоз, ишаҳҳәахьоу еиԥш, иара итәала, аиаша дадгылан ахәахәа даҽагылан дыкәпон. Иара убри азакәын дзырцәымҷыз амалуаа, еиқәибаҵа изишьҭаз Маан Марыҭхәа истражққәагьы.

Аҳцәа реизараҽы иккаҙа иааԥшуеит урҵ рыкласстә хаҽы: рыԥсыцәгьара, рыгыгшәыгра, ршәыргәындара... Урҵ хкыс ирылам ҳәа арбану?! Рхы-рыԥсы Марыҭхәа имардоит. Иаргьы урҵ рҳәатәы

дахыԥом, иҭахуп иааирԥшырц гәыкала дшырзыӄоу, иҽеынкажьуа иуеит рымаҵ, акы заҵәык дызларыҳәогьы абри ауп: «Исҭахәуп армч, исҭахәуп абԥьар».

Дара аҳцәагьы рхы неидыркылеит, уи алаҳәажә инеиҽарыжьуазар акәхап, рмал-ршьал зҳәаз иеиԥш, изқәиҭны ирымоу зегьы.

Изиҭахәузеи урҭқәа? Ижәлар рықәыхраз. Ишыжәбо еиԥш, дзықәтәоу амахә аҽаӄәара даҽуп, иаахжәар ҵа змам атышахь дцоит хыгәҵәы.

Уи аԥареи аиҳабыреи бзиа ибоит, икариера азын иӄаимҵара иӄоузеи, ихатәыҵәӄьа амца иалаижьуеит, уи азын акыр ихәарҭаны идыруазар.

Марыҭхәа аҳцәа рыхԥша иҵасын дханагалт. Уи зны дынцәоуп, дхаркуп, ухыкуп, ухы раҳаны уиҵаԥшуазар, ухылԥа ухшәаны икаҳап:

Ианӡаалоз амра амшынгә ҭырлашо,
Аказақ неиуан, рыҽӷәа ҳаш-ԥышуа.
Марыҭхәа драԥгылан дҽеырԥа-ҽыркәашо.
Иабԥьар иӄәнызгьы лаҳәашәа ижьышуа.

Аҽазны уи даҩызан ахәа. Шабаҭи аинрали аҩыжәра анеимарк шәихәаԥшла уи ииҳәауа: «Ижә абааԥсы! Ижә, уагаӡозаргьы дсасыми, дсасы!» Асасра акәым ачыноуп уи дызҿынҵәааua, аинрал игәы нханы иматҵураҿы хьаҳәа-ԥаҳәа иаур ҳәа дшәаны аҩ дыҵалоит: «сыҵабгеит, сысас ду игәы ансзынха!»

Марыҭхәа даапкны, ақыҭақәа дрылоуп иццышәтәуа, акгьы зхараӡам ауаа ишьуеит, иԥӄоит, дхаҵоуп хаҵа данимбауа, аха Ҳаԥьарат даааиқәшәар, алзаҵә иҽеаважьны иҽиҵәахуеит, иԥсажә аиқәырхара дашьҭалоит. Уи Ҳаԥьарат данизкылымга, имч аниқәымха, дашьҭалоит маанала иҳәынҷара. Даалаган Ԥьат иӄаиҵахьаз ахәнгараӷәа, иӄаимҵахьазгьы уахь инаидкыланы, еиқәырҽаҽа ашәӄәы шьҭихит. Нас диԥхьан иеиҳәеит аусқәа шыцәгьоу ишизыԥшу аӄарсагьы, аха абас инапы ишьапы ҿаҳәаны днауижьит. Убри ашьҭахь дук хара имгакәа иоуит адҵа – Ҳаԥьарат иҭархаразы.

Абас гьангьашрала ашьа дылагыланы аҳамҭакәеи амаҭура ҟәазқәеи ахьизыԥшыз ахь ахәнара даҽын Марыҭхәа, урҭқәа зегьы иара Ҳаԥьараҭ ихаҭа дрылхәлеитәит акәымзар.

Ҳаԥьараҭи Марыҭхәеи иҵегь иааиҽаххындаз, иааиԥысландаз ҳәа агәаанагара умоурц залшом, урҭ мыцхәы реивгара аҩымҭа ҩнуҵҟала аилаҭәахра архьысҳауам, иаԥырхагам ҳәа агәаанагара шҳамоугьы.

Аҵыхәтәаны Ҳаԥьараҭ иҽанишь Марыҭхәа ихы хҵәаны изгароуп ҳәа данықәгыла ажәлар ирымузт, истражққәагьы иаргьы наҟ иқәырцеит. Убри ала автор дырҩегьых иналкааны иаҳирбеит урҭ Ҳаԥьараҭ иҽы ирымаз абзиабара, рҳәатәы анеиқәшәа ирылшо шырацәоу, рымчгьы шмаҷым.

Марыҭхәа жәлар рзыҳәа шаҟа дгьангьашу аҟара, убысҟак жәлар дырзааигәоуп, дырзыразуп Антон. Урҭ рҵарадырра рылахтра уҳәа рышьҭхра иазықәԥо аʒә иоуп иара. Аамҭала адинтә семинариаҽы аҵара иҵон, аха далырцеит анцәа «диҭахым» ҳәа хьʒыс инаихҵаны.

Антон ирҵаҩцәа дызҽу анаҩсангьы, жәлар рхақәиҭраз ақәпаҩцәа дреиуан, ихы ԥхьеикуамызт. Уи далахәын Иаков ихақәиттәра, Аԥсаа хьчо, иашьа диҽагыланы дықәԥон, азалымдара иҟаз, игәаҵанʒа инаганы дазхәыцуан, жәлар рус-ҳәысқәа ихы рызнеигон, разык ҳалалк иакәын, аха иахьаҭахыз хаҳәырҵәи джәылон, хьаҵра издыруамызт.

Антон ҭауади аамсҭеи ирылҵыз, аха анхацәа ирыдгылоу, мыцхәы ажәа зымҳәауа, аус аҽы иҩәҩәоу, иԥышәоу ақәпара зцәаҩоу дреиуоп.

Ахнышьыр ааиҩызҵәаз аишьцәа ирхылҵит Марыҭхәхеи иареи, аха ҟазшьалеи дунеихәаԥшышьалеи хәыки – шьхаки рыбжьоуп дара. Аʒәы – Марыҭхәа дызлыҵыз дрыдгылаҩуп, ихьчоит. Егьи – Антон урҭ ицәымҩуп, дырҽагыланы дықәԥоит.

Антон исахьа ҽыцуп ҳаԥсуа литература зегь азын, избан акәзар, шамахамзар, ҳашәҟәыҩҩцәа рҩымҭақәа рҽы даамсҭазар ма дҭауадзар дыцәгьоуп, даҩоуп, дынхаҩызар – дыбзиоуп. Абасшәақәоуп ишаарԥшу еиуеиԥшым асоциалтә категориақәа ирыҵаркуа афырхацәа рхаҽсахьақәа. Ус иҟам «Ахра ашәа» аҟны.

Аҩымҭаҽы хыхь ҳзыхцәажәаз ахаҽсахьақәа инарыдкыланы автор иааирԥшуеит «Арамҵаҽы ианеиза, зыбжьы рацәаз, аказак анеиза зхабар рымбаз», «Суалыр ҭацәуеит ҳәа зыжьҭаара иазхиаз»,

«аԥьармыкьа изалымʒааз», «ианеибашьуаз зҽеыԥхьазкыз», иане-илга саргьы аԥхьа сгылан» ҳәа зҳәарц зҭахыз уҳәа убас егьырҭгьы ауаа рхаҿсахьақәа.

Б. Шьынқәба аҭоурыхтә иаша иҽеақәыршәаны иаҳирбоит ауаа рхақәиҭраз ақәпараҿы реидымгылара мзызқәас иамаз, изыхҟьазгьы урҭ рацахара.

«Ахра ашәа» аҟны акритикаҿы ишазгәарҭахьоу еиԥш, Б. Шьынқәба иаԥиҵеит зыɵнутҟатәи еиҿагыларақәа рацәоу, Шабаҭ ҳәа ҭауадк ихаҿсахьа. Уи иаииааз Европагьы кыр дныҟәахьан, днаԥшыаԥшхьан, имаҷʒам уи иззыннажьыз абзиарақәеи аграқәеи.

Шабаҭ абуржуазиатә дунеи данагәылаԥш, ианиба уи аҿаасҭарақәа иамаз, иара иуааҩәлар рҟазшьақәа, рқьабзқәа еиҳа ихаҿы иааиуа, игәникыло дҟалеит:

Ҳара ҳдунеи закәу, ҳапату, ҳцас
Иаартым Америка еиԥшуп зынʒас…

Уи еилкааны имоуп ҳажәлар аҳәынҵқар ичынуаа ахәра иҵацаланы ишрымоу, ишалачо рмал, ишеижьагоу рыԥсҭазаара. Убри азоуп абуржуазиа аԥьыба иҵашәаз, ихәыцафыɵуа Аԥсны абеиарақәа ирышьҭоу Наҳаргьы дзиҿагылоу, дзаҿаԥиҽуа:

Аиха-лых дәықәлар абас иҵысны
Иалаʒом ашәҭыш иаɵызоу Аԥсны,
Уара уԥараҵра ахьы ҭаԥсалашт,
Наҳарбеи беиа ҳәа уʒбахә галашт…

Ҭауади аамсҭеи анхацәеи рҽеидыркылар, арыцҳарақәа иҟоу рҵыхәа ԥҵәарашәа ибоит Шабаҭ.

Апоет, алитератураҭцааɵ М.Лашәриа истатиаҿы ихәоит: «Асоциалтә зҵаарақәа рҿы Шабаҭ дидеалиступ. Уи ареволиуциахь, ақәпарахь имɵа газам, зегьы реинышәара реинраалара зҭаху либералоуп»

Иҵабыргны Шабаҭ иҽынкынҵо дашьҭоуп иааинырсланы аԥсыуала избарц жәытәза аахыс ишьақәханы иҟоу асоциалтә проблемақәа.

Р. ҚАПБА,
ААУ адоцент

АХӘЫШҬААРЕИ АЗҚӘАҬЫПҨИ[29]

Илитературатә-критикатә статиақәеи, инаукатә-еилкааратә усумҬақәеи, ашәҟәы ианиҵаз Абрыскьыл изкыу жәлар рҳәамҬақәеи рыʒбахә ҳамҳәозар, иахьа уажәарааиʒа Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба инапы итцытцны иҳамамызт апрозатә ҩымҬа. Уи раԥхьаʒа аԥхьаҩ истол ииқәиҵаз прозатә ҩымҬоуп аповест «Чанҵа дааит». Аиашазы, ари аҩымҬа аԥшәма дзыргәырҕьаз асас акырʒа иеиԥшуп!

Аповест аԥхьара саналагозгьы агәра згон Баграт Шьынқәба апрозаҽгьы сыҿԥысшәап, исылоу збап ҳәа икалам шышьҬимхыз. Уи имилаҭ рыԥсҭазааразы хадара злоу, ихымԥадатәиу, извыстәым азҵаарақәа жәпакы уаҩы даадырцыхцыхратә, иааинырратә, ԥхьаҟазгьы ддырхәыцыртә аҟынʒа ишцәыригоз. Сгәааанагара иашахеит.

Амала, абраҟа иҳәатәуп аҿакы. Апоет раԥхьатәи ипрозатә ҩымҬа аԥхьаҩ данадтәала, азынк азы маҷк даамырлак-ҩакырц залшомызт. Избан акәзар, уи дашьцылан, датәнатәхьан «Аҽарпын», «Аҩныҟа», «Аҳәачаԥа», «Аԥсуаа еибашьцәа шәахь», «Апартизан», «Сықалақь», «Сыԥшалас»... иажәеинраалоу ароманқәа «Аҽатәуаа», «Ахра ашәа» злаҩу, ашьха ʒыхь еиԥш ицқьоу, апоетикатә бызшәа ссир!

Аповест «Чанҵа дааит» ианаамҬаз ҳлитератураҽы ицәырҵит. Уи аиԥш иҟоу аҩымҬақәа, ҷыдала аԥсуа иҵахужьҭеи краацуан.

Иахьатәи амш азы мацара адәы дықәым ауаҩы! Баграт Шьынқәба ижәлар гәакьа рҭоурыхтә ԥсҭазаара, уаҵәтәи рԥеиеԥш бзиахә еснагь ихы-игәы иҵоуп, дазхәыцуеит, дазышәаҳәаҩуп.

---

[29] Р.Қапба. Ахәышҭаареи азқәаҭыпи. Алитературатә-критикатә статиақәа. – Аҟәа, 1974.

Абри астатиаҽы исҭахуп «Чанҭа дааит» аҟны реиҳа ихадоуп ҳәа сылаԥш иҵашәаз зҵаарақәак сырзаатгылар. Аповест аҩышьа аформа, астиль рганахь ала уахәаԥшуазар, ҳәарада, иҽыцым. Уи еиԥш аҩышьа форма аԥсуа прозаҽы 30-тәи ашықәсқәа раахысгьы иҟоуп. Уадаҩрак аҵамкәа иҟаҵоуп аповест асиужет, ахаҽсахьақәа раарԥшра аҽгьы имыцхәу арԥшҙара, ахыркра адубалом. Акомпозициа еиҽкааупаҩымҭаҽы иҟало ахҭысқәа зегьы шьҭнахратә еиԥш ианаалауа, хәыҷзак иаартцәаны ицауазаргьы.

«Чанҭа дааит» иаԥхьо ауаҩы имбарц залшом Чанҭа дзыргәаҭеиуа ахьаа аҙәырҩы шаргәамҵуа, ишазхәыцуа, ус злахьынҵазгьы шмаҷым.

Ажәларқәа рҭоурыхтә ԥсҭазааразҽы наԥьнатә аахыс акыр рыҵанакуеит ахәышҭаареи азқәаҭыԥи рпроблема. Урҭ рышьхәа еивҵоуп, аԥсреи абзареи реиԥш! Ахәышҭаара – ԥсадгьылуп, хатәы бызшәоуп, ари ҭаацәароуп? Ус шакәу азы ишаҳаҭми ажәларқәа рҭоурых! Рхәышҭаара мыцәарц амзи аурысқәа 1812 шықәсазы хацәнамырха изеибашьуаз! Ҳсовет Ԥсадгьыл азами ҳажәларқәа аҙәк иеиԥш афашизм иаҽагыланы ашьа зкарҭәоз. Иҟәыбасагьы изышьҭарҵаз гитлерттә фашизм!

Аԥсуагьы ихәышҭааразы дшеибашьуаз, ашьа шкеиҭәоз мацара ирҵәыҷьеит ҳагаҽа ибаҩқәа рыла. Ахақәиҭразы ақәпараҽы иит абарҭ ацәаҳәақәагьы: «Шәнеибац, шәнеибац, аԥсуаа рыҷкәынцәа! Аԥсны азыҳәан ашьа казҭәаз аԥсуаа рыҷкәынцәа!..»

Дарбанзаалакгьы ихәышҭаарамца мыцәо ихәажжаҙа ианаку, иҭынчуп уи изқәаҭыԥгьы! Аԥсабара адиалектика аҽы зегь аԥсра рԥеиԥшуп. Уи аԥеиԥш ԥьбара аԥсҭазааразҽы уаҩы дзахыԥом, аха зызқәаҭыԥ иацәымшәо, наҙаҙа илхны измоу итәы аҽакуп, дыԥсым уи. Избан акәзар, иара инаҩсгьы иҟоуп иуаажәлар, иԥсадгьыл игәыҷырҵа!

Аповест фырхаҵа хадас далоуп аҭаҳмада Чанҭа. Аԥсҭазааразҽы акыр зхызгахьоу убри абырг идҳәаланы ауп аҩымҭаҽы иҟалауа ахҭысқәа зегьы ҳаԥхьа иккаҙа ишцәырҵуа, ишааԥшуа.

Абар автор ифырхаҵа исахьа шҭихуа: «...Ари 70 шықәса ирҭагылаз, Чанҭа Чыргба иакәын, рацәак даумкәа, асакы, ибла ҕра ҭбаақәа ахьынаԥшуаз икыдхало, ахәыцрақәа рхыҳәҳәылан, иԥынҵа ԥшҙа агәы акыр иҩылган, ашлара зхыҩлахьаз ижа-

кьа ҽыцәза, ирҧьацьаны иҵырффан, илаԥыцәшәарҭа ианчылаз иԥаҵа, наҟ-ааҟ анҵәамҭақәа икәрыцә-кәрыцәза аҩада ихан, убарҭ ракәхарын иҙамҩақәа ргәы аҭаҳара иахьагьы иҵаулазшәа узырбоз».

Автор ҳәоук иалагҙаны иухамышҭуа ҟазарала иҟаиҵоит аҭаҳмада иҭеиҭыԥш. Чанҭа дзыргәаҭеиуа, игәы иҭыхо аҩымҭаҿы иааԥшыцыԥхьаза, аԥхьаҩ еиҳагьы бзиа дибауа, игәы дрыцҳанашьауа далагоит.

Уи илымшареи иԥҳәыс лыԥсреи ирыхҟьаны аханатә дызмараз, иԥсы злаз, дахьиз, дахьааҙаз иқыҭа гәакьа далҵны, иажәынҵыҽеха ақалақь аҿы аҟазаара иқәшәеит. Чанҭа ари насыԥдараҵәҟьаны изыҟалеит. Уи еилашуаз, даҽеа ганк ала еибаркыз ақалақь аԥсҭазаара игәы изакәкуамызт, дмыцхәны далан. Ажәакала, аҙы зҵабаз аԥсыҙи зымҵәыжәҩақәа дырҟәыдыз аԥсаатәи дреиԥшны акәын Лашқыҭтәи аҭаҳмада ихы шибоз.

Аповест аҿы ицо ахҭысқәа ҟалоит Аҟәеи Лашқыҭеи рҿы.

Чанҭа ақыҭахь – иаб ихәышҭаарахьы игәы ихо далагеит, Лад ианхәа лыԥсыжра даналаԥш. Убринахыс ақалақь дацәтәымхеит, дамаабуа далгеит.

Убла акыраамҭа ихымҵуа, угәы иналакьакьао иаанхоит зымч зылҙааны, зҳаи-ден маӷны, инкахәыцуа аарла аҩныҟа ицо аҭаҳмада иажәақәа: «-Еҳ, сабиц, бзиара нагҙа ҟамлозаап!.. Зыхьҙи зыжәлеи еидкыланы ирҳәоз Селҳа лара лхәышҭаара ҭбаа аҟны акәымкәан, тәымӌьара ԥсырҭас ишԥалоуи? Лара дызлиааз лқыҭа аҟынтәи луацәа, лҭахцәа, лгәылацәа цәыкәбарк рылаҕырҙ Селҳа лзыҳәа ишԥахәшәхеи. Урҭ зегь гәырҩас уаҩы икрымызт лыбҕатып иахьақәнагоз иҟалар, аха иабаҟоу уахь аблагьы зынҙак деиқәымшәеит Сеилҳа, хлаҳәада»...

Селҳа иллахьынҵахаз аҭаҳмада амца инаркит, ихьаа ҕәҕәаны изыҟалт. Избан акәзар, иаргьы даазқәылаз абас иԥеиԥшхар ҳәа дшәагышьоит. «Имгәыҕәкәа иԥсхьада ҳәа адәы ҳақәуп, ҳарҭ неихыркәа змам аҭаҳмадцәагьы. Ҳшаԥсра ҳаздырҙом... Хара ҳазцарызеи, иара убас ауп сшыҟоу сара схаҭаҵәҟьагьы», – иҳәоит Чанҭа ихы дазхәыцуа.

Аҭаҳмада ихьааигауа рацәоуп. Чанҭа дацәшәон ақалақь аҿы дшыҟоу дыԥсыр ҳәа. Чанҭа игәҭыхақәа, ихьаақәа ртәы иарҵауланы

ирҳәоит абарҭ ажәақәа: «Лашқыҭ дықәҵижьҭеи уахымзар-уахык мцац ибҕаҵыҧ ахьыҡалаша дазымхәыцкәа. Аҵаҳмадажә дылкаҳан дыҧсыр, Селҳа хлаҳәада леиҧш, атәымуаа ахьеилажьу днаган дынцәыҵарыжьуазар акәхап! Уи иара иаҭәеимшьо акәҙам, иара рыцҳа иеиҧшума уа инаган ауаа заманақәа иржуа? Аха нахьхьи, дахьиз Лашқыҭ ахәаны, иҧхҙы зықәҭәоу, абзиабара зхылҿииааз, иахьагьы уи згәыҵыҳәҳәан измоу, идгьыл гәакьа дамадазар иҵахыуп».

Абас ахатә хәышҭаареи азқәаҵыҧи демырххо дрымоуп аҿымҵа афырхаҵа хада. Аха уи инаваргыланы ицо агәалашәарақәеи ахҵысқәеи рыла иаабоит Чанҵа иҧсҭазаараҿы дызнысхьоу зегьы. Уи иаииааз, аҙәы ҳәа ззырҳәоз нхаҿ наган. Дызлаз ижәлар лашқыҵаа ҳаҭыр иқәырҵон, бзиа дырбон. Игәаҟуаз еиҵыми нанамгеи аҙәырҿы рыҧсы даҧшәымахахьан.

Иман аҵарагьы ҧыҵк, ақыҵаҿгьы акыр аамҵа писарс аус иухьан. Лымкаала дазҿлымҳан Аҧсны аҭоурых.

Чанҵа Чыргба адунеи ақәзаара ицәыхьанҵахоит, игәабзиара уашәшәырахоит иҧҳәыс лыпсҭазаара даналҵ ашьҭахь. Дхырҵәаны ақалақь ахь игарагьы еиҳарак убри иахҟьеит. «О, уара, шәанаџьалбеит, сыҧсыр, уигь хара иҟам ишыжәбо еиҧш, акәаскьа сыҿнашәҵәуа, нас шәара ишәҭәыми, ишәҵахызар амца ацраҵаны ижәблы!» ҳәа аб даҕьақҵәы-ҕьаҵәуа ишиҳәозгьы, агәхьаа мкҙакәа, илаханы ирҵиуеит хара хәыцра зыцәмаӷыз иҧеи иҵацеи.

Абриак изыхгомызт, агәыхь бааҧсы изцәырҵит уи аҵаҳмада. Абар иҿнуҵҟатәи иуазырбжьы: «Џьоукы-џьоукы ҷышә-мышәк анырҵалакь, адгьыли рнапи еицәыхьшәашәоит, аҿыга ҧынҵала мацара рхы аныҡәгара иашьҭалоит, урҭ рахь схы хамызт сара, есқьынгьы снапы ҧхаҵәы-ҧхаҵәуа адгьыл иадкылан... Аха иахьа, ааҙарамшха, зегь рыла анхаҿ иаамҵа аныҡоу, сабду Чыргба Џьаным иџьынџь еицакит. Уа, иахьхьи, Лашқыҭ ахәыҧшҙараҿы Џьаным еиҵеиҳаз ара дуқәа зҵагылаз ахәажә быцла ишшу аҧацха, ирыцҳахәха, неихыркәа змам аҭакәажә леиҧш, ихырқәақәо, аламлашьқәа кылеибаҳәа, аҧша-баа аҙывасуа, иахагылоуп аҟарма ҷарҷаруа изқәиааз, амца зцәыҙны, еиқәыхьшәашәаз сабацәа рхәышҭаара? Џьаным имаҭа сарах, сажәызаргьы, макьана сшьапы снанага-аанагоит, аха ахәышҭаара сҿынаҟәыҵханы, абзиа аныҡәгара ахьсоуз ақалақь аҿы, сҵаца лыҿны сыҿнатәоуп, амазеи

сазыԥшуа, уаха сшыхнымҳәра ҳәа сышьҭахь Лашқыҭҟа ирханы... Изыҟаларызыз абри еиԥш?»

Ари аҭагылазаашьа трагедиак изаԛызан Чанҵа. Убри аҟнытә уи игәхьааимгарц, иԥхаимшьарц залшомызт. Саҵбеи Ленеи (иҵаца) аҭаҳмада ихәышҭаара амца усс ишрымамыз ибон. Уимоу, дыԥсыргьы, ауаз ажәа шриҵахьазгьы, иабацәа рнышәынҵраҷы дрымжырҳәагьы дшәон. Аа, иҵацеи иҷкәыни рзы игәаанагара зеиԥшроу: «Рыгәра злазгарызеи, урҭ аԥсреи абзареи сышрыбжьагылаз, исзымҵаакәаны сыԛнра қьаԥҵазтәыз!»

Аԛызмҵаҷы иҟало ахҭысқәа ԥхьаҟа инаскьацыԥхьаӡа, афырхаҵа хада даабоит ақалақь ԥсҭазаара шицәтәыму, ишимаабуа, наҟ дырԥырган дыҟазар шиҵаху.

Сара сгәанала, аповест аҷы иреиҷьу аҭыԥқәа ируакуп Чанҵа ақыҵахь ицара, амԛантәи ихәыцрақәа, дызлаԥшуа ақыҵа аԥсабара. Уи ихатә ақыҵа имбеижьҭеи аабаҟа шықәса ҵуеит. Арҭ ашықәса рыԛнуҵҟала Лашқыҭ аҿаԥсахит. Идыргылеит анхарҵа ԛнқәа, рҿеиҵырхит аҭыӡ-ҭыԥқәа, ашкол ҷыц. Лассы аргылара напы аларкраны иҟоуп Лашқыҭтәи акультуратә хан. Арҭ аиҵакрақәа зегьы, ҳәарада, ддыргәырҷьон аҭаҳмада, уи аабоит аԛызмҵаҷы. Аха абарҭ дзыргәырҷьоз аиҵакрақәа инарывргыланы Чанҵа ибоит игәы еихьызшьуагьы. Убарҭ иреиуоуп: ақыҵаҷы ашәаԥыцьаԥ ахьмаҷхаз, иахьхыршьааз, азеиԥш рахә-шәахәла иахьҷархаз уҳәа жәпакы.

Чанҵа амԛантәи ихәыцрақәеи, иибои, иҟаиҵои иазгәаҭарақәа (автор ихьаҵрақәагьы абраҟа инарыцҵаны) рыҟны иповест иаҵоу афилософиатә ҵакы заманала иааԥшуеит. Акыр еилзыргo аԥхьаԛ еиликаауеит апоет ифырхаҵа Чанҵа дзыргәаҭеиуа ишыҳәынҵқарратә-ууажәларратә усу, ԥхьаҟатәи аԥеиԥш бзиахә ишазку...

Заҟа уаԛ ддырхәыцуазеи Чанҵа дызныланы днеиуа амԛазы автор ииҳәо абарҭ ажәақәа: «Амԛаҩ, амԛа! Заҟа иҵаулоузеи ари ажәа кьаҷ аҵакы! Дарбан ахы иаркны аҵыхәаҟынӡа амԛа нзырҵәахьоу? Уи ԓьаргьы иалагом, ԓьаргьы инҵәон, ицоит мшыни, шьхеи-ҷаԛеи ирыхганы, абнаршәыра илганы, аԥслымӡ сакра иқәганы, ажәԛан ҵампҳамра иагәылганы»...

Автор иқәманшәалахеит ифырхаҵа ақыҵаҷы инеира атәы аҟаҵара. Уаҟа имыцхәу, ма иаҭахны иҳәам ажәакгьы убом. «Сцәеи

сыбаԥи ҭазахьан абри ачаирҭа, сшьапы ахьсмыргылац, цәыкәбарк сыпҳҙы ахьықәымҭәац дгьыл ҿытк узыпшаауам арха ду. Аха иахьа ссасушәа абра сааины садгылоуп!» – дхәыцуан Чанҭа, амԥа дықәланы дахьнеиуаз. «Изхарада, изыхҟьазеи?» – ихы дазцаауан иара. «Умч ушәеит, уажәит!» – аҭак ҟаицахуан иара ихала. Ажәра мацара акәхарушь? Аҭаҳмадагьы азеипш ус аҿы мачхума иҟаицара, гәашәк артызар наҟ иныдицап, рахәык напхьеицап, ԥнык дакып! «Нас, зегь сара сышпарыцәҟьалеи, исыхьзеи?» – аҟама аҿеипш ицырцыруа, ицарҙа, шьаҿак ныҟаицар, игәышпы инадҟацалартә еипш, ари азцаара иапхьа иаагылон Чанҭа уажәы-уажәы, аха ииулакгьы, акәкәаҳәа иԥерымихырц дашьҭалон урҭ ахәыцра уадаԥқәа».

Ҳәарада, арҭ ажәақәа Чанҭа дызҭагылаз атрагедиа бзианы иаадырпшуеит. Убасҟан идам-здам даԥеаҙәы иара дизеилкааауамызт. Уи абахҭа иҭакыз иеипш ихы иԥхьаҙон. Ганкахьала, иҭахын иара иидыруаз, дызлииаз ақыҭатә аҧсҭазаара макьанагь далахәны, дацхрааԥны, «Чанҭа иҟаицеит, Чанҭа иуит» рҳәартә дыҟазарц. Аха иага агәырԥеи ашықәсқәеи иқәыҕәҕәазаргьы, уи даауан абри дзызгәышьуаз аҧсҭазаара иԥеалаирхәырц...

Чанҭа дышиашоу днеиуеит иаб Џьаным иргылаз аԥацхахь. Убасҟан иҿыцҙа иапхьа ицәыртцуеит ихәыҷра аҧсҭазаараҿы ихигахьоу зегьы Ибоит еицакхьоу ашҭа. Уи зны ауарҳал хәбаба атцкьыс итатан, ашьац кашьшьы иҟан, уажәы угәы ирыцҳанашьартә аҳәира ахыҵәаны иҟоуп.

Аҭаҳмада ихәыцрақәа еиҳагьы ирыцлоит, иԥытлоит Гәлизараа рҿы даннеилакь. Ихыҵҳәаауп ҳәа узҳәашам ауха Чанҭа абамбыл еипш итатаҙа иҟаз аиарҭа кажьны, еиқәыхьшәашәа аҳәира илагылаз иԥацхажә ахь дахьцауа.

Аԥымҭаҿы абри аҭып мыцхә иааилукаартә ҟазарала иҟаҵоуп. Абар, афархь мца инеиқәица амцабзқәаҵәкьа иарҳәауа: «–Оҳ гәышьа, ахатәы мца! – уҳәеит уанынатәа» – рҳәозаргьы акәхап дара. Уазымхәыцзеит уи ажәа, мцуп, ҳус иалоузеи уара? Афархь агәыла хәычқәа еизыргоит, асԥычка адәқьан иааухәауеит, ахәышҭаара каужьхьан, уаԥырҵхьан. Агәырқьҳәа аҙы хатәаларгьы усс иумамызт, ушьамхы иеқәыршәны ақалақь аҿы утәан, ожәы аҵых алаԥуҿырц мцак ахы укын, сара шәыстахыуп ҳәа уцәажәоит.

Мап, уареи ҳареи акгьы ҳзеилам, ҳара уара угәы иҭаԥсыз аҵаа ҳзырԥсасиуам. Абарҭ ракәхап израҕьуа, изаҳауадашь акәымзар, арҭ амцабз блаҟы-блаҵәуа», – игәы иаанагон Чанҵа.

Чанҵа ижәлар бзиа дшырбоз, ҳаҭыр шиқәырҵоз, иаргьы аҙәырԥы рзы дшааԥсахьаз ҳаҵәымԥашьо иаабоит иԥацха аницәыблы аамҭазы. Уи игәылаҵәа напы аларкуеит аԥны ҷыц изыргылара. Аргылара ихы иадиҵоит Лашқыҭтәи анҧьныр, Ҟазахә имаҭа. Чанҵа иқыҭахь дхынҳәит иҭакны иоурышьҭыз еиԥш ихы иԥхьаҙо. Уи акәхеит, дласкәантраҙа дҟалеит, иқәыҕәҕәоз еидара дук датцытцит.

Аповест аҷы, епизодқәак рыла акәзаргьы, иухамышҭуа, досу рҟазшьа рыманы иаарԥшуп (Лена, Саҭбеи, хьҙуп ҳәа мацара иагәытцҳәаны занхәа деинызхыз, амал зку Лад, аҵыҵа ԥҳәыс гәраз Гәулиза, Ҟазахә имаҭа анҧьныр, абригадир Озган Кәасҵа-иԥа уҳәа еиҵа аҙәык-ԥыцьак).

Чанҵа иҭацеи иԥеи, иҵабыргытцәкьаны, цәгьара дук злаз уаамызт, аха ҳара ихәыцуаз, иҵоураз шьоукы ракәны иауҟахыз. Урҭ ахылҵшьҭра, аҭоурых, ахәышҭаара, аԥсадгьыл уҳәа апатриотизм иадҳәолу азҵаарақәа рхы-ргәы аҷы аҭып рымамызт. Акрыфареи, аҽеырбареи, аҽеилаҳәареи ирхашәаломызт. Убри акәҙан изҷыз, аԥсҭазааражҷ уаҳа хыкәкык рымамызт, аҵла гәаԥеиԥш иҭацәны рыԥнуҵкатәи адунеи. Изаҟаразаалак акы иаргәаҭеиуамызт амали ақьафи рыда.

Лена анаԥшцәа ҷԥныҳәак лырымҭарц, лыламыс цкьазарц акәын лабхәагьы дзылбауаз, егьирахь дауицәынхахуаз.

Гәулиза, Мачагәа, Аинар, Жьи ҳәа изышьҭаз Ҟазахә имаҭагьы, рхыҷсахьала автор иаҳирбоит Лашқыҭтәи ауаа гәыразқәа. Урҭ еснагь ихиоуп агәаҟра иақәшәаз ауаԥы ицхырааразы. Даҽеаҙәуп, – «сусс иалоузеи? Дцааит аколнхара аиҳабырахь, ириҭааит арзаҳал, азеиԥш еизара аҟны иахәаԥшып, иаҭахны ирыԥхьаҙозар, азин ирҵап араҟа анхара» – ҳәа зҳәаз абригадир. Уи иԥызцәа аҳарамцәа, ганкахьала мацара иԥшуа, унхар аҵкыс ухцәар еиҕьыршьоит.

Сзыхцәажәо аповест «Чанҵа дааит», сгәанала, иамоуп гха ссақәакгьы. Раԥхьаҙагьы иргыланы аԥымҭа ахырқәшашьа иахьынзахәҭоу еилгам, истардантцәахазшәа иҟоуп. Ҵабыргуп, ганкахьала, аоптимистра еиҳа иаҵаларц, аидеиатә ҵакы иҵегьы иҕәҕәахарц, аԥымҭа уажәы иамоу анҵәамҭа еиҳа ианаалоит.

Насгьы, еилкаауп, Чанҭа иқытаҽы данааи длахҿыххон, имч ицалон, игәабзиаргьы еиҕьхон. Убарҭ рхыхь «Аҩны узҳаргылоит, ара уаанха» ҳәа иуаажәлар еигәырҕьаны иахьиԥылазгьы акыр иҵанакуан, еиҭакра дууп аҭаҳмада изы. Аха, иага убас акәзаргьы, аԥсҭазаара аҵабырг ахҭа иҭашәо ихыркәшам аҩымҭа. Аханатә еилкаауп, Чанҭа ақалақь аҽы дышзымаагылоз, уи Лашқытҟа дыхнымҳәыр иқытыхь. Уи азхон. Егьирахь, усда-ҳәысда Чанҭа дышзымтәауаз дыруп. Иԥшаауан имч зықәхашаз, амҩантәи ихәыцрақәак рҽҕьы иҳәахьан, аԥхьаҩ идыруеит уи аҭыԥ... Самарҭалла иуҳәозар, Чанҭа иазиуеи иазыҟарҵо аҩны? Иҩнеиҵода? Ҵоуп, иԥазаҵә дыҟоуп, аха уигьы хҭалҵ ҳәа димам, иаҳҳәап, димаҙазаргьы, ԥьеи ақытахь длышьҭрын иҭаца хамаԥагьашәа иҟоу.

Сара сгәанала, Чанҭа иԥацхажә аҽы (ифархь мацаразгьы) амца агәгәаҳәа еиқәҵаны дантәа аповест ныргәазар еиҕьын. Уинахыстәи иҟалашаз аԥхьаҩ ихала алкаа ҟаиҵар илшон. Хра злаз Чанҭа Лашқытҟа иаара акәын. Уи ҟалеит.

Убри анаҩсгьы, ииашамзар ҟалап аповест афырхаҵа Чанҭа абас ахьиҳәауагьы: «Аԥсуаа рыԥсадгьыл кажьны ҧсра-ҙра амшын ихыломызт, Аԥсны иара абеиареи аԥшҙареи нагҙаҙаны, урҭ арыцҳақәа, адунеи ду иахьнеилалакгьы Аԥсны еиԥш ишьам дгьылны ишьҭаз ԥьыршьон. Аԥсуа дзааҙаз ишьам дгьыл дырчачатны дамазар акәхарын, аҭаацәа рҽы ирчачатны иааҙоу ахшара уи аҟара иҭаацәа дышрыдымҳәыло еиԥш, аԥсуагьы дзааҙо идгьыл ҭәҭәала дадҳәаламзар акәхарын икажьны дызцоз». Абра диашам Чанҭа. Аԥсуа иԥсадгьыл шбеиаз, ишыԥшҙаз, ишбарақьаҭыз наԥьнатә аахыс идыруан. Аԥсны жәпакы атәарҭа адгьыл ҭаацәак аазоит ҳәа жәапҟаны изырҳәозгьы уи азы акҽын. «Ирчачатны иааҙоу ахшара уи аҟара иҭаацәа дышрыдымҳәало еиԥш, аԥсуагьы дзааҙаз идгьыл ҭәҭәала дадҳәаламзар акәхарын икажьны дызцоз» ҳәа Чанҭа ииҳәо зынҙа узақәшаҳаҭхом. Аԥсуа иаҟара зыԥсадгьыл иадҳәалоу, зыԥсадгьыл бзиа избауа иҟалап даҽеа милатк дыҟамзаргьы. Абри ас шакәу Октиабртәи ареволиуциа дуззаа ҟалаанҙатәи аҵарауаа аҙәырҩгьы иазгәарҭахьан. Иаагап убарҭ рахьтә ҽырԥштәык. Кавказтәи абызшәақәа рыҵҵааҩы Петра Ҷараиа аԥсуаа ретнографиатә ҧсҭазаареи рбызшәеи дахьрылацәажәоз статиак аҽы иҩуан: «Иарбан милаҵзаалакгьы, збызшәеи зԥсадгьыли

бзиа изымбауа ыҟам, аха иага убас акәзаргьы, иҟоуп даҽеа џьаргьы ишыҟам дара рзы. Аԥсуаа ахьыҟазаалакгьы, еснагь рхәыцра, ражәахә иалоуп рыԥсадгьыл гәакьа Аԥсны. Аҵәца шьҭырхцыԥхьаҙа ирҳәоит: – «Иа анцәа, иумырҙын ҳ-Аԥсынра!»

Амҳаџьырра уаҩемшхараны ирзыҟалеит ҳажәлар. Урҭ рыхҵәара, рахыԥсаарагьы мчымхарала иҟалеит. Чанҵа ишиҳәаз еиԥш акәымкәан. Убри амчымхара акәгәышьоуп аԥсуаа рыбжеиҳараҧык мшыннырцәҟа ихзырҵәаз.

Иара убас аповест аисужети акомпозициеи рганахьала иҵагь изкышаз, изышьҭалашаз, изырҩәҩәашаз амахәҵақәа алагалазаргьы ауан. Урҭ реиԥш ацхыраагҙатә махәҵа хәычқәа аҧымҵа ахадаратә гәыцә дырҩәҩәон еиҳагьы игәылтәааны иҟарҵон.

Абызшәа аганахь аҧымҵа аԥсыуа бызшәала цқьала иҧуп. Ажәақәа раҙаны, аԥсы рхаҵаны, поезиатә цәаҳәақәоушәаҵәкьа арҩазқәа ирыцәланы ахьхьа-хьхьаҳәа ицәажәо инеиуеит. Апрозаҿгьы иааԥшит апоет ду ибаҧхатәра. Уи заманала ихы иаирхәоит аметафорақәа, аепитетқәа, аиҿырԥшрақәа, исахьаркны аҳәара. Иаагап акык-ҧбак аҿырԥштәқәа: «Волга» жәижәыхкгьы иман». Хажәак роуп ара иҟоу, аха хашҭшьа амоума Сатбеи и – «Волга» «хазына»!

Абар еиҵа ҿырԥшқәак: «Илаба раиигәа-раиигәаны иныҵарсуа атәарҵа даннадгыла, дааҳәын днықәтәеит», «Ақыҵазы аҩҩәырџь ҳәа ихы аџьыка иқәихуан». Дасу зызку аҭыԥқәа рҿы арҭ иреиҩьны иуадаҧуп аҳәара. Убас заҟа!

Хыхьгьы маҷк салацәажәахьеит аповест «Чанҵа дааит» ауажәларратә ҵакы иамоу атәы. Аҵыхәтәангьы убри азҵаара сазаатгыларц сҵахыуп. Сгәы иаанагом ари аповест иаԥхьо дарбанзаалакгьы ус нбанҵакыла ишшаҙа, еиҳа ииашаны иуҳәозар, Чанҵа иԥсҭазаара атәы мацара иадҳәаланы иеликаап ҳәа. Ус иҟазҭгьы, аповест ас аԥхьаҧ хара дархәыцуамызт, дарцыхцыхуамызт. Насгьы, Чанҵа заҵәык Лашқыҵаҟа даараьы, дмаараьы рацәак азыҙбомызт. Аха, еиҵасҳәоит, араҟа ишьҭыхуп ҳмилаҭтә-ҭоурыхтә ԥсҭазаара иаҵанакуа азҵаарақәа.

Акоммунисттә уааҽәларрашьы ицо аиҵакрақәа иааргоит апрогресс ду. Зынгьы-ԥхынгьы асы, анаҟәа зқәыжьу ашьхақәа роуп ԥсыс, хыцхырҵас ирымоу арҧашқәа, аҙиасқәа. Убасшәа иҟоуп амилаҭ

абызшәазы ақыҭақәагьы. Ҷыдала, зхыԥхьаҙара маҷу амилаҭқәа рзын ақыҭақәа ирыцыркуа рацәоуп. Абызшәа, амилаҭ, ақьабз бзиақәа уҳәа жәпакы ыҟоуп уаҨ игәникылаша, хшыҨзышьҭра ззиуша. Баграт ШЬынқәба Чанҵа ихаҿсахьала иаҳирбоит аԥсадгьыли, абызшәеи, аԥсабареи рыда уаҨ ахааназгьы дышхәарҭам. Урҭ абла ҷыцеиԥш еснагь ишыхьчалатәу! Зегьы ҳарҟәаҵып, арахә рааҙара аҟынҵәкьа Чанҵа ихәыцрақәа заҟа ииашоузеи! Изааҙарызеи, ргәы иалымсааит иахьеи-уахеи абна илоу, адәы иқәу арахә, аԥсаса, ишьамаҟа заа҃о, изыхьчо ахьшьцәа, аха аповест аперсонаж Мдариԥацәа рҨызцәа иҟалап иахьагьы ирацәаҨны иҳамамзар, урҭ реиԥш ахьшьцәа ҳамазҭгьы, иахьа хымԥада рахәла-шәахәла иҵагьы ҳбеиахон. Шьоукы-шьоукы ихьшьцәеи аколнхара анапхгаҨцәеи арҳәырҭақәа ҳамам ҳәа иҟарҵо амзызқәа (иахьиашоу ыҟазаргьы) узрықәшаҳаҭхом.

Убас ирацәоуп аповест аҿы ишьҭыху амилаҭ ԥсҭазаара иадҳәалоу азҵаарақәа. Аповест «Чанҵа дааит» амилаҭ хдырра азырҿыхауа, ԥхьаҟатәи аԥеиԥш бзиахә ахь узырхәыцуа аԥсуа жәлар рыԥсҭазаара арамка амацара иҵахаҙом. Уа зхы рҵысу азҵаарақәа ззаигәо егьырҭ аешьаратә милаҭқәагьы маҷым. Убри азоуп аповест аԥсышәала акьыԥхь анаба, рацәак мҵыкәа еиҵаганы ажурнал «Новый Мир» изанылазгьы.

Асахьаркыратә Ҩымҵа иаша ахә ҳаракыуп. Аха конкретла амилаҭ ԥсҭазаара уаҵәтәи аԥеиԥш бзиахә иаҵанакуа аҨымҵа аҵакы еиҳагьы иҭәҭәахоит, анархагьы аиоуеит. Насгьы еиҵагылоу аҿар апатриотизмреи аинтернационализмреи рылаҵаны рааҙараҿгьы анырра ду ҟанаҵоит. Ус иҟоу аҨымҵа аҿар рыԥсадгьыл бзиа иднарбоит, иднарҵоит уи ажәытә-аҿатә, уаҵәтәи амш бзиахә азы хеиг҃арак ҟамҵакәа ақәԥара.

Абри ахшыҨзҵак ауп аповест «Чанҵа дааит» иагәыло, еибаркны измоу. Даҽеакалагьы знеишьа амам. Исҵахуп сажәа хсыркәшарц зповест ҳахцәажәо апоет Баграт Шьынқәба ицәаҳәақәа рыла:

Уи иами насыԥда ззырҳәауа,
Аԥсадгьыл абзиабара злам.
Иабацәа ахьжу изымдыруа,
Рышьҭамҵа агәадура змам.

ԥЬ. Б.АҲӘБА,
аша҆кыԛԛ

ЖӘЛАРЫК РҨАХӘЫ[30]

Шықәсык егьаагымхо ажурнал «Алашара» акьыԥхьрахь иаҨын хазы шә҆кәны иҵыҵыз Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба иҵоурыхтә роман «Ацынҵәарах». Аԥхьара уаналагалак ублақәа ааузаҟәыҵхазом. Хык уаԥхьар, анаԛстәи ахаҨы и҆калозеишь ҳәа уҨынаухоит. Инагзаны уаԥхьар уҵахуп, арахь инҵәарҳәагьы ушәоит. Уаҩоу саҩоу иаҳааит, иуқәшәира исыкәшәира изы҆калааит сыжәларгьы саргьы иаҳзы҆калаз, исҳәаз даҽа убри а҆кара сҳәаргьы, нҵәашьа амам суаз ажәа (жәларык руаз руасиаҵ ажәа), шәарҵ ажәа шәасыршьит, шәгәы ҭысшьааит иҳәарызшәа, ахш қәаб агәараҳәа еилазыршышаз Зоурҟан Золак иажәа нагзамкәа, иаалырҟьашәа даангылеит. Ашә҆кәыԛԛы и҆казарақәа ируакуп абригьы – иҵегьы иҳәандаз шуҳәо, шьҭа шәара шәхаҵа шәхәыц ҳәа наҳәаны аангылара.

Иҳәамкәаны иаанхаз инацҵаны азхәыцра мариоуп. Ипеиԥшхарызеи жәлары рцынҵәарах? Уи еилкаацуп. Ижәлар реиԥш, адгьыл даныҙаауеит иаргьы. Ҳазыҙырԛып иҳаҳаз ареквием. Ҳзыԥхьаз еиҵаҳҳәарцг? Даҽа убриа҆кара еиҵа иԛтәхоит. Убриа҆кара игәылырҵәааруп аромн. Имыцхәу, абри бжьасыжьыр иаԥырхагахарым ззуҳәаша махәҵа хәыҷык иадамхаргьы иагәыларсым. Алитература҆ы и҆кагәышьоуп убри еиԥш апарадокс. Ажәлар рытрагедиа алитература азыҳәан имышхәабзазарахахоит. Аибашьрақәа, аҳәынҭқаррақәа реиалаҳара ша҆ка ԛымҵа ссир ахҳәааузеи. Аубла жәлар рықәҙаара иаҳнаҵеит «Ацынҵәарах». О, ша҆ка деигәырҕьаз ашә҆кәыԛԛы уи арыцҳарагьы ҟамлар, иара аԛрагьы иқәымшәар! Аха уи атрагедиа ҟалеит Аԥсны аатҵра҆ы. Абри аԛыза аро-

[30] Агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь», 1975.

ман иҩыр акәын ҷыдала аԥсуа шәҟәыҩҩы. Зыԥсы ҭаны адунеи иқәу зегьы уалԥшьак-уалԥшьак рыдуп. Ажәларгьы убасоуп. Аԥсуа жәлар уалԥшьаны ирыдын, дара шьала-дала ирзааигәаз, адунеи ианыʒааз жәлар руасиаҭ ажәа аҳәара. Дара рхаҭақәа, Заурҟан Золак ишиҳәо еиԥш, адгьыл убасҟак ицәыхьанҭахеит, шәаԥхәаҩыкгьы дрыҵнымхеит. Абраҟагьы аҭоурых рхыччеит аублаа рнапхгаҩцәа, рԥызацәа. Урыстәыла адлара ԥсеиқәырхагоуп, шәабҧьар шьҭашәҵа ҳәа ирацәажәарц инеиз аԥсуаа рхаҭарнакцәа, ашәы рышәҵаны, мыткәма ҳәарала ирԥылеит. Урыстәыла иадгылаз аԥсуаа раҳ, ҳара узааʒаз, ашьа алоуҭәеит ҳәа иарҳәеит. Еишьцәак ирҩызаз ҩ-жәларык ирыбжьдаз ацҳа ԥцәеит убри аҽены. Егьыҟалеит аишьцәа анеицәыʒлак, ианеидымгылалак иҟалало. Аха дырҩегьых иахьа шәаԥьҳәаҩыс аублаа ирзыҟалаз даԥсуоуп. Ажәа сахьарк азҟазацәа ираԥхьагылоу руаʒәк, акыр шықәса инеиԥынкыланы, иаамҵа, идырра, ибаҩхатәра ду дара ирзикит.

Иазку ҩымҵа ссиру ҳлитература иаланагалаз, литературатә теориала еиқәшәаны иақәнаго атерминқәа азыԥшааны иахцәажәашт акритикцәа, алитератураҵцааҩцәа. Ҳара ҳазхаанугьы, ҳара ҳазхаанымгьы ԥхьаҟатәи абиԥарагьы, ҳара иадаҳбалаз абзиарақәа инарыцҵаны иадырбалашт. Усоуп ишыҟоу аҩымҵа бзиа. Ес ииуа абиԥара ҿыц ирыциуеит иаргьы. Ҳара уажәаз иаҳҳәап ажәа заҵәык, зеиҷьыҟам ажәа, – агәырҷьаҿҳәаша. Агәырҩа ду еиԥш агәырҷьара дугьы аиҭаҳәара уадаҩуп. Убри азыҳәан акәхап, агәырҷьаҿҳәаша иаанагоит еихаҳахеит ҳәа аҳәышҭаара, ҿыц ихәыжжаʒа иҩеибакит ҳәа уаҟа иеқәыз амца. Аԥсуа жәлар ироуит даҽеа доуҳатә баҟа. Ҳмилаҭтә литература даҽеа шьха ҳаракырак иҩхалеит. Шьарда шықәса ҵуан, абасеиԥш ицқьоу, абасҟак ажәлар рбызшәа иазааигәоу ажәала иҩу, инеиҵыху ҩымҵак ҳара иаҳмоуижьҭеи.

«Ацынҵәарах» уаԥхьаны уаналгалак, угәырҷьоит аԥсшәа ахьыудыруа, излаҩу абызшәала уахьаԥхьо. Ари акырʒа аҵанакуеит еиҳарак уажәы абызшәа аганахь ала, ихәанчоу, мчыла аԥсышәала ирцәажәоу, ианеиҭаргалак ишыҟало ҳәа заа иазхәыцны иаԥҵоу аҩымҵақәа ҳгәахәы анԥырҵәахьоу аамҵазы.

Ароман иалаԥсоуп аублаа ражәақәак. Иара убас аҭырқәшәа аҟынтә ажәақәагьы. Урҵ ҳәоуп аҭаҳмада имҳәар ада ԥсыхәа ахьыҟамыз аҭыԥқәа рҟны. Амала, сгәанала, ихатәы бызшәа аҟынтә

иҵегьы ажәақәа алаиршәуазар цәгьамызт. Дара аублаа рхатәы бызшәа «абза бзы» ҳәа акәын ишашьҭаз. Иаҳҳәап, ажәақәак наларшәуа, сыбза бзы сазхьаауеит ҳәа неиҧыцкьалар абзиаҙами? Урҭ ажәақәа здыруа, изаҳауауаҏҵсы дыҟагәышьам, аха сахьаркырала, ҵсихологиала иаҳа ииашахон. Аҙәгьы имаҳауазаргьы, ууасиаҭ ажәа уҳоит уан лыбызшәала. Хатәы бызшәак изаҏызан Заурҟан Золак аҵсшәа. Аха егьа умҳәан, аубла жәақәа иҵегь инеиҳаны имҳәалар игәы иаурымызт. Абраҟа ихәарҵа духон норвегиатәи аҵарауаҏ Г.Фогт еиқәиршәаз аублаа ржаәр. Иҟалап Заурҟан Золак ҷьара-ҷьара даҵсуаҵәазар, иаҵсуа гәтылсоу иаамышьҭахь даҽеаҙәы изымҳәаша ажәақәа, ажәаԥкақәа, аиҧырҵшрақәа алеиҵозар ицәажәара. Уи иаҳагьы даҳзааигәанатәуеит. Иаҳагьы ирааигәаны иаҳнарбоит аублаа рҧахарала ҳара ишаҳцәыҙыз зегь реиҳа иаҳзааигәаз жәларык.

О, шаҟа ирацәоузеи ароман иҳанаҳәақәо! Ҷьара иҳацәажәоит иаахтны, даҽеаҷьара шәара шәазхәыц ҳәа ҳхы ҳазыннажьуеит. Зегьраҵхьаҙа иргыланы, уи ҳгәалаҧы иазнарҳауеит Аҵсны ашҟа иҳамоугәыбылра. Аублаалықәыццышәаизгаз, рдаракәацыкәызхыз амца қьоуқьад иаалагылан Аҵсынгьы, аха еибганы иалҵит. Иҟагәышьан зыҵсадгьыл зҧиауаз аҵсуаагьы. Иахьеиҧьу ҳцоит ҳәа ажәлар рхьырҵшны мҳаҷьырра иргеит. Аха иҟан зыҵсадгьыл знаҵхыцкәа аларԥаны изкызгьы. Урҭ роуп уи аҵсеиқәырхара зыбзоуроу. Аублаа рԥеиԥшиԥеиԥшхоит зыҵсадгьыл нзыжьыз. Иашоуп, аус руит адинхаҵара, амшын ныркәынтә иржәлоз егьырҭ аҕацәа реибашьрагьы рыдгьыл ҵәыҕьахьан. Аха егьа ус иҟалазаргьы, егьа хамышҭыхә ирықәшәазаргьы, аҵсадгьыл кажьны ақәҵра риашашьа, рқьиашьа амам.

Жәларык адунеи ианыҙааит. Ҭыԥхьыҙқәаки, машәырла ашәҟәы ианшәалаз ажәа қьоушәоуқәаки ракәымзар, акгьы рыҵнымхеит. Ароман аҟны аҭып ҕәҕәақәа ируакуп, аублаа аҙәырҽы еилатәаны, ашәаҳәара ҏеахьазыркуа, рашәаҳәашьа ахьеиқәымшәо аҭып. Ашәа аҵсра – ажәлар ирыҵсроуп. Аублаа рашәақәа, ражәабжьқәа, репоскәа, рлегендақәа, рлаф уҳәа, доуҳатә беиарас ирымаз зегьы дара ирыцыҵсит. Аҵсрақәа зегьы иреицәоуп абри.

Даҽеа проблема дук ықәгылоуп ароман аҟны. Иҟоуп аҵсуа ажәа бзиа – абчараҳ ҳәа. Ашәарыцаҏцәа огәыԥ анапхгаҏы (аб ажьала

ичо раҳ) ауп уи иианаго. Ашәарыцареи ашәарҭареи еицын. Абчараҳ изымдыруазар ашәарыцаҩцәа ахьиго, хра ҭакнаҳарак, еибгала хынҳәышьа ахьамамыз абҕацымкыра иаҿеигалон. Абчараҳ бзиа ажәлар рашәа далан. Афырхаҵаратә жәабжьқәа ихырҳәаауан. Абс дыҟоуп аҧсҭазаараҿ ажәлар рнапхгаҩы, рҧыза. Аублаа ртрагедиа аиҳараҙак зыхҟьаз рнапхгаҩцәа роуп. Урҭ рхатәы интересқәа изырхымсит. Ҭоурыхла илашәхеи. Рыжәлар ҧхьатәи рҧеиҧш рымбеит. Абраҟагьы аҧсуа ҭауади-аамсҭеи аҙәырҩы ҳгәаланаршәоит аромн. Аҙәк илшоит руак рхы ҭигар. Аха аҙәы Ҳаԥьы Кьарантыхә иеиҧш зеиҧшу, илшозаап жәларык ҭаирхаргьы.

Аублаа гәыла-ҧсыла имарҭаҵацәан. Рхы ақәырҵо иҧсылманцәамызт. Уаҳа ҧсыхәа анрымоу, ҳаҧсы алаҳзеиқәырхозар ҳәа инахьынҳалеит аҟароуп. Ақьырсианра усгьы рымҧан иҟамызт. Издыруада, аҧсуаа ҳаиҧш, ажәытәанҙа иқьырсианцәаны, аҭырқәшәа ианрыфмпыҵархаланахыс аҧсылманра рыдыркылашәа руазаргьы. Аха ақьырсиан динҳаҵара рыман ҳҳәартә, уахәамак иадамхаргьы ирыҵнымхеит. Ажәлар еидызкыло ҳәа урҭ ирымаҙам рныха Быҵҳа акәын. Зыҧсадгьыл зцәыӡыз, ҳәарада, рныхагьы рцәыӡуан. Зашхәа иҵалаз иашәа дара ирымҳәеит. Иухамышҭуа символ дууп, рныха анырцәыӡ, аныха ирзаҩызаз Ҭаҳаир дара рнапала дахьыршьуа. Иҳанаҳәозеи абри? Ҭаҳир дара рнапала дахьыршьуа. Иҳанаҳәозеи абри? Ажәлар еидызкылашаз идеологиак рмоуит.

Ароман ахы инаркны аҵыхәанҙа (раҧхьаҙатәи даҟьақәак алаҳамҵозар) гәаҟра уазуп иаҳәо. Иуаҳауа угәаҵа шыҵнашьаауагьы, иҵьоушьаша, угәы ҧнаҵәаҙом. Избанзар ахҭысқәа убасҟак ирацәоуп, убасҟак ибзианы ашәыга ҿыцқәа азиҧшаауеит ашәҟәыҩҩы. Заурҟан Золак иажәабжьҳәара Аублаатәылан ашьхақәа рҟны иҵхәараауаз аҙыхьқәа ирҩызаха иналагоит. Ицкьаз, адунеи иахьықәнагалаз еигәырҷьо аҿыҩанахоит аҙыхь. Амшынахь инаскьацыҧхьаҙа, аҧштәы еиҵазкша, агьама бжьызхыша аҩырақәа алаҭәоит. Аҵыхәтәан амшын иналаҭааны, инықәзаа ицоит. Аҭаҳмада иажәабжьҳәарагьы иаҳа-иаҳа ишьҭыҵуа ихалоит.

Иахьа уажәрааанҙа ҳара иҳамамызт аҭоурыхтә роман. Иаженираалоу ароман апҵараҿы дышуасхыршьҭаҵаҩу еиҧш уажәшьҭа иаҳҳәар ҳалшоит Баграт Шьынқәба аҭоурыхтә роман аҩрагьы дахацыркѳуп ҳәа. Иумдырырц залшом автор уи аҩразы ҵҩа

рымамкәа ашәҟәқәеи адокументқәеи дышрыԥхьаз, ибзиаҙаны иҿешазыҟаиҵаз. Аҳәынҵқар ихаантәи Урыстәыла, Қарҵтәыла, Ермантәыла, Ҭырқәтәыла уҳәа акыр аҳәынҵқаррақәа рполитикатә ҭагылазаашьа имҵакуа, адинхаҵара иамоу афилософиеи, ажәлар рыԥсҭазаарагӷ уи иаҵанакуазеи еилымкаакәа дызлацәажәо атрагедиа ҭацгәыс, мзызс иамаз изеилкаауамызт. Ароман аҭоурыхҩцәа рзыҳәангьы ихәарҭа дуны иҟалеит.

Ахшгьы еиқәаҵәак хшәалоит рҳәоит. Маӷк ҳгәы еихьнашьуеит (ашәҟәыҩыусеиԥуп, иаҳа иашоупҳәадазхәыцгы иҟаимҵазаргьы) аубла ҭаҳмада ижәлар руасиаҭ зеиҳәо, абызшәадырҩы Шәарах Кәаҙба ицәажәара (ахьаҵрақәа рҟны) сахьркырала иахьыкәадоу. Аԥсуа ҭарауаҩ иаҵкыс, аублаа ҭаҳмада аԥсшәа иаҳа идыруеит, иаҳа бызшәа цқьала дцәажәоит. Насгьы ҳзызхәыцша, Шәарах Кәаҙба аԥсуа қыҭа иалҵыз уаҩуп. Акыр дҩеидасхьан аҵарахьы данцоз. Шықәсқәак рыла абас ихәашьрымызт ихатәы бызшәа. Иашоуп, асахьаркыратә литературағы аперсонажцәа рцәажәашьа шаҟа еиԥшым иаҳагьы еиԥьуп, аха урҭ рцәажәара сахьаркызароуп. Иҟалап, Шәарах иҳаиҳәақәогьы (ииҳәақәо зегьы, шамахамзар, ишаадыруагьы (аҭаҳмада иеиҳәо иҟаҵазар еиԥьызҭгьы. Ҳаргьы иҳаҳауан, даргьы еинарцәажәон.

Шәарах Кәаҙба – литературатә хырхәагоуп. Иаҭаххарызма уи биографиа убасҟак аҳәара? Ус еиԥш иҟоу аперсонаж зыԥсы ҭаны адәы иқәыцәҟьаз ауаҩы ибиографиа иаҳҭо ҳаналагалак, дышхыҵҳәааy иаҳагьы иаҳцәаапшуенит. Аибашьрахь дҭахеит ҳәа иааркьағӷны иҳәазар еиԥьзар?

Асеиԥш иҟоу аҩымҭа ду иагқәоу иҵегьы сса-мыссақәак ҟалашт. Аԥаҩқәа ҭырҭәааны инеиуа аҙиас ԥьара иааҕгарахаргьы, иаарласны еиҭа иҩыҵҵәааyеит, аҙыққоуп ахаан изыцауламхо. Иҵегьы исахьаркындаз иҵегьы иҭырҭәаандаз ахьуҳәо аҭыпқәа шыҟоугьы (абаҩхатәра д ианаҳмыжьуа рыцәоуп, убри ауп иҟалаз), иаҳҳәар ҳалшоит аԥсуа сахьаркыратә жәа аҟазара ҿеаԥарак иԥеит ҳәа аромн «Ацынҵәарах» иабзоурны.

Аԥсадгьыл абзиабара иазку ҩымҭак саԥхьандаз угәахәуазар, азежәтәи ашәышықәсеи аҩажәатәи ашәышықәса раԥхьатәи ашықәсқәеи рзыҳәантәи аҭоурых уазҽлымҳазар, аԥсуаа рымҳаԥьырра зыхҟьаз ҭуҵаауазар, шаҟа иԥшҙоу ахатәы бызшәа, уи закә

мал дуу удырырц, доуҳала убеиахарц уҭахызар, уаԥхьа абри аро-ман. Уи гәыҭшьаагоуп, ихшыҩрҵагоуп, игәазырҳагоуп. Абасеиԥш иҟоу атрагедиатә ҩымҭа азыҳәаноуп Аристотель «катарсис» зиҳәаз. Доуҳала уарыцқьоит атрагедиа. Бла ҷыцла уқәнарԥшуеитт адунеи.

Изаҳауа рзыҳәан игәышьҭыхгоу симфониоуп аублаа жәлар ирыхҳәааны адунеи иқәҩыз ареквием гәыҭшьаага.

М.Г. ЛАДАРИА,
АА Р академик

БАГРАТ ШЬЫНҚӘБЕИ УИ ИРОМАН «АЦЫНҬӘАРАХИ»[31]

Дарбан шәҟәыҽҽ дузаалакгьы изааиуеит ихаҭареи ибаҽхатәреи еиҳа игәылҭәааны ианаҧшаауа аамҭа. Сара сгәанала, абас иҟоу арҿиаратә аамҭа Б.Шьыинқәба изаанагеит ароман «Ацынҭәарах». Аҽымҭа аҧхьаҽцәа абасҟак ирацәаны изаднаҧхьалаз, аублаа амҳаԥьырра иахьыхнарҭәаз, рлахьынҵа ахьыртрагедиахаз азы мацара акәҙам. Уи аҧхьаҽцәа зегьы изыргәаҧхаз сахьаркырала иагәылырҭәааны иахьыҟаҵоу азын ауп.

Ароман «Ацынҭәарах» аҧхьаҽ изнарҭысуеит ахәыцра дуқәа. Уи иҭаххоит еиҿикаарц абри аиҧш инеиҵыху жәларык рлахьынҵеи аҭоурыхтә епохеи инарҭауланы иаазырҧшуа аепикатә ҽымҭа аҧҵара апоет илзыршаз амч «амаҙа». Иҧсабаратәуп ари ароман ацәырҵра Баграт Шьыинқәба ирҿиаратә хшыҽхәыцраҿ. Уи ианыҧшуеит аҭоурыхтәи ааҙаратәи урок. Абарҧқәа зегьы еилыхха иудырбоит ашәҟәыҽҽы ду ихаҭаратә ҟазшьаҷыдарақәеи ирҿиаратә мҽа аизҳашьеи.

Ишдыру еиҧш, Баграт Шьыинқәба ирҿираҿы дцәырҵит дпоетны. Уи алирикаҿы иааирҧшыз абаҽхатәреи, иҵаулоу аидеиа ахьрыциҵази рзы Баграт Шьыинқәба дҟалеит аҧсуа литератураҿы иналукааҙаша поет дуны. Аха алирика, иара ажанр аҧсабара злаҟоу ала, аҧсҭазааратә материал инарҧбааны иазышьҭыхуам. Убри аҟынтә ашәҟәыҽҽы-апоет ирҿираҿы идунеихәаҧшышьа аҿанарҭбаалак, ҟазак иаҳасбала даншәалак, данҭышәынтәалалак, уи усҟан ихаҿы ииуеит аҧсҭазаара аганқәа рацәаны иаазырҧшуа арҿиаратә план ҿыцқәа. Убри азоуп ашәҟәыҽҽы-апоет апрозатә ҽымҭақәа аҧҵара инапы залеикуа. Апоет бзанҵык машәыршәа

[31] Ажурнал «Алашара», 1978, №4, ад. 85-89.

апрозахь диасуам. Уи хымԥада иҟаимҵар зымуа акы акәны иҟоуп.

1950-тәи ашықәсқәа рзы Баграт Шьынқәба аԥсуа жәлар рыԥсҭазаара ахаҭа иҵанаҳәеит уи инарҭбааны иаазырԥшуа аҩымҭа ду «Аҽатә-уаа» аԥҵара. Ари раԥхьаӡатәи иажәеинраалоу романуп аԥсуа литератураҽы. Автор иаҳирбоит Аџьынџьтәылатә еибашьра ашьҭахьтәи – 40-тәи 50-тәи ашықәсқәа раантәи Аԥсны ауаажәларратә-ҭоурыхтә епоха, аԥсуа жәлар рыԥсҭазааратә лахьынҵа уҳәа жәпакы. «Аҽатә уаа» аҟны Баграт Шьынқәба иааирԥшит аепикатә ҩымҭа аԥҵара дшазыҟоу. Уи иелкаау, еилыххоу асиужетқәа рыла иааирԥшуеит аҟазшьақәеи, ахаҭарақәеи, аамҭеи, ауаажәларқәеи реизыҟазаашьақәа: урҭ наҟ-наҟ гәыцхәрала ишеидҳәалоу, Баграт Шьынқәба аҩбатәи иажәеинраалоу ироман «Ахра ашәа» (1964ш.) агәҭаҽы иҟоу афырхаҵа хада Кьахь Ҳаџьарат шиакәугьы, уи илахьынҵа инарҭбааны ишалацәажәоугьы, ашәҟәыҩҩы иаҳирбоит ХХ ашәышықәса алагамҭазы аԥсуа жәлар рыԥсҭазаара акласстәи ахақәиҭратәи қәпарақәа ицоз ирыдҳәаланы. Урҭ ринтересқәа иузрыдымхуа иҟаиҵоит.

«Аҽатә-уааи» «Ахра ашәеи» шреиалисттә епикатә ҩымҭақәоугьы, раԥҵашьа цәаҩала зынӡагьы еиԥшым. «Ахра ашәа» аромантикатә ҟазшьа аҵоуп, иҵару, ицҳфыру асиужет амоуп, афырхаҵа хада Кьахь Ҳаџьарат ицуп аидеиа ссир – ахақәиҭра, мамзаргьы аԥсра. Асахьаркыратә шәыгақәа рпалитра аабоит жәлар рпоезиатә еиуеиԥшым асахьақәеи ашәыгақәеи рыла, иара убас автор иажәақәа аекспрессивра рыланы иҟоуп.

Абарҭқәа зегьы асахьаркыратә ажәа азҟаза ду Баграт Шьынқәба аепикатә ҩымҭа аԥиҵартә еиԥш арҽиаратә лшара ду ирҭеит.

Ҵабыргуп, раԥхьаӡа 1973 шықәсазы Баграт Шьынқәба аповест «Чанҭа дааит» аникьиԥхь, зпоезиатә сахьаркыратә ажәа хааӡа згәы икыдыз, аԥхьаҩцәа рахьтә азнык азы ииашамкәа еилызкааузгьы ҟалақәеит. Ари аҩымҭа хадаратә фырхаҵаны дагәылагылоуп зыҷкәыни зҭацеи ирыхҟьаны зхатә хәышҭаара иацәыӡыз Чанҭа. Уи дзықәшәаз ахҵәара – дахьиз, дахьааӡаз, дахьыхандеиуаз иқыҵа гәакьа ааныжьны, ақалақь аҽы иҟазаара рыцҳарак еиԥш иԥхьаӡон, анышәашьа имамызт. Убри азы иқәраҽы дышнеихьазгьы, иаанимыжьыр игәы иамуит, дхынҳәит иқыҵахь.

Аповест афырхаҵа Чанҭа ихәыцрақәа, игәазыҳәарақәа зегьы ирыԥсҭазааратәны, ԥсихологиала ирҵабыргны иҟаҵоуп.

Ашәҟәыҩҩы ду ирҽиартә мҩа иеиуеиԥшым имҩасуан, еснагь иатцудыраалаша маҙак аҵоуп, ҩымҭак аԥиҵацыԥхьаҙа иԥшаауеит, иҳәам, иҟаҵам ахшыҩзцара ирҽиараҽ иыцу акы. Убасҵәҟьа ауп Баграт Шьынқәба ирҽиаратә мҩагьы шыҟоу. Уи аҩымҭа ҿыц аԥиҵацыԥхьааҙа, идеиатә ҵакылеи сахьаркыралеи иҳаракны, ауаажәларраҽы хшыҩзышьҭра аманы, зегьы азҽлымҳара азыруа иҟалоит. Аповест «Чанҵа дааит» аҽы ԥасатәи иҩымҭақәа рыҟны еиԥш акәымкәа, автор ауаҩы иԥсҭазаареи аԥсадгьыл ирыҵаркуа апроблема ҿыцны ишьҭихит, инарҵауланы удырхәыцыртә иҟаиҵеит. Аԥсадгьыли ауаҩи рызҵаара Баграт Шьынқәба ирҽиамҭақәа рҽы иналукааша аҭып ааныркылоит. «Аҽатә-уаа» афырхаҵа Дамеи изы Аԥсадгьыл алагозҭгьы афашистцәа ирҽагыланы асовет дгьыл ахьчареи аԥсуа қыҵа аиҭарҽиара иаҽагылоз ауаа рахьырхәреи рыҟнытә, «Ахра ашәа» афырхаҵа хада Ҳаԥьарат Кьахьба изы ауаажәларраҽы асоциалтә иаша ашьақәырҷәҷәара аҟынтә иалагозҭгьы Аԥсадгьыл, Чанҵа изы уи ашьапы акуеит иԥсадгьыл ҿыцк адгьыл аҟынтә. Чанҵа дазгәыкуп дахьынхоз, дахьынҵуаз, ҿыцәаара зқәым ихәышҭаара, дхәыҷаахыс дзышьцылахьаз, зыфҩы лаҳалаҳуа иаҳауаз абнақәа, адәқәа, ажәакала, дзышьцылоу аԥсҭазаара аритм агәеисыбжь.

Баграт Шьынқәба «Чанҵа дааит» аҽгьы далацәажәеит амҳаԥьырра атема. Араҟа уи аԥсуа нхаҩы ипозициала дахәаԥшуеит. Автор абри зхы икыз амҳаԥьырра азҵаара зынӡа инарҵауланы уархәыцыртә, ихьаагартә, ухы-угәы ихьыуа-хьыууа иҵалартә иҟаиҵоит ироман «Ацынҵәарах» аҽы.

Зыԥсадгьыл аанзыжьыз, Ҭырқәтәылаҟа ицаз аублаа жәлар ртрагедиа ароман «Ацынҵәарах» аҽы иаарԥшуп Заурҟан Золак иԥсҭазааратә лахьынҵа иадҳәаланы, уи ихаҽсахьала. Алитературатә ҩымҭақәа рҽы афырхацәа ззымиааиша, рымч зқәымхаша ауадаҩақәа ианрықәшәалак, бжеиҳан иԥсуеит, уи ала инҵәоит рыԥсҭазаара. Аха Заурҟан Золак шәышықәса рҟынӡа дыԥсуам, иԥсҭазааратә трагедиа уи ала имаҷымхеит, уи ихигеит, иблала ибеит ижәлар рҭахара атрагедиа ду. Ари еиҳау уаҩеимшхара уи изы иҟалараны иҟоузеи! Ианыҵит, иҵахеит дызлыҵыз жәлар.

Багарт Шьынқәба ироман ажәабжь еиҵаҳәара аформа азалихит (ажәабжьҳәара ароман аҽы ицоит Заурҟан Золак игәа-

лашәарақәа рыла). Ашәҟәыҩҩы иара убас дақәшәаны ихы иаирхәоит аамҭатә фактор. Ароман аҟны ииасхьоу ҳазҭагылоуи аамҭақәа еилалоит. Шәышықәсақәа зхыцуа аублаа Заурҟан Золак игәалашәарақәа ирыцаркуеит XIX ашәышықәса аҩбатәи азыбжа инаркны XX ашәышықәса алагамҭанӡа. Ари аублаа жәлар рыхцәареи рықәӡаареи аамҭа ауп. Ажәабжь ахаҭа анырҳәо 30-тәи ашықәсқәа рзоуп. Аҭоурыхтә хҭысқәа ароман аҿы ахәшьара роуеит Заурҟан ипозициа мацарала акәымкәа Асоветтә Аԥсны аҟынтә Ҭырқәтәылаҟа ианыцхьоу ажәлар рбызшәа ҭицаарц зҭаху, ҷыдала адҵа зманы инеиз аԥсуа ҵарауаҩ қәыпш Шәарах Кәаӡба дибарц, диҿцәажәарц хаҭала иҭахуп ианыцыз ажәлар рҭоурых здыруа, ирхаҭарнаку ауаҩы. Убас иагьыҟоуп аҩымҭаҿы.

Заурҟан Золак иԥсҭазаареи аублаа жәалр рымҳаԥьырреи ароман аҟны еиларсуп. Избан акәзар, уи афырхаҵа изҳаит ижәлар рыгәҭаны, урҭ рыцәгьа рбзиа агәҭа дгылан, зныкгьы аганахь днымхеит. Заурҟан анхаҩыжәлар дрылцит. Уи раԥхьа изымдырӡоз, изеилымкаауаз рацәаӡан. Аха ашықәсқәеи, аԥсҭазаареи, аԥышәеи ирҭаз, идырцаз, еилдыркааз рацәаӡан. Афырхаҵа агәалашәарақәа еилыхха иаҳдырбоит уи иҷкәынреи, иҭәымҭеи, иажәреи заҟа еиԥшымхаз ҵакыла.

Шәарах Кәаӡба мызкы инеиԥынкыланы дидтәалан аублаақәа рхаҭарнак, амитә зхызгахьаз, бзанҵыкгьы изхамышҭуа Заурҟан Золак. Уи иҳәамҭақәа зыԥсы ҭаз аҭоурых иаҩызан аԥсуа ҵарауаҩ Шәарах Кәаӡба изын.

Ароман «Ацынҵәарах» ажанр аԥсабара хкы рацәала еилоуп. Ари ароман епопеиоуп, иаанарԥшуеит фырхаҵак илахьынҵала, жәларык ирхыргыз аԥсҭазаара апатриоттә цәанырра ду атҵаҵаны. Аԥсадгьыл абзиабара-ацәаныррақәа зегьы реиҳа иԥшьоу, иреиҳау, арахәыц ҟаԥшь еиԥш ароман ахы инаркны атцыхәанӡа иалсны ицоит. Убарҭқәа рнаҩсангьы, «Ацынҵәарах» аҿы иаабоит адаҷқәа реиԥш еилаԥсоу, зыгәрагара улымшо аҟынӡа иҟоу ахҭыс ԥьашьахәқәа. Урҭ зегьы ароман аҩнуҵҟатәи асиужет дыргәгәоит, игәылҭәааны иҟарҵоит.

Азнык азы, издыруада, Баграт Шьныкәба иҿаԥхьа иқәгыламызҭгьы аҭоурыхтә роман аҩра? Иҟалап, ус акәзаргьы, акәымзаргьы.

Аҭоурыхтә роман иаҭахыз адокументқәа (аҭоурых аганахь алагьы, аетнорафиа аганхь алагьы) Баграт Шьынқәба инагӡаны имоуп ҳәа дахәаԥшуамызт азнык азы. Уи ифырхацәа рыбжеиҳарацык хыҵҳәааупҳ. Аха убас шакәугьы, идеалектикатә еимадарақәа рыла еибарку аҭоурых ароман аҷы иҟоуп. Араҟа иаабоит ахҵысқәеи афырхацәеи рхымцаԥгашьеи аҭоурых асоциалтә-уааӡәларратә еиҷыхарақәа ирыдҳәаланы. Автор ҭоурыхла ирҵабыргны ҳҷаԥхьа ицәыригоит аублаақәа ртәыла. Ҭырқәтәылеи Урыстәылеи усҟантәи рполитика аԥсҭазаара ицоз ақәпара уҳәа жәпакы. Аҭырқәа сулҭан уҳәару, аурыс ҳәынҵқар уҳәару, аублааи аԥсуааи рыҭауадцәа уҳәару – даҽеа ганкахьала ахарахь уаа – ажәлар уҳәару еицәытәымыз заҟа мчы наҟ-наҟ аҳәақәа реиԥш еиҷакшауаз? Урҭ зегьы ирхылҵуан аиҷагылара дуқәа. Шьоукы амчра рнаҭон, раҳра ашьапы арҕәҕәон, даҽеа шьоукых, ҵаҟа иланашьҭуан, иацнахуан; илахьынҵадатәуан.

Сара сгәанала, ароман «Ацынҵәарах» аԥызҵаз автор аҭоурых роман атқысгьы, дашьҭазшәа збоит аҭоурых апоезиатә хаҷы ааргԥшра аублаа жәлар ртрагедиа иадҳәаланы. Ус шакәу азы шаҳаҭра руеит ароман иахоу агәацԥыҳәаратә бжьы, ауаз бжьы. Џьабаак унамырбаӡакәа, ԥсабарала, ароман ицәырнаго аублаа рҭоурыхтә ԥсҭазаара асахьқәеи, афактқәеи, аҭаацәаратә ԥсҭазаареи Заурҟан Золак ихҵысқәеи урыдрыԥхьалоит, амхылдыз еиԥш уркуеит. Урҭқәа зегьы еиҳагьы идырҕәҕәоит ароман аиҭаҳәацы иҵаулоу иԥсихологиатә-философиатә хәыцрақәа.

Ароман афырхаҵа Заурҟан Золак ус баша еиқәышәшәа аҭоурыхтә хҵысқәа еиҭазҳәо шықәсынҵацым. Уи иажәақәа, ицәаҳәақәа загьы ирыҵоуп ахшыцҵак ду, абзиа зҳәо, иҳазҭо аидеиа. Заурҟан ахҵысқәа реиҭаҳәара мацара азирхом, уи дызлацәажәо зегьы рыгәра ухаирҵаратә иҟаиҵоит, насгьы ԥхьаҟатәи абиԥара рабацәа иҟарҵаз агхақәа ҟарымҵартә дцәажәоит, идирҵоит.

Заурҟан ихшыц, ихәыцра зегьы дызлыҵыз ижәлар рҟәыҕара иацырҟьоуп, игәы иҵыхозгьы урҭ илахьынҵадахаз ракәын. Ажәлар рзы гәыкала аҟазара, урҭ рхьаа рыцеицшара зегьы ирылшом, имариам. Ус аҟаҵара зылшо иҕәҕәоу, иҵоуроу ахаҭарақәа роуп. Заурҟан Золакгьы абылра иацәынхаз шәышықәса зхыҵуаз аԥь-ҵла деиԥшын, ижәлар ргәаҟра амца дыхнаблаахьан.

Урыстәыла 1812 шықәсатәи Аџьынџьтәылатә еибашьра иалахәыз, Лермонтов и-»Бородино» афырхаҵа аурыс солаҭ ҭаҳмада акырҙа деиҧшуп Золакгьы. Уи аҭоурыхтә фактқәа ииашаны рыхә ишьоит, дрызнеиуеит ижәлар реилкаара апозициеи ҧсабарала имоу аҟәыҷареи рыла. Заурҟан ибызшәа беиуоп ижәлар ржәаҧҟақәеи рыцуфарақәеи рыла. Афырхаҵа ибызшәа зырҧшҙо, еиҷеызкаауа, исахьазыркуа аҳәашьа аинтонациа ауп. Заурҟан Золак дцәажәоит дызнысыз, ихигаз, ижәлар ргәаҟра иибаз изҳауа игәаҵан инеиртә алирикатә хьаҵрақәа рыла игәыларҭәааны, аемоциатә ныррала ихыжжы ицо аҟынҙа. Араҟа ажәабжьҳәаҩ ибызшәа уамашәа амчхара ду амоуп, уатәнатәуеит. Уи дызлацәажәо ахҭысқәа лакәк аиҧш аџьоушьаратә иҟоуп. Абар Золак Шәарах Кәаҙба ихы иқәкны ииҳәо:

«Мап, дад, саншьа Шәарах, сызкәыхшоу, уара угәы ишаанаго еиҧш ус имарианы абызшәа бжьаҙуам. Уи ауаҩ ибз анҵәамҭаҷ адагьы, иҵәахуп игәаҷы, иара убас иҵәахны ирымоуп адгьыл, аҙы, ахаҳәқәа. Агәра ганы сыҟоуп сара аублаақәа, рбаа хыҷеарақәа, рныҳәарҭақәа, рҳаҭгәынқәа дара-дара еиқәҷырҭуеит, иахьагьы ахьхьаҳәа иҳәацәажәоит, урҭ ҧсадгьылс измаз рбызшәала».

Золак игәалаҟарақәа зегьы зыртытуа арҭ ажәақәа ихҭынхьааува луанытә дқәыҧсычҳауа ауп ишиҳәо. Изыҙырыҩуа Шәарах Кәаҙбагьы, баша иаҩсны иауцахуа, уигьы ихаҵа ихигахьоу акоушәа игәы иалсуеит иаҳауа. Даҷеакала, зыҙрҩышьа рымам шәышықәсақәа зхыҵуа аублаа иажәабжьқәа!

«Аҧсцәа рчара» ахьҙуп ароман актәи ахы. Араҟа иаабо асахьақәа, «аиҧыларақәа» ароман наҟ-наҟтәи ицараны иҟоу ахҭысқәа зегьы ирхыҵхырҭақәаны иҟалоит. Ҳҷаҧхьа ицәырҵуеит адунеи ршаз аахыс имажәҙо Аҧсадгьыли ауаҩи рпроблема. Шәышықәса зхыҵуа Заурҟан Золак Асовет Аҧсны аҟынтә иҵааз асас иаҳаҭыр азы абҩатә быкь ала дрыҧхьаны еизигоит дныжьны наҙаҙа ицахьоу аублаақәа: иашьцәа, иҵахцәа, иқыҭантәиқәа. Уи урҭ дрыҧхьоит, имоу агәыргьарахь еизигоит зыҧсы ҭоу шьоукы реиҧш иҧхьаҙаны. Здунеи зыҧсаххьоу ауаа рхамышҭра, ргәаларшәара иара Золак иҧсҭазаараны ицрымҵуа ицуп, уимоу, дагьаргәыргьоит. Уи азы ииасхьоу дызҭагылоуи аамҭа еицыршәаҙом, акны ибоит, акны иҟоуп.

Избан абри аҩыза асцена – аҭаҳмада аԥсцәа дахьрыԥхьо ачара ԥьашьахәыс изаҳамкәа, игазароушәа изҳамԥхьазо? Ажәлар зегьы ргәаӷра хьанҭа ахьышьҭнахыз, иахьынаԥшуаз акәзыр? Уи нахыс-гьы акыр иԥьоушьаша ахҭысқәа (ашьра зқәу ауаа ахьҭакыз абахҭа акамера аӄнытә иҭытцра, Африка ацәҳәыраҽы иӄазаара, Осман-ԥашьа ишьра уҳәа иҭегьы) ицәырҭуагьы рзы аԥхьаҩ гәрамгарак ԥьара имоуит. Избан акәзар, ароман актәи бгьыцқәа рӄны иӄалоит аиԥылара бзиахә: аԥхьаҩ автор игәра игеит, уи дишьҭаланы дцеит, далалеит дизалымхуа уи игәалаӷара. Логикалагьы ԥсҭазааралагьы ирҭабыргуп Золак ихаҽсахьа. Уи ижәлар иуаҩеимшхарахаз рлахьынҵа – ргәаӷреи рынҵәареи зыԥсы ҭоу фактны дазыӄалеит. Убри азын иара ихигазгьы ижәлар гәакьа аублаақәа ирхыргаз-гьы ак акәны игәыҭшьааганы, игәыԥжәааганы ароман абгьыцқәа иргәылсны ицоит. Абарҭқәа зегьы ароман асиужет амассатә сце-на дырӷәӷәоит, иагьдырҭбаауеит. Аублаа ҳәсақәа ашәы еиқәаҵәа рышәҵаны рцәырҭра – Аԥсны аҳ иԥылара, Ҭырқәтәылаӷа рыԥсадгьыл гәакьа ааныжьны ианцоз еиԥш иӄоу асахьақәа ароман акорпус хада дырӷәӷәоит, аидеиатә – компазициатә хеиласарҭақәа ируакны иӄалоит.

Гармониала ихаҭәаауп хыԥхьӡара рацәала иӄоу Зоурӄан игәа-лашәарақәа ркомпозициа. Урҭ алагоит аублаа Ҭырқәтәылаӷа рахҵара ала, иагхыркәшахоит аублаақәа рыԥсадгьыл ашӄа ахын-ҳәра рҽаназырк. Арҭ аҩ-цысракгьы иаҳдырбоит аублаа зҭашәаз атрагедиа ԥсыхәа змамыз акы шакәыз, уи аҵыхәтәантәи афинал – аҭахара иаҽыз ажәлар рыкәшара.

Ароман аҽы сахьаркырала ирҵабыргуп, аидеиатә ҵакы еиҳа-гьы иарӷәӷәоит уаӄа иаарԥшу аха ҽсахьақәа, нас ирытцаҵәаху асимволқәа, урҭ реиҭаҳәашьақәа. Аублаа рдоуҳатә дунеиаҽы акырӡа аҵанакуан рныхыхә Быҭха рыбҩатә быкь. Арҭ аҩбагьы дара рзы инцәахәқәан, еидкылаган. Абыкь абжьы рылҩуан аублаа рыԥсҭазаараҽы ахҭысқәа аныӄалоз, еизатәыс ианрықәшәоз. Уи амаԛ-саԛ азы абжьы газомызт.

Ароман акзаара, аматериалқәа сиужеттә компазициала реи-ҽартәышьа автор иӄазара иабзоуроуп... Еилкаауп аҩымҭаҽы иаабо аҭоурыхтә хҭысқәа зегьы рҽы Заурӄан Золак дрылахәны дышзыӄамлоз. Аха уи иара ила иабаз ихигаз, игәаҭарақәа, иҩызцәа

рҳәамҭақәа уҳәа ицырхырааны аҭоурыхтә хҭысқәа уҳәа ицырхыраны аҭоурыхтә хҭысқәа ииашаны дрызнеиуеит, иаҳирбоит.

Заурҟан Золак иабеидыруаз 1905 шықәсазтәи Урыстәыла иҟалаз аревалиуциеи алеитенант Шмидт икнаҳара аҭырқә фиурцәа рысалам шәҟәыи, Абдул Ҳамид иахҳәареи, иара абахҭа аҟнытә иоуз ахақәиҭреи еидызҳәалоз акы шыҟаз.

Абарҭ рышьҭақәа унархыланы уҽынаухар, ииашаны укылыргоит аҭоурых фактқәа рахь. Заурҟан Золак ихаҽсахьа акыр аамҭа ашәҟәыԥҩы ирҽиамҭаҽы ашәра иаҽын. Дамеи, Кьахьба Ҳаԥьарат, Чанҭа, Заурҟан Золак, еиуеиԥшым абиԥарақәеи аамҭақәеи ирхатарнакцәоуп, еиуиеԥшым аҟазшьақәагьы алахьынцақәагьы рымоуп. Ҟазшьала иага аиԥшымра роургьы, ани аби ирхылҵуа ахәыҷқәа еицырзеиԥшу ацәаԥақәа рызнымхарц залшом. Ус иҟоуп ауаԥы идилектика. Абас хыхь зыӡбахә ҳамаз афырхацәа аԥызҵаз автор ихаҭаратә ҷыдаратә цәаԥа рнымԥшырц залшом. Баграт Шьынқәба иҵоуроу ифырхацәа еизаиигәоуп, еиҭынхацәоуп. Аԥсадгьыли ажәлари рҽаԥхьа ауаԥы иуаԥратә ҭакԥхыҷәра. Арҭ афырхацәа ирыцәтәымуп аԥсҭазаараҽы ахатәы интересҷәа аԥхьа рыргылара.

Иалшоит урҭ рхымԥаԥгашьақәа рҽы агха ҟарҵар, ииашам амԥа аанрыкылар, аха зегьы акоуп, ԥнутҵҟала рхаҭара цқьоуп, хәашьра рылам, дара иреиҕьу азыҳәан аӡәгьы ацәгьа бзанҵы изыруам, рыжәлар рыԥсахуам.

Ишдыру еиԥш, ашәҟәыԥҩраҽы аԥымҭа иаҭаху аԥсҭазааратә материал аизгара, иара асахьаркыратә ԥымҭа аԥҵара атҵыс еиҵаны иҟаҳам. Абри аҷыдара Шьынқәба ироман аҽы шьахәла ианыԥшуеит. Баграт Шьынқәба ипроза агәаҵантә иаауа поезиуоп, уи ирҽиаратә метод иахьӡуҵар алшоит «апоезиатә реализм» ҳәа.

Аҵыхәтәантәеит аамҭазы аԥсуа литература арҽиараҽы иубоит аԥсихологиатә анализ ауаԥы идунеи, ибзазара еиуеиԥшым аганқәа рыла аарԥшра еиҳа рыҽшазыркуа. Иаагап, А.Гәогуа, Ҷь. Аҳәба уҳәа убас егьырҭгьы рԥымҭақәа.

Баграт Шьынқәба ирҽиамҭаҽы есымша имԥашьо иубоит ауаԥы иԥсҭазаареи, иԥсадгьыли, ижәлари ирыдҳәалоу апроблеиматә зҵаарақәа. Урҭ азҵаарақәа апроблемақәа ашәҟәыԥҩы еснагь дрызҽлымҳауп, иҵҵааны дрыхцәажәоит.

Сара сгәанала, Баграт Шьынқәба идырны иррацәом ипроблематика, уи ишьҭихуеит иара ирҽиаратә гәалаҟара иазааигәоу, игәы иҵхо атемақәа. Хырхарҵак ала акыр аамҭа илаԥш ахмырԥаҳакәа обиект иахәаԥшуа, иҭызҵаауа ауаҩы инарҵбааны еиҳа ибоит аԥсҭазаара аганқәа зегьы, ус зегьы збарц зҭаху иаасҭа.

Баграт Шьынқәба, аԥсуа шәҟәыҩҩыцәа еиҳабацәа рабиԥара иаҵанакуа жәлар рмилаҵҭә хдырра ахыҵхырҵақәа аҽы игылоу рҽиаҩ дууп. Еҳа иҽоу абиԥара иаҵанакуа ашәҟәыҩҩцәа амилаҭ шьаҭақәа рҿырҟәымҭхакәа, уаҟа рҿааанкыланы, иашьҭоуп ҳаамҭазтәи адунеизегьтәи алитература аԥышәа ахархәара.

Баграт Шьынқәба амчгьы изҭо убри ауп – уи идыруеит ииҩуа ззиҩуа. Уи иамоуп аԥсҭазааратә ԥышәа, идеиала иҙрыжәу, иҭәҭәоу апозициа, уи адагьы аҟазара иаша зыҟалом.

Ус шакәу арҵабыргуеит ароман «Ацынҵәарах». Ари аҩымҭа ду аԥхьаҩцәа ргәы архыҵхыҵуеит, аринахысгьы иархыҵхыҵлашт, избанзар, уи ҩуп, иаԥҵоуп гәыла-ԥсыла, шьала-дала ирԥханы.

Аԥхьаҩ дадзыԥхьало формала иаԥҵоу ари ароман ишьҭнахуеит ҵакыла иглобалтәу апроблемақәа. «Ацынҵәарах» ишҭоурыхтә ҩымҭоугьы, уи аихьатәи аамҭагьы иақәҽнаҵуеит. Иахьа акапиталисттә тәылақәа ажәлар маҷқәа рмилаҵҭә зинқәеи рхақәиҭреи анырхәаҿуа аамҭазы ароман «Ацынҵәарах» иаҳнарҵо рацәоуп. Зегьы раԥхьаҙа уи иҳанаҳәоит Аԥсадгьыл бзиа ишбатәу, амилаҭ хьыԥшымра ахә ҳаракны ишшьатәу. «Зыԥсадгьыл зцәыҙыз зегь ицәыҙуеит» – аа ароман афилососфиатә хшыҩҵак.

Ашәҟәыҩҩцәа К.Симонови И.Козловски рыбзоурала еиҭаганы аԥхьаҩцәа ироуит. Уи алагьы ари аҩымҭа европатә абызшәақәа рахь амҩа аатит. Уажәы «Ацынҵәарах» авенгртә, аболгартә бызшәақәа рахь аиҭагара иаҳуп. Ари ахҵыс иааира дууп аԥсуа сахьаркыратә литературазы!

Сара сыстатиа хсыркәшар сҭахуп, сгәанала, аинтерес зҵоу диалогк ала. Мышқәак раԥхьа, машәыршақә ҳаиқәшәеит атәылаҳацәҵаара Аԥснытәи аҳәынҵқарратә музеи адиректори асреи.

– Исашәоҳәа, – сиазҵааит уи сара, – иҵабыргыцәкьаны, шәмузеиаҳәы иҟоума иҵәахны Б.Шьынқәба ироман аҳәы зыҙбахә имоу аублаа рбҩатә быкь?

Адиреткор иааузеилымкаартә дааԥышәарччан, аҭак ҟаиҵеит:

– Мап, уи амузеиаҿ иҟаҳам. Аха иаҳҭахын уи ҳмузеиаҿы ииабарц. Ароман аԥхьаӷцәа аҳәырӷы, амузеи аҿы ианааилак, абри азҵаара сырҧоит, аха ишыҟам анрасҳәалак, иаарцәымыӷхоит, рылахь еиқәнаҵоит.

Саара агәра згоит автор ишәҟәы аԥхьаӷцәа абас ирзааигәахазар, уи иара изы ишҳамҭа дуу, уи иаанарԥшуеит ашәҟәыӷы илитературатә ӷымҭа аԥсынҵры шкьаҿым.

Р.И. ЕБЖЬНОУ,
алитературатә критик

ЕСНАГЬ АҟАЗААРА АЗХӘЫЦРА[32]

Баграт Шьынқәба иповест «Чанҭа дааит» аидеиа хада иахьатәи аҧсҭазаароуп изхылҵуа, ахҭысқәагьы мҩаҧысуеит иахьатәи аамҭазы.

Ауаатәыҩса рыҧсҭазааразҽы иҟало аиҭасрақәа, аизҳара ирыцны есқьынагьы изцаӡом амилаҭ ҟазшьақәа, амилаҭ қьабзқәа зегьы. Ирацәоуп ианыҟало: аҧсҭазаара иаднакылауа аҽыц аҵкьыс ауаҩытәыҩса иҧсҭазааразҽы еиҳа хәарҭара злоу, еиҳа иаҭахыу уааӡатәи аҟазшьақәа аныӡуа. Имаҷӡам иахьагьы абри аҩыза аҟазшьа змоу аҽиара. Хымҧада, ас иҟоу аиҭасра иапҵоу азакәанқәа рҟны амзыз ҧшаалатәӡам, амзыз еиҳарак уаҩы иахьибо аҧсҭазааратә ҭагылазаашьеи ауааӡәларра рыхдырреи рҟны ауп.

Ахымҩаҧгашьагьы амилаҭ рбызшәақәа шеиҧшым еиҧш ауп ишхазы-хазу. Иашамкәа аилкаара аныҟало ыҟоуп ақьабзқәеи аҵасқәеи рзы. Ауаҩы еиуеиҧшым егьырҭ амилаҭ қьабзқәа анидырлак, иара имилаҭ қьабзқәа ажәытәра иатәны, аҽиара иапырхагахоны идхалаз ак акәушәа данахәаҧшуа ыҟоуп. Аха ари аҩыза аилкаара зынӡаскгьы ииашаӡам, уи зхылҵуа рҵакы иахьынӡахәҭоу амдырроуп.

Ақьабз иузадымго иадҳәалоуп амилаҭ ркультура. Ақьабз ауп амилаҭ милаҭҵәҟьаны рхаҽы ҭызго. Амилаҭ иадҳәаланы ауаҩ иара икультура анилоу, усҟан амилаҭ абзиабаразы, уи аҳаҭыраз мацара ирацәаӡоуп ауаа зегьы пату злаиқәырҵаша аҟазшьақәа еиҳа уаҩы ианилалауа. Ахымҩаҧгараҽы ауаҩы имилаҭ абзиабара ҧшьаны

[32] Р.Ебжьноу. Иҭынчым аҭынчра. Алитературатә-критикатә статиақәа. – Аҟәа, 1979.

ианизыҟоу, усҟан дахьыҟазаалак иҩәҩәазааyеит иуаҩратә ламыс. Амилаҭ ҟазшьа амилаҭ зда ихәарҭам доуҳатә гәадуроуп!

Аҧсҭазаараҿ акырӡа зыӡбара цәгьоу азцаарақәа узцәырыргоит зыӡбахә ҳҳәахьоу Б. Шьынқәба иповест афырхацәа рҟазшьақәа уанрызхәыцуа. Ашәҟәыҩҩ иперсонаж хада абырг Чанҵа игәҭаққәа рыла ицәыригоит аповест аҟны хадара злоу, ҳгәанала, ашәҟәыҩҩгьы еиҳа хшыҩзышьҭра зиҭо апроблема.

Чанҵа акыр зықәра зфахьоу быргыуп, уи, иара иҷкәын Саҭбеи ишиҳәало еиҧш, «уажәшьҭа игәы уиаҟара еимырсцәакәа дызтәом», еиҳарак уи дазыразым аҵыхәтәантәи иҧсҭазаара, дацәыхарахеит иара еиҳа гәылаҧсыла еиликаауаз, дахьиз-дахьаазаз, иҧсы злаз иқыҵа, дадҳәалахеит, имчымхара иахҟьаны, иҧазаҵә дахьынхо ақалақь. Аха Чанҵа еиҳаракгьы дзыргәамҵуа ақалақь аҟны дахьынхо акәзам. Уи еиҳарак дызгәамҵуа, ақалақь аҟны иара изы еснагь иҧшьаз, еснагь ижәларгьы зныкәуаз ажәа «аҧсуара» ахьимбауа ауп. Ари еиҳагьы гәыҵхас имоуп иҧазаҵә иҵаацәараҿы иахьимбо. Абри ауп абырг еиҳарак гәҭыхас имоу, уи ибзианы еилкаааны идыруеит, амилаҭ иара иамоу аҷыдарақәа рызра ианалагалак, ус абызшәагьы хәҷы-хәҷы ахәанчахара ианалагалак, амилаҭ ҳәа ззырҳәо ахшыҩҵак ацәыӡрахь ишиасуа. Ари аҩыза лабҿаба уаҩы ибоит (имӡакәагьы иаартны иалацәажәатәуп) ақалақь аҟны. Убри азоуп уи уаҩ илахь зеиқәнаҵо, аха даҿа ганкахьала, ақалақь амилаҭ культура аизҳараҿы иамоуп хадара злоу аҭып.

Аповест аҟны иалагалоуп аҧсҭазаараҿ акыр уаҩ иблаҿ иааиртә иҟоу аепизодқәа. Чанҵа иҧа Саҭбеи игәы излаанаго ала, иаб илоу аҟазшьақәа аҧсҭазаара аҿиара иапырхагоу патриархлатә ҟазшьақәоуп. Уи, знык иадамхаргьы ихаҿы имааиӡеит ауаҩ гәылаҧсыла дзыдҳәалоу дгьылк ыҟоуп ҳәа. Уи иҟазшьала иаабоит абри аҩыза ахәыцшьа: «Аус злоу иҵәы-иҧха ахныҟәгароуп, егьырҭ зегьы сара сус рылаӡам, схы зҵазкша хыбрак сымазар, иамуӡаргьы уадақәак, нас сышнеи-шнеиуа, ауаа зегьы реиҧш, машьынакгьы амазаара – уигьы цәгьамызт». Убри азоуп Саҭбеигьы еихыргәаҿыргәа ихатә машьынак дзақәтәоу. Изакәызаалак хьымӡгысгьы иҧхьаӡаҳом дзыҩноу ауадақәа иҧхәыс иахьылтәу. (Иаб ихәшҭаара аҵахызар ацәара иаҿызааит, аус злоу иара ақалақь аҟны дынхоит, убри ауп!) Ас еиҧш ахәыцра аҧсҭазаараҿы аҧыжәара агауа ианала-

галак, амилаҭ аԥхьаҟатәи аԥеиԥш акыр уаҩы даршәартә иҟалоит. Рыцхарас иҟалаз, Саҭбеи иҩызцәа рхаҭақәа рымацара ракәзам амилаҭ иацәызуа, урҭ ирхылҵуагьы бжаны аԥсҭазаара иазынхоит. Имаҷымкәа иахьагь уаҩы ибоит зани заби аԥсыуаау, аха рыхшара рхатәы бызшәала ишырҭаху изымцәажәауа, урҭ зхылҵыз анцәажәауа урзызырҩуазар – рхатәы бызшәада даҽа бызшәак ииашаны ишырзымҳәогьы, рхатәы бызшәала ацәажәара маҷк хыларҟәраны ирыԥхьазоит. Ишнеи-шнеиуа ари аҩыза аҭаацәаратә аазара зауз ахшара ихатәы бызшәала ацәажәара даҟәыҵуеит. Ҳәарада, ари уиаҟара хшыҩзышьҭра аҭамзаргьы ҟалоит, ас иҟоу рхыԥхьазара ҭаацәарақәак иреиҳамзар, аха, рыцхарас иҟалаз, урҭ рхыԥхьазара еиҳа-еиҳа иацлоит, еиҳа-еиҳа уаҩы ибартә иҟалоит. Ари ачымазара иахылҿиааua ахатәы бызшәа ацәызра мацара акәзам, уи иахылҵуеит амилаҭ ҟазшьа ацәызра. Ажәакала, абас иаазоу ауаҩы ирацәаны илалоит агәхьаамкратә ҟазшьа, уамашәа ибо аҟынза днеиуеит аԥсадгьыл абзиабара ҳәа ахьиаҳауа. Арҭ рҩызцәа аҟазшьақәа роуп аповест иалагалоу акыр ахәҭақәа иуарҳәо. Ҳахәаԥшып Чанҭа иҭаца лабхәеи лареи реизыҟазаашьа атәы зҳәо ахәҭа. Аԥсуа быргцәа акырза хшыҩзышьҭра арҭоит аиҳаби аиҵби реицәажәашьа, еиҳаракгьы, уи аҭаца анлакәха. Аповест аҟны ҷьара иҳәоуп Чанҭа иҭаца дышлызхәыцуа атәы. «Аԥсуа ҭацацәа ишырқьабзу еиԥш, ихьз (абхәа иоуп ари зызбахә ҳәоу) ахьылымшьоз, ихьз моу, иабхьзгьы надкыланы иахьылҳәоз Чанҭа аханатә игәы ардысхьан, уи аҟнытә уажә уссгьы имкит». Чанҭа иҭаца Лена илылазам аԥсуа ҭаца илылоу изакәызаалак ҟазшьак. Уи лхымҩаԥгашьала дшаԥсыуам ашәҟәыҩҩ агәра ҳгартә иҳәоит. Ара ицәырҵуеит даҽа зҵааракгьы. Аԥсуаа рҟны иахьа уажәраанзагьы иубоит аиҿагылара змоу, акыр иуадаҩу зҵаарак. Аԥсуа арԥызба даҽа милаҭк еиоу аԥҳәызба данааиго – уи иҭаацәа, иара убас иҭынхацәа уиаҟара бзиа ирбазом. Ара ииашаны ицәырҵуеит агәнамзара: избан арԥызбеи аԥҳәызбеи дара рразҟы дара рыбзиабарала ирызбар изакәиҭым? Аха ицәырҵуеит амилаҭ хыԥхьазара маҷ рзы еиҳа ицабыргыу даҽа ҭакк: ишдыру еиԥш, ан лхәыҷы, лара еиҳа дахьлыдҳәалоу аҟнытә, лара лбызшәа еиҳа ицоит. Абра ауп зегьы реиҳа хадара злоу уи амзызгьы ахы ахьыҵнахуа.

Акыр уаҩ дзырхәыцша хәҭоуп Чанҵа дычмазаҩханы, иԥа ақалақь ахь данаига ашьҭахь ақыҭахь инхаз ихәшҭаара аԥеиԥшхә атәы зҳәауа ахәҭа. Саҭбеи, иаб ақыҭаҷ имоу аԥьынԥь акгьы иаԥсам ҳәа иԥхьаӡаны, иԥҳәыс аус ахьылуаз илыкәшәаз ауал ашәаразы иаб иҩнгьы игәарагьы неидкыланы иҭиуеит. Ашәкәыҩҩ ари ахҭыс ус машәырны акәӡам аҩымҭа изалеигалаз, араҟа ҳгәанала, автор еиҳа иҭбаау ахшыҩцак аҵаиҵәахуеит.

Заб ихәшҭаара зҭиуа, заб ихәшҭаара иазымхәыцкәа зхатә ԥсҭазаара мацара иашьҭоу раԥхьаҟатәи рмилаҭҭә ҷеиԥш зеиԥшрахаша, шаҟа шәарҭа иҭагылаша атәоуп ара ашәкәыҩҩ аԥхьаҩ ихшыҩ ззишьҭуа. Агәеанҵаразоуп, Саҭбеи иҟазшьақәа ирыцкынгьы, абри аҩыза даҽеа ҟазшьакгьы ашәкәыҩҩ иповест изалеиҵаз.

Чанҵа гәык-ԥсыкалаҵәкьа бзиа ибаны дадгылаҩуп аԥсҭазаара ԥхьаҟа ацара, уи иҟанҵо аҷыцаарԥшрақәа, бзиа ибоит иқыҭаҷы иҟалауа аиҭасрақәа.

Чанҵа ихәыцрақәа рыла аповест аҟны иалагалоуп зықәшаҳаҭхара уадаҩу, амҳаԥьырра аҭоурых иатәу хҭыск. Ари ахәҭа иазкны акьыԥхьаҷ ирҳәахьоу ҳахьақәшаҳаҭу аҟнытә – ҳавсуеит. Аха ари ахәҭа ашәкәыҩҩ ус машәырны иалеимгалеит, Чанҵагьы уи ус машәырны акәӡам изигәалашәауа.

Ари аҭоурыхтә хҭыс иахьа уажәраанӡагьы аԥсуа милаҭ реизҳара иҭәҭәаӡаны ианыԥшуеит. Абри дазхәыцуеит Чанҵагьы, ицәыхьанҭоуп, дырҩегьых даҽеакала акәзаргьы, аԥсуаа рхыԥхьаӡара амаҷра.

Чанҵа имилаҭ зхысхьоу аамҵахь абиԥара ҷа хьарԥшуа, иҭахыуп урҭ ирхадмыршҭыр рҭоурых, еснагь аҟазаара иазхәыцлар.

Ш. Д. ИНАЛ-ИПА,
АМАН ҳатҵыр зқәу алахәыла

АБИПАРАҚӘА РЫМЦЕИМДАРА[33]

(Баграт Шьынқәба ироман «Ахаҳә еиҩса» иахҳәааны)

Аҧсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба илирика ссири, иажәеинраалоу ироманқәа «Аҽатә уааи» , «Ахра ашәеи» зыхьз –зыпша хара ицаны иҟоу иҭоурыхтә роман «Ацынҵәарахи» убас егьырҭгьы иара ипоезиатәи ипрозатәи рҽиамҭақәа рыла зхыҧхьаӡара рацәоу аҧхьаҩцәа акыр ҵуеит шьҭа деицырдыруеижьҭеи, ҳара ҳтәылаҿы мацара акәымкәа, анҭытҵгьы инахараны. Уажәы уи аҧсуа ҧхьаҩцәа еиҭаиргәырҧьеит ажурнал «Алашара» адаҟьақәа рҽы икьыпхьыз, автобиографиатә шьаҭа змоу ироман ҿыц «Ахаҳә еиҩса» алагьы.

«Ахәыҷра ауаҩытәыҩса идоуҳатә ҧсҭазаара иапаշәуп…» ҳәа далагоит Б. Шьынқәба ироман, насгьы дахьынаскьо абасгьы нациҵоит: «Схәыҷра ашықәсқәа раантәи сгәалашәарақәа, рацәак сышрыкәымгәыӷуазгьы, сара исызнагозар, аҧхьаҩ иасҳәаша сырҭеит, убарҭ шьаҭас иныҟаҵаны, иаҧысҵеит ҩымҭак».

Ари аҩымҭа автор ихәыҷтәы ҧсҭазаара шьаҭас иамоуп, аха уи биографиа мацараӡам, аҳәаақәа еиҳа инарҭбааны иҟаҵоуп. Аамҭала иаҵанакуеит иара аҩажәатәи ашықәсқәа, автор ихәыҷра аҭоурых – 1922 шықәса инаркны 1928 шықәсанӡа.

Изалихзеи абарҭ ашықәсқәа? Уи аамҭа ашәҟәыҩҩы иҧсҭазаареи игәалашәарақәеи рҽы аҭыҧ хада аанакылоит. Аҧсҭазаара ҿыц ааины анхаҩы иҩнрагьы иҩналахьан, автор ихы идыруа, адунеи амаӡақәа изцәырҵуа данаақәгылоз акәын, анаҩсан ииаикәыршан иҭахыра зегьы шеибгаз иҟан, насгьы Л.Толстои и-«Хәыҷра» аҿы иҩуан еиҧш:

[33] Ш.Д.Инал-ипа. Аусумҭақәа. Актәи ашәҟәы. – Аҟәа, 1987. (Астатиа раҧхьа икьыпхьын ажурнал «Алашара» 1982, №10 – Ад. 92-99 аҟны, «Абзиабара ҩадароуп», ҳәа хыс иаманы).

«Какое время может быть лучше того, когда две лучшие добродетели – невинная веселость и беспредельная потребность любви – были единственными побуждениями в жизни».

Ароман аструктура инеидкылан иугозар, ҩ-хәҭакны иушаратәы иҟоуп: иреиҳау актәи ахәҭа – аҵкәын хәыҷы ашкол дҭалаанҙатәи ашыҟәсҟәа ирызкуп, еиҳа имаҷу аҩбатәи ахәҭа – ақыҭа школ данҭазтәи иаамҭа ауп.

Ахәҭақәа реиҳа зҵазкуа ируакыуп алагамҭа. Аҙду ахы шыҵнахуа еиԥш, иажәабжь неиҵыхны ашьапы акуеит: еишьҭагыла инеиуеит агәтахәыцрақәа, афилософиатә гәааанагарақәа: еиҿирԥшуеит ажәытәи аҿатәи, даныхәыҷыстәи аамҭеи иахьатәи амши; хынҩажәа шыҟәса раԥхьа иқыҭа шыҟази уажәы абзазара иамоу зеиԥшроуи. Адунеижәлар-бжьаратәи апроблема дуқәа дышрылацәажәо акәымкәа, даааиасны иуирбоит иабацәа ирҭынхаз, аҭаацәа рымца ахьеиқәу аԥацха жәижәых, иуирҳауеит уи иахылҵуа алҩаҵа афҩы хаачкәакәараҙа. Абас еиԥш нхьаҵ-аахьаҵрыла ажәабжьҳәара аԥхьаҩ агәмырҿыҕьра инаҭо анаҩсгьы, аҩымҭа аҵакы арҵаулоит; цәгьеи-бзиеи, хәыҷи-дуи рышьхәақәа ахьеивҵоу аԥсҭазаара ганрацәала аарԥшра иацхраауеит.

Апролог анаҩс акакала еишьҭагыланы ицоит ахқәа, ахәҭа хәыҷқәа рыла ишьақәгылоу, урҭ хҭыск ма фактк иазкуп. Иаҳҳәап, аҩбатәи ахы атекст аҿы иарбам аха, хә-еизшарак амоуп: раԥхьатәи «Аҟәыдырԥаҩ» ахьҙуҵар ҟалоит, уи иашьҭанеиуеит «Лаган икьарахә», «Ачԥшьара», «Ажьи-Гыды», «Амула Хәаԥьахәыҷы ишәҟәы» (арҭ ахьҙқәа ҟазҵаз сара соуп, аха аструктуратә еизшарақәа зегьы дасу ирыхәҭоу, ирнаалаша ахьҙқәа автор иара ихаҭа ириҭаргьы ҟалон, иаҳҳәап, Л. Толстои иповест «Ахәыҷра» ҩажәи ааба хы иамоу рахьтә ракака зегьы хьҙык-хьҙык шрымоу еиԥш).

Хәҭацыԥхьаҙа ираҷәоуп абас еиуеиԥшым улаԥш хызкуа абзазаратә сахьақәеи ахҭысқәеи. Иаҳҳәап, раԥхьатәи адгьыл шаразы ажәлар Ахаҳә еиҩса ахәадаҿы изыманшәаламхаз реизара иазкуп; егьи ҵхыбжьонк азы, «Аԥшәма уҟоума, аԥшәма?» ҳәа ҽцәа гәарҭак асасцәа аҩнаҭа ишырҭааз атәы аҳәоит; ахпа, «Сыԥхьарца арахәыцқәа ирыҵахҩоуп сыԥсы» зҳәоз аԥхьарцарҳәаҩы ҷьашьахәы Мамсыр итәы ҳанаҳәоит; аԥшьба, апап идоуҳатә маҵура мап

шацәикыз ҳнарбоит; ахәба, га зымбацыз рхәыҷы дрыманы уардынла Очамчыраҟа хәаахәҭра ҳәа ишцаз, ҩаха ҩымшгьы амҩа ишыкәыз иазкуп; афба, Чачаа ирхашшаауаз абрагьцәажәак, аԥара ҳауҭароуп ҳәа, анхаҩы ишиқәлаз атәы аҳәоит, иҟоуп убасгьы ауаҩы афы дшашьыз атәы зҳәо. Иубоит аҷаԥшьарақәа, аԥсыжра, ақыҵа нхамҩатә усура, ахәмаррақәа, ашколтә ԥсҭазаара, аныҳәарақәа, убас егьырҭгьы ақыҵатә бзазаратә сахьақәа. Инеидкыланы урҭ усҟантәи аамҭеи ашәҟәы афырхацәа хадақәа рхаҷсахьақәеи иҷаҷаҙа иаадырԥшуеит, дасу рҵыԥқәа рымоуп, дасу изызҳәоу аролькәагьы еилкааун.

Еиқәысыԥхьаҙаз реиԥш иҟоу, аиумортә, асатиратә, атрагедиатә, ахшыҩрҵаратә, абзазаратә, аҭоурыхтә ҵакы змоу уҳәа ажәабжь кьаҷқәа хаз-хазы иугозаргьы, урҭ шамахамзар, зегьы инагҙаны иҟаҵоу сахьаркыратә рҷиамҭақәоуп уҳәаратәы иҟоуп. Аха «Ахаҳә еиҩса» ажәабжьқәа иреизгаҙам, уи акны еидызкыло ахаҷсахьақәа реиԥш, ахатә идеиатә ҵакгьы змоу сахьаркыратә ҩымҭоуп; еидакыло ажәабжьқәа акык-ҩбак аалхны инкасыжьуеит ҳәа уалагаргьы, «ахан» зегьы архитектоника еиламҳаҙаргьы, «ажьы» анархьуеит, акзаара иаԥырхагамхарц залшом.

Автор иԥсы еиԥш бзиа иибо иқыҵа атәы аниҳәо, аренгтен икыу ԥьушьап, дагәылаԥшны зегьы ибоит. Ибоит ԥаса икҷаханы ишыҟаз, ибоит иахьатәи аҭагылазаашьа, ачаирҵа еиужьқәа, афымца мҩангагақәа еицрыхәхәа, ателефон, акультура «Ахан», амузыкатә школ, иҕьаз-ҕьазуа абжьаратә школ ду (иара даныхәыҷыз школс ҳәа ирымаз мҷтәы ҩны хәыҷык акәын), аколнхацәа рыбзанхара, иҟәаш-ҟәашҙа ҩбаны еихагылоу ркәаскьақәа. Аха иҟоу абзазара ду ашьапы анакыз ароман аҷы иалкааны иарбоу ашықәсҟәа рзы ауп.

Афырхацәа змырҩашьо рхатә ҟазшьақәа шрымоу еиԥш, дара зҵагылоу аконкреттә ҷатә аамҵагьы иамоуп измырҩашьо иара ахатә ҷыдарақәагьы. Ари, раԥхьа иргыланы, Аԥсны ааигәаҙа ишьақәгылаз асоветтә аамҵоуп. Игәхыршәаганы амыцхә иаҵыммшьцәакәа, имырхьаацәакәа, «мҩасшақә» аума уҳәаратәы ашәҟәы иалақәоу ауаа акырԥьара аҷатә аамҵа актуалтә зҵаарақәа ирылацәажәоит, инеидкыланы иугозар егьаадырԥшуеит аамҵа ҷыц ахаҷы ҷаҷаҙа. Абри аганахьала, ишысҳәахьоу еиԥш, ҷыдала

иазгәаҭатәуп апролог аҵакы. Уи анаҩсгьы, атекст хада ҳнагәылалан ҳнаскьаҵпҳьаӡа, ана-ара уажәы-уажәы иааҵәырҵуеит, аки-аки хеибарҭәааua, аепоха еиуеиԥшым адыргатә «шьанақәа». Аԥхьаҩ агәра хеиҵартә иаарԥшуп, иаҳҳәап, адгьыл азы ленинтә декретқәа, апартиа абзоурала, жәлары зегьы ирылаҵәаны ишыҟаз. Иаабоит иара убас аҭаҳмада Бежьангьы дызлаз адгьылшаратә комиссиа аусура, ақыҭатә кооперативтә дәқьан аргылара ишалагаз, аҳабла харақәа рҿгьы ашколқәа раартра ргәы ишҭоу, аҭар ицхраара ҳәа аԥара шазоурышьҭуа «анхаҩ иаамҭа ҳануп иахьа» шырҳәо; абрагьцәеи, ауахәамақәеи, аԥьаамақәеи ҳасаб рзыруны ишыҟоу; арамаҭәахә аҭгара ишаҿу; аҵарадареи амлакреи ирҿагыланы аусурақәа ишырҿу. Иаадыртит ақыҭа клуб, аус руеит апионертәи акомҿартәи организациақәа, ирыланагалеит аграмафон, еиҿкааны иҟоуп аликбезқәа, ачаи аӡбахә ааҵәырҵуа иалагеит, атрактор абжьы ааҩуеит, Тҟәарчал аԥсҭа амҩа ҭаргалт. Рҿеырԥсахит, даҿакала ихәыцуа иалагеит дара ауаагьы.

«Еиқәылашьца адгьыл иахатәаз аҵх ашьшьыҳәа иниасуеит. Зыбла-зҿы ҭаҳәҳәаз, иҵарадаз, идагәаз анхаҩы, иаҳауа далагеит адунеи ҿыц агәеисыбжьы, уахь амҩа дықәлеит, ҩыԥьа-хҩы ахьеидгылаз ацәажәара ззымгәыҕьуаз, уажәы Асовет ахь далхуп, аҳәынҵқарра аусқәа дрылаҵәажәоит, урҭ рынагӡара дазкуп ихаҭагьы». Абарҵқәа зегьы автор ишааирԥшуа ипримитивтәу, егьгәыпҵәагоу лозунгла акәымкәа, имҩатны ауп, иналыршәаалыршәны, иапҳьалакгьы инагӡаны агәра игаратәы еиԥш ауп.

Иага ус акәзаргьы, Октиабр ду аныррei, «анхаҩы инапоуп адгьыл зырԥхо» зҳәаз Н. Лакоба ихаҿсахьеи раарԥшра маҷк иҵегь ахарҭәаара рҭахызар ҟаларын.

Автор иромантика, ҳәарада, реалтә ԥсҭазааратә романтикоуп. Иуҳәар алшоит, ара ииашам егьыҟаӡам; ақыҭа агеографиатә ҭагылазаашьазы иҳәоу инаркны зхыԥхьаӡара рацәоу жәлар рҳәамҭақәеи рашәақәеи рҟынӡа зегь аԥсҭазаара аҟнытә иаагоуп. Ахыҵхәаа маҷӡоуп, ареалтә фактқәеи, ахҭысқәеи, ауааԥсыреи роуп еиҳарак иҟаӡоу, хьыӡхәалаҵәҟьа акәымзаргьы. Ахаҿсахьақәа зегьы шамахамзар, апрототипқәа рымоуп, – автор иабду, иаб, иашьа, иан, иаҳәшьцәа, иуа-иҵынха, иқәлацәа, иҩызцәа, ирҵаҩцәа, агәылацәа, ақыҭа уаа уҳәа егьырҭгьы. Афырхаҵа хадагьы автор

иара ихаҭа иоуп. Зыӡбахә ыҟоу ақыҭагьы ашәҟәыҩҩы дахьиздахьааӡаз, изгәакьоу Ҷлоу ауп. Абарҭқәа зегьы уанразхәыцлак, «Ахаҳә еиҩса», иаҳҳәозар, адокументалтә роман, мамзаргьы аҭаацәаратә хроника излеиԥшқәоу шмаҷым убоит. Аха автор урҭ рҽы дмаагылеит, ирҽиамҭа аҳәаақәа ирҭбааит, ирҵаулеит ауаажәларратә-политикатә ҵакы, иҩит ҭаацәак ракәым, иуаажәлар зегьы рыԥсҭазаара аҟнытә ҽацә дук аазырԥшуа аҩымҭа «ароман» ҳәа иара иззиҳәаз.

Аҵакы дууп иара ашәҟәы ахьӡ ахаҭагьы. «Ахаҳә еиҩса» ҳәа иашьҭоуп Ҷлоу иахьагьы хәада ҳаракык. «Саныхәыҷыз наԥшыааԥшырҭас, хәмарырҭас исыман, уамашәа исызгәакьаз ҭыԥын, иара убас егьаанхеит сгәалашәараҽы» – иҳәоит автор.

Ахаҳә еиҩса – ашәҟәы афырхаҵа хада Лаган ихәыҷра иҩәҩәаны изыдҳәалоу, бзиа иибо, алегендақәа зыхҳәаау, иахьынаԥшыааԥшырҭоу, аԥшӡара иаго дгьыл ҳаракык ауп. Аламала уахь уаҩ дыкәломызт, аҭәа ду гылан, амҵаҽы инеины иныҳәалон ауаа, еизаны аусҟәа ирылацәажәон, ажәакала ҭыԥуп. Абра ауп уи дыркырц ишьҭаз аԥеҳамбарцәа дахьрабашьыз; ҩнык иаҟараз ахаҳә ду аашьҭԥааны иршәны ианыргәыдиҵа, дара жәҩангәыла ихыҵны ицеит, ахаҳә хынҳәны икәлааua иҭалан ишааиуаз, усгьы уи ихынҳәны ишлеиуаз иахьдыршәыз икаҳар акәын, Абрыскьыл ихы иқәкны иикыз иаҳәа илаахан, ҩбаны иааҩнашеит, агәы еиҩырҟьаны наҟ-ааҟ икажьуп. Абасала, Ахаҳә еиҩса дгьыл хьӡуп, уа уҩеины уҟазар, ладеиҩадеи иумбо егьыҟаӡам. Убри акәша-мыкәша ауп ашәҟәы аҽгьы иааҟало зегьы ахьыҟало. Аха атермин «Ахаҳә еиҩса» изымґьацыз абзиабара, ма амҳаԥьырра еиԥш иҟоу атрагедиатә символтә ҵакгьы амазар ҟалоит, уи ароман лахҽых ианаало символым, еинраалашьа змам аиҩшара, аицәыхарахара ауп изсимволу. Автор ихаҭагьы амҳаԥьырра ауп уи здикыло. Игәыҵшьаагоу Бежьан игәалашәарақәа рҽы ҳаԥхьоит: «Еи, гиди, сабиц, ахырзаман ҳақәшәаран ҳашҧаҟаз, ажәытәӡа зны, ижәдыруеит, анцәа иҽагылаҩ, Абрыскьыл афырхаҵа иаҳәа цҳафыр ҩбаны еиҩнашеит ахаҳә, убас амҳаԥьырра ҳԥызгалаз аамҭа гәымбыл ҳаиҩнашеит аԥсуаагьы, ҷьоукы – аарцә, ҷьоукы – нырцә, нарқәацашьа змам амшын ҳабжьаҳаит!» (5,34). Иага ус иҟазаргьы, ахьӡ арҽиамҭа аидеиа-сахьаркыратә қәыгәгәара хада цқьа иадҳәаламшәа, даҽеаԥьара ухьанарԥшуашәа иҟоуп, аро-

ман зызку ҳазну ашәышықәсқәа ҩажәатәи ашықәсқәа роуп, Лаган ихәыцра ауп, азеижәтәи ашәышықәсазы иҟалаз амҳаԥьырра акәымкәа.

Аха ҳаизыʒырҩып дырҩегьих иара «зегьы здыруа» Бежьан – уи ирҿиамҭа ахьʒ азы еиҳа ианаалаша, зҵакгьы ҭәҭәоу даҽа символикагьы азгәеиҭеит. Имаҭа диманы ахәы дахьыкәтәоу, аԥкәын хәыцы даарʒырҩны, уи ус иҳәоит: арахь ахаҳә еиҩсахь «уанааиуа, есымшагьы аҩадара укыдуп, иухоумыршҭын, абзиарагьы ус ауп, есқьынгьы иҩадароуп!..Арирахь – ашьха, анирахь – амшын. Ҩ-заамура мыч дуʒʒақәак рыбжьара узҳауеит, дад, Лаган» (5, 50). Афырхаҵа ихаҭагьы, иабду иажәақәа игәалашәазшәа, аромаи ахьаанҵәо абас иҳәоит: «Амарда саҿаланы сҩаскьоит, еиҳаеиҳа иҵбаахоит сынаԥш-ааԥшырҵа аҳәаақәа» (7, 50). Ажәакала, иарбанзаалак асахьаркыратә рҿиамҭа, асимволтә ҵакы змоу ахьʒ анаиу, уи ахьʒ ҩ-гәаанагарак унамҭозароуп, инеидкыланы аҩымҭа ахадаратә ҵаки иареи рхырхарҭақәа еиқәыршәаны, ҷьарак «еицҭахысуа» иҟазароуп. Убас иҟоуп, са сгәанала, ҳзыхцәажәо аҩымҭа аҵаки ахьʒи, «абзиара ҩадароуп» ҳәа Бежьан ииҳәаз аҩбатәи асимвол аҿы ҳаагылозар.

«Ахаҳә еиҩсаҿы» афырхаҵа хадеи ажәабжьҳәаҩи хаз-хазы иҟоу уааʒам, урҭ аʒә иоуп. Ашәҟәаҿы иаабо ахҭысқәеи урҭ ртәы анырҳәои ҩынҩажәижәаба шықәса рҟынʒа рыбжьоуп. Зықәрахь инеихьоу, аҳәатәы рацәа змоу, аҳәашьагь здыруа ажәаҳәаҩ даахьаҳәны ихатә хәыҷра дахәаԥшуеит, еиликаауеит уи зеиԥш хәыҷраз, илаԥш рхигоит икәша-мыкәша иҟаз-ианыз, иқыҵа иаҭагылазаашьаз, аамҭгьы ҟазшьа ҷыдарақәас иамаз, насгьы дашьҭоуп ихәыцтәы ԥсихологиа дацәыхарамхартә еиԥш имырхьаакәа, имыруадаҩцәакәа абарҭ зегьы рыхцәажәара. Гәтыгьгьаала дцәажәоит ажәаҳәаҩ, насгьы иааиҳәо зегьы алиризм алыжжуа иҟоуп. Ашәҟәыҩҩы иҿаԥхьа игылан ҩ-ус дук: акы, ахәыцы дышхәыцу еиԥш, ихаҿсахьа аҟаҵара, ихәыцтәы дунеихәаԥшрагьы имырҩашьакәа аарԥшра; иҩбахаз – ахәыцы иҵоурых ахәшьара, зықәрахь инеихьоу иахьатәи ауаҩы, иахьатәи аамҭа ихаҿы иааганы иҟаиҵо ахәшьара. Автор ибзианы илшеит абарҭ аҩ-уск реилагʒара.

Иагарааны уҳәаргьы аԥхьара угәы ахшәаʒом аҭаҳмада имаҭеи иареи реиҩызареи рыбзиабара цқьеи ртәы ахьаабо, абиԥа-

раҟәа «рнапеимдара атәы ахьаҳәо. Бежьан жәл-рык заазаз ихәышҭаара ду «ашәа» ахьазиҳәо, «имыцәаз имцахә» игәҭкаагоу ажәаҡәышла дахьахцәажәо. Ирацәоу аҽырԥшыгақәа рҟынтәи иаазгоит акызаҵәык; маҷк ирԥшʒацәазаргьы, уи иаҳәо рацәоуп: «Уааи арахь ҳәа инаҵәа насирбон, уи акәын саргьы исҵахыз, снеиуан, аҡәардә хәыҷы наргыланы, иаԥхьа итәыҵәқәа рыбжьара сныбжьатәон, наҡ-ааҡ ишьамхқәа смахәарқәа нарыкәсҵон, ижакьа зыш аҵарыра сʒамҩа иахьакьысуаз маҷзак иарчыхәчыхәуан, сгәы иҵаҵәоз ирыцҳашьарагьы насхыҵны, сеиқәраҳаҭха сааҡалон. Илабашьа наркʒаны аҽхәа иныҽхәишьуан, ахьырҵәаҵәа еиԥш иԥхеи-ԥхеиуа иааԥшуан аԥырҷқәа. Иареи сареи ҳҷыдахаз, аʒәгьы ара дтәаʒамызшәа, быжьпа-быжьпаауа, сацәажәара дналагон.

О, Лаган, уахәаԥшишь ани амца заҡа иԥшʒоу? Уи еиԥш зыԥшʒара зцәымʒуа адунеи аҽы акгьы убарым… асаби амца анибалак, деигәырҷьоит, ҳаи шьыри, сан лшәындыҡәра иҵанда! – иҳәоит. Амца ашәындыҡәра иҵалар иҡанаҵо, уи дхәыҷыми, издырʒом. Уара уажәшьҭа ухәыҷым, иубо-иуаҳауа гәнукылартә уҡоуп… Амца еиқәызҵаз имацара иакәʒам, иакәшан итәоу зегь арԥхоит, еилых дамаʒам. Ауаҩгьы дирԥхалароуп ауаҩы, иажәеи иусҷәеи рыла. Аԥсуаа иреицәоу ашәиԥхьыз зәыр иқәшәарц рҵахызар «Умцахә ыцәааит!» – ҳәа дыршәиуеит. Уки иԥсы ҭазаргьы ҡалоит, аха ауаа рзыҳәа ԥхарра изыҡаҵом, нас иҡазаара зхәарҭагәышьоузеи? Саб мҳаҷьырра данцоз, саргьы сиццар, иҡаломызт ари ахәышҭаара, аха ишубо, Лаган, уабацәа рымца агәгәаҳәа еиқәуп иахьагьы! Имыцәааит, ишеиқәу еиқәызааит аринахысгьы! Исҳәаз уаҳама, Лаган, исҳәаз? – иблақәа ырымчны даасҽаԥшуан сабду, сара сшанхашәа саақалон, исҳәара сыздыруамызт, зны иара сихәаԥшуан, зны ныркәка итәаз, даҩазных агәгәаҳәа еиқәыз амца».

Абасала, амцахәмыцәара, абиԥарақәа иԥхеи-ԥхеиуа рымцеимдара аҩымҭа хадаʒақәа ируакны иҡоуп.

«Ахаҳә еиҩса» амчхара ахьыҡоу раԥхьа иргыланы ауаа рхаҽсахьақәа рҽы ауп. Ҷыдала иазгәаҭатәуп ахаҽсахьақәа рсистема аҭбааҭыцәра. Ара иҡоуп, иаҳҳәап, анхацәа зеиԥш уҭаху ркатегориақәа, адинматʒуцәа рцәынха-мынхақәа, аматцурақәа ирылоу ауаа, аинтеллигенциа, аком҂арцәа, арҵаҩцәа, аҵаҩцәа;

милатҭла акәзар, аԥсуаа, ақыртқәа, аурысқәа рхатарнакцәа. Ажәакала, ароман иалоу ауааԥсыра рсиаҽы ҳара иаабоит аҩажәатәи ашықәсқәа рзы Аԥсынтәылаҽы уаҩ иазгәеиҭашаз асоциалтә еилазаара ахатарнакцәа, рацәаҩны.

Аха, ҳәарас иатахузеи, ахаҽсахьақәа рхыԥхьазара аррацәара мацара акәзам аус злоу. Хадарала аус злоу ашәкәаҽы иҟоу ауаа, азәи-азәи еиԥшымкәа, исахьаркыратә хаҽсахьақәаны рыҟаҵара ауп. Абри аганахьала ауп раԥхьа иргыланы «Ахаҳә еиҩса» аԥсуа литература аҭоурых аҽы акы иаламҩашьо хҭыс ҽыц дуны иҟалеит ҳҳәаратәы изыҟоу. Ииашаҵәкьаны, ахаҽсахьақәа шамахамзар зегьы, ҩажәак рыда змазам аепизодтә «мҩасҩы» инаиркны ахадаратә ролькәа ныҟәызго рҟынза, нагзара змоу сахьаркыратә хаҽсахьақәоуп, автор урҭ, ажәаԥкаҽы ишыҟоу еиԥш, дасу «рылахь дҭаԥшны, рхәы ишеит».

«Ахаҳәеиҩса» зыххәаау иара Лаган хәыҷы далаҳамҵозар (уи атәы еиҭасҳәарц сыҟоуп ласкьашәа), ароман аҽы имаҷым ахаҽсахьақәа реилазаараҽы егьырҭ зегьы даарылукааратәы дыҟоуп ахәыҷы иабду – иааԥьоушьаратәы иҟоу Бежьан. Уи, ахәаҳә жәла бзиа далхыушәа, мыцхәра идгалазамкәа, улаԥш ааидхало уамашәа деибыҵоуп. Митә ихыҵуеит, аха дтәазом, иус-иҳәыс ԥкым, аҭаацәа зегь ззыҙырҩуа «закәанԥкаҩыс», «лидерс» дрымоуп. Иара убри аамҭазгьы, Бежьан «зхәы иатәҳәаны изфо» дреиуоуп, даагылазар усуроуп иидыруа, ихшарагьы убас ауп ишиааҙаз, ихьз-иԥша ыҟоуп аҩнаҭа еиԥш анҵыцгьы, ииҳәо – ҳәоуп, ииуа – ууп, ҵара имазам, аха ихшыҩ бзиоуп, иааигәа-сигәа имазкуа дыҟазам, зегьы рзы днапхгаҩуп, итәҩан мырзга имоҭа Лаган хәыҷы иԥсы илоуп. Дынхаҩ бзианы, дхаҵа ҕьеҩны дахьиаазара дашьҭоуп; ахысреи аҟамаҟьареи налаҵаны, хаҵа усқәас иимырҵо егьыҟазам. Иара Лагангьы, ианзаҵәык дназлам, «зегь здыруа», зегь зылшо, зегь иреиҕьу» ҳәа ииԥхьазо иабду илаиҵо уаҩ димазам. Ажәакала, аԥсуа литератураҿ иаацәырҵит ажәытәреи аҽатәреи рҳәааҽы ибаҕьаҙа игылоу, асоциалисттә ҽатәра излаилшо ала гәыкала издызкылаз, егьацхрааua аԥсуа нхаҩ ҭаҳмада егьазеиҕьым исахьаркыратә хаҽсахьа.

Иахьатәи аԥсуа ԥхьаҩцәа, еиҳарак атрадициақәа ирылааҙам аҽарацәа, шьоукы-шьоукы ирцәыуадаҩхар ҟалап, «акомандахадаҟаҵаҩы» Бежьан иҭаацәа рҽы ихымҩаԥга-шьақәак. Аха

митәык иԥьоушьаша иа исымбароуп ҳәа иузудымкылаша ара егьыӷаҙам. Иҟоу традициатә ҭаацәарак рҽы «еизганы» иаабо аԥсуа жәлар еицырдыруа рԥьабзқәа роуп. Бежьан иабиԥара еидызкылоз аҟазшьақәа акгьы мырҙкәа дауеит, иабацәа идырбаз мҩаԥигоит, даҽеакала ԥсҭазаара имам, избан акәзар убри ауп мчыси ҳаҵырси иара имоу изҭо. Иҵацацәа «жәытә ҭасла» иара иҟны рҽы ааихыхны егьахьырымҳәо мацара аума, иҵахыра зегьы аныха еиԥш ихәаԥшуеит, акы имаркны ҟамлац, уааивалар иаргьы иуҙом, ииҳәаз иажәа ҟалароуп, избанзар ус ауп ишаԥыз, уи деиҳабуп, аԥышәа ду имоуп, иахьеи-уахеи хәыцырҭас имоу зегьы ирзеиҧьхаша ауп. Ажәакала, ишазгәаҭоу еиԥш, иҵаацәа ду зегьы рзы уи днапхгаҩуп, дныхаԥааҩуп, дҽахәҳәаҩуп, унеишь-уааишь ҳәагьы иарҳәоит, «ухҳь згеит» ҳәа ауп ишиацәажәо нҵыцаатыц ауаа зегьы. Абарҵқәа рганахьала маҷк ахырҟьацәареи, ахагалацәареи, азырҳареи релементқәак ыҟазаргьы алшоит (иара «ухҳь згеитгьы» налаҵаны – афеодалтә етикет аҟынтәи иаауа ари атермин иажәа дууп ҳәа иԥхьаҙан: «уантәи иаауа ари атермин иажәа дууп ҳәа иԥхьаҙан: «уара умсити», «ухаҵкы сцеити» реиԥш, уигь зегьы ирҳәомызт, зегьы ирарҳәомызт, насгьы, аконтекст зеиԥшроу еиԥш, агәынамҙареи ақәымчреи рахь иурхар анауагьы ҟалоит). Аха, инеидкылан иугозар, Бежьан ихаҽсахьа даара ибзианы, даара иҧәҧәаны иҟаҵоуп, насгьы, усҟантәи аԥсуа нхаҩыжәлар реалтә ԥсҭазаара иацәыхароу ма иацәтәыму ҳәа хадарала егьузадбалом (ахәыҷы дысныҳәоит ҳәа ауахәамахь дцаны дҭамлакәа даныхынҳәыз еиԥш иҟоу акык-ҩбак амаҷ-саԛқәа алаҳамҵозар).

Иҽҳәара ааины даныԥсуазгьы, аҳақьым баша рҟыҵымыцтәыс иҽеимҭақәа, ижәытә ԥацхеи иара еиқәирхаз ихәышҭаареи абзиала ҳәа раҳәаны, иуасиатқәа изыхәҭаз идырҳаны, ахаҵаратә ашәақәа дырзыҙырҩуа, «жәлантәык зегьы урхын, ургәын, урапызан, уҳаманаҵ абааш иҵоу ҳаиҩызан» ҳәа иҵахыра зегь шихагылаз дыԥсит жәытә ԥсыуа ҳасаблаҵәҟьа; ауаа рхы-ргәаҽы иажәеи, иус-ҳәыси, иԥхареи, ихшареи урҭ рыхшареи, ихәажжаҙа еиқәу ихәышҭаареи ааныжьны, уаҩ дмыргәаҟуа идунеи иԥсахит, «Сара сус ҟасцеит» ҳәа игәы рҵынчны инарцә мҩа дәықәлеит.

Лаган иакәзар, уи илахҽыхҙа иҟоу, иухамышҭуа хаҽсахьоуп. Зны-зынла «Сара сзеицәада» ҳәа ихәыцра изланымаало ала,

дҭамамцәоушәа убоит, аха уи ԥьарак-ҩыԥьарак роуп. Лаган иҭоурых – ихәыцтәы дунеи ессаира азҳареи аинҭәылареи рҭоурых ауп. Ашәҟәаҷы иааҟало акгьы уи изкым ма кьысырҭас дызмам егьыҟазам. Еишьҭагыла ҳаԥхьа ииасуеит хашҭра зқәым ахәыцтәы ԥсҭазаара асахьақәа, ахәыҷы изааигәази дзыниақәоз ауааԥсыреи рхаҷсахьақәа ихәыҷра зҩыда аҷыдарақәа, игәырҕьарақәа, ихәмаррақәа, иҷыцбарақәа, илахтрақәа, инаԥш-ааԥшырҭақәа. Иацы дызлаҟаз иахьа дахысхьеит, ула ишабо изҳауеит, есымшааира дызҷу ҵароуп, еиҭаҵроуп, аҷыц «дунеиқәа» ааиртуеит, дызҭоугьы «зегь иреиҕьу, зегь здыруа» иабду иуниверситет ауп. Ишазгәаҭоу еиԥш, уи аҭаҳмада иҭахыуп «иҵәҩанмырӡга» аҵеи заҵәы ақыҭа уаҩы зда дхәарҭам анхара-анҵыра идыруа дҟаларц, дагьхаҵаҕьеҩны изҳаларц, убри аҟынтәи ахыуҳәа илаго ахәыцтәы ӡлагарақәа рыхҵара мацара азхом, аҟамаҟьарагьы илазароуп, аҵыс мҩас абла ҭихуа дхысуагьы дыҟазароуп, аҿыбҕаҟазараҷегьы дхәыдамзароуп, иара убас дқәыԥшнаҵы ацәгьеи абзиеи еиликааua далагароуп, ажәабжьқәагьы дрызҷелымҳазароуп, итәыла аҭоурых иҵалалароуп, геи-шьхеи иԥсадгьыл зегьы абзиабара игымзароуп. Уимоу, ашкол ахь дцо далагаанӡагьы, дышпоетхоз мҩашьо, игәиҿанӡамкәа ахала хьӡыртәра хәыцқәак игәы инаҭогьы далагахьан. Ажәакала, автор ишазгәеиҭо еиԥш, «ибаргыузеи, шәахәацк зхыршәламыз ихәыҷра ажәҩан ихашеишеиуан, амра ашәахәа шахылҵуаз еиԥш, макьана гәырҕьара мацаран иԥнагалоз еиқәраҳаҭха иаԥхьа ишьҭаз адунеи» (5, 14).

Лагани хаҷсахьала, иуҳәар ауазар, ҳара аԥхьаҩцәа иаабоит апоет хәыҷы иира апроцесс алагамҭагьы. Убас, ҷышәк шиҵаз еиԥш, цәажәпа ҷыдак зхаз итетрад ду ианиҵо далагеит. Икәшамыкәша иаҳауаз ашәақәеи аҳәамҭақәеи (урҭ ихәыцтәы қьаад хазынақәа Б. Шьынқәба иҵәахны имоуп иахьагьы), ихшыҩ рзишьҭуеит ажәақәеи урҭ злеибарку ашьҭыбжьқәеи, дышнеишнеиуа ашәҟәыԥхьара абзиабара икуеит. Ирҵаҩцәа ирыбзоураны аԥсуеи, аурыси, ақырҭуеи литературақәа рбаҟақәа – И. Коҕониа ипоема «Хмыҷ шәарыцаҩ ныҟәаҩы», И. Никитин иажәеинраала «В синем небе...», А. Ҵереҷели иҩымҭа «Абаӡӡеи» уҳәа егьырҭгьы, дышмаҷызгьы убри инаркны наунагӡа ихаҷы иаанхеит. Ароман аҵыхәтәанӡатәи адаҟьақәа рҷгьы раԥхьаӡатәи иашәақәа зниҵоз

иара убри атетрад цәажәпа игәыдырҕәҭәала ишику иааиԥырҵуеит Лагани аԥхьаҩи.

Абасала, инеидкылан иугозар, Лаган даарԥшуп аоригиналтә ԥсабаратә культуратә екологиа дахәҭаны, зхәыцтәы доуҳатә дунеи аҿы Абрыскьыли Нарҭааи реиԥш иҟоу аҳәамҭа дуқәа ршьапы ҭәҭәаны иахьрызҳаз, ажәакала, аԥсуара еиԥш ашәҟәгьы агьама зкыз хаҿсахьаны.

Иреиҕьзоу ахаҿсахьақәа иреиуоуп иара убас ишәаны-изаны иҟаҵоу, мыцхәрак зларшәым, атрадициатә аԥсуа ԥҳәыс иашаҵәҟьа, Лаган иан гәыраз лсахьа. Убарҭ рахь иԥхьазатәуп ақыҵа рҵаҩ ду, аурыс «ԥҳәыслаша наза-аазаа» Вера Николаи-иԥҳаи араион аҿтәи апионертә организациа анапхгаҩы, ақырҭуа ԥҳәысба «абла ҭыгьагьа» Нина Мшвелизеи, лыжәла «амш» иахьахаршалаз аҟнытә бзиабарыла «Нина Мшализе» ҳәа ақыҵауаа изарҳәалоз. Уаҩы дихашҭуам дҟәаҟәаса аԥсразы дахьышҭазгьы ауаа ыргачамкуа хәрашәала зҽеызҟажоз, «зегь бзиа еицырбоз аԥхьарцарҳәаҩ ҟаза ду» Мамсыр. Ҷыдалаҵәҟьа избахә ҳәатәуп иара убас, «иамуит, сеиқәымшәеит насыԥла, аха сахьнеиуа агәырґьара назгоит» ҳәа, зхы зхашҭны ауаа рзы мацара деиҭанеиҭасуа ақыҵа ирылоу, абхьызцәҟьагьы заҭәамшьахаз ажәлартә шәаҳәаҩ ду Ҷына-лԥа Ҷыҷын.

Б. Шьынқәба исахьаркыратә ҟазара аҷыдарақәа рганахьала аҭыԥ ду аанакылоит апатреҭтә ҟазшьарбара, убри ала ауаҩы иҷыдаҟазшьа аарԥшра. Зны-зынла ажәак-ҩажәак рыла («ибжьы цаҕаза Зафас»), даҽазныхгьы инеиҵыхны иҵихуеит ашәҟәыҩҩы дзыхцәажәо ауаа рпатреҭқәа. Ахаҿсахьақәа рхыԥхьазараҿы дыҟамзар ҟалап ҷыда ԥшрак, ҷыда ҭеиҭыԥшк, ҷыда ҟазшьак змам иреиҵоу азәгьы. Иалкааны иазгәеиҭоит урҭ рыматәа-рҩыҵа, роурарыҭбаара, рхы-рҿы уҳәа убас егьырҭгьы.

Аҿырԥшыгақәа рацәазоуп, иазхар ҟалоит акык-ҩбак. Абар Лаган хәыҷы иабду Бежьан: уи «шықәсыла ԥшьынҩажәижәаба дырҭысхьан, шәагаала рацәак дыҟамызт, ихыжәҩабжь ахь маҷк даахәахьеит, иблақәа ҭбааун, агәы арацәаххыра еиԥш иҵиқәаҵәааун, зынгьы ишаҟьшаҟьоит, зынгьы укылкаан ухәаԥшра рдыруеит. Иԥынҵа агәы маҷзак иҩылгоуп, рацәак иауым, ижакьам ихагьежьааза аҟыпсцәа еиԥш ихәда иҵачуп. Дныҟәозар лассы-ласс ишьаҿа еихигоит, акы даҿызар инапқәа ццакыуп,

аха ицәажәара хрыжь-хрыжьуп, ибжьы есқьынгьы иҽыхоуп, иажәақәа заанатц ирхиахьазшәа ауп иҽы ишҭытцуа» (4, 34). Абар дзеиԥшрақәоу аҟәыдырԥаҩ Мкыд, убригь иара Лаган хәыҷы иажәақәа рыла: «Абысҟак ишԥалыгыу, агәатцәақәа лфозар? – схәыцуеит сахьлыхәаԥшуа. – Лцәаматәақәа махәқәак ирыхшьызшәа илыдкныҳалан; лыцьамшь цаҕақәа ирыцубаауан, аҙаҙ еиԥш иулакшоз, ицыҕә-цыҕәҙа лыбла ҭышәшәаақәа, лхы-лҽы ҷаамышә инеимазакны акыҷыра ахыҩлахьан. Аҽены амра кажжы ишыԥхозгьы, ҙыгакасыла лхы ҭаҳәҳәан, акәмызцәа қалԥадқәа лышьан» (4, 40). Раԥхьа автор хаҽсахьак инықәырсны иҟаицазар, даҽаԥьара уи ихарҭәаа-харҭәааua иахьынҙаҭахыу инаиҙоит, насгьы ауаа бзиақәа рхаҽсахьа аҭыхразы ашәыга лашақәа алихуеит ма иугәазырԥхаша аиумор атцатцаны иҟаицоит. Даагап Лагани иҩыза ду, ажәабжьҳәаҩ Бида: «Бида даацәырцыр, дузгәамҭар ҳәа ушәоу, агәарақәа дырхыҳәҳәо, ишьап дуқәа еиххәа-еиххәо; амш бзиазар, ихы ҟьашҙа исаны, ақәа леиуазар, иуапцәахылпа ԥраал ду ихатцаны...» Ари асахьа хадырҭәаауеит ласкьашәа иҟоу ажәақәа: «Бида дгылоуп алыҕәра датцакьысуа, аԥшькы, благәыҕрак, иара ихаҭа иеиԥш, ибжьы дууп, ижәпаҳаҳароуп, данцәажәо иара ида аҙәгьы уизыҙырҩҙом...» (4, 43). Даҽеаҙәы илаурҩашьо ракәзам иара убас Хәаԥьа-Хәыҷы, апап Дырмит, аигумениа Дасафиа, ахьча Бачыр, зегьы злоу Мамсыр, ачамгәырарҳәаҩ ҟаза ду, Лагангьы ашәа ссирқәа изырцало нымха-хымцәа Ҷына-лпа Ҷыҷын – «анасыԥшаҩ-ақьаҕьариа, ауаҩ иаша ауаҩ қьиа» уҳәа егьырҭгьы. Абар, урҭ рахьтә даҽеаҙәы аликбез мҩаԥызгоз «акьаныԥьа ҽырбаҩы» арԥыс Кәасҭа: «Абарҭқәа рышьтахь Кәасҭа ҽеилаҳәара ҳәа егьи ауада дныҩналон. Уажә дызбо ԥьысшьоит, мацкьа-шьацкьа ишьапқәа ргыло данаацәырцуаз: агалифеи еиқәатцәа, ашькыл инаркны ахаԥса аҟынҙа, наҟ-ааҟ аварақәа рҟны аҟаитан ҩежь хыуп, аԥьыбақәа мыцхә идууп, еиҳа итчаарц азыҳәан ақьаадқәа ԥыжәжәаны ирҭагәоуп. Ишьахәарқәа еидрыххала иааныркылон изиацк ҟаԥшьқәа, иблуз шкәакәа ахәда царгылан, иҙара ҭарбаҕьа амаҟа имҕан...

Абас иҽанеилеиҳәалак дкахәхәа дахьгылаз, имаҟҽаҳәара лахыс еиҳа дхышәпаазшәа дҟанатцон, усҟан уи модазу, иара еиҳагьы еиҕьишьон» (7, 34).

«Сааҽыхеит. Сыбла анаахыст раԥхьа алаҕәра снатцаԥшит, ари саби, сани, сареи ҳахьышьҭало амҳара алаҕәра еиԥшзам, еиқәатцәаҳаҳараза алҩақ ахьыкәкәоит. Издырит, сабду ишьҭаларҭа амаҭцурҭаҽ сыҟоуп. Аха арахь саазгазеи?» (4, 30). Абас «сара» ҳәа иалагоит «Ахаҳә еиҩса», абас актәи ахаҽала ауп егьышҩугьы еиҳарак иара зегьы.

Зны-зынла автор даақәтцәиааны иара ихаҭа ишьҭихуеит ажәа, ма иахьатәи иара ихәыцрақәа рыла ахәшьарақәа риҭарц азы игәалашәарақәа рҽы инхаз хҭысқәак, ма иахьатәи игәааанагарақәак иҳәарц азы, ма даҽа комментариақәак ҟаиҵарц азы. Иаагап ҽырԥштәык: «Уажәы стәаны санхәыцуа еиҳа еилыкка избоит, уи «ишахәҭаз» захьзыз асас идкылара аҭаацәа зҭанаргылоз ауадаҩрақәа. Иҟьаҟьаза иаашаанза ушьапы уқәгыланы асас имаҭура, иуҭахы-иуҭахым аҩыжәра, уацԥыхәаны ашәаҳәара, иаҭаххаргьы акәашара, иреиҕьыз ачыс ацәыргара, асас ишиқәнаго иацәажәара, аҭаацәа лахьеиқәцарак рымазаргьы, асас имбартә еиԥш ахымҩаԥгара. Урҭ зегьы ирҭахын ачҳара, ахамеигзара, аламыс, апату. Асас дымшуп, дахьнеиз быжь-насыԥк неигоит, ари зқьышықәсала иааиуаз еилкааран, сҭаацәагьы уи ақьабз иатцагылан, асас даҽа дкылашьак имоуп ҳәагьы ргәы иаанагомызт» (4, 67).

Ажәабжьҳәаҩ иажәа ҳәо дышнеиуа, аԥхьаҩ игәы ҽыҕьыр ҳәа дшәазшәа, акырԥьара дааҭгылоит, даахьаҵны даҽа жәабжьк иман иҽынеихоит, ма иажәабжь иара иатәушәаҵәкьа ҟазарыла «иалаишышуеит» блаҵарыла игәаҭоу ԥсабаратә сахьак: «Ашьыжьҵәкьа. Уаԥхьа игылоу думбо анакәа хчылан, қәаԥсатакгьы шьҭачны илеиуан, нас ԥшак ааҵысын, анакә злацаз уаҩы имбазо, аҵлақәа иҩархыггеит, ԥьара-ԥьара ииаҵәкакараза иаахтит ажәҩан аблақәа, аха урҭ еианеимақыҩуан, аԥсҭәҳәақәа еибарлаҳауан, ак наскьар, даҽеак аахылон» (4, 61). Абар даҽа ҽырԥштәык «Ашәҭхкқәа: ҩеижьи, ҟаԥшьи, шкәакәеи, иаҵәеи рыла мацара иқәцаз уарҳәалк еиԥш икыдыршәылан Ахаҳә еиҩсахь узлахалоз анаара. Амца қьоуқьад ацрыдды, амра шьыбжь агәы инхыҵын, кыр инҭагьалалахьан; ажәҩан «ҵиу-иу» ҳәа ажәҵарақәа идрыҷгон акәымзар, ԥҵацкгьы ԥьарамзар ԥьара ихыршәламызт; амшын акәзар, абжьааԥны ишызбац акәымкәа, ахәада ҳарак ашьапы инаҵаҵәазшәа, еилыкка игазгон. Еиқәыразнышха иааԥшуан ашьхақәа, «алзынрак

иҳақәжьыз асымҟәыл ҳаԥсы ҳахнахыз ԥьышәымшьан, уҙи уапашҵас иаҳшәын, уапашҵасгьы иаҳшәаҳхуеит лассы» рҳәозшәа еилбзаауаз амра иамҵагылан» (7,50-52).

Ароман ажәар беиара агым. Аԥсуа бызшәа алшара дуқәа гәаҳҭарц иҵахушәа, автор еизганы ҳҿаԥхьа иныкәитцеит алексикатә материал бзиаҵәҟьа. Ажәа бзиа, ажәа цәгьа ҳәа иҟаҙам, дасу рҭыԥаҿ зегьы здаҟақәам роуп, аха ажәар заҟа иҵбаа-ҭыцәу аҟароуп, убасак еиҕьны ауаҩы иҿахәы аҳәоит. Сгәы иаанагоит, «Ахаҳә еиҩса» еиднакыло ажәа хазқәа зегьы акакала иԥхьаҙаны иҳамазар, усҟан ҳара лабҿаба иаабараны ҳаҟан ари аҩымҵа иазгәаҭоу аганахьала иаарылукааша аҧыда ҭыԥ шаанакыло аԥсуа литература аҭоурых аҿы. Урҭ зегьы срыламлакәа, ара сара иааркьаҿҙаны акәзаргьы, иазхгәасҭар сҭахуп аҩымҵаҿы аԥсуа жәлар ретнографиатә бзазара иккаҙа иаазырԥшуа ажәа ҷыдақәа (зегьы ирзымдыруа адиалекттә терминқәагьы налацаны) даара ишырацәоу, насгьы дара убарҭгьы, автор иара иажәақәа рыла иаҳҳәозар, «идоуҳатә хазынарҭа» ибзиаҵәҟьаны ҳашҭадырԥшуа.

Убас, ашәҟәаҿы имаҷымкәа иуԥылоит мариала иуԥыхьамшәо ажәытә ажәақәа: аҭәа-баш (4, 38), аԥьгьери (аԥьгьери) (4, 41), ақәадаԥ (4, 45), амыҭҳагәыс рҿыҵҳәацәоит (4, 75), ахушлаԥса, аҕура (5, 17), схы сымагәхьха (5, 34), доуԥсык (5, 35), исымҟәлха агәырҩа (5, 44), аҳәыҳәаса еиԥш акәтқәа рхыхра (5, 45), амра аншуа уххымшықә ашәшьыра уазыҩуеит (6, 20), ҭоуҭахла акәзаргьы, уҳамбар ҳхәарҭам (6, 39), ашыла мгьал бышҳақҙа (6, 42), алуаҿаԥхьа инасыргылеит алуҭаҩ (6, 43), ахьамаҷиа (7, 26), ацхаршы (абаҕсма) (28), алашәага (30), аҿырхықәымҵа, ҳаибаргәытәны (31), сгәеиҩ-ҩеиҩрақәа (32), абгалаԥцыхлымқәа (33), амза хәацыхәаԥшьха (35), рхәарҭа-сырҭа (39), ихацыркыу адарды, аҳаблакьысра (45), аҳәалақь (46), убас егьырҭгьы заҟа. Ибзианы иубаратәы иҟоуп иара убас адиалекттә беиарақәа рхархәарақәагьы, апараллельтә формақәагьы налаҵаны: асура – аҿаԥара (4, 33), асырҭы-асырҭа, амҳаԥ, асапат (4, 37), аԥьықәреи-аԥш (5,3), анаша (5, 16), абыцаачын (5, 27), абҳәаса (5, 35), аҳәасаг-аура (6, 10), ашамыхьажьабжьоубжьык, убас егьырҭгьы.

Заҟа сиашоу сыздыруам, аха ароман афырхацәақәак рцәажәашьақәа рҿы рыҟәрақәеи, рзанаатҟәеи рыпсихологиатә ҭагыла-

заашьақәеи азгәатәаны, иаҳа итцегь рхатә ҷыдарақәа рымазар ауан ҳәа сгәы иаанагоит. Ԥшьынҩажәижәаба шықәса ирҭысхьоу аҭаҳмадеи аҷкәын хәыҷи ирҿоу абызшәа алексикала уҳәа реҩдыраара акыр иуадаҩуп уҳәаратәы ианыǩоу ыǩоуп. Убас, егьирахь традициала иҭәу Бежьан заҵа архаизациахь дамеигара, уимоу, зны-зынла ихы иаирхәоит иахьатәи ҳлитературатә бызшәа аелементқәак, иара уиаҟара инымаало, иара «иитәқәам» ажәақәеи атерминқәеи иамхаҳәалоит. Абар акык-ҩбак аҿырԥшыгақәа: «Избан, иҟалазеи, акомиссиа салҵуа» (4, 59), «Абраскьыл фырхаҵа итәарҭа аҭоурых ҭыԥ» (4, 61), «ԥшь-ҽык зҵаҳәаз афаитон» (6, 8), «Асовет мчра ҿыц ианышьақәгылазҵәҟьа акәын», «Ленин ду ибзоурала Абрыскьыл итцихит дыздҳәалаз агәашьа» (6, 10). Егьи аҭаҳмада, Мамсыр, ԥьара абас иҳәоит: «Лаган, дад, ари ашәарҳәага баша иахьыӡӡам «Аԥхьарца». Ажәақәа «Ԥхьарцара», «Ԥхьарца», иеидкылан унарыхәаԥшишь, дад» (4, 72).

Абасала, ароман абызшәа абеиараҿы еиларс-еилаӡҩоуп ауадаҩреи амариареи, апоезиеи апрозеи, ажәытәи (архаизмқәа) аҿатәи (анеологизмқәа), ииашоу иахьатәи аԥсуа литературатә формақәеи аҭыԥантәи иахьеи-уахеитәи жәлартә ҷыда цәажәашьақәеи.

Ирацәаны ахцәажәара аҭахӡам «Ахаҳә еиҩса» аԥсуа жәлар ретнографиатә бзазара шаныԥшуа азы. Аԥсуа етнографиатә ҷыдарақәа ароман иалԥхаауеит ахы инаркны аҵыхәанӡа зда ихәарҭам иԥсыхаҵагоу адақәа реиԥш. уи азгәамҭақәа ашәҟәы аҷыдарақәа инагӡаны еилкаашьа рымам. Автор харантәи арахь машәыршәа иқәнагылаз аетног-рафиатә раритетқәа реизгаҩ иакәӡам. Уи ихаҭа ихәыҷра зегьы аԥсуа қыҭа гәтылсаҿ ихигеит, аԥсуаа ртрадициатә бзазаратә ҷыдарақәа дрылиааит, дрылааӡоуп, иуаажәлар рҭоурыхи рыԥсҭазаашьеи, шәҟәыла еиԥш, хатә ԥсҭазааралагьы, хатә ԥышәалагьы иреиҷьӡаны издыруа ашәҟәыҩҩцәа дреиуоуп, насгьы, имилаҭ дахьахаҭарнаку анаҩсгьы, уи дҵарауаҩуп, дбызшәа дырҩуп, дфольклорист ҟазоуп.

Ароман заҟа уагәылаланы уаԥхьо, убриаҟара еиҳа-еиҳа иҧьоушьоит-илакәушьоит уи иуԥыло аетнографиатә елементқәа рхыԥхьаӡара арацәареи, урҭ инарҭбааны, насгьы еснагь егьиашаны раарԥшреи. Аҩажәатәи ашықәсқәа рзы аԥсуа қыҭа злаҟаз

рахьтә «Ахаҳә еиҩса» ма анс, ма арс ианымпҵшыз ҳәа шамахамзар егьыҟаҙам. Аҧсуа нхаҩы инхара-инҵыра , иус-иҳәыс, илага-ҩага, иуа-иҵахы, исас-ицәас, иҩны-игәара, ифатә-ижәтә, иара иажәа, иашәа, илакә, иныҳәа-ныпҳьара, иқьабзқәа, иламыс, ипату зегьы уҧылоит ара, алҩақ иаганы иҟоу, адунеи иақәлоу аҧацха инаркны аҧхьарцаҟынҙа, аџьыка злархуа, абарҵақәа рҿы икнарҳауа апырпыл рыпҳрақәеи рҟынҙа. Урҭ зегьы дара рыхьҙқәа рымоуп, зегьы дара рҭыпқәа рҿы иҟоуп, аҧсуара иацәтәыму машәыршәагьы акы рыларшәҙам. Ажәакала, «Ахаҳә еиҩса», инеидкылан иугозар етнографиатә романым, егьырҵага шәҟәым, аха аҧсуа етнографиазы исахьаркыратә енциклопедиоуп уҳәар алшоит. Афольклоризмреи аетнографизмреи ароман ианыпшуазаргьы, уи изыкәнаганы иҟалаз акоуп. Даҽеакала ухаҿы иузаагом Лаган хәыҷы дызлагылаз иаамҵеи иҧсҭазаареи, аҧсыҙ иаакәыршан изҵоу аҙы амамкәа пҫҭазаарас иамоузеи?! Иҟалар алшоит џьара-џьара аидеализациа аелементқәаки, инагҙам зыгәра узымго ахырҟьареи, амыцхәрақәеи (иаҳҳәап, аҭаҳмада жәижәых имаҭа хәыҷы иҟамҟьара ахьиирҵо), аха урҵқәа зегьы, аҙы ду хышхыҵәан ианлеиуаҵәҟьа ҵәаҟьа хәыҷык алашәар ишунамырбо еиҧш, иазгәамҭазакәа илиасны ицоит.

Еиҭасҳәахуеит, Баграт Шынқәба данықәыҷыз, ишырҳәо еиҧш, хәдацәахьы дрылатәан аҧсуа фольклори аҧсуа етнографиатә бзазареи. Убри аҟынтәи иџьашьатәҙам жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәеи рқьабзқәеи уи игәалашәарақәа рҿы аҭыҧ дуззаа ааныркылозар. Иуҳәар ҟалоит «Ахаҳә еиҩса» хәҩык аҟазацәа – апрозаик, апоет, абызшәадырҩы, афольклорист, аетнограф – рымчқәа еилаҵаны, рҽеиҧшьны иаҧырҵаз рҿиамҭоуп ҳәа. Ара иҟоуп анцәахәқәа (Аиҭар, Џаџа, Алышькьынтыр, Нар, Зызлан) ирызкны аныҳәарақәа, аҟәыдырҧара, ахәаҵьа иҵабылтәы, аџьаама, иара убас ауахәама аҭалара. Шәҟәы ианымлаҙац, анауказгьы акыр иаҧсоу афольклортә-етнографиатә хьыршәыгәқәагьы рылоуп. ҭаацәак, қыҵак рфольклори ретнографиеи абас ихарҵәааны раарԥшра асахьаркыратә романмоу анаукатә-еилкааратә усумҭак аҿы шамахамзар иубаҙомызт.

Автор иҩуеит: «Аҭанақь цәа зыхҟьоу еиҵаҩратә зеиҧш тетрад, ашкол шықәсҩәа раан ажәлар рашәақәа зныстҙоз иахьанҙагьы

шәҟәы ҭазҵас иҭаҵәахны исымоуп. Уи сцәыҙны иҟалозаргьы, имаҷымзаап сгәалашәара иазынхазгьы. Схәыҷра шыҟәсҟәа раан избаз, исаҳаз ртытуа санаарылала, урҭ ашәақәа, ахьҙыртәрақәа, аныҳәарақәа уҳәа, бырлаш кашәарахқәан снархагылазшәа, акакала иҟәшәауа сҷынасхеит» (4, 74).

Зынҙак иԥьашьатәҙам иара убас «Ахаҳә еиҧсаҷы» афольклортә сиужетқәеи амотивқәеи рацәазаргьы. Иԥьашьатәхоз Б. Шьынқәба игәалашәарақәа рҷы аԥсуа жәлартә поезиа аматериалқәа маҷхар акәын, дара ахаҷсахьақәа рхыԥхьаҙараҷгьы хашҭра зқәым ажәабжьҳәаҧцәеи, ашәаҳәара азҟазацәеи ҟамлар акәын. Ус ҟалашьа амамызт егьыҟамлеит. Ароман хыхәхәа иҭәуп жәлар рҷаԥыцтә рҷиамҭақәа рыла, избан акәзар, автор ҧҳа змам афольклортә агәҭаҵәҟьа далиааит, даныхәыҷҙаз инаркны иаҳауеит, уимоу, иаргьы иҳәоит, иагьеизигоит, икьыԥхьуеит, иҭиҵаауеит; иан лкыкахш еиԥш, ааҙагас изыҟалаз ируакуп, насгьы иааиго аҷырԥшыгақәа рахьтә аҧны ма агәылара имаҳаз, иара иитәым егьыҟаҙам. Абарҭқәа зегьы рзоуп аҧымҭаҷгьы ԥьара-ԥьара иаамыцхәымашь уҳәаратәы афольклор идуузоу аҭыԥ зааннакыло.

Ииашаҵәҟьангьы, ара зеиуа умбара фольклортә жанрс иҟоузеи. Ма фрагментла, ма ишеибгоу, ма прозала, ма ажәеинраалаҵас еиқәыршәаны, дасу иахьрыхәҭоу аҭыпқәа рҷы ара иҟоуп, иаҳҳәап алакәқәа, анцәа имазкуаз Абрыскьыл илегенда, ахаҵаратә епос – Нарҭаа ражәабжьқәа (ашәа «Сасрыҟәеи игагеи»), аусуратә ашәақәа (иаҳҳәап, алу ашәа «Саунау»), абзазаратә ашәақәеи ахьҙыртәрақәеи («Ажьи Гыды», «Чына-лԥа Ҷыҷын», «Ашҭа аҵыхәан ҿуаҧык дааиуеит», «Нымха-хымҵәа иԥа дцан», «Хҭарԥаш зхаз иара дреиҕьын», «О, уара, Қалҭи-Ҟәыҟәу», «Аҭаҳмада қабада»), аҭоурыхтә ҳәамҭақәа (иаҳҳәап, аԥсҳаи Мықә ауахәамеи ирызкны), ирлахҷыхгоу ахыҵхәаатә самырҟәылқәа (иаҳҳәап, поема хәыҷык иаҟароу «ҟамлац-иҟалаша»), агара ашәақәа, аркәашагақәа, аҵыс ашәа «Гәагәа ҵәии», «абз ԥҿыга» ажәа рццакқәа, хыхьгьы иазгәаҭоу акульттә ашәақәеи аныҳәарақәеи, амыткәмақәа («Уа, ишԥашәасҳәари, ишԥазури, сашьа»), аҷыц аамҭа иарҷиаз ашәақәа («Аамҭа шәиԥхьыз асы еиԥш иҙҭит»), убас егьырҭгьы.

Абас атекст амырхәагақәа реиԥш жәлар рпоезиатә материалқәеи рмотивқәеи алԥхаауеит, ашәҟәы аԥхьара угәаԥхо уҟар-

ҵоит. Иккаʒа иубоит Лаган хәыҷы ихы идыруа данықала инаркны иааикәыршан дызлагылаз адоуҳатә атмосфера зеиԥшраз, ихәыҷтәы дунеихәаԥшра амифологиатә ҷәагьы акыр иахымлар шамуаз.

Аҧкәын дшыхәыҷʒаз игәникыло далагеит аԥсуа фольклор абеиарақәеи афольклортә естетикеи. Даҽеакала уахәаԥшуазар, «Ахаҳә еиҩсаҧы» ҳара иаабо аҳәамҭақәеи, ажәабжьқәеи, ашәақәеи, аныҳәарақәеи уҳәа шамахамзар зегьы ашәҟәы зызку ахәыҷы итрадициатәыз иҭаацәа рҧы иаҳақәаз роуп, убри аҟынтәи иуҳәар ҟалоит урҭ иуникалтәу ҭаацәарактәи фольклортә еизгоуп ҳәа.

Ажәлартә ашәақәеи ажәа сахьарки рдунеи иҟьаҟьаʒа згәы азаартыз, абаҩхатәрагьы имҩашьо измаз аҧкәын уамашәа иубаратәы игәы иақәшәаны ишықалази, иара убас урҭ уи иахь анырра ҭәҭәаʒа иҟарҵази рзы ибзиаʒаны иҳәоуп ароман ахаҵаҧгьы. Абар уи аҭыԥ: «Абас ирацәамзаргьы, схәыҷы хшыҩ аҧы цәыкәбар-цәыкәбар аизыкәкәара иаҧын ашәҟәыԥхьара иснаҵаз адырра, аха уи ҟалап еиҳа еиҵаз ҟәаҵәазҭгьы. Иҟан ажәа сахьарк маҷ-маҷ ахаара сзыркышаз даҽеа ҟәыҵәа дукгьы... еиҳа иаартны иаҳҳәозар, сара сҭан ажәлар рхаҵа рҵаҩыс иахьыҟаз, ҩреи-ԥхьареи ахьыҟамыз даҽеа дырра рҳәамҭак. Иахьеи уахеи схәыҷы хшыҩ иаҟәшәоз жәлар рҳәамҭа абырлаш хшыҩ иаҟәшәоз жәлар рҳәамҭа абырлаш цырақәа макьана ирзызура сыздыруамызт, аʒәы илымҳаҟынʒа иназгарц сҭахызаргьы, ацәыргашьа сақәшәомызт. Уахык, сшымгәыҷʒоз хҭыс ԥьашьахәык салаԥшит, урҭ абырлашқәа цәырганы снапсыргәыҵа инанԥсаланы, арыԥхра саламгар амуа сааҵанаргылт» (7, 39).

***

Дзусҭада, дзеиԥшроузеи аԥсуа нхаҩы? Абри азҵаара аҵак аҟаҵара иаҧуп аԥсуа литература иины адәы ианықәла инаркны. Иалшахьоу маҷым, изхьымʒазгьы рацәоуп. Ҳавтор иҵахын, аҧатә мҩа ианылаз аԥьанхаҩыжәлар ирызкны, агәазыҳәара узҭо ашәҟәы иҩырц: агха-ԥхақәеи, амдырреи, аиҵыхарақәа иҟази иҵаимкырц, аха ирҧиамҭаҧы апози-тивтә пафос еиҳа аԥыжәара аманы иҟазарц; адәахьала акәымкәа, анхаҩ иҩынратә дунеи ҩнуҵҟала ирлашарц; анхаҩы «иларҟәра» ԥсыхәа зламоу иагымкәа-иацымкәа,

аԥсҭазаараҿ ишыҟаз ала иааирԥшырц; адгьыл агьамеи, «анышә зфои» ашәа рзиҳәарц; уахьиз-уахьааҙаз, узланхо ақыҵа алҩаҵә абзиабара азгәеиҵарц; абиԥарала иааиуа аҵас лашақәа, ажәлар идырҿиаз, иааҙагоу атрадициа бзиақәа ауаа идирбарц; ҳсоциалтә моралтә-естетикатә принципқәа рышьақәырҷәҷәараҿы иара иусумҭагьы хәарҭара злоу акакәны иҟаларц. Абри иазкуп апоезиа згәылыжжуа, иуникалтәу, ахаҿсахьақәа аазырԥшуа Б. Шьынқәба ипрозатә рҿиамҭа ҿыц.

Б. Шьынқәба ироман саназхәыцуа, аҳаҷаҳәа сгәы иҵашәоит, «Летопись быта с особой резкостью и зримостью приближает к нам прошлое»[34] ҳәа К. Паустовски ибзианы ииҳәаз иажәақәа. Узрықәшаҳаҭхом «Ҽымҭроуп мчыс иҟоу, егьырҭ зегьы мчыдароуп» ҳәа ажәытәҙатәи поетк иҳәамҭоу ажәақәа. Ибзианы иҟалеит «Ахаҳә еиҩса» автор иҿыцны «ибжьыргара», избан акәзар, аԥхьаҩ иоуит, ҭаацәарак игәы иҵакны, жәларык рыԥсҭазаара инарҭбааны иаазырԥшуа здаҟам асахьаркыратә рҿиамҭа ду.

Хашҭра ақәымкәа аԥхьаҩ ихаҿы иаанхоит ароман аоптимисттә нҵәамҭаҿтәи асимволика. Лаган Ахаҳә еиҩса ахәада ду дықәгылоуп, инапҩыра хәыҷыкгьы игәыдырҷәҷәаланы уа икыуп, инаҵәи-ааҵәиуа агаҟа ихоу амҩаду илаԥш адхалан днаԥшуеит. Ари лассы иара дызнылараны иҟоу, иҧеиԥш бзиа змадоу амҩаду ауп, аха уи аҭоурых даҿа шәҟәык аҭахыуп, егьазымхаргьы ҟалап.

***

Баграт Шьынқәба ҧьара иҳәоит «Жәлар рбзиабара ҟьалан иаазом» ҳәа. Арҭ ажәа иаша-қәа иара ихаҭагьы изкызар ҟалоит. Избан акәзар, ажәлар рҿы уи имоу ахьҙ-аԥша ду машәырла иҟамлаҙеит. Уи шьаҭас иамоуп илирика ссири, иара иаԥиҵаз (шьынқәбатә») жәеинраалеи, ироман дуқәеи, хәашьра злам играждантә позициеи, ажәакала, ибаҩхатәра ду алҵшәақәа зегьы, ирҿиаратә-ууажәларратә ҵҩа змам иусура зегьы.

[34] К. Паустовский. «Дядя Гиляй (Владимир Алексеевич Гиляровский) Вл. Гилиаровски ишәҟәы «Москва и москвичи». М., 1981, ад. 5.

Р.ХӘ. ҚАПБА,
ААУ адоцент

АЖӘЕИ АҟАЗЕИ[35]

Баграт Шьынқәба ирҽиамҭақәа шаҳаҭра руеит уи ицәырҵра аԥсуа советтә сахьаркыратә литературазы ижәҩангәашәԥхьароу насыԥны ишыҟоу. Уаҩ дзеигәырҵьо ари афакт – Баграт Шьынқәба ицәырҵра – аԥхьаҩ гәыраз игәаҽгьы, зеҵәахә жжаҙа икыду ҳлитература ахаҭаҽгьы хьаҳәа-ԥаҳәада аҿышьақәнарҕәеит, наунагҙа ҳдоуҳатә ԥсҭазаара иаԥсҭазаараны иацлеит.

Иҵабыргыҵәҟьаны,ҳашәҟәыҩҩдуиахьауажәраанҙаиаԥиҵахьоу иҩымҭақәа зегьы иреиҵоу раԥхьаҙатәи иажәеинраалақәа иреиуоу «Сара сгәырҕьоит...» инаркны, ироман «Ахаҳә еиҩса» налаҵаны, мгеимацарак иалагҙаны, аԥсуа сахьаркыратә литература иаалхны, даба ҳхаҽы иаагап уи зеиԥшрахо? Усҟан, жәаҳәарада, аԥсуа литература кьагәеиԥш ицәышҳагәҙа иааҟалоит.

Ари еиԥш аконтраст иаразнак иҟазҵо Баграт Шьынқәба аԥсабара инаҭаз абаҩхатәра ҕәҕәа иарҿиаз иҩымҭақәа ирымоу адоуҳатә ԥсымчхара ду ауп.

Апрофессор Ш.Инал-иԥа, Баграт Шьынқәба изикыз истатиак аҿы иҩуеит: «Кавказ шла иахагылоуп ахрақәа маҷымкәа. Аха адуқәаҵәҟьа, ҵыси-ҳәыҳәи ахьзымнеиуа, усҟак ирацәам. Ельбрус, Ҟазбек, Ерцахә уҳәа даҽеа акык-ҩбак. Убысшәа иҟоуп апоезиаҽгьы. Аԥсуатәы ҳҳәозар, зегьы дрылыҳәҳәо дҙышҙа дгылоуп Д.И.Гәлиа, нас уи иааимаркуама уҳәо, еихык-еиҵак иҩеиуеит Иуа Коҕониеи Баграт Шьынқәбеи. Ҳгәы иаанагоит, ариала иҳәоу, шмаҷым еиԥш, егьиашоуп» ҳәа.

Ш.Д. Инал-иԥа арҭ хыхь иаагаз ацәаҳәақәа аниҩуаз аамҭазы Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шынқәба иаԥимҵацызт ҳмилаҭ литера-

[35] Р.Қапба. Ажәеи аҟазеи. Алитературатә-критикатә стаиақәа. – Аҟәа, 1983.

тура ахьʒ-аԥша иҵегьы хара изгаз, агеографиатә ҳәаақәа зырҭбааз, амҵәыжәԛа ҷыдақәа азҭаз аповест «Чанҭа дааит», ароманқәа «Ахра ашәа», «Ацынҵәарах», ашедеврта жәеинраалақәа реизгақәа жәпакы. Ус анакәха, акритик иазыԥхьагәаҭаны форизм ҳасабала ииҳәаз ажәақәа риашара еиҳагьы идырҵабыргит хыхь еиқәаҳаԥхьаʒаз аԛымҭақәа.

Аханатә ашәҟәыԛԛцәа дуқәа, исахьарку ажәа азҟаза иашақәаҵәҟьа ирҟазшьа ҷыдоуп, ираҷәаԛуп дара рхы-рыԥсы зыхҭныртцо, зымаҵ руа, изхаҭарнакыу рмилаҭта литереатура аҿиареи ԥхьаҟа аизҳа-зыҕьареи рҿы реиҳа иаҭахыу, иа ауадаԛрақәеи, аԥхьырҟәҟәарақәеи рыхныхьааузаргьы, аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа реалтәла ахшыԛзцара азызуа аԛымҭақәа раԥцара. Аҵх лашә иалыҷҷо алашара еиԥш, урҭ ирымоуп рмилаҭ уаҵәтәи аԥеиԥш лашазы агәыҕра дуқәа.

Абри хыхь зыʒбахә ҳәоу арҿиаратә ҟазшьа ҷыдала деиқәных дыҟоуп Баграт Шьынқәба. Ус шакәу арҵабырргразы афактқәа рааг-ра зынʒагьы имыцхәуп. Факт мацарахеит уи арҿиамҭақәа зегьы!

Баграт Шьынқәба ҳлитература иалеигалеит формалагьы ҷакылагьы зынʒа иҿыцыз алирикатә жәеинраала ссирқәа. Уи аԥсуа жәеинраала еиҿартәышьа аԥсынҵры ардуит, еиҳа ииашаны иуҳәозар, иклассикахаз аформа азышҭеиҵеит, амԛа ҭбаа аиҭеит, уажәгьы ушьҭангьы итрадициан иҟалартә еиԥш. Абри ҳахшыԛҵак иҵегьы ишьақәҳарҕәҕәарц иаагап апоет, акритик, аиҭагаԛ М.Лашәриа иажәақәа: «Апоет раԥхьатәи иԛымҭақәа рцәырҵра – аԥсуа жәлар рпоезиа иармазеит, Д.Гәлиеи И.Коҕониеи рпоезиа ҕәҕәалаҵәҟьа иацхрааит. Урҭ ашықәсқәа рзы автор иԥышәа акыр ишмаҷызгьы, иман аҽынкылара бзиа, уи иԛымҭақәа мышктәи атема иазикуамызт, хыма-ԥсыма икьыԥхьʒамызт. Ԛажәижәабатәи ашықәсқәа рзы Баграт Шьынқәба дмыццакы, маҷ-маҷ ираʒаны инапы иҵихит алирикатә шедеврқәа жәпакы: «Ҳгәыла исеиҳәон: дад, уаҳҭаа», «Ҭагалантәи абаҳча», «Кофта шкәакәа» уҳәа убас егьырҭгьы. Арҭ ажәеинраалақәа аԥсуа поезиазы иҿыцыз ажәан, абаԛхатәра иаша ацԥхь иарлашаз цәаҳәақәан...

Ԛажәижәабатәи ашықәсқәа раан Баграт Шьынқәба иажәеинраалақәа аԥсуа поезиа иаларгалт ууанʒа ҳпоезиа иазымдыруаз, акырʒа ибеиуоу, еиуеиԥшым аритм. Уи аритм аԥсуа жәеинраала

аформа ҽыцқәа азылнахт, асахьаркыратә ҩымҭа аҵаки аформеи реимадара иагармониоу мычны ҳлитература иалалт.

Баграт Шьынқәба иоуп ҳмилаҭ литератураҽы зегьы раҧхьаӡагьы иажәеинраалоу ароман «Аҽатә уаа» алазгалаз, насгьы, реиҳа ианаҭахыз аамҭазы, Аҧсадгьыли, ажәлари, абызшәеи, уаҵәтәи рлахьынҵеи рзы еснагь ҵыхәаҧҵәарада инарҵауланы ҳазыркәыцуа, «Аҧсадгьыл зцәыӡуа зегь ицәыӡуеит» ҳәа ҳаҵазхәо, агәаҽеанызаара ҳазҭо, хылҵшьҭрала иаҳзааигәаӡоу, иҳаванхоз, аха аҭоурыхтә ҟамҟыра аӡыблара иахәланарӡыз аублаа жәлар ирызку зеиуа формалагьы, ҵакылагьы, идеиалагьы иахьа уажәраанӡагьы аҧсуа литература иазымдыруаз аҭоурыхтә роман «Ацынҵәарах». Ари аҩымҭазы акритик Владимир Аҵнариа ишиҳәаз еиҧш, «Изылшо раҧхьа излымшо рҳақ ахьчара – «Ацынҵәарах» ахшыҩҵак хадақәа ируакуп».

Абар, уажәы ааскьаӡа ҳашәҟәҩы ду ибаҩхатәра еиҭаалашан иҳанаҭеит иахьанӡа ҳлитература иазымдыруаз аҩымҭа хазына «Ахаҳәеиҩса». Ари ароман ацәырҵра аҧсуа литертауразы акырӡа иаҧсаны, имҩақәҵаганы, ирхәыцганы иҟалеит. Уи ууанӡа ҳашәҟәыҩҩраҽы ибжьахаз адоуҳатә ҭышшаарақәа иккаӡа иаанарҧшит. Нас абри ахаҭагьы иамҳәаӡои Баграт Шьынқәба ҳлитература иаҭаху аҩымҭақәа раҧҵара иҟазшьа ҷыданы аханатә дшааua, аамҭа-аамҭала зда ихәарҭам аҩымҭақәа рыла арбеиара дшаҽу.

Саргьы абри ҧхьаҩык иаҳасабала, литератураҭҵааҩык иаҳасбала, насгьы схәыҷы аахыс ҳмилаҭ литература абзиабара сзыркыз аҧсуа шәҟәыҩҩцәа дызларуаӡәку ала схы-сыхшыҩ азышьҭны, бзиа ибаны, хәыц-хәыц сазхәыцны саҧхьеит ҳашәҟәыҩҩ ду ироман ҽыц. Иагьыстахуп сара ишеилыскааз, ишыснырыз, ишсацәажәаз, исзаанартыз аҧсуара адунеи сагәылапшны сгәааанагара сҳәарц. Ҵабыргуп, ас иҟоу аҩымҭа ду иашьашәалоу иахьа уажәраанӡагьы излаҳамамыз ала иуадаҩуп ишахәҭоу инҭырччааны ахцәажәара, изыҧсоу ала ахәшьара. Араҟа иҟалар алшоит еиуеиҧшым агәааанагарақәа ыҟазар, аҩымҭа исызнарҵысыз абзиабара маҷк сылапш ҳәаа критикк, ҭцааҩык иаҳасбала иарҟәымшәышәцәахазаргьы...

Баграт Шьынқәба ирҽиамҭақәа еснагь аҧхьаҩцәа шамоу еиҧштәкьа ахцәажәаҩцәагьы рацәаҩны иамоуп. Уи иазкны иҩуп

алитературатә-критикатә статиақәа, аусумҭақәа, амонографиақәа аԥсышәала, урысшәала, қырҭшәала уҳәа егьырҭ амилаҭ бызшәақәа рылагьы. Иреиҧьу асовет ашәҟәыҷҷцәа, аҵарауаа аҳәырҷы Баграт Шьынқәба ирҿиамҭақәа ҳсовет литертуразы ишлагала дуу иналкааны иазгәарҭахьеит. Аха урҭ зегьы араҟа узларзааҭгыларызеи, мацара иааҳгарц сҭахуп зынӡа иҿыцу фактк. Абар уигьы.

1982 шықәса декабр анҵәамҭазы иҵыҵыз агазеҭ «Неделя» ианылеит «Ахаҳә еиҷса» аҟынтә Бида афы дахьашьыз атәы зҳәо ахы. Уи аиҭага иахагылоуп еицырдыруа аурыс совет критик Вадим Кожинов еилацаланы, аха акырӡа инарҵауланы Баграт Шьынқәба ишәҟәыҷҷратә ҟазара аазырԥшуа астатиа хәыҷы. Уажәы ҳаразаҭгылап Вадим Кожинов иажәақәа: «...В «Рассеченном камне» многогранно отражено своеобразие эпохи – двадцатых годов нашего столетия. Но художник стремился во всей полноте отразить и то наследие истории народа, которое оставалось и остается живым и действенным. Повествование насквозь пронизано мифологическими, фольклорными, историческими образами, и все эти образы органически вплетены в реальную сегодняшнюю жизнь Лагана и его родственников и соседей. Без того и невозможно и создание подлинно народного повествования».

«Ахаҳә еиҷса» ҳаԥхьаҟа акыр бызшәақәа рыла аԥхьаҷцәа шаиуа, амҷа хара ишықәло ҳазҳәо акоуп уи ацыԥҵәахаҵәҟьагьы, агазеҭ «Неделя» иананыла ашьҭахь автор ишҟа хҿаазхаз асалам шәҟәқәа рахьтә акызаҵәык.

«Ҳаҭыр зқәу Баграт Васил-иԥа! саҵашәымҵан, секундқәак аамҭа ахьшәымсхуазы, аха аҿымҭра сылымшеит...

Сара саԥхьеит агазеҭ «Неделя» ианыз шәроман «Ахаҳә еиҷса» ацыԥҵәаха. Мҿхакыла ихәыҷу ари ахәҵа шьарда исылсит, схысгәы аҟынӡа инеит, хара сархәыцит. Сара сыҷкәынгьы машәырла дҵахахьеит, рацәак изымдыруаз ауаҷы ацхыраара шииҭоз. Уи джуп Кавказ. Сыҷкәыни Бидеи рҵахашьақәеи рҵагылазаашьақәеи ахьеиԥшқәази, шәара шәбаҷхатәра лаша иаанарԥшыз аҟазара дуи азнык азы сара схы сызнамкыло аҟынӡа ақьызқьызра салагеит, нас акыраамҭа жьжьарада аҵәура саҿын...

Сара сгәы иалоуп шәхатәы бызшәа ахьсзымдыруа, уи здыруазҭгьы, хымԥада илызҷаауан шәара шәышәҟәы (дызҿу «Ахаҳә

еиҩса» ауп – Р.Қ.) – уи ҭыҵзар акәхап Аҟәа. Аха егьырҭ зегьы (ан лҵәуара – аҳәҳәыҳәа илаазышьҭыз сылаҕырзқәа рыда) убриаҟара игәырҕьахәу ԥсҭазааароуп, ибзиоуп, илашоуп, иҿыцуп ааԥынтәи ашьыжь еиԥш...

Сара, ԥхьаҩы иаҳасабала, идуззаны иҭабуп ҳәа шәасҳәоит абри аҩымҭазы. Избан акәзар акыр аатцуеит ас еиԥш иҟоу, уцәа уҭзызрзыз аҩымҭа бзиахә самыԥхьеижьҭеи» – абас лыҩуеит Тула ақалақь аҿы инхо, Аԥьынԥьтәылатә еибашьра Дуззаа иалахәыз аҳақьым Раиса Николиа-иԥҳа Тимофеева.

Афилологиатә наукақәа ркандидат, алитературатә критик Владимир Агрба «Ахаҳә еиҩса» иазкны агазеҭ «Советская Абхазия» иаиитцаз астатиаҿы иҩуеит: «Ахаҳә еиҩса» аԥсуа қыҭа 20-тәи ашықәсқәа раантәи аԥсҭазаара аазырԥшуа енциклопедиоуп» ҳәа.

Арҭ ажәақәа рцакы зынза ииашоуп, насгьы акритик ароман азы иҟанаҵо раԥхьатәи хәшьароуп. Араҟа Владимир Агрба илитературатә цәанырра дамжьеит, ибеит ишҳауз акырза зцазкуа аҩымҭа.

«Ахаҳә еиҩса» уанаԥхьалак икказа иубоит аԥсуа литература иахәҭаны, аха иахьа уажәраанза иазымҳәакәа иҟаз ҳаԥсҭазаара аганқәа жәпакы. Аԥсуа литература аԥсуа жәлар рдоуҳатә культура еиднакыло абеиарақәа, рбзазараҿ ретикатә хымҩаԥгашьа уҳәа иреиԥшу зегьы инагзаны иаанарԥшуазароуп. Аха макьана усцәкьа иҟам инҭкааны иҭаҳцааузазар, ҳахәаԥшуазар. Абраҟа иаазгоит шықәсқәак рышьҭахь Аԥснытәи ашәкәыҩҩцәа рклуб аҟны имҩаԥысуаз еизарак аҿы апрофессор Ш.Д.Инал-иԥа ииҳәоз фактк. Абар уигьы: «Гәып ахахьы дынхон Шамы Ҳасан ҳәа нхаҩ бзиак. Шоуран, ҽенак шьыбжьон агәашә аартны, имзырха ԥшза сынҭалеит, сылаԥш наиқәшәеит иҩышьҭыхшәа иҟаз ахьатә кәаскьа асофаҿ икаба аҳәынҵәарақәа ԥыртланы итәаз, иҟәашза ишлахьаз аԥшәма Шамы Ҳасан. Ашҭа сышҭалаз аниба, иаразнак икаба иԥыртлаз аҳәынҵәарақәа ҩахьхьиза иҵарпаҟача иаркны, амаҟа наимҭаҵаны, аҽааиҽеирҽены, илабашьа ҷашьа иаиҵарсуа (акыр дбыргхахьан азы), дналбаан днасҏылеит, «бзиала уаабеит, дад!» ҳәа. Уи аахыс акыр шҵхьоугьы, сара егьарааны сазхәыцхьеит, ус уахьынаԥшуа рацәак зымҳәо, аха аҏсуараҿы уаматцәкьа зҳәо абри афакт. Иамааз, ԥхнын, ашоураха ауаҩ бырг, 90 шықәса зхыҵуаз икаба

аҳәынҵәарақәа ԥыртлазҭгьы, иамыркʒакәа дыспылазҭгьы, аха ус иԥыртланы иламысны, иаԥсыураны имԥхьаʒеит, ишԥыкәу асас сгәы ҭырхьахьа сшиԥыло ҳәа иԥхеишьеит.

Абас иҟоу «амаԥ-саԥқәа» ҳаԥсуа ԥсҭазаара наҟәырахоу, иқьабз бзиаʒаны иалоу ҳашәҟәыѳцәа бзанҵык ирхадмыршҭуазароуп, ахашҭра акәым, иʒырганы рѳымҭақәа рҽы иаабозароуп».

Изхысҳәааua, абри афакт ѳаԥхьа иҽыцҳаҳараʒа ахы сгәаланаршәеит Баграт Шьынқәба ироман «Ахаҳә еиѳса» санаԥхьаҵәҟьа. Избан акәзар, уи аѳымҭаҽы иаабоит аԥсуа ԥсҭазаара зқьышықәсала иарҽиаз ақьабз бзиаʒақәа зегьы.

Аԥсны Асовет мчра анышьақгыла раԥхьатәи ашықәсқәа инадыркны, ууанʒа ахаан иамбацыз, ԥхыʒлагьы ашьҭахьтәи аперио-дқәагьы ирыцаркуа аамҭазы иаԥцахаз, аԥсуа литература аҽахәы аҳәо иҟазцаз асахьаркыратә ѳымҭақәа лымкаала ҳдоуҳатә ҭоурыхтә ԥсҭазаараҽы аҭып ааныркылоит уажәгьы, уашьҭангьы. Ари аʒәгьы мап изацәкуам, ибылгьаны ҳҽаԥхьа ишьҭоу акы ауп. Аха иҟоуп ароман «Ахаҳә еиѳса» ҳанаԥхьа иҳәатәхаз, высшьа змам аҽеакгьы. Ҳәарада, уи ҽыцʒамызт. Ҳаԥсҭазаараҽы иҟаз абиԥарала иаауаз акы акәын, амала, аҵыхәтәан аʒра иаҽын, еитцагылоу аҽар рзын.

Хыхь иаазгаз ашықәсқәа ирыцаркуа аѳымҭақәа равторцәа Аԥсны асоциалтә ԥсҭазаара аиҟарамра класстә позициала иаадырԥшыр акәын, даҽеакалагьы ҟалашьа амамызт. Избанзар, иҟан пахәаларaa, ҭемырраа, михараа, мырзаҟанраа, мыкыҷраа, патыхәраа... Аха убас шакәугьы, ҳажәлар ирыцҳаʒаны, игҽахаʒаны иҟазшәа, инымхахымҵәаҵәҟьаны раарԥшра иашамызт, ҳаԥсҭазаара аҵабыргхаҵа иавнагоит, Д.И.Гәлиа ҳпроза злеикыз иажәабжь «Атәым жәѳан аҵаҟаҽ» иаабо анхацәа (аишьцәа Марыҭхәеи Шарыҭхәеи, нас урҭ рԥацәа) рыԥсҭазаара, урҭ асоциалтә еиҟарамра ишаргәаҟуазгьы, ҭауади-аамсҭеи шрықәымчуазгьы, зынʒа ирыцҳаны, ишырҳәо еиԥш, рыԥсы ада рыхәламкәа иҟамызт. Инхон, инҵуан, ирыман аԥсуара ирнаҵаз рхатә хаҽра аазырԥшуа рхатә ҟазшьақәа. Убарҭ аҟазшьақәа: (аҕьычреи-ақәычреи, ақәлареи ракәым араҟа зыʒбахә ҳәоу) ахаҵара, агәымшәара, аԥсадгьыл азгәыкра, амилаҵҭә қьабз аетикатә нормақәа уҳәа инхарҭәааны изнубаало, изыԥшну афырхацәа алитератураҽ иаабом, иаабозаргьы – имаԥʒаны. Лас-

сы-лассы иаҳԥыло ананамгақәа, арыцҳақәа мамзаргьы заҳра зымпыцԥшшаз агәымбылԥьбарақәа роуп. Цабыргыуп, арҭ ԥсыцәа афырхацәа, аперсонажққәа алитератураҿы еиҳа ирацәан 60-тәи ашықәсқәа ҳарҭалааҥа. Ас аныҟәара, ас аҟаҵара иаанагоит жәлар рдоуҳатә ҭоурых армаҷра, насгьы иахьыҥзахәҭоу иагәылганы азеилымкаара. Абри ахшыԥцак уаназхәыцуа, аҳаҷаҳәа иугәаламшәарц залшом аурыс шәҟәыԥҩ, адемократ ду А.И.Герцен иажәақәа: «Ничего не может быть ошибочное, как отбрасывать прошедшее, служившее для достижения настоящего».

Ажәлар рыԥнуцҟатәи рдоуҳатәи культура аазырԥшуа рҟазшьа бзиақәа дара рырҿиаратә интеллигенциа, рцарауаа еснагь иахьыҥзахәо иҳаракны иркызароуп. Усҟан ауп ԥхьаҟа ацара аныҟало. Ауаԥы, хаҭарак, индивидк инапы злаку аус аҿы, (иаҳҳәап, дышәҟәыԥҩыз, дцарауаԥыз, дуасҵаз, дынԥьнырыз...) илҵшәазы еснагь игәы намҳар алшоит, иҵаххара азхамырҭәаар ауеит, иҵегьы диеҕьхарц азын. Аха ари акритериа, ашәага-зага ала узазнеиуам ажәлар рдоуҳатә культура иадҳәалоу азҵаарақәа. Араҟа мыцхә агәҿанызаара аҭахуп, хәыц-хәыц ирыцклаԥштәуп зқьышықәсала дара иаԥырҵаз, ауаатәыԥса зда ихәарҭам ахаҭашьатә ҟазшьа бзиақәа инадыркны хәызмаҳам афольклор аҟынҳа! Избан акәзар, урҭ рыла ауп ажәлар рыԥсҭазаарагьы шышьақәгыло. Убас еиԥш иҟоу аԥсҭазаара, иахҵнагахьоу аганахьала иҵоурыху, ҳазҭагылоу аамҭазы илабҩабатәу, аҧхьаҟьагьы абиԥарақәа рзы, хәарҭара ду злоу «аҭоурых» зхазыршҭуа иҟарҵоу еиҳа гха атәоуп иаҳәаз хыхь иаагоу ациататагьы.

Ашәҟәыԥҩ иаша иаҟара жәлар рыԥсҭазаара здыруа, изҵо, насгьы уи аҟара уи аганахь ажәлар зыгәра ргауа даҿеазәгьы избахә ҳәара уадаԥуп.

Абранҳа исҳәахьоу ахшыԥцакқәа ԥымцәаҳакәа исыцарҳәоит, сдырҭынчуам аромн «Ахаҳә еиԥса» иқәнаргыло азҵаарақәа. Уаҟа ицәыргоуп аԥсуа жәлар рыԥсҭазаараҿы иҵегьы инароуҳан абиԥарақәа имԥаԥыргаша, ирабжьаша ахаҭашьатә ҟазшьа бзиаҳақәа, амилаҭ ахаҿсахьа, аколорит иадҳәаланы.

Аҧхьаԥ гәыраз, инахараны сажәа схы скызаргьы, маҷк сҿалассхалацәа, гәыбҕан сумҭан, избанзар, ас иҟоу аҭакԥхыҟәра зцу ацәажәараҿы ажәа ахы мҳәакәа аҵыхәа узҳәом.

Багратҭ Шьынқәба ироман «Ахаҳә еиҩса» ҩуп ажәабажь еиҭаҳәара формала. Араҟа ҳашәҟәыҩҩ ду аханатә иҧышәоу аклассикатә форма апринцип дықәныҟәоит, уи абызшәа, аҿахәы азымҳәошәа уахәаҧшуа шьоукы-шьоукы реиҧш «амодернизм» ҿыцқәа дрышьҭам. «Ахаҳә еиҩса» ҧсабарала автобиографиатә ҟазшьа атенденциақәеи агәалашәарақәеи зныҧшуа инеиҵыху, ганрацәала еилоу сахьаркыратә романуп. Аха ари автори ароман афырхаҵа хада Лагани рбиографиа акәзам. (Ҷабыргуп, ароман уанаҧхьо, иуҧыло афырхацәа аҙәырҩы, насгьы урҭ ргеографиатә ҭыпи акырҙа иугәаладыршәоит автори уи дахьиз, дахьааҙаз ақыҭеи). Ари аҧсуа жәлар, Аҧсны зегьы (араионгьы алкааны акәымкәа) ҳазҭоу ашәышықәса 20-тәи ашықәсқәа раантәи абиографиа ауп. Ас шакәу аҩымҭа ахы инаркны аҵыхәанҙа агәра угартә (гәлымҩа ҧхьаҩык иакәымзар) арахәыц ҟаҧшь еиҧш иагәылганы иубоит.

Алитература аҭоурых иадыруеит ашәҟәыҩҩцәа дуқәа ишаҧырҵо, ишынрыжьуа еиуеиҧшым аформала иҩу амемуартә, агәаларшәаратә ҩымҭақәа, иеҳарак рыҧсҭазаара еихызшьало дара зхааныз, излагылаз ауаажәларратә ҧсҭазаара ауп, убри иадҳәаланы ауп рхатә биографиагьы шаҳдырбо. Аурыс литератураҭцаақы, акритик И.Груздев Горки иповестқәа «Ахәыҷреи» «Сара суниверситетқәа» рзы иҩуеит: «Горки иҿаҧхьа ишьҭамызт абри еиҧш азҵаара – абиографиа мацара аарҧшра. Аха уи аҩуан аҭоурых иара дызхааныз, дызлагылаз, иҧсҭазаара ахьихигоз. Арҭ аповестқәа рцентр рҿы игылаз иара ихаҵа илахьынҵа мацара акәмызт, ацентр аҿы игылан аурыс жәлар рҭоурых, аха араҟагьы иара автор илахьынҵеи иҵаацәаратә ҧсҭазаареи, иҧылахьази, дзықәшәахьази ауаа ирыдҳәаланы».

Излаабо ала, иага дышәҟәыҩҩ дузаргьы ихатә биографиа аалырҟьаны ахала ҟалашьа амаҙам, ус анакәха, уи дызлыҵыз ажәлар рҭоурых иадҳәалазароуп иара ибиографиагьы. Убри аҟынтә ашәҟәыҩҩцәа ирҭынхо рмемуартә ҩымҭақәа, рбиографиақәа, ганкахьала дара ишыртәу еиҧш, даҽа ганкахьала дара зҭагылаз, излагылаз аҧсҭазаара аҭоурых иатәуп.

Ҳазлацәажәо Багрaт Шьынқәба ироман атәы ҳҳәозаргьы, хыхь зыҙбахә ҳҳәаз аурыс шәҟәыҩҩ ду иповестқәа зынҙа иреиҧшы-

мзаргьы, изларзааигәоу рацәаҙоуп, иқәыргылоу аԥсҭазаара сахьаркырала аарԥшраҷ. Избан акәзар, аҩымҭа афырхаҵа хада Лаган игәалаиршәо аԥсҭазаара уама амҽханакуеит, иаанарԥшуеит, иара ихатә ԥсҭазаара аҳәаақәа рҿы иҟам, акырҙа иҭытцуеит.

Баграт Шьынқәба иҩымҭа «Ахаҳә еиҩса» егьырҭ аԥсуа романқәа изареиԥшым аҷыдарақәа, зегьы раԥхьаҙагьы, улаԥш иҵазыршәо ируакуп, уи иалоу афырхаҵа хада Лаган зыҟәҟәамҭа иҭагылоу, мамзаргьы зхәыцра шықәса ирылсны, изызҳаны иаабо аҙәы ахьиакәым. Уи ароман алагамҭаҷы даабоит фбаҟа шықәса ихытцуа, анҵәамҭахьы 12-13-ҟа. Ари иҩыза афырхаҵа аԥсуа литератураҷы ҳашьцылам, дҳамбац, дҳаздырамызт. Ԥсабарала ауаҩы ус дыҟоуп, дзышьцылам, изымдыруа иарбанзаалакгьы раԥхьа агәрагара ицәмаҷхар ҟалоит, агәыҩбара иоур алшоит. Лаган хәыцгьы абри аҟара иҭоурыххахьоу ахҭыс рацәа ган рацәа агәаларшәара, агәынкылара илшарымашьҳәагьы ҳаалакҩакыр ауеит азнык азы, аха иаҳхаҳмыршҭуазароуп, иахьатәи аԥсихологиатә, апедагогикатә наука ишьақәнарҕәҟәҟахьоу Лаган иқәра иаҵанкуаҷы шакәу ауаҩы зегьы реиҳа игәалашәара, игәынкылара ахьыҕәҟәахо, усҟан иибаз, иаҳаз, дызлаԥшыз амхылдыз еиԥш ихы-ихшыҩ аҷы акраамҭаҙа, уимоу, иԥсҭазаара аҵыхәтәантәи амшқәа рҟынҙа ишаанхо.

Ароман аҟазшьа ҷыдақәа ируакуп уи асоциалтә етнографиатә, афольклортә моментқәа рхы еилышьны, асахьаркыратә ҩымҭа иацәеижьны, иаҟәншьшьы иахьыҟаҵоу. Ас иҟоу аҩымҭа ду ҳаԥсуа литератураҷы иҳамам.

Ароман «Ахаҳә еиҩса», иара аԥсабара злаҟоу ала, аромантикатә цәа зхоу, етнографиатә материалла ибеиоу, «иқьуа» ҭоурыхтә романуп.

Иарбан ҩымҭазаалак, уанаԥхьалак, иаразнак иузцәырҵуеит абри еиԥш азҵаара ахыи агәыи злеидҳәалахоузеи, ирзеилоузеи, еибазыркуазеи ҳәа, еиҳаракгьы, ахы шаблонымкәа, иҷыцза уаԥхьа ианцәырҵуа. Убас ауп Баграт Шьынқәба ироман «Ахаҳә еиҩсагы» уанаԥхьалак ассоциациа шыҟанаҵо. Ухаҷы зегь раԥхьаҙагьы ииуеит азҵаара: изакәузеи ахаҳә еиҩса? Иаанагозеи? (Абраҟа иазгәаҳҭап Баграт Шьынқәба ироманқәа «Ацынҵәарах», «Ахра ашәа», «Аҷатә уаа» рхала ракәым, егьырҭ иажәеинраалақәа ириҭо ахьҙқәаҵәҟьа заҟа икылкааны ихысуа автор иҩымҭа

агәҭакы аарԥшраҽы. Абраҟагьы уи имоуп шьардаҙа узызхәыцша аҟазара, абаҩхатәра!) Азнык азы уаԥхьаны уалгар, уццакцәангьы иуамхаҳәаргьы ауеит аҩымҭа афырхаҵа Лаган дахьиз, дахьааҙаз ақыҭаҽы икажьу, Абрыскьыл иаҳәа ццышә ала еиҩсаз ахаҳә амацара иазкушәа, убри азы иахьҙушәа. Ҳәарада, ари ажәлар иаԥыртцаз ԥсра зқәым рмифтә фырхаҵа ицанакуа ахҭыс аҙәгьы иҟәнишьо, аҩымҭаз хра азымуа иҟаҙам уи ганкахьала уахәаԥшуазар. Аха ароман автор ифилософиатә ҵакы хараҙа ари ахәҭаҷ мацараҽы иаагылом, ихараны ицоит иахьатәи ҳаԥстазаара аҽеаларсны.

Аҵарауаҩ В.Агрба хыхь иаазгахьоу истатиаҽы зынҙа ииашаны ишазгәеиҭо еиԥш, Абрыскьыл иеҩисыз ахаҳә уамажәҙа аҵанакуеит автор изы, еиҳа ииашаны иуҳәозар, ароман аҽы иалсны ицо ахшыҩзцарақәа жәпакы иаанарԥшуеит, ишьақәнарҕәҕәоит, амифтә «ԥстазаара» иалҵны аҟыба-зыба згым иахьатәи адунеи аԥстазаараҽы аԥсуа жәлар рҭоурыхтә лахьынҵа иашьаршәаланы.

Акы, уи иаанарԥшуеит ахаҳә еиҩызсаз Абрыскьыл игәамч заҟараз. Уи еиҩса иқәижьыз ахаҳә иахәаԥшлак Абрыскьыл иаҕацәа ргәашьамх рыцнахуан, аргамаду иднарбон Аԥсны зыхьчоз аҵеи ду дшамаз, уи иҟны акгьы шрылымшоз. Ари еиқәыхьшәашәа амаҭ цәа зханы икажьу ахаҳә еиҩса Аԥсны Амчхара, аԥхаҟатәи аразҟы лаша иасимволны иҟаҵоуп. Жәаҳәарада, ари иахубаауа аԥсадгьыл азы ақәпара, иахьыԥшымкәа хақәиҵрала аҟазаара Абрыскьыл игәамчхара, Аԥсны агәамчхароуп. Араҟа иаҵубаауам, аиҿагылара ду шыҟоугьы, агәкаҳара атрагедиа. Еиҭасҳәоит, абри еиԥш иҟоу афилософиатә хшыҩҵак агәылоуп ароман ахы раԥхьаҙа уахьынагәылаԥшуа. Аха араҟа иаагылаҙом автор ихшыҩҵак, иҵегьы аԥсуа жәлар рҭоурыхтә ԥстазаара аҽалахаланы аҽарҵбааугит. Уи аԥсуа жәлар бзанҵы ирхамышҵуа, наҟ-наҟ еиҩызшаз, амшын рыбжьазҵаз, академик Н.И.Марр ишиҳәаз еиԥш, рҭыз-ҭыԥқәа қьаԥҭазтәыз амҳаԥьырра ауп. Нахьхьи, Лаган иԥсы зыдҳәалоу ахәы иқәжьу ахаҳә еиҩса ԥсра аиҳа иԥсуам, хашҵра амам аԥсуаа ргәалашәараҽы амҳаԥьырра уи есымшагьы рҭоурыхтә ԥстазаараҽы гәҽанызаара рнаҭоит, игәыҵшьаагаха ирзыҟалаз. Урҭ – аԥсуаа мҳаԥьырра рахцарала – Аԥсны агәеисра лазга-ҩазгоз, ашьа зырныҟәоз адаш дуқәа жәпакы алыԥсааит, еилҕьашцәахәеит аԥсуа иҭыз-ҭыԥқәа, аччабжь, ахәмарбжь, аԥсуа

бызшәа аҳра ахьауаз агәырԥеи алаҕырҙи ҭатәеит, иқьаҧҭахеит. Ари атрагедиа ду аҧсыуак дыҟанатӡ игәы иҭынҵәом, дармырхәыцырц залшом амшын иавахаз аҧсуа амҳаԥьырқәа рлахьынҵадареи ԥхьаҟатәи рԥеиԥши. Абри аҭоурыхтә трагедиа агәынқьыбжьы ахыԥуеит, игәыҭшьаагаха, уааныҙа иаҳмаҳац бжьҵрыхәҵәаҙак ала асаркьал иасуеит.

«Ахаҳә еиԥса» ахы еиҵа иҳанаҳәоит аера ҷыц шииз, ажәларқәа рыԥсҭазаара аҽешеиҵанакыз, ашьҭахьҟа иаанхеит агәаҟра, амаҟәмабара, ажәларқәа змырбзазоз арыцҳарақәа. Ԥхьаҟа амԥа ҷыц ылызхыз, амчхара дуззаа аазырԥшыз аҧсҭазаара ҷыц, уи иага аԥынгылақәеи аҭагәҭасрақәеи аиоузаргьы, ианиз аҽены инаркны аҕәҩәахара, аҽеԥашәыркра иаҷын. Октиабртәи ареволиуциа Дуззаа амацәыс аҳәа ццышә адунеи ԥ-ԥьараны еиԥнашеит. Аамҵа ҷыц амархәага ашәаҳәақәа Аҧсны агәатҵа иҵаԥхеит...

Абас иҟоу ахшыԥҵакқәа иҵегьы угәаланаршәоит ароман «Ахаҳә еиԥса» ахы амацарагы уаназхәыцуа. Егьирахь, аԥымҵа ахы инаркны аҵыхәанҙа заҟа хшыԥҵак аҵыубаауазеи, иуанаҳәоузеи иахьатәи ҳаҧсҭазаарахь еиҵасраны, иуашәшәыраны уахәаԥшуа уҷәааухаргьы.

Ароман иалоу аха҃ҷсахьақәа хыԥәкыла рыхцәажәарахь сиасаанҙа исҵахуп сазаатгыларц ихымԥадатәуп ҳәа сгәы иаанагауа, да҃еа зеиԥш хәҵаҷк.

Баграт Шьынқәба аҧсадгьыл апатриот ду злаиакәу ала, уи ирҷиамҵақәа зегьы рҷы арахәыц ҟаԥшь еиԥш иргәылсны ицоит аҧсадгьыл абзиабара, уи азгәыкра, ԥхьаҟатәи аҧеиԥш агәрагара, азыгәаҭеира.

Ароман «Ахаҳә еиԥса», злеибарку арахәыцқәа руак ахы кны уаахар, аҵыхәа ԥьара уанҙатәи ипрозатә ԥымҵақәа рҷы ашьапы аԥшуеит, аккаҳәа аҵәҵәа иасуеит уахьынтәи саауеит аҳәоушәа. Избан акәзар, урҵ убриаҟара ԥнуҵҟала еиларсуп, иааигәаны еилаԥахуп, жьыла-цәала еилахәуп, изыргәамҵуа, изыԥәҷырҵуа акоуп: аҧсадгьыли ауаԥи, абызшәеи аҭоурыхи, атехникатә прогресси, амилаҵқәа уаҵәтәи рлахьынҵа. Ус акәзар, ҳрыхәаԥшып Баграт Шьынқәба ипрозатә ԥымҵақәа. Уи раԥхьаҙатәи ипрозатә ԥымҵа аповест «Чанҵа дааит» аҷы дзыргәаҭеиуазеи аҭаҳмада, Чанҵа Чыргба? Уи иажәынҵы҃еха даргәаҭеиуеит (ауаԥы игәы

иалсыртә иҟоуп абри апатриоттә ҩымҭа ду аԥсуа литературатә критикаҿы иахьынӡахәҭаз аӡәгьы дахьзахымцәажәаз) Аԥсадгьыли, ахәышҭаареи азқәаҭыԥи рызҵаара. Арҭ ахзҵаарақәакгьы ауаҩы иԥсҭазаареи иԥсреи реиԥш еицрымшәо еицуп. Чанҭа ихәышҭаара амца амырцәара – уи Аԥсадгьыл иахьагьы, уаҵәгьы, уи нахысгьы аҟазаара ауп изызхәоу. Ароман «Ацынҵәарах» иаҳанамҳәаӡеи Аԥсадгьыл зцәыӡыз, зегьы ицәыӡит ҳәа. Уи ԥсадгьылда, хатәы бызшәада ауаҩы адгьыл аҿы иҟазаара акгьы ишаԥсам ала асаркьал есымшагьы иасуеит, ажәларқәа зегьы рзы агәеанызаара ду ҟаҵо. Нас, аԥхьаҩ гәыраз, ҳахәаԥшыпи «Ахаҳә еиҩсагьы» хыхь еиқәаҳаԥхьаӡаз аҩымҭақәа ирҿыԥшны. Ааи, аԥсадгьыли ажәлари наунагӡа еимазарц азын иаҭаху атрибутқәа зегьы абла ҷыц еиԥш ишеиқәырхатәу, ишдыртәу, игылоу абиԥарақәа ишрызнагатәу, насгьы иреиҵаӡоу арахәыц акәзаргьы ишалаҵҵәатәым атәы ауп иаҳәо ароман «Ахаҳә еиҩсагьы». Арҭ реизааигәара, реиқәҿытра ус хыхь-хыхьла иҟамлаӡеит, ҩнуҵҟала, ашәҟәыҩҩ идоуҳа, ихаранаԥшра, аамҭа ашәага-зага икылхны, насгьы хаҭала ари адгьыл иахылҵых аӡәы иакәны ихҵынхьаауа иаабоит. Ас иахьыҟоу ԥсабарала ииашоуп. Аԥсадгьыл ахьаа адунеи иадыруа ахьаақәа зегьы иреиҳауп. Абри Аԥсадгьыл абзиабара, уаҵәтәи аразҟы лашазы агәаҭеира Баграт Шьынқәба иԥсҭазаара иацны игәеисра иалоуп.

Уажәшьҭа ицәырганы ҳрыхәаԥшып ароман «Ахаҳә еиҩса» иалоу, ԥсыс иахоу афырхацәа зуспҵәоу. Абар даргьы: Лаган; уи иабду Бежьан; гәылеи-злеи зегьы еицҿакны иазгәарҭахьаз аԥҳәыс ҳалал, аԥҳәыс гәыҵбаа Лаган иан; анхара-анҵра ҳаҭыр ззақәу, иаб; ажәабжьҳәаҩ, аԥсыуала ахәышәтәра здыруаз Мамсыр, иаб иаҳәшьа Мари, иаҳәшьцәа Гәушька, Маҷыҷ; иаб иашьа анапҟаза Елызбар; ауаҩ ҭәҭәа, аиашара злаз агәыла Бида, аҟәыдрпаҩ Мкыд; Чаблахан абааҿы (аисаразы «ҷьмак аҭыԥан хә-ҷьмак» соуеит ҳәа) зыцьма гыд ганы изшьыз Ажьи Гыды; амула Хәаҷьа хәычы; анкьа Мыкә ауахәамаҿы папыс иҟаз иаб ианшьаҵәкьа Дырмит; уи иашьа еиҳабы Даҭа; амалазон ԥҳәыс Мсыгәда; Лагани, иабдуи, иаб иаҳәшьеи анцәа ду мап ицәызкыз Дырмит иҵахцәа усгьы иҟазар акәхап ҳәа ауахәама идәылызцаз аҳәса рмонастыр ахылаԥшҩы Дасафиа; аҭауад Омар Чачба; урҭ рқьаҳиа

Арчил; адгьыл зыԥсы азыцәгьоу Чагә; ақыҭа писар Ҭамел; «адабрауец» Миха; «анхаҩы инапы ауп адгьыл зырԥхо» ҳәа аиаша иашьҭоу анхаҩ Ҳазарат; Чазмаа пашә иҩызцәеи иареи; Мдар иԥацәа; абжьахәҳахәҭҩы Прақәыԥ, алафҳәаҩ Зафас; зхазы имыждаз, инасыԥдаз, аха дахьнеиз аҩнаҭа зыргәыргьоз, алахҿыхра, агәалаҡара зцыз, иныгәнысуа игәароу, Чына-лԥа Ҷыҷын; «аибашьра хьӡыла-ԥшала уалцны уаныхынҳә аԥашьара уаҿа иануп» ҳәа Асулҭан ирҩыс ивагылаз иашьа еиҵбы Уазбақь; Лаган ианшьа Иаҭма; ахамаԥагьа Рушьа; арҵаҩ гәыраз, арккаҩы Вера Николаиипҳа; ауаҩы бырг бзиа Ҳабыҷь; аликбез напхгара азызуаз Кәасҭа; зыҷьмақәа абнаҿ иныжьны ашкол ҭалара ииаз Ҭхәазба Зиҭбеи; аԥсуа бызшәа арҵаҩы Тарас Сабида-иԥа; Нина Мшвелаӡе; ажьиҩ Зама уҳәа убас иҵегьы.

Ҷабыргуп, арҭ аперсонақәеи егьырҭ зыӡбахә ҳамҳәази аҩымҭаҿы ахҭыс дуқәа зегьы ирыдҳәалам, маҷ-саққәаки, цәырҵрақәаки рҿы иаабоит.

Аха аҩымҭа афырхаҵа хада ақыҭа ҷкәын хәыҷы Лаган иауп. Уи иадҳәаланы ауп ароман аҟны ицо ахҭысқәа зегьы автор ишааирԥшуа, ишаҳирбо, аха уи дыҕәҕәаӡа ҳхаҿы дынхартә дҡазҵо иабду Бежьан иауп.

Лаган ихаҿсахьа, иара ароман ахаҭа еиԥш, ҳаԥсуа литератураҿы иҿыцӡоуп, ииашоуп, еиуеиԥшым атема иазкны ахәыҷқәа рхаҿсахьақәа рацәаны иаҳпылоит аԥсуа литератураҿы. Аха Лаган ишьашәалоу ахаҿсахьа, насгьы уи ибла иҵашәо, дзызхәыцуа, икәша-мыкәша иҟоу аԥсҭазаара изҳацыԥхьаӡа ишеиликааyа, иоуа ааӡара уҳәа даҽаӡәӡоуп. Ари афырхаҵа имоуп даҽа ҷыдарак. Уи игәалашәара иахылҵыз ароман «Ахаҳә еиҩса» иҩуеит ихаҭа 60 шықәса анихыҵуа аамҭазы. Уаҟа иаҳирбо рыбжеиҳараӡак ахҭысқәа фышықәса инракны жәаха шықәса ихыҵаанӡа иибаз, иаҳаз, дызлаԥшыз, дызлааӡаз аԥсҭазаара ауп. Азнык азы аԥхьаҩ иҳәар ауеит абри аҡара ахҭыс, ажәлар рдоуҳатә беиара аазырԥшуа афактқәа абеигәалашәарыз ҳәа. Аха аҩымҭа хәыцхәыц уазхәцны уаԥхьар, имҩашьо иубоит Лаган аԥсҭазаара иааирԥшуа автобиографиатә ҡазшьа амазаргьы, акы наваларҭа амамкәа ишиашоу, ҩбагьы, хыхь ишазгәаҳҭахьо еиԥш, уи аҡара ихшыҩ аҭагӡара агәалашәара шилшо иара иқәраҿы иҟоу ахәыҷы.

Ҭабыргуп, уи «адуоҳатә хазынарҭа» иаднакыло агәалашәара, уи ашә цқьа иаартны анҭаҧшра цәыкәбарк даҽа гәалашәарак аҟаҵара зегьы ирынасыҧхом. Уи иалкаау ахәыҷқәа Лаган иҩызцәа роуп изынасыҧхоу!

Ароман «Ахаҳә еиҩса» ахы акуеит 60 шықәса ирҭысхьоу Лаган илирикатә хьаҵрала, еиҳа ииашаны иуҳәозар, аҩымҭа ду аҧхьажәала. Уи аҭыҧ убриаҟара ирҕәҕәоуп ахәыҷреи, агәалашәареи, аҧсадгьыли ажьи-ацәеи шеиларсу еиҧш иузеиҟәымҭхауа. Лаган хара иаҩсхьоу ихәыҷразы иҳәоит: «Реиҳа иҧшқарахыу – уара, реиҳа иҧшҙоу, ицқьакәакәароу, иҳалалу – уара!». Ари ахаҿы иаабоит Лаган заҟа дазгәышьуа, игәхьааиго ихәыҷра бзиахә, уи иацыз аҧсҭазаара, иқыҵа гәакьа ахаҿра аҽешаҧсахыз, лассы-лассы гәхьаарала дшаҵааua иабацәа рҭынхара, уи дҭалацыҧхьаҙа иҿыцҳаҳараҙа ишиҧыло ихәыҷра, илаҧш ишизаҟәымго ихәада ахаҳә еиҩса.

Баграт Шьынқәба ифырхаҵа иҟаиҵаз аекскурс хәыҷы, иуҳәар ауазар, аҩымҭа алагала, еиҳа иарманшәалеит уинахыстәи ахҭысқәа рцашьа, изхаану аҧсҭазаара агәыҵакны.

Ароманқәа рҿы (иажәабжьызаргьы, иповестзаргьы ауеит) авторцәа иҟарҵоит аҩымҭа аҧхьаҩ аинтерес иоурц, еиҳагьы даз-ҿлымҳахарц асиужет, акомпозициа еилышьны, ахҭысқәа еибархханы ицартә аиҿкаара, «аметод» ҿыцқәа «амаанақәа» азыҧшаара. Уамашәа иубаша (ари ароман аҧсабара злаҟоу ала ус иҟоу «амаанақәа», аабышьа амаҙам) Баграт Шьынқәба абри аушәақә идәықәиҵаз ахҭысқәа, ицәыригаз аҧсҭазаара дарбан аҧсыуазаалакгьы ишицәыхарамгьы, дшалҵызгьы, зынҙа иҿыцҙа, насгьы аинтерес ду аҵаны иаҳирбоит. Лаган хәыҷы ҳгәы каршәны игәра ҳгартә, ҳаизыҙырҩыртә, даҳзааигәаны дгылартә бзиа даҳирбоит уиаҩы наҙак иеиҧш. Избан абри аҟара абни ахәыҷы бзиа даҳзырбазеи, даҳзааигәаз тәызеи, иаҵаиҵазеи автор уи маҙас? Иҟазара ду аума? Ааи, ҳәарада, ари аҩымҭа аҟалара автор иҟазара ду иабзоуроуп, аха сгәанала, уи мацарагьы акәымзар ҟалап. Лаган ҳара аҧхьаҩцәа даҳзааигәаз тәуа афакторқәа ируакуп – убри ахәыҷы иҿы ҳарҭ зегьы иаҳзааигәоу, ҳаҧсҭазаара иаҟәырҷахоу, кыкахшыла ҳзааҙаз, ҳдоуҳатә пҫтазаара еибаркны измаз ҳаҧсуара ауп. Убри иалоу, аҧсыҧхара ҳда-ҳшьа иҵаныҟәаны, ҳгәы еинарсуеит, аҧсҭазаара агьама ҳнаркуеит, иахьа ҳҵоураны

ҳаҟазарц, адгьыл ҳанызарц агәалаҟара ҳнаҭоит. Аха уи абзиабара уаҟа мацара иаагылом, ҳхьанарԥшуеит ԥхьаҟа, ҳразҟы лашазы агәаҭеира шаҭаху, ҳазну аамҭа гәырґьахә ҳҽеақәҳаршәарц ҳаҵанаҳәоит. Аха арҭ аҩба рҽґьы изаагылом, изхарҭәаауам Лаган ихаҽсахьа иахылҵуа абзиабара, уи иҳанаҳәоит хара иҳаҩсхьоу ҳҭоурых абла ҷыц еиԥш ишыхьчалатәу, аԥсуа шәҟәыҩ ду Ал.Гогәуа ишиҳәоз еиԥш «аамҭа абжьара-быжьҵәа иҵган иаҳзаазгаз аепос дуқәа, ҳлакә хазынақәа, ҳашәа дуӡӡақәа, Аахыҵ-Кавказ азыбжак иахьыгӡоу ҳбаа ԥҽыхақәа». Зегьы иааигәаҳаны иаҳныруеит, ҳдырԥшқоит, ҳдырґәґәоит, ҳдыргәтәуеит.

Абри ауп Лаган ҳара зегьы раԥхьаҳа даҳзааигәаазтәыз. Аха абраҟа иҟоуп узвымсуа даҽа фактгьы. Лаган ҳара ҳашәҟәыҩ ду ихәыҷратә ашықәсқәа рцәа ихаабауеит, даҳзааигәанатәуеит. Уигьы ухаҽы иаамгакәа узавсуам.

Лаган, аԥсуа нхаҩ ипа, диит ауаҩытәыҩса риера ҽыц алагамҭазы, уи дақәлоуп. Лаган мыцхәы зыбла ҵрыз, аԥсҭазаараҽы, икәшамыкәша иҟаз збарц, изнырырц зҭахыз хәыҷын. Ус шакәу ароман ахы анакуа нахысгьы иҽаҽаҳа имҩашьо иубоит. Аԥхьаҩ абри афырхатца еиҳагьы дизҽлымҳазтәуа аҟашьақәа ируакуп ҽыц ииз, дызхаану, адунеи еилкааура, азҳара дахьаҽу. Аха адунеи иқәлаз ауаҩы иуаҩхара, иеилкаацәоу, иабатәиу, иахьынтәааура, иахьцо, рхы ахьхо, изҽу иреиԥшу адыррақәа рдырра, ҩнуҵҟала реилкаара имариоу усҳам. Араҟа ахатә хшыҩ анаҩсангьы узлагылоу, иузааигәоу ауаагьы ирыҵаркуа рацәаҳоуп. Лаган ацәҳәыра дықәиаан азҳара даҽымызт. Уи иман ан, аб, абду, абиашьцәа, аиҳәшьцәа, аб иаҳәшьцәа, аншәцәа уҳәа реибаркыра дуун, жәларык ыҟан, ҵабргыуп, иара дабиԥазаҵәын. Абарҭқәа зегьы иара иааҳараҽы ароль ду мҩаԥыргеит, ацхыраара ҟарҵеит. Аха Лаган иара дызлиааз аамҭа ҽыц иаваҟәало иҵышәынтәылан иааҳараҽы зегь раҵкыс аҭып ҕәґәа ааникылоит иабду Бежьан, нас аԥхьарцаҳәаҩы Мамсыр, асамгәыр арҳәаҩы Ҷына-лԥа Ҷыҷын. Ахәыҷы мыцхә дизааигәан иабду, уи иакәын университетс имаз. Ажәлар ирхыргахьоу, изнысхьоу амҩа Лаган еиликаауеит, ибоит иабду иихәо ажәабжьқәеи агәалашәарақәеи рыла.

Ароман хазырҭәааз, ироманны иҟазҵаз, агәҭакы нагӡаны иаазырԥшыз адаҟьақәа иреиуоуп абдуи амаҭеи реизыҟазаашьа иазку

адаҟьақәа, аҭыԥқәа. Урҭ аҩымҭаҷы зынӡагьы имҩӡам. Убри азы Лаган ихаҷсахьа уанахцәажәо, Бежьан даламырхәыкәа, иӡбахә аԥхьаҩ иамҳәакәа ԥсыхәа амаӡам, арҭ ахаҷсахьақәа еизааигәаны, еилаҵәаны излаҟаҵо ала.

Зегьы раԥхьаӡагьы Бежьан ихаҷсахьала ҳара иаабоит аԥсуа иԥсҭазаара гәылҭәааны ганрацәала, уи ихәыцрақәа, игәазыҳәарақәа, дкәалкәало дзышьҭоу, иага ауадаҩреи агәаҟреи дрыԥшәаргьы, иԥсахәага ҭанаҵы, дуаҩны, дызлоу рыҩнуҵҟагьы дхәарҭаны дыҟамзарц, иҭахгәышьоуп, ихаҭара лаирҟәуам, ахьӡи-ахьымӡгьи инаҳаракны икызароуп.

Ари – уи адәахьи, икәша-мыкәша, дызлоу, рҷы дшыҟоу. Егьи, иҩнҵуҟа, ихшара, иҭаацәара ирыҵаркуа азҵаарашы еиҳагьы дҳаракны, дҟәыҷаны даабоит. Араҟа, уи аԥсуа зқьышықәсала иааигәа ақьабз бзиаӡақәа ныҟәызго, еиҭарсны иуҳәозар, драбчараҳны дыҟоуп.

Бежьан дышуаҩҟәыҷоу, хара инаԥшуа аӡәы шиакәу ҳанаҳәоит уи имаҭа иааӡашьалагьы. Арҭ азҵаарақәа рҷы Бежьан аԥсуа спартанец ззуҳәаша дреиуоуп. Уи имаҭа Лаган диааӡон ииашаны. Ҳарзыӡырҩып аҭаҳмада иажәақәа: «Сара смаҭазаҵә, сыҵәаншьап дызбарц сҭахыуп абас: данҽеыжәу – дыҽҟазаны, данхысуа – ихы камшәааура, дынхозар – дыбзианхаҩны, дцәажәозар – иҷы ахьы ҭыҵуа, хаҵа дызқәымшәо акгьы ыҟам, иакәым дақәшәаргьы, дшәаргәындамкәа, дхаҵаны!.. Ари аиԥш ааӡара иаҭахуп ҷык аицҭацәажәара, анапы еиԥшьра...» Аԥсуа ԥсҭазаарашы ас иҟаз Бежьан ихала иакәмызт, ас иҟан зегьы, зынӡа хәыдак иакәымзар.

Лаган игәалашәарала иаатуеит ароман ахаҷсахьақәа зегьы, насгьы дара шеизыҟоу, ишеиларсу, иаагап зҷы ҩеихыхны забхәа Бежьан жәагәацәыхьак иазымҳәацыз Лаган иан агәырҩа лнаҭон, дарҭычуамызт лԥа ииаӡаразы лабхәа иқәиргылоз апроблемақәа, урҭ амашәыр рхылҵыр ҳәа дшәон, аха лабхәа диашан, ахаҵа ус дааӡатәын дгәымшәаны, амашәыр ахылҵыргьы, ирҵатәын, дазыҟаҵатәын ибзианы ахысра, аҟамаҟьара (ажәытәза аҳәаҟьарагьы ддырҵон), аҽырҩра, аӡсара, аԥара уҳәа убас егьырҭгьы.

«Ахаҳә еиҩса» аҟны Лаган изҳара иадҳәаланы иаарԥшу аԥсҭазаара ганрацәала еилоуп, амҽехак ҭбааун, ицәырнагоит аԥсуа жәлар ретнографиа, рыбзазара нахьхьиӡа аахыс еилаҕьахьоу

акәамаҭамақәа, абеирақәа зегьы. Ашәҟәыҩҩ урҭ акы давымсит, иахьынӡазалшоз ала дҩаханы иҳаракны иӡыригеит. Ҳаицәымҩашьо иаҳҳәар ҳалшоит иахьа уажәраанӡагьы, «Ахаҳә еиҩса» аҟынӡа аҧсуаа ретнографиатә, ретикатә бзазара абас ихьыршәыгәха еизганы, аҭоурых иазынхартә аҳәгьы иҳаимҭацызт, ахаҳә жәла бзиа еиҧш иуҿаччо иҳаимырбацызт ҳәа.

Ҳара иаабоит Бежьан имаҭа заҟа ҟазарыла, бзиабарала иирҵо, илаиааӡо, аҧсуара иаҵанакуа, иидыруа зегьы. Иаҳҳәап аҿықәтәара, абнахь игара. Арҭ зегьы ароман аҿы иреиҧьу лирикатә, поетикатә епизодқәоуп. Абду амаҭа иирҵоит, иеилиркаауеит дызну аҧсабара аҧшӡара, абеиара аҧсҭазаара ҧсыс ишахоу. Заҟа рыҵаркуазеи абарҭ ажәақәагьы: «О, Лаган, заҟа ибеиоу удыруандаз Ҧанаҩ! Уи аҕра аҭшааит ҵҩа змам аӡыхь зҩыдақәа, аҷҳаҳәа адгьыл иҵхәрааны иҩеиуеит, рнапы иқәҵаны ауаҩытәыҩса изаргоит агәабзиара. Ҧанаҩ иалҟьоит ахаан ҭабара зқәым, иаааижьҭеи амшын ахь иццакуа, арҩаш-ӡиасқәа. Мраҭашәарахь ҳналагап: Дәаб, Зиқәа, Улыс... О, урҭ заҟа барақьаҭра ҳҧыргало удыруандаз, Лаган! Ибзарыбзаруа Ҧанаҩ ҭалаҳан измоу ашәаҧыцьаҧ акәзар, иахьеи-уахеи арҭ аӡыхьқәа рҷаҧшьоит ҟарулҵас, рыбла казказқәа ак ныхшәалар ҳәа ишәоит...»

Ас иҟәышу ажәақәа изызҳауаз Лаган изы ихымҧадатәыз, иибоз, иаҳауаз инҭкааны иеилзыркаауаз, насгьы дызқәу адгьыл абзиабара аҧашәқәа изыркуаз иреиуан. Аха абду инагӡаны имаҭа иааӡараҕы, иҧсадгьыл абзиабара иркраҕы аҧсабара аҧшареи абеираеи (уигьы акырӡа шаҵанакуазгьы) мацара шазымхоз, ишазхамырҭәаауаз идыруан. Ус иааӡараҕы иаҭахын атрибунақәа зегьы-зегьы раҧхьаӡа аҧсуа иҩнуҵҟатәи ибеиара, идоуҳатә ҧсымчхара адаракәац ахьынтәаауа, хыҵхырҭас иамоу. Бежьан дазҕлымҳаны Лаган изеиҭеиҳәон, абзиабара иирқуан аҧсуа жәлар рҳәамҭақәа ирыцаз аҟәышра ду, ахаара, ажәлар рыҧсымчхара аҧшӡара. Арҭ ажәлар рдоуҳатә беиарақәа зегьы реиқәырхара, насгьы игыло абиҧара рда-ршьа иҵаланы ирнырыртә, игәныркылартә бзиа ирбартә аҟаҵара, ус аиҕкаара, хымҧада, зегьыҵәҟьа рымч ақәхом. Уи азы иаҭахуп ажәлар рфольклор, ишырҳәо еиҧш, аӡы нкылымкәо адырра. Убас иҟаз дреиуан Бежьан. Убри азакәын уи имаҭагьы иабду иажәабжьқәа иан лкыкахш еиҧш дзааӡоз, изилалоз.

Аҩымҭаҽы Лаган идҳәаланы Бежьан ицхыраарала ҳара иаабоит аҧсуа жәлар ржәытә ашәақәа, рмифтә жәабжьқәа заҟа иахзаҙааны ирыхьчоз, бзиа ирбоз.

Ажәлар рҳәамҭақәа рахьтә, раҧхьаҙа ан лкыкахш еиҧш Лаган иҟырҟы зырхәхәыз иреиуоуп Абрыскьыл изку ажәабжьқәа. Урҭ иаҳаит зегь раҧхьаҙа иабду иахьтә. Аха «арҭ аҳәамҭақа, аҧашә рацәа змоу аҵла ԥарԥар иаҩызан, дыҧхәыс дхаҵа, ахәыҷқәаҵәҟьа инадыркны, алакә фырхаҵа иажәабжьк згәаламшәоз иҧшаара уадаҩын. Аха, шьарда зымчу анцәа ду иҽагылара згәаҭьуаз Абрыскьыл иажәабжь, ус аламала иалацәажәомызт, ирымҳәар анамухгьы, сабду иеиҧш, ҭаҳмадацәа нагақәак иаацәырыгон, амала ианырҳәозгьы, иареи дареи иацы иааиипырҵызшәа, аҧсы ахаҵаны ицәажәон...» – игәалаиршәоит Лаган.

Адунеитәи амифтә ҩымҭа дуқәа ирывагыло, ижәытәзоу Абрыскьыл изку аҳәамҭақәа аҧызҵаз ажәлар доуҳала идууп, ибеиоуп, насгьы иаанарҧшуеит дара уи аҧызҵаз ажәлар ахақәиҭреи ахьыҧшымреи, аҧсадгьыл абзиабараеи заҟа нахьхьиҙа аахыс ирылаҵәаны ишыҟоу. Ахатә ԥьыньԥ аҧсуа изыҳәан зегьы реиҳа иҧшьаз, иҧшьоу ак акәны иаабоит. Ас инарҵауланы имхәыцуазҭгьы, адгьыл рықәзаара афилософиа хкы рацәала еиҽарҧамызҭгьы, жәаҳәарада, аҧсуа жәлар Абрыскьыл изку реиҧш иҟоу аҳәамҭақәеи Нарҭаа ирызку ажәабжьқәеи рзапҵомызт, иаҳҳәап, иапырҵаҙазаргьы, шәҟәыда, быҕьшәыда иахьа ҳара ҳҟынҙа ирзаагомызт. Уамашәа иубаша, Абрыскьыл аҧсуа иҧсҭазаараҽы иатҵанакуаз, изыҧсаз, дуҙҙак ишатәыз, дшыхәычҙаз Лаган ихы-ихшыҩ азцеит, игәынкылараҽы инхеит. Араҟа Лаган ицхрааит Абрыскьыл идҳәалоу аҭыпқәагьы, иаагап «Ахаҳә еиҩса» ахәы аҿуац ҭызго. Арҭ аҩ-хьзыкгьы ишьақәдырҕәҕәоит ари адгьыл аҽы Абрыскьыл иҟазаара, имч иахылҵуа ашәахәақәа ахақәиҭреи ахьыҧшымреи ирсимволны ишыҟоу. Урҭ аҭыпқәа ароман аҽы, сара сгәанала, ҳажәлар жәытәзаахыс рыҧсымчхара ду аазырҧшуа аҟаза ду иҟаиҵаз документқәаны избоит. Зегьы ҳарҟәаҵып, ахаҳә шеиҩисаз атәы зҳәо алегенда аҩымҭа иаалхны ахала ҳахәаҧшуазаргьы ҧсра зқәым мифтә жәабжьны ахааназгьы иаанхоит.

Аҧсны шыхәыҷугьы, ахьҙ-аҧша хара ишнеихьоугьы, иаҳҳәап, иззымдыруа аҙәы абри аҩымҭа ихатәы бызшәала даҧхьар

(ҳахшыҩцак нҳарцәааназа ҳаԥыҩлан заа иаххәар ҳалшоит Баграт Шьынқәба ари иҩымҭагьы «Ацынцәарах» еиԥш амҩа харақәа рацәаны ишазыԥшу...), иҿаҿаза ибоит хыԥхьазарала имачу, аха доуҳала иҭәҭәоу жәларак.

Ауаҩы иԥсҭазаара ыҟанаҵы зда дхәарҭам, аҳауа еиԥш имазарц ихәҭоуп ацәанырра ду – Аԥсадгьыл абзиабара. Уи еиҳау даҿеакы ауаҩы иоураны иҟазам. Убри иԥшьоу ацәанырра ду Лаган даднаԥхьалеит итәыла хәыҷы аҭоурых ду, ажәтә, аҿатә ажәлар рҳәамҭа, исахьарку ажәа абзиабарахь. Урҭ рҩызцәа аҟазшьақәа ахәыҷы илаазамкәа дцоураны, дхәарҭаны дзыҟалом дызхылҵыз иани иаби рзгьы, иуаажәлар рзгьы.

Абри абас шакәу имҩашьо идыруан Бежьан. Аԥсуа ԥсҭазаара аҵабыргхаҭа аганқәа зегьрыла абзиазаны издруа Баграт Шьынқәба Бежьани Лагани рхаҿсахьала иаҳирбоит аԥсуаа рҿы ааҙара ҟазшьас, ҵакыс хықәкыс иамаз, насгьы иҳаракыз ҭакԥхықәрала иахәаԥшуаз ауаҩы – уаҵәы аԥсадгьыл иҵәатәы шьаҟаны иаҵагылаша илахьынҵа аҙбара. Абарҭ азҵаарақәа рҿы урҭ заҟа аԥсҭазаара аԥышәеи аҟәыҷара ҭәҭәеи аадырԥшуаз. Ҵабыргуп, Лаган Октиабр иаанагаз аԥсҭазаара ҿыц далиааит, уи иақәнаго уаҩны ааҙара иоуеит ашколи, аҩнаҭеи, ауаажәларреи рҿы. Убри аҟнытә ууанҙатәи игылаз абиԥара, аамҭа хьамҭа лахьынҵахәы измаз, уи иаҩнахыз, иара еиԥш абзиахә насыҧ рымамызт. Аха убрахьынтәи атрадициа иаауаз ашьҭамҭа убоит Лаган иааҙараҿы. Уи кәадамызт, иҭәҭәан. Бежьан еиликааит азакәан ҿыц ажәлар ирзаанагаз иаҵанакуаз насгьы убри аамҭа иақәнаго ауаҩы ааҙара шахәҭаз, ишхымԥадатәыз. Аха Бежьан иеиԥш иҟәышыз имдырырц залшомызт ажәытә ԥсҭазаара зқьышьықәсала ажәлар ирнаҭаз аԥышәа аҟәыҷара асовет уаҩы иааҙараҿы ҵаҵгәы дуны ишыҟоу. Зегьы ҳарҟәаҵып, иаагап ҿырԥштәык. Аамҭа ҿыц аҟара изызқәнагода ауаҩы маха-шьахала дыҭәҭәаны, моралла дыцқьаны, даамсҭашәаны, ианиҭахха ауадаҩра аҿаԥхьа деиҵамхауа. Абарҭ ԥҟарак еиԥш ишьҭырымхҙои ааҙараҿы Бежьан ипринципқәа.

Аҩымҭа авторгьы абарҭ ахшыҩцакқәа идаракәацны, ԥсихологиала ирҵабыргны, логикала еиҿамгыло агәра угартә, насгьы иахьатәи ахьыбҿар рааҙараҿы ҳаҿыԥшыртә, ҳхы иаҳархәаратә иҟаиҵоит.

Бежьан иԥҟарала, ахәыҷы дабиԥазатҵәызаргьы дырқьынцыцны акәымкәа, дԥаха-ԥьафаны, иани иаби, иеиҳабацәа ирҳәо иара изын изакәанны дааҙатәуп. Усҟан ауп ахәыҷы зегьы рыла дҵоураны данықало.

Лаган ихәыҷра, ишколтә ԥсҭазаара, дызнысыз амҩа асовет аамҭа иалиааз, иара иқәлацәа зегьы ирбиографиоуп уҳәартә иҟоуп.

Хыхь ишҳәо еиԥш, ароман аҿы ицо ахҭысқәа зегьы шамахак акәымзар Лаган иеиҭаҳәарала иаабоит. Аха уи акәша-мыкәша ицәыргоуп еиԥшым, ихаз-хазу алахьынҵақәа змоу афырхацәа ргалереиа. Шьоукы аԥсҭазаараҿы инарҭбааны, рымҽхак ықан ицәыргоуп, даҽа шьоукых уи аҟара акәымкәа, иаарԥшуп рролькәа рмаҷны епизодқәак, хҭысқәак сахьақәак рыла. Аха иазгәоуҭаша урҭ зегьы еилаланы ибзиаҙаны иаадырԥшуеит автор игәҭакы, афырхацәа рыԥсҭазаара. Араҟа иҟоуп анхацәа, арҵаҩцәа, ажәабжьҳәаҩцәа, Лаган иҭаацәа, иаб, иан, иаб иаҳәшьцәа...

Лаган иԥсҭазаара ишхадароу еиԥш, аҩымҭаҿы зегь реиҳа аинтерес аҵоуп, аромантикатә цәа ахоуп, агәамчхара ду амоуп, избанзар, ииашоу, игәрагоу амҩа иануп. Гәыбылра дула урыԥхьоит, ари афырхаҵа ихиго аԥсҭазаара, изҳараҿы дызнысуа амҩа, избанзар, уи ҟәыҷарыла иҭәуп. (Ҵабыргуп, ахәыҷқәа зегьы ишырцәаҩоу еиԥш, уи зны-зынла иааицәыласуан ҳәатәхамҵарақәаки цәиккрақәаки. Иаагап, ахьаҟәшәара данцои ажьираҿ ауардын абарбал аныбҷеиҵои). Абду Бежьан ибзоураны уи игәникылт аҟазшьа бзиақәа рызхьаԥшра, жәлар рҳәамҭақәа рыбзиабара.

Лаган ихаҿсахьа иадҳәаланы ароман аҿы иаабоит Асовет мчра анышьақәгылаз раԥхьатәи ашықәсқәа раан Аԥснытәи ақыҵа школқәа рҭагылазаашьа, арҵаҩцәа ентузиазм дула рыжәлар рыхшара рҵара ишашьҭаз, дара аҵаҩцәагьы еилыркааула ишалагаз, ишазҽлымҳахаз, анацәагьы абацәагьы, азнык азы абри аус аҿы илак-ҩакуаз ҟалазаргьы, рхы-ргәаҿы ишнеиз, ишылашаз аҵара иахылҵуа ашәахәақәа. Уи адагьы ԥхьаҟа ацара шзыҟамло агәра ргеит.

Лаган хәыҷы ибиографиаҿы ихҭыс дуны иҟалоит атетрад ианиҵоз анапҩырақәа, арҵаҩы Тарас Сабыда-ипа ианиба нахыс. Уи атетрад ианиҵон иабду, иан, ашкол аҿы арҵаҩцәа дахь-

дырԥхәо игәы ҭнагоит, даргәырҕьап ҳәа иангьы илеиҳәоит, аха дшақәгәыҕуаз иќамлеит. Уимоу, дызԥыз аус ҵасхәым, иԥырхагоуп ҳәа илыԥхьаӡеит.

Ҳазыӡырԥып Лаган иан лажәақәа: «Исаҳауа закәызеи, хса блаатых? Саншьа Мамсыр иацы ауп анышә данарҭа, имшԥынԥажәагьы ќарымҵацызт, иашәақәа егьи ҳәа излаҳгәаҕьуаз уара ахәыҷӡа иԥсы иӡбахә аҳәара? Уабду иныҳәрақәа, дида, анцәа уаҭеимҵароуп, уара асаби уаќәыц. Абыргцәа игәаҕьны ирԥадыршәон, урҭ анцәа иахь ацәашәы зкыу ида аӡәгьы рҳәара дақәиҭӡам!.. Дида, исаҳауазеи, срыцҳара зықәшәаз, ари уабжьыз-гада, амалагьы амашәыр зышьҭаԥало изышьҭоу, ари деиқәхома шьҭа?» Ан гәыраз ари азы гәыбҕан лызиҭомызт, избанзар, лара ишеилылкаауаз, аханатә дшашьцылаз, ишылдыруаз ала дазне-иуан, илыдылкылон, еиҳаракгьы амашәырқәа зчычаз лԥазаҵәа иԥырхагахар ҳәа дшәон. Егьирахь, лыҷкәын хәыҷы зшьапы икыз аус ду иаҵанакуаз, изыԥсаз, ԥхьаќатәи уи иԥсҭазаараҽы ихыҵхырҭа дунаы ишыќалоз иалылдыраагәышьоз!..

Ҳәарада, ари Лаган игәеиҭеит, илаҕырӡқәагьы ааргеит аҽырҳәа, наќ-наќ еиԥасуаз ахәыцрақәа издырҵысит: «Закәызеи, мшәан, арҵаԥцәа сыдзырҽхәалаз, сан зынӡак илыдлымкылт, уимоу, лыԥшшәтәы лыԥсахт, цәгьарак ќасҵазшәа. Сара стәы иахьабалак имкьыкьхоит, избан? Сани саби ишсыхӡыӡо здыруеит, ана акалаҷкәыр иҵакыу акәҷышь иааурышьҭыр иӡыр ҳәа ишәоит. Уаҳа ԥьаргьы снармышьҭкәа сраауарц аума ргәы иҭоу? Ҵыԥх ашкол исыцалгаз сԥызцәа, ирыбаргәузеи, ақалақьқәа рахь ицан, аҵара рҵоит, сынтәа исыцалгогьы убас рымԥақәа ирықәлозар акәхап, сара... сара... сеиҭнхахуеит ара... Сырҵаԥцәа сыцхраарц ргәы иҭоуп, арахь сзыхшаз акгьы иалацәажәаӡом, ҽырдагәа ќатаны иԥшуп. «Ҷышәк иитаз иара изхоуп» анырҽыҵќьалогьы ыќоуп. Избан, сԥызцәа рыҵкыс сызлаицәоузеи сара? – сышнеиуаз агәашә снадгылт... Сынҭыҵит. «Ахаҳә еиԥса» ахәадахьы схы сырхеит, уа сыԥхалар, здыруада гәаќрак анысмоугьы, снаԥшы-ааԥшуа азқәа сныќәлар, иаасызҭынчрахоит».

Иҵабыргыҵәќьаны, Лаган Ахаҳә еԥса ахәада данхала изшеит, иќьаќаьӡа иаатит иаԥхьаӡа дызлагараны иќаз ихаҭа иқәлоу адунеи ҽыц!

Ароман «Ахаҳә еиҩса» хзыркәшо аҵыхәтәантәи аҷәаҳәақәагьы иҳарҳәо рацәаӡоуп, уи аидеиатә ҵакы арҕәҕәаразы, Лаган ԥхьаҟатәи иразкьы мҩа иадҳәаланы уахәаԥшуазаргьы афырхаҵа хада изын еиԥш Аԥсны зегьы азын асимволра аманы иаабоит. «Исыхьҵәкьаз еилкаашьа сзамҵо, снапҩыра хәыҷы сгәыдырҕәҕәала, ахәада аз-қәаҷы, еиҩсан ишьҭаз ахаҳә ҽыҵқәа срыбжьагылан, нахьхьинӡа ԥьара, аҷандар кахәхәақәа ирҩаганы, инаҵәи-ааҵәиуа агаҟа амҩаду сылаԥш адхалон».

Ари, ҳәарада, Лаган иԥхьаҟатәи имҩа лаша акәын, инцәырҟьаааҷәырасуа акәымкәа, дхымкьо ибеит аԥсҭазаара ҷыц, алашарахь игаз амҩа ду. Уи амҩа Ахаҳә еиҩса ахәада аҟынтә иибоз Аԥсны асоциалттә еиҵакра дуқәа ҟазҵараны иҟаз амҩа лашан. Уаҟа иалганы иҵҕәыхаа иган Лаган ихатә ԥсҭазааратә мҩагьы. Ҳәарада, уи уснкан иаԥхьаҟа дзыниашаз ауадаҩрақәеи анасыԥ лашақәеи еилыкка ргәаҭара шицәыуадаҩызгьы, ибеит имҩашьо ҩнуҵкала доуҳатә мыч дуӡӡак дшышьҭнахыз, насгьы иаԥхьа инаҵәи-ааҵәиуа агаҟа игаз амҩа аныларa шихәҭаз.

Ароман аҷы иҟалап зегь реиҳа хра злоу азҵаарақәа ируак-зар Лаган хәыҷы поетк иаҳасабала ицәырҵра. Ари афакт иарзанак иҟамлеит, хәыҷы-хәыҷла аҿышьақәнарҕәҕәон, уи дызлагылаз, икәша-мыкәша иҟаз аԥсҭазаара иҿалагало. Аԥхьаҩ гәыраз имбарц залшом ԥсабарала агәеилгара бзиа змоу Лаган иқәра иаатәоумшьартә аҟынӡа идунеихәаԥшра аҿшарҵбааз, ҷыдала ихшыҩ дырҵарит, ахәыцра ссирқәа изцәырнагеит аԥсуа жәлар зқьышьқәсала рдоуҳатә ԥсҭазаара иарҷиаз рҷаԥыцтә ҳәамҭақәа, лымкаала Абрыкьыли Нарҵаа дуқәа ирызкыз ажәабжьқәеи. Уи арҭ аҳәамҭа ссирқәа иахьеи-уахеи иаҳауан, абиԥарала ишьҭкааны имырӡкәа иаазгоз, насгьы ҟазарала еиҵазҳәоз Мамсыри, Ҷыналԥа Ҷыҷыни уҳәа иреиԥшыз ауаа рҟынтә. Лаган ан лкыкахш еиԥш иҟарҟы дырхәхәуан иҳаҳаз аҳәамҭақәа, идырҷыхон хәыҷы ԥсабарала ицииз баҩхатәра. Абарҵқәа зегьы, ишааиуаз, Лаган хәыҷы аҩыга калам ишьҭдырхит, аҩра игәы аҳәо дҟарҵеит. Уи аргамаду ибеит дҳаразкуаз цәанырра ҕәҕәак шизцәырҵыз, азныказы иара дахьынӡакәгәыҕәуаз аҟынӡа аҩны иддмырҽхәазаргьы, уаҩы наӡак иеиԥш агәра игеит ишьҭихыз акалам игәы ахзыршәашаз, иаҷагылашаз мчык шзыҟамлоз.

Ааи, уи џьашьатәҙам, Нарҭаа дуқәеи Абрыскьыли абасҟак аҳра ахьыруа, адоуҳатә ҧсымчхара ду ахьрымоу адгьыл аҿы дымирц, изымҳарц залшомызт аамҭа ҿыц иаҭахыз апоет иашаҵәҟьа. Уи иагьыҡалеит... Араҟа аурыс поезиа абжьыхаагьы акырҙа инырит Лаган, арҵаҩ гәыҭбаа Вера Николаи-иҧҳа илыбзоураны.

Ароман аҟны ҷыдала улаҧш зыдхало, згәыбылрагьы улаҳәаҵаны уакуа афырхацәа дреиоуп Лаган иабду Бежьан. Ииашоуп, аранҙагьы Лаган сахьихцәажәоз сазаатгылеит епизодқәак рыла Бежьан ихаҿсахьагьы. Аха ари афырхаҵа иҩнуҵҟатәи дунеи, ихәыцшьа, иҧсихологиа, иҧсҭазааратә ҧышәа дзыргәаҭеиуа, адгьыл иқәзаараҿы уаҩытәыҩсак иаҳасаб ала деибаркны дызмоу, дызусҭоу инагҙаҵәҟьаны аилкааразы еиҵа игьежьтәуп иара ишҟа. Убасҟан ауп Бежьан данааҧшуа дхаҭәааны. Агха сыхьуам ҳәа сгәы иаанагоит Бежьан ишьашәалоу ахаҿсахьақәа аҧсуа литература иахьа уажәрааҙа иаздыруамызт ҳәа сҳәар. Ҳәарада, аҧсуа ҧсабаратә дипломатцәоуп ҳәа ақырҭуа шәҟәыҩҩ ду Лео Қиачели иззиҳәаз абыргцәа рҩызцәа ҳлитератураҿы иуҧылоит, ирацәамзаргьы, аха еиҵасҳәоит Бежьан ари зынҙа дхазуп, ҳзышьцылоу алитературатә фырхацәа дреиҧшым, дрыжәлантәым.

Ҳазҵаап, избан Бежьан дызлареиҧшымзеи егьырҭ иара иҟынҙа ҳлитература «иаланхо» аҧсуа быргцәа? Ҭеиҭыҧшла аума, ҟазшьала аума, гәаҭала аума, насгьы ирзеиҧшу арбану?

Бежьан аҧсуа быргцәа афырхацәа ууанҙатәиқәа дызлареиҧшу иреиуоуп – зегь раҧхьаҙагьы аҧсадгьыл абзиабара, уаҵәтәи уи аразҟы азыҳәан агәҭеира, ахьаагра, ирыҵагылоу рышара рҿы абацәа рыҧсадгьыл ашҟа ирымоу абзиабара ашьақәхара, ашьақәырҷәҷәара, естафетак аҳасбала дыркра, насгьы абри абас шакәхо гәрагара дула рыҡазаара... Ари – арҭ афырхацәа дызлареиҧшу аганахьала. Дызлареиҧшым аганахьала ҳахәаҧшуазар – ирацәоуп, иара убри ауп Бежьан иҿыцу литературан фырхаҵангьы дҡазҵаз. Иарбанқәо дара урҭ? – уазҵаашт аҧхьаҩ гәыраз. Аа, аҭакгьы: уи еиҳарак «дызлаҿыцыз» даҳзааигәаз тәуаз аҷыдарақәа ируакуп иаҳхашҭхьаз (мамзаргьы зыбжеиҳарак ҳхашҭхьаз), зхашҭара ҳаҿыз ҳдоуҳатә ҧсҭазаара иарҿиаз, зқьышьқәсала ҳхы иаҳархәоз ақьабз бзиаҙақәа ҩапхьа рыҧсы ахьҭеитҵаз, иахьаҳгәалаиршәаз. Уи аҩымҭаҿы иара данцәырҵ, инаркны, иахраҭ мҩа дықәлаанҙа

ииҳәоз, ииуаз, ихымԥаԥгашьа, иара убас иара изкны Лаган игәалашәарақәеи егьырҧи уҳәару зегьы рҿы дҳахцәажәоит, дҳабжьоит имаҭа хәыҷы иеиԥшхар) аԥсуа иаамсҭашәара, иетика иреиҳау аԥаʒараҿы инаганы.

Бежьан, иҵабыргыҵәҟьаны, иҭахуп имаҭа хәыҷы ахаҵареи агәымшәареи илаиааʒарц шитаху еиԥш иҟазшьа бзиаʒақәа (Адунеи ршаз аахыс аԥсуара иацны иаауа) иалиааʒарц, иаагап, аҳаҭыр еиқәҵара, аиҳабы аиҵби рыбжьара, аихаҵгылара, акранырфоҵәҟьа еиҳабы еиҵбыла аибарԥшра, убраҟагьы досу иҭыԥ дымԥашьо идыруа, акрыфарагьы аамсҭашәала, шәага-загала (инапыʒәҳәарагьыҵәҟьагьы рдыруан иԥшʒаны, игәнааланы), имҵарҵо ихәы зегьы агәыҳәцәа реиԥш «аҟәырқьҳәа» иқәырбзааны ифомызт, насгьы чан шьҭахь аиҵбацәа ииашахәыҵәаʒа ҳамҭак агылара, иуфаз алагʒара, ушьапы аимырҿаҿара ҟалашьа амазма! Иҭәҭааны, зқьышықәсала аԥсуа ԥсҭазаара иԥнашәахьан валашьагьы амамызт Бежьан иԥҟарақәа. Уи амаҟа зымҭамыз ауаԥы дибар ауамызт. Амаҟа зымҭам ахаҵеи ауадыхә зкәыршам ауалыреи еидикылон. Амаҟа ауаԥы ианимҭам имгәацәа ҭасҳаԥʒа иҟалоит, иԥашь кылсуеит, еиҿартәышьа бжьнахуеит ҳәа иԥхьаʒон Бежьан.

Абарҭ иреиԥшу аетикатә хымԥаԥгашьақәа рыхә ҳаракуп, изыԥсуо рацәоуп дарбан милаҭзаалак изгьы. Урҭ иахьатәи ҳсациалисттә уаажәларраҿы еиҳагьы иааналоит, иаднакылоит, иарԥшʒоит. Ҳазхәыцуа ҳҿааҳхар, заҟа ҳарҳәозеи, заҟа аламыси, аҳаҭыри, аԥшʒреи, ахымԥаԥгареи рахь укылызго амԥахәасҭақәа рхы цәырыгоузеи, нас зегьы раԥхьаʒагьы иунарбоит Бежьан дызхаҭарнаку ажәлар рдоуҳатә беиара ду. Арҭ зегьы хыҵхырҵас ирымоу Бежьан идырра, еилкаара аԥсуара адунеи ҳаракʒоуп, аԥашәқәа ҵаулоуп харантәи иаауеит. Бежьан арелигиа аганахь алагьы ҳихәаԥуазаргьы иман ихатә ҷыдара – аԥсуара иатәыз. Уи ажәытә қырсианын, баша-машак ҟәыдырԥаԥык, мацарԥаԥык, ԥшԥык рыгәра игомызт, мацара агәра игон анцәа ихаҵара. Ус шакәу ҳара еиҳарак иаабоит Лаган ауардын данаҵаха, абаԥхьаа изцәырҵуа ианалага, уи иан аҟәыдрԥацәеи аԥшцәеи данрышьҭала нахыс. Аха адин аҭыʒшәа анаҳҳәа иазгәаҭатәуп аҿакгьы. Аҭаҳмада Бежьан ифилососфиа ҭәҭаан, ауаԥы аԥсҭазаараҿы акы агәра игозар, дақәгәыҕуазар, еиҳа еиҕьуп ԥхьаҟазы ҳәа иԥхьаʒон, ус дахәаԥшуан.

Арелигиа азцаара аԥсуаа рыҩнуцқа зеилкаара мариам акоуп. Иаахтны иаҳҳәозар, уи иахьынӡахәҭоу макьанагьы иҭцаам, насгьы умашәа иубаша, зегьы ҳарԥәацны, уи иацанакуа, ихадароу азцаарақәацәқьа ҳцарауаа шьоукы-шьоукы инықәрҩыршәа рнаукатә усумҭақәа рҽы ирҳасабуеит, аха, аԥсҭазаара излаҳнарбо ала, уи иахылҵуа аҵабыргхаҭа ус иԥам, зынӡа аҽа қәыпшыларак аманы иааԥшуеит.

Ишдыру еиԥш, аԥсуаа ижәытәӡатәиу қьырсианцәоуп, IV ашәышықәсақәа инаркны араԥа ақьырсианра ашьапы акхьан – Аԥсны иреиҕьу ашьам дгьылқәа руак Лӡаа. Баша имҳәеит аҭауад Шьабаҭгьы: «Сажәытә қьырсианоуп, аинрал, ухаҵкы» ҳәа.

Аԥсны хышә шықәса аҳра зуаз аҭырқәцәа рдингьы ашьҭамҭа аанхеит ҳажәлар рыԥсҭазааражәы, ирҭахы-ирҭахым аӡәырҩы уи аԥсылманра динс ироуит. Иазгәаҭатәуп арҭ аҩ-динк ԥалаанӡагьы аԥсуаа ишрымаз анцәахәқәа рацәаны. Уи «ауахәама шәаламкьысын, ишәмырбган» ҳәа шиҳәогьы, ақьырсианра дшатәугьы, имоуп ихатәы, зымаҵ иуа анцәахәқәа рацәаны. Изхысҳәааua, абарҭ адунеиқәеи анцәахәқәеи ркатегориақәа зегьы Баграт Шьынқәба ироман аҽы рхы еиламхәо, дасу, аԥсҭазааражәы излаԥоу ала иаарԥшуп.

Сгәанала, ароман «Ахаҳә еиҩса» аԥынӡа абарҭ адинтә категориақәа аҭак ииашаны ирыҵамызт, уимоу, армаҕьырма ирыхцәажәон. Баграт Шьынқәба аԥсуаа ррелигиа атәы даналацәажәо, ианааирԥшуа, иаҳирбоит уи ҧьара-ҧьара урҭ ирымоу алакҩакра, инагӡаны динк агәрамгара. Избан акәзар, Аԥсны қыҵак аҽы аԥьаама гылазар, ут рацәак иацәыхрамкәа иԥоу ақыҵаҽы ауахәама ҳԥылоит. Ус анакәха, ҳажәлар рыҩнуцқа иԥан ақьырсианцәагьы аԥсылманцәагьы. Ҵабыргыуп, урҭ дасу иҩнуцқала, ҧсихологиала заԥа еизааигәаны ирыдыркылоз, ирныруаз атәы аҳәара уадаҩуп. Аҭоурыхтә фактқәа агәра ҳдыргоит аԥсуаа аханатәгьы иарбан религиазалаакгьы рацәак рыҽшақәрымшьуаз. Ус шакәу ароман «Ахаҳә еиҩса» иаарԥшу ахаҽсахьақәа ишаҳдырбогьы, шәааи ҳхаҽы иаагап зегь еицаардыруа, ҳала иабо фактк... Иахьагьы игылоуп, аус ауеит Лыхнытәи ауахәама, аха уахь даара шамахаӡак акәмзар, анцәа иашьаԥкразы, имҵахырхәаразы аԥсуа днеиӡом, инеиуа, уи аныхабааш ашә ылзырхааua егьырҭ амилаҭқәа рхаҭарнакцәа роуп. Абри

аганахь аԥсуаа угозар ԥсабарала иматериалистцәоуп ҳәа рзуҳәартә иҟоуп. Аха, убас шакәугьы, аԥсуаа аханатәгьы арелигиа атәамбара рцәаҩамызт, ирыламызт, изныз аамҭа ишаҟәнагоз, ишашьашәалоз арелигиа аматҷ руан, имрхьаацәакәа, иаҩмцацәакәа...

Еиҭасҳәоит, абри абас шакәу раԥхьаӡа акәны аԥсуа сахьаркыратә литература еилыхха ҳара иаабоит Баграт Шьынқәба ироман «Ахаҳә еиҩса» аҟны.

Аԥсуаа ижәатәӡатәиу қьырсианцәоуп, аха уи рыдыркылаанӡагьы ирыман иалкаау анцәахәқәа рымҵаныҳәара, иаагап арахә рынцәахәы, аҽаҩра анцәахәы, амра, амза, аӡы амца рынцәахәқәа уҳәа убас итҷегьы.

Абарҭ ҳаԥсҭазаара иарҿиаз аҟәцәақәагьы ароман аҿы инартцауланы иаарԥшуп, еиҳарак Бежьан ихаҿсахьа иадҳәаланы. Уи аритуал анымҩаԥигоз, данрымҵахырхәоз ииҳәоз ажәақәа зқьышықәсала ақәра змоу, жәлар ирҵынхаз поезиатә баҟа иашақәоуп. Иаагап ҿырԥштәқәак:

Уи, Аиҭар, абжь-Аиҭар, улԥҳа-угәаԥха!
Уа, Аиҭар, абжь-Аиҭар, ҳарахә урхылаԥш!
Ҷыдак ыҟамкәа, гыдык рыламкәа,
Рхәажә икаԥсаз ада ԥхасҵа рықәымкәа,
Рцәа цыҩ-цыҩӡа, жьыла ихьысҳамкәа,
Зак ашәаҟьа хчыло ахш ирымҵуа,
Агыг-шәыг хара-хара ирԥырҵуа,
Иахьгәарҵуа аматҷә-аӡа рзылаҟәуа...

Арҭ ацәаҳәақәа арахә рынцәахәы изкуп. Убас заҟа ыҟоузеи! Арҭ ирышьашәалоу аҳәамҭақәа рацәаӡаны хәзмаӡам акы акәны иагәылоуп ироман аҿы. Баграт Шьынқәба иҩымҭа «Ахаҳә еиҩсаҿы» ашәыга арцәа зықәтато афактқәеи ахҭысқәеи рыла иаарԥшым аԥсҭазаара ҿыц амчра иаанагаз аԥсҭазаара ҿыц. Аԥсҭаазара ҿыц амчра шагахьоу ҳзырбо фактқәоуп, сахьақәоуп Бежьан дызлахәыз адгьылшара, Бежьан иқәлаз абрагьцәа ркра. «Ахаҳә еиҩса» ахәада иқәгылоу аҭәаҷла ашәшьыраҿы арашәацәа реизара, рашәаҳәара, реисра...

Бежьан акыр збахьоу, акыр зхызгахьоу, згәы иецамкуа, Аԥсадгьыли ахатә хәышҭаареи рышьхәа ахьеивҵо здыруа, ҳаҭыр ду

ззақәу, еибаркырак еиԥш иахәаԥшуа уаҩуп. Уи ауаажәларраҽы иҟалаз аиҭакра дуқәа ииашаны еиликааит, ахы ахьхаз ибеит, дагьадгылеит. Бежьан иҟазшьа ҷыданы, зыԥсы злаз аԥсуа нхацәа зегьы реиԥш, автор даҳирбоит анхара-анҵыра иԥсы азыцәган. Уи ажәытәгьы девизс иман ауаҩы данынхаҩха дынхаҩызароуп, акы дацәымшәо, иифо, иижәуа, ирахә, ишәахә ыҟаны дынхозарц. Ҭабыргуп, аурыс ҳәынҭқар ихаан ас еиԥш анхаҩы ҵыс кәтаҕь игымкәа дзыҟаломызт. Бежьан иԥсҭазааратә философиа иаҳнарбонт ауаҩы инапы злаку аус аҽы иааилшо зегьы рыла дҵоураны инаигӡарц. Ари ахшыҩцак еиҳагьы алшара аиоуит, амҩа азаатит Асовет мчра анышьақәгыла нахыс. Убри азоуп Бежьан аԥсҭазаара ҽыц дзадгылаз.

Бежьан дхазырҕәааua, хара инаԥшуаз, ажәлар рхьаа, ргәырҕьара аӡәы шиакәыз ҳнарбоит уи аԥхьа лчара аҽҳәара иԥҵәаз ахьахигызгьы.

Аҩымҭаҽы ари аҭып ахәҵа бзиаӡақәа ируакуп. Уи иҳанаҳәо рацәоуп. Бежьан ихаҽала автор ҟазарала, уаҩытәыҩсатә ԥхарала, гәалсра дула иааирԥшуеит, асовет тәыла иқәынхо ажәларқәа зегьы реиԥш, аԥсуаагьы ргәы ишалсыз Ленин ду иԥсра. Ари ауаатәыҩса зегьы рзы лахьеиқәҵаран, гәырҩа дуун. Ленин данықҽаз, данырԥьабоз амшқәа раан аԥсуа нхаҩы ихәҭаны иԥхьаӡеит ачара ахгара. Избан акәзар, уи асовет жәлар ргәырҩа иара ихатәы еиԥш идикылеит, ихы изаҭәашьомызт, иага ихатәык еиԥш идикылеит, ихы изаҭәашьомызт, иага ачара иҿазыхианы дыҟазаргьы аҟаҵара. Ари ихыҵҳәааy литературатә фактым. Аԥсҭазаара аҵабырг иахылҵыз акоуп. Убри азоуп аԥсуа жәлар еилыркааз, ргәы аҵанӡа иалсыз уи ауаҩ ду иԥсра, мацара иззеилымкаауаз Лаган хәыҷы иҩызцәа ракәын. Аха убарҵгьы ахәыҷтәы хшыҩ аҟны иаанхон адунеи уаҩ дук дшаԥхаз, дшацәыӡыз.

Бежьан, иҵабыргыҵәҟьаны, аханатә зыԥсадгьыл иапатриотыз, хара ихәыцуаз, ацәгьеи абзиеи еилызкаауаз, ԥсабарала иҟәыҷаз, инагаз аԥсуа хаҵаны даабоит. Аха ҷыдала иалкаатәуп Бежьани Аԥсадгьыли реизыҟазаашьа атәы, еиҳарак уи иԥсадгьыл Аԥсны ауаҷеимшхара иантагыла аамҭазы.

Ишдыру еиԥш, агәаҟраҽы ауп ахаҵа дахьааԥшуа. Уи усҟан абиԥара рзы ишьаҭамырӡгахан иҟалаз агәыҷра, хара ахәыцра

ааирԥшит. Уи урҭ иҟазшьа бзиақәа, харҭәаана аԥсадгьыл абзиабаралеи, еилаҒьахьаз ахаҵа ҒәҒәареи, агәымшәареи рыла.

Зыҭра ԥжәаз азеиԥш ажәлар хҵәаны иандәыцәла Бежьан аҒьараҳәа дыцәлеит: «Ҳарҭ ҳаҩны ҳаҟоуп, царҭа ҳамаҙам. Бԥьарла ҳҿеибаҳҭап анхацәа зхылаҳәоу зегьы, ашәақь мцабз рышьклаҷҷо наҟ ҳадгьыл иқәаҳцап ҳхырҵәара иааиз атәым уаа!» Иаҳауазеи, усҟан ас зегьы еицырҳәандаз, еицгыландаз Аԥсны разҟыдахаҙомызт мҳаԥьыррала, ҳрыцҳара зыкәшәаша, ишәихаша уи аамҭа хьанҭа, аидгылареи, Бежьан иажәақәа рыцәҿыҭра ацынхәрас ажәлар зхьыԥшыз ауаа барақәагьы ирамхаҳәагәышьеит абас: «...Ахҵәарада уаҳа ҳаиқәзырхаша ҳамаҙам, уи ԥеиԥшхәыс иҳамазар акәхарын...»

Абри ашьҭахь Бежьан иҩызцәа ирылшараны иҟаз? Ҵабыргуп, абри аҙыблара бааԥсаҿы иҟалақәеит изҳәақәаз: «Абар хынҩажәа шыцәса ианреиҳауп ҳара Урыстәыла ҳадиижьҭеи, аурыси ҳареи ҳаишьцылеит, иаҳа-иаҳа ҳаилибакааyеит, мап, уи изакәан ҳалаԥсаартә аабом, шәарҭ шәахьааз шәца, иаҳзыжәухьо азхоуп, уаҳа шәаҳԥырхагамхан!» – ҳәа, аха акгьы алымҵит.

Агаҿанынҙа днеит Бежьан ихҵәаны ицаз иуаажәлар дрыланы, уаҟа инасыԥдаха амшын изхымло, арахь рыҩнуҵӡӡақәа рахь изымааyа аҟәара ҟьашра хымчыбжьа иқәтәан.

Ухы-ужьы қақаҙа идыргылоит Бежьан наҟ аҙымшын зҿаҭәоз ижәлар ааныжьны маҙала даныбналози, уинахыстәи ихигаз асахьақәеи анугәалашәо. Уи азнаказы имцақьоуқьадха ицралоит иан, иаб, иашьцәа иуаажәлар зегьы ахьцо дымцакәа дахьаагыло, абналара иахьақәикуа иԥҳәыс диманы. Аха уи аҵәҩан шьапы амырҙра, аанхара ишазку даназхәыцлак амч ҿыц илалеит, иан, иаб иашьцәа идаракәац дшазгәыкугьы, аԥсҭазаараҿы зегьы реиҳа ихадараны ибеит, иргылеит аԥсадгьыл! Уаҟа аҟазаара, ианамугьы уаҟа аԥсра. Абри акәын иаанагоз уи иҟаиҵаз, ахаҵара – амшын ахымлара. Аи, иҩәҩааз хаҵаран уи!

Иаҳгәалаҳршәап Бежьан иажәақәа: «Ашара адәы иқәымлацызт, зегь рыцәа аԥсымҭаз, сыԥшәмеи сареи маҙала ҳҿеилаҳҳәаз, сааин, иҵаҳәахаа ицәаз сани саби саархагылеит.Схы ларҟәны, макьана иҿымцәаацыз амцахь иаархаз ршьап ашҵакәа снарыгәзит...»

Ари угәы ҿызкааyа сахьоуп, аҵыхәтәантәи еиԥырҵроуп.Ахаҵа иҟаиҵеит афырхаҵара! Ааи, усҟан, ари аԥсадгьыл аҿы аангылара еиҳаз, фырхаҵара ыҟамзар ҟаларын.Уи иаанагон – аԥсадгьыл зегь

иреиҳау бԥьарла ахьчара. Аха рыцҳарас иҟалаз, уи еиԥш ахатцара – Бежьан иааирԥшыз 60 – ҭзы Бежьан иашьцәеи жәа – нызқьла амҳаԥьырра злахьынтцахаз егьырҭ аԥсуааи ирылымшеит.

Зынза валарҭа амамкәа диашан, насгьы ламысла азин иман аҭаҳмада Бежьан абас ахьиҳәо: «Азин сымоуп сара ҿыцәгәала уи ахцәара алацәажәара, цоуп, хатцара дук сзыҟамцазаргьы, сыԥсадгьыл агәы иасмыршьит, сабацәа рҭынхара қьаԥҭажәсымтәит, рхәышҭаара амца смырцәеит. Сыбналаны аҩны санахыла, мҳаԥьырра узымцазеи ҳәа, аҳәгьы слаԥшықәимцеит, аҳәгьы сбаандаҩимтәит, ҳашдыршәоз еиԥш, Сибраҟа сахгара аҳәгьы дашьҭамлеит, схатә дгьыл сықәгьацеит, исыхшазгьы мшызҳа рызҳауан. Аиаша ҳҳәарами, сара сеиԥш ари адгьыл знапы аларԥах изкызи кьоушәоуқәак Ҭыркәтәылантәи зыҩныҟа иаази роуп ҳажәлар рдаракәац змырҳыз…»

Абарҭ ажәақәа хҭоурых адаҟьақәа заҟа ииашаны иаадыртуазеи! Рыртытра уалагар угәы ҿыркаауеит, уи атцкыс, ҳгәы еиқәҳәаланы, иҳаргылап акәаԥ.

Бежьан, игәыла бзиа Саид иеиҳәо, иԥсымҭазтәи иажәақәа уасиатҟ иаҩызоуп, еиҳагьы дҳараркуеит, дгәылҭәааны дҟарцоит. Иаагап ҿырԥштәқәак: «– Саид, дад улаԥш рхыз сыҷкәынцәа, сҭаацәа. Еҳ, сабиц, санычкәыназ, сымч анҭаз ари аҟара сымазҭгьы, нхара дук сзыҟамцаргьы, сгәазхара сықәымхандеиуаз? Акәара нырцә афасара икыду хысҿоит ҳәа сгәы иҭан сахьымзеит умбои, Саид, дад! Уа ахьа еиҭасҳарц акәын, ахьа рацәак мырцыкәа Аԥсны ианызаарц ишыҟоу удыруаз, Саид…»

Бежьан ишьҭахьҟа игәы рҭынчны, даԥырцуазаргьы, уаҩытәыҩсак, Аԥсадгьыл патриотк иаҳасабала, абдук иаҳасабала дызмырҭынчуа азцаарақәа рацәоуп, ицрыхоит, ибара инеиуа, изааигәо, ихатәоу, дызбо, дзаҳауа иреиҳәоит, иуасиатҳны, ирҟәышганы рыԥсҭазаараҿы рхы иадырхәартә еиԥш.

Бежьан ҳара даабоит иԥсҭазаара атцыхәтәантәи аминуҭқәа рҿгьы даԥсыуа хатцаны, аира шыҟоу еиԥш аԥсрагьы шыҟоу здыруа, уи ишанышәатәу, ипаныла тәу хатцатцас. Аԥсабара аҿаԥхьа ауаҩы имчуи имчыми идыруеит азоуп Бежьан изиҳәо, асамарҟәыл алатцаны, дазлафшәа, аха зынза ииашаны «адунеи уанхалацәаргьы, зегьы ргәы ухшәоит!» ҳәа.

Бежьан иԥсра атәы ахьаҳәо ароман аҽы иҩҭәоу аҭыԥқәа ируакуп. Араҟа ҳара иаабоит зыкәрахь инеихьоу, зхәы зфахьоу, зхәы згахьоу ауаҩы аԥсреи иареи реиԥылашьа. Уи иҭахыуп хаҵаҵас аԥсра даԥыларц, иҭахуп иаҳарц «агәырҩа лаҕырӡ иамблыц, ашәиқәаҵәа зшәызымҵац» иашәа аԥхьарца ианҵаны, насгьы даҳәоит даҽа зныкгьы идырҳарц аҽыуаҩ хаҵа шьҭыбжьи, иҟама шьҭыбжьи.

«...Сыԥсадгьыл кажьны санымца иаргьы сзыҳалалхеит, ишыжәбо, сыдгьыл гәакьа сыкәҕьацеит. Исыхшаз сԥацәа, сыԥҳацәа, урҵгьы ирхылҵызи дареи еиҵаҩҩы, зегьы еибгагәышьоуп макьана...Урҵ рзыҳәа сара гәырҩа лаҕырӡ самблыц, ашәиқәаҵәагь сшәысымҵац! Дара зегьы шеибгоу сара сыхраҵ мҩа сыкәлоит, сыԥсадгьыл аҽгьы иҟалоит сыбҕаҵыԥ...Ишәҳәа, нас, ари акәзами анасыԥ захьӡу? Еилышәкаама уажәшьҭа «Агәырҩа лаҕырӡ иамблыц, ашәиқәаҵәа зшәызымҵац» иашәа захьӡу?»

«–Иумоу, зегьы уҭиуазаргьы, аҕәыцәхәы ушыкәтәоу удыруазаргьы абри ухҭылзаҵә аҵара даназук – аҵара наӡа ирҵа, уи анакәымха, анхаҩ бзиа дилҵыртәы даажа, уахьгьы деиуамкәа, арахьгьы деиуамкәа, дхыбжа-ҿыбжаны днумыжьын...Ауаатәыҩса зегьы реиԥш, смаҭа хәыҷы иеҵәахә шкыду здыруеит...»

Арҭ аҟәыш ажәакәа рыхцәажәара аҭахӡам еилкааупрхыкәкы. Аԥсуа абду иҭахуп иҵәҩан шьапы ҕәҕәаӡа иарсзарц, анхараҽы аума, аҵараҽы аума – ибжамҿамны акәымкәа.

Абрахыхьиаагоуажәакәа рҵакыаҵкысгьыеиҳазарҟалап Бежьан иԥсымҭазы иҷкәынцәа ихы рыкәкны ииҳәо абарҭ ажәакәагьы: «... Еигәышә ԥынҵала илсыҕьҕьаз сыдгьылкәа, қәаршыҩҵас сыԥхӡы зыкәҭәахьоу, дегьызмаха избалак ирышәымҭан!»

Арҭ ажәакәа Бежьан иԥацәа рзы ииҳәаз дарбанзаалакгьы иԥсадгьыл ахь ирханы иҳәар алшоит. Иаанагоит аԥсуагьы удгьыл аҽы уара ишутәу удыруа уҟаз ҳәа.

Абас аҭаҳмада дымкьыкуа, дымҕазызкуа, ихы-иҽы араҳаҭра шыкәыз, ацәа хаа еиԥш акы дынҭанагалеит-идунеи иԥсахит, ихы – ихшара, иԥсадгьыл дышрызхәыцуаз. Уи игылаз аамҭа ҿыц, аԥсҭазаара ҿыц агәыҕра ду инаҭон имаҭа хәыҷы иеҵәахә шкыдыз, ус анакәха-ижәлар гәакьагьы.

Абас хара ихәыцра, зыԥсадгьыл ахьаакәа згәы икылхо, изыхҭынхьааууа аԥсуа быргцәа рацәаҩзоуп ҳаԥсҭазаараҽы ҳазну

ашәышықәсқәа 20-тәи ашықәсқәа раан, аиҭакра ду аныҟала аамҭазы. Убарҭ дырхаҭарнакуп, иаҳзааигәаны бзиа иаабаз, ари нахыс ҳдоуҳатә ԥсҭазаара литературатә фырхаҵаны иалонагалаз Бежьан.

Ари аҭаҳмада лаша ихаҷсахьа иазкны аҳәатәы заҟа ыҟоузеи! Ароман иалоу егьырҭ афырхацәа ухаҷы иааугацыԥхьаҙа, иугәалауршәацыԥхьаҙа, уи ихатәроу ахшыҩҵакқәа иманы даацәырҵуеит. Бежьан ажәа брык иҷшәо уаҳауам, иахьабалак ихымҩаԥгашьала, ицәажәашьала дҷырԥшыгоуп, дааҙаҩуп...

Ароман аҷы аԥхьаҩ ихамшҭуа иаарԥшуп Лаган иаб, иаб иашьцәа иаб иаҳәшьцәа. Урҭ ҳара иаабоит еиҳарак Бежьани Лагани ирыҵаркуа азҵаарақәа рҷы, аха досу дара рхатә хаҷра рыманы, излагылоу аԥсҭазаара иахаҭарнакны, иуаа қьиақәаны, иуаа хандеицәаны, асасдкылара, аҳаҭырқәҵара ақьабзқәа шьахәла издыруа, иназыгҙо ракәны. Бежьан иҩнаҭаҷы даҵакалагьы урҭ ҟалашьа рымамызт. Ароман аҷы дҳалалҙа, дразҙа, дҟәышны лыхшареи лҭаацәеи рзы лхы-лыԥсы дамеигҙо, насгьы усҟантәи аԥсҭазаара иаҭахыз анапҟазара лыманы даабоит Лаган иан. Уи лхаҷсахьа зегьы иаҳзааигәахартә еиԥш бзиабара дула иҟаҵоуп.

Аԥсуа литератураҷы имаҷымкәа иаҳԥылоит аԥсуа ԥҳәыс лхаҷсахьа аазырԥшуа афырхацәа, иаагап Саида, Ҳарихан, Татеи уҳәа убас егьырҭгьы. Арҭ зегьы хазы-хазқәоуп, еиуеиԥшым аамҭа аҭагылазаашьақәа иртәу аазырԥшуа хаҷсахьақәоуп. Аха Асовет мчра шьақәгылаанҙатәи аԥсуа ԥҳәыс лыԥсҭазаара иреиҳау акульминациатә кәапҵ аҟынҙа ихагаланы иаарԥшу Д.И.Гәлиа ифырԥҳәыс Камаҷыҷ лхаҷсахьоуп.

Жәаҳәарада, Лаган иан лхаҷсахьагьы Бежьан иеиԥш аԥсуа литературазы иҷыцуп, насгьы ишьақәнаргылоит ҳетнографиатә ԥсҭазаара иацәыҙхьо жәпакы.

Лаган иан лҟазшьақәа, лҵасқәа, лҭаацәаратә усқәа-лхәыскәа, лысас-лыцәас, леиҳабы – леиҵбы башьа, пату рыцәҵашьа, агәылаазла, ауа-аҭахы, лыхшара, еиҳаракгьы лыҷкәын заҵә ихҙыҙаара, лдунеихәаԥшышьа уҳәа ашәҟәыҩҩы иааирԥшуа зегьы рыгәра аагоит. Сгәанала, Лаган хәыҷы иан ҳлитератураҷы дцәырҵаанҙа иҳамамзар ҟаларын аԥсуа ԥҳәыс, аԥсуа-ан лхаҷсахьа абас инагҙаны ихаҭәааны.

Лаган иҵихуа иан лпатреҭ аԥхьаҩ еиҳагьы дизааигәанатәуеит, иаԥхьа дгылоушәа динарбоит.

Иаагап аҿырԥштәы: «...Ԥҳәыс ҳаракык, шкәакәак, ихьаԥшшәалаз лыхцәы, сара санлыхьʒаз ашлара ахыҩлахьан. Амш каххаа ианеилго, амра цаҳә-цаҳә аныҟәлашо, сан иаҳа дааигәаны дызбошәа сҟалоит. Рыҟә ҳаракҟәа хҟәашааʒа ҳашьхаҟәа, ццакыра рзымдырʒо, еиҟәышьшьы еиҟәраҳаҵха сылаԥш ианааԥылалак, сан лҵынч наԥшышьаҟәа сгәаладыршәоит, шәахәак зхыршәлам ажәҩан иаҵәҟаҟара санаҵаԥшуа, уи лыбла ҭиаҵәаақәа сырхыԥшыло ҷьысшьоит. Аҭакар анкашуа, аҳауа анмаҷу, аԥсы лага-ҩагара аныуадаҩу, ԥша шәышәык аҿаанахоит аҵла абҕьыцқәа рцәажәо, усҟан сан лыбжьы хаа сҿахәыҵхәыҵуашәа збоит. Амрахәага лашарбагақәа реиԥш схәыҷра амшқәа иргәылпҳаауеит сан лхы-лҿы, абар ахьхьаҳәа асырҵы даҿатәаны дысуеит. Аԥынҵа ҵәырԥсаʒа анышь хәыҷы еиԥшу, амарқәа нытцкәыр-аатцкәыруеит, арыҕьарахь шуҳәо, арымарахь иниаҟьоит... Даҿазны, ʒыла иҵәу аԥҳал лыжәҩахыр иқәгылоуп, лызнапык ала амаа лкыуп, мамзаргьы агәгәаҳәа еиқәу ахәышҵаара амца дахагылахуп, агәараҳәа еилашыз ахьурʒы ашыла ҭалыԥсоит, амҳаԥ аҵылшьуеит, махәҿа ҭәҕәала илуеит ҭаацәак рхәы абысҵа; ма, лмахәарқәа ҟәаш-ҟәашʒа, аҳаҟьа дадтәаланы, аҕәырҷ-ҕәырҷҳәа аԥьыка лхуеит, ма ҷыҷыгала абамба гәылылхуеит, ма дхахоит, аффаҳәа игьежьуеит лдарды, мамзаргьы лчамгәыр цәыҟаԥшь лкуп, лнацәкьар ԥшʒақәа рҿахәмаруеит арахәыцқәа».

Арҭ ажәақәа иаҳдырбоит Лаган ихәыҷра амшқәа иргәылпҳаауа, еснагь иԥсҭаазара иацу, иан гәыраз лхаҿсахьа лаша! Уи бзанҵык хашҵра зқәым ԥсҭазаароуп. Лаган иан илызкыу аҭыԥқәа Баграт Шьынқәба лымкаала дахʒыʒааны, насгьы атипра ауа иаҳирбоит. Усҟантәи аамҭазы аԥсуа ԥҳәыс лзанаат арышҳара, асра, ахахара, аʒахра зҳәаз иреиԥшу заҟа исахьаркны, ирԥсҭазааратәны ҳалаҳҿаҿы иааигозеи, ҳалаирԥшуазеи! Урҭ ирхааным иахьатәи ауаҩы усҟантәи аԥсҭазаара злеибаркыз, аԥҳәыс лыҩнытә усқәа заҵа ихаҿы иааимгара, ашәҟәыҩҩы ара ихы иаирхәо ажәақәаҵәҟьагьы издырʒом, иԥылаʒом иҳаҩсны ацара иаҿуп.

Лаган алада иааиго иан илызку, лҟазшьаҷыдарақәа аазырԥшуа агәалашәарақәа, адаҟьақәа еиҳагьы иҕәҕәоуп, амхылдыз еиԥш уаднаԥхьалоит.

Иаагап еиҭа иалкааy ҭыԥқәак, уи азы аԥхьаҩ гәыбҕан ҳаумҭан, ҳазрывымсит ан гәыраз илызку ацәаҳәа ссирқәа: «Ҳамҭак иадамзаргьы, лҧи-лнапи еиқәыԥсаны, џьара акы даҧымкәа, знымзар зны дысгәаламшәац сан. Ус акәымзи аԥсҭазаара аҟынгьы дшыҟаз; ашьыжь зегь раԥхьа иҩагылоз, леихашәа хәлаанӡа тәамҩахә лымамызт, дшаҟьон, уи дызҧымыз ҳәа иҟази, уаха зегь рышьҭахь дышьҭалон. Ҭаацәа дук рыфатә-рыжәтә, рхәы-рыԥхь лырмазеиуан, рцәаматәа зегьы лара илхахон, илсуан, илӡахуан, абамба аарыхны, ацәарҭа, ахчы зегьы бамбалыхла ибылҭон.

Сан–ԥҳәыс ҳалалын, гәылеи-злеи зегьы еицҧакны уи азгәартахьан, иахьатәи амш ала, изакәызаалак, зынӡа имаҷзаргьы аӡә дзыргәырҕьашаз акы лзыҟаҵар, насыԥ лыман, уаха драҳаҵны дыцәон. Аӡәы изхара ифац дыҟамызт, ус цәажәара иааиз агәылацәаҵәкьагьы, џьара акы иҧы инҭамыршәкәа ашҭа дҭытцыр лгәы лнархьуан. Асасцәа ласы-лассы ҳаҩныҟа иаамҩахытцлон, усҟан џьабаа цәгьа дҭагылон сан, урҭ ҩаха-ҩымш ианеидхалозгьы, ацәашьеиԥш дырхаҵгылон, рыфатә ҟазцоз лара, рышьҭаларҭа зырхиоз лара, аха знызаҵәык акәзаргьы, акы дахгәамцуа дсымбеит зегьы лылалыгӡон, илычҳауан».

Арҭ гәтыҕҕьала, уаҩытәыҩсатә гәхьаагара дук рыцаҵаны иаарԥшу ан Лагани автори реиԥш аԥхьаҩгьы ихьыухьыууа игәы дыцалоит, иҵаулоу цәаныррак лоунытә деимырдоит, мыч ҧыцк илаҵауа, иуаҩра ҳаракуа, аҟазшьа бзиақәа рахь дхьарԥшуа.

Убри инаваргыланы ҳара иаабоит анацәа зегьы реиԥш лыхшара рышҟа илымаз агәҭаӡыӡара, агәыԥшқара, уи цәаҩала дгәыԥшқан. Лхаҵа, лабхәа, лабхәындцәа, ланхәыԥҳацәа зегьы рҧы дыԥсыхәшан, дхаачкәакәараӡа дыҟан. Анхараҧы дарҕьажәҩаны лхаҵа дивагылан. Лабхәа лҧы наеирханы димацәажәаӡакәа ихраҭ мҩа днықәлеит. Ари аҟазшьагьы-аҭаца абхәа иҧы амцәажәараиҳанаҳәо рацәоуп.

Лаган иан лхаҧсахьала автор зегь раԥхьаӡагьы иаҳирбоит аԥсуа ԥҳәыс-ан лҟазшьа бзиаӡақәа, илылаӡо. Асасдкылара, аламыс, апату, аҳаҭырқәцара, аитцбы, аиҳабы ихаҵгылашьа, ламысла имаҵ аура аус хққәа рҧы иҟалап ажәытәеи ҳаԥсуа ҳәсақәаанацәа ирылаӡоз уажә изылшо дмаҷзар. Машәыршәа акәзам убри анкьатәи, аҟазшьа бзиақәа автор рԥсы ҭаҵаны изааирԥшыз,

изаҳирбаз, ҳзазхьаирԥшыз. Иахьатәи ҳаԥсҭазааразы анаукатәтехникатә прогресс амҽхак анытбааy, урҭ аҟазшьақәа мыцхәушәа, рымԥаԥгара аламʒошәа иахәаԥшуа аʒәыр дыҟазаргьы агха имоуп. Уимоу, агуманизмра ду зцо аҟазшьа бзиаʒақәа иахьа аҟара ианбаҭахыу, иҳалааʒазарц, ҳалаҟазарц! Абри азцаара хшыԥзышьҭра азимурц залшомызт «Ахаҳә еиԥса» автор, Лаган иан лхаҽсахьа анааирԥшуаз аамҭазы. Ас иҟоу, ауаа рзы иҳалалу, ицқьоу, агуманизмра ду злоу ахаҽсахьа аԥцара иааироуп, қәҽиара иашаҵәҟьоуп дарбан шәҟәԥԥзаалак изы.

«Ахаҳә еиԥса» аԥсуа ԥсҭазаара аҵабыргхаҭа иабаҟаны иҟазцаз ахаҽсахьақәа ируакыуп аԥхьарцарҳәаԥы, ауаԥ ҟәыш, аԥсыуала ахәшәтәра зылшоз, аԥсуа жәабжьқәа, жәлар рҳәамҭақәа, ҷыдала Нарҭааи Абрыскьыли ражәабжьқәа цыхәаԥцәарада издыруаз Мамсыр; ачамгәыр арҳәаԥы, ихазы исахьаркны ишиҳәаз еиԥш, «анасыԥшаԥ-ақьаҕьариа, ауаԥ иаша,-ауаԥ қьиа» Ҷына-лԥа Ҷыҷын. Арҭ аԥ-фырхацәак рхаҽсахьақәа ԥсҭазааратә лахьынцала ишеиԥшымгьы, ишхаз-хазугьы, еидызкыло рацәоуп. Убарҭ еидызкыло иреиуоуп рыжәлар рҳәамҭақәа ибзиаʒаны иахьырдыруа, бҭынхак еиԥш ҳаҭыр дуʒʒа ахьырзақәу, насгьы ажәлар рҽы апропаганда ҕәҕәа ахьазыруа. Мамсыри Ҷына-лԥа Ҷыҷыни рашәақәа, рлафқәа, рыхьʒыртәрақәа иаҳдырбоит аԥсуа жәлар рҳәамҭақәа заҟа ибеиоу, иҵамбаʒо зыхьны ишыҟоу.

Абарҭ афырхацәа рхаҽсахьақәа шаҳаҭра руеит аԥсуаа дара рдоуҳатә мал ду-рҽаԥыцтә ҳәамҭақәа заҟа ҳаҭыр рыԥәырҵо, бзиа ирбо, имырʒкәа абиԥарала ишаарго.

Баграт Шьынқәба заҟа ажәа ссир рыԥсы ҭеиҵазеи абри аԥымҭаҽы! Ҷыҷыни Мамсыри рхаҽсахьақәа лабҽаба иудырбоит ҳмилаҭ рҽаԥыцтә ҳәамҭақәа макьанагьы иҳаракны изку, рыхә зшьо шҳамоу, аха урҭ иҵегьы ишыгәцарактәу, хшыԥзышьҭра шырзутәу ҳарҳәоит.

Аԥхьаԥ гәыраз иазгәеимҭарц залшом Мамсыри Ҷыҷыни ирышьашәалоу алитературатә фырхацәа иахьанʒагьы ҳлитература ишазымдыруаз. Ҵабыргыуп, Ҷыҷын злахьынҵа трагедиахаз фырхаҵоуп. Аԥсҭазааразы, иҟамлои деиқәымшәеит, изыхҟьалакгьы инасыԥ еижьеит, дрыцҳаушьартә дыҟоуп. Ас злахьынҵахо, ауаԥы ԥсабарала дразымхар, дҳарамхар дшьыцыԥхар алшоит, ус

иҟоуп ауаҩы иԥсихологиа. Аха Ҷына-лԥа Ҷыҷын ихаҭара злаҕәҕәаз, излацкьаз, насгьы ажәлар рԥьабз бзиаԥәа здыруаз, урҭ ртрадициала иааҙаз, ирыцныҟәоз ауаҩы дҳарамны, дразымкәа дзыҟаломызт. Амала, инасыԥдара, ихигаз агәаҟра днымха-хымҵәаны, анхараанҵыра ихы-игәы изакәымкәа дҟарҵагәышьоит. Уи занааҵс иалихит ауаа ргәалаҟара ашьҭыхра, дахьнеиуа, алах-ҽыхра, агәырҕьара, аччара рызнеигаларц, еиҳаракгьы ауаа насыԥла реиԥәыршәараақьаҕьариа. Уи ихазы зынҙа ииашаны иҳәоит:

О, арԥызба, аԥҳәыс даазымгац,
О, аԥҳәызба, хаҵа имцац,
Иахьа дыԥшуп, уаха дыԥшуп,
Шәарҭ шәзыҳәа Ҷыҷын дыԥшуп,
Анасыԥшаҩ–ақьаҕьариа,
Ауаҩ иаша, ауаҩ қьиа!

Арҭ аҵыхәтәантәи ацәаҳәаԥәа ииашаны даадырԥшуеит Ҷыналԥа Ҷыҷын. Рыцҵара ажәакгьы аҭахҙам.

Бида ихаҽсахьа иадҳәаланы ароман аҟны иаарԥшуп ҟазара дула амацәыс, афы иашьыз иԥсыжреи, уи иҵанакуа аҵасқәеи рацәаны. Уи атәы ахьаҳәо асахьаԥәа хашҭра рымаҙам.

Бида анхаҩ гәыҵбаа иҭахара автор угәы унархьыртә иԥсҭазааратәны иҟаиҵоит, насгьы уаҟа иҵәыриго аҵасқәа иаадырԥшуеит афы иаркьаҭаз аԥсуаа дшымҩаԥыргоз, ҵасхәыс ирымаз. Арҭ зегьы аҭоурых иазынхартә, игәнукылартә ишьаԥәырхоуп ароман аҽы. Бида изку ароман адаҟьаԥәа аԥсуа жәлар ретнографиа хазырҭәааua иреиуоуп, насгьы аҽатә ԥсҭазаара агәеилашра ишаҽу ҳнарбоит.

«Ахаҳә еиҩса» ишҭоурыхтә ҩымҭамгьы инарҵауланы хыԥәкыла иаанарԥшуеит ҳажәлар ирхыргахьоу аҭоурых, ретнографиатә ԥсҭазаара, уимоу, араҟа иҟалап уи ҷыдала абарҭ азҵаарақәа-аҭоурыхи аетнографиеи ирызкыу аусумҭақәа, адокументқәа жәпакы ирыԥнагозаргьы. Зынҙа ииашаны иазгәеиҵоит аҵарауаҩ Вл.Агрба хыхь зыҙбахә ҳҳәахьоу астатиаҽы: «Ари аҩымҭа аԥсуа ԥсҭазаара аҵабыргхаҭа аазырԥшуа сахьаркыратә баҟоуп».

«Ахаҳә еиҩса» аҽы автор дзавсуам аԥсуа жәлар рҭоурыхтә ԥсҭазаараҽы иуаҕеимшхараны ирзыҟалаз, ҳажәлар нырцә-аарцә

еиҟәшаны амшын ду рыбжьазыжьыз макьаназы еицәзырҙыз амҳаԥьыррагьы. Ари азҵаара аԥсуа шәҟәҩцәа аҙәырҩы реиԥш Баграт Шьынқәба аханатә игәы иҵхон, дарҵынчуамызт. Зегьы ҳарҟәаҵны иаҳгәалаҳаршә ап, аԥсуа поезиаҽы ахааназы ишедевр-ны инхо, ажәеинраала «Амҳаԥьыраа ргара ашәа». Ҳашәҟәыҩҩы ҟаза дук иаҳасабала, дышәуа далагацыԥхьаҙа амҳаԥьырра атема инарҵауланы дазхәыцуан, иҵитҵаауан. Ус шакәу шаҳатра руеит иповест «Чанҵа дааит», ироман «Ацынҵәарах». Урҵ ирыԥхьахьоу ибоит ари азҵаара Баграт Шьынқәба акырҙа изааигәаны, ихҵынхьааува, ганрацәала ишҵитҵаахьоу.

Ароман «Ахаҳә еиҩса» аҟынгьы амҳаԥьырра иазкыу адаҟьақәа ҳԥылоит амца еиԥш иуцрало. Уаҟа автор иҵихуа асахьақәа бзанҵык хашҵра рымам игәыҽкаагоуп зыԥсадгьыли зыжәлари гәыкала ирзыҟоу, урҵ рлахьынҵа ԥсраҽенынҙа хьаак еиԥш иаргәаҭеиуа дарбанзаалак изгьы. Абраҟа иҳәатәуп шьоукы-шьоукы реиԥш аԥхьаҩ игәы сырԥшаандаз, насгьы амҳаԥьырра азҵаара лымкаала аԥсуа игәы шархыҵхыҵуа, дшамырҵынчуа мацаразы акәым автор иҩымҭақәа ари азҵаара залеигалаз. Ус ҟаиҵаргьы ауан, ҳәарада, аха амҳаԥьырра атәгьы Баграт Шьынқәба араҟа авсшьа имаҙамызт, избанзар, акы, уи ифырхаҵа хада Лаган иабду Бежьан, амҳаԥьырра иахааныз, уи аҙыблара иаанахәаз, аха «уара уахьыԥсуа саргьы» ҳәа иқәгылаз иԥҳәыс илыбзоураны зҽазымҭаз, зани заби, заҳәшьцәеи, нас 60-ҟа ҭзы зыжәлантә амҳаԥьырра иагаз урҵ рызхәыцра иарҩахьаз дреиуан. Ҩбагьы, змаҵа хәыҷы зегьы идыруазарц зҵахыз абду, хымԥада, егьырҵ алакәқәа, ажәабжь ссирқәа, афырхаҵаратә ҳәамҭақәа, еиҳарак Нарҵааи Абрыскьыли ирызку ззеиҭаҳәоз амилаҭ ҟазшьа бзиазақәа зирҵоз, излаҵаны иииаҙоз изивгомызт имырдыркәа Аԥсны аҵоурых аҿы зегьы реиҳа итрагедиахаз адаҟьақәа «дырмырԥхьакәа».

Бежьан, Золак Заурҟан иеиԥш, Ҭырқәтәыла инанагаз амҳаԥьырқәа рыԥсҭазаара хьамҭа, ргәаҟра далаԥшны имбацызт, аха идыруан ҽеи шыҟамыз. Аха уи иеиҳәом имаҵа, иеиҳәо Аԥсны иахнагаз, ицоз агәаҟра ду-ахҵәара, ахыԥсаара ртәы акәын. «О, шәарҵ, зыԥсадгьыл иацәыҙыз сани, саби, саҳәшьцәеи агәшьақәа, дунеи уаҳа акгьы сҵахымызт шәызмадоу анышә ахьыҟоу здыруазар! – дааҕызы-ҕызны инапқәа рыла ихы леимлагәа икуан Бежьан».

Арҭ аҩыза ажәакәа заҟа ҳарҳәоузеи! Иахьагьы рыԥсы ҭоуп, аҙаҙ еиԥш ргәы иалакьакьоит амҳаԥьырқәа иркьарзу зегьы... Ишаабо еиԥш, Бежьан имаҭа диаажон иԥсадгьыл, ихылҵшьҭра, идаракәац абзиабара лоунытә иркын. «Аҵла гәаҩа иҭыҵыз иоуп хылҵшьҭра змаҙам, уара, Лаган...» ҳәа уи ласы-лассы имаҭа днаидтәалон. Ахәыҷы иаҳауаз гәникылон, иабацәа рыхьӡ, рҭоурых ала иԥсадгьыл аҭоурыхгьы иҵон. Лаган иабду иҟнытә иаҳауаз игәҭшьаагаз амҳаԥьырратә хҭысқәа хашҭшьа имамызт, игәы аҵанҙа инеины изҭымҵуа, иҵааԥсха иҭатәон. Даҽеакы ҳаҟәыцып, хашҭшьаз иамоузеи аԥсахҩы изку абарҭ ажәакәа: «-О, Ҟамлаҭ, зыхәда аҙахәа ахарҵаша! Абригьы аԥсыуа ԥҳәыск длыхшеит, лгәыԥҳәы ифон, «Шьышь наанигьы» изылхәон, аҳауа лбааидон, ашьац иаҵәа дылагыланы днеиуан. Нас иарбан лаапку ицҳаз? Аԥашьара соуеит ҳәа рыцҳашьарада зыжәлар гәакьа зҭиız! Ихаҭа усгьы дшәиуп, ихы злаҷихуа ҳәа акгьы имам, ихшазгьы, урҭ ирыхшогьы, идаракәац ахьынҙаназааҙоу, имцақьоуқьадха иаарышьҭымҵуа ирышьҭазааит жәлар рышәиԥхьыз!»

Бежьан еиҭеиҳәо агәаҟ ажәабжьқәа Аԥсны зегьы иахнагаз акәгәашьоуп.

Еиҭасҳәоит ароман аҷы амҳаԥьырра атәы зҳәо аҭыԥқәа ухәыужьы қақаҙа иамыргылакәа узрыԥхьом, избан акәзар, ҩаԥхьа иугәаланаршәоит ҳажәлар ирхыргаз агәаҟра ду, уи иахҟьаз ауаҷеимшхара.

«Ахаҳә еиҩса» аҟны иалкаау аҭыԥ ааникылоит «дабрауец» Михагьы. Уи ихаҷсахьагьы аԥсуа литератураҷы иҷыцуп. «Дабрауец» Миха уахьихәаԥшуа азнык азы митәык далаҟаны дубом, аха иҭоурыххахьоу аҭоурых змоу хаҷсахьоуп. Ҭабыргыуп, Актәи адунеизегьтәи аимпериалисттә еибашьра иаҵаз арекциатә политика аԥсуа нхаҩы Миха издыруамызт, уеизгьы-уеизгьы изизымдыруазеи ҳәа гәыбҕан узиҭом, аԥьынҵьтәыла шәарҭоуп, ихьчатәуп ҳәа аурыс ҳәынҵқар еиҳабыра ианырҳәа, егьырҭ ажәларқәа зегьы реиԥш, аԥсуа жәлар рҵеицәа аҙәырҩы рхатәгәаҳарала, азакәан ирыднамҵакәа, абԥьар шьҭырхит анхацәагьы ҭауади аамыстеи рхаҭарнакцәагьы; афырхацәагь аадырԥшит. Убарҭ дреиуоуп «дабрауец» Михагьы. Уи далан Кавказтәи аҿцәа рдивизиа, даҿакала иуҳәозар «Абнауаа рдивизиа», Австро – Венгриа аҳәааҷы ауп

ҕәҕәала дахьырхәз. Уи агәаҟра ду ихигеит, аибашьра далҵны дана, иани иаби ԥсхьан, иҵарҟаца ашә аркын, акыргьы ихынаахьаз, расыла ихыбыз иабацәа рԥацхажә».

Баграт Шьынқәба абри афырхаҵа иха҆сахьа зынӡа и҆ыцны иалеигалеит ҳлитература҆ы. Избан акәзар, урҭ р҂ызцәа ҳаԥсҭазаара ра҆ы иҟан, аԥсадгьыл ахьчара҆ы иқәԥон, раамҭала ихацәан, аха алитературатә ԥсҭазаара рмоуцызт, ԥьара инымҩатәшәа ҩымҭақәак рҟны инцәырҟьаз-аацәырасшәа рыхьыӡқәа амҳәозар.

Иҵабыргуп, Багарт Шьынқәба ироман «Ахаҳә еиҩса҆ы» «дабрауец» Миха «абнауаа рдивизиа» далан данеибашьуаз атәы зҳәо аҭыԥқәа маҷуп, ирацәам, аха иҟоу уха҆ы инхартә, игәныукылартә, ихадароу агәра угартә иҟаҵоуп. Урҭқәа зегьы ҳара иаабоит дара рқыҭахь рҵаҩыс иааua, Вера Николаи-иԥҳа Волгина ауардын даныртәаланы данҩеигоз излеиҭеиҳәо ажәабжьқәа рыла, «Миха инеиҵыхны дызлацәажәашаз шимазгьы, иааркьа҆ны илеиҳәеит» ихҭыс, еиҳарак игәы ишалсыз иҩыза бзиа-и҆ы ҭоуҩан аҭахара .Иҵабыргыҵәҟьаны, уи аҭыԥ аԥхьаҩ игәы инархьуа иҟаҵоуп. Миха аурыс бызшәа аҳәара ибзианы дшазҟазамызгьы, Вера Николаи-иԥҳа лхы-лгәы а҆ы инеиртә, иеилылкаартә илшеит «адабрауец» изы иҵыршьааз и҆ы иатҵанакуаз.

Ашәҟәыҩҩы ироман а҆ы «адабрауеццәа» рыԥсҭазаарагьы дзавсуамызт, избанзар – акы, ароман иаанарԥшуа аамҭа аан уи аибашьра иалахәыз ыҟан имаҷҩымкәа, насгьы дара аԥсҭазаара ҿыц иаԥылеит ршьа҆а ақәыршәаны. ҨбагьЬы, «адабрауец» Миха иха҆сахьа автор ҳагәыларԥшны иаҳирбоит аԥсҭазаара ҿыц ашәахәақәа ажәлар ргәаҵа аҭаԥхара ишалагаз.

Миха дынхеит, дынҵит, дҭаацәарахеит, аԥсазаара ҿыц дызлаз амамзареи ананамгареи дрылганы дынхаҩ наганы дҟанаҵеит. Ҳаизыӡырҩып Миха Бежьан иеиҳәо ажәақәа: «Бежьан, ухьь згеит, ҳәынҵқарра адгьыл сырҵеит, аҕар ицхыраара ҳәа аԥара сзоурышьҭит, сызшьапык ҿеимзаргьы, снапқәа еибгоуп, сынхароуп, нас ишԥа!» Арҭ ажәақәа ишьақәдырҕәҕәоит а҆атә ԥсҭазаара аԥсуа қыҭа҆ы ашьапы ишықәгылахьоу ҷыдала, ананамгацәа ишрыцхрааua.

«...Асовет мчра схьымӡар аҕарра сзаҵыҵуамызт» ҳәа дгәырҕьаҵәа илеиҳәоит ақыҭа рҵаҩы Вера Николаи-иԥҳа.

Абраҟа иаагоу «адабрауец» Миха иажәақәагьы аҽатә ԥсҭазаареи, ажәлар ргәалаҟара бзиеи роуп ирныԥшуа: «Ахәыҷқәа рымацара ракәзам быххьзгеит, Вера Николаи-иԥха, бара ибзыԥшуп ақыҭа иаланхо зегьы!.. Ибзыԥшуп ирызгәакьазоу азәы данырзымҩахыҵуа еиԥш аҵара-лашара рхы аздырхеит ҳажәлар. Урҭ жәытә аахысгьы жәаԥҟаны ирымоуп: «Аҵара-лашароуп, аҵарадара – лашьцароуп!» Ҳасас, быххьзгеит, ҳара ҳҽы аҕра иҵымшаз ахшара дзаазо аназзеи ҳәа илышьҭоуп, уи лаҳаҭыр дуззоуп, баргьы ҳхьыбҽар раназзеи ду бакәхоит».

Миха ихаҽсахьа, иуҳәар ауазар, ароман аҽы ҩ-рольк нанагзоит, акы уи ҳац зҽахьо лозунгла акәымкәа, ажәлар рхәыцра, рыбзазара уаҵәтәи рымш иаланы иаҳнарбоит, насгьы Асовет мчра аиааира шагаз, набыцрак амамкәа аҽышышьақәнарҕәҕәаз. Ҩбагьы, исахьаркны алитературатә ԥсҭазаара роуит, ицәырганы иаабеит иахьа уажәраанзагьы игәыгәҭажьны иҟаз аԥсуа «дабрауеццәагь».

«Ахаҳә еиҩса», хыхь акырԥьара ишазгәаҭоу еиԥш, аԥсҭазаара ҽыц шышьақәгылаз, ԥхьаҟа иааирала ацара ишаҽу ртәы гәрагарала иаҳзырбо, иҳазҳәо аҭыԥқәа маԛымкәа иалоуп, блаҵарыла иазгәаҭоуп. Убарҭ иреиуазами абри асахьагьы: «Еиқәылашьца адгьыл иахатәаз аҵх ашьшьыхәа ииасуеит. Зыбла-зҽы ҭаҳәҳәаз, иҵарадаз, идагәаз анхаҩы, иаҳауа далагеит адунеи ҽыц агәеисыбжьы, ахаан еизарак ахь икылымсыцыз, уахь амҩа дықәлеит, ҩыԥьа-хҩы ахьеилагылаз ацәажәара ззымгәаҕьуаз, уажәы Асовет ахь далхуа, аҳәынҵқарра аусҷәа дрылацәажәоит, урҭ рынагзара дазкыуп ихаҭагьы».

Аҽыц ԥсҭазаара алшара афактқәа ируакуп аҵара-лашара атәгьы хшыҩзышьҭра ахьазуыу аҭыԥгьы. Асовет мчра аԥхьатәи ашықәсқәа раан жәлар рҵара аус иазааԥсаз, ахәыҷқәа аҵара дырҵара иазҽлымҳаз, икәалкәало иашьҭаз ҳарҵаҩцәа ирхаҭарнакны автор иааирԥшуеит Вера Николаи-иԥхаи Тарас Сабыда-иԥеи. Урҭ Лаган мыцхә бзиа иибоз, ибаҩхатәра хәыҷы аҽыхара иацхрааз, иҙырызгаз, агәалаҟара изҭаз, арҵаҩцәа зегьы бзиа еицаабартә, рыԥхара ҳзынхартә иаарԥшуп иахьрыхцәажәо аҭыԥқәа рҽы. Иҵабыргыцәкьаны, Лаган ихәыҷра иаҵанакуа аамҭазтәи асовет рҵаҩцәа ирылдыршаз рацәоуп асовет хьыбҽар реиҵааҙараҽы, иҵәатәы шьаҟаны ҳауаажәларраҽы игыларц азын. Хымԥада, Баг-

рат Шьынқәба иеиԥш аԥсҭазаара блаҵарыла иахәаԥшуа, ҳажәлар ржәытә, рҽатә, ишырҳәо еиԥш, аҙы кылымкәо издыруа, абри аҷыдара дзавсуамызт. Иара уанҙагьы аԥсуа совет рҵаҩы хазына лхаҷесахьа уи иҳаиҭахьан, лыбзиабара ҳиркхьан еицырдыруа ироман «Аҽатә уаа» аҟынгьы.

Ауаҩы дзааҙо, аҵара изырҵо, изанаат адырра анаҩсангьы ихаҭа дпатриотзароуп, дҵоуразароуп. Убасҟан ауп иҵоуроу, ипатриоту аҽар аниааҙо. Ароман «Ахаҳә еиҩса» аҽы иаабо арҵаҩцәа рҩызцәа 20-тәи ашықәсҟәа раан аҵкысгьы, иҟалап иахьа еиҳагьы иаҭахызар. Аамҭа, ареволиуциатә-атехникатә прогресс ус ҳанаҳәоит, иаҳнарбоит. Зғәы иалсуа дҟалозаргьы, изыхҟьалак иахьа рҵаҩцәаҟәак рҭакԥхыҟәреи рдырреи, рморалтә цкьареи анеиҟәымшәо ианеибамкапануа ыҟоуп. Абри аганахьгьы, сгәанала, ароман «Ахаҳә еиҩса иаҽуҵааша, ухы излаурхәаша рацәоуп. Иарбан сахьаркыратә ҩымҭазаалакгьы хыҟәкыла ааҙаратә тема иазкымзаргьы, иамоуп, иалоуп абри аганахьалагьы анырра бзиа ҟазҵо аелементҟәа. Ус анакәха, «Ахаҳә еиҩса» аҟнгьы ҳара иаабоит иахьатәи ахәыҷы иҵанакуа ааҙара аус иахәо жәпакы.

Иҵабыргыҵәҟьаны, Лаган дызлаиааҙоз Бежьан «иԥҟарақәа» акгьы ажәҙом, уимоу, аԥсҭазаара ҽыц еиҳагьы ианаалоит. Ус ииаҙоу ахәыҷы дҳәатәхамҵаны, дыбжьысны дзыҟалом. Изааҙарызеи, иаҳҳәар амии аиаша, иахьа абырсҟак алшарақәа шҳамоугьы, арҵаҩцәеи ааҙаҩцәеи ркадрҟәа рыла иҳаҩсхьоу ашықәсҟәа раҵкыс ҳшеиҟәыршәоугьы, арҵага шәҟәқәеи ацхыраагҙақәеи рыла зынҙагьы ҳашмаԥьанамгьы, аԥышәагьы шҳамоугьы, асовет педагогигатә наукақәа иреиҳау аҩаҙараҽы ишгылоугьы, иаҳԥылоит ҳашколхәыҷқәеи ҳастудентцәеи рыҩнуҵҟа иманшәалам, ихабжьаҟьалоу, ибжьысу аҙәырҩы.

Ҵабыргыуп, урҭ рҩызцәа ҟалартә еиԥш изыхҟьо амзызқәа зегьы араҟа сызрылагом, хара сагар ауеит, аха усгьы инымҩатәны исҳәоит акык-ҩбак. Зегьы раԥхьаҙагьы аҭаацәаратә ҳәатәеиқәымшәара, амилаҭ иарҽиаз ақьабз бзиақәа иахьынҙахәҵоу традициала ахы амырхәара, алкоголизм ахҟьа-ԥҟьақәа, моралла амцқьара, апатриотизмреи аинернационализмреи коммунист ҵасла рыламаҙара, аԥьатә фактор агәнымкылара, аҭакԥхыҟәреи аконтроли рыԥсыҽра уҳәа убас иҵегьы.

Шәҟәыда, бҕьшәыда иҟәышыз, аԥсҭазаара аԥышәа ду знаҭаз Бежьан иԥызцәа ҳбыргцәа, ҳхыбаԥқәа рԥышәа, рҟәыҕара ҳмырзуазароуп, иахьатәи аҿар рааҙараҿы ҳақәшәаны ҳхы иаҳархәозароуп традициак аҳасабала. Ус ианыҟаҳамҵа, баша агәшәақәа урҭ ақьабз бзиақәа ргәаларшәара, реиҭаҳәара акгьы ҳнаҭаҙом иахьатәи аԥсҭазараҿы. Убри ҷыдала ҳахшыԥ азаҳашьҭырц, игәнаҳкыларц абиԥара-ҿа рааҙкараҿы амԥа аҳҭарц, апедагогика иацҳархыраарц азоуп Баграт Шьынқәба наунагҙазы изаԥиҵаз асахьа ссирқәа.

Ароман аҟны иахьабалак иалаԥсаны иаабоит аҿатә ԥсҭазаара шаныԥшуа атәы зҳәо аҭыԥқәа.

Убарҭ иреиуоуп Лаган ианшьа Ҭанас хәылбыҽхак аҳабла еизганы Урыстәыла амлакра шыҟоу атәы анреиҳәоз, насгьы жәпаԓьара ақыҭақәа амла иакуа рзы ацхыраара шыҟало, иаргьы агәра шиго, дара ирылшо аказы рхы ишамеигҙо, ишыҟарҵо атәы.

«Ҳашьцәа амла иакуазар, иҳамфаҙозаргьы ацхыраара раҳамҭакәа иауазеи?» – ҳәа иқәгылеит ақыҭауаа. Уахыки ҽнаки иалагҙаны амла иакуаз рзы аԓьықәреи еизганы Очамчыраҟа амԥа иқәырҵеит.

Абар даҽеакгьы. Лагани, иани, иаби агантә ихынҳәны иааит, дара рзы ирҭахқәаз ацәамаҭәақәа акгьы рзаамхәеит, ани руал зқәыз Праҟәаԥ аламысдагьы акгьы римҭеит, аха Лаган иаб изаҟаразаалакгьы игәы камҳаит, абар ииҳәо: «Бымшәан, ҳамҭакы ауп акәымзар, беи шьапыматәеи иага бҭахызаргьы икаҳарц иҟоуп. Ажәцәеимаа цәашьыркыла уашьҭазаргьы иузымпҭшаауа, уи еиԥш аамҭа рзыԥшуп ҳмаҭацәа!..»

Аԥсҭазаара ҿыц акәын аԥсуа нхаԥы ас дзырцәажәоз! Ус алкаа инарҟаҵон ишьақәгылаз аԥсҭазаара ҿыц. Ҵабыргуп, аб ибон иҟаз ауадаԥрақәа, иаразнак алакә аҟны еиԥш акәтаҷь былгьо изыҟаломызт, иаҭахын аамҭа. Асовет мчра усҟан рацәак ахыҵуамызт хԥаҟа-ԥшьбаҟа шықәса ракәын.

Аԥсуа қыҭаҿы аԥсҭазаара ҿыц аҳра шауа, амчра шакыз аазырԥшуа афактқәа иреиуоуп: Бежьан иԥны иақәлаз, аклубқәа рыргылара, аҵарадара арҙра, аликбезқәа реиҿкара, зегьы раԥхьаҙагьы адгьылқәа ршара-анхацәа рыҭара Ленин иҟаиҵаз адгьыл азы адекрет иара ажәа адекрет ииашаны ирзымҳәазаргьы, ибзиаҙаны ир-

дыруан, аҵакыи амчи, уи шакәыз ҭауади-аамсҭеи, аҳәынҵқар ичынуааи рыдгьылқәа рымхны дара ирырҭартә алшара ҟазҵаз.

Абранӡа иҳәоу еиҭарыцхҵар алшоит абарҭ аҿырԥштәқәагьы ҳазшаз анцәа ду иашьапкѡы ҳәа изышьҭаз апап Дырмит Лаган ианшьаҵәҟьа Мыкә ауахәамаҿ аус зуаз, ипапра ахьышьҭеиҵаз, иԥаҵа ахьисаз, ихахәы ахьамихыз инаԥар ахьишәихыз. Апап Дырмит ихы-иԥсы аҭаны зымаҵ иуаз анцәа иашьапкра, иаалырҟьаны мап аҵәкра, ашьҭаҵара; ишырҳәо еиԥш, аҳәаҭҳажә еиԥш илаихыхны акажьра зынӡа имариамызт. Уи иаҭахын ѡнуҵҟала азыҟаҵареи, насгьы мыч ҭәҭәак зхылҵуа аидеал лаша агәрагареи, уи Асовет мчра иаанагаз аҧсҭазаара ҿыц акәын. Уи ажәлар ирызгылаз шхақәиҭра мѡаз дацәымѡашьо ибоит апап Дырмит, убри ауп илзыршазгьы имаҵура акажьра.

Насгьы иазгәаҭатәуп ари факт шхыҵҳәаам, арҭ рѡызцәа Аԥсны иҟан Асовет мчра анышьақәгыла раԥхьатәи амшқәа раан. Уи ауп ароман аҿгьы апап Дырмит ихаҿсахьа амч аманы изыҟалазгьы.

Ауахәамақәеи, ажьирақәеи, аныхахәқәеи рымч шкаԥсаҳаз, аҿатә ҧсҭазаара ишаҵанарӡуа ҳара иаабоит амцныха зфаз Чагә ихаҿсахьагьы. «Ажьираҿ сызлаԥшыз, акаҭа хьанҭа еиԥш исхаԥаны сыҟан, алҵра сцәыхьанҭан. Зыблақәа алабжыш хыжжылоз ачымазаѡ Чагә уажәы-уажәы ихәлашәоз ибжьы слымҳа иҵаѡуан. – Чагә уажәы-уажәы ихәлашәоз ибжьы слымҳа иҵаѡуан. – Чагә дырныҳәеит, шьҭа дыбзиахома? – слазҵаауеит сан. Ҳамҭак ҿылҵуамызт, ус днеиуан, нас даатгылан, сара сакәымкәа, аган ахь игылаз даҽеаҳәы иалҳәозшәа, лхы уахь инарханы даацәажәеит:

«...Дышҕьычуаз амц шиҳәоз зегьы идирдырит, уи ауп илшаз иԥсымҭазы...»

Аҿатә ҧсҭазара иадҳәаланы уахәаԥшуазар ирацәоуп Лаган ианшьа Ламшьаҵә ихаҿсахьагьы иҳанаҳәо. Зегьы ҳарҟәаҵп, аԥьаама аԥхьа, амула иныҳәара ашьҭахь Ламшьаҵә ифицарка ала ихысрагьы асимволтә ҵакы амоуп, уи иаҳәоит амулацәагьы риаӡаара аамҭа шааз, аԥьаамақәа шакуа, аҧсҭазаара ҿыц иаанагаз алахтра ишаҵаӡуа. Амулагьы Ламшьаҵә ихы иқәкны иҳәоит «аԥьамаа аԥхьа ахысра шԥаугәаҕьи?» ҳәа, аха рацәак уажәшьҭа ишимчымыз ибон аҟнытә наҟ ишьҭахьҟала аԥьамаа ашә ныдҵаны дныѡналеит, ихы имагәыхьха.

Иара убас ухаҽы иааумгарц залшом Ламшьаҵә иаҳәшьа Ҷарымхан илеиҳәо абарҭ ажәақәагьы:

«...Дара аԥьмақәагьы уажәшьҭа наӄ еимсырпып ҳәоуп сгәы иҭоу, абна сгәылаԥҵәеит, саҳәшьа...»

Ус анакәха, ахьчагьы аԥсҭазаара ҽыц иԥхьеит, уа иқыҭаҽы ицоз аиҭакрақәа еиҳа даҭахны ибеит. Аха Ламшьаҵә ус аӄаҵарагьы изымариамызт. Ус шакәыз агәра ҳдыргоит Ламшьаҵә иаҳәшьа илеиҳәо абарҭ ажәақәагьы:

«–Кыпа-шьҭыпа сырхәмарырц акәын сгәы иҭаз иахьа, аха сгәы бжьажьеит. Избангьы басҳәап, – ихы кажь-кажьуа, инапқәа ишьҭахь иӄаҵаны дахьнеиуа дцәажәоит Ламшьаҵә, – сыԥьмақәа ҷкәынак дрыцҵаны ауп арахь сшааз. Сыԥьмақәа еибарааула нахьхьи иҭакны, сара сҽыжәкьакьаны аҽы сырхәмаруа, мап уи иапсоу усым!»

Аԥсҭазаара ҽыц анаа аԥсуа жәлар рҵеицәа, рыхшара аҵаралашарахь рхы шкыдырҵаз атәы заманала иҭырҷҷааны иаҳнарбоит Ҭхәазба Зиҭбеи ихаҽсахьагьы. Ари ихьшәаны аҵара иалагаз ауаҩы штрихққәак рҽы акәзаргьы игәылҭәааны, насгьы атипра аланы даарԥшуп. Аԥсны аҵарадара андырӡуаз асахьақәа заманала иугәаладыршәоит ароман аҽы ицәырго Зиҭбеи ихаҽсахьа. Урҭ аԥсы рхаҵаны, аԥсҭазаарала ирҵабыргны иӄаҵоуп. Иаҳгәалаҳаршәап уи иԥьмақәа каԥсаны, ашкол аҽы инеишьа, иеилаҳәашьа, иԥшра, исахьа арҵаҩы ҳаҭырла лацәажәашьа. Урҭ ирыҵубаауеит алашьцара еимгәыцӄьаа ақыҭа-уаа ирызнеиуа аҵара-лашара ашәахәақәа! Убла ихгылоуп Зиҭбеи ихьча ла Дамшәгьы. «Ашьапқәа ашәваз иаахганы, агәҭаҵәӄьа иаалагылоит ҽадак иаӄараз лаҕра дук. Алымҳа цәышқәа хьыдшьышь, аԥышә хыиқәаҵәааӡа, абла кылцақәа цымцымуа. Ианааҳалаԥш, ашқәа хырԥьаԥьа иаағыҕит».

Ахы инаркны аҽатә ԥсҭазаара аидеиа лашақәа ахьныҳәҳәы иӄаӡамзи Зиҭбеи Ҭхәазба Вера Николаи-иԥҳа Волгина данлыдылкыла ииҳәо абарҭ ажәақәагьы:

«-Иҭабуп, аучытла, быххьзгеит, ибнеикыз ауаҩы ҳаҭырла бсызныӄәеит, уи сыпсы ҭанаҵы исхашҭрым! – ихы-иҽы ихалашо арҵаҩы дналеихырхәеит Зиҭбеи,-агыгшәыг цыхлымқәа знык сеибганы санрылҵгәышьа, уажәшьҭа изысҵахузеи ашәақь? Аусҳәарҭаҽ ирысҵарц акәын, аха уаҩ дсыԥәымшәеит, уажә сышнеиуа, астар-

шын ихаҭа снаидгыланы, аџьмахьчара аҭыԥаны-акласс, ашәақь аҭыԥан акалам шьҭысхит ҳәа, инапы инасыркырц сгәы иҵоуп».

Лаган гәбылра дула дигәалаиршәоит ианшьа еиҵбы Ҭанасгьы. Уи игәалашәарала ҳаԥхьа ицәырҵуа аха҃ҽсахьа ибзиабарагьы ҳазцәырнагоит, избан акәзар, даабоит иҵоуроу ауа҃ы, нас еиҳаракгьы аамҭа ҽыц зыбла хнатыз, зшьапы ақәыршәаны ԥхьа҆а идәықәлаз уа҃уп. Уи ақыҭа҃ҽы аиҭакра дуқәа и҆ало активла ихы алаирхәуеит, ақыҵсовет ахантәа҃ы ихаҭыԥуа҃ыс ды҆коуп, аком҃ҽарра далалт, аҵара да҃ҽуп, маҷк дацәдузаргьы. Уи иха҃ҽсахьа ароман а҃ҽы ԥыҵәҵәа-ԥыҵәҵәа, аха ирацәамкәа иаҳԥылоит, иаҳԥылоит еиҳа иахьаҭахыу «асценақәа» р҃ҽы. Иаагап, ақыҭа иаланагалаз абрагьцәа ахьыркуа ала, адәқьан аргылара иахьалацәажәо, еизыуаам ауаа ахьеиндыршәо аума, ихала а҃ны и҃адцаланы а҃реи аԥхьареи ахьиҵо аума – дахьцәырҵлакгьы – уи ауа҃ ауа҃ытәы҃сатә ԥхарра ихылҵуеит, бзиа дубоит. Иҭеиҭыԥшгьы ухаҽы ианымхарц залшом. Абар сахьак: «Арԥыс наҙа-ааҙа, ишьамхы ҳаракқәа аишәа иҵаҙомызт, имахәар дуқәа аишәа иқәҙомызт, ацә мажәрахә тәы҃а дамҵасны аанкылара иаҳа изымариазар ҡаларын, дадынҵәалаха анбан ақьаад иахьаниҵоз аҵкыс.Зегь реиҳа ицәыуада҃ын инацәа дуқәа акарандашь рыбжьакра».

Ҭанас ихьшәаны аҵара-лашарахь дцәырҵзаргьы зыгәҭакы анагҙара иацәхьаҵуаз аҙә иакәмызт. Ус шакәу агәра ҳнаргоит абарҭ иажәақәа:

«...Ишәасымҳәеи, аԥхьаразы хар сымам, а҃ра мыждоуп исцәыуада҃хаз, снацәақәа шысҭахыу и҆ҟәуам макьана! Аха ус ихьаҵуа сакәҙам саргьы!»

Аԥсҭазаара ҽыц атәы зҳәо арҭ ахҵысқәа зегьы ароман «Ахаҳә еи҃са» а҆ҟны уанрыԥхьо аԥсы рхаҵаны, иацы и҆ҟалазшәа, уаԥхьа и҃ҽа҃ҽаҙа рхатә шәыгақәа рыла исахьаркны, а҃ымҭа фырхацәа хадақәа рымацара ирыдҳәаланы акәымкәа егьырҭ уи иалкаам аперсонажқәа р҃ҽыҵәҟьагьы аҭыԥ рыманы и҆каҵоуп.

Хыхьгьы ҷьара сналасны сазаатгылахьеит абраҟа Бежьан иажәақәа инарыҵаргыланы иазгәасҭарц сҭахуп ҳмилаҭ литература҃ҽы кырҙа зҵазкуа ароманқәа «Ацынҵәарахи» «Ахаҳә еи҃сеи» ахьеиқә҃ҽырҵуа ҭыԥқәагьы.

Ароман «Ацынҵәарах» а҆ҟны иаабо аублаа насыԥдақәа рлахьынҵа трагедиахеит, иреиҭазырҳәаша, изыкәгылаз рыдгьыл рыҵа-

мбгартә еиԥш дара рзы акы ҟамлеит, уимоу, «амсылман дгьыл акәзам, ҭа змам атышахь ауп шәахьцо!» ҳәа Барҟаи-иԥа Аҳмеҭ иҳәҳәабжьгьы, аҙәгьы имаҳаит. Иҵабыргыҵәҟьаны, урҭ цеит ҭа змам атышахь. Зыԥсадгьыл кажьны ицаз, ирлахьынҵахеит адгьыл аныҙаара. Ари атрагедиа ҟаломызт Бараҟаи-иԥа Аҳмеҭ «Ицаз цазаргьы, шәара шәхынҳәы! Шәыжәлами шәанаџьалбеит!» – ҳәа даныҕьаҵәыҕьаҵәуаз, иҳәатәы хаҵаны, ԥыҵ҆ык аагылазҭгьы, иахьа аублаақәа рыжәла Кавказ ианыҵуамызт, рхатәы дгьыл иқәҕьацаны иҟазаарын. Аха уи рынасыԥымхеит, рыԥсадгьыл рнапы аларԥан ирзымкгәышьеит, ахлаҳәадақәа...

«Ахаҳә еи҆саҿ» иаабо аҭагылазаашьа зынҙа аҿакуп. Араҟагьы игәыҭшьаагаха ҳалаԥшуеит амҳаџьырра хлымҙаах Аԥсны изаанагаз агәаҟра, аԥсра, ахҵәара, ақьаԥҵажәхара! Аха инасыԥны, Бежьан иеиԥш зыԥсадгьыл знапы аларԥаны изкызи Ҭырқәтәылантәи кьоушәоуқәак ихынҳәызи ирыбзоураны–аԥсуа жәлар еиқәхеит наҙаҙа ианхеит рыԥсадгьыл аҿы, ирыхьҙеит Октиабр ду, уи рыԥсы иаԥшәмахеит. Иахьа Аԥсны асовет жәлар рҵаацәара ду аҿы ишәҭы-какаҧны изызҳауа, Автономтә Советтә Социалисттә Республикоуп.

Аԥсуа ихәышҵаарамца ҿымцәеит иага ҭоурыхтә зыблара ахьеилашуа иалашәазаргьы.

Абраҟа ауп ароманқәа «Ацынҵәарахи» «Ахаҳә еи҆сеи» ахьеиқәҿырҵуа Бежьан иажәымҵа шкәакәара, идаркәац аизҳа-зыҕьара, лымкаала Лаган ицәырҵра ҳмилаҭ азы гәырҕьароуп, еснагь аҟазаароуп иаанаго...

Баграт Шьынқәба ԥсабараҵыхҁык иаҳасабалагьы дҟаза дуны ихы ааирԥшижьҭеи кыр ҵуеит. Уи ипоезиатә ҁымҵақәа рҿы заҟантә исахьарку ажәа лыԥшаахла, еиуеиԥшым шәыгала иаҳирбахьоузеи Аԥсны аԥсабара ԥшзаа асахьақәа. Ҳпоет ду уаҟа зегьы-ишьхаз, имшыныз, еи҆ыхааз, ирҁашыз, иԥсҭаз, икаршәраз, имшыцәгьаз... досу дара аԥсабара иашаны излаҟоу ала рсахьа ҭихуеит, аԥсы рхаиҵоит. Иаагап ҿырԥштәқәак:

Аԥшацәгьа уыууа аҭаҳәылара
Иҵырлашьцо уахь ианыкҿас,
Ицәгьахоит Риҵа аҭаԥшылара

Иҧшәааны иҧатәоит шьаршәҵас.
Анаатә абра ианҭагьежьуа,
Аʒыжь иаҵәа ҭыҵуеит аҧра,
Ацәқәырпақәа гылан еиламлашьуа
Нырцә-аарцәгьы дырбзоит акәара.

Мрагылара ашәапҵшь уаркалеиуа инаҷалеит,
Анаҟәа дада еишьылʒа, аҽеаʒон.

Анаатә асуан еилаԓынтуа, аҵх еиқәара,
Апҵа аҽеыларкәуа иналмыччо мза лашарак,
Ихчыламзи Пегроград.

Амра ахцәы-ҟапҵшь аҭашәараҷ,
Аҽеакәабоит ага иʒаалан.

Арҭ асахьақәа иреиҕьны апҵсабара аарпҵшра иуадаԓʒоу усуп… Абас еипҵш Баграт Шьынқәба ипоезиаҷы заҟаԥьара абырлаш еипҵш иагәылапҵсоузеи! Алада маԥк схьаҵны, ипоезиа аҟнытә аҷырпҵштәқәа заазгаз ус шакәу апхьаԓ агәра игом ҳәа акәым. Уи иаҟара издыруада ҳпоет ду ирҷиамҭақәа, аха иалыскаарц сҭахын уи аханатә ипоезиаҷы ишьҭихыз аԥыдара-апҵсабара гәылршәаны, иара шыҟоу еипҵш аарпҵшра, апрозаҷгьы ҟазарала ихы ишаирхәо, ишидикылаз. Баграт Шьынқәба изгәакьоу, дызлиааз апҵсабара ссирн дхәыҷы аахыс идыруеит. Аха уиаҟара изааигәам, изымдыруа (дналс-ԓалсны имбацзар) апҵсабарагьы заҟа апҵсы ахаҵаны иааирпҵшуазеи! Иаҳгәалаҳаршәапи ароман «Ацынҵәарах» аҟнытә апҵсуа шәҟәыԓԓ ду дзышьцылам африкатәи, апҵслымʒ-цәҳәыра асахьа шҭихуа: «Ауаԓытәыԓса илапҵш ахьʒомызт аҭбаара, иҟамызт улапҵш нызкылашаз бнарак, шьхарак. Улапҵш ааԥсара агәхьаа мкыкәа, анапҵшра уаҟәымҵыр, иԓышьҭыззаз ацәқәырпақәа реипҵш, афырҭын бааԥсҟәа еизырҳәҳәаз апҵслымʒ, аҳауа еилыххара иалубаауан асифқәа, урҭ аҭыпантәи ажәлар аҳәа цҳафыр аҷы еипҵшыртәуан, напҵшыхақәагьы иара ус акәын ишыҟаз…Хараʒа, хараʒа ԥьара, амца қьоуқьад мпылны аҽеиланарҳәызшәа, аҭацәыра еиужь ду иаақәгылон амра…

Уахык иалыршаны ашьхақәагьы, аҟәапа-ҽапақәагьы, абнаршәырагьы ахаан уаҩ иимбацз ԥшатлакә бааԥск нарыжәлан, алаба ныхшьылан еиҟаранатәызшәа, нас ажәҩан лыхәҭас иааҟалан, шықәсыла инеиԥынкыланы, абраҟа аԥслымз шыла ықәнаузшәа збеит асакара раԥхьа саннықәыпш. Заҟа дхәыҷузеи, заҟа дымчыдоузеи ауаҩытәыҩса абри ҳәаа змаҙам асакара данангылоу!»

Баграт Шьынқәба аԥсабара мацара аарԥшра иашьҭоу рҽиаҩым, уи иахьаҭаху зда иахьхәарҭам аҭыԥ аҽоуп аԥсы ахаҵаны иахьаҳирбо. Убас ауп ишыҟаиҵаз абри аҟара иаҳгәарԥханы ҳзыхцәажәааз ароман «Ахаҳә еиҩса».

Баграт Шьынқәба, аҟазаҵәа зегьы реиԥш, ибаҩхатәра ду иаҟазшьа ҷыдоуп ажәа ашәара, азара, акапанра, иахьаҭыԥу аргылара, арцәажәара, амҩа аҭара. Убасҵәкьа ауп ифырхацәагьы шцәыриго, иширцәажәо. Урҭ иҟарҵо зегьы рзы аҭакԥхықәра игоит, аганқәа зегь рыла иҭиԥшыхәуеит, аха дара иҟарҵо, излаҟоу, ирҳәо, ауп иаҳирбо, иара ииҭахыу акәымкәа. Аҩымҭа афырхацәа автор ииҳәо, ииуа мацарала адунеи иқәлар, аԥхьаҩ изықәбаауам урҭ зықәгылоу адгьыл.

Аха контроль рымаҙамкәа, рхы рымаԥызацәан иҟаларгьы хәарҭам, ганкы мацарахь аԥшроуп иаанаго.

Изхысҳәааua, ароман «Ахаҳә еиҩсагьы» Баграт Шьынқәба иклассикахахьоу уаанҙатәи ирҿиаратә традициа дықәныкәоит. Аԥхьаҩ ҩаԥхьа бзиа ибартә иааирԥшит Аԥсны аԥсабара ссир иблахкыгаха, иҳалалҙа, ираҙа, изҩыдаҙа, ныԥьнатә аахыс уи зԥьынԥьны иқәгылаз аԥсуа жәлар реиԥш. «Ахаҳә еиҩса» аҟны ҟәыцәа-ҟәыцәа уахьналаслак иаразнак иумԥыхьашәоит асахьа ссирқәа. Абар урҭ рахьтә акы: «Рацәак ҵуамызт амра ҭашәеижьҭеи, иааилашәшәхьан. Еилыблааua. ашьхара ахы ҩывҵнахит игәылҭәаахьаз амза. Агәашәа ааигәара сгылан уи сазыԥшуан, амзахәагьы схьыҙсаны икаҭәон». Мамзаргьы: «Амжәа еилабаба иҩахагылаз амза хәацыхәаԥшьха акәаскьа асоф иаацаӷӷеит». «Мҿышан, шьыбжьышъҭахьын, ҿеихак амамкәа аԥсата леиуан, акәаскьа ахыбра иахьыкәкәоз ацәыкәбарқәа аатцраҿы «кули-ҷлиҳәа» ашәа рҳәон».

Иара убас иаҳгәалаҳаршәапи Бида адыд-мацәыс данашьызтәаии Абраскьыл ахаҳә анеиҩисозтәаии, Мамсыр иԥсыжреи ирыдҳәалоу асахьақәа. Убас заҟа «иӷацу» ақаруеиԥш еихәлыԥхааua асахьақәа ыҟоузеи аҩымҭаҿы!

Баграт Шьынқәба ибызшәа атәы еилкаауп, зегьы еицырдыруа акы ауп. Уи ус шакәу ҳакритикаҽгьы зынӡа ииашаны иазгәарҭахьеит, апрозаҽгьы дпоетуп. Баграт Шьынқәба дазԥаза дууп аԥсуа бызшәа иамоу абеиара иахьынӡахәҭоу ахархәара, арцәажәара, аԥсы ахаҵара. Ус шакәу салагом аҽырԥштәқәа раагара. Иаарту ашә еиҭаарттәума? Амала иааркьаҽӡаны иазгәасҭарц сҭахыуп ҷыдарак, Баграт Шьынқәба дызлаԥаза дуу ала, ишмариаусымгьы импыҵаманшәалахоит, ҩымҭа цыԥхьаӡа досу тематикала изеиԥшроу гәаҭаны, иззааигәо, излыҵыз аамҭа ахҭа иҭашәо, аҷалапеиԥш ианаало абызшәала сафырхацәа рырцәажәара. «Ахаҳә еиҩса» «иҭынчу» ажәабжьҳәара аформала иԥаҵоуп.

Баграт Шьынқәба ироман афырхацәа рбызшәа цқьоуп, ибеиоуп, насгьы уаԥа еиқәырхоуп ихьыршәыгәу акыр ажәа ԥшаахқәа. Иаагап ҽырԥштәыс ҳәоуқәак, ажәақәак: «Амсыр қьаадыш цәеижьи лыкәуп, разын даҷла деихаԥсоуп»; «Мшымыждан сан санылхылҵуаз, сҽеы нади, ус угәагәала»; «ауардын қәас-ҽас»; «дадаҳ», «хьмыхьла», «асырҭы» , «амарқәа», «абзааласа», «аԥьгьари» , «хьӡылаша», «аԥсы ԥырԥлыш», «ишырцәыжәло», «игәынхәцыста», «амхнызцәа», «ихы-иҽы кәакәаны», «наа изымнеиуа», «ашша мԥрыцәқәа», «ахьуҳәа», «мцеицха шәнах, уара!», «ахацәа еибҕьаақәагьы», «хаҳәраҳатәцас», «лӡыгакас», «аӡмах тԥалмлшь», «еибарлаҳауа», «иразԥы шәышә», «анап хәархь», «ацә мажәрахә», «еилаҕәаа», «аҳәызба выршша ԥанатцазар», «лпапыч еимаақәа», «аҭәабаш», «ақәаҭаб», «ахьамаҷиа», «алашәага», «аӡымлага», «ахьышьыррхара», «абаҕсма-ацхаршы», «арашь марқапқәа» уҳәа убас заԥа ажәеилаҕьа убозеи ароман аҽы! Урҭ зегьы аԥсҭазаара ҽыц роуит, ҳбызшәа аҽы ҳхы иаҳархәо иԥалеит. Арҭ рахьтә бжеиҳарак апрактикаҽы ҳхы иаҳзамырхәо иҳацәцахьан. Насгьы аԥхьаҩ гәыраз, иугәаларшәеи урҭ заԥа иахьырҭыпҵу иргылоу, иҳәоу ианраалоу.

Иарбан бызшәаазаалакгьы азын ажәак иадамхаргьы аиқәырхара, аԥсҭазаара аҭара акыр иаԥсоуп, хәызмаӡам малуп. Ароман «Ахаҳә еиҩса» аԥны ҳҟьабз бзиаӡақәа шеиқәырхоу еиԥш, еиқәырхоуп раԥхьаӡа акәны алитератураҽы ахархәара рызууп, ажәеицааирақәа, ажәа рццакқәа, ажәақәа, амаҭәарқәа рыхьӡқәа, аԥатцарбатә форма змоу ахьӡқәа. Абызшәадырҩы, аҵцааҩы абри аҩымҭаҽы аинтерес зцоу ихы иаирхәаша рацәаӡаны ибоит. Сара ус

снапс-аалсны исымԥыхьашәаз роуп, инымҩатәшәа сзыхцәажәаз, ҽырԥштәыс иаазгаз.

Хыхь акырынтә исҳәаахьеит араҟагьы лкаак аҳасабала исгәаласыршәоит Багират Шьынқәба апроза ҽгьы иҳәоуқәа реиҽартәышьа, иажәақәа реишьҭагылашьа ласуп, имариоуп, еихышәшәо ицоит уанрыԥхьо, аха аҟаларақәеи, ахҵысқәеи, ацәырҵракәеи, аҟазшьақәеи, аха ҽсахьақәеи раарԥшраҽы иҩычоуп иалызкааua, исахьазыркуа аиҽырԥшрақәеи, аметафорақәеи аепитетқәеи рыла. Урҭ иахьабалак иԥсаҟьаны иалаԥсоуп ҳзыхцәажәо ароман аҽы абырлаш еиԥш иагәылҷҷааua.

Сара сзыхцәажәаз ароман «Ахаҳә еиҩса» ажурнал «Алашара» (№ 4, 5, 6, 7, 1982) ианыз ауп. Убри аҟнытә хазы шәҟәны ианҵытҵуа, жәаҳәарада, автор итҵегьы еиҧьны илаԥш нахигашт, ирҽеиша ҭыпқәак ибашт. Иҟалап, ажурналтә вариант даламкьыс҃заргьы, уи иара иусуп. Багират Шьынқәба иеиԥш иҟоу аҟаза ду иуадаҩуп анс-арс ҳәа ахатә «рецептқәа» идгалара, аха иага ус акәзаргьы, акритика уи ихәо ԥьара хәыч҃ак азҳәозар, игәнимкылакәа давсуам, ҳәарада.

Багират Шьынқәба ироман «Ахаҳә еиҩса», сара сыхәҭаахьала, узхьынҳалаша агха сымбеит. Уи ҟаҵоуп напҟазала. Аԥхьаҩцәа мыцхәы бзиа иаабо, ҳхы аҟара ҳаҭыр зқәаҳҵо, милаҭ гәадурас иҳамоу ҳашәҟәыҩҩы ду иҩымҭақәа, урҭ злаҩу абызшәа убри аҟара ҳцәа-ҳжьы иалалахьеит, ҳда-ҳшьа иҵалахьеит, ихааҙа, игәазырҳагаха иҵаҩуеит ҳлымҳа, иҳаҳауеит ҳаԥсадгьыл ишықәыҩуа «иамаҙамкәа хьаҳәа-ԥаҳәа». Убри аҟнытә мацарагьы ԥьара жәа брыкгьы машәыршақә ирҽиаратә жәар иаланагаларгьы, иҟалап иҳазгәамҭар, уимоу, ус еиҳа еиҧзар акәхап ҳәа ҳгәы иаанагаргьы алшоит. Ас еиԥш ҩнуҵҟала аҵагылазаашьа ҳазҵо, ҳзыргәытәуа автор ибаҩхатәра иашеи, ԥсра зқәым иҩымҭақәеи, уи ишҟа иҳамоу агәрагара дуи роуп.

Ароман «Ахаҳә еиҩса» аҟны иуԥылоит ажәақәак машәыршақә ароман аҟны «аԥсҭазаара зауз». Урҭ рыҙбахә уаҩы игәалаимыршәаргьы ауеит, аха абас иалкааy, илыԥшаахыу аԥсуа бызшәала иҩу адоуҳатә баҟа ду аҽы ирҵыԥымкәа имыцхәны ианубалак рыҙбахә уамхамҳәар ауам. Иаагап ҽырԥштәыс: «Аводородтә» бомба. Сгәанала, аԥсуа бызшәа иалалахьеит «аҙриитә»

бомба ҳәа. Нас, ус иҟазар еиҳа еиҕьҙамыз? Аҵаԥшьара анаҳҳәа иаҭахымзар ҟалап «ирҵаԥшьоит ҟаруалҭас» ҳәа реиваргылара. Маҷк иԥшҙам «аҩырқь-ҩырқьхәа» илхәоит ҳәа абыҫтазы аҳәара, ианаалашаз даҽеа еиҽырԥшрак аагазар еиҳа еиҕьын. Ажәа «апаҕәыргьы» рацәак иаԥсышәам. Иҵабыргыуп, ирҳәоит, аха… «аканикулқәагьы» аԥсшьара мшқәа, ҳәа иҟаиҵар ауазар? Иара убас «аконтрастрагьы» иураԥсышәар алшоит. Ҭыркә ажәахап «анаасын», насгьы иаанаго аллаҳ идырп…

Ароман «Ахаҳә еиҩса» наукала аҭҵаареи аилыргареи рҽы лагала бзианы иҟоуп ажурнал «Алашара» иану (№10,1982) апрофессор Ш.Д.Инал-иԥа истатиа «Абзеира-уадаҩуп». Уаҟа аҵарауаҩ ҭоурыхдырҩык, етнографк, литературатә критик иаҳасабала ганрацәала инарҭбааны дахцәажәоит ароман «Ахаҳә еиҩса». Аинтерес зҵоу акритик истатиала аԥхьаҩ еиҳагьы аҩымҭа дазҿлымҳахоит, аԥсуа идоуҳатә ԥсҭазаара иадҳәаланы зҵаара гәарҭак изцәырнагоит, уимоу, аимак-аиҽак ҟанаҵартә еиԥш. Амала, «Октиабр ду аныԥреи, «анхаҩ инапы ауп адгьыл зырԥхо» зҳәаз Н.Лакоба ихаҽсахьеи раарԥшра маҷк ахарҭәаара аҭахызар ҟаларын» ҳәа ахьаҳәо аҭыԥ, сгәанала, ииашамзар ҟалап. Избанзар, автор ироман аҽы Нестор Лакобеи уи иҩызцәеи рхаҽсахьақәа раарԥшра хыԥәкы хадас имам, ароман аԥсабара злаҟоу ала иагьаҭахымзар ҟалап. Егьырах, Октиабр ду аныԥра, хыхь ишысҳәахьоу еиԥш, аҩымҭаҽы имырҳауҳаукәа ҩнытҵкала иаласны ахаҽсахьа хадақәеи, ареалтә фактқәеи, ахҭысқәеи ирыдҳәаланы иаарԥшуп. Иара убас апрофессор Ш.Д. Инал-иԥа узиқәымшаҳаҭхар ауеит абас ахьиҳәо аҭыԥ аҽгь: «традициала иҭәу Бежьан заҵа архаизациахь дамгара, уимоу, зны-зынла ихы иаирхәоит иахьатәи ҳлитературатә бызшәа аелементқәа, иара уиаҟара ианымаало, иара «иитәқәам» ажәақәеи атерминқәеи иамхаҳәалоит. Абар акык-ҩбак аҽырԥшыгақәа: «Избан, иаҟалазеи акомиссиа салҵуа» (4,59), «Абрыскьыл фырхаҵа итәарҭа аҭоурыхтә ҭыԥ» (4,61), «Пшьеык зҵахәаз афаитон» (6,8), «Асовет мчра ианышьақәгылазҵәҟьа акәын», «Ленин ду ибзоурала Абрыскьыл иҵихит дзыдҳәалаз агәашьа» (6,10)

Ш.Д. Инал-иԥа аҭаҳмада Бежьан «зегь здыруа» ҳәа дишьазар, изицәтәымхарызеи «акомиссиа», «афырхаҵа», «аҭоурых ҭыԥ»,

«афаитон», «Асовет мчра» иреиԥшу ажәақәа? Сгәанала, араҟа аԥсуа ҭаҳмада Бежьан изеилымкааyа, уеизгьы-уеизгьы ицәтәыму ажәақәеи атерминқәеи ыҟамзар ҟалап.

Ароман «Ахаҳә еиҩса» аҵыхәантәи адаҟьа аԥхьаҩ гәыҷра лашақәак инаҭоит, еиҳа ииашаны иуҳәозар, уи аҩбатәи ашәҟәы ахәангарсҭа дықәнарԥшуашәа ибоит. Асовет аамҭазы Лаган дызнысыз амҩа, 60 шықәса рыла ихигаз, Аԥсны иҟалаз аекономикатә, акультуратә еиҭакра дуқәа (аколлективизациа, аиндустриализациа, Аҧьынҧьтәылатә еибашьра, уи ашьҭахьтәи, аиҭашьақәыргыларатәи апериод аамҭала Ленинтә милаҭ политика аилахәра иҟаз…) ртәы зҳәо ашәҟәы аԥҵара иацу ауадаҩрақәа еиликааyеит аԥхьаҩ гәыраз. Аха уи иара убас дацәымҩашьо идыруеит Баграт Шьынқәба иҩыза ажәа сахьарк аҟаза ду ибаҩхатәреи игәырҷьареи рымч ауадаҩрақәа зегьы ишреиҳау.

Сыстатиа хыркәшо исҳәоит, аԥсуа литература иалалеит ҽаԥарак изырԥаша, ахьӡ-аԥша еиҳагьы иҭызгаша аҩымҭа ҿыц. Уи ҳашәҟәыҩҩцәа, ҳакритикцәа, ҷыдала ҳлитератураҭцааҩцәа ганрацәала инарҭбааны иахцәажәашт акьыԥхь аҿы, русумҭақәа рҿы. Иара убас ҳашәҟәыҩҩцәагьы абри аҩымҭа ирыҵанаҳәаша, изызхьанарԥшша, иалыркааша азҵаарақәа ҟанаҵашт. Избан акәзар, Баграт Шьынқәба ироман «Ахаҳә еиҩса» (автобиографиатә ҟазшьа шамоугьы) инарҭбааны анаукатә усумҭақәак рыҟны аҵкысгьы инеиҳаны иаанарԥшуеит аԥсуа жәлар рдоуҳатә ԥсҭазаара аҵабыргхаҭа сахьаркыратә ажәала. Баграт Шьынқәба ироман аҿы, аԥсуа инаҩсангьы егьырҭ ажәларқәагьы иранаҳәо, дара рхазгьы хшыҩзышьҭра ззыршуа азҵаарақәа жәпакы ыҟоуп. Насгьы урҭ имҩашьо ирбоит азқьышықәсақәа ирызмырхәашаз, ирызмырӡыз, асоциалтә еиҟарамреи акәԥара дуқәеи ирыланы иааргаз аԥсуа ԥсҭазаара адоуҳатә беиара иаҵанакуа зегьы хаҵарала, уаҩрала, ламысла, аамыстышәала еиларҭәаны, еилаԥахны иахьатәи ҳаԥсҭазаара иацнарҕазыртә, насгьы наунагӡа иацнанагартә ишыҟоу.

ШЬ.К. ЦАРГӘЫШ,
ААУ апрофессор

АЖӘЛАР РЫШКОЛ – ШКОЛ ҒӘҒӘОУП[36]

Аԥсуа ԥхьаҩ инапаҿы иоуит Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба ироман ҿыц «Ахаҳә еиҩса». Аҩымҭа иахцәажәеит, еилдыргеит акритикцәа, алитератураҭцаақцәа Ш. Д. Инал-иԥа, В. Б. Агрба, С.Л. Зыхәба. Саргьы ԥхьаҩык иаҳасабала, иара ус ароман теориатә ҭцаарак адгало акәымкәа, даҽакала иаҳҳәозар, акомпозициа, аформа уҳәа реиԥш иҟоу сҽаарцәыхьчаны, ааҙаратә аспект иаҳа сыҽнадкыланы уи сахцәажәарц сыҙбеит. Ҳәарада, араҟа асоциалтә аспектгьы узавсуам.

Ароман саԥхьаны саналга, зегь раԥхьаҙа иргыланы сазхәцит автор иҩымҭа ду идеиа хадас иеиҭазеи ҳәа.

А – 20 – тәи ашықәсқәа раан аԥсуа ԥсҭазаара ауаа дырбара, абиԥара еиҳабацәа рыхныҟәгашьеи, рхымҩаԥгашьеи, рыбзазашьеи зеиԥшраз аарԥшра уҳәа ирацәоуп автор хшыҩзышьҭра зиҭо азцаарақәа. Иара убас, абри ароман рызкуп: аԥсуа имилаҭтә хаҿра амырҙра, уи ҷыргәас иамоу, хәарҭара злоу амилаҭтә ҷасқәа, ақьабзқәа уҳәа реиқәырхара, даҽакала иаҳҳәозар, жәлартә педагогика абиԥараҿа рааҙараҿы инарҭбааны ахархәара иамоу уҳәа убас иҵегьы...

***

Аҭаҳмада Бежьан дхьы-уаҩны аҩымҭа дагәылагылоуп. Иахьа уажәраанҙа аԥсуа милаҭтә хаҿра мырҙкәа, амилаҭ аҭоурых ссир азышьҭаҵо аԥсҭазаара иагәылаланы инеиуа аԥсуа быргцәа дырхаҭарнакуп иара. Бежьан аԥсуа хаҵаҵәҟьа иҟазшьақәа ныҟәзго уаҩ гәҭбаа дуҙҙаны даарԥшуп. Акызаҵәык, аԥхьаҩ игәы

[36] Ажурнал «Алашара», 1983, №9, ад. 97-101.

еихьызшьуаны иҟоу уи ихьыз ауп. Ҳара иаҳҭахын уи игәҭбаара ду иақәнаго аԥсуа хьзы заманак имазар: ихьыз ҷахьашәа иҟоуп, иара ихаҭа дҟәымшәышәуп, дҟәшуп, дгәблѡуп, ассирқәа ирылаҟоу уаѡуп. Аха ахьз зырԥшзо ауаѡ иоуп рҳәеит, ҳаашьцылар, Бежьангьы бзиахозар акәхап.

Ауаѡы иуаѡра ахы ахьыцнахуа иѡнаҭаҽы ауп. Ауаѡы аѡны дуаѡымкәа, даҽеаԥьара дуаѡны дзыҟалом.

Бежьан иуаѡра раԥхьа аѡны иаабоит, нас иҵегьгьы аҽеырҭбаара иамоугьы хымԥада еилаҳкаауеит.

Раԥхьазагьы Бежьан дшаабаз дабдуны, дҭаҳмаданы ауп. Уи имаҭа дшизыҟоу, иҭаца дшиҭаху, дышлацәажәо роуп иаҳа шәга ғәғәаны раԥхьа иргыланы аԥхьаѡ ихаҽы иаанхо.

Аԥсуа ихныкәгашьа, игәыҭбаара, иабиԥараазара, аԥсуа нхаѡы иԥсихологиа, уи ицәгьа, ибзиа убоит, игәеисыбжь уаҳауеит Бежьан уизҽлымҳахар. Бежьан иаацәырҵра аԥхьаѡ дахыццакуа ауп аѡымҭа дшаԥхьо.

Згәы ҳалалра агмыз Бежьан ихәшҭаара иамаз аѡнуҵкатә ҭбаара анаѡсан, абар дәныҟалагьы изеиԥшроу: «...Ахчныза еилаѡа иҟоу ахаҳә еиларҭәак иалхыуп, наҟ-ааҟ ажәѡақәа рҽы иазныжьуп аҭыфаарақәа, изтәыз иарбанзаалакгьы: иаҳҳәап, агәагәашь, ажьҵаа, аҭубар уҳәа, ажьҵәы инахаҵаны уи иныкәыркуан, азтәы ашша иалхәаҭоз баша ахәа иаламҭәарц азыҳәан, адырган наҵаркуан».

Абас ихәажжаза иҟоу ахәшҭаара амырзразы Бежьан илиршаз рацәазоуп.

Амҳаԥьырцәа азы ианхыла, Бежьан егьырҭ ааныжьны, иԥҳәыс дима дхынҳәуеит. Иԥшәма хәыҷи иареи бналаны ақыҭақәа ирылсны гәаҟрыла ианаауаз атәы абар ишиҳәо: «Ҳазлысуаз ақыҭақәа, иаҳҳәап: Аҭара, Кәтол, Ԥьгьарда, Ғәада, иахьабалак ақьаԥҭажәқәа,.. Лѡаҵәк кахәхәа ѡнык иахылҵуам, лашбжьык уаҳауам, арбағькгьы ҽнаҭуам, адунеи зегьы ԥсыжырҭахазшәа, иууаза иԥшын..» (ажурнал «Алашара» №5, 1982ш., ад. 35). Бежьан иабацәа рхәшҭаара еиҽеикырц, имырзырц агәаҟрақәа чҳауа, ишьҭахьҟа амѡа дықәын. Абар иқьаԥҭаз аѡны ашҭа иааҭалт... Жәҵыскгьы уи аѡнаҟны аҭып ҟанамҵеит ашқьаԥҭаз анаба. Аха Бежьан, еиқәыхьшәашәа ишьҭаз иабацәа рхәшҭаара дныҽҳәатәан, аихымцеи ашьанҵеи неинҟьаны, амца ахы икит. Иара иажәақәа

рыла иуҳәозар, «иҵәиҵәиуа, еилшьылҟаҟараʒа аҩнақә иҩахылҵит алҩа». Абас еиҽеикыз амцоуп иахьа аҭаацәа еикәша изхатәоу. Шаҟа ирҵагоузеи, ирхәыцгоузеи уи амца еиқәу азы абду имоҭа иеиҳәо ажәақәа:

«О, Лаган, уахәаԥшишь, ани амца заҟа иԥшʒоу? Уи еиԥш зыԥшʒара зцәымʒуа адунеи аҽы акгьы убарым... Амца еиқәзҵаз имацара иакәʒам, иакәшан итәоу зегь арԥхоит, еилых дамаʒам. Ауаҩгьы дирԥхалароуп ауаҩы, иажәеи иусқәеи рыла. Аԥсуаа иреицәоу ишәиԥхьыʒ зәыр иқәдыршәарц рҭахызар «Умцахә ыцәааит!» – ҳәа дыршәиуеит. Уи иԥсы ҭазаргьы ҟалоит, аха ауаа рзыҳәа ԥхарра изыҟаҵом, нас иҟазаара зхәарҭагәышьоузеи? («Алашара» №5, 1982 ш., ад. 37). Аҭаҳмада ссир ихәыҷра рзы уи амца еснагь иԥхаларц шиҵахыу атәы абар ишиҳәо: «О, са сшамкәа сызшаз, анцәа ду суҳәоит, аринахысгьы исыхшаз рыла, урҭ ирыхшо, урҭ ирыхшо рыла иумырцәан, агәгәаҳәа еиқәзааит абри амца» (Иара уа, ад. 35).

Бежьан ихаҭа даҽуп имаҭа иааʒара. Ҳазхәыцп шаҟа иҕәҕәаны иҳәоу уи иажәақәа: «Амца еиқәзҵаз имацара иакәʒам, иакәшан итәоу зегьы арԥхоит, еилых дамаʒам».

Амцеиԥш ауаҩы аԥхара ауаа ириҵозароуп... Бежьан амца аԥшʒара ацәыʒʒом иҳәеит. Уи иаанаго ауаҩы ауаҩра ицәымʒроуп, усҟан иара еснагь дыԥшʒоуп, дуаҩуп. Аҭаҳмада иҽыҵуа ажәақәа зегь хьуп, урҭ рыԥшʒара ыʒуам, иԥсуам. Сгәаанагарала, автор иахьатәи иуаҩратә хдырра зегьы Бежьан иҽоуп иахьааиртуа.

Автор ақыҭа ԥсҭазаара аарԥшуа, азҵаарақәа акыр рҳәаақәҵара иҽазишәоит. Иаҳҳәап, аԥсуа кәашара азҵаара. Аҵеи акәашашьа идырҵоит, аха аҭаҳмада игәаԥхом: «Мап, дад, умарҵеи икәашашьа сгәы иахәом, закәызеи, ашьхыҵә дыркызшәа инапқәа ави-виҳәа иҟьоит, ишьацәхыԥ ду ақәгыларагьы дацәшәоит, изыгәаҕьуам! Заҟантә ишәасҳәахьоузеи, уара:

Шәымлаҕь-лаҕьын,
Шәымԥаҟь – ԥаҟьын,
Шьхарыуаҵас
Аҽеырг шәырга!

Шəымбыҭə – быҭəын,
Шəымхыԥ – хыԥын,
Шəрацəаҩызар,
Адрым шəырга!»

Абас акəын абду алабжьара шыҟаиҵоз. Ҳахəаԥшып Лаган акəашашьа шысдырҵоз ҳəа ииҳəоз:

«...Сшьацəхыԥ ду снықəгылан сшышьацəхыртəыша,снапқəа ахьызгаша, сыбҕа шысмырхəаша, лаԥхьа смиаскəа сышлывагежьыша уҳəа... («Алашара» № 5, 1982 ш., ад. 43). Арҭ ацəаҳəақəа ҳара еилаҳкааролуп автор иахьа изызҳауа аҵеи изы ииҭаху, иеиҳəо, иирҵо акакəны. Ави – виҳəа ашьхыҵə уркызшəа анапҟьара, аԥаҟь – ԥацьра – уи кəашарам иҳəеит. Мшəан, акəашара шьқьырразар акəзами. Аԥсуа акəашаҩ данирехəо дышьқьыруа дкəашон ҳəа акəн ишизиҳəоз. Мыцхə аҩада аԥара, нас адыххəа аекажьра – уигьы иаракəм. Акəашаҩ бзиа изы ишьамхы ытеикшеит рҳəомызт, уи ишьамхыла адгьыл дахьысуан ҳəа акун ишазгəарҵоз. Абарҭ азгəаҭарақуа автор ус баша иҳəом, уи, еиҭаххəоит, иахьа иибарц ииҭахыу ауп. Убри иазхəцтəуп.

Ароман аҟны иҟоуп апедагогикатə ҵакы змоу ахшыҩзышьҭра дуқəа рацəааны. Урҭ реиҳарак злааԥшуа Бежьан илоуп. Иара ус автор иҩымҭа аԥхьажəаҿгьы апедагогикатə проблемақəа даараҙа ииашаны иҳəаақəҵоуп.

«Ахəыҷра ауаҩытəыҩса идоуҳатə ԥсҭазаара иаԥашəуп, уи иагəылымииааз ҟазшьа азəгьы иҳамазам, аханатəгьы ԥсҭазаарак иазхаша ажəлахк ҳазканаԥсоит, урҭ рахьтə изакəыызаалак акгьы ԥсзом, амала, жəлақəак аҿы рхылииауеит, рызҳауеит, иагьтəырԥсоит, егьырҭ ус иаанхоит, ицəхəаҭазом». («Алашара» № 4, 1982 ш., ад. 27). Еилырго уҿааухар, абарҭ ажəақəа аҵак дузза змоу, зызбара цəгьазоу азҵаарақəа цəырыргоит. Иаҳҳəап, раԥхьатəи ацəаҳəа «Ахəыҷра ауаҩытəыҩса идоуҳатə ԥсҭазаара иаԥашəуп». Ауаҩы даныхəыҷу иузиламааҙаз акы дандухалак илауааҙар амуеи ҳəа ихəыцуа аҙəы дҟалар ҟалоит. Ари аҭак аҟаҵаразы ҳарзыҙырҩып арҵаҩцəа дуқəа. Ашвеицар педагог ду Песталоцци иҳəон, ахəыҷ иира раԥхьатəи асаат иааҙара иалагамҭахароуп ҳəа. Макаренко иҩуан, ахəыҷы 5 – 6 шықəса ихыҵаанҙа хырхарҭас иоуа ауп

изыбзоурахо уи нас дзеиԥшра уаҩхо ҳәа. Ииашаҭәҟьангьы, ауаҩы ианизҳалак акы изымҭо дыҟам, ибзиангьы илшар ауеит занааҭк инапаҿы аагара, аха дахьынӡахәыҷу иоуа ауаҩратә хырхарҭа ауп аус злоу. Даҿеакала иаҳҳәозар, ахәыҷы имаха-шьаха ахьынӡазҳауа ауп иааӡарагьы ҭәҭәаны ианцо, ҷыдала иангәцарактәу. Автор дақәшәаҭәҟьаны ишиҳәо еиԥш, аҟазшьа ахәыҷраҿоуп ахы ахьакуа. «Ахәыҷра... ԥсҭазаарак иазхаша ажәлахк ҳазканаԥсоит...» – иҳәоит автор. Абри азҭаара иахьагьы инагӡаны иӡбоу акакәым. Шьоукы ирҳәоит, ауаҩы игәырҭҟәыл, дызмароу ԥшаатәуп ҳәа. Уи мап зҳәода, аха акызаҭәык ауп уи дызмароу ҳәа аԥхьаӡара иашаӡам. Ауаҩы акада ихшыҩ зызцо ыҟам, уи дақәшәар, уаҳа акы даԥсамкәа дынхоит ҳәа ахәыцра ҟалом, авторгьы убри дырны иҳәоит, «ԥсҭазаарак иазхаша ажәлахк ҳазканаԥсоит» ҳәа.

Ахәыҷра шыҟәсҟәа знымыҩуа аҩымҭа аԥҵара даарак имариаӡам, избанзар, ауаҩы иҩымҭа ианирԥшуа иаҳа иидыруа ауп. Убри аҟнытә, ашәҟәыҩҩцәа ирҭахы-ирҭахым, урҭ ашыҟәсҟәа рхыԥша зцымкәа иапырҵахьоу аҩымҭақәа маҷӡоуп. Аха ҳзыхцәажәо ароман аҟны ус акәым уи ахәыҷра шаныԥшуа. Автор хыҟәкыла дхьаԥшит ихәыҷрахьы. Уи ихәыҷра «сдоуҳатә хазынарҭа» ҳәа дашьҭоуп.

Автор ҷьаргьы ихаиршҭуам Лаган хәыҷы дзааӡо иабду дызхааназ аамҭа. Убри ауп изыхҟьо Бежьан аусҟәа зегьы рҿыцәҟьа иахьатәи аԥхьагылаҩ, акоммунист иҟазшьа идҳамбалозар. Иаҳҳәап, Лаган ашкол иҵалара иара дшазыҟоу уахәаԥшыр, иумбарц залшом, уи иахьатәи ауаҩы шко ԥсҭазаашьа шимам шизгәамҭоз. Аха даҿаапкны ахәыҷы анхарада уаҳа акы дазктәым ҳәагьы даҿагылом. Аҵара иҵозар – инагӡаны иҵааит, мамзар дынхаҩызар дынхаҩыз – абас акәын уи дшахәаԥшуаз. Аҭаҳмада дангәаҟуаз инижьыз ауасиаҭгьы ибзианы иаҳәеит уи ашкол дшазхәыцуаз. Уи аҵыхәтәантәи иԥсеивгарақәа ирыбжьыганы, ицлымҳәа ҵысҵысуа иҳәоит: «Иумоу зегь уҵиуазаргьы, аҕыцәҳәы ушыҟәтәоу удыруазаргьы, – илаԥш ԥсыдақәа иԥа иахь инарханы, – абри ухҭылҵзаҵә аҵара даназук – аҵара нагӡа ирҵа, уи анакәымха, анхаҩ бзиа илҵыртәы дааӡа, уахьгьы деиуамкәа, арахьгьы деиуамкәа, дхыбжа-ҿыбжан днумыжьын... («Алашара» № 7, 1982 ш., ад. 17). Шаҟа иҕәҭәаны, ицқьаны, иԥсабаратәны иҳәоузеи арҭ

ажәақәа! Аԥсуа нхаҩы, ҳазну ашәышықәса аҩажәатәи ашықәсқәа рынҵәамҵаз абас дхәыцуан, нас ари имеилаҳарыда?.. Аԥсуаа традициала ахәыҷы дшыраажоз, Бежьан имаҭа дшиаазо аҿы еилыхха ианыԥшуеит. Уаҟа ааҙараҿы уаҩ ихы иаирхәаша рацәаҙаны иубоит. Авторгьы убри ихыҷәкқәа, даҽакала иаҳҳәозар, ипроблемақәа ируакзар акәхап. Ииашаҵәҟьаны, Бежьан Лаган дызҭаҵаны димоу ашкол аҷкәын ииаҙараҿы аҭып дуззаа аннакылоит. Ахәыҷы иԥшҙаны акрыфашьа ирҵара, ҳзыхцәажәо аҭаҳмада дазҿлымҳан: «Афатә уҿы иҭанаҵы, ацәажәара уаламган, ԥхашьароуп!»... «Да, Лаган, иаасырбеишь аҵәаца шыктәу», «...Ианылбаудогьы «ҟәырқь» умыргароуп»... Абас шаҟа аҳәашьа форма ссирқәа ԥшааны дилабжьозеи абду имоҭа («Алашара» № 4, ад. 35). Абар анапыҙәҙәаразы ииҳәо: «...Еибарԥшны рнапқәа еиҭарыҙәҙәон, ахәаша шрыхьтатаз иааныжьуазма, насгьы аҙәы даабжьамыжькәа зегьы знык акәым, ҩынтә-ҩынтә рҿы аҙы ҭдыршон». (Иара уа, ад. 35). Абас ахәыҷы иахьиаҳауа ацәажәарақәа ҟаиҵон. Ас иҟоу аформа иаҳа ианҵоуроу рацәоуп, ус хыҷәкыла алекциа уизаԥхьошәа иаиоуҳәо ааста. Ибзиан абри аҩымҭаҿы ишыҟоу еиԥш, ус ԥсҭазаарала ҳажәлар рпедагогика ҳхәыҷқәа ааҙозар. Зегьы ашкол ахь аиагара, аҭаацәаратә ааҙара арԥсыҿра – иахьҽееиу ҳкылнагом. Убри аганахьала, еиҭаҳҳәахуеит, ҳзыхцәажәо ароман иҳанаҳәо рацәоуп. Аҭаҳмада абас алабжьарақәа аныҟаиҵоз, иҟам-иным аҙәы иҙбахә иҳәон, нас убри ихымҩаԥгашьа ажәабжьшәа алацәажәара дналагон, ухшыҩ азышьҭны иуеиҳәаша ҳәаны далгон (уҙырҩы, уара узоуп изысҳәо ҳәа мҳәаҙакәа), изаҳауагьы иахәҵаз алкаа ҟаиҵон.

Аҭаҳмада ииаазарц иитахыз дзеиԥшразеи? Абар уи атәы шиҳәо: «Дад, бара, – сан лахь дынхьаҳәит, илабашьа зкыз инапы неиҵыхуа, – быҷкәын бихҙыҙаацәоит, иасымша дсабиу ҷьыбшьоит, ианаҭахымгьы бицәшәоит. Ус сзыбымуроуп, дад, уи амҩа ҳақәлар, ҳаҷкәын даҳцәыбжьысыр ҟалоит. Сара смаҭазаҵә, сыҵәҩаншьап дызбарц сҭахыуп абас: данҽыжәу – дыҽҟазаны, данхысуа – ихы камшәуа, дынхозар – дыбзанхаҩны, дцәажәозар – иҿы ахьы ҭыҵуа, хаҵа дызқәмшәо акгьы ыҟам, иакәым дақәшәаргьы, дшәыргәндамкәа, дхаҵаны!» («Алашара» №4, ад. 36).

Аҩымҭа зегьы Лаган хәыҷы идҳәалоуп, уи дназхьысуа-даазхьысуа рылоуп автор аԥхьаҩцәа иреиҳәарц иитаху зегьы злареиҳәо,

изладирбо. Лаган амахә-чымахә еизганы анхара хәыҷы ҟаҵаны иман, иара итәала. Ари абду ианиба даара пату ақәиҵеит. Цхыраа҂ думамкәа иҵәгьамкәа анхара ҟарҵеит ҳәа иеиҳәеит.

Абду имоҵа дуа҂итәуеит! Лаган амашәыр ихымпҵошәа, ашыʒ дарҳаҵымыҵуа данықала, аҟәдырпа҂, амацарпа҂ уҳәа, абду ишиҵахымыз даныддырба, иа҂сҵаа дипырхагоуп ҳәа иарҳәеит. Ари ахәыҷы ишизеиҷьым, иаҳаз мацара дарчмаза҂ыр шықалоз идыруан Бежьангьы, уи дшаҽагылаша дазхәыцуеит. Абар, абду иара ишыныҟәашьоу еипҵш, Лаган ҭынч-ҭынч зегьы иеилиркаауеит. Лаган иакәым акы дақәшәар, ахыхьчашьа, аиааирагашьа идыруазар акәын. Иахьа итапанча кны дгылоуп ақәыпҵш, уи «ихы камшәо» дҟаларoуп. Зны дхысит, ацәҟьара қәацом, ҁынтә – агәҭаҵәҟьа ҁҭицҟьааит.

«– Удыр҂атә еиҷьхааит. А҂сҵаа мʒышәа иҧсырҭаҵәҟьа иҭоуршәит! Уилгеит! Уажәшҭа уи дысхароуп ҳәа амалахазгьы угәы иаанамган, иуаҳау исҳәаз?» – абас ахәыҷы иҧсихологиа дазхәцны а҂сҵаа ҳәа дызцәыршәоу диҟәигоит, ахгәақәбзиара, амшәара, амшәара, аиааира, агәеизҳара изирҵысуеит. Арҭ зегьы Лаган дыртәаны дилабжьо иеиҳәом, ахысшьа аниирҵо иациʒбуеит. Ари даара иҵоуроу педагогикатә знеишьа бзиоуп.

Сгәаанагарала, иахьа иахьынʒахәҭоу ахаҵгылара змам жәлар рышкол (жәлар рпедагогика) ахь ҳхьеирпшуеит автор. Аиаша аҳәара маҷк ацәхьаҵра ҵаагеит иахьа, аха убри ҳҽаамжәаны, ҳҽаампыҵкәкәааны ҳцәажәозар, ауаҁ иуа҂тәраҽы Лаган дзааʒо жәлар рпедагогика цәышʒам анаукатә педагогика аҽаҧхьа. Ииашоуп, уи инагʒаны ааʒара иоурц анаукатә педагогика адагьы иауам. Иааʒарым, иахьатәи ҳашкол ахәыҷы аҧсҭазаара иазыҟаҵараҽы иагқәоу маҷʒам. Урҭқәа зегьы Бежьан «ишкол» иханарҭәаауан ишаабо еипҵш.

Аҧсуа исасдкылара апроблемагьы а҂ымҭаҽы здаҟаʒам ала иаарпшуп. Убригьы, ажәала ихы иҭамгалакәа, ус аҭахцәа, асасцәа анырҭааua ишырҧыло апроцесс иаларпшрала Лаган илараaʒоит. Ажәлар рышкол – школ ҕәгәоуп, уи ибзиаʒаны ауаҁы аҧсҭазаара дазыҟанаҵоит, амилаҭцәа арʒуам. Шаҟа бзиа ибаны Лаган алафҳәацәа, алақәҳәацәа, ашәаҳәацәа, ажәабжьҳәацәа дырзыʒыр҂уаз атәы ҳәашьа амоума!

Лаган дзааҙаз жәлар рпедагогика аҳәааҟәа ҭбаан. Урҭ Бежьан заҵәык иахьтә иаауамызт. Урҭ аԥсуа иԥсҭазаара иахылҵыз роуп.

Ажәлар рпедагогика дааҙон агәеилгара змаз Лаган, уи ашьҭахь асовет школ ацхыраара ҟанаҵоит уи иааҙараҽы.

Автор ашкол азҵаарақәагьы, аԥсҭазааратә школ (жәлартә педагогика) еиԥш, еилыкка идыруеит. Зны-зынла уи акыр зхы аџьыка ыҟәзххьоу рҵаҩык зыҙбара ицәыуадаҩхашәа апедагогикатә проблемақәа иҙбоит. Ахәыҷы ҩышыҟәса класск аҽы изыхҟьазаалак иртәара, иааҙара ишаԥырхагоу арҵаҩцәа зегьы еицгәаҭаны ианрымам ыҟоуп. Уимоу, иара азыҟаҵаратә класс ҳәа иахьа иҳамоуи актәи акласси злеиԥшым маҷхацәеит, азыҟаҵаратә класс иалгазгьы, уи иалымгазгьы актәи акласс аҟны еиқәшәоит, аҩбатәи акласс аҟны еицуп, даҽакала иаҳҳәозар, изхысуа арҵагақәа акоуп, нас иабаҟоу азыҟаҵаратә класс аҟнытә иаауа ахәыҷқәа шыҟәсык ирҵаз? Нас урҭ реидара цқьаны ироуама, аха ҳара ҽырдагәа ҟаҵаны ҳцоит... Акласс аҽы итәоу, ихәҭоу аидара даҵазароуп, усҟаноуп ианиҵо, илеишәагьы анҽеихо. Аидара зегьы еиԥшны ианрымам иауам.

Ари азҵаара ибзиаҙаны иҳәааҟәҵоуп ароман аҟны. Лаган ақыҭаҽы х-класск даналга, џьаргьы дырзымшьҭызт (уа уаҳа ыҟамызт), деиҭадыртәеит уи акласс аҟны. Аха зеидара змоуз иҟаиҵоз ҟаимҵози, илеишәа цәгьахеит. Ҽнак, «асыс мҟаа иаҩызаз аҷкәын хымз-ԥшьымз рыла еицазкзеи уцәаҩа абысҟак?» – иҳәеит арҵаҩы. Убри ашьҭахь ирҵаҩцәа аҩыџьагьы рхы неиларҵан, Лаган аурокқәа рышьҭахь даанкыланы аԥшьбатәи акласс апрограмахьтә аҵатәқәа ирҭо рҽаархеит. Шаҟа еиқәшәаны, ииашаны игәарҭазеи Лаган илеишәацәгьара хыҵхырҵас иамаз урҭ ирҵаҩцәа. Ҵабыргуп, абжьыспа еиҳарак изыхҟьо акгьы аҽымзаара ауп. Лаган, ишаабо ала, дахьнеилак арҵаҩцәа бзиақәа иман: Бежьан, Ҷына-лԥа Ҷыҷын, Мамсыр, Вера Николаи-иԥҳа, Тарас Сабыда-иԥа уҳәа убас егьырҭгьы.

Аҩымҭаҽы ибзиаҙаны еиԥшьуп ашколи аԥсҭазаареи рааҙаратә усҟәа, шьахәла иаарԥшуп Лаган игәеилгара. Лаган ԥықәсларак имаҙамкәагьы, дынзышьҭалаз зегьы ҟало дцаҙомызт. Зынгьы ашкол игәы анахшәазгьы ыҟоуп, ашьҭахь еиҭеигәаԥхеит, урҭ зегьы агәра угаратәы ишьақәрҭәҭәаны, рымзызқәа рыманы иҟаҵоуп.

Ианакәзаалак жәытәрак ахь хьаԥшрак зцым культуратә ҳаракырак ҟалаҙом аҭоурыхаҿ. Аха уи иаанагаҙом аҿыц кажьны ажәытәра шьҭырхуеит ҳәа. Ажәытәрахь ихьаԥштәхозар, уи ус иқәзыргыло аамҭоуп. Аамҭа аҭоурых ицәырнагахьоу, иаԥнатцахьоу иагәылхны акы аԥшьнагозар, уи жәытәуп ҳәа иԥхьаҙатәым. Ажәытә аиҭазхьаԥшра убригьы ҿыцуп.

Аҩымҭаҿы аԥхьаҩ еилыхха ибоит аԥсуа иқьабз, итцас, икультура. Жәытәнатә аахыс аԥсуа исасдкылашьа атәы рҳәоит, уи ус ишырҳәо инхар иҭахуп автор, аха уи ажәытә ишыҟатцәкьаз акәым ишиҭаху, уи ибоит мыцхәқәакгьы шацқәоу. Абри ахшыҩцак ашьақәырҭәааразы еиҧхап иара иажәақәа ааҳгар: «Уажәы стәаны санхәцуа, еиҳа еилыкка избоит уи «ишахәҭаз» асас идкылара аҭаацәа зҭанаргылоз ауадаҩрақәа! Иҟьаҟьаҙа иаашаанҙа ушьапы уқәгыланы асас имаҭура, иуҭахы-иуҭахым аҩыжәра, уацԥыҳәаҙаны ашәаҳәара, иаҭаххаргьы акәашара, иреиҧьыз ачыс ацәыргара, асас ишиқәнаго иацәажәара, аҭаацәа лахьеиқатцарак рымазаргьы, асас имбартә еиԥш ахымҩаԥгара – урҭ зегьы ирҭахын ачҳара, ахамеигҙара, аламыс, апату. Асас дымшуп, дахьнеиз быжь-насыԥк неигоит – ари зқьы шықәсала иааиуаз еилкааран, сҭаацәагьы уи ақьабз иатцагылан, асас даҽа дкылашьак имоуп ҳәагьы ргәы иаанагомызт».

Абарҭ ажәақәа рҿы уаҩы ибаратәы иҟоуп автор иахьазы иитҳаху асасдкылара ажәытә ишыҟатцәкьаз шакәым. Иашоуп, автор ажәытә ахь дхьаԥшит, аԥхьаҩ иирбоит уи ԥыхьа ишыҟаз, аха уи имҳәеит усҟан аиԥшцәкьа иҟароуп ҳәа. Убри ауп, ажәытә кукльтура ҳаналацәажәо аҿыц кажьны, ажәытә шьҭаҳхуашәа иазыԥхьаҙатәым.

Ароман аҟны хы-цыԥхьаҙа, даҟьа-даҟьа цыԥхьаҙа абас ааҙаразы ихәарҭоу аҭыԥқәа уаҩы иԥылоит, насгьы урҭ ауаҩы иеилыркааразы иманшәаланы ирзыԥшааун афармақәа.

Ҳзыхцәажәо аҩымҭа аҟны еиуеиԥшым ахаҿсахьақәа аарԥшуп. Џьара-џьара урҭ ахаҿсахьақәа ралагалашьа аформа уахәаԥшуазар, Л. Н. Толстои иахьиҿыԥшу ыҟоуп уҳәаратәы иҟоуп. Аха уи фонуп, дара ахаҿсахьақәа аоригиналра ҭәҭәаны ирныԥшуеит. Урҭ зегьы аҙәаҙәала аԥсҭазаараҿы рҭыԥқәа ааныркылоит, рхатәы ҩнутцкатә ԥсабара рымоуп, аха рыхьӡ, рыхьымзҭ уҳәа рҟны ирзеиԥшу, еидызкыло маҷзам.

Ус иҟоу иреиуоуп Мамсыр аԥхьарцарҳәаҩы, Зафас нымха-хымцәа, Ҳабыцьь, Бида, Ҷына-лԥа Ҷыҷын уҳәа убас егьырҭгьы.

Арҭ зыӡбахә ҳамоу аҩымҭа афырхацәа еиԥшызымтәуа адәныҟатәи рсахьа аҭыхра мацара акәым, убасгьы урҭ рхәыцшьеи рхымҩаԥгашьеи роуп. Еидызкыло ирымоу – раԥсуара, рыламыс, рыпатуеиҟәцара уҳәа роуп. Урҭ рыҩнуҵаҟатә ԥсабара автор ишааирԥшуа хцәажәарала мацара акәӡам, дара рхаҭақәа, ражәақәа рылоуп.

Хыхь иҳҳәахьеит, аҩымҭа афырхацәа рцәыргашьа ҧьара-ҧьара Л. Н. Толстои иҩышьа форма угәаланаршәоит ҳәа. Ииашаҵәкьангьы, автор персонажк даацәырганы исахьа ааҭыхны, нас иԥсҭазаара аҟынтәи хҭыск наҳәауа, ма иара ихаҭа ирҳәауа, дахьубалак дудыруа даақаиҵоит уи. Ус ицәыргоу аха҃сахьақәа гәыԥҩык ыҟоуп.

Автор зегь злааирԥшуа аҩнаҭа аԥшәма (Лаган иаб) уиаҟара иҟазшьа, ишьа҃еихгара ахьубалак иудыруа даарԥшым, уи иаҵкыс маҷк иаҳа дгәлырҭәааны дубоит уи иашьа Елзбар. Б. Шьынқәба иҿаԥхьа иагьықәимыргылазар акәхап арҭ зегьы рсахьақәа еиԥшны ргәылырҭәаара. Автор, ифырхаҵа хәыҷы Лаган иаҳа ҧсихологиала дыззааигәаз, аус идызулоз, дынзхьысуаз-даазхьысуаз, иаҳа дызмадаз, дызцыз, дзыдҳәалаз ракәхон иаҳирбашаз, ус иагьыҟаиҵеит. Ан, абду, ахәыҷы – арҭ еиҳа еимадоуп. Аби ахәыҷи аԥсуа ҩнаҭа҃ы, еиҳаракгьы, ароман иаанарԥшуа аамҭазы (убас иахьагьы), маҷк еицәыхараны игылоушәа иҟоуп дәныҟалатәи аформала. Убри аганахьала автор иқәымшаҳаҭхашьа ыҟам.

Автор ихәыҷратә хазынарҭа дҭаԥшуа иҿааихан, иара ишиҳәо еиԥш, гәаларшәагак а҃еа гәаларшәагак цәырнаго. 20-тәи ашықәсқәа рзы аԥсуа иԥсҭазаара шымҩаԥысуази, а҃ееиҵакрақәа иаиуқәази уамашәа уаҩы ибартәы исахьаркны иааирԥшуеит.

Сгәы иаанагоит ҳмилаҭтә литература҃ы Бежьан иха҃сахьа ацәырҵра акырӡа зҵазкуа хҭысны иҟалеит ҳәа. Ароман арҵага шәҟәқәа азхьаԥшроуп, избанзар, уа дыҟоуп ааӡаҩ ду, аԥсуаа рҵеиааӡара зыла иаарԥшу Бежьан. Аҩымҭа аетнографиатә ҵак дугьы амоуп (уи атәы рҳәахьеит), иара убригьы ззеиқәрхоу ааӡаразы ауп, зегьы ауаҩы изкыуп, зегьы амаҭацәа ирызкуп. Ааӡара, ааӡара, шаҟа хкы, шаҟа форма, шаҟа знеишьа бзиа уԥылозеи. Абри аганахьала ҳанахәаԥшуа, ароман зыԥсоу даара ирацәоуп.

Автор проблема дуқәак, иаҳҳәап, Аԥсны азеиԥш еиҭакра дуқәа иҟоу ҟазҵо иарбан мчу, иарбан формоу ҳанхара иамоу, уи аҵоурара уҳәа реиԥш иҟоу дахьрылацәажәо еилкааун. Автор Лаган иблала иибоз инаҭоз ауп зҳәатәы имоу, аҽакы алацәажәара ауамызт. Аха ҳара игәаҳҭароуп автор хьыҳҳәала иқәгылам апроблемақәа иҳәаақәиҵо аҩымҭаҿ. Иаҳҳәап, ҳмилаҭ амырҳра, арԥьацара, ҳҵас, ҳӷьабз анырхара уҳәа убас иҵагьгьы. Нас арҭ проблема хәыцқәоума?

Аԥсҭазаара дагәылсны дааиуеит Лаган, есааира аԥсҭазаара дыԥнашәоит, кринарҵоит, изҳауеит... Амарда даҽаланы дҩеиуеит «Гәырр!» «Гәырр!» ҳәа лаґәымқәак ԥжәоит, ари Тҟәарчал ауп, амҩа ҽыцқәа ҭаргалоит аԥсҭа... ииуеит аԥсуа усуцәа рыкласс. Лаган ауаҩхара даҽуп...

Амарда даҽаланы дҩеит Лаган, инаԥш-ааԥш аҳәаақәа ҭбаахоит...

«Ахаҳә еиҩса» ахь дҩеиуеит Лаган. Иларханы ишьҭоу ахаҳә ииасхьоу аҵоурых иасимволуп, иҩарханы ишьҭоу – иҟалаша. Урҭ дрыбжьагылазароуп ауаҩы.

Лага Абрыскьыл наунагҳа аҳаԥ иҵакра шзыҟамло идыруан, дыҵыҵны дцахьазар ҳәа цәаныррақәак драҩаҳон. Абрыскьыл дҭыганы адәы дықәимҵеит апоетгьы. Мшәан, Абрыскьыл иеиԥш иҟоу дҭоукыр ҟалома? Лагангьы илшозма уи дазымхәцыр... Ароман анҵәамҭаҽы уи абас дцәажәоит: «Снапҩыра хәыҷы сгәдырґәґәала ахәада азқәаҽы еиҩсан ишьҭаз ахаҳә ҽыҵқәа срыбжьагыланы, нахьхьиҳа ԥьара, аҷандар кахәхәақәа иреиҩганы, инаҵәи-ааҵәиуа агаҟа игаз амҩаду сылаԥш адхалон». Лаган дзынԥшылоз амҩа, баша мҩамызт, уи агаҟа, алашарахь, аҵарахьы, аҳаракырахь дназгоз мҩан.

Автор, аԥсыҳаҳыианҵыргоеиԥш, абас Лаган ихәычраакрызхыҵыз аамҭа иҭагауа, ԥсҭазаарак аԥхьаҩ иаԥхьа иаашьҭеиҵеит. Сыбла ихгылоу аҭаацәара ду, аԥсуа ҭаацәара, аԥсуа ҩны ақәа, алҩа ахышәшәо, анамыс, апату аихаҳгылара... Изызҳауа ауаҩы ахәы дықәгылоуп, иҵәи-ҵәиуа ахәқәа ирывагьыжьуа инеиуа амҩаду илаԥш адхалоит, дыԥшуп... Изыԥшуп амҩаду, аҳаракыра, ацқьара, ауаҩра! Ишьшьылаҳаҳа имцо аԥсҭазаарақәа аамҭа абз рыхьшьуа, краазхыҵуа зегьы маҷк ирҭынчуа, еиԥхьышьшьаауа рыгәшәа куа

ирхоуп. Урҭ рмырӡра, зынӡа аамҭа рымҭара, реиқәырхара – ламысуп, усуроуп, жәлар рхаҵгыларoуп, ааӡароуп, жәлар рҵеира аԥсахароуп иаанаго.

Лаган ахырхарҭа бзиа иманы, иичышәқәаз игәыдырҕәҕәала ҩ-хаҳәык зқәу ахәы дықәгыланы, хара инаҵәи-ааҵәиуа инеиуа амҩаду дазыԥшуазар, уи ус аԥсҭазаара дазыҟазҵаз аҟны аҭыԥ ҕәҕәа амоуп ажәлар рышкол – аԥсҭазааратә школ.

Ҳажәлар рышкол ахәычқәа раа3араҷ аус арутәуп. Ажәлар рышкол амырӡра зылшо иреиҕьуп аҭоурых. Аҭоурых ахәычқәа ирдыруазароуп, ҳҵас, ҳққьабз хцәымӡроуп, ҳмилаҭ хаҷра еснагь быбыц акьмырсуа иҳахьчаларoуп – ари ҳ-Коммунист партиа имҩаԥнаго аполитика иаҭаху ауп, иҳабжьанаго ауп!

Ауаҩ игәалашәара – аамҭа аҵкыс иаиааироуп, аԥсрагьы иацәымшәароуп, аҵх лашьца иаразы ишәарҭамхароуп, агәрҩацәгьа иҭахаргьы иалҵроуп, аиааира иара иагароуп.

Ш.ХЬ. САЛАҟАИА,
АМАН-и ААР-и
ркандидат

ЖӘЛАРЫК РҨАХӘЫ[37]

1973 шықәса анҵәамҭазы ажурнал «Алашара» адаҟьақәа рҩы акьыҧхьра иалагеит, инагӡангьы иалгеит 1974 шықәсазы Б. Шьынқәба иҭоурыхтә роман «Ацынҵәарах». Иара абри ашықәс азы ари аҩымҭа ду хаз шәҟәны иҭыҵит аҧсышәала ашәҟәтыжьырҭа «Алашара» аҟны. 1976 шықәсаз ароман ҭыҵит Москвагьы урысшәала еиҭаганы (еиҭаргеит К. Симонови Иа. Козловскии), зегьеидгылоутәи аҧхьаҩгьы гәахәа дула идикылт. «Ацынҵәарах» аиҭагара иаҩуп аҳәааныркәтәи абызшәақәа рахьгьы)

Ууанӡатәи инеиҵыху иепикатә рҩиамҭақәа рҩы (апоема «Аҳәачаҧа» налхны) Б. Шьынқәба темас иигоз Аҧсни аҧсуа жәлари ржәытә, рҩатә ҧсҭазаара акәын. Ҵоуп, урҭ аҩымҭақәа рҩы имаҷымкәа иаҳҧылоит ҳтәыла иқәынхо егьырҭ амилатқәа рхаҭарнакцәагьы, аха хыкәкыла урҭ сахьаркыратә обиект хадас ирымоу аҧсуа жәлар роуп. Уажәы ҳзыхцәажәо ароман ҷыц ала ашәҟәыҩҩы кыр ирҭбаауеит итематикатә горизонтгьы: уи азкуп хылҵшьҭрала, бызшәала аҧсуа жәлар даара ирзааигәаз, аха уеизгьы хаз жәларны иҟаз, Кавказ иашьагәыҵыз, Аҧсны инамаданы Амшын Еиқәа аҧшаҳәа иаванхоз, иаҳҳысыз ашәышықәса аҿанааҩнаша ашьҭахь дук мырҵыкәа шьаҭанкыла зыҧсадгьыл ианыӡааз аублаақәа ртрагедиатә лахьынҵа.

Амҳаԥьырра – иаҳҳысыз ашәышықәсазы жәларак мацара рзы иҟалаз рыцҳарам. Шамахамзар, кавказтәи ашьхаруа жәларқәа уи зыцрамсыз ыҟам (еиҳаракгьы аҧсуа – аедыгь жәларқәа). Аха егьырҭ ажәларқәа рхаҭарнакцәа иага ирацәаҩны ицазаргьы, –

[37] Ш.Салаҟаиа. Алитературатә ҳәаақәа. Астатиақәеи аочеркқәеи. – Аҟәа, 1983.

рыжәла рыԥсадгьыл иазынхазар, рытԥаншьап аатԥырҟааҙаны икармыжьзар, аублаақәа рхаҭарнак ҳәа аҙәызатԥәыкгьы днымхакәа, ишҳәыԥкыз иахытцит Ҭырқәтәылаҟа. Амҳаԥьырра зыхҟьаз амзызқәа, уи иннажьыз алԥшәақәа, иахыҙааз рлахьынԥа, рԥеиԥш рыҭԥаара – наукатә проблема дууп, ҷыдала иазҽлымҳау аԥарауаагьы маҷзам. Лымкаала ари аганахь илшахьоу шьарда ирацәоуп раԥхьаҙатәи аԥсуа профессор, Қырҭтәылатәи ССР анаукақәа Ракадемиа ачлен – корреспондент Гь. А. Зиҙариа. Ҷыдала ари азԥаатәы иазкуп 1975 шықәсазы иҭыԥыз уи имонографиа ду «Амҳаԥьырреи XIX ашәышықәсазтәи Аԥсны аҭоурых апроблемақәеи».

Амҳаԥьырра атема иахҳәааны асахьаркыратә рҽиамҭақәагьы жәпакы аԥырԥахьеит аԥсуаа рҽеиԥш, егьырҭ кавказтәи алитературақәа рҟынгьы. Аха иҳәатәуп, Б.Шьынқәба ироман «Ацынҭәарах» еиԥш, ган рацәала инагәылаланы, цқьа иԥауланы инҙаақԥыланы, насгьы абасеиԥш сахьаркыратә напҟазарала ари атема аазырԥшуа аҩымҭа шҳамамыз иахьа уажәраанҙа. Уи иаанагом, амҳаԥьырра атемала ууанҙа иаԥырԥахьаз егьырҭ аҩымҭақәа ҟәнаҳшьоит ҳәа. Мап, ҳәарада. Урҭ зегьы ирымоуп рхатәы хаҭабзиара, рхатәы хаҽра, аха урҭ ҳзыхцәажәо ароман аҟара рымҽхак ҭбаам.

Ароман «Ацынҭәарах» хыхь ишаҳҳәахьоу еиԥш, аублаа жәлар Кавказ раныҙаареи атәым дгьыл аҿтәи урҭ рԥеиԥш еиқәаҭәеи сахьаркырала иҭызхуа ҭоурыхтә епикатә рҽиамҭоуп. Аҩымҭа акритикаҿгьы иаиухьеит ахәшьара бзиа (В.Аԥнариа, Ҷь. Аҳәба, Г. Чиковани, М.Ладариа рыстатиақәа). Ароман асиужет цәаҳәа хада шьақәзыргыло ахҭысқәа ирыцаркуеит 80 шықәса инарықәгәыҷуа, иара убасҷәҟьа иҭбаауп агеографиатә ҳәаақәагьы (Аублаатәыла, Аԥсны, Ҭырқәтәыла, Африка уҳәа убас иԥегьы). Ҳәарас иаҭахузеи, ари аҟара аамҭеи ариаҟара дгьыли романк арамка иҭагҙаны реиҿыбаара азыҳәан иаҭахын изырманшәалаша асахьаркыратә – композициатә маҭәахәы алԥшаара. Ус еиԥш иҟоу маҭәахәны ашәҟәыҩҩы иагьалихуеит ажәабжьеиҭаҳәаратә форма. Аҩымҭаҿы иҟало ахҭысқәа зегьы еиҭаҳәоуп афырхаҵа хада Заурҟан Золак игәалашәарала. Урҭ реиҳараҙак зегьы иара хаҭала дызлахәыз, ила иабаз, ихигаз, мамзаргьы дацәымҩашьо агәра игартә иаҳаз ажәабжьқәоуп.

Ари асиужет цәаҳәа хада инавыргыланы ицоит ароман аҩбатәи асиужеттә цәаҳәа, шәагаалагьы ҵакылагьы иаҳа имаҷу аҭыԥ ааныҙкыло – Заурҟан Золаки аԥсуаҵарауаҩ қәыԥш Шәарах Кәаҙбеи Золак иҩны реиниара, русеицура, Шәарах иаҳауа, ақьаад ианиҵо ажәабжь изцәырнаго ахәыцрақәа, Аԥсныҟатәи игәалашәарақәа. Ари аҩбатәи ацәаҳәа хықәкыс иамоу, ҳәарада, ажәабжь хада актәи асиужеттә цәаҳәа аҵакы еиҳа иҵауланы, игәылырҭәааны ицәыргароуп. Шәарах Кәаҙба иаҳауа, амагнитофон цәаҳәа еиԥш, инаидкыло, уаҳа цәаныррак, хәыцрак, гәаҳәарак, гәаҭк, рыцҳашьарак знымԥшуа баша регистраторым. Аԥхьаҙа инаргыланы, ари дҵарауаҩуп, имоуп иақәнаго азыҟаҵарагьы, анаукатә хықәкы. Иара дшбызшәадырҩугьы, ицәтәымҙам аҭоурыхгьы. Золак изеиҭеҳәо ила иабаз, дызлахәыз, ихигаз, ма иаҳаз ахҭысқәа лассы – лассы уи ирҿирԥшует архивтә документқәа, мамзаргьы акьыԥхь адырраҭарақәа, уи алагьы ишьақәиргылоит ахҭысқәа ррыцхә, рҟазшьа, рхықәкы. Уи наҩсгьы, Шәарах ихы – игәы иалимхырц залшозма мыз – наҟьак иахьеи уахеи дыззыҙырҩуаз, ақәаад ианиҵоз ажәабжь гәыҭшьаага! Уи аныԥшуеит инапҩырагьы.

Заурҟан Золак аублаа жәлар дырхаҭарнак иашоуп, урҭ ирхыргаз, изныҟыз, еиҧьуп иаҳҳәар – изныҵәалаз амҩа хьанҵа ахы инаркны аҵыхәанҙа ирыцахысыз, аҵыхәтәанҙагьы шәаԥьҳәаҩык иаҳасабала иаҙәызаҵәыкны ирҭынхаз хаҵоуп. Убри азоуп иара ихы изазиҳәогьы ацынҵәарах ҳәа. Аԥхьаҙа аԥхьаҩи иареи анеиқәшәо, Золак шәы – шықәса ирҭагылоу ҭаҳмадоуп, ижакьа аҙшәах еиԥш иҟәашҙа игәышԥы илықәсуеит, иахьа – уаҵәы аԥсра иазыԥшу, ари адунеи иалҵхьоу, згәы зырҭынчхьоу аҙә иоуп. Амала иплан – исахьа, иоура – иҵбаара, еиҿкаашьала изузымдырхуеи уи ианиаз акы дшалаҟаз. Дызқәымгәыҧзоз иҳаԥ – қәацә хәчы аҿы дзыниаз ианшьцәа рхаҭарнак аԥсуа ҭарауаҩ қәыԥш Шәарах Кәаҙба илабара инаҭаз агәырҧьара уи дархынҳәуеит аԥсҭазаарахь. Ҵабыргыҵәҟьаны, ҭабара зықәзам уи иажәабжьқәа рыла лассы аԥхьаҩ иҿаԥхьа иаацәыртран иҟоуп митә ианиахьоу, митә зхызгахьоу, аха згәы мцагәыкәа, згәы мбажәахакәа, зынамыс шыцқьоу, имҟьашьыкәа зынарцә дамра ашә аҟынҙа иаазгаз ахаҵа исахьа.

Ароман «Ацынҵәарах» х – шәҟәыкны ишоит. Актәи ашәҟәаҿы иаарԥшуп аублаа жәлар кавказтәи рыԥсҭазаара, урҭ рыԥсадгьыл

гәакьа ныжьны, Ҭырқәтәылаҟа рхы андырхазынӡа. Аҧбатәи ахпатәи ашәҟәқәа рҽы – амҳаԥьырра мшыннырҵәтәи рыпсҭазаара. Аҧымҭа ахы инаркны аҵыхәанӡа адраматә еибарххара шаҵоугьы, уи аганахьала еиҳа иалукаартә иҟоуп актәи ашәҟәы.

Изыхҟьазеи, ишпаҟалеи, ихәчы – иду, жәларык шҳәыпкыз, рыпсадгьыл кажьны, тәым дгьылк ахь рахыҵра? Дара иалырхыз ада даҽеа мҧакы, даҽеа лҵышьак амамкәа иҟазма урҭ злахаз аӡеибафара? Абарҭ азҵаара хадақәа рҭак аҟаҵароуп изызку ароман аҽы иапҵоу ахаҽсахьақәа, ахҭысқәа зегьы.

Араҟа мыцхә инарҭбааны сазаатгылом амҳаԥьырра амзызкәа. Урҭ ҳа ҳҵоурыхтә наукаҽы инарҵауланы иҵҵаауп. Урҭ амзызкәа инарҭбааны дырзаатгылоит, ииашангьы иазгәеиҵоит ароман аилыргара иазку В. Аҵнариа кыр инеиҵыху истатиа «Ареквием ашьамҧазы» аҽгьы (агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» 1975 ш., ииуль 29). Амала, сгәанала, мачк аҟара инаҧцацәаны ахә шьазар ҟалап убраҟа адинхаҵара ароль. Мшәан, аублаа рнаҧсангьы иҟамзи Кавказ амсылман дин мацара ныҟәызгоз егьырҭ ажәларқәагьы, аха урҭ зегьы шьаҭанкыла рыпсадгьыл иқәҵны иауцах!

Ҳәарада, мзызк акәым, ҧба ракәым, араҟа иҳамоуп еиуеиԥшым амзызкәа ркомплекс: аурыс ҳәынҵқар иколонизатортә политикагьы, аҭырқә султан имаҵуцәа рымц агитациагьы («цьанаҭ дгьыл» ахь ашьхаруаа ргон!), аҭыпантәи амалуаа рчарҳәарагьы, адингьы... Аха убарҭ зегьы рахьынтә, иҟалап, еиҳа ихадоу мзызс иуԥхьаӡар ауазар асоциалтә – економикатә уаажәларратә еиҽкаашьа лаҟа иахылҽиааз амилаҭтә хдырра лаҟәы. Ароман афырхацәа реиҳараҧзак ирыцшоуп аҧсабаратә фырхаҵареи, агәымшәареи, агәамчхареи, ирыгым иара убасгьы аҽаҧыц еинаала, абзазаратә ҟәыҕара, аха урҭ, шамахамзар, аӡәык – ҧыцьак ракәымзар, ридеиатә – политикатә хдырра оумакала еиҵахоуп, рылаҧшҳәаа ҭшәоуп, ажәлар знысхьоу аҵоурых мҧа рбартә еиԥш, иахьатәи рҭагылазаашьеи аԥхьаҟатәи рԥеиԥши иацәымҧашьо еилдыргартә еиԥш иҳаракны игылам. Еиҳараӡак ус иахьаабо ароман актәи ашәҟәаҽоуп.

Аублаа рыҧнуҵаҟа изцәырымҵит усҟан ажәлар рылакҧакра, рыбжьажьара рхы иархәаны цьаҳанымҟа рхы зырхоз амч еиқәаҵәақәа ирҽагыланы, аӡыблара иалызгашаз, амҧа иаша

ианызҵашаз даҽеа мчык. Ииашоуп, ус еиԥш иҟоу хаҵоуп Бараҟаи – иԥа Заԥшь Аҳмеҭ, насгьы уи иааицзырԍызыз аурыс Афанас, аха урҭ маҷк ихьшәацәаны ицәыргазар ҟалап ахҭысқәа рҽиараҽы. Урҭ ирҳәо ҳақуп, иҵабыргуп, аха убранʒа инеиааншза акәын ажәлар ианрылабжьатәыз, аԥсадгьыл акажьра аԥхьаҟазы рҽеҩшашьа змам трагедиан ишырзыҟалоз анреилыркаатәыз. Знык ажәлар ҵысны иандәықәла, нас аʒхыҵра иаҩызоуп, иузынкылом! Бараҟаи – иԥа иаҳәа ццышә акәым, абзарбзан х-ҭыккақәа рҽакызаргьы, агәхьаа ркуам.

Аублаақәа реиқәырхара акыр иҽанишәеит Аԥсны аҳ Ҳамыҭбеи Чачбагьы, иуара – иҵахра ихы иархәаны (уи аублаақәа дрыхәыԥҳан), издыруада, урҭ рнапхгаҩцәа рҽахы рыхшыҩ сзаагар иҳәеит, аха изқәикыз акгьы алымҵит: малла аҷацәа ихырххьаз урҭ рԥыза Ҳаԥьы Бырзықь Кьарантыхәгьы, егьырҭ аамсҵцәагьы рыԥсадгьыли рыжәлари чарҳәара рзыруеит, ихьырԥшны амшын ихыргалт, ҿааҳәыра ахьырмоуша адгьыл ахь дырхеит.

Кавказтәи ажәларқәа рзыҳәан иҟалаз аҷагылазаашьа уадаҩраҽы Урыстәыла ахадкылара еиҳа аҭоурых ԥеиԥш шамаз еилызкааз, уи зҽеагьынзыршәаз амилаҵқәа рыхгьы еиқәдырхеит, рыԥсадгьылгьы еиқәдырхеит, уи ззеилымкааз роуп ибжьахәашаз. Аублаақәа ртрагедиа ахьалагаз, мшыннырцә инеины, хыҵакырҵа рымамкәа, адәы – сакара ианықәхаз акәʒам, урҭ ртрагедиа ахы акхьан «Ҳаԥсадгьыл анҵыҵ даҽеаԥьара иахьеиҕьу ҭышәынтәаларак ҳауп» ҳәа агәыҕра рыманы, амҩа ианықәла нахысгьы. Ҵоуп, урҭ гәырҕьаҵәа, аккаҳәа ашәа ҳәо иқәымҵит рыԥсадгьыл: инеиужьны қьызқьызран, ҵәуаран, мыткәман Аублаатәыла бжьыс иқәыҩуаз, жәларык еибарҵысны рахыʒаара – мҩа ианықәлоз, аха зегь акоуп, урҭ рыԥсы шҵаз инрыжьит иреигәдуны дара изааʒоз, изыхьчоз рыдгьыл гәакьа. Убриоуп ашьҭахь рыхгьы ирзанамыжьуа, аԥхьаҩгьы иранаимыжьуа. Усҟан еихыргаз ашьаҷа ишшьаҵарʒга шьаҷаз дук мырҵыкәа рыла иабеит аублаақәа, усҟан рхы иаст, ргәы иаст, аха иабаҟоу, шьҭа ихьшәан, аҭоурых абарбал шьҭахьҟа ргьежьышьа амамызт.

Аублаа ртрагедиа аконкреттә ҭагылазаашьа иахылҷиааз ииасхьоу ҭоурыхтә етапуп. Уи иамоуп, ҳәарада, ахатәы мзызқәагьы. Аха ашәҟәыҩҩы иаахтны иқәиргылоит азҵаара: иалшозма абри

еиԥш атрагедиа аиԥырҟәҟәара? Иамазма ахҭысқәа рҽиара даҽеа хырхарҭак аҭашьа? Аԥсни егьырҭ Кавказтәи тәылаҽацәқәаки рҽырԥштәы автор инаҭоит азин иҳәарц: иаман аԥсыхәа, иалшон шьаҭанкыла ибжьамзыртә еиԥш ажәлар реиқәырхара, аха, рыцхарас иҟалаз, урҭ алшарақәа ахархәара рмоуит, аԥыжәара ргеит атрагедиа зхылҽиааз амчқәа. Убриоуп еиҳаракгьы уаҩы игәнигаратәы иҟоу, убриоуп еиҳагьы игәыҭшьаагазтәуа ари атрагедиа, избан акәзар иҟамлар алшон, аха иҟалеит. Ус акәымкәа, ԥсыхәа змазам акәызҭгьы, усҟангьы, ҳәарада, уаҩы игәы ҭнашьаауан, аха иҟоуҵари: уи ада мҩа амамызт! Убри аҟнытә сгәы иаанагом лакҩакрада уаҩы идикылаша акоуп ҳәа акритик В. Аҵнариа истатиаҽы категориатә формала иихәо абри агәаанагара: «Ахҵәара – «Ацынҵәарах» аҽы излаабо ала – уаҳа хырԥашьа амамкәа иҟалаз трагедиак аҳасабала иахәаԥштәуп».

Аха, са излеилыскаауала, ус амҳәошәа збоит ароман. Абар иара Шәарах Кәазба ихаҭа (ҳәарада, уи ароман авторгьы ихәыцрақәа ирықәшоит) дшазхәыцуа, ишеиликаауа аублаақәа ршьамҩа. Маҷк иоуцәазаргьы, инагзаны иаазгоит убри ацитата: «Иацы, жәацы, ариабжьаракгьы аҭаҳмада цынҵәарах санизызырҩуа, сананԥшыло аублаақәа знынҵәалаз амҩа, усҟантәи аамҭазы аҭагылазаашьақәа убас рҽеиқәдыршәеит, аублаақәа рцыхәтәа абра икылымсыр ҟаломызт ҳәа агәаанагара сҽақәсыршаҳаҵуеит! Аха, сара, ҭоурых ҭагылазаашьа аублаақәа ирцәыхарамкәа игылаз, оумеиқәаҵәа агәаҟрақәа зхызгаз, аха даҽеа лахьынҵак зауз аԥсуа жәлар рыхҭылҵ, сара, иахьатәи абра сыҟазаара – зынза даҽеак аҳәоушәа ауп ишыҟоу: иҟалараны иҟаз ҟамларгьы ҟалозаарын? Ус анакәха, аублаақәа абриеиԥш аҵыхәтәа иазкылымсыр ҟаломызт ҳәа ҳазҳәо алогикаҽы иҟалазаап еилататарак, еиқәымшәарак…

Срызхәыцуеит, аҭоурых аҽы, ма наскьа, ма ааскьа иҟалахьоу аублаақәа зықәшәаз иашьашәалоу ахырзаман хҭысқәа… Сеиҵахынҳәуеит, ус ҟамлар ада ԥсыхәа ыҟамызт ҳәа ҳазҳәо алогикахь. Мап, мап, егьа ус акәзаргьы, зынзаҵәҟьа уи сзақәшаҳаҭхо сыҟам! Иаԥхьан исҳәан еиԥш, схаҭа абра сыҟазаара, иахьа сызлаҟоу: сҵара, сзанаат, среспублика, смилат культура, схатәы школқәа уҳәа убарҭ зегьы аҽамгылазои уи алогика?» («Ацынҵәарах», 1974, ад. 95).

Ажәакала, ахҭәара анаҩсангьы, иҟан даҽеа мҩақәакгьы ажәлар зынӡаскҭәҟьа иҭамырхакәа аҭагылазаашьа бааԥс иалызгашаз, аха урҭ амҩақәа, еиуеиԥшым амзызқәа ирыхҟьаны, аублаақәа рзы ишәаҳахьеит. Дара анылт еиҳа ихҭәрыраз, еиҳа ишәарҭаз амҩа. Уи иагьанынҭәалт жәларык раҳасабала.

Ҳәара аҭахым, аублаақәа зықәшәаз ҭоурыхтә залымдара дууп, трагедиоуп. Убри аҟнытә, урҭ аԥсра – аӡра излацаз ашьаркәаснамҩа дынхырԥшыланы, аӡәым, ҩыцьам, жәларык рынҭәашьа хәыц – хәыц еилыршәшәаны изырбо ароман аԥхьаҩ, егьа схаҵаҧәгәоуп иҳәаргьы, гәы зызҭоу аӡә иакәзар, игәи илаҧырӡи ааиламҵәарц залшом. Аха аҩымҭа хықәкыс иамоу аԥхьаҩ игәырԥшаара, илаҧырӡ аагара акәым, ҳәарада.

Еиуеиԥшым ажәларқәа (еиҳараӡакгьы ажәлар маҷқәа) рыҿиара мҩаҿы иакәшәар ҟалоит аԥсреи абзареи ирыбжьазыргыло аҭагылазаашьа уадаҩ, иаҳҳәап, аублаақәа рҭагылазаашьа аҩыза. Хымҩаԥгашьас иаҭахузеи абас еиԥш жәлары зегьы рҭоуырх алахьынҵа зыӡбо ашьаҿа анеихгатәу аамҵазы? Ишԥааԥшуеи усҟан еиуеиԥшым ауаа рҟазшьақәа? Урҭ интересқәас ирхьчозеи, изышьҭозеи, хьаас ирымоузеи? Жәлар рзеиԥш интересқәа хьчатәума, мамзар хи – ԥсиҳәа еихатәума? Анапхгаҩ иуалузеи, уи ихьыԥшу иҟарҵарц ирыхәҭоузеи? Ачҳара, ахәыцра, хара анаԥшра аҭахума, мамзар абҧьааҳәа аҵҟьара еиҧьума? Уаҩ дынзырхозеи, уаҩ дыхзырҵәозеи?

Абарҭ иреиԥшқәоу шәкы – зқьы зҵаара аақәгылоит убас еиԥш аҭагылазаашьақәа раан. Убарҭ азҵаарақәа исахьаркны рҵак аҟаҵара ауп ароман «Ацынҵәарах» идеиатә ҵакы хадас иамоу. Ашәҟәыҩҩы ихықәкы қәҿиарала инеигӡоит. Аублаа жәлар, изыхҟьазаалак, ирылымшагәышьеит раԥхьаҟа аԥеиԥш лашахь икылзгашаз амҩа аныларa, уи рзымԥшааит, уахь изырԥшыз аӡәык – ҩыцьак ҟалазаргьы, рыгәра рымгеит, ирхымхәыцит, ирзеилымкааит. Убриоуп дара ртрагедиа зыхҟьазгьы.

Жәлары зегьы «ҳхьы бираҟ», «ҳбырфын бираҟ» ҳәа иршьоз, рхы – рыԥсы еиԥш зыгәра ргоз рԥыза, арԥарцәагьы гәадурала «абри ахаҵа акала ҳиеиԥшхандаз» ззырҳәоз Ҳаҵьы Бырзықь Кьарантыхә, ажәлар ахамашҭыхә иантәгыла, аԥсреи абзареи иаанаарыбжьагыла, урҭ реиқәырхара иҿазимкыкәа, хаҵала, ҭаацәала,

еиҳа изеиԍьхашаз амҩа данылт. Ашьҭахь излеилкаахаз ала, амал азы, иԥсажә аиқәырхаразы ижәлар гәакьа чарҳәара рзиуит рхы зыхҵныртцаз рԥыза «бзиа». Уи ихаҵа дызхагылаз жәлар русҳәарҵа инапала амца лацраҵаны, ихьыԥшыз иуаагьы аҧба иҩҭажьны, иман Ҭырқәтәылаӄа дцеит. Уи акәын ирҵахыз аурыс ҳәынҵқар ичынуаагьы, уи акәын ииҵахыз аҭырқә сулҵангьы. Убри азоуп уи асеиԥш ҳаҭыр иқәҵаны изиԥыло Ҭырқәтәыла, иԥсы ахьынӡаҵоу малк азы ихы даламԥшуа, ахәуцәа ицҵаны, Родос адгьылбжьахаҽы анхарҵа ҭып зизалырхуагьы.

Кьарантыхә излаиеиԍьхаз егьыӄам жәлар здыԥшылоз егьырҵ рнапхгаҩцәагьы – аамыста Алоу–иԥа Шьардын, адин амаҵзуҩы Саҳаҭқьари уҳәа убас егьырҵгьы. Урҵ хықәкыс ирымаз акоуп: аублаажәлар, иаҵахызар, ԓьаҳаным аилашырагь агәараҳәа иалаҳааит, амала ҳарҵ хаҵала еиҳа ҳманшәаланы, амал ду ҳаманы ҳалҵааит аамҵа аӡеибафара! Аԥхьаӄатәи рхымҩаԥгашьагь икказа иаанарԥшуеит урҵ аханатәгьы ирымаз рхықәка. Ажәлар рхьырԥшны мшыннырцә ианнарга, излаҳаз ахлымӡаах иалаагап, имлашьуа, игәаӄуа, аԥсуа акы ҳаирыхәап ҳәа рхахьгьы ииаргом арҵ амалуаа, урҵ зышьҭоу рмазара аизырҳара, рыхкылгара мацароуп. Алоу – иԥа Шьардын азныказ уаӄа, аҳҵынратә интригақәа ихы иархәаны (уи иаҳәшьа гәакьа Шьадиа асулҵан хатәы ҧхәысс дигеит), акариера бзиагьы ҟаиҵоит, аха аҵыхәтәан, дара урҵ аинтригақәа ирыхҟьаны, цәгьаԥсышьа иоуеит: изыԍьашкзар акәхап ариаӄара ииухьаз агәнаҳарақәа зегьы.

Ало-иԥа Шьардын иԥсы анҵаз ижәлар ирызныӄәигахьаз агьангьашрақәа рзымхошәа, уи иҵахара зынӡаск еицәоу атрагедиа рзаанагеит. Ԥсреи, зреи, млакреи, хьҭакреи ҳәа адунеи аҽы гәаӄрас иҟоу зегьы рыхганы, Ҭырқәтәыла Осман – Кои ҳәа иахьашьҭоу аҳаблаҽы цәгьам – бзиам, ишакәхалак шьҭа ҳеааҳзышьақәкуазар ҳәа лҩаҵәкгьы ҩарышьҭуа иалагахьан еиԥш ауп уи иҵахара шыӄалаз. «Ари иҩыза агьангьаш дызлыцыз ажәлар ҽеим, игәрагам, наӄ рыӡбахә ахьымааҩша хара иахгатәуп», – рҳәан, асқьар рыжәҵан иҩахырцан, еиҳа иахьеицәаз, иахьыхароу Қарынԥь-Овасы (ҭырқәшәала» ашышкамыс каршәны» аанагоит) ҳәа иахьашьҭаз, шәаԥыцьаԥ ахьықәмиааузаз, ақәаарыхраз иахьыманшәаламыз (уи еиҳарак аӡырчран, ма хаҳәырдырран),

аҳауа ахьыцьбараз дгьыл баапсҙак аҽы анхарҭа дгьыл рзалырхит.

Амала, аублаа жәлар рықәҙаараҽ урҭ реиҳабыра, рнапхгаҧцәа, изхьыпшыз аамыстцәан уҳәа ирхароу рацәоуп анаххәо, уи иаанагом урҭ зынҙаскгьы ирыламызт ҳәа згәы цкьаз, зыпсадгьыл гәык – псыкала иазыҟаз ауаа. Мап, ҳәарада. Убас еипш иҟаз дреиуоуп, аҧхьаҙа инаргыланы, хыгьы зыҙбахә сҳәахьоу Бараҟаи – иҧа Аҳмеҭ. Уи аублаа рыпсадгьыл аҽы ианынхоз реиҳабыра ирылахәыз, адәныҟатәи аусқәа знапы ианыз, кыр инаҧш–ааҧшхьаз, кыр збахьаз, кыр здыруаз уаҧуп. Аҳмеҭ заҵәык иоуп аублаақәа рахьтә дацәымҧашьо еилызкааура хҵәара ҳәа жәлар зқәыло амҧа ишшьаҭарҙга мҧоу. Уи ҳәаҭыхла даҽагылт ари амҧа, аха имч ақәымхеит, изеиҵамкьеит. Ила ишабоз, азә даанымхакәа, иара дыззеилымкааз ижәлар шҳәыпкыз наҙаҙа псра-ҙраҳәа аҙы ихыхәхәала ианыҧхыла, мҧазаҵәык ауп Бараҟаи-иҧа Аҳмеҭ изынхаз – аҽешьра: ганкахьала, уи илшомызт, иагьиҭахымызт ижәлар дрылагыламкәа адәы ақәзаара, даҽа ганкахьалагьы, уи илшомызт ишидыруаз, иҧсы шҭаз иҧсадгьыл наҙаҙа аҧырҵра. Иахьыҵны ицоз иашьцәа рыла ишабоз ихы ҭаирхеит Аҳмеҭ, уи алагьы урҭ еилыркаартә иқәирпшуеит уа иахьнеиуа бзиара дук шырзыпшым. Аҳмеҭ ихымҧаҧгашьа аилкааразы аамҭа митәык аҭахханы ҳәа иҟамлаҙеит.

Амҳаҧьырқәа атәым дгьыл ршьапы аннықәдыргыла нахысгьы, дара рзы еилкаахеит ргәыграқәа зегьы шбашаз, «ҧьанаҭ» ҳәа иахьааргаз адгьыл аҽы ҧьаҳаным ахаҭа ишҭашәаз. Убри нахыс дара зызгәышьуаз, иззықәпоз, аҵыхәтәаны рыхгьы назқәырҵаз – рыпсадгьыл гәакьахь, Аублаатәылаҟа ахынҳәра акәын, аха уи еипш аразҟы анҭ агәаҟқәа ирызҭодаз! Шаҟаҧ аублаа, шаҟаҧ хацәа маҙа – аргама иаҵашьыцуаз Бараҟаи-иҧа Аҳмеҭ иҭахашьа: уи иҧсы дамеигҙеит, иҧсҭазаара инапала иҽиҵәеит! Рыпсадгьыл аҽы рыбаҧ шыҟало рдыруазар, аҧсра агәхьаа ркызма амҳаҧьырқәа, аха иабаҟоу шьҭа уахь амҧа?! Егьырҭ ажәлар зегь ракәым, анхшаабхша, Аҳмеҭ иашьа гәакьа, Бараҟаи-иҧа Ҙапшь Наурыз, иашьа дизеилымкааит «ахҵәара-ҭахароуп, шәыпсадгьыл шәыкәымҵын, абаақәа!» – ҳәа уи ажәлар реиқәырхара иҽаназикыз, усҟан Наурыз иашьа изыҳәан «ари дыпсахҧуп, ихы хсатәуп» ҳәа, иаҳәа ахы кны дахон. Аха аҵыхәтәан, ҭыркәтәылатәи «ҧьанаҭ» даналаҧш,

иашьа дышиашаз аргамаду ианиба, дыԥхашьагәышьеит, аха ииаг, иҟалаша ҟалахьан; иҭахаз Аҳмеҭ иԥсы узҭаҵо аиҳа, амҳаԥьырқәагьы рхьышьҭрахь рхынҳәышьа рымамызт. Аха убас шакәызгьы, урҭ ргәы цаʒаны, ҳзықәшәаз ауп, ҳазгаз ҳаигаʒааит ҳәа, рҽи рнапи еиқәыԥса итәамызт. Амлеи ахьҭеи ҳаганы ҳаԥсуазар, уаас ҳрымԥхьаʒо, ҳнеигәыдырҵо атәым дгьыл аҽы ҳаԥсҭазаара аҵкыс, еиҧьуп, ҳхы ақәаҳҵозаргьы, ҳаԥсадгьыл ашҟа амҩа ҳақәлар ҳәа акырынтә ргәы иҭакны, амҩа иқәлахьан амҳаԥьырқәа, аха ргәахәтәы иахьызыгʒодаз! Асқьар рыжәҵан индырҵәон, иршьуан, иаанхазгьы, иамуашәа анырбалак, рышьҭахьҟа иаахынҳәуан. Абас еиԥш, «ҳаԥсадгьыл ахь Аублаатәылаҟа!» ҳәа, ажәлар ргәы азырхаҵаны, ираԥхьагыланы идәықәлаз ахацәа дыруаʒәкын Бараҟаи – иԥа Наурыз, аха уи, аԥхьа дгылан дышнеиуаз еиԥш, асқьар зҽаадырхаз ахы цаҳәцаҳә аԥхьа игәаҵҟа ныҽнаҵәеит.

Абасеиԥш, хаала, мчыла акырынтә рҽеыршәеит зыԥсаҽы инеиз ауаа рыԥсадгьыл ахь ахынҳәразы, аха иамуит. Аублаа жәлар иреиҧьу рхаҭарнакцәа «шьҭахьҟа хынҳәышьа анаҳзыҟамҵахгьы, ианамуʒах, абар ҳахьыҟоу зынʒаск ҳрыламʒыртә ҽеиқәырхашьак ҳзыҟаҵозар» ҳәа даара рҽеыршәеит. Жәларык зегьы ргәыҧра ааидырҳәалоит лашарбаганы урҭ ирзыҩнагылаз рҵеи иаша Таҳир. Уи хаҭала дшынхаҩышьҭразгьы, аҭагылазаашьақәа реиқәшәашьа иабзоураны, аҵара иҵартә алшара иоуит. Аха аҵара ииҵаз, иара изциҵоз аҳ Шьардын-иԥа Мансоу иеиԥш, ихазы, малрҳагас акәымкәа, сыжәлар ԥьара акыр исызрырхәозар ҳәа – убри ауп иԥсҭазаараҽ хықәкыс имоу Таҳир. Ажәлар рхьаақәа аиҳабыра рахь еиҵеиҳәома, урҭ рҵоурых ҭиҵаауама, ишьаҭамырʒгахап ҳәа анбан рзаԥиҵома, хәыда-ԥсада аублаа рхәыӷқәа еизганы рхатәы бызшәала аҩра-аԥхьара дырҵара инапы алаикуама, – арҭ зегьы зызҳәоу, зегьы изырʒаҵо дызхылҵыз, дызлагылоу ижәлар гәакьа рахь, иԥсадгьыл Аублаатәылахь имоу ҳәаа змаʒам абзиабароуп. Убриоуп иара ихы назқәиҵазгьы. Ассимилиаторта политика мҩаԥызгоз аҭырқә еиҳабыра ирымбо иауҟахыз урҭ рыгәҭакы анагʒараҽы ишырԥырхагоу, ишеиҵанаҟьо Таҳир иҽазкраҚәа, иаԥшьгарақәа. Урҭ ишьыҟарҵалакгьы, рымҩа даԥырыгароуп аублаа жәлар рыԥсадгьыл ахь ихьазырԥшуа ауаҩы. Ахаа аҭырқә султ̌ан имаҵуцәа ус иаахжәаны, дара рнапала акәымкәа, рҽа-

зыркуеит, Таҳир дызхылҵыз, гәакалагь дыззыќоу ижәлар игәаҕ шьҭырхыртә еиԥш, ус бааԥсык аиҵаќәаќәара. Аублаа мыч ду змоу нцәахәык еиԥш изхәаԥшуаз рныха Быҭха ʒаны, уи згаз Таҳир иакәушәа ауаа ирыларҳәоит. Уи хазымҵақәазгьы ԓьоук ќалеит, аха ихазҵазгьы маԛʒам. Абас ауаа ргәы бжьажьо ишыќаз, аиаша еилкаахаанʒа, Таҳир усќан жәлар рус аҵыхәала Анкараќа дцаны дахьыќазынтәи дхынҳәны, ижәлари иареи рыла неиқәыԥшаанʒа, аҕацәа рус хәымга нарыгʒоит дара аублаа рхаҭарнак (ацәгьара амԛа ианылаз Чызмаа Ферҳаҭ) инапала дҭадырхоит лашарбагаҵас амҳаԥьырқәа здызпҳьалоз ари ахаҵа гәеицамк. Аха иара хаҭала иҭархараҽгьы иаангылом, урҭ амца ноужьны ирбылуеит Таҳир иԛны, уа иалабылуеит абри аќара аԥьа адбаланы уи ииԛыз аублаа рҭоурыхгьы, еиқәиршәаз аублаа ранбангьы. Иԥҳәыси ихшареи ракәзар, урҭгьы тќәаны, аимҵәацәа иргоит.

Абасала иҽыцәаауеит аублаақәа аҵыхәтәантәи ргәыҕрақәа. Амала, Таҳир иԥсахәага шҭаз ихьʒаз ижәлар иреиҳәоит ирыхьлакгьы, изынилакгьы, изылшоугьы-излымшогьы, баагьы-ԥсгьы рҽеидкыланы, рыԥсадгьыл ахь, Аублаатәылаќа амԛа иқәларц, избанзар ари инхазгьы – ԥсроуп, ʒроуп ирықәу усгьы, иҭахаʒозаргьы «рыԥсадгьыл ахь амԛа ишықәыз иҭахеит»

Рҵеи лаша рхы-ргәы далхны, иқә-итҵас ала дымԛаԥыганы, аублаа иаанхаз хәыҷи-дуи, ҳәсеи-хацәеи рҽеибаркны, ианылоит аҵыхәтәантәи ршьамԛа. Аха ибашан, илтшәадан ари аҵыхәтәантәи рҽазкрагьы. Амлеи, аʒбеи, ачымазара ҽки, асқьар рхи иргоз ргеит, иаанхаз тќәаны, ҭзы-ҭзыла иԥсаќьаны, Ҭырқәтәыла иаларԥсеит. Даҽа ԓьоукгьы аибашьрахьтә ихьаҵуаз абырзен рыр ирылашәан, Бырзентәылаќа иагеит; иќоуп Шьамтәылаќа иҽықәнажьлазгьы.

Ажәакала, жәларуп ҳәа ззуҳәашьа уаҳа уаԛ дыќамкәа, рҵыхәа ааԥҵәеит аублаақәа. Иара ажәабжьҳәаԛ ихаҭагьы абри адгьыл аҽы, уажәы Шәарах Кәаʒбеи иареи ахьтәоу аԛны зтәыз аԥшәмаԥҳәыс, иара ибзоурала зыԥсы еиқәхаз Салима, лыԛнаҭа даанхеит дычмазаԛы ҕаҕәаны. Ихдырра аниоу ижәлар иреиуаз ҳәа уаԛ дыќамызт, иара ус араќа дагьаадхалт. Салимеи иареи хаҵеи ԥҳәыси реиԥш иќан. Мызқәа рышьҭахь, ачымазара ҽкы илыхьыз лызхымгакәа, лара данԥсы, уи илҭынхаз лԥа заҵә Бирам, ихатәы ҷкәынак иеиԥш дихылаԥшуа, иааʒара далагеит Заурќан. Убри Би-

рам заҵәык иоуп иахьа иара чаҕьак иҽазҵо, дназдыҧшыло ҳәа имаӡоу.

Ароман иалоу ауааҧсыра, ахаҽсахьақәа, ахҵысқәа оумакала ишырацәоугьы, урҵ зегьы рыгәҭа дгылоуп иара ажәабжьҳәаҩ ихаҭа. Иаҳа ихарҵәааy, иаҳа инагӡоу, иаҳа итиптәу ахаҽсахьагьы, ҳәарада, иара Заурҟан Золак ихаҽсахьоуп. Амра шәахәц хәыҷ амра ацәаҩа хадақәа шаныҧшуа еиҧш, Заурҟан Золак ихаҽсахьа ианыҧшуеит аублаа нхаҩыжәлар итиптәу рҟазшьақәа: урҵ рыхныҟәгашьа, рхымҩаҧгашьа, рыҩнуҵҟатә дунеи, адәахьтәи реизыҟазаашьақәа; урҵ рыхныҟәгашьа, рхымҩаҧгашьа, рыҩнуҵҟатә дунеи, адәахьтәи реизыҟазаашьақәа, урҵ раҳаракырагьы рылаҟәырагьы.

Ароман аҽы излаабо ала, ашәҟәыҩҩы Заурҟан ихаҽсахьа аидиализациа азиуам. Уи дагьхәыҷӡамызт ижәлар ахҵәара мҩа иананылоз, усҟан иара 24 шыкәса дырҵагылан, ацәгьеи абзиеи ззеилкааy иакәызҭгьы, шьҭа еилиргартә дыҟан. Аха уи, егьырҵ иҩызцәа, иқәлацәа реиҳараҩык реиҧш, шькылкҩыс дызмаз жәлар рҧыза Ҳаҧьы Кьарантәыхә ихьӡ-иҧша дырҩашьан даман. Ҷоуп, уи инцәахәитәуаз жәлар рҧыза аублаақәа ахҵәарахьы рхы анирха нахыс игәы ицәыҧсит, аха иаахтны диҽагылартә еиҧш, Бараҟаи-иҧа Аҳмеҭи аурыс Афанасий днарывагыланы, ижәлар аҧсра-ӡра амҩа ианымлартә еиҧш, ааҧхьарак ҟаиҵо аҟара, дҳаракны дзымгылт, уиаҟара иеилкаара ыҟамызт. Ашьаҭахь, зныкымкәа-ҩынтәымкәа аҧсҭазаара данкыднаҟьа, залымдарас иҟаз зегьы иҟәаҟәа ианықәих ауп Заурҟан илаҧшҳәаа еиҳа иҭбаахо, еилкаарақәагьы еиҳа иҵаулахо даналага. Аиашазы, ари ауаҩ ихигаз агәаҟрақәа ҧхәыс илахшаны адәы иқәу хаҵак изихгарым угәахәып, ак аиҳа еицәаны, ак аиҳа ак хьанҭаны! Ҧсреи бзареи, ҭакреи ҭыжьреи, шьреи кнаҳареи ари ауаҩ ихигаз иҟоузеи! Иҧсҭазаара абжеиҳараӡак абахҭа ҟарс аҽы ауп иахьымҩасыз, аха дахьыҟазаалак – иҧсадгьыл аҽы, Аублаатәылан, даныҟаз аума, Ҭырқәтәылан иаҳәшьцәеи иҧсеиҧш бзиа иибоз аҧхәызба Фелдышьи разҟыдазтәыз Селымҧашьа маҳагьа дахьишьыз азы, акнаҳара иқәҵаны, дахьҭакыз аума, амахҿ чаландархьшьцәа дрыцны аа-шыкәса наҟьак Арабсҭан ацәҳәыра ҟьантаз дананыз аума, иҧсы ҭанаҵы арахь дҭымҵырц азы «ҽааҳәыра змам» абаа данҭакыз аума – уи ҳара даабоит махашьахала, гәабзиарала еиҧш, гәамчхаралагьы иҭәҭәоу хаҵаны.

Золак дахьыҟазаалакгьы илоуп аханатә цәаҩа хаданы аҧсҭазаара иаланааҙаз аҟазшьа – аџьанхаҩы, ананамга, агәаҟ ирыцҳашьара. Уи ицәаҩа еицакрак ақәымкәа иааигоит. Атәымуаҩ ихьаагьы, иара ихатә хьаак еиԥш, изааигәаны ихы-игәы иалихуеит. Уи зырҵабыргуа ҽырԥшы ссируп «ҽааҳәыра змам» данҵакыз, ахышә кылҳара хәыҷ дкылԥшны иибоз, иара игәаныла Шьмаф зыхьҙиҵаз аҭырқәа нхаҩ иҵаацәара рышҟа имоу ацәаныррa, урҭ рхаҵарԥыс (Наҩеи зыхьҙиҵазгьы) абџьар шьҭыхны ақәԥарахь ихы ахьирхо уи дшеигәырҷьо ҳзырбо ароман адаҟьақәа.

Амала иҳәатәуп, ароман аҿы зсахьа ҭыху аперсонажцәа зегьы, Золак еиԥш, егьырҭ аублаа реиҳараҩык реиԥш, рхатә ҵасҟәа, рԥьабзқәа ргәы рзыблуа, иныҟәырго ишзыҟамлаз. Ҭырқәтәыла ииз аублаа ҽар реиҳараҩык рабацәа рҵасҟәа ма зынҙак ирыздырам, мамзаргьы аформаз иныҟәыргоит акәымзар, рыгәбылра рыдым. Иҟахуп џьоукы-џьоукы, зынҙаск змилаҵтә цәаҩа зыԥсахыз, уимоу, зыжәлагьы зхыхны аҭырқәа жәла здызкылаз, иаҳҳәап, иара Золак ижәлантәу аҭаҳмада лашә аԥхьарцарҳәаҩы Сакәыт имоҵа Асҭан.

Ишысҳәахьоу еиԥш, ароман «Ацынҵәарах» ҩуп ажәабжьеиҭаҳәаратә формала. Ахҭысқәа аарԥшуп уи иалахәыз, избаз, изаҳаз игәалашәарала. Заурҟан Золак дызлацәажәо, еиҵеиҳәо жәларык шынеибакәу адунеи раныҙаара аҭоурых ауп. Ари уаз-ажәоуп. Убри аҟнытә еилкааупп, ари ажәабжь аҿы агәаҟра аҷыдарахазгьы, аҧсҭазаара иамоу егьырҭ аганқәагьы (иаҳҳәап, ажәлар ргәырҷьа, рлаф, рсамырҟәыл, рыхәмар зҳәаз еиԥш) рцәыргара хыԥәкыс ишимамыз. Ҵоуп, уи маҷк аҟара аҩымҭа атон ианымԥшырц залшом, уи шәыга еизадашәа еиԥшнатәуеит, аха сгәанала, ароман азы автор иалихыз аҩышьа форма (ажәабжьеиҵаҳәара) иарҵабыргуеит уи аԥштәеизадара. Ус акәымкәа, иаабац епикатә формала ахҭысқәа шыҟалаҵәҟьаз инеишьҭаргыланы, иара автор иажәақәа рыла иаарԥшызҵгьы, усҟан, ҳәарада, игха дууп ҳәа азуҳәар ауан ас аиԥш аизадара.

Б. Шьынқәба ироман «Ацынҵәарах» иахьатәи аҧсуа литература илагала дуны иаиуит. Уи иқәнаргыло апроблемақәа ҭоурыхтә ҵакы мацарам ирымоу, урҭ ианакәызаалак актуалра зцәымзуа ԥсҭазааратә проблемақәоуп.

Т.ШЬ. ЏЬАПУА,
афилологиатә
тҵаарадырраҟәа
ркандидат

«АЦЫНТҴӘАРАХ» АИҬАҲӘАШЬАТӘ СТРУКТУРАЗЫ АЖӘАҚӘАК[38]

Асовет милаҭрацәатә поезиаҿы 70-тәи ашықәсқәа рзы, егьырҭ итрадициатәу аиҭаҳәашьатә формаҟәа (повествовательные формы) инарываргыланы, аҿиара роуит ажанртәи астильтәи форма ҿыцқәа. Ҳаамҭазтәи асовет литератураҿы еиҳарак аинтерес зҵоу ракәны иҟалеит притеатә афольклор-символтә сахьаркыратә формаҟәа.

Асахьаркыратә еиҭаҳәашьа формаҟәа рҷыдарақәа еснагь асахьаркыратә ҵаки асахьаркыратә идеиеи рҷыдарақәа ирхьыпшуп. Аҧсҭазаара иара асоциалтәи аидеиатәи еиҿыхарақәа ахаҿы раагара, насгьы ауаҩытәыҩса иҟазшьа итҵауланы аарԥшра зҽазызкуа ашәҟәыҩҩцәа, урҭ еиҳа инагӡаны ицәырызгаша аарԥшышьа амҩақәа ирышьҭалоит.

Ҳаамҭазтәи асовет милаҭрацәатә литература аҿиара апроцесс иахәҵакны еизҳауеит аҧсуа литературагьы.

Иахьатәи аҧсуа прозаҿы зыӡбахә ҳамоу апроблема иадҳәаланы уаҩы дзыхцәажәаша арҿиамҭақәа маҷым. Аха ари астатиаҿы иалшом урҭ зегьы рзаатгылара. Убри аҟнытә зиҭаҳәашьатә структураиҿкаашьа аганахьала ҳазаатгылоит Б. Шьынқәба иҵоурыхтә роман «Ацынҵәарах».

«Ацынҵәарах» рылаԥхьаӡоуп иахьатәи ҳсовет литератураҿы иреиҕьу ирҿиамҭақәа. Уи раԥхьа акьыԥхь анаба инаркны иахьа уажәраанӡа имаҷымкәа алитератураҭҵааҩцәа иазыркхьеит русумҭақәа (Шь.Салакаиа, Вл.Аҵнариа, Н.Баирамукова, Л .Арутю-

[38] Ажурнал «Алашара», 1985, №10 ад. !32-136.

иунов, З.Караева уб. егь.) ахәшьара ҳаракы арҭахьеит. Ҟазарыла иҟаҵоуп «Ацынҵәарах» аидеиатә-сахьаркыратә анализ. Аха уи иаанагом аҩымҭазы уаҳа ҳәатәы ыҟамкәа, еиҿыршәшәаны иҵцауп ҳәа, инагӡаны иҵам аҧҵамҭа аиҿкаашьа, аиҭаҳәашьатә структура.

Ароман аиҭаҳәашьатә структура аилкааразы уаҩы дымҩаҟәнаҵоит дара ахҭысқәа ирыцу аҧхьажәа. Ара ишьақәгылоит ароман зегьы азы иҷыдароу, акырынтә еиҿыбаау (многоступенчатое) аиҭаҳәашьатә принцип. «Ацынҵәарах» стуктура ауадаҩреи уи аҵакырацәареи (многомерность) автор ицәыриго, иҳаиҭо аинформациа ауадаҩра иабзоуроуп еснагь (Лотмаен Иу. М. Асахьаркыратә текст астрктура М., 1970, ад. 17.). Иара убри арҿиамҭа аиҭаҳәашьатәь структура иамоу аҵакы ҳазхьаҧшуеит абра.

Автор изы ароман аҿы еиваҟәыло, еицназго ракәны иҟоуп зныкала инагӡатәыз ҩ-хыҟәкык: акы – ахҭысқәа рхаҭақәа рымҩаҧысшьа аарԥшра, ҩба – урҭ ахҭысқәа ирыҵаҵәахыз, аҧсы рхазҵоз аартра. Аҭоурыхтә ҵабырг аарԥшра абас еиԥш иҟоу азнеишьа ахьалихыз ауп ашәҟәыҩҩы ҳаамҭазтәи аепикатә еиҭаҳәашьатә форма, акомпозициатә-еиҭаҳәашьатә ҵакырацәара, арҿиамҭа иахылыҩуа абжьырацәара рышҟа дназгаз.

«Ацынҵәарах» шьаҭас иамоу ахҭысқәа еиҭарҳәоит ԥшьҩык аиҭаҳәацәа. Арҿиамҭа асиужет иаанарԥшуа аамҭеи, уи ахҭысқәеи ирызку ажәабжь анеиҭарҳәо аамҭеи инаваргыланы иарбоуп аҧхьаҩ иаамҭагьы. Ари аепикатә дистанциа иаҵаҵәахуп ахәшьараҭара. Ара ицәырҵуа ахәшьарақәа зегьы шьаҭас ирымоуп аиҭаҳәацәа аублааи аҧсуааи зхысхьоу аиԥш, иреиԥшхараны иҟазгьы ахьырдыруа, рылаҧш иахьыҵаӡо.

Ашәҟәыҩҩы иҿаҧхьа иқәиргылеит иуадаҩыз ауснагӡатә: иаарԥштәын жәларык рыцҳарыла рҭахара зыхҟьаз еиҿагыло, еиуеиԥшым амзыҳқәа рахьынтә ахҭысқәа мҩақәызҵоз, ихадараз.

Аҧхьаҩ имоуп ирҿиамҭаз ихадароу ахҭысқәа зегьы рымҩаԥысшьа еиҭаҳәаҩ хада Заурҟан инаиваргыланы, иара ахҭыс иалахәыз егьырҭ еиуиеԥшым аперсонажцәа рыблақәа рыла ибартә аҭагылазаашьа (аублаа рԥыза Ҳаԥьы Кьарантыхә, аамсҭа Бараҟаи-иԥа Аҳмеҭ, Аҧсны аҳ Ҳамыҵбеи Чачба убас егьырҭгьы рыбжьы еилыкка иалыҩуеит Заурҟан Золак иажәабжь). Иҟоуп

даҽа хәаԥшышьакгьы, ахҭысқәа ралахәра мацара адагьы, урҭ реилкаа ҟазцар зылшо, жәларык ирхаҭарнаку, Заурҟан – аиҭаҳәаҿ, зыжәлар рҭоурыхтә мҩа хыркәшан ахыҷа аҿы игылоу ауаҩы иитәу. Иҟоуп аԥсуа советтә царауаҿ иахәаԥшышьагьы, аублаа жәлар рыԥсадгьыл иананыҵ ашьҭахь, акыр шыҷәсқәа рнаҩс, Ҭырқәтәыла агәаҿы ԥьара, аублаа жәлар рцынҵәарах иҟынтәи урҭ рҭоурых ақьаад ианызцаз, рбызшәа аҭцаара иаҿыз Шәарах Кәаʒба иитәу. Арҿиамҭаҿы иҟоуп иара убас, ҳара иҳаамҭазтәиу, аибашьраҿы иҭахаз ацарауаҿ Шәарах Кәаʒба ианцамҭақәа знапы иҵыжьны, насгьы уи зыʒбахә ҳәоу амҳаԥьырра аҭоурых аилыркаагатә ажәа азынашьҭны аԥхьаҿ иахь ицәыргаз аиҭаҳәаҿ иахәаԥшышьа. Абри ацыхәтәантәи ахәаԥшышьа автор иитәу акәны уаҩы дахәаԥшыр ҟалоит. Аха автортә позиция арҿиамҭа хыхьтәи ақәыԥшыраҿы акәым иахьыԥшаатәу, уи иҵауланы, ирҿиамҭа аԥсы ахьҭоу иагәылоуп. Уи ааԥшуеит иааидкыланы аҩымҭа ахаҭа аиҿкаашьатә принцип аҟны, дара абарҭ ахәаԥшышьақәа зегь реиԥыларҭаҿы.

«Ацынҵәарах» аҿы ажәбжьҳәара гәыцәс дамоуп Заурҟан Золак. Уи иҿала ицәажәоит дызлыҵыз ижәлар, рԥеиԥш бааԥс иахылҵыз ргәырҩақәа цәыригоит игыло абиԥарақәа ргәы рҽанҵо, знык иҟаҵоу агха иацәыхьчауа.

Ароман аҿы ицәыргоуп ихадароу аиҭаҳәашьатә ҩаʒарақәа ҩба: иҿырҳәаалатәу Заурҟан Золак иажәеи, иҩыратәу Шәарах Кәаʒба иеиҭаҳәашьеи.

Автор ирҿиамҭа еибиҭоит ианаҭаху аамҭаз афырхаҵа хада, аиҭаҳәаҿ иажәабжь аапҵәаны, даҽаʒәы иажәа абжьгалара алшартә еиԥш. Уи – аиҭаҳәаҿ хада автор излеиҭаху ахырхарҭахь диазгаша зцаароуп, ма иʒырҩуа изын зынʒаҵәҟьа еилкаам хҭыск аилкаа ҟазцо ажәоуп. Ари ароль ароман аҿы аҩбатәи аиҭаҳәаҿ Шәарах Кәаʒба инеигʒоит.

Арҭ аиҭаҳәашьатә ҩаʒарақәа аҩба ҟазарыла реимадара аублаа жәлар ртрагедиа нагʒаны аилкаара иацхраауеит.

Афырхаҵа хада Заурҟан Золак ихаҿсахьа шьақәгылоит иара ихаҭа иажәабжь аҟынтәи. Уи иконкреттәу ахҭысқәеи егьырҭ аперсонажцәа дшырзыҟоуи, урҭ хәшьарас ириҭои, иаадыртуеит иара иҟазшьа, иуаҩра, иҩнуҵҟатә дунеи. «Ацынҵәарах» иахцәажәахьоу изныкымкәа иазгәарҭахьеит Заурҟан ихаҿсахьазы ишҧыдароу

иҳараку аепикатəра. Иҵабыргыҵəҟьангьы ари аиҵаҳəаҩ – афырхаҵа ихаҽсахьаҟны иҳамоуп ҧаимбарҵас иҟəыҷоу, дызнысыз иԥсҭазааратә мҩа аҟыба-ʒыба зегьы иалганы зыуаҩреи зыламыси имыцəаʒо зыԥсадгьыл абзиабара дуи еиқəзырхаз, жəларык рсахьа згəылаʒаз ауаҩы ихаҽсахьа.

Заурҟан ихəыцшьаҽы еидкылоуп х-хəаԥшышьак: аублаа жəлар, Заурҟан – ахҭысқəа ирылахəу, Заурҟан – аиҵаҳəаҩ. Арҵ ах-хəаԥшышьак реидыла аҟынтə абри ауп ҳəа аиҽыршəшəара залшом. Аха иага ус иҟазаргьы, иазгəаҵатəуп акы: Заурҟан дрылацəажəеит аамҵала акыр иаҳцəыхароу ахҭысқəеи ауааи. Ари иахҟьаны ахаҽсахьа аҽеиҩнашоит, иҩбахоит. «Аиҵаҳəаҩ – афырхаҵа ихаҽсахьа аҩхара ҳԥылоит еснагь, асиужет аамҵеи аиҵаҳəаратə аамҵеи акыр анрыбжьоу» (А.А.Краснов).

«Ацынҵəарах» аиҽкаашьатə принцип аилкааразы акраҵанкуеит уи еиуеиԥшым аиҵаҳəашьатə ҩаʒарақəа (ацəажəаратə, асахьаркыратə, асиужеттə) рҽы иалагалоу афольклортə елементқəа.

Афольклортə елементқəа рырацəара, ганкахьала изыбзоуроу, ароман аҽы ахархəара змоу, ҽырҳəаалатəи аиҵаҳəашьатə форма ауп. Аха уи иаанагом ароман иагəылоу зхыҧхьаʒара ҵҩадоу ажəаԥҟақəа, жəлар рашəақəа, алакəқəа баша ажəабжь шҽырҳəаалатəу зырҵабыргуа иллиустративтə материалуп ҳəа. Урҵ зегьы ароман апоетикатə система зда ихəарҭам маҵəахəуп. Ус, баша зых иақəиҵушəа иубауа ажəабжь иаласоу афольклортə ԥҵəахақəа акрызҵазкуа аидеиатə-ҵакытə функциа нарыгʒоит.

Афольклортə елементқəа «Ацынҵəарах» аҟны инарыгʒоит иузеицрымхуа х-рольк: акы, ароман аиҽкаашьа апринцип инақəыршəаны, ахҭысқəа реиҵаҳəашьа аҽырҳəалатəра иаршаҳаҵгоуп; ҩба, аиҵаҳəаҩ хадеи иара ижəлари зҵагылаз аҽиара аҩаʒара иаҟазшьаз амифтə-епикатə хəыцшьа аҩнуҵҟатəи аҷыдарақəа азгəарҵоит; хԥа, ароман аҽы имҩаԥысуа ахҭысқəа, иконкреттəу аԥсҭазааратә ҵабырг рҵакы ыиаргоит ауаатəыҩса еицырзеиԥшу афилософиатə зеиԥшеизгахь (обобщчение).

Заурҟан иажəабжь далагоит, даныхəыҷыз аахыс бзи иибо, аиадыгьқəа ирылҵыз иандуизеиҵалҳəаз алакə ала. Ажəабжь иагəылаку, ихəыҷра шықəсқəа ргəалашəара иадҳəаланы ицəыргоу, ари алакə – апритча хəыҷ, иара иааирԥшуеит ижəлар итрагедиатəу

рҭоурых дшазыӷоу, ишеиликаауа, ишидикыло. Ари апритча ароман аидеиа хада аазырԥшуа цаԥхоуп.

Ари алакә хәыҷ (апритча) иагәылоуп ароман иқәнаргыло азцаара хада: «Иабаԥшаатәу жәларык рҭахара зыхӷьаз амзыз» аҭак. Иарбанзаалакгьы ароман анаҩстәи аҿиараҿы ицәыргоу ахҭысқәа, аӷазшьақәа хәшьарас ироуа зегьы хыцхырҭас ирымоуп иара.

Иара убас ароман зегьы азы иалкаауп Заурҟан иахь ирхоу иандy лажәақәа: «Мап, мап, зынʒак иҳақәʒам аҭәҭәа харада-барада аԥсыҽ дахьыԥсыҽу азы мацара дишьуазар».

Иандy ллакә инашьҭархханы Заурҟан Шәарах изеиҭеиҳәоит Нарҭаа рматцҩы Бжаҩа-бжашала иҭоурыхк. Арҿиамҭа ацәеижь иаласоу ари аепос ду аӷәырҷаха хәыҷ ароман зегьы азы фонра ауеит. Заурҟан, адунеи ианыʒааз ижәлар аҵыхәтәантәи рҭоурыхтә мҩа аиҭаҳәара иҽазкуа, заанаҵ азыʒырҩ игәы иҽаниҵоит, еиҭеиҳәо аҭоурых аҵабыргреи аҳақреи рыла мцада «ақәаб еилазыршуа» ишреиуоу азы. Иара иажәа ахыркышьагьы дкаҳаны ишышьҭимхыз, уи «ачеиԥьыка аӷара ахацламҳәагьы ҳаҭыр ззақәыз» ианшьцәа ишрымҭоу. Заурҟан иажәа шьақәиргылоит Нарҭаа ирықәлоу аԥсуа жәалр рцәажәаратә ҟазара азакәанқәа рыла.

Арҭ аҿырԥштәқәа шаҳаҭра руеит, афольклортә елементқәа ароман иазку еиҭаҳәашьатә еилазаашьа зда ихәарҭам ракәны рыҽшагәыларсо.

«Ацынҵәарах» аӷны аперсонажцәа аʒәи-аʒәи реизыҟазаашьа насгьы афырхацәа рпозициақәеи иара автор ипозициеи реимадашьа иуадаҩy системаны еиҿартәуп. Ишаҳҳәахьоу еиԥш, Заурҟан ихаҿсахьа иара ихаҭа еиҭеиҳәо аҭоурых иагәылцуеит. Даҽа ганкахьала, Заурҟан иажәабжь иацыртәырны, ирацәамкәа, аха ихадароу уи иуаҩышьеи ихымҩаԥгашьеи рзы Шәарах иҟаиҵо азгәаҭақәа ихадырҭәаауеит, еиҳа идырцаулоит ахаҿсахьаз иҳамоу адыррақәа.

Шәарах ихаҭа изынгьы иаҳдыруа рґьырак иара иатцанамкуа роуп иҳазҭаз, аха дырҩегьых дыҟоуп ахпатәи аиҭаҳәаҩ, Шәарах иԥсҭазаара еиҳа ихарҭәааны иаҳзырдырша афактқәа ҳазҭауа.

Акырынтә еиҿартәуп егьырҭ аперсонажцәа рзы иҳамоу адыррақәагьы.

Ароман аҽы аинтерес зҵоу, ҟазарыла иаԥҵоу иреиуоуоп аублаа рԥыза Ҳаԥьы Кьарантыхә, иара убас Аԥсны аҳ Ҳамыҵбеи Чачба рхаҽсахьақәа.

Заурҟан иажәабжь аҽы, аханатәгьы еиццәыригоит арҭ аҩыжәларык раԥхьагылацәа. Ароман аҽиаразы иҳамоу ахаҽсахьақәа ҩнуҵҟалатәи реинырра урҭ еиҳа инаӡаны раарԥшра иацхраауеит.

Ҳаԥьы Кьаратыхә илымшеит иара ихатәы интересҟәеи икласс интересҟәеи раасҭа дызхагылаз ижәлар рус, аԥыжәара аҭара. Уи ажәлар рҧеиԥш имыӡбар амуа данаатәгыла, иалихит ахҵәара. Уи иалихыз амҩа ижәлар рзы иҭархагахеит.

Иҳалзыршозеиасеиԥшалкааакатцара? НасгьыҲаԥьы Кьарантыхә иалихыз амҩа жәлары зегьы анылартә иҟазҵазеи? Ишԥаарԥшу аублаа рхада ихароуи ихарами арҽиамҭа аилазаашьаҽы?

Аублаа жәлар рҭагылазаашьа аханатәгьы ауадаҩреи ашәарҭареи рзы ишаҳаҭуп (егьырҭ ароманқәа рҽы изныкымкәа иҳамоу аҭоурыхтә ҭагылазаашьа аилкаакәа ртәы ҳамҳәозаргьы жәлар бзиа еицырбоз рԥыза, аԥышәа змаз аибашьҩы Адагәа-иԥа Ҳаԥьы Бырзыкь ихымҩаԥгашьаз Заурҟан ииҳәауа: «Ихатә гәаԥхарала уи ахатца ишьҭеиҵеит аублаа жәлар рԥызара. Иҟалап имч ахьишәахьаз акәзаргьы изыхҟьаз, мамазаргьы, уи аамҭацәгьа аан ихатәы жәлар русҁәа иара ишиҭахыз имцоушәа баны иҽаԥыригазар?..»

Ҳаԥьы Кьарантыхә ииҳәо, ииуо, ганкахьала, иамоуп ахатәы логика. Аха, рыцҳарас иҟалаз, «ахатә логика» ҭоурыхтә хыриашагас изыҟалом. Аԥсны аҳ аҳәынҵқар иҽеидкыланы дшыҟаз даанхеит, аублаа рԥыза Асулҭан иахь дхьаҳәит. Ус изырҟаҵаз рацәан. Ахыҁә днеины дынхыҁәгылт, ижәлар рыԥсреи рыбзареи имӡбыр амуа. Имаҳаӡеит усҟангьы имҩазаҵәыкыз изырбоз ауаа рыбжьы. Ирацәан измырҳауаз аҭагылазаашьақәа. Аамҭак азын иара иалихыз амҩа иакызаҵәыку, ииашоу акәны уаҩы ибар алшон. Аха аиаша ианакәзаалак ицәырызго аҭоурыхтә лҵшәа ауп, аамҭа ауп. Ҩыцьа аиҭаҳәацәа – аублеи аԥсуеи ирдыруеит рыжәларҁәеи раԥхьагылаҩцәеи иалырхыз амҩақәа лҵшәас ироуз. Абраҟагьы ицәахуп Б.Шьынқәба иромантә концепциа амч.

Ҳәарас иаҭахузеи, Ҳаԥьы Кьарантыхә ҳара изынаԥшра зыхҟьаз иреиуоуп иуаажәлар зынгылаз рырҽиара аҩаӡара урҭ реиҵахара, рлаԥшҳәаа аҭашәара. Аха ижәлар рхәыцшьа иахылҵит уи ихымҩа-

ԥгашьа, иалихыз амҩа ҳҳәозар, усҟан ишыжәларыкыз ишеибашьуаз иҭахозгьы, рыԥсадгьыл аҿы аанхара дақәшаҳаҭхар акәымзи. Уахь ауп ҳахьаго урҭ рдунеихәаԥшышьа. Ус анакәха, даҽеаҙәы изыҙырҩуа ианилша, изалихызеи Ҭырқәтәылаҟа ахыҵра иабжьазгоз ауаа ирҳәоз, дзазымҙырҩызеи ҳажәлар акыр еиқәнархозар еиқәзырхо абри ауп ҳәа иҕьаҵәы-ҕьаҵәуа Бараҟаи-иԥа Аҳмеҭ ибжьы, изимҳәазеи ақәҙаара дацәызыхьчоз Ҳамыҵбеи Чачба ииҳәауаз. Ҳәарас иаҭахузеи, имаалықьцәамызт, игхадамызт урҭ аҩ-хацәак. Аха бзиарас ирзааигахьазеи ижәлар иара зышҟа ихы ирхаз Асулҭан?..

Ароман аиҭаҳәаҩцәа структураҟны Ҳамыҵбеи, Кьарантыхә, Бараҟаи-иԥа Аҳмеҭ реиццәыргашьа абарҭ азҵаарақәа реиҿаргылара иазкуп.

Ҳаԥьы Кьарантыхә иалихыз амҩа иалзырхыз (урҭ шыраҵәуогьы) раԥхьа игылан иара ихатәы интересҟәа рыхьчара. Урҭ, даҽеа ганкахьала, иара ишьашәалаз, аублаа нхаҩыжәлар ирхагылаз еицырзеиԥшыз интересҟәан. Аублаа жәлар руаажәларратә еиҿкаашьа иалнаршон реиҳабыра, Ҳаԥьы Кьарантыхә дызхагылаз ирыҙбаз (аиҳабыра мҩак иазааианҙагьы иара ихала ишиҙбахьаз атәы ҳамҳәаргьы) хьаҳәа-ԥаҳәада, хыԥашьа змам акәны адкылара. Урҭ рылашәреи рҭахашьа шыҟалаҵәкьази (рыдгьыл иананыҵ нахыс иҭахахьан) аазырԥшуа инагҙоу сахьоуп иҳазҭырхуа Заԥшьиԥа Ноурыз иажәақәа: «Избахьеит ауасақәа ҳәуа ишнеиуа, абга анаарылагьежьлак, раԥхьа игылоу аҭыԥ рҳаны иԥан ахарԥасҵа ианталалак, егьырҭгьы ҽаанкылашьа рыздырҙом, аттаҳәа иԥаны ахшьыра рҽарҭоит, иԥсуоу, еиқәхауоу агәхьаа мкыкәа. Аублаагьы реиҳабыра амшын ҳхылап ҳәа ианалага ажәларгьы хыҵны ирышьҭалт».

Ҳаԥьы Кьарантыхә ижәлар рҭахараҿы иду аҭакԥхықәра дуи аареи (ихала заҵәык шиакәымгьы аара зду, иаҵыхәтәантәиз иара иажәа еиқәнархар алшон ажәалр рҕьырак. Егьырҭ зегь рыла ҭырхаха ихәаԥшуаз, дауаԥшьс дызшьоз аублаа рҿар ицымгылоз. Иамургьы иҭахарын рыԥсадгьыл аҿы) еиҳа иҵауланы раартра алнаршоит, хыхьҟьа ишазгәаҭоу еиԥш, арҿиамҭа зиҭаҳәашьатә структураҿы иааԥымҵәаҙакәа ицауа Аԥсны аҳ Ҳамыҵбеи аублаа рԥызеи реивагылара.

Адәахьтәи аҭагылазаашьақәа шышьақәгылаз мацара ауарақәхыу еснагь изыхҟьо аҧсҭазааразҽ аҭыҧ змоу, риашашьа змам атрагедиақәа зхылҵуа. Урҭ аҭагылазаашьақәа рыхгашьа ауаҩы дақәшәозароуп, ианамухгьы, аамҭалатәи аҵахара дақәшаҳаҭханы. Иҟоуми нас, ҧсыхәа анамам аамҭала зцәыӡра уақәшаҳаҭхаша, уи егьа иуадаҩзаргьы.

Иаҳҳәахьеит, иуадаҩын аублаа рҧыза иҭагылазаашьа, аха иаргьы иарбанзаалак бжьагажәак идимкылеит. Ҳамыҵбеи иҽазышәарақәагьы лҵшәадахеит.

Иҳнаҭозеи ароман аиҭаҳәашьатә структура Ҳамыҵбеи Чачба ихаҿсахьа аҧцараҿы?

Аиҭаҳәаҩ хада ибжьы иккаҳа иалыҩуеит иара Ҳамыҵбеи ихаҭа ибжьгьы: «Акаҵәара хыҵырҵак ада уаҳа мҩа амамзар, нас уи амҩа уанылар ҟалома? Амца зкыз аҭба ишзахәо ирццакны агаҿахь идәықәымлар уаҳа ахы абархари? О, сыбзыцәашьа, кыр исзаҧсоу, сарҕьажәҩа угәы иалымсын иаахтны иуасҳәоит, еиҕьу-еицәоу аамҭа алхра иҭагылам уара узыҧсоу аублаақәа!..

Жәлары зегьы аҧсреи абзареи ианрыбжьагылоу, иарбан гану ҳахьҽадаҳкылара ҳәа азҵаара анаақәгылалалк иҟамлар ауп ацца-кра!.. Ус хьамҭак аҙбараҿы амчқәа еиҿагылоу шәатәуп изатәуп, иазхом хаҭала гәааанагарак мацара».

Араҟа Ҳамыҵбеи ииҳәои иҳәашьеи шаҳаҭра руеит, уи ауаблаа жәлар иҭархагоу амҩа ианылар хымҧада ииашаҵәкьаны ишиҭахым. Иара еиҳа еилкааны ибоит ишьҭырхыз амҩа иахькылнаго. Дзааҙаз ажәлар ишьаҭарҙгоу агха иацәихьчар иҭахуп. Ииҳәо уи аҭагылазаашьаҿ валашьа змам иашоуп, иара ихатәы интересҷәагьы рыхьчара ишадҳәалоу шаҳдыруагьы.

Анаҩс ажәабжь акзаареи ахаҿсахьа аиҿкаареи ҧымҵәакәа Шәарах ибжьы ҩышьҭытцуеит. Уи еиҭеиҳәоит Ҳамыҵбеи аурысҷәеи аублаақәеи реинышәара иҽазикыз ҳәа еилкааны иидыруа. Ари даҽа ҩаҙарак иатәу, Ҳамыҵбеи ҭоурыхтә хаҭарак иеиҧш дузырбо дырроуп...

Раҧхьа Заурҟан иара хаҭала дызлахәыз ахҵыс иара иблақәа рыла ицәыргоуп еиҳа иҭбаау аҭоурыхтә дырра, ари аамҭа ҧҵәаха ҭоурыхла изцаз ацарауаҩ иҳаиҭауа. Шәарах еиҭеиҳәауагьы исубиективтәу идунеидкылашьа анымҧшыр ҟамлозар акәхап.

Аха иага ус иҟазаргьы, Ҳамыҭбеи ихаҭара еиҳа иҭбааны, аҭоуыхтә перспективаҟны ибарҭоуп иара.

Арҭ аҩ-гәаанагарак – исубиективтәу, Заурҟан иитәуи, аҭоурыхтә-наукатә гәаанагареи – еиԥшны зда ԥсыхәа ыҟам роуп. Урҭ аҩ-гәаанагарак реидкылара иахылҵуеит иуадаҩу, еиҿагылоу ахҭысқәа иаку рсахьа, урҭ анаҩстәи рыхәшьарақәеи алҵшәа рхаҭақәеи.

Аҵыхәтәаны ароман аҿы иҟоуп Ҳамыҭбеи ихаҿсахьа иҵегь изырхьанҭо, изырҵауло, аепикатә ҩадара иатәу ахҭысқәа реидкылашьеи ахәшьараҭареи. Ари – Ҳамыҭбеи Аублаатәылаҟа иара иазку ажәабжь ауп. Иааидкылан ари ажәабжь, ирыдрымкылаз Ҳамыҭбеи иҵабырги, ирыдрымкылар иҟамлоз Кьарантыхә иҵабырги аԥсҭзаараҿы изеинмыршәааз аублаа жәлар рхаҭа «репикатә хдырра» (Л.Арутиунов) абжьы ауп. Ари «аепикатә бжьы» шьҭа хырԥашьа змам, зҟынтәи аԥсреи аҭахареи рыда лҵшәа ыҟам итрагедиатәу аԥеиԥш азхылҵуеит.

Абасала, Ҳамыҭбеи ихаҿсахьа аԥҵараҿы иҷәыргоуп аиҭаҳәашьатә ҩаҙарақәа хҧа, аки-аки хеибарҭәааua. Ари, ахаҿсахьа асхематәра, ганкы мацарала азнеира иацәнахьчеит, Ҳамыҭбеи иаамҭеи иара иҭагылазаашьеи ирхылҵуаз аиҿагыларақәа ԥсихологиала иҵауланы раарԥшра алнаршоит.

Ишаабо еиԥш, ахаҿсахьақәа раԥҵараҿгьы ахархәара аиуит, иааидкыланы аҩымҭа аиҿкаашьазы иҷыдароу азнеишьа. Ҳамыҭбеи ихаҿсахьа ихадароу аганқәа, еиуиеԥшым ахәаԥышьақәа рыла аарԥшра иалнаршеит ахаҿсахьа иҵауланы агәылаԥшра. Аԥсны аҳ Ҳамыҭбеи Кьарантыхә Чачба ароман аҿы дцәыргоуп иҟәыҷоу агәеанызаара зҟазшьоу, зҭагылазаашьа уадаҩ ибзианы еилызкааua, азԥхьагәаҭарақәеи ахара абареи зылшауа политикны.

Ҳамыҭбеии Кьарантыхәи рхаҿсахьақәа арҿиамҭаҿы аамҭак ала рҭыхра, урҭ реиҿырԥшра иалнаршеит арҭ аҩыжәларык раԥхьагылацәа досу иԥсыҿарақәеи иԥыжәарақәеи еилыкка уаҩы ибаратәы рыҟаҵара.

«Ацынҵәарах» аиҭаҳәаҩ хада Заурҟан Золак иажәабжь аҟны маҷ-маҷ, аамҭакала ииасхьоу аҭоурых алашьцара иагәылҵуеит ҵҩа змам, еибарку, еиҟәыҵхашьа змам ахҭысқәа, ахаҿсахьақәа, адунеихәаԥшышьақәа, амзызқәа, алҵшәақәа, ахәшьарақәа. Даара хшыҩзышьҭрала урҭ зегьы реиҿкаашьа иашьклаԥшымзар,

иуадаҩуп арҽиамҭа аихшьараҳҽы ицәырҵуа асахьа шеибгоу абара.

Заурҟан еиҭеиҳәауа аҭоурых ахы инаркны аҵыхәанҙа шаҳаҭс дызламаз ала, насгьы аамҭала шьҭа акыр дацәыхараны дахьгылоу иабзоураны, ахҭысқәа зегьы иааидкыланы дрыхәаҧшыртә, афырхацәа аҙәи-аҙәи еиҳирҧшыртә, урҭ зегьы ахәшьара риҭартә алшара имоуп. Убри аҟнытә Заурҟан иажәа ахҭысқәа рҵакы аиҭаҳәара мацара акәым, иаҳнаҭауа. Уи еиҭаҳәоу аҭоурых инагҙаны еилкааны ахаҳҽы аагарагьы иазкуп.

Шәарах иажәабжьҳәашьа иамоуп даҽа хырхырҭак, даҽа хықәкык, игоуп иаразын даҽа хыҵхырҭак. Заурҟан ибжьы ианыҧшуазар, уи еиҭеиҳәауа, иҟаиҵо ахәшьарақәа зегьы рзы ииашаҵәҟьоуп ҳәа имоу агәрагара, Шәарах ибжьы иалыҩуеит аҭҵааратә аҧшааратә хыҧша. Уи ихәшьарақәа зегьы шьақәгылоит изеиҭарҳәауа ажәабжь аҳиара иацыртәырны. Аублаа рҭахара амзызқәа реилкаара нагҙа аҟынҙа анеира дшашьҭоу аныҧшуеит ибжьы.

Ароман аҳҽы ицәырҵуа азҵаарақәа рҭак ҳазҭауа уи аан егьи хаҭалатәи абжьы акәым, урҭ абжьқәа реиҳагылара, реиҳырҧшра ауп.

Автор ипозициа ароман зегьы аҳиарала ицәыргоуп. Ари апозициа шьақәгылоит абарҭ ароман абжьырацәа реиҧылаҧҳҽы адунеи ианыҙааз аублаа жәлар рҭахара азы ахарара рыдуп урҭ рыҧсадгьыл нырмыжьыр амуа аҟынҙа иназгаз, дара рыҧсадгьыл аҳҽы дара рзакәанқәа рыла анхара азин рымызхыз амчқәа. Ҳәарас иаҭахузеи, убри аҟараҵәҟьа ихьанҭоу ахара рыдуп аублаа жәлар ирхагылаз аҭакҧхықәра дуззға рыдызтцоз аамҭа, рыҧсадгьыли рыуаажәлари реиқәырхашьа аҧшаара ахаҭыҧан, зхатәы интересқәа изырхымыҳәҳәакәа зыжәлар ииашамыз амҩа иқәгылан иҭазырхаз.

Ароман «Ацынҵәарах» ишьҭнахит ҳаамҭазтәи алитература апроблема хадақәа руак – иахьатәии иааиуеи аамҭақәа рҳаҧхьа дарбанзаалакгьы ауаҩы иду аҭакҧхықәра апроблема. Ас еиҧш иҟоу иахьа акырҙа зҵазкуа апроблемеи аҭоурыхтә материали ҟазарыла реимадара алнаршеит ашәҟәыҩҩы ироман иазышьҭихыз аформа, еилоу уи аструктура.

В.Л. АҬНАРИА,
ААР алахәыла-
корреспондент

АДУНЕИ ҨЫЦ АГӘЕИСЫБЖЬЫ[39]

Ашәҟәтыжьырҭа «Алашара» 1983 Баграт Шьынқәба иаҧцамҭоу, аҧсуа литератураҿы раҧхьаҙатәи ааҙаратә роман «Ахаҳәа еиҩса».

Аҧсуа литература асахьаркыратә рҿиамҭақәа бзиа аланагалеит ҳәа ахәшьара ҳаракны иаҭауа, ари ароман раҧхьаҙа зыбжьы ақәзыргаз иреиуоуп акритикцәа Ш.Инал-иҧа, В.Кожинов, В.Агрба, С.Зыхәба, Ш.Царгәыш, Р.Қапба убас егьырҭгьы. Аамҭа кьаҿк иалагҙаны ароман «Ахаҳә еиҩса» ажәлар рхы-рыҧсы ишалаҵәаз атәы аҳәоит И.Папасқьыр ихьӡ зху Ареспубликатә библиотекаҿы имҩаҧгаз аҧхьаҩцәа рконференциагьы. (Шәрыхә. Агаз. «Аҧсны ҟаҧшь», апрель 29, 1983ш., «Советскаиа Абхазиа», маи 4, 1983 ш.)

Ароман «Ахаҳә еиҩса» зымҿехак ҭбааҙоу рҿиамҭоуп. Ш.Инал-иҧа иҩуеит: «Аҩажәатәи ашықәсҭәа рзы аҧсуа қыҵа злаҟаз рахьтә «Ахахә еиҩса» ма анс, ма арс ианымҧшыз ҳәа, шамахамзар, егьыҟаҙам. Аҧсуа нхаҩы инхара-инҵыра, исас-ицәас, ифатә-ижәтә, иара иажәа, иашәа, илакә, иныҳә-ныҧхьара, иқьабзқәа, иламыс, ипату... Ажәакала, «Ахаҳә еиҩса» инеидкыланы иугозар, етнографиатә романынм, егьырҵага шәҟәым, аха аҧсуа етнографиазы исахьаркыратә енциклопедиоуп уҳәар алшоит» («Алашара» №10, 1982, ад. 98). Ароман раҧхьаҙа иахцәажәақәаз ируаҙәкыу В.Агрбагьы иазгәеиҭоит иара аенциклопедиатә ҭбаа-ҭыцәра (Советскаиа Абхазиа», сенитиабр 29, 1982ш.). Ҷыдала афольклортә рҿиматақәа ароман аҿы ироуз ахархәара атәы ҳҳәозар, уи иагәылалеит аҧсуа жәлар рҿапыцтә ҳәамҭақә рантологиа жыцәк ззааира.

[39] А. Аҵнариа. Аамҭеи арҿиамҭеи. Алитературатә-критикатә статиақәа. – Аҟәа, 1989. (Раҧхьа икьыҧхьын ажурнал «Алашара» 1986 №4 ад. 115-126, №5 ад. 121-130 рҟны).

Аҧсуа критикцәа ибжьы рыҟәнаргоит изныкымкәа ҳлитература баԥхатәра дулеи гәыбылра дулеи ирыхцәажәахьоу, еицырдыруа аурыс критик, алитератураҭцааԥы В.Кожинов: «Ахаҳә еиԥса» ганрацәала ианыҧшит аепоха аҷыдара – ҳаамҭа аԥажәатәи ашыҟәсқәа. Аха ажәасахьаркԥы дашьҭан инхарҭәааны иахьагьы зыпс ҭоу, аксгьы зуа ажәлар рҭоурыхтә ҭына зегьы аарпшра. Ажәабжьҳәара ахы инаркны аҵыхәанҙа иагәылсуеит амифологиатә, афольклортә, аҭоурыхтә хаҷсахьақәа, насгьы урҭ ахаҷсахьақәа зегьы Лагани уи иуацәеи игәылацәеи иахьатәи рыҧсҭазаара иагәылаҳауп. Ари ада ҧсыхәа амамызт ажәлартә жәабжьҳәара иашаҵәҟьа аҧцара» («Неделиа», №41, 1982).

Абри еиҧш аенциклопедизм абзоуроуп, Ш-Инал-иҧа ишазгәааиҭоз еиҧш, хәԥык аҟазацәа – апрозаик, апоет, абызшәадырԥы, афольклорист, аетнограф – рҽеиҧшьны русеицура. Урҭ аҟазацәа зегьы Б.Шьынқәба ихаҷаҟны иаабоит, ибаԥхатәра ауниверсалтә ҟазшьа атәоуп иҳарҳәогьы.

Б.Шьынқәба ирҿиамҭа ҿыц раҧхьаҙатәи ахәшьарақәа еихшьалауа, С.Зыхәба иԥуеит: «Ахаҳә еиԥса» амҽхак ҭбааи аган рацәеи змоу, инеиҵыху, актуалтә темақәеи апроблемақәеи шьҭызхуа, сахьаркыралагьы игәылҭәааны изыҙбо рҿиамҭа дууп. Абжьы рацәа ахоуп, аполифониатә ҟазшьа амоуп. Аҧсуаа рыпсҭазаара аҟнытә акырҙа зҵазкуа, насгьы иахьа уажәрааҙа ҳмилаҭтә литература цқьа ианымҧшыцыз, иазаамырҧшыцыз епоха дуззак аҟәҵәак иазкыуп» (С.Зыхәба. Ахаҳә еиԥсахамхарц. Ашәкәҭыжьырҭа «Алашара», 1984, ад. 3).

Ароман «Ахаҳә еиԥса» иаҵанкуа ареалтә аамҭа фбаҟа шыкәса инаҙоит (1922-1928). Ароман фырхаҵа хада аҷкәын хәыҷы Лаган хәбаҟа-фбаҟа шыкәса анихыҵуа ҳихҭыгәлоит, ҳаанижьуеит аамҭала Аҟәаҟа, аҵарахьы ҳәа ихы анирхо, жәеизаҟа шыкәса данырҭагылоу «инаҵәи-ааҵәиуа агаҟа игаз амԥаду илаҧш адхало», Ахаҳә еиԥса ахәаахьынтәи наҟ-наҟтәи илаьынҵахьы раҧхьатәи ишьаҷа анеихиго аҿены. Аԥымҭа асахьаркыратә аамҭа акәзар, еиуеиҧшым аҷыгҳарақәа рыла ишьақәгылоуп: автортә аамҭа, уи аҧхьажәаҷы излацәажәо иахьахазхаану аамҭоуп; Лаган игәалашәарақәа раамҭа – уи аԥажәатәи ашыкәсқәа рзы аҧсуа нхаԥыжәлар рыбзазара; аҭаҳмада Бежьан (Лаган иабду) игәалашәарақәа раамҭа

– уи аҳәаақәа аҵыхәтәантәи амҳаԥьырра (1877-1879) аҟынӡа инаӡоит. Абарҭ С.Зыхәба ииашаны иазгәеиҭаз аамҭатә ҽыгҳарақәа ирхыҳәҳәоит, урҭ рҵакы, рхылҵышьҭра, рыҽиашьа уеилнаркааугеит аҽаԥыцтә рҽиамҭақәа ирхыԥуа, аконкреттә ҭоурыхтә ҟазшьа змам асимволикатә ма аепикатә-лакәтә аамҭа. Абрыскьыл ихаан аахыс иааԥуа аҽаԥыцтә рҽиамҭақәа ршәахәала ирлашоуп аԥымҭа афырхацәа зхаану ахҭысқәа, дара ирыбзоураны еилыхха иубарҭахоит ажәлар ԥсра зқәым рдоуҳатә мчхара ахыҵхырҭақәа, ажәлар рҭоурыхтә ма рсахьаркыратә хәыцшьа амехаки аҵаулареи.

Б. Шьынқәба ууанӡатәи ирҽиамҭеи ароман «Ахаҳә еиԥсеи» ирыбжьоуп асахьаркыратә еизгәыкра, доуҳала аизааигәара. Абри аганахь ала С.Зыхәба азгәаҭара иашақәа акыр ҟаиҵеит. Аԥхьаҟа саргьы иҵегь ари атәы сазхьаԥшып ҳәа сгәы иҭоуп. Уажәазы ҷыдала аӡбахә ҳәатәуп Б.Шьынқәба «Ашықәсқәа рышьҭа» ахьҵӡаны 1966 ш. рзы иифызқ автобиографиатә статиа хҧышәага ғәгәак иафызахеит, уимоу, иуҳәар ауеит, астатиа асахьаркыратә ҷыдарақәа рыла Б.Шьынқәба ипрозахь агәашә аанартит ҳәа. Астатиаҽы ана-ара иуԥылоит нас «Ахаҳә еиԥса» аҽы инарҭбааны исахьаркхо аҭыԥқәа. Урҭ ралкаара аԥхьаԥ изы уадаԥрак аҵам, убри аҟнытә ара аҭыԥ ҳзақәырӡуам.

«Ахаҳә еиԥса» ааӡаратә романк аҳасаб ала аԥсуа литератураҽы иааннакылеит иҷыдоу аҭыԥ, ус анакәха уи иишанаы аилкаара иахәаԥштәуп азеиԥш литературатә процесси адунеитәи алитературатә традициақәеи ирыдкыланы. Ҷабыргуп, С.Зыхәба «Ахаҳә еиԥса» аформа аганахь алагьы, ҷакылагьы, идеиалагьы иоригеналтәуп, изеиԥшу, издукылаша даҽеа ҩымҭак аԥшаара уадаԥуп» ҳәа иԥуеит («Ахаҳә еиԥсамхарц», ад 7), аха уеизгьы ирыдикылоит Б.Шьынқәба ууанӡатәи ирҽиамҭақәа: «Ахра ашәа», «чанҵа дааит», «Ацынҵәарах», иара убас Д.Гәлиа ироман «Камаҷыҷ», Р.Гамзатов ишәҟәы «Сара с-Даҕьсҵан», Ч.Аитматов ироман «Шәышықәса рнаԥсангьы инеиуеит амш», Г.Маркес «Шәышықәса азаҵәра». Арҭ аиҽырԥшрақәа ҳара мап рцәаҳкуам, аха иарбан еиҽырԥшразаалак иаанараԥшуазар ауп ихадуо, иалкаатәу асахьаркыратә ҷыдара.

Апоема «Ахра ашәа» – поезиатә рҽиамҭаоуп, асиужет аҕьырак афольклортә хыҵхырҭахь ухьанарԥшуеит, аха иаҳарак автор

ихаҭа ифантазиа иарҿиаз ала ишьақәгылоуп. Аҵакы акәзаргьы аконкреттә социалтә ҭагылазаааишьаҿы ауаҩы илахьынҵа трагедиала ишҿахҵәо ҳнарбоит. Еизааигәаазтәуа аҟазшьақәа рыбжьоуп, ҳәарада, абыргцәа Чанҵеи Бежьани (аетикатә ҿышьҭыхра, ахәышҭаареи азқәаҭыҧи аҧсадгьыл иадкылан разхәыцра уб. Иҵ.). Аха Чанҵа ихаҿсахьа адраматә ҟазшьа амоуп, иҟалап, аныӡаарахь ахы хазаргьы. Бежьан – ауадаҩрақәа зегьы ириаааиуа аҧсҭазааратә оптимизм ҭәҭәала излаҿу уаҩҧсуп. Ихадаӡоу, имҩақәҵагоу асахьаркыратә форма ахархәашьа ала акырӡа еизааигәаны еиқәҿырҵуеит ароманқәа «Ацынҵәарахи», «Ахаҳә еиҩсеи» – урҭ аҩбагьы еиднакылоит агәалашәаратә, агәҭахәыцратә, ауасиаҭҳәарагь форма, насгьы, С. Зыхәба ишазгәеиҵоз еиҧш, излеишьашәалоу рацәоуп Заурҟани Бежьани рхаҿсахьақәа (агәамч ҭәҭәа, иҵаулаӡоу аҧсҭазаратә ҧышәа, агәынкылара ду, акы иазҧымҿуа аҟазшьеи ауаҩра дуи). Рҧсихикатә ҷыдара ала иугозар, Заурҟани Бежьани холерикцәоуп ма сангвиникцәоуп, аҟәыҭареи аҧьбарареи рзеиҧшуп, Чанҵа иакәзар – амеланхоликрахь иаҳа дхьаҧшуеит, илахь еиқәуп бжеиҳан. Ароманқәа «Ацынҵәарахи» «Ахаҳә еиҩсеи» иаадырҧшуа аҧсҭазааратә материал принципла еиҧшым: руак – ҭоурыхтә рҿиамҭоуп, егьи – автобиографиатә ҟазшьа змоу ааӡаратә ҩымҭоуп; руак аҿы иаабоит рыҧсадгьыл анырцәыӡ нахыс зеҵҟала адунеи раныӡаара аҭоурых, егьи аҿы зҿеиқәзырхаз, асоциалисттә аамҭа шьаҭанкыла еиҵанакыз ажәлар рыҧсҭазаара, егьи аҿы ажәлар рзеиҧш ҧсҭазаара ала иааҧшуеит хаҭа-хаҭала ауаа рыҧсҭазаара, егьи аҿы аҳәаҳәала рыҧсҭазаар ианыҧшуеит ажәлар зегьы рыҧсҭазаара ҿыц, руак – трагедиоуп, егьи – оптимисттә рҿиамҭоуп.

Афольклортәи аетнографиатәи материалинарҭбааны ахархәарала иахьеизааигәоу рацәоуп. Д.Гәлиа ироман «Камаҷыҷи» «Ахаҳә еиҩсеи» – аҩбагьы рҿы иқәгылоуп ааӡара апроблема, аха асахьаркыратә материал ахаҭ аиҿкаашьала арҭ аҩымҭақәа хараӡа еивнагоит. Акырҧьара иахьеиқәҿырҭуа убарҭоуп ашәҟәыҩҩы Г.Гәлиа ихәыцра агәаларшәара иазкыу (20-тәи ашықәсҩәа) иажәабжьқәеи «Ахаҳә еиҩсеи», аха излеивнаго иаҳагьы еиҳауп, избанзар Г.Гәлиа ҳазлеигало ақалақьтә хәыцқәа рыҧсҭазароуп, насгьы аинтеллигент ҭаацәара излалиааз ала, раҧхьатәи рхәыцра

иарҵысуа асахьақәеи ассоциациақәеи ҳзышьцылахьоу аҧсуа бзазареи аҧсабареи раасҭа, ашәҟәытә-культуратә хыҵхырҭа рымоуп, амилаҭҭә дгьылҵәҟьа усҟак иадҳәалазам, уи амилаҭҭә дгьыл иҿыцны иқәнагалоз роуп еиҳарак изхьыҧшу.

Апринциптә ҟазшьаҵәҟьа змоу асахьаркыратә ҷыдарақәа рыла еиҿҳарҧшуазар, Гамзатови, Аитматови, Маркеси рҽымҭақәеи «Ахаҳә еиҽсеи» излеизааигәоу аасҭа, излеицәыхароу еиҳауп. Ҵабыргуп, арҭ арҿиамҭақәа рҿы иқәгылоуп ажәытәи аҿатәи реизыҟазаашьа азҵаатәы, «зеиҧш хадаратә идеиас ирымақәоу ируакуп ажәытәра абзиарақәа рмырзра, атрадициа аҵыхәтәа аҧымҵәара аидеиа» (С.Зыхәба. «Ахаҳә еиҽсамхарц», ад. 6). Хыхь ҷьара ишысҳәахьоу еиҧш, аиҿырҧшраан азеиҧш ҟазшьақәа рыдагьы, иаҳагьы иналкааны игәаҭалатәуп аҽымҵа аиндивидуалтә хаҿсахьа азҭо аҷыдарақәа. Арҭ аҷыдарақәа «конкретла рҳәарахьы ҳаиасыр, ҳара ҳаргоит» ҳәа дрывсит С.Зыхәба.

Р.Гамзатов ишәҟәы «Сара с-Даҕьсан» аиҳараҙак алитературатә ессе аформала иҽуп, агәалашәарақәагьы ыҟоуп, аха еидызкылаша гәыцәк алганы иакыу сиужетк амаҙам (Шамиль изкыу аҵыхәтәантәи ахҟәа алаҳамҵозар). Ара иубоит ажәлари, аҧсадгьыли, абызшәеи рызхәыцра ҵаулақәа, аха аҧыжәара амоуп алитературатә тематика, ҷыдала апоезиа, иаҳарак актәи ашәҟәы аҿы, ара иҟоуп ахшыҽҵырра, алаф, улахь еиқәызҵаша агәҭахәыцрақәа, аха абарҭ зегьы, еиҭасҳәахуеи, инеиҧынкылоу сиужетла акәымкәа, иҧыҵәҵәа-ҧыҵәҵәа, амозаикеиҧш, такәгьы ргәынкылара ааудаҽны, ҵыхәаҧҵәара змам хкы рацәала, хаҳә ссала еиласоуп. «Сара с-Даҕьҭан» иадуылар ҟалоит Е.Межелаитис ишәҟәы «Контрапункт». Абраҟа иаҳгәалаҳаршәар алшоит А. Кешоков ишәҟәы «Ашьха шкәакәа сылбаапшны»

Аитматов ироман «Шәышықәса рнаҽсгьы инеиуеит амш» аҿы ауаҽы итрагедиатә лахьынҵа аарҧшуп иахьа ауаатәыҽса рыҧсҭазаараҿы имҽаҧысуа апланетатә-космостә ҟазшьа змоу ахҭыс дуззақәа ирыдкыланы. Ҵабыргуп, араҟагьы инарҭбааны иубоит ажәлар ргәынкылара аиқәырхара иазкыу ахаҿсахьа дуқәа (иаҳҳәап, аманкрут иахҳәааy алегенда), аха афольклор ари аҽымҵаҿы ауааатәыҽса уаҵәтәи рлахьынҵа ааидкыланы уазнархәыцуа аҟынҙа азеиҧш ҟанаҵартә асахьаркыратә мчхара анашьоуп.

Маркес ироман акәзар, иахьатәи идунеитәи алитератураҽы иуникалтәу аҭыԥ ааннакылоит. Макондо аҭоурых шәышықәса рыҩнуҵҟала ареалтә хҭысԛәа шаныԥшызгьы (Колумбиа имҩаԥысыз аграждантә еибашьрақәа жәба, абананқәа ркомпаниа иазкыу ахԛәа), ароман асиужет зегьы иааидкыланы амифтә ҟазшьа амоуп. Ари аҩыза ароман апеотика азы имҩақәҵагоу сахьаркыратә маҭәахәқоуп афантастикеи агротески. Маркес дыззааигәоу асахьаркыратә традициақәа зегь раԥхьаӡагьы ҳхьадырԥшуеит Рабле, Ҳофан, Гоголь, Достоевски, Булгаков, Џьоис, Кафка, Камиу, Т. Манн рышҟа. «Ароман «Шәышықәса аҽымҭра» еиҭаҳәауа иагәылсуа ауаатәыҩса ргәыԛрақәа рымцурара амотив ала итрагедиатәуп» ҳәа иҩуеит уи раԥхьаӡа ажурнал «Аҳәааанрыцәҭәи алитература» (1970, №6,7,8). Иананылаз ашьҭахьажәаҽы, ахәшьара азҭаз В.Столбов.

Б. Шьынқәба ироман «Ацынҵәарах» акәхоит – уи жәларык ртрагедиатә ықәӡаара злаанарԥшуала – Маркес иҩымҭа иаҽырԥштәу, «Ахаҳә еиҩса» ахаҭыԥан. «Аублаа ирызкыу мифуп» ҳәа азиҳәеит «Ацынҵәарах» еицырдыруа аурыс критик В.Кожинов. «Амиф астихиа аабоит аԥхьажәа аҟынҵәҟьагьы – иаҳа ииашаны иаҳҳәозар, ашәҟәы апролог аҽы, уи ахҭыс зынӡа ацивилизациа злысхьоу 20-тәи ашәышықәсазы ишымҩаԥысуагьы. Афырхаҵа хада, насгьы ажәабжьеиҭаҳәаҩы, шәышықәса зхыҵуа Заурҟан адунеи ианыӡааз аублаа рцынҵәарах иоуп» («Амифи алахьынҵеи», «Литературнаиа газета», маи 17, 1987 ш.). «Ацынҵәарах» ажәытәӡатәи амифтә-епикатә доуҳатә беиара шаныԥшыз азгәеиҭеит акритик Л.Арутиуновгьы, уи Гомер иаамҭа угәалазыршәо ауаа роуп фырхацәас иамоу ҳәа азгәаҭауа. Уахь ауп иахьхоу академик Г.Џьибулиӡе «Ацынҵәарах» аилыргара иазикыз истатиа неиҵых ахьӡгьы «Ацынҵәарах» мамзаргьы аублаа родиссеиа» (аж. «Мнаҭоби» №11, 12, 1984).

«Ацынҵәарах» аҽы шәышықәса рыл жәларык рықәӡаара амотиви, Маркес ироман «Шәышықәса азаҵәреи», Аитматов иромн «Шәышықәса рнаҩсгьы инеиуеит амши» рҵакыи рыхьыӡқәеи еиқәҽырҭуеит акыр. Асахьаркыратә форма аганахь ала иугозаргьы, урҭ ртрагедиатә ҵакы аарԥшхоит «еиҵагылоу аамҭа апринцип» ала (принцип сжатого времени). Мышкы ма мышқәак зҵазкуа

аԥсҭазааратә материал. Абри аилкааразы иаҳгәалаҳаршәар ауеит М.Пришвин 1941 ш. рзы иихәоз ажәақәа: «Уажәы мышкы иадамхаргьы аамҭақәа зегьы аҵанарӡуеит… Арҭ амшқәа ҳажәлари ҳкультуреи шыншеибакәу рлахьынҵа аӡбара иазҳәоуп… Ҳара ҳаатагылеит ҭыԥсы ҭоугьы, иԥсхьоугьы неилымкәа ақәԥаразы иангылоу атотальтә еибашьра ҳәа изышьҭаҵәҟьоу аамҭа».

Ҳазлацәажәо аҩымҭақәа рахь аромн «Ахаҳә еиҩса» ус амаӡам, уеизгьы-уеизгьы мыла еидхамкылозар. Даҽеакыуп «Ахаҳә еиҩса» аҟазшьа – уи аконкреттә автобиографиатә шьаҭа змоу, ауаҩ ҿц иааӡара азҵаара хаданы иқәзыргылауа, ҩнаҭак рыԥсҭазаарала жәларык рдунеихәаԥшышьа сахьаркыратә ажәала иҳаилзыркааува ааӡаратә-ҭаацәаратә романуп.

«Ахаҳә еиҩса» даҽеа ҩымҭак еиԥшымкәа ианыԥшит аԥсуа жәлартә педагогика, рхаҵкьыс ҳаҭыр зқәырҵо ретикатә культура, ажәакала, «аԥсуара» ҳәа изышьҭоу. Аԥсуаа зегь реиҳа иҳаракны зыхә ршьо ауаатәыҩсатә моралтә ҟазшьақәа – ахаҵара, ауаҩра, аамсҭашәара, аҽеынкылара, ахачҳара уҳәа аԥсҭазааралҽы рыҽшаадырԥшуа амилаҭтә ҳәаақәа инарҭыганы ҳанрызхәцлак, иҳамбарц залшом аԥсуаа рдоуҳатә культура ажәытәӡатәи акультура аԥҵаҩцәа (Кавказ, Бырзентәыла) ишырзааигәоу, урҭи дареи доуҳала аиҽцаара шрымаз, ауаатәыҩсатә культура дара ирылшоз ала рыхәҵак шаларгалаз. Зымҽхак ҭбааӡоу аԥсуа етикатә культура ажәларқәа ркультуратә еицырҽиара иабзоуроуп, ҳагьхьанарԥшуеит шьҭра-шьҭралатәи ма апатриархалтә шьақәгылазаашьахь, арратә-демократиатә епохахь, нас уи иацлеит афеодалтә-рицартә етикет, аха аԥсуа доуҳатә культура ауааатәыҩсатә-зеиԥштә ҟазшьа иаҷыдангьы иара милаҭтә культураны иҟазҵо ахаҽсахьа амоуп, уи гәаныла издырыз ажәларгьы арҭ рҵасҟәа ирызгәдуны «аԥсуара» ҳәа иааидкыланы изрыхьӡырҵаз уи азоуп (иаҳзааигәоу адыгагьы «адырга» рҳәоит).

Ҷыдала аԥсуа жәлар рааӡаратә система ҳгозар, ҷьара-ҷьара ғәғәала арратә ма аспартантә ҟазшьа адубалоит, иара аԥсуаа рдунеихәаԥшышьа абызшәеи афольклори рҽы излашьақәхаз ала иҵҵаазар, афилософиатә стоицизм иахьазааигәақәоу ҳбарҵахоит. Аԥсуаа рҽаԥыцтә рҽиматә инарҵбааны иҳаилнаркааууеит аԥсуаа рхаҵара, рхачҳара, рҽынкылара. Аԥсуаа ацәгьеи абзиеи

даазықәшәалак зегьы аԥсҭазаара амыҟәмабарақәа хаҵаҵас рыхгара илшаратәы дазыҟарҵон. «Ахаҵа дызқәымшәо акгьы ыҟазам» – ари аморалтә максимализм аԥсуаа ҭәҭәала ирылаазоуп.

Ааскьатәи адунеитә алитература ҳнагәылаԥшырц ҳҭахызаргьы, Б.Шьынқәба ироман «Ахаҳә еиҩса» сахьаркырала иазааигәоуп аевропатәи алитератруақәа рҽы «аазаратә роман» ҳәа ахьз зуаз аҩымҭақәа ртрадициа. Аазаратә рҽиамҭакәа иаҳарак аҽиара рыман. Арккара аепохазы. Уи аепоха алитературақәа зегьы ирныԥшит, аԥсуа литература акәзаргьы, заатәи апериодқәа раан иналкааны абри аганахь ала аҽԥнашәеит, ҷыдала Д.Гәлиа ирҽиамҭа зегьы ҳгозар, арккратә идеиақәа аханатә аҵыхәтәанза иагәылсуеит, урҭ ҳхаҿы иаамгакәагьы, еилкаашьа ҳамазам. Аха алитература изаҩсхьоу апериодқәа рахь иаҳа аҿырбеианы ианхьаԥшуагьы ыҟоуп. Арккаратә традициа иахьатәи аамҭа иашьашәалоу асахьарыкартә традициа реиҽыбаара, рхеибарҭәаара аабоит Б. Шьынқәба ироман ҩыц аҟазшьа хадақәа ируакны. Ари раԥхьаза схаҿы иааиуеит В.Гоеҵе иавтобиографиатә роман «Апоезиеи аҵабырги» Вельгельм Маистер изкыу ироманқәа ҩба, Л.Толстои «Ахәыҷра», «Ақәыԥшра», «Арԥысра» (Толстои иаҭыԥны Инал-иԥагьы дигәалаиршәоит), М.Горки «Ахәыҷра», «Ауаа рыҩнуҵҟа», «Сара университетқәа». Иаҳгәалаҳаршәар ҳалшоит иара убас А.Герцен («Ахҭыси ахәыцрақәеи»), Руссо («Ауасиатә»), С.Аксаков («Багровимаҭа ихәыҷра») уб.иц.

«Сара сгәанала, ауаҩи аамҭеи реизыҟазаашьа аарԥшроуп абиографиа хықәкы хадас иамоу. Иарбатәуп аамҭа иара иахьынзааигаз, иахьынзаизыманшәалахаз, ауаааи адунеи реилакаараҿы иара ихәыцрақәа шьақәгылашьас ироуз, насгьы иара дансахьаҭыхыҩха, данпоетха, даншәҟәыҩҩха, иааихҭигаз зегьы адәахьтәи адунеиазы еиҭарҿыцны аарԥшышьас иеиҭаз», – ҳаԥхьоит Гоеҵе ироман «Апоезиеи аҵабырги» аԥхьажәаҿы. Гоеҵе исахьаркыратә метод иҩымҭа ахьзгьы ианыԥшуеит: «аҵабырг», ҳәа уи дзышьҭоу аԥсҭазааратә хҭыс оуп, «апоезиа» – ахҭыс сахьаркыратә блала ибаны аарԥшроуп, ахыҵҳәаагьы налаҵаны. Аԥхьаҩ иҽаԥхьа ииасуеит Гоеҵе ихәыҷра, иқәпшра,иарԥысра ирыдҳәалоу асахьақәа (ажәабжь нагзоуп 1775 шықәсанза), иани, иаби, дызлахәыз ауааԥсыра рхаҿсахьақәа, аԥсадгьыли, абызшәеи, адунеитәи алитературеи анемец лите-

ратуреи ирызкыу ахәыцра ҵаулақәа, ахәыцшьақәа. Иазгәаҭатәуп Гоеҭе дызлацәажәо иԥсҭазаареи ирҽиареи рышьақәгылараҽы зегь реиҳа зҵазкуа, ихаҭәааy, иҽырԥшыгоy, ҩнуҵӄала еиҽагылам ахҭысқәа шракәу.

Уаҩ ихаҽы иааганы дазхәыцырц ахәҭоуп Л.Толстои ихәыҷра сахьаркыратә проблемак аҳасаб ала ишеиликааyа атәы: «Усҟан акәзам сара иансоуз иахьа сыԥсҭазаара злаӄоу зегьы? Насгьы убасҟакирласны,мегзаракиосуазшәыцьараишаныхәҭаканаҩсаҭәи сыԥсҭазаара зегьы иаланагалеит. Хәышықәса зхыҵуа ахәыҷи сареи шьаҽак оуп иҳабжьоу. Ҽыц иины инкашәааз асабии шышықәса зхыҵуа ахәыҷи роуп амбатәза зыбжьазо». Даҽеаԥьарагьы: «Сара «Ахәыҷра» анызыҩуаз, ус сгәы иснаҭон, сара сӄынза абасҵәӄьа азәы ицәа-ижьы ианырҵәӄьаны изаамырԥшьыцызт ҳәа ахәыҷра иаҵоу аԥшзареи апоезиеи». Ҩажьиԥшьба шықәса заҵәык ракәзан Толстои ихыҵаз абри раԥхьазатәи ишедевр анаԥиҵоз (иазгәаҳҭап – аиҳараҩзак ақәра ду аннырҵлак ирзынхо аамҭа иалагзаны оуп агәалашәаракәа рыҩра напы анадыркуа).

Ҳәарас иаҭахузеи, Толстои иԥсихологиатә анализ иалкаау аҭып ааннакылоит адунеитәи алитература зегьы ҽыц, убри аӄнытә сара уи изыдгалатәым аҩымҭа иадызгаларц акәым сгәы иҵоу. Аха лымкаала иара аповест «Ахәыҷра» иаҵоу аԥшзареи апоезиеи» доуҳала Б.Шьынқәбагьы иазаайгәазоуп. Машәырла иӄалазаргьы, «Ахәыҷреи» «Ахаҳә еиҩсеи» ҭыԥқәак рҽы еилыхха иуҳәаратәы еиқәҽырҵуеит, иаҳҳәап, иаԥхьахьоу ирымбарц залшом аҭакәажә цқьа Наталиа Савинеи абырг бзиа Бежьани рыԥсышьа асахьақәа реигәныҩра – араӄа аиҽырԥшразы ихадоу ауаҩы цқьа ауаатәыҩса рҽаԥхьа идыз иуалԥшьа нагзаны, аԥсра дацәымшәазакәа дахьаԥыло амотив ауп. «Наталиа Савишна ҩымз заҵәык даргәамҵит лчымазара, аха лхьаақәа лхылгон қьырсиан иашаҵас ичҳаны: дгызуамызт, дгәынқьуамызт, амала даагылазар дызлашьцылахьаз ала, уажәы-уажәы анцәа ихьз лҽалыршәуан. Лыԥсра саатк аӄара шагыз, ҳәаны, лылахь-лыцьымшь лзатәит… Лыԥсҭазаара даԥырҵуан лара уи уаҳа дазымхьуа, аԥсра дацәымшәазакәа, иагьлыдылкылеит иара бзиак еиԥш деилаҳаны. Наталиа Савишна аԥсра дацәшәомызт, избан акәзар лыԥсҭазаара далҵуан лара хьаҳә-хьачарада адинхаҵара шлымаз,

Евангелие аҳәахьа нагӡаны. Уи лыԥсҭазаара зегьы цқьан, хеигӡара ззымдырӡо, ҳәаа змаӡам бзиабарала иҭәын».

Сгәы иаанагоит аԥсуа литература зегьы еиԥш, аԥсуа мемуартә литература аиразгьы (З.Дарсалиа, М.Аҳашба) анырра мҩашьо иҭәҭәоуп ҳәа М.Горки иавтобиографиатә трилогиагьы. Ҷыдала иҭҵааны иҳамазар, иаҳагьы иаҳбарҭахон Горки иповест «Ахәыҷреи» Шьынқәба ироман «Ахаҳә еиҩсеи» ирзеиԥшу адоуҳатә-сахьаркыратә еимадарақәа. Иаҳарак ажәлар рпоезиа азнеишьаҿы, ӡы-хәашьык злаҭәам ахәыҷы ихдырра адунеи шаднакыло аарԥшраҿы, уб.иҵ. Иҳалшоит иаҳарбар арҭ аҩымҭақәа реизааигәара ҳаилзыркааyа ҭыԥқәакгьы. Абар, раԥхьаӡа акәны зыԥсҭазаараҿы анбан шәҟәы шьҭызхыз Алиоша Пешков ицәалашәарақәа: «Ажәақәа издыруаз ракәын, аха аславиантә дыргақәа урҭ ирхаршаламызт: «землиа» зеиԥшыз ахәаҷа акәын, «глаголь» – абҟаҵьыҟә Григори дугәаланаршәоит, «у» сандуи сареи иҳаиԥшын, сабду ихаҭа анбанқәа зегьы маҷкмаҷк дрылаҟан». Абар Лаган хәыҷы анбанқәа аниҵо аамҭазы изцәырҵуа лаԥшҿаԥшытәи ассоциациақәак: «Анбан «Б» ҳкәаскьа ахыбраҿы ауаԥьаҟ аббыҳәа алҩа анҭыҵуа еиԥшушәа, анбан «Д» – аҟаԥҟаԥқәа зшьаны, аддыҳәа амҩаду ианыланы иааиуа иеиԥшушәа, анбан «В» – ҳԥацха ашәваз еиԥшушәа, анбан «Г» – ҳгәашә ду зыдҳәалоу агәашьа еиԥшушәа». Лаган сахьангьы ибоит шьҭыбжьылагьы иаҳауеит («аббыҳәа», «аддыҳәа»). Еиуиеԥшым ашәҟәыҩҩцәа рҩымҭақәа реиҿырԥшра анаԥшьгаха, иара абраҵәҟьа иацҵатәуп даҽеакгьы. Руссо ихәыҷра аидеализациа азиуеит, Гоеҵе дызлацәажәо ахҭысқәеи истили шьҭыхцәоуп, Толстои иналкааны дазҿлымҳауп аҩнуҵҟатәи аиҿагыларақәа раарԥшра.

Даҽеакӡоуп апролетартә шәҟәыҩҩы Горки иҟны иаабо. Уи дызлацәажәо аԥсҭазаара ҿаасҭоуп, ԥсгарҭак амамкәа иҟәкыуп, иҭахәаҽуп. Уи ареволиуциа ҟалаанӡатәи аурыс мешьчантә ҭаацәара аԥсҭазаара акәын: «Ахы акит, улаԥш ахьымӡо, ацәыршәагаха аҿыҩанахеит ижәпаҳа-ҳараӡа, еилыҡрааӡа, ҳәашьак амамкәа иҿаасҭаз аԥсҭазаара. Игәыҭшьаагоу лакәҵас ауп уи сара ишысгәалашәо, ибзианы игәныскыларатәы иқьиоу, аха уԥсы уҿеиҵартә аҟынӡа иҵабыргҳәаҩуеник иҿала исаҳазшәа. Уажәшьҭа исхызгахьоу аԥсы анахасҵо аамҭазы, сара зны-зынла агәрагара

сцәыуадаҩуп абарҭқәа зегьы абасҵәҟьа иҟазма ҳәа, иагьыҫтахуп иамаскырц, абжак сҟәысблаарц – изакәытә гәымбылԥьбароузеи ишәаҳаны измаз «абиԥара мдыр» рыԥсҭазаара лашьца. Аха аиашаҳәара арыцҳашьара аҵкьыс еиҳауп, насгьы, мшәан, сара схы акәым сзыхцәажәо – иҭшәоу, иԥсыхәаҽыгоу, аурыс хархь уаҩы ԥасеиԥш иахьа уажәраанҙагьы бзазарас иамоу.Ҩ игәыҭшьаагоу ацәалашәарақәа реилашыҩкроуп зыҙабхә сҳәауа.

Сабду иҩны пеипеиуа иҭәын аҙәи-аҙәи реиҕара анаҟә мцаԥшь ала: уи адуцәа рыԥсҭазаара ашҳам аланаҭәоит, уимоу, ахәыҷқәаҵәҟьагьы иара хәдацәахьы иалагылан».

Алиоша Пешков игәалашәарақәа рҟәандара зегьы зхылҵуа иабду гәымбылԥьбара иакәзам, ианду – аԥхәыс ҳалал лоуп.

Уашьҭа ҳарзыҙырҩып Б.Шьынқәба ихәыҷраамҭа иазикуа ажәа ҳаракқәа: «Ахәыҷра – ауаҩытәыҩса идуоҳатә ԥсҭазаара иапаշәуп, уи иагәылымииаз ҟазшьа аҙәгьа имаҙам» (Сент-Екзиупери: «Ҳарҭ зегьы ҳхәыҷра атәылахь ҳаауеит»). Шьынқәба иажәақәа агәышьҭыхра рыҵоуп: «ицқьакәакәараҙа, иҭамбаҙо аҙыхь», «иссиру адоуҳатә хазынарҭа», «о, схәыҷра бзиахә», «ихаакәакәараҙа сгәы иқәыҩуеит «шьышь нани», «аԥсҭҳәа зҧырҵыз аеҵәақәа реиԥш сан лыблақәа», «реиҳа иԥшқарахыу – уара, реиҳа иԥшҙоу, ицқьакәакәароу, иҳалалу – уара!»

Арҭ ажәақәа аҩымҭа зегьы иааидкыланы агәышьҭыхратә пафос иаҵоу рныԥшуеит, уи апафос иашьашәалоуп иара астильгьы, аформагьы. Ԥьара-ԥьара аидеализациагьы.

Б. Шьынқәба ишьҭихуеит, сахьаркырала иагьҭитҵаауеит 20-тәи ашықәсҟәа рхаантәи аԥсуа нхаҩыжәлар рбзазара асаоциалтәдоуҳатә ганқәа зегьы нарҭбааныҩ усҟан уажәаасҭа аԥсуаа ржәытәпатриархалтә шьақәгылазаашьа, нас уи иацхрааз «рышьхарыуатә феодалтә-аристократтә республика» иахылҵыз аҵасқәа иаҳа еиқәханы иҟан, аԥсуаа икамыжькәа иааргон иҷыдоу амилаҭтә цәа зыҟәну адоуҳатә атмосфера – арелигиа, аҿаԥыцтә рҿиамҭа, аҵас-ақьабз, анхашьа-анҵышьа. Урҭ зегьы ҙы-хәашьык зламлацыз аҙыхьҵәҟьа иахьаҩызаз рацәан. Ажәлар ржәытә бзазара аҙыхь иахьҙаны иаҿыхәаз, уи абиԥарақәа рзы аиқәырхара зҽазызкыз ашәҟәыҩҩы – узеилаҳаша анасыԥ имоуп. «Абас иҧыҧкыу ацәалашәара ашәҟәыҩҩцәа ҳзы иаҳагьы имчароуп, иаҳагьы иҵаруп, из-

банда ҳарҭ инеиԥынкыланы ҳхәыҷра атәы аҩра ҳаҿзоуп, ԥьарак ҳаатҭгыланы, ҩамҭак аҿы иҳамҳәацзаргьы, ирабан жанрзаалакгьы, иахьабалак ҳҩымҭақәа ирныԥшуеит ҳхәыҷра ашықәсҟәа раантәи адунеи». Анаҩсан, алирикатә ҟазшьа змоу аԥхьажәаҿы автор инатцшьны иазгәеиҭоит, иҩымҭа ҿыц автобиографиатә материал ишахылҿииааз: «Абас схәыҷра ашықәсҟәа раантәи сгәалашәарақәа, рацәак сышрықәгәыҕуазгьы, сара исызнагазар, аԥхьаҩ иасҳәашаз сырҭеит, убарҭ шьаҭас иныҟатцаны, иаԥысцеит ҩымҭак».

Ахатә ԥсҭазаареи асахьаркыратә ҩымҭеи, ауаҩи уи иаамҭеи, ахдырра ашьақәгылараҿы амилаҭтәи адунеитәи культурақәа рныррa, – абарҭ изеиԥштәу аҟазшьақәа рыла Б.Шьынқәба ироман «Ахаҳә еиҩса» ззааигәо арҿиамҭақәа маҷым, аха аԥсҭазааразы иҿырԥшыгоу, ажәлар рхаҭа иидеалтәуп ҳәа ирыԥхьаҙақәо адоуҳатә цәырцракәа раарԥшрала, аԥсҭазаара реиҳа иҳаракыуазганк, аҿыгҳара алкаара, насгьы аформеи астили, ажәабжьеиҭаҳәашьаҿы абызшәа иахыукааy азеиԥш гәышьтыхратә пафоси рыла Б. Шьынқәба иҩымҭа егьырҭ раасҭа излазааигәоу убоит Гоеҭе ироман «Апоезиеи аҵабырги».

Иазиума нас Б.Шьынқәба дызлацәажәо аԥасҭазаартә ҟәцәа аидеализациа? Ааи, аидеализациа ара инеиԥынкыланы акәымзаргьы, аҩымҭа астили аформеи ирныԥшуеит – автор дызлацәажәо аетикатә дунеи ус ахьаҭаху рацәоуп, иаҭахымкәа иахьицәыҟалаз шҟоугьы. Уи азоуп Шь.Инал-иԥа ароман аԥхьажәаҿы, аҩымҭаҿы иаабо аизыҟазаашьақәа дрыхцәажәо, «ԥьара-ԥьара шәаҙаны изазгәеиҭо. «Алашара» ианыз иара истатиа «Абзиара – ҩадароуп» аҿы иаҳа еилукаартә иҳәоуп «аҩымҭаҿы аидеализациа аелементқәа» шыҟоу. Шьоукы-шьоукы ари аҩымҭаҿы «аидеализациа аелементқәагьы» рбом мшәан, изаҭахыузеи иара ахаҭа аиделаизациа азура? Ҳәарас иаҭахузеи, аҩымҭа иаҿԥныукылар ҟалоит 20-тәи ашықәсҟәа рзы аԥсуа қыҭаҿтәи асоциалтә еиҿыхарақәа аԥсуа традициатә бзазара аҩнуҵҟатәи аиҿыхарақәа ирыдкыланы иаҳа иҵауланы иаанарԥшыр ауан ҳәа. Аха автор уи хыцәкы хадас иҟаимҵеит – иара иналкааны дзызҿлымҳау, еиҭасҳәахуеит, аԥсуа ааҙараҿы иҿырԥшыгоу ауп, аҩнуҵҟала еибгоу (цельное) аԥсуа идоуҳа ауп, насгьы иаҳхаҳмыршҭып, иара автор иҳәан еиԥш, уи дызлацәажәо «реиҳа иԥшқрахыу»,

«реиҳа иԥшӡоу, ицқьакәакәароу, иҳалалу» ахәыҷра аамҭа шакәу. Ҳәарас иаҭахыузеи, зегьы рхәыҷраамҭа ас ирыҟәҽиамӡом, уигь ус шәышәырак ацымкәаҵәҟьа иҟалаӡом, шамахамзар.

«Ахаҳә еиҩса» аҽы аԥсҭазааратә ҵабырг (афакт) иацхраауеит асахьаркыратә хыҵхәаа – асахьаркыратә хаҟәиҵра азырҳаразы, иԥсахыуп ауааи аҭыԥқәеи рыхьыӡқәа, автор ихы иарихәо афольклортә материалқәа астилизациа рызууп. Асахьаркыратә хыҵхәаа ахәҭаа ҕәҕәоуп Гоеҵе, Толстои уҳәа рҟынгьы. Толстои итриологиаҽы афырхацәа рыхьӡқәа ԥсахыуп. Афырхаҵа хәыҷы Николенка Иртениов – уи Толстои данхәыҷыз иоуп. С.А. Толстаиа излалыԥхьаӡоз ала, аҩымҭаҽы иҟоуп зынӡа ихыҵхәааун лхаҽсахьа, избанзар Толстои иан дигәалашәаӡом, ҩышыкәса заҵәык ракәын лара даныԥсуаз ихыҷуаз. Аха иара даныҩеидас иеиҳабацәа рҟынтәи иаҳаз агәалашәарақәа ихы ирахәаны, иаԥиҵеит поезиала иҵәу, ҭеиҵыԥшлеиԥш, ҩнуҵҟалагьы доуҳала ибеиоу аурыс ԥҳәыс лхаҽсахьа. Толстои анаҩсан иаԥиҵақәаз аҳәсақәа раарԥшразы исахьаркыртә мҩакәҵаагахеит иан лхаҽсахьа.

«Ахаҳә еиҩса» иалагылоуаа рыхьӡқәа урҭ ррелтә прототипқәа ирхаршалоуп уҳәаратәы иҟоуп ԥьара-ԥьара: Бежьан ихьӡ автор иабду ихьӡ Жьажьа угәаланаршәоит, Лагани ан Ҷарымхан, автор иан – Адлеи-ԥҳп Ԥьамырхан лоуп, Бадра ихьӡ Басила ихьӡ шьҭыбжьыла иазааигәәуп. Аха иабаанагеи афырхаҵа хәыҷы Лаган ихьӡ? Уахык зны аҩнаҵа иаҭааз асасцәа руаӡәкгьы – «Лаган, иган, иааиган» ҳәа Лаган ихьӡ автор дахьиҵәҟьаз аҳабла Лаганиахә иахаршалоуп ҳәа. Ус анакәха, ауаҩԥсы хьӡыс ихылеит иааԥымҵәаӡакәа амра лаша зхаԥхо иԥсадгьыл гәакьа ахьӡ. Ари иаҳнарбоит ҳәашьа змам ауаҩи аԥсабареи ринтимтә еилаҵәара. Ауаҩи аԥсабареи реизыҟазаашьа, русеицура – Б.Шьынқәба ирҿимҭаҽы азҵаара хадаӡақәа ируакыуп, «Ахаҳә еиҩса» аҽгьы уи ҭбаа-ҭыцә жәпаԥьара иааԥшуеит.

Б. Шьынқәба ироман ҿыц аҽы иналкааны иаарԥшуп ахаҳә еиҩса зқәу ахәада асахьа – аромн ахьӡгьы иара иахылҿиаауеит, иаҳа иҵаулоу ауаҩытәыҩсатә цәалашәарақәагьы аҩымҭаҽы изыдҳәалоу иара убри аҭыԥ ԥшьа ахьӡ ауп, насгьы, иара Абрыскьыл ихаҽсахьала ирлашоуп.

Ароман «Ахаҳә еиҩса» ахьӡ иамоуп аконкреттә ҵакы еиԥш асимволикатә ҵакгьы. Ганкахьала уи ахылҿиааит, ҵабыргыҵә-

ҟьаны Ԥлоу ақыҭан иҟоу ҭыԥк ахьʒ. Аԥсуаа пгəра зларгоз ала, Ахаҳə еиҩса ахəадаҽы иқəу, ҩбаны еиҩыхыу ахаҳə – Абрыскьыл иаҳəала еиҩисеит. Абрыскьыл икра иашьҭаз аԥеҳамбарцəа алаиршəарц ажəҩан ахь иршəит ари ахаҳə. «Икəалааua илеиуаз ахаҳə ишамчыз Абрыскьыл ихагəҭа иқəкыз ахаҳə илаҽасит, ҵəак еиԥш, ахаҳə еиҩсеит ҩбаны, абық-сыққəа наҟ-ааҟ аҽеыҭкəа наиваҳаит...

...– Иахьа сара сыԥсҭазаарагьы еиҟəшеит ҩбаны – иҳəеит Абрыскьыл, ҽыцха икажьыз аҽеыҭ инапы нақəикын, – Уара исаҩсыз, исхызгаз уоуп! – Егьи, згəы ҩарханы ишьҭаз ахь днаҳəын: – Уара сзыниашаз, саԥхьа ишьҭоу уоуп, шəарҭ шəеиҟəгахеит, абри ауп ихəарҭам!»

Аҽеаԥьара аҩымҭаҽы ахаҳə еиҩса аԥсуа жəлар 19-тəи ашəышықəса аҩбатəи азбжазы ирхыргаз амҳаԥьыра, ажəлар еиҩызшаз атрагедиа иасимволны иаабоит: «Ее, гиди, сабиц, ахырзаман ҳақəшəараны ҳашԥпаҟаз?! Ажəытəза зны, ижəдыруеит, анцəа иҽагылаҩ, Абрыскьыл фырхаҵа иаҳəа цҳафыр ҩбаны еиҩнашеит ахаҳə. Убас амҳаԥьырра ҳԥызгалаз аамҭа гəымбыл ҳаҩнашеит аԥсуаагьы: **ԥьоукы – аарцə, ԥьоукы – ныpцə, нарқəацашьа змам амшны ҳабжьаҳаит»**. Ишԥелкаатəу арҭ ажəақəа, рсимволтə ҵакы инаҩганы, рҭоурыхтə ԥеиԥшху ашҟа ирханы ҳрыхəаԥшуазар? Еиҩсахаз ахаҳə, еилкаауп, ҩаԥхьа еибыҭашьа амам (ԥьара цементк рыбжьушьыр, ахаҳə еибуҭаргьы здыруада?). Нас риашашьа амаʒами жəларык рхаҭəаара рымызхыз аҭоурыхтə трагедиа, нарқəацашьак амоуʒари наҟ-наҟ зны амшын мыжда? Ари азҵаара аҭак аҟаҵара автор иқəиргылаʒом, уимоу, гəыԓрак ацəаарагьы ҳирбаʒом, избанзар, аҭоурых иамыʒбацызт ма иазыʒбарангьы иҟам ҳəа давсыр алшоит. Аха уезгьы, уаҩы игəы ҭнашьааyеит, иагьеихьнашьуеит **«нарқəацашьа змам амшын»** асахьа. Абарҭқəа дрызхəыцны акəхап, Шь.Инал-иԥа ароман ахьʒ гəыҩбарыла дзазыҟоу: «...ахьʒ арҽиамҭа аидеиатə-сахьаркыратə қəыԓəҩəара цқьа иадҳəаламшəа. Даҽеаԥьара ухьанарԥшуашəа иҟоуп, ароман зызкыу – ҳазну ашəышықəса ҩажəатəи ашықəсқəа роуп, ЛАган ихəыҷра ауп, азеижətəи ашəышықəсазы иҟалаз амҳаԥьырра акəымкəа». Шь.Инал-иԥа азгəаҭара иҟаиҵо зынʒа хрыҩ аҷалап еиԥш, зегь рыла еиқəшəо ишзыҟамло шаадыруагьы. Акы заҵəык, ароман ахьʒ аиашаразы аргументс ауп: рҽеиҩыршеит ажəытəи

аҽатәи. Адоуҳатә традициақәа рхырхарҵала уахәаҧшуазар, урҭ аимадара рыбжьоуп, ажәытәра иаҳнаҵеит арзтәым адоуҳатә ҭынха рацәаны, аха усгьы ажәытәи аҽатәи социалтә-економикатә шьақәгылазаашьала еиԥшоуп. Аха ҳхынҳәып лымкаала амҳаԥьырра азы иҳәоу, **«нарҟәацашьа змам амшын»** ахь: ари ахаҿсахьа алогикала, амҳаԥьырра азаганахьала уахәаҧшуазар, иара Б.Шьынқәба ихаҵа иажәеинраала «Амҳаԥьыраа ргарашәа» (1940ш.) атрагедиатә-оптимисттә пафос иатцоу ала, сахьаркыратә мчхарала ԥымҵа неиҵыхк иазымҳәаша аҳәоит, иагьаҧнагоит:

Уандухалак, Амшын Еиқәа
Ур, уԥнижәқәа имызҙахьоу
Аҟарма рыҟәных архнышьнақәа,
Амца еиқәуҵап ицәахьоу!
Асаба ақәтәа, аԥны архәараҿ
Иубоит аҳәа мԥашьахуа,
Икных, икных! Уи ақәпараҿ
О изылшода иалшахуа.
Нас уи аҳәа, уҧсадгьылаз,
Ахьҙ зларгоз уабацәа,
Ахаҵа-ихаҵа, уҧсадкылаз
Раҧхьа унагыл ақәпацәа!

Араҟа инықәыҧшшәа акәзаргьы, иҳәатәуп апрозеи апоезиеи реизыҟазаашьа азбахәк: апроза иаҳа идгьылтәуп, иреалтәуп, убри аҟынтә аҭоурых аҿы избам, мал ассы зызбара амуа асахьаркыратә хықәкы ақәыргылара улнаршоит, аутопиатә рҿиамҵа апҵуҵартә иақәумкызар. Даҽеакуп апоезиа: уи иаҳа ишьҭыхуп, ижәԥантәуп, аҭоурых иазымызбацгьы асахьаркыратә-поезиатә-символикатә ажәаҿы, ахаҿсахьаҿы, ацәалашәараҿы ишьақәнарҕәҕәоит, убри алагьы апроза агәыҕра ахьыҵнахуа, апоезиа агәыҕра адгьыл уқәнаргылоит. Аха араҟа ицәырҵыхуеит даҽеа зҵааракгьы – иҟамлаша шзыҟамло иаахҵәаны аҳәара акәу, ишзыҟамло шыудыруагьы, иҟалоит ҳәа ахы аргәыҕра акәу иаҳа итрагедиатәу? «Амҳаԥьыраа ргарашәа» аҿы апоет идыруеит зыҧсадгьыл иацәызыз ус аламала ишзыхнымҳәуа, ма зынза изыхнымҳәзаргьы шауа,

аха агәыҧра иманы уи аҙбахә иҳәоит, ажәлар рыхынҳәра дазхьны. Сгәанала, апоет уаҩԥсҭас иидыруа поет ҳасабала «изымдыруашәа» деигәыҧны дахьазышәаҳәо – иаҳагьы емоциала иартҵаруеит ажәеинраала иатҵубааua атрагизм.

Ахаҳә еиҩса ахаҽсахьа асимволикатәи ареалтәи ассоциациақәа иҳазнарҵысуа зегьы ааизыркәкәаны ҳрызхәыцыр, ҳазкылыргоит хшыҩҵак дук – еиҩшамхароуп ажәлар рыԥсҭазаара, ауаҩы иԥсҭазаара, уи хаҭәазароуп. Абри анаҩсангьы, Ахаҳә еиҩса ахәада – иблахкыгоу аԥсуа ԥсабара аҟәырҷах ссир – уаҩы игәаҽы иатҵырсуеит иара ахаҭеиԥшҭәҟьа иԥшҙоу, изҩыдоу, игәышьҭыхгоу алирикатә цәалашәара ҵацулаҙақәа. Ҳрызхәыцып зыԥсабара гәакьа шьала-дала иаласоу Бежьан имаҭа иеиҳәауа иажәақәа: «… ари ахәадахьы уанаaиуа, есымшагьы аҩадара укыдуп, иухоумыршҭын, абзиарагьы ус ауп, есқьынгьы иуадаҩроуп». Абри еиԥш аԥсабара иқәиаауаз ауаҩы зегь рыла дҳаракымхар ауама! Ашьхақәа рыҳаракыра акәҙами Б.Шьынқәба – «Есымшааира ашьха скыдуп, Аҩадара уалны исыдуп» ҳәа ажәеинраала изырҩыз?! Ҳара ҳацәымҩашьауа иаабоит апоет ирҽиамҭа зегьы ҩнутҵҟала ишеимадоу, ажанрқәа шеиқәҽырҭуа, ишхаҭәааy, Аԥсны аԥсабара амч хадақәа иара шырыҙрыжәыз. Ҳаиҭарызхәыцып Бежьан тажәақәа: «Арирахь – ашьха, анирахь – амшын. Ҩ-заамура мыч дуҙҙақәак рыҩжьара узҳауеит дад, Лаган!» арҭ ажәақәа иаҳгәаладмыршәаҙои апоет уааҥзатәи иажәеинраалак?

Раԥхьаҙа сылацәа аныхтыз,
Шьхоуп еилаарцыр сылаԥш иаԥылаз,
Раԥхьаҙа мылацәа аныхтыз,
Мшынҙуп игазго сызхыԥшылаз.

…Гәыкала сышәзыҟоуп, геи-шьхеи,
Аҵәа еиԥш наҟ-ааҟ сгәы еиҩысшарыма?
Ҩ-анацәак ираaҙаз аҵеи
Руаҙәк далкааны дизеиҧьашьарыма?

Аромн «Ахаҳә еиҩса» инарҵбааны ианыԥшит аԥсуаа шәышықәсала ирыларҵәан иааргоз апатриархалтә нас афедалтә шьа-

қәгылазаашьа ирхылҵыз аҵасҟәа рԥсабаратә дунеихәаԥшышьа, ррелигиа, рыбзазаратә философиа, ретикатә культура, рҽаԥыцтә ҳәамҭақәе, рынхашьа-рынҵышьеи, рҽеилаҳәашьеи, рыцәгьеирыбзиеи зегьы еидызкыло рсахьаркыратә гьама. Рҽеызхьырыгӡоз аамҭа ҽыцқәеи дареи ԥьара-ԥьара иахьымааибуаз иахҟьаны, ажәытәеи аматериалтә-доуҳатә цәырҵрақәа аконсервативтә ҟазшьақәа ахьышьҭыркааз рацәоуп, аамҭа ҽыц иатәу абиԥарақәа ирыдрымкылашагьы маҷаӡам, аха иааидкыланы иугозар, ажәытәеи аԥсуа милаҭтә культура иахьатәи ҳкультура аҽиара иазбзиахаша агәаҕь зҩыда азҵоуп, азеиԥш уаатәыҩсатә ҵакы шамац иамоуп. Аԥсуаагьы егьырҭ ажәларқәа реиԥш, рхы рыкәыршон аидеал ҳаракқәа – ааҵара, ажәлари аԥсадгьыли, ауаҩра, ахьӡ-аԥша, абзиабара, аиҩызара, ажьра-цәара, ауаатәыҩсатә еизыҟазаашьақәа рыԥшӡара, рамсҭашәара. Абарҭ рахьтә еиҳа зҵазкуа, иалхтәу арбану? Ажәлар рҩнуҵҟа ус азҵаара ыкәгылаӡам, избанзар, аидеалқәа иридеалны егьырҭ ажәларқәа излахәыз реиԥш, аԥсуаагьы ирыԥхьаӡон аԥсҭазаара **ахаҭәаара, ауаҩы цәалажьылеиԥш, доуҳалагьы ихаҭәаара.** Ари ҳара ҳхьанарԥшуеит антикатәи абырзенқәа идеалс рлитературеи, рҟазареи, рфилософиеи иқәдыргылаз, ԥхьаҟа ацара зҽазызкыз ауаатәыҩса зегьы нас ишьҭыркааз **агармониатә ҽиара, агармониатә хаҭәаара** – ауаҩы зегь рыла дхаҭәааны иааӡароуп акоммунизмгьы хыкәкыс иамоу. Уи ашьаҭақәа ажәлар ркультураҽы иԥшаатәуп. Аԥсуаа ҳаҭыр рзакәмызт абжамҽамра, анамӡара. (Иҟан, ҳәарас иаҭахыузеи, ари аилкаа ду акласстә знеишьа ианархәашьуаз, иаҳҳәап, ауаҩы «ижәла наӡам» ҳәа иатәамбара, уи алаилахьынҵа аҵбара.) Аха ара ҳазлацәажәо ахаҭәаара – зегь ирхыҳәҳәо, адоуҳатә цәырҵрақәа зегьы зҵазкуа инеиҵыху афилософиатә ҵакы амоуп.

Иара атәала ахаҭәаара аныԥшуеит лымкаала аԥсабара иааӡаз анхаҩы иԥсҭазаара, уи еилахәу, еиҟәыҵхашьа змам ганрацәала ишьақәгылоуп (ақалақь ду иааӡаз ауаҩы аиҳаразак ганк датәуп – ма дусуҩуп, ма дҵарауаҩуп, даҽеакы ибарҭаӡам, дҵаулоуп, аха дыҵшәоуп. Абри адисгармониа аиааира, ақалақьи аԥсабареи ҩаԥхьа реизааигәатәра – иахьа ауаатәыҩса рҽаԥхьа иқәгылоу ахықәкы хадақәа ируакыуп). Анхаҩы иԥсҭазаара аидеализациа азутәуп, уи аҭоурыхтә перспективахь ахьаԥшра ахьалымшо еиҳауп

аконсерваторра иахҟьаны, аха иара убри аконсерваторра иабзоураны иара иашьашәалоу аҧсабаратә хаҭәаара амоуп.

Анхаҩы – зегь раҧхьаӡагьы дынхаҩуп, дыкрыуҩуп, аха уи ала инҵәом, ииуа мацара даҟарам, деиҳауп хымҩаҧгашьалеи иҧсҭазаара ацашьеи рыла. Анхаҩы – адгьыл атәы идыруеит, дцәаҕәоит, длаҵоит, даарыхуеит, абаҳча еиҵеиааӡоит, арахә иааӡоит («Арахә уааӡар, иаргьы уааӡоит», иҳәон Чанҭа) – абасала иара зны дагрономуп, зны дзоотехникыуп. Уи анаҩсан иара дҽыбҕаҟазоуп, дҽырхәмарҩуп, иаҭахызаргьы-деибашьҩуп. Хҭацәыхак иоугәышьаны даатәар – джәабжьҳәаҩуп, дшәаҳәаҩуп, дкәашаҩуп, дмузикантуп, дартиступ, абжьааԥны ҩаԥхьа инапы «ахьы аҧссоит» – дуасҭоит, ибзазара иаҭахыу зегьы инапала иргылоит, еибиҭоит, еиҿибаауеит, уаҩԥсык ма рахәык-шәахәык зҳәаз иеиԥш, акы аарылакьакьар – иара дхәышәтәыҩха даақәгылоит. Ауааи иареи реизыҟазаашьаҿы анхаҩы имҩаԥигоит иҳаракыу аетикатә культура, ацәгьеи-абзиеи рҿы аутәы-аҳәатәы дақәшәоит, мчыла акгьы дадгалатәӡам. Иара ибзазашьа зегьы моралтә ҵаҵҕәы ҕәҕәаӡак, ԥгара ақәымкәа иаҵоуп, избанзар анхаҩы иифоиижәуа, исас-ицәас, иуа-иҵынха, игәыла-изла злеибо ихатә ҷьабаала ирҳаз алоуп, ауаа ҿыҕәҕәала дрылагыланы драцәажәатә азин изҵогьы иара убри ауп. Дааидкыланы дугозар, ажәытәәи аҧсуа нхаҩы егьырҭ анхаҩыжәлар иреиуоу реиԥш, ҵара змам ԥсабаратә философиоуп. (Ари акәхап, ҵарауаҩ дук «анхаҩи афилософи зегьы иреиҕьуп» ҳәа изеидыкылаз).

Ҳәарас иаҭахузеи, амилаҭ ирзеиԥшыз аетика ныҟәыргон уи аҿиарагьы иалахәын ҭауади-аамсҭеи рхаҭарнакцәагьы, аха урҭ рыҧсҭазаара хаҭәаамызт: урҭ ма аполитикатә усҟәа ирҿын, ҳәынҵқарратә усзуҩцәан, ма аибашьра еиҵырхуан, ма иқәылон, абжьааԥны қьаф руан, ршьамхы еиқәыршәны итәан – арура раҭәаршьомызт, «рнапсыргәыҵа ахәыц ыҵиааны» иҟан. Аҧсуаа «акрура рцәымҕыуп» ҳәа аҙәык-ҩыцьак изҳәақәаз ҟалазаргьы, раҧхьаӡа иргыланы, ҭауади́аамсҭеи нас дара ирыдцәқәаслоз анхацәеи рхымҩаԥгашьоуп изыбзоуроу. Аҧсуа нхаҩы – ианакәзаалак аԥьабаабара, аусура пату изақәын, адгьыл иҧсы алан – уаҳагьы ҟалашьас иамааз адгьыл зыцәмаҷыз аҧсуаа рыҩнуҵаҟа?!

Абарҭқәа зегьы (иаҳзымҳәазгьы заҟа ыҟоузеи!) цқьа уанрызхәыцлак ауп аԥсуа нхаҧы идоуҳа маҷк аҟара еилукаартә аҧеанунаҭо, абарҭқәа роуп иҳаилзыркаауа аԥсуа нхаҧыжәлар рхаҭарнак ду Бежьан «нас дҟаларц шԥоуҭахыз умаҭа?» ҳәа Ҷыналԥа Ҷыҷын даниазҵаалак, иҟаиҵо аҭак – уи иажәақәа антикатәи аамҭақәа раахыс иԥымҵәаҙакәа ауаа иаарго рыԥсҭазааратә ԥышәеи ридеали рныԥшуеит: «Анхара – анҵыраҷы дбаґьаҙа, иифо-иижәуа дазрыцҳаҙамкәа, дчеиԥьыкауаҧны, аламыс азыҳәан дмаԥьанамқәа, дызлоу ауаа ауаҧы мшы ҳәа дрыԥхьаҙо… Аҵара сымҵар ҟалом ҳәа ддәықәлозар, **ус дыбжьамҷеамны, ҵаҟагьы дзымлаҙо, ҳаракгьы дзымҧаҙо акәымкәа, аҵара нагҙа иҵааит».** Бежьан иуаҧытәыҧсатә идеал ҳзырбо арҭ ахәыцра ҵаулақәа иара иуасиаҭ-ажәагьы иалеиҵеит – урҭ рҵакы закәу, рхашҭра уахькылнаго идыруеит азы: «Уимоу зегьы уҭиауазаргьы, аґәцәҳәы ушықәтәо удыруазаргьы… абри ухҭылҵзаҵә аҵара даназыук **аҵара нагҙа ирҵа,** ус анакәха, **анхаҧ бзиа илҵратәы дааҙа, уахьгьы деиуамкәа, арахьгьы деиуамкәа, дхыбжа-ҷыбжан днумыжьын».**

Аха абраҵәҟьа – хара ҳагозаргьы – иазгәаҭатәуп, ахаҭәаара идеалс изшьоз, иазыгәшьуаз аԥсуаа рҭоурыхтә ҷиара аҧыдарақәа ирыхҟьаны, рхаҭа рзеиԥш милаҭтә доуҳатә ԥсҭазаара иахәҭоу аганқәа зегьы рыла ихаҭәааны ишзышьақәмгылаз. Аԥсуаа рмилаҭтә-доуҳатә акзаара иаҳа иґәґәахон рполитикатә еидгылара шьаҭас иамаз Аԥсуа аҳра заацәан ирцәхымбгалазҭгьы. Адоуҳатә-религиатә акзаара акәзар, ууанҙа (6-тәи ашәышықәсазы) Иустиниан ихаан ирыдыркылахьан ақьырсианра, акыргьы ирылаҵәаны иҟан зназы – уи атәы акәзами ирҳәо Аԥсны хыԥхьаҙара рацәала идыргылоз ақьырсиантә архитектура абаҟа дуқәа? Ишдыру еиԥш, аимператор Иустиниан иҳәынҵқарратә программа абас иҟан: **«иакыу аҳәынҵқарра, иакыу азакуан, иакыу адинхаҵара».** Аԥсуаа ақьырсианра уажәы излаадыруа аасҵа инарҭбааны ишрылаҵәаз атәы рҳәон аславианцәа рыркка҂ы Константин (IX ашә.), Бавариатәи аныҟәа҂ы Иоҳани, Шильтбергер (XV ашә.), ақырҵуа географ, аҭоурыхҭҵаа҂ы Аҳ-ипа Вахушҭи (XVIII ашә.).

Асулҭантә Ҭырқәтәыла анапаҵаҟа акыр шәышықәса Аԥсны аныҟала, аԥсуа жәлар рызбжак, ирҵахы-ирҵахым, амсылманра рыламҵаәар амуит, ақьырсианра акәзар, ажәлар зынҙа-

цәҟьа ирхамшҭызаргьы, анырра иаҳа-иаҳа илаҟәуа аҽаанахеит, ԥаԥхьа рыԓедырҽыцит Прокопи Кесариатәи ихаҭа иазгәеиҭахьаз аԥсабаратә-ныхаԥааратә религиа (язычество – амурҭатра) ацәынхақәа. Амонотеисттә-ҳәынҵқарратә религиа цқьа ишьақәгылаанӡа, еилаҳаит, ажәларгьы абри иахҟьаны, иагьқьырсианцәамкәа, иагьмсылманцәамкәа, иагьмураҵцәамкәа, доуҳала ибжамԓеамны иаанхеит, акультура ду ахь зхы хаз ажәлар ԥаԥхьа аиҵахара амԥаҽы иаангылт.

Аԥсуа жәлар рзеиԥш милаҵҭә хдырра ҭаҭәала ишьақәнаргылартә, иацхраартә Аԥсны изымԓеиеит иара убас амилаҵҭә ҟазшьа змоу вԥыратә культура. Ишԥаҟалоз ажәлар рҳәынҵқарратә-политикатә-идеологиатә ориентир анрымпыцҟьа? Абри еиԥш аҵагылазаашьаҽы аԥсуаа рыԥнуцҟа аҿарҭаҭәуеит шьҭра-шьҭрала, жәла-жәлала аибабара, апатриархалтә шькәгылазаашьа, уи иадҳәалоу адунеихәаԥшышьа, ҳара «аԥсуара» ҳәа ҳзышьҭоу. Абри аԥсуареи амилаҵҭә бызшәала иаԥҵоу аҽаԥыцтә рҽиамҭеи ракәхеит аԥсуаа рзы хеиқәырхагас, ҿахәҳәагас, иреиҳау доуҳатә мчны ирзынхаз – уи дара рзы ирелигиахеит, ифилософиахеит, ажәлар иагьа мыҟәмабара рхыргазаргьы, рхы-рыԥсы рнаԥсангьы еиқәдырхаз злеиқәдырхаз аԥсуара абзоуралоуп, ирцәыӡыз акыр ыҟазаргьы, иара аҭоурыхтә лашәра иахҟьаз ауп. Амилаҭ шеибгаз реиқәырхаразы «аԥсуара» апатриархалтә идеологиа шазымхоз ааԥшит ажәлар амҳаԥьырра иаԥызаз атрагедиатә ситуациа иана҆агыла аамҭазы: ажәлар дырмоуит усҟан иззыӡырԥышаз аидеолог, ажәлар ирмоуит еидызкылашыз ацентр, раҭацәеи дареи ацәгьара аҟынҵәкьа ианнеибага, доусы иара итәы дахьынҳаланы икит, уи ахыҳәҳәара илымшеит, ажәларгьы ирыласыз аҭоурыхтә ԥшатлакә ахырхарҵа рзеилымкаакәа, рыбжеиҳарапык лалахәаша ицеит. Ажәлар «ирхароу» атәы ацәыргарахь акәӡам сажәақәа рхы ахькыду, ибжатаны иҟазцаз, ирыгхаз атәоуп сызлацәажәо: иацы иугхаз иахьа уаламцәажәар, уаҵәтәи амш алахьынҵа ииашаны иузымӡбар ҟалоит. Аԥсуа жәлар реиԥш зхыԥхьаӡара маҷу ажәлар аобиективтә ҭоурых ду аҽаԥхьа хара рыдӡам, гәнаҳаурала, мчыла аҭоурыхтә ӡыблара иалагаланы, харада ахара роуртә иҵоумыргылозар. (Амҳаԥьырра апроблемазы шәрых Гь. А. Зиӡариа иусумҭақәа.).

Абасала, ганрацәала еилоу, зеилкаарагьы ус мариашақә иамуа адоуҳатә ҭагылазаашьа, ҳахҭыгәлоит ажәытәи аҽатәи рытәрымаа ахьеилдырго аҭыҧ аҽы зыхҭыс мҩаҧысуа ароман «Ахаҳә еиҩса» адаҟьақәа рҽы: «Ссиршәа иубаратәы иҟоуп ҳара ҳқыҭа, – иажәа наигʒоит Махаз, – ҳқыҭа акалҭ аҽы игылоуп ауахәама, ахәаԥа игылоуп аԥьаама. Дара унарзкылпҵшыр, ауахәама иҭало ԥьоукгьы аԥьаамахьы ишныҟәо убоит, убас оуп – аԥьаама иҭалогьы ауахәама ҧыркʒом! Ари иахьʒузеи? Ааибышьа змам ҩ-динк реилаҵәара аума? Сара стәала, урҭ адинқәа рзы аʒәгьы иҽеимшьуашәа збоит!» (Ари атәы дахлафшәа далацәажәоит Ф. Искандер иажәабжь «Ҷаша» аҟны). Аха ҳрызхәыцып ақыҭа еиҳабыра иреиуоу хара имхәыцуа шьоукы ццакны, ақыҭа уахәама дәқьанс иҟарҵарц ианақәркуа, уи ауахәамагьы ишдоуҳатә ҭынха дуу еилызкаауа Бежьан иажәақәа: **«Жәытә-натә аахыс ажәлар зышьцылахьоу, ирылҽены иҟоу,** аҵла иакәшо аʒахәа еиҧш, ргәы-рыҧсы иакәшаны иҟоу, шәара шәнадгылан еихала инадхышәҵәаларц иақәкит. Иаахҵәаны иаҳҳәозар, ари иашам, шәыццакцәеит! Ажәлари шәареи шәеиҽанагалар ҟалоит». Ажәлар рыбжьы гандаз ҳәаны ааигәахәуеит аԥхьаҩ, аха автор аконфликттә зҵаара ду иҽавигоит.

Араҟа иааҳгаз аҩ-гәааанагарак рахьтә рыуа ииашоу абри ауп ҳәа аҩымҭаҽы акы алиааны иарбаʒам, аҭак аабаʒом, аха урҭ агәааанагарақәа ирныҧшит 20-тәи ашәышықәса аԥсуаа иахьырыгʒаз адоуҳатә бжьырацәара, ахамҭәаара. Бежьан ихаҵа зны ажәытәтәи аграртә нцәахәқәа дрымҵаныҳәоит (арахә рынцәахә Аиҭар, аарыхра анцәахәы Џаԥа, алақәа рынцәахәы Алышькьынтыр, аʒы анцәахәы Зызлан, Елырныха. Амреи Амзеи уб.итҵ.). дныхапааҩуп усҟан Бежьан. Даҽеаԥьара уи дқьырсиануп, Мықәтәи ауахәамахь имаҵа диныҳәарц дигоит, иԥсымҭазы иҷкәынцәа дрыҳәоит «сҵәыуарагьы, сыжрагьы **қьырсианк ишиқәнагоу** еиҽышәкаа» ҳәа. (Амала аҩымҭа аԥхьаҩ изы иуадаҩуп еиуеиҧшым анцәахәқәа рымҵаныҳәара мышкы иаларыгʒозу, урҭ хазы-хазы рымшныҳәақәа рзалхзу аилкаара).

Арелигиатә ааʒара иара ианамҭаз обиективла аҵакы бзиа аман. Иаҳҳәап, рқьырсиантә религиақәа нагʒаны еиқәзырхаз ажәларқәа роуп змилаҭ еиқәзырхазгьы, алитература ҭбаан ирылахәхазгьы.

Убри аҟнытә аилкаара уадаҩуп критикцәаҟәак аԥсуаа рдоуҳатә лакҩакра «ибзиоу» акеиԥш ианҳамҵадырԥхәо (шәахәаԥш Р. Қапба, Ажәеи аҟазеи, алитературатә-критикатә статиаҟәа, Аҟәа, 1983, ад. 36 – 37). Иарбан жәалрызаалак рҭоурыхтә ааҙараҷы, ирхара-ирхарам, ираҩрыжьыз закәу рдыруазар ауп, нас ауп иахәҭоу алкааҟәа ҟаҵаны, ԥхьаҟатәи рԥеиԥшхә аԥеахьыгҙара анрылшо.

Уиезгьы ирылаҵәаны иҟаз арелигиаҟәа рахьтә аԥсуаа иаҳа ргәы ззыбылуаз арбану? Ари азҵаара аҭак ароман иҳанаҳәоит апапи ахәаԥьеи рхаҷсахьаҟәа рыла.

Апап Дырмит ихаҷсахьа иаҳа агәбылра адҵаны иаарԥшуп – уи ажәлар ҳаҭыр иқәырҵоит, уаҩ-дырс дрыԥхьаҙоит. Аха Дырмит ибоит ауахәама аамҭа шуашәшәырахаз, дукгьы игәы азҭамзар акәхарын, маҙала абԥьаргьы нықәигон, «зеиԥш ҟамло егьықам» ҳәа, ажәлар ирацәоу аҙә иҙбахә аниаҳалак, «алажә еиԥш игәдҵаны дшьызар акән», – иҳәон (ауаа рыгәҭа алаапкгьы ишьхьан). Дырмит зыгәра рацәак изымгоз ахаҵгылара ицәыуадаҩхеит аамҭа ҷыц абзоурала, «сгәы акы ҭаны, сҷы даҷеакы аҳәо аҵкыс», – иҳәан, ипапра мап ацәикит. Мықәтәи ауахәама акәзаргьы, культуратә ҭынха дук аҳасаб ала, гәбылрала асахьа ҭыхыуп.

Амсылман хәаԥьа иакәзар, дырччархәны даарԥшуп, ауаа зҭалалоз аԥьаамагьы амш ааларгоума уҳәо иаабоит: уи ашҭаҷы аҟәараан иеихсны иршьуеит. Иара убас ароман аҷы еиҷаргылоуп аныхапааҩцәеи аҟәдарԥаҩцәеи. Аныхапаҩцәа рныҳәаҧхьыҙқәа ажәытәзатәи акульттә поезиа ацәа-хаа рхьыкәкәо, исаҳаландаз уҳәо иҟоуп, аҟәдырԥаҩцәа аргамаду рымц еиқәеаеакәа ҷапҷеуп, ирхыччоуп.

Аԥсуаа рдоуҳатә ааҙараҷы ирымаз абжатара, аилыҕраара, аҳәоуеиқәшәара хәҷыхәҷы инаскьо иалагеит асоциалисттә аамҭазы. Асоциализм аргылара аидеиа, Ленин иидеиакәа аԥсуаагьы, егьырҭ ажәларқәа реиԥш, еиднакылт азеиԥш, социалисттә ҳәынҵқарра абираҟ ҟаԥшь аҵаҟа.

Ажәытә аамҭа даԥоуп Бежьан – уи иааҙараҷы ажәытәроуп иҟаҙоу. Аамҭа ҷыц даԥоуп Лаган – уи иааҙараҷы еиқәшәеит Бежьан ила иара инырыз ажәытә традициеи асоциалисттә ԥсҭазаара иаанагаз адырреи, ҩ-аамҭак дрыбжьиаауеит, аха иааҙараҷы аԥыжәара агоит аҷатә аамҭа.

Ишԥаҟоу нас «Ахаҳә еиҩса» аҿы иаабо аԥсуа ҭасла атрадициатә ааҙара аҟазшьақәа? Ирҙтәым, иахьа иҳахәаша акыр ҳзадбалома иара? Ареволиуциа ҟалаанҙа аԥсуаа рыԥсҭазаара ззеилымкаауаз ма ԥыҵк аҟара еилыркаауазаргьы, екзотикатә материалс иҟаҵаны, хыччашақә, аҵәы налаҵаны иахцәажәоз авторцәа ҳԥылоит – урҭ ргәанала аԥсуаа аҕьычреи-ақәчреи, ақәлара-қәыцра рыда акгьы иалабзамызт. Иԥьоушьаша, ари агәааанагара (ус узахьҙцозар!) убри аҟара ашьапы аҳаит, дара аԥсуа ҳхаҭақәагьы агәра ҳго аҟынҙа, аинтеллигенциа иреиуоу (ус узрыхьҙцозар!) аҙәырҩы ҳажәлар ауп, зыԥсҭазаара иалцхьоу поетк ишәҟәазы иҩу аԥхьажәаҿы иахьа еицырдыруа поетк иажәақәа «ажәытәан аԥсуаа аҕьычра-қәычра рыда занааҭа нрымамыз» ҳәа санрыԥхьа. Ас еиԥш «адыррақәа» рышьхәа ахьыцоу наҟ ауп. Абар ԥыҵҩык «ҳаԥхьаҩцәа» абзиарақәа иамоу инарымцхәны ҳаҭыр зқәырҵацәоу Д. Мордовцев «иекзотикатә» роман «Прометеи ихылҵшьҭра» аҿы аԥсуаа рааҙашьа дшахцәажәо: «Арслан-беи аԥсуа цқьацәҟьа ҳәа изышьҭоу иҵоурыхтә, иколлективтә тип ҳәа дуԥхьаҙартә дыҟан, насгьы иԥсадгьыл азы еиҭаҳәашьак амамкәа дҽыбҕаҟазан, уи иҩызаҵәҟьа иара Аԥсны аҩнуҵҟа акәм, егьырҭ ашьхарыуа тәылақәа рҟынгьы думԥыхьашәомызт. Аԥсуа иеилкаара зеиԥшраз ала, иара – дгенин… Иԥьашәымшьан нас аԥсуаа нцәак иеԥш ихәаԥшуазар рпринц қәԥш, рыбнатәылазы гәадурас дыршьозар. Абасала иара, иуҳәар ауеит, заманалаҵәҟьа аԥсуа **университеттә** ҵара аныхиркәша, Арслан-беи иаб иаҳҵынрахьы дхынҳәыр акәхеит».

Ҳәарас иаҭахыузеи, аԥсуаа раамсҭашәара, рааҙашьа цқьа еилкааны, изыԥсаз дырны иахцәажәозгьы маҷҩымызт. «Аԥсуа – згәы дуу, иссиру, иаамсҭашәоу жәларуп, дара рақәҵәҟьоуп Кавказ иааҙаз афранцызқәа ҳәа урҭ рыбзырҙы дыргоит ақырҵуа» (Евг. Марков) «псуаа рысасдкылашьа Гомер иаамҵа угәаланаршәоит» ҳәа иҩуп иаҳҳысыз ашәышықәсазтәи ақырҵуа ҵоурыхҵцааҩы Д. Бақраҙе. «Аҙәы иааҙара аҙәы даԥсоуп» рхәон ааҙара атәы бзианы иелызкаауаз аԥсуаа. Ҳҿаԥыцтә ҳәамҵақәа руак аҿы аҵеи уаҩцас дыззымааҙаз ахаҵа ахара ихы иадҵаны иҽеишьуеит (ари аҳәамҵа асиужет ауп Ак. Ҵереҵели иеицырдыруа ипоема «Абаҙҙеи» шьаҭас иамоугьы).

Ароман «Ахаҳә еиҩса» – аԥсуаа рааҙаразы амц зҳәоз ҽаԥнаҽуеит, аиаша зҳәоз риашара аныԥшкеит иара иатцубааua асахьаркыратә мчхара ду иабзоураны. Ауаҩытәыҩса иааҙара ахы акуеит иара дахьиз адгьыл ишьапы ахьықәкьысыз иҩнаҭаҷы, иан агарашәа ахьизылҳәоз ахәшҭаараҷы – иабацәа рҭаацәараҷы. Аԥсуа таацәара – итрадициатәу, апатриархалтә ҟазшьақәа (абзиақәа реиԥш, абааԥсқәагьы) казымԥсац ҭаацәароуп. Зыԥсҭазаара ааигәа иалцыз америкатәи ацарауаҩ-аетнограф, акыр шықәса Аԥсны даҭааua, аԥсуаа рыԥсҭазаара ҭызцааз, зыхә ҳаракны ишьатәу аҩымҭақәа азызкыз Сула Бенет аԥсуаа ртрадициатә ааҙара аҟазшьақәа жәпакы ииашаны иазгәалҭеит. Лара лазгәаҭарақәа зыԥсоу антнографиа анаҩсгьы, аԥсихологиеи амедицине рзгьы. Ацарауаҩ ишылыԥхьаҙо еиԥш, аԥсуаа рархаикатә-традициатә бзазара иахылҿиаар алшоит астресстә ҭагылазаашьақәа, аха аԥсуаа иаԥырцеит урҭ рыцәгьара злахырҽелаша акультуратә стереотипқәа жәпакы.Аԥсуаа рхәыцқәа аԥсҭазааратҷы иаалыркьаны ирызцәырцуа ауафрақәа ириааиларатәы, ирцәымшәакәа ирхыргалартә, рхыи рҭаацәеи рыхьчалартә алшара рыманы ирааҙоит. Ахәыцқәа ирыларааҙоит аемоциатә ҽынкылареи ахачҳареи. Аицбацәа аиҳабацәа раҳаҭырқәцара ҭәгәала ирылоуп, иаакарцо зегьы рҷы аиҳабацәа аханатә ирҷыԥшуеит аԥсҭазааратә ԥышәа ашьҭкааразы. Абыргцәагьы асеиԥш аҭагылазаашьаҷы рхы мыцхәны ирыԥхьаҙом, уацәтәи рԥеиԥш апессимисттә цәалашәарақәа рызнарцысуам, избанзар иҭәгәоуп абиԥарақәа реимадара. Аԥсуаа бзиа ирбоит рыжәлар рцасқәа. Урҭ ацасқәа аконсервативтә ҟазшьа рымоуп, иааубаратәы аҟынҙагьы аформализациа рыззуп, аха аԥсуаа урҭ карыжьуам, избанзар ауаҩра рылоуп, ацәгьеи абзиеи рҷы урҭ ауаҩы дзацәны даанрыжьуам. Арҭқәа зегьы аԥсуаа ԥсихологиатә ҵаргәас ирымоуп (Сула Бенет. Аԥсынҵры ду ахыцхырҭа. Аԥсны аматериал ала. Аизга «Аԥсынҵры ду афеномен», Москва, ашәкәтыжьырҭа «Наука», 1982, ад. 206 – 212).

Аԥсуа традициатә ҭаацәара аҩнуцкатә шьақәгылазаашьа (уи ауп «Ахаҳә еиҩса» ианыԥшызгьы) уахьынагәдԥшыло арратә демократиатә, уимоу, аҳәынҵқарратә ҟазшьа ахыукаауеит. Аҳәынҵқар (аҳ) иказшьақәа аныԥшуеит аҭаацәара рҷы аиҳабы иҭыԥгьы. «Ахаҳә еиҩса» аҷы аизлаабо ала, аҭаацәа рханы дгылоуп,

дырнапхгаҩуп, дырхылаԥшҩуп дридеологыуп, дырныхаԥааҩуп, ажәаҡны еиԥш, аус аҿны аԥыжәареи амчхареи итәуп абшьҭрак реиҳабы, рпатриарх, абду Бежьан. Уи аиҵбацәа, иаҳарак ҳәсақәа, хьыʒшьарас «Дадаҳ» ҳәа ишьҭоуп. Ажәа «аҳ» ара иаҵанакуа еилкаауп – Бежьан иҵаацәа рзы даҳауп, уимоу нцәак иеиԥш ихәаԥшуеит (мшәан, аԥсуаа рами «аиҳабы дызмам, нцәагьы димам» ҳәа зҳәаз!) Аҭаацәаратә иерархиаҿы Бежьан инаҩсан ауп иахьгылоу Лаган иани иаби, иабиашьцәа, иаҳәшьцәа, ианшьҭра, ауешьара, ауацәа-аҭынхацәа, агәыла-азла, ақәла-адыр. Бежьан «уҩнаҭа уда аҳ дамоуааит» ҳәа шырҳәаҵәҟьоу дыҡоуп, аҭаацәа реилатәашьацәҟьа уи аныԥшуеит: «Акрыфараан аҭаацәа зегьы дасу рҭыԥқәа рзалхын, сангьы убарҭ дрыхәаԥшны, аишәақәа рҿы абысҭа ҿахрақәа анылҵон... Аҽҳәа наҡ-ааҡ арымʒқәа ҽҳәаргылан, нырцәтәи арымʒ аҿы – сабду итәарҭан. Хәҩык имаҭацәа рахьтә, сара аʒәызаҵәык сахьхаҵарԥысыз аҡнытә, ишысҳәахьоу еиԥш, арымʒ аҿы сабду иармарахь иватәара азин сыман. Крыфан ҳанеилгалак, зегьы еиқәҵырҩуа иаатәон, сабду иакәын раԥхьа ажәа ахы зкуаз... Иҷкәынцәа иара зны-зынла дырзаҕьлон акәмзар, дара рыбжьы неиҵыхны, раб игәы ԥызжәаша ажәа наак рҳәо, ма иҿагыланы акы имаркуа сара исымбацызт». Аҭаацәа раҳ итәара ҳаҭырла иавсуеит, иара даныҡамызгьы уаҩ дықәтәомызт, иаҳарак аҭацацәа.

Бежьан иԥацәа Бадреи (Лаган иаб) Елызбари уеизгьы знык ирцәеилагеит раԥсуара. Чачаа радгьылқәа ршаразы Бежьан дызлоу акомиссиа дахырҟьаны, абрагьцәа рҭаацәа ирықәмақаруа ианалага, урҭ раб «узлоу уалҵ» ҳәа иарҳәоит, аха шәара зқәым, абрагьцәа аниқәлаҵәҟьа, хаха ирҿагылаз Бежьан иажәақәа ирԥьбареит: «Ажәлар исыдырҵаз аус сзынамыгʒар, аибашьрахьтә забԥьар кажьны ихьагәгәа ихынҳәыр сиҩызахоит», иара итәы иаиргеит, аҿар реиҳагьы ихдырра шыҳаракыз ааԥшит.

Аиҳабы иавторитет апатриархалтә еизыҡазаашьаҿы абзиарақәа шацугьы, ареалтә бзазараҿы, ауаҩы ихаҭара иатәу идоҳатә ҿиареи, иҩнуҵҡатә хақәиҵреи, илахьынҵа амҩа алхреи рҿы аиҵабы иинициатива иахәҵаʒамкәа иахьахәаҽуагьы убоит, иаҳарак аҧҳәыс лыбжьы иара ианаҵанарʒуа рацәоуп. Абацәеи аԥацәеи рызҵаара ус хыхь-гәыхьда, »аԥсыуала» мацара аԥсҭазаара

ианамʒбуа ҟалоит – ажәлар рҵас, ретика заҟа иԥьбароу, иҕәҕәоу, убри аҟара дара зны-зынла адраматә ситуациақәа рхылҿиаалар рылшоит. Ашәҟәыҩҩы иаԥхьа иқәгыламыз ус ала аԥгара иаҿу дунеик аарԥшра, уи иаҳирбо ԥгара зқәымкәа еилаҕьахьоу адунеи ауп. Аха иагьа ус иҟазаргьы, гәыҩ-ҿыҩла акәзаргьы, аиҳби аитҵби реизыҟазаашьа иахылҵуа агәнамʒарақәа шыҟоу аҩымҭа ианымԥшыр амуит, реалистҭа мҩалаҵәҟьа урҭ нарҭбааны иаарԥшымзаргьы. Иаҳҳәап, Лаган хәҷы иан иабхәа иҟаитҵақәо ахьылгәамԥхақәо рацәоуп, лара ишаалҭахыуҵәҟьа лхәыҷы иааʒара азин ахьлымамгьы маʒала игәнылгоит. «Абас, абри ауха инаркны, сани сабдуи реизыҟазаашьақәа сара исыхьҟьаны еиҿагылеит. Аха сан лгәала аахтны илызҳәомызт, лабхәа иаҳаҭыр дыннакылон. Саб иакәзар, анахь – иаб, арахь – иԥшәма, уи азҵаараҟны ҩымцакы дрыбжьаханы дыҟан, сара исырҟьаны, мцак ырцәаны, егьи изеиқәҵомызт. Ҭабыргуп, сан дрыцҳаишьон зны-зынлагьы деиликаар цәгьа ибомызт, аха ара диашоуп ҳәа даалыдгыланы, ажәак иаб иахь иҳәомызт, иԥхеишьон».

Аиҳабы идиктат иаҳарак ибҕьаԥҵәаган аҭаца лзы. Уи аиҳабацәа рҿы лымцәажәара ҳаҭырқәҵаран иԥхьаʒан, аха даҽеа ганкахьала уахәаԥшуазар, лара уаҩпсҵас леизҳара инакылон. Ари азҵаара давымси автор. **«Сан, ҳаҭырбаран ишыԥхьаʒаз еиԥш,** лабхәа, иара ус иаԥхьа аиасра акәым, лышьҭахь иеирхангьы дивымсыцызт, иара иҟынгьы дымцәажәаʒацызт, лыбжьы имаҳаʒакәа дыԥсит». Автор аҭаца лымцәажәара уеизгьы-уеизгьы дадгылаҩуп ҳәа агәааанагара ҳаиҭом – «ҳаҭырбаран ишыԥхьаʒаз еиԥш» ҳәоуп ишиҳәо. Аиҳабы ихаҵгылара, имаҵ аура, патула иҿаԥхьа атәашьаагылашьа зҳәаз иеиԥш, еиқәырхатәу роуп, аха амцәажәараҵәҟьа иахьатәи аинтелектуалтә ԥсҭазаараҿы ухаҿы иузаагом – ҳхаҿы иаҳзаагоума иаҳҳәап, абхәа дычмазаҩны, атаца дҳақьымны, арахь аҵас ахьʒала димацәажәаʒо реидхалара? Иалхтәу арбан – ауҩы иԥсҭазаара акәу формалла аҵас анагʒара акәу? Абарҭқәа урызхәыцуазар, хҳәаада иузудкылом аԥсуа ҭаацәара аҭцааҩы, акритик Ш. Инал-иԥа иажәақәа: «Иахьатәи аԥсуа ԥхьаҩцәа, иаҳараʒак атрадициақәа ирылааʒам аҿарацәа шьоукы-шьоукы, маҷк ирцәыхьанҭахар ҟалоит «акомандахадаҟаҵаҩы» Бежьан иҵаацәарҿы ихымҩаԥгашьақәак. Аха митәык иԥьоушьаша ма

исымбароуп ҳәа иузудымкылша ара егьыӷаҙам» («Алашара», №10, 1982, ад 95). Атрадициа иалааҙам аҽар рами иаҳагьы ажәытәи аҽатәи еиҽырпҵшны рыцәгьеи рыбзиеи зеилыркаатәу?

Анахронизм ҵас иаахтны ахьчарахь ихоуп акритик Р. Қапба иажәақәа «Лагани иан лабхәа лҽы наиерханы димацәажәаҙакәа ихраҭ мҩа дықәлеит. Ари аӷазшьагьы – аҭаца абхәа иҽы амцәажәара – иҳанаҳәо рацәоуп... Иахьатәи ҳаҧсҭазаараҽы анаукатә-техникатә прогресс амҽхак анытбаау, урҭ аӷазшьақәа (ара Р. Қапба еиқәиҧхьаҙоит аҵас бзиақәагьы. – В. А.) мыцхәушәа, рымҩаҧгара алымшошәа иахәаҧшуа аҙәыр дыӷазаргьы, агха имоуп (Р. Қапба, Ажәеи аӷазеи, ад 44 – 45). Акритик иажәақәа иҳарҳәо акоуп – уи ихашҭит аҧхәыс дышуаҩу, иаҳарак иахьатәи апрогресс ҳәа дызҽу лалахәра амцәажәара ала ишзыӷамло. Иҧьоушьаша, Р. Қапба машәыршәа ицәыӷалазаргьы (акьыҧхьыҩцәа ирхароу?), иҳәоуртәашьаҽы аҧхәыс драхәушәа дааҧшит («аҭаца абхәа иҽы амцәажәара» – лымцәажәара ацымхәрас!). Маҷк иманшәаламзар ҟалап ҳамҭазтәи аҽар абас еиҧш иӄоу ахшыҩзцарақәа рыдгалара. Ажәытәи аҽатәи реизыӷазаашьа адиалектикатә знеишьа аҭахәуп, аха уи азнешьагьы даҽа знеишьак аҭахыуп. Иаҳҳаҳмыршҭып Жан Жорес иажәақәа. «Ахуа акәым ажәытәра иалгатәу, амцажәлоуп»

Абиҧарақәа реимадара ароман аҽы зегь реиҳа ихаҭәааны иаабоит абду Бежьани уи имаҭа Лагани реизыӷазаашьаҽы.

Ҳрыхәаҧшып Бежьан ипедагогика ахәҭақәа.

Зегь раҧхьаҙа иргыланы абду имаҭа илаиааҙоит ганрацәала еилоу аҧсуара иаҵанакуа аетикатә культура – ахаҵара, ауаҩра, ацәгьаабзиа ртәы, атәашьа-агылашьа, ауаҩи ауаҩи реизыӷазаашьаҽы ахымҩаҧгашьа. Аҧсуа аамыҫташәара иаҵанакуа ахы акуеит ароман аҽы ауаҩы икрыфашьа ала. Машәырла иӄалама ари? «Ауаҩы иифо деиҧшымхароуп», «Иифо ацәа ицәоуп», Уҽы иантоуҵа нахыс афатә даҽа фҩык ахылоит» уб. Иҵ. Ирацәоуп афатәи ауаҩи реизыӷазаашьа ҳзырбо аҧсшәа иалоу ажәақәа. Бежьан имаҭа иахь ирхоу абжьагарақәа Ханашә ҳәа аҙәы мкрыфашьа ала иалагоит: «Уи иҽаца ҭаҷкәымк аӷара ирӷәазуан, нас аҙәы игәдиҵарц иҭахызшәа, ихәы аркәымпылра далагон, уи даҽнаҵы, ихы ырнаҭо-ааҭо, албаадара деиҽырбон, нас аӷәрқь аргон иӄырӷы иалҩрны иҭалоз иҽаҵа... Арыжәтә ахьибоз дзааҧсылон... Аҵәаца

анышьҭихуаз, аҙәы ицәигар ҳәа дшәозшәа, ихәмацәак ақәҟьаша икуан».

Ауаҩы иҿааҙага афатә ауп, аха уи азхом – иара ахагатә иацзароуп ааҙара бзиа, уи азоуп ара ааҙара «аҵатәқәеи» крыфашьеи зеидкылахаз. Ароман аҿы ана-ара уи аҙбахә цәырҵуеит. Абри анаҩсан иҧьоушьаҙом аповест «Ҷанҵа дааит» аҿгьы Ҷанҵа икрыфашьа Бежьан иажәақәа ааугәаланаршәартә иҿырԥшыганы изааԥну: «Иҩашьомызт асас аҩыжәра шигәаԥхоз, аха уиезгьы-уеизгьы зышхәаш мацара акәымкәа, уи ижәуан гәҭыгьгьала ицәажәахаз, ҳабырбагас. Икрыфашьа иахәаԥшлакгьы, егьа изхара ыфаны дыҟазаогьы, афатә дазгәышьуа дҟалон, дыццакуамызт, иҿеы иҵаз лбааимдакәааны ажәак иҳәомызт, ибысҵа ацамихуазгьы, ганкахьала еиԥкааua иамихуан, ҧьоукы-ҧьоукы реиԥш, ибысҵа ҿаҵа иркумпылуамызт, аҵәца ихәмацәак акәыршаны ишьҭихуамызт, егьарааны дҩахаргьы, иҩ-мацәак ракәын аҵәца иадубалоз, диашахәҵәаҙа астол дадтәалан, машәыршақәгьы имашьхәылҵ астол иқәирмыргылеит, ожәы-ожәы ампахьшьы импыҵакны, деимҳәеит, акрифонаҵы зныкгьы аҭаҭын жамхеит».

Иҟалап, ауаҩы икрыфашьа аҟара иҟазшьа зныԥшуа даҿеакы ыҟамзар, акрызфо ауаҩы, ҳалалс иоуааит, есқьаангьы уабаицклаԥшлари акәымзар, уи иҳанаҳәо рацәоуп – дҳалалу, дҳараму, дыцқьоу, дҟьашьу, иԥсы цәгьоу, ицәгьаму, даазоу, даазаму... Иҵегьы инарҵбааны уахәаԥшуазар, ауаҩы икрыфашьа шеилыркааua ала ажәлар рхәыцшьа аганқәакгьы гәнукылар алшоит. А. Гогәуа иҩымҭақәа рҿы зны-зынла ауаҩы икрыфашьа алагьы аԥсихологиатә анализ ҟаиҵоит. Ажәлар реилкаара аныԥшуеит, иаҳҳәап, А. Твардовски ифырхаҵа Васили Тиоркин икрыфашьа («Ел он много, но не жадно»). Ажәлар рҿы ианакәзаалак ҳаҭыр иқәмызт зымгәа ада хәыцырҵа змам, зымгәа азага ззымдыруа ауаҩы.

Аԥсуа етикатә культура, ҷыдала иара иацу аетикет, асасдкыларакны еиԥш ҧьаргьы иааԥшҙом. «Асас бжь-насыԥк ицымҩахытцуеит» ҳәа асасдкылара арелигиатә культ аҟынҙа иҳаракны иахәаԥшуа аԥсуаа ибзианы ирдыруеит уи агәыргьареиԥш, аҧьабаа дугьы шацу, аха иҧьабаауп ҳәа ргәы ахшәаны икармыжьит ацәгьа иақәшәаргьы, абзиа иақәшәаргьы. «Ачеиҧьыка алымгьы

ҽанаҳәоит» ҳәа уи амагиатә мчы аманы иахәаԥшуеит (Аԥсҳа изкыу ажәабжьқәа руак аҽы аԥсуаа ықәызхырц иааиуаз раҭацәгьа чеиԥьыкала дааныркылоит. Аԥсуаа Аԥсны анцәа иҟнытә ишраҭәашьахаз атәы зҳәо еицырдыруа алегендагьы асасдкылара иадҳәалоуп).

«Уажәы стәаны санхәыцуа, еиҳа еилыкка избоит, уи «ишахәҭаз» захьӡыз асасидкылара аҭаацәа зҭанаргылоз ауадаҩрақәа. Иҟьаҟьаӡа иаашаанӡа, ушьапы уқәгыланы асас имаԥ аура, иуҭахы-иуҭахым, аҩыжәра, уацԥыҳәалан ашәаҳәара, иаҭахаргьы акәашара, иреиҕьыз ачыс ацәыргара, асас ишиқәнаго иацәажәара, аҭаацәа лахьеиқәцарак рымазаргьы, асас имбартә еиԥш ахымҩаԥгара – урҭ зегьы ирҭахын ачхара, ахамеигӡара, аламыс апату», – ҳаԥхьоит ароман аҽы. Ҳәарас иаҭахыузеи, асала асасдкылара даҽа аамҭак аҭахыуп. Иахьатәи аԥсҭазаара атемпқәа уи дук ираабуам, аха еиқәырхатәуп уи аетикатә ҵатҵәы иамоу – ауаҩра. 20-тәи ашықәсқәа раан аԥсуа бзазараҽы аамҭа азнеишьа ажәытә ҟазшьа аман уажәаасҭа – асасгьы аԥшәмагьы ццакырак ҟамҵакәа еидтәалар рылшон.

Сасра амҩахыҵра машәыршәа иаыҟало рацәоуп аԥсҭазаараҽы. Аха аҩымҭаҽы уи баша қьафшақә, хыда аныҟәара иадҳәалашәа иҟамлазааит. «Иахеижьҭеи иааԥса-икараха иҟаз аҭаацәа зегьы еилгеит, заагьы ишьҭалеит. Аха цәамҭхаа рызҭодаз,рыцәа аԥсымҭазҵәҟьа еиҭагеит – О, аԥшәма уҟоума, аԥшәма? – Ҳаи, аԥшәма дыҟамкәа, иауазеи? – Еицырхашьшьы агәашә иааҭалеит... Ҩаԥхьа ауаҩьаҟ амца аҭаҵара, ҩаԥхьа ашьтәа аԥшаара, ҩаԥхьа афатәқәа рыҟаҵара, ҩаԥхьа аҩыжәра.

Ари уахык, ҩахак ракәзма, заҟантә? Абарҭқәа зегьы гәыцәс ирымаз, сааԥсеит ҳәа ахаан изымҳәацыз сан лҧьабаа ду еидаран ишьҭазар, ҽышәк ахаргьы, ирзырқәцарымызт»

Сара зынӡаскгьы исҳәарц сҭахӡам, асеиԥш ацәыргьрақәа аԥсуа ԥсҭазаара иаздырам ҳәа. Еиуәоугьы иагьараан иҟалахьеит. Еиҭасҳәахуеит: «Ахаҳә еиҩса» – сатиратә ҩымҭам, убри аҟнытә аԥсуа етикет иаҳа ихаҭәааны, иҳаракны иахьаапшышаз, (ачеҧьыка, асасдкылара, ачара, аԥсыжра), автор ишәыгақәа дадахеит, иара игәҭакыҵәҟьа – аԥсуа сасдкылара иаҵоу аамсҭашәара ирҳаракны аарԥшра – иаҽагылоит, а́рхьаҩ ҕәҕәала игәгьы еихьнашьуеит

(ҵабыргыуп, аԥхьаҩцәагьы еиԥшӡам, уи аҩымҵа иахцәажәахьоу акриҵикцәаҵәҟьагь рыла хҩаны извысыз азҵаарақәа рацәоуп). Н. Альбов ииашаны ишазгәеиҵоз еиԥш (ус заҟаҩы!), «асасдкылара Аԥсны баша-маша қьабзым, иԥшьоу, инцәахәтәу акеиԥш иахәаԥшуеит». Ҳара иаабарц иаҳҵахызгьы абри акән…

Аԥсуа сасдкылара аамсҵашәара, «анцәахәра», ауаҩра, аҳаракыра ихаҵәааны сахьаркыратә ажәала иааԥшуеит Б. Шьынқәба ааигәатәи иажәеинраала «Амҩа иқәу» аҿы («Алашара», №5, 1984, ад. 3-4).

…Аԥшәма снеира дазыԥшызшәа,
Асоф дналбааит дыццакны,
Иӡхьаз иуак дизхынҳәызшәа,
Саагәдикылт дсызгәыкны…
Иара идагь, ҭаацәаныла

Рыбла рхаччо, зегь еикәшоит.
Еибадырхьеит урҭ гәаныла,
Излагаша русҟәа ршоит.
. . . . . .
Гәалак аӡбахә усгьы изҳәода,
Зҵаарас иҟам санцара.
. . . . . .
Аха исзымҳәо сҿы неихыхны,
Гәҭыхак самоуп сыхҵакны:
«Аламыс ду иахәҵоу дырны,
Сызцарыма сҿаԥсатәны?!»

Ари ажәеинраала злахыркәшо азҵаара Бежьан исасцәа «дахьқәа» рҿаԥхьа ицәырҵыӡгьы, аырҩаҿны Лаган дназлаԥшуаз асахьа иаҳа иҿырԥшыгахон.

Ажәеинраала иаанарԥшуа аԥсуа етикатә культура аганахь ала хьаҳәа-ԥаҳәада иҳадаҳкылоит. Иацҵатәу акызаҵәык ауп: араҟа апоет Шьынқәба апрозаик Шьынқәба иаҵкыс зегь рыла иаԥигеит! Аха ажәенраала аетикеттә культура инаҩганы, ареалтш ԥсҭазаара иадкыланы уахәаԥшуазар, акы ахымҳәаакәа иузуҩжьуам. Шьын-

қәба иааирԥшуа асасдкылара (апоезиаҽғьы, апрзаҽғьы) хымԥада амал, адура, асасдахьраиадҳәалоуп, исахьақәа фламандиатәи ашәыгақәа рыла ирҟәазны иҵыхыуп, иҽыхаацәоуп, аидеал аҽы ишыҟалаша атәы иаҳа ирнызбаалоит, аԥсҭазааратҵәҟьа ацәа ԥьаԥьа аасҭа. Аԥсуа данаԥсуаха, иҵааз дсасдахьымзаргьы, уеизгьы-уеизгьы «абжьыуаа ирдыруа» иакәымзаргьы, Мдар-иԥацәа рышҟа дцаны, зегь реиҳа зтәыҩа хахоу, излоу ашьтәа изаамгаргьы (урҵқәа ҳарҟәаҵып), уахҵаԥсада имамзаргьы, аҵла амҵа дтәазаргьы, ачхәари аʒи рыда изцәырымгозаргьы, ауаҩы «бзиала уаабеит!» ҳәа игәы ҭыҧьҧа, имоу ахәыҷы инапы иқәыргыланы диԥылоит, асасгьы дуаҩызар, имҵарҵаз заҟароу акәʒам дызхәаԥшуа, изакәзаалак гәыла иҽарҵаз, идыржәыз пату ақәиҵоит, избанзар ачеиԥьыка чеиԥьыкоуп, имаҷзаргьы, рхәы еиҩшаны, рҽаҵа еиҩшаны афара – уи иаҳагьы пату амазар ҟалап, ганкахьала, аҩы еиқәтәо, аԥылгыдқәа еиҽажьны, атеатртә ҟазшьа аҭаны, агәбылра зцым ажәақәа рҳәара аасҭа.

Аԥсуа етикаҽы ихадаʒақәоу иреиуоуп аԥхәыс лаҳаҵырқәҵара, ҷыдала ан лаҳаҵырбара акәзар, ԥьара-ԥьара уи аиҳабы ихаҵгылара аҵкьысгьы иахьаԥнаго ыҟоуп. Ауаҩытәыҩсатә культура аԥхәыс лызнеишьаҽы аҟара иахьубарҵоу ыҟаʒам. «Ан лҳақ уаҩы изшәом», «Аԥхәыс алаҵәҟьа леишуам» ҳәа зҳәаз аԥсуаа ари бзианы ирдыруан. Аԥхәыс лыхьʒи-лыхьымʒҕи раҟара аԥсуаа рхы зқәырҵо, аԥсадгьыл аамышьҭахь даҽеакы ыҟызам. «Ҳанҳаԥсадгьыл» ҳәа зегь реиҳа зҵазкуа ажәақәа реиларҵәара иаҳәо рацәаʒоуп. «Аԥхәыси адгьыли ирхымҟьо акгьы ыҟаʒам» рҳәоит реиҳа зҵазкуа аԥсҭазааратә конфликтқәа ианрылацәажәо. Ҳәарас иаҭахузеи, аԥхәыс леилкаараҽы иҳамоуп анегативтә знеишьагьы, уиоуп измааноу «уԥхәыси уабӷьари рыгәра умган» ҳәа ирҳәо иаанаго. Аха ҳара («Ахаҳә еиҩса» иауаршәаны) ҳазцәажәо, аҵасқәа рпозитивтә ҵакоуп.

Аԥсуа ҧхәыс, аҵарауаа аʒәырҩы ишазгәарҵахьоу еиԥш, егьырҵ ашьхарыуаа рҽы аасҭа аҩнаҭаҟнеиԥш, ауаа рҽгьы иаҳа ахақәиҵра лыман ианакәызаалакгьы. Аха ари социалтә хақәиҵрамызт, избанзар социалла ихы дақәиҵмызт ахаҵагьы, иара ҭауадиаамсҭеиҵәҟьагьы, «рхақәиҵра» наʒаʒамызт, избанзар иҵарадан, рзеиԥш хәыцра лашәын, адоуҳатә ахақәиҵра иазҳәамызт – ҵара-

дыррала еибытоу, адоуҳатә хақәитра змоу – аҽеазәы ахақәитра шитахыугьы идыруеит. Аԥҳәыс лыҩнатаҿгьы инаҙаны ахақәитра шрымамыз «Ахаҳә еиҩса» анс акәу аср акәу ианытшит, зегь раԥхьаҙагьы зыхә ҕба итам аԥҳәыс лԥьабаа аарԥшрала.

Б. Шьынқәба ироман аҿы Лагани ан ҭаацәарак рыԥсҭазаара дагәыцәуп, ҳәаак змам агәбылра лылоуп, ауаҩра лгәы ахшәом, аԥсҭазаара лыздырҙом, згәы ԥқарахәу ԥҳәыс аамташәоуп. Ароман аҿы иаабоит иара убас аԥҳәыс лаҳатырқәцараҿы аԥсуаа ретикет – даҽеакы ҳаҟәытцып, аԥҳәыс данҽеыжәлоз аҟәардә лытцадыргылон, ма ршьамхы арсны дҽеыжәырҧон. Арҧаҩ ԥҳәыс Вера Николаи-иԥҳа Волгина дзыднагалаз ақытауаа шлызныкәаз адагьы иҳәатәузеи. Бежьан ихаҵа ацас ҟадыԓь дахьҿанаҳәо ауп, мамзар итаца уаҩԥсҭас ҳаҵыр ду лыкәиҵоит, бзиа дибоит, лыгәра ганы, иара ишьҭахь итаацәа рлахьынҵа знапы ианиҵогьы итаца лоуп. Ари иҳанаҳәо рацәоуп.

Ҳанацәа рахь иҳамоу ҳгәбылразы гимнк иаҩызаны иҳаҳауеит ашәҟәыҩҩы лирикатә цәалашәара дула ирԥхоу иажәақәа: «Мышкымзар-мышкы нисны имцацзар ҟалап сан дысгәаламшәакәа. Ԥхәыс ҳаракык, шкәакәак, ихьаԥшшәылаз лыхцәы сара санлыхьҙа, ашлара аахыҩлахьан. Амш кахха ианеилгоу, амра цаҳә-цаҳә анықәлашо, сан иаҳа дааигәаны дызбошәа сҟалоит… Шәахәацк зхыршәлам ажәҩан иаҵәҟаҡара санаҵаԥшуа, уи лыбла ҭиаҵәаақәа сырхыԥшыло ҷьысшьоит. Аҵакар анкашуа, аҳауа анмаҷзоу, аԥсы лагаҩагара аныуадаҩу ԥша шәышәык аҿаанахоит, аҵла абыҕьқәа рцәажәо, усҟан сан лыбжьы хаа сҿахәыҵ-хәыҵуашәа збоит. Амрахәага лашырбагақәа реԥш, схәыҷра амшқәа иргәылпхарауеит сан лхы-лҿы…»

Ани аби рхаҿсахьақәа Б. Шьынқәба илирикатә поезиагьы ҕәҕәала ианытшхьан «Ахаҳә еиҩса» аҿы ани аби реалисттә ажәала рхаҿсахьа аарԥшышьа акырҙа иазааигәоуп алирикатә поема «Аҩныка» (1940-1944). Апоемаҿгьы ани аби гәжәажәо, аҵарахьы иҟоу, заԥхьаҟа ишәҟәыҩҩхараны иҟалаша рыцкәын имҩа иаԥшуп. Апоема автобиографиатә ҟазшьа мҩашьо иамоуп, ацәалашәарақәеи ахшыҩцакқәеи рылагьы уи «Ахаҳә еиҩса» ацәырҵра азыказҵаз апоезиатә рҿиамҭақәа ируакыуп. Ан лажәақәа иргәылжжуеит илзымҵәахуа лыгәжәажәареи ргәыбылреи:

Зибнаҟа, хьҭацәгьак илалан,
Дышьҭазар ҟалоит уи џьара,
Тәымџьара дынхеит уи имала,
Адунеи зымбаша сара!
Пҳыʒла ʒыхәашьык савалан,
Сышнеиуаз слахатц аагьежьит,
Иац арбаҕь абарҵа иаатцалан,
Ахы сықәкны хынтәҟа ҽнаҭит.
Дауазар, ҽамш ҳәа иифаша,
Уа азыҳәан исмоуша агәырҩа!
Аҳа, асаранџь, ашәырша,
Аџьынџьыхәа нас атцәарҩа.
Изҽасцо ҳәа уаҳа исымада,
Сшәындыҟараҽ снахан исцәахын,
Ҽатцахәыс имамзу здыруада,
Ибаауеит абар, иҟәкын!

Аб иажәақәа агәбылра анаҩсангьы ирныҧшуеит анхаҩратә практицизм – аб иахыуп анхара-анҵыраҽы иҷкәын заҵәы дарҕьажәҩаха дивагылзарц, аха иабаҟоу абаҩхатәра илоу даҽа мҩак ахь ихоит. Араҟа апоет имырхьаацәакәа еиҧигалоит ареалтә пҫтазаара апрозеи апоезиа ҳаракы иарҵысуа агәалаҟареи:

Жәохә шықәса даҽуп уи аҧхьара,
Ишыббо иҟамлеит изхара,
Сыздыруам, ҳа ҳаҷкәын иаҟара,
Зымҵазгьы аҽуп анхара!
Дааиргьы, иуада дамахоит!
Ҳара ҳзын дсасуп – уаҵәы ицо,
Аеҵә иҧхьаʒошәа, днаҵатәоит,
Ажәҩан гә-каххаа, ианыҵәцоу.
Изхаʒом уи амши амчыбжьи,
Даҧхьоит, уи акәу идырҵа!
Бзиа ибоит алакәи ажәабжьи
Бзиа ибоит убас аҧхьарца!
– Уҷкәын закузеишь иитцауа? –

Дсазҵааит жәаха Лагусҵан.
Сыԥхашьеит, исҳәо сҽамшәуа,
– Дышәҟәыҽҽуп, – сҳәеит аҵыхәтәан.
– хәыцырҵасгьы дсымоуп дараҙа,
Дысзеилымкааузаргь ҟалап.
Иара уиазҵаар: «-Уа иаасараҙа,
Са сыхҿу бжьаҙуам, иуаҳап!»
Сыԥшыз нас, ианбанҙа? Дыҡаҙам…
Сара сакәын, иббоит, сааԥсеит.
Инаҽсан ахҵылҵ ҳәа дсымаҙам,
Схыбраҟәа ажәын, икаԥсеит.

Аԥсуа нхаҽы иԥсихологиа абас икказа иахьааԥшуа «Ахаҳә еиҽса» аҟынҙа, шамахамзар, ҳара ҽымҵа ҳамамызт. Ари апоема иахәҵамкәа иавсуеит аԥсуа критика, аԥсуа школ. Араҡа иаабо аԥсҭазаара аилкаашьа инарҵбааны проза ҵасла иаабоит «Ахаҳә ниҽса» аҿы акырԥьара, зегь раԥхьаҙагьы Лаган ихаҿсахьаҿы, Бежьан ихәыцраҟәа рҿы, ани аби реицәажәарақәа раан.

Бежьан ихаҵаҵәҟьа ашәаҳәареи апоезиеи ирызҡазоу Ҷыналпа Ҷыҷын дизеилкааузам инагҙаны, ус иҡоу ауаа анхаразы рыбҕа ԥҵәоуп ҳәа иԥхьаҙоит, имаҵа Лагангьы ианеиҳаха ддукатхароуп ииҵахыу.

Ишԥаарԥшу Б. Шьынқәба илирикаҵәҟьа аҡны ан лхаҿсахьа ироман иадкыланы ҳахәаԥшуазар? Ҳаиҵеицаԥхьап ан лхаҿсахьа аԥхьаҙа иахьцәырҵыз иажәеинраала «Аԥхыз» (1935):

– Снеихуан ҽыхәа иаҵәак сақәтәаны,
Сан, измааноузеи, сан?
– Уахысит ухәыҷра харҵәааны,
Уарԥысра уқәлеит акп, нан.
– Сҽы цон ҽадарак иаҿаланы,
Сан, измааноузеи, сан?
– абзиабара енагь иҽадарами,
Абзиабара зԥеиԥшхаша, нан,
– шҵак аҿы сахьнеиз сҽыжәҵрацы,
Аԥьар жәпа срылаԥшит, сан?

– Зегьы ирҭахыуп абзиа улҵрацы,
Уаҩсаха, сыҷкәын заҵә, нан!

Араҟа ан лхаҽсахьа ареалтә ҟазшьа анубаалаҙом, аҧхыҙ ахь, иррационалтәу адунеи ахь, асимволикатә хәыцра ашҟа ииагоуп. Асеиҧш ахаҽсахьа ауаҩы ихаҭара иахыҳәҳәо, хшыҩла иузеилымкааура, аха символикала аҧсҭазаара азҵаарақәа зегьы рҭакқәа ҟазҵо доуҳатә мчуп, (внеличная сила). Ажәеинрала аиҽкаашьа уахәаҧшуазар, ажәлар рҽаҧыцтә рҽиамҭа апоетика ахь ухьанарҧшуеит (азҵаарақәеи аҭакқәеи рыла ажәлар рашәа акомпозициа-амебеитә шьақәгылазаашьа ҳәа иашьҭоуп). Абри еиҧшу арҽиамҭақәа рацәоуп ажәларқәа зегьы ржәытә поезиаҿы. Абар ақырҭуа поезиа иатәу ҿырҧштәык:

– Аҧхыҙ шана збеит иацуха,
Сан, измааноузеи, сан?
Ҷандар ҟатак хжәан икахаит,
Сан, измааноузеи, сан?
– Сҷандар ҟата уами, нанхеит,
Уан ажәрацәгьа, уан!
– Амахәҭақәа ҿҭәхаа илеиуан,
Сан, измааноузеи, сан?
– Уара унапқәа рами, нанхеит,
Уан ажәрацәгьа, уан!
(Ақырҭшәахьтә еиҭеигеит В. Аҵнариа)

Ҩаҧхьа ҳаиҭеицаҧхьап Б. Шьынқәба аҵыхәтәантәи аамҭазы (1984ш.) иаҧиҵаз ан илызкыу иажәеинраала:

Ԥхыҙла акәхыуп, уахык саалырҽыхеит сан,
Уи ҟалахит ҭагалан-быҷкаҧсан.
«Угәҭыха здыруеит, уара иусырҳәаҙом» –
Даацәажәеит. Лыбжьоуп, лхаҭа дызбаҙом.
«…Жәлар ирҭахыз уск уаҵагылт шьаҟас,
Ҿак схаргылатәҙам, уи сызхоит баҟас!
Удгьыл бзиахә азыҳәан ушхәарҭоу
Анышә иадырхьеит, сара сыздмадоу».

Ара еиҽырԥшу Б.Шьынқәба иажәеинраалақәа аҩбагьы ашәышықәсабжа шрыбжьоугьы, темалеи, ҵакылеи, сахьаркыратә аарԥшышьалеи еизааигәаҙоуп, насгьы заатәи ажәеинраалаҽы иқәгылоу азҵаарақәа рҵак ара аԥсҭазаара ахаҭагьы ишаҙбахьоу ҩашьом. Асимволикатә еицааирақәа (аԥхыҙ иибаз змааноу) рҵакы иахьа илабҽабахеит, «аԥьар жәпа срылаԥшит» иаанаго ажәлар рзы аҵеи лаԥсаны иҟалароуп: Б.Шьынқәба Аԥсны жәлар рпоет иоуп. Апоет данқәыԥшызтәи интуициала игәыҩыз ипоезиатә, иуаажәларратә миссиа амҽхак уазнархәыцуеит, уи адагьы апоет заҟа ддуу аҟара, ирҽиамҭа зегьы ҩнуҵҟала иамоу адоуҳатә еибаркыра уеилнаркааyеит.

Аха ан лхаҽсахьа аҩ-жәеинрааалак рҽы, еиҭасҳәахуеит, аԥхыҙтәиррационалтә, асимволикатә дунеи ахь ииаганы иаарԥшуп: ан лыбжьы ԥьарак – аԥхыҙ аҟнытә, егьырахь – нарцәынтә иааҩуеит. Апоезиатә-лирикатә бызшәа абжьааԥнытәи апрозатә бызшәа аасҭа иҳаракыуп, иара ахатәы сахьаркыратә ҿабызшәа амоуп. Ҳәарас иаҭахыузеи, ас есқьаангьы изыҟалаҙом, апоезиеи апрозеи бызшәала ианеизааигәахогьы маҷзак. Уи атәгьы аабеит алирикатә поема «Аҩныҟа» ҵакыс иамоу апрозатә материал ала.

Ан лнаҩсангьы, ароман «Ахаҳә еиҩса» аҽы иҳамԥыхьашәоит автор ипоезиатә рҽиамҭа имҩашьахәа аналогиақәа змоу ахаҽсахьақәа. Абри аганахьала аиҽырԥшра иаԥсоуп «Ахаҳә еиҩса» аҽы абду Бежьан ихаҽсахьеи иажәеинраалоу ароман «Аҽатә уаа» аҟны абду исахьеи: ԥьарак иҳамоуп апроза, даҽеаԥьара – апоезиа, аха аарԥшышьала, ҭагылазаашьала, лексикаҵәкьа арҭ аҩхаҽсахьак ргәаларшәара аҩыцьагьы еигәныҩуеит. Абар, Бежьан апрозаҽы дшаабо: «Схәыҷра ашықәсқәа рахь саныхынҳәлак, амаҵурҭа анаҩсан, сабду Бежьан дышлагәаҭәаҙа, илабашьа еимҽаԥа иҩыцрышь, саԥхьа даацәырҵуеит. Сабду шықәсыла ԥшьынҩажәижәабадырҭысхьеит, шәагаала рацәак дыҟамызт, ихыжәҩабжь ахь маҷк даахәахьеит, иблақәа ҭбааyп, агәы арацәаххыреиԥш иҵиқәаҵәааyп, иԥынҵа агәы маҷзак иҩылгоуп, рацәак иаум ижакьа хыгьежьаанҙа, аҟыԥсцәеиԥш ихәда ицачуп... Абыржәыцәкьа аҩны дааҩналазшәа, итәаз зегьы илаԥш нархигон, сара санаагәеиҭалак, ууаи арахь ҳәа инацәа насирбон, уи акәын саргьы исҭахыз, снеиуан, аҟәардә хәыҷы наргыланы,

иаԥхьа итәыҧәқәа рыбжьара сныбжьатәон, наѣ-наѣ ишьамхқәа смыхәарқәа нарықәсҵон, ижакьа зыш аҵарыра сзамҩа иахьакьысуаз маҷзак насхыҵны, сеиқәраҳаҵха сааѣалон.

Илабашьа нагзаны аҽеҳәа иныҽеҳәишьуан, ахьырҵәатҵәеиԥш, иԥхеиԥхеиуа иааԥшуан аԥырҧқәа. Иареи сареи ҳҷыдахаз аҙәгьы ара дтәаҙамызшәа, ибжьы быжьпа-быжьпааua, сацәажәара дналагон». Абарҧқәа раан акәхарын еиҳарак Бежьан аҭоурыхтә жәабжьқәа аниҳәалоз, мамзаргьы иара иҩызцәа ауаа дырқәа, аԥсуа сократраа идыртәаланы афилософиатә диалогқәа анымҩаԥигоз. Абасҵәѣьа ауп абду дшаабо ароман «Аҽатә уаа» аѣынгьы:

Сара сзыхьҙаз санхәыҷыз
Сабду, сжакьа шла зҽачыз,
Дысхашҭрыма дунеи сықәнатҷ?
Среиҵбын аѣнытә аҩнаҭаҿ,
Амца исҵон, изуан имаҵ,
Аха иажәа ѣәышқәа рҭак
Сзыѣаҵомызт, са ссабиназ.
Омажә зегьы ақәра имаз,
Ерцахә ақәцә еиԥш имцаҙо,
«Асы ықәнаухьан» иара ихы,
Аҽҽа налгон ишьамхы,
Аха иажәа, имхәашьҙо,
Ашьха зыхьеиԥш, еилыкка!
Ҩынтә иҳәомызт, иажәа ԥѣан,
Еизарак ахьтә даннхынҳәлак,
Агәыла, азла, дызбалак,
Идеизалон хәылҩыҽеха,
Амаҵурҭаҿ еиқәаҕға,
Иныҽеҳәатәон ахәшҭаара,
Уа инаҵачуаз алыҕәра
Алҩа еишьылҙа иаҳхатәон.
Иара ихала нырцәѣа дтәан,
Ишьамхы снықәиртәон саргьы,
Нас изыҙырҩуан зегьы.

Аҽеҳәа иныҽеҳәишьуа илаба,
Избо џьысшьоит лабҷаба,
Избо еилач, инапы злишьуаз,
Сара сзамҩа зырчыхәчыхәуаз.

«Аҷатә уаа» аҟынгьы абду иоуп аҭоурых иалацәажәо, амҳаџьырра аҭызшәа зҳәо, «аҭырқәа иԥсырҭа» азыжь азбахә цәырызго аҭоурыхтә хәыцрақәа еизыркәкәаны, ажәа дуқәагьы ауаа ирабжьызго:

Лоунытә ажәлар анқәԥсычҳа
Ифырҭынхоит урҭ рыԥсыԥ
Дад, ихыҵыр ажәлар рычҳа
Урҭ ирымызҭо насыԥ,
Дыхнаҭәҳәалоит наҟ амшын!

Араҟа аҩ-романк рҿы абдуцәа рхаҷсахьақәа адәахьала реизааигәара раԥхьаз иргыланы изыбзоуроу урҭ рыԥсҭазааратә прототип азәы ахьиакәу ауп. Сахьаркыралагьы реизааигәара зыбзоуроу, сара сгәанала, аҩымҭақәа аҩбагьы ароман ажанр иахьаҵанакуа ауп: аромантә ажәа – реалтә ажәоуп, апоезиатә шьҭыхра иара иацәтәымзам, аха ихадаҳам иара азы. Жәеинраалала иҩу абду ихаҷсахьа авариант ҵабыргны иаҳа иаашьҭыхыуп, уааназатәи асимволикатә жәеинраалақәа рҿы ишҳамаз еиԥш.

Иара абраҵәҟьа иазгәаҭатәуп Б.Шьынқәба ипоезиатә рҿиамҭаҷы ирацәаны ишҳамоу «Ахаҳә еиҩса» ақәҷызҭуа арҿиамҭақәа, раԥхьаз иргыланы апоет иқыҵа гәакьа Ҷлоу, ихәыҷра ирызкыу ажәеинраалақәа. Ароман аҵыхәтәантәи адаҟьақәа акыр иаҳгәаланаршәоит «Сышдәықәлоз» захьзу ажәеинраала.

Абас ауп усҟан сымҩа сшанылаз,
Ахреиԥш, ауадаҩ сшагәдыԥшылаз,
Сышхалаз, ашьҭахь сахькылсыз,
Сахьиз сышьҭахьҟа уаҳа сшыхнымҳәыз,
Еилаҽҽо ирыман урҭ даҽа цашьак,
Уашьҭан, издыруада, исызрыҵар ҳәашьак!

Ажәеинраала ҩуп 1973 шықәсазы. «Исызрыҭар ҳәашьак» ҳәа ара апоет дызҿу усҟан изакәхоз ихаҭа еилкааны имазу имамзу ҳара иҳаздыруам, аха иахьа шьҭа иҩашьом иираны иҟаз «ихшара» – ироман «Ахаҳә еиҩса» ууанӡагьы «ицәа ишалашәахьаз».

Абра сызлацәажәо апоезиеи апрозеи реизыҟазаашьа-филологиатә тема дууп, аха уи даҽазны! Апоет ихаҭа иҳәашьала, «иҵегь ҳҳәандаз, аха ных, ҳалахацәеит аҭоурых»

Ҳаиасып ҩаԥхьа Бежьан ипедагогика ашҟа.

Аромaнқәа «Ахаҳә еиҩса» «Аҿатә ууаи» рҿы абдуцәа рзеиԥш прототип Б.Шьынқәба иабду гәакьа Шьынқәыр Жьажьа шиакәу агәра ҳнаргоит автор ибиографиатә нҵамҭа (уи аӡбахә ууанӡа ицәырган). Аԥхьаҩ изы имыцхәхарым ҳәа сгәы иаанагоит абжьыуаа рҿы ирдыруаз анхаҩ нага Шьынқәыр Жьажьа иӡбахә аԥсуа етнографиатә литературагьы ишаныԥшхьоу атәы ҳәазар. Апрофессор Шь. Иналиԥа аԥҳәысаагара аҭаацәареи ирызкыу заатәи имонографиа ҟаиматҭ аҿы ҩынтә иуԥылоит Жьажьа иӡбахә. Џьара – (ад. 94-95) автор далацәажәоит Жьажьа инхара-инҵыра аԥсуа нхаҩы ибзазаразы итиптәу акеиԥш, иаабоит уи ишыш-маҵурҭа, икәасҟьа, акыргьы иааугәаланаршәоит «Ахаҳә еиҩса» аҿы Бежьан инхашьеи иҭаацәеи иареи реизыҟазаашьеи. Аҩынтә раан амонографиаҿы Шьынқәыр Жьажьа зажәа акыр ԥхылнадоз уаҩны, ахҟьа хыбжьаз ҩ-ҭаацәарак реинраалара шеиҿикааз атәы аҳәоит (ад. 170-171). Ари ахҵысгьы «Ахаҳә еиҩса» аҿы Бежьан ибжьаҟазарақәа угәаланаршәоит. Абасала, Бежьан ихаҿсахьа зегь рыла иҵабыргыуп.ҳәарас иаҭахузеи, Бежьан – сахьаркыратә цәырҵроуп, убри аҟнытә иара ихаҿсахьа еизгоу аԥсуа бзиақәа ртиптә ҟазшьақәагьы аныԥшит.

Бежьан имаҭа иирҵақәо рахьтә актәи аҭыԥ аҿы игылақәоу иреиуоуп, зда ԥсыхәа амамоуп – ахаҵа хаҵаҵас иааӡара, даазыниалак акы ихы иҵаимырхо, агәаҧьра, аҵарра, ахачҳара иланы иҟаҵара. Абри аҟны акәзар ҟалап аԥсуаа рспартантә ҟазшьа амаӡақәа ахьыԥшаатәу – уаҳагьы ҟазшьас ироууаз уахгьы-ҽынгьы зҿизкәадыри еиқәзымхуаз, енагь абԥьар иаҵагылаз, ианҩаҵшәалак инаркны еибашьцәахоз, зхәы ҭынч иахатәаны афаха змамыз, аҧацәа ирҿагылаз аԥсуаа?

Ҵабыргыуп, аҟамаҟьарагьы, рицарҵас аҿыжәларагьы, ҿыхәҵәыла ажәыларагьы, «знык иусыз, ҩынтә уис!» ҳәа Бежьан итак-

тикагьы заԥхьаҟа ипоетхраны иҟаз Лаган иҭахымхазшәа иҟалеит, аха аҽазыҟаҵарақәа, егьа ахәҷы ашәарҭа дҭадыргылозаргьы, баша ибжьамзит, избанзар, ахаҵара аибашьҭы иаҟараҵәҟьа апоетгьы илазароуп, мшәан, иҟамзи аибашьцәа ираԥызаны апоетцәа еибашьра ианцозгьы. Уи аҭоурых иатәызаргьы, апоет ииҭуа агәымшәара ацымзар, ибаҭхатәра хьысҳахоит. Лаган раԥхьатәи иҽыжәларагьы, раԥхьатәи изсарагьы, абнахь раԥхьатәи иныҟәарагьы иҟазшьа ашәра иацхрааит – иуадаҭуп иара ипоетхара иаҳа иацхрааз аҳәара: арратә зыҟаҵара акәу, аҿаԥыцтә поезиа акәу? Урҭ аԥсҭазаараҿеиԥш, араҟагьы еицызар акәын. Мшәан, ажәлар ззышәаҳәозгьы ахаҵара амзи! Аха Лаган иабџьарқәа рахьтә заазә аԥыжәара агеит иажәа – уи абџьархеит иара изы. Мага ҳәа хәҷы мзышәаки иареи рыгәқәа анааибага, акшара ацымхәрас Лаган аҿынаирхеит уи аҵкьыс иџьбараз ажәа: «Мага – ацәыршәага! Мага – агәыргага! Мага – ауаҭага!». Б. Шьынқәба ипоезиа зегьы иаҵоу ахаҵаратә-гәышьҭыхратә пафос иааидкыланы уаназхәыцуа, икказа шьҭа иубарҭоуп Бежьан иаазашьатә принцип хадақәа руак уи ҵаҵгәыс ишаҵоу: «Сара смаҭа-заҵә, сыҵәҭаншьап дызбарц сҭахыуп абас: данҽеыжәу – дыҽҟазаны, данхысуа – ихы камшәауа, дынхозар – дыбзанхаҭны, дцәажәозар – иҿы ахьы ҭыҵуа, хаҵа дызқәымшәо акгьыҟам, иакәым дақәшәаргьы, дшәыргәындамкәа, дхаҵаны!.. Ари еиԥш ааза иаҭахыуп ҿык аицҭацәажәара, анапы еиԥшьра».

Б. Шьынқәба ипоезиатә ажәазы ихы иаирхәахьеит аиҿырԥшрақәа рацәаны, аха урҭ раԥхьа игылоуп абџьар. Ажәа – абџьаруп:

Угәы иҭашыз ажәа,
Аҵабырг иахшаз,
Уахан угәы иалжәа,
Ухыс, иара хҿаз!
Ԥыҵрак ҵыр, ихьшәашәар,
Иҵҟьом уи зынза,
Нас еибамго абџьар
Наргом ирҟәынҵа.

Абри ахаҵаратә еиҽырԥшра адаҵ-ԥашә ахьыҵоу заатәи ааҙара аҽоуп.

Бежьан дызхаҭарнакыу ажәлартә педагогика хәҭа ҕәҕәаны иалоуп асахьаркыратә-естетикатә ааҙара. Уи аҽы аԥхьа игылоуп ажәа аԥшҙара, ҭабара зқәым ажәлар рҽаԥыцтә рҽиамҭа, рашәаражәа, рмузыкатә инструментқәа, рыкәашара, рнапҟазара. Абарҭ зегьы ргәыбылра уаҩы иахьикуа зегь раԥхьаҙа аҭаацәа рыҩнутҟоуп. «Жәлар рҳәамҭақәа рахьтә раԥхьаҙа ан лкыкахш еиԥш сҟырҟы зырхәыхәыз иреиуоуп Абрыскьыл изкыз ажәытә ажәабжьқәа. Исаҳауан урҭ сҭаацәа рҽы, зегь раԥхьаҙагьы сабду иҟнытә», – иҳәоит Лаган. Бежьан иҩны асас дагмызт усгьы. Ара ахәышҭаарамца иакәаҕҕа иагьараан аҵх дыршахьан аԥсуа мафусиалраа, зхацлымҳәа ҕәҕәаз ацәажәаҩцәа, аԥхьарцарҳәаҩцәа, ачамгәырарҳәаҩцәа, жәлар рартистцәа-ақьачақьцәа. Пушкин иҩнаҭаҽы еицырдыруаз апоетцәа еизауазҭгьы, заԥхьаҟа ипоетхараны иҟаз Лаган иҩны инанагон ажәлар рыжәпараҵәкьа иалиааз, ҵара змамыз апоетцәа. Ҳәарас иаҭахыузеи, поетк иаҳасабала иара ишәра иацхрааит нас ашкол инаҭаз адырра, аԥсуа поезиеи адунеитәи апоезиеи рныррa ду, аха уааҙа зегьы рхыҵхырҵаҽы игылан ажәлар рдоуҳа. «Абас ирацәамзаргьы, схәыҷы хшыҩ аҽы цәыкәбар-цәыкәбар аизыркәкәара иаҽын ашәҟәыԥхьара иснаҭаз адырра, аха уи, иҟалап, еиҳа еиҵаз ҟәҵәазҭгьы. Ицан ажәа-сахьарк ахаара маҷ-маҷ исзыркышаз даҽеа ҟәҵәа дукгьы... Иаҳа иаартны иаҳҳәозар, сара сҭан ажәлар рхаҭа рҵаҩыс иахьыҟаз, ҩреи ԥхьареи ахьыҟамыз даҽеа дырра рҳарҭак».

Ари адырра рҳарҭа – ажәлар рыбзазареи рдоуҳатә культуреи зегьы аҵанакуан, аԥсы ҭан, асхоластикатә ҟазшьа амамызт, иумырдырҙакәа иара уатәнатәуан.

Аестетикатә-сахьаркыратә ааҙара ду Бежьан идагьы хыла иалахәыз рацәан. Зегь раԥхьаҙагьы рыхьҙ аҳәара иаԥсоуп алакәҳәаҩы Бида, аԥхьарцарҳәаҩы Мамсыр (Лаган ианшьа ду. Уи дагьҳақьымын иара итәала хазы), ачамгәырарҳәаҩы Ҷына-лԥа Ҷыҷын. Мамсыри Ҷына-лԥа Ҷыҷыни ҟазацәа дуқәоуп, аҩыџьагьы ԥсыс ирхоуп ашәа, иахьцалак икамыршәкәа иркыуп ҩызара рзызуа ринструментқәа: Мамсыр – аԥхьарца, Ҷына-лԥа Ҷыҷын – ачамгәыр. Аха арҭ аҩ-хацәак ԥсҭазаашьалеи ҟазшьалеи ишеиԥшым еиԥш,

еиԥшым рашәаҟәагьы, ррепертуар хаз-хазуп. Мамсыр дрызҟазоуп ажәлар зегьы ирзеиԥшу рҭоурыхтә ашәаҟәа. Арҭ ашәаҟәа рритмикатә шьаҟәгылазаашьа иаҳа инеиҵыхыуп, иуадаԛуп, дара рарҳәаразы анцәа ишеит аԥхьарца – аԥсуа инструментқәа раҳ-кәажә, европатәи аскрипка апрототипқәа ируакыу. Ҷына-лԥа Ҷыҷын дрызҟазоуп алаф, ахәмар-ачча злоу, ицҳафыру асатиратә ашәаҟәа. Урҭ рритмикагьы ажәытәҙатәи ашәаҟәа раасҵа илах-ҿыхыуп, иаҳа ԥыцәҵәа-ԥыцәҵәа еихышәшәоит. Убри аҟнытә акәхап дара рарҳәара иаҳа изазыманшәалоу аԥсуаа аԥхьарца аасҵа акыр ихьшәаны ирыланагалаз, аха убасҵәҟьа рхы-рыԥсы ирзалымхуа бзиа ирбо ачамгәыр.

Мамсыр иԥхьарца аҭоурых змоу акоуп, амҳаԥьырра иадҳәалоуп. Мамсыргьы Бежьан иеиԥш, ииулак амҳаԥьырра ихы ацәнырханы, иԥсадгьыл аҿы иҿышьаҟәирхеит. «Сыԥсы ахьыҟоу, сашәагьы ыҟазааит» ҳәа амҳаԥьырра иагоз ԥхьарцарҳәаԛык иԥхьарца ҵиаа хачахьк аҿы икнаҳаны дцеит, уи Мамсыр имԥыхьашәан, «амшын ихыҙлаз игәаҟрагьы, сара сгәаҟрагьы аласырҳәалап» ҳәа наҙаҙа ишьҭихит, аибара ахьмырԥшыкәа («Ахаҳә еиԛса» аҿы аԥхьарца иадҳәалоу ари аҭыԥ «Ацынҵәарах» аҿы ажәлар рҿахәҳәага аԥхьарца угәаланаршәоит). Мамсыр иҿалоуп иара убас аԥхьаԛ ишеиликаауа аԥсуаа аԥхьарца шрыланагалаз ажәытәҙатәи аҭоурыхгьы. Уи ахьҙ иара иадиҳәалоит: Ԥхьаца ҳәа изышьҭаз аибашьԛы гәымшәа, зыԥхьарца бжьы ала аруаа ргәы ҭызгоз ихьҙ. Абасала, аԥхьарца баша музыкатә инструментым, ԥхьацагоуп, бԥьаруп. Ари – аҭоурых антикатә аамҵақәа рахь ҳхьанрԥшуеит, иаҳгәаланаршәоит ар драԥызаны ашәаҟәа («ембатори») зҳәоз апоет-еибашьԛы ихаҿсахьа, ҳагьазнархәыцуеит аԥсуа культу-ра ахыҵхырҵақәа ржәытәра. Мамсыр ихаҵа – шьҭа деибашьԛым, абжьааԥны уи дҳақьымуп, идасга ала ауаа ашьацәгьа рнихуеит (Бежьан агипертониатә кризқәа анихигоз, иагьараан Мамсыр уи иԥсы даԥшәмахахьан!) аха Мамсыр иҳақьымра аиҳа ауаԛы ихьаақәа хнаҿуеит еиҵаҳәашьа змам иара иҟазара ду. Мамсыр иашәаҟәа иреиҕьу-иреицәоу ҳәа еилыхшьа рымам, аха иагьа ус иҟазаргьы рыҙбахә сҳәоит ԛба. Руак – Нарҵаа рықәҙаара амҵа иатәуп, «Сасрыҟәеи игагеи» ахьҙуп. Сасрыҟәа доуҳала, игага цәырҟьа-цәырас аҿала иаҵәашьахоит иреиҳау адырра – Нарҵаа рԥеиԥшцәгьа

заа аилкаара. Ари ашәа егьырҭ Нарҭаа ирызкыу агәышьҭыхгатә-фырхаҵаратә ашәақәа ирылкьшәа игылоуп, иҷыдоу аҭыпи аҵаки аманы, иара иааубаратәы ианыԥшуеит амистикатә-апокалипсистә ҟазшьа, аха уи акәым ихадоу: зегь раԥхьаӡагьы уи иагәылубааyеит ауаатәыҩса раԥхьаҟа ргәырԥеанызҵаша ахшыҩҵак ду:

– О, ҳацаҟь иагәылырхыз Нарҭаа реиҵбы,
Иудыруеит уахьцалак угага шушьҭоу!
Иузычҳауазар, ууаӡырҩы, Сасрыҟәа,
Нас уи ашәиԥхьыӡ зеиԥшроугьы уасҳәап:
«Ацәгьара рылазҵо – уас дыҩнардауа,
Абзиа рылазҵо – ҕас дышьҭырхуа,
Дара аниуагьы – ашьыцра рыциу,
Ҷан-ҷаны еибафо, рыблақәа ҭибахуа,
Реибафарагьы – изҭахым алачо,
Реиҳа рзыҟазҵаз, реиҳа дшьыцырго,
Уи длаԥшыҟәҵан, ишьырҭа рибамҭо,
Ирызҵоу ада, зҳашьа рымамкәа,
Рыхәҵәы ықәибахааноӡа, адгьыл ианызааит!»

Ауаатәыҩсагьы – ауаатәыҩса роуп, изша исасуп, аха ҷыдала ҳарҭ аԥсуаа ҳҭоурыхи ҳҟазшьа аҷыдарақәаки ирыдкыланы ҳрыхәаԥшуазар, арҭ ажәақәа иҳарҳәо рацәоуп, иашала рҵакы еилаҳкаарц ҳҭахызар.

Абасҵәҟьа игениалтәуп аҩбатәи ашәагьы – «Иҟамлац – иҟалаша» зыхьӡу. Иара аиҿкаашьа иԥьоушьартә аҟынӡа апарадокстә ҟазшьа амоуп, ҕәҕәалагьы ианыԥшуеит ажәлар рҟәыҕара ду, ргәеилыххара, рыхшыҩ аҵарра, ҳәаа змаӡам рпоезиатә фантазиа. Араҟа логикала еилкаашьа змам ахҭысқәеи ацәалашәарақәеи рхы еиқәҳәалоуп, зназы урҭ пародиоушәа убоит, иагьааугәаланаршәоит «сан дана-аргоз, ҵәа-багәак саацҳауа, ашәхымс сылатәан» ҳәа ирҳәало алаф, аха ари ашәа иаабац алафашәақәа раҵкьыс зегь рыла излеиҳау рацәоуп.

Уа, арԥар-хьырԥар, еиԥымхаша,
Абзиараз еицныҟәаша,

Уажә ишәасҳәо, еицгәырҕьаша,
Иҟамлацоуп – иҟалаша!

Саб даниуаз Ламкац сыҟан,
Қыжә цыркьыки ԥьма гыдыки
Ракәзан ашьха исыхьчозгьы...
Анаҟә хьшәашәа, еиқәыцә ишьҭаз,
Амца сцәакыр, иаласырцәарц
Аҭәа сырхуан иахьа хәлаанза,
Саб дышиаз агәырҕьаҽҳәаша
Ҷкәынак има дҩеит шьхатәыла.

Анаҩсан ашәаҿы иааҟамло ссирс иҟоузеи: агәырҕьаҽҳәаша назгаз аԥкәын ҳамҭас шарԥы-еҵәа ииркуеит, нас иқыжә атәыҩа аҩазара днықәгыланы аҩныҟа деихоит, амҩан иаб изы-кәабагас агамыжьзы хәшәуп ҳәа ишьҭихуеит, адырҩаҿны данааҿыха, ихәамц иаԥхьа ишьҭоуп, Ламкац ашьхаҿ қәыцьмак ихы шаркәымпылуаз илаԥш нақәшәеит, уахь деихоит ихы ихаиргыларц, ақәыцьма амца иалаблит, абылра ҭәала ирцәеит, ажәеиԥшьаа ҳамҭас «уаҩ имоузац шьхымза шанак» иаҭәеишьоит, аха хәылбыҽхак шьхыцк ицәагхеит ишьхымзаҭра, ашьхыц азәы ицәкамбашь иаваҳәаны дшалацәаҕәоз дааихҭыгәлеит уб. итц. Ашәаҿы излаабо ала хақәиҭрала инеилысааилысуеит аԥхызи алабҽабеи, аиррационалтәреии ареалтәреи, ҳзышьцылахьоу аамҭақәа ахԥа реиццашьа ара иҟазам, рҳәаақәа еиларҩашьоуп, уажәтәи аамҭа ииасхьоу аҭыԥ ааннакылоит, урҭ аҩбагьы аԥсахуеит иҟамлацкәаны – иҟалаша. Џьара-џьара иаҵубаауа аҷыдарақәак рыла Мамсыр иашәа нарцәытәи аԥсцәа зыԥсы ҭоу шьоукы реиԥш ирацәажәо Сасрыҟәа дааугәаланаршәоит. Иаабац логикала, еиҭасҳәахуеит, иара еилкаашьа амам, иҟалап (ус агәаҕьра цәгьазаргьы!) иара апарадокстә цазшьа змоу ҳаамҭазтәи афизикатә теориақәа реиԥш аҵакы даҽеакала еилкаатәызар? Издыруада иара ари адунеи инагзаны еилкаашьа шамам аныԥшуазар? Ус акәу, анс акәу – иахьцалак «иҟамлац – иҟалаша» апоезиатә рҿиамҭа ԥьашьахәқәа ируакыуп. Уи ахылҿиааит ажәала еиҭаҳәашьа змам апоезиатә екстаз, ацәалашәарақәа рышьҭԥраара дузза, гәылаԥсыла, интуициалоуп иаргьы иаҳарак ишҳадаҳкыло.

Мамсыр иҟазара иашьашәалоуп Ԥына-лԥа Ԥыҷын иҟазара дугьы – урҭ аҩыԥьагьы хеибарҭәаауеит. Ԥыҷын – ажәлар рыжәпара иалиааз субиективтә лирикыуп, иашәақәа реиҽартәышьа алитературатә жәеинраала иахьазааигәоу рацәоуп (аритм, алексика, ԥьара-ԥьара арифма). Уаҩы игәы иаанагар ҟалоит урҭқәа-урҭқәа автор ибзоуроуп ҳәа. Ҳәарас иаҵахыузеи, автортә стилизациа араҟа аҵыԥ амамкәа иҟаларым, аха уи маҷуп. Ахи-аҵыхәеи иазгәаҵатәу – ҳлитература аниуаз аламҭалазы ицәырԥуа иалагахьан алитературатә ажәа инстинктла зҽазааигәазтәхьаз жәлартә поетцәа, Жана Ачба дназлоу.

Ԥына-лԥа Ԥыҷын бжеиҳан иара хаҵала ихҭигазоуп дыззышәаҳәо, уи ипоезиа гәыцәс иаиухьеит алирикатә «сара», насгьы, ҟазара дула иааирԥшуеит ауаҩызаҵә ихәыцрақәа, игәаҟрақәа, игәҭыхақәа, игәырҕьарақәа, абжьааԥны ауаа рҽы иааизымҳәо зегьы иашәа, ичамгәыр идирҳәоит:

Мышмыждан сан санылхылԥуаз,
Сҽеы нади, ус угагәҽела.
Сыҷкәынʒан ашьыжь сандәылԥуаз,
Ахәылԥаз схынҳәит сеиқәышла!
Иамуит, сеқәымшәеит насыԥла,
Сышықәсҷәа ҽыбҕала имҩазгоит,
Ҭоуба зуит амҩа саныкәла,
Сахьнеиуа агәырҕьара назгоит.
– Ԥына-лԥа Ԥыҷын хлаҳәада,
Мра збаз гагаҵас дыбжьаʒуеит.
Иамаʒам сымҩа хырхарҵа,
Аеҵәақәа сҳаҭгәын иҵаʒуеит.
– Ԥына-лԥа Ԥыҷын, ианбанʒа,
Ушықәсҷәа уршланы рҽырʒоит?
– Суахҵа харам, аха ууанʒа
Ашәала сгәырҩацәгьа схысцоит!

Ԥына-лԥа Ԥыҷын еиҳарак експромтла акәын иашәақәа шаԥиҵоз, дызлаз ауаа ирбо-ираҳауа. Абарҭ аекспромтқәа руак Лаган ҽенак иаалырҟьаны дарлашеит гәыла-ԥсыла: «Ԥына-лԥа Ԥыҷын,

Икәымжәы бмырԓәҷын!» Апоет хәҷы хәыцырҭас ишьҭихит: «Иан лыхьʒи иара ихьʒи заԓа еихаршалоузеи? Насгьы «скәымжәы бмырхәҷын» урҭ заԓа ирнаалоузеи, – схәыцуан сара, – ари қьачақьк иакәымкәан дыԓам. Уажәы-уажәы сқьышә иаақәыххуан еихаршалаз ажәақәа, урҭ иҷырҷыруашәа ирылкьуан ашьҭыбжь «ҷ»:

«Ҷын-ҷан, ҷан-ҷын-ҷын,
Ҷына-лԥа Ҷыҷын
Икәымжәы бмырԓәҷын!»

Ари зааʒатәи ацәалашәара шьҭарнахыс ааԥкылашьа змамыз поезиатә мцабзхеит Лаган иԥсҭазаара зегьы азы, иара иныӷрит апоезиатә шьҭыбжьқәа рмагиа – урҭ рылоуп ишалаго апоезиа цқьа: «Я звук в себе нашел, дотоле неизвестный, и мыслей стройную излил струю» (Лермонтов). Лаган раԥхьатәи ипоезиатә рҵаҧцәа ируаʒәкыу Ҷына-лԥа Ҷыҷын иоуп иара ибаҧхатәрагьы зылаԥш мҧашьо итцашәаз: «Ижәдыруазааит, ари аԥкәын хәҷы иара исакьаҳәымҭан данықало аамҭазы, ахьʒыртәразы аʒәгьы иаԥхьа дшимыргыло». Ҷыҷын-лԥа Ҷыҷын Лаган ахьʒыртәра атцкьысгьы дшеиҳахоз абаидыруаз, аха уи иара даҭаҳҵом, иара итәала еиликааит апоезиа ахьыԓаз. Абасала аԥсуа поет иара и-Державин иҽы днанагааиʒа дзыԥсахша здырыз абаҧхатәра еицамк злаз жәлартә поетцәа роуп.

Ажәлар рестетикаҽы ашәа амчхара, ашәа аԥшʒара зегьы ирхыҳәҳәоит: «Ашәа уҳәеит ҳәа, изаку мчузеи иамоу, – ҿааиҵит Маԥь, – зны ҳаргәырҵьеит, зны ҳгәы ҭнашьааит, аҵәыуара аԓынʒагьы ҳнанагеит, зныхгьы ҳаиланаршит, ҳгәы еибанарфеит, ус ҳшыԓаз, иаақәҵәиаан, аԓырԓырҳәа ҳарччеит, уимоу, ҳагьаркәашеит. Сасрыԓәа иеиԥш зуаҭәа ҿыхны ишьҭаз ачымазаҧ изаԥшааит иԥсы зырҭынчшаз ахәшә… Ауаҧы деибаркны дызмоу чаҕьоуп, уи иашоуп, аха ашәа аныԓамла, ԥсҭазаашьагьы ыԓам!» Ашәа аԥсуа дины данынкашәо аҿены инаркны, инарцәымҧа данықәлонʒа ицуп – агарашәа ихацнаркуеит иԥсҭазаара, амыткәмеи ауоуи ихдыркәшоит иара. Ажәлар рыԥсҭазаара аԥшʒара ауп автор абас иԓоу ажәақәа иҽазыршәаз: «Иԓалап, уи ауха сызлаԥшыз иарҿыхазар усҟан сыхдырраҿы еилыххамыз,

ицәыхәашьыз, аха нас ицәхәаҭаз, хәҷы-хәҷы ацәырҵра иалагаз апоезиа ацәалашәара». «Ахаҳә еиҩса» аҽы ашәа ахцәажәара иазкыу алирикатә ҭыԥқәа иугәаладыршәоит «Ашықәсқәа рышьҭа» аҟны ашәа аҳбахә ацәыргашьа. Апрозаик Шьынқәбеи алирик Шьынқәбеи абри аганахь алагьы реигәныҩра ҵыхәаԥҵәарак амаҳам. Иаҳгәалаҳаршәап иара иажәеинраала «Ашәа» (1971 ш.) – уи ҷыдала «Ахаҳә еиҩса» иазааигәаҳоу:

«Уа раид гәырҕьара...» – ииаҭирҟьеит ашәа,
Иқақаҳа иааилагылт схәы-сжьы.
Избеит азал ду аҭуан еимҟьазшәа,
Ажәҩан илаҵасызшәагь ибжьы.

Ашәа нышьҭасын, хьшьыцба ҳасабла,
Азал сындәылпҭаа сама инаскьеит.
Амшын... агаҽа... ашьхара ҳабла...
Сахьыҟаз сеидру, сама ишаҟьеит.

Аҭҳарцәҳәа саалҵит... Ашәаҳәаҩ дгәаҭан,
Азал ду зҽыз дыдран инеиԥшьны.
Игоз хаҵашәан, изҳәоз дҭаҳмадан,
Аха иқәыԥшҳан излеиҳәоз ибжьы...

– Нас ҳзацлабрыма зегь зымчу ашәа?! –
Сажәагьы сназҵааит, аԥхҳы сҽашы.
– Аҽҟаза дҟалар, – иаацәажәеит сажәа, –
Аагылашьас иамоузеи аҽы!

Апоет иажәеинраала хиркәшаҳом ишьақәырҷҽҽоу хшыҩҵакыла, даҳирбаҳом аҭаҳмада ибжьы иацзырҷгызуа ҷкәынак – усҟан ажәеинраала ҷыхаацәахон. Уи хыркәшоуп агәҽанызаара еснагь изырҵысуа азҵаара ала – уи ажәытә ашәа змырҳша дшазгыло ала агәыҷра ҳнаҭоит.

Ажәлар рестетика ааԥшуеит дара рыбзазара иаатҵанакуа зегьы рҽы, аха лымкаала иааԥшуеит ауаҩи аԥсабареи реизыҟазаашьа аҽгьы. Ауаҩы аԥсабара дахьыԥшуп, аха иаргьы ауаҩы ихьыԥшуп,

ауаҩы аԥсабара ҿааҙагас имоуп, аха аԥсабарагьы еиқәырхатәуп. Аԥсабара аԥшҙара ароман аҽы зеиуахкы уҵахыу рыла иааԥшуеит, аха зегь раԥхьа игылоуп ауаҩы изы амца аԥхара, уи ԥсра зқәым аԥшҙара. Аа, ароман аҵакы хада аилкаара ҳалзыршо иреиуоу ажәақәак: «О, Лаган, уахәаԥшишь ани амца заҟа иԥшҙоу! Уи еиԥш зыԥшҙара зцәымҙуа адунеи аҽы акгьы убарым... Амца еиқәызҵаз имацара иакәҙам, иакәшан итәоу зегьы арԥхоит, еилых дамаҙам. Ауаҩгьы дирԥхалароуп ауаҩы, иажәеи иусқәеи рыла». Абасала, ауаҩы аԥшҙара дааҙоит. Уи аиқәырхара, ауаа ирыхәара аҟаҵара – иара иԥсҭазааратә хықәкы ауп. Иҵегь инарҧбааны арҧ ажәақәа ҳрызхәыцуазар, иккаҙа иаабоит иахьа аԥсуа литература агуманисттә ҵакы акырҙа ишыҧбаахаз, ишҵаулахаз (Достоевски ироман «Идиот» аҽы ԥьара ҳаԥхьоит «аԥшҙара адунеи еиқәнархоит» ҳәа). Уажәрааҙа ҳара иналкааны ҳрылацәажәон адоуҳатә хазынақәа (урҧ ҳаԥхьаҟа иҵегь ҳарзыхынҳәуеит). Аха, ишдыру еиԥш, адоуҳатә хазынақәа зиуам аматериалтәи дареи еидҳәаламкәа.

Иарбану аматериалтә хазынахәқәа рахьтә ароман аҽы аԥыжәара зыҵоу? Зегь раԥхьа игылоуп ауаҩы дахьиз иҩны, ихәышҭаара. Аброуп ауаҩы адунеи ду ашҟа икылгоу имҩа ахы ахьакуа: «Схәыҷратә шықәсқәа срызхәыцуа санаатәалак, зегь раԥхьаҙа сылаԥш иаахгылоит... сабдугьы, сабгьы, саргьы ҳахьиз аԥацха амаҵурҭа», – ҳаԥхьоит ароман аҽы. Абри мариашақә иааилышьу аԥсуа ԥацха ахан дуқәа ираҩсуа агәбылра ду зацузеи? Уи амаҙақәа рацәазар акәхап, сара иазгәасҭарц сҭахыуп акы: аԥацха – микрокосмоси макрокосмоси рыбжьара хысшьа змам аҳәаа бжьанаргылаҙом, аԥацха иҩноу ауааԥсыреи адәахьтәи адунеи ду аԥсабареи реимадара ԥынгыла амаҙам, аԥацха – иахьатәи аҩнеихагылақәа реиԥш, ауаҩы ахаҳә хьшәашәа аԥшь-ҵзамцк рыбжьара дҭанакҙом, аԥацхаҽы ауаҩы адгьыл ишьапы шықәгылац иқәгылоуп, ахәышҭаарамца абла хаара дышҭаԥшыц дҭаԥшуеит, ауаҩы аԥсабара дшалахәу иааԥымҵәаҙакәа иныруеит, аҙын ахьҭа уанаркуам, «аԥхын – аԥша кылышәшә, ашәшьыра уҵатәоушәа, хьшәашәароуп, урҧ акылҳарақәа рҟынтәи идәылҵуеит алҩаҵә еиҵыхәхәа». Аԥацха ахәышҭаарамца иааҙаз роуп аныҳәарақәа иреиҳау «Умцахә мыцәааит!» ашәирақәа иреицәоу «Умцахә ыцәааит!» раԥхьа изҽыҵшәаз.

Аԥацхеи уи ахәышҭаарамцеи рнаҩсоуп аԥсуа ибзазара иаа-ҵанакуа егьырҭ зегьы анцәырҵуа – ашҭа, агәашә, амхәырсҭа, арахә-ашәахә, урҭ рхыҵакырҭа, абаҳчара, ақәаҵа, аҩцара, аныхаԥаарҭа уб. ит.

Аматериалтәи адоуҳатәи хазынахәқәа рхеибарҭәаара наԥьнатә аахыс шьаҭас иаҵоу аԥьаусоуп. Аԥьаусгьы иамоуп иара ахатә естетика, уиоуп уи ара сзалацәажәо, аԥхьа иргыланы алацәажәара ахәҭазаргьы. Аха аԥсуа иус аҿы маӡак ыӷоуп: уи иусура аасҭа улаԥш иҵашәоит иара иетикатә культура, иагьа хатә ус имазаргьы, инышьҭаҵаны, аԥсуа дырхаҵгылоит ацәгьеи-абзиеи, игәылара аԥсра ыӷаны, ма ачара руаны, иара иҩнусқәа дрылагом, апату аԥхьа иргылоит, аимадара, аилахәра рестетика аԥыжәара амоуп (естетика общения – Бгажноҟов итермин). Ҳәарас иаҭахыузеи, аԥсуаа наԥьнатә ҳаҭыр иқәырҵон зхатә ԥьабаала зхы ныӷәызго, ауаа ирыхәара ҟазҵоз: «Аԥьабаа – абзабаа ацуп»; «Уԥьабаа узыб-забаахааит»; «Анхаразы анышә ифоит»; «Аусуразы дыфратуп» – асеиԥш заҟа уҭахыу ажәақәа ирҳәоит аԥсуаа аԥьабаа ишазыӷоу. Иара ажәа «анхаҩы» – анхара-анҵыра иадҳәалоуп. Аха иара убри аамҭазгьы аԥсуаа аашьаҩ, абаҩдан иеиҳагьы иаҳаҭыр лаҟәны дрыԥхьаӡон анышә ахара ада акгьы ззеилымцо, аҿадажә еиԥш акрурада даҿакы иԥынҵа днавыҳәҳәаны иззымбоз: «Ииуагь нышәуп, иаргьы днышәуп, дзеиуоу дамандаз» рҳәон ус иҟаз рзы. Аха ажәлар ретикатә культура убасҟак иҳаракны, рыуаҩра убасҟак идуун – ананамгеи агәаҟи ирыцхраауан, ршьапы иқәдыргылон, «напеилаԥса уаҩ дааӡоит, лабеилаԥса уаҩ дашьуеит» рҳәон. Иԥхашьаран аҳәаркьиара, ҳәарыла зхы ныӷәызгоз аԥсуаа рыҩ-нутҵҟа иумԥыхьашәомызт.

Аԥьаус аҿгьы ауаҩы ииаӡара, уи абзиабара иркра ахы акуеит аҭаацәа рыҩнутҵҟа. «Ҳҭаацәа акы иаҿымкәа, хҭацәыхак рыманы сара исымбеит. Уаха ахәылпҭаз ианааилатәоз ирыӡбон дасу уаҵәы излагашаз», – арҭ рҩызцәа ажәақәа ароман аҿы аҭыԥ ду рымоуп. Урҭ маҷк аидиллиатә ҟазшьа шьҭыркаалозаргьы, автор ҳагәылаирԥшуеит ганрацәала еилоу анхаҩы иԥсҭазаара. Иԥьашьахәуп анхаҩы аусура дшазыӷоу – уи иара изы ԥсабаратә ҭахроуп, мчыла акгьы ҟаиҵаӡом, мчыла аӡәгьы аусурагьы дадицалаӡом, аусураҿы аԥхьа иргылоит аҳәатәеиқәшәара. Аусу-

ра агәазыҳәараҽы акәзар ҟалап аԥсуаа рыԥсынҵры ду амаҙақәа руак ахьыԥшаатәу. Акыр аҵанакуеит абраҟа анхаҩы реалла имчқәа реихшара, имч зықәхо ауп иҟаиҵо, насгьы дыццакуам, иҽехәижәом – арҭ аҟазшьақәа рыла анхаҩи аиндустриалтә темпқәа зхақәиҵра рго ауаҩи еиԥшым. «Атәылақәа жәпак рыҟнытә иҳамоу адыррақәа изладырҵабыргуа ала, зусура згәаԥхо, згәы азҭоу ауаа рыԥсынҵры духоит, ргәабзиарагьы еиҧьуп. Аҭҵааҩцәа аҙәырҩы аусура агәацԥыҳәароуп аԥсынҵры ду иашьаҭаны ирԥхьаҙо», – иазгәалҭоит аԥсуа нхаҩцәа рыԥсҭазаара ачыдарақәа еихшьало, хыхь зыҙбахә ҳәоу аҵарауаҩ Сула Бенет (иарбоу лусумҭа, ад. 210-211). Аха аҵарауаа арҭ рҩызцәа алкаақәа аԥсуаа рзы иҟарҵаанҙа, дара рхаҭақәа уи атәы интуициала ирдырхьан. Сула Бенет лҟынҙагьы ари атәы ибзиаҙаны, ашәҟәыҩҩы иашаҵәҟьа ишихәҭоу еиԥш еиликаахьан Ф. Искандер иҽымҭақәа жәпак рҽы. Абар – «Саншьа Қьаазым иҽеы» зыхьзу ажәабжь аҽы уи атәы шааԥшуа: «Акыр ашықәсқәа анҵы ашьҭахь ауп сара ианеилыскаа уи иуаҩра ҧҽеымкәа дызлеиқәхаз амаҙа – иара далаҟан анхацәа бзиақәеи асахьаркыҩ дуқәеи рҟазшьа: наҟ-наҟ иснаҭо ҳәа аалыҵ еижьагақәа дырзымпҵшкәа, агәацԥыҳәара иоурц азы мацара аусура».

Ароман «Ахаҳә еиҩса» зеиҧьаҭам сахьаркыратә ажәала иҳаилнаркаауеит аԥьаустә ааҙараҽгьы абиԥарақәа реимадара иаҵанакуа заҟа ирацәоу. Лаган хәҷы уажәы-уажәы ҳихҭыгәлоит адуцәа дырҽыԥшны акраниуа, илшо ала данрыцхрааua. Бежьан имаҭа аусура иадыԥхьалара иаҳагьы игәцараикуеит, мыругала деиқәиршәоит. Иԥьоушьаша – анхаҩ хәҷы абжьааԥны ихәмаршьаҵәҟьа баша хәмарра, баша аамҭагагам, уи ахәмарра иунаҭо агәаԥхара анаҩсангьы, апрактикатә хыкәкы амоуп, избанзар ахәҷы иааҟаиҵо зегьы рҽы адуцәа иҟарҵо дырҽыԥшны иҟаиҵоит: аҙҩарқәа рҽы «аҙлагара» хыиҵоит, иҟаиҵоит «аурдын», иргылоит «аҩны» уб. иҵ. Иԥьоушьаратәы иҟоуп иара убас ахәҷы дыхәҷыншьалан акәымкәа, ажәа ҟасала, дуҵас дыԥхьаҙаны, ишиацәажәо – уигьы ажәлартә педагогика ашьаҭақәа рахь иԥхьаҙатәуп. Абар Лаган хәмаршақә иргылаз инхара Бежьан зынҙа ирҵабыргны дшахцәажәо, насгьы уи иажәақәа аԥсуаа ретнографиатә бзазара, рархитектурагьы налаҵаны, заҟа ииашаны иаадырԥшуа: «Уҩны анургылоз, саб иргыламҭа аԥацха

уаҽыԥшит… аха уара уазымхәыцит уҩны аҽы ахьырхатәыз… Уара уԥацха аҽы аҩада, ашьхарахь иурхеит, мрахәагакгьы иҟьалан инеиран иҟазам уи абарҵахь. Иудыруама уара ԥсы зхоу зегьы рыԥсы ҭакны изкыу амра шакәу? Абора – арахә рыҵра, уаахан аҩны иаваургылт. Избан? Арахә ахьтәо ауац афҩы ҟамлар ауам, убас амҵгьы рацәахоит… Аҩны ашәи агәашәи еизхазароуп, изакәузеи иҽоуҵазгьы, ҩыԥьа зеивысуам… Иабаҟоу уҽхырԥарҵа? Аҽцәа анааҽыжәҵлак: «Уа, бзиала шәаабеит!» ҳәа унарԥылан, раҕәрақәа нарымухып, аха иабахыушьуеи, икны уаҟа угылазома? Шәыр шьапыкгьы уашҵа иҵагылам… Иубоума, Лаган, абзанхаҩы заҟа дрызхәыцраны ихәҵоу, заҟа илиршараны дыҟоу!»

Арҵаҩ ду, афилософ, апатриарх Бежьан ипедагогикатә системаҽы (ус азуҳәар ауазар) аҭып ҕәҕәа ааннакылоит аҭоурыхтә-патриоттә ааҙара, аԥсабара агәбылра аркра, раԥхьатәи агеографиатә-астрономиатә дыррақәа рырҿыхара. Ауаҩы идыруазароуп иара ихылҵшьҭра, уи адагьы ижәлар рҵоурых. Уи адырра ада изыҟалом аԥсадгьыл абзиабара иаша. «Аҵла агәаҩара иҵыҵыз иоуп хҵылҵшьҭра змазам. Уара, Лаган, уахь ала узеиԥшроузеишь, акы наҳәеишь, даба?» – абас зҵаарала дыхҵеиклон Бежьан имаҭа, Лагангьы апыҟҡаҳәа изхылҵыз рабацәа рыхьзқәа еиқәыԥхьазо иҽынеихон. Абдуи амаҭеи аҭоурых атәала реицәажәарақәа раан ицәырымҵыр ауамызт усҟантәи аԥсуаа ргәаҽы зыхәрақәа ҽыцзаз амҳаԥьырра аҭызшәа. Амала иҳәатәуп, Бежьан иеиԥш иҟоу рыбзоурала шакәу аԥсуаа рхәышҭаарамца рыԥсадгьыл аҽы имыцәакәа излеиқәхаз. Бежьан ахәышҭаарамца иазикуа ажәа дуқәа рҳәара азин имоуп. «Уи илшаз зегьы ирылшазҭгьы!» – ихьааигоит аԥхьаҩ, аха уи ус имариамызт иахьа ҳгәы ишаанаго еиԥш.

Ажәлар рыҿиарамҩа аиԥшьырҵақәа быжькаҵәахар ҟалом. Бежьан ихәыцрақәа аиреи аизҳареи ртәгьы рылагалоуп. Џьара, уи «ҳажәала ажәит, дук ҳзыҿиом» ҳәа хьаас имоуп, аҽаԥьара «ажәла аззырҳауа ахацәарԥар роуп, убри аҟнытә урҵ ирдыруазароуп рхылҵшьҭра» ҳәа ҳгәы ҳҽанитҵоит. Аиреи, аизҳареи, аҿиареи ридеиа – ароман ахшыҩҵак хадақәа зегьы ҷьаракны еиԥнашьуеит. Абдуи амаҭеи, даҽакала иуҳәозар, абиԥарақәа реимадара аҿоуп ари ахшыҩҵакы ахьааԥшуа. Араҟа Б. Шьынқәба дызлацәажәо аԥсабара ахаҭа адашьхәа ахьыҵоу ҳзырбо, аҳәынҵқарцәеи аимператорцәеи ар

рԥызаҩцәа дуқәеи рымч аҵкьыс иииааиуа. Ԥсра зқәым афилософиатә хшыҩҵак ибзианы иаанарԥшуеит апоет римтәи иажәеинраалақәа руак («Рим амҵан џьара ҳҿеаанаҳкылеит ҳамҵак»). Анкьа зны адунеи зырʒызоз ар рԥызаҩцәеи рымчхара апоет иаҿаиргылоит дахьынаԥшуа илаԥш назықәшәаз абдуи амаҭеи рхаҿсахьа, икәкәыцыкәуа урҭ русура, аԥсабара ахаҭа; ан, ахәышҭаарамца, агарашәа, – урҭ ракәҵәҟьоуп аԥсҭазаара иашьагәыҵу.

Адәы, ашьац иаҵәа, абду ҭаҳмада,
Ан, ахәышҭаарамца, агарашәа, амаҭа...
Урҭ рами иаазго аҭоурых аракәа,
Ашәышықәсақәа ирыҵақьуа, рыԥсы мшьаʒакәа,
Урҭ ракәзар адгьыл аҿы аԥшәмара змырʒуа,
Ар рԥызаҩ – дымҩасҩуп. Уиоуп сзырхәыцуа! (1969)

Ишыжәбо еиԥш, ароман «Ахаҳә еиҩса» аидеиа хадақәа ирықәҿызымҭуа араҟа цәаҳәакгьы ыҟаʒам!

Аха аира зшаз – аԥсрагьы ишеит. Аԥсра аҭыʒшәагьы аԥсҭазааратә ҵакы анаҩсгьы, афилософиатә хәыцра дуқәа зырҿиахьоу, алитературеи аҟазареи ҭәҭәала ирныԥшхьоу зҵаароуп. Ажәлар рыԥсабаратә ԥышәа ирнаҭаз адырреи антикатәи афилософцәа инадыркны иахьанʒа аԥсра акәша-мыкәша ирҳәахьоу еизҳаркәкәар, ҳазкылсуеит азеиԥш ҵакы змоу хшыҩҵакык: ауаҩы аԥсра дшазыҟоу ала иааԥшуеит иара идоуҳа, иморали рызҩыдареи рыԥсыҿреи (ари атәы инарҵбааны иалацәажәон Августин, Цицерон, Блез Паскаль уб иҵ.).

Аԥсра ацәшәара доуҳатә мчла аиааира – абри акәзар ҟалап ауаҩы иԥсҭазаара аҵакы азҭақәо ируакыу.

«Сыҟанаҵ ауп ҳәа, санԥслак, аҭахызар ахаҳәгьы леиааит», – иҳәоит зхада хәыцырҭа змам аегоист.

«Ауаа рҿаԥхьа суал нагʒаны, адәы сыззықәыз зегьы шеибгоу, сынарцәымҩа сықәлозар, сара сыԥсра – ԥсроума!» – аҭак ҟаиҵоит агуманист. Бежьан ауаа рҿаԥхьа зуал назыгʒаз, аԥсра бзиагьы заҭәашьахаз рахь дуԥхьаʒартә дыҟоуп. Ажәлар реилкааараҿы аԥсрагьы иара ахатә идеал ацуп. Иаҳгәалаҳаршәап ажәлар реилкаара иазааигәоу алирик ду Ф. Тиутчев ицәаҳәақәа: «Легкой

жизни я просил у бога, Легкой смерти надо бы просить». Ароман «Ахаҳә еиҩса» адаҡьақәа рҽы акырынтә аӡбахә ҳәоуп аҧсра, иаабоит икәша-мыкәша ииз аҧсуаа рҵас дуқәагьы, аха аҧсра иатәу афилософиатә-моралтә зҵаарақәа Бежьан иҧсра ишадҳәалоу еиҧш, аҽеаԥьара ас ихаҭәааны иаабаӡом. Уааԥза зны-зынла, ихыхь баапс анизцәырҵлоз, Бежьан «сшыҧсуа шәымбаӡои» ҳәа иҵаацәа данрықәымчуазгьы ыҡан. Автор имӡакәа иааирҧшуеит ауаҩы ицрыхало иҧсыҽерақәагьы. Аха, иԥьоушьаша иҧсымҭазы, Бежьан ибзианы илаз зегьы мобилизациа рзуны, идоуҳа амчхара иацлартә иҽеыҡаиҵеит. Даииаит аҧсра ацәшәара, уи иара дахлафуеит, дахыччоит. Ссиршәақәа иҵархеитаҭаҳмада иҧсымҭазы ихшыҩ. Ажәытәи ҽеықәтәаҩык иаҳасаб ала, Бежьан иҧсымҭазы иҵаххеит иашҭаҽы Аксент ҳәа арԥыск аҽеы ирхәмарырц – аҽешьапышьҭыбжьгьы уи инарцәы иҵаигаларц ззиҵахыу – игәбылрақәа ируакын. Аҧсхыхра иаҽыз аҭаҳмада дахьышьҭаз гәаныла идырит аҽеы баргәык шамаз. «Иҵабуп, дад, Аксент, ишыстахыцәҡьаз уныҡәеит! Амала, уҽеышьҭыбжьы аргамаду ицәажәоит: ашьҭахьтәи азшьапык цқьа иазықәыргылом. Уара игәаҭ, ус акәымзар убап!»

Арҭ реиҧш иҡақәоу адеталькәа – аҧсуа хаҵа ззырҳәо иҧсихологиа аилкааразы иҳарҳәоит, гәлымыфрала рывсрагьы иашам.

Илазҵазеи Бежьан игәы меицаккәа аҧсра даԥылартә амч? Агәрагара. Уи агәра игоит аҧсҭазаара аҵакы хаҭәааны ишынеигӡаз.

Агәрагара, узҽу уск гәык-псык ала азыҡазаара, ахаҵара – ауаҩы амч ҷыда илазҵо, аҧсраҵәҡьагьы дацәымшәо, доуҳала даииааиуа дҡазҵо ируакыуп. Абар адинхаҵара ҭәҭәала излаҽеу, агәра нагӡаны изго абырг ԥшьа Зосим иҧсра Достоевски ишааирҧшуа ироман «Аишьцәа Карамазоваа» аҽеы: «Абырг иҧсра зынӡа иаалырҡьаны иҡалеит. Ҷабыргыуп, аҵыхәтәантәи ахәылпаз азы иара идеизалаз зегьы ибзианы еилыркаауан иаԥьал шааидгылаз, аха абасҵәҡьа иласхоит ҳәа аӡәгьы ихаҽы изаагомызт. Иара иҩызцәа, ианамух, хыхь ишысҳәахьоу еиҧш, длахҽыхӡа, ацәажәара игәы аҳәо данырба, агәра ргеит ҳамҭак иадамхаргьы, иара игәабзиара акырӡа еиҕьхеит ҳәа. Уимоу иҧсхыҵра хә-минуҵк рыда шыбжьамызгьы, нас ԥьашьахәыс ибаны ишалацәажәоз еиҧш, изаҡаразаалак акы гәҩарас иукыртә иҡамызт. Уи аҡыпҳәа игәы аҡатҵәыҳәа ахьаа ҕәҕәаӡа иналакшеит, иԥшшәы ааихыггеит, инапгьы игәы

инадирҕәҕәалеит. Зегь ахьтәаз ашыр-сырҳәа иԥеибаргылан, иара ишҟа иааҭрысит, аха иара бааԥсыла дышгәаҟуазгьы, ԥшьала иҟәардә иҿелылбааиган, аҕәраҿы ишьамхы арсны дааҭгылеит, нас адгьыл ахь ихы ларҟәны, инапқәа аԥада иԥышьҭихын, гәахәарак иҿықәыхх, адгьыл дагәӡуа, ишидырҵахьаз еиԥш, дматанеиуа, драҳаҭӡа, дгәырҕьаҵәа, иԥсы анцәа имаидеит».

Ихшареи, дызҭахыуи ииҵахыуи рҿаԥхьа илшоз зегьы ҟаиҵеит Бежьан: «Саб иҳәатәы аахаҵаны амшын схылар, о, имариоума, дадраа, наунагӡа узыхшаз рԥырҵра, шәҟаломызт шәарҭ исыхшазгьы... Сыԥсадгьыл кажьны санымца, иаргьы сзыҳалалхеит, ишыжәбо сыдгьыл гәакьа сықәҕьацеит. Исыхшаз сҧацәа, сыԥҳацәа, урҭгьы ирхылҵызи дареи еиҵаԥԥы, зегь еибгагәышьоуп макьана... Урҭ рзыҳәа сара гәырԥа-лаҕырӡ самблыц, ашәиқәаҵәагьы сшәысымҵац! Дара зегьы шеибгоу сара сыхраҭ мԥа сықәлоит, сыԥсадгьыл аҿгьы иҟалоит сыбҕаҭып... Ишәҳәа, нас, ари акәӡами анасып зыхьӡу?»

«Ахаҳә еиԥса» иаҵоу агуманисттә пафос, аетикатә дура Б. Шьынқәба ирҿиамҵа зегьы иаҷыдаҟазшьоуп. Аԥсреи абзареи реиԥш иҟоу азҵаарақәа аханатәгьы иара ипоезиа иагәылсуеит. Абра зыӡбахә ҳамоу ахшыԥҵаки иадҳәаланы ҳаиҵеицаԥхьап апоет илирикатә шедеврқәа руак:

Нас мышкызны сыԥсы схыҵып,
Слеиқәыхьшәашәап – уаҳа акгьы.
Алаҳәажәқәа реиԥш исԥырҵып
Сыдгьылтә гәаҟракәа зегьы.

Аха, сымра, уааи умԥшыкәа,
Сылахь иқәырш ушәахәа.
Са сызхьымӡаз сусқәа-сҳәысқәа,
Саԥхьа ииаг еицрыхәхәа.

Суҳәоит усҟан: ан лыбжьы хаа
Слымҳа иҵарыԥ «шьышь нани!»
Слымҳа иҵарыԥ, арԥаш мчымха
Ҷеихак шамам уахыи-ени!

«Уаридада!» – днаргоит ҭацак,
Уи ашәала сгәы шьышьы!
Урҭ инрыцҵа ԥсыуа хаҵак
Апҟацаҳәа иҟамч абжьы!..

Алирика иалшом апроза еиԥш инарҭбааны ацәажәара, аха иаиилацаланы жәеинраалак иаҳәеит ҩымҭа неиҵыхк иазымҳәашаз ахшыҩҵак, наҟ-наҟтәи абиԥарақәа иднарҳаит ираҳараны иҟаз: имԥсуа аҙәгьы дыҟаҙам, аха ауаҩы адәы дыззықәыз – иԥсадгьыл, ибызшәа, иуаажәлар, игылараны иҟоу аҵеира иара ишьҭахьгьы ишеиқәхо идыруазар, хаҭала иԥсра даԥылоит уаҩҵас, адунеи иқәзаара ҵакыс иамаз иусҟәа ауаатәыҩса ирзынижьуеит, иара идоуҳагьы ԥсра ақәымкәа ауаатәыҩса ирзынхоит.

Ароман «Ахаҳә еиҩса» иалоу афырхацәа рхыԥхьаҙара арымҙааҩ ыҟоуп, урҭ зегьы акала излаугәалашәаша ҟазшьак-ҟазшьак рымоуп, аха хаҭала зегь рзааҭгылара – иахьакәым ҳагоит, насгьы дара зегьы рсахьаркыратә мчхара еиҟарам. Иаҳҳәап, Лаган иаб, иан, иаҳәшьцәа, иабиашьа рхаҽсахьақәа асахьаркыратә шәыгақәа рыцәмаҷуп. Аилкаара уадаҩуп Бежьан имаҭацәа рахьтә Лаган заҵәык дзаликаауа, егьырҭ дзырмабжьо. Иахьҙгабцәоу аума изыхирҟьо? Лаган иаб иакәзар, дхаҽыдоума уҳәо аҟынҙа иаарԥшышьа ԥшшәыдоуп. Лаган иаашьҭикаауа адыррақәа зегьы уеизгьы-уеизгьы иабду «имонополиа» иахьадҳәалоу аԥхьаҩ агәрагара ицәаруадаҩуеит. Избан ани аби рҟынтәи иаауа ашәахәақәа изрыгжьу? Иаҳарак даважьуп аб – уи абду ишәшьыра даҵәахҙеит. Аби аԥеиҵәҟьа рыбжьара изакәзаалак еимадарак, доуҳатә ҟазшьак змоу гәбылрак рыбжьамкәа иҟаларызма? Мамзаргьы маҷхума аԥа аб иҽиҵаауа адыррақәа – урҭ руак аҟара аабар ҟамларыз? Аб ихьҙҵәҟьа ҷьарак, ҩыцьарак рыда, ибжьаҙума уҳәаратәы иҟоуп. Хәмаршақә акәзаргьы, Лаган хәҷы «Бежьан имаҭа» ҳәа ауп ишишьҭоу. «Уабиԥара уқәумҙааит!» ҳәоуп аԥсуаа аҵеи дшырныҳәо, «Узԥада?» ҳәоуп ишҵаауа, «Узматада?» ҳәа аҙәыр дҵаауама?

Сгәы иаанагоит ароман «Ахаҳә еиҩса» аҽы ахьҙқәеи ахҭысқәеи раарԥшразы иалагалоу ахыҵҳәаатә елемент иахьынҙахәҭоу иҩагатәын ҳәа, уи ада ԥсыхәа аныҟамла. Усҟан хаҽсахьақәак

раарԥшра аԥсҭазааратә прототип иахыҳәҳәо, ма иара аԥсҭазааратә иашаҵәҟьа иаҳа иазааигәаны ишьақәгылон.

Ароман ахаҽсахьақәа зегьы рыхцәажәара сара иамҩаны исымԥхьаӡеит. Уи аҵкьыс еиҧьасшьоит аҩымҭа иқәнаргыло ахшыҩцакқәа ралкаара, хаҽсахьақәак инарыдкыланы. Иагьа ус иҟазаргьы, сгәы иауам ароман афырхацәа хадақәа руаӡәк – Ҷынылԥа Ҷыԥын – ҩаԥхьа сизхьамԥшыр.

Хыхь ҧьара ишысҳәахьоу еиԥш, аԥхьарцарҳәаҩы Мамсыр афырхаҵаратә-епикатә шәаҳәаҩы, рапсод, гуслиар, ҧьеигуаҟо – угәалаиршәозар, алирик, асатирик, аимпровизатор Ҷына-лԥа Ҷыԥын – шьаири, ашуг, гусан уҳәа акырӡа дырзааигәоуп. Уи адагьы, Мамсыри иареи злеиԥшым даҽакгьы ыҟоуп: Мамсыр – дыбзанхаҩуп, Ҷына-лԥа Ҷыԥын нымха-хымҵәоуп. Иара иҵахӡам, дагьашьҭам ахатә мал арҳара, иҩарра – ҭаррас иԥхьаӡаӡом, игәы азкажьуам, дазырҟәуам, иуаҩра арӡуам, иԥсҭазааратә оптимизм ҵыхәаԥҵәара амаӡам. Иԥсҭазааратә хымҩаԥгашьа ала иара амузыкантцәа-ныҟәаҩцәа рыдагьы, иҩарыз, аха хшыҩла ибеиаз афилософцәа-ныҟәаҩцәа (Диоген дназлоу) угәалаиршәоит. «Исымам, исыхӡым ҳәа саагылеижьҭеи гәырҩа ҟасымҵац! Сыԥсыр, ҵлак амҵаҽгьы сырҵәыуааит аҵаххар, ирымжыц ҳәа аҳәгьы дҟамлац, ҧьара нышәк сарҵап, хаҳәы еиқәаҵәак насхадырсыр, сара сзы иреиҕьу қьашанахоит», – заҟа имаҷны иҵахыузеи ауаҩы ихазыҳәан, аха ауаа игәбылра диркыртә еиԥш иара дуаҩызар. Ҷына-лԥа Ҷыԥын зегьы бзиа деицырбоит, дахьнеилак ихәы-иԥхь хиоуп, имаҭәа-иҩыҭәа иахәаԥшуеит, дзықәтәаша аҽыҵәҟьа издырхиоит «избанда уи дахьымҩахыҵуаз инеигон ауаҩытәыҩса зда ԥсыхәа имам ашәа, алахҽыхра, агәырҕьа-ччара».

Агха сыхьрым ҳәа сгәы иаанагоит абас сҳәар: ароман «Ахаҳә еиҩса» иалагалоу ауааԥсыра зегь раҵкьыс Ҷына-лԥа Ҷыԥын ихаҽсахьа, иҵоурых аԥсихологиатә интерес аҵоуп. Ҳазаатгылап, иара иҳәан еиԥш, «иажәра аанӡа дызражәыз» ихҵыс. Ҷына-лԥа Ҷыԥын иԥсы еиԥш бзиа иибаз, иара убасҵәҟьа иаргьы бзиа дызбаз Хьшьасеи иареи еинасыԥымхеит, лаҳәшьаду гарахыԥа Ԥемба линтригақәа ирыхҟьаны. Хьшьаса лашьцәа (рыхьӡ ҳаздырам) «ҳара ҳзин быммакәа иабыкәыз бахьцоз» ҳәа иаалҽагылт, лыбзиабара ашәҵыц шьаҽены, лара хынтә рыла илеиҳабыз Мархьаултә

аамсҭак, хатҵа еибак, мчылатҵәҟьа дирҭарц ианалага, илызхымгакәа лгәы ԥжәаны дыԥсит – лыбзиабара лхы ақәылҵеит.

Абри анаҩс Ҷына-лԥа Ҷыҷын иажәабжь иаҳагьы аинтерес шьҭытцуеит. Агәаҕ иҿееиҭама зыбзиабара зцәыршьыз арԥыс? Иуаҩра ланарҟәуама агәырҩа цәгьа? Мап, уи ибзиабареиԥш иаргьы дҳаракын, дзықәшәаз агәырҩа иуаҩра ацнатцеит, аиҕара уаҩрала ихыиҿыртә адоуҳатә мчы иҩнутҟа ицәырҵит. Ицәыʒыз ибзиабара игәаҷы еиқәырханы, Абзиабара, Аԥшʒара, Аидеал, Ауаҩра дырматцуҩхеит ари аԥсуа арԥыс, иуҳәар ауеит, абзиабара аматҵзура иара изы ирелигиахеит ҳәа: «Снықәланы иказказуа лнышәынҭра срыцқьон, ихаакәакәараʒа аапын мрахәага нықәсырԥхон. Сабацәа реиԥш, Елыр-ныха самҵаныҳәон акәымзар, ахаан уахәама сҭамлацызт, аԥьаама амԥынгьы сықәымлацызт. Уажәы урҭ зегьы аԥсахит абрахь сахьымҩахытцло аҭыԥ, атса еиларҭәах атцкьыс ихьанҭаны сыхәда иқәжьыз Хьшьаса лыгәнаҳа абри исыхнахрашәа збон».

Хьшьаса лашьцәа ракәзаргьы, еилыркааит рыгәлымыҩра раҳәшьа хазына дшыҵанарбгаз, уи шыгәныргоз, аҭаацәара иаламлакәа рхы дражәит – дара ахара ирыдызгьы уи ала ирхырхыр рҭахызшәа. Абасала ажәабжь кьаҷ иқәнаргылоит агәнаҳаи ахареи моралтә-философиатә зҵаараны – уи ауаҩы ишиʒбауа алоуп ауааи иареи реизыҟазаашьа шышьақәгыло. Хьшьаса лашьцәа ихьшәаны акәзаргьы, еилыркааит , ладырҟәит, ргәырҩеи ргәаҕи рханаршҭит, дара ргәаҵаҷәгьы иҭаԥхеит ауаҩра ашәахәа: еиҕацәаз еизгәакьахеит. Араҟа иҟалеит, ажәакала, антикатәи атрагедиаҷы «катарсис» ҳәа изышьҭоу – ҩнутҟала агәырҩацәгьа ухганы, доуҳала, моральла, гәыла-ԥсыла аҿерыцқьара: «Џьара иҟалахьеит ҳәагьы смаҳац, аха уи адунеи гәымбырԥьбаражә иагьа маʒа цәыҵатҵәахны иамоуп. Аамҭала зны атцықь-цықьҳәа ашәақь згәыдибатцашаз аишьцәеи сареи зынʒа ҳаизыҟазаашьа даҿеакхеит. Хьшьаса разҟыцәгьа адамра дааҭытцны, лашьцәеи сареи ҳнеидыртәаланы, иахьарнахыс шәеиуацәазааит ҳәа ҭоуба ҳлырузшәа, лассаамҭа ҳаибамбар ҳзымчҳауа ҳҟанатцеит уи анышәынҭра».

Иара ихаҵа данразҟыдаха, Ҷына-лԥа Ҷыҷын игәырҩа иҿамҭакәа, ҩаԥхьа иуаҩра иабзоураны, ауаа разҟыла реиқәыршәара занаатс ишьҭихыит. Анцәа иҟнытә, ари иацхраауан иара ибаҩхатәра еи-

цамк. «Џьоук рынасыԥ еиқәзырхаз, иаргьы насыԥ имоуп!» – исаҳаит абжьы адамра иҭыҩызшәа. Ауаа ираҳауазар рыхәҵоуп абри аҩыза абыжьқәа, аха изаҳауа раҵкьыс, измаҳауа акырҙа еиҳауп, мамзар арыцҳарақәа ацәмаҷхаргьы здыруадаз ари адунеи.

Ауаатәыҩса ирылаҵәахьоу абиблиатә уасиаҭ иаҳәоит: «Бзиа дба иузааигәоу уара».

Ҳаамҭазтәи аҵарауаҩ ду Ханс Селие иаԥитцеит иоригиналтәу ихатә формула: «Уаԥсаха иузааигәоу (ауаа) рыбзиабара».

Ҷына-лԥа Ҷыҷын ауаа бзиа ишибо еиԥш, иаргьы дара рыбзиабара даԥсоуп. Ауаа рыбзиабара иара ирҳаит иуаҩреи ибаҩхатәра дуи ирыбзоураны.

Абасала ари ауаҩ ихаҷсахьа амилаҭтә ҳәаақәа ирҭыцуеит, ауаатәыҩсатә ҵакы аанахәоит, џьара-џьара иара Абзиабара, Аԥшҙара, Аҳалалра, Ауаҩра дрынцәахәны, шаҩҵас даақәгылоит. Насыԥла еиқәымшәаз, иара ашәаны ишиҳәо еиԥш:

Ианаамҭаз Ҷыҷын дрықәшәар,
Рыхшара уҳәа, рыҩны, ргәара,
Ибзиахәха иҟазаарын!
О, арԥызба, ԥҳәыс даазымгац,
О, аԥҳәызба, хаҵа имцац,
Иахьа дыԥшуп, уаха дыԥшуп,
Шәарҭ шәзыҳәа Ҷыҷын дыԥшуп,
Анасыԥшаҩ – ақьаҭьариа,
Ауаҩ иаша, ауаҩ қьиа!

Ишԥаҟоу Ҷына-лԥа Ҷыҷын ихҭыси ихаҷсахьеи асахьаркыратә аарԥшышьа аганахь ала? Уаҵәымҩашьартә уи иаҵубаауеит ԥсихологиатә романк ма драмак зааира аматериал – аиҷыхарақәа рыҵарреи ауаҩытәыҩсатә ҟазшьақәа рыҳаракреи рыла. Аха ари ажәабжь аҟны иҟам аромантә поетика иатәу аҷыдарақәа, инарҭбааны асахьақәа рҭыхра, еиԥкааны аԥсихологиатә анализ аҟаҵара. Ҷыҷын иажәабжьгьы «Ахаҳә еиҩса» азеиԥш сахьаркыратә ҟазшьа – агәалашәарақәа рстиль иадҳәалоуп. Ароман зегьы аформа абзиарақәеи ахьысҳарақәеи рымаҙа абра акәзар ҟалап

иахьыԥшаатәу: агәалашәара алаԥшҳәааҽы рхы еиларкуеит ахҭысқәа рацәаны, аха урҭ иаарлас-аарласны, ԥыцәцәа-ԥыцәцәа, жәабжь еизадала еиҭаҳәоуп. Абар Хьшьаса лахьыцәгьа лгәы ԥжәаны данԥсы, уи бзиа дызбоз арԥыс иҩнутҵҟатә цәалашәарақәа, ихәыцрақәа ҩажәак рыла ишеиҭаҳәахо: «Сара сшыҟалаз атәы аиҭаҳәара сылшом сагьзалагом». Ара «исылшом» зҳәо Ҷыҷын иоуп, аха излымшаҵәкьо иара аформа ахаҭоуп. Аԥсихологиатә роман аҽыцәкьа арҭ ажәақәа рҵакы сахьала инарҵауланы аарԥшра аҭаххон, аха ара адетализациа иаҭыԥым – ус еиҕьнашьоит ановелла иазааигәоу ажәабжьҳәаратә форма. Иаабац аромантәкьа азы имыцхәуп, Ҷыҷын ихҭыс ацәыргашьагьы: «Иарԥысра даннықәлоз аамҭазы, дыздыруаз изларҳәоз ала, оумаҵәкьа ихьт: иԥсы еиԥш бзиа иибоз, изхәаны итәаз аԥхәызба лашьцәа дирымҭеит, уи лызхымгакәа лара дыԥсит», – ҳаԥхьоит адаҟьа 111 аҽы. Араҟа иааркьаҽҙаны аҵакы еиҭаҳәоуп анаҩсан – 76 даҟьа ҳанырхыслак иаҳа инарҭбааны иҳаҳараны иҟоу ажәабжь. Излаабо ала, ажәабжь ахәҭақәа еицәыхарацәоуп, уи иахҟьаны иара аком-позициа дадацәахеит, аԥхьаҩгьы знык иааркьаҽны акәзаргьы иаҳаз, нас аҩынтә раан аинтерес ицәыхьшәашәоит. Иара убас, маҷк агәрагара уадаҩзар ҟалап Ҷыҷын ажәлар рыгәҭа, аԥсхәраҽы Хьшьаса «абрагь-абрагь бсықәшәа» ҳәа ажәа ахьылниҵо атәы. Усҟан, егьа умҳәан, аԥсуара аҵасҟәа уажәы аасҭа иџьбаран, аԥсуа ԥҳәызба ас ажәлар рыгәҭа ажәа лынҵара ҳаҭырқәымҵарас илыԥхьаҙаргьы ҟалон. Аха абарҭқәа аԥхьаҩ усҟак хьаас имкыргьы ауеит, ахи-аҵыхәеи – Ҷына-лҧа Ҷыҷын ихаҽсахьа ауаҩытәыҩсатә ҵакы иамоу ауп. Уи иаҷыдангьы иара ианыԥшит ҭоурыхтә иашак: аҵасҟәа ирыхҟьа, ауаҩытәыҩсатә гәлымыҩра иахҟьа, аамҭала ауаҩы илахьынҵа аҙбара иара инапы ианымшәа, даҟәыблаахеит.

Ҷына-лҧа Ҷыҷын иажәабжь иааизыркәкәаны иҳанаҳәо акоуп: ауаҩы дақәиҭзааит илахьынҵа иара ишиҭахыу аҙбара, иреиҕьишьо амҩа азалхра!

Даҽеа ҩбаҟа ажәа сҳәарц сҭахыуп ароман егьырҭ аҷыдарақәак рзы.

Иналкааны ҭаацәарак рыԥсҭазаара иазкыу «Ахаҳә еиҩса» еидкыло, ҩымҭакны иҟазҵо – асиужети ахаҽсахьақәеи азеиԥш ԥсҭазааратә концепциеи амоуп.

Аҧымҭа ажәабжьҳәаратә форма аԥхьаҧ дзыруадаҧуа аҳәааныр-цәынтәи иԥсахыу «ҵабылтәык» аҵаҙам, ажәабжьҳәараҧы иреиӷьу ажәлартә традициақәа иргәылиаауеит, аԥхьа иҳәатәуи ашьҭахь иҳәатәуи реишьҭагылашьа маншәалоуп, хҭыск ахьтә даҽеа хҭыск ахь хьышьарххарада, имырхьаацәакәа ҳаианагоит, ахҭысқәа иреиӷьу ҧнуҵҟала рыҧиара хыркәшоуп, аха ԥьара-ԥьара урҭ аҧымҭа наҟ-наҟтәи аҧиаразы акгьы анрыцрымшәогьы ҟалауеит, иуԥыхьашәоит иара убас ҷыдала аетнографиатә – фольклортә материал аиллиустрациа азуразы мацара иалагалоу «иҙбу» жәабжьқәак, хҭысқәак.

Напҟазалаиҭыхыупароманаҧыафырхацәахадақәарҭеиҭыԥшқәа (рпартреҭқәа). Урҭ зегьы ирзыԥшааун иухазмыршҭыша, аиндивидуалтә ҟазшьа рызҭо ахаҭаратә ҷыдарақәа – ԥьара иалкаауп аблақәа, абжьы, даҽеаԥьара – ауаҧы итәашьа-игылашьа. «Сишь, ибжьы ҵаҕаҙа, абзцәгьа Зафасгьы дыҟазаап», «Мамсыр ибла ҭиқәаҵәаақәа мҵысҙо иаасықәикит. Еивҵаԥсаны ицәаҕәаз амхырҭа еиԥш, ихы-иҧы акаҷырақәа еизааигәаҙаны еивҵаԥсан». «Аҟәыдырԥаҧ Мкыд лцәаматәаақәа махәқәак ирыхшьызшәа, илыдкнаҳалан, лыцьымшь ҵаҕақәа ирыҵубаауан аҙаҙ еиԥш иулакшоз, иҵыҕә-ҵыҕәҙа, лыбла ҭышәшәаақәа, лхы-лҧы ҷаамашә инеимазакны акаҷыра ахыҧлахьан», «Аҳмаҭ ижакьа еиқәаҵәа цыҧцыҧуа, аԥшандага еиԥш, иҭбааны игәышҧы хнаҧон», аҽеаԥьара ҧаԥхьа иалкааун Мамсыр иблақәа: «Данухәаԥшуаз, уажәымзаруажәы дуазҵаарашәа, укыликаауеит, анҭ ибла ҟәазқәа ухы инаркны ушапаҟынҙа ууаимырдон, урҭ есқьынагьы икәалыкәаԥьо, ччаԥшьк рхыҳәҳәылон, дыззымдыруаз ари дысхыччома ҳәа игәы иаанагаргьы ҟаларын», Бежьан иҵеиҭыԥш аҧы (уи хыхь сазаатгылахьеит) иалкааун ижестқәа: «Дныҟәозар, лассы-лассы ишьаҧа еихигоит, акы даҧызар, инапқәа ццакыуп, аха ицәажәара хрыжь-хрыжьуп, ибжьы есқьынагьы иҧыхоуп, иажәақәа заанаҵы ирхиахьазшәоуп иҧы ишҵытцуа». Излаабо ала, апартреҭқәа, астатикатә ҟазшьа рымазаргьы, ибзианы ирныԥшуеит автор дзыдгыло, дыздымгыло, бзиа иибо, ицәымӷыу, дызлацәажәо ауаа рыуаҧышьа.

Уажәшьҭа ароман «Ахаҳә еиҧса» азы сгәаанагарақәа хыркәшауа, исҵахыуп иқәсыргыларц акыр зҵазкуа ҳәа испхьаҙо даҽеа зҵаарак: изаҭаххазеи абри аҧымҭа асҟак инарҵбааны

аетнографиатә-фольклортә, аетикатә-философиатә материал аарԥшра? Уи усгьы аҭцааратә литература аҟнытә иаадыруаз ԥьаҳамшьоз? Аматериал ахаҭа, уи ҭызго асахьаркыратә цәеижьы ахамкәа иԥсуп, насгьы автор дызлацәажәо ацәырҵрақәа иара данаҩу аамҭазы еиԥш иахьа аԥсҭазааараҩы шьҭа иҟам, урҭ ирхаанаым абиԥарақәа сахьаркыратә мчхарала дырдырра анаҭахыу аамҭа ҳҭагылоуп. Ашәҟәыҩҩы иҩаԥхьа иахьа иаҳагьы амчхара аманы еиҭақәгылт ҳлитература зны иазыԥагылаз азҵаара: «Иумҩыр, иумҳәар – ирхашҭуеит жәлара». Ҳәарас иаҭахыузеи, араҟа иҳамам баша гәыхьшәашәала аматериал афиксациа азура. Ара иҳамоуп зыркқаратә-дидактикатә хыԥәкы зымҵәахуа, ааҙаратә ҩымҭақәа традициала ирзааигәоу, амҽехак ҭбаа змоу асахьаркыратә ҩымҭа. Абарҭқәа зегьы иаҳа инарҵауланы ҳанрызхәыцлак, еилаҳкаауеит Шь. Инал-иԥа иифыз аԥхьажәа – «Абиԥарақәа реимадара» ҳәа хьҙыс изеиҭаз; «Смаҭа хәҷы Баграт ихьҙнызфылоит» ҳәа автор раԥхьатәи ицәаҳәа ҵакыс иамоу. Бежьан дзабжьоз имаҭа заҵә иакәын, аха еилкаауп Б. Шьынқәба иҩымҭа абиԥарақәа зегьы ишрызкыу. Иаҳзеиқәырхарыма ҳара ҳажәлар иҳанаршьаз адоуҳатә беиарақәа зегьы? Имиц аҵеицәа рҽаԥхьа ҳуалԥшьа уаҩҵас иаҳзынагҙарыма? Ишԥеизыҟалари иахьатәи аԥсҭазаара нкылашьа змам атемпқәеи аԥсуареи? Изалшарыма ҳдоуҳатә беиарақәа иреиҳау – ҳбызшәа – адунеи ду аныррa ачҳартә, ахы аҵамырхакәа, иаду амилаҭҭа миссиа нанагҙартә аҽиара? Бежьан имаҭа Лаган изы аԥсуа бызшәа, аԥсуа ҵас адырреи азымдырреи зҵаарас иқәымгылацызт – иара далиааит адоуҳатә культура жәытәнатә аахыс ишҭнакааз ахыҵхырҵақәа рыцқьара аамҭа. Аха А. Гогуа иповест «Аҙы агьама» аҽы аҭаҳмада Шьханыҟәа игәхьааигоит ақалақь аҽы ииз имаҭа аԥсшәа ахьиҽыҵырхыз, «самалиот, самалиот!» ҳәа дыхәмаруа ашҭа дахьықәу. Агәыҩбарақәа рацәаны иҳаззырҵысуа азҵаара ду зыхәышәтәра аҭахыу хьааруп ҳара зегьы ҳзы. Абри ахьаа атәоуп иаҳәо Б. Шьынқәба ааигәатәи иажәеинраала шьахәҙақәа ируакыу «Смаҭа хәыҷы Баграт иахь». Апоет иажәа зызкыу асаби Баграт – Лаган илахьынҵа илахьынҵам, аԥсуа традициатә ҭаацәара ду акәым дзааҙо, уи «аԥацха аҭыпан – Москва, адунеи амҩа дуқәа ахьеихагылоу» ауп дахьиз. Иҟалоит уи деинралха даақәгылар, ма дынҷьнырхар, ма дҳақьымхар. Урҭ зе-

гьы абзиа иазҳәоуп, аха Баграт хәҷы дахьизаалак, даҧсыуоуп, убри аҟнытә, абду Баграт ахьаа изҭо игәҭыхагьы изыҵәахуам:

Аха ишҧаҧсыхәо уабду игәҭыха,
Абҕьыц цәышла еиҧш, игәы ҿзырԥаахьоу?
Нахьхьи Ҷлоу, Лаганиахә аҳабла,
Жәытә ҧацхак гылоуп, алахь еиқәны.
Жәлантәык аныкәуеит ныха ҳасабла,
Ҳабацәа рхыбаԥ ҧшуп игәыкны!
Ирга уҟамчышьҭыбжь ашҭаҿ уанҽыжәҵуа,
Уабацәа ахьжу цқьа ираҳартәы.
Анкьеиҧш араҟа фатәи-жәтәи цәырҵуа,
Анкьеиҧш араҟа ашәа гартәы.
Уал ҧшьан иуднаҵеит аамҭа еикәшара,
Мца агымхарц уабацәа рхәышҭаара.
Уаала убеиахааит – ухшара-уҧшара,
Амʒырха рцәажәо иқәзааит дара.
Ужәлар гәакьа гәаҟрак иҭашәаргьы,
Хеигʒара шуқәым – уи агәра згоит.
Сароу? Ицәгьам зныз сугәалашәаргьы,
«Жәеинраалақәак иҷышәуан…» – сызхоит.
О, ишҧасҭахыз ааҧынра мшыказ
Сааҿыхар, сҿаҳәатәы ҟаланы:
Абду хьҭацәгьала аʒын ихигаз,
Амаҭа иҧылааит иаапынраны!

Зыжәлари зыҧсадгьыли ирызхәыцуа дарбанзаалак, арҭ азҵаарақәа хьаас измам дыҟаʒам. Раҧхьаʒатәи аҧсуа сахьаҭыхԥы, лахьынҵала ззыҧсадгьыл иаҟәгахаз, атәымӌьарагьы зыҧсҭазаара иалҵыз А. К. Чачба иԥуан: «…Ҳара ҳрылиааит зжәытә ҵасҟәа ҧшʒоу, здоуҳатә ԥнутҟатә культура ду ҧшʒоу ажәлар… Сгәы ҿнакаауеит аҧсуааи егьырҭ ашьхарыуааи иреиҕьны ирылоу рҟазшьақәа мышкызны адунеи ианыʒаарымашь ҳәа саназхәыцуа…». Еицырдыруа аурыс шәҟәыԥҽы К. М. Симонов инарҭбааны аҧсуа культура алахьынҵа адунеизегьтәи апроцессҟәа ирыдкыланы дазхәыцуа, Б. Шьынқәба изикыз истатиак аҿы иԥуан: «Абри нкылашьа змам

аибарҵысра иаҳцәаламʒындаз жәынгьы-ҽангьы ҳгәы ззыбылуа иҟоу аҵасқәеи аморальтә ԥҟарақәеи ҳәа ажәлар ацәшәара ирымоу – ахшыԥ аҵоуп, ԥхьаҟа аԥшра иазҳәоуп, имыцхәʒам. Ажәытәеи амилаҭҭа традициақәеи аҭоурыхи иреиɣьны, идуны, иуаԥраны иаарылоу зегьы аамҵа ҽыц ахь аиагаразы аҳаҵҳаҵара – инарҵбааны апоетцәеи асахьаркыԥцәеи роуп изҟазшьоу. Иаҳарак ари рныԥшуеит змилаҭҭа, зпатриархалтә ҳәааҭшәақәа ирҵытԥны, адунеитәи акультура амҽхак ҭбаахь еибарҵысыз ажәларқәа рҵеицәа – Аԥсны ишыҟалаз еиԥш».

***

Ароман «Ахаҳә еиԥса» шьҭа аамҵала ҳаԥырҵуеит, аха уи ахаҽсахьақәа ҳхы-ҳаԥсы иазынхоит, иреиɣьу мԥақәҵаԥцәак ирԥызаны иазыҟалоит ҳаԥсҭазаара. Ари аԥымҵа ду иахәҵаз зегьы рҳәара сара сымч шақәымхаз збоит, иагьхьаазгоит. Аха «Ахаҳә еиԥса» азы сгәаанагарақәа абра ихыркәшауа, иацысцо акызаҵәыкоуп: ауаԥҽыц иааʒара иазкыу ари арҽиамҵа даҽеакы еиԥшымкәа иамоуп ԥнаҵацыԥхьаʒа анеира азин, избан акәзар «Ахаҳә еиԥса» – ауаԥытәыԥса дуаԥызтәуа, иԥшʒара изеиқәзырхо ԥсра зқәым рҽиамҵоуп.

АРЕКВИЕМ АШЬАМԤАЗЫ[40]

Ауаатәыԥса ирԥызоуп ашәҟәқәагьы, лахьынҵала еиԥшым… Иҟоуп убас еиԥш сахьаркыратә ԥымҵақәак, лаɣырʒашала зхы еиқәызҳәало, аха нас, аԥсҭҳәақәа неилырԥы-ааилыԥрны, амра каххаа иԥхо, амш шааилго еиԥш, ауаатәыԥса рыгәқәа ҭзырлашаауа, ҳәаак змаʒам разҟыла аҵыхәтәантәи здаҟьақәа хзыркәшо. Урҭ ирҷыданы адунеи литератураҽы ираҷәоуп насыԥ шкәакәала иаатуа, аха ишнеиуаз, трагедиала иҽахҵәо аԥымҵақәагьы…

Иахьа аԥсуа литература шьапымшла иаланагалаз Б. Шьынқәба ироман «Ацынҵәарах» изаҟаразаалак акала уажәраанʒа ҳзышь-

[40] В.Аҵнариа. Аамҵеи арҽиамҵеи. Алитературатә-критикатә статиақәа. – Аҟәа, 1989.

цылахьоу аҩымҭақәа иузрыдкылом. Уи адаҟьақәа рҽы аԥхьаҩ ибараны дыҟам ашкәакәеи аиқәаҵәеи, агәырҩеи агәырҵьареи ҳәа асахьақәеи ахҭысқәеи реиҵныԥсахлара, ма џьара хҭак аҟны еибакапануа, еихша-еиԥшаны рҭыԥқәа рҽы рыргылара. Аҩымҭа ахы иаркны аҵыхәанза лашара шәахәакгьы, аарлаҳәа акәзаргьы, изгәлымԥхо аҵх лашә ахажьуп. Ҷабыргыуп, уи аҵх лашә уажәы-уажәы иааимырҟьаны, иалӷӷалоит агәгәаҳәа иҵҟьо абџьарқәа рымцабзи аҽак-сақҳәа еиҽаркшо аҳәақәа аҽеыԥ-аҽеыԥҳәа ирҽыҵыддуа ацԥхьқәеи.

Аха абџьар мца иазԥымжәеит аҵх лашә, наунагза иазмырлашеит. Уи ишалҩыц иалыҩуеит хьаҵра ҟамҵакәа иҵахо ахацәа «Шәнеибац!» – ҳәа аҵыхәтәантәи рыцәаара, аибашьцәа ирыцыршьааua аҽеы ҭоуҩанқәа аеҵәа кыднаԥаартә рыкьыркьырбжьы, ахаҳәҵәҟьа аҵҳаҳәа изырзыҵуа анацәа рмыткәмеи асабицәа рыкьаасбжьи. Аҩымҭаҽы иуԥылом угәашьамх еиҵызхша, узырҽыхаша, узырччаша хҭыск, иуаҳауам гәырҩьаҽҳәашак, иуаҳауа ԥсзуп, шәаџьҳәароуп, ауааԥсыра злагылоу шьаарцәыроуп, рыбла џьбарақәа ччаԥшьк рыцымшәо, лафк, самырҟәылк азы рыц еихымԥхьо излатәоу џьабароуп. Абасала зҟазшьа ыҟоу ароман аматериал, иҟалап, уи асахьаркыра аганахьала еицеиԥшцәоу бжьык аханаҵозар. Агәырҩа – аԥсҭазааракҟнеиԥш, асахьаркыратә литератураҽы иаҳагьы – уанаднахалазалак, раԥхьа азбахә ануаҳаз еиԥш, еснагь ирцарны аҵыхәтәанынза иузудкылом. Уашьцылоит – аҩымҭаҽы иаҳарак. Аублаақәа уахыки-ҿнаки рыла иҵамхеит. Урҭ хәыҷ-хәыҷы, шықәсы рацәала аԥсхыхра иаҽын. Акырза зҽеиҵызхыз абри аԥсышьацәгьаҽы урҭ зны-зынла, ашәалҟьмреиԥш, гәыҕрақәак ршәахәа нарықәыӷӷалон. Дук нҵра амамзаргьы, усҟан ицәырымҵыр ауамызт ажәлар ыҟанаҵ ирыцу рлаф, рсамырҟәыл, рыхьзыртәрақәа. Урҭ дара ирхыччоз шыҟаз еиԥш, даргьы шьоукы ирхыччон, еиҳарак ихьздыртәуан раҕацәа – ргәы рҟычуан уи ала, ргәаҕ алархыргон, ргәырҩагьы ҳамҭак ирхадыршҭуан. Издыруада агәырҩеи ахыччареи рконтраст аублаа ртрагедиа иаҳагьы абжьы рацәа ахаҵаны иаҳнарбар алшозҭгьы? Урҭ рыччарагьы ччашьак еиԥшхомызт.

Аха ара жәларык ықәзааит, иҟалап, ҳара ҳазлацәажәоу автор зынза иатыԥны имԥхьазазаргьы... «Ааи, дад, Шәарах, ажәа уа-

сыршьызаракәхап, сарасҟнытәшьеи, лаҕырӡи, ԥсреи, ӡреи, хҵәареи рыда даҽеак умаҳаит, аха уи сара исхарам», – иҳәеит ароман аҿы иҟало-ианыло ахҭысқәа зҿала иҳаҳауа аублаа ҭаҳмада Заурҟан Золак, акыр шықәса згәыдӡало игәалашәарақәа хыркәшауа. Иара Заурҟан иҳәашьала, зымҩарак афырҵын баапс зыӡҕасуа атԥла ганкахьы мацара ишхьынаау иаанхоит, уаҳа аҽазыриашаӡом. Амала, уи атԥла ахьынаараҿы инымхеит, изқәиааз адгьыл гәакьа иаамырбыкәа, адац-ԥашә зегьы ыҵыржәеит. Изакәытә ҵла жәлази иара! Изакәытә фырҵын бааԥсузеи уи аҵжәара зылшаз, ҳзыԥхьаз аҩымҭа аҵакы зегьы ашәиқәаҵәа хмырҷаӡакәа иашәыҵӡаз?

«Ацынҵәарах» – инеиҵыхыу ҭоурыхтә ҩымҭоуп. Уи аӡәи-ҩыԥьеи ракәым, ҭаацәаки ҩ-ҭаацәараки ракәым, жәларак ирҭоурыхыуп, урҭ рыхҵәа-хыԥсаара иаҭоурыхыуп.

Ақәӡаара иаромануп «Ацынҵәарах». Иҭбаауп ари аҩымҭа ахҭысқәа ргеографиа: Аублаа тәыла, Аԥсны, Нхыҵ Кавказ, Урыстәыла, Раԥсҭан, Ҭырқәтәыла. Аума аҵанакуеит ароман аамҭа: Крымтәи аибашьра, изныкымкәа аурыси аҭырқәеи реибашьрақәа, Кавказтәи ажәларқәа рыхҵәара, Ашьаарҵәыра мҽыша, Актәи аурыс революциа, Актәи адунеизегьтәи аибашьра, Октиабртәи ареволиуциа, Аԥьынԥьтәылатәи аибашьра (Шә. Кәаӡба изку ахқәа рҿы уи аӡбахәгьы ыҡоуп). Б. Шьынқәба иҩымҭа ахықәкы злаҡоу ала, урҭ ахҭыс дуқәа зегьыҵәҡьа иҽерыдмырхалацәакәа, акы еиҳа имаԥны, мҩасшақә, егьи излауала инатбааны, рыӡбахә иҳәоит дызлацәажәо ауааԥсыра рлахьынҵаҿы иҡарҵаз анырра ҳаилиркаарц азы. Иҩашьом ашәҡәыҩҩы аобиективтә ҭоурыхтә тенденциа ииашаны дшазнеиуа, ҭоурыхҭҵааҩык дааиҵамхо аерудициа шааирԥшуа, иахьатәи аԥсуа ҭоурыхҭҵаара аихьӡарақәа инапаҿы ишааигаз, аҭоурых ахырхарҵа хада дацәхымҡьакәа, иҩымҭа амҩаду еиԥш иагәылганы ишиго. Ашәҡәыҩҩы дызлацәажәо ахҭысқәа рхырхарҵа ианаамҭаз ииашаны еилызкааз жәларқәак рыԥсҭазаара шьаҭанкыла еиҵазкшаз алахтрахь икылсит, даҽеа жәларқәак, зынӡаҵәҡьа иқәымӡаазаргьы рыбжа рыҡәҡьеит, рҭоурыхтә шьҭахара ирымаз изалымҵыкәа ишеиҵахаз аатцрахь иаанхеит. Аха иҡоуп аамҭақәа рӡеибафара гәларшәс иазымхакәа, ианахәлабга ицазгьы.

Урҭ – иахьа адгьыл зышьҭамҭа аныҵаз аублаақәа роуп. Ароман аҿы зыӡбахә ҳаҳауа ажәларқәа иагьа рхыԥхьаӡара рацәаазаргьы –

аԥсуаа, аедыгьқәа, аурысқәа, аҭырқәцәа, ақырҭцәа, афранцызқәа, англызқәа, даҕьсҭанаа, араԥцәа, шьаруалаа, џьамхаҽараа – зегьы акоуп, аублаақәа роуп, урҭ рлахьыԥҵоуп аҩымҭа зтәу. Егьырҭ залагалоу, дара руахҭа аҳәы итәы ишеиԥшым, ишҷыдоу иҩалганы иаабарц азоуп.

Аҭоурых имаҷымкәа иадыруеит иқәҙаахьоу ажәларқәа, иԥсхьоу абызшәақәа. Аха урҭ рыҙра зылшаз зққьышықәса, ма акыр шәышықәса раԥхьа иҟалаз хҭысқәоуп, ауаатәыҩса ргыгшәыгратә еиҕара лашьца рыгәқәа амсажә еиԥш, ианырхаԥаз, аварварра атыҩ еиԥш рыхшыҩ шәаҳаны аамҭақәа роуп. Аублаақәа иацоуп ианҭахаз. Ауаатәыҩса иаҳа алахтреи апрогресси рахь амҩа иқәызҵаз, ашәҟәыҩцәа дуҙҙақәеи аҵарауаа дуҙҙақәеи зхылҿиааз 19-тәи ашәышықәсқәа аҩбатәи азбжак иаркны иалагеит урҭ рықәҙаара. Аублаақәа ружәрақәа ирныргаз ацәшьхәа ҭыԥқәеи ргәарабжьарақәа иҿаҿаҙа ирнылаз рҿышьаԥхыц ашьҭақәеи макьана еимамлацт, дара ирызгәакьоу ҳара ҳагәқәа рҿы дара ргәыбылра, рыгәхьаагара мыхьшәашәацт.

Ѓалашьас иаузеи абри аҩыза арыцҳара? Дцәырҵрушь нас убасеиԥш хара имхәыцуа ԥхьаҩык, иқәҙаахьоу ажәлар рҭоурых артытра иаԥсазма ҳәа азҵаара зҭира? Ус аҳәыр иҿыцҟьазаргьы, ароман ихы-иԥсы азышьҭны даԥхьар, игәыҩбара изҵысыз ихала дахьымхәырц залшом.

Зорбита иқәҟьаны икаҳаз акометақәа иҿыцәаахьоу аеҵәақәа рыҭҵаарала астрономцәа агалактика аибаркышьа еилыркауазар, акыр миллион шықәса раԥхьа адәы иқәыз аԥстәқәа рыбаҩқәа рыла аԥсҭазаара аҿиашьа ҳҵозар, археологцәа адгьыл иҵырхуа аҩнымаҭәеи абџьарматәеи рыла ауаатәыҩса рҭоурых амҩа хадақәа шьақәҳаргылозар, гуннаи, хеттааи, хаттаи, шумерааи, ацтекқәеи, инкааи ахаҳә ҿыцәаақәа ирынхалаз ражәақәеи рҳәоу ԥыжәжәахақәеи ҳацырхырааны иԥсхьоу абызшәақәа рграмматикатә еиҿкаашьа гәаҳҭозар, – нас абри ҳазну ашәашықәсқәа аҽааҩшаха аамҭақәа, актәи азбжазы, ашьҭра нага змаз жәларык рықәҙаара зыхкьаз амзызқәа реилкаара ҳзызхәыцша акгьы ҳанамҳәаҙои? Иҟаҙами иахьа адунеи дуҙҙаҿы аублаақәеи егьырҭ кавказтәи ажәларқәеи ааигәанҙа рҿаԥхьа иқәгылаз азҵаарақәа ззымызбац, зхақәиҵра знапаҿы иззаамгац, зыԥсадгьылқәа рҿы тәымс зхы зыԥхьаҙақәо ажәларқәа?

Урҭ иранаҳәаша, изызнархәыцша «Ацынҵәарах» иагәылажьыҭгьы!..

Урҭ рымацарагьы ракәым, «ҳлахьынҵа» ҳа ҳнапы иакыуп ҳәа зхы зыԥхьаʒартә аҭагылазаашьа заузгьы ари аҩымҭа иранаҳәо шьардаʒа акрыƙоуп. Избан ҳәа уҵаауазар, иаҳҳаагахьоу аамҭаҿы иҳампыцқьахьоу агхақәеи, иахьатәи ҳамши, уаҵәтәи ҳԥеиԥши еидкыланы рызхәыцра ианакәзаалак имыцхәым, уахьақәымгәыгʒо ихымжьыжькаауа хьаак ƙаларгьы, иахәарҭахаша ахәшә аԥшаара заа ауаҩы дазхиазароуп. Абасала, ажәлар рхьаақәа рзы ахәшә аԥшаара ҳазыƙазҵо, ишьҭаҳхшеи ишьҭаҳамхшеи, ҳахьцашеи ҳахьымцашеи ҳаилзыркааура, иҳабжьызго ҩымҭаны ҳнапаҿы иҳауит «Ацынҵәарах».

Ажәлар ирыламбжьо алитература – литератураʒам!

Нас ҳаигәырҕьаны изҳадаҳкылозеи абри гәырҩамзар акгьы аҭыʒшәа иаламцәажәо, арахь автор инапы аиркит ҳәа ҳаҳазар аахыс зҭыҵра ҳахыццакуаз ашәƙәы? Ганкахьала – бԥьармца змыхәо агәырҩа, егьирахьала – азгәырҕьара. Еидкылашьа рымоума? Ҳәарас иаҭахыузеи, ҳара ҳгәы ҭнашьаауеит хылҵшьҭрала, шьала-дала аедыгьқәеи ҳареи иаҳзааигәаʒаз аублаақәа зықәшәаз арыцҳара. Ҳара аԥсуааи нхыҵ-кавказааи урҭ шеилаҳкааура, ҿаʒәы изеилымкаауазар ƙалап, избанзар дара злашәаз аҭоурыхтә ƙымƙыра ҳаргьы ҳажәлар реиҳарак рымнаƙьеит, ҳаԥсадгьыл агәы еиҩнашахьеит («Зԥа дымԥсыц, уԥагьы диумырҵәыуан» ззырҳәогьы абри ами!).

Ҳара ҳзеигәырҕьо, абри аамҭала хырԥашьа амоукәа амилаҭҭа рыцҳара ду иƙалаз аҵанʒа ҳазхәыцыртә ҳҭазырԥшыз аҩымҭа ду ҳаԥсуа литература иахьаланагалаз ауп. Ус анакәха, ҳара шьҭа аус ахьҳамоу ҳаԥсҭазаараƙны иƙалаз атрагедиаƙны мацара акәым, уи сахьаркыратә цәалашәараны, естетикатә факторны иƙазҵаз аҩымҭаƙноуп, уи зыʒбахә ҳанаҳәо атрагедиатә хҭысҟәа заƙа ҳгәы ҭыршьааура аƙара, убриаƙара дара ƙазара ҳаракыра рааԥшра асахьаркыратә гәахәара ҳнаҭоит.

Закәытә ԥсҭазааратә рыцҳароузеи иаҳнарбо, аха уи аарԥшышьа заƙа естетикала ҳааʒозеи еицакра зқәым антикатәи аскульптуратә ԥҵамҭа ду «Лаокоон!»

Акырʒа зынагʒара уадаҩʒаз хықәкыуп Б. Шьынқәба иҿаԥхьа иқәиргылаз аус. Агәаҕьреи аƙыбаҩи рыдагьы, абҕацамкыра дыз-

ҽалазиаҭаххазрацәоуп. Шәымҭакиадамхаргьы, шәааи, ашәҟәыӷӷы иҭып аҽы ҳхы ргыланы, ҳазхәыцып уи дызхысыз ахьаҧара: излабаахьаз ала, ашәҟәыӷӷцәа еиҳараӷык ибзианы ирдыруа, излагылоу, ирбо-ираҳауа аҧсҭазаара атәоуп ирӷуа. Даҽеакҙоуп аҭоурыхтә шәҟәыӷӷы иҭагылазаашьа: уи иара дызхааным, ҳара иҳаӷсхьоу аамҭеи ауааи роуп дызлацәажәо. Аха иахьа еиқәханы адәы иқәу ажәларқәа рҭоурых аӷра иаҳа имариоуп аублаақәа ртәы аасҭа. Иаҳҳәап, аурысқәа, ақырҭқәа, анемсаа, аҧсуаа рҭоурых иалацәажәо, урҭ рыбызшәагьы ахьхьаҳәа иаҳауеит, рыдгьыл аҽы ибаҕьаҙа ишынхо ибоит. Арҭ ажәларқәа ирымоуп ираӷырххьоу аамҭеиҧш, иахьа изҭагылоугьы, излаҟоугьы, уаҵәы изеиҧшхараны иҟоу аҧеиҧшгьы. Аублаақәа ракәзар, Аҧсны иадыз рыҧсадгьыл, агаҽа иаваршәны, аҙиасқәа Хәасҭеи Шахеи иахьрыбжьанакыз, иахьа дара ркьарз зкьарзу аҙәы заҵәыкгьы дықәыршәым, рбызшәа иахылҵуаз шьҭыбжьыкгьы улымҳа иҭаӷраны иҟам. Уимоу, иахьнанагаз Ҭырқәтәылатәи адгьыл аҽгьы уаӷҧсы дубом. Арахьгьы иҟам, уахьгьы иҟам, ииасхьоу аамҭа иатәуп, ҷеиҧш рымаҙам, дара рыҧсы шҭазгьы, рбызшәа «аҧсхыхра иалагахьоу» ҳәа азырҳәахьан («Агонирующий язык». Услар).

Нас иҟам-иным аума ашәҟәыӷӷы дызлацәажәо ҳәа азҵаара азин ҳамоума? Мап анакәха, аублаақәа ршьамӷа ҳахьзырҧшыша ҳәа ҳнапаҽы иаҳкыузеи?

Аублаақәа рыҙбахә иахьа иаҳа ақәра змоу аҧсуа быргцәаҵәҟьа иззымдыруа маҷӷзам, аҽар иреиуоу ртәы ҳамҳәозаргьы. Аха аҙәаҙәала ауаа ргәынкылара атцкьыс, абызшәа иамоу агәынкылара иаҳа иҕәҕәоуп. Уи иахамшҭкәа иагәалашәоит аублаақәа анеибгаз идырҳахьаз рыхьҙ-рыҧша. «Иаҳҳәеит ҳәа, аублаа сас диҭамзар», «Аублаа сас диҭоуп», – рҳәоит иахьагьы аҧсуаа ражәа иалаҵаны, асас бзиа, харантә ииаз асас дахь дызҭоу ауаӷ изы. Ажәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа ирзааигәаҙоу И. Коҕониа ипоема «Абаҭаа Беслан» аҽы Ҳаниф-ҧшҙа дытҟәаны даныргоз, лашәа иалаҵаны илҳәон: «Аибаркыра ҳалагыланы ҳанықәашоз, снапы акырҭа уаӷы изымҭоз, ҳатҟәаны ҳаныргоз, зхабар ҳамбаҙаз, Абырзықь рыцкәынцәа». Уажәшьҭа, «Ацынҵәарах» ҳанаҧхьа ашьҭахь, ибзианы иаадыруеит Бырзықьаа аублаақәа рыӷнуҵҟа хадара зуаз, амчра зкыз, ажәлар зхьыҧшыз жәла дуны ишырхагылаз. Ҳаниф-ҧшҙа

лажәаҽы Бырзықьаа иааркьаҽʒаны, аха инагʒатцәкьаны ахәшьара рыҭоуп: ацәгьараҽоуп ауаҩы дахьудыруа, абзиараан иҽырбоз, аха ацәгьараҽы ихьаҳә-хьачоз, ихьатцыз, зыгәрагара уадаҩу ракәны иаабоит «Абырзықь рыцкәынцәа». И. Коҭониа ипоема ианыԥшзар акәхап Бырзықьаа рыбзиара ианаҩсхьазтәи аамҭа.

И. Коҭониа ҩ-ажәак рыла ииҳәо инеитцыхыу аҭоурыхтә цакы рымоуп. Убарҭ рцакоуп Б. Шьынқәба ироман аҽы Бырзықьаа ирызкны инарҭбааны иаабо: апоезиаҽы иркьаҽʒаны иҳәоу, аҭоурыхтә прозаҽы сахьа рацәала иаарԥшуп. Иԥьоушьаша, ажәлар ргәалашәараҽы инхаз, нас апоемахь ииасыз ахәшьареи атцыхәтәантәи Бырзықьаа Б. Шьынқәба ироман аҽы ишаарԥшуи ахадараҽы еиқәшәоит. Ари азин ҳнаҭоит иаҳҳәарц, ашәкәыҩҩы ахаҽсахьа дуқәа рапҵараҽы ажәлар рхәыцра инарбаз, ицәа-ижьы ирылаз ркәыгара дықәныкәоит ҳәа. Уи – аҭоурыхтә иаша иамҩоуп.

Харантәи ашәышықәсақәа иргәылхәхәа иааиуаз, ахатцаразы ииз аублаақәа рҭоурыхи рбызшәеи ирызкны аҙәымкәа-ҩыԥьамкәа атцарауаа цәажәахьеит (Услар, Диубуа де Мноперие, Фохт, Диумезиль, М. Кумахов; аԥсуаа рахьтә – Ажәанба, Зиʒариа, Инал-иԥа). Амшын Еиқәа агаҽакны еибашьуаз аурыс генералцәа итрыжьуаз рприказқәа рҽы, Агенштаб ахь ирышьҭуаз рыцхаражәҳәацәа рҽы, рҭынхацәа ирзырыҩуаз рысалам шәкәқәа рҽы аублаақәа реибашьышьа, рынхашьа-рынҵышьа, рхымҩаԥгашьа, рцас, рдин ирылацәажәоит. Арҭ аматериалқәа иҳарҳәоит, аублаақәа иахьа икам-иным ракәхазаргьы, иканатц ишыкатцәкьаз. Шәы-шықәса рыла, уаҩықәра бзиак иалакʒаны жәларык рыкәʒаара зыхкьазеи ҳәа азцаара ықәыргыланы, уасиат ажәак иаҩызоу аҩымҭа аԥцара зҽеазызкыз ашәкәыҩҩы, зкыркы ҭҩаахьаз аҭоурыхтә зыршьҭрақәа сахьаркыратә ԥсҭазаарала ибжьирҭээаит, иԥсхьаз, иʒхьаз аԥсы рхеицеит, рыбжьы иргеит, ирцәажәеит, акамзаара ихәыцганы, алитературатә ԥсҭазаара неитцых ранеишьеит.

Ашәкәыҩҩы аублаақәа ржәытә ҭоурых, ганкахьала, еитцаханы иказ рзеиԥш культура, егьирахь ала, аԥсабара ирнаҭаз рдоуҳатә беиара, ргәадура, рхатцара, рыуара-рҭынхара, рыбзазашьа, рбызшәа, рдинхатцара, егьырҭ ажәларқәеи дареи реиҿцаара уҳәа инарҭбааны, ганрацәала иҩымҭа ианыԥшыртә икаитцазар, иззыкаитцаз аублаақәа рыхтцәара, нас уи иашьҭанеиз рыкәʒаара

зыхҟьаз азҵаара хада аҭак аҟаҵаразоуп. Абас иҟаз аҧсадгьыл хазына аублаақәа ишҧанрыжьи, уаҳа ихәыцуаз уаҩ дрылаҙамзи? – ҳәа авба аублаақәа рыҭара, иара убас зыҧсадгьыл аанзыжьыз егьырҭ кавказаа рныҙбара – дук ҳара ҳзырхәыцуа усым. Ахҵәара – «Ацынҵәарах» аҿы излаабо ала – уаҳа хырҧашьа змамкәа иҟалаз трагедиак аҳасаб ала иахәаҧштәуп. Ажәак-ҩажәак рыла уи кавказтәи ажәларқәа рҕьырак иахьа ргәы иҵыхо азҵаара ду аҭак уаҩы изыҟаҵом, абри абри акп ҳәа мзызк налкааны иузадкылом. Ара иҳамоуп, акәымжәы-хәа аҳәынҵәреҧш, аҳаҧеиҧш зҳарҭазсырҭа аилкаара уадаҩу, шәыцьараны еиларсу, еиҿагылоу, имааибуа амзызқәа ркомплекс.

Заҟа абзиара ацыз, убри аҟара алахьынҵадарагьы ацын Амшын Еиқәа иҿыцәынхалоз кавказтәи ажәларқәа ргеографиатә ҭагылазаашьа. Ажәытәантәи раҕацәа анраҩырхгьы, аҿыц аамҭақәа рзынгьы урҭ Амшын Еиқәаҿы аҙаҳра еимазкуаз, наԥьнатә аахыс аҭоурых ҕанԥь зыбжьаз, ладеи-ҩадеи иатәыз ҩ-ҳәынҵқарра дуқәак ирыбжьахеит. Ганкахьала – амсылмантә дунеи атәыла хада, уи ареакциа амҩаҧгаҩ Ҭырқәтәыла, егьирахьала – ақьырсианра нықәызгоз, зҟамчы еиҩырҿаны Европеи Азиеи реиҳарак ирхагылаз аурыс империа. Аҭырқәцәа Кавказ иқәнагалеижьҭеи акыр шәышықәса злаҵхьаз ала, урҭ ирыхҟьаны кавказтәи ажәларқәа рызбжак ржәытә қьырсианра ҕәҕәала излархашҭхьаз, амсылманра (ифанатикцәамзаргьы) ирныҧшыртә изларылаҿхьаз рыла кавказтәи амсылмантә жәларқәа хаала акәу, мчыла акәу, цәгьа-цәгьала аҭырқәцәа иаҳа ирылашьцылан, еиуарақәак зыбжьазҵахьазгьы ажәлақәа наҟ-ааҟ иҟан. Дара рзын зынҙа иҿыцҙан ҭоурыхла ааигәа ирызцәырҵыз аурысқәа. Урҭ ртәы рыздыруамызт. Кавказтәи ажәларқәа бжеиҳараҩык рыҩнуҵҟа амсылмантә диннықәгаҩцәа рнырра иаҳа амч аман, аурыс қьырсиантә миссионерцәа ракәзар – ҳара ҳазлацәажәо аамҭазы, шамахаҙак акәымзар, Кавказ иқәнамгалацызт, урыстәылатәи адемократиатә ҵысра акәзар, иҵарадаз ажәларқәа рахь аҙбахә ааҩуа иҟамызт. Ажәлар маҷқәа рҕьырак – аублаақәа иаҳарак – анкьа зны шәқьырсианцәан ҳәа рарҳәаргьы, рхы иақәырҵо аҟынҙа ржәытә динхаҵара рхашҭхьан, изакәу рзымдырҙо қьырсиантә ныҳәақәак (амшаԥы, хьачхәама) шныҟәыргозгьы. Амсылманцәа

иаҳа рымч еиҽкааны Урыстәылатәи аҳәынҭқарра иаҽагылоз кавказаа ирыладырцәон иреакциатәу миуридизм алозунг хада – ҟазауҭла аибашьра (ҳазават), изаҵәу Аллаҳҭаала идин, амсылманра хазымҵо, ҷыдала ақьырсианцәа ирҽагыланы, «аибашьра ԥшьа». Аҳәынҭқарцәа зегь реибашьра усгьы рхы аладырқьиарц «аибашьра ԥшьа» ахьʒырцон, урҭ ртәала, «иԥшьам» еибашьра ыҟаʒам. Ҳара ҳаналацәажәо аамҭазы еиҳарак ҽышәала аус руан Шамиль иарҕьажәҩа Ҳаԥьы Моҳамеҭ, Ҟәбина-нырцәтәи ашьхаруаа рхаҭарнак Моҳамеҭ Емин. (Уи «Ацынцәарах» аҽгьы даацәырҟьоит ԥьара, иаабоит иара убас Аԥсны аҳ Ҳамыҭбеи урҭ рполитика дацымныҟәакәа, иҽырыҕәҕәаны, аурыс ҳәынҭқаррахь иабду Қьалышьбеи иаахыс аидгылара иҟаз дшахымԥаз.)

Амсылмантә пропаганда иацныҟәаз кавказтәи ажәларқәа ахақәиҭразы рыԥара аханатә абзиахь икылзымгашаз, ҭоурыхла ииашамыз ахырхарҭа аанахәеит, ха́ҟара згымыз ақәпара ду (Маркс ихаҭа иԥьашьаны дзызҽлымҳаз, европатәи агазеҭқәа зыʒбахә еимдырҟьоз) изыԥаныҟәатәыз антиколониалтә ҷакы ацымхәрас, амилаҭтә-религиатә, антиаурыстә қәпарахь имиасыр амуит, избанзар иара аурыс ҳәынҭқар нап злаикыз аибашьрагь («апрогресс» ахьʒала!) антикавказтә-милаҭтә ҟазшьа аман. Абжеиҳарак абри иахҟьаны, кавказтәи ажәларқәа рхақәиҭразы ақәпареи царизм иаҽагыланы Урыстәыла зегьы имҩаԥысуаз азеиԥш революциатә-демократиатә ҷысреи рыжәҩа рзеибымҭеит, рҽеиԥшьны раҕа – царизм изаҽамгылт. Ареволиуциатә қәпара амарксисттә период ааноуп уи, аурыс ԥьажәлар реиԥш, егьырҭ амилаҭқәа рхаҭарнакцәагьы рҽаладырхәуа ианалага, аха усҟан кавказтәи ажәларқәа ирыхьшаз рыхьхьан. Мшәан, усҟан азы зыԥсабаратә хаҵареи зыуаҩра дуи рыда акгьы зкымыз, ҳәынҭқаррала еидкыламыз, еидызкылашаз идеологиак змамыз, еиуеиԥшым адинхаҵарақәа зыхшыҩ рҟаҭәахьаз, иҵарадаз, хара ихәыцуаз ауаа зхагыламыз кавказтәи ажәлар ссақәа арҭқәаарҭқәа абардыргәышьоз! Иабардыруаз афеодалтә Ҭырқәтәыла ахьынʒалаҟәыз, уи имҩаԥнагоз ашовинисттә пантиуркизм аполитика дара рмилаҭтә хаҽра арʒра ишашьҭаз, иабардыргәышьоз аурыс империализм иагьа ареакциатә ҷакы амазаргьы, иааидкыланы аурыс ԥьажәларгьы уи ауҕә хьанҵа ишаҵагылаз,

ажәлар иреиҧьу рҵеицәа иаҧырҵаз аурыс культура ду иҳаракӡоу адемократиатә ҟазшьа шаанахәахьаз, Урыстәыла, афеодалтә Ҭырқәтәыла аасҵа, иаҳа ишьҭыхыу ауаажәларратә гыдраҽы ишгылахьаз, убри аҟнытә Урыстәыла адлара, анышәара – наҟ-ааҟ азы ишьаҭамырӡганы ишыҟалашаз? Дара ажәлар хәыҷқәа ари аныр-зымдыр, зыҿҭыхны иааиуаз адуқәа рхаҭарнакцәа, иаҳа алахтра шрымаз гәаҭаны, абзиарақәа ирылаз рыла ргәыбылра изабашьуаз иркыртә рҽанырзыҟамҵа – инеидымпҳсыларада уаҳа ҧсыхәас ирымагәышьазеи?

Ҳәарас иаҭахыузеи, аублаақәа раасҵа аҧсуаа иаҳа аҧхьагылара змаз, ҧытк инахараны ихәыцуаз ауаа рхагылан. Урҭ роуп Аҧсны Урыстәыла адҵара аус еиҵызхыз. Уинахысгьы аҧсуа жәлар, хыгәҭас-чыгәҭас рыгымхазаргьы, ргәыҕрақәа ахьреижьаз рацәахазаргьы, рҕьырак хынтә амҳаԥьырра ишырцәагазгьы, рыҧсадгьыл аҽы рӡирымцеи еиқәырымҭәеит, рыҵәхәы мыӡт, иҕьацартә рышьҭамҭа рыҧсадгьыл ианхалт, лахьынҵала аублаақәа иреиҧшымхеит. Аублаақәа мҩакада ахьырымбаз, аҧсуаа иалырхшаз ҩба рбеит. Уи аҧсык иеиҕьын. Аҧсуаа рыбжаҩык еиқәзырхаз амзызқәа рахь иушьартә иҟоуп аублаақәа ҳреиҧшымкәа, амсылманра инаваргыланы, ақьырсианра ныҟәызгозгьы маҷҩымкәа иахьҳамаз, ҷыдала Аҧсны аҳра зкыз Чачаа (аҵыхәтәантәи аҳ Ҳамыҭбеигь дналаҵаны) иахьқьырсианцәаз, аҳ итәарҭа Лыхнашҵа (ажәытәзатәи Лӡаа анаҩсан) ақьырсиантә уахәама иацентрны иахьыҟаз. Ҳамыҭбеи иахьынӡаилшоз иҽанишәеит дзааӡахьаз аублаақәа сзеиқәырхозар ҳәа, аха Кьарантыхә мышьҭацәгьа идҵала, иана33еицәа амыткәма ихҳәаауа иҧылеит, «ҳазҕалатыз, ишыбзаз иҧсыз, аурысқәа тәыс ҳрызҭарц иашьҭоу ҳахәыҧҳа» ҳәа. Еиҳа еицәахон аҧсуаа ҳлахьынҵа, ҳажәлар зегьы мсылманцәазар; ҳажәлар зегьы ԥьарак реиқәырхара аус акырӡа иахәон аҧсуаа зегьы қьырсианцәазар, уи иаҕара архьшәашәон, акырӡа иармарион ақьырсиантә Урыстәылаҟны аиҿцәажәара. Идумыз жәларык религиала, доуҳала реиҩшара иахылҵит еиҿагылоз аориентациақәа ҩба: акы – Ҭырқәтәылаҟа ахы хан, уи ахҵәара аанагон, егьи – Урыстәылаҟа, уи ишакәхалак аҧсадгьыл аҽы аҽеиқәырхара иазҳәан.

Абасала, ажәлар ҕәара-пара еимзырпуа, ҿык еицҭацәажәо, хҭак еицҭахысуа еидызымкылоз амзызқәа ируакыуп религиа-

ла, доуҳала реиԥшымра, реиҟарамра. Кавказтәи амсылманцәеи ақьырсианцәеи абызшәеи аԥсадгьыли раамышьҭахь, ирзеиԥшны ирымаз ржәытәзатәи ррелигиатә форма – аныхаԥаара акәын. Уи – хдыррыла ажәлар аарла еиҟаранатәуан акәымзар, даҽакала еиднакыларта амч амамызт, избанзар амч ԥсаҟьан: жәлала, қыҭала изымҵаныҳәоз аныхақәа рацәан, анцәахәқәа рыхьз аума ыҟан, нцәахәык, ма амилаҭ зегьы еидызкылашаз идеак рҽы икылымсыцызт.

Европаҽы ацивилизациатә жәларқәа ржәытә ныхаԥаара кажьны, иакыу, изаҵәу, амилаҭтә хдырра еидызкыло аидеологиатәҳәынҵқарратә акзаарахь ииасижьҭеи акыр шәышықәса цахьеит, Кавказтәи ажәларқәа ракәзар, рконсервативтә формақәа ааигәанҙагьы иааргон, иахьагьы шьцыларала изыдхалақәаз ыҟоуп. Еиуеиԥшым х-динхаҵарак зыхшыҩ ҭалаҳаны иркыз ажәларқәа рзеиԥш милаҭтә хдырра шышьҭыхым, ишзара ишымзац аилкаара уадаҩым.

Аконсервативтә форма аԥсҭазаара иаҟәымблаар ауам. Уи ауп аублаақәа рныха нцәахәра – Быҭха – рцәымҙыр замуз, аамҭа зцаз, уи дара иреиуоу рнапала изҭадырхогьы, «ҳамҵаныҳәеит, аха иабаҳахәеи?» – ҳәа зныха иахыччаны, аҵәаҟьа агәыдызҵоз ауаа зыҟалазгьы, аҵыхәтәаны аублаа зынҙа динда изынхазгьы, зыгәра рго акгьы рымаҙамкәа. Аха, даҽеа ганкахьала уахәаԥшуазар, ажәлар маҷқәа рзыҳәан иҷыдоу аҭоурыхтә ҭагылазаашьақәа рҷы изышьцылахьоу, «рыԥсы злоу» аконсервативтә формақәа рцәыҙра дара рмилаҭтә ҵасҟәа, рмилаҭтә хаҽра, рбызшәа, ишнеи-шнеиуа дара рхаҭақәагьы рықәҙаара, ма егьырҭ дара иреиҳау ажәларқәа рылаҙҩара анаанаго ыҟоуп. Хшыҩла аҵкыс, ус цәала-жьыла уи атәы рдыруан аублаақәагьы, убри азоуп амсылман дин шхарҵозгьы, дара рныха Быҭха аҟәых ҭырқәтәылаҟа изыҙхырго, рнышәнап инадкыланы, уаҟагьы иахьынҙарылшоз рҽаларԥсны изыркыз. Уиак акәҙан дара еибарбагас ирымаҙаз; рбыкь, ахы зықәшәаз алым еиԥш, ианыхәаа-заалак акәын ианеизоз, рныха амҵан акәын дара ԥсыси бласи ирхаз рбызшәала иахьеицәажәоз, уаҳа закәыхи – ртеатр ыҟамызт, рышкол ыҟамызт, ргазеҭ ыҟамызт. Амсылманра ишалахәызгьы, аублаақәа аԥьаамахьы анеира рцәымҷын, избанзар уа аныҳәара тәым бызшәала имҩаԥысуан. Асулҭан изакәан

– иаахжәаны амсылманцәа зегьы ҭырқәцәааны рыҟаҵара – дара рбызшәа абзиабара иаҿагылт. Афеодалтә Ҭырқәтәыла акәзар, иаланагалаз ажәларқәа ржәытә хәыцшьақәа рцымхәрас, еиҳа гәыблыла ишьҭырхшаз даҽеакы рнаҭартә иазыҟаҵамызт.

Ажәлар рхәыцшьа ҳаразымкуаз, рымч-рылшара маха-маха изырблаҟьоз амзызқәа рахь акы ҳәа иуҧхьаҙартә иҟоуп шьҭралатәи ашьақәгылазаашьа ацәынхақәа, аамсҭацәеи анхаҩыжәлари рпатриархалтә-феодалтә еизыҟазаашьақәа, зегь раҧхьаҙагьы, ааҙара, аҩнадара, аҵас, ахәыҧҳара – абзыцәашьара. Аублаақәагьы, егьырҭ кавказаа реиҧш, ганкахьала – ажәытә патриархалтә демократизм зынҙа излымҧсаацыз, егьирахьала – афеодалра аҟынҙаҵәҟьа ихамлацыз, шьақәгылазаашьала, ҩнуҵҟала еиҿагылоз ашьхаруатәаристократиатә республика рыман, уигьы иахьабалак акны иҟаҵәҟьамызт, аамсҭацәа дуқәа ирхьыҧшыз «ареспублика» ссақәа рыла ишон. Ҩхҵәарада ҧсыхәа ыҟамкәа, аублаақәа ацәгьара ианаатагыла, аублаақәа реиҳабыра, зегь раҧхьаҙагьы, ар рҧыза, «Ҳбырфын бираҟ» ҳәа зышькыл акырҭа рибамҭоз, Ҳаҷьы Бырзықь Кьарантыхә, нас уи иаамышьҭахь иаарылыҳәҳәо иҟаз Алоу-иҧа Шьардын, зызхәыцыз зҽеиҵаҳәаны идәықәлаз ажәлар зегьы реиқәырхара акәҙам, изызхәыцыз наҟ иахьыҙхыҵуаз рхәура иаҵагылашаз, дара ирхьыҧшыз анхацәа ахьыргашаз ауп, уимоу, убри аҟынҙа рыҧсы цәгьахеит, анхацәа еимакны, аибарҧсраҿы икылибагарц ахәыц ауп ирыгхаз. Иагьеибарҧсындаз! Дара-дара еиҧацәан аублаа раҳцәа, раамсҭцәа, ршьа рыҵибажәаауан, еиҵашьыцуан, аха доусы ирхьыҧшыз анхацәа еидкыланы ирыман, урҭ раҳцәа ирызхәыцуан, ирҳәоз ҟарҵон. Ари аҭагылазаашьа аурыс генералцәа ибзиаҵәҟьаны рхы иадырхәон: «Но князья удерживают народ в зависимости. Народ следует за своими князьями, не разбирая, к какой цели ведут его, а мы должны дорожить этими аристократическими учреждениями, зная по опыту, как трудно иметь дело с племенами, имеющими демократическое устройство», – абас иҩуам 1852 шықәсазы Дал Маршьанааи Ҵабал Маршьанааи ирызкны аурыс адмирал Л. М. Серебриаков Амшынтә штаб ахада А. С. Меншиков иахь. Аҧсуаа рзы иҳәоу аублаа аамсҭацәа рахь иурхаргьы ауеит: Ҳаҷьы Кьарантыхә илахәҳахәҭны ауп аурыс генералцәа аублаа рықәгара аус шеиҿыркааз.

Ашьоура атцас бааԥсгьы ажәлар рымч цызшәаауаз рахь иԥхьаӡатәуп. Ҳәынтқарратә зинла еидкылам ажәлар рыҩнутцқа ауаҩ ихаҭара ашьақәырҭәҭәагас, хьымӡԥхыхгас иқоу ашьоуроуп. Уи ԥсабаратә цасуп, изылшо иуеит, излымшо ахьымӡԥ инаргоит, уи аҽаԥхьа зегь еиқароуп, зегь рхы ашьоура азин рымоуп, ашьоуп ирыԥхьо, уаҳа даҽеа идеак – мап! Ганкахьала уахәаԥшуазар, ари ауаҩы ициз иԥсабаратә хақәиҭра, ихатцара, иԥсабаратә хаҽра аҳаракра иазҳәоуп. Аха асеиԥш иԥцәоу закәанк иқәымныҟәо ахақәиҭра ирмариаӡаны анархиахь, ахамаԥышәарахь икылсуеит, ишьаҭарӡгахаргьы алшоит. Ажәлар ирыдкыланы уахәаԥшуазар – азеиԥш милаҭтә еидгылара аидеиа ду арԥсыҽуеит, иланарҟәуеит, иахьакәӡам иҭанажьуеит. Ахцәареи аангылареи ианрылацәажәоз, аублаақәа атцыхәтәантәи реизараҽы, ҩыџьа аишьцәа гәакьақәа, Ноурызи Аҳметҭи Заԥшьаа, аизытқьарахь икылсуеит Урыстәыла анышәареи анымшәареи еимакны. Ноурыз аублаақәа Урыстәыла иадлар, ишеиқәхо еиликаарцгьы иҭахым, избанзар, «аурысқәа иаҳцәыршьыз ҳашьцәа хазынақәа ҩыџьа ршьа зуада?» – ҳәа изыхгом. Ҩыџьа роуп иибо, егьырҭ иҭахаз? Амилаҭ зегьы иазеиґьу аус ахатә ус атцкьыс еиҳатәны иахәаԥшуаз ауаа усҟантәи аамҭазы аублаақәа ирылымиаацызт. Уи еилызкааз Заԥшь Бараҟаи-иԥа Аҳметҭ дзатцәхеит, ижәлар дырзеилымкааит. Зыжәлар дырралара ирылҳәҳәоз дзатцәхар, ажәлар рзгьы, иара ауаҩы изгьы трагедиоуп, ма ҭас дышьтыхны дҭазырхо ҟалоит (зыжәлар рцаралашара иашьҭаз Таҳир иеиԥш), ма ихала ихы ҭаирхоит. Ижәлар анизеиқәмырха, ианизмыргьежь, Аҳметҭ иҽеишьуеит. Ҳәарас иаҭахыузеи, ажәлар аӡхытцреиԥш идәықәлаанӡа дабаҟаз, иаҳәа ҭкәыцәаа дырҽагыланы ишизнымкылоз шпеизымдыри, заа ирабжьеигашаз зимоузеи? – ҳәа азтцаарақәа ҳҭиргьы ҟалоит, аха ихьшәахеит: «Иара ибаҩ мыжда амшыни агаҽеи еимдырххон, иахьыргара рыздыруамызт». Аублаа рлахьынтцазыҳәан заҟа символра ауазеи абри напҟазарала иҭыхыу асахьа!

Абриаҟара гәаҟреи, хцәареи, хыԥсаареи ишырҭагылазгьы, тәымџьара ишыҟазгьы, аублаақәа егьырҭ рцас бзиақәа акакала ишьҭатцо ицон, атцла ацәа-мцәа шканаԥсо еиԥш, аха ашьоура атцас егьырҭ зегьы рцыхәтәанынӡа ирыдхалт. Заҟа ихьаганы дазхәыцуазеи Заурҟан Золак абаша хәмарра иахҟьаны

х-жәлак ирыбжьалаз аиҕара, рыуаажәлар раҵкыс урҭ рхы мацара иахьашьҭоу. Аҵас бзиақәа – ауаҩра, аҳаҭыр, асасдкылара – социалтә цәырҵрақәоуп, урҭ зхылҿиааз, иҕәҭәаны изкыша, ԥхьаҟа изгаша ауаажәларратә еизыҟазаашьақәа анырмоулак, ахыбгалара, аилаҳара иалагоит. Ашьоура – заҟа исоциалтәу еиҳа ибиологиатә цәырҵроуп, ауаҩ ижәытә гыгшәыгра еиҳа иатәуп. Ауаҩ ихдырраҿы асоциалтә момент заҟа икәадоу, убриаҟара иҕәҭәахоит ибиологиатә, игыгшәыгратә инстинктқәа рымч. Аублаақәа ԥсабаралеи социаллеи еидызкылоз – рыԥсадгьыл, русҳәарҵа, рдин, рныха – анырцәыʒ, ирзынхаз ринстинктқәа роуп. Астихиатә мчқәа аҵх лашә еиԥш ишырхаԥаз атәоуп иаҳәо аублаа аҵыхәтәантәи рымҩа асахьагьы – аҿқәеи дареи реибашьра. Абри аҟынʒа ишԥакаҳаи аублаа ԥагьақәа ҳәа игәы иалоуп ашәҟәыҩҩы, игәы иалоуп аԥхьаҩгьы.

Ажәлар абаҩ еиԥш еимҿзыррхоз, рымч, рыхдырра зырԥсыҿуаз амзызқәа акы ҳәа инарыцаҳҵап кавказтәи ажәларқәа дара-даралагьы реиҕара. Аблаақәа аԥсуаа ишыргәыцхәызгьы, Аԥсны аҳ дара дышрыхәыԥҳазгьы, Аԥсны иааны иақәлон.

С. Ажәанба иаҳзынижьит «Аублаақәа Аԥсныҟа аʒынтәи рқәылара» зыхьʒу астатиа ҟаимаҭ. Аԥсуаагьы ақәылара-ақәҵразы хәарҭаԥшь рымамызт. Економикала ишьҭахаз егьырҭ кавказтәи ажәларқәагьы ақәыларei-ақәҵреи ракәын хашәала рҳагас ирымаз, адгьыл иқәаарыхны зхы нык̆әызгоз шмаҷҩымзгьы. Абраакәын ахацәа абжьааԥны рхаҵара ахьаадырԥшуаз. Кавказтәи ажәларқәа жәпакы рҭоурыхтә-фырхаҵаратә епосгьы ақәылара-ақәҵра акәын ҵакы хадас иамаз. «Иара дыҟамкәа иқыҵа еимырҵәеит», – аа, афырхаҵаратә ашәақәа злалаго ажәа хадақәа. Иқәлози изқәылози еиҕацәахон, имеибашьыр амуа иааиҿагылон. 19-тәи ашәышықәса иалацәажәо француз ҭоурыхҭцааҩык излеиҩуала, хаҵарала иааʒоу кавказтәи ажәларқәа рҿы аурыс империализм акгьы алшомызт, дара зеидгылозҭгьы, аха, рыцҳарас ицалаз уи ауп, дара рҕыҕибагара, реиҕара, изеибашьуаз ар рахь ирымаз ацәымҕра аҵкьыс акырʒа еиҳан. Ҳәарас иаҵахыузеи, ари еиԥш аҵагылазаашьа аҳәынҵқар игенералцәа заманалаҵәкьа рхы иадырхәон, ажәларқәа реичырчара, урҭ рԥызацәа реиҿажьра – абзарбзан мца аҵкысгьы иҕәҭәаз бԥьарны дара рнапы иакын.

В. А. БИГӘАА,
ААР алахәыла-
корреспондент

АГӘААНАГАРА[41]

Ирҳәоит ауаҩы агәаҟра данақәшәа, дҵәыуар дарҭынчуеит ҳәа, мамзаргьы џьара акы цәгьала даргәамҵуазар, даргәаҭеиуазар иҩызак, ма иҵахык гәаартыла диацәажәар иҧсы еивигоит ҳәа. Ауаҩы уахгьы – ҽынгьы дызмырҭынчуа, дызмыртәо, игәы ҷызкааyа иаахтны изымҳәо, уи ишиашоу агәра гатцәҟьаны дшыҟоугьы, арахь изцәырымго данықәхалак – еицәоу гәаҟра ыҟазам. Сгәы иаанагоит Б.Шьынқәба иажәабжь «Аҭакәажә Расидац» акьыпхь иананыла ашьҭахь, еидара хьанҭак даатцытцызшәа, «оф гәышьа» ҳәа даақәыпсычҳаит ҳәа. Схаҵа акыраамҵа сазыпшын Апсны жәлар рпоет иҟнытә абасеиҧш иҟоу ҩымҵак, аха, изҙазом, еиҳаугьы сазыпшын, сагьазыпшуп иахьагьы. Избанзар, сара сахааным, аха издыруеит Октиабртәи ареволиуциа Дуззa иақәлоу ашәҟәыҩҩ урҭ ашықәс еиқәатцәақәа дшырхаану, ас акәу егьыс акәу исаҳахьеит ихаҵагьы, насгьы К.Шьаҟрылгьы, Гь.Зиҙариагьы зны Москваҟа ирҩыз ашәҟәы иахрҟьаны иҵадырхарц акгьы шаарыгымхаз... Иаҳзымдыруагьы, аха шьҭа иаадыруазарц иҳахәҭоугьы шаҟа ыҟоузеи?..

Ажәабжь «Аҭакәажә Расидац» иапхьаз дызусҵазаалакгьы игәатцанҙа имнеирц залшом. Абасеиҧш иҟоу аҩымҵа, 40-50 шықәса раҧхьа акәым, шықәсҩак раҧхьагьы, Брежнев ихаан Сталин дыриашаны ихьз ашьҭыхразы акгьы анаарыгымхаз акәызтгьы иркьыпхьуамызт, избан акәзар, усҟантәи аҭагылазаашьақәа шыҟаз ала, уи асоциализми, Асовет мчреи, ажәларқәа реиҩызареи «ирҧырхагахон». Закәытә аамҵа ҷаасҵатцәкьаз ҳауаажәларра,

[41] Агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь», 1989, иун 22.

ҳкультура, ҳлитература, ҳҟазара зҭагылаҵәҟьаз?.. Иахьагьы, ҳәарада, улахь еиқәызҵаша мачхәума, иаҳҳәап, ҳавтономтә республикаҿы иҟоу ҭагылазаашьақәак ухаҿы ианаауго, ҳдоуҳатә культуреи, ҳҭоурыхҭтаареи, ҳҭопонимикеи рызҵаарақәеи, убас егьырҭгьы апроблемақәеи, инагзаны збашьак ахьырмоуз уаназхәыцуа…

Б. Шьынқәба иажәабжь рапхьазагьы инаргыланы амчра азҭо, апхьаԥ игәы хыҵхыҵуа дҟазҵо, иаразнак дадзыпхьало темоуп, иаанарԥшуа аамҭеи излацәажәо азҵаарақәеи роуп. Уи романк ишьҭнахша аидара иаҵеиҵеит автор. Ажәабжь ажанр, ҳәарада, иацәыхьанҭоуп инарҭбааны апроблема жыцәқәа жәпакы раарԥшра, имаҷымкәа ахаҿсахьақәа инарҵауланы рцәыргара. Убри акәхап ҭыпқәак рҟны автор атрадициатә жәабжьеиҵаҳәарала, рацәак ирыдмырхалакәа фырхацәақәак иаҳҳәап, Алиас, Чанчор, Уасил Лакоба убас егьырҭгьы рлахьынҵа атәы ирццакны имҳәар ада ԥсыхәа имамкәа дҟазҵаз. Ажәакала, ажәабжь махәҵа рацәала еилоу епикатә рҽиамҵа дук алҵыр ауан, иахыццакымзар. Аха уажәы ишыҟоугьы «Аҭакәажә Расидац» акырҙа зҵазкуа хҭысуп ҳсоциалтәи, ҳкультуратәи, ҳлитературатәи ԥсҭазаараҿы. Уи иавымсыроуп алитератураҭтааԥцәеи акритикцәеи рыдагьы, аҭоурыхҭтааԥцәагьы.

Ажәабжь ахы инаркны аҵыхәанҙа атрагедиатә ҟазшьа амоуп, избанзар, уи ицәырнаго аҭоурыхтә период даҿакала аарԥшышьагьы ауам. Уи – иреиҕьыз ҳҵеицәа рхаҭарнакцәа ршьала икәабоу аамҵа. Сталини Бериеи убас егьырҭгьы рыцәгьахәыцрала ауаа харада – барада иандырҙуаз ашықәсқәа ракәын. Ус уҳәар акәхоит жәларык изыкәгәыҕуаз рцеицәа анындырҵәоз, рбызшәа анырҿырхуаз, дара ыкәцаны, иқәхны атәымуаа ндырхарц ианаҿыз аамҵа азы. Абри аамҵа гьангьаш дахаануп аҭакәажә Расидацгьы. Уи лхаҿсахьалоуп, лдунеидкылашьеи леилкаареи рылоуп Б.Шьынқәба хадарала имԥаԥысуа ахҭысқәа ахәшьара шриҵо, азалымдарақәа дышрыкәыҙбо. Ақәыҙбара анысҳәах – иара ажәабжь зегьы уи ауп изызку, хыкәкыс иамоу.

Расидац лхаҿсахьа аԥымҵа зегьы иагәылгоуп, зегь реиҳагьы ихарҵәааны иаарԥшуп. Раԥхьаҙагьы инаргыланы уи иҵахаз зегьы дрануп. Ауаԥы дзакәыҵәҟьоу, ԥнуҵҟала дшеибарку, иԥсихо-

логиа зеиԥшроу рылоуп еиуеиԥшым аҭагылазаашьақәа рӄны ихы шааирԥшуа алоуп. Џьоукы-џьоукы хыхь-хыхьла мчык анрықәыҕәҕәалак, ихьаҵуеит, рыбз рыхәлашәоит, ирыԥсахуеит аиаша, аламыс апринцип ҳаракқәа, агәаҕьра рыцәмаҷхоит. Ус дыӄам аԥсуа ԥҳәыс бырг Расидац 71 шықәса ирҭагылаз, агәаӄрақәа акыр зхызгахьаз ари аҭакәажә аҵыхәтәанынӡа дышуаѳыз даанхоит. Авторгьы ихы-иԥсы ақәҵаны ицәыригоит Расидац лыԥсихологитатә партрет. Уи шаарԥшу аинтерес ду амоуп.

Раԥхьа аҭакәажә, зхала иӄоу уаѳык дшынхо еиԥш дынхоиит. Аха лыжәзаҵә Чага дашьҭаланы амшын аҽықә иадыз архаҽ дахьнеиз илбази, лгәыла Расҭа иажәақәеи лшьара дықәрӄьеит, лыѳны дамкуа дықәхеит. Уаӄа акаршәраҽ есуаха ҵыхәаԥҵәарада игон аԥҳәыс бырг – ан лгәы ҽызкаауаз ахысбыжьқәа, арахә реиԥш рышьра иаҽын «ажәлар раҕацәа» ҳәа зус рыӡбоз аҵеицәа хьӡырҳәагақәа. Еиқәыжь-еиқәыжьны анышә иахьарҭозгьы сетка жәижәыхқәак рыла иҵахкаан. Лыԥси-лыԥси еивҵахо аѳны дахьааиз, агазеҭқәа аашьҭыхны дынрыхәаԥшуеит, ишылзымариамызгьы, ичҳаны рыԥхьара далагоит, избанзар, ирыѳуаз еилылкаар лҵахын. «Агазеҭ адаӄьақәа данахәаԥшлакгьы, астатиа кьаҽ – маҽқәа, аинтервиуқәа, ааԥҳамҭақәа, аҽцәажәарақәа уҳәа рыхқәа мацара аӄәӄәаҳәа ихысуан, аха ичҳаны дрыԥхьон аҭакәажә: «Псроуп ирзыԥшу атроцкиот абрагьцәа!», «Шаҭарак ҟамлароуп!», «Ашпионцәа ҭыԥ рымамзароуп асовет дгьыл аҽы». «Аԥсадгьыл зыпсахыз аӄәӄәаҳәа иргәыдҵаныны ишьтәуп», «Асабрада рҽыхтәуп!».

Расидац усҟантәи «Асоветтә кьыԥхь» даԥхьоит, аха агәра лгома урҭ зегьы? Мап! Илзеилымкаауа акы ыӄазаргьы, имԥсахӡакәа иаалгоз лгәеилгара, лаԥсуара, лыламыс, лыуаѳра илыҵарҳәоит, зегьы шиашам, иацу зыгәра лгоз ауаѳы иахьа «ажәлар драҕахар» шзыӄамло. Аҭакәажә, иаҳҳәап, усҟан С. Ҷанба, Л. Лабахәуа, Ш. Ҵәыџьба уҳәа убас егьырҭгьы ирыхәҭаҵәӄьаз иақәыршәоуп зҳәоз дреиԥшмызт. Уи ауаѳы игәрагара лцәымӡӡеит, аиаша ахьыӄоу, ѳнутҵкала акәзаргьы, илныруан. «О, злыԥха ҳаура, арсҟаѳык жәлар раҕацәа? Уажәы адунеи цәгьа-мыцәгьарас иӄоу зегьы ирылаӄазшәа зцәа зхырхуа Нестор Лакоба хәашабга, зыпсымҭагьы иаалырӄаны акалашәа иӄалаз аџьанхаѳыжәлар ирылҵыз иакәын, урҭ рхақәиҭразы ашьа каиҭәахьан.

Расидац лыԥсихологиа, лҟазшьа инарҭауланы илныԥшит Арзамет нахьхьи ихысбыжьқәа ахьгоз аҟынтәи, иԥсахәага иманы дҳәаазаны аҭакәажә лыҩнашҟа иаара иазку аепизодқәа рҿы. Урҭ угәы ҿыркаауеит, ухы-ужьы қақаҙа еиладыргылоит. Аԥҳәыс бырг иблақәа рыла дылдырит ашьаҙа – гәаҙа иаганы иҟаз Арзамеҭ, лгәгьы мыҭрысит, дхьамҵит ашәарҭа аҿаԥхьа, длымҭиит арыцҳара иақәшәаз, зыуаҩышьа бзианы илдырҙаз лыҷкәын Алиас «ҩыза арԥьажәҩас имаз, ивыршьааз Қәачал-иԥа Арзамеҭ. Лыдам – здам даҽеаҙәы илшарымызт. Асеиԥш иҟаз ауаҩы цқьа диқәзыргьы хьаас илымамызт лара. Ацхыраара иҭара ахьлылшаз лгәы шьҭнахуан, автор ишиҳәо еиԥш, дзықәшәаз аҭагылазаашьаҿы лшьапқәагьы еилагом, лыблахаҵгьы гьажьуам. «Иабасымаз абри аҟара амч ҵәахны» – ҳәа лхаҭаҵәҟьагьы иԥьалшьоит. Аҭакәажә иԥьалшьазаргьы, ҳара иаадыруеит уи амч шьаҭас, хыцхырҭас иамоу, уи анкьа – бынкьа лцәа иалаз, лыуаҩра шьҭызхуаз, еснагь дзықәныҟәоз, ахаангьы икалмыжьуаз лыламыс иахылҵыз ауп. Ҳәарада, илылшоз зегьы шыҟалҵазгьы, Арзамеҭ дылзеиқәмырхеит, иеиқәырхарагьы алшомызт. Уи акәҙам хаҵара злоу, ихадоу лара дшыцқьаз, дышуаҩыз даанхеит анаҩс ишеилаҳкааua ала, Арзамеҭ диқәзҙаргьы.

Расидац дҭахеит, «ажәлар раҕа дҵәахны дызмаз» ҳәа ахара лыдҵаны лус анырыҙба ашьҭахь. Аха аамҭақәак рҽанеиҭарк, акгьы рхараҙамкәа арепрессиа зықәшәаз аҙәырҩы рыгәҭаны ларгьы ддыриашеит. Ииашоуп, ирацәоуп ареабилитациа ззыруз, уи иҭахаз ирмыхәеит умҳәоз ар. Аха иузхымго, угәы еибазыркуа ҿакы ыҟоуп: иахьанҙагьы аԥсҭазаара иалагәырҕьо уааиҙа зыиҙа цәгьарак ҟарымҵазшәа, ргәы рҭынч инхауеитинҵуеит усҟантәи ашьаарҵәырақәа ирылахәыз ауаа гьангьашқәа, ахәаԥсақәа, ацәгьаҳәаҩцәа – рхы рыхьчарц азы, иҟам – ианым аусқәа еиқәырҽаҽеаны ажәлар рхаҭарнакцәа зҭиуаз, рус зыҙбоз. Уа ирцәыхарамкәа игылоуп индырҵәаз амилаҭ рҵеицәа рыԥсы ԥха макьана изыҩназ аҩнқәа, рыԥхҙаша фҩы зхыз рынхарҭақәа ирхылаз ауаагьы. Абас анаҳҳәо, угәы рҭынчны узаԥхьом аҭакра зыхганы ичмазаҩны ихынҳәыз Арзамеҭ иԥа еиҳабы Лад Расидац лынхарҭаҿы иҟоу гәасҭоит ҳәа дахьнеиз иибаз асахьа иазку ацыԥҵәаха. Аҙәы иԥсра даҽеаҙәы изеиҕьхоит ҳәа аҭакәажә длынхарҭа итәитәхьан даҽеаҙҽеы, анхара дугьы ҟаиҵахьан. Жәытә-

натә аахыс уа дынхозшәа акәын ихы шымԥаԥигоз Лад – «Расидац дызгәалашәо аҙәыр ара дыҟоума» ҳәа дзызҵааз арԥыс шәпа-жәпа. Иаагап даҽа ҽырԥштәык. Лад ҽенак Аҟәаҟа Иреиҳаҙоу Аҙбарҭахь иԥхьеит. Уа дахьнеиз, дахьыԥнаргалаз ахантәаԥы ихаҵыԥуаԥ дахьихәаԥшуаз абас даахәыцит: «Зны сус зыҙбақәаз дреиуазаргьы сеидру?» (Ари акьыԥхь ианыз ажәабжь авариант аҟны иҟаҙам, автор аредақциа ҽыц ззиуз анапԥымҵаҽоуп иахьыҟоу. Иазгәаҭатәуп, аԥымҵа авариант ҽыц аҟны «Аҭакәажә Расидац» ԥьара-ԥьара сахьаркырала еиҧьызтәуа адетальқәа шалоу (аха ҳара араҟа атекстологиатә анализҟаҵара хыԥәкыс иахьҳамам аҟынтә, урҭ ҳарзаатгылом, Лад агәыԥбара иманы даахәыцит, аха уи ҵабыргыҵәҟьоуп: ҳауаажәларраҽы, ишаҳҳәахьоу еиԥш, иахьагьы ҭынч инхоит уи аамҵа гьангьаш ацәынха ҵмыхәҳәарақәа.

Ажәабжь рацәак ишдумгьы, асиужет махәҵа рацәала еиларсуп, рцәаара убоит еиуеиԥшым асиужеттә сахьақәа. Хыхь ишаҳҳәахьоу еиԥш, урҭ рыҽедырҭбааргьы, рҽееиҵырхыргьы ҟалон. Саҵәымԥашьозар, «Аҭакәажә Расидац», Б.Шьынқәба ажәабжь ажанр ала ииԥыз раԥхьаҙатәи ԥымҭоуп. Апрозаҽы ашәҟәыԥԥ дызлеицаадыруаз махәҵа рацәала еилоу ироманқәа Ацынҵәарахи», «Ахаҳә еиԥсеи» насгьы иповест «Чанҵа дааити» рыла ауп. Убарҭ рпоетикатә еиҽартәышьа ахыԥша аабоит зыҙбахә ҳамоу ажәабжь аҽы. Уи аҟны ахархәара рымоуп аԥсихологиатә анализ, адиалогқәа, аретроспекциақәа. Аԥымҵа ажәабжьҳәаратә структура зегь аҟны даабоит аперсонификациа зызум автор ихаҵа. Уи ахҭысқәа зегьы ибоит, гәыла – ԥсыла иныруеит, иагьеиҵеиҳәоит хадарала аобиективтә жәабжьҳәара аформала. Автор – ажәабжьҳәаԥ иоуп изыбзоуроу усҟантәи аамҵазы иҟаз атрагедиақәа акыр аԥхьаԥ иидыруа аҟаҵара. Ҭыԥк аҽы ҳаԥхьоит: «Аҭакәажә гәыраз, баргьы ууанҙа бнеиран быҟам акәымзар, нас ауп ахырзаман аиҵахырзаман аныҟала. Бныдгыларц бгәы иахьҵоу аԥнаҵаҽы, ани аԥеи абахҵа иҵашәахьан. Ан Шьамина лхаҵа иеиԥш ларгьы ашьра лықәрыҙбеит, лыцкәын Ҭенгьыз 17 шықәса ихыҵааншә абахҵа дҵакын, ииуль мза фба 1941 шықәса рзы иаргьы, Нестор Лакоба иԥкәынзаҵә Рауфгьы, Михаил Лакоба иԥкәын Николаигьы, Константин Инал-ипа иԥкәын Кокагьы, хыԥәкыла Бериа иҟаиҵаз адҵала аԥшьԥыкгьы Бутыртәи абахҵа иааҭганы иршьит, рабаҵәа

усгьы 1937 шықәса рзы, аҩадахьы зыӡбахә ҳамаз апроцесс аҿы ирылгахьан».

Автор иажәабжьҳәара лассы – лассы информациала иҭәуп, апублицистика ацәа ахыукаауеит. Жәабжьк аҟны ашәҟәыҩҩ ииҳәарц ииҭаххаз ахьырацәахаз аҟнытә, уи хымԥада иаҭахымзар ҟаломызт. Ус акәымзар, автор илшомызт еилацаланы, иааркьаҿны, иаҳҳәап, Уасил Лакоба, Лад Чынчор, Алиас рыԥсҭазаара аҟынтәи период хадақәак, ртрагедиатә лахьынҵа ртәы аԥхьаҩ ихы – игәы аҟынӡа инеиуа аҟаҵара, урҭ рхаҿсахьақәа ублаҿы иааиуа ацәыргара.

Сыстатиа хсыркәшарц сҭахуп сызлалагаз ала, насгьы ажәабжь санаԥхьа исызнарҵысыз даҽа хәыцрақәак рыла.

Аԥсуа литератураҿы ҳазлацәажәо аамҭа цәгьа сахьаркырала акыр инарҵауланы, ԥсихологиала ирҵабыргны иаазырԥшхьоу аепикатә ҩымҭа шьахәқәа акы-ҩба аланагалахьеит. Иаҳгәалаҳаршәар ҟалоит иара Б.Шьынқәба ихаҭа жәеинраалала иҩу ироман «Аҿатә уаа». Абри аганахьала убасгьы илиршахьоу даара ирацәоуп А.Гогуа.Дарбан иззымдыруа уи ироман «Аҽыкәаҳа», мамзаргьы иповест «Аӡы агьама» урҭ асовет литература зегь аҟны иаԥсоу аҭыԥ ааныркылоит ҳәа исыԥхьаӡоит. «Аҭакәажә Расидац» – ари даҽа литературатә цәырҵроуп, даҽа ҟазшьак амоуп иара, уи аҟны иҿыбаа – уи асахьаркыратә прозеи апублицистикеи рҷыдарақәа, аԥсҭазааратә, аҭоурыхтә фактқәаҵәкьеи иҟаҵәкьаз ауаа рлахьынҵақәеи шьҭнахуеит. Убри аҟнытә ажәабжь ҳажәлар ирхыргахьоу аиаша ацәыргараҿы уаҩ дзықәгәыҕша шьаҿак ҟаиҵеит. Уи шьаҿак аангылара ҟамлароуп, иагьшәарҭоуп, ҳаналагах, иҟаҵәкьаз аиаша инагӡаны ауаа ирдыруа иҟаҳҵароуп. Ҳара иҳалҳмыршар нас ҳцынхәрас иҟазҵода ?.. Иҳахәҭоу ажәа ҳамҳәацт макьана. Џьоукы џьоукы ргәы иаанагоит «иабаҭаху иҳаҩсхьоу артытра» ҳәа, уи ҳажәларқәа реиҩызара, асовет уаа ринтерноцианалтә ааӡара, ҳауаажәларра ԥхьаҟа аҿиара ирԥырхагоуп ҳәа. Убас зҳәо роуп еиҳагьы аԥырхага ҟазҵо. «Азҩа зӡаз иан дагеит» ҳәа, аиаша шаҟа иаҳҵәахуа аҟара, еиҳагьы иаҳзеицәоуп. Мцла мацара аҿар рааӡарагьы шьҭак изалшом. Аиаша аҭахуп иахьатәи ҳаԥсҭазааразгьы, уаҵәтәи ҳаԥсҭазаарагьы. Ҵарауаак иааҟәымҵӡакәа афальсификациа ззыруа ажәытәзатәи ҳҭоурых акәым, иацтәи ҳҭоурыхҵәкьа уаҩҵас иҳаздыруам, уаҩҵас

иҳаздыруам 30-50 – тәи ашықәсқәа рзтәи ҳмилаҭи урҭ ркультуреи рлахьынҵеи. Октиабртәи ареволиуциа аидеиақәа рыла иааҙаз иашақәа, ҳажәлар рҵеицәа хьҙырҳәагақәа зыхкьази, ирҭахашьахази. Ус шаҟа уҳәари... Схаҭагьы иахьа инагҙаны исыздыруам Н.Лакоба, Е.Ешба, С.Ҷанба, В.Агрба, У.Агрба уҳәа убас егьырҭгьы рбиографиақәа, иарбан усқәоу урҭ ҭадырхаратәы ирзеиқәдырҽаҽаз. Иагьызлеилукаауазеи Аԥсни Қырҭтәылеи ркны еиуеиԥшым архивқәа рҿы ишьҭоу аматериалқәа «ацаԥха рҿазар», рызнеира амуазар. Абри аус аҟны ирылшо рацәоуп, раԥхьаҙагьы инаргыланы аҭоурыхҭцаацәа, «хыхьынтә» рҿы рымшәаҳар, архивтә материалқәа инарҭбааны рхы иадырхәо иҟарҵар. Иалшо рацәоуп апублицистика, амҩа аҭазар, акьыԥхьтә органқәа, ишашьцылоу еиԥш, иҿарымкәаҟәалар.

Иахьа ҳауаажәларраҿы имҩаԥысуеит акырҙа зҵазкуа апроцессқәа, аиҭакра дуқәа, дарбанзаалакь асовет уаҩы игәы иҭыхо иаартны иҳәаратәы аҭагылазаашьа иоуит, игәаҟьны иацәыргозар, зныЗынла иқәыҕәҕәо ҭагылазаашьақәак дызрыцәцалар. Аха, рыцҳарас иҟалаз, ҳавтономтә республика аԥсҭазаараҿы макьана ашьапы аамырҕәҕәацт аиҭакра апроцесс. Убри азоуп аҭоурыхтә фактқәа рцәыргара, ркьыԥхьра макьана изыуадаҩугьы. Изҳәатәымзеи, иаҳҳәап, Аԥсны амраҭашәарахьала ишьҭоу Цандрыԥшь ахьҙ аахыхны Гантиади ҳәа иахьыҟарҵахьаз азымхошәа, 40-тәи ашықәсқәа рзы Аԥсни РСФСР-и рҳәаа аҿыцәкьа иҟоу Гьечрыԥшь Леселиҙе ҳәа ишыҟалаз атәы. Уи ҟазҵаз анапхгаратә усзуҩцәа Аԥсны жәытә-натә аахыс иқәынхо, изыԥсадгьылу ажәлар рыгәхьаа мкҙакәа рҭоурыхтә гәалашәара инаҕрагыланы, дара ишырҭахыз иныҟәеит. Брежнев ихаан Леселиҙе ихьҙ зхырҵахьаз Гьечрыԥшь аҟынгьы ибаҟа дыргылеит, аԥсуа жәытә хьҙы аиҭашьақәыргылара зынҙа ицәгьахо иҟарҵеит. Абраҟа рхы иадырхәеит аамҭа ҩыцьа «агеницәа», Аџьынџьтәылатә еибашьра Дуззаашықәсқәа рзы ҳсовет жәлар афашист мпыҵахалаҩцәа ирҿагыланы рықәпараҿы зегь реиҳа зылшаз ракәушәа зыхьыҙ шьҭырхыз реизыҟазаашьа. Ашьақәнхаларатә аамҭахәҭа ҳәа иахьа зыҙбахә рҳәо аан ажәҩан аҟынҙа ахаҭара харгалаз Л.И.Брежнев «Адгьыл маҷ» аҟны 18 – тәи ар рҿы дыҟамызтгьы, усҟан, ҳәарада, аҭагылазаашьа даҽеакала иҟалар алшон. Абри иаанаго афальсификатортә полити-

ка амҩаԥгароуп, лининтә милаҭтә политика аилагароуп, асоветтә интернациолизм ацәхьаҵроуп. Урҭ еиуеиԥшым аусхкқәа рҟны иубоит, иаҳҳәап, акультуреи, аҟазареи, аҭоурыхи рнаҩсангьы, акадртә политикаҿы, аџьатә ресурсқәа реихшараҿы, апаспорттә режим аҟны, ауадақәа реизшараҿы, ҳавтономтә республикаҿы еиуеиԥшым аобиектқәа рыргылара иаҿыҵганы, Аԥсны анҭыҵынтә ауаа ҵыхәаԥҵәарада раагараҿы убас егьырҭгьы рҟны. Зхыԥхьаӡара рацәоу абарҭ апроблемақәа иахьа ианыӡбамха, уаҵәы иагхар ҟалоит, аҭагылазаашьақәа дыруадаҩыр алшоит иакәым ахылҿиаар ауеит. Абас зысҳәо, иреиҕьу ҳажәлар рхаҭарнакцәа акыр шықәсқәа раԥхьа аахыс, рҟырҟы ҭхааны, иааҟәымҵӡакәа иқәдыргыло апроблемақәа рыӡбараҿы агәыҕра узҭо ахьмаҷу азоуп. Арысҟак сзырҳәазгьы Б.Шьынқәба иажәабжь «Аҭакәажә Расидац» ауп.

С.Л.ЗЫХӘБА,
АМАН-и ААР-и
ракадемик

АШӘЫШЫҚӘСҨӘА ЗЫРЦӘАЖӘО АШӘҠӘЫ[42]

Аурыс критик В. Г. Белински «Илиадеи», «Одиссеиеи» «Ажәытәзатәи аԥсҭазаара иасаркьоуп» ҳәа рзиҳәеит.

Ҭабыргыцәҟьаны, «Илиадеи», «Одиссеиеи» «Ажәытәзатәи аԥсҭазаара иасаркьазар», аԥсуа жәлар рзын, шәы-шыҚәсала, биԥара-биԥарала, инеимда-ааимдо, иахьа уажәрааназа имырзкәа иааргаз рҨаԥыцтә ҳәамҬақәа, хымԥада иԚәнагоуп уи ажәытәзатәи дара рыԥсҭазаара, изхысхьоу рҬоурых мҨа иасаркьоуп ҳәа уҳәар.

Заҟа ибеиоузеи, цыхәаԥцәара шԥарымам аԥсуа жәлар рҨаԥыцтә ҳәамҬақәа! Заҟагьы ахатәы ҟазшьа рымоузеи урҬ, насгьы ишԥаҳацхрааУеи ажәлар рҬоурых аҵараҨы, аилкааараҨы! Амала баша иҳәозма аурыс шәҟәыҨҨ дуззаа А. М. Горки «Ажәлар рҨаԥыцтә ҳәамҬақәа бзианы имҬакәа, аԓьажәлар рҬоурых иашаҬәҟьа узҬом» ҳәа?

АҙәырҨ аԥсуа шәҟәыҨҨцәа иреиҒьзоу рҨымҬақәа ажәлар рҳәамҬақәа ирылхны иҨуп. Даҽеак акәым, Аԥсны жәлар рпоет Д. И. Гулиа ироман «Камаҷыҷ» ахҚәа руак, «Аҵхԥера» захьзу, дарбанзаалакгьы, иаԥхьалакгьы акыраамҬа игәы иҬнымҬәо иҨыми! Избанзар, араҟа еицҬибамгеи ажәлар рҟәышреи, рыхәмарреи, рыччареи, рлафҳәаралеи, ашәҟәыҨҨы ҟаза икалам ҵари! Ҭабыргыцәҟьангьы дыжәлартәымзар, зыжәлар ирылҬыз, зыжәлар рыԥсҭазаара бзиазаны издыруа азә иакәымзар даҽеазәы ас еиԥш аҨра илшарызма?

Аԥсуа поет гәлымҬәах И. А. КоҒониа иҨымҬақәа рыбжеиҳарак афольклор материалҚәа ирылхыуп, уи азакәзами нас апоет

[42] Ажурнал «Алашара», 1960, №1.

ажәлар зегьы ргәы дыҭнымҵәо дызҭоу. Апоет Алықьса Лашәриа «Ҳаиҭ илакә» иалхны иԥит ахәыҷқәа ирызкны зеиґьаҵам апоема. Апоет Ҷиҷико Ԥьонуа иԥымҭа алегенда «Нарҭ Сасрыҟәеи» алакә «Уахынлатәи алаҳәеи» рсиужетқәа ажәлар рҳәамҭақәа рҟынтә иагоуп.

Абас ирацәаԥуп аԥсуа жәлар рҳәамҭақәа зхы иазырхәо ашәҟәыԥҵәа.

Аха иахьа уажәраанҙагьы ҳара иҳамамызт ажәлар рҳәамҭақәа еизганы капиталтә усумҭаны иҭыжьны.

1959 шықәсазы Аҟәа, Қырҵтәылатәи анаукақәа Ракадемиа Аԥснытәи абызшәеи, алитературеи, аҭоурыхи ринститут иҵнажьит Б. В. Шьынқәба еиқәиршәааз «Аԥсуа жәлар рпоезиа». Ашәҟәы редакторс дамоуп афилологиатә наукақәа ркандидат Х. С. Бґажәба.

* * *

«Аԥсуа жәлар рпоезиа» ианылеит уи еиқәзыршәаз инеиԥынкыланы 1946, 1947, 1948 шықәсқәа рзы ажәлар рашәақәа хаҵала ианиҵаз, еизигаз, иара убас егьырҭ аԥсуа шәҟәыԥҵәеи анаука аусзуԥҵәеи еизыргақәаз. Ашәҟәы шоит ҩ-хәҵа дуқәакны: актәи ахәҵа иаҵанакуеит Асовет мчра аамҭазтәи аԥсуа жәлар рпоезиа. Аԥбатәи ахәҵа иаҵанакуеит Асовет мчра ҟалаанҙатәи аԥсуа жәлар рпоезиа. Уи анаԥсгьы еиқәзыршәаз Б. В. Шьынқәба ашәҟәы инарҭбааны аԥхьажәа азиԥит. Акырҙа ихәарҭаны, насгьы аҭоурыхтә ҵак ду аманы иҟоуп ашәҟәы аҵыхәтәан иану акоментариақәеи азгәаҭақәеи. Иаҳҳәап, уи аизга иану аҳәамҭақәа зҳәаз 180-ԥык рҟынҙа рыхьҙқәа, рыжәлақәа, ианырҳәаз, иахьатәиқәоу ртәы нҵкааны ирҳәоит.

«Жәлар рҽаԥыцтә рҽиамҭа иахьабалак аԥыратә литература аҵкьыс еиҳабуп. Уи жәларқәак рҽы алитература зыґра иҵшааз ануп» – аҳәоит аԥхьажәаҽы.

Ҵабыргыҵәҟьангьы ҳара ҳлитература хыҵхырҭас иамоу ажәлар рҳәамҭақәа роуп. Ажәлар ридеалқәа роуп ҳлитературагьы идеалқәас иаԥхьаҙо, урҭ рхәыцрақәа иаргьы иахәыцроуп.

Ҳахәаԥшып ашәҟәы актәи ахәҵа. Ашәҟәы еиқәзыршәаз иакәнагаҵәҟьаны ишеит ари ахәҵагьы х-периодкны. Актәи апериод иаҵанакуеит Аԥьынҵьтәыла еибашьра дуҙҙа ҟалаанҙатәи ашәақәа, аԥбатәи апериод иаҵанакуеит Аԥьынҵьтәыла еибашьра

аантәи ашәақәа, ахԥатәи апериод иатԥанакуеит аибашьра ашьҭахьтәи ашәақәа.

Ашәа-аԥсуа жәлар жәытәнатә аахысгьы бзиа ирбо жанруп. Ашәа ианыԥшуеит аԥсуа жәлар ахақәиҭра бзиа ишырбоз, иагьшазыкәԥоз, аԥсҭазаара ишеигәырҕьоз, афырхатԥара ирылаз; ашәа – ажәлар рхы ргәы арлашон. Аха ашәа ажанргьы иара ус аамҭа гагас, гәмырҷыҕьгас мацара рхы иадырхәон ҳәа ҳҳәар, ҳәарас иаҭахузеи, ииашам. Ашәа, ажәлар рҷаԥыцтә ҳәамҭа зегь неидкыланы еиԥш, ажәлар рыхшыҩ, рхәыцра еиҳаракқәа ирылтцыз акоуп. Урҭ ашәақәа аԥсҭазаара иалхын, ажәлар ргәаƀрақәеи, рхьаақәеи, ргәырҕьарақәеи акыр ирныԥшуан. Абас ала, аԥсуа жәлар рашәақәа зегь неидкыланы ҳрыхәаԥшуазар, аки-аки еиуеиԥшымкәа ишыƀоугьы, ирымоуп азеиԥш ƀазшьақәа. Зеиԥш ƀазшьақәаны ирымоу иреиуоуп сахьаркырала иахьыҳараку, реализмра ахьырныԥшуа, насгьы, зегь раԥхьа иргыланы, аоптимизмра ахьрылоу. Ажәлар жәытә иага ҭагылазаашьа цәгьа рымазаргьы, аԥьамыҕәа цәгьа рхыргозаргьы, аҭабырги, ақьиареи, ахақәиҭреи аиааира шыргоз агәра ганы иƀан, уи иагьырныԥшуеит рашәақәа.

Жәлары зегьы еицырдыруа ашәақәоуп «Аҕьыч», «Агәылара кыдыгәгәала Разан». Аԥсны анҵыцгьы ирдыруеит ашәа «Уа, бара Анҵица!» Арҭ ашәақәа алирикатә ƀазшьа рымоуп, насгьы бызшәа цҳафырла даҷаԥырҷуеит аашьаҩ, абаҩдан, ацәгьауаҩы.

Аԥьынԥьтәыла аибашьра аамҭаан аԥсуа жәлар иаԥырҵеит Аԥсадгьыл ахьчацәа, афырхацәа ирыхҳәааны ашәақәа. Урҭ реибашьраҷы ргәы зырхатԥашаз, ишеидгылашаз ртәы зҳәо ашәақәоуп.

Аԥсуаа рхьырԥарцәа инарывагыланы, аҕтараҳәа еибашьуан рҭыԥҳацәагьы. Абар Аԥьынԥьтәыла аибашьра ду аан афронт аҷы ахьӡ-аԥша Наӡаӡе-ԥҳа илыххәааy «Аҳәса рыхьӡырҳәагаҷы» ишаҳәо:

Куԥ Капыта иан лгәы змаз,
Анарҭ рҳәшьа лыԥшра-лсахьа змаз,
Аԥсуа ҳәса рыхьӡ ҭызгаз,
Ахақәиҭра ахьчараз хаха инеиз
Наӡаӡе-ԥҳа фраԥҳәыс!

Аԥсуа жәлар иаҟәшәаны иаԥырҵон рҵеицәа гәлымҵәахҟәа ирыҟәнагахашаз ашәаҟәа, аха ирдыруан аҕа хәымга Гитлери иара идгылаԧцәа ашьажәыԧцәеи бызшәа цҳафырла рҽаԥыххаашьагьы.

Гитлер дшашьҭаз амаҙарах
Ихәда иахашәеит аҟәараҕ!
Хыс изхагылоу амҟәыба
Ԧынрас иоуит акәыба.
Гитлер даниеит ахлаԥоҭ,
Ар-Ҟаԥшь дҭадыртәеит аклапот.
Ир ишырҳәоз «зер-гут»,
Ихжәеит рымчра амызгәыҭ.
Гебельс бақьԧы, абарбар,
Уаԧы имаҳауа ибжьаҙит ихабар.
Афашизм уаҳа уаԧы ибарым,
Афашиз ҭашәеит џьаҳаным!

Аибашьра ашьҭахь аԥсуа жәлар иаԥырҵаз апоезиатә рҽиамҵақәа, ашәа рзырҳәоит анхамԧа ҽыц, изызҳауа аԥснытәи ақалақьқәа, урҭ зегь зыбзоуроу аџьажәлар.

* * *

Ҳзыхцәажәо ашәҟәы аԧбатәи ахәҭа иану арҽиамҵақәа хыԥхьаҙарала актәи ахәҭаҽы иану еиҳа акырҙа ирацәоуп. Уи ус иахьыҟоу иагьџьашьатәам, избанзар ара ианылеит аԥсуа жәлар жәытәнатә аахыс иаԥырҵаз рҳәамҵақәа, ашәышықәсқәа иргәылсны иахьатәи ҳамшқәа рҟынҙа иааҙаз. Урҭ зегьы рахьынтә, хыԥхьаҙарала ирацәамзаргьы, ҵакылеи сахьаркыралеи иаарылукааратәы иҟоуп Нарҵаа ирызкыу ашәаҟәа. Ашибка ҳахьуам иаҳҳәар: нарҵаа репос инеидкыланы уахәаԥшуазар, ажәытәҙатәи аԥсуа жәлар рыԥсҭазаара енциклопедиас иамоуп ҳәа. Убри аҟнытә арҭ ԥсра зқәым абаҟақәа ҳаԥсуа жәлар рзы мал дус иԥхьаҙатәуп. Абраҟаҵәҟьа иҳәатәуп: Нарҵаа ирыҟәнагахаша ажәақәа злоу аԥсуа бызшәагьы, абеиарақәа иҳамоу зегьы ирыцкыуп ҳәа. Арҭ аҳәамҵақәа ирныԥшуеит ажәлар рдунеихәаԥшышьа, рҵасҟәа, рыԥсҭазаара зегьы.

Ишдыру еиԥш, адунеиаҽы ажәларқәа, шамахамзар зегьы ирымоуп аепосқәа. Урҭ аки-аки еиԥшым, аха излеиԥшқәоугьы ыҟоуп.

Нарҭаа репос, инеидкыланы, ҷыда ҟазшьақәаны иамақәоу ируакуп даҽеа милаҭқәакгьы иахьыртәу. Нарҭаа репос рымоуп ауаԥсаа, едыгьаа, маҷк ирдыруеит ашәанцәа, ачеченцәа, аингушаа, даҕьесҭанаа. Убри аҟнытәи ари аепос аҵакы дуӡӡоуп. «Нарҭаа ирызкыу аҳәамҭақәа адунеи зегьы аҽы аҵакы змоу акультуреи аҟазареи ирбаҟоуп» ҳәа иԝуан урҭ бзианы издыруаз, иаарылукаашаз асовет фольклорист, апрофессор В. И. Чичеров.

Нарҭаа ирызкыу аҳәамҭақәа аԥсуа жәлар рҽы егьырҭ ажәларқәа рҟны ишыҟоу еиԥш акәымкәа, урҭ ирхьыԥшымкәа, аҷыдарақәа рацәаны ирымоуп. Иаагозар, аԥсуа жәлар рҽы акык-ԝбак ашәақәак ракәымзар, прозаноуп урҭ шаҳҧыло. Аҳәамҭақәа рҟны иҟоуп иоригиналу афырхацәа. Иаагап Хәажәарԥысгьы ихаҽсахьа. Хәажәарԥыс аԥсуа жәлар рнарҭтә епос аҟны ада даҽеа ҷьара даарԥшны даабом. Иара убас иаԥсуа оригиналтә хаҽсахьоуп Нарԥьхьоу (Нарҭаа раҳәшьа дызгаз) ихаҽсахьагьы.

Нарҭаа ирызку аҳәамҭақәа рҽы хадара хаҽны, ажәлар рыгәҭыхақәа зегьы иланы даарԥшуп Нарҭаа аишьцәа реиҵбы Сасрыҟәа. Сасрыҟәа ҟазшьала акыр дизааигәоуп ауаԥсаа рнарҭтә епос аҽы иаарԥшу Сослан. Аха афольклорист Е. М. Мелетински излеиԝуала аԥсуаа рҽы Сасрыҟәа еиҳагьы ажәытәра иныԥшуеит.

Сасрыҟәа ихаҽсахьа шаарԥшу, иԥьоушьаша, ианыԥшуеит анцәа ихамҵара. Анцәа ихамҵара ҟазшьас ирымоуп Нарҭаа зегьы. Ианакәызаалакгьы мчылеи, хшыԝлеи, мааналеи иқәҧоит акәымзар, итәаны анцәа иҳәо, иматанеиуа иубом. Сасрыҟәа аӡәы иҽаԥхьа дхырхәом, агәымшәара злоу еибашьԝы ҕьеԝк еиԥш ауп ианагь дшыҟоу. «Сасрыҟәа иҵахара» излаҳәо ала, 99-ԝык Сасрыҟәа иашьцәа иара игәаҕ анырк, мчыла ианимыхәа, маанала дҭадырхарц ақәыркит. Дрыманы рҽынархан, ажәԝан иаҵакьыcуаз бахә дуӡӡак аҟны «ԝнык иаҟараз» хаҳә дук ԝыкәдыргылт. Убри ахаҳә хланҵы иҵарҵон. Сасрыҟәа ишьапала дасны изыԥҽыр, драшьаҵәкьоуп ҳәа дрыԥхьаӡон.

Сасрыҟәа днеины ахра днаҵагылт,
Ахаҳәгьы лоурышьҭын ижжаӡа инҭалеит,

Ахаҳә ԥыххааса, ацыԥхь далагыланы
Абахә ҳарак дыҽхалеит иаразнак.

Абас амч иман Сасрыҟәа, аха ианакәызаалакгьы зыхшыҽ зыркәаратцоз, иқәзырцәиаауаз аʒә иакәны даарԥшуп. Иашьцәа иарҳәеит ахаҳә иарԥашьапала дасырц, избанзар, уи ԥыртәын, ихжәон, аха иара ус ҟамцакәа, маанала ирмашьапала дасит, уи ала усҟан дагьриааит.

Нарҭаа аишьцәа ран Сатәанеи Гәашьа дыфраԥҳәысуп, акы дацәшәом, иреиԥьу аҟазшьақәа змоу аʒәы лакәны даарԥшуп. Арыцҳара иақәшәаз ауаҽы, ианагь иҵгара дашьҭан.

Сатәанеи Гәашьа дзеиԥшроу атәы «Нарҭаа ран лашәаҿы» иаарԥшуп. Уи аҭыԥ сахьаркырала иреиԥьу аҭыԥқәа иреиуоуп.

Мрада дкаԥхоит,
Мзада дкаҷҷоит,
Сатәанеи Гәашьа.
Лышьхәа кыԥ-кыԥ ҳәа
Ашьҭыбжь гауеит.
Ҟәбина аԥшаҳәа даваланы днеиуеит,
Шәҽык афырхацәа зыхшаз,
Сатәанеи Гәашьа.

Мычла дыҕәҕәоуп, «цаҟьа дук ахьылбаз, лнацәала длагәҭасны иаакылылцәоит». Хшыҽлагьы дкәадаʒам, ахацәа дреиҳамзар, дреицамызт. Лыҷкәынцәа зегьы ахшыҽ азын лара илызцаауеит, амҽа изқәылцогьы иақәшаҳаҭхоит, ианагь иагьрықәҿиоит.

Нарҭаа рмал, рыфатә-рыжәтә зегь акыуп. Дара зегьы агәырқьхәа шәарыцара еиццоит. «Утәы-стәы» рыздырам. Арҭ аҟазшьақәа зегьы аматриархат аамҭа иатәуп: ан, аԥхәыс, ахацәа рацкыс аԥызара лыманы даарԥшуп.

Хыхь иаҳҳәахьоу аҷыдарақәа рнаҽсгьы, Ш. Д. Инал-иԥа излазгәеиҭо ала, Нарҭаа ран лхыҿсахьа аԥсуа нарҭтә епос аҿы иҕәҕәаны ишаарԥшу даҽеаԥьара иаарԥшым; Шәҽык аишьцәа, раҳәшьазаҭә Гунда ԥшʒа аԥсуа нарҭтә епос аҟны мацара ауп иахьаабо: – аԥсуаа рнарҭтә епос ианыԥшуам азеиԥш ԥсҭазаара классла аша-

ра; классла ашара ахьанымпҭшуа ари абаҟа ишжәытәҳатәиу, акыр шәышықәсақәа азқәа ишықәу агәра ҳзырго фактуп.

Еиуеиԥшым аамҭақәа рзы иаԥырҵеит аԥсуа жәлар ари ашәҟәы ианылаз аҭоурыхтә-фырхаҵаратә ашәақәа («Ԥшькьаҽ-иԥа Манча», «Шарыҵхәа-иԥа Мсоусҭ», «Абаҭаа Беслан» уҳәа) инарывргыланы ааскьа иаԥырҵаз аҭоурыхтә-фырхаҵаратә ашәақәагьы («Кьахь Ҳаԥьараҭ иашәа», «Амҳаԥьыр ҕба иннажьыз ан лашәа», «Салуман Бҕажәба иашәа»).

Абри анаҧсгьы аҧхьаҧ даргәырҕьартә иҟоуп ашәақәа акымкәаҧбамкәа, еиуеиԥшымкәа ирҳәо рвариантқәа ашәҟәы иахьанылаз. Арҭ ашәақәа ҭакылеи тематикалеи аки-аки еиԥшым. Зегь раҧхьа игылоуп зыԥсадгьыл азы зхы иамеигҳоз «Ԥшькьаҽ-иԥа Манча иашәа», «Аԥыраа рашәа», «Наԥҳа Кьагәа иашәа». Арҭ афырхаҵәа ртәы зҳәо сиужетла акыр еиԥшқәоугьы ыҟоуп, аха ажәлар урҭ идиализациа рзуны иахьрыхцәажәо, еиуеиԥшым аепитетқәа, аиҧырԥшраҚәа, асахьаркыратә формақәа рыла иаадырԥшуеит. Афырхаҵәа ажәлар ирылҵыз, рыжәлар абзиара ирзыруа, ианакәзаалакгьы ирхашҭуам, рԥьабаа ус баша иҳуам. Уи атәы абар «Наԥҳа Кьагәа» ашәаны ишизырҳәо:

Инагҳаны иудырааит, Кьагәа абзиахә,
Ухы зқәуҵаз ууаажәлар ушырхамшҭуа,
Ес ииуа асабицәа ухьыҳ шрыциуа,
Дунеи иқәнаҵ, уара ушырхамшҭуа.
Иахьатәи амш аҧены еиԥш ишулацәажәауа.

Иахьагьы, уаҵәгьы, аԥсуа жәлар ргәы иҭымҵәауа ихьҳ рҳәоит, 1905 шықәсазтәи аурыстә актәи абуржуазиатә революциа аламҭалазы ҭауади аамсҵеи ирҧагыланы анхаҧыжәлар рзы иқәпоз Кьахьба Ҳаԥьараҭ.

Уаа, раидари, уарида гәышьаҳа,
Уаа, раидари, Ҳаԥьараҭ ахаҵа!
Уаа, анцәа рхәыцқәа иргәашьамхыз,
Уаа, анхацәа зегьы рыԥсы-цқьа ззырҭахыз,
Уаа, анхаҧыжәлар рыкәа ирызҭымхуаз,

Уаа, Акьахьба қкәын, хатҵа иламыс ҭызгаз,
Уаа, раидари, уарида гәышьаҙа,
Уаа, раидари, уарида гәышьаҙа!

Аҳәоит ари ашәа алагамҭаҷы. Ауаҩытәыҩса игәы ҭнашьаартә, дарҵәыуартә иҟоуп «Кьахь Ҳаԥьарат иан лмыткәма».

Асоциалтә ҭагылазаашьа, аиҟарамрақәа иҟаз Кьахь Ҳаԥьарат дырҷагыланы дшықәпоз еиԥш иқәпоз аҧсуа хьырпарцәа рацәаҩын. Убас иқәпоз дреиуан иахьагьы ажәлар зашәа рҳәо Салуман Бҕажәба.

Аҭоурыхтә-фырхатҵаратә ашәақәа рҷы акыр инарҭбааны иаарԥшуп аҳәса рхаҷсахьақәагьы. Урҭ ахацәа ҳатыр шрықәырҵо, иамуҙакәа аҧсҭазаара агәаҟра иҭанаргыларгьы, иҩызцәа иашақәааны, иҩызцәа бзиақәаны ишрыдгыло, рыԥсадгьыл ахь абзиабара ирымоу аазырԥшуа ашәақәа маҷҙам.

Убарҭ дреиуоуп Баалоу-ԥҳа Мадина:

Имшәаҙо агәы зызҭаз
Имаашьаҙо ашьамхы зҵаз,
Зтәылаҷы иуаҩнагаз
Нхыҵи-аахыҵи зыҙбахә наҩхьаз.

Ԥшькьаҷ-иԥа Манча Баалоу-ԥҳа Мадина дигәаԥхеит. Иақәикит иара ес-иҟалалакгьы лара дигарц, ишақәикыз иагьынаигҙеит. Аха ҩаха-ҩымшгьы аамҵыцкәа амитә ҟалеит:

…Аҧсны зегьы аҳәҳәацәа алан:
Аибашьра ҟалеит, аибашьра ҳәа!
Аҧсҭыр ақәлеит Аҧсынра ҳәа,
Хатҵа уҟазар абыржәы ауп ҳәа!

Манча илахь шеиқәыз иҧҳәыс ианылба, диазҵааит иухьзеи ҳәа. Ари аҭакс илеиҳәеит иара аҧсра дшацәымшәоз, аха бара – быжьҩы еишьцәа раҳәшьа быгәнаҳа зсықәыстҵозеи ҳәа аҭак ҟаиҵеит.

Баалоу-ԥҳа Мадина игәы лырхатҵеит, лхатә ус агәхьаа мкыкәан, аҧсадгьыл зегьы ирыцкны илыԥхьаҙеит.

– Ҳаит абааԥс, иухьзеи, – лҳәеит,
Ихьаам хьаас иҟоуҵеит, – лҳәеит,
Ахаҵа иаамҭа иахьоуп, – лҳәеит,
Уанаҭахыу уажәоуп, – лҳәеит.

Зегьрыла уи деиқәыршәаны, адырԥаҽены ашьыжьза амԥа дықәылҵеит иԥсадгьыл ахьчаразы. Ԥшькьаҿ-иԥа Манча хаҵа иԥсадгьыл ахьчараз дшеибашьуаз, дҭахеит хаҵарала. Уи дышҭахаз Баалоу-ԥҳа Мадина илаҳаит. Ланхәа лхы налықәылкын,

Абиԥа-заҵә быҷкәын, – лҳәеит,
Аиԥызареи аиашьареи
Изызурц са сцоит, – лҳәеит,
Ашьа сыԥхьоит, са сцоит, – лҳәеит,
Аишәамаҭәа бадыртәалан,
Сахьыбԥырҵуа саҭамзааит, –
Аҽацаҳәа лҟамчы лҟьеит,
Аҽеиқәа мыжда ашҭа инҭҟьеит,
Шәақь лԥак еиԥш инкабеит.

Баалоу-ԥҳа Мадина аибашьцәа рзыҳәан «аибашьԥы шәԥык данрыԥсаз» аамҭаз дрыхьзеит. Манча еиԥшҵәҟьа деибашьуан, дабатәида? ҳәа илызҵааууа аҭацәа рыхәҵәы ықәылхит.

Абасала ҳзыхцәажәо аизга аԥбатәи ахәҭаҽы иану аҭоурыхтә-фырхаҵаратә ашәақәа рҽы ақәпара, аибашьра, аиааира, аҵахара, агәырґьара, алаґырз-каԥсара еилаԥсаны иаабозар, зынзак даҽеакзоуп излаҟоу аркәашага ашәақәа ирҳәо ахьзыртәрақәа. Арҭ ахьзыртәрақәа иумор ҟазшьоуп еиҳарак ирымоу, ирччагоуп. Абас ишыҟоугьы атипра рымоуп, ауаԥы ихы игәы дҭадырхәыцуеит.

Абра иубап зыԥсы цәгьоу, зыԥшра цәгьоу, зҟазшьа ҽеим, иҟьала-ԥалаха идәықәыз зырԥхашьашаз ашәақәа. Арҭ ашәақәа, абзазаратә ашәақәа нарыдкыланы, урыхәаԥшуазар, иубоит аиҭаҳәарақәа, ажәарццакқәа, ажәа ласқәа. Абзазаратә ашәақәа ғәғәала ирныԥшуеит еиҳарак арԥызбеи аԥҳәызбеи реизыҟазаашьа. Урҭ зны ихьзибартәуеит («Арԥызбеи аԥҳәызбеи рыхьзибартәра»). Ишеибарԥьо, ишеибарԥьо зынзакгьы изеиқәшәом, ажәлар рҽы

ишырҳәало еиԥш, рыбз еишьцыланы рхаԥыц еибаҽеит. Ажәақәа шынеимырда-ааимырдоз убри аҟынӡа инеибацеит, – аԥҳәызба абас лҳәартә:

Сышҭа, сгәара уқәымлааит,
Усԥырҵ, уца узыԥсу рахь,
Иуҩызоугьы уара дубап,
Исҩызоугьы сара дызбап!

Зынӡак даҽа ҟазшьоуп иамоу «Арԥызбеи аԥҳәызбеи рашәа». Араҟа аԥхьатәи ажәақәа инадыркны дара аӡәи-аӡәи ирҳәо еиқәшәоит, еизааибагоит, рыбзиеибабара еилаҵәоит. Аха нас арԥызба бзиа иибоз аԥҳәызба амал дашьҭоушәа аниба, игәы лыхшәеит. Нас убри еиԥш ажәақәа лзиԥшааит, убас длыхцәажәеит, лхы лгәы ахшәартәы.

…Уҭра ламҵа, ҷьымшь хырҟәҽыжә – дада,
Хәыл ламҵа, хәылха зымхажә – дада,
Ҟәыд мжәы, ҟәԥьал ҭарцәажә – дада,
Заамга зԥыҩлажә – дада,
Ҩахра еиҩымшәа, ҩаҵа ҳампал – дада,
Шьапы мыӡәӡәа цәарҭақәпала – дада…

Арҭ иреиԥшым ҵакылеи еиҽартәышьалеи «Арԥызбеи аԥҳәызбеи рыбзиабара». Арԥызба ажәа лниҵоит аԥҳәызба. Лара аԥхьа мап лкуеит, аха нас арԥыс иажәа дазааиуеит. Рынасыԥ акхарц азы аҽеҳәарагьы ԥырҵәоит.

Абарҭ ашәақәа, нас егьырҭ ашәақәа акырԥьара рыҟнгьы иаабоит ажәа еиҭаҳәарақәа, ацәаҳәа еиҭаҳәарақәа. Иаагап, абри еиԥш иҟоу ацәаҳәақәа: «Ҷьымшь ламҵа, ҷьымшь хырҟәҽы, шьапы мыӡәӡәа, иарҭақәпала». Абас зныкымкәа, иҩынтәымкәа ашәақәа ирыланы иаабоит. Аха арҭ аиҭаҳәарақәа уаҩы игәы ԥырҵәартә иҟам, досу иахьырҭыԥу игылоуп, аҷыдарақәа ахьрымоугьы ыҟоуп ҵакыла.

Абасала, ҳазлацәажәо ашәҟәы иану ашәақәа ажәлар иаԥырҵаз анракәха, насгьы дара ажәа азҟаза блаҵарыла игәаҭаны, еилкаа-

ны ианеиқәиршәа, ашәҟәы ахәарҭара ду шамоу, аинтерес шаҵоу ҩашьара ақәым.

Иазгәаҳҭап уиаҟара зҵазымкуа гха ссақәакгьы. Иаҳҳәап, ашәҟәы иагәыламшәаргьы иауртә иҟан абарҭ реиҧш иҟоу ажәақәа: «ахлаҧоҭ», «ҳбальница», «асанзҕу», «адаҷ», «ашьашька». Ҭоуп арҭ ажәақәа аҧсуа жәлар рҟны иахьырҳәақәоу ыҟоуп, аха иагәыламзар еиҕьын. Ииашоуп, аҧсуаа ҳҽы имаҷзоуп ақалақьтә фольклор, аха ашәҟәы аҟны зынза ианымҧшзеит.

Аха урҭқәа ракәым аус злоу. Аус злоу, ахадара ҭырффаны иҟаҵоуп. Зырҽиамҭақәа рыла акыр зыжәлар зыргәырҕьахьоу Б.В. Шьынқәба, ашәышықәсқәа зырцәажәо абри ашәҟәы аиқәыршәарала ажәлар ириҵеит даҽа ҳамҭа бзиак. Амала, иара аиқәыршәаҩ, аҧхьажәаҿы иҳәоит еиҧш, «дарбанзаалакгьы аҙәы игәы иаанагоит ҳәа ҳаҟам аҧсуа жәлар рпоезиа абри аизга иану ала инҵәоит ҳәа. Ажәлар рҳәамҭақәа ҭабара зқәым аҙыхь иаҩызоуп. Заҟа ирацәоузеи макьана ақьаад ианымлац ашәақәа!

...Апсарак ҟамҵакәа ашәҟәы ианаҳҵалап, еизаагалап абырлаш еиҧш ажәлар иҧсаҟьаны ирылаҧсоу аҿаҧыц ҳәамҭақәа!».

С.Л. ЗЫХӘБА,
АМАН-и ААР-и
ракадемик

АЛАШАРА ЗҚӘЫҨХАЗ АХЬЫРҬӘАҬӘА[43]

Аҧсуа жәлар рҽатәи рдоуҳатәи культура интересс измоу аҙәырҩы ирдыруан, ма иныҷыҩ-аатҷыҩны акәзаргьы ираҳахьан Аҧсны жәлар рпоет Ҟабарда-Балкариа жәлар рышәҟәыҩҩы, Асоциалисттә Џьа Афырхаҵа Баграт Шьынқәба акыр шықәса раахыс еизигаз, аха макьанагьы акьыҧхь зымбацыз афольклортәи аетнографиатәи материалқәа жәпакы шимаз. Урҭ еидкыланы икьыҧхьны изакәу аабандазҳәа ҳарзыҧшыз. Ари агәаҳәара иҳамаз наҙеит. Уажәы ааигәа Аҟәа, ашәҟәтыжьырҵа «Алашра» иҭнажьит абра зыҙбахә сҳәаз аматериалқәа еидызкыло Баграт Шьынқәба ишәҟәы «Ахьырҵәаҵәа». (Уи ҭакзыҧхықәу редакторс дамоуп афилологиатә наукақәа ркандидат, адоцент Шоҭа Салаҟаиа).

Ауаа реиҧш, ашәҟәқәагьы ирымоуп рхатәы ҧсҭазааратә мҩа. «Ахьырҵәаҵәа» акәзар, аҧхьаҩ инапаҿы инеиааҙа аҳыдара змоу амҩа ианысит. Иара ахаҭа закәу, изхәарҵоу, изыҧсоу аҳәарахьы сисаанҙа, ҭоурыхс изнысыз ааркьаҿны салаҵәажәар сҭахуп.

Ишдыру еиҧш, Баграт Шьынқәба дпоетуп, дпрозаикуп, аҳәынҵқарратәи ауаажәларратәи усхкқәа акыр инапы рылакуп. Убарҭ инарываргыланы иара дагьҵарауаҩуп, афилологиатә наукақәа дыркандидатуп. Данқәыҧшыз, аспирантура далганы иихьчаз икандидаттә диссертациа аҧсуа бызшәа актуалтә проблемақәа руак аҵҵаара иазкын. Баграт Шьынқәба деицырдыруеит фольклористк иаҳсабалагьы. Иара аханатәгьы илитературатә ҧҵамҵақәа рҿы аҧсуа фольклортә баҟақәа инарҵбааны ахархәара роуит. Макьанагьы цқьа инҵҵааны иҳамам акәымзар, Баграт Шьынқәба

[43] Агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь», 1990, декабр 21.

ирҽиамҭеи афольклори реизыҟазаашьа аҧыдара инаркны дызлиааз ижәлар рашәаҟәа рҳәамҭақәа, рлакәқәа илымҳа кыдҵаны дырзыҙырԥуан, ихы-игәы иҵалон, рыбзиабара икуан. Иара ихаҵа зныкымкәа акьыпҳь аҿгьы иҳәахьеит шәҟәыԥԥык иаҳасаб ала ишьаҟәгылараҿы афольклор ароль ду шынанагҙаз, ибаԥхатәра аҧхьаҙа изырҿыхазгьы иара убри шакәу. Хыпҳьаҙара рацәала афольклортә сиужетқәеи, амотивқәеи, ахаҿсахьақәеи Баграт Шьынқәба илиртературатә пҵамҭақәа рҿы аҧсҭазаара ҿыц роуеит, даҽеа дунеик агәашә рзаатит аҧсуаа рнаԥсангьы аҙәырԥы еицырдыруа иҟалеит.

Даҽеа зҵаароуп, даҽеа махәҵоуп ҵарауаԥк иаҳасаб ала аҧсуа фольклортә материалқәа реизгареи ркьыпхьреи аус аҿы Баграт Шьынқәба иҟаиҵахьоу алагала, лымкаала афольклортә баҟақәа реизгара, ақьаад ранҵара иҽазҵәылхны имч адиҵеит данықәыназ, еиҳараҙакгьы Қарҵ аспирантура далганы данаа, аҧсуа бызшәеи алитературеи аҵоурыхи Д.И.Гәлиа ихьӡ зху ринститут аҿы анаукатә усзуԥыс данықаз ашықәсқәа рзы. Шьапыла, ҽыла, машьынала, шамахамзар акы нмыжькәа еиԥкааны аҧсуа қыҵақәа дрылсны еимидеит. Абаԥхатәра змаз ажәабжьҳәаԥцәа иԥшаауан. Урҵ дрыҿцәажәон, цыра-цырала атрадициатә ҳәамҭақәа, ашәақәа, алакәқәа еидиҟәшәалон. Уи аибашьра ашьҭахьтәи ашықәсқәа азы акәын.

Усҟан Баграт Шьынқәба лымкаала интересс икны дзышьҭаз ажәлар рпоезиеи, Нарҵааи, Абрыскьыли ирызку афырхаҵаратә ҳәамҭақәеи ракәын. Ҳәарас иаҵахыузеи, убарҵ инарываргыланы егьырҵ ажанрқәа ирыҵаркуаны, акыр иаҧсаны имҧыхьашәозгьы иаԥижьуамызт. Анаԥстәи ашықәсқәа рзы Баграт Шьынқәба ихатә рҿиаратә усуреи, аҳәынҵқарратәи ауаажәларратәи усуреи инапы шрылакызгьы, иацҵаны 1959 шықәсазы иҵижьыз аизга «Аҧсуа жәлар рпоезиа» еиҧьу иахьагьы иҳамаҙам. 1962 шықәсазгьы иҵытцыз «Нарҵ Сасрыҟәеи пшьынԥажәи зеижәԥык иара иашьцәеи» аиқәыршәаԥцәа дыруаҙәкын. (Уи еиқәдыршәеит Константин Шьаҟрыли, Шалуа Инал-Ипеи, иареи). Уи аҵыжьра иабзоуроуп 1963 шықәса ноиабрмзазы анарҵтә епос иазкны зегь еидгылоутәи анаукатә конференциа Аҟәа амԥаҧысра ахьалыршахаз. Иҳәатәуп ихҵыс дуны, насгьы иԥшҙаны, аҵакы бзиа аманы имԥаҧгаз уи

аконференциа аиҿкаараазы аинициаторцәа дшыруазәкыз Баграт Шьынқәба.

Ара зыӡбахә сҳәаза ҩ-шәҟәык ирнылеит хаҭала Баграт Шьынқәба ақьаад иаиҵаз рыхәҭак, насгьы, егьырҭ аҵарауаа аӡәырҩы еизыргахьазгьы. Уи аахысгьы периодикатә кьыԥхь, лымкаалагьы ажурнал «Алашара» адаҟьақәа ирниҵахьан иеизгамҭа афольклортә материалқәа рыхәҭақәак, аха иахьа уажәраанӡа иимкьыԥхьыцыз рацәан. Урҭ зегьы еидкыланы ианҳауз уажәы «Ахьырҵәаҵәа» анҵыҵ ауп.

Аиашазы ари ашәҟәы зыԥсоу абри ауп ҳәа ажәак, ҩажәак рыла аҳәара уадаҩуп. Зегь раԥхьа иазгәаҭатәуп: абри аизга хазынала Баграт Шьынқәба абаҟа рызиргылеит иагәылоу афольклортә рҿиамҭақәа зҳәамҭоу ажәлар рашәаҳәацәа, ражәабжьҳәаҩцәа. Иахьа шьҭа урҭ шамахамзар зегьы рдунеи рыԥсаххьеит. «Ахьырҵәаҵәа» еиднакыло арҿиамҭақәа зҳәамҭоу, урҭи аҵарауаҩи реиқәыршәара, рҟазара зеиԥшроу, гәблылеи ҳаҭырқәҵара дулеи далацәажәоит аизга иазиҩыз аԥхьажәаҿы. Урҭқәа рнаҩсангьы ари аԥхьажәа аинтерес амоуп афольклортә атрадициа аԥсуа жәлар рдоруҳатә культураҿ ҭыԥс иааннакыло аилкааразы.

Аамҭа ҟадыць гәымбылԥьбароуп. Унахьаԥшны уаахьаԥшааӡа инықәҳа ицоит. Акыр аанахәоит, иаҵанарӡуеит. Баграт Шьынқәба инапы рхьымӡазҭгьы, «Ахьырҵәаҵәа» иагәылоу арҿиамҭақәа зегьыҵәҟьа ракәымзаргьы, рҷыраӡак хнырҳәышьа рымаӡамкәа илшыбжьахәаша аамҭа иагон. Урҭ здыруаз иаҳзырҿымхкәа, дара аныԥсуаз шаҟа рыцԥсхьоузеи? Аха уажәызы ӡбахә ҳҳәаша аҵарауаҩ дзыхьӡаны ақьаад иаиҵаз рыла ижәлар рҿаԥхьа даҿа уалԥшьак ахьынаигӡоз, акыр афольклортә баҟақәа аԥсреи аӡреи иахьырцәихьчазоуп.

«Ахьырҵәаҵәа» еиднакыло акыр рҿиамҭақәа идеиатә ҵакылагьы асахьаркыратә ҟазаралагьы иахьыҳараку анаҩсангьы рхаҭәаашьалагьы ауникалтә ҟазшьа рымоуп. Ҽырԥшыс иааҳгозар, иахьа дузыԥшаауа дыҟоума ари ашәҟәы иану Нарҭаа ирызку аҳәамҭақәа рвариантқәа раҟара ихаҭәааны издыруа, изҳәо ажәабжьҳәаҩ?

Аҵарауаҩ иматериалқәа реиҳараӡак ақьаад иананиҵаз аахыс ҩынҩажәа, ҩынҩажәеихәба шықәса роупе иҵуа. Ауаатәыҩса

рҭоурых азы ари икьаҷу аамҭа ҟәыцәоуп. Аха гәамцрыла иҭәу, уажәы-уажәы зеиҭазкуа ҳара ҳаамҭазы абиҧарак иацанакуа ауаа рыла ишабо аҧсҭазаара акыр аҿаҧсаххьеит. Рҩашк еиҧш ижәыланы иааиуа иахьатәи ацивилизациа (уи абзиарагьы ацәгьарагьы неилацаны), атрадициатә фольклортә рҿиамҭақәа рразҟы еиҭанакит. Иуадаҩуп урҭ аҧсабарала ажәытә ишыҟаз еиҧш иахьырҳәо, аҧсҭазаара ахьрымоу аҧшаара. Цабыргуп, ус иахьыҟоу ҳара ҳҿы мацара акәым, егьырҭ атәылақәагьы еицырзеиҧшу процессуп.

«Ахьырцәацәа» еиҧшу ашәҟәы аҭыжьраан зегьы раҧхьа ихадароу акы акәны иаақәгылоит аматериалқәа реихшара, реишьҭагылашьа, аклассификациа рзыҟацара азцаара. Азнык азы наҧшыхақә имариоушәа иубо ари азцаара апрактикаҿы анагзара ауадаҩрақәа ацуп. Аиқәыршәаҩ аквалификциа ҳаракы имазароуп, иахьатәи афольклористикатә теориатә дыррақәа идыруазароуп.

Анаукаҿы иҟоуп афольклортә материалқәа реихшаразы еиуеиҧшым апринципқәа. Иҩашьазом, «Ахьырцәацәа» аиқәыршәараан Баграт Шьынқәба еиҳа ҧызара змоу, еиҳа иманшәалоу ацарауаа ирыдкыланы ирымоу апринцип дшықәныҟәаз. Араҟа арҿиамҭақәа еихшоуп жанртә принципла. Аҧхьатәи адаҟьақәа рҿы икьыҧхьуп апоезиатә жанрқәа ирыцаркуа ақьабзтә поезиа: «Ажәеиҧшьаа рашәақәа» (уи еиуиеҧшым авариантқәа), «Аергьрашәа», аҭаҳәақәа. Уи иашьҭанеиуеит аепикатә поезиа: нарҭаа ирызку ашәақәа, аҭоурыхтә-фырхацаратә ашәақәа. Анаҩсҟа икьыҧхьуп абзазаратә ашәақәа, асовет аамҭазы иапҵоу еиуеиҧшым ашәақәа, насгьы хыҧхьазарала ирацәамзаргьы ажәаҧҟақәа.

Ашәҟәы «Ахьырцәацәа» аҿы зегьы иреиҳау аҭыҧ ааныркылоит апрозатә жанрқәа. Афырхацаратә епос иацанакуа рахьынтәи ара иҟоуп нарҭаа ирызку аҳәамҭақәа акыр иапсоу рвариантқәа, Абрыскьыл изку аҳәамҭа авариантқәа ҩажәи хәба, афеодализм ахаантәи аҭоурыхтә-фырхацаратә ҳәамҭақәа, насгьы имацымкәа алакәқәа, амифқәа, алегендақәа, агенеологиатәи атопонимтәи ҳәамҭақәа.

Ишдыру еиҧш, афольклор аҿы арҿиамҭа иамоу иарбан вариант залаакгьы аинтерес оуп, афольклортә рҿиамҭа авариантқәа рылоуп ҧсҭазаашьас иамоу. Ара ҳзыхцәажәо ашәҟәы иану еиуеиҧшым авариантқәагьы уаҩы ирнибаалоит анауказы ихәарҭоу аин-

терес злоу, хылҵшьҭрала ижәытәӡоу асиужетқәа, амотивқәа, ахаҽсахьақәа.

«Ахьырҵәаҵәа» еиднакыло арҽиамҭақәа рхадаратә хаҭабзиарақәа ируакыуп инагӡаны агәрагара иапҵсаны иахьыӷоу. Избан акәзар, аиқәыршәаҩы атекстқәа еиҭеимкӡеит, имҧсахӡеит, зыӷнытә ианиҵаз ишырҳәоз, рҵаки рформеи мҧсахкәа инижьит. Уимоу, ашәаҳәацәа, ажәабжьҳәацәа досу атекстқәа ирзыӷарҵаз азгәаҭақәеи ахьаҵрақәеи аирбеит. Абарҵқәа зегьы ааидкыланы ирыбзоураны арҭ аматериалқәа ирыцуп апаспортқәа. Апаспортқәа рҽы конкретла инҭкааны иарбоуп абри аума, абни аума ашәа, аҳәамҭа, алакә, амиф аӷынтә ианҵоу ихьӡи ижәлеи, заӷа шықәса ихыҵуаз, дахьатәиу ақыҭа ахьӡ, иананҵоу ашықәс, арыцхә. Ҭыԥқәак рҽы ианызҵаз ашәӷәы еиқәзыршәаз ирзиуз азгәаҭа бзиақәагьы рыцуп.

Араӷа иҳәатәуп Баграт Шьынқәба арҭ афольклортә текстқәа ананиҵаз ашықәсқәа рзы амагнитафон, ма адиктафон шимамыз, ианиҵон напыла. Убас шакәугьы ибжам-ҽамны, иҩжькаҵәаны акәымкәа, еиҽкааны, анаука аҭахырақәа инарықәыршәаны, акы бжьамыжькәа, ԥьара еицакрак рымҭакәа ианиҵон. Егьырҭ зегьы иаарылкааны иазгәаҭатәуп Баграт Шьынқәба ҷыдала ирҽиаратә мчы здиҵаз аҳәамҭақәа ҩба. Урҭ «Абрыскьыли», «Ԥшькьаҽ-иԥа Манча хаҵеи Баалоу-ԥҳа Мадинеи» роуп. Ашәӷәы аҭакзыԥхықәу аредактор Шоҭа Салаӷаиа ииашаны излагәеиҭаз ала аизгаҩ, аиқәыршәаҩ абарҭ аҩҳәамҭак еиуиеԥшым рвариантқәа ирылхны, даара дрыцклаԥшны рфольклортә цәаҩа меицаккәа еиқәиршәеит еидкылоу, иеизыркәкәоу урҭ ртекстқәа.

Инарҭбааны аԥхьаҩцәа рзгьы, аспециалистцәарзгьы зынӡа ихазу, иҷыдоу аинтерес рымоуп «Ахьырҵәаҵәа» иану аетнографиатә материалқәа.

Ара иҟоуп напӷазара иазку, аԥсуа шәақь-хәшәы шыӷарҵоз, аҳәса рыматәа, еиуеиԥшым аныҳәагатәқәа рыӡбахә ҳазҳәо аматериалқәа, насгьы жәпакы аԥсуа шьха хьыӡқәа ржәар.

Ашәӷәы хыркәшоуп еиуеиԥшым аԥсуа милаҭтә кәашарақәа ирызку аматериалқәа рыла. Аԥсуаа традициала акәашарақәа хықәкыс ирымаз зеиԥшраз ахьҳарҳәо анаҩсангьы, арҭ аматреиалқәа рыхә ҳаракхоит дара зҳәаматоу, раамҭазы хаҭала икәашаҩцәа

бзиақәаны иҟаз Шәлиман Ҳагба, Кьаҕәра Џьынџьал, Ҭаҭырҟан Ачба, Ҭемыр Аџьба, Нестор Кацәба, Еснаҭ Плиа, Ҭаркәыкә Адлеиба шракәу неилаҳкаалак. Арҭ аматреиалқәа хымпада акыр ихәарҭоуп аҧсуа жәлар ртрадициатә кәашарақәа рышьақәыргыларазы, насгьы наукала рыҵцааразы.

Иааидкыланы ҳахәаҧшуазар, Баграт Шьынқәба ишәҟәы «Ахьырцәатцәа» аҭыжьра лагала дуны иҟалеит аҧсуа фольклористиказ. Аҧсуа институт аҿы аус зуа ацарауаа гәыпҩык уажәы аҧсуа фольклортә материалқәа том рацәала аҭыжьра азырхиара ҳаҿуп. Хымпада, «Ахьырцәатцәа» еиднакыло арҿиамҭақәагьы уи аҭыжьраҿы ҳхы иаҳархәоит.

Ш.ХЬ.САЛАҠАИА,
АМАН-и ААР-и
ракадемик

АМАЛҚӘА РМАЛ[44]

Аԥсуа жәлар – Кавказ шла жәытәнатә аахыс иашьагәыҭу, уи ахра ԥагьақәеи, арҩаш ҭрысқәеи, абна кәазақәеи, адгьыл чашәрақәеи рыла згәы ҭыгоу ажәларқәа рҭаацәара жәпа иалагылоуп, аҳәы иаламҩашьо, рхатәы бжьы рханы, рхатәы хаҷы рыманы. Ҳа ҳажәлар иҳаҩсхьу ашәышықәсақәа, азкьышықәсақәа рыҩнутҵаҟала идырҷиахьоу аматериалтәи адоуҳатәи беиара ҵҩа амам, уи атәы аҭоурых ибзианы иадыруеит. Инеидкыланы уи зегьы сара араҟа сахцәажәоит ҳәа салагом. Акы заҵәык сыззааҭгыларц исҭаху – ажәлар рҷаԥыц рҿиаратә ҟазара иахылҵыз адоуҳатә ҭынха ауп, иара убригь ишынеибаку зегьы акәымкәа, ихадароу цәаҩақәак рганахьала, уажә ааскьа акьыԥхь збаз, иалукааша ҳашәҟыәҩҩы. Асоцилист Ԥьа Афырхаҵа Баграт Шьынқәба итижьыз ашәҟәы ссир ашәҟәы лыԥшаах «Ахьырҵәаҵәа» инадҳәаланы.

Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шьықәба ибаҩхатәра ду алитература еиуеиԥшым ажанрқәа рҷы (апоезиаҷ, апрозаҷ, адраматургиаҷ, апублицистикаҷ, асахьаркыратә еитагаҷ) иаҳнаҭахьоу алҵшәа хазынақәа аԥсуааи асовет жәларқәеи рымацара ракәым, аҳәааныркәгьы ибзианы иеицгәарҭахьеит, иеицырдыруеит, рыхәгьы еиҳаракны иаашьахьеит. Егьырҭ зегьы ҳарҟәаҵып ироман «Ацынҵәарах» амацара аагозаргьы шаҟаҩ аԥхьаҩцәа, шаҟа милаҭ ргәы аҭҟәахьоузеи, шаҟа инароуны аныҩбжьы адунеи иқәҩхьоузеи!

Ари, ҳәарада иара автор изы мацара акәым ҳара ҳмилаҭ зегьы рзы гәадуроуп, хьӡырҳәагоуп. Амала иара убри аамҭазы иазгәаҭатәуп абасеиԥш абаҩхатәра ссир зыцшоу аҟаза ду ирҷиаратә

[44] Ажурнал «Алашара», 1991, №3 ад. 3-11.

усура шхыркәшам ихатәы литературатә рҽиамҭақәа рапҵара мацарала (уи ирҽиаратә биографиаҿы урҭ ихадоу аҭыҧ шааныркылогьы). Б. Шьынқәба ирҽиаратә мычқәа рылшара ихатәы оригиналтә ҩымҭақәа рапҵара инаваҟәыло ицәырҵит даҽа ҳаблак аҽгьы – ижәлар гәакьа рҽаҧыц рҽиамҭақәа реизгара, ркьыҧхьра наукала рыҵҵаара аус аҽы.

Ашәҟәыҩҩ аҵарауаҩ Б.Шьынқәба шәҟәла-быҷьшәала акәым аҧсуа жәлар рҳәамҭақәа рапҳьаҙа акәны ишеиликааз ишидикылаз. Уи идоуҳатә рҵаҩ ду Дырмит Гәлиа иеиҧш ихатәгьы арҭ аҳәамҭақәа дрылиааит, дрылаажоуп, уи иара ихатәы ҧсабароуп ицәа-ижьы иалоуп ишьа-ида иҵоуп. Иан лкыкахшеиҧш изыҳалалҳан иагьизыҟалеит иара ирҽиаратә усураҿы ихырҳаганы ихаажаганы. Ашәҟәыҩҩы иапҵамҭақәа маҷзак иадамхаргьы ирызхьаҧшхьоу ирыҧхьахьоу игәеимҭарц залшомызт уи ихатәы оригиналтә рҽиамҭа зегьы шаҟа ҧштәы рацәала иагәылҷҷо, шаҟа ҟазара дула иагәласоу ижәлар гәакьа рпоезиа, ижәлар ражәа ҟәыш, ражәа еиҿкаа (жәаха шықәса анихыҵуаз ииҩыз «Ажәытәтәи агарашәа» инаркны, ажәеинраалақәа иҩу ироман «Ахра ашәа» аҟынҙа – апоезиаҿы, ироманқәа «Ацынҵәарах» лымкаала «Ахаҳә-еиҩса» апрозаҿы уҳәа убас иҵегьы).

Баграт Шьынқәба ирҽиамҭақәа рҿы аҧсуа фольклор анырра – ари хазы иҵаатәу тема дууп. Уи иазкны ирыҳьоугьы маҷым, аҧхьаҟа иуҳәашагь шаҟа ыҟоузеи! Аха уи акәым уажәазы хықәкыс исымоу, убри аҟнытә уаҳа салацәажәом. Ҳахәаҧшып Баграт Шьынқәба ажәлар рҽаҧыц ҳәамҭақәа реизгаҩык иаҳасабала имҩаҧигахьоу аусура ду, абри аус ҧшьа иадиҵахьоу иҧьабаа, иазкеитәахьоу аҧхзы.

Б. Шьынқәба ажәлар рҽаҧыц рҽиамҭақәа реизгара, ақьаад ранҵара напы анаиркыз иаци иахьеи ракәым. Ихаҵа ишазгәеиҵо еиҧш, ари аус ҧшьа инапы аликхьан иара данқәыҧшыз инаркынгьы, аха инеиҧынкыланы, хықәкыс ишьҭыхны, ажәлар рҳәамҭақәа реизгара далагеит аибашьра ашьҭахь, 1946 шықәса инаркны аҧсуа жәлар рбызшәеи рлитературеи рҭоурыхи наукала Аҧсуа институт анаукатә усзуҩы еиҳабык иаҳасабала. Мчыбжьыла, мызла ақыҵақәа дрылан. Бзыпан, Абжьыуаа рҿы, Самырзаҟан иахьатцанакуа аҧсуа жәабжьҳәаҩ бзиак шамахамзар

дицәыбжьамхазар ҟалап ражәа еиҿкаа, ааԥсара ҳәа изымдырӡо, ақьаад ахь инеигон напыла, каламла мацара (абыжьҭаҩга аппаратқәа, амагнитафонқәа усҟан иҟамызт мамзаргьы зынӡаск имаҷӡан). Абас зныкымкәа ҩынтәымкәа дахысит Аԥсны ахи – аҵыхәеи, дрыҿцәажәеит жәаҩыла, шәҩыла ажәабжьҳәацәа, жәлар рашәаҳәацәа хатәрақәа, иагьеидикылт хәы-змаӡам амал ду – еиуеиԥшым ажанрқәа ирыцқуа афольклортә материал беиа.

Б. Шьынқәба иантԥамҭақәа рыхәҭак икьыԥхьхьан уажәраанӡагьы. Еиҳараӡакгьы имаҷымкәа урҭ алалт 1959 шықәсазы иара ихаҭа еиқәиршәаз «Аԥсуа жәлар рпоезиа» ҳәа хыс измоу афольклортә еизга. Егьырҭ аизгаҩцәа рматериалқәа инарывргыланы, уаҟа иқьыԥхьуп иара ихаҭа иантԥамҭақәагьы, амала ажәеинраалала иаԥҵоу арҿиамҭақәа рымацара. «Нарҭ Сасрыҟәеи ԥшьынҩажәи зежә–ҩык иара иашьцәеи» ҳәа хьӡыс иаманы 1962 шықәсазы иҵыцыз аԥсуа жәлар репос еидкылоу атекст аҿы, уи аиқәршәацәа дызларуаӡәкыз аҳасабала (Шь. Инал-ипҵеи К. Шьаҟрыли днарывагыланы) ихы иаирхәеит, ҳәарада Нарҭаа ирызкыу ихатәы нҵамҭақәагьы. Шықәсқәак раԥхьа икьыԥхьын иара убасгьы ажурнал «Алашара» адаҟьақәа рҿы Абрыскьыл ихҳәаау ажәабжь еиуеиԥшым авариантқәеи, аԥсуа кәашарақәа ирызку иантԥамҭақәеи. Аха абра ҳзыхцәажәо ашәҟәы «Ахьырҭәатцәа» иагәлалаз аматериалқәа реиҳараӡак уажәранӡа акьыԥхь рымбацызт, абыржәоуп раԥхьаӡа акәны аԥхьаҩ инапаҿы ианнеиуа.

Ари ашәҟәы, еиҵасҳәахуеит, ианылт Баграт Шьынқәба хаҭала ақьаад иаиҵаз жәлар рҿаԥыц рҿиамҭақәа, хаҭала еизгаз ажәлар ретнографиатә бзазара иадҳәалоу аматериалқәа иара убасгьы фырхацәажәак ирызкны ажәлар иаԥырҵахьоу аҳәамҭақәа еиуеиԥшым рвариантқәа еиҿыбааны, еиԥшны, рфольклортә цәаҩа жәада еицамккәа еиқәиршәаз еидкылоу атекстқәа акык-ҩбак («Абраскьыл», «Ԥшькьаҿ-иԥа Манча-ахаҵеи Баалоу-ԥҳа Мадинеи»).

Ашәҟәы еиқәыршәоуп, иагькьыԥхьуп иахьатәи афольклористикатә наука аҭахрақәа инарықәршәаны. Аматериал зегьы еихшоуп анаукатә классификациа апринцип хадақәа инарықәныҟәаны – жанырла, хроналогиала: ажанр аҩнуҵҟа – тематекала, проблематикала.

Ажәлар рҽаԥыц рҽиамҭақәа зегьы ҩ-хәҭа хаданы ишоуп ашәҟәаҽы: актәи ахәҭаҽы еидкылоуп жәлар рпоезиа иатҵанакуа арҽиамҭақәа, аҩбатәи ахәҭаҽы – жәлар рпоеза ԥцамҭақәа. Ҳәарас иаҭахузеи, урҭ аҩ-хәҭакгьы рыҩнутҵҟа аматериал жанр-жанрла еидкылоуп.

Ишдыру еиԥш, реиҳа ижәытәуатәиу афольклортә жанрқәа ируакуп ақьабзтә поезиа. Ақьабзтә поезиа ажәларқәа зегьы ирымоуп, избанзар ақьабз, ҵас змам жәлар зыҟалом, урҭ аныжәларха. Аха еиуеиԥшым ажәларқәа нхашьа-нҵашьала, хныҟәгашьала, аԥсабаратә ҭагылазаашьала реиԥшымзаара иахҟьаны, рԥьабзтә поезиагьы кыр еивыгоуп, еиҳараҳакгьы тематикала, ажанртә ҷыдарақәа рыла. Уи лымкаала изныԥшуа амифологиатә қьабзтә поезиоуп. Иаҳҳәап, адгьылқәаарыхра еиҳа иадҳәалаз ажәлақәа рҟны мыцхәы аҽиара рымоуп акалендартә-дгьылқәаарыхратә қьабзқәеи урҭ ирыдҳәалоу апоезиеи, зынхамҩаҿ арахәааҳара еиҳа аԥыжәара амаз ажәларқәа рзы аԥхьатәи аҭып аҿы игылоуп арахәааҳареи арахәқәа рынцәахәқәеи ирыдҳәалоу апоезиа, аԥсыҳкцәа рзы – аԥсыҳкра иадҳәалоу апоезиа, ашәарыцацәа рзы – ашәарыцара поезиа зҳәаз еиԥш убас иҵагьы. Аҭаацәаратә – бзазаратә поезиа акәзар, уи ажәларқәа зегьы рҿы еиҳа еизааигәоуп. Избан акәзар аҭаацәаратә ԥсҭазаараҽы иҟало ахҭыс хадақәа – аира, аҭаацәара алалара (ԥҳәысаагара, хаҵацара), аԥсра – арҭ зегьы еицырзеиԥшу ԥсҭазааратә цәырҵракәоуп, урҭ ицәырырго агәырґьа, агәырҩа ажәларқәа зегьы хадаратәла еицырзеиԥшны ирныруеит, убри аҟнытә урҭ ирыдҳәалоу апоезиагьы еиҳа азеиԥш цәаҩақәа аҟәнубаалоит еиуеиԥшым ажәларқәа рҟны.

Ақьабзтә поезиа иамоу ари аҷыдара иҟазшьарбагоуп аԥсуа поезиагьы. Аԥсуаа рҿы иуԥылоит, ҳәарада,адгьылқәаарыхреи арахәааҳареи ирыдҳәалоу ақьабзтә ашәақәеи, ажәабжьқәеи, аныҳәарақәеи (иаҳҳәап, Ԥаԥы, Аиҭар, Жәабран, Ԥьабран реиԥш иҟоу анцәахәқәа ирзынарханы ирҳәо аныҳәарақәа, урҭ ирыдҳәалоу амифтә жәабжьқәа), аха инеидкыланы уахәаԥшуазар, урҭ раасҭа хараҳа аԥыжәара рымоуп аԥсуа фольклор аҿы ашәарыцара иадҳәалоу акьабзқәеи апоезиеи. Лымкаала ладеи-ҩадеи еицырдыруа иҟоуп ашәарыцара анцәахәы. Ажәеиԥшьаа ихҳәаау

ашәақәа жәпакы. Ҳзыхцәажәо ашәҟәаҽгьы Абжьуааи Бзыпааи маҷк инеивыга-ааивыганы ирҳәо ари ашәа хә-вариантк рҟынза кьыпҳьуп. Ари аицкл иаднаԥхьалоит ҽ-вариантқны иаагоу «Аиргь рашәагь». Аҭаацәаратә қьабзтә поезиа иаҵанакуа рахьтә Б. Шьынқәба иқьыԥхьит иан Џьарымхан Жәыжә-иԥҳа Адлеиба – Шьынқәба илҳәамҭаны 1940 шықәсазы ақьаад иаиҵаз «Аӡӡеицәа рашәа» зыхьӡу агара-ашәа. Абраб инасымҽатәны иазгәасҭар сҭахуп, ҳзыхцәажәо ашәҟәаҽы имаҷымкәа ишкьыԥхьу аизга иан Џьарымхани иаб Басил Жьажьа-иԥа Шьынқәбеи рҟнытә иаиҵаз афольклортәи аетнографиатәи материалқәа жәпакы. Абри афакт амацарагьы иҳанаҳәо рацәоуп ҳашәҟәыҽҽ ду, ҳҵарауаҽ ижәлар рпоезиа агәбылра изыркыз амзыӡқәа реилкааразы.

Анаукаҽы жанрла хазы иалыркаауазаргьы, ақьабзтә поезиа иазааигәан иадҳәалоуп аҭәҳәақәагьы. Урҭ рхықәкы хада – еиуеиԥшым ачымазарақәа ралыргара, алаԥшцәгьа ацәыхьчара, абна илахаз арахә агыгшәыг рыла иԥхасҭамхакәа реиқәырхара, убас еиуеиԥшым арыцҳарақәа уаагьы рахәгьы рацәыхьчара ауп. Арҭ аҭәҳәақәа иԥсабаратәым амч рымоуп ҳәа иԥхьаӡан, рыгәрагьы ргон уажәы ааскьанӡагьы (иахьа уажәыгь иахьырго ыҟазаргьы ауеит). Аха ҳара ҳаамҭазы урҭ, ҳәарада, ирзынхаз рсахьакыратә ҵакы ауп, рмагьиатә функҵиа ирымаз шьҭа ирцәыӡит. Ҳзыхцәажәо аизгаҽы икьыԥхәьуп жәаба инареиҳаны еиуеиԥшым аҭәҳәақәа (алаԥштәҳәа, аԥшьр-ҭәҳәа, абна алахара аҭәҳәа уҳәа убас иҵагьы).

Егьырҭ ажанрқәа шҟәыншьатәымгьы, аизга еиднакыло апоезиа аҟәшаҽы, ҳәарас иаҵахыузеи хыԥхьаӡаралагьы, хаҭашьалагьы ихадоу аҭыԥ ааныркылоит аепикатәи аҭоурыхтә-фырхаҵаратәи ашәақәеи аҳәамҭақәеи. Уи иагьӏьашьтәӡам. Аҵарауаа-аспециалистцәа аӡәымкәуа-ҽыӏьамкәа иазгәарҭахьеит инеидкыланы аԥсуа фольклор зегьы аҽы (апоезиаҽгьы апрозаҽгьы), аха лымкаала жәлар рашәақәа рҟны афырхаҵаратә тематика, афырхаҵара аидеализациа хараӡа еиҳа аԥыжәара шамоу алирикатә мотивқәа рыла аасҭа (алирика, ҳәарада, зынӡаск иалухданы ишыҟамгьы).

Ари аҽыза аҷыдара машәырны иҟалазгьы ак акәӡам. Ари ҵаҵгәс иаҵоу ашәақәеи аҳәамҭақәеи аԥызҵаз ажәлар рҭоурыхтә ҭагылазаашьа ахаҭа ауп. Уи еснагь еибарххан, иахьанҭан, иуадаҽын. Ара шәышықәсала, зқьышықәсала, аԥсык иааихсыгьыр-

гьы еиҭанхәыцқьо еиқәтәарак ҳәа амаҙамкәа, ицон ақәпара, адәахьтәи иаауаз ампыцахалацәагьы, аҧнуцқатәи асоциалтә-класстә ҭацәагьы ирҽагыланы хацәынмырха ақәпара. Кәпарада еиқәырхашьа амамызт асқатәи мцарсцәа зыдҽырбалоз анцәа рыдгьыл – Аҧсынтәыла. Ус иқан ажәытәҙатәи аамҭақәа рзы, ус иқан еиҳа ааскьагьы, ус иқоуп иахьа макьанагьы. Аҧсуа жәлар ианакәзаалак уацас, ҭахцас ирҭаауаз рзы рыгәгьы қьақьаҙа иаартны, ргәгьы қьақьаҙа иаартын, аха ҭацас рышқа имҩахыцуаз, гьангьашрыла ирызныкәоз – рхымцеи раҳәаматәеи еибгала дызрыцәцомызт, иқәнага дақәдыршәон еснагь. Убри азоуп ақәпареи афырхацареи ркульт абасқак изыҽиаз аҧсуа фольклор аҽы, ажәлар рыхьчаҩ, рыҧсҽыхҩы ихаҽсахьагьы абасқак еиҳаракны, аидеализациа азуны изаҧцахаз.

Б. Шьынқәба ҳзыхцәажәо ишәкәаҽы аепикатә поезиа ажанр иацанакуеит аҧхьаҙа инаргыланы, Нарҭаа дуқәа ирызку ашәақәеи аҳәамҭақәеи. Нарҭаа ражәабжьқәа, аҧсуаа рқны еиҧш егьырҭ Кавказтәи ашьхаруа жәларқәа жәпаҩык рқынгьы, еиҳараҙак прозалоуп иҽианы ишықоу. Аха иуҧылоит ашәатә вариантқәагьы. Аҧсуаа рҽы урҭ ашәақәа раҕьырак зыхьз иадҳәалоу еиҳа ижәытәтәиу афырхацәа роуп – Нарҭаа ран Сатәанеи-Гәашьа, аишьа ишьа еиҧшымыз зыҧсышьагь ҧсышьа еиҧшымхаз урҭ рашьеицбы Нарҭ Сасрықәа уҳәа убас егьырҭгьы. Арҭ аҳәамҭақәа аизгаҽ ианицеит Аҧсны иреиҕьзоу жәлар рашәаҳәацәа, ражәабжьҳәацәа иреиуаз Абас Қәачахьиеи, Ҟасҭеи Арсҭааи рқнытә.

Апоезиа ақәшаҽы имаҷымкәа икьыпхьуп ҭоурыхла еиҳа иаскьоу аамҭақәа ирыцаркуа афырхатаратә ашәақәа. Урҭ рҽы иқало ахҭысқәагь, иаарпшу афырхацәагь шамахамзар зегьы иреиалтәу фактқәоуп, иҭоурыхтә хаҽқәоуп (ҭоуп, урҭ зырцабыргуа адокументтә материалқәа еснагь ҳнапы ишакымгьы). Аҧсны ақәылацәа, аимҭәатцәа атәым мпыцахалацәа жәытәнатә аахысгьы иачычан, абжьара – шәышықәсақәеи ихьшәаз афеодализми раангьы урҭ еихсыҕьра рымаҙамызт. Ақәпларақәа ҟалон амшынахьынтәигь, аха еиҳарак – ашьхарахь ала. Иқан атәыла ишеибгоу ианақәлоз, иқан қыҭа дуқәак алҧшааны ианеимырцәоз. Абасеиҧш иқоу ақәыларақәа раан ргәы ҭрысны шьҭахьқа ихьамцыз, зыжәлар рыпсы ҽызхыз иаҭахханы ианыкалагьы, иамеигҙакәа

зхы рыԛәызҭаз афырхацәа рыхьӡ ауп еиҳаракны, ишьҭыхны аедиализациа зызуа аҭоурыхтә-фырхаҵаратә ашәақәа рҽы. Убарҭ ирываргыланы ицәыргоуп асоциалтә-класстә залымдаррақәа ирҽагыланы иԛәпо анхаҩыжәлар рхаҭарнакцәагьы.

Ҳзыхцәажәо ашәҟәаҽы ари агәыԛ иаҵанакуеит Ԥшькьаҽ-иԥа Манча, Шарыҭхәа-иԥа Мсоуст, Инаԥха Қьагәа реиԥш иҟоу еиуеиԥшым ақәылацәа ирҽагыло афырхацәа инадыркны, анхаҩыжәлар рсоциалтә зинқәа рзы иԛәпо, хацәнамырха ҭауадиаамысҵеи ирҽагыло анхаҩы арԥыс Кьахь Ҳаԥьарат иҟынӡа. Урҭ реиҳарак хыхь зыхьӡ ҳҳәахьоу Ҟасҵеи Арсҵаа иҳәамҭақәоуп. Иҟоуп иара убасгьы Тышькәа Сыԧнаа, Маадан Сақаниа, Маԧқәыкәи Ҭаркәыкәи Адлеиаа реиԥш ашәаҳәацәа, ажәабжьҳәацәа ссирқәа рҟнытә ианҵоу ашәақәагь маԧымкәа. Абри аҟәша иалалт иара убасгьы акык-ҩбак абаллада ҟазшьа змоу аԥҵамҭақәагьы. Убарҭ иреиуоуп, иаҳҳәап, «Хаҵакәри Ханифеи рашәа» (Ԥачлиа Ԥьаруа иҳәамҭа).

Аҭоурыхтә-фырхаҵаратә ашәақәа рыҟәша хырқәшоуп «Ԥшькьаҽ-иԥа Манча-хаҵеи Баалоу-ԥҳа Мадинеи» ҳәа хьӡыс измоу, инеиҵыху, иҵбаа-ҭыцәу аепикатә ҳәамҭала. Ари аҳәамҭа ҳзыхцәажәо аизга иану егьырҭ арҽиамҭақәа (Абрыскьыл иажәабжь еидкылоу атекст аламҵкәа) зегьы изларылукааша аҧыдара амоуп. Уи иарбану ҳәа уаҩ дҵаауазар – ажәабжьҳәаҩык имацара иҳәамҭаны иахьыҟам ауп. Ари аԥҵамҭа фырхаҵак ихҳәаау еиуеиԥшым афольклортә материалқәа еиҧыбааны еиԥшьны, ихарҭәаау асиужет ашьақәыргылара ауп изылҵшәоу. Уи аус шадиулаз, ишеиқәиршәаз атәы кыр инарҭбааны дазаатҭылеит иара аиқәыршәаҩ ихаҭа (шәахәаԥш ҳзыхцәажәо ашәҟәы ад. 78-79). Акызаҵәык иазгәасҵарц исҵаху. Б. Шьынқәба абри еидкылоу атекст аиқәыршәара иадиҵаз ирҽиаратә мчқәа аҳәамҭа афольклортә цәаҩа рымԥсахит, иагьдмырхәанчеит, уимоу еиҳагьы итҭәааны, еилыхха ицәырыргеит уи афольклортә ԥсабара. Ара иҟам изаҟаразаалак ажәлар рҽаԥыцтә рҽиаразы иҟазшьарбагам детальк, епизодк, сахьак.

Ареволиуциа ҟалаанӡатәи аԥсуа жәлар рпоезиа ажанр хатәрақәа ируакуп абзазаратә ашәақәа. Ҵоуп, урҭ аепикатәи афырхаҵаратәи ашәақәа раҟара рымҽхак ҭбаамзар ҟалап, аха

уезгьы ажәлар ирылатцәоу, бзиа еицырбо рҽиамҭақәоп. Лымкаала араҟа рызбахә ҳәатәуп ахьзыртәрақәа. Урҭ реиҳарак изызку аҭаацәаратә еизыҟазаашьақә роуп: арԥызбеи аԥхәызбеи, хатцеи ԥхәыси, анхәеи ҭацеи азеиԥш, мамзаргьы еигәлацәоу ақыҭақәа, ацуҭақәа, ажәлантәқәа реизыҟазаашьа еизгәдууа лафла рцәылеибахра реибарҽхәара, ма реибарԥьара. Убарҭ иреиуоу хьзыртәрақәоуп Кәарсантел Адамиа, Маҷкәыкә Адлеиба, Қыҷ Ҷолокәуа, Нуриа Ҳаԥьи-оҕли ирҳәамҭаны, Б. Шьынқәба ари ишәҟәы иаиитцаз ашәақәа.

Афольклортә жанрқәа рҽиара ахронологиатә принцип днықәныҟәаны, Б. Шьынқәба ишәҟәы актәи ахәҭа хиркәшоит асовет аамҭазтәи жәлар рпоезиала. Еилкааух ари ҭоурыхла еиҳа ихьшәаны ицәырцыз поезиа хәҭаны ишыҟоу. Атрадициатә фольклор иадкыланы уахәаԥшуазар, асовет аамҭазтәи жәлар рпоезиа акыр аҷыдарақәа анубаалоит. Аԥхьаза инаргыланы, араҟа жанр хадақәас ҳара иҳамоу алирикатә, аиумортә, асатиратә ашәа кьаҽқәа, ахьзыртәрақәа роуп. Иҟам инеиҵыху аепикатә ашәақәа, Нарҭаа ма аҭоурыхтә фырхаҵаратә ашәақәа иреиԥшу. Дара иаԥҵоу ашәақәагьы шамахамзар авариантқәа рымазам, азәы иҳәамҭаны ақьаад ишанылаз ус иагьаанхеит. Убри аҟнытәи урҭ зҳәамҭақәоу иашаҵәҟьаны иԥхьазоуп авторцәа-ажәабжьҳәацәа ҳәа, мамзаргьы апоетцәа-ашәаҳәацәа ҳәа. Тематикала ашәа ҽыцқәа реиҳарак ахақәиҭразы, аҽыц ԥсҭазааразы ақәԥара иахьзнѡылоуп ажәытәи аҽатәи еиҽаргыланы, контрастра рзеибаруа ицәыргоуп. Аҟәша аатуеит еицырдыруа «Кьаразаа рашәала». Маадан Сақаниа иҳәамҭаны иантҵоуп ари ашәа. Сара иахьынзаздыруала, уи еиҳа ихарҭәааy вариантуп. Игәшьтыхгоуп ааԥхьаратә ҟазшьа змоу «Шәнеибац, шәнеибац, аԥсуаа рыҷкәынцәа!..» Ари ашәа иахьагьы еиҵамкәа иахыѡуеит ахақәиҭразы, ахьыԥшымразы, аразҟы лашазы аԥсуа жәлар рықәԥара апофос.

Икьыԥхьуп араҟа иара убасгьы Кәарсантел Адамиа, Платон Қьеласониа, Маҷкәыкә Адлеиба уҳәа убас егьырҭгьы жәлар рашәа ҳәацәа аҽатә аамҭа иазкны иаԥырҵаз рашәақәа, рыхьзыртәрақәа жәпакы.

Апоезиеи апрозеи ирызку ахәҭақәа рыбжьара хазы жанырны иалкааны аҭыԥ рзалхуп ажәаԥҟақәа. Хыԥхьзарала урҭ митәык

ирацәам. Ҳәарас иаҭахыузеи, Баграт Шьынқәба арҭ рыда жәаԥҟа имаҳацкәа, иагьанимҵатцкәа дауаҟахыушь! Аха сгәы иаанагоит, араҟа уи ицәыригаз, аԥхьаҧ идигалаз акьыԥхь аҿы митәык згәы ԥырымҵәац, лассы-лассы уаҧы иԥымло ажәаԥҟақәа роуп ҳәа. Убарҭ иреиуоуп иаҳҳәап: «Абз – агәы иаҭырԥьмануп», «Ага – дыҙԥышәаҧуп», «Ҟәылтуҟә даламкәа мшыбзиа рҳәон», «Амҳара хәыҷы аныччо аҧны дугьы ччоит» уҳәа убас егьырҭгьы.

Баграт Шьынқәба ҳзыхцәажәо ишәҟәы аҧбатәи ахәҭа жәлар рпоезиа ажанрқәа ирызкуп. Ари ахәҭа, акы шәагаалагьы жанртә еилазаашьалагьы хараҙа еиҳа инеиҵыху, инырхароуп. Ҧбагьы – ара еидкылоу аматериалқәа акык-ҧбак ракәымзар, шамахамзар уажәрааҙа акьыԥхь рымбацт, аԥхьаҧ изы урҭ зегьы ҿыцқәоуп.

Апроза аҟәша аатит афырхаҵаратә епос иаҵанакуа аҳәамҭақәа рыла. Аԥсуаа рҿы ишдыру еиԥш ари ажанр иахыԥхьаҙалоуп ҧ-баҟа дуқәак – Нарҭааи Абрыскьыли ражәабжьқәа.

Ашәаны ирҳәо Нарҭаа рҳәамҭақәа, хыԥхьаҙарала митәык ирацәамкәа, хыхь апоезиа аҟәшаҿы, аԥхьаҧ иԥылахьеит. Араҟа икьыԥхьуп ажәабжьны ирҳәо авариантқәа рацәаҙаны. Насгьы урҭ зегьы хаз-хазы циклқәаны еихшоуп. Ашәҟәаҿы иалкааун ус еиԥш иҟоу хә-гәыԥк. Актәи, ихадоу ацикл еиднакылоит: Нарҭ Сасрыҟәа ихьӡ иадҳәалоу ажәабжьқәеи аҳәамҭақәеи, аҧбатәи – Нарԥьхьоуи Хәажәарԥыси ирыхҳәаау ажәабжьқәа, ахԥатәи аҵикл – Цәыцәни. Уахсити ражәабжьқәа, анаҧс ицоит Ҭҳаихәзаа, Малхәызаа ражәабжьқәа, ахәбатәи гәыԥны хазы иалкааун Нарҭаа ражәабжьқәа рвариант қьаҿқәеи рцыԥҵәахақәеи.

Ациклқәа реихшара шьаҭас иамоуп астадиатә-хронологиатә принцип. Еиҳа ижәитәтәиу афырхацәа рыхьӡ иадҳәалоу архаикатә ҳәамҭақәа аԥхьатәи аҭыԥ аҿы иргылоуп, еиҳа ихьшәоу – ашьҭахьтәи аҭыԥ аҿы.

Нарҭаа дуқәа аҙәгьы дхәданы дыҟаҙам, урҭ зегьы дауаԥшьқәоуп, ифырхацәоуп, аха аԥсуаа рҳәамҭақәа рҿы (кавказтәи ашьхаруа жәларқәа егьырҭгьы жәпаҧык рҟны еиԥш, еиҳараҙакгьы адыгаа рҟны) ажәабжь ҳәацәагь, азыҙырҧцәагь ргәыблрагьы рыбзиабарагьы мыцхәы инаҷыданы издыу Сасрыҟәа иоуп. Убри афырхаҵа ихҳәаау ацикл ауп инагҙаны, ихарҭәааны изгылоугьы аԥсуаа репос аҿы. Нашанала иира инаркны, трагедиала иҵахара аҟынҙа, уи дзыниаз-

дзықәшәаз, дзынҟьаз-дзынҧаз, иааирҧшыз ахаҵарақәа, ихигаз амыҟәмабарақәа, – абарҭ роуп, инеидкыланы иугозар, аепос асиужет цәаҳәа хада ҟазҵо. Сасрыҟәа иха҃сахьа иузаҟәымҭхуа иадҳәалоуп уи иан Саҭанеи-Гуашьа лха҃сахьагьы. Иан лыхшы҃, лажәа лдоуҳа ауп х҃ыхгас, ҧсеиқәырхагас имоу Сасрыҟәа реиҳа ашәарҭа данҭагылоу, аҧсреи абзареи данрыбжьагылоу аамҭазы (еиҳараҙакгьы амца ацәиго адауи иареи реиндаҵла-ҧибашәарақәа раан).

Сасрыҟәа инаиваҟәало рым҃ехак ҭбааны иаабоит ашәҟәа҃ы егьырҭ афырхацәа хадақәагьы – Нарҧьхьоу, Хәажәарҧыс, Цәыцә. Анауказы аинтерес ду рыҵоуп, инагҙоу аҳәамҭақәа инарывргыланы, араҟа икьыҧхьу аепос ацыҧҵәахақәа, афрагментқәа, авариантқәа. Шьардаҙа иҵбааруп ашәҟәа҃ы Нарҭаа ирызкны икьыҧхьу аҳәамҭақәа ргеографиатә рхронологиатәи ҳәаақәа. Урҭ анҵоуп Аҧсны ахи аҵыхәеи еиуеиҧшым ақыҵақәа р҃ы, еиуеиҧшым ашықәсқәа раан. Хыхь зыҙбахә ҳҳәахьоу ажәабжьҳәацәа рна҃сангьы араҟа иаҳҧылоит ирацәа҃ны ахьҙ ҿыцқәа. Убарҭ иреиуоуп; Ҭемыр Аԥьба, Ҳаԥьараҭ Ашәба, Кадыр Кәҭаландиа, Ҭеуез Аҳашба, Шәлиман Ахба, Теб Шармаҭ, Қьысқьыньҵь Гындиа, Гусари Кьаҕәреи Џьыньҵьалаа уҳәа убас егь.

Афырхаҵаратә епос а҃батәи ахәҭаны иалкааруп ҳзыхцәажәо аизга҃ы Абрыскьыл ихҳәааау ажәабжьқәа. Араҟа икьыҧхьуп Б. Шьынқәба еиқәиршәаз атекст еизадагьы, ажәлар рвариантқәагьы. Иаазыркьа҃у алагалатә статиа҃ы автор далацәажәоит ари еидкылоу атекст аус шадиулаз, ҵаҵгәыс уи иеиҭаз. Ареволиуциа ҟалаанҙа иркьыҧхьхьаз атекстқәагьы иара ианирцақәазгьы еиҿыбааны, еиҧшны уи ирылихит ихарҭааау асиужет змоу, еизадоу атекст. Абри атекст аникьыҧхь, уи инашьҭагыланы идәықәитцоит ажәлар рҟны хаҵала ианиҵаз авариантқәа ҩеижәихәба. Урҭ зегьы анҵоуп Абжьыуаа р҃ы, еиҳараҙакгьы Ҷлоу, Оҭаԥ, Пақәашь, Кәтол, Џьгьарда, Ғәада ақыҵақәа р҃ы, ажәабжьҳәа҃цәа: Дадын Лашәриа, Елызбари Таииеи Кәаҕәаниаа, Самсон Сақаниа, Ҳаԥьараҭ Амҷба, Ила Шьоууа, Џьота Каҙба, Ҳаруын Адлеиба, Степ̌аней, Мақьҭиеи, Оҭари Ҵәышьаа, Қьыскьыньҵь Инаԥшьба уҳәа убас егьырҭгьы ирҳәамҭақәаны.

Абрыскьыл итема Б. Шьынқәба лымкаала изааигәоу темоуп. Убри акәхап изызҳәоугьы ашәҟәҩ҃ы аҵыхәтәантәи ироман «Ахаҳә

еиҩс» аҟны абас еиԥш инарҭбааны дзазааҭгылаз ажәлар рыхьчаҩ, акцәа иаҟәԥаҩ Абраскьыл ихаҽсахьа.

Алакә – ажәларқәа зегь рҟны хәыҷгьы дугьы мыцхәы бзиа ирбо фольклортә жанруп. Аԥсуаа рҽгьы алакәқәа даара ирылаҵәаны иҟоуп, иацԥыҳәангьы ирҳәоит. Ҳзыхцәажәо аизга апроза аҟәшаҽы аепос инаршьҭагыланы икьыԥхьуп алакәтә жанр иаҵанакуа аԥҵамҭақәа. Хыԥхьаҙаралагьы урҭ жәохә инареиҳауп. Убарҭ рыҩнуҵҟа ирылоп анашанатә лакәқәа («Мытаташь», «Амреи Амзеи», «Ацәгьа хымҭыр ҟалом», «Аҳ иԥҳа еиҵба» убас иҵагьы), абзазаратә лакәқәа («Аҙҭаб ҟәш», «Алагьы», «Ҩыџьа аишьцә» уҳәа егь.). Арҭ реиԥш иҟоу алакәтә сиужетқәа аԥсуаа рҽы мацара акәым, егьырҭ амилаҭқәа зегьы рҟнгьы иуԥылоит. Убри азоуп урҭ «асиужет ҟьалақәа» ҳәа изрышьҭоу. Урҭ милаҭтә ҳәаак иҵахаҙом, ажәларқәа зегьы еимырдоит.

Хадаратәла еиуеиԥшым ажәларқәа рҟны аурҭ асиужетқәа шеиԥшугьы, зегьыԓьара дара ныҟәызго ажәларқәа ирҷыдароу цәаҩақәак рнымԥшырц залшом. Аԥсуа лакәқәагьы ус ауп ишыҟоу. Иаҳҳәап, ажәытә бырзенцәа ибзианы еицырдыруа, Гомер иепос «Одиссеиа» аҽы иаҳԥыло, блак зыҙҭоу ациклон (адау) Полифем иҳҳәаау асиужет ауп иаабо аԥсуа нашанатә лакә «Ауасцәа зхазырԥаз» аҟнгьы. Одиссеи, Полифем иҳаԥы данҵанагала ашьҭахь, ари ауаҩжьыфаҩадау изҭаз ибла заҵәы ҵәыршыла иҵыхны, ихаҵа ауасцәа ихарԥаны, ауасақәа иҽрылакны адәахьы дышиҷәцаз еиԥш ауп, аԥсуа лакә фырхаҵагьы ихҭысҟәа шыҟало. Иҩызцәеи иареи арахә рацәа змаз адауаҩжьыфаҩ ирахә зҭеикәаз абаагәараҽ ианнанага иҩызцәа зегьы аҟәаҟәала иҙны ицәифеит, аха афырхаҵа ииулакгьы ҵәыршыла адауы ибла ҭыхны, ихаҵа ауасцәа ихарԥаны, арахә иҽрылакны иҽырҩашьаны, ҩыстаарала иаҕа джьаны, адәахьы диҷәцоит (шәахәаԥш, ҳзыхцәажәо ашәҟәы, ад. 348-350).

Ашәҟәы иану алакәқәа рыхәҵак аизгаҽ ақьаада ианиҵеит, хыхь ишазгәаҳҭахьоу еиԥш иани иаби рҟынтә. Иҟоуп иара убасгьы имаҷымкәа Бардгә Ҭаниа, Гәыџь Ԥьапуа, Коҷа Ԥачлиа, Арыш-ԥҳа Ҷоҷа реиԥш иҟоу ажәабжьҳәацәа еиҵарҳәаз алакәтә сиужетқәагьы.

Апроза аҟәшаҽы хазы жанрны иалкааун амифқәеи алегендақәеи. Убарҭ иреиуоуп абиблиатә сиужетқәа рныррала иаԥҵоу

амифтә ҳәамҭақәа, иаҳҳәап, «Ныҳә-ԥеҳамбар (раԥхьаӡа адунеи шшахаз, Анами Адами урҭ ирхылҵзи ирлахьынҵахаз аазырԥшуа аҳәамҭа), иара убасгьы аҵан ирыхҳәаау, Мард-иԥа Мардасоу изку амифтә ҳәамҭақәа. Акымкәа-ҩбамкәа ашәҟәаҿы иаагоуп аӡиа Риҵа иахҳәааау алегендақәа. Арҭ акьыԥхьымҭақәа рышьҭахь хымԥада еилкаахоит. Б. Шьынқәба ҩынҩажәатәи ашықәсқәа рзы ииҩыз ибаллада ссир «Рица» афольклортә хыҵхырҭақәа. Риҵа иазку алегендақәа рҳәамҭоуп ажәабжьҳәацәа Рамшьыхә Бганбеи Шәлиман Ҳагбеи. Сужетла урҭ ирышьашәалоуп Сакьан аӡыжь иахҳәааны Нарсоу Қацәба еиҭеиҳәаз алегендагьы.

Шәагаала имаҷуп, аха аҵакы омакала иҵаулоуп Елыр ныха иахҳәааау алегендагь (ажәабжьҳәаҩ Коҷа Ԥачлиа). Ари аныха иара иаҭахымкәа залымдарала аҭыԥ иахыганы, Адиан иаҳҭныҟа ианыргоз убри аҟара ихьанҭахеит, жәаҩа-уҩәук аҵакны иадмырхакәа аҭыԥ ирзахымгеит. Аха шьҭахьҟа ахьышьҭрахь иандыргьежьуаз, изтәыз аԥшәмацәа иреиуаз шьаҟауаҩык имацара игәыдкыланы иааигеит: убасҟак иҳақын уи ахынҳәра.

Аҭоурыхтә, аҭоурыхтә-фырхаҵаратә ажәабжьқәа хыԥхьаӡарала ҩажәа инарзынаԥшуа икьыԥхьуп аизга «Ахьыртҵәаҵәа» аҟны.

Аԥсуаа рҟны, егьырҭ амилаҭқәа зегьы рҿы еиԥш, иуԥылоит ажәлар, амилаҭ зегьы шынеибакыу, мамзаргьы хазы-хазы игоу жәлақәак шьҭрақәак рхылҵшьҭра аҭоурых иадҳәалоу ажәабжьқәа, аетногенезтә мамзаргьы агенологиатә ҳәамҭақәа ҳәа изышьҭоу аҿаԥыцтә рҿиамҭақәа. Арҭ аҳәамҭақәа хьаҳәа-ԥаҳәа змам ҭоурыхтә фактк, документтә хыҵхырҭак аҳасабала рыхәаԥшра шзалымшоугьы анауказы рҵакы хәыданы иҟаӡам. Урҭ фольклортә ԥҵамҭак аҳасабала ирымоу аҷыдарақәа ииашаны иззеилкааау аҭҵааҩы иарҳәо шьарда ирацәоуп, ирылшоит дара ацхыраара ду ҟарҵар анаукатә ҵабырг ашьақәргылараҿы.

Ҳзыхцәажәо ашәҟәаҿы убарҭ иреиоу ажәабжьқәа рцикл ахь иԥхьаӡатәуп; «Аԥсуаа Аԥсны ишықәнагалаз», «Аԥсҳа» (ҩ-вариантк), «Ҷлоутәи Ачаа рҭоурыхи, Ҷлоу ахьӡ зхылҵыз», «Ачаа рыбжаҩык шаанагаз», « Џьынџьалаа». Арҭ аҳәамҭақәа анҵоуп еицырдыруа ажәабжьҳәацәа Амтон Ԥлиа. (Лыхны), Коча Ԥачлиа, Қьысқьынџь Гындиа (аҩыџьагьы – Ԥақәашь), Алықьсандр Ачба (Ҷлоу), Шәлиман Ахба (Аҷындара), Гусар Џьынџьал (Актәи Бедиа) рыҟнтә.

Аҭоурыхтә-фырхаҵаратә ҳәамҭақәа рцикл аҿы икьыҧхьуп хыхь апоезиа аҟәшаҿы иаҳҧылахьоу Ҧшькьаҿ-иҧа Манча, Инаҧҳа Кьагәа, Ҷыраа, Аԥьҕьери-иҧа Қәычықә реиҧш иҟоу, ажәлар зашәахә рҳәахьоу афырхацәа гәымшәақәа ирыхҳәааy апрозатә рҿиамҭақәа (ҵоуп, урҭ зны-зынла рформа еилаҧсоуп – апоезиеи апрозеи неилаҧса-ааилаҧсо, еиҵныҧсахло инарыгҙоит ажәабжьҳәацәа). Арҭ ажәабжьқәа еиҳа инарҭбааны, еиҳа конкретла, насгьы еиуеиҧшым аганқәа рыла ицәырыргоит ашәаҿы зеиҧшла зсахьа ҭыху афырхацәа рхаҿқәа рыхҵысқәа, рҟазшьақәа. Аҿакала иаҳҳәозар ашәеи ажәабжьи хеибарҭәааyеит, иҵибагоит, изызку афырхаҵа ихаҿсахьа еиҳа игәлыршәаны иапырҵоит.

Аинтерес рыцоуп фольклортә рҿиамҭақәак раҳасабала ҳзыхцәажәо ашәҟәаҿы икьыҧхьу атопонимтә ҳәамҭақәа: ақыҵақәа Кәтол, Кәачара, Ҷьгьарда, Ҷлоу, Ҧақәашь, Акәасқьа, Анхәа, иара убасгьы Бзана аҙы рыхьҙқәа ахьынтәааз, изхылҵыз ҳәа ирҳәо ажәабжьқәа. Ҵабыргуп, жәлар ретимологиа шьаҵас измоу арҭ аҳәамҭақәа рцаки урҭ рыхьҙ ииашаҵәҟьаны иаҵанакуа анаукатә етимологиеи шамахамзар еиқәшәаҙом, аха уи гәырҩагатәҙам. Аус злоу ажәлар ари азҵааараҿы иаадырҧшуа апоезиатә хыҵхәыц арҿиаратә ҿышәареи роуп. Убри аҟнытә анаука аганахьала урҭ рцакы ииаша-ииашам, фольклортә сахьаркыратә рҿиамҭақәак раҳасабала игәыгәҭажьтәу фактқәам.

Ҳзыхцәажәо ашәҟәы хыркәшоуп, ишаҳҳәахьоу еиҧш, аҧсуаа ретнографиатә бзазара иазку аматериалқәа рыла. Ас еиҧш иҟоу афольклортә еизга азыҳәан ари ахы инеидкыланы дҵак аҳасабала уаҩ дахәаԥшыргьы ауеит. Аха уи изаҟаразаалак акала иланырҟәуам арҭ анҵамҭақәа ирымоу рыхәшьара ҳаракы.

Аетнографиатә бзазара иазку аматериалқәа шоит х-хәҵа хадакны 1) аматериалтә бзазара, 2) адоуҳатә бзазара, 3) жәлар рхореографиа (аҧсуа кәашарақәа). Хаз гәыԥны еидкылоуп иара убасгьы атопонимикатәи алексикатәи материалқәа.

Афольклортә ҳәамҭақәа реиҧш арҭ аетнографиатә материалқәа неиҩымсрада зегьы апоспорт рыцуп: иарбоуп зыҟнытә иантцоу аинформаторцәа рыхьҙ, рыжәла, ирхыцуа, иахьынхо, насгьы иананҵоу ашықәс. Урҭ реиҳарак (еиуеиҧшым анапҟазарақәеи аныҳәагатәқәеи ирызку аматериалқәа) автор ианиҵеит иан Ҷьа-

рымхан Адлеиба-Шьынқәба лҟынтә, иара убасгьы Ҭамшьыгә Џьапуа, Аскәагә Сымсым, Гуџь Ашьхаруа, Басила Шьынқәба, Гажә Ҷкадуа, Нестор Қацәба, Нестор Конџьариа, Пас Ажьиба реиҧш иҟоу аинформаторцәа рҟнытә.

Арҭ аетнографиатә материалқәа неилымхрада рызынтәыкгьы анауказы хә-змаҙам хыцхырҭақәаны ишыҟоугьы, лымкаала аҵак ҷыда рымоуп ҳәа исыҧхьаҙоит аҧсуа кәашарақәа ирызку анҵамҭақәа. Урҭ анаукаҿы мацара акәм, иахьатәи ҳапрактикаҿгьы рҵакы рцәымҙыцт. Еилҟьа-еилгәцәҙа, елфаҷа, аҽарҳақәа реиҧш икалаҙа, афцырҟьа иаҿызаха, аха убри аамҭазгьы иахмырҟьакәа, имырхагакәа, имырпагьакәа, пату ақәҵаны ираамысҭашәаны акәшара – ари аҧсуаа ирцәаҿан, ирҷыдаран. Убри ауп ирҳәо аҧсуа кәашарқәа ишрыхцәажәо, автор дзыҿцәажәааз ари аҟазара атәы бзианы издыруаз аинформаторцәа: Ҭаҭырҟан Ачба, Ҭемыр Аџьба, Ҭаркәыкә Адлеиба, Еснаҭ Плиа, Нестор Қацәба, Шәлиман Ҳагба, Џьынџьал Қьаҕәра.

Сгәы иаанагоит, убарҭ иҟарҵо адырратарақәеи абжьагарақәеи иахьатәи ҳаҧсуа кәашаратә ҟазара ҷыдала аус адызуло апрофесионалцәа цқьа рхы ргәаҿы иааганы, инарҵауланы иазхәыцыр, иҭырҵаар, рхы иадырхәар ари аҟазара хкы атрадициатә цәаҿақәа рышьақәргылареи мҿа иашала ҧхьаҟа арҿиареи рҿы ицхыраагҙа дуны, шьарда џьара имҿақәҵаганы ирзыҟалоит ҳәа.

Ҳзыхцәажәо ашәҟәы шәагаалагьы, хаҭашьалагьы аҧсуа фольклор аганахьала иахьа уажәраанҙа иҭыцхьоу иреиҕьҙоу аизгақәа ирхыҧхьаҙалатәуп. Уи еиднакыло аматериалқәа, хымҧада ироуеит инарҵбааны ахархәара, Аҧсуа институт сынтәа, зҭыжьра напы анаркуа 12-томкны иҟоу «Аҧсуа фольклор абаҟақәа» рсериа аҧцараҿы.

Инеидкыланы, Б. Шьынқәба абасҁак аџьабаа зыдцаны иҭижьыз ишәҟәы «Ахьырцәаҵәа» – ааскьа зеиҧш ҟамлац хҭыс дууп аҧсуа жәлар ркультуратә ҧсҭазаараҿы. Дхәҷызаанит, ддузаанит, зхатәы ажәа агәыблра змоу, зыжәлар ркультура, рҭоурых, рцас, рқьабз цқьа еилызкаарц изцарц зҭаху дарбанзаалак аҧсуа ҧхьаҿизы ари ашәҟәы хә-змаҙам ҳамҭа дууп, даҽакала ҧсахшьа змам ҭыжьымҭоуп.

В.А. КОҨОНИА,
ААР алахәыла-
корреспондент

Б.ШЬЫНҚӘБЕИ АФОЛЬКЛОРТӘ ПОЕТИКЕИ[45]

Ирҽиара анхациркыз инаркны иахьа уажәраанҙагьы Б.Шьынқәбеи афольклори иҷыдоу агәыбылра рыбжьоуп. Уи шаҳаҭра азыруеит ашәҟәыҬҬы ихьҙ казмыршәуаны иахьа ҳнапы иаку арҽиамҭақәа ажәеинраалақәа инадыркны ароманқәа рҟынҙа. Апсны жәлар рпоет иҬымҭақәа (поезиа акәыз, апроза акәыз) рхаара-бзаара маҙас иаҵоу ҳаналаҵәажәо, ибаҬхатәра аамышьҭахь аҙбахә ҳамҳәар ауам ихадоу даҽа факторкгьы – жәлар рҽапыцтә рҽиамҭақәа рныррa. «Ашықәсқәа рышьҭа» захьҙу иагәалашәарақәа рҽы апоет ихәыҷраамҭаз уахык ргәыла Басиаҭ Џьапуа иашәаҳәашьа дшыхнахыз атәы азгәаҭауа, иҟаиҵоит хшыҬзышьҭра заҳҭаша абри еиԥш алкаа: «Иҟалап иара убри хашҭра зқәым ауха акәзаргьы схәыҷхшыҬ аҽы изырҽыхаз апоезиа ацәалашәара».

Ишдыру еиԥш, алитература афольклор иазлаҽцааyа амҬақәа рацәоуп. Апсуа поезиа ажәҬан рапҳьа икыдлаз аеҵәақәа – Д.Гәлиа, И.Коҩониа – рырҽиара аагозаргьы, аҳәатәы шаҟа ҳанаҭозеи! Аха, иаахтны иаҳҳәап, Б.Шьынқәба напкымҭала, афольклор ахархәашьала иапҳьа иҬаҵхахазгьы, иаамышьҭахь ицәыртцызгьы дрылаҬашьом. Ари – зеиуахк ҳзымдыруа цәыртцроуп ҳлитература аҭоурых аҟны.

Б.Шьынқәба ирҽиареи афольклори реизыҟазаашьа аҙәырҬы афилологцәа азааҭгылахьазаргьы (В. Аҵнариа, В. Агрба, У. Далгат, С. Амҷ-ҳа, уб. Егь.), уи апроблема монографии аҳасабла иҵҵаатәны

[45] В.Коҩониа. Апсуаа рдоуҳатә культура адаҟьақәа. (Аҵҵаамҭақәеи, алитературатә критикатә статиақәеи, аҽцәажәарақәеи). – Аҟәа, 1999.

ҳаԥхьаҟа ишьҭоуп. Уажәазы ажәеинраала «Аԥхыз» аҽырԥштәала ҳҽанаҳшәап афольклортә поетика Б.Шьынқәба ипоезиаҽы ахы шцәырнаго ашьклаԥшра. Иаҳгәалаҳршәап иҩымҭа.

– Снеихуан аҽыхәа иатцәак сақәтәаны
Сан, измаанозеи, сан?
– Уахысит ухәыҷра харҭәааны
Уарԥысра уқәлеит ауп, нан.

– Сҽы цон ҩадарак иаҽаланы,
Сан, уи змаанозеи, сан?
– Абзиара енагь иҩадарами,
Абзеиара зԥеиԥшхаша, нан.

– Шҭакаҽгьы сахьнеиз сҽыжәцрацы,
Аԥьар жәпа срылаԥшит, сан?
– Зегь ирҭахуп абзиа улцрацы,
Уаԥсаха, сыҷкәын затцә, нан!

Дқәыԥшын апоет ари ажәеинраала анаԥиҵоз, жәаа шықәса дырҭагылан. Аха аҩымҭа атцаки афармеи реиҽыбаараҽы, ажәа артәараҽы уи дааԥьоушьап. Апоет абри еиԥш аҩымҭа аԥицарц азы зыҟатцарак, школк дахысхьазар акәын. Цабыргны, Б. Шьынқәба излаигәалаиршәо ала, данмаҷыз инаркны жәлар ражәа рҽиара дазааигәан, иахьеи-уахеи илымҳа иҭасуан зформа еилыххаз ахәыҷтәы хәмаррақәа, ахьӡыртәрақәа, аепиатә ашәқәа. Жәлар рпоезиа иахылҵуаз ашьҭыбжьқәа маҷ-маҷ игәы арахәыц дырхион, аду иҳәартә аҽкьарҵа ирҭон, иблала жәлар рҽаԥыцтә рҽиамҭақәа (урҭ рымацарагь ракәым) Б.Шьынқәба ипоезиа уасхырс иазыҟалеит.

Ҳазыхынҳәып ажәеинраала «Аԥхыз». Арҽиарамҩа – ашьхацамҩа – злахьынҵахәыроу ақәыԥш ихәыцрақәа ирызкуп ажәеинраала. Иҭаҳәҳәоу, еилкаам ауаҩ иԥеиԥш ԥхыӡла ахаҽы аагара, хаҽсахьак аҳасабала цәгьа иманшәалоуп, уи афольклортә стихиагь иацәтәымны иҟам. Иаҳҳәозар, ԥхыӡла анасыԥ ахьыԥшра аԥсуа ҭоурыхтә-фырхацаратә ҳәамҭақәа ирҟазшьарбагоуп. Аха

афольклортә поетика акомпонентқәа рахьтә «Аԥхыз» аҟны ари акәзам хадара зуа, раԥхьа улаԥш иҵашәо. Зегь раԥхьа улаԥш иҵашәо – ажәеинраала формала жәлар рпоезиа аҳәаақәа иахьырҭагзоу ауп ани аԥеи еицәажәоит, аԥа дҵаауеит, аԥсҭазаара иацу ацәгьеи абзиеи еилызкаахьоу ан лыҷкәын заҵә изҵаарақәа рҭак ҟалҵоит. Ари еиԥшу, ма иазааигәоу акомпозициат әеиҿкара кавказтәи ажәларқәа аҙырҩы, аԥсуаагь убрахь иналаҵаны, рҿаԥыцтә поезиа иаҷыда ҟазшьоуп «Ани ҷкәыни руазашәа» – абас ахьзуп аԥсуа ҭоурыхтә-фырхаҵаратә фольклор аҟынтә иаадыруа ашәа.

– Сан, сан, сара Очамчыраҟа сдәықәырҵоит, санаа!
– Уан, уан агәаҟ, уара Очамчыраҟа удәықәырҵоит, аха
ҳара иҳамада, уанаа!
– Сан, сан, сҿеи скәадыри сашьеиҳаб имаз
– Уан, уанагәаҟ, уҿеи укәадыри уашьеиҳаб иалихуазеи
уара аҩны уанҳамам, уанаа!

Ахы инаркны аҵыхәанҙа абас диалогла ицоит ашәа. Компазициалеи лексикатә еилазаашьалаеи Б.Шьынқәба иажәеинраалеи ажәлар рашәеи аиқәҿыҵра рыбжьоуп. Аха, иага ус акәзаргьы, «Аԥхыз» поетикала изгәыцхәу даҿа фольклортә рҿиамҭоуп. Иарбан уи?

Ҳазхьаԥшып ақырҭуа жәлар рпоезиа, уаҟа иаҳԥыхьашәоит «Аԥхыз» шана збеит иацуха...» ҳәа иалаго ашәа. Абар уи ацыԥҵәахагьы:

– Аԥхыз шана збеит иацуха.
Сан, измааноузеи, сан?
– Ҷандар ҟатак хжәан икаҳаит,
Сан, измааноузеи, сан?
– Сҷандар ҟата уами, нанхеит,
Уан ажәрацәгьа, уан!
– Амахәҭақәа ҿгәыхаа илеиуан,
Сан, измааноузеи, сан?
– Уара унапқәа рами, нанхеит,
Уан ажәрацәгьа, уан!
– Аҙахәа бгьы кыдҳа иҵалон,

Сан, измааноузеи,сан?
– Ухахәы бырфынами, нанхеит,
Уан ажәрацәгьа, уан!..
(Еиҭ. В.Аҵнариа)

Апоетикатә цхыраагӡақәа рахьтә Б.Шьынқәба иажәеинраалеи аҽапыцтә рҽиамҭеи еицырзеиԥшуп: адиалогтә композициа, арефрен. Арҽиамҭақәа рыҩбагь рҟны ани аԥеи рыбжьароуп адиалог ахьымҩаԥысуа, анаагь араагь урҭ рролькәа акоуп – аԥа иԥхыӡ шана змааноу аилкаара дашьҭоуп, ан лакәзар, уи аԥхыӡ маӡас иаҵоу изхылтуеит. Аҩ-текстгьы рҽы еицырзеиԥшны ицәырҵуеит арефрен «Сан, измааноузеи, сан?», заҵәык, Б.Шьынқәба иажәеинраалала ахԥатәи астрофаҽы арефрен ыҵабоит (ажәа «сан» аамҷыдахаз).

– Шҭак аҽы сахьнеиз сҽыжәҵрацы,
Аԥьар жәпа срылаԥшит, сан?
– Зегь ирҭахуп абзиа улҵрацы,
Уаԥсаха, сыҷкәын заҵә, нан!

Араҟа апоет афольклортә поетика маҷк дацәхьаҵит, уимоу астрофа хазы иганы, насгьы адыргақәа намхны ҳаԥхьозар, аҩнуҵҟа азҵаара (аԥа изҵаара) ҳбаӡом: –

– Шҭак аҽы сахьнеиз сҽыжәҵрацы,
Аԥьар жәпа срылаԥшит, сан.

Автор афолклортә компаозициа мацара иҽалаигӡазҭгьы, ицәаҳәақәа абасшәа иҟалар акәын: «Шҭакаҽ аԥьар жәпа еилаҭыруан // Сан, уи змааноузеи, сан? Аха усҟан ажәеинраала иаԥхон зда ихаҭәаамыз ҩ-жәак: «сҽыжәҵарцы», «срылаԥшит». Иԥьоушьаша, аҩымҭа иааидкылан ҳанаԥхьо, ахԥатәи астрофаҽы азҵаара аҟамзаара уеизгьы-уеизгьы ианыԥшӡом. Иҟалаз уи ауп, арефрен зҵаз аидара «сан» ишьҭнахит. Ари ажәа ацәаҳәа анҵәамҭаҽы игылоуп. Ажәеинраала инеиԥынкыланы ахы инаркны аҵыхәанӡа ҳанаԥхьо, «сан» интонациала аҽалнакаауеит, избанзар инерциала иарашҟа ииасит арефрен аидара.

«Аԥхыʒ» формала ақырҭуа жәлар рпоезиатә рҽиамҭа иагәыцхәуп ҳҳәар, аҵабырг ҳаҵәыхарахом. Амала ус ҳазҳәом аҩымҭа аҵакы аганахьала. Апоет имазеиу ахшыҩҵак дахьынҳалом, ажәлар рыԥсҭазааратә философиа иаԥнаҵаз амистикатә хаҽсахьақәа итәитәуам. Ҭоуп, Б.Шьынқәба аԥсуаа рфольклортә символика иҟәыблаам. Иаҳҳәозар, алирикатә фырхаҵа аҿыхәа иаҵәа дақәтәаны даабоит. Ари аԥсуаа рдунеихәаԥшраҽы, ишаадыруа еиԥш, анасыԥ лаша иазҳәоуп. Аԥхьаҩ изы еилкааун «Аԥхыʒ» егьырҭ ахәҭақәагьы зызҳәоу: аҩадара – ааиҿасрада ԥхьаҟа ацара; аԥьар жәпа рылаԥшра – ажәлар рҵеи хьʒырҳәаганы аҟалара. Апоет ажәлар ржәытә дунеихәаԥшышьа иконкреттәу хырхарҵа аиҭеит. Убриалагь ажәеинраала гәыԥрала иҭәу ауаҩ қ әыԥш игәҭыха аарԥшра иазкхеит.

Б. Шьынқәба иажәеинраалала ианыԥшит автор афольклортә поетика алшарақәа ҟазарыла рхархәашьа дшақәшәо, еиҳарак ажәа анҵкааны аҽахәы аҳәартә иахәҭоу аформа азыԥшаараҽы, уи емоциатә мчхара ҳаразкуа асахьаркыратә цхыраагʒақәа радгылараҽы. Аԥсуа фольклор асахьаркыратә арсенал иатәышьҭроуп, иаҳҳәап, епитетла ихырку абарҵ ажәақәа: «аҿыхәа иаҵәа», «аԥьар жәпа». Афольклортә текстаҽ, ма абыргцәа реицәажәараҽ акәымзарегьы абжьааԥны, шамахамзар, иуԥылом ажәақәа «аҿыжәҵра», «алҵра», «ақәлара» апоет ихы ишаирхәо аформала: «сҿыжәҵрацы», «улҵрацы», «уқәлеит ауп». Мамзаргьы шаҟа иаҭыԥаны игылоузеи ажәа «снеихуан» аҽы ацыбжьыҟа х!

Хыхь зыʒбахә ҳамаз аҽаԥыцтә рҽиамҭа апоетика Б.Шьынқәба ианиҷыданы зхы иазырхәахьоу дреиуоуп Шьынқәба доуҳала изааигәоу апоет Рушьбеи Смыр. «Аԥхыʒ» ахьʒуп Р.Смыр иажәеинраалагьы, композициалагьы, формалагьызҳәаз иеиԥш иара ҳзыхцәажәахьоу жәлар рашәа иатәышьҭроуп. Амала Р.Смыр иҩымҭаҽ ан лхаҭыԥан ицәыргоу аеҳәшьа лоуп. Ҳрызхьаԥшып цәаҳәақәак:

Маҭы цәгьак сԥылеит бжь-хык ахаргыланы,
Хык ахысхыр, ҿеа хык ахагылахуеит...

– Ахәра инаҽшьы, уа кәасҵхакх-аанкыланы,
Амаҭ ҭахоит, уара унхара уахылахуеит!

– Аԥшатлакә сыжәлеит зынӡаск аҽырхаган,
Имаҷхеит сылшара, шьаҽакгьы снарҟатцом...

– Ахәышҭаара иныҷҳәатца аԥхныга наганы,
Уи нахыс аԥша ԥырхага унаҭаӡом!...

Р. Смыр жәлар рҽаԥыцтә рҽиамҭа апоетика дахьацәхьатцуа маҷым: мап ацәыикуеит арефрен; ан лхаҭыԥан аеиҳәшьа дцәыригоит, насгьы аешьеи аеиҳәшьеи реицәажәара – иҷыдоу диалогуп, изцаарадоуп, ибжьаратәуп. Уи адагьы, алирикатә фырхатца хылаԥшра изызуа, дымԛакәызҭцо иаҳәшьа шлакәу аханатә издырӡом, аҵыхәтәаанӡоуп ианеиликааyа

– Барбан ицәырҵыз – абас исызгәакьоу?
Ашәарҭара салцит, шьҭа ашьхарахь цәылашоуп!

– Са сузымдырӡеи? – дцәажәон дазԥагьаны,
О, уаҳәшьа сами, уаҳәшьа дааукәахшоуп!

Ажәеинраалаҽ ареали аирреали рҳәаакәа еилала еилысцәоит, реилыргара уадаԛуп. Аха уи акәым уажә ҳара ҳзы ихадоу. Р.Смыр иԛымҭаҽы аԥсуаа рдунеихәаԥшра иахылҵшьҭроу асимволтәметафоратә хаҽсахьакәа рсемантикатә цакы, шамахамзар ԥсахрада иааниҩьуеит. Уи иахҟьаны ажәеинраала афольклортә хшыԛцак, афольклортә лаԥшҳәаа рацәак изахымсит.

Абасала, ҳзыхцәажәоз ԛ-жәеинраалак равторцәа афольклор ишазнеиуа хаз-хазуп, Б.Шьынқәба иажәеинраалала ақәҽиара иатәызар, Р.Смыр иԛымҭа апоезиатә цәалашәара ишазрыцҳамгьы, ҳгәанала, апоет ирҽиараҽы уи хҭысны изыҟамлеит.

Б. Шьынқәба ирҽиареи ифольклори реизыҟазаашьа акырӡа иҭбаау, аинтерес дугьы зцоу проблемоуп. Аԥсуа литературадырреи афольклористикеи рзы ари апроблема иахьатәи ауснагӡатәқәа иреиуаны иҳаԥхьаӡоит.

С.Л. ЗЫХӘБА,
АМАН-и ААР-и
ракадемик

АРОМАН ДУ СЦЕНАТӘ БЫЗШӘАЛА[46]

Аԥсуа сахьаркыратә литература иахьа қәҽиарақәас иамоу рыʒбахә анаҳҳәо, зегь раԥхьа ҳхаҷы иааиуеит Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба ироман «Ацынҵәарах». Иара аԥхьаʒа акьыԥхь анабаз аахыс рацәаʒакгьы ҵуам, аха еиуеиԥшым акритикцәа, алитератураҬцаацәа ахәшьара ҳаракы арҵахьеит, хыԥхьаʒара рацәала аԥхьацәа неицымсрада аинтерес ду рызнарҵысит. Ароман «Ацынҵәарах» асҟак агәцаракра ахьаиуз иара аидеиатә ҵаки асахьаркыратә хаҵабзиарақәеи роуп изыбзоуроу. Иахьа хьаҳәа-ԥаҳәада, кәаны-занрада иаҳҳәар ҳалшоит адунеи аҷы «Ацынҵәарах» аҟара иеицырдыруа даҽа аԥсуа литературатә рҽиамҵак ыҟам ҳәа. Иеиҵаганы иҵрыжьхьеит аурыс, ақырҵуа, аукраин, англыз, анемец, авенгр, аиапон, аболгар уҳәа акыр быз-шәақәа рахь.

Арҵ амшқәа рзы «Ацынҵәарах» иаиуит даҽа ԥсҭазааракгьы – «Аҳаҵыр Дырга» аорден змоу Самсон Ҷанба ихьʒ зхыу аԥсуа аҳәынҵқарратә драматә театр асценаҷы иқәдыргылеит иара иал-хыу аспектакль. Уи аинсценировка ҟаиҵеит, иагьықәиргылеит Украинатәи ССР жәлар рартист, РСФСР-и Аԥснытәи АССР-и рҟны зҽаԥсазтәыз аҟазара аусзуҩы, Украинатәи ССР Аҳәынҵқарратә премиа алауреат В. Терентиев, асахьақәа рыла иеиқәиршәеит П. Пинчук, амузыкала иеиқәиршәеит И. Сушко. Аспектакль иалахәуп, шамахамзар, аԥсуа театр иеиднакыло ҳартистцәа зегьы.

Ароман «Ацынҵәарах» иалхны аԥсуа театр асценаҷы аспектакль ықәдыргылоит ҳәа заҳаны уи апремиерахь инеиуаз ахәаԥшыҩцәа

[46] Агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь», 1986, иун 6, №109.

зегьы ргәы хыҵ-хыҵуан, иагьеизҵаауан иабанҳарылдыршеишь амҽхак дӷ змоу ари аҩымҵа сценатә бызшәала арцәажәара ҳәа. «Ацынҵәарах» еиԥш иҟоу алитературатә рҽиамҵа аинсценировка азуны, аспектакль алхны, атеатр асценаҽы ақәыргылара ҵҩа змам ауадаҩрақәеи акәама-ҵамарақәеи ишрыдҳәалоу, ҳәарас иаҵахыузеи, мыцхәы алацәажәара аҵахҳам, иеилкаау акоуп. Убас шакәугьы, иҳәатәуп аҵакԥхықәра дӷ шадҳәалоу, игәаҧьыуацәоуп азуҳәартә ишыҟоу. Араҟа атеатртә ҟазара ауҧыдарақәа дырреи абаҩхатәреи рнаҩсгьы, иаҵахыуп аԥсуааи аублаақәеи уҳәа Кавказтәи ажәларқәа аҙәырҩы рҭоурыхи, рцасқәеи, рқьабзқәеи, рԥсихологиеи инарҵауланы рдырра. Насгьы ароман асценахь анагараан аҙәы ихадоуп ҳәа игәы иззаанаго, даҽеаҙәы изы ихадам, уи аҟара аҵанакуам, ибжьажьзаргьы ауеит ҳәа иԥхьаҙар ҟалоит. Ароман изакәзаалак цәыҙк амаҙамкәа ишеибгоу, зегь рыла ихаҵәааны асценахь аиагара залшоны ҳәа иҟам, ма иуадаҩҙоуп. Избан акәзар, иеилкаау усуп, аԥхьаҩ изкыу алитературатә ҩымҵа ахықәки, алшарақәеи, ахархәагақәеи хазуп, ахәаԥшҩы изкыу асценахь ҟазара иамоу ауҧыдарақәеи ахархәагақәеи хазҙоуп. Убарҵқәа рҟынтә ароман иаԥхьахьоу, издыруа аспектакль шидикыло акраҵанакуеит. Иага умҳәан, ас еиԥш иҟоу аспектакль уанахәаԥшуа шьаҵас иаиуз алитературатә рҽиамҵа иаҟәыҵхаҙаны азхәыцра уцәуадаҩхоит, алитературатә прототипи иареи еиҿырԥшны уахәамԥшыр залшом. Ара зегь раԥхьа иқәгыларц алшоит абас иҟоу азҵаара: аспектакль иазҳәама ароман автор ииҵахыз ахадаратә идеиа, ахадаратә ҵакы? Сара сгәы излаанаго ала, ари азҵаара аҵак ҟаҵатәуп иҵоураны. Агәнамҙара узҵо, угәы еихьышьуа, иҵегьы иеиҧьны аҟаҵашьа рыман ҳәа иуԥхьаҙаша акык-ҩбак ҭыԥқәак амазаргьы, иааидкыланы ароман «Ацынҵәарах» аҵакы хадеи аидеиа хадеи аспектакль иныҟәнаго иҟоуп ҳәа иԥхьаҙатәуп. Иара убри алагьы иара иалахәу рыгәҭакы хада ахәаԥшҩы ихдырраҽы анагара рылдыршеит. Уи акәын ихадаразгьы.

Хыхь ишаҳҳәаз еиԥш, ари аспектакль шьаҵас «Ацынҵәарах» аиуит, аха атеатр азы иҽыцҙоу рҽиамҵак аҳасаб ала иахәаԥштәуп, ақәыргылаҩи иалахәу артистцәеи рырҽиаратә ҟазара иалҵшәоуп. Асценарист-ақәыргылаҩ В. Терентиев ароман иара итәала дазнеит акәымзар, ишиашоу асценахь аиагара хықәкыс иҟиамҵаҙеит,

«тәыс» иҽыҡатцаны ароман иҽаимҭазеит, ахадаратә ҵаки аидеиеи ацәмырзкәа асцена иашьашәаланы аҡатцароуп иҽыззишәаз. Ас еиԥш иҡоу арҿиаратә усуразы аспектакль ақәыргылаҩ иалихыз амҩа хымԥада, ииашоуп, уиадагьы ԥсыхәа ыҡамызт.

Ароман акомпозициа иҭаршәтцәҡьаны акәзам аспектакль шеиҿартәу, акыр иеиҭарсуп. Ҽырԥштәыс иааҳгозар, аҩымҭа акомпозициазы ароль ду назыгзо атцарауаҩ, абызшәадырҩы Шәарах Кәазба аспектакль аҿы дарбазам. Ас иҡоу аҿырԥштәқәа итцегьы ааҳгар ҡалоит, аха урҭ аиҭакрақәа ракәзам ихадароу, ихадароу аспектакльи аромани рзеиԥш хырхарҭақәа, рзеиԥш моментқәа ахьеиқәшәо ауп.

Аспектакль «Ацынтцәарах» агәра ҳнаргоит иқәзыргылазгьы, ихәмаруа артистцәагьы аԥьабаа рацәаны ишадырбалаз, иара алитературатә прототипгьы амаршәа кны ишазныҡәаз, ишазнеиз. Иахьынзазалшо ала, ароман ҳҿаҡәыҵханы аспектакль ҳахәаԥшуазар, зегь раԥхьа ҳалаԥш иҵашәоит аублаа жәлар рықәзаамҭазы изҭагылаз аҭоурыхтә ҭагылазаашьа уадаҩ, насгьы атәым дгьыл ианықәнагала ашьҭахь ирхыргаз аҡатҳ еиқәатцәа. Аспектакль злаҡоу ахаҭабзиарақәа иреиуоуп аублаақәа рықәзаара зыхҡьаз амзыз хадақәа ииашаны иахьаарԥшу. Урҭ аспектакль аҿы аҭоурыхтә ҵабырг инақәыршәаны иҡатцоуп. Иналк-ҩалкны, азәы, ҩыцьа рымацара ракәымкәа жәларык шеибгаз рытрагедиа зыхҡьаз амзызқәа рацәан, аҭоурыхтә хҵыс ԥьбара дуқәа ирыбжьанҵәеит, ирыбжьаҡьыцит. Аурыс ҳәынҵқари аҭырқә султ҃ани кавказтәи ажәларқәа ирызкны имҩаԥыргоз аколониалтә политика гәмбылԥьбара инацлеит аҭыпантәи афеодалцәа рхатә интересқәа рзы иахьықәпоз, досу хаз-хазы иахьахоз. Аҭагылазаашьа уадаҩ аныҡала, альтернативк аҳасабала ажәлар рыхтцәареи рхымтцәареи азтцаара итцарны ианықәгыла, еиҳагьы иааԥшит афеодалцәа досу рхатә мышхәбзазара ишашьҭаз, ажәлар рзеиԥш лахьынтца иаашаны аҙбара шрылымшоз. Акыр зылшоз, зажәа акыр ԥнаҡоз рахьынтә имаҷзахеит аублаа жәлар ааидкыланы рзеиԥш лахьынтца ииашаны, игәцаракны, иахзызааны иазхәыцшаз. Арҭ амзызқәа зегьы еизыҵәааны, еизыкәкәаны алҵшәаҿы ажәлар рзы ихырҵәагахеит. Ирацәахеит аҳәатәеиқәымшәарақәа, аԥсадгьыл аԥсахыҩцәа, аилаҩ-еилас, аилибамкаарақәа, аиҿыхарақәа. Атәымтәылатәи

аимҵәацәа рымацара ракәым, аби аԥеи, аиашьеи аиашьеи рҳәатәы еиқәымшәо, иеиҽагыло, анибарҵәара аҟынʒа икылибагоит, аʒәиаʒәи еихәлаҕыҷуеит. Ажәлар ирцәыуадаҩхеит гәык-ԥсык ала ицәажәози чарҳәарала иҟоуи реилкаара. Ажәак ала иаҳҳәозар, хыԥхьаʒарала ирацәамзаргьы, зхатә бызшәа змаз (ишдыру еиԥш, аублаақәа рбызшәа хылҵшьҭрала, генезисла аԥсшәеи аедыгь бызшәақәеи ирзааигәан) жәларык шеибгаз, жәытә-натә аахыс изқәынхоз рыԥсадгьыл аҽы ишыҟаз рхы ахьдырхарыз, изииааишаз, ирзеиҷьыз, ирзеицәаз рзымдыруа амаҟәмабара иааҵагылеит, ибжьажьо иқәхеит, аҩа ркыргьы, аʒа ркыргьы иԥыҵәҵәон.

Аспектакль «Ацынҵәарах» актәи ахәҵаҽы иаабоит аублаақәа рыԥсадгьыл аҽы иахьыҟоу, азежәтәи ашәышықәса аҩбатәи азыбжазы изҵагылаз, ирзыҟалаз аҟымҟыра. Сгәанала, аублаақәа хырҵәааны Ҭырқәтәылаҟа ианага изықәшәаз ҳзырбо аҩбатәи ахәҵа аасҵа абри актәи ахәҵа акыр иҷәҷәаны, сахьаркыралагьы еиҳа ирҵабыргны иаарԥшуп.

Араҟа ҷыдала иалкаатәуп, насгьы иҟазшьарбагоуп х-ҩык аперсонажцәа: аублаақәа рԥыза Ҳаԥьы Кьарантыхә, Аԥсны аҳ Чачба Ҳамыҵбеи, аурыс еинрал. Арҭ ахаҽсахьақәа аилазаашьа уадаҩ рымоуп, аки-аки иеиҽагыло, еиқәшәашьа, еинаалашьа змам аинтересҷәа ныҟәызго роуп.

Ҳаԥьы Кьарантыхә (уи ироль наигʒоит Аԥснытәи АССР жәлар рартист Ш. Гыцба) аҷәҷәареи ахаҵареи игʒам, дыԥьбароуп, дыхжәоуп, аламалагьы дшәап ҳәа игәы иҵам. Аха иҽееиҵеикуеит. Зназы аҳәынҵқар иеинралцәа дрыдгылеит. Аха аҳәынҵқари асулҵани реибашьраан Ҳаԥьы Кьарантыхә дыблаҟьеит, аориентациа иаша ицәыʒт, ижәлар хырҵәааны Ҭырқәтәылаҟа ргаразы дԥаԥашькха даақәгылеит.

Аублаақәа рыхәԥҳа Аԥсны аҳ Ҳамыҵбеи иҽеимҵсахʒеит, аҳәынҵқар дышидгылаз даанхеит (уи ироль наигʒоит артист Кь. Ҳагба). Чачба Ҳамыҵбеи даарԥшуп ажәлар зықәшәаз аҵагылазаашьа уадаҩ реалла иахәаԥшуаз аʒә иакәны. Иара ипозициа аҵоурыхтә перспектива иашьашәалан, аурыс еинралцәеи аублаақәеи дрыбжьаҟазарц даҽын. Аха аурыс ориентациа ахьимаз азы ажәлар дырзеилкаауам, дыԥсахҩуп ҳәа дрыԥхьаʒо аҟынʒа днеит. Аублаақәа хҽыхырҵас, ԥсеиқәырхагас ирымаз мҩа заҵәык

акәын. Егьырҭ кавказтәи ажәларқәа аҙәырфы реиԥш даргьы аурыс ҳәынҭқар рыҽимардар акәын. Уи бзианы иеиликаауан Аԥсны аҳ, убри аҟнытә инагҙаны рыгәра ҳгоит иара ииҳәо абарҭ иажәақәа:

«Згәԥҳәыхш сааҙаз аублаақәа цәгьарак иақәшәар сҭахым, аҳас сызхадоу аԥсуаа ирзеиҧьасшьо дара рзынгьы исҭахыуп, исылшо азыҳәангьы схы сеигҙом».

Аинрал иакәзар (уи ироль наигҙоит Аԥснытәи АССР-и Қырҭтәылатәи ССР-и рҟны зҽаԥсазтәыз артист Р. Џьопуа), хьаҳәаԥаҳәада аколониалтә политикоуп имфапиго. Уи аублаа жәлар рыԥсадгьыл иахцаны Ҭырқәтәылаҟа иҟаиҵарц, ма Ҟәбина арха анаҙарақәа рахь рхы ирхарц дашьҭоуп. Ажәлар рзы иҵоурамызт, иҵарбгагаз аусҟәа мфаԥго хазы иаван адинмаҵзуфцәа. Убарҭ дреиуоуп амулацәа рхада Саҳаҭқьери (Аԥснытәи АССР-и Қырҭтәылатәи ССР-и рҟны зҽаԥсазтәыз артист С. Сақаниа). «Аллаҳҭаала иаҳзалихыз алахьынҵа мчыла аҿагылара гәнаҳауп, ҳара иаҳуалуп ҳазшаз иҿаԥхьа аҽырраҳатра! – иҳәоит иара, маҙеи аргамеи ажәлар Ҭырқәтәылаҟа ахҵәара иадиԥхьалоит.

Ахәаԥшфы ддырхәыцыртә, акыр аамҭа ицәалашәараҿы иаанхартә иҟаҵоуп аублаа жәлар рхаҭарнакцәа Золак Заурҟан (Аԥснытәи АССР-и, Қырҭтәылатәи ССР-и, Нхыҵ-Уаԥстәылатәи АССР-и жәлар рартист Н. Камкиа), Золак Ҳамырза (СССР жәлар рартист Шә. Ԥачалиа), Наси (Аԥснытәи АССР-и, Қырҭтәылатәи ССР-и жәлар рартистка М. Зыхәба), анаҙҙеи (Аԥснытәи АССР-и, Қырҭтәылатәи ССР-и жәлар рартистка Е. Коҕониа) рхаҿсахьақәа. Епизодқәак рҿоуп ианцәырҵуа Сиҵи (Аԥснытәи АССР-и Қырҭтәылатәи ССР-и жәлар рартист А. Агрба), Бараҟаи-иԥа Ноурызи (артист Г. Ҭарба), Афанаси (Аԥснытәи АССР жәлар рартист О. Лагәлаа), Ҟазырхани (Аԥснытәи АССР аҟны зҽаԥсазтәыз артистка, Қырҭтәылатәи ССР жәлар рартистка, С. Агәмаа), аха урҭ иҵарны ирныԥшуеит аублаа жәлар рыгәжәажәара еизыркәкәаны.

Аспектакль иаанарԥшуа аамҭеи аҭоурыхтә ҭагылазаашьеи ирышьашәаланы иҟаҵоуп амассатә сценақәагьы. Уафытәыфса гәеизҟарарала дызрыхәаԥшуам ахәҷқә, аҳәса, абыргцәа иеибархьусууа, иеибарҕьаҵәы-ҕьаҵәуа, еибаркьлатеиуа, рыхгарҭа рымамкәа иахьеилоу ҳзырбо асценақәа.

«Ацынҵәарах» еиԥш иҟоу алитературатә рҿиамҭа ду асценахь аиагараан еиуеиԥшым амфақәа уафы иԥшаар ҟалоит. Араҟа асце-

нарист ақәыргылаҩ В. Терентиев урҭ рахьтә акы алихит. Хымҧада, ҳаҧхьаҟагьы атеатр азҟазаҷәа аҳәымкәа, ҩыцьамкәа ари аҩымҭа иазхьаҧшлоит. Урҭ досу даҽеакала ирыҳбашт «Ацынҵәарах» асцена ақәыргылара. Даҽеа вариантк даҽеаҳәы иҟаиҵаанҳагьы, уажәы ишыҟоугьы неиҧымкрада ҳасцена ҷ ы ицалар ахәҭоуп ҳәа сгәы иаанагоит.

Аспектакль ҩҳәҭакны ишоуп, урҭ уажәы еимазакны ишыҟоу акәымкәа, рыбжьара антракт ҟаҵазар еиҧьхоит ҳәа сгәы иаанагоит. Иҵагьы ацклаҧшра рҭахыуп аспектакль злеибыҭоу адекорациеи, амузыкеи, артистцәа иршәу амаҭәеи. Иара убас ахәаҧшҩы игәы еихьнашьуеит аублаақәа Ҭырқәтәыла ианнанага ашьҭахь акыр аамҭа анҵгьы шамахамзар рыматәа ахьеиҵакымхаз. Насгьы Золак Заурҟан аҵыхәтәахьы даарҧшуп дажәны, арахь иара иаҵкыс акырҳа иеиҳабацәоу рҽеымҧсахҳакәа иаанхазшәа иҟалеит. Арҭ зегьы уаҩы игәаҧхар ирҽееиқәаша роуп.

Абжьарак, иааидкыланы Б. Шьынқәба ироман «Ацынҵәарах» иалхны аспектакль асцена ақәыргыларала даҽеа зныкгьы агәра ҳгеит иара аҵаки аидеиеи шҵаулоу, иахьагьы ишактуалтәу. Аамҭа кьаҷк иалагҳаны, аҭоурыхтә хҵысқәа реилаҩ-еиласра ирыхҟьаны аублаақәа, жәлары ҳасабла адунеи иахьаныҳааз амацара акәзам аус злоу. Ихадароу, урҭ ирыхьыз аарҧшрала, автор, агуманист иахьатәии уаҵәтәии ауаа агәаҽеанызаара ахьриҭо ауп. «Ацынҵәарах» аидеиа хада актуалра злацәымзуа адунеитә масштабқәа рыла инарҭбааны уазхәыцыртә иахьыҟоу ауп.

А.ХӘ. АРГӘЫН,
ААУ апрофессор

БАГРАТ ШЬЫНҚӘБЕИ АМИЛАҬТӘ ҞАЗАРЕИ[47]

Иахьа Б.Шьынқәба алитературатә рҽиамҭақәеи урҭ егьырҭ аҟазара хкқәеи реиларсышьа ҳанрылацәажәо аамҭазы, иҳамҳәар залшом уи акиноҟазараҽы ихатә ҧьабаа шадиҵахьоугьы.

Дарбан изгәаламшәо акинофильм «Аԥсны ԥшӡа» ҳәа захьӡны Қарҭтәи акиностудиа иҵнахыз. Ари афильм аҽы ахәаԥшӷы ибла иаахгылоит амшын цәқәырԥақәа лакьы-лакьуа, ашьхақәа, адәкаршәарақәа. Аԥсны аԥшӡарақәа зегьы, аха арҭқәа рымцара ракәӡам ахәаԥшӷы дзыргачамкуа… Уи ибоит, иаҳауеит, иагьеилнаркаауеит ари акинофильм аԥсуа жәлар знысхьоу рхатәымӷеи, ргәаҟрақәеи, ргәыӷрақәеи ирхылҽиааз рҭоурыхтә баҟақәа, ибла иаахгылоит рфырхаҵаратә кәашарақәа, игәы дырцыхцыхуеит жәлар рдоуҳатә гәтынчымра иарҽиаз ашәақәа.

Б. Шьынқәба акинорежиссиор Ш. Хомерикии акадр рацәақәа реишьҭаргыларала, еиҽырԥшрала, ахҭыс рацәақәа реиҵныԥсахрала иаадырԥшуеит Аԥсны жәытә-натә аахыс изныхьоу еиуеиԥшым ахҭысқәа. Ари афильм аҽы контраст ҳасабла акино акадрқәа иудырбоит амҳаҧьырра иагаз аԥсуа жәлар ирҭынхаз, зышәқәа еидӷалан, аԥшатлакә рысыцыԥхьаӡа иҽыжуа, иуазыруа, аԥша зыӷнашәышәуа аӷнқәа. Арҭ акинокадр гәырԥшаагақәа инарышьҭархны ахәаԥшӷы ибла иаахгылоит иахьатәи, ааи октиабртәи ахақәитрамчра иарбеиаз аԥсуаа рынхашьа-рынҵышьа. Аекран ахьтә иубоит Ефрем Ешбеи Нестор Лакобеи, урҭ рықәгыларала ахәаԥшӷы еиликаауеит Аԥснытәи Асовесттә Социалисттә Республика ахақәитрамӷа ишанылаз, уи аԥацәа, кьаразаа бҧьаршьҭыхрала рԥеԥш лаша ишышьақәдырҕәҕәоз.

[47] Агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь», 1987, маи 8.

Абри акинофильм инашьҭархны, ҳтәыла уимоу акырԥьара аҳәааныркәтәи акиноекранқәеи рҿгьы иаацәыргахеит акинофильм «Хҭырпҵа шкәакәа» зыхьӡу Б.Шьынқәба исценарии ала Александр Довженко ихьӡ зху акиностудиаҿы арежиссиор В.Савелиев иҵихыз. Ари афильм аекранқәа рҿы ацәыртԥра даара ихҭыс дуны иҟалеит ҳаԥсуа доуҳатә культура аизҳазыҕараҿы. Миллионрацәала ирбеит, еилыркааит аԥсуа жәлар рыԥсадгьыл бзиа ишырбо, уи ахақәиҭразы рхы шақәырҵо. Акинофильм ахәаԥшыӷцәа иреилднаркааит аԥсуа жәлар рыԥсадгьыли аԥшӡареи шеиҟәыҵхам, дара-дара шхеибарҭәаауа, аԥсабара аԥшӡара еиҳаразкуа, ахьӡ ҭызго ауаӷы ҳалал, ауаӷы гәымшәа, аԥьаус знапқәа ацәызымҵәахуа шиакәу.

Ари акинофильм ала Б. Шьынқәба ирҿиаратә цәанырра ҳарак иабзоураны. Аԥсни аԥсуааи рыӡбахә, урҭ рфырхаҵаратә гәымшәареи доуҳала рыҳаракреи адунеи иқәынхо ажәларқәа жәпакы ирылатәахьеит. Ахәаԥшыӷцәа ари афильм ала еицгәарҭеит аԥсуа гәаартыла, бзиабарала иашҭа уанҵала пату шуқәиҵо, иԥсы шухҭниҵо... Амала, ахақәиҭра ицәугарц уаниқәла, дшуҿагыло.

Баграт Шьынқәба аԥсуа театри акиноҟазареи рҿы мацара акәым уи иӷымҵақәа шьагәыҵс иахьыҟалахьоу. Иаагозар, аԥсуа хореографиаҿы уи ишьҭамҵа ануп. Аԥснытәи АССР жәлар рартист Едуард Бебиа ансамбль «Шьараҭын» аҿы иқәиргылеит Б.Шьынқәба иӷымҵа «Иаирума» иалхны қәгыларак змоу ахореографиатә рҿиамҵа. Иара абраҟагь иҳәатәуп, иара апоет ихаҵагьы даара дшазҿлымҳау аԥсуа кәашарақәа рыҵҵаара, урҭ реиқәырхаратә проблемақәа. Имаҷым иара еизигахьоу, акьыԥхь ахь инеигахьоу аԥсуа кәашарақәа рҭоурых аҵҵаара сҽаназыскуаз аамҵазы. Иара сышәҟәаҿгьы «Аԥсуа театри афольклори» ҳәа зыхьӡны Қарҭ ҵыԥх иҵыҵыз аҿы ианысҵеит Б.Шьынқәба зыӡбахә сеиҳәаз, уажәрааҥа ибжьаӡны иҟаз ажәытәзатәи акәашара – «Ахьча заҵә икәашара» захьӡу.

Хыхь еиқәысыԥхьаӡаз аҟазара хққәа рнаӷсангьы, аԥсуа музыкатә культураҿгьы Б.Шьынқәба идоуҳатә дац-ԥашә аларсуп. Измаҳацда, згәы иԥхаҙа иқәмыӷуада алирикатә ашәа «Кофҭа шкәакәа» уажәы ажәлар рашәа ҳәа инемырда-ааимырдо иҟалаз. Згәы шьҭнамхыцда «Шьардаамҭа», наунагӡа аԥсуа музыкатә

культураҿ игәыҿкааганы, иҭоурых гәаларшәаганы иаанхаз «Шьышь наани» Б.Шьынқәба иажәақәа ирылхны акомпозитор Н. Лакрба иаԥиҵаз арҭ аҩ-ашәак.

Еицырдыруа аԥсуа композитор, Аԥснытәи АССР жәлар рартист Р. Гәымба ииҩхьоу иашәа хаақәа рыбжеиҳараҳак Б. Шьынқәба иажәеинраалақәа ргәы аԥхареи аразреи роуп шьагәыҵс ирымоу. Иаагозар абас еиԥш иҟоу ашәақәа: «Ачеиҿыхцәа рашәа», «Аԥсны лаша сымра тәыла», «Сыԥшалас», «Қәаҷала» уҳәа акыр музыкатә рҿиамҭа шьахәқәа, Р. Гәымба иаԥиҵаз, рыҿиара зыбзоуроу Б. Шьынқәба иоуп.

Еицырдыруа акомпозиторцәа, ашәаԥҵаҩцәа Иу.Слонов, А. Осокин, И. Кортуа уҳәа аҳәырҩы Б. Шьынқәба иажәеинраалақәа ирылхны арҿиаматә бзиақәа аԥырҵахьеит. Аԥсуа композитор Кәасҭа Ченгелиа иакәзар, раԥхьаҳа акәны Б.Шьынқәба иажәақәа рыла иҩит акантата «Владимир Ҳаразиа» ахори, асимфониатә оркестри, асолистцәеи рзы, уи анаҩсангьы ароманс «Амра ԥхозар икаҷҷо» ҳәа хыс измоугьы, иара Кә.Ченгелиа иаԥҵамҭагьы Б. Шьынқәба иажәақәа ирылхуп.

Абарҭ ашәақәеи, аромансқәеи, акантантеи зегь неидкылан иаагозар, апоет ду Б.Шьынқәба иестетикатә цәаныррa ҳарак рныҩуеит, азыҳырҩы гәыла-ԥсыла дҳараркуеит, ддырхәыцуеит, аԥсадгьыли аԥьауси рыбзиабарахь иԥхьоит.

Уажәы ааскьа акомпозитор Валери Ҷкадуа иҩны далгеит абалет «Риҵа» захьҳу, Б.Шьынқәба илибретто иалхны. Ари арҿиамҭа иҿыцу ҟазара хкуп ҳаԥсуа культураҿ. Иара абри аусумҭаҿы дҿыцаартыҩны даацәырҵуеит ҳпоет ду. Араҟа иҳәатәуп Б. Шьынқәба иаженираалақәа ҳырызго аԥсуа артистцәа рымацарагь шракәым. Москонцерти аобласттә драматә драматә театри рҿы аус зуа еицырдыруа аурыс артистцәа Сергеи Кокорини Валерии Анисимови апропаганда рзыруеит апоет ирҿиамҭақәа, ҳҳәынҵқарра иахдырҵәахьеит, радиола, телехәаԥшрала иқәгылахьеит.

Баграт Шьынқәба гәыла-ԥсыла даларҵәоуп аԥсуа жәлар рфольклор, ихаҭагьы имаҷымкәагь еизигеит ирҿиаратә насыԥгьы урҭ абҭынхатә доуҳатә культура иаларсуп.

Дарбанзаалак зыжәлар бзиа избо Баграт Шьынқәба аԥсуа ҟазареи акультуреи рыҿираҿы игәы аԥхара иадиҵаз иабзоураны

заҟа иҳаракхаз даназхәыцлакь, игәеимҭарц залшом ашәаҳәараҿ еиԥш, иара аԥсҭазаараҿгьы ахара аҳәара зылшо ауаҩы дшаҭаху, агәыҭбаареи, агәыҳалалреи, аилибакаареи аныҟала, дасу илшо зегьы ауаажәлар рзы ианыҟаиҵа, аԥсҭазаарагь ԥхьаҟа ишцо…

А.Г. АШЬХАРУА,
афилософиатә
тҵаарадыррақәа
ркандидат

«АШӘАҚӘА РЫМЦОУП АХЬҬА ҲАЗМЫРКУА»[48]

Баграт Уасил-иԥа Шьынқәба ашәа иԥсҭазаара иатәу аилкааразы хара ицатәҙам, иагьназҵаатәҙам. Уи аҭак ҟаитҵеижьҭеи акраатҵуеит иҩымҭақәеи иҳәамҭақәеи рыла.

Ашәа абзиабара апоет иҩнаҭаҟны ициит. Баграт дахьиз аҭаацәараҽы ҳаҭыр рызрықәын, бзиа ирбон ажәлар рашәақәа. Баграт Уасил-иԥа иани иаҳәшьеиҳаб Ҭамареи ачамгәыр арҳәара иазҟазан. Урҭ ашәа зцырҳәоз рчамгәыр иахьагьы Баграт Уасил-иԥа ақалақь аҿтәи иуадаҟны иԥшьоу акакәны дахҙыҙаауа итҵәахны имоуп.

Урҭ рыҩнаҭахьы имҩахыҵуан имаҷҩымкәа, жәлар рҳәамҭақәеи рашәақәеи рҳәара иазҟазаз ауаа. Абрантәи ауп уи игәаҵаны рдацԥашә рҳауа ишалагаз жәлар рашәақәа.

Иҩнаҭаҟны иоуаз амузыкатә цәаныррa иабзоураны, апоет ихәыҷра ашықәсҟәа инадыркны игәаҵаны иҵыхо иалагеит ашьҭыбжь хаара зхылҵуаз амузыкатә цәаҳәақәа.

Машәыршәагьы акәымзар ҟалап Б. Шьынқәба иажәеинраалақәа раԥхьатәи реизга «Раԥхьатәи ашәақәа» ҳәа захьҙиҵазгьы. Иара убас уи азы иҟазшьарбагоуп ҳәа азуҳәар ҟалоит жәаха шықәса анихыҵуаз иимҩыз иажәеинраала «Ажәытә гарашәа».

Баграт Уасил-иԥа иажәеинраалақәа музыкала ихыркуп, ԥсыс ирхоуп. Амузыка уаҳауеит ашьҭыбжьқәа рҿы, рыхшыҩҵак аҟны. Уи иажәеинраалақәа амузыкара шрыҵоу аҩымҭақәа рыҵҵааҩцәа аҙәырҩы иазгәарҭахьеит. Уи иажәеинраалақәа ирзыҙырҩуа аԥсуа бызшәа изымдыруазаргьы, аԥсуа музыкатә мелодиа ахаара еи-

[48] Агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь», 1988, январ 20.

лимкаарцы залшом. Хадара злаҵәҟьоу Б. Шьынқәба иҩымҭақәа рҿы, амузыкара ирыцоу мацара ауакәху. Амузыкеи жәлар рашәақәеи рахь Баграт Уасил-иԥа иаҳа иҷыдароу азыҟазаашьақәа имоуп.

Издыруа дмаҷуп жәлар рпоет ибиографиа аҟынтәи фактк иқәҵшра ашықәсқәа раан, ирҿиаратә ҵсҭазаара зегьы амузыка иазикырц шиҭахыз.

1931 шықәсазы Аҟәа ҿыц иаадыртыз амузыкатә ҵараиурҭа адиректорс иамаз Константин Ковач, аҵараиурҭазы хаҭала аҵаҩцәа еидикылон.

Баграт Шьынқәба амузыкахь агәырцҟәыл бзиа змаз аҳә иакәны дазгәаҭаны аҵараиурҭаҿы аскрипка акласс дахыиԥхьаҳалеит. Уаҟа аҵаранарха дук амоуит, аха наҳаҳа уи игәалашәараҿы иаанхоит амузыказы амилаҭтә-профиссионалтә кадрқәа реиҵаҳаара иашьҭаз К.Ковачи иареи реиқәшәара аамҵеи уи ауаҩы иаша ихаҿсахьеи. Абри инаркны Б.Шьынқәба жәлар рашәақәеи аклассикатә музыкеи рахь ибзиабара иаҳа – иаҳа аҿарҵбаара иалагеит. Уи дахьыҟазаалакгьы, хара дцома, ааигәа дыҟоума-зегь рҟны акомпозиторцәа дуқәа ҧсра зқәым рырҿиамҭақәа дырзыҳырҩуеит.

Баграт Уасил-иԥа сааҭла дырзыҳырҩларц илшоит Бетховен, Шопен, Лист, Шуберт, иара убас аурыс композиторцәа рырҿиамҭақәа. Уи иусурҭатә кабинет аҟны имоуп хыԥхьаҳарала ирацәамзаргьы,гьамала иалԥшаау афонатека.Апоет изы еснагь зыԥсы ҭоу, абжьы зхоу темоуп ажәлар рырҿиамҭақәа. Уи ҧсҭазаара наҳоуп арҿиаҩы изы.

Ароман «Ацынҵәарах» аҟны иаарԥшуп жәларык адунеи раныҳаара атрагедиа. Урҭ амшмыхәла рзыҟаланы, ргәыҕырҭақәа зегьы рымпыҵабааны ианыҟоу аамҭазгьы, автор иааирԥшуеит ашәа шаҟа ҩызара рызнауаз, руаҩытәыҩсаратә хаҿра рцәымзыртә еиԥш ишрыцхраауаз. Абри жәлар руаз ҳазҿу ароман аҿгьы автор илаԥш иҵижьуам бзиа иибо ашәа, амузыкатә инструмент. Уи хыхь ишаҳҳәахьоу еиԥш, иуаз ҳәагазаргьы, аҧсҭазаара иамаидоит. Уи иԥшьоу акакәны дахәаԥшуеит.

Ашәа абзиабара атема Б.Шьынқәба ақалақь далаланы днанагоит дахьиз-дахьааҳаз иқыҵа гәакьахь – Ҷлоуҟа. Ашәа уи иҧсы инаршьоит, дааннажьуам дзаҵәны, лаԥшы хаала ашәагьы иаргьы.

Ахьшь ахҙы хнатҷаар ахҽа,
Ҩаԥхьа иалиаауеит аҽа,
Ашьап амса ныхшәар абҕаб,
Дук мырҷыкәа аҽа иазҳап.
Аҳәа иахәыз ауаҩы ижьы
Ажьҽа иарҕьоит еимашьшьы
Аха ууанҙа ахә дышьҭоуп
Иҵахцәа икәшаны ихатәоуп.
Иаԥхьа иахәоит аԥхьарца,
Иақәдырҕызуеит ихааҙа:
Уа иҳәала, иҳәала макьана,
Аҵла ԥсирири, ԥсиҟуана!

Арҷ ацәаҳәақәа автор иажәеинраала «Ахәра ашәа» аҟынтәи иаагоуп. Ишааба еиԥш, уи хьаарҽыгас иҟоу зегьы реиҳа ашәа амч аманы иаҳирбоит.

Иуадаҩуп ажәеинраала ахшыҩцак шиуа аилкаара. Уи апоет ихатәы маҙа ауп. Араҟа ҳара ҳзышьҭо амузыка, хаҵалагьы жәлартә музыка, арҿиаҩы изы ишгәыҟаҵагоу аарԥшроуп. Ажәлар рашәа-ажәлар ртрадициақәа реиқәырхага Б. Шьынқәба ишьҭихит иажәеинраалоу ароман аҟынҙа. «Ахра ашәа» аҿы ашәа ажәлар рыԥсҭазаара иахыҵхырҵаны, ажәлар иаԥырҵаз ашәа ԥсра зқәым шакәу ҳирбоит.

Аҵарауаҩ С. Амҷба ииашаҵәҟьаны иазгәалҭоит ароман ахыҵхырҵақәа рҿы жәлар репикатә ашәақәа рстиль шамоу азы.

Б. Шьынқәба иҩымҵақәа рҿы ишаабо еиԥш, уи амузыка абзиабара мацара акәҙам илоу, уи ибзиаҵәҟьаны идыруеит амузыка ауаҩы иахь иҟанаҵо аныррa.

Сишь! Харантәи иааҩуеит ашәак
Исаҳац акәгәышьоуп алушәак!
Схаҵагьы исҳәалон ԥыхьашәа зны,
Акаҩ-акаҩ сыбжьы ҭганы...
Уи сарԥыруан ажәҩан ахь сагон,
Сгәы ҭнагон, ааԥын са сахь иааскьон.
Уи анысҳәоз сгәырҩа хәаш-хәашон.
Сыира хаара иаҳагьы илашон.

Баграт Шьынқәба ажәлар рашәа еснагь азҽлымҳара шимоу, ари зегьы ибзианы ирдыруа акоуп. Ирҽиамҭақәа зегьы рҟны иуаҳауеит амилаҭҭа музыкатә инструментқәа: аԥхьарца, аҽарпын, амырзакан, абыкь рыбжьқәа, рмелодиа хаарақәа. Урҭ рыбжьеицааира дарбан аԥхьаҩызаалакгьы иаҳауеит.

Амузыкатә инструментқәа зегь реиҳагьы апоет изааигәоуп аҽырпын. Уи иазкны здаҟам аҩымҭақәа ҳзаԥиҵахьеит.

Иара убас апоет иажәеинраалақәа рҟны лымкаала азбахә имоуп ачамгәыр.

...Ачамгәыр рахәыц иахьысратәы.
Урҭ ашьшьыҳәа иаалаҟәыр
Аԥсы дықәзар даргыларатәи,
Идырцәажәоит ачамгәыр.
Усҟан аԥхыз са салоушәа,
Абжьы хаара сҽанаҳәоит.
Мҽы чамгәырҙам, са сгәы акәушәа,
Сгәы арахәыцқәа зегь шәаҳәоит.

Апоет иқәыԥшра ашықәсқәа инадыркны ашәеи ажәеи ренраалашьа дазҽлымҳауп. Урҭ рыбзиабара ԥсабарала ицәа-ижьы иалоуп. Зааҙатәи иажәеинраалақәа руак «Абҕаҽы амырзакан» – абар ирҳәо урҭ ацәаҳәақәа:

Амшын еиуыжь иахыууала,
Уашәа цәырга амырзакан!
Ашьха лашеит хьы шәахәала,
Ицырцырит шьыжьымҭан
Иркьыкь, иркьыкь, аԥша ҳԥылоит,
Бжьыла аҷнышқәа ҽаҳәа.
Ҳаҕба инеиуа ԥсыс уахалоит,
Схәыцра иаху, ашәа ҳәа!
Схәыцра иаху, ашәа ҳәа!

Амузыкатә дунеи ашьҭыбжь ду уаҳауеит Б. Шьынқәба автобиографиатә ҟазшьа змоу ироман «Ахаҳә еиҩса» уанаԥхьо аԥ-

хьаҩ иаҳауеит аԥсабара, ақыҭа, ақалақь рыԥсыԥлагаҩагара. Ароман афырхаҵа Лаган иԥсҭазааратә сахьақәа аԥҵоуп музыкала. Ароман иалагалоуп ажәлар рашәаҳәаҩцәа рхаҿсахьақәа. Урҭ даарылукаартә дыҟоуп Ҷыҷын–ачамгәыр арҳәаҩ ҟаза. Уи иашәаҳәарала ауаа агәырҧьара рызнеигоит. Ихьчоит абиԥара, дахзыҙаауеит анасыԥ. Ҷыҷын ихаҿсахьала ҳара иаабоит автор ипозициа – ашәа адунеи аҿы анаунагҙара ашьақәырҧәҿара.

Б. Шьыньқәба иҩымҭақәа ирылхны, аԥсуа композиторцәа аҙәырҩы жанрла еиуеиԥшым амузыкатә рҿиамҭақәа аԥырҵахьеит. Аполиак поет ду Адам Мицкевич иԥсы ахьынҙаҭаз хәыцырҭас иман иажәеинраала ажәлар бзиа еицырбо ашәаны ианбаҟалои ҳәа. Уи аҩыза аразҟы иаҭәашьахьеит Баграт Шьыньқәба иқәыԥшратә поезиа аира инаркны.

Аԥсуаа рҿы жәытә-натә аахысгьы ажәлар рашәа ҳаҭыр ду аман, ирхәыцган, иагьмҩақәҵаганы иҟан. Ҳәарас иаҭахәузеи, Баграт Шьыньқәба ипоезиагьы ажәлар рашәа ауп ԥсыс иахоу, убри азоуп анырха дугьы замоу.

Ахаангьы ҿеихакра зықәзам шәаҳәаҩуп!
Имиасҙо ааԥын азыҳәа қәпаҩуп!
Аҳаҳаи, амарԥьа, ашәак, даҽа ашәак,
Сыдгьыл ишсыднаҵаз саауеит алушәак!
Аха сашәақәа иреиҕьу сзымҳәац-уи сызҙом,
Аха сашәақәа иреиҕьу сымҳәар-ҟалаҙом!

Абас ихиркәшоит уи иажәеинраалақәа «Сашәақәа иреҕьу» захьзу. Ари ашәеи ажәеи аԥсҭазаараҿы реицааиреи, реицырԥшҙареи, рнаунагҙареи рзы жәлар рпоет игәҭакы хада ауп.

А Х Қ Ә А

Ирҽиаратә мҩеи ипоезиеи ирызку астатиақәа

В.С. Занҭариа. «Аԥсҭазаара згәылԥхаауа апоезиа» 5
Хә.С. Бҕажәба. «Баграт Шьынқәба» 16
Ш.Д. Инал-ипа. «Апоет алирик» 33
«Ҩынҩажәа шықәсқәа рзтәи арҽиамҭақәа» 38
В.С. Занҭариа. «Абаҩхатәра ду-ҷкәынроуп» 43
В.Л. Аҵнариа. «Апластикатә хаҿсахьа апоезиаҿы» 51
М.Т. Лашәриа. Абаҩхатәра ду ицәырнагаз апоезиа» 75
Б.А. Гәыргәлиа, Гь.К. Гәыблиа. «Аԥсуа ажәа азҟаза ду» 80
Вл.К. Занҭариа. «Афилософиатә хаҿсахьақәа аԥсуа
лирикаҿы» 85
Р.Хә. Қапба. «Ажәа амч» 93
Ц.В. Бениа. «Баграт Шьынқәба ипоезиатә еиҭагамҭақәа
рзы ажәақәак» 118
С.А. Амҷба. «Шәынасыԥ ауп хаарас иаҵоу, сашәа
ԥсыс иахоу…» 124
В.А. Амҷба. Аԥсуа ажәасахьарк азҟаза ду 131
А.Шь. Зыхәба. «Баграт Шьынқәба ифолософиатә
жәеинраалак зы» 135
А.Н. Гәогәуа. «Аҩадара уалс изду» 142
М.Т. Лашәриа. «Баграт Шьынқәба илирика» 155
В.Ҷь. Амаршьан. «Заақынра миасҙо аҟармаҵыс» 161
А.Е. Кәыпраа. Еснагь зыжәлар рыгәҭа игылаз» 166
Б.А. Гәыргәлиа. «Баграт Шьынқәба» 169
«Жәлар рпоети аибашьреи» 174
Ш.Хь. Салаҟаиа. «Зыхьҙ ԥсра ақәым жәлар рпоет» 189
Р.Хә. Қапба. «Амшын шаҵааз угәаларшәа…» 197

Иажәеинраалоу аромaнқәа ирызку астатиақәа

М.К. Делба. «Аԥсуа литература аизҳараҿы алагаламҭа ду» . . .211
Ш.Д. Инал-ипа. «Аҿатә уаа» 227
А.А. Аншба. «Насыԥ имоуп ажәлар лыԥха зырҭаз» 241
А.Н. Гогәуа. «Апоет идгьыл кәаза аҵоурых» 245
Ш.Д. Инал-ипа. «Ахреи ашәеи» 254

Гь.К. Гәыблиа. «Аамҭа иԥнашәаз арҿиамҭа» 261

Ипрозатә рҿиамҭақәа ирызку астатиақәа

Р.Хә. Қапба. «Ахәышҭаареи азқәаҭыԥи» 277
Џь.Б. Аҳәба. «Жәларык рҿахәы» 287
М.Г. Ладариа. «Баграт Шьынқәбеи уи ироман «Ацынҵәарахи»» 293
Р.И. Ебжьноу. «Еснагь аҟазаара азхәыцра» 303
Ш.Д. Инал-иԥа. «Абиԥарақәа рымцеимадара» 307
Р.Хә. Қапба. «Ажәеи аҟазеи» 326
Шь.К. Царгәыш. «Ажәлар рышкол-школ ҕәҕәоуп» 377
Ш.Хь. Салаҟаиа. Жәларык рҿахәы 389
Т.Шь. Џьопуа. ««Ацынҵәарах» аиҭаҳәашьатә структуразы ажәақәак» 402
В.Л. Аҵнариа. «Адунеи ҿыц агәеисыбжь» 412
В.Л. Аҵнариа. «Ареквием ашьамҩазы» 474
В.А. Бигәаа. «Агәааанагара» 488

Жәлар рпоети аҿаԥыцтә ҳәамҭақәеи

С.Л. Зыхәба. «Ашәышықәшсақәа зырцәажәо ашәҟәы» 496
С.Л. Зыхәба. «Алашара зқәыԥхаз ахьыртәаҵәа» 507
Ш.Хь. Салаҟаиа. «Амалқәа рмал» 513
В.А. Коҕәониа. «Баграт Шьынқәбеи афольклортә поетикеи» . .527

Баграт Шьынқәбеи амилаҭтә ҟазареи

С.Л. Зыхәба. «Ароман ду сценатә бызшәала» 533
А.Хә. Аргәын. «Баграт Шьынқәбеи амилаҭтә ҟазареи» 539
А.Г. Ашьхаруа. «Ашәақәа рымцоуп ахьҭа ҳазмыркуа» 543

Ажәлар рыбзиабара иалнахыз

Баграт Шьынқәба иԥсҭазаареи ирҿиареи ирызку алитературтә-критикатә статиақәа

Аредактор – У.Ш. Аԥсба.
Акорректор – М.Р. Дараселиа.
Акомпиутертә нбанҟәшәаԥцәа – М.Г. Акаба, Р.Р. Барцба.
Компиутерла акьыԥхь иазирхиеит – А.Ш. Беренџьи